ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ
ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Περίοδος Β΄, Έτος 30ο, Τεύχος 49-50



ΑΦΙΕΡΩΜΑ ..... ΣΠ. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ, Γ. ΡΕΝΤΖΟΣ
ΑΡΧΕΙΑΚΟ ΥΛΙΚΟ • ΜΕΛΕΤΕΣ ..... Π. ΑΡΤΑΒΑΝΗΣ, ΕΥ. ΛΥΔΙΚΟΣ
Δ. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, J. CURLIN, ΔΗΜ. ΔΟΝΟΣ, Ν.Δ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ
Α. ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ, Γ.Ι. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ, Κ. ΠΑΣΧΟΥ, Κ. ΠΙΛΙΛΗ
ΣΠ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Π. ΣΚΕΦΕΡΙΣ, ΣΠ. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ, Λ. ΣΥΝΕΣΙΟΣ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ..... Α. ΚΑΡΖΗΣ
ΘΕΩΡΙΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ..... Κ. ΚΟΨΑΡΗΣ
ΠΟΙΗΣΗ ..... Κ. ΜΑΝΟΣ, Ρ. ΓΑΛΑΝΗ, Θ. ΚΑΤΩΓΙΑΝΝΗΣ
Β. ΚΟΛΙΟΣ, ΣΤ. ΜΑΦΡΕΛΑΣ
ΔΙΗΓΗΜΑ ..... Α. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Πρέβεζα 2013

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πρεβεζάνικα ΧΡΟΝΙΚΑ | τεύχος 49-50 2013

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πρεβεζάνικα Χρονικά
Περιοδική Έκδοση της
Δημοτικής Βιβλιοθήκης
Πρέβεζας
«Γυμνασιάρχης Χ. Κοντός»

Έδρα
Εθν. Αντιστάσεως 10
481 00 Πρέβεζα
Τηλ./Fax: 26820-29889
dbprevezas@yahoo.gr

Συντακτική Επιτροπή
Ιωάννης Γέρος
Ιωάννα Δούκα
Ιωσήφ Ζώγας
Νίκος Δ. Καρύμπελας
Κοσμάς Κοψάρης
Αθηνά Κωνσταντάκη
Σπύρος Η. Λάμπρος
Γεώργιος Ρήγινος
Σπύρος Σκλιβενίτης

Επιμέλεια Έκδοσης
Michael Stork

Επεξεργασία κειμένων
Σελιδοποίηση – Layout
Michael Stork
Κρανιά
483 00 Θεσπρωτικό
Τηλ.: 26830-32276
micestork@yahoo.gr

Εκτύπωση
Γραφικές Τέχνες
Θεοδωρίδη & ΣΙΑ Ε.Ε.
Γαριβάλδη 10
452 21 Ιωάννινα
Τηλ.: 26510-77358

Κεντρική Διάθεση
Δημοτική Βιβλιοθήκη
Πρέβεζας

Τιμή τεύχους
6,35 €

Πρεβεζάνικα ΧΡΟΝΙΚΑ

Περίοδος Β΄ Έτος 30ό τεύχος 49-50
Πρέβεζα 2013

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Σημείωμα του Δημάρχου Πρέβεζας 9

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΑ 100 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΠΡΕΒΕΖΑ

Σπύρος Σκλιβενίτης: *Έκθεση αρχαιακού υλικού «1912-2012: 100 χρόνια απελευθέρωση Πρέβεζα»* 11

Γιάννης Ρέντζος: *Επέτειοι στην άλλη της χρονιάς της απελευθέρωσης: Πριν και μετά, τότε και τώρα* 21

ΑΡΧΕΙΑΚΟ ΥΛΙΚΟ & ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

Σπύρος Σκλιβενίτης & Νίκος Λ. Καρύμπελας: *Έκθεση για την αμυντική κατάσταση της Πρέβεζας, πριν την απελευθέρωση του 1912* 35

Πέτρος Αρτυβάνης: *Έκθεσις του ταγματάρχου (ΜΧ) Σπηλιάδου Παναγιώτου διά την μάχην της Νικοπόλεως* 59

Νίκος Λ. Καρύμπελας: *Η έκθεση του ταγματάρχη Λημητρίου Ν. Λούλη για τη μάχη της Νικοπόλεως, 20.10.1912* 99

Λάζαρος Στ. Σινέσιος: *Η απελευθέρωση της Πρέβεζας, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των στρατιωτικών αρχείων* 125

Περικλής Λ. Σκεβέρης: *Η παράδοση της Πρέβεζης (21.10.1912)* 165

Λάζαρος Στ. Σινέσιος: *Ο πανηγυρικός λόγος του μητροπολίτη Ιωαννίνων και υφηγήσεις Πρεβεζάνων που βίωσαν την απελευθέρωση* 171

Σπύρος Σκλιβενίτης & Κωνσταντίνα Πούλιου: *Η περιγραφή της απελευθέρωσης της Πρέβεζας, σε επιστολή του μητροπολίτη Ιωαννίνων προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη* 183

Κωνσταντίνος Χ. Νίτσος: *Η Πρέβεζα του 1912-1913 μέσα από τις κοινοποιήσεις της εποχής* 205

Ιωάννης Ιερ. Αναστάσης: *Πρέβεζα 1912. Η απελευθέρωση, οι εφημερίδες και η προοπτική της πόλης* 219

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Νίκος Δ. Καράμπελας: *Etienne Labranche και Κωνσταντίνος Α. Βλαστός. Δύο πολεμικοί ανταποκριτές της Le Temps στην Πρέβεζα του 1912-13* 235

James S. Curlin: *Ιπτάμενοι στη Νικόπολη: Η δράση του Λόχου Αεροπορίας στην Ήπειρο κατά τον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο (1912-1913)* 283

Δημήτρης Βογιατζής: *Η μυθολογική παράδοση στην ιστορία της Ελληνικής Αεροπορίας και η αεροπορική δράση στους Βαλκανικούς πολέμους (1912-1913)* 321

Αθηνά Ι. Κωνσταντάκη: *Ο αρχαιολογικός χώρος της Νικόπολης μετά την απελευθέρωση της Πρέβεζας (1913-1967)* 339

Δημοσθένης Α. Δόνος: *Από τον Αραβαντινό στον Βασιλά. Σκέψεις για την ιστοριογραφία της Πρέβεζας* 383

Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης: *Η Πρέβεζα και το Αλβανικό Ζήτημα (1913): Μια σχέση με προϊστορία* 431

Γιώργος Ι. Μουστάκης: *Ιταλικές βλέψεις στην περιοχή μας και οι αντιδράσεις των κατοίκων της Πρέβεζας* 439

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Ανδρέας Καρζής: *Λαϊκοί πρακτικοί οργανοπαίχτες της Πρέβεζας* 461

ΘΕΩΡΙΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Κοσμάς Κοψάρης: *Η θανατογραφία της «Πρέβεζας» στην ποιητική του Κ.Γ. Καρυωτάκη* 479

ΠΟΙΗΣΗ

Κωνσταντίνος Θρ. Μάνος 489

Ρούλα Γαλάνη 490

Θέμης Κατωγιάννης 492

Βαγγέλης Ν. Κολιός 496

Στέλιος Θ. Μαφρέδας 498

ΔΙΗΓΗΜΑ

Απόστολος Σπ. Παπαδημητρίου: *Ο Διγενής στην κορφή του ρολογιού. Μια εις Άδου κάθοδος στην ιστορία της πόλης* 499

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΡΕΒΕΖΑΣ «ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ ΧΡ. ΚΟΝΤΟΣ»

Ώρες λειτουργίας

Δευτέρα	9:00	14:00		
Τρίτη	9:00 –	14:00	&	18:00 – 20:30
Τετάρτη	9:00 –	14:00		
Πέμπτη	9:00 –	14:00	&	18:00 – 20:30
Παρασκευή	9:00	14:00	&	18:00 – 20:30

Διεύθυνση: Εθνικής Αντιστάσεως 10, 481 00 Πρέβεζα
Τηλ./Fax: 26820-29889 • email: dbprevezas@yahoo.gr
Ηλεκτρονικός κατάλογος βιβλίων: http: //83.235.178.160

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σύνθεση εξωφύλλου
Χαρίτος: Λογότυπο «Πρέβεζα. 100 χρόνια απελευθέρωσης», 2012

Κατασκευές οπισθοφύλλου
Χαρίτος: «Σαρδέλα στο κλουβί». Ζωγραφική σε ξύλο, 25 x 12 εκ., 2013

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΚΟΤΣΩΝΗΣ (ΧΑΡΙΤΟΣ)

Ο Χαράλαμπος Κοτσώνης ζει και εργάζεται στην Πρέβεζα, όπου γεννήθηκε το 1972. Ζωγραφίζει ερασιτεχνικά από τα εφηβικά του χρόνια. Οι σπουδές του στο Τμήμα Γραφιστικής της Σχολής Γραφικών Τεχνών και Καλλιτεχνικών Σπουδών του ΤΕΙ Αθήνας (1991-1995) τον βοήθησαν να βελτιώσει την τεχνική του. Από το 1999 εργάζεται ως γραφίστας και διακοσμητής εσωτερικών χώρων ενώ από το 2003 διατηρεί παράλληλα κατάστημα χρωμάτων. Το 2006 φιλοτέχνησε το σήμα του εργαστηρίου μικροχειρουργικής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και έκτοτε έχει δημιουργήσει εικόνες ανατομικής ως υποστηρικτικό υλικό σε ερευνητικές εργασίες. Το 2007 έλαβε μέρος σε ευρωπαϊκό διαγωνισμό γραφιστικής για τη δημιουργία σήματος οικολογικού προγράμματος (ColEcoMan).

Αν και έχει αποτυπώσει νεκρές φύσεις στον καμβά, το ενδιαφέρον του εστιάζεται στην απεικόνιση του ανθρώπινου σώματος. Εκτός από τη ζωγραφική με λάδια νερού, χρησιμοποιεί και τις τεχνικές της ματιέρας και του κολάζ. Από το 2010 έχει στραφεί στην ιδιαίτερη θεματολογία και τεχνική των φαγιούμ. Έχει συμμετάσχει σε ομαδικές εκθέσεις ζωγραφικής.

Το 2012 έλαβε μέρος στον διαγωνισμό του Δήμου Πρέβεζας για τον σχεδιασμό λογοτύπου της εκατοστής επετείου της απελευθέρωσης της πόλης, το οποίο διακρίθηκε με μεγάλη βαθμολογική διαφορά και παρουσιάστηκε από τον ίδιον ως εξής:

Το λογότυπο που δημιουργήσαμε με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 100 χρόνων από την απελευθέρωση της Πρέβεζας, αποτελεί προσπάθεια συγκερασμού και ανάδειξης του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος της πόλης.

Τρεις είναι οι συνιστώσες, οι οποίες μάλιστα διαπλέκονται μεταξύ τους: πολιτιστική, φυσική και οικονομική. Η αρχαία και η νεότερη ιστορία της πόλης είναι συνυφασμένη αφενός με τη θάλασσα, που ευνοεί τις πολιτισμικές ανταλλαγές και ταυτόχρονα αποτελεί πηγή πλούτου, και αφετέρου με την καλλιέργεια της γης εδώ και αιώνες.

Ο σεβασμός και η ανάδειξη των μνημείων της περιοχής με στόχο την προβολή και την τουριστική ανάπτυξη, καθώς και η προστασία και η ορθολογική εκμετάλλευση των χερσαίων και υδάτινων πόρων μπορούν να εγγυηθούν το μέλλον της πόλης μας.

Αυτό προσπαθούμε να δείξουμε με το σήμα που προτείνουμε: το παρελθόν της πόλης μπορεί να εγγυηθεί το μέλλον της.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αφιερώνεται
σε όσους θυσιάστηκαν
για την απελευθέρωση της Πρέβεζας
και όσους συνέβαλαν σε αυτήν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σημείωμα του Δημάρχου Πρέβεζας

Αγαπητοί αναγνώστες

Το 2012 ο Δήμος Πρέβεζας γιόρτασε τα 100 χρόνια από την απελευθέρωση της πόλης με πληθώρα εκδηλώσεων και δράσεων. Στο κορυφαίο αυτό ιστορικό γεγονός για την πόλη μας καθώς και στα 100 χρόνια ελεύθερης ζωής στην Πρέβεζα είναι αφιερωμένη και η παρούσα έκδοση του τρέχοντος επετειακού τεύχους των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*, όπως άλλωστε είχε προαναγγελθεί στο προηγούμενο τεύχος του περιοδικού το 2011.

Στην πρόσκληση του περιοδικού ανταποκρίθηκαν πολλοί συμπολίτες μας αλλά και ερευνητές που έχουν εντάξει την Πρέβεζα στα ενδιαφέροντά τους. Τα άρθρα τους που δημοσιεύονται στο ανά χείρας τεύχος, φέρνουν στο φως νέα στοιχεία για την ιστορία του τόπου μας, φανερώνοντας και τη σημασία του εγχειρήματος των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*, ενός επιστημονικού περιοδικού της ελληνικής περιφέρειας που αισίως φτάνει στο 50ο του τεύχος και στο 36ο έτος παρουσίας στα γράμματα και την έρευνα.

Ο Δήμος Πρέβεζας θα συνεχίσει να στηρίζει τα *Πρεβεζάνικα Χρονικά* σε πείσμα των πενιχρών οικονομικών του καιρού μας, αποδεικνύοντας ότι ο σεβασμός στην ιστορία και τον πολιτισμό μας, δηλαδή στην ίδια μας την ταυτότητα, αποτελεί πρωταρχικό μέλημά μας.

Ο Δήμαρχος Πρέβεζας

Χρήστος Μπαΐλης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σπύρος ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

Έκθεση αρχειακού υλικού «1912-2012: 100 χρόνια ελεύθερη Πρέβεζα»

Το 2012 και με αφορμή τη συμπλήρωση 100 χρόνων από την απελευθέρωση της πόλης, ο Λήμος Πρέβεζας αποφάσισε να πραγματοποιήσει σειρά εορταστικών εκδηλώσεων και δράσεων. Στο πλαίσιο αυτό προγραμματίστηκε και μια έκθεση αρχειακού και φωτογραφικού υλικού. Για αυτόν τον λόγο συγκροτήθηκε ειδική άμισθη επιτροπή αποτελούμενη από τους Ζωή Γέρου, πρόεδρο της δημοτικής κοινότητας Πρέβεζας, Πέτρο Αρταβάνη υποστράτηγο ε.α., Ιωσήφ Ζιώγα, φιλόλογο, Νίκο Λ. Καράμπελα, πρόεδρο του Ιδρύματος *Ακτία Νικόπολις*, Σπύρο Λάμπρο, βιβλιοθηκονόμο, υπεύθυνο της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας, ο οποίος ανέλαβε και τον συντονισμό της επιτροπής, Ελένη Συνεσίου, φιλόλογο, Λάζαρο Συνέσιο, ιστοριοδίφη, και τον γράφοντα.

Αρχειακό και φωτογραφικό υλικό παραχώρησαν τόσο θεσμικοί φορείς της πόλης όσο και αρκετοί Πρεβεζάνοι που ανταποκρίθηκαν στην πρόσκληση της επιτροπής προσφέροντας απλόχερα τεκμήρια από τις προσωπικές τους συλλογές. Παράλληλα όμως αναπτύχθηκε και μια γόνιμη προσπάθεια αναζήτησης τεκμηρίων σε αρχειακούς φορείς εκτός Πρέβεζας. Η πρωτοβουλία αυτή αναλήφθηκε από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ) – Αρχεία Ν. Πρέβεζας και τη Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας. Έτσι, συγκεντρώθηκαν αντίγραφα αρχειακού και φωτογραφικού υλικού από τους παρακάτω φορείς: Ίδρυμα *Ακτία Νικόπολις*, ΓΑΚ – Αρχεία Ν. Πρέβεζας, Πολιτιστικός Σύλλογος «Πρέβεζα», Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Πρέβεζας, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού του Γενικού Επιτελείου Στρατού, Αρχείο Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών και Μελετών *Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος*, ΓΑΚ – Ιστορικό Αρχείο Κρήτης. Επιπλέον, σημαντική ήταν και η συμβολή σε αρχειακό υλικό των Πρεβεζάνων κ. Ιωσήφ Ζιώγα, κ. Βικτορίας Παπαγεωργίου-Τζούρου και κ. Σπύρου Ντούσκου. Τέλος, πρέπει να αναφερθούν ο φωτογράφος κ. Χρήστος Γιωτόπουλος και οι κυρίες Ντίνα Μωραΐτη και Βασιλική Σαρρή για την καλλιτεχνική επιμέλεια της έκθεσης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η έκθεση εγκαινιάστηκε από τον Δήμαρχο Πρέβεζας κ. Χρήστο Μπαΐνη στις 19 Οκτωβρίου 2012 και ουσιαστικά λειτουργεί μέχρι και σήμερα στον ισόγειο χώρο του ανακαινισμένου δημοτικού κτιρίου «Οικία Αθανασιάδη», γνωστού παλιότερα ως «πανδοχείο Πατίκου».

Δεδομένης της επετειακής σημασίας του εορτασμού και προκειμένου να τιμηθούν τα 100 χρόνια ελεύθερης ζωής στην Πρέβεζα, αποφασίστηκε η έκθεση αρχειακού και φωτογραφικού υλικού να μην κινηθεί μόνο γύρω από αυτό το σημαντικό γεγονός, αλλά παράλληλα να επιχειρηθεί ένας αναστοχασμός ολόκληρης της εκατονταετίας και μια αφήγηση αντιπροσωπευτικών πτυχών της ζωής στην πόλη. Ως εκ τούτου, επιλέχθηκαν πέντε μείζονες άξονες σύμφωνα με τους οποίους ταξινομήθηκε και τελικά εκτέθηκε το υλικό, κατανεμημένο σε 14 θεματικές ενότητες. Οι άξονες αυτοί και οι αντίστοιχες θεματικές ενότητες που τους συγκροτούν παρατίθενται ακολούθως. Πρώτος άξονας: η τοπική ιστορία της πόλης την τελευταία εκατονταετία. Περιλαμβάνει τις θεματικές ενότητες: *Απελευθέρωση*, *Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος και εμφύλια σύρραξη στην Πρέβεζα* και *Σημασία του αρχαιολογικού έργου στην Πρέβεζα*. Δεύτερος άξονας: η γεωγραφική θέση της Πρέβεζας. Περιλαμβάνει τις θεματικές ενότητες *Λιμάνι* και *Μεταφορές*. Τρίτος άξονας: οι οικονομικές και παραγωγικές δυνατότητες της πόλης. Περιλαμβάνει τις θεματικές ενότητες *Γεωργία – Κτηνοτροφία*, *Αλιεία*, *Βιομηχανία*, *Εκπαίδευση*. Τέταρτος άξονας: οι άνθρωποι της πόλης. Περιλαμβάνει τις θεματικές ενότητες *Παραδοσιακά επαγγέλματα* και *Κοινότητες*. Τέλος, πέμπτος άξονας: πτυχές του δημόσιου βίου. Περιλαμβάνει τις θεματικές ενότητες *Πολιτισμός*, *Αθλητισμός* και *Τοπικός τύπος*.

Η επιλογή και ο συνδυασμός του υλικού που παρουσιάζεται σε κάθε θεματική ακολουθεί μια νοητή αφήγηση, κάθε φορά διαφορετική, ανάλογα με το είδος και το περιεχόμενο του αρχειακού υλικού αλλά και με τους περιορισμούς που έθετε πολλές φορές η αδυναμία εντοπισμού σχετικών τεκμηρίων. Παρακάτω εκθέτουμε συνοπτικά τη λογική που υπαγόρευσε την επιλογή και έκθεση του υλικού ανά άξονα και θεματική ενότητα. Ο συνδυασμός του υλικού έγινε με τέτοιον τρόπο ώστε αυτό κάθε φορά να διηγείται μια μικρή ιστορία.

Πρώτο άξονα θεματικών ενοτήτων αποτέλεσε η τοπική ιστορία. Μιλώντας για τοπική ιστορία, επιλέξαμε να προσεγγίσουμε ενδεικτικά κάποια *γεγονότα αλλά* και *ζητήματα* αυτής της εκατονταετίας. Στον άξονα αυτόν εντάσσονται τρεις θεματικές ενότητες: Από τα γεγονότα, η απελευθέρωση του 1912 και η περίοδος 1940–44. Από τα ζητήματα, το αρχαιολογικό έργο στην Πρέβεζα και η σημασία του για την πόλη, καθώς τη συνδέει με το ιστορικό παρελθόν της περιοχής.

Στην πρώτη ενότητα, που είναι και η κεντρική καθώς είναι αφιερωμένη στην απελευθέρωση της πόλης, το υλικό έχει οργανωθεί με τέτοιον τρόπο ώστε αφενός να προβάλλει σημαντικά τεκμήρια της απελευθέρωσης της πόλης και αφετέρου να επικεντρώνεται στους πρωταγωνιστές και συχνά αφα-

νείς ήρωες των γεγονότων.

Εισαγωγή στην ενότητα αυτήν αποτελεί το τηλεγράφημα με το οποίο ο στρατηγός Κ. Σαπουντζάκης ενημέρωνε τον πρωθυπουργό Ε. Βενιζέλο για την παράδοση της Πρέβεζας στον Ελληνικό Στρατό. Επιπλέον, παρουσιάζονται αντιπροσωπευτικά δημοσιεύματα του αθηναϊκού και περιφερειακού τύπου (όπως π.χ. του *Ελευθέρου Βήματος Κρήτης*) για τα γεγονότα της απελευθέρωσης της πόλης.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται φωτογραφίες και επιστολικά δελτάρια (*carte postale*) αναμνηστικά του πανηγυρικού κλίματος της απελευθέρωσης της πόλης και της ένταξής της στον εθνικό κορμό. Τα δελτάρια αυτά είτε αποτελούν καλλιτεχνικές συνθέσεις είτε απεικονίζουν πραγματικές σκηνές. Καλλιτεχνικές συνθέσεις αποτελούν ένα δελτάριο αφιερωμένο στη συμμετοχή του εθελοντικού σώματος Κρητών στην απελευθέρωση της πόλης, με τη μορφή του οπλαρχηγού Κωνσταντίνου Μάνου να κατέχει κεντρική θέση στη σύνθεση, και ένα δεύτερο στο οποίο δίνεται έμφαση σε χαρακτηριστικές όψεις της πόλης με την ελληνική σημαία να κυματίζει στα χέρια ενός εύζωνα, δηλώνοντας με τον πλέον κατηγορηματικό τρόπο την ιστορική αλλαγή που επήλθε στο καθεστώς της πόλης. Αυτή η ελληνική σημαία συνοδεύει το παραπάνω δελτάριο, που αποτελεί μια καλλιτεχνική δημιουργία, με πραγματικές φωτογραφίες της πόλης στις οποίες δεσπόζει η γαλανόλευκη τόσο σε δημόσια οικοδομήματα (όπως το κάστρο του Αγίου Ανδρέα) όσο και σε ιδιωτικά κτίρια, όπως συμβαίνει με το σημαιοστολισμό καταστημάτων της κεντρικής αγοράς με φόντο τον πύργο του ρολογιού της πόλης. Πέρα από τον έντονο συμβολισμό της σημαίας, η πολιτική αλλαγή της πόλης σηματοδοτείται και από τη σπάνια φωτογραφία που καταγράφει την παρουσία του πρωθυπουργού Ε. Βενιζέλου στην πόλη στις αρχές του 1913.

Προχωρώντας στην παρουσίαση των πρωταγωνιστών των γεγονότων, εκτίθενται δύο επιστολικά δελτάρια με διπλό τεκμηριωτικό ενδιαφέρον, καθώς απεικονίζουν μονάδες ευζώνων και πυροβολικού να διέρχονται από τη γέφυρα της πύλης της Πρέβεζας, πάνω από την τάφρο που περιέκλειε την πόλη. Η σημασία τους έγκειται αφενός στην προβολή μιας παλαιότερης εικόνας της πόλης που δεν υφίσταται πλέον καθώς η πύλη και η γέφυρα δεν σώζονται, και αφετέρου στην τεκμηρίωση των διαφόρων μονάδων του Ελληνικού Στρατού που ενεπλάκησαν στις πολεμικές επιχειρήσεις του Οκτωβρίου του 1912.

Πέρα όμως από τις δυνάμεις του Στρατού Ξηράς στην Πρέβεζα έδρασαν και οι άλλοι κλάδοι του Ελληνικού Στρατού, το Ναυτικό και η Αεροπορία. Μέσα από σπάνιο φωτογραφικό υλικό μαρτυρείται η σημασία του Ναυτικού στη μεταφορά οπλιτών, πολεμοφοδίων και τραυματιών. Επίσης, καταγράφονται τα πρώτα βήματα της παρουσίας της ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας που βρισκόταν τότε κυριολεκτικά στα σπάργανα και έμελλε να συνδέσει τις απαρχές της ιστορίας της με το όνομα της Πρέβεζας στην περιοχή της οποίας οργανώθηκε ένα από τα πρώτα αυτοσχέδια αεροδρόμια.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο πόλεμος, όμως, πέρα από την ηρωική και στρατιωτική, είχε και μια άλλη, ανθρώπινη διάσταση. Για αυτό εκτίθεται υλικό που επικεντρώνεται στα ανθρώπινα πρόσωπα του πολέμου. Αφενός στις εθελόντριες, προερχόμενες συνήθως από την αθηναϊκή αριστοκρατία που έφτανε μέχρι το παλάτι και τα μέλη της τότε βασιλικής οικογένειας, οι οποίες έσπευσαν να συνδράμουν από την πλευρά τους στην πολεμική προσπάθεια, και αφετέρου στα πρόσωπα των απλών στρατιωτών, που με τον τρόπο τους υπήρξαν πρωταγωνιστές στα γεγονότα, εξίσου με τις ηγετικές προσωπικότητες της εποχής. Η δράση των εθελοντριών τεκμηριώνεται από τις φωτογραφίες των συσσιτίων και των επισκέψεων στα στρατιωτικά νοσοκομεία της Πρέβεζας. Από την άλλη, η προσέγγιση των μορφών των στρατιωτών δεν γίνεται μέσα από πολεμικές σκηνές, αλλά από την καθημερινότητά τους πέρα από το μέτωπο. Έτσι, τους συναντάμε να περιμένουν το συσσίτιο τους, ή να βρίσκονται έξω από το νοσοκομείο, ως ελαφρά τραυματίες. Παράλληλα, όμως, επιχειρείται και μια ανίχνευση του υψηλού φρονήματος των μαχητών αυτών, το οποίο προσπαθήσαμε να αποτυπώσουμε με διπλό τρόπο. Πρώτα, επιλέγοντας την περήφανη συντεταγμένη παρέλαση ενός ευζωνικού αποσπάσματος το οποίο αναχωρεί από την Πρέβεζα για το μέτωπο, και έπειτα, αντιπαραθέτοντας στην εικόνα αυτή, τις μορφές δύο Τούρκων αιχμαλώτων στρατιωτών οι οποίοι περιφέρονται νωχελικά και με εμφανή τα σημάδια της απογοήτευσης στη σημαιοστολισμένη κεντρική οδό της πόλης. Το αφιέρωμα στους άγνωστους μαχητές του 1912 κλείνει με δύο αναμνηστικές φωτογραφίες Ελλήνων στρατιωτών είτε πέριξ ενός μεγάλου τουρκικού τοπομαχικού πυροβόλου, λάφυρου του πολέμου, είτε στα τείχη της αρχαίας Νικόπολης. Ο συμβολισμός των δύο φωτογραφιών είναι ιδιαίτερα έντονος. Οι Έλληνες στρατιώτες, ξαποσταίνοντας από τη μάχη, μέχρι να μεταβούν στο επόμενο μέτωπο και να αντιμετωπίσουν το ενδεχόμενο του θανάτου, ποζάρουν για μια αναμνηστική φωτογραφία, η οποία θα εξασφαλίσει την αιωνιότητα, τουλάχιστον των μορφών τους. Και πράγματι, οι φωτογραφίες αυτές κυκλοφόρησαν ως επιστολικά δελτάρια, ταξιδεύοντας σε διάφορα σημεία τις μορφές των εικονιζομένων στρατιωτών. Πόσοι από αυτούς άραγε θα κατάφεραν να επιβιώσουν του πολέμου;

Με αυτές τις σκέψεις για τον πόλεμο, με τους στρατιώτες του 1912 που προσπάθησαν να ξορκίσουν ή έστω να ξεγελάσουν τον θάνατο, εισερχόμαστε στο ζήτημα των ανθρώπινων απωλειών κατά την περίοδο πολεμικών συγκρούσεων, της ίδιας της πόλης αυτήν τη φορά, που μας απασχολεί στην δεύτερη ενότητα της τοπικής ιστορίας.

Η ενότητα αυτή, λοιπόν, εστιάζει στο κρίσιμο, οδυνηρό και συνάμα ευαίσθητο χρονικό διάστημα του *Β΄ Παγκοσμίου πολέμου* και της *εμφύλιας σύρραξης* στην Πρέβεζα. Η δραματική αυτή περίοδος παρουσιάζεται μέσα από τις ληξιαρχικές καταχωρήσεις των θανάτων Πρεβεζάνων αυτής της περιόδου και πιο συγκεκριμένα τις απώλειες στο μέτωπο του πολέμου (1940-1941) αλλά και κατά τους βομβαρδισμούς της πόλης το 1940. Επιπλέον, όμως,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

καταγράφονται και οι θλιβερές στιγμές της εμφύλιας σύρραξης τον Σεπτέμβριο του 1944 και οι εκτελέσεις στην Παργινόσκαλα. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική της εμφύλιας αδελφοκτόνου σύρραξης είναι η περίπτωση της καταχώρησης των θανάτων δύο αδελφών που υπήρξαν θύματα τόσο της μιας, όσο και της άλλης αντιμαχόμενης παράταξης.

Ως προς τα *ζητήματα* αυτής της εκατονταετίας, επιλέξαμε να προσεγγίσουμε το *αρχαιολογικό έργο* στην Πρέβεζα. Φωτογραφίες και αρχειακό υλικό δημοσιευμάτων τοπικού τύπου με ειδήσεις αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, συνδέουν την πόλη με την αρχαία Νικόπολη αλλά αναδεικνύουν και τη σημασία που απέδιδε η σύγχρονη Πρέβεζα και η τοπική κοινωνία στο ζήτημα της αρχαιολογικής έρευνας. Έτσι, η θεματική αυτή συγκροτείται από προπολεμικά και μεταπολεμικά επιστολικά δελτάρια με τον επικεφαλής των ανασκαφών, τα ευρήματα και τα μνημεία της Νικόπολης. Τα δελτάρια αυτά πλαισιώνονται από δημοσιεύματα του τοπικού τύπου που μαρτυρούν το ενδιαφέρον της τοπικής κοινωνίας για τις αρχαιότητες και την ανάδειξη τους, καταγράφουν τις διαμαρτυρίες των τοπικών φορέων για την απομάκρυνση αρχαιοτήτων από τον νομό Πρέβεζας και, τέλος, αναδεικνύουν την πρωτοποριακή σύζευξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και της σύγχρονης πολιτιστικής δημιουργίας, με τις θεατρικές παραστάσεις που φιλοξενήθηκαν στον αρχαιολογικό χώρο.

Ως επίκεντρο του δεύτερου άξονα μιας διήγησης για τη φυσιογνωμία της πόλης, επιλέχτηκε η κομβική γεωγραφική θέση της Πρέβεζας. «Πρέβεζα ίσον πέρασμα», και αυτό αποδεικνύεται από τον ρόλο που έπαιξε η πόλη διαχρονικά στην επικοινωνία τόσο εντός του ηπειρωτικού δικτύου όσο και των θαλασσίων μεταφορών, συνδέοντας την ηπειρωτική χώρα με τους θαλάσσιους δρόμους προς ανατολάς και δυσμάς. Η σημασία της θέσης της πόλης προσεγγίζεται μέσα από δύο θεματικές ενότητες: *Το λιμάνι* και τις *μεταφορές*.

Το λιμάνι. Εδώ η αφήγηση είναι κυρίως χρονολογική. Η εξιστόρηση ξεκινά από ένα έγγραφο του 1928, με το οποίο η Λιμενική Επιτροπή Πρέβεζας ζητά την πραγματοποίηση έργων στο λιμάνι από τον Ελ. Βενιζέλο, γεγονός που δείχνει τη σημασία που απέδιδε η πόλη στο λιμάνι της και τη συνεχή φροντίδα αναβάθμισής του. Από τη δεκαετία αυτήν παρουσιάζονται τέσσερα επιστολικά δελτάρια τα οποία δίνουν νοητά ένα πανόραμα της παραλίας της πόλης αλλά και της κίνησης του λιμανιού. Αμέσως μετά, περνάμε στα μεταπολεμικά χρόνια. Οι φωτογραφίες δείχνουν τις σταδιακές αλλαγές ενός λιμανιού που βρίσκεται σε κίνηση. Η ενότητα κλείνει με δύο φωτογραφίες της όχι και τόσο μακρινής δεκαετίας του 1980, *αλλά* που αντιπροσωπεύουν μια εποχή διαφορετικών συγκοινωνιών με την ακαρνανική ακτή, μέσω των πορθμείων, πριν την κατασκευή της υποθαλάσσιας σήραγγας.

Οι μεταφορές. Η παρουσίαση επικεντρώνεται στα είδη και τα μέσα μεταφορών. Φωτογραφίες μέσων χερσαίων ή θαλασσίων, ιππήλατων ή μηχανοκίνητων,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

προσώπων ή εμπορευμάτων, μεγάλης ή μικρής κλίμακας και αποστάσεων, συμπλέκονται συνδυαστικά ή αντιθετικά και δείχνουν το εύρος και τη σημασία των μεταφορών και τον κομβικό ρόλο της πόλης στα δίκτυα μεταφορών στην ευρύτερη περιοχή. Πιο αναλυτικά, στην ενότητα αυτήν παρουσιάζονται χερσαία μέσα όπως ιππήλατες τετράτροχες νταλίκες και άμαξες, καθώς και προπολεμικά ανοικτά και κλειστά λεωφορεία. Επίσης, θαλάσσια μέσα, όπως το ατμόπλοιο *Γλάρος* που συνέδεε την Πρέβεζα με τον Πειραιά με πολλούς ενδιάμεσους σταθμούς, αλλά και πετρελαιοκίνητη βάρκα μεταφοράς προσώπων στο Άκτιο. Η ενότητα κλείνει με δύο φωτογραφίες μεταφοράς εμπορευμάτων και πλανόδιας εμπορίας με άμαξα αλλά και με μηχανοκίνητο όχημα.

Η γεωγραφική θέση της πόλης διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην οικονομική της ζωή. Μέσα από το λιμάνι και τις μεταφορές, λάβαμε μια γεύση του τριτογενούς τομέα παραγωγής στην Πρέβεζα και με τον τρόπο αυτόν εισαγόμαστε στην παρουσίαση των οικονομικών και παραγωγικών δυνατοτήτων της πόλης που αποτελεί τον τρίτο άξονα θεματικής ανάπτυξης της εξιστόρησης της εκατονταετούς ιστορίας της ελεύθερης Πρέβεζας. Οι κάτοικοί της, εκμεταλλευόμενοι τόσο τη γεωγραφική θέση όσο και το περιβάλλον της πόλης, ανέπτυξαν όλους τους τομείς παραγωγής, πρωτογενή, δευτερογενή και, φυσικά, τριτογενή. Στην ενότητα αυτήν παρουσιάζεται ο πρωτογενής τομέας παραγωγής, με τη *γεωργία – κτηνοτροφία* και την *αλιεία*, και ο δευτερογενής με τη *βιομηχανία*. Από τον τριτογενή τομέα, αφού ήδη παρουσιάστηκαν οι μεταφορές σε ειδική θεματική, επιλέχθηκαν τεκμήρια που αφορούν στην ιστορία της *εκπαίδευσης* στην Πρέβεζα.

Γεωργία – Κτηνοτροφία. Για την αγροτική παραγωγή, οι φωτογραφίες που επιλέχθηκαν επιχειρούν να αφηγηθούν κάποιες σημαντικές αλλαγές που παρατηρούνται στην παραγωγή. Αλλαγές τόσο στον αγροτικό εξοπλισμό με την εισαγωγή μηχανών ή νέων μεθόδων (όπως των αγροτικών μηχανημάτων ή του ραντίσματος) όσο και στα είδη παραγωγής, με τη μετάβαση από την ελαιοκαλλιέργεια στην καλλιέργεια οπωροκηπευτικών. Οι αλλαγές αυτές όμως δεν δίνουν τη θέση αμέσως η μία στην άλλη, αλλά μπορεί να συνυπάρχουν. Έτσι, την ίδια στιγμή που αντικρίζουμε την εικόνα μιας ομάδας ελαιοκαλλιεργητριών του 1960, παρακολουθούμε σε μια άλλη φωτογραφία της ίδιας ακριβώς χρονιάς τη χρήση μιας νέας γεωργικής μεθόδου, αυτής του ραντίσματος. Η πρώτη εικόνα θα μπορούσε να ήταν απαράλλαχτη με μια φωτογραφία των αρχών του αιώνα, δεν θα ίσχυε το ίδιο όμως με την εικόνα του ραντίσματος. Η εξέλιξη στις μεθόδους εκφράζεται με τον καλύτερο τρόπο με την αντιπαραβολή δύο φωτογραφιών που η μεν πρώτη παρουσιάζει τον παραδοσιακό τρόπο οργώματος ενώ στη δεύτερη απεικονίζεται η χρήση αλωνιστικών μηχανών. Επιπλέον, η μετάβαση από μια παλιότερη καλλιέργεια σε μια νέα αναπαρίσταται συμβολικά με δύο φωτογραφίες εκ των οποίων στη

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μεν πρώτη απεικονίζονται εκριζωμένα ελαιόδεντρα, ενώ στη δεύτερη παρουσιάζεται το τελάρισμα της τομάτας που συνδέεται με τη στροφή στα οπωροκηπευτικά. Τέλος, ως ένδειξη της κτηνοτροφικής παραγωγής επιλέχθηκε η αναφορά στην τυροκομία με αντιπροσωπευτικές φωτογραφίες των εγκαταστάσεων και των διαδικασιών της σχετικής παραγωγής.

Αλιεία. Στην ενότητα αυτήν επιχειρείται μια προσέγγιση στην ημερήσια καθημερινότητα των αλιέων και στις ποικίλες εκφράσεις της αλιείας. Το υλικό είναι αποκλειστικά φωτογραφικό και πέρα από τον τεκμηριωτικό του χαρακτήρα, κερδίζει την προσοχή χάρη στο καλλιτεχνικό του ενδιαφέρον. Οι βάρκες πριν και μετά την ψαριά. Τα είδη αλιευμάτων και των παραγώγων τους: σαρδέλες, χέλια, αυγοτάραχο. Οι εργασίες των ψαράδων στα νταλιάνια της Λασκάρας και στο Βαθύ. Τέλος, το άπλωμα των δικτύων στον Άγιο Σπυρίδωνα.

Βιομηχανία. Η Πρέβεζα, χάρη και στο λιμάνι της, προσπάθησε από νωρίς να αναπτύξει βιομηχανική παραγωγή. Τα πρώτα σωζόμενα στοιχεία που έχουν εντοπιστεί, αφορούν το Πυρηνελαιουργείο Καλημέρη, μια βιομηχανική μονάδα που είχε άμεση σχέση με την ελαιοκομική εξειδίκευση της περιοχής. Η εξέλιξη της βιομηχανίας στην Πρέβεζα δεν θα μπορούσε να αντιπροσωπεύεται καλύτερα από την τεράστια μονάδα των Κλωστηρίων Πρεβέζης. Και για τις δύο παραπάνω περιπτώσεις τα τεκμήρια είναι αρχειακά, καθώς παρουσιάζονται αρχιτεκτονικά σχέδια (κατόψεις) και διοικητικά έγγραφα που σχετίζονται με τις προαναφερθείσες επιχειρήσεις. Τέλος, επειδή η βιομηχανία δεν είναι μόνο εγκαταστάσεις και παραγόμενα προϊόντα, αλλά και άνθρωποι, οι βιομηχανικοί εργάτες, παρουσιάζονται και δύο φωτογραφίες κινητοποιήσεων στην πόλη της Πρέβεζας εργαζομένων στη Lee Cooper.

Εκπαίδευση. Στη θεματική της εκπαίδευσης παρουσιάζονται αρχειακά τεκμήρια που επιλέχθηκαν για να αντιπροσωπευτεί όσο το δυνατόν καλύτερα η πλειάδα των πτυχών της: οι διαφορετικές βαθμίδες της εκπαίδευσης, η εξέλιξη της ιστορίας των εκπαιδευτικών δομών αλλά και υποδομών και οι άνθρωποι που συμμετέχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία: οι εκπαιδευτικοί και οι μαθητές. Την ενότητα ανοίγει η σφραγίδα της Θεοφανείου Σχολής, του ιστορικού εκπαιδευτικού ιδρύματος της πόλης που λειτουργούσε προαπελευθερωτικά. Η επωνυμία αυτή επιβίωσε ως ιστορική ονομασία και μετά την απελευθέρωση. Η επόμενη φωτογραφία, απεικονίζει μαθητές με τον δάσκαλό τους έξω από το κτίριο της Θεοφανείου. Στη συνέχεια παρουσιάζονται τεκμήρια σχετικά με τα σχολεία της πόλης, όπως το ΦΕΚ ίδρυσης του Β΄ Δημοτικού (1915) και τα σχέδια διαρρύθμισης του κτιρίου του Α΄ Δημοτικού Σχολείου ή τα σχέδια και φωτογραφία των εγκαταστάσεων του Δ΄ Δημοτικού Σχολείου. Από τα κτίρια επιστρέφουμε στους ανθρώπους της εκπαίδευσης. Αρχικά στους μαθητές, με το μαθητολόγιο της Θεοφανείου Σχολής, και την επιλογή της τάξης του σχολικού έτους 1912-1913, των μαθητών δηλαδή που υπήρξαν αυτόπτες μάρτυρες της απελευθέρωσης. Η ενότητα κλείνει με την

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πράξη ανάληψης των καθηκόντων Γυμνασιάρχη από τον Κωνσταντίνο Μόραλη, πατέρα του γνωστού ζωγράφου.

Τέταρτο άξονα αποτέλεσε η παρουσίαση του ανθρώπινου δυναμικού της πόλης: οι κάτοικοί της, οι κοινότητες και οι ασχολίες τους. Από τις ασχολίες των κατοίκων, επιλέξαμε την παρουσίαση των παραδοσιακών επαγγελμάτων. Η ενότητα αυτή συνδέει τον τρίτο και τον τέταρτο άξονα, την οικονομία και την παραγωγή με τους κατοίκους, και λειτουργεί μεταβατικά. Από το σύνολο των κοινοτήτων της Πρέβεζας, επιλέχθηκαν ενδεικτικά τρεις, χωρίς να εξαντλείται η παρουσίασή τους. Αρχικά, οι Εβραίοι της Πρέβεζας, μια κοινότητα που δεν υπάρχει πλέον. Έπειτα, οι πρόσφυγες που ήλθαν στην Πρέβεζα μετά τη Μικρασιατική καταστροφή. Λιγοστά τα στοιχεία που συλλέχθηκαν, αποτελούν όμως μια πρώτη μαγιά για τον εμπλουτισμό τους, με τη βοήθεια απογόνων προσφυγικών οικογενειών. Τέλος, οι Συρρακιώτες, μια κοινότητα για την οποία διατίθεται πλούσιο υλικό.

Παραδοσιακά επαγγέλματα. Την ενότητα συγκροτούν εκπρόσωποι επαγγελμάτων οι οποίοι παρουσιάζονται πότε συνδυαστικά και πότε αντιθετικά: ο χαλκουργός και ο σιδεράς, ο λούστρος και ο τσαγκάρης. Από την άλλη, οι εργαζόμενοι στον φούρνο, που καλύπτουν μια βασική ανάγκη, αλλά και ο υπαίθριος φωτογράφος, που συλλαμβάνει τη στιγμή ενώ παράλληλα ικανοποιεί την εσωτερική ανάγκη να παραμείνει η στιγμή αιώνια. Τέλος, οι γυρολόγοι πραγματευτάδες, και οι μεταφορείς με τις χαμάλες.

Κοινότητες. Στη θεματική αυτήν παρουσιάζονται μαζί και οι τρεις κοινότητες. Ξεκινήσαμε με την ισραηλιτική κοινότητα καθώς δεν υπάρχει πλέον στην πόλη και για αυτόν ακριβώς τον λόγο πρέπει να φροντίσουμε να διατηρηθεί στη συλλογική μνήμη της πόλης η παρουσία μιας οργανωμένης κοινότητας, που είχε τους δικούς της θεσμούς και χώρους συνάθροισης όπως και τους δικούς της κανόνες κοινωνικής ζωής. Τα παραπάνω μαρτυρούν επιλεγμένα τεκμήρια όπως ένα επιστολόχαρτο της κοινότητας, μια φωτογραφία της συναγωγής και ένα έγγραφο προικοσυμφώνου με τη σφραγίδα της κοινότητας και την υπογραφή του ραβίνου. Η ιστορία της κοινότητας ολοκληρώνεται με το δραματικό τέλος των μελών της στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, όπως μαρτυρούν οι ληξιαρχικές εγγραφές θανάτων μιας ολόκληρης εβραϊκής οικογένειας.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται τρία τεκμήρια της παρουσίας προσφύγων στην Πρέβεζα. Πρόκειται για μια σελίδα από το βιβλίο καταγραφής Θρακών προσφύγων το 1922 και δύο σφραγίδες προσφυγικών σωματείων που ιδρύθηκαν προπολεμικά στην Πρέβεζα.

Η ενότητα κλείνει με το υλικό που αφορά τους Συρρακιώτες της Πρέβεζας. Εδώ η αφήγηση ξεκινά και τελειώνει με τις φωτογραφίες δύο γυναικών που γνέθουν. Φωτογραφίες που απέχουν χρονολογικά μεταξύ τους αλλά μαρτυρούν μια παραδοσιακή ασχολία ενώ παράλληλα αποτελούν ένδειξη και για τις

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ασχολίες της κοινότητας. Η αφήγηση συνεχίζεται με αφετηρία τα παιδιά της πρώτης φωτογραφίας προκειμένου να παρουσιάσουμε στις επόμενες φωτογραφίες μια νοητή εξέλιξη των φάσεων της ζωής τους, και να τα παρακολουθήσουμε στο σχολείο, στην ενηλικίωση, στον γάμο και στο γαμήλιο γλέντι.

Στον πέμπτο και τελευταίο άξονα παρουσιάζονται πτυχές του δημόσιου βίου της πόλης. Εκφάνσεις του δημόσιου βίου αποτελούν ο *πολιτισμός* και ο *αθλητισμός* ενώ ο *τοπικός τύπος* γίνεται το όχημα της διατύπωσης δημόσιου λόγου καθώς αποτυπώνει την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα της πόλης. Έτσι, στις ενότητες αυτές παρακολουθούμε στιγμιότυπα από πολιτιστικές και αθλητικές εκδηλώσεις που διοργανώνονταν στην Πρέβεζα, όπως τα «Νικοπόλεια», το «Χορωδιακό Φεστιβάλ Πρέβεζας» ή τα «Άκτια» αντίστοιχα. Τα στιγμιότυπα αυτά διανθίζονται και προβάλλονται παράλληλα με χαρακτηριστικές φωτογραφίες πολιτιστικών και αθλητικών σωματείων που υπηρέτησαν ή και υπηρετούν τους τομείς του πολιτισμού και αθλητισμού στην πόλη. Τέλος, εκτίθενται χαρακτηριστικοί τίτλοι εφημερίδων της πόλης.

Η ενότητα του *πολιτισμού* ξεκινά με ένα τεκμήριο που έχει διπλό περιεχόμενο. Πρόκειται για την παρουσία της χορωδίας της Πρέβεζας «Αρμονία» στο Ωδείο Ηρώδου του Αττικού το 1969. Η φωτογραφία αυτή εκφράζει με τον καλύτερο τρόπο τόσο την πολιτιστική δραστηριότητα της Πρέβεζας όσο και το γεγονός ότι αυτή δεν έμενε κλεισμένη στα στενά όρια της πόλης, αλλά τα ξεπερνούσε, «εξάγοντας» –ας μας επιτραπεί η μεταφορά– πολιτισμό. Η πορεία αυτή όμως είναι αμφίδρομη, καθώς η Πρέβεζα είναι ανοικτή στην καλλιτεχνική και πνευματική πρωτοπορία της κάθε εποχής. Υποδέχεται φιλόξενα μορφές του πνευματικού και καλλιτεχνικού κόσμου, και διοργανώνει εκδηλώσεις με διεθνή απήχηση και συμμετοχή. Τα υπόλοιπα τεκμήρια θέλουν επίσης να αποτυπώσουν αυτήν την ευρύτερη διάσταση του πολιτιστικού φαινομένου στην Πρέβεζα. Το πρώτο τεκμήριο είναι μια φωτογραφία που προέρχεται από την ομιλία του ποιητή Γιάννη Ρίτσου κατά την ανακήρυξή του ως επιτίμου δημότη Πρέβεζας το 1984. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι έτσι η πόλη, με μια συμβολική κίνηση, αποκαθιστά τη σχέση της με την ποίηση, που τόσο την αδίκησε με την περίπτωση του Καρυωτάκη. Η παρουσία του Ρίτσου στην Πρέβεζα αποτελεί γέφυρα για δύο άλλα τεκμήρια που μαρτυρούν το πέρασμα εκπροσώπων του καλλιτεχνικού στερεώματος από την Πρέβεζα, όπως του Μίκη Θεοδωράκη και της Σωτηρίας Μπέλλου που έδωσαν συναυλίες στα «Νικοπόλεια» της δεκαετίας του 1980. Η ενότητα κλείνει με δύο προγράμματα δύο διακριτών καλλιτεχνικών και πολιτιστικών εκδηλώσεων, των «Νικοπολείων» και του «Διεθνούς Χορωδιακού Φεστιβάλ Πρέβεζας».

Στην ενότητα του *αθλητισμού* μεταφερόμαστε νοερά στο κλίμα μιας αθλητικής διοργάνωσης στην οποία μας εισάγει μια φωτογραφία από την τελετή έναρξης των «Ακτίων» με την έπαρση της σημαίας από αθλητές της Αθλητι-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κής Ένωσης Πρέβεζας. Από τον ίδιο σύλλογο προέρχεται και ένα δεύτερο τεκμήριο που παρουσιάζει το γυναικείο τμήμα του στα τέλη της δεκαετίας του '40, στοιχείο που μαρτυρεί ότι ο αθλητισμός ήταν υπόθεση και των δύο φύλων στην Πρέβεζα. Από τη γυναικεία ομάδα της Αθλητικής Ένωσης Πρέβεζας μεταφερόμαστε στην ομάδα στίβου και στους παράγοντες ενός άλλου σωματείου, του Αθλητικού Ομίλου Πρεβέζης. Ο κύκλος των φωτογραφιών που σχετίζονται με τη διοργάνωση των «Ακτίων» κλείνει με ένα άλλο τελετουργικό στιγμιότυπο, εκείνο της παράδοσης της φλόγας από έναν αθλητή στην πρωθιέρεια των αγώνων. Η ενότητα του αθλητισμού συμπληρώνεται με τέσσερις χαρακτηριστικές φωτογραφίες των ποδοσφαιρικών ομάδων των παρακάτω σωματείων: Αετός Πρέβεζας, Αθλητική Ένωση Πρέβεζας, Νικόπολις και ΠΑΣ Πρέβεζα.

Το αφιέρωμα στον δημόσιο βίο κλείνει με τον *τοπικό τύπο* της Πρέβεζας. Ο τοπικός τύπος αποτελεί ίσως τη χαρακτηριστικότερη μορφή δημόσιας έκφρασης στην πόλη ενώ παράλληλα πρόκειται και για μια σημαντική πηγή για την κατανόηση της καθημερινότητας της πόλης και για την εκ των υστέρων μελέτη της πρόσφατης ιστορίας της καθώς είναι μια πηγή σύγχρονη με τα γεγονότα και τα ζητήματα που καταγράφει. Ως εκ τούτου, οφείλαμε να επισημάνουμε την ύπαρξη των εντύπων αυτών, που περιμένουν τον ιστορικό να τα αξιοποιήσει. Η τελευταία αυτή θεματική περιλαμβάνει τίτλους κάποιων από τα έντυπα που κατά καιρούς κυκλοφόρησαν στην Πρέβεζα ενώ παρουσιάζεται και ένα σημαντικό προπολεμικό τεκμήριο του 1932 που αναφέρεται στην κυκλοφορία εφημερίδας στην Πρέβεζα.

Με τον άξονα αυτόν ολοκληρώνεται και ο κύκλος της έκθεσης αρχειακού υλικού. Η συγκέντρωση του υλικού, η επιλογή και η προσπάθεια ένταξής του σε ενότητες, υπήρξε ιδιαίτερα διδακτική εμπειρία, αποδεικνύοντας ότι στην Πρέβεζα είναι δυνατή μια προσπάθεια προσέγγισης και αναπαράστασης του παρελθόντος, μέσα από αρχειακά τεκμήρια που κατέχουν είτε δημόσιοι φορείς, είτε ιδιώτες. Ασφαλώς, η προσέγγιση που επιλέχτηκε καθώς και η αφήγηση που προτείνεται μέσω των εγγράφων και φωτογραφιών της έκθεσης, ούτε εξαντλεί τις θεματικές ενότητες που τελικά παρουσιάστηκαν, ούτε αποκλείει την ύπαρξη και άλλων, που θα μπορούσαν να ενταχθούν στην παρουσίαση μας. Αντιθέτως, είναι δυνατόν αυτές να εμπλουτιστούν μέσα από τον εντοπισμό νέου αρχειακού και φωτογραφικού υλικού. Ευελπιστούμε ότι η έκθεση αυτή, η οποία δημιουργήθηκε με αφορμή τους επετειακούς εορτασμούς της απελευθέρωσης του 2012, μπορεί να μην παραμείνει στατική, αλλά αντίθετα, ανοικτή σε νέες προσθήκες και επεκτάσεις και σε άλλες θεματικές, με τη βοήθεια των κατοίκων της Πρέβεζας οι οποίοι θα μπορούσαν να συνεισφέρουν με αρχειακό και φωτογραφικό υλικό που έχουν στην κατοχή τους.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γιάννης ΡΕΝΤΖΟΣ*

Επέτειοι στην άλω της χρονιάς της απελευθέρωσης: Πριν και μετά, τότε και τώρα[1]

Με το συναίσθημα που μας άφησε ο παρατεταμένος εορτασμός της 100ής επετείου από την απελευθέρωση της πόλης μας, με ποικιλία εκδηλώσεων που εντάχθηκαν σε αυτόν και κλιμακώθηκαν επί δώδεκα σχεδόν μήνες, δικαιούμαστε ίσως να θεωρήσουμε και την 101η επέτειο σαν συνέχεια αυτού του κεντρικού εορτασμού του στρογγυλού έτους 2012. Σαν να βρισκόμαστε ακόμα στη φωτεινή άλω, στο φωτοστέφανο, εκείνων των εκδηλώσεων, για εκείνη τη σημαντική χρονιά. Και μάλιστα, συνέβη να συμβάλουμε προσωπικά στο στήσιμο μιας πρεβεζάνικης επετειακής γέφυρας, 2012-2013. Πραγματικά, τον Αύγουστο (του 2013) κλείσαμε τις επετειακές εκδηλώσεις με την παρουσίαση του πρώτου τόμου του *Ημερολογίου* του Ιωάννη Μ. Ρέντζου (Ι.Μ.Ρ.), άλλοτε δημάρχου της πόλης, που τελειώνει με την αποχώρηση της οθωμανικής διοίκησης, στην οποία άλλωστε είχε παραστεί και εκείνος, τη νύχτα της 20ής προς 21η Οκτωβρίου 1912. Θα χρησιμοποιήσουμε και εδώ τα γραπτά του Ι.Μ.Ρ.[2]

Πρεβεζάνικες επέτειοι

Ας μου επιτραπεί να υπενθυμίσω πως η Πρέβεζα, που εόρτασε πέρυσι την εκατοστή επέτειο της ελευθερίας της, με τον παρόντα Δήμαρχο, είχε εορτάσει και μια άλλη «εκατοστή επέτειο απελευθέρωσης» με τον

---

* Ο Γιάννης Ρέντζος είναι Διδάκτωρ του Πανεπιστημίου των Παρισίων και πρώην λειτουργός Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

[1] Το παρόν αποτελεί το κείμενο της ομιλίας για την 101η επέτειο από την απελευθέρωση του 1912, που δόθηκε στην Αίθουσα Πολιτισμού του Δήμου Πρέβεζας στις 19 Οκτωβρίου 2013 με ανάθεση εκ μέρους του δημάρχου κ. Χρήστου Μπαΐλη, τον οποίον ευχαριστούμε και από τη θέση αυτή. Έγιναν μικρές τροποποιήσεις και προστέθηκαν βιβλιογραφικές σημειώσεις.

[2] ΡΕΝΤΖΟΣ 2013· 2014.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ι.Μ.Ρ. ως δήμαρχο. Ήταν η 100ή επέτειος της παλιγγενεσίας, το 1930, δηλαδή 100 χρόνια μετά το 1830, που αναγνωρίστηκε το Ελληνικό Κράτος στη Διάσκεψη του Λονδίνου. Όπως σημειώνει στον ανέκδοτο ακόμα δεύτερο τόμο του *Ημερολογίου* ο Ι.Μ.Ρ.:

> *Αἱ ἑορταὶ καὶ ὁ πανηγυρισμὸς εἶχαν ἀποφασισθῇ [διὰ] τὴν 20ὴν Ὀκτωβρίου, ἡμέραν τῆς ἐπετείου τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Πρεβέζης ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, δυστυχῶς ὅμως, διὰ λόγους ἐπουσιώδεις, ἀνεβλήθησαν διὰ τὴν 31ην Ὀκτωβρίου, ἡμέραν Παρασκευήν, καὶ ἄρχισαν πάλιν προετοιμασίαι. Δυστυχῶς ὅμως ὁ καιρὸς εἶναι τόσον ἐνάντιος, ὁποὺ ματαιώνει ἁπάσας τὰς ἐνεργείας μας.*[3]
> *[...] Ὁ καιρὸς ἐβελτιώθη καὶ ἐπαναλαμβάνομεν τὰς προετοιμασίας μας. Τὸ Ὑπουργεῖον Ναυτικῶν μᾶς ἔστειλεν ἀρκετὰ σήματα καὶ σημαίας, διὰ νὰ σημαιοστολισθῇ ἡ πόλις.*[4]
> *[...] Ἦλθεν τὸ ἀντιτορπιλλικὸν «Ἱέραξ» μὲ τοὺς ἐπισήμους Νότην Μπότσαρην Ὑπουργὸν τῶν Ναυτικῶν, μὲ τοὺς Ναυάρχους καὶ τὸν Στρατηγὸν καὶ ἀντιπροσωπείαν τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, ὁ Γερουσιαστὴς Γερ. Σολδᾶτος καὶ ἄλλοι ἐπίσημοι.*[5]

Στην περιγραφή της πρεβεζάνικης εορτής της παλιγγενεσίας ο Ι.Μ.Ρ. μας υπενθυμίζει πως μετά τη δοξολογία στον Άγιο Χαράλαμπο και την ομιλία του βουλευτή Γερογιάννη, γνωστού τότε γιατρού, στο ηρώο, όπου κατατέθηκαν 30 στεφάνια,

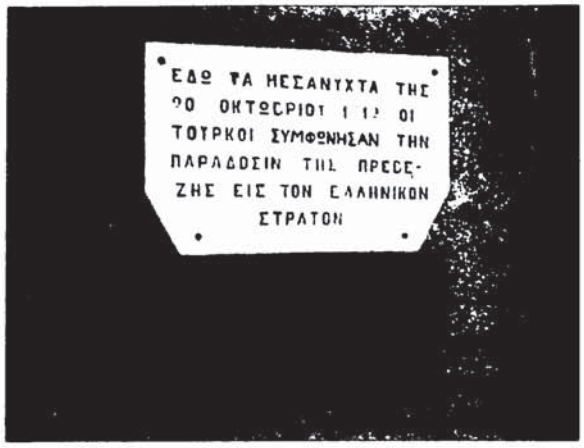
> *ἡ πομπὴ μετέβη εἰς τὸ Λιμεναρχεῖον ὅπου ἐγένετο ἡ ἀποκάλυψις τῆς πλακὸς ἥτις γράφει: «Ἐδῶ οἱ Τοῦρκοι ὑπέγραψαν τὴν παράδοσιν τῆς Πρεβέζης εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Στρατόν». Μετὰ ταῦτα μετέβησαν εἰς τὴν συνοικίαν Ἀνδρούτσου, ὁποὺ ἐγένετο ἄλλη ἀποκάλυψις τῆς ἐκεῖ ἐντοιχισμένης πλακὸς, ἥτις γράφει «ἐδῶ εἶναι τὸ σπίτι τοῦ Ἀνδρούτσου». Κατόπιν ἐδόθη γεῦμα εἰς τὸ ἐστιατόριον «Ἥβη». Παρεκάθησαν περὶ τὰ 60 ἄτομα.*[6]

Μας δίνεται εδώ η ευκαιρία να υποθέσουμε πως οι δύο αυτές πλάκες θα είναι τα πρώτα μνημειακά στοιχεία με εθνικό περιεχόμενο που κοσμούν τον πρεβεζάνικο δημόσιο χώρο. Όπως υποστηρίζαμε σε ομιλία μας, στην 95η επέτειο της απελευθέρωσης το 2007:

---

[3] ΡΕΝΤΖΟΣ 2014, εγγραφή της 1ης Οκτωβρίου 1930. – Ευχαριστούμε πολύ τον κ. Λάζαρο Στ. Συνέσιο για τον πολυτονισμό των αποσπασμάτων του ημερολογίου.
[4] ΡΕΝΤΖΟΣ 2014, 29-30 Οκτωβρίου 1930.
[5] ΡΕΝΤΖΟΣ 2014, 31 Οκτωβρίου 1930.
[6] ΡΕΝΤΖΟΣ 2014, 31 Οκτωβρίου 1930.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ





Το 1930, επί δημαρχίας Ι.Μ. Ρέντζου, αναρτήθηκαν στα τότε κτίρια, οι δύο αυτές αναμνηστικές πλάκες, που αποτέλεσαν τις πρώτες δημόσιες κατασκευές ταυτοτικού χαρακτήρα για την πόλη και τους κατοίκους της, με εθνικό περιεχόμενο

> *Η δική μας πόλη στερήθηκε επί μεγάλες χρονικές περιόδους τα στοιχεία μνημειωμένης ένταξης στον ελληνικό εθνικοκρατικό χώρο. Μόνο στην αλλαγή δεκαετίας του 1950/1960, επιδόθηκε συστηματικά στην οργάνωση ανάδειξης της ελληνικότητάς της με στοιχεία που υπηρετούν την εθνικοκρατική μνημοσύνη. Το ναυτικό μνημείο στη «Βάση» καθώς και το άγαλμα του Οδυσσέα Ανδρούτσου που κοσμεί την Πλατεία μας είναι από τα πρώτα. Και πιο έξω, στο Ζάλογγο, το πανύψηλο μνημείο του Ζογγολόπουλου, για τις Σουλιώτισσες.*[7]

Ας συμπληρώσουμε ακόμα πως τα πράγματα ήρθαν έτσι για τον δημόσιο πρεβεζάνικο χώρο μας ώστε πολλά χρόνια μετά την επέτειο της παλιγγενεσίας του 1930, ο γιος του Νότη Μπότσαρη, ο Δημήτριος Νότη Μπότσαρης, απόστρατος στρατηγός, επισκέφτηκε την πόλη μας το 1958 για την αποκάλυψη των αναμνηστικών πλακών στα σπίτια των Μποτσαρέων, οικογένειας τόσο στενά συνδεδεμένης με τον εθνικοαπελευθερωτικό μας αγώνα.

Μια και μιλάμε για επετείους που εορτάστηκαν στο πρεβεζάνικο έδαφος καλό είναι να υπενθυμίσουμε και τον εορτασμό της 1ης Ιουλίου 1917, στον οποίο λάβαμε μέρος, εμείς οι Πρεβεζάνοι, για την 128η επέτειο της Γαλλικής Επανάστασης. Όλα έγιναν υπό το άγρυπνο βλέμμα των «αραπάδων», όπως τους γράφει σε σεμνή παρένθεση ο Ι.Μ.Ρ., και των ντόπιων υποστηρικτών τους, των Πρεβεζάνων βενιζελικών. Διαβάζουμε τη σχετική εγγραφή:

---

[7] ΡΕΝΤΖΟΣ 2007, 287-288.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἡμέρα Σάββατον. Ὡς γνωστὸν ἐν τῇ πόλει μας ἐδρεύει λόχος Γαλλικοῦ Στρατοῦ ἀπὸ Σενεγαλέζους μαύρους καὶ σήμερον ἑορτάζουν τὴν ἀνάμνησιν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Ἡ πόλις τῆς Πρεβέζης εὐγνωμονοῦσα τὴν Γαλλίαν συνεορτάζει μετ' αὐτῶν. Τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Δημάρχου κυρ. Πάνου Καρυστινοῦ καὶ ἐπιτροπῆς, ἡ πόλις, σημαιοστολισμένη μὲ σμύρτα καὶ σημαίας Γαλλικὰς καὶ Ἑλληνικάς, πανηγυρίζει τὴν ἅλωσιν τοῦ φρουρίου της. Εἰς τὰς 8 π.μ. ἐγένετο δεξίωσις ἐν τῇ πλατείᾳ Ὁμονοίας. Εἰς τὰς 2 μ.μ. ἐγένοντο ἀγῶνες ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ Δικαστηρίου, ὅπου ἔλαβον μέρος οἱ στρατιῶται τῆς ἐνταῦθα Γαλλικῆς Φρουρᾶς, ἀποτελουμένης ἀπὸ Σενεγαλέζους (μαύρους). Τὸ ἑσπέρας ἐγένοντο λαμπαδηφορίες ὁποὺ παρακολούθησαν οἱ στρατιῶται τῆς Γαλλικῆς Φρουρᾶς καὶ ὁ Ἑλληνικὸς Στρατός, [καθὼς] καὶ [πολ]υάριθμοι πολίτες.[8]

Αν ο αναγνώστης εγείρει αντίρρηση σε σχέση με την ημερομηνία της «1ης Ιουλίου», ενθυμούμενος ότι η γαλλική επέτειος συμπίπτει με την ιστορική «14η Ιουλίου 1789 της πτώσης της Βαστίλης», θα πρέπει να υποδείξουμε πως εκείνη η ελληνική και πρεβεζάνικη 1η Ιουλίου λογαριάστηκε ως «14η Ιουλίου» σύμφωνα με το γρηγοριανό νέο ημερολόγιο, πού ίσχυε στη Γαλλία, όχι όμως και στη χώρα μας.

Αναζητώντας εθνικές, δι-εθνοτικές και ταξικές αναφορές

Ανεξάρτητα από τη δυνατή εθνική διάσταση, που σχετίζεται με την έννοια του *έθνους-κράτους*, η ιδέα και η έννοια της *απελευθέρωσης* μιας πόλης, εν προκειμένω της πόλης μας, είναι πάντα γοητευτική, αφού μπορεί να κρύβει και κάποια «δι-εθνοτικά» στοιχεία. Προσωπικά, νόμιζα πως διαβάζοντας και αναζητώντας τα σχετικά με την προετοιμασία της απελευθέρωσής μας, θα επεσήμαινα κρυφά πρεβεζανοκεντρικά και όχι απλώς ελλαδοκεντρικά γραπτά, θα ψαχούλευα πρεβεζάνικες ριζοσπαστικές πτυχές, θα βρισκόμουν έκπληκτος μπροστά σε ιδέες πολιτικής αυτονομίας, ας πούμε έστω πανηπειρωτικής, ή θα έφτανα σε υπαινικτικές και κρυμμένες κοινωνικο-ταξικές αναφορές.

Το ζήτημα με απασχόλησε πάλι. Αναρωτιόμουν στο τοπικό περιοδικό *Φόρουμ*:[9] Τι ξέρουμε για τη λαϊκή συμμετοχή στην *απελευθέρωση* του 1912; Για τα πριν, λίγα μας είναι γνωστά. Για τα μετά, ανήμερα, ο διοικητής του στρατιωτικού αποσπάσματος Παναγιώτης Σπηλιάδης έγραφε με αφοπλιστική εθνολογική παρατηρητικότητα: «Ἡ ὑποδοχὴ ἡ ὁποία μᾶς ἐγένετο [με έξοδο] [...] τῶν κατοίκων [...] πάσης δὲ ἐθνικότητος, γένους καὶ θρησκεύματος,

[8] ΡΕΝΤΖΟΣ 2014, 1η Ιουλίου 1917.
[9] ΡΕΝΤΖΟΣ 2011.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

εἶναι ἀνωτέρα πάσης περιγραφῆς».[10] Δεν ξέρω πως μπορεί να αξιολογηθεί η ειλικρίνεια και η ακρίβεια αυτής της περιγραφής του στρατιωτικού διοικητή αλλά το μόνο που μπορεί ο σύγχρονος Πρεβεζάνος να αντιπαραβάλει είναι η σημερινή απουσία «των κατοίκων πάσης εθνικότητος και γένους» από τους εορτασμούς των επετείων.

Πάντως, εμείς οι Πρεβεζάνοι πρέπει να είμαστε υπερήφανοι που η πόλη μας επέδειξε κάποιο «δι-εθνοτικό» ή «μετα-εθνοτικό» χαρακτήρα διοίκησης –δημοτικής διοίκησης μόνο– με τον επαναδιορισμό του Χαλίλ Χουλιασή ως δημάρχου της, μετά την απελευθέρωση του 1912. Επειδή το Δημοτικό Συμβούλιο είχε αποφασίσει να ονομάσει οδό της πόλης προς τιμήν του Τούρκου αυτού αξιωματούχου, αξιωματούχου επίσης της Ελληνικής Πολιτείας, και κεντρικού προσώπου της αναίμακτης παράδοσης της πόλης στον Ελληνικό Στρατό, ανοίγουμε πάλι το *Ημερολόγιο* του Ι.Μ.Ρ.

Στην εγγραφή της 10ης Μαρτίου 1909 διαβάζουμε ότι οι έξι πρώτοι δημοτικοί άρχοντες, μεταξύ των οποίων η τότε οθωμανική διοίκηση θα επέλεγε έναν για να τον διορίσει δήμαρχο. Αφήνοντας τους άλλους ως δημοτικούς συμβούλους, ήταν ο Σαμή εφένδης Κονοσπάλη με 118 ψήφους, ο Μιλτιάδης Κακαμπίνης με 110, ο Χαλήλ Χουλιασής με 101, ο Ι.Μ.Ρ. με 89, ο Κώστας Τόλιας με 88, ο Ναμήκ Σέρης με 84. Ακολουθούσαν οι Γιώργος Περδικάρης, Χρήστος Σωτηρέλης, ο πρώην δήμαρχος Σέη Σαμπρή –που ήταν ο μόνος Τούρκος της πρεβεζάνικης τουρκοκρατίας που είχε μέχρι τότε διοριστεί δήμαρχος– και τέσσερις ακόμα χριστιανοί, δηλαδή Έλληνες Πρεβεζάνοι. Η διοίκηση, λοιπόν, επέλεξε τον Χαλίλ Εφένδη, αφήνοντας τους υπολοίπους ως δημοτικούς συμβούλους.[11] Κλείνομε το σημείο αυτό.

Απελευθέρωση του λαού και προσάρτηση του εδάφους: Γυρνώντας την πλάτη στις αυτοκρατορίες

Φαίνεται πως η προσμονή της *απελευθέρωσης* ως απλής ιδέας εδαφικής προσάρτησης ήταν κυρίαρχα διάχυτη στον πληθυσμό και τους «προκρίτους» του. Αν σήμερα έχουμε το θάρρος κάποιων εικοτολογιών, όπως φαίνεται από τη θεματική των προηγουμένων παραγράφων, αυτό δεν γίνεται χάρη στην ιστορική ασφάλεια που μας παρέχει η απόσταση ενός αιώνα από τα γεγονότα, αλλά από υποχρέωση, που έχει ο ομιλητής ως Πρεβεζάνος ή Ηπειρώτης, να αναρωτιέται για ποιο λόγο η ιδιαίτερη και ευρύτερη περιφέρειά μας συμβαίνει να εντάσσονται στις περισσότερο υπανάπτυκτες περιοχές της χώρας και της ευρύτερης μας ευρωπαϊκής ενότητας. Ενώ ταυτόχρονα,

[10] Βλ. ΑΡΤΑΒΑΝΗΣ, στον παρόντα τόμο, 85.
[11] ΡΕΝΤΖΟΣ 2013, 10 Μαρτίου 1909.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στην περιφέρειά μας και την πόλη μας συντηρείται όλο και μεγαλύτερη κοινωνική ανισότητα μεταξύ των στρωμάτων του πληθυσμού. Είναι σαν να έφυγαν οι πασάδες διοικητές, αλλά να έμειναν οι αγάδες γαιοκτήμονες ...

Πολύ πριν από το 1912, λοιπόν, η εδαφική μας προσάρτηση έμοιαζε με επιβεβλημένο γεωπολιτικό ιδεώδες, αφού η Πρέβεζα ήταν μια φυσική συνέχεια της ελληνικής Αιτωλοακαρνανίας και των Ιονίων νήσων, που είχαν περιέλθει στην Ελλάδα από τη Μεγάλη Βρετανία. Αλλά ταυτόχρονα η πόλη μας ήταν και μια ευρωπαϊκή προέκταση της οθωμανικής επικράτειας. Ήταν έτσι ευνοημένο διαμετακομιστικό κέντρο που εξυπηρετούσε τα συμφέροντα των αυτοκρατοριών του 19ου αιώνα.[12] Μία από αυτές ήταν η κυρίαρχη και καταρρέουσα Οθωμανική, ενώ η Βρετανία και η Γαλλία, η Αυστροουγγαρία και η Ρωσία ήταν και αυτές μεγάλες αυτοκρατορίες, που εξουσίαζαν οικονομικά το 85% του πλανήτη[13] και διοχέτευαν στοιχεία του πλούτου τους διαμέσου του λιμανιού της πόλης μας.

Έτσι, με την *απελευθέρωση*, για πρώτη φορά, η Πρέβεζα γυρίζει την πλάτη στις αυτοκρατορίες και θα διαμεσολαβείται πια από τον Πειραιά. Μπορούμε να αναλογισθούμε πως εκείνη την ημέρα, στις 21 Οκτωβρίου 1912, η Πρέβεζα διακόπτει την αυτοκρατορική ιστορία της, βυζαντινή και οθωμανική. Αν θεωρήσουμε την πόλη μας ως οικιστικό εκπρόσωπο της Νικόπολης, τότε η σχέση αυτή και η διακοπή της πρέπει να πάει βαθιά ως τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, πριν 2000 χρόνια. Μετά από 2000 χρόνια αυτοκρατοριών η Πρέβεζα «κλείνεται» στη μικρή Ελλάδα. Και δεν λησμονούμε, πέρα από την αυτοκρατορική ιστορία μας, και την αυτοκρατορική γεωγραφία των οικονομικών συναλλαγών στις οποίες η Πρέβεζα συμμετείχε αδιαμεσολάβητα. Μια τόσο ελεύθερη σκλαβωμένη πόλη. Δεν θα βιώσουμε βέβαια για πολύ αυτήν την απαγκίστρωση από τις αυτοκρατορίες. Η σχέση της πόλης μας με τους μεγάλους μπαίνει σε ιδιαίτερο πλαίσιο με τις ραγδαίες αλλαγές που προκάλεσε ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος. Τότε ήταν που άνοιξε, σαν εσωτερικό εμφύλιο αντίβαρο, ο δρόμος για τον μεγάλο διχασμό. Η οθωμανική Πρέβεζα έδωσε τη θέση της στη διχασμένη Πρέβεζα.

[12] Πρβλ. Hobsbawm 2000.
[13] Πρβλ. Herod 2009.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μια ένωση που αναμενόταν από χρόνια

Γι' αυτό το γεωπολιτικό ιδεώδες της εδαφικής προσάρτησής μας, που αναμενόταν από χρονιά σε χρονιά, διαβάζουμε πάλι στο *Ημερολόγιο* του Ι.Μ.Ρ. στην εγγραφή της Μεγάλης Παρασκευής του 1897:

> *Εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, ὁποὺ ἦσαν ὁ ἀρχιερεὺς καὶ ἅπαντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ πλήθη λαοῦ, ἐνῶ ἐψάλλοντο αἱ Ὧραι, ἦλθεν ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος /.../ καὶ ἔδωσεν μικρὰς σημείωσιν εἰς τὸν Ἀρχιερέα ἀπὸ τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ εἰς τὴν ὁποίαν τοῦ ἔλεγεν «σὺν Θεῷ ἐλπίζω νὰ κάμωμεν Πάσχα εἰς Πρέβεζαν», ὁ δὲ Ἀρχιερεὺς τὸ κοινοποίησεν ἀμέσως εἰς τὸν λαόν. Φαντασθῆτε λοιπὸν τί χαρὰ κατέλαβεν τὸν κόσμον, ὁ Θεὸς ὅμως ηὐδόκησε καὶ δὲν ἔκαμεν κανένας Χριστιανὸς κίνημα νὰ ὑβρίσει καὶ νὰ κτυπήσει Τοῦρκον. Τότε ἀλίμονον, θὰ ἐγίνετο μεγάλη σφαγὴ εἰς ἡμᾶς.*[14]

Στο πλαίσιο αυτό, της αναμενόμενης απελευθέρωσης, το ερώτημα θα μπορούσε να είναι, *κατά πόσο* το ιδεώδες της απελευθέρωσης, εκτός από εδαφικό και στρατιωτικό σχέδιο, *ήταν* και έκφραση της επιθυμίας των Πρεβεζάνων προγόνων μας να ενταχθούν στο έδαφος της χώρας μας, *που ισοσταθμιζόταν* με διάθεση για στράτευση και θυσία για την επιτυχία του σκοπού. Πρέπει να πούμε πως οι «αστοί», δηλαδή η κάτοικοι των πόλεων, έχουν, από τον Μεσαίωνα ακόμα, διασφαλισμένα εργασιακά και κοινωνικά δικαιώματα. Είναι δηλαδή «ταχτοποιημένοι» ανεξάρτητα από τη σκληρότητα της κρατικής εξουσίας. Οι πύλες της πόλης υπηρετούσαν και κοινωνική σκοπιμότητα. Πιο αναλυτικά το λέμε ως εξής:

1) Η πρεβεζάνικη εσχατιά, σε τόσο μεγάλη απόσταση από την οθωμανική αυτοκρατορική πρωτεύουσα, αποτελούσε από κάθε πλευρά μια χαρτογραφική πρόκληση. Άλλωστε, δεν ξεχνάμε πως από εδώ άρχισε το ξήλωμα του 1912-1913, που έφτασε με τους Βαλκανικούς πολέμους τόσο ψηλά και βόρεια, στα Γιάννινα και τη Θεσσαλονίκη, και που έπειτα, ανατολικά, κατηφόρισε προς την τραγική Σμύρνη.

2) Το ερώτημα μπορεί να είναι διπλό. Κατά πόσο κάποιες ομάδες της πρεβεζάνικης κοινωνίας θα είχαν το θάρρος να προβάλουν το ενωτικό εδαφικό ιδεώδες *και αν* κάποια στρώματα του πληθυσμού μας θα ήταν πρόθυμα να αγωνιστούν για τη μεγάλη αυτή αλλαγή, εκμεταλλευόμενα τις εξωτερικές περιπλοκές στις οποίες ο πρεβεζάνικος γεωγραφικός χώρος ήταν συνεχώς εκτεθειμένος και μάλιστα άθελά του πρωταγωνιστούσε. Το στόμιο του Αμβρακικού που ελέγχαμε, το ίδιο το λιμάνι καθώς και η σχετική θέση μας ως

[14] ΡΕΝΤΖΟΣ 2013, 11 Απριλίου 1897.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

προς την Ιταλία, με την οποία η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε διαφορές, ήταν εξέχοντα στοιχεία. Και πάνω από όλα η εγγύτητα μας με την υπόλοιπη Ελλάδα.

Η εγγραφή της 6ης Απριλίου 1897 στο *Ημερολόγιο* του Ι.Μ.Ρ. είναι εντυπωσιακή:

> *Ἄρχισεν ὁ Ἑλληνοτουρκικὸς Πόλεμος. Τὰ φρούρια τῆς Πρεβέζης ἐβομβάρδισαν τὸ ἐμπορικὸν ἀτμόπλοιον «Μακεδονία» ἀκριβῶς τὴν στιγμὴν ποὺ εὑρίσκετο εἰς τὸ στόμιον τοῦ Ἀμβρακικοῦ Κόλπου, ἦτο δὲ πρωῒ Κυριακῆς τῶν Βαΐων ἐνῶ οἱ ἄνθρωποι ἡτοιμάζοντο νὰ πηγαίνουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ἀμέσως λοιπὸν ὅλοι κατακλεισθήκαμεν εἰς τὰς οἰκίας μας.*[15]

Με βάση τα ιστορικά γεγονότα, όπως αυτά αναγράφονται στην εφημερίδα *Εμπρός*, υποστηρίζουμε σε δικό μας σχόλιο στο *Ημερολόγιο*:

> *[Θα] μπορούσαμε να ονομάσουμε τον Πόλεμο του 1897, «Πόλεμο της Πρέβεζας», αφού αυτή φαίνεται να ήταν το σημαντικότερο νέο, υπό προσάρτηση, έδαφος. Τις επόμενες ημέρες, η Πρέβεζα βρίσκεται πάντα στην ειδησεογραφία με άμεση ελπιδοφόρα προοπτική απελευθέρωσης. Ήδη, στις 7.4.1897 διαβάζουμε, πάντα στο* Εμπρός, *πως ο «ελληνικός στρατός της Βόνιτσας μεταβαίνει στην Πρέβεζα». Στις 8.4.1897 παρέχεται και η τεχνική πληροφορία πως το πολεμικό πλοίο* Ευρώτας, *τάχθηκε ακριβώς κάτω από το φρούριο «Αυτοκράτωρ» (δηλαδή τον Παντοκράτορα) σε πλεονεκτική απυρόβλητη θέση, από την οποία ήλεγχε σε απόσταση καίριων συντριπτικών βολών το φρούριο, ενώ άλλα ελληνικά πολεμικά πλοία βομβάρδιζαν, δυστυχώς, τη Νικόπολη.*[16]

Γίνεται έτσι η εκτίμηση (στις 13.4.1897) για αναμενόμενη πτώση της Πρέβεζας στα ελληνικά χέρια. Δεν είναι συνεπώς υπερβολικό το περιεχόμενο της εγγραφής της Μεγάλης Παρασκευής, 11ης Απριλίου του 1897, που διαβάσαμε.

Μπορεί συνεπώς να αναρωτηθεί κανείς αν ο λαός μας, οι πρόγονοί μας, διαπνέονταν από μια κουλτούρα ιδεολογικής συστράτευσης, τονίζοντας όχι τόσο το «ιδεολογικό» όσο το «συλλογικό». Αν μπορούσε να συνεπάρει τους παλιούς μας Πρεβεζάνους ο ενθουσιασμός ενός λαϊκού ξεσηκωμού, που θα επιτάχυνε τα πράγματα. Αν αυτοί διέθεταν τα υλικά μέσα για μια σκληρή αναμέτρηση με την τουρκική εξουσία και αν, βέβαια, οι νέοι χαρακτηρίζονταν από αρετές ηρωισμού και αυτοθυσίας, έστω και τυχοδιωκτισμού, τέτοιες που θα τους οδηγούσαν στο να πάρουν τα όπλα και να κηρύξουν την

[15] ΡΕΝΤΖΟΣ 2013, 6 Απριλίου 1897.
[16] ΡΕΝΤΖΟΣ 2013, 60-61.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πόλη συνέχεια του εγγύς ελλαδικού εδάφους ή, σε μια πρώτη φάση, έστω και συνωμοτική, ανεξάρτητη και αυτόνομη πολιτεία, υπό την προστασία μιας μεγάλης δύναμης. Η Ιταλία θα ήταν πάντα πρόθυμη να εκμεταλλευτεί ένα τέτοιο λάθος.

Μπορούσαν οι κουμπουράδες της πόλης να λάβουν μέρος στην απελευθέρωση;

Όλες αυτές οι τοποθετήσεις αποτελούν σκέψεις και υποθέσεις για τις οποίες χρειάζεται ιδιαίτερη έρευνα και προσπάθεια επαλήθευσης, προς τη μια ή την άλλη κατεύθυνση. Πολλοί ερευνητές της πόλης μας έχουν αναδείξει ηρωικές μορφές, για παράδειγμα Πρεβεζάνους αγωνιστές του Μεσολογγίου, μακεδονομάχους και μπιζανιομάχους καθώς και επιτόπιους τουρκομάχους, που έκαναν το εθνικό καθήκον τους ή, τουλάχιστον, έστω και ευκαιριακά (*οπορτουνιστικά* θα μπορούσε να το πει κάποιος) έπαιξαν τη ζωή τους «κορόνα-γράμματα». Πίσω από όλα αυτά κρύβεται οπωσδήποτε το «κίνητρο της ανθρώπινης δράσης» αλλά, κατά κανέναν τρόπο, δεν δικαιούμαστε εμείς οι μεταγενέστεροι να γίνουμε τιμητές υποτιμώντας την οποιαδήποτε συμβολή, οποιουδήποτε, οπουδήποτε. Έστω και αν κάποιοι αγωνιστές απέβλεπαν, ίσως, σε ενδεχόμενα μεταγενέστερα οφέλη με ταχτοποίηση της δικής τους νομικής-ποινικής κατάστασης απέναντι στο Ελληνικό Κράτος και της θέσης τους στην κοινωνία.

Όλα τα προηγούμενα θα τα συνοψίσουμε εκθέτοντας εδώ τα περί λαϊκής προετοιμασίας και ενδεχόμενης λαϊκής συμμετοχής στην απελευθέρωση. Δεν περιέχεται βέβαια τίποτε ιστοριογραφικά καινούριο. Θα θίξω πρώτα το ζήτημα της διάχυτης πρεβεζάνικης κουλτούρας οπλοκατοχής και οπλοχρησίας, πράγματα που αποτελούν αντικειμενικές προϋποθέσεις για οποιαδήποτε συνωμοτική αντιστασιακή συσπείρωση και οργάνωση.

Όπως προκύπτει από όλες τις πασχαλινές εγγραφές του *Ημερολογίου*, η συνήθεια των άσκοπων πυροβολισμών της Ανάστασης και της Αγάπης ήταν απόλυτα καθιερωμένη και η συνέχισή της αδιατάραχτη, ενώ οι δολοφονίες διαδέχονται η μία την άλλη στη μικρή μας πόλη καθώς και τα ατυχήματα με όπλα ή όσα αναφέρονται ως τέτοια. Η λέξη *πυροβολισμός* εμφανίζεται 60 φορές στο κείμενο και περιλαμβάνει και επίσημες καταστάσεις οπλοχρησίας καθώς και, εκ παραδρομής στη συγγραφή, τους «κανονιοβολισμούς».

Θα μπορούσε βέβαια να υποστηρίξει κανείς, πως αντίθετα οι οπλικές επιδείξεις των προγόνων μας ενδέχεται να αποτελούσαν ένα άλλοθι απενοχοποίησης και ότι απλά παρέπεμπαν αθώα, ανέμελα και επιδεικτικά στο αιώνιο έθιμο αναγγελίας της Ανάστασης και υποδοχής του αναστάντος Κυρίου. Όμως γνωρίζουμε, από τις εγγραφές του *Ημερολογίου*, ότι κάθε χρονιά εξε-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γίνονταν επεισόδια, που έδειχναν πως οι ομόπιστες αρχές δεν συμφωνούσαν κάθε άλλο με αυτήν την επίδειξη «θρησκευτικής υπεροχής».

Αφήνοντας κατά μέρος το σοβαρό επεισόδιο του 1893,[17] μεταξύ του αρχιερέα Κωνσταντίνου Βαφείδη και των πιστών με εμπλοκή και την οθωμανική δυνάμεως ασφαλείας, διαβάζουμε λόγο λόγο αυτά που γράφει ο Ι.Μ.Ρ. για την Κυριακή της Αγάπης, του 1900:

> *Η ώρα 4 μ.μ. [4 μ.μ.] το πρωί έρχεται ή Αγάπη εἰς τον Άγιον Χαράλαμπον, οἱ Οθωμανοὶ παρατηροῦν τους Χριστιανους με ὄχημα καὶ μόλαται ὁ Καϊμακάμης τοῦ Πυροβολικοῦ ἐκ συμπτώσεως περνοῦσε ὑπο την Μητρόπολιν, ἐνῶ ἦτο πλῆθος Χριστιανῶν συνηγμένων. [Ο Καϊμακάμης] λοιπον ὥρμησεν να ἁρπάξει το ὅπλο τῶν παιδιῶν καὶ ἐπῆρεν μίαν καραμπίναν, ἀλλα εὐτυχῶς δὲν ἔλαβεν μέρος κανένας Χριστιανος εἰς αὐτὴν την συμπλοκήν, ἄλλως ἠθελε γίνει μεγάλη αἱματοχυσία.*[18]

Επίσης, το 1901, μαζί με άλλες πληροφορίες για τους πυροβολισμούς, ο Ι.Μ.Ρ. γράφει:

> *Τον Χαράλαμπον Χατζόπουλον ἐκάλλιαβαν καὶ τον ἔχουν ὑπο κράτησιν διότι, ὡς λέγουσιν, κάποιος ἔριξε πιστόλι ἔξω ἀπο το σπίτι του καὶ, ἐπειδὴ δὲν ἠθανήθησαν να εὕρουν αὐτον [τον δράστη], ἐκάλλιαβαν τὸν Χαρ. Χατζόπουλον, διὰ νὰ μαρτυρήσῃ καὶ ἤδη σήμερα εὑρίσκεται εἰς τὴν φυλακήν. Το ἴδιον, καθὼς καὶ ὁ Χρῆστος Μπακατσέλος.*[19]

Τέτοιες αναφορές υπάρχουν σε όλες τις χρονιές, όπου αναδεικνύεται τόσο η καταγγελτική των όπλων όσο και οι σχετικές απογραφικές διατυπώσεις που εκδίδονται και ανανεώνονται στο ενδιαίτημα μαζί με το επιβαλλόμενο πρόστιμο.[20] Αναφέρονται επίσης και οι συλλήψεις που επακολουθούν και οι πολύμηνες φυλακίσεις,[21] αλλά και το αυτήμερο για φιλεύσπλαχνη αντιμετώπιση των κρατουμένων πυροβολιστών και αποφυλάκισή τους[22] με περίεργη την εξαίρεση του 1906, όπου «ἡ σεβαστὴ Κυβέρνησις ἄφησεν ἐλεύθερους τους πυροβολισμούς, οὐδεμίαν δὲ σύλληψις συνέβη».[23]

---

[17] Ηράκλ. Ρεπόρτ. 2014, 29 Μαρτίου 1893.
[18] Ρεπόρτ. 2014, 9 Απριλίου 1900.
[19] Ρεπόρτ. 2014, 1η Απριλίου 1901.
[20] Ρεπόρτ. 2014, 28 Μαρτίου 1904.
[21] Ρεπόρτ. 2014, 14 Απριλίου 1902.
[22] Ρεπόρτ. 2014, 26 Μαρτίου 1901.
[23] Ρεπόρτ. 2014, 2 Απριλίου 1906.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ήταν οι Πρεβεζαίοι *άξιοι της ελευθερίας τους;*

Αναγνωρίζουμε και ξαναθυμούμαστε πως οι «κουμπουριές», τα «κουμπούρια» και η σχετική κουλτούρα ήταν στην ημερήσια διάταξη. Εξάλλου, ο Ι.Μ.Ρ. συχνά εκφράζει την ικανοποίησή του που αποφεύγονται συμπλοκές με δικούς μας, που τις θεωρεί πιθανότατες σε όλες τις περιπτώσεις. Θα μπορούσε άραγε αυτή η «διαπαιδαγώγηση» (για να μην πούμε «παλληκαρισμοί», «νταϊλίκια» και «πλάκωμα») να εξασφαλίσει το πέρασμα σε μια απελευθερωτική συνωμοτική δράση;

Ο Βασιλάς θίγει το σχετικό ζήτημα διεγείροντας το ενδιαφέρον για περαιτέρω αναζήτηση. Αναφερόμενος στην παραμονή της 21ης Οκτωβρίου 1912 γράφει:

> *Τριακόσια όπλα είχαν διανεμηθεί μέσα στην Πρέβεζα και ανάμεσα στους* μεμυημένους *νέους ήταν κι ο πατέρας του γράφοντος. Εμάς, τα τέσσερα παιδιά του –τρία αγόρια και ένα κορίτσι– μας έβαζε να κάνουμε εκείνο το πρωινό (20 Οκτωβρίου) προσκυνήσεις στα άγια εικονίσματα για την νίκη των Ελληνικών όπλων στη Νικόπολι, αυτός όμως ταυτόχρονα καθάριζε το μάουζερ για την περίπτωση αμύνης εναντίων των τουρκικών αρχών και όχλων αν επιχειρούσαν σφαγές ή συλλήψεις χριστιανών. Εικόνα άξια να απαθανατισθή από εμπνευσμένο ζωγράφο.*[24]

Είναι πολύ χρήσιμες εδώ οι ακάλυπτες πλευρές έως και οι αιχμές. Υπήρχαν «μεμυημένοι». Άρα, πολύ σωστά, η συνωμοτική δράση ήταν κρυφή. Εκτίθενται βέβαια έτσι οι υπόλοιποι κάτοικοι, όσοι δηλαδή θα ήθελαν ή θα μπορούσαν να λάβουν μέρος σε μια απελευθερωτική δράση, επειδή «τους το έλεγε η καρδούλα τους». Είχαν ή δεν είχαν αυτήν την ευκαιρία; Δεν φαίνεται πάντως να συγκροτήθηκε και να λειτούργησε κάτι σαν ενιαίο απελευθερωτικό μέτωπο. Κατά τον Βασιλά, η όποια αντιστασιακή δράση βασίστηκε στο

> *εν Αθήναις Ηπειρωτικό Κομιτάτο, το οποίον έστειλε στην Πρέβεζα τον απόφοιτον της Σχολής Χάλκης ρασοφόρον Βασίλειον Μπάλκον, με τον σκοπόν να οργανώση τάγματα ελευθέρων Ελλήνων μαχητών μέσα στο τουρκικό έδαφος, στην πόλη και τα χωριά. Με τις ενέργειες του Βασιλείου Μπάλκου διεβιβάζονταν στο Άκτιο πληροφορίες και ελάμβαναν από κει οδηγίες και όπλα, τα οποία διανέμονταν σε αποφασιστικά παλληκάρια.*[25]

[24] Βασιλας 2012, 462· η έμφαση είναι δική μου.
[25] Βασιλας 2012, 461-462.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αναδεικνύεται εδώ ο ρόλος του Βασιλείου Μπάλκου, που ήταν μια κυρίαρχη φυσιογνωμία στην πολιτική της μεταπελευθερωτικής τριακονταετίας τής πάντα βενιζελικής Πρέβεζας. Πολύ νωρίς άλλωστε αυτή η πολιτική επιλογή της πόλης μας και της περιφέρειάς της προκάλεσε τη μήνιν των αντιβενιζελικών αντιπάλων. Όπως διαβάζουμε στον υπό έκδοση δεύτερο τόμο του *Ημερολογίου* του Ι.Μ.Ρ.:

> *Ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν μας ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν κ. [Νικόλαος] Στράτος, ὅστις ἐφιλοξενήθη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ κ. Λεωνίδα Δούλη ἤ Τσιόκου καὶ ἐκ τοῦ ἐξώστου τῆς ὁποίας ὡμίλησεν καὶ ἐμέμφθη τὴν διαγωγὴν τῶν Πρεβεζαίων ὀνομάσας αὐτοὺς ἀναξίους τῆς ἐλευθερίας τους. Καὶ τοῦτο διότι εἶναι Βενιζελικοί.*[26]

Δεν γνωρίζω εάν έχει αναλυθεί από τους ιστορικούς μας αυτή η φοβερή υβριστική τοποθέτηση εκ μέρους μιας ιστορικής προσωπικότητας της νεότερης Ελλάδας, με πολυτάραχη πολιτική ζωή, μετακίνηση από τον βενιζελικό χώρο στους αντιβενιζελικούς, ανάληψη της πρωθυπουργίας και θανατική καταδίκη στη «Δίκη των Έξι», που μάλιστα προερχόταν από την κοντινή μας παλαιοελλαδίτικη Αιτωλοακαρνανία. Θέτω το ερώτημα κατά πόσο έχει προσεχθεί και αναλυθεί αυτή η μομφή κατά των Πρεβεζάνων προγόνων μας προβάλλοντας καλόπιστα απέναντι του αναγνώστη υπό διερεύνηση το ενδεχόμενο να εννοούσε ο Στράτος, ότι η απελευθέρωση της Πρέβεζας περιλάμβανε και λαϊκές συνιστώσες από άλλους χώρους, πέραν του βενιζελικού που αναδεικνύει, όπως είπαμε ο βενιζελικός μας, όπως γνωρίζω, Ηλίας Βασιλάς.

Αντί για συμπεράσματα: Από τη γεωπολιτική πατρίδα στην πατρίδα των ανθρώπων[27]

Μητέρα πόλη με τα πρόσωπα που σε κατοικούν, κατοίκησαν και θα κατοικήσουν αδελφώνω και υπάρχω ...». Αυτό το μικρό απόσπασμα από κείμενο του Θεσσαλονικιού συγγραφέα Νίκου Γαβριήλ Πεντζίκη,[28] είχαμε διαλέξει για να τιτλοφορήσουμε την ομιλία μας στην 95η επέτειο της απελευθέρωσης της πόλης μας.[29] Όπως και τότε έτσι και σήμερα χρησιμοποιούμε αυτήν τη φράση για να κλείσουμε την ομιλία μας. Όπως και τότε έτσι και

---

[26] Ρεντζος 2014, 20 Μαΐου 1915.
[27] Μεταφέρω εδώ αυτούσιο το τελευταίο μέρος της διάλεξής μου της 19ης Οκτωβρίου 2013.
[28] Πεντζικης 1999, 43.
[29] Πρβλ. Ρεντζος 2007.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σήμερα βλέπουμε τη σημερινή ημέρα ως ημέρα ευφροσύνης και ενότητας για όλους μας.

Όπως και τότε έτσι και σήμερα βλέπουμε την Πρέβεζα σαν πατρίδα. Όχι με τη γεωπολιτική σημασία του όρου, που ταυτίζει την πατρίδα με το έδαφος στο οποίο ασκεί τη δικαιοδοσία του το κράτος. Όπως και τότε έτσι και σήμερα προσπαθήσαμε να ανασύρουμε το ανθρώπινο στοιχείο της πολιτικής επιλογής.

Όπως και τότε έτσι και σήμερα εκφράζουμε την πίστη πως με βάση αυτό το ανθρώπινο στοιχείο μπορεί να δοθεί ο καθημερινός αγώνας για το καλό και για να υπηρετηθεί γνήσια το ιδεώδες της κατανόησης του ιστορικού χρόνου ως κοινής κληρονομιάς και της αντίληψης του δημόσιου χώρου ως κοινού πρεβεζάνικου σπιτικού. *Μητέρα πόλη με τα πρόσωπα που σε κατοικούν, κατοίκησαν και θα κατοικήσουν αδελφώνω και υπάρχω ... Μητέρα πόλη ...*

Βιβλιογραφία

ΒΑΣΙΛΑΣ Η.Β., 2012, *Άπαντα*, Πρέβεζα

HEROD A., 2009, *Geographies of the Globalization – A Critical Introduction*, Oxford

HOBSBAWM E.J., 2000, *Η εποχή των αυτοκρατοριών, 1875-1914*, Αθήνα

ΠΕΝΤΖΙΚΗΣ Ν.Γ., 1999, *Μητέρα Θεσσαλονίκη*, 6η έκδ., Αθήνα

ΡΕΝΤΖΟΣ Γ., 2007, «Μητέρα πόλη με τα πρόσωπα που σε κατοικούν, κατοίκησαν και θα κατοικήσουν αδελφώνω και υπάρχω». 95 χρόνια από την απελευθέρωση της Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 283-291

ΡΕΝΤΖΟΣ Γ., 2011, Για μια επέτειο λιγότερο διακοσμητική, εδαφική και διοικητική, *Φόρουμ Πρέβεζας*, 6 Νοεμβρίου 2011, στο: http://forumprevezas.wordpress.com/category/ιστορία

ΡΕΝΤΖΟΣ Ι.Μ., 2013, *Ημερολόγιο 1893-1912. Η οθωμανική Πρέβεζα*, Πρέβεζα

ΡΕΝΤΖΟΣ Ι.Μ., 2014, *Ημερολόγιο 1913-1933. Η διχασμένη Πρέβεζα*, Πρέβεζα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σπύρος ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ & Νίκος Δ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ

Έκθεση για την αμυντική κατάσταση της Πρέβεζας πριν την απελευθέρωση του 1912

Η συλλογή πληροφοριών πριν ή κατά τη διάρκεια των πολεμικών συγκρούσεων αποτελεί κρίσιμο και ζωτικής σημασίας στάδιο της στρατιωτικής προετοιμασίας και μπορεί να αποδειχτεί καθοριστικός παράγοντας για την τελική έκβαση μιας επιχείρησης. Η διαδικασία αυτή ακολουθήθηκε και πριν τη μάχη της Νικοπόλεως που οδήγησε στην απελευθέρωση της Πρέβεζας, όπως προκύπτει από την εξέταση της σχετικής στρατιωτικής αναφοράς του Π. Σπηλιάδη.[1]

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της συλλογής πληροφοριών αποτελεί και ένα τεκμήριο που προέρχεται από το αρχείο της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού του Γενικού Επιτελείου Στρατού (ΓΕΣ/ΔΙΣ), στο οποίο αποτυπώνεται η κατάσταση της αμυντικής διάταξης των τουρκικών δυνάμεων στην Πρέβεζα, με ιδιαίτερη έμφαση στις οχυρώσεις και τη δύναμη πυροβολικού που διέθεταν. Πρόκειται για ένα δωδεκασέλιδο χειρόγραφο κείμενο, που διαβιβάζεται στις 14.10.1912 ως εμπιστευτικό έγγραφο από το Υπουργείο Στρατιωτικών, όταν υπουργός ήταν ο Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος, προς τον αρχηγό του Στρατού Ηπείρου αντιστράτηγο Κωνσταντίνο Σαπουντζάκη, και παραλαμβάνεται στις 17.10.1912.[2] Της έκθεσης προηγείται σελίδα χωρίς αρίθμηση με τα περιεχόμενα του κειμένου και στο τέλος επισυνάπτεται σχεδιάγραμμα της ευρύτερης περιοχής, χωρίς τίτλο, σε κλίμακα 1:100.000, στο οποίο έχουν σημειωθεί οι θέσεις των διαφόρων οχυρώσεων και των οδών, παράλληλα όμως και θέσεις και κινήσεις στρατιωτικών σωμάτων (Σχεδιάγραμμα 1).[3]

---

[1] Βλ. ΑΡΤΑΒΑΝΗΣ, στον παρόντα τόμο, 66. Πρβλ. επίσης ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, στον παρόντα τόμο, 431-437, όπου αναφέρεται η σχετική δράση συλλογής πληροφοριών από πράκτορες του Ηπειρωτικού Κομιτάτου στην περιοχή της Ηπείρου.

[2] Το έγγραφο υπογράφεται από τον Ζ. Νικολαΐδη, διεκπεραιωτή και αντιγραφέα του κειμένου.

[3] Στο κάτω αριστερά τμήμα του σχεδιαγράμματος ο συντάκτης του σημειώνει ότι «Αἱ δι' ἐρυθροῦ λέξεις προσετέθησαν παρὰ τοῦ ὑποφαινομένου». Στην ασπρόμαυρη αναπαραγωγή

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Την αποστολή της έκθεσης πρέπει να την εντάξουμε στην προαναφερθείσα τακτική συλλογής πληροφοριών, δεδομένου μάλιστα του γεγονότος ότι στο Αρχηγείο Ηπείρου υπήρχαν σκέψεις για πολεμική ενέργεια εναντίον της Πρέβεζας, όπως μαρτυρεί ο ίδιος ο Σπηλιάδης στην έκθεσή του.[4]

Το έγγραφο φέρει πολλαπλές ενδείξεις μεταγενέστερων αρχειοθετήσεων, σήμερα όμως απόκειται στο ΓΕΣ/ΔΙΣ με στοιχεία ταξινόμησης Φ. 1669/Α/4/ 14.10.1912. Δυστυχώς, ο συντάκτης της έκθεσης μάς είναι άγνωστος. Στο έγγραφο διακρίνονται δύο ξεχωριστοί γραφικοί χαρακτήρες οι οποίοι είναι αρκετά καλοί και ευανάγνωστοι, ενώ υπάρχουν και μεταγενέστερες από τη σύνταξή του παρεμβάσεις, καθώς πολλά σημεία έχουν διαγραφτεί ή έχουν γίνει διορθώσεις. Στην έκθεση γίνονται συχνές μνείες στα γεγονότα του 1897 ενώ στον χάρτη έχουν αποτυπωθεί οι θέσεις και οι κινήσεις στρατιωτικών σωμάτων κατά τις εχθροπραξίες του «ατυχούς πολέμου». Τόσο από το γεγονός αυτό, όσο και από το ίδιο το κείμενο της έκθεσης, φαίνεται ότι υπάρχει άμεση σχέση με το γνωστό στρατιωτικό έργο του εμφανιζόμενου με ψευδώνυμο συγγραφέα *Κάδμιου* για τις πολεμικές επιχειρήσεις στην περιοχή της Πρέβεζας κατά τον πόλεμο του 1897,[5] καθώς παρατηρούνται αυτούσιες και πανομοιότυπες φράσεις και στα δύο κείμενα.

Παρακάτω παραθέτουμε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα σε αντιπαραβολή των δύο κειμένων, ενώ τα υπόλοιπα σημεία που επισημαίνουμε, τα υποδεικνύουμε σε υποσέλιδες σημειώσεις κατά τη δημοσίευση της έκθεσης.

Έκθεση:

Τρεῖς ὁδοὶ ἄρχονται ἐκ Πρεβέζης ἡ μία ἡμιονικὴ διερχομένη τὴν παρὰ τὸ φρούριον «Ἅγιος Γεώργιος» γέφυραν θύρα Μύτικα καλουμένη, φέρει εἰς τὸ χωρίον Κανάλια, ἡ ἑτέρα ὁδὸς ἁμαξιτὴ διέρχεται εἰς θέσιν δύο ἀδέλφια εἰς δύο τμήματα, τὸ ἓν τούτων ἄγει εἰς τὸ χωρίον Κανάλια ἔνθα διακλαδοῦται εἰς δύο, καὶ τὸ μὲν διευθύνεται εἰς Μαργαρίτι καὶ Παραμυθίαν, τὸ δ' ἕτερον εἰς τὸ

Κάδμιος:[6]

Ἐκ Πρεβέζης ἄρχονται τρεῖς ὁδοί, ὧν ἡ μία ἡμιονικὴ διερχομένη τὴν παρὰ τὸν Ἅγ. Γεώργιον γέφυραν Μυτικαθύρα καλουμένην φέρει πρὸς τὸ Κανάλι· ἡ ἑτέρα ὁδὸς ἁμαξιτὴ διέρχεται ἐκ τῆς μεσαίας γεφύρας, θύρα Ἰωαννίνων, εἰσδύουσα εἰς τὸν ἐλαιῶνα μετὰ ἡμίσειαν ὥραν, καὶ μετὰ τὴν θέσιν Δύο Ἀδέλφια διχάζεται εἰς δύο τμήματα, τὸ ἓν τούτων ἄγει εἰς Κανάλι, ἔνθα διακλαδοῦται εἰς δύο, καὶ τὸ μὲν διευθύνεται εἰς Μαργαρίτι καὶ Παραμυθιά,

---

του σχεδιαγράμματος στο παρόν άρθρο οι με κόκκινο χρώμα σημειώσεις του συντάκτη φαίνονται με γκρι χρώμα.

[4] Βλ.. ΑΡΤΑΒΑΝΗΣ, στον παρόντα τόμο, 66.

[5] Βλ.. ΚΑΔΜΙΟΣ 1900.

[6] Βλ.. ΚΑΔΜΙΟΣ 1900, 45-46.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χωρίον Καμαρίνα, τὸ δ' ἕτερον τμῆμα μετὰ ἡμίσειαν ὥραν διευθύνεται εἰς τὰ ὑψώματα Νικοπόλεως καὶ ἐκεῖθεν εἰς Φιλιππιάδα καὶ Ἰωάννινα. Τέλος ἡ τρίτη ὁδὸς βατὴ διέρχεται διὰ τῆς γεφύρας «θύρα Ἄρτης» παρὰ τὸ πυροβολεῖον Βρυσοῦλα, ἀκολουθεῖ τὴν παραλίαν μέχρι Βαθὺ, ἐκεῖθεν κάμπτεται πρὸς βορρᾶν καὶ ἑνοῦται πρὸς βορρᾶν τῆς Νικοπόλεως μετὰ τῆς ἁμαξιτῆς ὁδοῦ Πρεβέζης-Ἰωαννίνων.

τὸ δὲ ἕτερον εἰς Καμαρίναν· τὸ δὲ ἕτερον τμῆμα μετὰ ἡμίσειαν ὥραν διευθύνεται εἰς τὰ ὑψώματα Νικοπόλεως καὶ εἰς τὸ μέγα Ἀμφιθέατρον [...]. Τέλος δὲ ἡ τρίτη ὁδὸς διερχομένη διὰ τῆς γεφύρας, θύρα Ἄρτης, παρὰ τὸ πυροβολεῖον Βρυσοῦλα ἀκολουθεῖ τὴν παραλίαν μέχρι τοῦ Βαθύ, ἐκεῖθεν κάμπτει πρὸς βορρᾶν καὶ ἑνοῦται πλησίον τῶν ὑψωμάτων Νικοπόλεως, ἀφ' οὗ διέλθῃ διὰ τῆς θέσεως Μαζώματα, μετὰ τῆς ἁμαξιτῆς ὁδοῦ Πρεβέζης-Ἰωαννίνων.

Από τις ομοιότητες αυτές συμπεραίνουμε ότι ο συντάκτης της έκθεσης έλαβε υπόψη του το παραπάνω έργο του Κάδμιου. Παράλληλα, όμως, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε και το ενδεχόμενο να χρησιμοποίησε και παλιότερες αναφορές για τις οχυρώσεις της Πρέβεζας. Στην υπόθεση αυτή, μας οδηγούν δύο στοιχεία. Πρώτον, ότι στο κείμενο υπάρχουν διορθώσεις που υποδεικνύουν αναθεωρήσεις και επικαιροποιήσεις των δεδομένων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η διόρθωση στα σχετικά με τις στρατιωτικές δυνάμεις που εδρεύουν στην Πρέβεζα. Ενώ αρχικά η έκθεση αναφέρεται σε ένα τάγμα του 22ου Συντάγματος, μεταγενέστερα διορθώνεται το σημείο αυτό και αντικαθίσταται με τη φράση «69ου Συντάγματος». Το δεύτερο, όμως, και κυριότερο στοιχείο για τη χρήση παλιότερου υλικού αποτελεί ίσως ο χάρτης στον οποίο έχουν γίνει μεταγενέστερες από την αρχική σχεδίασή του προσθήκες, όπως προκύπτει και από τη χειρόγραφη σημείωση στο κάτω αριστερά μέρος του χάρτη: «Αἱ δι' ἐρυθροῦ λέξεις προσετέθησαν παρὰ τοῦ ὑποφαινομένου» (Σχεδιάγραμμα 1). Όπως ήδη σημειώθηκε, ο χάρτης αποτυπώνει πολεμικά γεγονότα και δεδομένα του 1897, ενώ με ερυθρά γράμματα προστέθηκαν τοπωνύμια και χαράχθηκαν οι διάφορες οδοί. Μια άλλου είδους παρέμβαση στο κείμενο είναι η υπογράμμιση της λέξεις *ήδη*, που εισάγει προτάσεις στις οποίες γίνεται λόγος για την τρέχουσα κατάσταση των οχυρών.

Η τελευταία παρατήρηση που πρέπει να γίνει σχετικά με την έκθεση και τις πληροφορίες που αφορούν στον πόλεμο του 1897 είναι η ακόλουθη. Στην έκθεση, η δράση του Ναυτικού περιγράφεται με πνεύμα ιδιαίτερα επικριτικό, που σε κάποιες περιπτώσεις θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως και απαξιωτικό. Οι αναφορές αυτές έχουν στην πλειονότητά τους διαγραφτεί από κάποιον μεταγενέστερο. Πιστεύουμε ότι αυτό έγινε είτε κατά την αναθεώρηση της έκθεσης, πριν σταλεί στο Αρχηγείο Ηπείρου, είτε από κάποιον επιτελή του Αρχηγείου Ηπείρου. Ανεξαρτήτως του ποιος διέγραψε τις πληροφορίες

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αυτές, πιστεύουμε ότι ο λόγος που επέβαλλε κάτι τέτοιο ήταν το γεγονός ότι οι λεπτομέρειες αυτές θα μπορούσαν να κριθούν περιττές και δεν προσέφεραν τίποτα στις ανάγκες πληροφόρησης για την υπάρχουσα κατάσταση, και προφανώς όχι κάποια αβρότητα προς το Ναυτικό.

Ας περάσουμε τώρα στην εξέταση των πληροφοριών που προσφέρει η έκθεση η οποία μάς διαφωτίζει τόσο για τη στρατιωτική οργάνωση της άμυνας της Πρέβεζας, όσο και για την τοπογραφία της πόλης. Τις πληροφορίες αυτές θα τις δούμε αναλυτικά ομαδοποιώντας τες ανά κατηγορίες.

Κατ' αρχάς η έκθεση δίνει πληροφορίες για τις οχυρώσεις και για τον οπλισμό τους. Έμφαση δίνεται στη δύναμη του πυροβολικού και έτσι δίνονται λεπτομέρειες για τον αριθμό των πυροβόλων, το είδος τους ή τον τύπο ή κατασκευαστή τους και, τέλος, το διαμέτρημα ή τη μάζα των πυρομαχικών τους. Από αυτήν την καταγραφή προκύπτει μια ευρεία ποικιλία πυροβόλων, νέας ή παλαιότερης τεχνολογίας, εμπροσθογεμών ή οπισθογεμών, διαφόρων τύπων ή κατασκευαστών (π.χ. Armstrong, Krupp) και πολλών και διαφορετικών διαμετρημάτων. Αξίζει να σημειωθεί ότι για τα πυροβόλα παλαιότερης τεχνολογίας, που χαρακτηρίζονται ως «ἀρχαῖα» από τον συντάκτη της έκθεσης, δεν δίνεται το διαμέτρημα των πυρομαχικών τους, αλλά η μάζα τους, σε «φούντια», που αντιστοιχούν στις λίβρες.[7] Επιπλέον, διατυπώνεται μια εκτίμηση για τα επιπλέον πυροβόλα με τα οποία θα μπορούσαν να εξοπλιστούν οι διάφορες οχυρές θέσεις.

Πέρα από τον οπλισμό, παρέχονται πληροφορίες και για τις ίδιες τις οχυρώσεις. Φρούρια, πυροβολεία και πυροβολοστάσια που είναι είτε μόνιμες και «τεχνικότερες» είτε προχειρότερες κατασκευές και, τέλος, ορύγματα, συνθέτουν τα αμυντικά έργα στην πόλη της Πρέβεζας και στην ευρύτερη περιοχή της, δεδομένου του γεγονότος ότι στην έκθεση εντάσσονται και πληροφορίες για τις οχυρώσεις της Πάργας και της Σαλαώρας. Μία παρατήρηση που πρέπει να γίνει για τις πληροφορίες σχετικά με τα τρία φρούρια της πόλης (Αγίου Ανδρέα, Αγίου Γεωργίου, Παντοκράτορα) είναι ότι εσφαλμένως αναφέρονται και τα τρία ως ενετικά έργα. Ωστόσο, μόνο μία φάση του κάστρου του Αγίου Ανδρέα ανήκει στη βενετική περίοδο ενώ τα άλλα δύο αποτελούν αποκλειστικά έργα της εποχής του Αλή πασά.[8] Για κάποιες από τις οχυρώσεις δίνονται πληροφορίες και για τις κατασκευές που αυτές διαθέτουν, όπως κτίρια, στρατώνες και αποθήκες. Επιπλέον, καταγράφεται η ύπαρξη νοσοκομείου και περιγράφονται οι εγκαταστάσεις του, με έμφαση στη χωρητικότητά του.

Μια τελευταία κατηγορία πληροφοριών αποτελεί η καταγραφή του έμ-

[7] Είναι γνωστό ότι παλαιότερα ήταν συνήθης η μέτρηση της μάζας των πυρομαχικών. Η λέξη *φούντια* είναι απόδοση της λέξης *Pfund, pound*, μονάδα μέτρησης μάζας, όπως και η *λίβρα*.

[8] Για τη χρονολόγηση των οχυρώσεων στην Πρέβεζα βλ. ενδεικτικά ΒΕΛΕΝΗΣ 1991· 1999· ΣΜΥΡΗΣ 2001· 2004, 100-108· ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2011, 176-179· KARABELAS 2013.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ψυχου στρατιωτικού δυναμικού στην Πρέβεζα. Έτσι, δίνονται ακριβείς πληροφορίες για το πλήθος και το είδος του προσωπικού σε αξιωματικούς και οπλίτες των διαφόρων δυνάμεων (πεζικού, πυροβολικού, χωροφυλακής) που εδρεύουν στην Πρέβεζα.

Ωστόσο, η έκθεση δεν παρέχει μόνο στρατιωτικού ενδιαφέροντος πληροφορίες. Αντίθετα, δίνει μια αρκετά λεπτομερή και αντιπροσωπευτική περιγραφή της εικόνας και της τοπογραφίας της πόλης της προαπελευθερωτικής περιόδου, η οποία τη χαρακτήριζε και για κάποιο διάστημα μετά το 1912 αλλά σταδιακά αλλοιώθηκε κατά τη διάρκεια της τελευταίας εκατονταετίας. Παραθέτουμε εδώ συγκεντρωτικά τα στοιχεία που αποτυπώνει η έκθεση και τα οποία είναι πλέον γνωστά είτε από εικονογραφικό υλικό είτε από παλιότερες μαρτυρίες.

Έτσι, καταγράφεται η ύπαρξη της τάφρου, της γνωστής στους Πρεβεζάνους *Ντάπιας* η οποία χαρακτηρίζεται τειχισμένη, αφού τότε ήταν ακόμη εσωτερικά επενδεδυμένη με πέτρες.[9] Άμεση σχέση με την τάφρο έχουν οι τρείς αναφερόμενες γέφυρες και οι αντίστοιχες πύλες που παρείχαν πρόσβαση στην πόλη. Οι τρεις δρόμοι που διέρχονταν από τις πύλες αυτές χαρακτηρίζονται ο μεν πρώτος ημιονικός, ο δεύτερος αμαξιτός και ο τρίτος βατός. Παράλληλα, καταγράφεται η ύπαρξη ενός άοπλου περιτειχίσματος, δηλαδή μιας δεύτερης σειράς τειχών που περιέκλειαν την πόλη έξω από το φρούριο του Αγίου Ανδρέα και παρόμοια έξω από το κάστρο του Αγίου Γεωργίου. Σημαντικές είναι επίσης οι πληροφορίες για την ύπαρξη βρυσών και πηγαδιών, που αποτελούν μαρτυρίες για τον τρόπο ύδρευσης της πόλης. Όπως ρητά αναφέρεται, οι κάτοικοι της πόλης χρησιμοποιούσαν τα διάφορα πηγάδια της πόλης και δύο πηγές, μία έξω από το φρούριο του Αγίου Ανδρέα,[10] και μία δεύτερη στην περιοχή Βρυσούλα.[11]

Τέλος, με τις ακόλουθες σημειώσεις παρέχονται πληροφορίες για τον τρόπο και τα σύμβολα που χρησιμοποιήθηκαν κατά τη μεταγραφή της έκθεσης. Οι αλλαγές σελίδας στο χειρόγραφο κείμενο σημειώνονται με μία κάθετη γραμμή, ακολουθούμενη από τον αριθμό της επόμενης σελίδας με τη μορφή εκθέτη, π.χ. $|^3$ για την αρχή της τρίτης σελίδας του εγγράφου. Τα σημεία που έχουν διαγραφτεί στο πρωτότυπο κείμενο τίθενται μεταξύ αγκυλών { }. Η ορθογραφία του κειμένου παρέμεινε ως είχε.

---

[9] Για την τειχισμένη τάφρο στην περιοχή της Μεσαίας πύλης της Πρέβεζας, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, στον παρόντα τόμο, 274, εικ. 32.

[10] Βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 147, 148.

[11] Βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 227-229.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Παράκτιος Ὀχύρωσις τῆς Τουρκίας
Ἡ ἄμυνα τῆς Πρεβέζης

Ἡ Πρέβεζα πόλις ὀχυρὰ (place forte)} κεῖται ἀκριβῶς εἰς τὸ στόμιον τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, {τοῦ κοινῶς κόλπου τῆς Ἄρτης ἐπὶ τῆς} ἔναντι τοῦ Ἀκτίου {παραλίας ὑπὸ τὸν βαθμὸν 38°57 πλάτους καὶ 18°25 μήκους ἀπὸ τοῦ Μεσημβρινοῦ τῶν Παρισίων}

Τετειχισμένη τάφρος, ἔχουσα πλάτος 12 περίπου μέτρων καὶ 7 μέτρων βάθος, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς ἐν τῷ λιμένι θέσεως «Βρυσοῦλα» καὶ λήγουσα εἰς τὴν ἐντὸς τοῦ στομίου Ἀκτὴν περιβάλλει αὐτὴν ἐκ τοῦ μέρους τῆς ξηρᾶς καὶ τὴν χωρίζει ἀπὸ τῆς πεδιάδος, μεθ' ἧς συγκοινωνεῖ μετὰ τριῶν ξυλίνων γεφυρῶν, κλεισμένων δι' ἐσωτερικῆς πύλης, εἰς ἑκάστην τῶν ὁποίων ὑπάρχει φυλακεῖον. Τρεῖς ὁδοὶ ἄρχονται ἐκ Πρεβέζης ἡ μία ἡμιονικὴ διερχομένη τὴν παρὰ τὸ φρούριον «Ἅγιος Γεώργιος» γέφυραν θύρα Μύτικα καλουμένη,[12] φέρει εἰς τὸ χωρίον Κανάλια,[13] ἡ ἑτέρα ὁδὸς ἁμαξιτὴ διέρχεται εἰς θέσιν δύο ἀδέλφια εἰς δύο τμήματα,[14] τὸ ἓν τούτων ἄγει εἰς τὸ χωρίον Κανάλια ἔνθα διακλαδοῦται εἰς δύο, καὶ τὸ μὲν διευθύνεται εἰς Μαργαρίτι καὶ Παραμυθίαν, τὸ δ' ἕτερον εἰς τὸ χωρίον Καμαρίνα, τὸ δ' ἕτερον τμῆμα μετὰ ἡμίσειαν ὥραν διευθύνεται εἰς τὰ ὑψώματα Νικοπόλεως καὶ ἐκεῖθεν εἰς Φιλιππιάδα καὶ Ἰωάννινα.[15]

Τέλος ἡ τρίτη ὁδὸς βατὴ διέρχεται διὰ τῆς γεφύρας «θύρα Ἄρτης»[16] παρὰ

---

[12] Ο μητροπολίτης Σεραφείμ Ξενόπουλος ονομάζει αυτήν την πύλη *θύρα Προφήτου Ηλιού* ενώ ο Κάδμιος την αποκαλεί *Μυτικαθύρα* [sic], βλ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 225· ΚΑΔΜΙΟΣ 1900, 45. Η γέφυρα βρισκόταν στην περιοχή που σήμερα αποκαλούμε *Γήπεδο*. Ήταν στο σημείο που ο δρόμος κατευθυνόμενος από την Πρέβεζα προς το Καλαμίτσι τέμνει κάθετα τα υπολείμματα της αλησπασιάτικης τάφρου, η οποία στο τμήμα αυτό έχει μετατραπεί σε πεζόδρομο-ποδηλατόδρομο. Στο σημείο που ήταν η πύλη τελειώνει η σημερινή οδός Αδελφών Καλημέρη (πρώην Κλεμανσώ) και αρχίζει η οδός Επτανήσου.

[13] Το χωριό ονομάζεται Κανάλι, όπως άλλωστε το αποκαλούν οι Ξενόπουλος και Κάδμιος, βλ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 238· ΚΑΔΜΙΟΣ 1900, 45.

[14] Η θέση *Δύο Αδέλφια* σημειώνεται και στο σχεδιάγραμμα της έκθεσης (Σχεδιάγραμμα 1). Η ονομασία αυτή δεν χρησιμοπείται πλέον. Στην ίδια ακριβώς θέση διακλαδώνεται σήμερα η λεωφόρος Ιωαννίνων και από εκεί ξεκινά η οδός Συρράκου, η οποία περνά από το 8ο Δημοτικό Σχολείο και οδηγεί στο ΚΤΕΟ και τη Διεύθυνση Συγκοινωνιών Πρέβεζας. Η σημερινή οδός Συρράκου είναι αυτή που η έκθεση ονομάζει «τὸ ἓν τούτων», δηλαδή το πρώτο τμήμα της αμαξιτής οδού.

[15] Πρβλ. ΚΑΔΜΙΟΣ 1900, 45: «Ἐκ Πρεβέζης ἄρχονται τρεῖς ὁδοί, ὧν ἡ μία ἡμιονικὴ διερχομένη τὴν παρὰ τὸν Ἅγ. Γεώργιον γέφυραν Μυτικαθύρα [sic] καλουμένην φέρει πρὸς τὸ Κανάλι· ἡ ἑτέρα ὁδὸς ἁμαξιτὴ διέρχεται ἐκ τῆς μεσαίας γέφυρας, θύρα Ἰωαννίνων, εἰσδύουσα εἰς τὸν ἐλαιῶνα μετὰ ἡμίσειαν ὥραν, καὶ μετὰ τὴν θέσιν Δύο Ἀδέλφια διχάζεται εἰς δύο τμήματα, τὸ ἓν τούτων ἄγει εἰς Κανάλι, ἔνθα διακλαδοῦται εἰς δύο, καὶ τὸ μὲν διευθύνεται εἰς Μαργαρίτι καὶ Παραμυθιά, τὸ δὲ ἕτερον εἰς Καμαρίναν· τὸ δὲ ἕτερον τμῆμα μετὰ ἡμίσειαν ὥραν διευθύνεται εἰς τὰ ὑψώματα Νικοπόλεως [...]».

[16] Ο Σεραφείμ Ξενόπουλος ονομάζει αυτήν την πύλη *θύρα του Βαθέως* ενώ ο Κάδμιος την αποκαλεί *θύρα Ἄρτης*, βλ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 225· ΚΑΔΜΙΟΣ 1900, 45. Η πύλη βρισκόταν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τὸ πυροβολεῖον Βρυσοῦλα, ἀκολουθεῖ τὴν παραλίαν μέχρι Βαθύ, ἐκεῖθεν κάμπτεται πρὸς βορρᾶν καὶ ἑνοῦται πρὸς βορρᾶν τῆς Νικοπόλεως μετὰ τῆς ἁμαξιτῆς ὁδοῦ Πρεβέζης-|[2] Ἰωαννίνων.[17] Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω τριῶν πυλῶν, ὑπάρχει καὶ τετάρτη πύλη κάτωθι τοῦ φρουρίου «Ἅγιος Γεώργιος», χρησιμεύουσα ἀποκλειστικῶς διὰ τὴν συγκοινωνίαν του στρατοῦ μετὰ τοῦ Φρουρίου Παντοκράτορος καὶ τοῦ πυροβολείου Χαμηδιέ.[18] Ἐν τῷ χώρῳ ὃν περικλείει ἡ τάφρος καὶ ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ πλεῖστον καλύπτεται ὑπὸ δενδροφυτειῶν καὶ κηπαρίων κεῖται ἡ πόλις καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ὀχυρωμάτων.[19]

Φρούριον Ἅγιος Ἀνδρέας

Τὸ φρούριον τοῦτο {τουρκιστὶ Ἴτς Καλὲ καλούμενον} εἶναι ἔργον ἐνετικόν, κεῖται ἔνδοθεν τῆς τάφρου ἐπὶ τῆς ἐν τῷ λιμένι παραλίας ἀρκτικῶς τῆς πόλεως, δεσπόζον αὐτῆς καὶ τοῦ λιμένος. Ἔξωθεν τοῦ κυρίως φρουρίου καὶ πρὸς τὸ μέρος τοῦ λιμένος ὑπάρχει δεύτερον τεῖχος, συνεχὲς καὶ ἄοπλον περικλεῖον οἰκίας τινὰς τουρκικάς.[20] Ἐκεῖ δὲ εὑρίσκεται καὶ ἡ μόνη σχεδὸν βρύσις, ἐξ ἧς προμηθεύεται ὕδωρ μέγα μέρος τῶν κατοίκων.[21]

Τὸ φρούριον ἔχει φρέατα ποσίμου ὕδατος, τοιαῦτα δὲ ὑπάρχουσι καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς πόλεως. Οὐ ἧττον τὸ ὕδωρ ἐν Πρεβέζῃ δὲν εἶναι ἄφθονον, ὡς ἐκ τούτου πολλοὶ τῶν κατοίκων καὶ τοῦ στρατοῦ εἰσὶν ἠναγκασμένοι νὰ ὑδρεύονται ἀπό τινος πηγῆς κειμένης ἔξωθι τῆς τάφρου ὑπὸ τὸ ἐκεῖ πυροβολοστά-

---

στην περιοχή που μέχρι σήμερα αποκαλούμε *Βρυσούλα*. Ήταν στο σημείο που ο δρόμος κατευθυνόμενος από το λιμάνι της Πρέβεζας προς το Βαθύ τέμνει κάθετα την αλληπασιάτικη τάφρο, η οποία στο τμήμα αυτό έχει μερικώς μπαζωθεί (Εικ. 1). Για τη Μεσαία ή Μεσινή ή Μεσιανή πύλη της Πρέβεζας (Εικ. 2) βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 106, 107.

[17] Πρβλ. ΚΑΛΜΙΟΣ 1900, 46: «Τέλος δὲ ἡ τρίτη ὁδὸς διερχομένη διὰ τῆς γεφύρας, θύρα Ἄρτης, παρὰ τὸ πυροβολεῖον Βρυσοῦλα ἀκολουθεῖ τὴν παραλίαν μέχρι τοῦ Βαθύ, ἐκεῖθεν κάμπτει πρὸς βορρᾶν καὶ ἑνοῦται πλησίον τῶν ὑψωμάτων Νικοπόλεως, ἀφ' οὗ διέλθῃ διὰ τῆς θέσεως Μαζώματα, μετὰ τῆς ἁμαξιτῆς ὁδοῦ Πρεβέζης-Ἰωαννίνων».

[18] Η πυλίδα αυτή ήταν επί του προτειχίσματος του κάστρου του Αγίου Γεωργίου, το οποίο ξεκινούσε από τη νότια πλευρά του κάστρου και συνέχιζε προς τα ανατολικά-νοτιοανατολικά αυτού. Βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2011, 145-147, υποσημ. 22, εικ. 3. Πρβλ. τον χάρτη στο ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 131, από τον οποίον προκύπτει η θέση της πυλίδας.

[19] Για μια αρκετά καλή αποτύπωση της τάφρου της Πρέβεζας από το βρετανικό ναυαρχείο, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 19, 131.

[20] Το προτείχισμα του κάστρου του Αγίου Αντρέα απεικονίζεται συχνά σε φωτογραφίες μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1920, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 66, 69, 80, 134, 136, 177. Το ανατολικό τμήμα του προτειχίσματος κατεδαφίστηκε στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920. Το καλοκαίρι του 1922 ο Αλέξανδρος Φιλαδελφεύς μαρτυρεί ότι «τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν ἀνατολικὸν τεῖχος τοῦ φρουρίου τῆς Πρεβέζης, ὡς καὶ μεγάλα τμήματα ἐκ τῶν λοιπῶν πλευρῶν αὐτοῦ, κατηδαφίσθησαν ἐσχάτως», βλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1922, 78. Το νότιο τμήμα του, όπου ήταν και η επιβλητική είσοδος του κάστρου, κατεδαφίστηκε περί το 1950.

[21] Βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 147, 148.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σιον Βρυσοῦλας.[22] *Ἐντὸς τοῦ Φρουρίου ὑπάρχουσι πυριτιδαποθῆκαι {ἀποθῆκαι} ὑλικοῦ πολέμου καὶ οἰκήματα, ἐν οἷς δύναται νὰ στρατωνισθῶσι περὶ τοὺς 750 ἄνδρας. Κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897 ἦτο ὡπλισμένον μὲ 2 ἢ 3 ἐμπροσθογεμῆ πυροβόλα Ἄρμστρογ «σεσχανέ» ὧν οὐδεμία ἐγένετο |*[3] *χρῆσις, διὸ καὶ τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα τῆς ἔσω Μοίρας καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν ἐχθροπραξιῶν, δὲν ἔβαλον κατὰ τοῦ Φρουρίου τούτου. Ἤδη φέρει ἔξ ὀπισθογεμῆ Κρουὺπ ὧν τὰ δύο τῶν 0.8 καὶ 0.7 ἑκατ. τὰ δὲ λοιπὰ μικροτέρων διαμέτρων δύο ἐμπροσθογεμῆ (σεσχανὲ) τῶν 0.9 ἑκ. καὶ ἓξ ἀρχαῖα τῶν ἓξ φουντίων.*[23]

Πυροβολοστάσιον Βρυσοῦλας

Τὸ πυροβολοστάσιον τοῦτο κεῖται εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον τῆς τάφρου, ἐντὸς τοῦ λιμένος, ἔνθα καὶ ἡ μία τῶν τριῶν πυλῶν «θύρα Ἄρτης». Ἄνωθι τοῦ πυροβολοστασίου τούτου οἱ Τοῦρκοι ἀνήγειραν πυροβολεῖον ἐκ χώματος. Ἀμφότερα δὲ δεσπόζουσι τῆς εἰσόδου τοῦ Λιμένος ἐκ τοῦ μέρους τοῦ κόλπου.[24] *{Κατὰ τὸν πόλεμον τὸ μὲν πυροβολεῖον ἦτο*[25] *ὡπλισμένον μὲ δύο πυροβόλα Κρουὺπ τῶν 0.12 ἑκ. τὸ δὲ πυροβολοστάσιον μὲ ἓν ἐμπροσθογεμὲς Ἄρμστρογ (σεσχανὲ) τῶν 0.9 καὶ ἓν ἀρχαῖον τῶν ἓξ φουντίων} Κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897 μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Πυροβολείου Σκαφιδάκι διὰ τῶν βολῶν του ἐκράτει εἰς μακρὰν ἀπόστασιν τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα τῆς ἔσω Μοίρας βάλλον ἅμα καὶ κατὰ τοῦ Ἀκτίου.*

Ἤδη φέρει εἰς μὲν τὸ πυροβολεῖον {τὰ} δύο πυροβόλα Κρουὺπ τῶν 0.12 ἑκ. εἰς δὲ τὸ πυροβολοστάσιον {τὸ} ἐμπροσθογεμὲς (σεσχανὲ) τῶν 0.9 ἑκατ. Τὰ πλεῖστα τῶν βλημάτων τῶν κατὰ τοῦ πυροβολείου τούτου ἐκσφενδονιζομένων, ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων ἕνεκεν κακῆς ἐκτιμήσεως τῆς ἀποστάσεως ἢ ἐρρίπτοντο εἰς τὴν θάλασσαν,[26] *ἢ ἐπίπτον εἰς μακρὰν ἀπὸ τοῦ πυροβολείου ἀπόστασιν, διὸ καὶ οὐδεμίαν ὑπέστη τοῦτο βλάβην κατὰ τὸ 1897.*

Μετὰ τὸ πυροβολεῖον Χαμηδιέ, τὸ πυροβολεῖον Βρυσοῦλας εἶναι τὸ μᾶλλον τεχνικῶς κατασκευασμένον.|[4]

---

[22] Η βρύση αυτή (Εικ. 3), που για αιώνες ύδρευε τους κατοίκους της Πρέβεζας, χρησιμοποιούταν μέχρι τη δημιουργία πλήρους υδροδοτικού δικτύου στην πόλη.

[23] Για το κανόνι στον βορειοανατολικό προμαχώνα του κάστρου βλ. Εικ. 4. Ένα άλλο κανόνι εικονίζεται, το 1913, στο κέντρο περίπου του ανατολικού τείχους του κάστρου, απέναντι σχεδόν από το οθωμανικό τέμενος (Εικ. 5).

[24] Ο προμαχώνας της Βρυσούλας και η παρακείμενη γέφυρα απεικονίζεται σε φωτογραφία του 1950 περίπου (Εικ. 6).

[25] Μεταγενέστερο χέρι έγραψε πάνω από τη λέξη *ἦτο* τη λέξη *εἶναι*.

[26] Πρβλ. ΚΑΔΜΙΟΣ 1900, 62: «Τὰ πλεῖστα τῶν βλημάτων ἕνεκα κακῆς ἐκτιμήσεως τῆς ἀποστάσεως ἐρρίπτοντο εἰς τὴν θάλασσαν». Αξίζει ωστόσο να σημειώσουμε ότι το παραπάνω χωρίο του Κάδμιου δεν αναφέρεται στο πυροβολείο της Βρυσούλας αλλά σε πεδινά πυροβόλα που είχαν τοποθετηθεί στη Νικόπολη.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πυροβολοστάσιον Παληοσάραγα

Τὸ πυροβολοστάσιον τοῦτο, {τουρκιστὶ Σαφάϊ ἀποκαλούμενον} κεῖται ἐπὶ τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος, εἰς τὸ μεσημβρινὸν ἄκρον τῆς πόλεως καὶ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Φρουρίου «Ἅγιος Γεώργιος» ἔναντι δὲ τοῦ φρουρίου Ἀκτίου. Τὸ πῦρ τοῦ πυροβολοστασίου τούτου, μὲ τὸ τοῦ φρουρίου «Ἅγιος Γεώργιος» προστατεύει τὸ στόμιον. Οἱ Τοῦρκοι ἀνήγειραν πυροβολεῖον τεχνικῶς κατασκευασμένον καὶ ὡπλισμένον δι' ἑνὸς πυροβόλου τῶν 0,21 ἑκ. συστήματος Κρούπ.[27] *{Κατὰ τὸν πόλεμον ἐκτὸς τοῦ ἀνωτέρω πυροβόλου, ἔβαλον ἐκ τῶν ἐπάλξεων τοῦ πυροβολοστασίου ἓν Κρούπ τῶν 0,9 ἑκ. καὶ ἓν Ἄρμστρογ ἐμπροσθογεμὲς τῶν 0,22} Ἤδη τὸ πυροβολοστάσιον φέρει ἓν καὶ μόνον ἐμπροσθογεμές. Τὸ πυροβολεῖον τοῦτο προφυλακτεῖται ἐκ τοῦ Ἀκτίου δι' ἑνὸς διαχώματος, ὄπισθεν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει πυριτιδαποθήκη,*[28] *περιβάλλεται δὲ διὰ μάνδρας, ὥσπερ περιβολῆς ἧς ὁ αὐχὴν ἀνοικτός. Ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ἄκρας τοῦ αὐχένος ὑπάρχουσι δύο μικρὰ κτίρια χρησιμεύοντα διὰ στρατωνισμὸν καὶ δυνάμενα νὰ περιβάλωσι περὶ τοὺς 80 ἄνδρας, ἐπὶ δὲ τῆς δεξιᾶς σταῦλος. Κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897 ἔβαλε κατὰ τῆς ἔσω μοίρας καὶ κατὰ τῶν προφυλακῶν Ἀκτίου καὶ ἐβομβάρδιζε τὸ Φρούριον Ἀκτίου, εἰς ὃ διήνοιξαν τρεῖς ὀπάς.*[29] *Ἐπίσης ἔβαλε κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ πυροβολείου Ἀλωνακίου οὗτινος ἡ κατασκευὴ κύριον εἶχε σκοπὸν νὰ ἐνεργήσῃ κατὰ τοῦ Πυροβολείου Παληοσάραγα, ἀφ' οὗ ἀπεῖχε περὶ τὰ 6000 μέτρα. {Καὶ τὸ πυροβολεῖον τοῦτο οὐδεμίαν ὑπέστη βλάβην ἐκ τῶν ὀβίδων τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων καὶ μόνον ἐκ τῶν ἐξ Ἀκτίου τυφεκισμῶν ἐφονεύθησαν 5 ἢ 6 στρατιῶται ἐκτεθειμένοι}*[5]

Φρούριον Ἅγιος Γεώργιος

Τὸ φρούριον τοῦτο, {τουρκιστὶ Χηζὴρ-Καλὲ καλούμενον} ἔργον ἐπίσης τῶν Ἐνετῶν ἐγείρεται νοτιοδυτικῶς τῆς πόλεως ἐπὶ τῆς ἐκτὸς τοῦ στομίου Ἀκτῆς καὶ εἰς τὸ μέρος ἔνθα καταλήγει ἡ τάφρος.[30] *Λεσπόζει δὲ τῆς εἰσόδου τοῦ στο-*

---

[27] Το πυροβόλο αυτό σωζόταν στη θέση του μέχρι τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο (Εικ. 7).

[28] Η είσοδος της πυριτιδαποθήκης διακρίνεται σε φωτογραφία του 1913, πίσω από το πυροβόλο Krupp 0,21 εκ. (Εικ. 8).

[29] Το χωρίο αυτό της έκθεσης παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς την αυτούσια χρήση αποσπασμάτων από το έργο του Κάδμιου, πρβλ. ΚΑΔΜΙΟΣ 1900, 55: «Τα πυροβολεία "Παληοσάραγας" και "Ἁγ. Γεώργιος" βομβαρδίζουσι τὸ Φρούριον Ἀκτίου, εἰς ὃ διήνοιξαν τρεῖς ὀπάς». Εδώ ο συντάκτης της έκθεσης αλλάζει τον χρόνο και το πρόσωπο του πρώτου ρήματος (από «βομβαρδίζουσι» σε «ἐβομβάρδιζε», αφού μιλά μόνο για το ένα από τα δύο πυροβολεία. Ωστόσο, στη συνέχεια αντιγράφει αυτούσιο το υπόλοιπο απόσπασμα, χρησιμοποιώντας το ρήμα του αρχικού χωρίου «διήνοιξαν» σε γ' πληθυντικό πρόσωπο, ενώ θα έπρεπε να χρησιμοποιήσει γ' ενικό, εφόσον το εννοούμενο υποκείμενο είναι το πυροβολοστάσιον Παληοσάραγα.

[30] Το κάστρο του Αγίου Γεωργίου κατασκευάστηκε την εποχή του Αλή πασά, βλ. ΒΙΒΛΙΝΗΣ 1999· ΣΜΥΡΗΣ 2001· 2004, 103-104· ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2011, 145-146, υποσημ. 32 και εικ. 2, 3. Μετά από μια προσεκτική ανάγνωση του οθωμανικού χάρτη του 1900 (βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ &

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μίου ὡς ἐπίσης καὶ τῆς πόλεως. Κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897 οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἀνεγείρει πυροβολεῖον,[31] *ἐντὸς τοῦ Φρουρίου καὶ τοῦτο μὲν ἦτο ὡπλισμένον μὲ ἓν πυροβόλον Κροὺπ τῶν 0.15 ἑκ. καὶ ἓν ἐμπροσθογεμὲς Ἄρμστρογ (σεσχανὲ) τῶν 0.9 τὸ δὲ πυροβολοστάσιον μὲ δύο ἀρχαῖα τῶν ἓξ φουντίων καὶ ἔβαλε κατὰ τῆς ἔσω Μοίρας, κατὰ τῶν προφυλακῶν Ἀκτίου καὶ κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ πυροβολείου Ἀλωνάκι. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ βλήματα αὐτοῦ ἕνεκα τοῦ μικροῦ διαμετρήματος τῶν πυροβόλων του, δὲν ἐξικνοῦντο μέχρι τοῦ Ἑλληνικοῦ πυροβολείου, ἤρξατο βάλλον κατ' αὐτοῦ τὸ πυροβολεῖον Παληοσάραγα. Ἤδη τὸ πυροβολεῖον φέρει τὰ αὐτὰ πυροβόλα. {Καὶ τὸ πυροβολεῖον τοῦτο οὐδεμίαν ἀπολύτως ὑπέστη βλάβην ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν ὀβίδων} Ἐντὸς τοῦ Φρουρίου ὑπάρχουσιν οἰκήματα,*[32] *ἐν οἷς δύνανται νὰ στρατωνισθῶσι περὶ τοὺς 400 στρατιῶτας, πυριτιδαποθήκη καὶ φρέατα.*|[6]

Φρούριον Παντοκράτωρ

Τὸ Φρούριον τοῦτο, {τουρκιστὶ Γενὴ-Καλὲ καλούμενον} ἐπίσης ἐνετικὸν ἔργον, κεῖται ὡσαύτως ἐκτὸς τῆς πόλεως, πρὸς δυσμὰς τοῦ Φρουρίου Ἅγιος Γεώργιος καὶ εἰς ἀπόστασιν χιλίων περίπου βημάτων ἀπ' αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς πρὸς τὸ Ἰόνιον πέλαγος παραλίας. Εἶναι δὲ τὸ πρῶτον φρούριον, οὗτινος τὸ πῦρ δέον νὰ ὑποστῇ πᾶν πλοῖον προτιθέμενον νὰ ἐκβιάσῃ τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου. Κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897 οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἀνεγείρει ἐντὸς τοῦ Φρουρίου πυροβολεῖον, καὶ ἐπὶ τούτου μὲν ἐτοποθέτησαν ἓν πυροβόλον Κρούπ, τῶν 0,15 ἑκατ.[33] *ἐπὶ δε τοῦ πυροβολοστασίου δύο ἐμπροσθογεμῆ τῶν 0,22 καὶ 0,9 Ἄρμστρογ καὶ ἓν ὡσαύτως ὀπισθογεμὲς Κροὺπ τῶν 0,8. Κατὰ τοῦ φρουρίου τούτου ἔβαλον ἀπὸ μακρᾶς ἀποστάσεως τὰ πλοῖα τῆς ἔξω Μοίρας ἄνευ ἀποτελέσματος καὶ κατὰ τῶν ὁποίων ἀπήντα τοῦτο διὰ συνήθων ρηκτικῶν ὀβίδων. Κατὰ τῶν πλοίων ἔβαλον ὡσαύτως ἀσκόπως διὰ τῶν ὅπλων των καὶ οἱ ἐν τοῖς ταχυσκάπτοις, ἐντὸς τοῦ ἐλαιῶνος κεκαλυμμένοι πεζοὶ στρατιῶται. Ἤδη τὸ μὲν πυροβολεῖον φέρει ἓν πυροβόλον Κροὺπ τῶν 0,15 τὸ δὲ πυροβολοστάσιον ἓν ἐμπροσθογεμές (σεσχανὲ) τῶν 0,9 καὶ ἐντὸς τοῦ Φρουρίου ὑπάρχουσιν ἐπίσης οἰκήματα, ἐν οἷς δύνανται νὰ στρατωνισθῶσι περὶ τοὺς 250 στρατιῶται, πυριτιδαποθήκη καὶ φρέατα.*

ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 29) πληροφορούμαστε ότι το κάστρο ονομαζόταν *Χαζάρ καλαασί*, το οποίο μπορεί να αποδοθεί στα ελληνικά ως *Φρούριο του Στρατώνα*, ονομασία που ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, καθώς στο υπόγειο μεσημβρινό τμήμα του κάστρου υπήρχε και σώζεται εκτεταμένος χώρος διαμονής στρατιωτών.

[31] Το πυροβολείο του κάστρου του Αγίου Γεωργίου απεικονίζεται σε φωτογραφία του Haworth Woodley του 1913 (Εικ. 9).

[32] Για μια άποψη του εσωτερικού, βόρειου τμήματος του κάστρου βλ. Εικ. 10.

[33] Το πυροβόλο αυτό φαίνεται σε φωτογραφία του Etienne Labranche του Δεκεμβρίου 1912 (Εικ. 11).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πυροβολεῖον Χαμηδιὲ

Εἰς μικρὰν ἐξ αὐτοῦ ἀπόστασιν καὶ πρὸς δυσμὰς αὐτοῦ, ἔχουσιν ἀνεγείρει πυροβολεῖον «Χαμηδιὲ» καλούμενον, ὅπερ καὶ τεχνικώτερον τῶν ἄλλων κατεσκευασμένον εἶναι καὶ εὐρυχωρότερον καὶ τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897 ἦτο ὡπλισμένον |[7] μὲ δύο πυροβόλα Κρούπ τῶν 0,21, 0,15 ἑκ.[34]

Οὐ μακρὰν δὲ τοῦ πυροβολείου εἰς Θέσιν Ἰσαρλαμπά, εἶχον τοποθετήσει ἐπίσης ἓν πυροβόλον Κρούπ των 0,8. Ἤδη φέρει τὰ δύο πρῶτα. Τὸ πυροβολεῖον τοῦτο ἔβαλεν ἀποκλειστικῶς κατὰ τῶν πλοίων τῆς ἔξω Ἑλληνικῆς Μοίρας εἰς ὃ ἀπήντων τὰ πλοῖα ἐκ μεγάλης ἀποστάσεως, χωρὶς ἕτερον ἀποτέλεσμα ἢ τὴν ἄσκοπον κατανάλωσιν τῶν πυρομαχικῶν. Ὁ Στόλος ἐνήργει ἐλάχιστον χρόνον τῆς ἡμέρας καὶ καθ' ὃν τὸ πέλαγος ἐταράσσετο ὑπὸ τῶν ἀνέμων. Τὸ πυροβολεῖον τοῦτο ἐμπεριέχει πυριτιδαποθήκην φυλακεῖον καὶ φρέαρ. Κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897 σχεδὸν δὲν ἐλειτούργησε τὸ πυροβόλον τῶν 0,21 ἑκ. Ἐκ τῶν πολλῶν Ἑλληνικῶν ὀβίδων τῶν ἐκσφενδονισθεισῶν κατὰ τοῦ πυροβολείου τούτου, ἐλάχισται ἔπεσον ἐντὸς καὶ πέριξ τοῦ πυροβολείου, καταστρέψασαι μόνον τὸ φυλακεῖον καὶ οὐδεμίαν ἄλλην ἀξίαν λόγου βλάβην ἐπενεγκοῦσαι, ἅτε μὴ ἐκρηγνύμεναι. Κατὰ τὴν 8ην Ἀπριλίου 1897 τὸ Θωρηκτὸν Σπέτσαι πλησιάσαν πρὸς τὴν ἄνοδον τοῦ Χαμηδιὲ παραλίαν ἔβαλε διὰ τῶν μυδραλιοβόλων, προξενῆσαν μικρὰς τινὰς ἀπωλείας εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς πεζούς τους ἐν τοῖς ταχυσκάπτοις εὑρισκομένους.[35]

Σταθμὸς Σκαφιδακίου

Ὁ Σταθμὸς οὗτος μὰν καὶ ἡμίσειαν ὥραν ἀπέχων τῆς πόλεως κεῖται ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ἀκρωτηρίου Λασκάρας εἰς ὕψος περὶ τὰ 85 μέτρα ἀπέναντι τοῦ Ἀκρωτηρίου Βονίτσης καλουμένου Κεφάλι Παναγίας καὶ ἀπαρτίζεται ἐκ μικροῦ λιθοκτίστου πύργου ἐν εἴδει φρουρίου[36] *καὶ φυλακείου ἐπίσης λιθοκτίστου εἰς μικρὰν δὲ ἐξ αὐτοῦ |[8] ἀπόστασιν οἱ Τοῦρκοι {εἶχον} ἔχουσι κατασκευάσῃ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πολέμου ἐν βίᾳ καὶ ἀτελῶς μικρὸν τι πυροβολεῖον, ἐφ' οὗ ἐτοποθέτησαν ἓν πυροβόλον Κρουπ τῶν 0,8, ἐπρόκειτο δὲ καὶ μὲ ἕτερον τῶν 0,7 ἐπίσης Κρούπ να ὁπλίσουσι τὸ πυροβολεῖον, ἀλλ' ὡς καὶ τῆς ἐνάρξεως*

---

[34] Όπως προκύπτει από το επισυναπτόμενο στην έκθεση σχεδιάγραμμα (Σχεδιάγραμμα 1) και την παράλληλη συγκριτική ανάγνωση του οθωμανικού χάρτη του 1900 (βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 29) το αναφερόμενο στην έκθεση σχυρό Χαμηδέ ταυτίζεται με το πυροβολείο Κούκ-Μπαμπά που βρισκόταν στον δενδροφυτευμένο σήμερα χώρο, νοτιοδυτικά του νηπιαγωγείου Παντοκράτορα, στην είσοδο του ομώνυμου οικισμού (βλ. τις φωτογραφίες των αρχών της δεκαετίας του 1920 (εικ. 12) και του τέλους της δεκαετίας του 1930 (εικ. 13).

[35] Ιρβλ. ΚΑΛΜΟΣ 1900, 54: «το Θωρηκτον "Σπέτσαι" πλησιάσαν προς την άνοδον τού "Χαμηδιέ" παραλίαν έβαλε δια των μυδραλιοβόλων προξενήσαν ίσως απωλείας εις τους Οθωμανους πεζους, τους εν τοις ταχυσκαπτοις ευρισκομένους».

[36] Το συνοπτικό, μικρό, σχεδόν κυκλικής κάτοψης, φρούριο της Λασκάρας (εικ. 14) κατασκευάστηκε από τους Οθωμανούς το 1760 περίπου για την ομαλότερη διοίκηση της νέας συνοριακής γραμμής Τουρκίας-Ελλάδας που διαμορφώθηκε με τη συνθήκη της Κιουτσουκ-Καϊναρτζής του 1732.

τῶν ἐχθροπραξιῶν καὶ τῆς ἐπελθούσης καταστροφῆς τοῦ πυροβολείου δὲν κατορθώθη ἡ τοποθέτησίς του καταλειφθέντος εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ βουνοῦ} Ὁ Σταθμὸς Σκαφιδακίου χρησιμεύει ὡς σκοπιὰ καὶ δεσπόζει τοῦ κόλπου.

{Κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν ἤτοι τὴν 6ην Ἀπριλίου 1897, τὸ Ἑλληνικὸν πυροβολεῖον Κεφάλι Παναγιᾶς ἔβαλε κατὰ τοῦ πυροβολείου Σκαφιδάκι ὅπερ μετὰ τὴν 4ην ἢ 5ην βολὴν ἐσίγησε.[37] *Κατὰ τὴν ἑπομένην ὡσαύτως ἔρριψε βολὰς τινάς εἰς ἃς τὸ Πυροβολεῖον Σκαφιδάκι δὲν ἀνταπεκρίθη καθότι ὁ Διοικητὴς τοῦ Πυροβολείου Ἐτὲμ Ἐφένδης καταλειπὼν αὐτὸ ἔφυγεν εἰς Πρέβεζαν. Τῆς ἐπιβληθείσης δὲ σιγῆς τοῦ πυροβολείου τούτου ἐπωφεληθεὶς ὁ στόλος τοῦ Ἀμβρακικοῦ, ἐπροχώρησεν εἰς τὸν πρόκολπον καὶ ἤρξατο βάλλων κατὰ τῶν πυροβολείων Βρυσοῦλας, Παληοσάραγα καὶ Ἁγίου Γεωργίου ἀνεπιτυχῶς, τῆς θωρακοβάριδος Ἀκτίου βαλούσης μόνον μίαν ἐπιτυχῆ βολὴν κατὰ τοῦ ἐγκαταλελειμμένου πυροβολείου Σκαφιδακίου συμπληρώσασα οὕτω τὴν καταστροφήν.*[38] *Ἐκτὸς τοῦ πυροβολείου σπουδαίαν ὑπέστησαν βλάβην καὶ ὁ Πύργος καὶ τὸ φυλακεῖον ἅτινα ἔκτοτε κατελείφθησαν, εἴτε διότι ἐθεωρήθησαν ἄχρηστα, εἴτε πρὸς ἀποφυγὴν δαπανῶν. Μετὰ τὸν πόλεμον ἀξιωματικοὶ τῶν Ἐπιτελείων |*[9] *ἐπανειλημμένως ἐξήτασαν τὸ μέρος τοῦτο πρὸς ἐκλογὴν θέσεως μὴ ἐκτεθειμένης εἰς τὰς βολὰς τοῦ πυροβολείου «Κεφάλι Παναγιᾶς» πρὸς ἀνέγερσιν πύργου καὶ φυλακείου. Ἀλλ' εἴτε διότι δὲν εὗρον κατάλληλον τοιαύτην εἴτε τὶς οἶδε διὰ ποίους λόγους οὐδὲν ἔκτοτε ἐγένετο. Τὴν 9ην Ἀπριλίου 1897 ἐγένετο ἀπόπειρα ἀποβιβάσεως εἰς Σκαφιδάκι μικροῦ ἀποβατικοῦ ἀγήματος, ἀλλ' ὡς ἐπλησίασαν τὴν Ἀκτὴν διμοιρία Τούρκων κεκρυμμένη ἤρξατο βάλλουσα κατ' αὐτοῦ διὰ πυρῶν ὁμαδὸν*[39] *ἅτινα ἠνάγκασαν τὰ ῥυμουλκούμενα πλοῖα ἐφ' ὧν ἐπέβαινε τὸ ἄγημα νὰ ἀπομακρυνθῶσιν. Οὕτω δὲ ἀπέτυχεν ἡ τόσον ἀναγκαία διὰ τὴν τύχην τῆς Πρεβέζης κρινομένη κατάληψις τοῦ βουνοῦ Σκαφιδακίου}*

{Φρούριον Σαλαχώρας
Ἡ πολίχνη Σαλαχώρας εὑρισκομένη ἐπὶ στενῆς λωρίδος γῆς σχηματιζομένης μεταξὺ τῶν λιμνοθαλασσῶν τῆς Τουρκικῆς Ἀκτῆς τοῦ Ἀμβρακικοῦ καὶ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀράχθου, χρησιμεύει ὡς ἐπίνειον τῶν Ἰωαννίνων. Πλησίον δὲ τῆς Ἀκτῆς καὶ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ βουνοῦ ἐγείρεται μικρὸν λιθόκτιστον φρούριον,[40] *μὴ ἔχον οὐδεμίαν ἀξίαν, μετ' ἀναλόγου περιβόλου τὸ ὁποῖον κατὰ*

---

[37] Πρβλ. ΚΑΔΜΙΟΣ 1900, 50: «τὸ Ἑλληνικὸν Πυροβολεῖον "Κεφάλι Παναγιᾶς" ἔβαλε κατὰ τοῦ Πυροβολείου Λασκάρας, ὅπερ μετὰ τὴν τετάρτην βολὴν ἐσίγησε».

[38] Πρβλ. ΚΑΔΜΙΟΣ 1900, 51: «τῆς θωρακοβάριδος "Ἄκτιον" βαλούσης μόνον μίαν ἐπιτυχῆ βολὴν κατὰ τοῦ ἐγκαταλελειμμένου Πυροβολείου "Λασκάρας" συμπληρώσασαν οὕτω τὴν καταστροφήν».

[39] Πρβλ. ΚΑΔΜΙΟΣ 1900, 56: «διμοιρία Τούρκων κεκρυμμένη ἤρξατο βάλλουσα κατ' αὐτῶν διὰ πυρῶν ὁμαδὸν».

[40] Το επισυναπτόμενο στην έκθεση σχεδιάγραμμα αναφέρεται μόνο τη Σαλαώρα (Σχεδιά-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τὴν ἔναρξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν ἔφερε (4) τέσσαρα ἐμπροσθογεμῆ πυροβόλα Ἄρμστογ τῶν 7,5 καὶ τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν |[10] διὰ Μπάνη[41] εἰσβολὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ ἡ τουρκικὴ φρουρὰ ἐγκατέλειπε μετὰ τῶν πυροβόλων ὧν παρέλαβε τὰ κλεῖστρα, καὶ ἅτινα πυροβόλα μετηνέχθησαν κατόπιν εἰς Βόνιτσαν. Μετὰ τὴν ἀποχώρησιν δὲ τῆς Στρατιωτικῆς Φρουρᾶς, ἡ Σαλαχώρα κατελήφθη ὑπὸ ἱππέων τῆς 2ας Ταξιαρχίας ὁπότε ἐπυρπολήθησαν καὶ τὰ ἐντὸς τοῦ Φρουρίου ὑπάρχοντα οἰκήματα καὶ ἀποθῆκαι χωρὶς ἔκτοτε νά ἀποκατασταθῶσι. Τὸ Φρούριον τοῦτο εἶναι ἤδη ἄοπλον καὶ σχεδὸν ἐγκαταλελειμμένον ἡ δὲ ἐκεῖσε Φρουρὰ ἀπαρτιζομένη ἐξ 6-7 ἀνδρῶν τοῦ πεζικοῦ, παραμένει εἰς τὸ παράπηγμα ἐκτὸς τοῦ φρουρίου εὑρισκομένου}

Φρούριον Πάργας
Ἐπὶ πετρώδους ἐπακτίου λόφου δεσπόζοντος τῆς πόλεως Πάργας, ἐγείρεται μικρὸν λιθόκτιστον φρούριον μὴ ἔχον οὐδεμίαν ἀξίαν τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897 ἦτο ὡπλισμένον μὲ 3 ἢ 4 μικρὰ ὀπισθογεμῆ πυροβόλα.[42] Τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα τοῦ Ἰονίου πελάγους διερχόμενα ἐκεῖθεν ἔρριψαν μακρόθεν κατ' αὐτοῦ βολὰς τινὰς εἰς ἃς δὲν ἀπήντησε τοῦτο. Ἤδη φέρει τὰ αὐτὰ πυροβόλα καὶ μικρὰν φρουράν.|[11]

Στρατιωτικὴ Δύναμις
Ἡ σημερινὴ στρατιωτικὴ δύναμις τῆς {Διοικήσεως (Σαντζακίου)} Πρεβέζης ἀπαρτίζεται ἐκ τῶν ἑξῆς:

1ον Ἀπὸ τὸ πρῶτον {πεζικὸν} Τάγμα τοῦ 69 Συντάγματος 22ου συντάγματος της 6ης Μεραρχίας τοῦ 3ου Ὁρδοῦ (Μοίρας) ἑδρεῦον ἐνταῦθα καὶ ἀπὸ τὸ 2ον τάγμα τοῦ αὐτοῦ συντάγματος ὅπερ ἔχει ἔδραν τὴν Φιλιππιάδα}

2ον Ἀπὸ ἓν τάγμα Φρουριακοῦ πυροβολικοῦ ἔχον ὡσαύτως ἔδραν τὴν πόλιν Πρεβέζης καὶ ἀριθμοῦν 360 ἄνδρας μετὰ 14 ἀξιωματικῶν ἐν οἷς δύω ἀντισυνταγματάρχαι καὶ

3ον Ἀπὸ ἓν τάγμα χωροφυλακῆς ἀπαρτιζόμενον ἀπὸ τὸν Διοικητήν, 4 λοχαγούς, 8 ἀνθυπολοχαγούς, ἕνα γραμματέα, 4 ἐπιλοχίας, 4 λοχίας 198 πεζοὺς καὶ 42 ἐφίππους χωροφύλακας ἐξ ὧν μόνον εἴκοσι εἰσὶ Χριστιανοὶ καὶ μεταξὺ τούτων οὐδεὶς ἀξιωματικός, ἔχει δὲ ἔδραν τὴν Πρέβεζαν. Ἡ δύναμις τοῦ τάγματος τούτου εἶναι διηρημένη ὡς ἑξῆς: Εἰς τὸν καζὰν Πρεβέζης ὑπάρχουσι 75 πεζοὶ καὶ 30 ἔφιπποι, εἰς τὸν τοῦ Λούρου (Φιλιππιάδος) 75 πεζοὶ καὶ 6 ἔφιπποι καὶ εἰς τὸν τοῦ Μαργαρίτου 48 πεζοὶ καὶ 6 ἔφιπποι.

γραμμα 1). Σε οθωμανικό χάρτη του 1900 σημειώνεται το εν λόγω φρούριο στους πρόποδες του λόφου βόρεια-βορειοδυτικά της Σκάλας Σαλαώρα, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 29.

[41] Ο οικισμός Κάτω Μπάνι του νομού Άρτας, μετονομάστηκε σε Λουτρότοπο το 1927. Βλ. ΦΕΚ Α76/2.5.1927, 529.

[42] Το κάστρο της Πάργας και την πόλη φωτογράφισε το 1913 ο Ελβετός Fred Boissonas (Εικ. 15).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Νοσοκομεῖον
Εἰς τὸν ἐντὸς τῆς τάφρου ἐλαιῶνα ὑπάρχει κτίριον πρὸ 20ετίας ἀνεγερθὲν μὲ ὡραῖον κῆπον χρησιμεῦον ὡς Στρατιωτικὸν Νοσοκομεῖον. |[12] Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ ἄνω ὀρόφου φέρει τέσσαρας μεγάλους θαλάμους περιέχοντας ἀνὰ 25 κλίνας, ἐπὶ δὲ τοῦ ἰσογείου δὺο ἑτέρους τῆς αὐτῆς χωρητικότητος μὴ ἐν χρήσει καὶ παρακειμένως τούτων ἓν δωμάτιον μὲ 2 κλίνας.[43]

Εἰς τὰ διαφόρων συστημάτων πυροβόλα ἅτινα ὑπῆχον κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897 καὶ ὧν ἀνωτέρω μνεία ἐγένετο οὐδεμία ἀπολύτως ἐπῆλθεν αὐξομείωσις. Ἐκ τούτων ἄλλα μὲν ἀποτελοῦσι τὸν ὁπλισμὸν τῶν πυροβολείων τὰ ἀρχαιότερα χρησιμεύουσι πρὸς χαιρετισμὸν τὰ δὲ λοιπὰ φυλάσσονται εἰς τὰς ἀποθήκας τῶν φρουρίων.

Ὡς ἀνωτέρω εἶπον τόσον τὰ πυροβολεῖα ὅσον καὶ τὰ πυροβόλα οὐδεμίαν σχεδὸν βλάβην ὑπέστησαν κατὰ τὸν Πόλεμον τοῦ 1897 εἴτε διότι τὰ πλοῖα ἔβαλον ἐκ μακρᾶς ἀποστάσεως εἴτε διὰ τὴν κακὴν ἐκτίμησιν αὐτῆς εἴτε τέλος διότι καὶ αἱ ἐπιτυχοῦσαι τοῦ σκοποῦ ὀλίγαι ὀβίδες δὲν ἐξερρήγνυντο. Ἡ εἰς ἄνδρας δὲ φθορὰ δὲν ὑπερέβη τὴν εἰκοσάδα. Κατὰ τὸν πόλεμον οἱ Τοῦρκοι εἶχον κατασκευάσει ἁπλᾶ ταχύσκαπτα κατὰ τὴν παραλίαν τοῦ Ἰονίου πελάγους καὶ ἐπὶ τῆς παραλίας τοῦ προκόλπου ἐν οἷς ἐκρύπτοντο πεζοὶ στρατιῶται.

Καὶ τὰ μὲν πρῶτα ἔβαλον κατὰ τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων τοῦ Ἰονίου Πελάγους τὰ δὲ δεύτερα κατὰ τῶν προφυλακῶν Ἀκτίου καὶ τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων τοῦ Ἀμβρακικοῦ.

Ἄλλα ὀχυρωματικὰ ἔργα ἄξια λόγου {οὔτε κατὰ τὸν πόλεμον οὔτε μετὰ} δὲν ἐγένοντο. Τὰ ἀνωτέρω πυροβολεῖα δὲν δύνανται νὰ περιλάβωσιν πυροβόλα πλείονα τῶν κατωτέρω. Τὸ πυροβολεῖον Χαμηδιὲ πυρ. 2 τὸ πυροβολ. Παντοκράτωρ πυρ. 1 τὸ πυροβολ. Ἅγιος Γεώργιος πυροβ. 2, τὸ πυροβ. Παληοσάραγα 1 καὶ Βρυσοῦλας 2.

[43] Το οθωμανικό νοσοκομείο κτίστηκε στον χώρο που αργότερα είχε την έδρα της στρατιωτική μονάδα Πυροβολικού. Η περιοχή είναι και σήμερα γνωστή ως *Πυροβολικό*. Η έκταση μέσα στην οποία ήταν το οθωμανικό νοσοκομείο περικλείεται σήμερα από τις οδούς Σωκράτους, Δημητρίου Κρόκου, Κωστή Παλαμά και Περιφερειακή Τάφρο. Το οθωμανικό νοσοκομείο λειτουργήθηκε και το 1941 κατεδαφίστηκε από τον Ιταλικό Στρατό. Στον ίδιο χώρο δημιουργήθηκε στρατιωτικό κοιμητήριο που χρησιμοποιήθηκε από τους Ιταλούς και Γερμανούς στη διάρκεια της Κατοχής. Βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 320-321. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 εγκαταστάθηκε εκεί η 147 Μοίρα Μέσου Βαρέος Πυροβολικού και η περιοχή έγινε γνωστή ως *στο Πυροβολικό* (Εικ. 16).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Βιβλιογραφία

ΒΕΛΕΝΗΣ Γ., 1991, *Ιστορική έρευνα των μνημείων της Πρέβεζας. Το κάστρο του Παντοκράτορα*, Θεσσαλονίκη (Αδημοσίευτο ερευνητικό πρόγραμμα, Α.Π.Θ., με αριθμό 2395)

ΒΕΛΕΝΗΣ Γ., 1999, Οι οχυρώσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής. Προσέγγιση χρονολόγησης και τοπογραφικού προσδιορισμού των οχυρώσεων της Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 36, 13-22

ΚΑΛΜΙΟΣ, 1900, *Πολεμικαί επιχειρήσεις παρά την Πρέβεζαν*, Αθήνα

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Λ., 2011, William Goodison και Richard Burgess. Δύο λιγότερο γνωστοί περιηγητές στην Πρέβεζα και τη Νικόπολη, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 47-48, 138-198

KARAMPELAS N.D., 2013, Ottoman Fortifications in Preveza in 1702 the First Phase of the Castle of Iç Kale, *Journal of the Center for Ottoman Studies Ankara University* (OTAM) 32, Ankara, 47-66

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Λ. & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ Στ.Β., 1994, *Νικόπολις - Πρέβεζα. Συλλεκτικό αρχείο Νίκου Λ. Καράμπελα και άλλα ιδιωτικά αρχεία*, Πρέβεζα

ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γ.Ι., 2002, *Τα Πρεβεζάνικα*, Πρέβεζα

ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Σ. (Βυζάντιος), 1884, *Δοκίμιον ιστορικής τινός περιλήψεως της ποτε αρχαίας και εγκρίτου Ηπειρωτικής Πόλεως Άρτης και της σωζούσης νεωτέρας Πόλεως Πρεβέζης*, Αθήνα

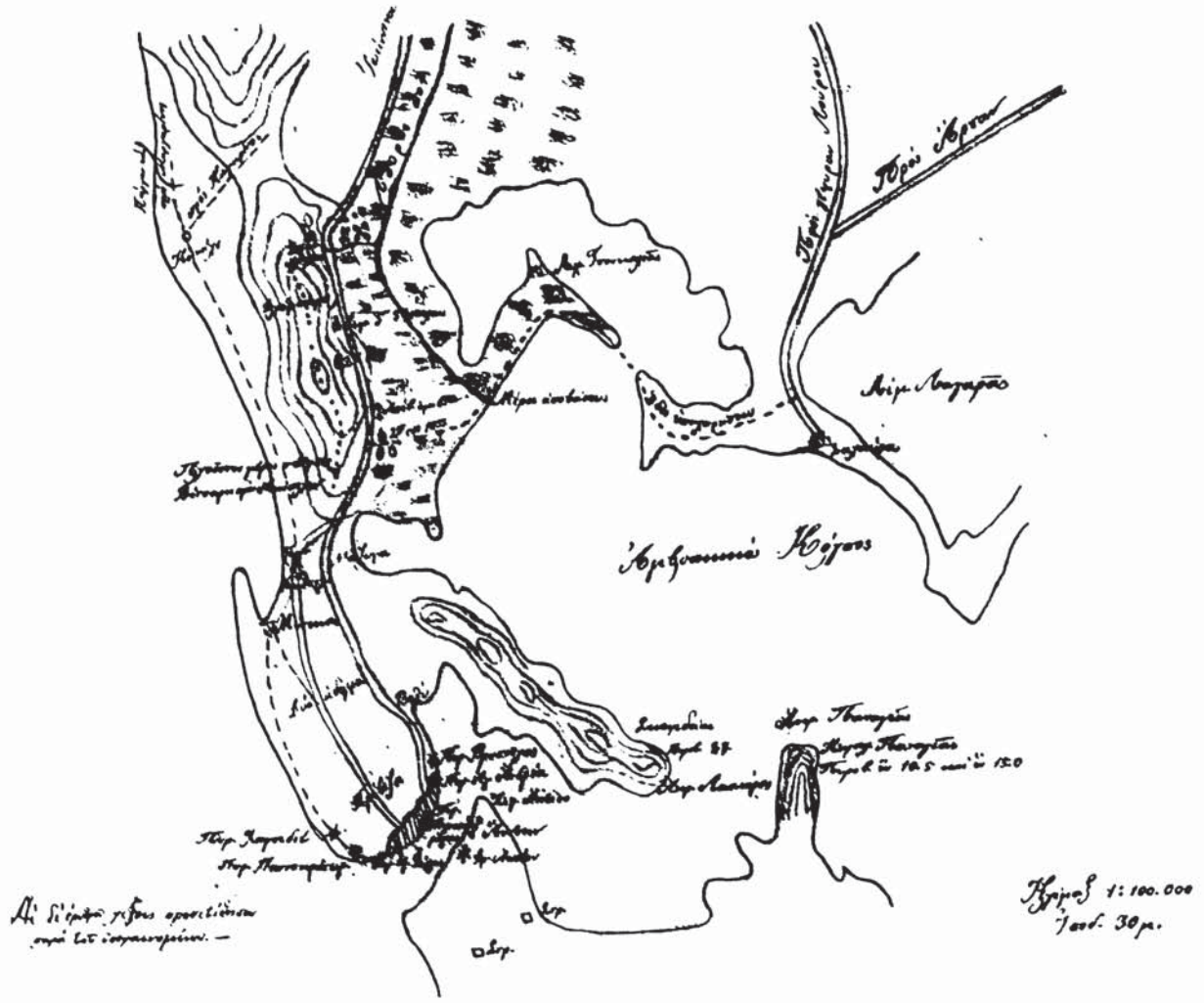
ΣΜΥΡΗΣ Γ., 2001, Κάστρο Αγίου Γεωργίου Πρέβεζας, Κάστρο Αγίου Ανδρέα Πρέβεζας, στο: Λ. ΤΡΥΠΟΣΚΟΥΦΗ & Λ. ΤΣΙΤΟΥΡΗ (Επιμ.) *Ενετοί και Ιωαννίτες ιππότες. Δίκτυα οχυρωματικής αρχιτεκτονικής. Πειραματική ενέργεια Archi-Med*, Αθήνα, 123-128

ΣΜΥΡΗΣ Γ., 2004, *Το δίκτυο των οχυρώσεων στο πασαλίκι των Ιωαννίνων (1788-1822). Ιστορική, πολιτική, οικονομική και χωροταξική θεώρηση*, Ιωάννινα

ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Λ., 1922, Πρεβέζης Μουσείον, *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 66-79

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εικόνες



ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1: *Το επισυναπτόμενο στην έκθεση περί της οχυρώσεως της Πρέβεζας σχεδιάγραμμα (ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φ. 1669/Α/4/14.10.1912)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 1: *Η «Θύρα Άρτης» στην περιοχή της Βρυσούλας. Λεπτομέρεια καρτ ποστάλ του 1910 περίπου (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις Γ184)*



ΕΙΚΟΝΑ 2: *Η «Μεσιανή πύλη» στην περιοχή του Φόρου. Λεπτομέρεια καρτ ποστάλ του 1913 (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις Γ202)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 3: *Η περιοχή της Βρυσούλας.*
Λεπτομέρεια καρτ ποστάλ του 1920 περίπου
(Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F245)



ΕΙΚΟΝΑ 4: *Κανόνι στον βορειοανατολικό προμαχώνα*
του κάστρου του Αγίου Αντρέα.
Φωτογραφία του Fed Bissonnas του 1913

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 5: *Κανόνι στο κέντρο του ανατολικού τείχους του κάστρου του Αγίου Αντρέα. Φωτογραφία του Fed Bissonnas του 1913*

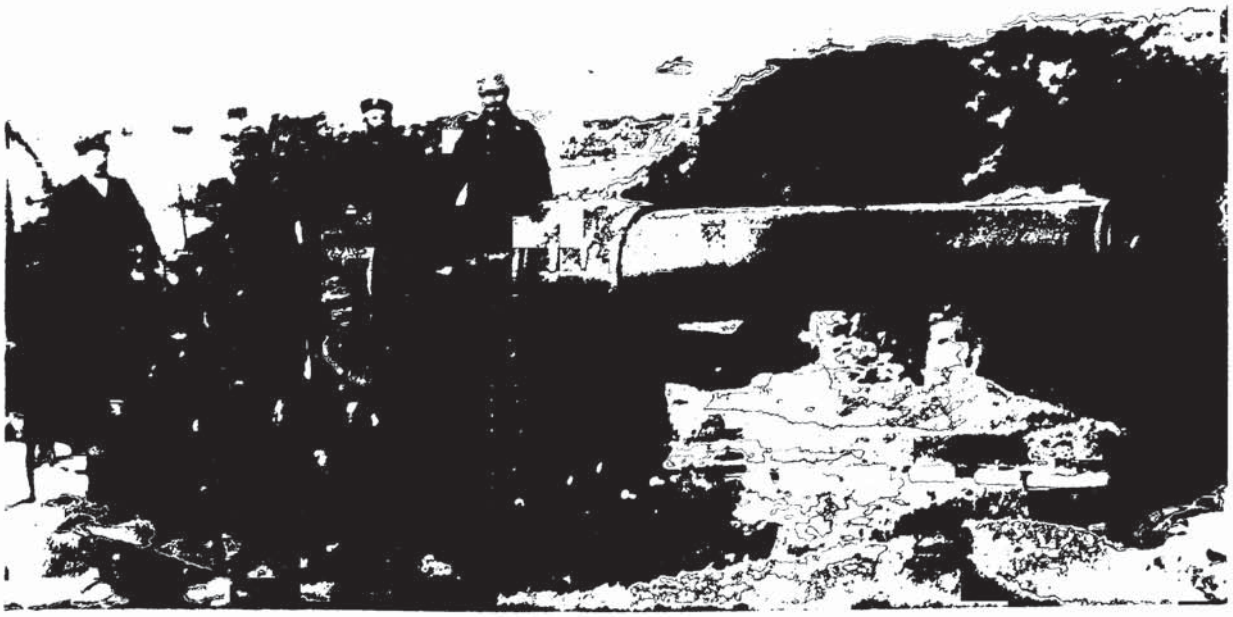


ΕΙΚΟΝΑ 6: *Ο προμαχώνας της Βρυσούλας και η ομώνυμη γέφυρα. Όψη από τα ανατολικά. Φωτογραφία του 1950 περίπου (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις Ε587)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 7: *Το τοπομαχικό πυροβόλο Κρούπ στη θέση «Παληοσάραγα». Φωτογραφία του 1933 (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F208)*



ΕΙΚΟΝΑ 8: *Το τοπομαχικό πυροβόλο Κρούπ στη θέση «Παληοσάραγα». Πίσω δεξιά διακρίνεται η είσοδος της πυριτιδαποθήκης. Καρτ ποστάλ του 1913 (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F207)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 9: *Το πυροβολείο στη νότιοανατολική πλευρά του κάστρου του Αγίου Γεωργίου. Φωτογραφία του Harth Wodley του 1913 (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις Ρ824)*



ΕΙΚΟΝΑ 10: *Στρατιώτες φωτογραφίζονται πάνω σε πυροβόλο Κρουπ. Πίσω διακρίνεται το πηγάδι και το κτίριο της εισόδου στη βόρεια πλευρά του κάστρου του Αγίου Γεωργίου. Φωτογραφία του 1930 περίπου (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις Ρ825)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 11: *Το πυροβόλο Κρούπ, καλυμμένο, στο κάστρο του Παντοκράτορα. Φωτογραφία του Etienne Labranche του Δεκεμβρίου 1912 (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις Ε316)*

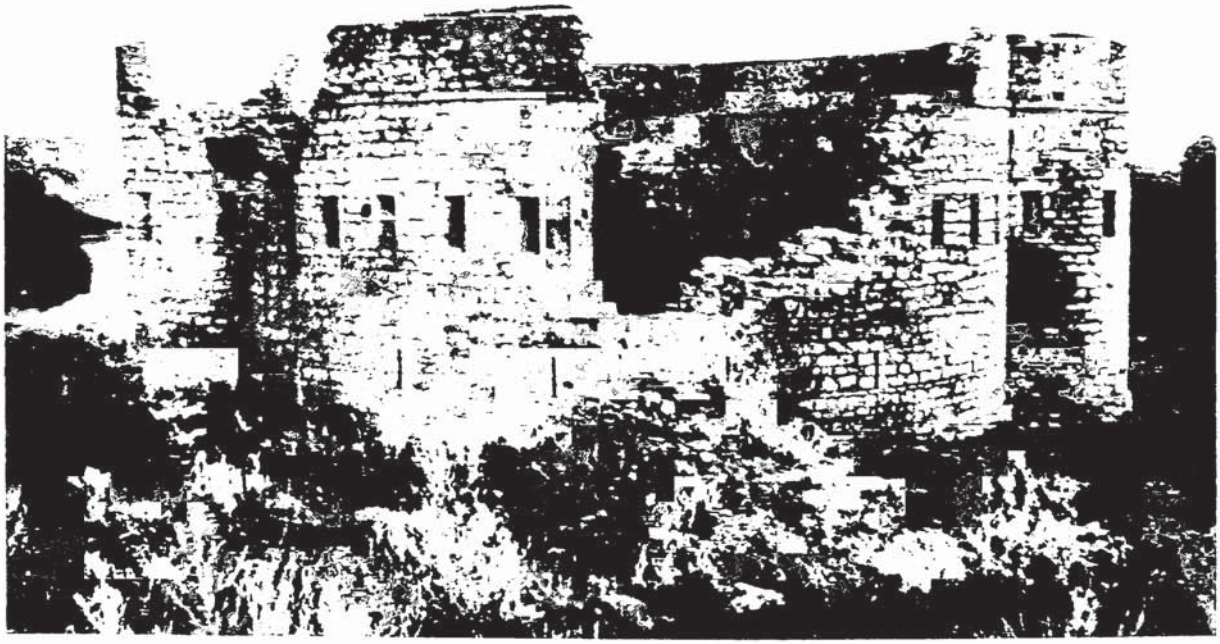


ΕΙΚΟΝΑ 12: *Το πυροβόλο Κρούπ στο πυροβολείο «Χαμηδιέ». Το πυροβολείο ήταν γνωστό και με το όνομα «Καλκ-Μπαμπά». Φωτογραφία του 1925 περίπου (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις Ε827)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 13: *Το πυροβολείο «Χαμηδιέ» ή «Καλκ-Μπαμπά». Διακρίνονται δύο πυροβόλα και η είσοδος της πυριτιδαποθήκης. Καρτ ποστάλ του Ηρ. Κοντού του 1938 περίπου (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F232)*



ΕΙΚΟΝΑ 14: *Η «κούλια της Λασκάρας» που βομβαρδίστηκε το 1897. Όψη από τη βόρεια πλευρά της, όπου και η πύλη εισόδου (Φωτογραφία Νίκου Δ. Καράμπελα, 2010)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 15: *Το κάστρο και τμήμα της πόλης της Πάργας.*
Φωτογραφία του Fed Bissonnas του 1913



ΕΙΚΟΝΑ 16: *Η περιοχή «Πυροβολικό» της Πρέβεζας.*
Στον χώρο της μονάδας Πυροβολικού υπήρχε το οθωμανικό νοσοκομείο.
Η στρατιωτική μονάδα φαίνεται στο κέντρο δεξιά της αεροφωτογραφίας.
Κάτω δεξιά ο νεόδμητος ναός του Αγίου Βασιλείου.
Αριστερά ο παλαιός ναός του Προφήτη Ηλία.
Αεροφωτογραφία της 22.5.1963
(ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 182)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πέτρος ΑΡΤΑΒΑΝΗΣ

Έκθεσις του ταγματάρχου (ΜΧ) Σπηλιάδου Παναγιώτου διά την μάχην της Νικοπόλεως

Γενικά

Το έτος 2012 αποτελεί ορόσημον διά την πόλιν της Πρεβέζης διότι κλείνει μία εκατονταετηρίς από της απελευθερώσεως της, ήτις επεσυνέβη την 21ην Οκτωβρίου 1912. Με την ευκαιρίαν αυτήν θα ήθελα να παρουσιάσω εις τους συμπατριώτας μου Πρεβεζάνους την αναφοράν του διοικητού του αποσπάσματος που συνετέλεσεν εις την απελευθέρωσιν της Πρεβέζης, αφού προηγήθη η παρά τα ερείπια της αρχαίας Νικοπόλεως μάχη, ήτις έστεψεν με δάφνας τα Ελληνικά Όπλα.[1] Έχω την εντύπωσιν ότι με την αναφοράν αυτήν του διοικητού του αποσπάματος ταγματάρχου του Μηχανικού (ΜΧ) Σπηλιάδου Παναγιώτου δίδεται πλέον μία ολοκληρωμένη εικών μετά και την αναφοράν του διοικητού του IIIου Τάγματος του 15ου Εφέδρου Πεζικού Συντάγματος, ταγματάρχου του Πεζικού (ΠΖ) Δούλη Δημητρίου, την οποίαν με ιδιαίτερον τρόπον επεμελήθη και επαρουσιάσεν ο ακαταπόνητος «περί τα της Πρεβέζης» πρόεδρος του Ιδρύματος *Ακτία Νικόπολις* κ. Καράμπελας Νικόλαος το 1992 εις το ανά χείρας περιοδικόν.[2]

Θεωρώ άξιον λόγου ότι η αναφορά του ταγματάρχου (ΜΧ) Σπηλιάδου Παναγιώτου υπογράφεται υπ' αυτού την 1ην Μαίου 1913, του δε ταγματάρχου (ΠΖ) Δούλη Δημητρίου υπογράφεται υπ' αυτού την 18ην Νοεμβρίου 1912. Επίσης, ότι εις την αναφοράν του αυτή, του Σπηλιάδου, μετά των παραρτημάτων της (μεταξύ αυτών περιλαμβάνεται η αυθεντική εξιστόρησις των γεγονότων που έλαβον χώραν κατά τας επιχειρήσεις υπό μιας εξεχούσης πρεβεζάνικης προσωπικότητος του ιατρού Γ. Γερογιάννη μετέπειτα βουλευτού) απέστειλεν εις τον υποστράτηγον εν αποστρατεία (ε.α.) Αλέξανδρον Οθωναίον, του ιδίου επίσης τυγχάνοντος υποστρατήγου (ε.α.) την 27.4.1922.

---

[1] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1907/Α/5 Σπηλιάδης Π., *Έκθεσις πεπραγμένων*. Πέρα αυτής της δακτυλόγραφης έκθεσης, υπάρχει και άλλη, χειρόγραφη, η οποία συντάχθηκε στις 4.1.1913 και βρίσκεται επίσης στο αρχείο του ΓΕΣ/ΔΙΣ με αριθμό ταξινόμησης φ. 1669/Α/8/4.1.1913.

[2] ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 1992α· πρβλ. επίσης ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 1992β.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βιογραφικά σημειώματα

Καθ' όσον αι δύο προσωπικότητες τόσον του Σπηλιάδου όσον και του Οθωναίου εμπλέκονται εις την όλην τούτην αναφοράν θεωρώ σκόπιμον να αναφερθώ δι' ολίγοις εις την βιογραφίαν ενός εκάστου εκ των ανωτέρω και ίσως αυτό βοηθήσει εις την εξαγωγήν συμπερασμάτων χρησίμων διά τας ενεργείας των αναφερθέντων αλλά και κατά πόσον αύται άπτονται της απόψεως του συμπατριώτου μας και αγνής πατριωτικής μορφής της επαναστάσεως του 1821, του Μάρκου Μπότσαρη,[3] όταν του επέδωσαν το δίπλωμα το οποίον διά ψηφίσματος ανεκήρυσσεν αυτόν αντιστράτηγον και βλέπων τας αντιδράσεις του στρατεύματος έσχισεν αυτό λέγων: «Οι Στρατηγοί παίρνουν τους βαθμούς στην μάχην και όχι στα χαρτιά». Επίσης, αναφέρω και ολίγα στοιχεία της προσωπικότητος του ιατρού Γεωργίου Γερογιάννη του οποίου την εξιστόρησιν περί των γεγονότων τας ημέρας εκείνας της απελευθερώσεως περιλαμβάνει εις την αναφοράν του ο Σπηλιάδης.

Αντιστράτηγος εκ του Μηχανικού Σπηλιάδης Παναγιώτης του Νικολάου[4]

Εγεννήθη τον Μάρτιον του 1866 εις Πύργον Ηλείας. Εφοίτησεν εις το Σχολείον των Ευελπίδων και εξήλθεν αυτού τω 1888 ως ανθυπολοχαγός Μηχανικού (ΜΧ). Μετέσχεν του πολέμου 1897 κατά τα έτη δε 1905-1909 έδρασεν ενεργώς υπέρ της Ελληνικής Ιδέας εις την Μακεδονίαν και Ανατολικήν Θράκην. Κατά τω 1910 απεστάλη εις Γαλλίαν δι' εκπαίδευσιν. Κατά τω 1912 μετέσχε του πολέμου ως υπαρχηγός του Επιτελείου του Στρατού Ηπείρου, είτα έλαβεν μέρος εις την μάχην της Νικοπόλεως και βραδύτερον έδρασεν ως επιτελάρχης της VIII Μεραρχίας εις Κορυτσάν. Κατά τω 1916 προσεχώρησεν εις το κίνημα Θεσσαλονίκης (Εθνικής Αμύνης) και ανέλαβεν την διοίκησιν της Μεραρχίας Κρητών. Κατά τω 1920 απεστρατεύθη (μετά τας εκλογάς της 1ης Νοεμβρίου 1920). Ανακληθείς τω 1922 (κίνημα Σεπτεμβρίου Γονατά-Πλαστήρα, παλαιώτερον ενταχθέντων εις το κίνημα Εθνικής Αμύνης) και απεστρατεύθη οριστικώς τω 1923.

---

[3] Δικό μας ήταν το Σούλι ο δε νομός Θεσπρωτίας εδημιουργήθη την δεκαετίαν του 1940 και συγκεκριμένα τω 1936.

[4] ΜΣΝΕ 1929-1930, IV, 129.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αντιστράτηγος εκ του Πεζικού Οθωναίος Αλέξανδρος του Αριστείδου[5]

Εγεννήθη την 5.7.1879 εις Γύθειον Λακωνίας. Εξήλθεν του Σχολείου των Ευελπίδων τον Ιούλιον του 1900 ως ανθυπολοχαγός Πεζικού (ΠΖ) και υπηρέτησεν διαδοχικώς μέχρι του 1912 εις το 1ον Σύνταγμα, την Χαρτογραφικήν Υπηρεσίαν, εις την Στρατιωτικήν Σχολήν των Ευελπίδων ως υπασπιστής και μετά εις το 5ον Σύνταγμα Πεζικού. Διεκρίθη κατά τας μάχας του Κιλκίς, Λαχανά και Κρέσνας, Τζουμαγιάς (Β΄ Βαλκανικός πόλεμος) παρασημοφορηθείς ως ο μόνος διά του Αργυρού Σταυρού του Σωτήρος. Τω 1916 προσεχώρησεν εις το κίνημα της Εθνικής Αμύνης, και ανέλαβεν το 7ον Σύνταγμα των Κρητών (Μεραχίας Κρητών Διοικητής ο Σπηλιάδης), εξελθών εις το μέτωπον του Αξιού. Τον Ιανουάριον του 1918 ανέλαβεν προσωπάρχης του Υπουργείου Στρατιωτικών. Και τω 1919 μετέσχε με το Α΄ Σώμα Στρατού (Α΄ Σ.Σ.) εις την εκστρατείαν της Ουκρανίας ως επιτελάρχης εις την οποίαν θέσιν παρέμεινεν με την επιστροφήν του Α΄ Σ.Σ. εις την Μ. Ασίαν. Κατόπιν ανέλαβεν την διοίκησιν της Μεραρχίας Κυδωνίων (Αϊβαλί) διακριθείς κατά τας μάχας του Ντεμιρτζή ένθα και ετραυματίσθη την 20.7.1920. Εν συνεχεία με την μεραρχίαν του μετέβη εις Αθήνας διά την τήρησιν της τάξεως κατά τας εκλογάς της 1.11.1920, μετά τας οποίας απεμακρύνθη του στρατεύματος. Ανεκλήθη με το κίνημα του Σεπτεμβρίου 1922 και ανέλαβεν πρόεδρος του Στρατοδικείου κατά την «Δίκην των Έξι».[6] Τω 1923 διετέλεσεν Διοικητής του Β΄ Σ.Σ. και κατόπιν του Γ΄ Σ.Σ. Παρητήθη τω 1925 με το κίνημα του Παγκάλου καίτοι ανακληθείς παρητήθη και πάλιν μη συμφωνών. Τω 1927 ετέθη εις αυτεπάγγελτον αποστρατείαν προς διευκόλυνσιν της Οικουμενικής Κυβερνήσεως. Ανεκλήθη τω 1929 διά ψηφίσματος της Βουλής και ετοποθετήθη ως επιθεωρητής της Β΄ Επιθεωρήσεως Σωμάτων Στρατού.[7]

---

[5] ΜΣΝΕ 1929-1930, V, 122.

[6] Μέλος του Στρατοδικείου κατά την «Δίκη των Έξι» ήτο και ο Θ. Χαβίνης, μετέπειτα βουλευτής Πρεβέζης όστις και αυτός συνετάχθη με το κίνημα της Εθνικής Αμύνης του 1916.

[7] Λαμβάνων αφορμήν επί της τοποθετήσεως των ανωτέρω τριών Αξιωματικών (κίνημα Εθνικής Αμύνης – Βενιζελικοί) που κατά την γνωμην μου θεωρώ απαράδεκτον να ποδηγετούνται εκ των πολιτικών οι αξιωματικοί, και τούτο διότι οι αξιωματικοί είναι ταγμένοι εις την υπηρεσίαν της Πατρίδος και ουχί του κάθε πολιτικού που σκοπόν είχεν και έχει το πολιτικόν έρεισμα και την άγραν ψήφων, θα ήθελα να αναφέρω δύο παραδείγματα αγνών πατριωτών που καλόν θα είναι να τα έχομεν εις την μνήμην μας και αναλόγως να πράττωμεν: Όταν ο Γέρος του Μωριά παρευρέθη εις την Εθνοσυνέλευσιν της Επιδαύρου απεφάνθη: «Είδα κόμματα αγγλόφιλων, γαλλόφιλων, ρωσόφιλων. Μόνο κόμμα ελληνόφιλο δεν είδα!». – Ο συμπατριώτης μας μπαρμπα-Λάμπρος Μπανάκος (επάγγελμα στρατιώτης, όρος κατ' ευφημισμόν δι' αυτούς που ευρέθησαν υπό τα όπλα εις το κάλεσμα της Πατρίδος, από του 1911 έως το 1924), όταν ευρέθη με το πρώην συμπολεμιστήν του Θ. Χαβίνη, όντος υπουργού, ο υπουργός τον προέτρεψεν όπως τοποθετήσει κάποια από τις κόρες του μπαρμπα-Λάμπρου εις κάποιαν δημοσίαν υπηρεσίαν λέγοντάς του: «Τώρα είναι ο καιρός να απολαύσωμεν και εμείς αυτά που προσφέραμε στην Πατρίδα, Λάμπρο», διά να έλθη η κατακεραύνωσίς του

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Γεραρχάννης Γεώργιος του Λημοσθένους (1864-1938), ιατρός[8]

Γεννήθη εις Πρέβεζαν το 1864. Ο πατήρ του ήτο μέλος της Δημογεροντίας Πρεβέζης, κατά την οθωμανικήν κατοχήν το έτη 1885-1887, 1887-1889 και 1902-1904. Εσπούδασεν ιατρικήν εις το Πανεπιστήμιον της Βιέννης και διετέλεσεν ως δημόσιος ιατρός κατά την εποχήν του. Εξελέγη δημογέρων Πρεβέζης κατά τα έτη 1896-1898 και 1899-1900. Μετά την απελευθέρωσιν εξελέγη βουλευτής Πρεβέζης εις τας πρώτας εκλογάς την 31.5.1915 με το κόμμα των Φιλελευθέρων του Ε. Βενιζέλου και ήσκησεν τα καθήκοντα του βουλευτού έως 29.10.1915 και από 12.7.1917 έως 10.9.1920. Επανεξελέγη βουλευτής Πρεβέζης την 16.12.1923 με το κόμμα των Φιλελευθέρων και εις τας επομένας εκλογάς της 7.11.1926 με την Ένωσιν Φιλελευθέρων των Γεωργ. Καφαντάρη και Ανδρ. Μιχαλακοπούλου δεν εξελέγη. Επίσης, εξελέγη βουλευτής την 19.8.1928 με το κόμμα των Φιλελευθέρων του Ε. Βενιζέλου και ήσκησεν τα καθήκοντα του βουλευτού έως την 19.8.1932. Εις τας εκλογάς της 25.9.1932 δεν εξελέγη λόγω της στάσεως του κατά την βιαίαν κατάληψιν του κράτους της περιουσίας των ιερών μονών και την παράνομη παραχώρησιν του εις τας σχολικάς εφορείας. Η σύζυγός του Αριάδνη Κ. Παράσχη ήτο εξαδέλφη της Σοφίας συζ. του Γεωργ. Παπανδρέου. Απέκτησεν δύο θυγατέρας, την Μαρίαν και την Ειρήνην. Απέθανεν την 7.1.1938.

Επιχειρηματικό στοιχείο

Προς καλυτέραν κατανόησιν των διαλαμβανομένων εις την όλην αναφοράν του λημμάτος θεωρώ αναγκαίον να δοθώσιν ορισμέναι επεξηγήσεις, όσον αφορά την στρατιωτικήν οργάνωσιν που υπάρχουν εις αυτήν.

Οργάνωσις Στρατού: Συμφώνως το νόμο ΙΝΔΣΙ΄ του 1910 περί οργανώσεως του στρατού και του Γ΄/Ι΄ της 7.1.1912 περί της συνθέσεως του ενεργού στρατού καθορίζεται ότι ενδεκα Στρατιωτικαί Περιφέρειαι (δέκα με τον αριθμόν που ήτο και τότε Μακεδονίας) μετά των τριών εκάστης διαιρεμάτων (δέκα Συντάγματα) συνεκέντρωναν συνολικώς δώδεκα Συντάγματα Πεζικού. Με το Διατάγμα εφαρμογής κατόπιν Βασιλικού Διατάγματος της 15.2.1912 καθορίσθη ότι «Εν εκστρατεία έκαστον διαμέρισμα παρέχει πλήν του ενεργού Συντάγματος, Πεζικού και εν εφεδρικόν τοιούτον, των εφεδρικών τούτων Συνταγμάτων αριθμουμένων, από „15" και άνω ....

[8] Κουρτή, 2009, σσ. 193-194· Μαυρελλής, 2002, 406-407.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πρόκειται διά το 15ον Έφεδρον Πεζικόν Σύνταγμα (μέχρι πρό δεκαετίας περίπου έδρευεν εις το κάστρον του Αγίου Γεωργίου Πρεβέζης) του οποίου το IIIον Τάγμα ήτο ο κορμός και κυρία δύναμις του Αποσπάσματος Σπηλιάδου με διοικητήν τον σεμνόν μαχητήν Ταγματάρχην (ΠΖ) Δούλην Δημήτριον.

Σύνταγμα: Βασικόν συγκρότημα της Μεραρχίας των τριών Ταγμάτων έκαστον.

Τάγμα (το ταγμένο δηλαδή): Είναι η βασική μονάς ελιγμού και κάθε Σύνταγμα διέθετεν τρία αριθμουμένων Λατινιστί I, II, III.

Μοίρα: Η αντίστοιχος μονάς διά το Πυροβολικόν.

Επιλαρχία: Αντίστοιχος διά το Ιππικόν.

Λόχος: Κατωτέρα υποδιαίρεσις του Τάγματος, αποτελούσα ανεξάρτητον διαχειριστικήν μονάδαν. Κάθε Τάγμα διέθετεν τέσσαρες (4) Λόχους και ηριθμούντο από το 1-12 ήτοι Ιον Τάγμα 1-4 Λόχους, IIον Τάγμα 5-8 Λόχους και IIIον Τάγμα 9-12 Λόχους. Αντιστοίχως διά το Πυροβολικόν ήτο η Πυροβολαρχία και διά το Ιππικόν η Ίλη.

Διμοιρία: Η κατωτέρα του Λόχου υποδιαίρεσις και αντιστοίχως διά το Πυροβολικόν και το Ιππικόν ο Ουλαμός. Διά το Πεζικόν δύο Διμοιρίαι = Ουλαμός.

Ημιλαρχία: Ημίσεια Ίλη Ιππικού (δύο Ουλαμοί).

Πυροβολείον: Εργον οχυρωτικής περιλαμβάνον μίαν ή περισσοτέρας θέσεις πυροβόλων.

Πρόσκοπος: Ανήρ ή τμήμα προωθημένον προς ανίχνευσιν, συλλογήν πληροφοριών και έγκαιρον ενημέρωσιν.

Οπτικός Σταθμός: Σύνολον ανδρών και μέσων διά διαβίβασιν σημάτων οπτικώς (οπτική τηλεγραφία και σηματοδοσίαν επί του κώδικος μόρς).

Εθελοντής, Εθελοντικός: Ο μη υπόχρεος λόγω ηλικίας κατατάξεως του εις τον Στρατόν. Εν επιστρατεύσει οιοσδήποτε αριθμός ανδρών και των μη υποχρέων εις στράτευσιν ηλικιών, υποχρέων υπηρετήσεως μέχρι τέλους του πολέμου.

Εθνοφρουρά, Εθνοφρουρός: Οι απολυόμενοι οπλίται (μετά την στράτευσιν και εφεδρείαν τους) ήσαν υπόχρεοι οκταετούς εντάξεως εις Εθνοφρουράν και δεκαετούς εις Εφεδρείαν. Κατηργήθη διά του Ν.425/1915 περί Στρατολογίας.

Έμπεδον: Υπηρεσία ή μονάς συγκροτουμένη εν επιστρατεύσει προς εκπλήρωσιν αντιστοίχου οργανικής υπηρεσίας ή μονάδος απομακρυνομένης της έδρας της.

Επισκηπτική βολή: Βολή εις την οποίαν η κατεύθυνσις είναι από άνω προς τα κάτω (καμπύλης τροχιάς, οβιδοβόλα, όλμοι).

Απόσπασμα: Τμήμα Στρατού εις το οποίον ανατίθεται συγκεκριμένη αποστολή.

Επιταχυνθείσα βολή: Επιταχυνομένου του ρυθμού βολής (ανά λεπτόν ή άλλον χρόνον).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μεταγωγικά Σώματος: Φορτηγά κτήνη (ζώα) ή οχήματα χρησιμεύοντα εν επιστρατεύσει διά τον εφοδιασμόν των στρατευμάτων κυρίως εις τρόφιμα και νομήν (διά τα ζώα).

Ματαγωγικά μάχης: Τα μεταγωγικά που μεταφέρουν τα αμέσως αναγκαία εφόδια (πυρομαχικά, υλικά, τροφές πρώτης ανάγκης).

Ολκή: Διαμέτρημα πυροβόλου.

Πυροβόλον ορειβατικόν: Ελαφρόν λυόμενον πυροβόλον μεταφερόμενον διά κτηνών ή οχημάτων εις δυσβάτους ορεινάς περιοχάς.

Πυροβόλον θέσεως: Το εις τα πυροβολεία (σταθερόν) ευρισκόμενον.

Ρυτήρ: Η ηνία του χαλινίσκου της σαγής του φορτωμένου κτήνους (ζώου).

Συζυγαρχία: Οργανικά τμήματα ανήκοντα εις τα Σώματα Στρατού και τας Μεραρχίας προοριζόμεναι διά τον εις πυρομαχικά ανεφοδιασμόν των μαχομένων μονάδων.

Ευχαριστίαι

Περαίνων την μικράν μου αυτήν αναφορά ως εισαγωγήν εις την αναφοράν του ταγματάρχου (ΜΧ) Σπηλιάδου Παναγιώτου θα ήθελα να ευχαριστήσω τον συνάδελφον και συναθλητήν μου εις ομάδαν στίβου της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων (Σ.Σ.Ε.), διευθυντήν της Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού (Δ.Ι.Σ.), αντιστράτηγον Γκουγκουστάμον Ιωάννην διά την άμεσον ανταπόκρισιν του εις το αίτημα μου διά τα αφορώντα την ιδιαιτέραν μου πατρίδαν Πρέβεζαν κατά την περίοδον της απελευθερώσεώς της. Επίσης, τον κ. Συνέσιον Λάζαρον διά τον πολυτονισμόν των εγγράφων και τον πρόεδρον του Ιδρύματος *Ακτία Νικόπολις* κ. Καράμπελαν Νικόλαον διά το ασίγαστόν του ενδιαφέρον όσον αφορά την Πρέβεζαν και την προτροπήν του όπως αναγραφή εις το περιοδικόν *Πρεβεζάνικα Χρονικά* η παρούσα αναφορά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἔκθεσις
Περὶ τῆς παρὰ τὰ ἐρείπια τῆς Νικοπόλεως μάχης καὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Πρεβέζης κατὰ τὴν 21ην Ὀκτωβρίου 1912

Παρὰ τοῦ ὑπαρχηγοῦ τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Στρατοῦ Ἠπείρου Ταγματάρχου τοῦ Μηχανικοῦ Παναγιώτου Σπηλιάδη

Εὑρισκόμενος ἐν Στρεβίνῃ μετὰ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Ἐπιτελείου, Λοχαγοῦ κ Ζαφειρίου καὶ ὑπολοχαγοῦ κ. Πασσάρη, ἔλαβον περὶ τὸ ἑσπέρας τῆς 16ης Ὀκτωβρίου τηλεφωνικῶς ἐξ Ἄρτης, διὰ τοῦ Ἐπιτελάρχου κ. Ἰωάννου, διαταγὴν τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Στρατοῦ Ἀντιστρατήγου κ. Σαπουντζάκη, ὅπως παραλαμβάνων τὸν εἰς Φιλιππιάδα παραμένοντα 7ον Λόχον τοῦ 15ου Συντάγματος, δύο εἰσέτι Λόχους τοῦ 3ου Τάγματος τοῦ αὐτοῦ Συντάγματος μέλλοντας νὰ ἔλθωσιν, κατόπιν διαταγῆς, ἐκ τῆς Μονῆς τῆς Παντανάσσης τὴν ἰδίαν ἑσπέραν καὶ ἕνα Οὐλαμὸν τῆς Ὀρειβατικῆς Πυροβολαρχίας τοῦ Λοχαγοῦ κ. Λέστου, μεταβῶ πρὸς τὴν γέφυραν τοῦ Καλογήρου ὅπου ὤφειλον νὰ ἐκλέξῳ θέσεις καταλλήλους διὰ νὰ ἀποκρούσω τὸ κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ Ἀρχηγείου, προτιθέμενον νὰ ὁρμηθῇ ἐκ Πρεβέζης ἐναντίον μας τμῆμα Τουρκικοῦ Στρατοῦ.

Τὸ τμῆμα τοῦτο, ὅπερ, κατὰ τὰς αὐτὰς πάντοτε πληροφορίας θὰ ἀπετελεῖτο ἐξ 600 ἀνδρῶν τακτικοῦ Στρατοῦ καὶ 200 ἐθελοντῶν Τσάμηδων, ἐπρόκειτο νὰ προχωρήσῃ ὁδεῦον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πρεβέζης-Φιλιππιάδος-Ἰωαννίνων μὲ πρόθεσιν ἐπιθέσεως κατὰ τῶν νώτων τῶν ἡμετέρων Στρατευμάτων, ἅτινα κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εὑρίσκοντο ἐν θέσει ἀναμονῆς εἰς τὸν χῶρον τὸν καλύπτοντα βορείως τὰ χωρία Ἅγιος Γεώργιος-Σφελένικον-Καστρί-Γοργόμυλον-Πιστιανά.

Ἅμα ἔλαβον τὴν ἀνωτέρω διαταγὴν τοῦ κ. Ἀρχηγοῦ, μετέβην πάραυτα εἰς Φιλιππιάδα, ὅπου διέταξα νὰ ἀναχωρήσῃ ἀμέσως ὁ 7ος Λόχος μετὰ τῶν τριῶν διμοιριῶν του (ἡ 4η Διμοιρία του εὑρίσκετο τότε παρὰ τὸ χωρίον Λέλοβον διὰ νὰ φυλάττῃ τὴν ὁδὸν Καντζά-Λέλοβα-Ἰωαννίνων), διὰ τὴν γέφυραν τοῦ Καλογήρου παρὰ τὴν ὁποίαν νὰ καταλάβῃ θέσεις ἐπιτηρήσεως, λάβῃ δὲ καὶ ὅλα τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς κάλυψιν καὶ ἀσφάλειάν του μέτρα.

Τὴν αὐτὴν ἑσπέραν καὶ περὶ ὥραν 10ην τας νυκτὸς ἀφίκετο καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Ταγματάρχου Δούλη, ὁδηγουμένη Διλοχία τοῦ Τάγματός του, ἣν ἐνεκατέστησα μεταβὰς αὐτοπροσώπως περὶ τὸ μεσονύκτιον εἰς τὴν προαναφερθεῖσαν θέσιν. Ἐπανελθὼν εἰς Φιλιππιάδα συνήντησα τὸν συγχρόνως σχεδὸν φθάσαντα ἐκεῖ Οὐλαμὸν τοῦ Πυροβολικοῦ, ἐπικεφαλῆς τοῦ ὁποίου εὑρίσκετο ὁ ἴδιος Διοικητὴς τῆς Πυροβολαρχίας του Λοχαγὸς Λέστος. Τοῦτον ἐπίσης διέταξα ὅπως ἀναχωρήσῃ πρὶν ἀκόμη ἐξημερώσῃ ἐκ Φιλιππιάδος διὰ τὴν αὐτὴν θέσιν. Τὸν Οὐλαμὸν τοῦ Πυροβολικοῦ θὰ συνώδευε μέχρι τῆς γεφύρας τοῦ Καλογήρου καὶ μία Ἡμιλαρχία ἥτις εὑρίσκετο εἰς Φιλιππιάδα καὶ ἥτις εἶχε τεθῇ δι' ὀλίγον μεταγενεστέρας Διαταγῆς τοῦ Ἀρχηγείου, ὡσαύτως ὑπὸ τὰς διαταγάς μου.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ δὲν παρέλειψα ἀπὸ τοῦ νὰ συλλέξω ἐκ διαφόρων

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πηγῶν πληροφορίας, τόσον πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον δοθεισῶν εἰδήσεων, ὅσον ἀφορᾶ τοὐτέστι τὴν ἐκ Πρεβέζης μελετωμένην ἐναντίον μας ἐπίθεσιν, ὅσον καὶ περὶ τοῦ ἐν τῇ πόλει εὑρισκομένου ἐν συνόλῳ Στρατεύματος, τῆς ἀμυντικῆς καταστάσεως τῆς πόλεως καὶ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς αὐτῆς ὑπάρχοντων πυροβολείων, τοῦ εἴδους καὶ ἀριθμοῦ τῶν πυροβόλων, τοῦ ἠθικοῦ τῆς Φρουρᾶς, τοῦ πνεύματος τῶν κατοίκων καὶ πᾶν ἄλλο ὅπερ ἠδύνατο νὰ μοὶ εἶναι ὠφέλιμον.

Ἐκ τῶν πληροφοριῶν τούτων τὰς ὁποίας ἠρύσθην κυρίως παρὰ τοῦ Διοικητοῦ τῆς Ἡμιλαρχίας, ὅστις καθ' ἑκάστην σχεδὸν ἀπέστελλε περιπολίας ἀναγνωρίσεως μέχρι τοῦ χωρίου Μικρὸς Λοῦρος καὶ παρά τινων χωρικῶν προερχομένων ἐκ Πρεβέζης ἢ τῶν περιχώρων της, κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας ἀφιχθέντων εἰς Φιλιππιάδα, ἐβεβαιώθην ὅτι αἱ πληροφορίαι τοῦ Ἀρχηγείου, περὶ τῶν προθέσεων τοῦ Στρατοῦ Πρεβέζης δὲν ἦσαν ἀκριβεῖς καὶ ὅτι τόσον τὸ ἠθικὸν τοῦ Τουρκικοῦ Στρατοῦ, ὅσον καὶ ἡ γενικὴ αὐτοῦ κατάστασις δὲν εὑρίσκετο εἰς τόσον ἀνθηρὸν σημεῖον, ὥστε νὰ ἐπιχειρήσῃ οὗτος ἐπίθεσιν.

Ὁρμηθεὶς ὅθεν ἐκ τῶν πληροφοριῶν τούτων, ἐσκέφθην ὅτι ἦτο καταλληλοτάτη ἡ περίστασις διὰ νὰ τεθῇ εἰς ἐνέργειαν ἡ διὰ τὴν ἐκπόρθησιν τῆς Πρεβέζης ἐπιχείρησις. Ἐκ τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης, ὄχι μόνον μέγιστον ἠθικὸν κέρδος θὰ προσεπορίζετο ὁ Στρατὸς τῆς Ἠπείρου, ἀλλὰ καὶ ὑλικώτερον τοιοῦτον ὡς πρὸς τὴν συντήρησίν του, καὶ τὴν ἐκ νώτων ἐξασφάλισίν του. Διότι ἡ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἐξακολούθησις τῆς κατοχῆς τῆς Πρεβέζης ἦτο μία διαρκὴς [απειλή, Σ.τ.Ε.] κατὰ τοῦ ἐν τῷ μέσῳ περίπου τῆς ἀπὸ Ἰωαννίνων-Πρεβέζης ὁδοῦ, ἐνεργοῦντος Στρατοῦ μας.

Βασιζόμενος δὲ καὶ ἀπὸ τῆς πρὸ τινων ἡμερῶν διατυπωθείσης ὁμοίας γνώμης καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀρχηγοῦ, ἀνεκοίνωσα τὰς σκέψεις μου, περὶ ἀμέσου ἐνεργείας κατὰ τῆς Πρεβέζης εἰς τὸν Λοχαγὸν Ἐπιτελῆ κ. Ζαφειρίου, τὸν ὁποῖον μάλιστα καὶ ἐπεφόρτισα νὰ τὰς ὑποβάλῃ ἐκ μέρους μου εἰς τὸν κ. Ἀρχηγὸν εὐθὺς ἅμα θὰ συνεκοινώνῃ τὴν ἑπομένην τηλεφωνικῶς μὲ τὸ εἰς Ἄρταν Στρατηγεῖον. Ἐπεφόρτισα δὲ τὸν κον Ζαφειρίου πρὸς τοῦτο, διότι προτιθέμενος νὰ ἀναχωρήσω λίαν πρωῒ ἐκ Φιλιππιάδος διὰ τὴν γέφυραν Καλογήρου, δὲν θὰ εἶχον τὰ μέσα νὰ συγκοινωνήσω ἀπ' εὐθείας μὲ τὸ Ἀρχηγεῖον.

Τὸν κον Ζαφειρίου παρεκάλεσα προσέτι ὅπως, πλὴν τῆς διατυπώσεως εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον τῆς γνώμης μου, ζητήσῃ, ἐὰν αὕτη ἐγένετο κατ' ἀρχὴν δεκτή, καὶ τὰς ἀπαιτηθησομένας ἐνισχύσεις, ὅπως ἔλθῃ εἰς αἴσιον πέρας ἡ κατὰ τῆς Νικοπόλεως καὶ Πρεβέζης ἐπιχείρησις. Ὁ κος Ζαφειρίου θὰ ἀνέφερεν ἐπίσης κατ' ἐντολήν μου, ὅτι θὰ ὡδήγουν ἀμέσως τὸ ὑπ' ἐμὲ ἀπόσπασμα ἐκ τῆς γεφύρας τοῦ Καλογήρου εἰς τὸ χωρίον Μικρὸς Λοῦρος, ὅπου θὰ ἀνέμενον τὴν ἀπόφασιν καὶ ἀπάντησιν τοῦ κ. Ἀρχηγοῦ, ἐν ᾧ συγχρόνως θὰ ἐπετήρουν ἐξ ἐγγυτέρας ἀποστάσεως τὰς θέσεις τοῦ ἐχθροῦ καὶ παρηκολούθουν ἀσφαλέστερον τὰς κινήσεις καὶ προθέσεις του.

Μετὰ τὰς τελευταίας ταύτας ὁδηγίας καὶ παραγγελίας εἰς τὸν κον Ζαφειρίου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ἀνεχώρησα πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ Ἡλίου διὰ τὴν γέφυραν Καλογήρου, ὅπου φθάσας παρέλαβον ὁλόκληρον τὸ ἀπόσπασμα καὶ τὸ ὡδήγησα εἰς τὸ χωρίον Μικρὸς Λοῦρος. Δὲν παραλείπω νὰ σημειώσω ὅτι εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον ἐγνώριζον ὅτι εὑρίσκεται ἀπό τινων ἡμερῶν τὸ ἑκ 200 Ἠπειρωτῶν Ἐθελοντῶν Σῶμα ὑπὸ τὸν Ὁπλαρχηγὸν Ζαχαράκην. Τὸ Σῶμα τοῦτο ἦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος διαθέσιμον καθόσον θὰ ἀπετέλη τὸν πυρῆνα τοῦ μέλλοντος νὰ ὀργανωθῇ βραδύτερον μείζονος Ἐθελοντικοῦ ἐξ Ἠπειρωτῶν Σώματος, ὅπερ τιθέμενον ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Λοχαγοῦ τοῦ Μηχανικοῦ Δ. Μπότσαρη ἐπρόκειτο νὰ δράσῃ πρὸς Σοῦλι καὶ Τσαμουριάν.

Τεθὲν λοιπὸν προσωρινῶς καὶ τὸ Σῶμα τοῦτο ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου, ἐξυπηρέτησε καλῶς ὄχι μόνον τὰ προκαταρκτικὰ διὰ τὴν ἐπιχείρησιν μέτρα, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ἐπιχείρησιν μέχρι τοῦ τελικοῦ της ἀποτελέσματος ἐφάνη χρήσιμον.

Ἅμα τῇ ἀφίξει μου εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον μετὰ τοῦ μικτοῦ Ἀποσπάσματός μου, τοῦτο μὲν ἐνεκατέστησα εἰς θέσεις καταλλήλους ἐγγὺς καὶ πέριξ τοῦ χωρίου, τὸ δὲ Ἠπειρωτικὸν Σῶμα προώθησα μέχρι τῆς Μονῆς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ὅπως χρησιμεύσῃ ὡς πρόσκοπος καλύπτον τὰς κινήσεις καὶ προθέσεις τοῦ εἰς Λοῦρον παραμείναντος κυρίου Σώματος.

Εἰς τὴν ἄνω Μονὴν ἀπέστειλα ἐπίσης καὶ τὸν Οὐλαμὸν τοῦ Ἱππικοῦ μου πρὸς ἐξασφάλισιν μὲν ἀφ' ἑνὸς τοῦ Σώματος τούτου καὶ πρὸς διαρκῆ παρακολούθησιν τοῦ ἀντιπάλου δι' ἀνιχνεύσεων καὶ ἀναγνωρίσεων, ἃς παρήγγειλα ὅπως προωθῇ ὅσον τὸ δυνατὸν ἐγγύτερον εἰς τὰς θέσεις του καὶ τὰ παρὰ ταύτας χωρία.

Ἐπειδὴ ὅμως μάτην ἀνέμεινα μέχρι σχεδὸν τῆς ἑσπέρας τῆς 17ης Ὀκτωβρίου τὴν ἀπάντησιν καὶ διαταγὴν τοῦ κου Ἀρχηγοῦ ἢ οἱανδήποτε ἄλλην πληροφορίαν ἐκ μέρους τοῦ Λοχαγοῦ κου Ζαφειρίου, κατέστη δὲ ἀδύνατον νὰ προκαλέσω ἄμεσον τοιαύτην διὰ τοῦ τεθέντος ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου καὶ παρακολουθήσαντος τὸ Ἀπόσπασμά μου Ὀπτικοῦ Σταθμοῦ, διότι δὲν κατόρθωσεν οὗτος νὰ συνδεθῇ μὲ τὸν κεντρικὸν σταθμὸν Ἄρτης καὶ ἐπειδὴ φθάσας περὶ τὸ ἑσπέρας ὁ Ἀνθυπίλαρχος Γ. Μελάς, ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ ὁποίου μοὶ ἐστάλησαν 50 Ἐθνοφρουροὶ καὶ ἰσάριθμοι ἐκ τῶν Ἐμπέδων πρὸς ἐνίσχυσίν μου, μὲ ἐβεβαίωσεν ὅτι οὐδεμίαν γνῶσιν εἶχε τὸ Ἀρχηγεῖον μέχρι τῆς ὥρας τῆς ἐξ Ἄρτης ἀναγνωρήσεώς του, ἐξ ὅσων εἶχον ἀναφέρει διὰ τοῦ κου Ζαφειρίου, ἠναγκάσθην νὰ ἀποστείλω ἀμέσως εἰς Ἄρταν τὸν Ὑπολοχαγὸν τοῦ Ἐπιτελείου κον Πασσάρην. Τὴν δὲ πρωΐαν τῆς ἑπομένης καὶ τὸν κον Μελᾶν ὅπως διὰ ζώσης ὑποβάλωσιν εἰς τὸν Κον Ἀρχηγὸν τὰς σκέψεις καὶ προτάσεις μου καὶ ζητήσωσι τὰς περαίτερω διὰ ταχείαν ἐνέργειαν Διαταγὰς του.

Εὐτυχῶς κατόπιν τῆς ἐνεργείας ταύτης ἔλαβον τὴν πρωΐαν τῆς 18ης διὰ τοῦ ὀπτικοῦ μου Σταθμοῦ, κατορθώσαντος νὰ συγκοινωνήσῃ μὲ τὸ Στρατηγεῖον τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 55 τηλεγράφημα τοῦ κου Μελᾶ δι' οὗ ἐπὶ λέξει μοὶ ἀνήγγελλεν ὅτι «Αὔριον δοθήσονται ὡρισμέναι Διαταγαί, ἅπαντες εἶνε σύμφωνοι». Τὴν ἰδίαν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ἡμέραν ἔλαβον καὶ ἐκ μέρους τοῦ Ἐπιτέλαρχου κου Ἰωάννου τὴν κάτωθι τηλεγραφικὴν Διαταγὴν τοῦ Ἀρχηγοῦ. «Καταλάβατε θέσεις ἐπιτηρήσεως τοῦ ἐχθροῦ, ἀναμείνατε δὲ ἐπὶ δύο ἀκόμη ἡμέρας. Θὰ σᾶς ἀποσταλῶσι περισσότεραι τῶν αἰτηθεισῶν ἐνισχύσεων».

Αἱ παρ' ἐμοῦ αἰτηθεῖσαι ἐνισχύσεις διὰ τῶν Κων Ζαφειρίου, Πάσσαρη καὶ Μελᾶ, συνίσταντο ἐκ δύο Λόχων Πεζικοῦ, ἑνὸς Λόχου Μηχανικοῦ, δύο Πεδινῶν Πυροβολαρχιῶν (τοῦ Ὀρειβατικοῦ Οὐλαμοῦ ὄντος μοι ἀχρήστου), καὶ ἐκ τῶν σχετικῶν βοηθητικῶν ὑπηρεσιῶν ἤτοι ἐφοδιασμοῦ Πυρομαχικῶν, ἐφοδιοπομπῆς καὶ Χειρουργείου.

Τὴν ἑσπέραν τῆς 18ης Ὀκτωβρίου ἔλαβον τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 1484 Διαταγὴν τοῦ Κου Ἀρχηγοῦ, ἧς πιστὸν ἀντίγραφον παραθέτω.

Ἀριθ. 1484 Ἐν Ἄρτῃ τῇ 18η Ὀκτωβρίου 1912
Τὸ
Ἀρχηγεῖον Στρατοῦ Ἠπείρου
Πρὸς
τὸν Κον Ταγματάρχην Σπηλιάδην Χωρὶον Λοῦρον

Τίθεμεν ὑπὸ τὰς Διαταγὰς ὑμῶν τὸ 3ον Τάγμα τοῦ 15ου Συντάγματος, 2 πεδινὰς Πυροβολαρχίας, τὸ Σῶμα τοῦ Ὁπλαρχηγοῦ Μάνου, ἀποτελούμενον ἐκ 300 Κρητῶν Ἐθελοντῶν, ἀπόσπασμα Χειρουργείου καὶ ἐντελλόμεθα ὑμᾶς, ἅμα ὡς συγκεντρωθῇ ἡ ὡς ἄνω Λύναμις ὑπὸ τὰς διαταγὰς σας, νὰ προχωρήσητε καὶ καταλάβητε καταλλήλους πρὸς Πρέβεζαν θέσεις ἐπιτηρήσεως.

Αἱ κατὰ τῆς Πρεβέζης ἐπιχειρήσεις ἄρξονται ἀπὸ τῆς πρωΐας τοῦ Σαββάτου (20 τρεχ.) ὁπότε θέλει γίνῃ σύγχρονος προχώρησις τοῦ λοιποῦ Στρατεύματος πρὸς Βορρᾶν (προς 5 Ηγάδια).

Ἅμα ὡς φθάσουν αἱ Πεδιναὶ Πυροβολαρχίαι, θέλετε διατάξῃ τὸν Οὐλαμὸν τοῦ Ὀρειβατικοῦ Πυροβολικοῦ ὃν ἔχετε ὑπό τὰς διαταγὰς σας, νὰ ἐπανέλθῃ ἀμέσως εἰς τὴν θέσιν του, προκειμένου περὶ ὅπλων γκρὰ ἅτινα αἰτεῖτε ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ὑπάρχουσι διαθέσιμα. Ὡς πρὸς τὴν ἐνέργειαν τοῦ Τμήματος Σώματος Ὑπολ. Μπότσαρη γνωρίζομεν ὑμῖν, ὅτι οὗτος διετάχθη νὰ διαθέσῃ Τμῆμα πρὸς Καμαρίναν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ παρακωλύσῃ τὴν προσέλευσιν ἐνισχύσεων τοῦ ἀντιπάλου πρὸς Πρέβεζαν, ἀφ' ἑτέρου δέ, ὅπως κατὰ τὰς περιστάσεις δυνηθῇ νὰ συντρέξῃ ὑμᾶς. Τὸ ὑπόλοιπον τοῦ Σώματος Μπότσαρη θέλει καταλάβῃ θέσεις, στηριζούσας τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα τοῦ Στρατεύματος τοῦ ἀριστεροῦ τομέως δηλαδὴ πρὸς Λέλοβα.

Ὁ Ἀρχηγὸς Στρατοῦ Ἠπείρου
Κ. Σαπουντζάκης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εἰς Λιαταγὴν τοῦ κου Ἀρχηγοῦ καὶ διαφόρων πληροφοριῶν κινήσεις τῶν Τσάμηδων καταδείκνυον τὴν πιθανὴν κίνησίν των πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐν Πρεβέζῃ ἢ Ἰωαννίνοις ὁμοθρήσκων τους. Αἴτησα παρὰ τοῦ Ἀρχηγείου τὴν ἀποστολὴν ὅπλων πρὸς ἐξοπλισμὸν τοῦ τοπικοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ὥστε διὰ τῶν ὅπλων καταστέλλων πᾶσαν κίνησιν τῶν Τσάμηδων. Ἀπαιτῆς ἦτο ἡ πεῖθω τῶν ἑλληνικῶν στοιχείων πρὸς ἐνίσχυσίν των δι' ὅπλων οἱ δὲ κάτοικοι τῆς Παραμυθιᾶς καὶ τῶν Φιλιατῶν χωρίων, οἵτινες ἐλθόντες εἰς Λούρον μὲ καθικέτευσαν πρὸς τοῦτο. Ἡ δὲ πρὸς ἀναστολὴν[1] τῶν ὅπλων τούτων αἴτησίς μου ἦτο κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον διάπυρος, καθ' ὅσον διὰ τοῦ ὁπλισμοῦ των χωρικῶν θὰ ἐξουδετεροῦτο πλήρως ὁ κίνδυνος τοῦ νὰ ἐξέλθουν οἱ Τσάμηδες ὅπως τραπῶσι πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐν Πρεβέζῃ ὁμοθρήσκων των, εἴτε τοῦ Κυρίου Στρατεύματος τῶν Ἰωαννίνων.

Ὅτι δὲ θὰ ἐξῆρχοντο οἱ Τσάμηδες πρὸς Πρέβεζαν, ἐὰν δὲν ἐχορηγοῦντο πρὸς τοὺς χωρικοὺς ὅπλα, ἄτινα εὐτυχῶς ἔλαβον τὴν ἰδίαν νύκτα ἀποσταλέντα μοι ὑπὸ τοῦ κου Φορέστη ἐξ Ἄρτης (800 γρά) ἀποδεικνύω τοῦτο καὶ ἐξ ἄλλων μὲν πληροφοριῶν, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐπιστολῆς αὐτογράφου τοῦ Ἀρχιστρατήγου Ἐσὰτ Πασᾶ, εὐρεθείσης ἐπί τινος χωρικοῦ κομίζοντος ταύτην κρυφίως εἰς Πρέβεζαν. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἀπηυθύνετο πρὸς τὸν Φρούραρχον Πρεβέζης, τὸν ὁποῖον διέτασσεν ὅπως ἀμυνθῇ ἐν τῇ πόλει μέχρις ἐσχάτων ἐξαντλῶν καὶ τὰ τελευταῖα πρὸς τοῦτο μέσα καὶ ἐφόδια καὶ εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήγγειλεν ὅτι ἐλήφθησαν οὐντονα καὶ ὅλα τὰ μέσα πρὸς ἀποστολὴν ἐπικουριῶν καὶ ἐνισχύσεως διὰ (1500) περίπου Τσάμηδων.

Ἐπίσης γίνεται μνεία εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ Κου Ἀρχηγοῦ καὶ περὶ Ἑλληνικοῦ Σώματος Ἠπειρωτῶν. Τὸ Σῶμα τοῦτο δὲν ἦτο ἄλλο ἢ τὸ προαναφερθὲν ἤδη Σῶμα Ζαχαράκη ὅπερ εὑρὼν εἰς τὸ χωρίον Λούρον ἀπεστάλη ὑπὸ τὴν ἐκεῖ ἀφίξει μου εἰς τὴν Μονὴν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων μετὰ τοῦ Ὁλλανδικοῦ Ἱππικοῦ ὅπως μοι χρησιμεύσῃ ὡς προκάλυψις καὶ πρόσκοπος.

Εὐτυχῶς ἡ (ἀκολουθήσασα) τὴν ὑπ' ἀριθ. 1484 Διαταγὴν τοῦ Ἀρχηγείου συμπληρωματικὴ τοιαύτη, ἐπροκάλεσεν ἐν μέρει τὸ ζήτημα τῶν ἐνισχύσεων, διότι δὲν μοι ἀπεστέλλετο μὲν ὁ ζητηθεὶς Λόχος Μηχανικοῦ, ἐνισχύει τὸ ὅμως τὸ μικτὸν Ἀπόσπασμα διὰ δύο εἰδικῶν Λόχων Πυζικοῦ, οὓς ὡς προανέφερον εἶχον ἐπίσης ζητήσει. Ἡ Διαταγὴ αὕτη εἶχεν οὕτω:

Ἀριθ. 1488
Τὸ Ἀρχηγεῖον Στρατοῦ Ἠπείρου
Πρὸς
Τὸν Διοικητὴν 15ου Συντάγματος Ἀντ/ρχην Πολυμενάκον
Μοίραρχον Πεζικοῦ Ἠπειρωτικοῦ Ταγματάρχην Βλαχόπουλον Ν
Ταγματάρχην Σπηλιάδην

---

[1] Προφανὴς ἐννοεῖ ἀποστολήν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἀρχηγὸν Ἐθελοντικοῦ Σώματος Κρητῶν Κ. Μᾶνον
Ἐπιμελητείαν Στρατοῦ Ἠπείρου
Διοικητὴν Μοίρας Συζυγαρχιῶν
Ἀρχιατρεῖον Στρατοῦ Ἠπείρου

Τὸ 15ον Σύνταγμα Πεζικοῦ σήμερον τὴν 6ην μ.μ. θέλει ἀποστείλει εἰς χωρίον Λοῦρος ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φιλιππιάδος-Πρεβέζης καὶ τοὺς ὑπολοίπους δύο Λόχους τοῦ 3ου Τάγματος αὐτοῦ ὑπὸ τὸν Ταγματάρχην κ. Δούλην μετὰ τῶν μεταγωγικῶν μάχης καὶ τῶν τοῦ Σώματος αὐτοῦ, ὅπου θέλει λάβῃ διαταγὰς παρὰ τοῦ Ταγματάρχου κου Σπηλιάδου ἐπιφορτισθέντος νὰ ἐνεργήσῃ πρὸς Πρέρβεζαν.

Ἡ Μοίρα Πεδινοῦ Πυροβολικοῦ θέλει διατάξῃ δύο Πεδινὰς Πυροβολαρχίας ὅπως σήμερον τὴν 6ην μ.μ. ἐκκινήσῃ ἀπὸ Χανόπουλον διὰ χωρίον Λοῦρος πρὸς τὸν αὐτὸν ὡς ἄνω σκοπόν.

Ἐπίσης τὸ Σῶμα τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Ἐθελοντικοῦ Σώματος Κρητῶν κ. Μάνου δέον νὰ εὑρεθῇ εἰς Χανόπουλον τὴν 6ην μ.μ. τῆς σήμερον ὁπότε θὰ ἀναχωρήσωσιν αἱ δύο προαναφερθεῖσαι Πεδιναὶ Πυροβολαρχίαι. (Τὸ Σῶμα τοῦτο θὰ ἀναχωρήσῃ αὔριον τὴν 5ην πρωϊνὴν ὥραν, ἀφοῦ διανυκτερεύσῃ εἰς Φιλιππιάδα πρὸς τὸ χωρίον Λοῦρος, ὅπου θέλει συνενωθῇ μετὰ τοῦ Σώματος κ. Σπηλιάδου διὰ τὴν περαιτέρω ἐνέργειαν).

Ἡ Ἐπιμελητεία θέλει μεριμνήσῃ δι' ἐκτάκτου ἐφοδιοπομπῆς περὶ τῆς τροφοδοσίας τοῦ ὡς ἄνω σχηματιζομένου Ἀποσπάσματος ὅπερ πρόκειται νὰ ἐνεργήσῃ πρὸς Πρέβεζαν.

Πρὸς ἀσφάλειαν τῆς ἐφοδιοπομπῆς ταύτης, δέον ὁ ἡγήτωρ τῆς ἐφοδιοπομπῆς τοῦ Στρατοῦ Ἠπείρου νὰ σχηματίσῃ ἐκ τοῦ ὑπὸ τὰς Διαταγὰς του προσωπικοῦ ἀπόσπασμα ἐξ εἴκοσι ἀνδρῶν τελείως ὁπλισμένων ὑπὸ τὰς Διαταγὰς Ἀξιωματικοῦ, ὅπερ δέον νὰ παρακολουθῇ τὴν κίνησιν τῆς ἐφοδιοπομπῆς ταύτης ἀνεξαρτήτως τῶν ἡμιονηγῶν.

Ὁ Ἀρχίατρος θέλει διατάξῃ ἀπόσπασμα Χειρουργείου νὰ παρακολουθῇ τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην. Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο τοῦ Χειρουργείου σήμερον τὴν 6ην μ.μ. νὰ ᾖ εἰς Χανόπουλον, ἵνα ἀκολουθήσῃ τὰς δύο Πεδινὰς Πυροβολαρχίας μετάβασιν εἰς Λοῦρον, ὅπου τεθήσεται ὑπό τὰς Διαταγὰς τοῦ Ταγματάρχου κ. Σπηλιάδου.

Ὁ Διοικητὴς τῆς Μοίρας Συζυγαρχιῶν Πυρομαχικῶν διὰ συνδέσμων πρὸς τὸν Διοικητὴν τοῦ Ἀποσπάσματος Ταγματάρχην Σπηλιάδην, ἀνελλειπῶς θὰ φροντίζῃ πρὸς ἀναχωρηγίαν πυρομαχικῶν.

Ἄρτα τῇ 18η Οκτωβρίου 1912
Ὁ Ἀρχηγὸς
Ἀντιστράτηγος Σαπουντζάκης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σημείωσις
Εἰς Φιλιππιάδα ἡ Διλοχία τοῦ 15ου Συντάγματος θέλει ἀναμείνῃ τὰς Πεδινὰς Πυροβολαρχίας, αἵτινες ἀφιχθήσονται εἰς Χανόπουλον. Ἅμα τῇ συνενώσει των, θέλουσι ἀπὸ κοινοῦ ἀναχωρήσῃ ἀμέσως διὰ χωρίον Λοῦρος ὅπου θὰ ἑνωθῶσι μετὰ τοῦ Ταγματάρχου κ. Σπηλιάδου.
Ὁ Διοικητὴς τῆς Μοίρας Πεδινοῦ Πυροβολικοῦ δὲν θέλει παρακολουθήσῃ τὴν κίνησιν.
Κ.Δ.Δ. Ἰωάννου
Ἐπιτελάρχης

Διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἀντιγραφῆς
Ἄρτα αὐθημερὸν
Ὁ Διεκπεραιωτὴς Κ. Παπαδημητρίου (Ἔφ. Ἀνθ/γὸς)

Περὶ τὸ μεσονύκτιον τῆς 18ης πρὸς τὴν 19ην Ὀκτωβρίου ἀφίκοντο εἰς Λοῦρον οἱ δύο Λόχοι τοῦ 3ου Τάγματος, αἱ δύο Πεδιναὶ Πυροβολαρχίαι, ἓν τμῆμα Χειρουργείου καὶ ἕτερον τμῆμα Συζυγαρχίας πυρομαχικῶν.

Τὴν πρωΐαν τῆς 19ης μοὶ ἐκοινοποιήθη τὸ πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν τῆς Δυτικῆς Μοίρας τοῦ Στόλου μας τηλεγράφημα τοῦ Ἀρχηγοῦ Στρατοῦ Ἠπείρου, ἔχον ὡς ἕπεται.

«Μεθαύριον, Σάββατον πρωΐαν, μικτὸν ἀπόσπασμα ὑπὸ τὴν Διοίκησιν τοῦ Ταγματάρχου τοῦ Μηχανικοῦ Σπηλιάδου Π. ἐπιτεθήσεται κατὰ τῆς Νικοπόλεως κατεχομένης ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ.

Παρακαλῶ ὑποστηρίξατε ἐπιχείρησιν ταύτην, ἐνεργοῦντες κατὰ Νικοπόλεως. Ἐν περιπτώσει δὲ προσπελάσεως μέχρι Πρεβέζης, θέλετε συντρέξῃ ἐνεργοῦντες καὶ κατ' αὐτῆς. Ἡ ἐνέργεια ὑμῶν δέον νὰ ᾖ σύμπραξις ἄμεσος μετὰ τοῦ Πυροβολικοῦ τοῦ Ἀποσπάσματος.

Προσπαθήσατε νὰ συνεννοηθῆτε μὲ τὸν Ταγματάρχην Σπηλιάδην συνδεόμενος μετ' αὐτοῦ.

Τὸ Ἀπόσπασμα ἀποτελεῖται ἐκ 1300 περίπου ἀνδρῶν Πεζικοῦ ἐν οἷς 300 ἐθελονταὶ Κρῆτες ὑπὸ Μάνον, ἐκ δύο Πεδινῶν Πυροβολαρχιῶν καὶ τῶν βοηθητικῶν ὑπηρεσιῶν.

Ἄρτα τῇ 18η Ὀκτωβρίου 1912
Ὁ Ἀρχηγὸς Στρατοῦ Ἠπείρου
Ἀντιστράτηγος Σαπουντζάκης»

Ὁμοία διαταγὴ ἐστάλη καὶ εἰς τὸν Ἀρχικυβερνήτην Μακᾶν

Περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς 19ης ἀφίκετο εἰς Λοῦρον καὶ τὸ ὑπὸ τὸν Μάνον Ἐθελοντικόν Σῶμα τῶν Κρητῶν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ὀλίγον πρὸ τῆς ἀφίξεώς του εἶχον ἐκδώσει καὶ κοινοποιήσει πρὸς τὰ ὑπ' ἐμὲ Σώματα καὶ Ὑπηρεσίας τὴν κάτωθι Διαταγήν.

Πρὸς τὸ Μικτὸν Ἀπόσπασμα Πρεβέζης

1) Σήμερον τὴν 3ην καὶ ½ ὥραν μ.μ. ἀκριβῶς θέλει ἐκκινήσῃ διευθυνόμενον πρὸς Πρέβεζαν μὲ τάξιν πορείας τὸ 3ον Τάγμα μετὰ τῶν εἰς αὐτὸ προσκεκολλημένων 7ου Λόχου καὶ τῶν Οὐλαμῶν Ἐθνοφρουρῶν καὶ Ἐμπέδων.

2) Ἡ φάλαγξ αὕτη θέλει καταυλισθῇ παρὰ τὴν ἁμαξητὴν ὁδόν ἣν θὰ ἀκολουθήσῃ, λαμβάνουσα τὰ ἀναγκαῖα μέτρα τῆς ἀσφαλείας ἐπί τῆς Νοτίως τῆς Μονῆς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων λοφοσειρᾶς καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Μονῆς ταύτης 2 περίπου χιλιομέτρων.

3) Τὸ Ἐθελοντικόν Σῶμα Κρητῶν θὰ ἀναχωρήσῃ ἐντεῦθεν τὴν 4ην μ.μ. ἀκριβῶς μὲ κατεύθυνσιν τὸν Νότον, ἀκολουθοῦν τὴν παλαιὰν ὁδόν Πρεβέζης-Φιλιππιάδος, ἥτις βαίνει παραλλήλως σχεδὸν καὶ Δυτικῶς τῆς κυρίας ἁμαξητῆς ὁδοῦ Πρεβέζης-Ἰωαννίνων. Τὸ Σῶμα τοῦτο θὰ καταυλισθῇ παρὰ τὴν ὁδόν ἣν πρόκειται νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ εἰς τὸ αὐτὸ μὲ τὴν φάλαγγα τοῦ Πεζικοῦ ὕψος.

4) Τὸ Ἐθελοντικὸν Σῶμα Ἠπειρωτῶν, ὅπερ μέχρι σήμερον παραμένει εἰς τὴν Μονὴν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, θὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς Μονῆς τὴν 4ην ἐπίσης ὥραν μ.μ. καὶ θὰ προχωρήσῃ μέχρι τοῦ Νοτίως καὶ ὥραν ἀπέχοντος τῆς Μονῆς χωρίου Κανάλι, ἔνθα θὰ διανυκτερεύσῃ. Τὸ πέριξ τοῦ χωρίου τούτου ἔδαφος ἐξερευνηθὲν ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ μας καὶ σήμερον εὑρέθη τελείως ἀπηλλαγμένον ἐχθρικῆς τινος ἐγκαταστάσεως ἢ παρουσίας. Τὸ Σῶμα τοῦτο θέλει ἐξασφαλίσῃ προπορευόμενον τμῆμα τοῦ Οὐλαμοῦ Ἱππικοῦ μου.

Χάριν πληρεστέρων ὁδηγιῶν ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἀποστολὴν καὶ ἐνέργειάν του, προσκολλῶ εἰς τὸ Ἠπειρωτικὸν Σῶμα τὸν παρ' ἐμοὶ ἀπεσπασμένον Ἀνθ/γὸν Χοϊδὰν δι' οὗ θὰ συνδέομαι μετ' αὐτοῦ.

5) Ἡ Μοίρα Πεδινοῦ Πυροβολικοῦ τοῦ Ἀποσπάσματος θὰ ἐκκινήσῃ τὴν 4ην καί 15΄ μ.μ. διὰ τὴν Μονὴν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, παρὰ τὴν ὁποίαν καὶ πρὸς τὴν Δυτικὴν πλευρὰν τοῦ περιβόλου της θέλει καταυλισθῇ.

6) Τὸ Χειρουργεῖον ἐκκινοῦν τὴν 4ην καὶ 30΄ θέλει διανυκτερρεύσῃ εἰς τὸ ὕψος τῆς Μονῆς πλησίον τῆς ἁμαξητῆς ὁδοῦ.

7) Ἡ Συζυγαρχία Πυρομαχικῶν θὰ ἀναχωρήσῃ τὴν 5ην πρωϊνὴν τῆς αὔριον θὲλει δὲ σταθμεύσῃ παρὰ τὴν ἁμαξητὴν ὁδὸν καὶ ἀκριβῶς εἰς τὸ 11ον χιλιόμετρον ἀπὸ τοῦ χωρίου Λοῦρος.

8) Ἡ Ἐφοδιοπομπὴ ἐκκινοῦσα τὴν αὐτὴν ἐπίσης ὥραν (5ην πρωϊνὴν), θὰ μεταβῇ εἰς τὴν Μονὴν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ἔνθα θὰ παραμένῃ μέχρι νεωτέρας μου Διαταγῆς.

Ἐν χωρίῳ Λοῦρος τῇ 19η Ὀκτωβρίου 1912.
ὁ Διοικητὴς τοῦ Μικτοῦ Ἀποσπάσματος
Π. Σπηλιάδης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Λυστυχῶς μετὰ τὴν κοινοποίησιν τῆς ἀνωτέρω Διαταγῆς φθάσαν ἐξ Ἄρτης τὸ ὑπὸ τὸν Μάνον Ἐθελοντικὸν Σῶμα Κρητῶν, μικροῦ δεῖν νὰ ἀνατρέψῃ ὅλας τὰς προπαρασκευὰς καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν ἐπιχείρησιν διὰ τῆς διαγωγῆς του καὶ τῶν ἀταξιῶν εἰς ἃς προέβη εὐθὺς ἅμα τῇ ἐμφανίσει του εἰς τὸ χωρίον. Διότι πλὴν τῶν ἀσκόπων τυφεκοβολισμῶν του ἤρξατο ἀληθοῦς καὶ ἀγρίας λεηλασίας τῶν πάντων. Ἕκαστος ἐκ τῶν νεαρωτάτων κυρίως ἀνδρῶν τοῦ Σώματος τούτου ἐξήρχετο ἔκ τινος αὐλῆς ἢ οἰκίας ἐφοδιασμένος μὲ μίαν ὄρνιθα ἢ χοιρίδιον ἢ ἀμνόν. Ἄλλοι πάλιν καθ' ὁμίλους ἐλεηλάτουν τὸ παντοπωλεῖον τοῦ χωρίου, εἰς ἐπίμετρον δὲ ἐσκόρπιζον τὰ διάφορα πρὸς πώλησιν ὑλικὰ του καὶ ἔχυνον τὸν οἶνον του ὃν δὲν ἠδύναντο νὰ συμπαραλάβωσιν εἰς δοχεῖα ἢ καὶ νὰ πίωσιν.

Εὐθὺς ἅμα εἶδον τὴν ἀγρίαν ταύτην ὁρδήν, τοσοῦτον κατεπλάγην ὥστε ἀπεφάσισα νὰ ἀναβάλω τὴν ἐπιχείρησιν καὶ νὰ ἀναφέρω εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον συγχρόνως, ὅτι ὑπὸ τοιούτους ὅρους καὶ μὲ τοιαύτας ἐνισχύσεις τὰς ὁποίας οὐδόλως ἐζήτησα, δὲν ἐθεώρουν φρόνιμον νὰ ἀρχίσω τὴν ἐπιχείρησιν κατὰ Νικοπόλεως καὶ Πρεβέζης.

Περισσότερον ὅμως ὅλων κατάπληξιν μοὶ ἐπροξένει ἡ ἀφέλεια ἢ μᾶλλον ἡ χαρακτηριστικὴ ἀπάθεια μεθ' ἧς ἐθεάτο τὰς βανδαλικὰς ἀταξίας τῶν ἀνδρῶν τοῦ Σώματος τούτου, αὐτὸς ὁ Ἀρχηγὸς του Μάνος, ὅστις εἰς ἐπίμετρον ὅλων, ὅταν τὸν ἠρώτησα ἂν τοιαύτην διαγωγὴν θὰ ἐτήρουν οἱ ἄνδρες καὶ ἐν Πρεβέζῃ ἐν περιπτώσει καθ' ἣν θὰ περιήρχετο αὕτη εἰς χεῖρας μας, μοὶ ἀπήντησεν. «Βεβαίως διότι δὲν ὑπόσχεται ὅτι δύνανται νὰ γίνωσι καλλίτεροι ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ, ἐκτὸς ἐὰν συνέβαινε κανὲν θαῦμα».

Συνέταξα λοιπὸν τὴν πρὸς τὸν κ. Ἀρχηγὸν ἀναφοράν μου. Τὴν στιγμὴν καθ' ἣν παρέδιδον ταύτην εἰς ἔφιππον ἀγγελιαφόρον ὅπως τὴν μεταφέρῃ εἰς Ἄρταν, κατέφθανον εἰς τὸ χωρίον ἐφ' ἁμάξης οἱ κύριοι Ἀλ. Καραπάνος καὶ Ἀν. Σαχτούρης τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου τοῦ Ἀρχηγείου καὶ οἱ Ὕλαρχος Γαβριελάκης καὶ Ἀνθ/ρχος Μελὰς Γ. Οἱ δύο πρῶτοι ἤρχοντο ὅπως παρακολουθήσωσιν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν ἐπιχείρησιν, οἱ δὲ δύο ἄλλοι ὅπως χρησιμεύσωσιν ὁ μὲν ὡς Ἐπιτελὴς μου, ὁ δὲ ὡς Ὑπασπιστὴς μου.

Μαθόντες οὗτοι τὰ λαβόντα χώραν καὶ τὴν ἐκ τούτων ὀργὴν καὶ ἀπόφασίν μου ἤνωσαν τὰς παρακλήσεις των μετὰ τοῦ κ. Μάνου καί τινων, ὄντως παντὸς ἐπαίνου ἀξίων Ὁπλαρχηγῶν τοῦ Σώματος τῶν Κρητῶν, οἵτινες καὶ κυρίως συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ μεταβάλω γνώμην καὶ νὰ ἀνακαλέσω τὸν ἀγγελιαφόρον κομιστὴν τῆς ὡς ἄνω ἀναφορᾶς μου πρὸς τὸ Ἀρχηγεῖον.

Ἐν τούτοις συναθροίσας ὅλους τοὺς ἄνδρας τοῦ Σώματος τούτου περὶ ἐμέ, ἀφ' οὗ τοῖς ἀνέγνωσα τὴν ἀναφοράν μου ταύτην δι' ἧς καθίστων γνωστὸν εἰς τὸν Κον Ἀρχηγόν ὅτι ἤμην ἠναγκασμένος νὰ ἀναβάλω τὴν κατὰ Πρεβέζης ἐπιχείρησιν ἕνεκα τῆς ἐπαισχύντου διαγωγῆς πολλῶν ἐκ τῶν ἀνδρῶν τοῦ Σώματός των. Τοῖς παρέστησα δι' ὀλίγων πόσου κακοῦ πρόξενοι γίνονται διὰ τῶν παρεκτροπῶν τούτων τὰς ὁποίας πικρότατα ἔψεξα καὶ ἐκαυτηρίασα.

Παρήνεσα δὲ ἐν τέλει τοὺς φρονιμωτέρους ἐξ αὐτῶν, ὅπως ὄχι μόνον πα-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ρεμποδίσωσιν ἐν τῷ μέλλοντι πᾶσαν ὁμοίας φύσεως ἀταξίαν ἀλλά καὶ τιμωρῶσιν εἰ δυνατὸν τοὺς μᾶλλον ἀτιθάσους τοὺς μὴ ἐννοούντας νὰ συνετίζωνται μὲ λόγους.

Τοῦτο μοὶ τὸ ὑπεσχέθησαν πολλοὶ καὶ κυρίως οἱ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἄριστοι Ὁπλαρχηγοὶ των Μαλινδρέτος καὶ Κόκκινος οἵτινες μοὶ ἐδήλωσαν ὅτι θὰ ἐφόνευον ἀφθορεὶ ἐκεῖνον ὅστις θὰ συνετέλη ὁπωσδήποτε πρὸς ζημίαν τῆς ἐπιχειρήσεως.

Μετὰ τοῦτο, ἀφοῦ τελείως ἀποκατεστάθη ἡ τάξις μεταβάντος ἑκάστου εἰς τὸ Σῶμα του, ἐκάλεσα τοὺς Λιοικητὰς τῶν διαφόρων Σωμάτων εἰς τοὺς ὁποίους ἔδωσα συμπληρωματικάς τινας ὁδηγίας περὶ τῆς ὥρας ἐκκινήσεως τῆς ὁδοῦ ἣν θὰ ἠκολούθει ἕκαστον τῆς ἐν πορείᾳ τάξεως καὶ τῆς θέσεως τοῦ καταυλισμοῦ του καὶ τοὺς διέταξα ὅπως ἑτοιμάσωσι τὰ Σώματά των διὰ τὴν ἀναχώρησίν των.

Ἐπιβλέψας καὶ αὐτοπροσώπως τὴν ἐκκίνησιν ἑκάστου Σώματος, ἀνεχώρησα καὶ ἐγὼ ἐκ τοῦ χωρίου μετὰ τῶν ὑπασπιστῶν κ. Γαβριελάκη καὶ Μελᾶ.

Ἅμα ἔφθασα εἰς τὴν Μονὴν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων συνέταξα καὶ ἐκοινοποίησα τὴν κάτωθι Διαταγὴν τῆς κατὰ Νικοπόλεως καὶ Πρεβέζης ἐνεργείας τοῦ ὑπ' ἐμὲ Μικτοῦ Ἀποσπάσματος.

Πρὸς
Τὸ Μικτὸν Ἀπόσπασμα Πρεβέζης

Ἡ ἐκκίνησις τοῦ Μικτοῦ Ἀποσπάσματος ἐκ τῶν θέσεων εἰς ἃς εὑρίσκεται ἤδη κατηυλισμένον κατὰ Σώματα, γενήσεται τὴν πρωΐαν τῆς αὔριον, κατὰ τὴν ἀκόλουθον σειρὰν καὶ τάξιν.

1ον) Τὸ 3ον Τάγμα τοῦ 15ου Συν/τος μετὰ τῶν εἰς αὐτὸ προσκεκολλημένων 7ου Λόχου τοῦ 2ου Τάγματος καὶ τῶν Οὐλαμῶν Ἐμπέδων καὶ Ἐθνοφρουρῶν, θὰ ἐκκινήσῃ ἐν τάξει πορείας τὴν 5ην ὥραν καὶ 30΄ τῆς πρωΐας ἀκριβῶς.

2ον) Τὸ ὑπὸ τὸν κ. Μάνον Ἐθελοντικὸν Σῶμα τῶν Κρητῶν θὰ ἐκκινήσῃ τὴν αὐτὴν ὡς ἄνω ὥραν θὰ βαδίσῃ δὲ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἣν σήμερον τὸ ἑσπέρας ἠκολούθησεν.

Ὁ Οὐλαμὸς τοῦ Ἱππικοῦ θέλει ἀποσπάσῃ τμῆμα του ἐκ 5 ἱππέων ὑπὸ ὑπαξιωματικὸν ὅπως ἐγκαίρως εὑρίσκεται εἰς τὸν καταυλισμὸν τοῦ Σώματος τούτου ἵνα προπορευθῇ τὴν πρωΐαν πρὸς μείζονα ἀσφάλειάν του.

3ον) Τὸ ὑπὸ τὸν Ὁπλαρχηγὸν Ζαχαράκην Ἐθελοντικὸν Σῶμα τῶν Ἠπειρωτῶν θὰ ἐκκινήσῃ ἀπὸ τὸ χωρίον Κανάλι εἰς τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ διανυκτερεύσῃ ἅμα ὡς πληροφορηθεῖ ὅτι αἱ δύο Φάλαγγες τοῦ Πεζικοῦ καὶ τοῦ Σώματος τῶν Κρητῶν αἵτινες θὰ προχωρήσωσιν ἐπὶ τῶν Δυτικῶς τούτου ὁδῶν ἔφθασαν εἰς τὸ ὕψος τοῦ καταυλισμοῦ του. Ὅπως δὲ πληροφορηθῇ τοῦτο ἀσφαλῶς δέον νὰ ἀποστείλῃ εἰς καταλλήλους θέσεις συνδέσμους οἵτινες ἐγκαίρως θὰ τὸν εἰδοποιήσωσι περὶ τούτου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

4ον) Ἡ Μοίρα Πυροβολικοῦ δέον νὰ ἐκκινήσῃ τὴν 5ην ὥραν καὶ 40′ τῆς πρωΐας καὶ θὰ ἀκολουθήσωσιν ἐξ ἀποστάσεως 400-800 μέτρων τὴν οὐρὰν τῆς Φάλαγγος τοῦ Πεζικοῦ.

5ον) Τὸ Χειρουργεῖον θὰ ἀκολουθήσῃ τὸ Πυροβολικὸν ἐκκινοῦν τὴν 6ην ὥραν τῆς πρωΐας. Θὰ σταθμεύσῃ δὲ παρὰ τὸ ἐξωκλήσιον τοῦ Ἁγ. Νικολάου, ἐκλέγον θέσιν κατάλληλον παρὰ τὴν κυρίαν ἀμαξητὴν ὁδόν.

6ον) Ἡ Συζυγαρχία Πυρομαχικῶν θὰ παραμείνῃ εἰς τὴν θέσιν ἣν διὰ τῆς χθεσινῆς Διαταγῆς μου ὥρισα αὐτῇ δηλαδὴ παρὰ τὸ χωρίον Φλάμπουρον πλησίον τῆς ὁδοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 11 χιλιομέτρων ἀπὸ τὸ χωρίον Λοῦρον.

7ον) Ἐπίσης ἡ Ἐφοδιοπομπὴ θὰ παραμείνῃ μέχρι νεωτέρας Διαταγῆς μου εἰς τὴν Μονὴν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων.

8ον) Ἡ Φάλαγξ τοῦ Πεζικοῦ θέλει λάβῃ τὰς ἀναγκαίας καὶ ἀναλόγους πρὸς τὴν κατάστασιν διατάξεις εὐθὺς ὡς ἤθελεν εἰδοποιηθῇ παρὰ τῶν Ἀνιχνευτῶν του καὶ τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς του. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ Ἐμπροσθοφυλακὴ του θέλει σταματήσῃ ἅμα φθάσῃ εἰς τὸ σημεῖον ἔνθα κάμπτουσα πρὸς Ἀνατολὰς ἡ ὁδὸς ἀφήνει πρὸς τὰ δεξιὰ της τὰ πρὸς τὴν πεδιάδα τῆς Νικοπόλεως τελευταῖα ὑψώματα ἅτινα δέον νὰ καταλάβῃ διὰ διαφόρων τμημάτων της. Τὸ κύριον Σῶμα εἰδοποιούμενον ἐκαίρως διὰ τῶν συνδέσμων θέλει ἐπίσης ἀλλάξῃ κατεύθυνσιν πρὸς Ἀνατολὰς τῆς ὁδοῦ καὶ καταλάβῃ τὰ ὑπερκείμενα ταύτης ὡς καὶ τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Νικοπόλεως ὑψώματα, Φλάμπουρον.

9ον) Θὰ εὑρίσκομαι κατά τε τὴν πορείαν ὡς καὶ κατὰ τὴν πρώτην στάσιν τῆς ἔναντι τῶν ἐχθρικῶν θέσεων ἀφίξεως τῆς Φάλαγγος τοῦ Πεζικοῦ ὀλίγα βήματα πρὸ τοῦ Κυρίου Σώματος τῆς ἀνωτέρω Φάλαγγος.

10ον) Ἡ Μοίρα τοῦ Πυροβολικοῦ ἀκολουθοῦσα τὴν οὐρὰν τῆς φάλαγγος τοῦ Πεζικοῦ, θὰ εἰδοποιηθῇ ἐγκαίρως παρ' ἐμοῦ περὶ τοῦ σημείου ἐφ' ὅ δέον νὰ ἀλλάξῃ ἐπίσης κατεύθυνσιν Ἀνατολικῶς πρὸς τὰ προρρηθέντα ὑψώματα, ὅπως τεθῇ πρὸς πυροβόλησιν.

Ἡ ἐκλογὴ τῶν πρὸς τοῦτο θέσεων τῶν Πυροβολαρχιῶν γενήσεται ὑπὸ τοῦ Διοικητοῦ τῆς Μοίρας ὅστις πρὸς τοῦτο δέον ἐγκαίρως νὰ προπορευθῇ.

11ον) Τό τε Πεζικὸν ὡς καὶ τὰ Ἐθελοντικὰ Σώματα Κρητῶν καὶ Ἠπειρωτῶν δὲν θέλουσι σοβαρῶς ἐμπλακῇ εἰς τὸν ἀγῶνα παρασυρόμενα ἐκ τοῦ προκαταρκτικοῦ τυφεκοβολισμοῦ τῶν ἀνιχνευτῶν των μετὰ προκεχωρημένων τμημάτων τοῦ ἀντιπάλου, πρὸ τῆς κρίσεως τῆς πάλης τοῦ Πυροβολικοῦ ἡμῶν μετὰ τοῦ Πυροβολικοῦ τοῦ ἐχθροῦ.

Κατὰ τὴν διάρκειαν ταύτης οὐδέν τμῆμα θέλει προχωρήσῃ ἄνευ εἰδικῆς πρὸς τοῦτο ἐκ μέρους μου ἐντολῆς καὶ κατευθύνσεως.

12ον) Τὰ προπορευόμενα τῶν διαφόρων Φαλάγγων τμήματα τοῦ Ἱππικοῦ εὐθὺς ἅμα τῇ συναντήσει των μετὰ τῶν προκεχωρημένων τμημάτων τοῦ ἐχθροῦ, θέλουσι ἀφήσει τὸ πεδίον ἐλεύθερον εἰς τὰ ἡμέτερα Τμήματα Πεζικοῦ, συγκρατούμενα πλησίον μου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἐν Μονῇ Ἁγίων Ἀποστόλων τῇ 19ῃ Οκτωβρίου 1912
ὁ Διοικητὴς τοῦ Μικτοῦ Ἀποσπασματος
Π. Σπηλιάδης
Ταγματάρχης

Πλὴν τῆς ἀνωτέρω διαταγῆς, εἶχον δώσει ἐν καιρῷ καὶ προφορικῶς εἰς τοὺς ὡς πρὸς τὴν ἐν τῇ μάχῃ τάξιν, τὴν ἀποστολὴν καὶ τὸν τρόπον ἐνεργείας ἑκάστου.

Οὕτω τὸ μὲν Πεζικὸν πλησίον τοῦ ὁποίου θὰ ἱστάμην κατὰ τὴν μάχην θὰ ἐπετίθετο κατὰ τοῦ δεξιοῦ τῆς ἐχθρικῆς παρατάξεως, μὲ τὸ ἀριστερὸν του παρὰ ἀκτὴν τοῦ Ἀμβρακικοῦ Κόλπου.

Τὸ Ἐθελοντικὸν Σῶμα τῶν Κρητῶν θὰ ἐνήργει κατὰ τοῦ κέντρου τοῦ ἐχθροῦ (μέσον περίπου τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Νικοπόλεως).

Τὸ δὲ Ἠπειρωτικὸν Σῶμα θὰ κατήρχετο ἐκ τοῦ ἄκρου δεξιοῦ (παρὰ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν) ἵνα ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ ἀριστεροῦ τῶν ἐχθρικῶν θέσεων αἵτινες ἐστηρίζοντο εἰς τὸ ἐπὶ τῆς θέσεως Μύτικα Πυροβολεῖον.

Θέσεις κατεχόμεναι ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ

1ον) Τὸ ἐχθρικὸν Πυροβολικὸν ὅπερ εἶχεν προορισθῇ, ὅπως ἀμυνθῇ κατὰ πάσης ἐναντίον τῆς Πρεβέζης ἐπιθέσεως ἀπετελεῖτο ἐκ τεσσάρων πυροβόλων Κρούπ τῶν 8,7 βολῆς ἐπιταχυνθείσης.

Δύο τῶν πυροβόλων τούτων ἦσαν τοποθετημένα ἐν πυροβολείῳ κειμένῳ νοτιώτερον ὀλίγον τῶν ἐρειπίων τῆς Νικοπόλεως καὶ εἰς ἀπόστασιν 200 μέτρων ἀπὸ τῆς ἁμαξητῆς ὁδοῦ.

Τὰ δύο δὲ ἄλλα πυροβόλα εὑρίσκοντο τὸ μὲν εἰς τὸ παρὰ τὴν θέσιν Μύτικα καὶ ἀνατολικῶς τοῦ κεντρικοῦ πυροβολείου, τὸ δὲ Δυτικῶς τούτου καὶ εἰς ἀπόστασιν 400 περίπου μέτρων ἀπέχον αὐτοῦ.

Αἱ Πεζικαὶ δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ αἵτινες κατὰ τοὺς μετριωτέρους ὑπολογισμοὺς θὰ ἀνήρχοντο εἰς 1000 περίπου ἄνδρας ἦσαν τοποθετημέναι κλιμακιδὸν καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ στενωτέρου λαιμοῦ τοῦ Ἰσθμοῦ. Μικρὰ τμήματα τούτων εἶχον προωθηθῇ μέχρι τῶν ὑψωμάτων τοῦ Φλαμπούρου.

Αἱ κυριώτεραι ὅμως δυνάμεις ἐκαλύπτοντο ὄπισθεν προχείρων χαρακωμάτων καὶ κυρίως ὄπισθεν τῶν ἐρειπίων ἀποτελούντων ἰσχυρωτάτας θέσεις ἀμύνης.

Ἐκ τῶν θέσεων τούτων καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐκ τῶν προτέρων ἀναγνωρίσεών μου γνωστῶν ἔδει νὰ ἐκτοπίσω τὸν ἐχθρὸν καὶ νὰ τὸν ἀναγκάσω ὅπως εἰσέλθῃ εἰς τὴν διὰ χάνδακος καὶ διὰ παλαιᾶς μὲν κατασκευῆς ἰσχυροτάτου ὅμως περιτειχίσματος περιβαλλομένων.

Τὰ παρὰ τὴν πόλιν Πυροβολεῖα κυρίως κατεσκευασμένα διὰ τὴν ἀπὸ θαλάσσης ἄμυναν τῆς θέσεως εἶχον ὅλα τὰ Πυροβόλα των ἐστραμμένα πρὸς τὴν θάλασσαν, ἦτο δὲ διὰ τοῦτο δυσκολώτατον ἂν ὄχι ἀδύνατον νὰ στραφῶσι πρὸς

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τὴν ξηρὰν καὶ νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ἐναντίον μας.

Εἶχον δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου συλλέξει ὅταν εὑρισκόμην εἰς Φιλιππιάδα ἀσφαλεῖς πληροφορίας.

Τὰ Πυροβόλα ταῦτα, μεγάλης ὀλκῆς κατὰ τὸ πλεῖστον (0,17-0,21) ἀνήρχοντο εἰς 17 τὸν ἀριθμόν.

Μάχη

Δυστυχῶς ἕνεκα τῆς ἀθλιότητος τοῦ καιροῦ, τῶν Στρατευμάτων διελθόντων ὁλόκληρον τὴν νύκτα ὑπὸ ἀδιάκοπον καὶ ραγδαίαν βροχὴν ἥτις ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς 8ης πρωϊνῆς, ἐπῆλθε βραδύτης κατὰ τὴν ἐκκινήσιν τῆς Φάλαγγος τοῦ Πεζικοῦ ἐπὶ μίαν περίπου ὥραν. Ἕνεκα τῆς βραδύτητος αὐτῆς ἡ εἰς τὰς θέσεις τὰς ὁποίας ἔπρεπεν αἰφνιδιαστικῶς νὰ καταλάβωμεν ἄφιξίς μας ἐγένετο μίαν ὥραν βραδύτερον τῆς ὑπολογισθείσης, ἤτοι κατὰ τὴν 7ην ὥραν καὶ 30′ τῆς πρωΐας ὁπότε μεθ' ὅλην τὴν κακοκαιρίαν καὶ τὴν ὁμίχλην ἦτο ἀρκετὸν τὸ φῶς τῆς ἡμέρας ὥστε νὰ γίνῃ κατάφανὴς ἡ κίνησίς μας καὶ κυρίως ἡ τῆς Φάλαγγος τοῦ Πεζικοῦ καθ' ὃ ὁδευούσης ἐπὶ τῆς ἀμαξητῆς ἥτις ἦτο εἰς πολλὰ της σημεῖα κυρίως ἀπὸ τῆς θαλάσσης ὁρατή.

Δὲν ἐπέτυχε λοιπὸν ὁ πρῶτος σκοπὸς μου ὅπως μὴ εννοήσῃ ὁ ἐχθρὸς τὴν παρ' ἡμῶν κατάληψιν τῶν πρὸ τῶν θέσεών του λοφοσειρῶν καὶ ἀντερρεισμάτων τοῦ Φλὰμπορου. Πρὶν ἤ δὲ φθάσῃ ἡ Φάλαγξ τοῦ Πεζικοῦ αὐτὰς ἤρξαντο τὰ ἐχθρικὰ Πυροβολεῖα τοῦ ἐναντίον ἡμῶν πυρός.

Πλὴν τούτων καὶ τὰ προκεχωρημένα τμήματα τῶν ἀνιχνευτῶν καὶ τῆς κεφαλῆς τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς ἡμῶν ἐδέχθησαν πυρὰ Πεζικοῦ, ἐκ Τμημάτων ἐχθρικοῦ Πεζικοῦ ἅτινα εἶχον καταλάβει διὰ προωθήσεως τὰ ὡς προρρηθέντα ὑψώματα.

Εἰς ἐπίμετρον τὴν ἰδίαν στιγμὴν ἄλλος ἀπροσδόκητος ἐχθρὸς ἔδειξε τὴν παρουσίαν του ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ πλευροῦ μας, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ἐξ ἐγγυτάτης δε ἀποστάσεως. Δύο δηλαδὴ ἐχθρικαὶ βενζινάκατοι αἵτινες φαίνεται ἐπεριπόλουν παρὰ τὴν ἀκτὴν ἀφ' ἧς ἐπετήρουν καὶ τὴν ἀμαξητὴν ἀντελήφθησαν τὴν Φάλαγγα τοῦ Πεζικοῦ, ἤρχισαν βάλουσαι διὰ μικροῦ διαμετρήματος πυροβόλων (0,037) πλευρικῶς κατ' αὐτῆς.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐπέφερεν ὡς ἦτο ἐπόμενον ἀρκετὴν σύγχισιν. Εὐτυχῶς τὰ πυρὰ τῶν βενζινακάτων οὐδὲν ἤ ἐλάχιστα ἀποτελέσματα ἐπέφερον πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μετά τὴν πρώτην σύγχισιν πάντες ἀντελήφθησαν.

Ἔπαυσαν ἄλλωστε ταχέως τὰ πυρὰ των τραπεῖσαι ὁλοταχῶς πρὸς τὰ ὀπίσω, διότι σπεύσας εἰς τὸ Πυροβολικὸν διέταξα τὸ 1ον καὶ 2ον Πυροβόλον τῆς Φάλαγγός του ὅπως τεθῇ πρὸς πυροβόλησιν ἐκ τῆς θέσεως εἰς ἣν εὑρίσκετο καὶ νὰ ἀπομακρυνθῶσιν ὀλίγον ὀπισθοδρομοῦντα τὰ λοιπά. Πράγματι, τὰ ἀποτελέσματα τῶν ὀλίγων βολῶν τῶν Πυροβόλων τούτων ὑπῆρξαν καταφανῆ, διότι

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ἐνῶ ἠνάγκασαν μετά 5΄ τὰς βενζινακάτους νὰ ἀπομακρυνθῶσιν καὶ παύσουν βάλλουσαι, αφ' ἑτέρου ἐνεψύχωσαν τὸ ταραχθὲν καὶ πρὸς στιγμὴν κλονισθὲν Πεζικὸν μας.

Συγχρόνως ἀπέστειλα ἐφίππους ἀγγελιαφόρους πρὸς τὰ Ἐθελοντικὰ Σώματα τῶν Κρητῶν καὶ Ἠπειρωτῶν ἵνα ἐπιταχύνωσι τὴν πορείαν των καὶ καταλάβωσι τὸ ταχύτερον τὰς ὁρισθείσας ἐπὶ τῶν προαναφερθέντων ὑψωμάτων θέσεις των, ἐκδιώκοντα τὰ ἐπὶ τούτων προκεχωρημένα τυχὸν τμήματα Ἐχθρικου Πεζικοῦ.

Μεθ' ὅ δρομαίως μετέβην εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς Φάλαγγος τοῦ Πεζικοῦ ὅπου μετὰ τοῦ Διοικητοῦ τοῦ Πεζικοῦ Ταγματάρχου Δούλη προωθήσαμεν ἕνα Λόχον πρὸς παρακολούθησιν τῶν ἀποσυρομένων ἤδη ἐχθρικῶν Τμημάτων. Ὁ Λόχος οὗτος ὅστις ἐξετέλεσεν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τμῆμα Πεζικοῦ κάλλιον τὸ καθῆκον του διωκεῖτο ἀπὸ τὸν Ὑπολοχαγὸν Κοσμόπουλον.

Συγχρόνως θεωρήσας ἀναγκαῖον ὅπως κατὰ τὰς πρώτας στιγμὰς τῆς εμπλοκῆς, καθ' ἃς ἕνεκα τοῦ πρωτοπείρου πολεμικῶς τοῦ Στρατεύματος εὑρέθη τοῦτο ὁπωσδήποτε ἐν ἐνδυασμῷ, ἐμψυχωθῇ διὰ τοῦ παραδείγματος, ἔσπευσα ἔφιππος ἀκολουθούμενος μόνον ὑπὸ τοῦ Ἰλάρχου Γαβριελάκη καὶ τοῦ Ἀνθ/γοῦ Μελᾶ, μετὰ τὴν προώθησιν τῶν πρώτων Τμημάτων, νὰ ἀνέλθω εἰς τὸ ὑψηλότερον καὶ καταφανέστερον σημεῖον τῆς λοφοσειρᾶς ὁπόθεν ἐξηκολούθουν παρακελεύων καὶ ενθαρρύνων τὰ ὀλίγον κατωτέρω διερχόμενα πρὸ ἐμοῦ τμήματα τοῦ Πεζικοῦ. Εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἐξακολουθὼν νὰ ἵσταμαι ἔφιππος ἐπὶ ὥραν ἀρκετήν, ἐγενόμην ὁ στόχος τῶν πυρῶν τῶν προκεχωρημένων ἐχθρικῶν τμημάτων Πεζικοῦ, ἐξ ὧν ὅμως μόνον ὁ ἵππος μου ὡς καὶ οἱ τῶν δύο ὑπασπιστῶν μου ἐφονεύθησαν.

Αἱ ἀνωτέρω δὲ προσπάθειαι καὶ ἐνέργειαι ἔσχον ἀμέσως ἄριστα ἀποτελέσματα, καθ' ὅσον ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ ἀπομακρυνθέντων δρομαίως ὅλων τῶν προκεχωρημένων τμημάτων τοῦ ἐχθρικοῦ Πεζικοῦ, ἔμειναν ἐλεύθερα εἰς ἡμᾶς ὅλα τὰ ὑψώματα τῆς ἀφετηρίας διά τὴν ἐπίθεσίν μας ὡς καὶ αἱ πρὸς τὴν Νικόπολιν κλιτῦες αὐτῶν.

Εἰς τὸ μέσον περίπου τῶν ὑψωμάτων τούτων παρέμεινα μετά τῶν ὑπασπιστῶν μου, τῶν συνδέσμων τῶν διαφόρων Σωμάτων καὶ τοῦ Οὐλαμοῦ Ἱππικοῦ μου συγκεντρωθέντος συμφώνως πρὸς τὰς διαταγὰς μου ὀλίγον ὄπισθεν τῆς θέσεώς μου.

Ἐν τούτοις τὸ Πυροβολικὸν ἕνεκα τοῦ λασπώδους καὶ γλοιώδους ἐδάφους ἐδυσχεραίνετο μεγάλως νὰ ἀνέλθῃ ἐκ τῆς ὁδοῦ ἀλλάζον κατεύθυνσιν πρὸς τὰ ὑψώματα, ἔσπευσα λοιπὸν ἀφοῦ μόνος ἐξέλεξα καὶ τὰς θέσεις πρὸς πυροβόλησιν τῶν Πυροβολαρχιῶν, ὅπως ὑποδείξω εἰς αὐτὰς τὰς ὁδεύσεις τὰς ὁποίας ἔπρεπε νὰ λάβουν ὅπως ἀνέλθωσιν μέχρις αὐτῶν.

Ὁ Διοικητὴς τῆς Μοίρας Πυροβολικοῦ Ἀναγνωσταρὰς Ἑλ. ὅστις ἔδει συμφώνως πρὸς ρητὰς ἐπὶ τούτου παραγγελίας μου ἐγκαίρως δοθείσας αὐτῷ να εξεύρῃ τὰς θέσεις ταύτας, εἶχεν ἐπ' ἀρκετὴν ὥραν ἐξαφανισθῇ, παρουσιάσθη δὲ μόνον μετὰ τὴν τακτοποίησιν τῶν πραγμάτων.

Αἱ προρρηθεῖσαι θέσεις εὑρισκόμεναι παρὰ τὸ μέσον καὶ ὀλίγον ὄπισθεν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τῆς ὀφρύος τῶν ἐν λόγῳ ὑψωμάτων εἶχον ἄριστον πρὸ αὐτῶν πεδίον βολῆς. Ἡ δὲ ἀπὸ τὸ κεντρικὸν Πυροβολεῖον τοῦ ἐχθροῦ ἀπόστασίς των ὑπελογίσθη ὅτι δὲν ὑπερέβαινε τὰ 4.000 μέτρα.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς δὲ καθ' ἣν ἀμφότεραι αἱ Πυροβολαρχίαι αἵτινες διῳκοῦντο ἀπὸ τοὺς ὑπολ. Κον Χαβίνην καὶ Μπούφην ἤρξαντο βάλλουσαι κατὰ τῶν ἐχθρικῶν θέσεων καὶ τοῦ Πυροβολικοῦ τοῦ ἀντιπάλου ἤλλαξαν ἐπαισθητῶς ὄψιν τὰ πράγματα εἰσελθόντα εἰς τὴν παρ' ἐμοῦ πρὸ πολλοῦ προσδοκουμένην φάσιν, ἥτις μὲ ἔκαμνε νὰ πιστεύσω ἀκραδάντως ὅτι ἡ ἔκβασις τῆς μάχης δὲν ἦτο δυνατὸν ἢ νὰ εἶναι ὑπὲρ ἡμων.

Μία ἐκ τῶν βενζινακάτων αἵτινες τόσην ταραχὴν ἐπροξένησαν εἰς τὴν Φάλαγγα τοῦ Πεζικοῦ διὰ τοῦ αἰφνιδιασμοῦ του βληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Πυροβολικοῦ μας ἀνεφλέγετο ἤδη ὡς πυροτέχνημα ἐν μέσῳ θαλάσσης ἡ δὲ ἑτέρα ἀπεσύρθη πρὸς τὴν ξηρὰν ἐφ' ἧς κλίνασα ἀνεπαύετο συνεπείᾳ προφανοῦς βλάβης.

Ἐννοεῖται ὅτι τὸ θέαμα τῶν βενζινακάτων τούτων ἐπλήρωσε χαρᾶς & θάρρους ὅλους τοὺς ἄνδρας τοῦ Ἀποσπάσματος.

Τὰ ἐχθρικὰ Πυροβολεῖα ὧν τὸ πῦρ ἦτο δι' ἡμᾶς τελείως ἀβλαβές, καθ' ὅσον οὐδέν βλῆμα διερρηγνύετο, ἤρχισαν μικρὸν καὶ κατ' ὀλίγον νὰ ἐλαττοῦσι τὴν ζωηρότητα καὶ ἔντασιν τῶν πυρῶν των. Κατὰ τὴν 10 καὶ 30′ μάλιστα ὥραν π.μ. παμμεγίστη στήλη πυκνοῦ καὶ μαύρου καπνοῦ μετὰ φλογῶν ἀνήρχετο πρὸς τὸν οὐρανὸν, ὁ καπνὸς οὗτος ἐφαίνετο ὅτι ἐξήρχετο ἐκ τοῦ Κεντρικοῦ Πυροβολείου. Ὁ καπνὸς οὗτος ὅστις προφανῶς ἐπρόδιδεν ἀνάφλεξιν πυρομαχικῶν τοῦ ἀντιπάλου, ἐκορύφωσε τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ Στρατεύματός μας ἐκδηλωθέντα διὰ ζωηρῶν ἰαχῶν.

Τὴν στιγμὴν ταύτην ἤρξατο ἡ κανονικὴ καὶ μεθοδικὴ προέλασις τριῶν Λόχων τοῦ Πεζικοῦ μας προηγουμένου πάντοτε τοῦ 1ου Λόχου ἐπικεφαλῆς τοῦ ὁποίου εἶχε τεθῇ καὶ ὁ Διοικητὴς τοῦ Πεζικοῦ Ταγματάρχης κος Δούλης.

Ἐκ τοῦ μέσου ἤρχισεν ὁμοίως ἡ προέλασις τοῦ Ἐθελοντικοῦ Σώματος τῶν Κρητῶν ἐκ δὲ τοῦ δεξιοῦ τῆς παρατάξεώς μας ἡ τοῦ Σώματος τῶν Ἠπειρωτῶν.

Τὰ πρῶτα τμήματα ἀφοῦ ἐξέβαλον τοὺς ἀντιπάλους ἐκ τῶν τελευταίων πρὸς ἡμᾶς ἐρειπίων τῆς Νικοπόλεως ἤρξαντο σφοδροῦ πυρὸς κατὰ τῶν κυρίων αὐτοῦ θέσεων, ἐνισχύοντο δὲ διαρκῶς ἐκ τῶν ἀκολουθούντων διαφόρων σωμάτων τῶν ἀκροβολιστικῶν των γραμμῶν.

Οὕτω κατελαμβάνοντο διαδοχικῶς ἐκτοπιζομένου τοῦ ἐχθροῦ ὅλαι αἱ προκεχωρημέναι αὐτοῦ θέσεις.

Περὶ τὴν μεσημβρίαν ἀπέστειλα δι' ἐφίππου ἀγγελιαφόρου ἀναφορὰν εἰς τὸν Κον Ἀρχηγόν, δι' ἧς ἐξέθετον τὰ τῆς προφανοῦς τροπῆς τῆς μάχης ὑπὲρ ἡμῶν μὲ τὴν προσθήκην ὅτι ὄχι μόνον δὲν εἶχον πλέον ἀνάγκην ἐνισχύσεώς τινος, ἀλλὰ τούναντίον ἤλπιζον ὅτι μέχρι τῆς ἑσπέρας ἡ τελικὴ νίκη θὰ ἔστεφε τὰς προσπαθείας μας διὰ τῆς κατατροπώσεως τοῦ ἀντιπάλου.

Τὴν 1ην μ.μ. ὥραν βλέπων καταφανῶς πλέον τὴν ἐλάττωσιν τῆς ἐντάσεως τῶν πυρῶν τοῦ ἀντιπάλου καὶ ἰδίᾳ τοῦ Πυροβολικοῦ οὗτινος μόνον τὰ δύο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πυροβόλα τοῦ Κεντρικοῦ Πυροβολικοῦ[10] *ἐξηκολούθουν βάλλοντα ἀλλὰ διὰ βραδείας βολῆς, ἔκρινα κατάλληλον τὴν στιγμὴν ὅπως ἐνισχύσω διὰ τῆς πλησίον μου τηρουμένης ἐφεδρείας τὰς προκεχωρημένας γραμμὰς, διὰ τὴν τελικὴν προσπάθειαν τῆς δι' ἐφόδου κατοχῆς τῶν θέσεων τοῦ ἐχθροῦ.*

Διέταξα ὅθεν τὸν Λοχαγὸν Πετροπουλάκην Ἀνάργυρον καὶ Ὑπολοχαγὸν Νικάκην ὅπως συντάξωσι τοὺς Λόχους των καὶ μὲ ἀκολουθήσωσι.

Τὸ αὐτὸ διέταξα καὶ εἰς τὸ ἑξ 100 ἀνδρῶν τμῆμα τῶν Ἐθνοφρουρῶν καὶ Ἐμπεδων, ὡς καὶ τὴν Πυροβολαρχίαν τοῦ Χαβίνη ἥτις ζευγνύουσα ἔδει νὰ ἀκολουθήσῃ τοὺς ἀνωτέρω δύο Λόχους.

Εἰς τὴν Πυροβολαρχίαν τοῦ Μπούφη ἥτις ἔδει νὰ παραμείνῃ εἰς τὴν θέσιν της, παρήγγειλα ὅπως ὑποστηρίζει τὴν προχώρησιν ἡμῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ Πυροβολικοῦ ὅπερ κατερχόμενον διὰ τῶν κλιτύων τῶν ὑψωμάτων θὰ παρουσίαζε μέγιστον καὶ λίαν καταφανῆ στόχον διὰ τὰ πυρὰ τοῦ ἀντιπάλου.

Διέταξα δηλαδὴ τὴν Πυροβολαρχίαν ταύτην νὰ βάλῃ διὰ δραστικοῦ πυρός κατὰ τοῦ Κεντρικοῦ Πυροβολείου καὶ τῶν θέσεων τῆς κυρίας ἀμυντικῆς ὀργανώσεως τοῦ ἀντιπάλου.

Ὅτε δὲ θὰ ἀντελαμβάνετο ὅτι οὗτος ἀπεσύρετο πρὸς τὸν ἐλαιῶνα τὸν καλύπτοντα ἐπὶ βάθους 3½ περίπου χιλιομέτρων τὴν πόλιν νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ ἐπιμόνως διὰ μακρᾶς βολῆς καὶ ἐντὸς τοῦ ἐλαιῶνος.

Κατόπιν ἀφοῦ κατήλθομεν καὶ ἐπροχωρήσαμεν ἐπ' ἀρκετὸν ἐν πυκνῇ τάξει εἰς τὸ πεδινὸν μέρος, προώθησα τὸν μέν Λόχον τοῦ Πετροπουλάκη ὡς καὶ τὸ τμῆμα τῶν Ἐθνοφρουρῶν πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ κέντρου, τὸν δὲ Λόχον τοῦ Νικάκη πρὸς τὰ τμήματα τοῦ ἄκρου ἀριστεροῦ μας μὲ κατεύθυνσιν κατὰ τοῦ Κεντρικοῦ Πυροβολείου, ὅπερ βάλλον τὴν στιγμὴν ταύτην (2 μ.μ.) βραδύτατα καὶ λίαν ἀνεπιτυχῶς ἦτο προφανὲς ὅτι ἔρριπτε τὰς τελευταίας του βολὰς αἴτινες ἀναπαρίστων καὶ τὰς τελευταίας ἀναλαμπὰς τοῦ σβενωμένου καὶ ἐκπνέοντος ἠθικοῦ τοῦ ἀντιπάλου.

Καὶ ὄντως μετὰ ἡμίσειαν ὥραν ἤτοι περὶ τὴν 2ᵃᵛ καὶ ½ μ.μ. ἔπαυσεν ἐντελῶς νὰ βάλλῃ τὸ Πυροβολικὸν τοῦ ἐχθροῦ, ἀλληλοδιαδόχως δὲ ἐκτοπιζόμενα τὰ Στρατεύματα τοῦ Πεζικοῦ του ἤρχισαν νὰ ὑποχωρῶσιν ἀτάκτως εἰσδύοντα εἰς τὸν πυκνὸν ἐλαιῶνα.

Τὴν 3ην ὥραν καὶ 30΄ ἐκυμάτιζεν ἤδη ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου μέρους τοῦ Κεντρικοῦ Πυροβολείου ἡ Κυανόλευκος.

Ἐπὶ τοῦ Πυροβολείου τούτου ἐγκαταλειφθέντος ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ εὗρον οἱ πρῶτοι ἀφιχθέντες Στρατιῶται τοῦ Πεζικοῦ μετὰ ὁμάδός τινος Κρητῶν τὰ δύο Πυροβόλα ἄνευ βλάβης καὶ ποσότητα ἐπαρκῆ βλημάτων.

Μεταβὰς ἀμέσως εἰς τὸ Πυροβολεῖον τοῦτο εὗρον ὅτι ἡ θέσις ἦτο καταλληλοτάτη πρὸς τοποθέτησιν μιᾶς Πυροβολαρχίας ἵνα βάλῃ κατὰ τοῦ περιτυχώματος καὶ κατὰ τῆς πόλεως αὐτῆς.

---

[10] Προφανώς εννοεί *Πυροβολείου.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἐκάλεσα ὅθεν διὰ τοῦ Ἰλάρχου Γαβριελάκη τὴν Πυροβολαρχίαν Χαβίνη ἥτις ἀνελθοῦσα εἰς τὸ Πυροβολεῖον ἐτάχθη πρὸς Πυροβόλησιν τὴν 4ην καὶ ½ μ.μ.

Τότε διέταξα τὸν προρρηθέντα Πυροβολάρχην ὅπως κάμῃ ἔναρξιν βολῆς κατὰ τῆς πόλεως συστήσας ὅπως αὕτη οὖσα λίαν βραδεία μὴ ὑπερβῇ τὰ τέσσαρα βλήματα κατὰ 20′ τῆς ὥρας.

Ὑπέδειξα δὲ καὶ τὸν στόχον ἐναντίον τοῦ ὁποίου ὤφειλε νὰ βάλῃ ἐξ ἀποστάσεως 4 χιλιομέτρων. Ὁ στόχος οὗτος ἦτο μία συστὰς ἐκ 3-5 κυπαρισσίων καὶ ὁ μιναρὲς τοῦ ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς πόλεως Τεμένους. Ὑπέδειξα δὲ τὸν ἀνωτέρω στόχον διότι μοὶ ἦτο γνωστὸν ὅτι πολὺ πλησίον καὶ πέριξ αὐτοῦ εὑρίσκετο ἡ Τουρκικὴ συνοικία τῆς πόλεως.

Τὴν παῦσιν τοῦ βραδέος τούτου πυρός, ὅπερ δὲν εἶχεν ἄλλον σκοπόν, ἢ τὴν ψυχολογικὴν βίαν καὶ ἠθικὴν πίεσιν ἐπὶ τῶν Ὀθωμανῶν κατοίκων τῆς πόλεως, τῆς ἐν αὐτῇ Φρουρᾶς καὶ τῶν διαφόρων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχῶν διέταξα περὶ τὴν 6ην τῆς ἑσπέρας, ὁπότε λόγῳ τοῦ ἐπελθόντος σκότους ἦτο ἀδύνατος ἡ ἐξακολούθησίς του.

Ἤμην ἄλλωστε βέβαιος ὅτι ἐπετεύχθη τελείως ὁ σκοπὸς μου καθόσον ἐφρόνουν ὅτι δὲν ἐχρειάζετο μείζων προσπάθεια διὰ νὰ συμπληρωθῇ ὁ κλονισμὸς τοῦ ἠθικοῦ τοῦ ἐχθροῦ ὃν οὗτος ὑπέστη κατὰ τὴν πολύωρον μάχην τῆς Νικοπόλεως ἧς ἀπότέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ κατατρόπωσίς του καὶ ἡ ἐν τῇ πόλει καταφυγή του.

Ἐνέργεια τοῦ Ναυτικοῦ μας

Τόσον τὸ ἐν τῷ Κόλπῳ τοῦ Ἀμβρακικοῦ ὅσον καὶ τὸ ἐκτὸς αὐτοῦ Ναυτικὸν ἡμῶν, ὅπερ κατὰ τὴν προρρηθείσαν τηλεγραφικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ Κου Ἀρχηγοῦ Σαπουντζάκη, ἔδει νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν κατὰ τῆς Νικοπόλεως καὶ Πρεβέζης ἐνέργειαν τοῦ ὑπ' ἐμὲ Στρατεύματος συγχρονίζον καὶ συνδυάζον τὴν ἐνέργειαν τῶν πυρῶν του, μετὰ τῶν πυρῶν τῆς Μοίρας Πυροβολικοῦ μου, ἐλαχίστας προσέφερεν ἡμῖν ὑπηρεσίας, καθ' ὅσον ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἀγῶνος, καὶ δὴ κατὰ τὴν κρισιμωτέραν δι' ἡμᾶς στιγμήν, ὁπότε δηλαδὴ ἡ Φάλαγξ τοῦ Πεζικοῦ μετὰ τοῦ Πυροβολικοῦ μας προσπαθοῦσα νὰ καταλάβῃ τὰς ὁρισθείσας διὰ τὴν ἀφετηρίαν τῆς μάχης θέσεις αὐτῆς, προσεβάλλετο βιαίως ἔκ τε τῆς θαλάσσης καὶ τῆς ξηρᾶς διὰ πυρῶν Πυροβολικοῦ, οὐδὲν πλοῖον ἰδικὸν μας ἔσπευσεν ὅπως παράσχῃ βοήθειάν τινα. Ἴσως ὅμως τοῦτο δὲν ἦτο εὔκολον λόγῳ τῆς μεγάλης κακοκαιρίας καὶ τῆς πυκνῆς ὁμίχλης.[11]

[11] Η παρατήρηση αυτή του Π. Σπηλιάδη «τόσον τὸ ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἀμβρακικοῦ ὅσον καὶ τὸ ἐκτὸς αὐτοῦ Ναυτικὸν ἡμῶν [...] ἐλαχίστας προσέφερεν ἡμῖν ὑπηρεσίας, καθ' ὅσον ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἀγῶνος, καὶ δὴ κατὰ τὴν κρισιμωτέραν δι' ἡμᾶς στιγμὴν [...] οὐδὲν πλοῖον ἰδικὸν μας ἔσπευσεν ὅπως παράσχῃ βοήθειάν τινα», είναι περίεργη και μάλλον αδικεί το Ναυτικό,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἀλλὰ οὔτε καὶ προσπάθειά τῆς ἐφάνη ὅτι ἐγένετο πρὸς συνάντησίν μου διά τινος τῶν ἀξιωματικῶν του χάριν τῆς ὑποδεικνυομένης ὡς εἴρηται Διαταγῆς τοῦ Κου Ἀρχηγοῦ συνεννοήσεως.

Τοιαύτη δὲ ἐκ μέρους μου προσπάθεια εἶνε προφανὲς ὅτι ἦτο ἀδύνατος, δεδομένου ὅτι διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ μετὰ τῶν πλοίων ἐπικοινωνία μου, ὑπῆρχεν ἀνάγκη λέμβου ἧς ὡς εἰκὸς ἐστερεῖτο τὸ ὑπ' ἐμὲ Ἀπόσπασμα.

Συνάντησις λοιπὸν μετὰ τῶν Ναυτικῶν δὲν ἐγένετο ἢ τὴν πρωΐαν τῆς συνθηκολογήσεως μετὰ τῶν Ἀρχῶν καὶ τῶν Προξένων Πρεβέζης πρὸς παράδοσίν της.

Διαπραγματεύσεις πρὸς παραδοσιν τῆς φρουρᾶς καὶ τῆς πολεως

Περὶ τὴν 7ην ὥραν τῆς ἑσπέρας διέταξα τὸν ἕτερον τῶν Ὑπασπιστῶν μου Ἀνθυπίλαρχον κ. Μελάν Γ. ὅπως ἐπιβῇ τοῦ ἀποσταλέντος τὴν στιγμὴν ἐκείνην παρὰ τοῦ Ἀρχηγείου διὰ νὰ λάβῃ πληροφορίας αὐτοκινήτου καὶ μεταβῇ ἀμέσως εἰς Ἄρταν διὰ νὰ ἀναφέρῃ προφορικῶς καὶ ἐν λεπτομερείᾳ εἰς τὸν Κον Ἀρχηγὸν τὰ τῆς μάχης Νικοπόλεως καὶ τῶν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης γνωστῶν ἀποτελεσμάτων.

Ἐπίσης τὸν διέταξα ὅπως ἀναφέρῃ τὰ τοῦ βομβαρδισμοῦ πρὸς ἐκφοβισμὸν τῶν Ὀθωμανῶν καὶ τῶν Ἀρχῶν τῆς πόλεως καὶ ὅτι προετιθέμην ἵνα τὸν ἐξακολουθήσω καὶ τὴν πρωΐαν τῆς ἑπομένης διὰ τῶν δύο Πυροβολαρχιῶν μου δι' ἠθικὸν ἐκβιασμὸν πρὸς παράδοσιν, ἥτις ἤμην βέβαιος ὅτι δὲν θὰ ἐβράδυνε νὰ συντελεσθῇ.

Ἀλλ' ἡ λύσις τοῦ δράματος ἐπῆλθε ταχύτερον ἀκόμη ἀφ' ὅσον προσεδώκων, διότι τὴν 3ην ὥραν καὶ ½ μετὰ τὸ μεσονύκτιον ἀγρυπνῶν εἰσέτι ἤκουσα μεμακρυσμένους ἤχους σάλπιγγος, ἐκ τῆς πόλεως προερχομένους.

Ἐννοήσας ὅτι κάτι ἔκτακτον συνέβαινεν ἐξῆλθον τῆς σκηνῆς μου ὅπως ἐξετάσω καὶ πληροφοτηθῶ. Δὲν παρῆλθον ὅμως ἢ λεπτά τῆς ὥρας ὅτε ἔφιππος Ἀξιωματικὸς τρέχων ἀπὸ ρυτῆρος ἐστάθη πρὸ τῆς σκηνῆς μου καὶ ἐζήτει ἀπὸ τὸν Στρατιώτην Φρουρὸν νὰ μοὶ ὁμιλήσῃ.

γιατί όπως προκύπτει από την έκθεση του Ν. Μακκά («παρὰ τὴν Σαλαώραν εὑρισκόμενοι περὶ τὴν 8 π.μ. [...] ἠκούσαμεν τὸν πρῶτον κανονιοβολισμὸν καὶ εὐθὺς ἐπλεύσαμεν πρὸς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Λούρου ἀρχίσαντες μετὰ τῆς „Δ" τὸ πῦρ κατὰ τῶν ὀχυρωμάτων Νικοπόλεως [...]. Τὸ πῦρ ἡμῶν ἐξηκολουθήσαμεν κατὰ τοῦ ἀραιῶς βάλλοντος πυροβολείου Νικοπόλεως διὰ συνήθων ὀβίδων μέχρι τῆς 2 μ.μ., διαδρομοῦντες ἔναντι αὐτοῦ [...]») ουσιαστική ήταν η συμβολή των κανονιοφόρων στις χερσαίες επιχειρήσεις, παρά τη μεγάλη θαλασσοταραχή και τον ισχυρό βοριά. Αλλά και από τα εκτός Αμβρακικοῦ πλοία ερρίφθησαν 47 βολές κατά των πυροβολείων Νικοπόλεως, και τη διακοπή του πυρός διέταξε ο πλοίαρχος Δαμιανός όταν αντελήφθη ότι οι βολές των πλοίων του μπορούσαν να δυσχαιράνουν την προέλαση του Ελληνικού Στρατού, τις κινήσεις του οποίου δεν μπορούσε να δει, λόγω της μορφολογίας του εδάφους. Πρβλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ 1991, 146: «Την επίθεση του ελληνικού Αποσπάσματος προς τη Νικόπολη, υποστήριξε και η Ναυτική Μοίρα Ιονίου Πελάγους, κυρίως με βολές που εκτέλεσε κατά των τουρκικών Πυροβολείων Νικοπόλεως».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἱστάμενος ἐκεῖ πλησίον τὸν ἠρώτησα τὶ συνέβαινε. Αὐτὸς δὲ ἀναγνωρίσας με μοὶ ἀνέφερεν ὅτι ἐξελθόντες πρὸ ὀλίγης ὥρας οἱ ἐν Πρεβέζῃ Πρόξενοι τῶν Δυνάμεων ὡς καὶ ὁ Ἀντιπρόσωπος τοῦ Τούρκου Διοικητοῦ ἐζήτησαν νὰ μὲ ἴδωσιν ἀμέσως, καὶ ὅτι οὗτοι μὲ ἀναμένουσι, εἴς τινα πλησίον τῶν προφυλακῶν σκηνήν, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἀξιωματικὸς οὗτος ἔμελλε νὰ μὲ ὁδηγήσῃ.

Ἐζήτησα ἀμέσως τὸν ἵππον μου καὶ ἀνεχώρησα καλπάζων μετὰ τοῦ Ὑπασπιστοῦ μου καὶ τῶν κ. Α. Καραπάνου καὶ Α. Σαχτούρη τοὺς ὁποίους παρεκάλεσα ὅπως μὲ ἀκολουθήσουν διὰ τὴν σύνταξιν μετὰ τῶν Προξένων τῶν σχετικῶν περὶ παραδόσεως ἐγγράφων καὶ πρωτοκόλλων (διότι αὐθόλως ἀμφέβαλλον ὅτι οἱ Πρόξενοι δὲν μὲ ἐζήτουν δι' ἄλλον τι ἢ ὅπως συζητήσουν διὰ τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως).

Ὄντως ἀνέμενον ἐντὸς σκηνῆς πρὸ ἡμισείας περίπου ὥρας οἱ κ. Λ. Σκέφερης ὑποπρόξενος τῆς Ρωσίας, Καῖσαρ Κονεμένος ὑποπρόξενος τῆς Ἀγγλίας, Juler Meichaer de Moichena[12] *ὁ ἀπόστρατος ταγματάρχης ὑποπρόξενος τῆς Αὐστροουγγαρίας καὶ ὁ Μεχμὲτ Σελιανιντὶν Διερμηνεὺς τῆς Διοικήσεως τῆς πόλεως ἀντιπρόσωπος τοῦ Διοικητοῦ αὐτῆς.*

Οἱ ἀνωτέρω κύριοι μετὰ τὰς πρώτας διατυπώσεις ἀφηγήθησαν τὰς λαβούσας χώραν συνεννοήσεις των μετὰ τὴν παῦσιν τοῦ πυρὸς τοῦ Πυροβολικοῦ μας, μετὰ τοῦ Διοικητοῦ τῆς Πρεβέζης καὶ λοιπῶν Στρατιωτικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἀρχῶν τῆς πόλεως. Κατὰ τὰς συνεννοήσεις ταύτας ἐδήλωσαν ἐγγράφως εἰς τὸν Διοικητὴν ὅτι πᾶσα περαιτέρω αἱματοχυσία ἤθελεν εἶσθαι ματαία καὶ μόνον πρὸς βλάβην τῆς πόλεως καὶ τῶν πολλαπλῶν συμφερόντων τῶν κατοίκων της, ἀδιαφόρως ἐθνικότητος, θὰ ἐγίνετο. Καὶ ὅτι ἡ Φρουρὰ τῆς Πρεβέζης ἐξετέλεσε τὸ ἑαυτῆς καθῆκον ἐφ' ὅσον ἦτο ἀνθρωπίνως δυνατὸν ἀμυνθεῖσα Ἡρωϊκῶς.

Μετὰ ταῦτα, οἱ Κοι Πρόξενοι μοὶ ἐδήλωσαν ὅτι αἱ ἐνέργειαί των κατέληξαν εἰς τὴν συγκατάθεσιν τῶν Ἀρχῶν πρὸς παράδοσιν τῆς πόλεως μεθ' ἅπαντος τοῦ ἐν αὐτῇ πολεμικοῦ καὶ παντοειδοῦς Στρατιωτικῆς φύσεως ὑλικοῦ, τῆς Φρουρᾶς καὶ τῶν ὁπωσδήποτε συμμετασχόντων εἰς τὰς καθ' ἡμῶν πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις ἐθελοντικῶν Σωμάτων κ.λ.π. ὑπὸ τοὺς ἑξῆς ὅρους.

Προταθέντες ὅροι πρὸς παράδοσιν

1ον. Ἡ παράδοσις τῆς πόλεως καὶ ἡ ἐν αὐτῇ εἴσοδος τοῦ στρατεύματος να λάβῃ χώραν τὴν 11ην ὥραν τῆς πρωΐας.

2ον. Ἐν τῇ πόλει δὲν θέλει εἰσέλθῃ ἢ ὁ τακτικὸς μόνον Στρατός, ἀποκλειομένης τῆς εἰσόδου εἰς τὰ ἐθελοντικὰ Σώματα τῶν Κρητῶν καὶ Ἠπειρωτῶν οἵτινες ἠδύναντο νὰ προβῶσιν εἰς ἀταξίας, ἁρπαγὰς καὶ ἀντεκδικήσεις.

---

[12] Εννοεί τον Julius Meichsner von Meichsenau.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

3ον. Οἱ Αἰχμάλωτοι Ἀξιωματικοὶ θὰ φέρωσι τὰ ξίφη των καὶ μετ' αὐτῶν θὰ ἐπιβιβασθῶσιν ἐπὶ τῶν πλοίων τοῦ Ἑλλην. Ναυτικοῦ.

4ον. Θὰ ἐξησφαλίζετο ἡ ζωή, ἡ τιμὴ καὶ ἡ περιουσία τόσον τῶν οἰκογενειῶν τῶν Ἀξιωματικῶν Αἰχμαλώτων ὅσον καὶ τῶν κατοίκων ἀδιαφόρως ἐθνικότητος.

Τοὺς ὅρους τούτους παρεδέχθην κατ' ἀρχήν, εἶχον ὅμως σοβαράς τινας ἀντιρρήσεις διὰ μερικοὺς ἐξ αὐτῶν.

Αἱ ἀντιρρήσεις μου δὲ αὗται κυρίως ἐπέβλεπον τὸν ὅρον δι' οὗ δὲν θὰ ἐπετρέπετο εἰς τοὺς ἐθελοντὰς Κρήτας καὶ Ἠπειρώτας ἡ ἐν τῇ πόλει εἴσοδος. Διότι ὄχι μόνον τελείως ἄδικον θὰ ἦτο νὰ ἐμποδισθῶσιν ἄνδρες οἵτινες τόσον ἐμόχθησαν καὶ διὰ θυσιῶν συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην, ἀπὸ τοῦ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν πόλιν, ἀπολαύσωσι δὲ καὶ αὐτοὶ τῶν ἠθικῶν καρπῶν τῶν κόπων των. Ἀλλὰ καὶ ἀδύνατον, διότι διὰ τίνων μέσων θὰ ἠμποδίζετο εἰς 600 ἄνδρας ὡπλισμένους ὅπως εἰσέλθωσιν εἰς μίαν πόλιν ἥτις ἦτο ἀνοικτὴ δι' ὅλον τὸν κόσμον. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι τοῦτο ἦτο κατορθωτόν, τὶ θὰ ἔκαμνον οἱ ἄνδρες τῶν Σωμάτων τούτων ἐν δικαίᾳ ἀγανακτήσει διατελοῦντες ἐὰν ἀφήνοντο νὰ διασπαρῶσιν εἰς τὰ πέριξ χωρία τῆς ὑπαίθρου;

Ἀνεγνώριζον ὅμως ἐνδομύχως ὅτι πάντως ἦτο ἀσύμφορος ἡ ἐν τῇ πόλει εἴσοδός των καθ' ὃν χρόνον θὰ εὑρίσκοντο ἀκόμη ἐν αὐτῇ οἱ μέλλοντες νὰ παραδοθῶσιν ὡς αἰχμάλωτοι Ἀξιωματικοὶ καὶ ὁπλῖται ὡς καὶ τὸ Σῶμα τῶν ἀνταρτῶν τῆς Τσαμουριᾶς. Ὅπως ἐπίσης δὲν ἔπρεπε νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν πόλιν πρὶν ἤ μοὶ δοθῇ ἐπαρκὴς χρόνος ὅπως λάβω ὅλα τὰ κατάλληλα μέτρα προκαταβολικῶς πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς τάξεως καὶ μετὰ τὴν εἴσοδον τῶν ἐθελοντῶν.

Διὰ νὰ ἐξομαλυνθῶσι λοιπὸν ὅλα αὐτὰ ἐπρότεινα μετὰ τὴν ἐκ μέρους τῶν Προξένων παραδοχὴν ὅπως ὑπὸ προσωπικὴν μου ἐγγύησιν διὰ τὴν τάξιν εἰσέλθωσι καὶ τὰ ἐθελοντικὰ Σώματα ὅπως:

1ον. Ἡ εἴσοδός μας ἐν τῇ πόλει λάβη χώραν τὴν 2αν μ.μ. καὶ οὐχὶ τὴν 11ην π.μ. (ὡς πρόφασιν τῆς προτάσεώς μου ταύτης προέβαλον τὸ μεμακρυσμένον ἐνίων τμημάτων τοῦ Ἀποσπάσματός μου καὶ τὸ δύσκολον ἐν τόσῳ βραχεῖ διαστήματι τῆς συγκεντρώσεως τοῦ Στρατεύματος).

2ον. Ὅπως ἡ εἴσοδος ἐν τῇ πόλει γίνῃ εἰς δύο φάλαγγας. Τῆς πρώτης μὲν φάλαγγος ἦς ἐπὶ κεφαλῆς θὰ ἐτιθέμην ὁ ἴδιος τὴν 2αν ὥραν μ.μ., τῆς δὲ δευτέρας εἰς ἣν θὰ παρενετίθεντο τὰ ἐθελοντικὰ Σώματα τὴν 4ην καὶ ½ ἀκριβῶς.

καὶ 3ον. Πάντες οἱ αἰχμάλωτοι ἔδει νὰ ἔχωσιν ἀπὸ πρωΐας παραδώσει τὸν ὁπλισμὸν καὶ τὰ φυσίγγιά των ὑπ' εὐθύνῃ τῶν Προξένων, νὰ εὑρίσκωνται δὲ πρὸ τῆς 2ας ὥρας μ.μ. εἰς τὸ πρὸ τοῦ Διοικητηρίου πρὸς τὴν θάλασσαν προαύλιον συγκεντρωμένοι. Εἰς τὸ προαύλιον τοῦτο θὰ μετέβαινον μετὰ τμήματος τῆς 1ης φάλαγγος ὅπως ἐνεργήσω τὰ τῆς διαρρυθμίσεως καὶ διαπορθμεύσεως αὐτῶν διὰ λέμβων εἰς τὰ εἰδοποιηθησόμενα πρὸς παραλαβὴν των πλοῖα τοῦ στόλου μας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Λὲν προσπαθῶ νὰ ἐξηγήσω τὰ αἴτια τὰ ὁποῖα μὲ ἠνάγκασαν νὰ προβῶ εἰς τὰς τροποποιήσεις ὡς εὐκόλως ἐννοουμένης τῆς ὥρας τῆς εἰσόδου ὡς καὶ τοῦ τρόπου τῆς παραδόσεως τῶν αἰχμαλώτων.

Μετὰ τὴν παραδοχὴν τῶν τροποποιήσεων αὐτῶν καὶ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ σχετικοῦ Πρωτοκόλλου ἐκ μέρους τῶν Προξένων καὶ τοῦ Ἀντιπροσώπου τῆς Διοικήσεως Πρεβέζης, ἀνεχώρησαν οὗτοι εἰς τὴν πόλιν. Ἐγὼ δὲ συγκεντρώσας ἐν τάχει πάντας τοὺς Διοικητὰς τῶν ὑπ' ἐμὲ Σωμάτων, ἀφοῦ ἐν ὀλίγοις τοῖς ἐγνωστοποίησα τὸ εὐτυχὲς ἀποτέλεσμα τῆς μετὰ τῶν Προξένων συνεντεύξεως, τοῖς ἔδωσα τὰς σχετικὰς διαταγὰς διὰ τὴν ἐν τῇ πόλει εἴσοδον τῶν Φαλάγγων ὡς καὶ διὰ τὰς ὥρας καὶ τὸν χῶρον τῆς συγκεντρώσεως ἑκάστου Σώματος.

Εἴσοδος ἐν τῇ πόλει

Ἡ πρώτη Φάλαγξ ἀποτελουμένη α.') ἐκ τριῶν λόχων Πεζικοῦ μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Διοικητὴν τοῦ 3ου Τάγματος Ταγματάρχην Λούλην, β.') ἐκ μιᾶς Πεδινῆς Πυροβολαρχίας (ὑπολοχαγὸς Χαβίνης), καὶ γ.') τοῦ Ὁὐλαμοῦ Ἱππικοῦ (ὑπίλαρχος Γιαννόπουλος).

Τῆς Φάλαγγος ταύτης προεπορευόμην εἰς μακρὰν ἀπόστασιν ἀκολουθούμενος ἀπὸ τὸν ὑπασπιστήν μου Κον Γαβριελάκην καὶ τοὺς Κους Καραπάνον Λ. Σαχτούρην Λ. καὶ Μάνον Κ.

Ἡ ὑποδοχὴ ἡ ὁποία μᾶς ἐγένετο ἐκ μέρους ὁλοκλήρου τῆς πόλεως ἐξελθόντων τῶν κατοίκων της εἰς μακρὰν τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἀπόστασιν πανοικεί, πάσης δὲ ἐθνικότητος, γένους καὶ θρησκεύματος, εἶναι ἀνωτέρα πάσης περιγραφῆς. Ὁ κλῆρος μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Μητροπολίτην ἐν χρυσοποικίλτῳ περιβολῇ, τὰ λάβαρα καὶ ἐξαπτέρυγα ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν καὶ σωματείων, προσέδιδον εἰς τὴν ὅλην εἰκόνα μίαν ἀπερίγραπτον καὶ συγκινητικωτάτην μορφήν.

Μετὰ τὰς ἐκατέρωθεν ἀπαραιτήτους προσφωνήσεις καὶ τὴν ἐκ μέρους μου δήλωσιν ὅτι κατελάμβανον τὴν πόλιν ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος κ.λ.π. κατηυθύνθημεν εἰς τὴν πόλιν. Ἀφήσας ὅμως μετ' ὀλίγον τὰ πλήθη ὅπως μεταβῶσιν εἰς τοὺς Ναοὺς πρὸς τέλεσιν Λοξολογίας ἐπὶ τῷ εὐτυχεῖ γεγονότι μετέβην μετὰ δύο λόχων Πεζικοῦ εἰς τὸ Διοικητήριον ὅπως παραλάβω τοὺς αἰχμαλώτους καὶ ὅπως φροντίσω διὰ τὴν διαπεραίωσίν των εἰς τὰ πλοῖα.

Τὴν Πυροβολαρχίαν ἀπέστειλα εἰς τὸ Φρούριον μετὰ τοῦ ἡμίσεως λόχου Πεζικοῦ, τοῦ ἑτέρου ἡμίσεως ὡς καὶ τοῦ Ὁὐλαμοῦ Ἱππικοῦ διαταχθέντων νὰ κατατμηθῶσιν ἀμέσως εἰς Περιπόλους ὑπὸ Ἀξιωματικοὺς διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν κατοίκων καὶ τὴν τάξιν ἐν τῇ πόλει.

Φθάσας εἰς τὸ προαύλιον τοῦ Διοικητηρίου εὗρον τοὺς αἰχμαλώτους συγκεντρωμένους, μόνον ὅμως τοὺς Ἀξιωματικοὺς καὶ Στρατιῶτας, οὐχὶ δὲ καὶ τοὺς ἐθελοντὰς Τσάμηδες ἐφ' ᾧ καὶ διεμαρτυρήθην εἰς τοὺς ἁρμοδίους καὶ τοὺς Προξένους οἵτινες ἔσπευσαν νὰ μοὶ ὑποδείξωσι τὴν οἰκίαν εἰς τὴν ὁποίαν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

εὑρίσκοντο οὗτοι συναθροισμένοι. Ἐκεῖθεν διὰ μικρᾶς συνοδείας τοὺς μετέφερον εἰς τὸ προρρηθὲν προαύλιον.

Μετὰ ταῦτα ἠρξάμην ἐνεργειῶν πρὸς ἀνεύρεσιν λέμβων καὶ φορτηγίδων αἵτινες ἔμελλον νὰ μεταφέρωσιν εἰς τὰ πλοῖα τοὺς αἰχμαλώτους, διότι δυστυχῶς ἐκ μέρους τῶν Ναυτικῶν μας ἂν καὶ ἐγκαίρως εἰδοποιηθέντες, οὐδεμία σοβαρὰ προσπάθεια ἐγένετο πρὸς τοῦτο. Ὑπῆρχε δὲ σπουδαῖος λόγος νὰ ἐπισπευσθῇ ἡ μεταφορὰ αὕτη, ἥτις ἔδει πάντως νὰ ἀποπερατωθῇ πρὸ τῆς ἀφίξεως τῆς δευτέρας Φάλαγγος.

Εὐτυχῶς χάρις καὶ εἰς τὴν βοήθειαν πολιτῶν ἐξοικονομήθη ταχέως ὁ ἀναγκαῖος ἀριθμὸς λέμβων καὶ φορτηγίδων εἰς τρόπον ὥστε νὰ γίνῃ ἡ ἐν τοῖς πλοίοις εἴσοδος τῶν αἰχμαλώτων ἐγκαίρως.

Μόλις ἐγένετο τοῦτο, εἰδοποιήθην ὅτι εἰσήρχετο ἡ 2ᵃ Φάλαγξ εἰς τὴν πόλιν. Ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῆς εὑρίσκετο ὁ ὁρισθεὶς ὑπ' ἐμοῦ Λοχαγὸς τοῦ Πεζικοῦ Πετροπουλάκης Ἀνάργ. ἀπετελεῖτο δὲ αὕτη ἀπὸ τὰ ἑξῆς κατὰ σειρὰν Σώματα.

1ᵒᵛ. Δύο λόχοι Πεζικοῦ.

2ᵒᵛ. Τὸ Ἐθελοντικὸν Σῶμα τῶν Κρητῶν.

3ᵒᵛ. Τὸ Τμῆμα τῶν Ἐμπέδων καὶ Ἐθνοφρουρῶν.

4ᵒᵛ. Τὸ Ἐθελοντικὸν Σῶμα τῶν Ἠπειρωτῶν.

5ᵒᵛ. Ἡ ὑπὸ τὸν Κον Μπούφην Πεδινὴ Πυροβολαρχία, καὶ

6ᵒᵛ. Τὰ λοιπὰ βοηθητικὰ Σώματα (Χειρουργεῖον, Συζυγαρχία, Πυρ. καὶ ἐφοδιοπομπή).

Ἔσπευσα ἀμέσως εἰς προϋπάντησιν τῆς Φάλαγγος, ἣν καθωδήγησα εἰς τὰ κατὰ Σώματα ὁρισθέντα καταλύματά της.

Ἡ νὺξ διῆλθεν ἐν γενικῇ εὐωχίᾳ καὶ ἐνθουσιασμῷ μετ' ἐλαχίστων σχετικῶς καὶ ὅλως ἀσημάντων ἀταξιῶν αἵτινες κυρίως προῆλθον ἔκ τινων ἀτάκτων στοιχείων τῆς πόλεως καὶ τῶν καταδίκων οἵτινες εἶχον ἐξέλθει ἐκ τῶν φυλακῶν ἐγκαταλειφθεισῶν ὑπὸ τῶν Τουρκικῶν Ἀρχῶν πολὺ πρὸ τῆς εἰσόδου μας ἄνευ Φρουρᾶς.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν τῆς παραδόσεως Πρεβέζης περὶ τὸ ἑσπέρας ἀφίκετο δι' αὐτοκινήτου ὁ Ἀρχηγὸς Κος Σαπουντζάκης ὅστις ἐτηλεγράφησεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὰ τῆς καταλήψεως τῆς πόλεως κ.λ.π., ἀνεχώρησε δὲ τὴν 23ην. Ἀνεχώρησε δι' Ἄρταν μετὰ τριῶν λόχων Πεζικοῦ ὁ Ταγματάρχης Κος Δούλης. Συγχρόνως δὲ ἀνεχώρησε καὶ ἡ Μοῖρα Πυροβολικοῦ.

Τὴν δὲ 24ην ἀπῆλθον καὶ ἐγὼ ἀτμοπολοϊκῶς μέχρι Κοπραίνης ἐκεῖθεν δὲ δι' αὐτοκινήτου εἰς Ἄρταν.

Λάφυρα

Τὸ καταμετρηθὲν ὑλικὸν πολέμου εἰς ὅπλα καὶ πολεμοφόδια ἀνήρχετο 1ᵒᵛ εἰς εἴκοσι (20) Πυροβόλα θέσεως μεγάλου διαμετρήματος. 2ᵒᵛ εἰς 5 χιλιάδας ὅπλα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μάουζερ καὶ Μαρτίνι. 3ον εἰς μεγάλας ποσότητας πολεμοφοδίων Πεζικοῦ καὶ Πυροβολικοῦ ὡς καὶ παντοειδοῦς ὑλικοῦ Στρατιωτικῆς χρήσεως. 4ον καὶ εἰς ἓν ἀντιτορπιλλικὸν (τὸ μετέπειτα μετονομασθὲν Νικόπολις).

Αἰχμάλωτοι

1ον (55) Ἀξιωματικοὶ τοῦ Πεζικοῦ ἐξ ὧν εἷς φέρων τὸν βαθμὸν τοῦ Ἀντισυνταγματάρχου καὶ ἕτερος τὸν τοῦ Ταγματάρχου.

2ον (650) ὁπλῖται Πεζικοῦ καί τινες Πυροβολικοῦ.

3ον (200) Ἐθελονταὶ ἐκ Τσαμουριᾶς.

Πλὴν ὅμως τῶν ἀνωτέρω παρέμειναν εἰς τὰ διάφορα Νοσοκομεῖα τῆς πόλεως πλεῖστοι ἀσθενεῖς καὶ τραυματίαι οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ ταξειδεύσωσιν.

Ἀπώλειαι

Κατὰ τὰς ἀσφαλεστέρας πληροφορίας αἱ ἀπώλειαι τῶν Τούρκων ἀνήρχοντο εἰς 250 περίπου νεκροὺς καὶ τραυματίας.

Αἱ δὲ ἰδικαί μας δὲν ὑπερέβησαν τούς 10 νεκρούς καὶ 60 τραυματίας μεταξύ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ Ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ Πεζικοῦ Βάρθης.

Ἐν Ἰωαννίνοις τῇ 1η Μαΐου 1913

Π. Σπηλιάδης
Ταγματάρχης

Σημ. Ἐν τῷ ἐπισυναπτομένῳ σχεδιαγράμματι ἐμφαίνονται ἅπασαι αἱ πρὸ τῆς μάχης τῆς Νικοπόλεως θέσεις τοῦ Μικτοῦ Ἀποσπάσματος, αἱ θέσεις ἐξορμήσεώς του διὰ τὴν μάχην, ὡς καὶ αἱ θέσεις τῶν Τουρκικῶν Πυροβολείων καὶ τοῦ Πεζικοῦ του.

Τέλος τῆς Ἐκθέσεως

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Παράρτημα

Αὐθεντικὴ ἐξιστόρησις τῶν ἐν τῇ πόλει τῆς Πρεβέζης λαβόντων χώραν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐπιχειρήσεων κατὰ τῆς Νικοπόλεως καὶ Πρεβέζης (ὑπό τοῦ ἐν τῇ πόλει παραμένοντος ἐγκρίτου ἰατροῦ κυρίου Γ. Γερογιάννη).

Μετὰ τὴν ἐκ Φιλίππιάδος ὑποχώρησιν τοῦ Τουρκικοῦ Στρατοῦ ἤρχισεν ἡ Φρουρὰ τῆς Πρεβέζης καὶ οἱ κάτοικοι Τοῦρκοι νὰ ἀνησυχῶσι σοβαρῶς διὰ τὴν τύχην τῆς πόλεως διότι διακοπείσης τῆς μετὰ τῶν Ἰωαννίνων (μέσῳ Φιλιππιάδος) συγκοινωνίας, μόνον ἐμμέσως διὰ Μαργαριτίου καὶ τοῦτο ἐπί τινας μόνον ἡμέρας κατώρθωναν νὰ συνεννοοῦνται (μετὰ τῶν Ἰωαννίνων) ὁπόθεν ὑποσχέσεις βοηθείας μόνον ἐλάμβανον ἄνευ πρακτικοῦ τινος ἀποτελέσματος. Τέλος διεκόπη καὶ ἡ διὰ Μαργαριτίου ταχυδρομικὴ καὶ τηλεγραφικὴ ἐπικοινωνία καὶ οὕτως ὁ φόβος τῆς στερήσεως τροφῶν ὑποχρέωσε τὸν Φρούραρχον νὰ ζητήσῃ τὴν εἰς τὴν πόλιν μεταφορὰν τῶν ἐν τοῖς χωρίοις Μιχαλίτσι, Φλάμπουρο καὶ Λοῦρο ἀποθηκευμένων σιτηρῶν.

Οἱ μεταβάντες ἐκεῖ καραγωγεῖς μετὰ συνοδευόντων χωροφυλάκων συνηντήσαντες ἀνταρτικὰ Σώματα (Ζαχαράκη) συνεπλάκησαν μετ' αὐτῶν κατώρθωσαν δὲ μόνον τὸ τέταρτον τῶν σιτηρῶν νὰ εἰσκομίσωσιν εἰς τὴν πόλιν τῶν λοιπῶν διαρπαγέντων, ὁπότε τὴν 19ην 8/βρίου ἠγγέλθη ἐνταῦθα ὅτι Στρατὸς Ἑλληνικός κατέλαβε τὸ χωρίον Λοῦρον διετάχθη δὲ ὁλόκληρος ἡ Φρουρὰ ἀποτελουμένη ἐκ χιλίων περίπου ἀνδρῶν τακτικῶν καὶ ἀτάκτων νὰ καταλάβῃ τὰ ἐρείπια τῆς Νικοπόλεως ὅπου ὑπῆρχον ὀχυρώματα μετὰ Πυροβολικοῦ πρὸς ἄμυναν τῆς πόλεως.

Τὴν δὲ 20ὴν 8/βρίου περὶ ὥραν 8ην πρωϊνὴν ἠκούσθησαν οἱ πρῶτοι κανονιοβολισμοὶ ἐξηκολούθησαν δὲ καθ' ὁμοβροντίας μέχρι τῆς 10ης ὁπότε μέλας καπνὸς ἀναθρώσκων ὄπισθεν τῶν πρὸς Β.Α. τοῦ λιμένος Πρεβέζης λόφων ἐσήμανε τὴν πυρπόλησιν τῶν ἐν τῷ κόλπῳ Βενζινακάτων.

Ἡ μάχη ἐξηκολούθησεν οὕτως μέχρι τῆς 3ης μ.μ. ὅτε εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν ἐπὶ ἵππων καὶ ἡμιόνων ὑποβασταζόμενοι οἱ πρῶτοι τραυματίαι ἐλεεϊνοὶ εἰσεκομίσθησαν δὲ μέχρι τῆς 4ης μ.μ. περὶ τοὺς 75 φέροντας δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τραύματα ἐξ ὀβίδων, στρατιῶται δὲ μετὰ πολιτῶν ἐπεχείρουν νὰ σύρωσι (περί τους 50) τὸ ἕτερον τὸ ἐπὶ τῆς Βρυσούλας τέως τοποθετημένον τοπομαχικὸν πυροβόλον πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ παθόντος τοιούτου εν τῷ Πυροβολείῳ Νικοπόλεως, τοῦτο ἐσύρθη μόνον μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ἐλαιῶνος ὅπου εὑρόντες αὐτὸ τὴν ἑπομένην οἱ Ἕλληνες μετέφερον ὡς λάφυρον εἰς τὴν πόλιν.

Μετ' ὀλίγον ἐγνώσθη ὅτι ὁ Τουρκικὸς Στρατὸς ἡττηθεὶς ἐν Νικοπόλει ὑπεχώρη ἀτάκτως καὶ εἰσήρχετο εἰς τὴν πόλιν, ὅτι δὲ ὠχυροῦτο ἐπὶ τῆς τάφρου ἵνα ἐπιχειρήσῃ ἐκεῖθεν τὴν ἐσχάτην ἄμυναν. Περὶ τὴν 5ην μ.μ. εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν ὁ Ἀρχηγὸς τῆς Φρουρᾶς Ἀντισυνταγματάρχης τοῦ Πυροβολικοῦ, ὅστις ἀφοῦ διέταξε τὸν Στρατὸν νὰ κόψῃ τὰς ἐπὶ τῆς τάφρου τρεῖς γεφύρας, διέταξε συγ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

χρόνους τοὺς παρὰ τὴν τάφρον οἰκοῦντας καὶ ἄλλους ἐκεῖ καταφυγόντας Τούρκους νὰ ἀναχωρήσωσιν ἐκεῖθεν καὶ καταφύγωσιν ἐντὸς τῆς πόλεως εἰς οἰκίας χριστιανῶν οἵτινες καὶ εἰδοποίησαν περὶ τούτου.

Τούτου γνωστοῦ ἀνὰ τὴν πόλιν γενομένου ὁ κ. Λ. Σκίφερης ὑποπρόξενος τῆς Ρωσίας παραλαβὼν καὶ τὸν κ. Καίσαρα Κανεμένον ὑποπρόξενον τῆς Ἀγγλίας μετέβη εἰς τὸ Αὐστριακὸν Προξενεῖον πρὸς συνάντησιν τοῦ τρίτου αὐτῶν συναδέλφου ὑποπροξένου τῆς Αὐστρίας κ. Μπάϋνερ,[13] ἀποστράτου Ταγματάρχου. Ὁ κ. Σκίφερης προέτεινεν εἰς τοὺς συναδέλφους του ἵνα οἱ τρεῖς ἀπὸ κοινοῦ προσβῶσιν εἰς ἔγγραφον διάβημα πρὸς τὰς Τουρκικὰς Ἀρχάς, δι' οὗ νὰ ἀπαιτήσωσιν ὅπως μὴ ἐπιμείνῃ ὁ Στρατιωτικὸς Διοικητὴς εἰς τὴν γνώμην τῆς ἐν τῇ πόλει ἀμύνης, προβάλλοντες ὡς λόγον τὸ μάταιον τοῦ ἐγχειρήματος καὶ τὴν ἐκ τούτου καταστροφὴν τῆς πόλεως καὶ τοῦ ἀόπλου πληθυσμοῦ.

Εἰς ταῦτα ἀπήντησεν ὁ Αὐστριακὸς μετ' ἀγανακτήσεως ἀποκρούσας τὴν τοιαύτην πρότασιν καὶ λέγων ὅτι δὲν θεωρεῖ τὴν Τουρκικὴν Φρουρὰν ἡττημένην ἀλλ' ἁπλῶς ὑποχωρήσασαν ὅτι δὲ θεωρεῖ ἐπιβεβλημένον ὑπὸ τῆς Στρατιωτικῆς τιμῆς καὶ τὴν ἐντὸς τῆς πόλεως ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν ἀπεγνωσμένην ἄμυναν, ὅτι δὲ οὐδόλως ἐδικαιοῦντο οἱ ξένοι Πρόξενοι νὰ ἀναμιχθῶσιν εἰς ἔργα καθαρῶς στρατιωτικά.

Ὁ κ. Σκίφερης ἰδὼν τότε τὸ μάταιον τῶν προσπαθειῶν του ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν ἄπρακτος μετὰ τοῦ κ. Κανεμένου, καθ' ὁδὸν ὅμως συναντήσας τὸν Πολιτικὸν Διοικητὴν Χασὰν Χαΐρη Βέην προέβη εἰς ὀλιγωτάτας πρὸς αὐτὸν παρατηρήσεις διὰ τὸ μελλούμενον σφάγιον, ἐν μέσῃ ὁδῷ προσθέσας ἐν τέλει ὅτι αὐτὸς καὶ οἱ συνάδελφοί του ἀποκρούουσιν ἐν τῇ ἰδιότητι αὐτῶν πᾶσαν ἰδέαν περαιτέρω ἀμύνης. Ταῦτα ἐλέχθησαν ἐνώπιον τοῦ Διερμηνέως τῆς Διοικήσεως τοῦ Λημάρχου Χαλήλ καὶ πολλῶν Ὀθωμανῶν ἀκολουθούντων τὸν Διοικητήν.

Εἷς ἐκ τῶν Ὀθωμανῶν τούτων ὁ πρώην Διμενάρχης Χουσνὴ Ἐφέντης συναντήσας μετ' ὀλίγην ὥραν τὸν ἰατρὸν Ἰωαννίνην εἶπεν εἰς αὐτὸν ὅτι οἱ Τοῦρκοι τῆς Πρεβέζης περὶ τῆς ἀσφαλείας αὐτῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν των θὰ ἠδύναντο νὰ πείσωσι τὸν Στρατιωτικὸν Διοικητὴν νὰ παραδώσῃ ἄνευ ἀντιστάσεως τὴν πόλιν.

Οὗτος ἔσπευσε νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ κ. Σκίφερη ὅστις διεβεβαίωσε τοὺς Τούρκους Πολίτας ὅτι ἐν περιπτώσει παραδόσεως οὐδένα θὰ διέτρεχον κίνδυνον καὶ ὅτι νὰ σπεύσωσιν εἰς τὰς ἀρχὰς πρὸς παράδοσιν ἐνεργείας των. Ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ τρόμος εἶχε καταλάβει τοὺς Πολίτας καὶ ἰδίᾳ τοὺς Τούρκους, διότι σφοδρὸς κρότος πυροβόλων εἶχεν ἀκουσθῇ, ὅπερ ὁ ἐπισκεπτικὴ εἶχεν ἐκραγῇ ἐντὸς τοῦ Φρουρίου μεταξὺ τοῦ ἐν αὐτῷ Τζαμίου καὶ τῆς οἰκίας τοῦ Λημάρχου Χαλήλ ἐκ τῆς ὁποίας διέτρεξε τὸν κίνδυνον νὰ φονευθῇ καὶ ὁ ἴδιος μεταβαίνων εἰς τὴν οἰκίαν του.

[13] Ignaz Meichsner

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ταὐτην διεδέχθη δευτέρα ἐκκραγεῖσα ἐν τῷ κέντρω τῆς ἀγορᾶς, ἧς αἱ βολίδες προσέβαλον τοὺς τοίχους τῶν ἐκατέρωθεν οἰκιῶν καὶ τρίτη δὲ ὀβὶς ἐξερράγη ἐπὶ τῆς τάφρου διακόψασα τὴν ἐργασίαν τῶν Στρατιωτῶν, οἵτινες ἔκοπτον τὴν γέφυραν, οὕτω δὲ ἐκ τῶν τριῶν διεσώθη ἡ μεσαία, ἐνῶ αἱ ἄλλαι εἶχον ἤδη διακοπῆ. «Δύσσετό τε ἡ ἔλιο».[14]

Τότε ἐπανῆλθεν ὁ προμνησθεὶς Λιμενάρχης μετὰ τοῦ Δημάρχου καὶ ἀπήτουν ἐπιμόνως τὴν ἐπέμβασιν τῶν Προξένων λέγοντες ὅτι ὁ λαὸς καὶ ὁ Στρατὸς εἶχε καταπιεσθῆ ὑπὸ τῶν ὀβίδων ὅτι δὲ καὶ ὁ Στρατιωτικὸς Διοικητὴς ἔκλινε πλέον ὑπὲρ τῆς παραδόσεως. Τότε ὁ κ. Σκέφερης παραλαβὼν καὶ τὸν κ. Κονεμένον μετέβη μετ' αὐτοῦ εἰς τὸ Αὐστριακόν Προξενεῖον ὅπου συνεβουλεύθησαν καὶ πάλιν οἱ τρεῖς Πρόξενοι.

Ὁ κ. Μάϊζνερ ἄν καὶ ἐγνώριζεν ἐξ ἰδιαιτέρων αὐτοῦ πληροφοριῶν τὴν ἀπεγνωσμένην τῶν Τούρκων θέσιν καὶ τὴν ψυχολογικὴν αὐτῶν κατάστασιν οὐχ' ἧττον ὅμως ἠρνεῖτο κατ' ἀρχὰς τὴν σύμπραξιν αὐτοῦ εἰς τὸ κοινὸν διάβημα μόνον δ' ὅταν ἐπετράπη εἰς αὐτὸν νὰ συντάξῃ τὸ ἔγγραφον ὡς αὐτὸς ἤθελεν ἀπεφάσισε νὰ θέσῃ τὴν ὑπογραφὴν αὐτοῦ κάτωθι τοῦ ὑπ' ἀριθ. (1) ᾧδε ἐπισυναπτομένου ἐγγράφου.

Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἐπεδόθη περὶ τὴν 9ην ἑσπερινὴν ὥραν διὰ τοῦ Διερμηνέως τῆς Διοικήσεως εἰς τὸν Πολιτικὸν Διοικητὴν, πρὸς ὅν ἀπηυθύνετο, ἐκεῖνος δὲ παρέπεμψεν αὐτὸ εἰς τὸν Στρατιωτικὸν Διοικητήν.

Οὗτος ἀφοῦ ὑπέβαλε τὸ ἔγγραφον ὑπὸ τὴν κρίσιν τοῦ συγκληθέντος Στρατιωτικοῦ Συμβουλίου ἐκάλεσε διὰ τοῦ Δημάρχου περὶ τὴν 10ην μ.μ. τοὺς Πολίτας εἰς τὸ Λιμεναρχεῖον πρὸς σύσκεψιν. Συνήχθησαν δὲ ἐκεῖ περὶ τὴν 11ην μ.μ. πάντες οἱ Στρατιωτικοὶ καὶ Πολιτικοὶ ὑπάλληλοι καὶ πάντες οἱ Μουσουλμάνοι καὶ Χριστιανοὶ πρόκριτοι ὡς καὶ τινες Ἰουδαῖοι μόνον ὁ Ἀρχιερεὺς ἀπουσίαζεν. Ἀφοῦ δὲ ἡ συνέλευσις ἀνέμενε χάριν αὐτοῦ ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν, τούτου μὴ προσελθόντος, ὁ Στρατιωτικὸς Διοικητὴς ἐκήρυξε τὴν ἔναρξιν τῆς συνεδριάσεως περὶ τὸ μεσονύκτιον. Οὗτος κατόπιν προοιμίου δι' οὗ ἐδικαιολόγει τὴν ἐκ Νικοπόλεως ὑποχώρησιν καὶ ἀνεκοίνου εἰς τοὺς Πολίτας τὴν ληφθεῖσαν δῆθεν ἀπόφασιν πρὸς ἐσχάτην πρὸ τῆς πόλεως ἄμυναν, προσέθηκεν ὅτι πρὸ τούτου θεωρεῖ καθῆκον νὰ γνωρίσῃ εἰς τοὺς προσελθόντας καὶ τίνα περὶ τούτου γνώμην ἔχουσιν οἱ Κοι Πρόξενοι, ζητήσῃ δὲ ἐν συνδυασμῷ μετὰ ταῦτα καὶ τὴν γνώμην τῶν πολιτῶν ὧν ἡ τύχη διεκυβεύετο.

Οὗτος ἐκάλεσεν, ἀπόντος τοῦ Ἀρχιερέως, τὸν Καδῆν νὰ ὁμιλήσῃ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀλλ' οὗτος (Τουρκαλβανὸς ἐξ Ἀργυροκάστρου), ἠρνήθη λέγων ὅτι ὡς ξένος ὑπάλληλος οὐδεμίαν ἔχει γνώμην.

Τότε λαβὼν τὸν λόγον ὁ ἐκ τῶν Πολιτῶν κ. Π. Κοντογιάννης ὑπεστήριξε τὴν παράδοσιν, τοῦτον διεδέχθη ὁ ἰατρὸς Γερογιάννης ὅστις καθορίσας τὸ ζήτημα ὡς ζήτημα εὐθύνης ἀπέναντι τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως ἐδήλωσεν ἐξ

[14] Εννοεί τη φράση *δύσετό τ' ήέλιος*, βλ. Ομ. *Οδ.* λ, 12.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ὀνόματος τῆς συνελεύσεως, πάντων ἐπικροτούντων ὅτι οἱ πολῖται εἰσὶ πρόθυμοι νὰ ἀναλάβωσιν αὐτοὶ τὴν εὐθύνην ὑπογράφοντες σχετικὴν περὶ τούτου δήλωσιν. Τοῦ δὲ Στρατιωτικοῦ Λιοικητοῦ ἐπιδοκιμάσαντος ταύτας διετάχθη ὁ Γραμματεὺς νὰ συντάξῃ Τουρκιστὶ τὸ σχετικὸν ψήφισμα, ἐνῶ δὲ τοῦτο εὑρίσκετο περὶ τὰ μέσα προσῆλθε καὶ ὁ Ἀρχιερεὺς συναινῶν εἰς τὰ γενόμενα ἤδη.

Τὸ ψήφισμα συνταχθὲν οὕτω ὑπεγράφη ὑπὸ τῶν Πολιτῶν καὶ μόνον μὴ ὑπογραψάντων τῶν ὑπαλλήλων καὶ τοῦ Ἀρχιερέως ὡς ὑπαλλήλου, ἐδόθη δὲ εἰς χεῖρας τοῦ Στρατιωτικοῦ Λιοικητοῦ μεθ' ὃ οἱ πολῖται Χριστιανοὶ καὶ Μουσουλμάνοι μετὰ τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν Ἀρχηγῶν μετέβησαν εἰς τὸ Λημαρχεῖον ἀναμένοντες ἐκεῖ τὴν ὁριστικὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἐπιτελείου.

Μετὰ παρέλευσιν ἡμισείας ὥρας (1 καὶ ½ μ. Μέσον.) προσῆλθεν ἐκεῖ ἀπεσταλμένος τοῦ Στρατιωτικοῦ Λιοικητοῦ ζητῶν ἐξ ὀνόματος αὐτοῦ ἵνα προσέλθωσιν εἰς τὸ Λιμεναρχεῖον ὅπου παρέμενεν ὁ Ἀρχιερεύς, ὁ Λήμαρχος καὶ οἱ κ.κ. Τόλιας καὶ ἰατρὸς Γερογιάννης εἰς αὐτοὺς προσελθόντας ἐκεῖ ἀνεκοινώθη ὅτι τὸ Στρατιωτικὸν Συμβούλιον ἀπεφάσισε τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως ὑπό τινας ὅρους ὧν τὴν ἐκτέλεσιν ἐζήτουν οἱ Στρατιωτικοὶ νὰ ἐγγυηθῶσιν οἱ Πρόξενοι καὶ ὅτι ἐκάλεσε τοὺς ἀνωτέρω ἵνα μεσιτεύσωσιν εἰς τοῦτο παραδοὺς αὐτοῖς καὶ ἔγγραφον πρὸς τοὺς Προξένους ἀπάντησιν. Τὸ ὑπ' ἀριθ. (2) ἐπισυναπτόμενον.

Ἡ Ἐπιτροπὴ ἔσπευσε νὰ συγκαλέσῃ τοὺς κ. Προξένους εἰς τὸ Αὐστριακὸν Προξενεῖον ὅπου οὗτοι παρέμενον συνεδριάζοντες παρισταμένων τοῦ διερμηνέως τῆς Λιοικήσεως Σαλαεντὶν ἐφέντη καὶ τοῦ ἰατροῦ Γερογιάννη κατέληξαν δὲ εἰς τὴν ἀπάντησιν, ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. (3), συνταχθεῖσαν Γαλλιστὶ ὑπὸ τοῦ Αὐστριακοῦ Προξένου καὶ ἐπιδοθεῖσαν εἰς τὸν διερμηνέα πρὸς μετάφρασιν καὶ διαβίβασιν εἰς τὰς Ἀρχάς.

Περὶ ὥραν 3 ½ πρωϊνὴν εἰδοποιήθησαν ὑπὸ τῶν Τουρκικῶν Ἀρχῶν οἱ Πρόξενοι ὅτι αἱ Τουρκικαὶ Ἀρχαὶ παρακαλοῦσιν αὐτοὺς ἵνα ἐπέμβωσι μεταβαίνοντες εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Στρατόπεδον καὶ διαπραγματευόμενοι τὰ τῆς παραδόσεως μετὰ τοῦ διευθύνοντος τὰς ἐπιχειρήσεις Ἕλληνος Ἀρχηγοῦ. Οὗτοι μεταβάντες αὐθωρεὶ ἐπέστρεψαν περὶ τὴν 5ην πρωϊνὴν φέροντες τὰς γνωστὰς συμφωνίας, ὁπότε οἱ πολῖται συνελθόντες ἐκανόνισαν τὰ τῆς ὑποδοχῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ.

Ἐν Πρεβέζῃ 21ῃ Ἀπριλίου 1913
Γ. Γερογιάννης
Ἰατρός

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. (1) (Nº 1)

Prevesa le 3 Novembre 1912
Monsieur le Gouverneur

Prise en consideration la condition dans laquelle nous vous trouvons, à savoir, que la forteresse va 8tre attaquès par des forces bien supérieures, nous vous permettons d'attirer l'attension de V.E. sur les graves conséquences que peut avoir une résistance outrée

Par ceste réflexion nous n'antendens pas du tout de vouleir exercer une influence ou ingérence sur la conduite de l'autorité militaire, de laquelle nous sommes persuadès qu'elle fera son devoir et agira selon les régles de l'honneur et de la responsabilité.

Dans l'espoir que toute recommandasion sera prise en considération par les autorités compétentés. Nous saisissons l'occasion de réitérer à V.E. l'assurance da votre haute considération.

Signés
Le Consul d'Autriche
Le Consul de Russia
Le Consul d'Angleterra

[Πρέβεζα τῇ 3 Νοεμβρίου 1912[15]
Κύριε Διοικητὰ

Λαβόντες ὑπ' ὄψιν τὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν σᾶς εὑρίσκομεν, ὅπου αἱ κατὰ πολὺ ὑπέρτεραι δυνάμεις πρόκειται νὰ ἐπιτεθοῦν εἰς τὸ Φρούριον, σᾶς παρακαλοῦμε νὰ ἐπιστήσητε τὴν προσοχὴν σας ὅσον ἀφορᾶ τὰς σοβαρὰς συνεπείας ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχῃ μία σθεναρὰ ἀντίστασις.

Κατὰ τὸν συλλογισμὸν αὐτὸν δὲν ἐπιδιώκομεν εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν νὰ ἀσκήσωμέν τινα ἐπιρροὴν ἢ ἐνόχλησιν ἀναφορικῶς μὲ τὴν στάσιν τῆς στρατιωτικῆς ἀρχῆς, διὰ τὴν ὁποίαν εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι θὰ πράξῃ τὸ καθῆκον της καὶ θὰ ἐνεργήσῃ συμφώνως τῶν κανόνων τῆς τιμῆς καὶ τῆς ὑπευθυνότητος.

Μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι πᾶσα σύστασις θὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἀπὸ τὰς ἁρμοδίας ἀρχάς, δράττωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαβεβαιώσωμε τὴν Ἐξοχότητά σας διὰ τὴν ὑψηλὴν ἐκτίμησιν τῆς ὁποίας χαίρει ὑφ' ἡμῶν.

Οἱ ὑπογράφοντες
Ὁ Πρόξενος τῆς Αὐστρίας
Ὁ Πρόξενος τῆς Ρωσίας
Ὁ Πρόξενος τῆς Ἀγγλίας]

---

[15] Η μετάφραση του εγγράφου από τα Γαλλικά είναι του Πέτρου Αρταβάνη.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. (2) (Nº 2)
Μετάφρασις ἐκ τοῦ τακτικοῦ Πρωτοκόλλου

Ἐκλαμπρότατοι Βέηδες

Ἐλάβομεν τὸ ἀπὸ Κοινοῦ ὑμέτερον ἔγγραφον 2ας Νοεμβρίου ε.ἔ. Τὰ φιλικὰ διαβήματα ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ Διοικητὴς τοῦ Πεζικοῦ καὶ Πυροβολικοῦ εἰδοποιήθησαν.

Οἱ πρόκριτοι τῆς πόλεως ἔκαμαν ἐπίσης διαβήματα παρὰ τῷ Διοικητῇ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν. Καθ' ἣν περίπτωσιν ἡ συμπλοκὴ ἤθελε γίνῃ εἰς τὴν ὄχθην τοῦ χάνδακος τοῦ περικλείοντος τὴν πόλιν, ο εγχώριος πληθυσμός, κατὰ φυσικὸν λόγον θὰ ὑφίστατο μεγάλας ἀπωλείας καὶ ὁ Διοικητής, ἂν καὶ ἀποφασισμένος νὰ ὑπερασπισθῇ μέχρι τοῦ τελευταίου Στρατιώτου λαμβάνει ὑπόψει τὰ ἄνω εἰρημένα δύο διαβήματα καὶ θὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὴν ἐχθρικὴν Στρατιὰν νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν ὑπὸ τοὺς ἀκολούθους ὅρους.

Ι) Χρεωστοῦν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν πόλιν τὰ τακτικὰ Στρατεύματα καὶ ὄχι Χωρικοὶ καὶ Ἀντάρται.

Βον) Ἡ τιμή, ἡ ζωὴ τῶν κατοίκων, τῶν Ἀξιωματικῶν, στρατιωτῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν τους θὰ μείνωσι σῶα καὶ ἄθικτα.

Γον) Ἡ φιλοτιμία τῶν Κυβερνητικῶν ὑπαλλήλων καὶ τῶν Ἀξιωματικῶν νὰ μὴ θιγοῦν [sic].

Καθ' ἣν περίπτωσιν, ὑμεῖς, πρόσωπα φίλα, ἐγγυᾶσθε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἄρθρων τούτων, παρακαλεῖσθε νὰ εἰδοποιήσητε τὸ ταχύτερον τὸν Στρατιωτικὸν Διοικητήν.

Δέξασθε, παρακαλῶ, τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ἐξαιρέτου ὑπολήψεώς μου.

Ο Μουτεσαρίφης
(υπογρ.) Χασάν Χαϊρή

Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. (3) (Nº 3)

Πρὸς τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως Πρεβέζης

Prevesa le 3 Novembre 1912[16]
Monsieur le Commandant

En réponse à la note de 3 m.c. que son Excellence le Gouverneur a bien voulu nous adresser, nous atens L'honneur de vous coniquer que nous engageons hobtenir du commandant de l'ennemi qu'il accepts, observe et fasse

[16] 20 Οκτωβρίου 1912, π.η.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

observer les conditions contenues dans les trois articles de la Nôte.

A cat effat nous vous prions de vous donner l'occasion de faire les démarches nécessaires auprés du Commandant de l'ennemi à savoir de nous mettre en relation personnelle avec lui aussiôt que cela sera possible.

Veillez agréer, Mensieur le Commandant, l'assurance de votre considération la plus distingués.

Signés

/Πρέβεζα τῇ 3 Νοεμβρίου 1912[17]

Κύριε Διοικητὰ

Εἰς ἀπάντησιν τοῦ ὑπομνήματος τῆς 3ης τρέχοντος μηνὸς τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπηύθυνεν ἡ αὐτοῦ ἐξοχότης ὁ Κυβερνήτης ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ σᾶς κοινοποιήσωμεν ὅτι δεσμευόμεθα νὰ πείσωμεν τὸν Διοικητὴν τοῦ ἐχθροῦ νὰ δεχθῇ, νὰ τηρῇ καὶ νὰ ἐποπτεύῃ τὴν τήρησιν τῶν ὅρων ποὺ περιέχονται εἰς τὰ τρία ἄρθρα τοῦ ὑπομνήματος.

Διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν σᾶς παρακαλοῦμεν ἵνα μᾶς δόσητε τὴν εὐκαιρίαν νὰ προβῶμεν εἰς τὰς ἀπαραιτήτους ἐνεργείας ἐνώπιον τοῦ Διοικητοῦ τοῦ ἐχθροῦ, ἤτοι νὰ ἔλθωμεν εἰς προσωπικὴν ἐπαφὴν μετ' αὐτοῦ μόλις αὐτὸ καταστεῖ δυνατόν.

Παρακαλοῦμε δεχθεῖτε Κύριε Διοικητὰ τὴν ἔκφρασιν τῆς ὑψηλῆς μας ἐκτιμήσεως.

Ὑπογραφή/

Ἐπιστολὴ τοῦ Προξένου τῆς Αὐστρίας ἀπευθυνθεῖσα εἰς ἐμὲ πρὸ τῆς εἰς Πρέβεζαν εἰσόδου μου σχετικὴ μὲ τὰς ληφθείσας ἀποφάσεις ἐν τῇ πόλει κατόπιν τῆς μετὰ τῶν Προξένων καὶ τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ Διοικητοῦ συναντήσεώς μου.

Monsieur le Commandant

Nous avons referé au Commandant de la place. Tout sera fait comme il fut établi ce matin.

Votre devoué
Prévesa 3-XI-1912
Gules Mérchamer de Meichsenan[18]

[17] Η μετάφραση του εγγράφου από τα Γαλλικά είναι του Πέτρου Αρταβάνη.
[18] Εννοεί Julius Meichsner von Meichsenau.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

[Κύριε Διοικητὰ[19]

Ἤδη ἔχομεν ἐπικοινωνήσει μετὰ τοῦ Διοικητοῦ τῆς πόλεως. Ὅλα θὰ γίνουν ὅπως καθωρίσθησαν σήμερον τὴν πρωΐαν.

Ἀφοσιωμένος
Πρέβεζα 3-11-1912
Ζὺλ Μερσανέρ ντε Μεϊσενὰν]

Δύο ἐπιστολαὶ ἀποσταλεῖσαι μοι παρὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ Στρατοῦ Ἠπείρου διὰ τοῦ διαγγελέως μου Ἀνθυπιλάρχου κ. Γ. Μελᾶ ὅστις κατόπιν διαταγῆς εἶχε μεταβῆ τὸ ἑσπέρας τῆς 20ῆς Ὀκτωβρίου εἰς Ἄρταν ἵνα ἀναγγείλῃ τῷ Ἀντιστρατήγῳ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μάχης τῆς Νικοπόλεως.

Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται μοὶ ἐπεδόθησαν μετὰ τὴν εἴσοδόν μου εἰς τὴν πόλιν τῆς Πρεβέζης, ἔχουσι δὲ οὕτω:

1η ἐπιστολὴ – 2α ὥρα τῆς πρωΐας 21 8/βρίου 1912

Φίλτατέ μοι Σπηλιάδη

Εὐχαρίστως ἔμαθον ἐκ τοῦ δευτέρου δελτίου σου τῆς χθὲς καὶ ἐκ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ κ. Μελᾶ τὰ τῆς χθεσινῆς ἐνεργείας σας. Μὴ λησμονεῖτε ὅτι διευθύνετε τὴν ἐπιχείρησιν. Καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ Διοικητοῦ τῶν Στρατευμάτων σᾶς ἐπιβάλλουσι νὰ μὴ ἐκτίθεσθε ἢ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ.

Σᾶς εὐχαριστῶ πολὺ διὰ τὴν ἐπιτυχῆ δρᾶσιν σας καὶ παρακαλῶ νὰ διαβιβάσητε καὶ εἰς τὸ Στράτευμα τὰς εὐχαριστίας μου καὶ τὰ συγχαρητήριά μου.

Ὅλως Ὑμέτερος
Κ. Σαπουντζάκης

Σημ. Τὴν σύστασίν του ὅπως μὴ ἐκτίθεμαι τὴν παραθέτει διότι ἐπληροφορήθη ὅτι ἐφονεύθη ὁ ἵππος μου ὃν ἵππευον κατὰ τὴν μάχην.

2α Ἐπιστολὴ

Ἡ κατὰ τῆς Πρεβέζης ἐπιχείρησις θέλει ἐξακολουθήσῃ πρὸς ἐκβίασιν τῆς παραδόσεως αὐτῆς. Τὸ Πυροβολικὸν θὰ καταπυροβολήσῃ τὴν συνοικίαν τὴν ἐγγὺς τῆς εἰσόδου ἥτις θὰ ἐκλεγῇ ὅπως ὁ Στρατὸς εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν. Εἰς τὸ

[19] Η μετάφραση του εγγράφου από τα Γαλλικά είναι του Πέτρου Αρταβάνη.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ναυτικόν θα συσκηθή να συνεννοηθή μετ' ὑμῶν πρὸς σύμπραξιν. Τοῦτο δὲ θὰ προσπαθήσῃ δι' ἐμμέσου βολῆς νὰ πυροβολήσῃ κατὰ τοῦ Διοικητηρίου καὶ τοῦ Στρατῶνος, σημεῖον τὰ ὁποῖα δύναται νὰ ἐπισημάνῃ διὰ τοῦ Ναυτικοῦ Χάρτου. Ὁ καταπυροβολισμὸς δέον νὰ ἦ ὀρατήριος διὰ νὰ ἐπέλθῃ ὡς τάχιστα ἡ παράδοσις τῆς πόλεως. Λέον νὰ ἐπεξηγηθῇ καὶ παρ' ὑμῶν ἡ συνεννόησις μετὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Μοίρας καὶ τοῦ Ὑποπλοιάρχου Μακκᾶ πρὸς κανονισμὸν τῆς κοινῆς δράσεως ἐπὶ τῷ σκοπῷ πάντοτε τῆς ταχυτέρας παραδόσεως τῆς πόλεως.

Κ. Σαπουντζάκης

Σημείωσις ὑποφαινομένου

Οὐδεμία σύμπραξις ἔλαβε χώραν μετὰ τοῦ Ναυτικοῦ ὡς καὶ ἐν τῇ ἐκθέσει μου ἀναφέρω. Καὶ καὶ' αὐτὴν ἄλλως τὴν ἐπιβίβασιν τῶν αἰχμαλώτων αὐτοπροσώπως ἐπέβλεψα καὶ ἐπρονόησα, μόνος ἀνευρὼν καὶ τῇ βοηθείᾳ ἰδιωτῶν προσκομίσας τὰς ἐπὶ τούτῳ ἀναγκαίας φορτηγίδας, τῶν ἡμετέρων πλοίων περιορισθέντων εἰς τὴν διὰ τῶν ἐλαχίστων λέμβων τῶν παραλαβὴν καὶ βραδείαν ἐπιβίβασιν τῶν αἰχμαλώτων Ἀξιωματικῶν.[20]

2η Σημείωσις

Ὁ ἴδιος Ἀντιστράτηγος ὡς Ἀρχηγὸς τοῦ Στρατοῦ Ἠπείρου πλὴν τοῦ ἐπισήμου ἀκτίου τοῦ τηλεγραφικῶς ἀποσταλέντος εἰς τὸ Ὑπουργεῖον διὰ τὴν κατάληψιν τῆς Πρεβέζης ἀπέστειλε τὴν 24ην Ἀπρίλιου καὶ τηλεγράφημα ὅτι' οὗ ἐπαινῶν τὴν δρᾶσιν μου καθ' ὅλην τὴν ἄνω ἐπιχείρησιν πληροφορεῖ ὅτι ὅλη ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ πρωτοβουλία ὀφείλετο ἀποκλειστικῶς εἰς ἐμὲ ὅστις ὑπέδειξα τὸ ἀνατεθὲν μοι Ἀπόσπασμα εἰς ὁραῖον Θριαμβον.

Τὴν ἀποστολὴν τοῦ Τηλεγραφήματος τούτου ἐβεβαιώθην ἐπισήμως α'. παρὰ Ἀξιωματικῶν ὑπηρετούντων τότε εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, β'. παρὰ τοῦ προσώπου δι' οὗ ἀπέστειλε τοῦτο ὁ Κος Σαπουντζάκης (τοῦ Ἀθ/γοῦ καὶ Γεωργ. Μελᾶ) καὶ γ'. παρ' αὐτοῦ τοῦ τότε προσωπάρχου κου Νίδερ ἐρωτηθέντος παρ' ἐμοῦ.

Καὶ ἐν τούτοις οὐδεμίαν μνείαν ἐπεσημον τοῦ γεγονότος ἔκαμεν ἡ Ὑπηρεσία, τὸ δὲ Ἐπιτελεῖον τοῦ Γενικοῦ Ἀρχιστρατήγου Διαδόχου ἀπεσιώπησε τελείως αὐτό, ὁ δὲ Ἐπιτελάρχης του ὅταν τὸ πρῶτον μοὶ συνήντησε μοὶ ἀπέτεινε κατὰ τὸν γνωστὸν ὄλβιον ἀστεῖον καὶ οἰκεῖον τρόπον τὴν φράσιν «ὅλο παχαίνεις».

[20] Η παρατήρησι αὐτὴ τοῦ Σπηλιάδη ὅτι «Οὐδεμία σύμπραξις ἔλαβε χώραν μετὰ τοῦ Ναυτικοῦ», μάλλον ἀδικεῖ τὸ Ναυτικό, πρβλ. παραπάνω ὑποσημ. 11.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Β΄ Παράρτημα

Σχετικῶς πρὸς τὴν ἐπιχείρησιν καὶ παράδοσιν τῆς πόλεως ἀνταλλαγεις ὧν ἐγγράφων καὶ ἐπιστολῶν, ἅτινα ὑπῆρξαν καὶ ἡ μόνη μου ἠθικὴ ἀμοιβὴ διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως.

Α΄) Τὸ κάτωθι ψήφισμα ἐπιδοθέν μοι παρ' ἐπιτροπῆς τῆς πόλεως Πρεβέζης μετὰ τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως καὶ πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ ὑπ' ἐμὲ Στρατεύματος ἐν τῇ πόλει.

«Ἐπὶ τῷ πανευδαίμονι γεγονότι τῆς θριαμβευτικῆς εἰσόδου τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ εἰς τὴν Πατρίδα ἡμῶν Πρέβεζαν συνελθόντες οἱ πολῖται ἀπεφάσισαν τὰ ἑπόμενα:

1ον) Γενήσεται πανηγυρικὴ ὑποδοχὴ ὑπὸ τοῦ Κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ κατὰ τὴν ὁδόν Ἰωαννίνων.

2ον) Ἡ Α.Σ. ὁ Μητροπολίτης ἡμῶν προσφωνήσῃ καταλλήλως τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ Στρατοῦ Ταγ. Π. Σπηλιάδην ἐπιδίδων αὐτῷ ὡς γέρας τῆς νίκης στέφανον ἐκ Δάφνης.

3ον) Ἡγουμένου τοῦ Κλήρου ἐν ἐπισήμῳ θρησκευτικῇ περιβολῇ μετὰ τῶν ἑξαπτερύγων καὶ τῶν λοιπῶν θρησκευτικῶν συμβόλων γενήσεται ἡ εἴσοδος εἰς τὴν πόλιν ψαλλόντων τῶν χορῶν καὶ ψαλτῶν.

4ον) Ὁλόκληρος ἡ πομπὴ μεταβήσεται εἰς τὴν Μητροπολιτικὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους ὅπου ψαλλήσεται δοξολογία ἐπὶ τῇ ἀπελευθερώσει ἡμῶν ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ.

Ἐγένετο καὶ ὑπεγράφη ἐν τῇ Ἱερᾷ Μητροπόλει

Ὁ Μητροπολίτης	*Γεώργιος Τσακαλώτος*	*Ι. Ρέντζος*
Νικοπόλεως Ἰωακείμ	*Γεράσ. Κοκκινάκης*[21]	*Μ. Ζιᾶκος*[22]
Χαράλ. Καστάνης	*Γεώργ. Γερογιάννης*	*Δ. Μαυρογεώργης*
Ἰωάννης Βερίκιος	*Π. Κοντογιάννης*	*Ι. Αὐγερινός»*
Ἀρ. Δόνος	*Ι. Περδικάρης*	

Τηλεγράφημα τοῦ Δημάρχου τῆς πόλεως Πύργου γεννετείρας μου ἀποσταλὲν κατ' ἐντολήν τῶν συνδημοτῶν μου κατοίκων τῆς ἄνω πόλεως.

Παναγιώτην Σπηλιάδην
Ταγματάρχην Μηχανικοῦ
Ἄρταν

---

[21] Εννοεί Κοκκινάτος.
[22] Εννοεί Ζιάκας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἑρμηνεύων χαρὰν συμπολιτῶν Πυργίων, συγχαίρω ὑμᾶς ἐνθουσιώδη στρατιώτην καὶ πολίτην ἀγωνιζόμενον τελεσφόρως ὑπὲρ ἐλευθερίας, δούλων ἀδελφῶν.

Ἡρωϊκὴ δὲ ἐπίθεσις καὶ κατάληψις «Πρεβέζης-Ἀκροπολεως Ἠπείρου» ὀφειλομένη προσωπικῇ ὑμῶν ἀρετῇ καθιστᾷ ὑπερήφανον γεννέτειραν.

Λήμαρχος Λετρίνων
«Στεφανόπουλος»

Αρχειακό υλικό

Γενικό Επιτελείο Στρατού – Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αθήνα
ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1669/Α/8, [Ἔκθεσις Σπηλιάδου] 4.1.1913
ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1907/Α/5, [Ἔκθεσις Σπηλιάδου] 1.5.1913

Βιβλιογραφία

ΓΕΣ/ΔΙΣ 1991 = ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ, ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΡΑΤΟΥ, 1991, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913. Τόμος Β΄: Επιχειρήσεις κατά των Τούρκων στην Ήπειρο (Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος)*, Αθήνα

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 1992α, Έκθεση του Ταγματάρχη Δημ. Δούλη για τη μάχη της Νικοπόλεως, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 27-28, 32-47

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 1992β, *Η απελευθέρωση της Πρέβεζας. Γεγονότα και μαρτυρίες του Οκτωβρίου 1912*, Αθήνα

ΚΟΥΡΤΗΣ Γ.Ι., 2005, *Η Κοινοβουλευτική πορεία της Πρέβεζας (1915-2005)*, Αθήνα

ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γ.Ι., 2002, *Τα Πρεβεζάνικα*, Πρέβεζα

ΜΣΝΕ, 1929-1930, *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια*, I-VI, Αθήνα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Νίκος Δ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ

Η έκθεση του ταγματάρχη Δημητρίου Ν. Δούλη για τη μάχη της Νικοπόλεως, 20.10.1912

Στη μνήμη των έξι φονευθέντων, κατά τη μάχη, αγνώστων οπλιτών, και των Κωνσταντίνου Θ. Μπάλκου, Χαλήλ εφέντη, Δημητρίου Π. Σκέφερη, Καίσαρα Ν. Κονεμένου και Γεωργίου Δ. Γερογιάννη

Παρήλθαν εκατό και ένα έτη από την 21η Οκτωβρίου 1912, όταν ο Ελληνικός Στρατός εισήλθε στην Πρέβεζα ως ελευθερωτής της πόλης, μετά τη νικηφόρα γι' αυτόν μάχη της Νικοπόλεως και τις ολονύκτιες διαβουλεύσεις των τουρκικών αρχών της Πρέβεζας, των προκρίτων της και των προξένων των μεγάλων δυνάμεων σε αυτήν, που κατέληξαν στο να πεισθεί ο Τούρκος στρατιωτικός διοικητής της Πρέβεζας να παραδώσει ειρηνικά την πόλη υπό όρους.

Το 1987, επ' ευκαιρία του εορτασμού των 75 χρόνων ελεύθερης Πρέβεζας, η τότε δημοτική αρχή, υπό τον δήμαρχο κ. Νίκο Δ. Γιαννούλη, ενήργησε ώστε να ανευρεθεί υλικό σχετικό με τα γεγονότα του Οκτωβρίου 1912 που οδήγησαν στην απελευθέρωση της πόλης. Για τον σκοπό αυτόν ο κ. Λάζαρος Στ. Συνέσιος, δημοτικός σύμβουλος τότε, επισκέφθηκε τη Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού του Γενικού Επιτελείου Στρατού (στο εξής: ΔΙΣ/ΓΕΣ), όπου απόκειται, μεταξύ άλλων, σειρά στρατιωτικών εκθέσεων και άλλων τεκμηρίων του Α΄ Βαλκανικού πολέμου 1912-1913 και έκαμε φωτοαντίγραφα των διασωθέντων και ταξινομημένων στο αρχείο της ΔΙΣ/ΓΕΣ εκθέσεων των αξιωματικών του Ελληνικού Στρατού που συμμετείχαν στις πολεμικές επιχειρήσεις της περιόδου εκείνης.[1]

Από τη μελέτη του προαναφερθέντος υλικού, η *Ἔκθεσις τῆς δράσεως τοῦ ΙΙΙ Τάγματος τοῦ 15ου Ἐφεδρικοῦ Πεζικοῦ Συντάγματος κατὰ τὴν μάχην τῆς Νικοπόλεως τὴν 20 Ὀκτωβρίου 1912* που συντάχθηκε στις 18.11.1912 από τον ταγματάρχη Δημήτριο Ν. Δούλη, διοικητή του 3ου Τάγματος του 15ου Εφεδρικού Πεζικού Συντάγματος, κρίθηκε από τον γράφοντα ως η σημαντικό-

[1] Οι εκθέσεις αυτές χρησιμοποιήθηκαν από τον γράφοντα, μεταξύ άλλων ντοκουμέντων και συγγραμμάτων περί την ιστορία του Α΄ Βαλκανικού πολέμου, για τη συγγραφή αυτοτελούς έκδοσης των γεγονότων του Οκτωβρίου 1912 σχετικών με την απελευθέρωση της Πρέβεζας, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 1992α.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

τερη όλων των σχετικών με την απελευθέρωση της Πρέβεζας εκθέσεων και δημοσιεύθηκε με αφορμή την 80ή επέτειο της απελευθέρωσης της Πρέβεζας.[2] Ερευνώντας περαιτέρω τις χειρόγραφες εκθέσεις που απόκεινται στη ΔΙΣ/ΓΕΣ, ιδιαίτερα μετά την ψηφιοποίηση και καταλογογράφησή τους, διαπιστώσαμε ότι υπάρχουν δύο αντίγραφα της εκθέσεως του Δημητρίου Ν. Δούλη για τη μάχη της Νικοπόλεως. Το δεύτερο αντίγραφο της έκθεσης, το οποίο θα παρουσιάσουμε στο παρόν άρθρο, μπορεί μεν να είναι σχεδόν ταυτόσημο με το ήδη δημοσιευθέν, αλλά εμπεριέχει χειρόγραφες σημειώσεις του ταγματάρχη Παναγιώτη Σπηλιάδη, διοικητή του Μικτού Αποσπάσματος Στρατού που απελευθέρωσε την Πρέβεζα το 1912.

Καθώς το παρόν τεύχος των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* είναι αφιερωμένο στα 100 χρόνια ελεύθερης Πρέβεζας θεωρήσαμε αναγκαία την αναδημοσίευση της έκθεσης του Δούλη για τρεις λόγους. Πρώτον, γιατί αυτός ήταν ο αξιωματικός υπό την άμεση επίβλεψη, παρουσία και κατεύθυνση του οποίου διεξήχθη η μάχη της Νικοπόλεως επί του πεδίου. Δεύτερον, γιατί το αντίγραφο της έκθεσης Δούλη που εντοπίσαμε πρόσφατα στα αρχεία της ΔΙΣ/ΓΕΣ εμπεριέχει, όπως προείπαμε, σημειώσεις επ' αυτής του ταγματάρχη Παναγιώτη Σπηλιάδη. Τρίτον, γιατί στο παρόν επετειακό τεύχος των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* δημοσιεύονται όλες σχεδόν οι εκθέσεις των εμπλεκόμενων στην απελευθέρωση της Πρέβεζας αξιωματικών του Ελληνικού Στρατού, σε πολυτονισμένο κείμενο, και θα ήταν παράληψη να μη συμπεριληφθεί η έκθεση του σημαντικότερου, κατά τη γνώμη μας, συντελεστή της μάχης της Νικοπόλεως την 20ή Οκτωβρίου 1912.

Βιογραφικό σημείωμα για τον Δημήτριο Ν. Δούλη[3]

Ο Δημήτριος Ν. Δούλης (Εικ. 1) γεννήθηκε το 1865 στη Νίβιτσα της Χειμάρρας.[4] Ήταν γιος του Νικολάου Δούλη, που υπηρέτησε στην Ελληνική Χωροφυλακή μέχρι την αποστράτευσή του το 1895. Ο νεότερος αδελφός του, Γεώργιος Ν. Δούλης, ήταν στρατιωτικός ιατρός και αποστρατεύτηκε το

---

[2] Το μεταγραμμένο κείμενο της χειρόγραφης έκθεσης δημοσιεύθηκε στο τεύχος 27-28 του ανά χείρας περιοδικού, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 1992β.

[3] Για τη σύνταξη του σύντομου βιογραφικού του Δημητρίου Ν. Δούλη χρησιμοποιήθηκαν οι ακόλουθες εργασίες και δημοσιεύσεις: ΝΙΚΛΑΜΠΑΣ 1927, 228-229, 240-244, 467· ΣΚΕΝΔΕΡΗΣ 1929, 60-64, 139, 246-247, 269· ΚΛΑΔΑΣ 1956· ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ 1929· ΖΩΓΡΑΦΟΣ 1967, 37-38· ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ 2004, 39-45· ΜΑΡΗΣ 2009α· 2009β.

[4] Πρόκειται για το χωριό Νίβιτσα, 11 χλμ. δυτικά του Δελβίνου και 10 χλμ. βόρεια των Αγίων Σαράντα. Σε απογραφή του πληθυσμού της Βορείου Ηπείρου που διεξήχθη το 1913, η Νίβιτσα της Χειμάρρας είχε αποκλειστικά ελληνικό πληθυσμό, 805 κατοίκων. Βλ. ΓΕΝΙΚΟΝ ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ 1919, 12.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1931 με τον βαθμό του ανώτερου γενικού αρχιάτρου. Ο προπάππος του, καπετάν Κήτσιο-Λούλης, είναι γνωστός στην ηπειρώτικη ιστορία από την πεντάχρονη σθεναρή αντίσταση που αντέταξε στις συνεχείς επιδρομές του Αλή πασά και των Τουρκαλβανών του, προασπιζόμενος τη Νίβιτσα και ολόκληρη την επαρχία της Χειμάρρας. Τα κατορθώματα του Κήτσιο-Δούλη έχει ψάλλει η βορειοηπειρώτικη λαϊκή μούσα.

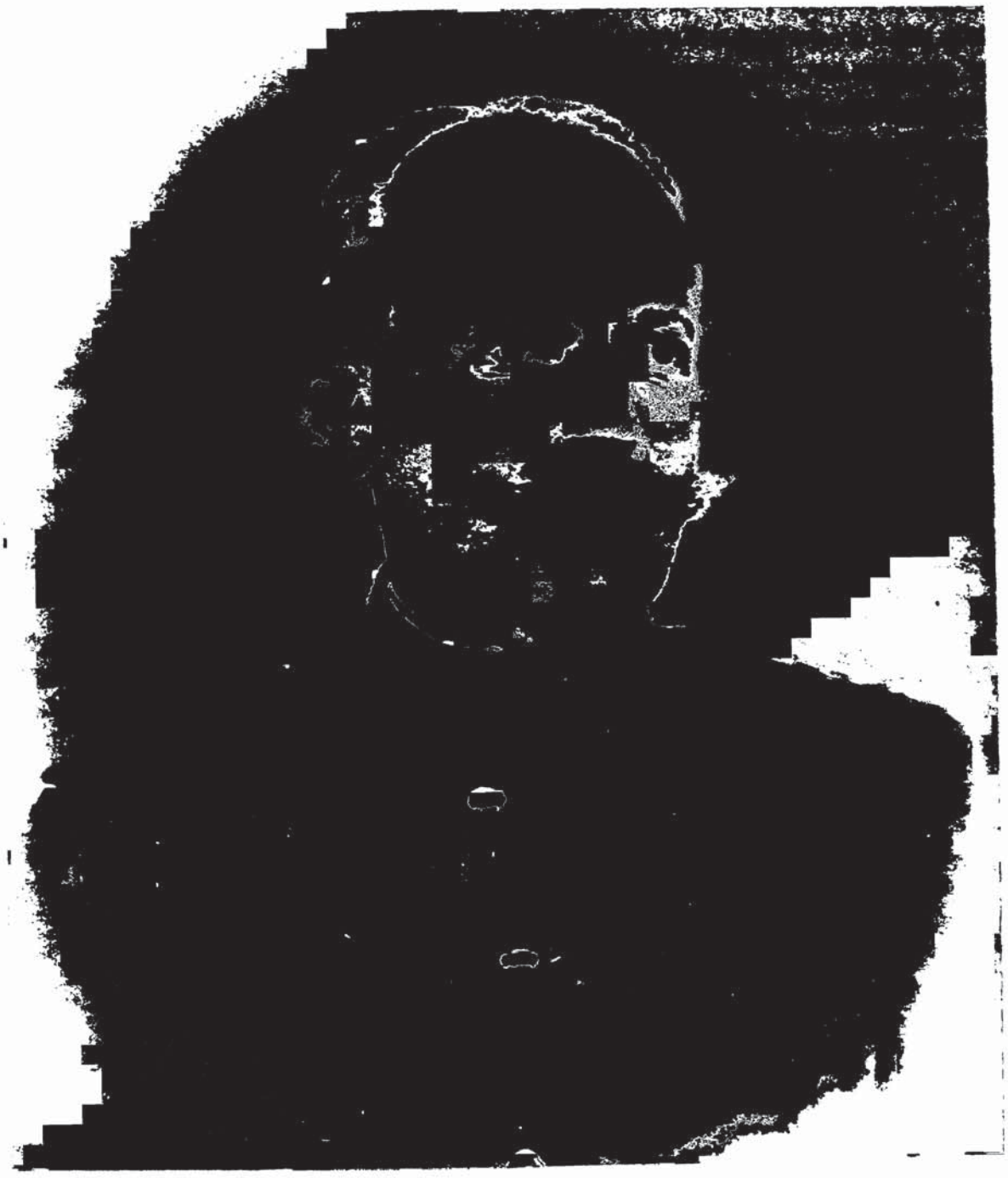
Ο Δημήτριος Ν. Λούλης ολοκλήρωσε τις γυμνασιακές του σπουδές στην Κέρκυρα και κατατάχθηκε στον Ελληνικό Στρατό, ως εθελοντής, την 22.7.1883, με τον βαθμό του δεκανέα, ως τελειόφοιτος γυμνασίου. Εισήλθε στο Στρατιωτικό Σχολείο Υπαξιωματικών και μετά από τριετή φοίτηση εξήλθε, την 20.8.1888, με τον βαθμό του ανθυπολοχαγού πεζικού, φέροντας αριθμό μητρώου 3747. Προήχθη σε υπολοχαγό τη 19.4.1896, σε λοχαγό β΄ τάξεως την 31.12.1904, σε λοχαγό α΄ τάξεως τη 18.1.1907 και ταγματάρχη τη 18.9.1912, υπηρετώντας πάντα σε μάχιμες μονάδες του Πεζικού (10ο, 7ο και 15ο Συντάγματα Πεζικού, 2ο Τάγμα Ευζώνων).

Έλαβε μέρος στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 στο μέτωπο της Ηπείρου, ως γραμματέας (υπασπιστής) του 10ου Πεζικού Συντάγματος. Ο διοικητής τού Συντάγματος, οι αξιωματικοί και οπλίτες εκφράζονταν πάντα με θαυμασμό για την αυταπάρνησή, ψυχραιμία και γενναιότητά του.

Στην επιστράτευση του 1912, όντας ήδη ταγματάρχης, τοποθετήθηκε στο 15ο Σύνταγμα Πεζικού της Ηπείρου. Την 20ή Οκτωβρίου 1912 ηγούμενος του 3ου Τάγματος, ενός επιπλέον λόχου του Συντάγματός του, ενός ουλαμού Ιππικού, δύο πεδινών πυροβολαρχιών, σώματος εφέδρων και εθνοφρουρών και των εθελοντικών σωμάτων των Κρητών και Ηπειρωτών, κατηύθυνε τη μάχη της Νικοπόλεως, που κατέληξε στην απελευθέρωση της Πρέβεζας την επόμενη ημέρα. Ορίστηκε πρώτος φρούραρχος της Πρέβεζας μέχρι την 22.10.1912, όταν ανέλαβε ο Ανάργυρος Πετροπουλάκης. Με το τάγμα του και την υποστήριξη άλλων λόχων συμμετείχε στις μάχες του Γριμπόβου, Βαρλαάμ, Μπουράτσας, Πεστών, Κούλιας Αλή πασά (απέναντι από το Μπιζάνι), Μπιζανίου και την τελική επίθεση κατά των Ιωαννίνων. Με την κατάληψη του Αργυροκάστρου, την 3η Μαρτίου 1913, διορίστηκε πρώτος φρούραρχος της πόλης μέχρι την αναχώρηση του Συντάγματος, την 21.3.1913, για την Κλεισούρα της Βορείου Ηπείρου.

Στις αρχές Ιουνίου 1913, το 15ο Σύνταγμα Πεζικού προωθήθηκε στο βουλγαρικό μέτωπο. Στη μάχη του Νευροκοπίου, 5.7.1913, κατόρθωσε με το τάγμα του να επιτεθεί πρώτος κατά του εχθρού, παρά το γεγονός ότι ήταν άκρα δεξιά πλαγιοφυλακή, αναγκάζοντάς τον, τελικά, να τραπεί σε φυγή προς το Νευροκόπι. Ο διοικητής της μεραρχίας, αντιστράτηγος Ναπολέων Σωτήλης, επαίνεσε τη δράση του 3ου Τάγματος Δούλη, λέγοντας ότι «με τέτοιον στρατό, πηγαίνουμε στην Πόλη». Στη μάχη του Πρέντελ-Χαν-Καπατνίκ, 17.7.1913, με 200 μόνον άντρες που είχαν εναπομείνει από ολό-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 1: *Δημήτριος Ν. Δούλης (1865-1928). Φωτογραφία του Μαρτίου 1912, ως λοχαγός Πεζικού (Φωτογραφικό Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κληρο το Σύνταγμα –οι υπόλοιποι είχαν φονευθεί, τραυματισθεί ή εξαφανισθεί– κατόρθωσε, μετά τη δύση του ηλίου, να γίνει κύριος της εχθρικής θέσης, κάτι που καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας δεν είχε κατορθωθεί. Στην τελική, διά της λόγχης, επίθεση φονεύθηκαν 10 άντρες και τραυματίστηκαν 17, μεταξύ των οποίων και ο ίδιος ο Δούλης, στο στήθος. Παρά τον τραυματισμό του, στη διάρκεια της αναγνώρισης των εχθρικών θέσεων, ο Δούλης δεν αποσύρθηκε από τη μάχη, παρά μόνο όταν έφτασαν ενισχύσεις και εξασφαλίστηκε η κατοχή της εχθρικής θέσης. Την επομένη, 18.7.1913, έγινε ανακωχή.

Την 26.9.1913 προήχθη σε αντισυνταγματάρχη και τη 14.10.1913 παρέλαβε το 26ο Σύνταγμα που έδρευε στο Αργυρόκαστρο, κάτι που ο ίδιος ζήτησε, καθώς την εποχή εκείνη αποφασιζόταν η τύχη της Βορείου Ηπείρου και θεωρούσε τιμή και πρώτιστον καθήκον του να προσφέρει τις δυνάμεις του και να συντελέσει στο να παραμείνει η Βόρειος Ήπειρος ελληνική.

Μέχρι τις αρχές Ιανουαρίου 1914 ο Βορειοηπειρωτικός αγώνας είχε προσελκύσει το ενδιαφέρον μεγάλου αριθμού αξιωματικών, οι οποίοι είχαν δηλώσει και εγγράφως ότι θα μείνουν στον αγώνα της Βορείου Ηπείρου, τον οποίο μέχρι τότε ευνοούσε και η Ελληνική Κυβέρνηση. Δυστυχώς, όμως, μετά τις αρχές Ιανουαρίου 1914, όταν η Ελληνική Κυβέρνηση, υπό την πίεση των ξένων δυνάμεων, άλλαξε πρόγραμμα και πολιτική, απειλώντας ότι δεν θα επιτρέψει να γίνει αγώνας για την παραμονή της Βορείου Ηπείρου στην Ελλάδα, όλες σχεδόν οι έγγραφες και προφορικές δηλώσεις των αξιωματικών λησμονήθηκαν. Τότε οι Βορειοηπειρώτες επαναστάτησαν, αρνούμενοι να υπαχθούν στο κατασκευαζόμενο αλβανικό κρατικό μόρφωμα. Ο Δημήτριος Δούλης ηγήθηκε του αγώνα αυτού, αμέσως μετά τη δημιουργία της Κυβερνήσεως της Αυτονόμου Ηπείρου, καθώς αυτό ήταν το όνειρό του· να προσφέρει τον εαυτόν του στην ανεξαρτησία της πατρίδας του, συνεχίζοντας την ηρωϊκή ιστορία των προγόνων του. Στον αγώνα της Αυτόνομης Βορείου Ηπείρου, από 7.2.1914 έως το τέλος Οκτωβρίου 1914, έδωσε όλον του τον εαυτό. Τα αποτελέσματα του αγώνα είναι άξια θαυμασμού γιατί υλοποιήθηκαν εκ του μηδενός και παρά την εγκατάλειψη των αρμοδίων. Ο Δούλης ήταν υπουργός των Στρατιωτικών της Κυβερνήσεως της Αυτονόμου Ηπείρου και αρχηγός του Στρατού της από τη Χειμάρρα μέχρι την Κορυτσά.

Ιστορική έχει μείνει η συνομιλία που διεμείφθη μεταξύ Δημητρίου Δούλη και του Μεσολογγίτη υποστρατήγου Αναστασίου Παπούλα, διοικητή του Ε΄ Σώματος Στρατού Ηπείρου, κατά τη 19η και 20ή Φεβρουαρίου 1914. Ο υποστράτηγος Παπούλας ενημερώνει τον Δούλη ότι εάν ο Ελληνικός Στρατός στη Βόρειο Ήπειρο δεν απέχει από εχθροπραξίες, ο ίδιος θα θεωρηθεί λιποτάκτης. Ο υποστράτηγος έλαβε αμέσως την απάντηση του Δούλη ότι έχει την υποχρέωση, ως γέννημα και θρέμμα της Βορείου Ηπείρου, να αγωνιστεί υπέρ των σφαγιαζομένων αδελφών του, καταδικασθέντων σε ζυγό τυραννικότερου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

του Τουρκικού και, έτσι, βρίσκεται στην αναπόδραστο ανάγκη να παρεκκλίνει των εντολών του Στρατού και του Βασιλέως.

Ο Δούλης συγκρότησε, οργάνωσε και διοίκησε τον στρατό της Βορείου Ηπείρου, διηύθυνε με επιτυχία τις επιχειρήσεις και κατατρόπωσε τα τουρκαλβανικά στίφη που διοικούσαν Τούρκοι και Ολλανδοί αξιωματικοί. Με αυτόν τον τρόπο ανάγκασε τις μεγάλες δυνάμεις να προσέλθουν σε διαπραγματεύσεις που κατέληξαν στην υπογραφή του Πρωτοκόλλου της Κέρκυρας, 17.5.1914, με το οποίο παραχωρήθηκε καθεστώς αυτονομίας στις περιφέρειες Αργυροκάστρου και Κορυτσάς. Ως αρχηγός του Στρατού της Αυτονόμου Βορείου Ηπείρου παρέδωσε τη Βόρειο Ήπειρο ακέραια και αβλαβή και τους κατοίκους της σώους στον Ελληνικό Στρατό τη 14.10.1914.

Τη 2ᾳ Μαΐου 1915 προήχθη, κατ' εκλογήν, σε συνταγματάρχη, στη διοίκηση της Χ Μεραρχίας στη Βέροια. Αποστρατεύθηκε, μετά από αίτησή του, την 6.5.1915.

Στις εκλογές της 31.5.1915 εκλέχθηκε πρώτος βουλευτής του νομού Αργυροκάστρου και μετέσχε στην ΚΑ΄ περίοδο της Βουλής των Ελλήνων, εκλεγείς μέλος της Επιτροπής επί των Στρατιωτικών.

Ο γιος του Κωστάκης Δ. Δούλης, πήρε μέρος στην εκστρατεία της Μικράς Ασίας, αμέσως μετά την αποφοίτησή του από τη Στρατιωτική Σχολή, με τον βαθμό του ανθυπολοχαγού και πέθανε σε νεαρή ηλικία στην Αλεξάνδρεια, το 1924.

Ο Δημήτριος Δούλης πέθανε από ανακοπή της καρδιάς την 4.4.1928 στην Καλλιθέα Αττικής. Κατά την αναγγελία του θανάτου του στη Βουλή των Ελλήνων, όλοι ανεξαιρέτως οι αρχηγοί των πολιτικών κομμάτων, Ιωάννης Μεταξάς, Αλ. Παπαναστασίου, Ιωάννης Ράλλης, Δημήτριος Μπότσαρης και Μ. Γούδας, εξήραν τις αρετές, αναγνώρισαν τις προσφερθείσες προς την πατρίδα υπηρεσίες του και τίμησαν τη μνήμη του. Ετάφη στο Α΄ Κοιμητήριο της Αθήνας, την 6.4.1928.

Ο Δήμος Πρέβεζας για`να τιμήσει τον ταγματάρχη Δημήτριο Δούλη, ονοματοθέτησε οδό της πόλης, στη συνοικία Τσαβαλοχώρι, με το όνομά του.

Τα δύο αντίγραφα της έκθεσης του Δημητρίου Δούλη

Τα δύο αντίγραφα της έκθεσης του ταγματάρχη πεζικού Δημητρίου Ν. Δούλη φυλάσσονται στον φοριαμό 24, φάκελο 1671/Δ/1 της ΔΙΣ/ΓΕΣ και είναι και τα δύο γραμμένα από τον ίδιο τον Δούλη. Το πρώτο αντίγραφο της έκθεσης συντάχθηκε στο Βαρλαάμ της Ηπείρου,[5] τη 18η Νοεμβρίου 1912, έναν

[5] Το Βαρλαάμ είναι οικισμός του σημερινού Δήμου Δωδώνης του Νομού Ιωαννίνων. Βρίσκεται μεταξύ Τερόβου και Σκλίβανης, ανατολικά του δρόμου Πέντε Πηγαδιών-Ιωαννίνων, περί τα 5

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σχεδόν μήνα μετά τη μάχη της Νικοπόλεως και φέρει τον τίτλο: *Ἔκθεσις | ~~περὶ~~ τῆς δράσεως τοῦ III Τάγματος τοῦ 15ου Ἐφεδρικοῦ Πεζικοῦ Συντάγ|ματος κατὰ τὴν μάχην τῆς Νικοπόλεως τὴν 20 Ὀκτωβρίου 1912*. Αποτελείται από 16 φύλλα, 31 γραμμένες σελίδες. Στην πρώτη σελίδα (Εικ. 2) έχουν προστεθεί αργότερα τα εξής στοιχεία, γραμμένα με χοντρό μολύβι και για λόγους αρχειοθέτησης: Πάνω δεξιά και πάνω από τον τίτλο της έκθεσης υπάρχει ο αριθμός *5* εντός τετράγωνων παρενθέσεων· πάνω δεξιά και κάτω από τον τίτλο της έκθεσης υπάρχει η λέξη *διπλοῦν* διαγεγραμμένη με τρεις οριζόντιες γραμμές· πάνω αριστερά και κάτω από τον τίτλο της έκθεσης υπάρχουν οι αριθμοί *723*, *774* και *2/9*, σε τρεις γραμμές· ο αριθμός *774* έχει σχεδόν πλήρως διαγραφεί με πέντε οριζόντιες γραμμές και έχει αντικατασταθεί από τον αριθμό *723*· κάτω από τον διαγραμμένο αριθμό *774* υπάρχει οριζόντια γραμμή.

Το δεύτερο αντίγραφο της έκθεσης συντάχθηκε στην Κλεισούρα της Βορείου Ηπείρου,[6] την 4η Ιουνίου 1913, επτά και πλέον μήνες μετά τη μάχη της Νικοπόλεως και φέρει τον τίτλο: *8η Μεραρχία| 15ον Ἐφεδρ. Πεζ. Σύνταγμα| 3ον Τάγμα| Ἔκθεσις| περὶ τῆς δράσεως τοῦ ἀνωτέρω τάγματος κατὰ τὴν μάχην τῆς| Νικοπόλεως*. Αποτελείται από 24 φύλλα, 24 γραμμένες σελίδες, τις εμπρόσθιες των 24 φύλλων. Στην πρώτη σελίδα (Εικ. 3) έχουν προστεθεί αργότερα τα εξής στοιχεία, γραμμένα με χοντρό μολύβι και για λόγους αρχειοθέτησης: Πάνω δεξιά και κάτω από τον τίτλο της έκθεσης υπάρχει η λέξη *διπλοῦν*· στο αριστερό τμήμα της σελίδας υπάρχουν η λέξη *διπλοῦν* και οι αριθμοί *774*, *723* και *2/9*, σε δύο γραμμές· ο αριθμός *774* έχει σχεδόν πλήρως διαγραφεί με πέντε οριζόντιες γραμμές και έχει αντικατασταθεί από τον αριθμό *723*· κάτω από τον διαγραμμένο αριθμό *774* και τον αριθμό *723* υπάρχει οριζόντια γραμμή.

Το δημοσιευόμενο, στο παρόν άρθρο, δεύτερο αντίγραφο της έκθεσης, είναι σχεδόν όμοιο με το πρώτο που δημοσιεύσαμε προ εικοσαετίας και πλέον.[7]

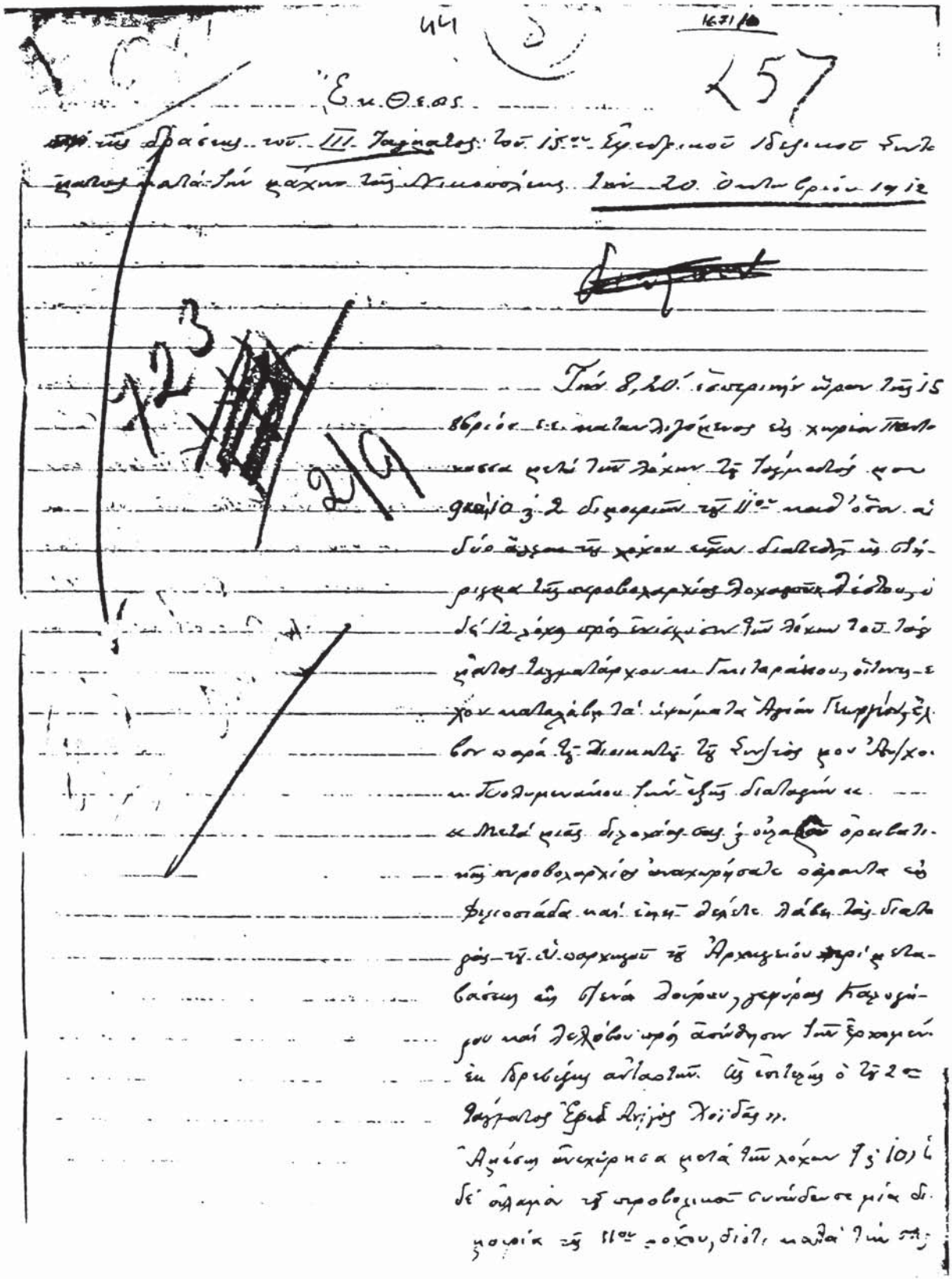
Το δεύτερο αντίγραφο της έκθεσης φέρει στα περιθώριά του χειρόγραφες σημειώσεις του ταγματάρχη Μηχανικού Παναγιώτη Σπηλιάδη, διοικητή του Μικτού Αποσπάσματος Στρατού που ενεπλάκει στη μάχη της Νικοπόλεως και την απελευθέρωση της Πρέβεζας. Οι σημειώσεις του Παναγιώτη Σπηλιάδη είναι ενυπόγραφες και αντικρούουν μερικές απόψεις-κρίσεις του Δημητρίου Δούλη στην έκθεσή του, που, κατά τη γνώμη μας, τον θίγουν.

χλμ. μετά το κάστρο των Πέντε Πηγαδιών και 2 χλμ., περίπου, βορειοδυτικά του Τερόβου. Ο πληθυσμός του οικισμού το 2001 ήταν 155 κάτοικοι και το 2011 μειώθηκε στους 112 κατοίκους.

[6] Η Κλεισούρα είναι πόλη της Βορείου Ηπείρου, παρά τον Αώο ποταμό, μεταξύ Πρεμετής και Τεπελενίου. Το 2010, ο πληθυσμός της ήταν 5.000 περίπου κάτοικοι.

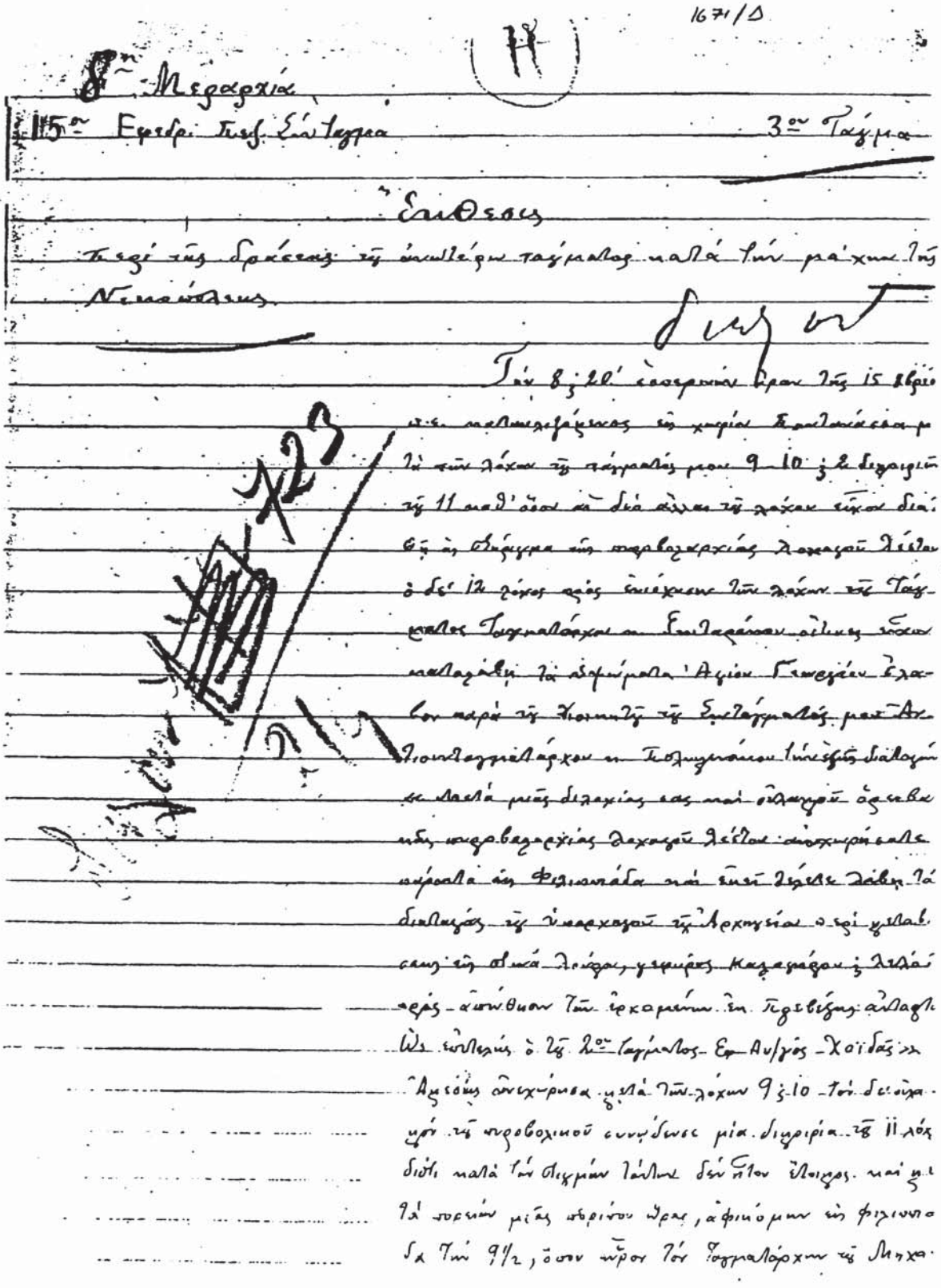
[7] Βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 1992β.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 2: *Το πρώτο αντίγραφο της έκθεσης του Δημητρίου Δούλη. Η πρώτη σελίδα της έκθεσης με ημερομηνία 18.11.1912 (ΓΕΣ/ΔΙΣ Φ. 1671/Δ/1)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ


1671/Δ

8η Μεραρχία

15ος Εφεδρ. Πυρ. Σύνταγμα — 3ον Τάγμα

Ἔκθεσις

περὶ τῆς δράσεως τῶν ἀνωτέρω τάγματος κατὰ τὴν μάχην τῆς Νιγρίτης.

Τὴν 8ην μ.μ. ἐκινήσαμεν ἀφ' ὅλης τῆς 15ης ἐφεδρ. πυρ. Ταξιαρχίας μ' ὁδηγίαν τὴν κατάληψιν τῶν ὑψῶν τῆς ἀριστερᾶς μου 9-10 χιλ. δεξιωτέρω τῆς 11 κατ' ἀρχὰς καὶ διὰ κίνησιν τῆς χαράξεως εἰς διάταξιν τάγματος ἐπὶ τοῦ ὑψώματος τῶν παραβαρχιῶν λοφοσειρᾶς Δέλτα ὁ δὲ ἰδ' χῶρος ἀφ' οὗ ἐπεκράτουν τῶν ὑψῶν τῆς Τάγματος Τυφεκιοφόροι οἱ Ἐπιταγάρχαι αὐτῶν τόσον κατεβάλλη τὰ ἀφιέρωσα Ἁγίου Γεωργίου ἔλαβον παρὰ τῆς Διοικητῆς τῆς Ἐπιταγματάρχου μετ' Ἀντιπλοιαρχίας ἐν Τυφεκιοφόροις ὑπὸ ἐξαίρετος διαλογὴν κατὰ τὰ μιᾶς διαταχίας εἰς καὶ ὀλιγωρεῖ ὄρεσιν μὴν παραβαρχιῶν λοφοσειρᾶς Δέλτα ἀνοχυρώσαμεν ὑψώματα ἐν Φλωρινάδα καὶ ἔπειτ' ἐλάβε λάβη τὰ διαλαμβάς τῆς ὑπαρχούσης τὴν λοφοσειρᾶς ὁ ἐφ' ἡμῶν ἀπὸ ὁδικὰ λοιπὰ γεφυρῶν καταφόρων ἐλλαί ἀερ - ἀσυνθήκων τῶν ἐρυθρῶν ἐν πεδιάδος ἀλλαχ. Ὡς ἐπλησίασ ὁ 1ος Ταγμάτος Ἐφ Αυγός - Χοϊδας ἐν Ἀμέσως ἀνοχύρωσα μεταξὺ τῶν λόφων 9 χ. 10 - τὸν δεξιόν μου τῆς παροδικοῦ συνδέσεως μία διμοιρία τῆς 11ης διότι μεταξὺ τῶν δύο μου δεξιῶν ἔλειπε δύο ὅλοις. καὶ μ' ὀλίγα τοσεῖν μίας ὥρας, ἀφιέρωμεν εἰς φλωρινάδα τὸν 9 1/2, ὅπου ἦρον τὸν Τυφεκιοφόρων τῆς Λήμνο.

ΕΙΚΟΝΑ 3: *Δεύτερο αντίγραφο της έκθεσης του Δημητρίου Δούλη. Η πρώτη σελίδα της έκθεσης με ημερομηνία 4.6.1913 (ΓΕΣ/ΔΙΣ Φ. 1671/Δ/1)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Από τη μελέτη και σύγκριση των κειμένων των δυο αντιγράφων της εκθεσης Λούλη δημιουργούνται μερικά ερωτηματικά.[8]

Εαν υποθέσουμε ότι το δεύτερο αντίγραφο είναι αυτο που πιθανοτατα απεστάλει από τον Δημητριο Ν. Λούλη προς τον διοικητη του Μικτού Αποσπάσματος, ταγματάρχη Παναγιώτη Σπηλιάδη, ώστε ο τελευταιος να συντάξει τη δεύτερη έκθεσή του για τη μάχη της Νικοπόλεως,[9] τότε πώς είναι δυνατόν η έκθεση του Σπηλιάδη να φέρει προγενέστερη ημερομηνία, 1η Μαΐου 1913, από αυτην του δεύτερου αντιγράφου της έκθεσης Λούλη που φέρει ημερομηνία 4η Ιουνιου 1913;

Μήπως ο Σπηλιάδης χρονολογεί τη δευτερη έκθεση του προγενέστερα της πραγματικής ημερομηνίας συγγραφης υποβολής της;

Μήπως ο Σπηλιάδης ζητά το δεύτερο αντίγραφο της έκθεσης Λούλη ώστε να αντικρουσει, με τις επ' αυτου σημειώσεις του, έστω και εκ των υστέρων, τις κατα τη γνωμη του παραλήψεις και αποσιωπησεις της εκθεσης του Λούλη;

Γιατί ο Σπηλιάδης δεν χρησιμοποιει το πρωτο αντίγραφο της έκθεσης Λούλη, που συντάχθηκε τη 18η Νοεμβριου 1912;

Μήπως η πρώτη έκθεση Λούλη θεωρήθηκε ελλιπής, επειδή δεν συμπεριελάμβανε άλλα, τυπικα, στοιχεια απαραιτητα για τη μορφωση σφαιρικής και πληρέστερης άποψης περί των γεγονότων της μαχης;

Στο δεύτερο αντίγραφο της εκθεσης Λούλη προστεθηκαν, προς το τελος της, οκτω πολυ μικρές ενότητες που τιτλοφορούνται *Είσοδος εἰς τὴν ζώνην τοῦ Προφυλακικοῦ*, *Χρῆσις προκαλυμμάτων*, *Ἀναχωρησις πυροβολαρχιῶν*, *Λειτουργία ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας*, *Περιγραφὴ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους ...*, *Ἀτμοσφαιρικὴ κατάστασις*, *Διάρκεια τῆς μάχης* και *Τρόπος σταθμεύσεως ἐν Πρεβέζῃ*. Οι ενότητες αυτές ελαχιστα, εάν οχι ουδέν, προσθετουν στα οσα ήδη περιγράφονται αναλυτικά στην έκθεση, αλλα, ισως, θεωρουνται απαραιτητες στην τυπικη διάρθρωση μιας στρατιωτικης εκθεσης. Για τον λογο αυτο, πιθανότατα, ο Λούλης περιλαμβάνει ελάχιστα στοιχεια στις ενότητες αυτες.

Γιατι ενας αξιωματικος της ικανοτητας και ποιοτητας του Λούλη αποστέλλει δεύτερο αντίγραφο της εκθεσης με καθυστερηση επτα και πλέον μηνών, όταν μαλιστα ειχε ήδη συνταξει την εκθεση του στις 18.11.1912.

Επισημαίνουμε, τελος, οτι το δευτερο αντιγραφο της εκθεσης ολοκληρωνεται με την αφιξη του 3ου Ταγματος του 15ου Εφεδρικου Πεζικου Συνταγματος στο Τσαγκαρόπουλο την 25.10.1912, ενω το πρωτο συνεχιζει την περιγραφη της δρασεως του ταγματος μεχρι την αφιξη του στο Βαρίλαμ την 29.10.1912 και την παραμονη του εκει μεχρι τη 18.11.1912, ημερομηνια

---

[8] Πρβλ. το εισαγωγικο κειμενο του κ. Πετρου ΑΡΓΙΒΑΝΗ, στον παρόντα τομο, 50-64.

[9] Οδηγουμαστε στην υποθεση αυτην απο τις παρατηρησεις του Π. Σπηλιάδη στα περιθώρια του δευτερου αντιγραφου της εκθεσης Λ. Λούλη. Σημειωνουμε, επισης, οτι ο Σπηλιάδης υιοθέτησε την αρχικη του εκθεση για τη μαχη της Νικοπόλεως την 4.1.1913, απο την Κορυτσα.

συγγραφής της πρώτης έκθεσης.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι είναι εμφανής ο ανταγωνισμός των δύο ταγματαρχών με εκατέρωθεν αποσιωπήσεις στις εκθέσεις τους, σχετικά με τις δραστηριότητες του άλλου.

Οι ακόλουθες σημειώσεις παρέχουν πληροφορίες για τον τρόπο με τον οποίο μεταγράψαμε την έκθεση του Δημητρίου Ν. Δούλη.

Οι αλλαγές σελίδας στο χειρόγραφο κείμενο του Δούλη σημειώνονται με μία κάθετη γραμμή, ακολουθούμενη από τον αριθμό της επόμενης σελίδας με τη μορφή εκθέτη, π.χ. |[13]. Όσες συντμήσεις στρατιωτικών βαθμών και όρων χρησιμοποιήθηκαν στην έκθεση Δούλη αναπτύσσονται στη μεταγραφή, π.χ. το *ανθ/γός* έγινε *ανθυπολοχαγός*. Η ορθογραφία παρέμεινε ως είχε, π.χ. *εἶνε* αντί του *εἶναι*. Οι όποιες αναγκαίες σημειώσεις του συντάκτη του παρόντος άρθρου και επιμελητή της έκθεσης Δούλη (στο εξής Σ.τ.Ε.) παραθέτονται εντός τετράγωνων αγκύλων [ ]. Για τον πολυτονισμό της έκθεσης ευχαριστούμε θερμά τον κ. Λάζαρο Στ. Συνέσιο.

8η Μεραρχία
15ον Ἐφεδρικὸν Πεζικὸν Σύνταγμα 3ον Τάγμα

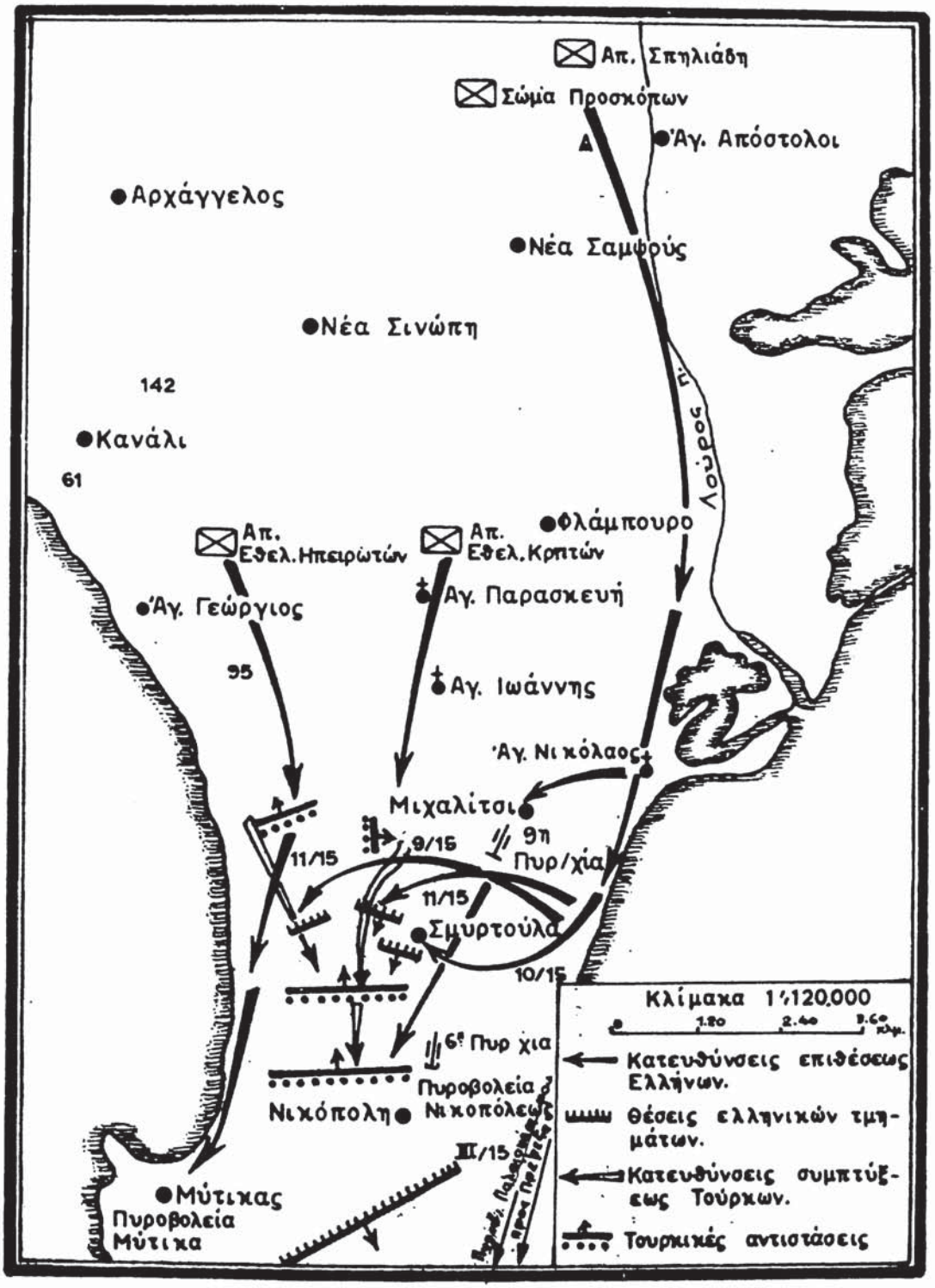
Ἔκθεσις
περὶ τῆς δράσεως τοῦ ἀνωτέρω τάγματος κατὰ τὴν μάχην τῆς Νικοπόλεως.

Τὴν 8 καὶ 20′ ἑσπερινὴν ὥραν τῆς 15ης 8βρίου π.ἔ. καταυλιζόμενος εἰς χωρίον Παντάνασσα μετὰ τῶν λόχων τοῦ τάγματός μου 9ου, 10ου καὶ 2 διμοιριῶν τοῦ 11ου καθ' ὅσον αἱ δύο ἄλλαι τοῦ λόχου εἶχον διατεθῇ ὡς στήριγμα τῆς πυροβολαρχίας λοχαγοῦ Λέστου ὁ δὲ 12ος λόχος πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν λόχων τοῦ τάγματος Ταγματάρχου κ. Γκιταράκου οἵτινες εἶχον καταλάβῃ τὰ ὑψώματα Ἁγίου Γεωργίου ἔλαβον παρὰ τοῦ Διοικητοῦ τοῦ Συντάγματός μου ἀντισυνταγματάρχου κ. Πολυμενάκου τὴν ἑξῆς διαταγήν:

«Μετὰ μιᾶς διλοχίας σας καὶ οὐλαμοῦ ὀρειβατικῆς πυροβολαρχίας λοχαγοῦ Λέστου ἀναχωρήσατε πάραυτα εἰς Φιλιππιάδα καὶ ἐκεῖ θέλετε λάβῃ τὰς διαταγὰς τοῦ ὑπαρχηγοῦ τοῦ Ἀρχηγείου περὶ μεταβάσεως εἰς στενὰ Λούρου, γεφύρας Καλογήρου καὶ Λελόβου πρὸς ἀπώθησιν τῶν ἐρχομένων ἐκ Πρεβέζης ἀνταρτῶν. Ὡς ἐπιτελὴς ὁ τοῦ 2ου Τάγματος Ἔφεδρος Ἀνθυπολοχαγὸς Χοϊδᾶς.»

Ἀμέσως ἀνεχώρησα μετὰ τῶν λόχων 9ου καὶ 10ου τὸν δὲ οὐλαμὸν τοῦ πυροβολικοῦ συνώδευσε μία διμοιρία τοῦ 11ου λόχου, διότι κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην δὲν ἦταν ἕτοιμος καὶ μετὰ πορείαν μιᾶς περίπου ὥρας ἀφικόμην εἰς Φιλιππιάδα τὴν 9½, ὅπου ηὗρον τὸν Ταγματάρχην τοῦ Μηχανι|[2]κοῦ κ. Σπηλιάδην,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ



ΕΙΚΟΝΑ 4: *Σχεδιάγραμμα της μάχης της Νικοπόλεως, 20.10.1912 (ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ 1991, 27)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ὅστις μὲ ἀνέμενεν ἐκεῖ καὶ ἐξηκολουθήσαμεν τὴν πορείαν πρὸς γέφυραν Λούρου Καλογήρου ἔνθα φθάσαντες μετὰ 1½ περίπου ὥραν, ὁ μὲν Ταγματάρχης κ. Σπηλιάδης ἀνεχώρησεν ἐπιστρέψας εἰς Φιλιππιάδα μὲ τὴν πληροφορίαν ὅτι τὴν 6ην πρωϊνὴν τῆς ἐπομένης θὰ ἐπιστρέψῃ ἵνα συνεχίσωμεν τὴν πορείαν πρὸς χωρίον Λοῦρον, ἐγὼ δὲ διέταξα τὸν 7ον λόχον τοῦ Συντάγματος, ὅστις εὑρίσκετο ἐκεῖ καὶ ὅστις ἐτάσσετο ὑπὸ τὰς διαταγάς μου νὰ προχωρήσῃ καὶ ἐγκαταστήσῃ προφυλακὰς ἀσφαλεῖς, τοὺς δὲ λόχους μου 9ον καὶ 10ον νὰ καταυλισθῶσι δεξιόθεν τῆς ὁδοῦ 200 περίπου μέτρα μακρὰν τῆς γεφύρας Λούρου.

Τὸν 7ον λόχον ἐτοποθέτησα ὁ ἴδιος εἰς καταλλήλους θέσεις πρὸς ἐπιτήρησιν τῆς ὁδοῦ Πρεβέζης-Φιλιππιάδος. Ὁ οὐλαμὸς ὀρειβατικοῦ πυροβολικοῦ μετὰ δι-μοιρίας στηρίγματος αὐτοῦ ἔμεινε τῇ διαταγῇ τοῦ κ. Σπηλιάδου εἰς Φιλιππιάδα.

Τὴν 6ην πρωϊνὴν τῆς ἐπομένης ἡμέρας ἦλθεν εἰς γέφυραν Λούρου Καλογήρου καὶ ὁ Ταγματάρχης κ. Σπηλιάδης· οὗτος, οἱ ὑπὸ τὴν Διοίκησίν μου λόχοι καὶ τὸ πυροβολικὸν ἐν τάξει πορείας, ἐγγὺς τοῦ ἐχθροῦ, ἐβαδίσαμεν πρὸς τὸ χωρίον Λοῦρος, ὅπου ἐφθάσαμεν μετὰ δίωρον περίπου πορείαν καὶ κατηυλίσθημεν καταλαβόντες τὴν Ν.Α. παρυφὴν τοῦ χωρίου Λούρου πρὸς τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, ἐκεῖ ἐτοποθέτησα προφυλακὰς τὸν ἕνα λόχον, οἱ λοποὶ κατηυλίσθησαν. Ὁ οὐλαμὸς τοῦ πυροβολικοῦ μετὰ τοῦ στηρίγματός του ἔμεινε πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ χωρίου τούτου.

Τὴν πρωΐαν τῆς 17ης [Ὀκτωβρίου] ἡ δι-μοιρία τοῦ 11ου λόχου ἧτις ἠκο[3]λούθησε τὸ πυροβολικὸν ὡς στήριγμα αὐτοῦ ἀνεχώρησεν κατόπιν διαταγῆς τοῦ Διοικητοῦ τοῦ Συντάγματός μου ἀντισυνταγματάρχου κ. Πολυμενάκου ἐχούσης οὕτω:

«Σφελένικον 16 8βρίου 1912. Πρὸς τὸν κύρ. Λούλην Ταγματάρχην. Διατάξατε τὴν δι-μοιρίαν τοῦ 11ου λόχου ὑπὸ Ἀνθυπολοχαγὸν Ξύδην, ἡ ὁποία ἠκολούθησε χθὲς ἑσπέρας τὸν οὐλαμὸν πυροβολικοῦ ὡς στήριγμα νὰ ἀναχωρήσῃ διὰ Σφελένικον καὶ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ λόχου της, ἀντικαθιστῶντες αὐτὴν ἐκ τῆς ὀλοχίας σας ἢ τοῦ αὐτόθι παραμένοντος 7ου λόχου σας.»

Τὴν ἡμέραν ταύτην ἔλαβον διαταγὴν ἔχουσαν οὕτω:

«Ἀρχηγεῖον Στρατοῦ Ἠπείρου. Πρὸς τὸν Ταγματάρχην κ. Λούλην. Κατὰ διαταγὴν τοῦ κ. Ἀρχηγοῦ θέτω ὑπὸ τὰς διαταγάς σας τὸ ἀφιχθὲν χθὲς τὸ ἑσπέρας ἀπόσπασμα ἐξ 100 ἀνδρῶν καὶ 2 Ἀνθυπολοχαγῶν Λάζαρη καὶ Λάκα. Ἐν Λούρῳ τῇ 17.10.12. Ὁ ὑπαρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου Π. Σπηλιάδης.»

Τοὺς ἄνδρας τούτους παρουσιασθέντας κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἡμέραν διέταξα νὰ ἐκγυμνάζωσιν οἱ ἡγήτορες αὐτῶν Ἀνθυπολοχαγοί, ὅπως ἐγυμνάζοντο καὶ οἱ ἄνδρες τῶν λόχων, οἵτινες ἔμενον ὑπὸ τὰς διαταγάς μου ἐν Λούρῳ καὶ νὰ καταυλίσωσιν ὅπου καὶ οἱ λοιποὶ ἄνδρες. Τὴν 3ην πρωϊνὴν ὥραν τῆς 19ης τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἦλθον εἰς Λοῦρον καὶ οἱ λόχοι 11ος καὶ 12ος τοῦ τάγματός μου (τοῦ οὐλαμοῦ τοῦ ὀρειβατικοῦ πυροβολικοῦ ἐπιστρέψαντος) καὶ δύο πεδιναὶ πυροβολαρχίαι. Οὕτω ἡ ταχθεῖσα ὑπὸ τὰς διαταγάς μου δύναμις ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν 4 λόχων τοῦ τάγματός μου, τοῦ 7ου λόχου τοῦ αὐτοῦ Συντάγματος καὶ 100

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ἀνδρῶν (50 ἐθνοφρουρῶν ὡπλισμένων μὲ ὅπλα Γκρὰ καὶ 50 ἐφέδρων μὲ ὅπλα Μάνλιχερ).[4]

Τὴν ἡμέραν ταύτην ἐξεδόθη ἡ ἑξῆς διαταγή:

«Διαταγὴ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Μικτοῦ Ἀποσπάσματος. Πρὸς τὸ Μικτὸν Ἀπόσπασμα Πρεβέζης.

α. Σὴμερον τὴν 3½ ὥραν μετὰ μεσημβρίαν ἀκριβῶς θέλει ἀναχωρήσει διευθυνόμενον πρὸς Πρέβεζαν, ἐν τάξει πορείας, τὸ 3ον Τάγμα τοῦ 15ου Συντάγματος πεζικοῦ μετὰ τῶν εἰς αὐτὸ προσκεκολλημένων 7ου λόχου τοῦ αὐτοῦ Συντάγματος καὶ τοῦ οὐλαμοῦ τοῦ ἐμπέδου καὶ τῶν ἐθνοφρουρῶν. Ἡ δύναμις αὕτη θέλει διανυκτερεύσει, λαμβάνουσα τὰ ἀναγκαῖα μέτρα ἀσφαλείας, εἰς τὴν ἔμπροσθεν καὶ νοτίως τῆς Μονῆς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων λοφοσειράν, εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἄνω Μονῆς 2 χιλιομέτρων περίπου καὶ παρὰ τὴν κυρίαν ἅμαξιτὴν ὁδόν. (Εικ. 4)

β. Τὸ ὑπὸ τὸν ὁπλαρχηγὸν Μάνον σῶμα τῶν Κρητῶν ἀναχωροῦν ἐντεῦθεν τὴν 4 μ.μ. θέλει διανυκτερεύσῃ εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος μὲ τὸ Πεζικὸν Στράτευμα καὶ παρὰ τὴν παλαιὰν ὁδὸν τὴν κειμένην δυτικῶς τῆς κυρίας ὁδοῦ.

γ. Τὸ εἰς Ἁγίους Ἀποστόλους εὑρισκόμενον σῶμα ὑπὸ τοὺς ὁπλαρχηγοὺς Ζαχαράκην καὶ Γερογιάννην ἐκκινοῦν τὴν 4½ μ.μ. ἐκ τῶν παρὰ τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους θέσεών του θέλει προχωρήσει μὲ τάξιν πορείας μέχρι τῆς θέσεως Κανάλι, ἥτις ἐκ τῶν προτέρων θέλει ἐξερευνηθῇ καὶ ἀναγνωρισθῇ παρὰ τοῦ οὐλαμοῦ τοῦ ἱππικοῦ. Εἰς τὸ σῶμα τοῦτο προσκολλῶ ἀπὸ σήμερον τὸν Ἀνθυπολοχαγὸν Χοϊδᾶν πρὸς πληρεστέρας ὁδηγίας καὶ πρὸς σύνδεσμόν μου μετὰ τοῦ σώματος τούτου.[10]

δ. Αἱ δύο πυροβολαρχίαι τοῦ Πεδινοῦ πυροβολικοῦ ἐκκινοῦσαι ἐντεῦθεν τὴν 4 καὶ ¼ μ.μ. θέλουσι διανυκτερεύσει παρὰ τὴν Μονὴν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καὶ δυτικῶς ταύτης.[5]

ε. Ὁ οὐλαμὸς τοῦ ἱππικοῦ θὰ διανυκτερεύσῃ ὄπισθεν τῶν πυροβολαρχιῶν.

στ. Τὸ Χειρουργεῖον ἀναχωροῦν τὴν 4½ μ.μ. ὥραν θέλει διανυκτερεύσῃ παρὰ τὴν Μονὴν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καὶ ἀνατολικῶς τῆς κυρίας ὁδοῦ Πρεβέζης.

ζ. Ἡ συζυγαρχία τῶν πυρομαχικῶν θέλει ἀναχωρήσει ἐντεῦθεν τὴν 5ην πρωϊνὴν ὥραν, θέλει δὲ σταματήσει παρὰ τὴν κυρίαν ὁδὸν Πρεβέζης καὶ εἰς τὸ μέσον τῆς ἀπὸ χωρίον Φλάμπουρον μέχρις Ἁγίων Ἀποστόλων ἀποστάσεως, ἤτοι εἰς τὸ 11ον περίπου χιλιόμετρον ἀπὸ χωρίον Λοῦρος.

η. Ἡ ἐφοδιοπομπὴ θέλει παραμείνῃ μέχρι νεωτέρας διαταγῆς παρὰ τὴν

---

[10] Για τον Κεφαλλονίτη έφεδρο ανθυπολοχαγό Ανδρέα Χοϊδά, ο οποίος τραυματίστηκε θανάσιμα στη μάχη του Πρέντελ-Χάν της 17.7.1913, λίγες ώρες πριν σημάνει ανακοχή του πολέμου, ο διοικητής του τάγματός του Δημήτριος Δούλης έγραψε ότι κατά τη μάχη εκείνη ο Χοϊδάς επολέμησε γενναιότατα και είναι άξιος θαυμασμού για την ανδρεία του και την αυταπάρνησή του και επεσήμανε ότι είχε αναγνωρίσει τις ικανότητες και τη γενναιότητά του στη μάχη της Νικοπόλεως, βλ. ΝΙΚΛΑΜΠΑΣ 1927, 231-232.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Μονὴν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καὶ ὄπισθεν τοῦ ἱππικοῦ.

Ἐν χωρίῳ Λούρῳ τῇ 19 Ὀκτωβρίου 1912. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Μικτοῦ Ἀποσπάσματος. Π. Σπηλιάδης. Ταγματάρχης.»

Ἐν ᾧ δὲ εἶχον διατάξει τὰ τῆς τάξεως πορείας, εἰδοποίησα[+] *ὅτι ἀναβάλλεται ἡ ἀναχώρησίς μας, διότι τὸ σῶμα τοῦ κ. Μάνου ἐξ ἀνταρτῶν Κρητῶν παρεξετράπη εἰς βαθμὸν ὅπου ὁ Ταγματάρχης κ. Σπηλιάδης, ἐγὼ καὶ ὁ Διοικητὴς τοῦ πυροβολικοῦ ἀπεφασίσαμεν ἵνα ὑπὸ τοιούτους ὅρους σταματήσωμεν πᾶσαν ἐπιχείρησιν καὶ ἀναφέρωμεν εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον, εὐτυχῶς ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἀνταρτῶν Κρητῶν κ. Μάνος ὑπεσχέθη ὅτι δὲν θὰ δοθῇ εἰς τὸ μέλλον ἡ ἐλαχίστη ἀφορμὴ καὶ οὕτω διέταξα ἐκ νέου τὰ ὑπὸ τὰς διαταγάς μου τμήματα ὅπως ὦσιν ἕτοιμα πρὸς ἀναχώρησιν καὶ τὴν 3 καὶ 45΄ ἑσπερινὴν ὥραν ἐν τάξει πορείας ἐβαδίσαμεν καὶ διενυκτερεύσαμεν λαβόντες τὰ μέτρα ἀσφαλείας, εἰς τὴν ἔμπροσθεν καὶ νοτίως τῆς μονῆς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων λοφοσειρᾶς καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς μονῆς 2 χιλι|*[6]*ομέτρων περίπου καὶ παρὰ τὴν κυρίαν ἁμαξιτὴν ὁδὸν (9ος λόχος εἰς προφυλακάς). Διανυθὲν διάστημα 8 χιλιόμετρα, ὧραι 2½, ἄφιξις 6 ἑσπερινή. Καιρὸς βροχερός.*

Περὶ τὴν 8ην ἑσπερινὴν ὥραν τῆς ἀνωτέρω ἡμέρας ἔλαβον τὴν ἑξῆς διαταγήν:

«Διαταγὴ πρὸς τὸ μικτὸν σῶμα τοῦ Στρατοῦ Πρεβέζης. Ἡ ἐκκίνησις τοῦ μικτοῦ ἀποσπάσματος πρὸς Νικόπολιν γεννήσεται τὴν πρωΐαν τῆς αὔριον κατὰ τὴν ἀκόλουθον σειρὰν καὶ τάξιν.

α. Το 3ον Τάγμα τοῦ 15ου Συντάγματος μετὰ τῶν εἰς αὐτὸ προσκεκολλημένων 7ου λόχου τοῦ 2ου τάγματος καὶ τοῦ οὐλαμοῦ τῶν ἐμπέδων καὶ τῶν ἐθνοφρουρῶν, θέλει ἐκκινήσει ἐν τάξει πορείας τὴν 5 ὥραν καὶ ἡμίσειαν τῆς πρωΐας.

β. Τὸ ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν κ. Μάνον ἐθελοντικὸν σῶμα τῶν Κρητῶν θέλει ἐκκινήσει τὴν αὐτὴν περίπου ὥραν καὶ ἀκολουθήσει τὴν ὁδὸν ἣν ἠκολούθησε καὶ κατὰ τὴν σημερινὴν του πορείαν. Πρὸ τῆς ἐκκινήσεώς του θέλει ἀναμείνῃ τὸν οὐλαμὸν τοῦ ἱππικοῦ ὅστις θὰ προπορευθῇ τοῦ ἐθελοντικοῦ σώματος πρὸς ἀνίχνευσιν τοῦ πρόσθεν ἐδάφους. Τμῆμα ἐπίσης τοῦ οὐλαμοῦ τούτου ἀκολουθοῦν τὴν κυρίαν ὁδὸν προπορευθήσεται τοῦ Τάγματος τοῦ Πεζικοῦ διὰ τὴν αὐτὴν ἀνίχνευσιν.

γ. Τὸ Ἐθελοντικὸν Σῶμα τῶν Ζαχαράκη καὶ Γερογιάννη τὸ εὑρισκόμενον εἰς Κανάλι θέλει ἐκκινήσει ἅμα τῇ εἰς τὸ ὕψος του ἀφίξῃ τῶν ἄνω δύο σωμάτων. Ὅπως ἀντιληφθῇ δὲ τοῦτο δέον νὰ ἀφήσῃ καὶ εἰς κατάλληλα μέρη κοινωνοὺς οἵτινες θέλουσι τῷ εἰδοποιήσει ἐγκαίρως.

δ. Αἱ δύο πεδιναὶ πυροβολαρχίαι θὰ ἐκκινήσωσι τὴν 5ην ὥραν καὶ ἡμίσειαν

[+] *Ἡ εἰδοποίησις προῆλθεν, ὡς καὶ πᾶσες αἱ διαταγαί, ἐκ μέρους μου οὐδεμία δὲ κίνησις ἢ ἄλλη τις ἐνέργεια ἐξετελέσθη ἄνευ προηγουμένης ἐντολῆς μου. Εἰς τὴν ἀνωτέρω μετὰ τοῦ σώματος τῶν Κρητῶν σκηνὴν παρέστηκαν μὲν οὐδόλως δὲ ἀνεμίχθηκαν, ἔλαβον δὲ ἁπλῶς σαφεῖς διαταγὰς μου περὶ τῆς περαιτέρω πορείας, ὡς εἶχον προηγουμένως διατάξει. Π. Σπηλιάδης Ταγμ.* [Σ.τ.Ε.: Η ιδιόχειρη σημείωση του ταγματάρχη Παναγιώτη Σπηλιάδη είναι γραμμένη στο αριστερό περιθώριο της σελ. 5 της έκθεσης του Δημητρίου Δούλη.]

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τῆς πρωΐας, θέλουσι δὲ ἅμα πλησιάσωσι τὴν οὐρὰν τῆς Φάλαγγος τοῦ Πεζικοῦ ἀκολουθήσει τοῦτο|[7] καὶ θέλουσιν ἐν καιρῷ κάμπτουσαι δεξιὰ καταλάβει θέσεις πρὸς πυροβόλησιν ἐπί τοῦ ὑψώματος Φλάμπουρον. Τὸ πεζικὸν θέλει λάβει τὰς διατάξεις του πρὸς μάχην εὐθὺς ἅμα εἰδοποιηθῇ παρὰ τῶν ἀνιχνευτῶν του περὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἐχθροῦ. Ὁπωσδήποτε τὸ τε Πεζικὸν καὶ τὸ σῶμα τῶν Κρητῶν καὶ τὸ τῶν ἀνταρτῶν θέλουσιν ἀναμένῃ τὴν ἔκβασιν τῆς πάλης τοῦ πυροβολικοῦ διὰ τὴν περαιτέρω ἐνέργειάν των. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πάλης ταύτης οὐδεμία προχώρησις δέον νὰ γίνῃ ἄνευ εἰδικῆς πρὸς τοῦτο εἰδοποιήσεως. Ἅμα τῇ ἐνάρξει τῆς πάλης τὸ ἱππικὸν τῆς ἀνιχνεύσεως θέλει συγκεντρωθῇ πλησίον μου. Ἡ θέσις τοῦ Διοικητοῦ τοῦ ἀποσπάσματος ἔσεται ὄπισθεν καὶ μεταξὺ τῶν ἐφεδρειῶν, τοῦ σώματος τῶν Κρητῶν καὶ τοῦ Τάγματος τοῦ Πεζικοῦ.

ε. Τὸ Χειρουργεῖον θέλει ἀκολουθήσει τὸ Πυροβολικὸν ἐκκινοῦν τὴν 6ην ὥραν παρὰ τέταρτον, θέλει δὲ παραμείνῃ ὄπισθεν καὶ εἰς κατάλληλον θέσιν πρὸς ἔγκαιρον συνδρομὴν διὰ τοὺς τυχὸν τραυματίας.

στ. Ἡ συζυγαρχία τῶν πυρομαχικῶν θὲλει παραμείνῃ ὄπισθεν τοῦ ὑψώματος Φλάμπουρον καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τούτου 4 χιλιομέτρων.

ζ. Ἡ ἐφοδιοπομπὴ θὰ παραμείνῃ μέχρι νεωτέρας διαταγῆς εἰς τὴν Μονὴν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων.

Ἐν Μονῇ Ἁγίων Ἀποστόλων 19 Ὀκτωβρίου 1912. Ὁ Διοικητὴς τοῦ Μικτοῦ Ἀποσπάσματος Πρεβέζης. Π. Σπηλιάδης.»

Πρὸς ἐκτέλεσιν δὲ τῆς ἀνωτέρω διαταγῆς ἐξέδωκα τὴν 8:20΄ ἑσπερινὴν τὴν ἑξῆς διαταγὴν κινήσεως τοῦ τάγματος καὶ λοιπῶν τμημάτων:

«Ἅγιοι Ἀπόστολοι, Νοτίως 2 χιλιόμετρα, 19.10.12 ὥρα 8:20΄ ἑσπερινή. Διαταγὴ κινήσεως.|[8]

1ον. Τὸ τάγμα θὰ ἐκκινήσῃ αὔριον τὴν 5½ πρωϊνὴν πρὸς Νικόπολιν.

2ον. Τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν θὰ ἀποτελέσῃ ὁ 10ος λόχος Λοχαγὸς Φιλιππόπουλος, ὅστις θὰ ἐκκινήσει τὴν 5 καὶ 20΄ πρωϊνήν.

3ον. Ἡ κεφαλὴ τῆς φάλαγγος θὰ ἀπέχῃ περὶ τὰ 500 μέτρα.

4ον. Οἱ λόχοι κατὰ τὴν ἑξῆς τάξιν: 11ος Λοχαγός Πετροπουλάκης, 12ος ὑπολοχαγὸς Νικάκης, 7ος ὑπολοχαγὸς Ἀντωναρόπουλος, τμῆμα ἔμπεδον καὶ 9ος λόχος ὑπολοχαγὸς Κοσμόπουλος, καὶ 400 μέτρα ὄπισθεν τούτων τὰ μεταγωγικὰ μάχης κατὰ σειρὰν τῶν λόχων ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ ἀξιωματικοῦ τῶν μεταγωγικῶν μάχης Ἐφέδρου ἀνθυπολοχαγοῦ Μαυρομμάτη, καὶ τὸ ὑγιεινομικὸν τμῆμα ὑπὸ τὸν Ἔφεδρον ἀνθυπίατρον Φράγκον. Τὰ μεταγωγικὰ σώματος ἔφεδρος ἀνθυπολοχαγὸς Μάλακος θὰ ἀναχωρήσωσι τὴν 7½ πρωϊνήν. Ἐκοινοποιήθη καὶ ὑπέγραψαν ὅτι ἔλαβον γνῶσιν οἱ ἡγήτορες τῶν διαφόρων τμημάτων.»

Συμφώνως τῇ διαταγῇ ταύτῃ ἤρξατο ἡ πορεία τοῦ τάγματος πρὸς Νικόπολιν· κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς πορείας οἱ ἄνδρες τοῦ λόχου τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς (10ος λόχος) δὲν ἔδιδον τὴν προσοχὴν ἐκείνην τὴν ὁποίαν ὤφειλον βαδίζοντες

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ ἐχθροῦ ἀφοῦ καὶ τὰ πράγματά των, κλινοσκεπάσματα, ἀντίσκηνα, μπόγους ἐκ διαφόρων εἰδῶν δὲν εἶχον συσκευάσει ἀλλ' ἔφερον ὑπὸ τὴν μασχάλην ἢ ἐπ' ὤμου ἀτάκτως καὶ ἠμπόδιζον αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ νὰ χρησιμοποιήσωσι τὰ ὅπλα των ἐλευθέρως· τὴν ἀταξίαν ταύτην ἦρον ἀμέσως διὰ πικρῶν παρατηρήσεών μου πρὸς αὐτοὺς τούτους τοὺς ἄνδρας καὶ βαθμοφόρους.

Τμῆμα ἱππέων ἐξ ἑνὸς λοχίου καὶ 5 στρατιώτας εἶχε διαταχθῆ νὰ προπορεύηται τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς μας, δυσ|[9]τυχῶς ἡ ὁμὰς αὕτη δὲν περιεβάλλετο ὑπὸ θάρρους ψυχικοῦ καὶ δὲν προσέφερεν οὐδεμίαν ὑπηρεσίαν, τούναντίον ἐὰν δὲν ἐβάδιζον πρὸ τῶν ἀνιχνευτῶν μου ἡ περίπολος αὕτη θὰ μετέδιδε πρὸς ἐμὲ πληροφορίας ἀνακριβεῖς περὶ τῶν θέσεων καὶ δυνάμεως τοῦ ἀντιπάλου, ἀφ' οὗ μὲ μίαν καὶ μόνον βολὴν τοῦ ἀντιπάλου (δηλάδὴ ἕν μόνον φυσίγγιον), ὅστις κατεῖχεν ὕψωμά τι 600 μέτρα περίπου ἐντεῦθεν τοῦ παλαιοῦ θεάτρου τῆς Νικοπόλεως, ἐτράπη εἰς φυγήν, ἐδέησε δὲ κατόπιν πικρῶν παρατηρήσεων καὶ τῆς παρουσίας μου νὰ σταματήσωσι τὴν ἄτακτον φυγήν των· διαταχθέντες δὲ νὰ προχωρήσωσι καὶ ὑπείκοντες εἰς τὴν διαταγὴν ταύτην ἐκ φόβου, ἐβάδισαν περὶ τὰ 10 μόλις βήματα, ἀλλὰ πυροβοληθέντες ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους διὰ δὺο τὸ ὅλον φυσιγγίων ἔφυγον καταληφθέντες ὑπὸ τρόμου· τότε ἐπέστρεψα καὶ διέταξα τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὁμάδος τῶν ἀνιχνευτῶν Ἀνθυπολοχαγὸν Κωνσταντινίδην νὰ βαδίσῃ καὶ καταλάβῃ τὸ πρὸ αὐτοῦ ὕψωμα, δείξας αὐτῷ ἀκριβῶς τὴν θέσιν τοῦ ἀντιπάλου καὶ δόσας ὡρισμένην διαταγὴν νὰ καταλάβῃ τὴν ὑποδειχθεῖσαν αὐτῷ θέσιν καὶ νὰ φροντίσῃ νὰ ἐκτοπίσῃ ἐκεῖθεν τὸν ἀντίπαλον διὰ τῆς διμοιρίας του· εἶτα προχωρήσας συνήντησα τὸν Διοικητὴν τοῦ λόχου τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς λοχαγὸν Φιλιππόπουλον, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔδωσα τὰς αὐτὰς πρὸς τὸν ἀνθυπολοχαγὸν ὁδηγίας καὶ διαταγάς, μὲ τὴν προσθήκην πρὸς ἀμφοτέρους τούτους ὅτι ὀφείλουσι νὰ ἐκτοπίσωσι τὸν ἀντίπαλον καὶ καταστήσωσι τὴν πορείαν τῶν λοιπῶν ὑπ' ἐμὲ τμημάτων ἀπρόσκοπτον,|[10] ἀφοῦ ὁ προορισμὸς τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς εἶνε νὰ προλειάνῃ τὴν πορείαν τοῦ κυρίου σώματος, μεθ' ὃ εἰδοποίησα καὶ τὰ λοιπὰ τμήματα περὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἀντιπάλου καὶ περὶ τῶν διαταγῶν μου πρὸς τὸν λόχον τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς· κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην τὸ ἐχθρικὸν πυροβολικὸν μᾶς ἔβαλε ἐκ τῆς Νικοπόλεως καὶ οἱ λόχοι ἐκαλύφθησαν εἰσελθόντες εἰς τὰς κοιλάδας, αἵτινες ὑπῆρχον δεξιόθεν τῆς ὁδοῦ καὶ ἀνέμενον νέας διαταγάς μου. Κατόπιν τούτων μετέβην εἰς τὸ ὕψωμα τὸ ὁποῖον τῇ διαταγῇ μου εἶχε καταλάβῃ ὁ λόχος τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς, ὅπου μετὰ μεγάλης μου λύπης παρετήρησα ὅτι ὁ λόχος οὗτος εἶχε πλέον κολλήσῃ εἰς τὴν θέσιν ταύτην καὶ δὲν εἶχε σκοπὸν νὰ ἐκτελέσῃ οὔτε ἕν καὶ μόνον βῆμα πρὸς τὰ ἐμπρός· καὶ πάλιν τὸν λοχαγὸν τοῦτον διέταξα νὰ προχωρήσῃ καὶ νὰ ἐκδιώξῃ τὸν ἀντίπαλον ἐκ τῆς θέσεώς του, διὰ νὰ προχωρήσωσι καὶ τ' ἄλλα τμήματα, διότι δὲν ἀρμόζει μικρὸν τμῆμα τοῦ ἐχθροῦ (30 τὸ πολὺ ἄνδρες κατεῖχον τὴν θέσιν ταύτην) νὰ παρακωλύῃ τὴν πορείαν ὁλοκλήρου σώματος· δυστυχῶς καὶ μετὰ τὴν διαταγὴν μου ταύτην ὁ λόχος οὗτος οὔτε βῆμα ἔκαμνε πρὸς τὰ ἐμπρός, μόνον ἐξώδευεν ἀφειδῶς τὰ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

φυσίγγιά του ἐκ μεγάλης ἀποστάσεως 700 περίπου μέτρων καὶ χωρὶς νὰ βλέπῃ τὸν ἀντίπαλον, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὴν ἀντίληψίν των, προερχομένην ἐξ ἐλλείψεως θάρρους καὶ ἀποφασιστικότητος, ὅτι ἡ προχώρησις αὐτῶν καθίστατο δύσκολος, τότε ἐπέστρεψα ἵνα ἀναθέσω εἰς ἄλλον λόχον τὴν ἐκτόπισιν τοῦ ἀντιπάλου ἐκ τῶν θέσεών του· κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο εἶχε παρουσιασθῇ Τουρκικὴ βενζινάκατος καὶ ἔβαλε κατὰ|[11] *τῶν ἀνδρῶν τῶν ὄπισθεν τμημάτων ἀνεπιτυχῶς καὶ ἥτις ἐτράπη εἰς φυγὴν καταδιωχθεῖσα διὰ τῶν πυρῶν τῶν τμημάτων τούτων καὶ τοῦ πυροβολικοῦ. Ἐπιστρέψας ἐκάλεσα τὸν ὑπολοχαγὸν Κοσμόπουλον διοικητὴν τοῦ 9ου λόχου μου, ἵνα, μετὰ τοῦ λόχου του ἀκολουθῶν ὑποδειχθεῖσαν παρ' ἐμοῦ κεκαλυμμένην ὁδευσιν βάλῃ κατὰ τοῦ ἀντιπάλου ὅστις κατέχει θέσιν πρὸ τοῦ 10ου λόχου καὶ ἐξαναγκάσῃ αὐτὸν εἰς τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν θέσεών του ἀφοῦ ὁ 10ος λόχος ἐκόλλησεν εἰς τὴν θέσιν του φοβούμενος ἀντίπαλον 30 τὸ πολὺ ἀνδρῶν. Ὁ ὑπολοχαγὸς οὗτος ἀπῆλθεν ἀμέσως μετὰ τοῦ λόχου του καὶ καταλαβὼν τὰς ὑποδειχθείσας παρ' ἐμοῦ θέσεις καὶ μετ' ἀποφασιστικότητος καὶ ὁρμητικότητος κατώρθωσε πρῶτον διὰ τῶν πυρῶν αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἀριστεροῦ πλευροῦ τοῦ ἀντιπάλου καὶ ἐξ ἀποστάσεως 300 περίπου μέτρων καὶ εἶτα δι' ἐπιθέσεως μὲ ἐφ' ὅπλου λόγχην νὰ ἐξαναγκάσῃ τὸν ἀντίπαλον νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν θέσιν ταύτην καὶ νὰ καταλάβῃ ἑτέραν, ὁπότε καὶ ὁ 10ος λόχος ἐκινήθη ἐκ τῶν θέσεών του πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ διὰ τοῦ λόχου τούτου ὑπὸ τὴν ἄμεσον Διοίκησίν μου κατὰ μέτωπον καὶ τοῦ Κοσμοπούλου κατὰ πλευρὸν ἐξηναγκάσαμεν τὸν ἀντίπαλον νὰ ἐγκαταλείπῃ τὰς θέσεις του ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων τὴν μίαν κατόπιν τῆς ἄλλης, χωρὶς νὰ δίδεται αὐτῷ χρόνος πρὸς ἀνασύνταξιν, μέχρις ὅτου ἐγκατέλιψεν ὅλα τὰ ὑψώματα τὰ κείμενα πρὸς Β. τοῦ θεάτρου Νικοπόλεως, τραπεὶς εἰς φυγήν, διελθὼν δὲ τὴν κοιλάδα ἥτις εὑρίσκεται μεταξὺ θεάτρου Νικοπόλεως καὶ πρώτων ἐρειπίων Φρουρίου*|[12] *Νικοπόλεως ἐβλήθη κατ' ἐπανάληψιν ἐξ ἀποστάσεων μικρῶν μέχρι 1200 περίπου μέτρων· κατά τὴν φυγὴν του ταύτην ὑπέστη ἀρκετὰς ἀπωλείας, ἡ δύναμις δὲ αὐτοῦ ἥτις εἶχε τοποθετηθῇ εἰς τὰ πρὸ τοῦ θεάτρου τῆς Νικοπόλεως ὑψώματα δὲν ὑπερέβαινε τοὺς 250.*[+] *Μετὰ τὴν φυγὴν ταύτην ὁ μὲν*

[+] *Ἐλησμόνησε νὰ ἀναφέρῃ ἐν τῇ ἐκθέσει του ὁ κ. Ταγματάρχης ἀφοῦ τόσον λεπτολόγος δείκνυται ἐν ταῖς λεπτομερείαις τόσον περὶ τῆς δράσεως καὶ ἐπιρροῆς, ἐπὶ τῆς ἐν γένει διεξαγωγῆς τοῦ ἀγῶνος, τοῦ ἡμετέρου πυροβολικοῦ, ὡς καὶ περὶ τῆς ὠθήσεως κατὰ τὰς πρώτας καὶ κρισίμους στιγμὰς τοῦ κλονισμοῦ ἐκ μέρους τοῦ ὑποφαινομένου ὅστις μετὰ τῶν διαγγελέων του, Ἰλάρχου Γαβριελάκη καὶ Μελᾶ ἔφιππων, διέτρεχε τὰς πρώτας γραμμὰς προώθη καὶ ἐνεθάρρυνε ὁπλίτας καὶ βαθμοφόρους, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ περιῆλθεν εἰς γνῶσιν τοῦ κου Ταγματάρχου ὅτι κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην περίοδον καὶ οἱ τρεῖς ἵπποι τοῦ τε ὑποφαινομένου δηλαδὴ, τοῦ Ἰλάρχου Γαβριελάκη καὶ τοῦ ἀνθυπιλάρχου Μελᾶ ἐφονεύθησαν ὑπὸ ἐχθρικῶν σφαιρῶν καὶ ὅτι ἀνταλλάξαντες τοὺς πληγωθέντας ἵππους των δι' ἑτέρων ἐκ τοῦ οὐλαμοῦ ἐξηκολούθησαν παραμένοντες ἔφιπποι μέχρι τέλους τῆς μάχης. Π. Σπηλιάδης Ταγμ.* [Σ.τ.Ε.: Η ιδιόχειρη σημείωση του ταγματάρχη Παναγιώτη Σπηλιάδη είναι γραμμένη στο αριστερό περιθώριο της σελ. 12 της έκθεσης του Δημητρίου Δούλη.] *Ἡ μόνη μου φροντὶς ἦτο ἡ ἐξασφάλισις τοῦ πυροβολικοῦ μας εἰς τὰ ἀπέναντι τῶν Τουρκικῶν Πυροβολείων ὑψώματα*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

9ος λόχος ἐξηκολούθει τὴν πορείαν του πρὸς δεξιὰ ἡμῶν, ὁ δὲ 10ος, τῇ διαταγῇ μου, πρὸς τὴν κοιλάδα, ἀλλὰ δυστυχῶς καίτοι ὁ ἀντίπαλος εἶχε τραπῇ εἰς φυγὴν ἡ πορεία τοῦ λόχου ἦτο βραδυτάτη. Ἐνῶ δὲ εὑρισκόμην εἰς τὸ 4ον ὕψωμα, τὸ ὁποῖον κατεῖχον καὶ ἐξεδιώχθησαν οἱ ἀντίπαλοι, παρετήρησα ἓν τμῆμα ἡμέτερον κεκρυμμένον ἐντὸς μιᾶς κοιλάδος ὄπισθέν μου καὶ εἰς 100 περίπου μέτρα· μετέβην ἀμέσως καὶ διέταξα τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ τμήματος τούτου ἀνθυπολοχαγὸν Τριπόδην νὰ προχωρήσῃ, ἐδέησε δὲ τόσον ὁ Ἀνθυπολοχαγὸς οὗτος ὅσον καὶ οἱ ἄνδρες αὐτοῦ κατεχόμενοι ὑπὸ φόβου νὰ μετακινηθῶσι κατόπιν ἀπειλῶν μου μάλιστα διὰ τοῦ πιστολίου μου πρὸς ἐκφοβισμόν· ἐπίσης ὀλίγον ὑψηλότερον τοῦ τμήματος τούτου εὑρίσκετο καὶ ἄλλο τμῆμα κεκρυμμένον ὑπὸ τὸν Ἀνθυπολοχαγὸν Παπαμιχαλόπουλον· καὶ τὸ τμῆμα τοῦτο μετεκίνησα πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἀπειλήσας τόν τε ἀξιωματικὸν καὶ τοὺς ἄνδρας, πυροβολήσας ἐπανειλημμένως κατ' αὐτῶν διὰ τοῦ περιστρόφου μου. Εἰς τὴν ὁδὸν εἶχον καταλάβει θέσιν κατὰ διαταγήν μου δύο διμοιρίαι τοῦ 11ου λόχου ὑπὸ τοὺς Ἀνθυπολοχαγοὺς Κότταρην καὶ Ξύδην, ἀλλ' ἐπειδὴ[13] *εὑρίσκοντο εἰς μεγάλην ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἀπόστασιν πλέον τῶν 1200 μέτρων καὶ ἐπειδὴ διὰ τῆς ὁδοῦ θὰ ἠκολούθουν πλευρικὴν πορείαν κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ὑφίσταντο ἀπωλείας καίτοι ἡ ἀπόστασις μεγάλη, κατὰ μέτωπον δὲ ἀκόμη μεγαλυτέρας ἀπωλείας, διότι κατ' ἀνάγκην μετὰ τρία τέσσαρα ἅλματα θὰ μετεκινοῦντο πλευρικῶς καθ' ὅσον πρὸ τοῦ μετώπου ἦταν ἡ θάλασσα, διέταξα τοὺς ἀνθυπολοχαγοὺς τούτους νὰ ἀκολουθήσωσι τὴν πλησίον των χαράδραν κατ' ἄνδρα διὰ νὰ μὴ γίνῃ ἀντιληπτὴ ἡ μετακίνησις αὐτῶν καὶ νὰ ἀνέλθωσι τὰ ὑψώματα καὶ ν' ἀκολουθήσωσι τὴν πορείαν τῶν προχωρημένων τμημάτων· αἱ διμοιρίαι αὗται ὁδηγούμεναι καλῶς παρὰ τῶν ἀξιωματικῶν των οἵτινες ἔδειξαν γενναιότητα καὶ αὐταπάρνησιν, διὰ τοῦ παραδείγματός των, μετεκινήθησαν ἄριστα καταλαβοῦσαι νέας θέσεις, τοὐναντίον αἱ διμοιρίαι τῶν ἀνθυπολοχαγῶν Τριπόδη καὶ Παπαμιχαλοπούλου μετεκινήθησαν ἐκ νέου ἐκ τῶν θέσεών των, τῇ διαταγῇ μου, ἀλλ' εἶχον χάσει τὸ θάρρος των τόσον οἱ ἀξιωματικοὶ ὅσον καὶ οἱ ἄνδρες καὶ μόνον ἀπὸ τὸν φόβον μου προὐχώρησαν, ἐξαναγκασθέντος ὡς ἐκ τῆς διαγωγῆς των νὰ ἐπιπλήξω ὁριμύτατα καὶ κατ' ἐπανάληψιν αὐτούς, ἐνῶ οὐδένα κίνδυνον διέτρεχον ἐκ τῶν πυρῶν τοῦ ἀντιπάλου, ὅστις ἔβαλεν ἐξ ἀποστάσεως*

ἦτοι οἱ πρὸς τὸ στενὸν τῆς Νικοπόλεως ὑπερκείμενοι λόφοι τοῦ Φλάμπουρου. Τῶν λόφων τούτων καταληφθέντων παρὰ τῶν ἡμετέρων στρατευμάτων ἐξησφαλίζετο ἡ ἐπιτυχία ἐξ ὁλοκλήρου σχεδὸν καθ' ὅσον οἱ ἀντίπαλοι εὑρισκόμενοι εἰς δεσποζομένας θέσεις ὑπὸ τῶν ἡμετέρων κατέχοντες δὲ ταύτας καὶ διὰ πολὺ ἀσθενεστέρου πυροβολικοῦ ἀπὸ τὸ παρ' ἡμῶν διατιθέμενον, ἀδύνατον ἦτο ἐπὶ πολὺ νὰ κρατηθῶσι εἰς τὰς θέσεις των καὶ νὰ μὴ ὑποχωρήσωσι. Οὔτε ἦτο δυνατὴ ἀντεπίθεσίς τις ἐκ μέρους των, καθ' ὅσον ὁλόκληρον τὸ μεταξὺ τῶν πυροβολείων των μέχρι τῶν θέσεων τοῦ πυροβολικοῦ μας καὶ τῆς ἐφεδρείας μας ἔδαφος κυριολεκτικῶς ἠθερίζετο ὑπὸ τῶν πυρῶν μας. Η. Σπηλιάδης Ταγμ. [Σ.τ.Ε.: Η ιδιόχειρη σημείωση του ταγματάρχη Παναγιώτη Σπηλιάδη είναι γραμμένη στο αριστερό περιθώριο της σελ. 13 της έκθεσης του Δημητρίου Λούλη.]

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1400 μέτρων περίπου καὶ ἀφ' οὗ πρὸ αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἁμαξιτῆς ὁδοῦ εὑρισκόμην ἐγὼ αὐτὸς χωρὶς οὐδόλως νὰ ἐνοχληθῶ ἀπὸ τὰ πυρὰ τοῦ ἀντιπάλου.

Μετὰ ταῦτα ἀνῆλθον εἰς τὸ πρὸς Β. ὕψωμα τοῦ|[14] *Θεάτρου Νικοπόλεως ὅπου παρετήρησα ὅτι ὄπισθεν τούτου ἔμενε κεκρυμμένον τμῆμα τι, κατῆλθον ἀμέσως καὶ ἔκαμα πρὸς τὸ τμῆμα τοῦτο πικρὰς παρατηρήσεις διὰ τὴν διαγωγήν του εμένοντος ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον κεκρυμμένου καὶ διέταξα τὸν ἀξιωματικὸν τοῦ τμήματος τούτου ἀνθυπολοχαγὸν Κωνσταντινίδην νὰ ἐξέλθῃ καὶ νὰ καταλάβῃ θέσιν δεξιὰ τοῦ θεάτρου ὅπου ὑπῆρχε ἄριστον πρόχωμα ἔναντι τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις κατεῖχε τὰ πρῶτα ἐρείπια, τέλεια προκαλυπτήρια, τοῦ φρουρίου Νικοπόλεως καὶ ἔβαλλε καθ' ἡμῶν ἐξ ἀποστάσεως 800 περίπου μέτρων· τὸ τμῆμα τοῦτο καταφοβισμένον μετεκινήθη κατόπιν ἀπειλῶν μου· ἐκεῖ διὰ τῆς συρίκτρας καὶ τῶν φωνῶν μου προσεκάλουν καὶ τ' ἄλλα τμήματα ἅτινα ἐρχόμενα διηυθύνοντο παρ' ἐμοῦ εἰς τὸ πρόχωμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχε τοποθετηθεῖ ὁ Ἀνθυπολοχαγὸς Κωνσταντινίδης. Τέλος ἦλθεν μετὰ τμήματος ἀνδρῶν καὶ ὁ λοχαγὸς Φιλιππόπουλος καὶ ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Παπαμιχαλόπουλος, οἵτινες διαταχθέντες παρ' ἐμοῦ κατέλαβον τὴν ὑποδειχθεῖσαν αὐτοῖς θέσιν. Ἀφ' οὗ δὲ εἰς τὴν θέσιν ταύτην συνεκεντρώθη ὅλος ὁ 10ος λόχος καὶ 3 μόνον Κρῆτες οἵτινες εἶχον ἔλθῃ κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην τοῦ τελευταίου τμήματος, διέταξα τὸν Ἀνθυπολοχαγὸν Κωνσταντινίδην, ὅστις προηγεῖτο εἰς τὴν παράταξιν, νὰ καταλάβῃ νέαν θέσιν ἐπὶ τῆς κοιλάδος πλέον, πρὸ τοῦ μετώπου πρὸς τὸν ἐχθρὸν, ὑποστηριζόμενος κατὰ τὸ ἄλμα τοῦτο παρὰ τῶν λοιπῶν διμοιριῶν αἵτινες κατεῖχον τὸ πρόχωμα. Οἱ ἄνδρες τῆς διμοιρίας ταύτης*|[15] *κατὰ τὴν προχώρησιν συνεσπειρώθησαν ἐκ φόβου καίτοι κατ' ἐπανάληψιν διέταξα αὐτοὺς νὰ ἔχωσι διαστήματα μεταξύ των διὰ νὰ μὴ ὑφίστανται ἀπωλείας· εἰς τὴν νέαν ταύτην θέσιν ὡδηγήθησαν ἀλληλοδιαδόχως καὶ ἀλληλοϋπερασπιζόμεναι καὶ αἱ λοιπαὶ διμοιρίαι τοῦ λόχου τούτου καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης εἰς ἑτέραν πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ οὕτω ἀπὸ θέσεως εἰς θέσιν κατορθώθη νὰ φοβηθῇ ὁ ἐχθρὸς καὶ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς πρώτας αὐτοῦ θέσεις ἐπὶ τῶν πρώτων ἐρειπίων τοῦ Φρουρίου Νικοπόλεως καὶ λίαν ὀχυρὰς. Κατὰ τὸ τελευταῖον πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἅλμα ἦλθον καὶ οἱ τρεῖς Κρῆτες καὶ ὁ ἀρχηγὸς των κ. Μάνος ὅστις τότε εἶχε κατέλθῃ ἐκ τῶν ὑψωμάτων. Κατὰ τὴν προχώρησιν ταύτην ἐχθρικὴ σφαῖρα ἐτρύπησε τὴν περισκελίδα τοῦ κ. Μάνου καὶ ὅστις ἀνηγέρθη παρὰ τοῦ λοχαγοῦ Φιλιππουπόλου εὑρισκομένου πλησίον του. Κατελήφθησαν ἀμέσως αἱ θέσεις τοῦ ἀντιπάλου ὅστις εἶχεν ὑποχωρήσει εἰς ἑτέρας τοιαύτας ἐκ τῶν ὁποίων δὲν ἐπροξένει εἰς ἡμᾶς οὐδεμίαν ζημίαν, χρησιμοποιήσαντος ὡς καλυπτήρια τὰ χαλάσματα· ἐκεῖ οἱ ἄνδρες ἀνεπαύθησαν περὶ τὰ 20΄ λεπτὰ τῆς ὥρας, κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἦλθον πλέον καὶ ἄλλοι Κρῆτες κατερχόμενοι ἀσφαλῶς ἐκ τῶν ὑψωμάτων τὰ ὁποῖα πρὸ πολλοῦ ἐξαναγκασθεὶς παρὰ τῶν ἀνδρῶν τοῦ 10ου καὶ 9ου λόχου ἐγκατέλειψεν ὁ ἐχθρός.*

Μετὰ τὴν ἀνάπαυσιν ταύτην διέταξα τὸν Λο|[16]*χαγὸν Φιλιππόπουλον μετὰ τοῦ λόχου του νὰ καταλάβῃ τὰς πρὸ ἡμῶν θέσεις ὄπισθεν τῶν ἐρειπίων τοῦ*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Φρουρίου Νικοπόλεως, εὑρισκομένας πλέον εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος μετὰ τοῦ ἀντιπάλου καὶ πρὸς βορὰν αὐτοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 600 μέτρων· μετέβη εἰς τὴν θέσιν ταύτην ὁ λόχος του ἀλλ' οὐχὶ μετὰ προθυμίας ἀλλ' ὑπήκων εἰς τὴν ἀπειλήν μου, ὑποχρεωθέντος νὰ παραμείνω ἐκεῖ καὶ διὰ τῶν ἀπειλῶν μου ν' ἀποστείλω καὶ τὸν τελευταῖον στρατιώτην εἰς τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν ἦταν ὁ λόχος, ἀφήσας εἰς τοὺς τρεῖς τραυματίας τοῦ λόχου τούτου, οἵτινες εὑρίσκοντο ἐκεῖ καὶ ἐλαφρῶς τραυματισμένοι, μόνον ἕνα στρατιώτην ἐνῶ εἶχον μείνῃ περί τοὺς 15. Οἱ τραυματίαι παρελήφθησαν ἐγκαίρως παρὰ τῶν τραυματιοφορέων. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο διέταξα καὶ μερικοὺς τῶν Κρητῶν οἵτινες εὑρίσκοντο ἐκεῖ νὰ προχωρήσωσιν εἰς τὴν νέαν μας θέσιν, ἀλλὰ δυστυχῶς τινὲς μόνον ἐκ τούτων προύχώρησαν εἰς τὰς νέας θέσεις μας, οἱ περισσότεροι ἔμειναν κεκρυμμένοι καὶ ἐν πλήρει ἀσφαλείᾳ ὄπισθεν τῶν χαλασμάτων. Εἰς τὴν νέαν ταύτην θέσιν ὁ 10ος λόχος ἐνήργησε τὸν ἀνεφοδιασμὸν τῶν ἀνδρῶν του εἰς φυσίγγια, ἀλλ' ἐν ᾧ δὲν ὑπῆρχε φόβος ἀπὸ τὰ πυρὰ τοῦ ἐχθροῦ, διότι οὗτος εὑρίσκετο ἀρκετὰ μακρὰν 700 περίπου μέτρα, οἱ δὲ ἄνδρες ἦσαν ὄπισθεν τῶν χαλασμάτων τοῦ Φρουρίου, οὐχ' ἧττον εἶχον καταληφθῇ ὑπὸ φόβου καὶ εἶχον|[17] κολλήσει μὲ τὸ ἔδαφος· τοῦτο ἀντιληφθεὶς διέταξα τὸν Ἀνθυπολοχαγὸν Κωνσταντινίδην, ὅστις διένειμε τὰ φυσίγγια νὰ σηκωθοῦν οἱ ἄνδρες καὶ νὰ λάβωσι μόνοι των τὰ φυσίγγια καὶ ταχέως ἀφ' οὗ οὐδένα κίνδυνον διατρέχουσι ἀπὸ τὰ πυρὰ τοῦ ἐχθροῦ· τέλος ἐγένετο ὁ ἀνεφοδιασμὸς τοῦ λόχου τούτου ὁπότε διέταξα τὸν Λοχαγὸν αὐτοῦ νὰ κινηθῇ ὁ λόχος κατὰ τοῦ ἀντιπάλου καὶ νὰ βάλῃ αὐτὸν κατὰ μέτωπον καὶ νὰ φροντίσῃ νὰ τὸν πλησιάσῃ καὶ νὰ τὸν ἐκτοπίσῃ ἐκ τῶν θέσεων ἃς κατέχει. Πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ λόχου τούτου ἦσαν καὶ τινες Κρῆτες κατέχοντες θέσεις καὶ χρησιμοποιοῦντες πρὸς τὰ ἐμπρός, ὅπως καὶ οἱ ἄνδρες τοῦ 10ου λόχου, τὰ ὑπάρχοντα διαδοχικὰ χαλάσματα τοῦ Φρουρίου Νικοπόλεως. Οἱ λόχοι τῶν ἐλιγμῶν ἐκινήθησαν βραδέως καὶ οὐδαμοῦ ἐφαίνοντο καθ' ὅλην τὴν κοιλάδα τὴν μεταξὺ τῶν ἐρειπίων τοῦ Φρουρίου Νικοπόλεως ὅπου εὑρισκόμην καὶ τῶν πρὸς βορὰν τοῦ θεάτρου Νικοπόλεως ὑψωμάτων, μετὰ παρέλευσιν ὅμως 10΄ τῆς ὥρας ἤρχοντο διὰ τῆς κοιλάδος δύο τμήματα, τὰ ὁποῖα φθάσαντα πλησίον μου διέταξα νὰ σταματήσουν καὶ ν' ἀναπαυθοῦν ἐκεῖ ἐπὶ τινα χρόνον καὶ ἀφ' οὗ ἀναπαυθοῦν νὰ προχωρήσουν, μετέβην δὲ καὶ διέταξα καὶ πάλιν τὸν 10ον λόχον νὰ προχωρῇ καὶ ἐπιστρέψας διέταξα τοὺς ἐπὶ κεφαλῆς τῶν τμημάτων, ἅτινα εἶχον μείνῃ ὅπως ἀναπαυθῶσιν, Ἀνθυπολοχαγοὺς Κότταρη καὶ Ξύδη μὲ τὰς διμοιρίας των|[18] ἀμφότεροι τοῦ 11ου λόχου νὰ καταλάβουν θέσιν πρὸς δεξιὰ τοῦ 10ου λόχου εἰς τὰ πρὸ αὐτῶν ἐρείπια· ἡ διαταγή μου αὕτη ἐξετελέσθη ταχέως. Ἐκ τῆς θέσεως ταύτης διέταξα τὸν ἀνθυπολοχαγὸν Ξύδην νὰ στείλῃ ἕναν ὑπαξιωματικὸν καὶ τοποθετηθῇ εἰς τὴν κοιλάδα εἰς θέσιν τὴν ὁποίαν ὑπέδειξα αὐτῷ καὶ νὰ φροντίσῃ ἐκεῖ νὰ μεταβοῦν ὅλοι οἱ ἄνδρες, διότι εἶχον ἀποφασίσει ἐκ τῆς νέας ταύτης θέσεως νὰ ἐνεργήσω τὴν πλευρικὴν μου ἐπίθεσιν· πράγματι ἡ διμοιρία αὕτη κατέλαβε τὴν νέαν αὐτῆς θέσιν καθὼς καὶ ἡ διμοιρία τοῦ Ἀνθυπολοχαγοῦ Κότταρη

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ἐτάχθη ἀριστερὰ αὐτῆς συμφώνως τῇ διαταγῇ μου· ἐνῶ δὲ οἱ ἄνδρες τῶν δι-μοιριῶν τούτων ὡδηγοῦντο εἰς τὴν ὑποδειχθεῖσαν αὐτοῖς θέσιν εἶχεν ἔλθῃ καὶ ὁ Ὑπολοχαγὸς Κοσμόπουλος μὲ τὸν λόχον του καὶ πρὸς τὸν ὁποῖον κατέστησα γνωστὴν τὴν κατάστασιν καὶ τὰς ἀποφάσεις μου διὰ τὴν πλευρικὴν κίνησιν, αὐτὸν δὲ διέταξα νὰ προχωρήσῃ καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὸν πρὸ αὐτοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 200 περίπου μέτρων εὑρισκόμενον 10ον λόχον καὶ μαχόμενον πρὸς τὸν ἐχθρόν, ὅστις ὑποχωρεῖ πρὸς τὰ πυροβολεῖα αὐτοῦ. Ἀφήσας τὸν λόχον τοῦτον μετέβην εἰς τὰς ἐν τῇ κοιλάδι διμοιρίας τοῦ 11ου λόχου ὑπὸ τοὺς Ἀνθυ-πολοχαγοὺς Κότταρην καὶ Ξύδην καὶ διέταξα νὰ θέσωσι τὴν λόγχην ἐφ' ὅπλου καὶ ἀμέσως ἓν ἄλμα καὶ αἱ δύο διμοιρίαι πρὸς τὰ|[19] ἐμπρὸς φωνάζοντας «ἐμπρὸς διὰ τῆς λόγχης». Τὸ ἄλμα τοῦτο 200 περίπου μέτρων ἐξετελέσθη μετὰ παραδειγματικοῦ θάρρους καὶ γενναιότητος ἐκ μέρους ὅλων τῶν ἀνδρῶν προ-πορευομένων πάντοτε τῶν Ἀξιωματικῶν, ἡ τολμηρὰ δὲ αὕτη προχώρησις ἤρ-κεσε νὰ τρέψῃ εἰς ἄτακτον φυγὴν τοὺς ἐνώπιον ἡμῶν ἐχθροὺς καὶ τοὺς εἰς τὸ πυροβολεῖον των τοιούτους ἐγκαταλείψαντας τὰ πυροβόλα· ἐκ τῆς θέσεως δὲ ταύτης κατεδιώξαμεν διὰ τῶν πυρῶν τὸν ἀντίπαλον διότι δὲν ἠδυνάμεθα πλέον νὰ προχωρήσωμεν κινδυνεύοντες ἀπὸ τὰ πυρὰ τοῦ πυροβολικοῦ μας, τὸ ὁποῖον ἐξηκολούθει εἰσέτι νὰ βάλῃ μὴ ἀντιληφθὲν τὴν ὑποχώρησιν τοῦ ἀντιπάλου. Οἱ φεύγοντες ἠκολούθησαν τὴν ἀμαξιτὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν εἰς Πρέβεζαν καὶ διερχόμενοι πρὸ τοῦ μετώπου ἡμῶν ἐβάλλοντο διὰ πυρῶν ἐξ ἀποστάσεως 300-400 μέτρων· μετὰ τὴν φυγὴν ταύτην τῶν Τούρκων διέταξα ὥρα 3η ἑσπερινὴ τὴν σύνταξιν τῶν διαφόρων τμημάτων μεταξὺ πυροβολείου Τουρκικοῦ καὶ ἐλαιῶνος, τὸν Ἀνθυπολοχαγὸν δὲ Ξύδην νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν ἐλαιῶνα καὶ καταδιώξῃ ἐὰν τυχὸν ὑπῆρχε πλησίον ἐκεῖ ἐχθρός.

Μετὰ τὴν σύνταξιν τοῦ τάγματος ἐτοποθέτησα δεξιόθεν καὶ ἀριστερόθεν τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ τοὺς λόχους 9ον καὶ 12ον ὡς προφυλακὰς μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ καταλάβωσι μέγα μέτωπον ὥστε νὰ ἐπιβλέπεται ὅλος ὁ ἐλαιὼν καὶ νὰ στέλλω-σι περιπολίας εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἐλαιῶνος πρὸς μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν.|[20] Μετὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν προφυλακῶν ἦλθε καὶ τὸ πυροβολικὸν τὸ ὁποῖον ἐβαλε κατὰ τῆς Πρεβέζης πρὸς ἐκφοβισμόν. Τὴν 2½ πρωϊνὴν τῆς ἑπομένης κατόπιν τῶν τυπικῶν ἀναγνωρίσεων προσήχθη ἐνώπιόν μου ὁ Καβάσης τοῦ Αὐστριακοῦ Προξενείου Πρεβέζης καὶ ὅστις μοὶ ἀνήγγειλεν ὅτι οἱ κ.κ. Πρόξε-νοι Πρεβέζης εὑρίσκοντο πρὸ τῶν προφυλακῶν μας καὶ ἐπιθυμοῦν νὰ εἰσα-χθῶσι διότι εἶνε κομισταὶ τῶν ὅρων παραδόσεως τῆς πόλεως Πρεβέζης· ἀπέστειλα πάραυτα ἀξιωματικὸν μετ' ἐνόπλου τμήματος καὶ ὡδήγησεν αὐτοὺς εἰς τὴν σκηνήν μου, εἰδοποίησα δὲ ἀμέσως περὶ πάντων τούτων τὸν Ταγ-ματάρχην τοῦ Μηχανικοῦ ὑπαρχηγὸν τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Ἀρχηγείου κ. Σπη-λιάδην, ὅστις εὑρίσκετο ὄπισθεν τῶν προφυλακῶν καὶ ἀφίκετο μετὰ τῶν κ. κ. Σαχτούρη καὶ Καραπάνου εἰς τὴν σκηνήν μου, ὅπου ἦσαν οἱ Πρόξενοι καὶ δι-επραγματεύθησαν τὰ τῆς παραδόσεως, μεθ' ὃ ἀπῆλθον.

Τὴν 12:45΄ τῆς ἡμέρας ταύτης ἀνεχωρήσαμεν ἐκ τοῦ καταυλισμοῦ μετὰ τῶν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λόχων 9ου, 10ου καὶ 12ου καὶ τῆς πυροβολαρχίας τοῦ Ἀναγνωσταρᾶ καὶ ἀφικόμεθα εἰς Πρέβεζαν τὴν 2αν ὥραν ὅπου ἀμέσως διετάχθη ο 9ος λόχος καὶ ἐβάδισε πρὸς τὰ ἐμπρός, εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ διοικητηρίου Πρεβέζης περιέβαλε τοὺς ἐντὸς τῆς αὐλῆς ταύτης αἰχμαλώτους καὶ ἤρξατο ἀμέσως ἡ ἐπιβίβασις αὐτῶν εἰς τὰ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πλοῖα· μετὰ δὺο ὥρας, ὡς συνεφωνήθη[+] ἦλθαν εἰς Πρέβεζαν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Λοχαγοῦ κ. Πετροπουλάκη διαταχθέντος πρὸς τοῦτο ὁ λόχος του, ὁ 7ος τοιοῦτος, τὰ τμήματα ἐθνοφρουρῶν 100 ἄνδρες, ἡ πυροβολαρχία|[21] Μπούφη, τὸ σῶμα τῶν Κρητῶν κ. Μάνου καὶ τὸ τοιοῦτον Ἠπειρωτῶν, εἰς ἐμὲ δὲ ἀνετέθησαν τὰ καθήκοντα τοῦ Φρουράρχου τῆς πόλεως συνεπείᾳ διαταγῆς τοῦ κ. Ἀρχηγοῦ τῆς Ἠπείρου[+] ἀφικομένου εἰς Πρέβεζαν ὀλίγον μετὰ τὴν εἴσοδόν μας.

Ἡ δύναμις τοῦ ἐχθροῦ ἥτις κατεῖχε τὰς διαφόρους θέσεις κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἦτον 600 περίπου ἀνδρῶν τακτικοῦ στρατοῦ καὶ 300 ἀτάκτων, ἔσχε δὲ φονευθέντας περὶ τοὺς 60 καὶ πληγωθέντας περὶ τοὺς 150 ἄνδρας, ἡμεῖς δὲ καίτοι ἐπιτιθέμενοι εἴχομεν τὰς ἑξῆς ἀπωλείας:

Διμοιρία ἐθνοφρουρῶν:	*ὁπλίται*	*φονευθέντες*	*2*	*πληγωθέντες*	*3*
9ος Λόχος: ἀξιωματικὸς πληγωθεὶς 1	»	»	*1*	»	*14*
10ος »	»	»	*2*	»	*18*
11ος »	»	»	*1*	»	*11*
7ος »	»	»		»	*1*
Ἧτοι ἀξιωματικὸς πληγωθεὶς 1	»	»	*6*	»	*47*

Ἡ διαφορὰ αὕτη ἀφοῦ μάλιστα εἴμεθα ἐπιτιθέμενοι προῆλθεν διότι αἱ ἑκάστοτε θέσεις τοῦ ἐχθροῦ ἐγένοντο πρὸς ἡμᾶς γνωσταὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ τῶν ὅπλων Μαρτίνι μὲ τὰ ὁποῖα ἦσαν οἱ πλεῖστοι τούτων ὡπλισμένοι, χωροφύλακες καὶ ἄτακτοι, ἐνῶ τουναντίον αἱ ἑκάστοτε θέσεις μας ἄγνωστοι ὡς ἐκ τῆς ἀκάπνου πυρίτιδος.

Ἐπιβιβασθέντες αἰχμάλωτοι: ἀξιωματικοὶ 58, ὁπλῖται 583 καὶ ἄτακτοι τσάμηδες 237.[11]

[+] *ὡς διετάχθη. Π. Σπηλιάδης* [Σ.τ.Ε.: Η ιδιόχειρη σημείωση του ταγματάρχη Παναγιώτη Σπηλιάδη είναι γραμμένη στο αριστερό περιθώριο της σελ. 20 της έκθεσης του Δημητρίου Δούλη.]

[+] *συνεπείᾳ διαταγῆς ἰδικῆς μου κατόπιν δὲ τοιαύτης διαταγῆς ἐπίσης τὴν ἑπομένην ἀνετέθησαν τὰ καθήκοντα τοῦ Φρουράρχου εἰς τὸν λοχαγὸν Κον Πετροπουλάκην.* [Σ.τ.Ε.: Η ιδιόχειρη σημείωση του ταγματάρχη Παναγιώτη Σπηλιάδη είναι γραμμένη στο αριστερό περιθώριο της σελ. 21 της έκθεσης του Δημητρίου Δούλη.]

[11] Οι ακόλουθες οκτώ μικρές παράγραφοι δεν συμπεριλαμβάνονται στο άλλο αντίγραφο της έκθεσης του Δημητρίου Δούλη, η οποία συνεχίζει με το «Τὴν μεθ' ἑπομένην ἡμέραν 23ην Ὀκτωβρίου ...», βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 1992β, 46-47.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εἴσοδος εἰς τὴν ζώνην τοῦ Πυροβολικοῦ.

Αὕτη ἔλαβε χώραν ἅμα τῇ πρώτῃ ἀναπτύξει ἐξ ἀποστάσεως 3.500 μέτρων πρίνου ἀλλ' ἄνευ|[22] *ἀποτελέσματος διότι ἔβαλε διὰ κρουσιφλεγῶν ὀβίδων καὶ πεπαλαιωμένων, χαλαρῶς δὲ καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς μάχης, πιεζόμενον σφοδρῶς ὑπὸ τοῦ πυροβολικοῦ μας, τὸ ὁποῖον εἶχε καταπληκτικὴν ὑπεροχὴν ὡς ἐκ τοῦ εἴδους τῶν πυροβόλων καὶ πυρομαχικῶν καὶ ἀριθμοῦ πυροβόλων.*

Χρῆσις προκαλυμμάτων

Κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τῆς μάχης τεχνικῆς προκαλύψεως χρῆσις δὲν ἐγένετο, χρησιμοποιηθεισῶν τῶν ἐδαφικῶν ἐξάρσεων. Κατὰ τὰς λοιπὰς ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ τείχη Νικοπόλεως, πλὴν τοῦ οὐλαμοῦ τοῦ ἐνεργήσαντος τὴν πλευρικὴν ἐπίθεσιν κατὰ τὴν τελευταίαν φάσιν καὶ κατὰ τοῦ ἀριστεροῦ τοῦ ἐχθροῦ, καὶ χωρήσαντος ἐπὶ ἀκαλύπτου ἐδάφους.

Ἀναχορηγία πυρομαχικῶν

Ἀναχορηγία πυρομαχικῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος ἐγένετο μόνον εἰς τὸν 10^{ον} λόχον καὶ ὑφ' ὅρους λίαν ἱκανοποιητικούς, τῶν μεταγωγικῶν ἀκολουθησάντων ἐκ τοῦ πλησίον τοὺς λόχους των, τῶν λοιπῶν λόχων μὴ λαβόντων ἀνάγκην ἀναχορηγίας φυσιγγίων.

Λειτουργία ὑγιεινομικῆς ὑπηρεσίας

Ἡ ὑγιεινομικὴ ὑπηρεσία ἐλειτούργησε κανονικῶς συλλέξασα ἐγκαίρως τοὺς τραυματίας.

Περιγραφὴ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους καὶ μνεία τῆς ἀτμοσφαιρικῆς καταστάσεως

Ἡ πρώτη φάσις τῆς μάχης διεξήχθη ἐπὶ λασπώδους ἐδάφους ἀλλ' ἀκαλύπτου. Μετὰ δὲ τὴν ἐγκατάλειψιν τούτου ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἡ προέλασις τῶν ἡμετέρων|[23] *ἐγένετο δι' ἀναπεπταμένου ἐδάφους μέχρι τῶν τειχῶν Νικοπόλεως, ὅπου ἐγένετο χρῆσις τῶν χαλασμάτων τούτων.*

Ἀτμοσφαιρικὴ κατάστασις

Καιρὸς βροχερὸς κατὰ τὴν πορείαν πρὸς τὸν ἐχθρὸν καὶ μέχρι τῆς ἀνακαλύψεώς του, μόλις δὲ ἤρξατο ἡ μάχη καὶ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν ταύτης καιρὸς ἄριστος.

Διάρκεια τῆς μάχης

Ἀπὸ τῆς 7½ πρωϊνῆς μέχρι τῆς 3^{ης} ἑσπερινῆς περίπου.

Τρόπος σταθμεύσεως ἐν Πρεβέζῃ

Τὸ τάγμα ἐστάθμευσεν ἐν ἐπισταθμείᾳ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τὴν μεθ' ἑπομένην ἡμέραν 23ην Ὀκτωβρίου ὥρα 7ην πρωϊνὴ μετὰ τῶν λόχων 7ου, 10ου καὶ 12ου καὶ τῶν δύο πυροβολαρχιῶν ἀνεχώρησα διὰ Σφελένικον,[12] *τῶν ἑτέρων λόχων μου 9ου καὶ 11ου παραμεινάντων εἰς Πρέβεζαν συμφώνως τῇ προφορικῇ διαταγῇ τοῦ Ταγματάρχου κ. Σπηλιάδου. Κ. Δ. τοῦ Ἀρχηγείου, ὅπου τὸ Σύνταγμά μου καὶ διενυκτερεύσαμεν εἰς χωρίον Λοῦρον. Τὴν 24ην ἐφθάσαμεν εἰς Φιλιππιάδα ὅπου καὶ διενυκτερεύσαμεν, αἱ δὲ πυροβολαρχίαι ἐξηκολούθησαν τὴν πορείαν των λαβοῦσαι διαταγὴν νὰ μεταβῶσιν εἰς Στρεβίναν.*[13]

Φθάσας δὲ εἰς Φιλιππιάδα ἔλαβον τὴν ἑξῆς διαταγὴν:

«Ἄρτα 24.10.12 ἀρ. 1808.

Ἐντέλλομαι ὅπως μετὰ τῆς διλοχίας σας καὶ 7ου λόχου τοῦ Συντάγματός σας θέλετε μεταβῇ εἰς Τσαγκαρόπουλον ὅπου θέλετε λάβει περαιτέρω διαταγάς. Ἀρχηγεῖον Στρατοῦ Ἠπείρου. Κ. Δ. Σπηλιάδης.»

Τὴν ἑπομένην 25ην 8βρίου ὥραν 6ην πρωϊνὴν|[24] *ὑπὸ βροχὴν ραγδαίαν καὶ διαρκῆ, ἀναχωρήσαντες ἐφθάσαμεν εἰς χωρίον Τσαγκαρόπουλον τὴν 3ην μ.μ. καὶ διενυκτερεύσαμεν ἐν καταυλισμῷ καὶ ὅπου παρουσιάσθην εἰς τὸν ἐκεῖ εὑρισκόμενον Διοικητὴν τοῦ Συντάγματός μου Ἀντισυνταγματάρχην κύριον Πολυμενᾶκον.*[14]

Ἐν Κλεισούρᾳ τῇ 4η Ἰουνίου 1913

Δ.Ν.Δούλης

Ταγματάρχης Πεζικοῦ

---

[12] Το Σφελένικον μετονομάσθηκε το 1927 σε Δρυόφυτο. *Σφελένκο* στα σλάβικα σημαίνει ακριβώς Δρυόφυτο, όπως μου έλεγε ο μακαρίτης δεσπότης μας Μελέτιος Καλαμαράς, που ομιλούσε τα ρωσικά ως σχεδόν μητρική του γλώσσα.

[13] Η Στρεβίνα μετονομάσθηκε το 1927 σε Καμπή.

[14] Το άλλο αντίγραφο της έκθεσης του Δημητρίου Δούλη συνεχίζει με την περιγραφή των γεγονότων μέχρι και την 29η Οκτωβρίου 1912, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 1992β, 46-47.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βιβλιογραφία

ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ, ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΡΑΤΟΥ, 1991, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913. Τόμος Β΄: Επιχειρήσεις κατά των Τούρκων στην Ήπειρο (Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος)*, Αθήνα

ΓΕΝΙΚΟΝ ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ, ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΝ-ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΙΙ, ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ, 1919, *Χάρτης Εθνογραφικός της Βορείου Ηπείρου τω 1913*, Θεσσαλονίκη

ΖΩΓΡΑΦΟΣ Αλέκος Γ., 1967, *Η ελληνικότης της Βορείου Ηπείρου και το βαθύτερο νόημα της επαναστάσεως του 1914*, Αθήνα

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Νίκος Δ., 1992α, *Η απελευθέρωση της Πρέβεζας. Γεγονότα και μαρτυρίες του Οκτωβρίου 1912*, Αθήνα

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Νίκος Δ., 1992β, Έκθεση του Ταγματάρχη Δημ. Δούλη για τη μάχη της Νικοπόλεως, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 27-28, 32-47

ΚΛΑΔΑΣ Νικόλαος Θ., 1956, s.v. Δούλης Δημήτριος, στο: *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία Δρανδάκη*, τ. 9ος, Αθήνα, 517

ΜΑΡΗΣ Κώστας, 2009α, 6 Δεκεμβρίου 1915. Οι πρώτες και τελευταίες εκλογές στην Βόρειο Ήπειρο, *Ηπειρωτική Εταιρεία* 314 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2009), 29-38

ΜΑΡΗΣ Κώστας, 2009β, Δημήτριος Νικολάου Δούλης. Συνταγματάρχης Πεζικού, Υπουργός Στρατιτικών της Αυτονόμου Ηπείρου (Νίβιτσα 1865 - Αθήνα 1928), *Ηπειρωτική Εταιρεία* 318 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2009), 356-358

ΝΙΚΛΑΜΠΑΣ Νικόλαος (Επιμ.), 1927, *Το Λεύκωμα των Αγωνιστών 1912-1922*, Αθήνα

ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ Απόστολος Π., 2004, *Ο αυτονομιακός αγώνας Βορείου Ηπείρου 1914 από τη σκοπιά των αγωνιστών. Επί τη 90η επετείω (1914-2004)*, Αθήνα

ΣΚΕΝΔΕΡΗΣ Κωνσταντίνος Χρ., [1929], *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914). Ιστορία περιλαμβάνουσα εν πάση δυνατή λεπτομερεία τα συμβάντα της Βορείου Ηπείρου, από της ιδρύσεως του Αλβανικού κράτους μέχρι της ανακαταλήψεως αυτής υπό της Ελλάδος (Οκτώβριος 1914), μετά πολλών εκ του φυσικού εικόνων*, Αθήνα

ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ Χρήστος Αλ., 1929, s.v. Δούλης Δημήτριος, στο: *Μεγάλη Στρατιωτική Ναυτική Εγκυκλοπαιδεία*, τ. 3ος, Αθήνα, 155

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Λάζαρος Στ. ΣΥΝΕΣΙΟΣ

Η απελευθέρωση της Πρέβεζας σύμφωνα με τις μαρτυρίες των στρατιωτικών αρχείων

Οταν αποφασίσθηκε ο πανηγυρικός εορτασμός των 75 χρόνων από την απελευθέρωση της πόλεως το 1987, ανέτρεξα τότε σε διάφορες πηγές (αρχεία κλπ. ευρισκόμενα στη Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, στην Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού, στην Υπηρεσία Ιστορίας Πολεμικής Αεροπορίας, σε συμπολίτες κ.α.), οι οποίες ευγενικά παραχώρησαν φωτοαντίγραφα όσων εκθέσεων, αναφορών, αναμνήσεων κλπ. αφορούσαν στο ιστορικό αυτό γεγονός. Μια δεύτερη σειρά των εγγράφων αυτών είχα καταθέσει και στον Δήμο της πόλης μας. Συμβάλλοντας στην έκδοση του παρόντος επετειακού τεύχους των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*, του αφιερωμένου στην 21η Οκτωβρίου 1912, ημέρα της απελευθέρωσης της πόλης μας, παρουσιάζω ένα σύντομο ιστορικό των στρατιωτικών ενεργειών και γεγονότων που προηγήθηκαν και οδήγησαν στην απελευθέρωση της πόλης, όπως αυτά περιγράφονται στα παραπάνω αρχεία, ενώ παράλληλα, δημοσιεύω τα πρωτότυπα έγγραφα, κυρίως εκθέσεις των αξιωματικών του αποσπάσματος που απελευθέρωσε την Πρέβεζα. Σημειώνω ότι η πλειονότητα των εκθέσεων αυτών, που είναι χειρόγραφες, εκδίδεται για πρώτη φορά στο σύνολό τους. Πρόκειται για τα ακόλουθα έγγραφα:

Από το αρχείο της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού δημοσεύονται τα ακόλουθα έγγραφα: Εκθέσεις των Ι. Αντωναρόπουλου (25.11.1912) και Α. Κωνσταντινίδη (30.5.1913), διοικητών του 7ου Λόχου· έκθεση του Δημητρίου Κοσμόπουλου (3.6.1913), διοικητή του 9ου Λόχου· εκθέσεις του Δημητρίου Ασημακόπουλου (15.11.1912 και 24.11.1912), διοικητή του 10ου Λόχου, εκθέσεις του Αναργύρου Πετροπουλάκη (16.11.1912 και 1.6.1913), διοικητή του 11ου Λόχου· εκθέσεις του Μιλτιάδη Κότταρη (12.11.1912 και 29.5.1913), διοικητή της 2ας και 4ης διμοιρίας του 11ου Λόχου· έκθεση του Δημητρίου Νικάκη (16.11.1912) και έκθεση του Δημητρίου Πρωτοπαπά (31.5.1913), διοικητών του 12ου Λόχου· έκθεση του Ελ. Αναγνωσταρά (24.10.1912), διοικητή του Πυροβολικού· τηλεγραφήματα του Κωνσταντίνου Σαπουντζάκη, αρχηγού Στρατού Ηπείρου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Από το αρχείο της Υπηρεσίας Ιστορίας Ναυτικού και τη *Ναυτική Επιθεώρηση* δημοσιεύονται: απόσπασμα διαταγής του Ιωάννου Δαμιανού, Αρχηγού της Ναυτικής Μοίρας Ιονίου (Μοίρας Αμβρακικού)· έκθεση του Νικολάου Μακά, αρχηγού των δύο κανονιοφόρων «Α» και «Δ».

Σύντομο ιστορικό της απελευθέρωσης της Πρέβεζας την 21η Οκτωβρίου 1912

Στις 30 Σεπτεμβρίου 1912 οι πρεσβευτές της Βουλγαρίας, της Ελλάδος και της Σερβίας στην Κωνσταντινούπολη[1] επέδωσαν κοινή τελεσιγραφική διακοίνωση στην Πύλη, ζητώντας, μεταξύ άλλων, υποχρέωση της Πύλης να μη μεταβάλει τον εθνολογικό χαρακτήρα των ευρωπαϊκών επαρχιών της με τον εποικισμό μουσουλμάνων από την Ανατολή, επίβλεψη των μεταρρυθμίσεων από ειδικό συμβούλιο απαρτιζόμενο από ίσον αριθμό χριστιανών και μουσουλμάνων και με συμμετοχή πρεσβευτών των βαλκανικών κρατών και των μεγάλων δυνάμεων κλπ.

Η τουρκική κυβέρνηση απέρριψε τη διακοίνωση, θεωρώντας την ως «θρασείαν ἀπόπειραν ἐπεμβάσεως εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις τῆς αὐτοκρατορίας»,[2] οι πρεσβευτές αναχώρησαν από την Κωνσταντινούπολη στις 4 Οκτωβρίου, αφού επέδωσαν διακοίνωση για την κήρυξη του πολέμου.

Άρχισε έτσι ο Α΄ Βαλκανικός πόλεμος, κατά τη διάρκεια του οποίου απελευθερώθηκε και η Πρέβεζα στις 21 Οκτωβρίου του 1912 μετά από πέντε περίπου αιώνες σκλαβιάς.

Οι ελληνικές δυνάμεις ήταν κατανεμημένες στον Στρατό Θεσσαλίας (επτά μεραρχίες) υπό τη διοίκηση του αντιστρατήγου Διαδόχου Κωνσταντίνου με έδρα τη Λάρισα και στον Στρατό Ηπείρου (μία μεραρχία) υπό τον αντιστράτηγο Κωνσταντίνο Σαπουντζάκη[3] με έδρα την Άρτα. Αρχηγός του Στόλου του Αιγαίου ο υποναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης, αρχηγός της Μοίρας Ιονίου (Μοίρας Αμβρακικού) –η οποία ήδη από ημερών βρισκόταν στη Λευκάδα–

---

[1] Είχε προηγηθεί –στις 26.9.1912– η κήρυξη του πολέμου από το Μαυροβούνιο στην Τουρκία, η οποία είχε αρνηθεί νέα διαρρύθμιση των συνόρων του.

[2] ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ 1981, 213.

[3] Σαπουντζάκης Κωνσταντίνος, Ναύπλιο 1846 - Αθήνα 1931. Αντιστράτηγος. Αποφοίτησε από τη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων το 1865 ώς ανθυπασπιστής του Πυροβολικού. Με την έκρηξη του Α΄ Βαλκανικού πολέμου, ως αντιστράτηγος, τοποθετήθηκε Αρχηγός του Στρατού Ηπείρου μέχρι τις 11 Φεβρουαρίου του 1913, οπότε και παρέδωσε τη διοίκηση στον αρχιστράτηγο Διάδοχο Κωνσταντίνο, χωρίς όμως να απομακρυνθεί από το μέτωπο της Ηπείρου. Αποστρατεύθηκε μετά την απελευθέρωση των Ιωαννίνων και στο διάστημα 1926-1929 διετέλεσε πρόεδρος του Μετοχικού Ταμείου Στρατού. Βλ. ΜΣΝΕ 1929-1930, V, 654.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ο πλοίαρχος Ιωάννης Δαμιανός.[4]

Με επείγον σήμα του υπουργού Ναυτικών Νικολ. Στράτου, αριθ. 536 από 3 Οκτωβρίου 1912, διατασσόταν ο «Ἀρχικυβερνήτης τῶν κανονιοφόρων, ὑποπλοίαρχος Ν. Μακκὰς» να εισπλεύσει με τις κανονιοφόρους «Α» και «Δ» στον Αμβρακικό κόλπο για να εξασφαλισθεί ο ανεφοδιασμός του Στρατού Ηπείρου.

Σε εφαρμογή του ανωτέρω σήματος εκδόθηκε από τον Ιωάννη Δαμιανό, αρχηγό της Μοίρας Αμβρακικού η ακόλουθη διαταγή:

> *Ἀτμοβαρὶς Ἄκτιον. Ἀρ. Πρωτ. 23, Ἐμπιστευτικόν. Πρὸς τὸν Κυβερνήτην τῆς κανονιοφόρου «Α». Συνεπείᾳ τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 536 ἐμπιστευτικῆς διαταγῆς τοῦ ὑπουργείου παραγγέλομεν ὅπως ἡ ὑφ' ὑμᾶς κανονιοφόρος μετὰ τῆς κανονιοφόρου «Δ» [...] εἰσπλεύσητε περὶ τὴν 2ᾳν μεταμεσονύκτιον, οὐχὶ βραδύτερον τῆς 5ης πρωϊνῆς τῆς αὔριον εἰς τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον [...]. Ἐπὶ τῶν δύο κανονιοφόρων θέλουσιν ἐπιβῇ οἱ πλοηγοὶ Ι. Μιλάκας πρώην ἀρχικελευστὴς καὶ 5 ἕτεροι. [...] Ὁ Μοίραρχος Ἀρχηγὸς Ἰωάννης Δαμιανός, Πλοίαρχος.*[5]

Μετά το πέρας της αποστολής, ο Νικόλαος Μακκάς,[6] αρχικυβερνήτης των κανονιοφόρων καταχωρεί στην έκθεσή του:

> *Ἐπιβὰς τῆς κανονιοφόρου «Α» μετὰ τοῦ κυβερνήτου τῆς κανονιοφόρου «Δ» ὑποπλοιάρχου Κοσμᾶ Μπούμπουλη καὶ καλέσας τοὺς πλοηγοὺς ἐχορήγησα τὰς διαταγάς μου διὰ τὴν δίοδον καὶ παραβίασιν τῶν στενῶν, ὁρίσας ὅπως δύο τῶν πλοηγῶν ἐπιβῶσιν τῆς «Δ», οἱ δὲ λοιποὶ μετὰ τοῦ ἀποστράτου ἀνθυποπλοιάρχου Ἰω. Μιλάκα ἐπὶ τῆς «Α». [...] Περὶ τὴν 11ην τῆς νυκτὸς μεθωρμίσθημεν ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ λιμένος τῆς Λευκάδος εἰς τὸν ἐξωτερικὸν ὅρμον παρὰ τὸ φρούριον [...]. Περὶ τὴν 1ην*

---

[4] Δαμιανός Ιωάννης, Ύδρα 1861 - Αθήνα 1920. Υποναύαρχος. Αρχηγός Γενικού Επιτελείου Ναυτικού (1908). Υπουργός Ναυτικών (1909-1910, 1916-1917). Πρώτος κυβερνήτης του θωρηκτού *Αβέρωφ* (1911). Αρχηγός της Μοίρας Ιονίου Πελάγους (1912). Αρχηγός της Μοίρας Ευδρόμων Στόλου Αιγαίου (1912-1913). Βλ. ΜΣΝΕ 1929-1930, ΙΙΙ, 4.

[5] ΓΕΝ/ΥΙΝ, Δ/γή αρ. 23/3.10.1912. – Οι αναφερόμενοι πλοηγοί –πλην του Ιω. Μιλάκα– ήταν οι Πρεβεζάνοι Κώστας Αυγερινός, Γεράσιμος Χρ. Γιώτης, Σπύρος Κ. Ζάννος, Βασίλης Ευ. Τζούρος, Νάκος Χαρ. Χρόνης, Σωτήρης Δ. Ξενάκης, βλ. ΤΑΛΛΑΡΟΣ 1957.

[6] Νικόλαος Μακκάς, Σύρος 1875 - Αθήνα 1949. Υποναύαρχος. Ως αρχικυβερνήτης ομόδας κανονιοφόρων διέσπασε τη νύχτα της 3 προς 4 Οκτωβρίου 1912 το στενό της εισόδου του Αμβρακικού και διευκόλυνε τον εφοδιασμό του Στρατού Ηπείρου και τις επιχειρήσεις για την κατάληψη της Πρέβεζας. Έλαβε μέρος στις ναυτικές επιχειρήσεις κατά τους Βαλκανικούς πολέμους, κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και κατά την εκστρατεία της Μικράς Ασίας, ως κυβερνήτης πολεμικών σκαφών. Αρχηγός Μοίρας Γυμνασίων (1927) και σε διευθυντικές θέσεις του Υπουργείου Ναυτικών. Βλ. ΜΣΝΕ 1929-1930, IV, 445.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

π.μ. τῆς 4ης Ὀκτωβρίου ἔδωσα διαταγὴν ἀπόλπου [...]. Περὶ τὴν 1.40΄ π.μ. ἐπλησιάσαμεν εἰς τὴν εἴσοδον τῶν στενῶν καὶ ἐτάχθημεν εἰς πολεμικὴν ἔγερσιν [...] Περὶ τὴν 2αν π.μ. ὤφθη ὁ ἐξωτερικὸς σημαντὴρ δεξιὰ, στρέψαντες δὲ ἀμέσως παρηλλάξαμεν τοῦτον ἀντιθέτως τοῦ κεκανονισμένου. [...] Περὶ τὴν 2.40΄ π.μ. παρηλλάξαμεν τὸ φρούριον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ μετ' ὀλίγον τὸ τοῦ Παληοσάραγα, εἰς ἀπόστασιν 350 περίπου μέτρων [...]. Παραπλέοντες τὴν πόλιν τῆς Πρεβέζης [...] εἰς ἀπόστασιν 400-600 μέτρων διήλθομεν περὶ τὴν 3ην π.μ. πρὸ τοῦ Διοικητηρίου [...]. Περὶ τὴν 4.10΄ τῆς πρωΐας τῆς 4ης Ὀκτωβρίου 1912 ἐποντίσαμεν τὴν ἄγκυραν.[7] Ὁ εἴσπλους ἡμῶν ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ κόλπῳ ὡς καὶ τὰ μέτρα ἅτινα ἐν αὐτῷ ἐλάβομεν ἐξησφάλισαν τελείως τὴν διὰ ξηρᾶς διηνεκῆ συγκοινωνίαν ἐφοδιασμοῦ καὶ ἐπισιτισμοῦ τοῦ ἐν Ἠπείρῳ στρατοῦ.[8]

Με τον είσπλου στον Αμβρακικό κόλπο των δύο αυτών κανονιοφόρων εξασφαλίσθηκε τελείως ο από ξηράς ανεφοδιασμός και επισιτισμός του Στρατού Ηπείρου που γινόταν από το κέντρο μέσω του μόνου υπάρχοντος αμαξιτού δρόμου που περνούσε (και περνά και σήμερα) παράλληλα και κοντά στην ακτή και κάτω από το Μακρυνόρος. Συγρόνως, αποτράπηκε κάθε απόπειρα προσβολής των πέντε ελληνικών εμπορικών πλοίων –που εξυπηρετούσαν τις μεταφορές στον Αμβρακικό κόλπο– από τα τουρκικά πολεμικά *Αττάλεια* (τορπιλλικό εκτοπίσματος 145 τόννων), *Τοκάτ* και δύο κανονιοφόρων (εκτοπίσματος 42 τόννων εκάστη).

Ο είσπλους πολεμικών πλοίων στον Αμβρακικό κόλπο διά του «Στομίου Πρεβέζης»,[9] με κατεχόμενη από τον αντίπαλο τη μία των ακτών, αποτελεί πράγματι σπουδαίο ναυτικό πολεμικό επίτευγμα.[10]

Με διαταγή του Κ. Σαπουντζάκη συγκροτήθηκε το Μικτόν Απόσπασμα Πρεβέζης, με αρχηγό τον ταγματάρχη Μηχανικού Παναγιώτη Σπηλιάδη για την κατάληψη της Πρέβεζας.[11]

---

[7] Στη Βόνιτσα.

[8] *Ναυτικὴ Ἐπιθεώρησις* 357, Οκτ. 1972, 142-151.

[9] «[...] ἐκβίασις στενῶν μικροῦ Ἑλλησπόντου μὲ τὴν προσθήκην ὅτι ἐνταῦθα ἔχομεν καὶ τὸ ἀβαθὲς τῶν ὑδάτων, ὅπερ ἐπαυξάνει τὰς δυσχερείας», βλ. Ανταπόκριση 8.4.1897 από Λευκάδα στην εφημ. *Τὸ Ἄστυ*, Κυριακή του Πάσχα, 13 Απριλίου 1897. Κατά τον πόλεμο του 1897 είχε αποτύχει παρόμοια απόπειρα.

[10] Όμοιο κατόρθωμα είχε επιτευχθεί (κατεχομένων μάλιστα τότε από τους Τούρκους και των δύο εκατέρωθεν ακτών) την Παρασκευή 21.9.1828 από τέσσερα *μίστικα* (γνωστό το δημοτικό τραγούδι *Τον καιρό με τα μίστικα: Παρασκευὴ τὸ γιόμα ἡ ὥρα τὶς ἐννιὰ / μπουκάρουν δυὸ σαλοῦπες, τέσσερα μίστικα* κλπ.)

[11] Το Μικτόν Απόσπασμα Πρεβέζης από 3ο Τάγμα Πεζικού του 15ου Συντάγματος υπό τον ταγματάρχη Πεζικού Δημήτριο Δούλη, Μοίρα Πεδινού Πυροβολικού υπό τον Ελευθέριο Αναγνωσταρά, Ουλαμός Ιππικού, Σώμα Κρητών εθελοντών υπό τον Κωνσταντίνο Μάνο, Σώμα Ηπειρωτών εθελοντών υπό τον οπλαρχηγό Ζαχαράκη (στο οποίο συμμετείχαν και Πρεβε-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Στις 18 Οκτωβρίου, ο Σαπουντζάκης, αρχηγός του Στρατού Ηπείρου, τηλεγραφεί προς τον Δαμιανό και τον Μακκά:

> *Ἀριθ. 98. Πρὸς τὸν Διοικητὴν τῆς Δυτικῆς Ναυτικῆς Μοίρας καὶ τὸν ἀρχικυβερνήτην τῶν κανονιοφόρων εἰς Βόνιτσαν. Μεθαύριον Σάββατον πρωΐαν μικτὸν ἀπόσπασμα, ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ταγματάρχου Μηχανικοῦ Σπηλιάδου, ἐπιτεθήσεται κατὰ Νικοπόλεως, κατεχομένης ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ. Παρακαλῶ ὑποστηρίξατε ἐπιχείρησιν ταύτην ἐνεργοῦντες κατὰ Νικοπόλεως, ἐν περιπτώσει δὲ περαιτέρω προελάσεως μέχρι Πρεβέζης, θέλετε συντρέξει ἐνεργοῦντες καὶ κατ' αὐτῆς. Ἡ ἐνέργεια ὑμῶν δέον νὰ ᾖ σύμπραξις ἄμεσος μετὰ τοῦ πυροβολικοῦ τοῦ ἀποσπάσματος. Προσπαθήσατε νὰ συνεννοῆσθε μὲ τὸν ταγματάρχην Σπηλιάδην, συνδεόμενοι μετ' αὐτοῦ. Τὸ ἀπόσπασμα ἀποτελεῖται ἐν ὅλῳ ἐκ 1300 περίπου ἀνδρῶν πεζικοῦ, ἐν οἷς 300 Κρῆτες ἐθελονταὶ, ἐκ δύο πεδινῶν πυροβολαρχιῶν καὶ τῶν βοηθητικῶν ὑπηρεσιῶν.*
> *18η Ὀκτωβρίου 1912*
> *Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Στρατοῦ Ἠπείρου Κ. Σαπουντζάκης*[12]

Ακολουθεί τηλεγράφημα (18.10.1912) του Νικολάου Μακκά, αρχικυβερνήτη των κανονιοφόρων: *Ἀρχηγὸν Στρατοῦ Ἠπείρου. Ἀνάγκη ἐπείγουσα συνεννοηθῶ μὲ ταγματάρχην. Ὁρίσατε ὥραν. Παραμένω Βόνιτσαν. Μακάς.*[13]

Τηλεγράφημα απαντητικό, την ίδια νύχτα, 18 Οκτωβρίου, του Κωνσταντίνου Σαπουντζάκη: *Ἀρχικυβερνήτην κανονιοφόρων. Βόνιτσαν. Συνεννόησις ὑμῶν μετὰ ταγματάρχου ἀδύνατος, ὁδηγίας θέλετε λάβῃ. Σαπουντζάκης.*[14]

Την επομένη, 19 Οκτωβρίου, ώρα 9 π.μ., τηλεγράφημα του Κωνσταντίνου Σαπουντζάκη:

> *Ἀριθ. 680. Ἀρχικυβερνήτην κανονιοφόρων. Βόνιτσαν. Ἐπίθεσις ἐναντίον Νικοπόλεως θέλει ἀρχίσῃ αὔριον περὶ ἕκτην καὶ ἡμίσειαν περίπου πρὸ μεσημβρίας ἐκ θέσεως Φλάμπουρον. Ἄφιεμεν εἰς ὑμᾶς νὰ κρίνητε κατὰ πόσον εἶνε δυνατὸν, ἐξερχόμενοι τοῦ κόλπου Βονίτσης, νὰ ὑποστηρίξητε τὴν ἐπίθεσιν ταύτην, βάλλοντες κατὰ Νικοπόλεως, καὶ ἐν περιπτώσει προελάσεως τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ καὶ πέραν Νικοπόλεως, βάλλοντες ἐναντίον περιτειχίσματος Πρεβέζης. Σύνθημα τῆς ἐνάρξεως τοῦ πυρὸς ὑμῶν ἡ ἔναρξις τοῦ πυρὸς πυροβολικοῦ τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ. Παρα-*

ζάνοι υπό τους Κ. Τζώρτζη και Δ. Γερογιάννη), βλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1907/Α/5, [Έκθεση Σπηλιάδη] 1.5.1913.

[12] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1424/Γ/7.

[13] Καραμπελας 1992, 35.

[14] Καραμπελας 1992, 35.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

καλῶ ἐπιστήσατε προσοχήν σας, ὅπως πυρὰ κανονιοφόρων μὴ παρεμποδίσωσι προέλασιν φιλίου στρατεύματος. Κ. Σαπουντζάκης[15]

Ο Ιω. Δαμιανός, αρχηγός της Ναυτικής Μοίρας Ιονίου (Μοίρας Αμβρακικού) ενημέρωσε τηλεγραφικώς τον Κ. Σαπουντζάκη για την απότομη αλλαγή του καιρού, με συνέπεια οι πνέοντες ισχυροί νοτιοδυτικοί άνεμοι να καθιστούν αδύνατο τον πλου και τη σκόπευση των πλοίων.[16] Η τηλεγραφική απάντηση του αρχηγού του Στρατού Ηπείρου Κωνσταντίνου Σαπουντζάκη ήταν άμεση:

Καὶ ἂν ἡ σκόπευσις δὲν εἶνε ἀκριβής, ἡ ἐμφάνισις τῶν πλοίων πρὸ Νικοπόλεως καὶ ἡ χρῆσις τοῦ πυροβολικοῦ ἔσεται ὠφέλιμος, ἔστω καὶ ἂν ὑλικὰ ἀποτελέσματα ἔσονται ἀσήμαντα. Παρακαλῶ, εἰ δυνατόν, νὰ συμπράξητε. Σαπουντζάκης[17]

Το πρωί του Σαββάτου, 20 Οκτωβρίου, άρχισε η επιχείρηση για την κατάληψη της Πρέβεζας. Τα γεγονότα προβάλλουν ανάγλυφα μέσα από τις προαναφερθείσες εκθέσεις των αξιωματικών τις οποίες παραθέτω παρακάτω.

Οι εκθέσεις των αξιωματικών

Έκθεση του Ι. Αντωναρόπουλου, διοικητή του 7ου Λόχου[18]

Ἀριθ. 26
Πέντε Πηγάδια 25 Νβρίου 1912
Ὁ 7ος Λόχος
Πρὸς Τὸ 2ον Τάγμα 15ου Συντάγμ. Πεζ. Ἐφέδρων
Ἐνταῦθα
Ὑποβολὴ Ἐκθέσεως πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων

Λαμβάνω τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω, περὶ τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ ὑπ' ἐμὲ Λόχου, ὅτι καθ' ὃν χρόνον διετέλει ἡνωμένος μετὰ τοῦ Τάγματος οὐδεμίαν πολεμικὴν ἐπιχείρησιν ἐνήργησε, πλὴν τῆς ἐν Νικοπόλει ἀψιμαχίας ὅπου διετέλει ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ὑπὸ τὸν Ταγματ. κ. Λούλην 3ου Τάγματος.

Ἰ. Ἀντωναρόπουλος

---

[15] ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 1992, 35.
[16] ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 1992, 35.
[17] ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 1992, 37.
[18] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1671/Γ/4, [Έκθεση Αντωναρόπουλου] 25.11.1912.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Έκθεση του Α. Κωνσταντινίδη, διοικητή του 7ου Λόχου[19]

15ον Σύνταγμα Πεζικοῦ
7ος Λόχος
Ἔκθεσις
Περὶ τῆς διεξαγωγῆς πολεμικῶν Ἐπιχειρήσεων ἀπὸ 15 μέχρι 25 Ὀκτωβρίου.
Γέφυρα Κλεισούρας τῇ 30 Μαΐου 1913

15 Ὀκτωβρίου

Ὁ Λόχος ἑνωθεὶς μετὰ τοῦ 3ου Τάγματος ἔλαβε τὴν διαταγὴν παρὰ τοῦ Διοικητοῦ αὐτοῦ Ταγματάρχου κ. Δούλη νὰ μεταβῇ & ἐγκαταστήσει προφυλακὰς εἰς χιλιμέτρου ἀπόστασιν πρὸ τῆς Γεφύρας Καλογήρου καὶ πλησίον τῆς πρὸς τὸ χωρίον Λοῦρον ἀγούσης ὁδοῦ.

16 Ὀκτωβρίου

Ὁ Λόχος τήν πρωΐαν ἀνεχώρησε μετὰ τοῦ Τάγματος διὰ τὸ χωρίον Λοῦρος ἀποτελὼν μέρος τοῦ κυρίου σώματος τοῦ Τάγματος, ἔφθασεν εἰς τὸ χωρίον & ἐστάθμευσε πρὸ αὐτοῦ ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Ταγματάρχου ὁρισθείσῃ θέσει ἐν καταυλισμῷ.

17 Ὀκτωβρίου & 18 ἐν τῇ αὐτῇ θέσει ἀναλαβὼν & τὰς προφυλακάς.

19 Ὀκτωβρίου

Ὁ Λόχος ἀνεχώρησε μετὰ μεσημβρίαν μετὰ τοῦ Τάγματος διὰ τὴν θέσιν «Ἅγιοι Ἀπόστολοι» δίωρον ἀπέχουσαν ἔνθα φθάσας ἐστάθμευσεν ἐν καταυλισμῷ.

20 Ὀκτωβρίου

*Ὁ Λόχος ἀποτελὼν μέρος τοῦ κυρίου σώματος τοῦ Τάγματος ἀνεχώρησε τὴν πρωΐαν διὰ Πρέβεζαν ὅτε δὲ περὶ τὴν 9ην πρωϊνὴν ἡ πρωτοπορεία ἀνεκάλυψε τὰς θέσεις τοῦ ἐχθροῦ ἀνεπτύχθησαν τὰ τμήματα ταύτης πρὸς μάχην ὁ Λόχος κατέλαβε τὰ δεξιὰ τῆς ὁδοῦ καὶ πρὸ τῆς Νικοπόλεως ὑψώματα ἐν θέσει ἀναμονῆς, προφυλασσόμενος συγχρόνως ἀπὸ τὸ ἐχθρικὸν πυροβολικόν, ὅπερ ἤρξατο νὰ βάλῃ καθ' ἡμῶν. Ἅμα δὲ ὡς ἀνεκαλύφθησαν καὶ αἱ λοιπαὶ ἐχθρικαὶ θέσεις καὶ οἱ προηγούμενοι Λόχοι ἀνεπτύχθησαν πρὸς μάχην ἐλήφθη ἡ διαταγὴ ἐκ μέρους τοῦ Διοικητοῦ τοῦ Τάγματος, ἵνα ὁ Λόχος βάλῃ τῶν ἐκ τῆς θαλάσσης ἐπερχομένων ἐναντίον ἡμῶν κανονιοφόρου & ἀτμακάτου καὶ ἐναντίον ἐχθρικοῦ τμήματος ἐν τῇ ξηρᾷ. Ἅμα τῇ λήψει τῆς διαταγῆς ταύτης Ὁ Διοικῶν τότε τὸν Λόχον ὑπολοχαγὸς κ. Ἀντωναρόπουλος διέταξε τὸν μὲν 2ον οὐλαμὸν ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ἐφέδρου ἀνθυπολοχαγοῦ Ρήγα Ἐπαμ. νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐν ἀναμονῇ θέσιν καὶ νὰ σπεύσῃ & καταλάβῃ τὴν πρὸ 30 μέτρων ἀπέχουσαν ὀφρῦν & βάλῃ κατὰ τῶν ἐπερχομένων κανονιοφόρων μὲ κλισιοσκόπιον 600 μέτρων, μετά τινα δὲ λεπτὰ τῆς ὥρας διέταξε & τὰς ὑπὸ τὸν ἀνθυπολοχ. Δημητρέαν δύο διμοιρίας νὰ ἀρχίσωσι & αὐταὶ τοῦ πυρός. Τὸ πὺρ ἐξηκολούθησε ἐπὶ

[19] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1671/Γ/4, [Ἔκθεση Κωνσταντινίδη] 30.5.1913.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

25′ λεπτὰ & κατέπαυσε τῇ τοῦ κ. Ταγματάρχου τῶν μὲν καβονιοφόρων ὑποχωρησασῶν πρὸς τὸ ὁρμητήριόν των ἐπειδὴ ἐβάλλοντο ὑπὸ τοῦ πυροβολικοῦ μας, πυρποληθείσης & μιᾶς τούτων ὁπὸ ὀβίδος, τοῦ δὲ πεζικοῦ ὑποχωρήσαντος εἰς ἕτερα προκαλύμματα.

Κατὰ τὴν μάχην ταύτην ὁ Λόχος ἔσχεν ἕνα τραυμτίαν.

Μετὰ τὴν μάχην ὁ Λόχος διετάχθη καὶ παρέμεινεν ὡς στήριγμα τῆς πυροβολαρχίας τῆς ὑπὸ τὴν Διοιήκησιν τοῦ Λοχαγοῦ κ. Ἀναγνωσταρᾶ, ἥτις εἶχε τοποθετηθῇ πρὸς πυροβόλησιν ὀπίσω κατ' οὐλαμούς.

Τὴν 4ην μ. μεσημβρίαν ὁπότε ὁ ἐχθρὸς ὑπὸ τῆς λοιπῆς δυνάμεως τοῦ Τάγματος εἶχεν ἀπωθηθῇ ἐκ τῶν προχωμάτων τοῦ & ὑπεχώρησεν ἀτάκτως πρὸς τὴν Πρέβεζαν ὁ Λόχος μετὰ τῆς πυροβολαρχίας προυχώρησεν, ἵνα καταλάβῃ πρὸ τῶν προχωμάτων τῆς Νικοπόλεως νέας θέσεις, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ἐχθρὸς ἐγκατέλειψεν ἐντελῶς τὰς θέσεις του & εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν τῆς Πρεβέζης ἡ μὲν Πυροβολαρχία μετέβη καὶ κατέλαβε θέσεις ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων ἐφ' ὧν εἶχον ἐγκαταληφθῇ ἐχθρικὰ πυροβόλα, ὁ δὲ Λόχος μετέβη πρὸ αὐτῆς καὶ ἡνώθη μετὰ τοῦ Τάγματος ὅπερ ἀνεπαύετο, τῆς μάχης ληξάσης & ἐκεῖ διενυκτέρευσε.

21η Ὀκτωβρίου

Ὁ Λόχος τεθεὶς ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Λοχαγοῦ κ. Πετροπουλάκη Ἀναρ. ἀναλαβόντος τὴν διοιήκησιν τμήματος τῆς φάλαγγος ἀνεχώρησε τὴν 4ην μ. μεσημβρίαν διὰ Πρέβεζαν παραδοθείσης τῆς πόλεως τὴν νύκτα τῆς 20ης πρὸς τὴν 21ην. Φθάσας δὲ ἐν αὐτῇ ἀνέλαβε τὴν φρούρησιν τοῦ Φρουρίου «Ἅγιος Γεώργιος» καὶ τῶν τριῶν Πυλῶν κατ' οὐλαμούς.

22α Ὀκτωβρίου

Ὁ Λόχος τὴν ἡμέραν ταύτην ἀνεπαύθη ἐντὸς καταλυμμάτων.

23η Ὀκτωβρίου

Ὁ Λόχος μετὰ τοῦ Τάγματος ἀνεχώρησε τὴν πρωΐαν διὰ τὸ χωρίον Λοῦρος ἔνθα ἔφθασε μετὰ μεσημβρίαν, ἐπισταθμεύσας.

24η Ὀκτωβρίου

Ὁ Λόχος μετὰ τοῦ Τάγματος ἀνεχώρησε τὴν πρωΐαν διὰ Φιλιππιάδα, ἔνθα ἔφθασε μετὰ μεσημβρίαν καὶ ἐστάθμευσεν.

25η Ὀκτωβρίου

Ὁ Λόχος μετὰ τοῦ Τάγματος ἀνεχώρησε τὴν πρωΐαν ὑπὸ φοβερὰν βροχὴν διὰ χωρίον «Τσαγκαρόπουλον» ἔνθα ἀφίκετο μετὰ μεσημβρίαν & ἡνώθη μετὰ τοῦ Τάγματος καὶ Συντάγματος.

Ἀ. Κωνσταντινίδης Ἀνθ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Έκθεση του Δημητρίου Κοσμόπουλου, διοικητή του 9ου Λόχου[20]

Ἀριθ. 301.
Ἐν Κλεισούρᾳ τῇ 3 Ἰουνίου 1913
Ὁ 9ος Λόχος
Πρὸς τὸν κ. Ταγματάρχην Δούλην Δημήτριον, Διοικητὴν 3ου Ταγ. 15ου Πεζ. Συντ. Ἐνταῦθα.
Περὶ τῆς δράσεως τοῦ λόχου ἐν Νικοπόλει τὴν 20ὴν Ὀκτωβρίου 1912

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω εἰς ἐκτέλεσιν τῆς ὑπ' ἀριθ. 1020 Δ.Γ.Σ. τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως περὶ τῆς δράσεως τοῦ λόχου ἐν Νικοπόλει ὡς ἑξῆς.

Ἀξιόμαχος δύναμις λόχου.

Ἀξιωματικοὶ 4 Λοχίαι 4 Στρατιῶται 220.

3 3/4 Μ.Μ. 19 Ὀκτωβρίου 1912

Ὁ Λόχος μέχρι τῆς ὥρας ταύτης εἶχε καταυλισθῇ ἔξωθι τοῦ χωρίου Λούρου καὶ ἀπετέλει μέρος τῆς φάλαγγος ἥτις συνέκειτο ἐκ τοῦ 3ου Τάγματός μας, τοῦ 7ου Λόχου καὶ ἑνὸς οὐλαμοῦ ἐθνοφρουρῶν ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ταγματάρχου κ. Δούλη Δ. Ἡ φάλαγξ αὕτη ἀκολουθουμένη ὑπὸ δύο πεδινῶν πυροβολαρχιῶν ὑπὸ τοὺς Λοχαγὸν Ἀναγνωσταρᾶν καὶ ὑπολοχαγὸν Μπούφην καὶ ὑπὸ λοιπῶν ὑπηρεσιῶν, ἀπετέλει μικτὸν ἀπόσπασμα ὑπὸ τὸν Ταγματάρχην Μηχανικοῦ κ. Σπηλιάδην.

Κατὰ τὴν ἄνω ὥραν ὁ Λόχος ἐκκινήσας καὶ ἐπὶ τῆς δημοσίας ὁδοῦ βαίνων ἀπετέλεσεν ἐμπροσθοφυλακὴν τοῦ ἀποσπάσματος μὲ σημεῖον κατευθύνσεως τὴν Νικόπολιν καὶ τὴν 6ην Μ.Μ. τῆς αὐτῆς ἀφιχθεὶς πρὸ τῆς Μονῆς Ἁγίων Ἀποστόλων ἐνεκατέστη εἰς προφυλακὰς ἔνθα καὶ διενυκτέρευσεν οὕτως, καὶ ὑπὸ βροχὴν προκαλύψας τὸ παρὰ τοῦς Ἁγίους Ἀποστόλους καταυλισθὲν Στράτευμα.

7 ½ Μ.Μ. 19 Ὀκτωβρίου

Τὴν ὥραν ταύτην ἔλαβον Διαταγὴν τοῦ κ. Ταγματάρχου Δούλη ὅτι τὴν ἑπομένην 20ὴν Ὀκτωβρίου 5 ὥραν καὶ 45΄ ἡ φάλαγξ θὰ προήλαυνεν κατὰ τῆς Νικοπόλεως διᾶ τῆς δημοσίας ὁδοῦ τοῦ Λόχου διορισθέντος εἰς τὴν οὐρὰν τῆς φάλαγγος.

6 Π.Μ. 20 Ὀκτωβρίου

Τὴν ὥραν ταύτην διῆλθε τῶν προφυλακῶν τοῦ Λόχου, συνταχθέντος ἤδη, ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ (ὁ 10ος Λόχος) καὶ ἐν καιρῷ ὁ Λόχος εἰσῆλθεν εἰς τὴν φάλαγγα καὶ ἤρξατο πάλιν βροχή.

7½ Π.Μ. 20 Ὀκτωβρίου

Ὁ Λόχος ἐν τῇ οὐρᾷ καὶ ὑπὸ διαρκῆ βροχὴν καθ' ὅλον τὸ διάστημα προσπελάσεως ἀφίχθη κατὰ τὴν ὥραν ταύτην πρὸ τῶν ὑψωμάτων Νικοπόλεως ἔνθα τὸ παλαιὸν θέατρον καὶ ὅτε εἶχεν ἔλθει ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν ἐχθρὸν ὀχυρωμένον ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων τούτων. Ὁ Λόχος διότι ἔμεινεν εἰς

[20] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1671/Δ/4, [Έκθεση Κοσμόπουλου] 3.6.1913.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τὴν οὐρὰν καὶ διότι ἔπιπτε ἄφθονος βροχὴ καθ' ὅλον τὸν χρόνον προσπελάσεως, δὲν εἶχεν ἀντιληφθεῖ τὶ συνέβη ἐν ἀρχῇ μὲ τὰ ἐπὶ κεφαλῆς τμήματα, ἀλλ' ἐκεῖνο ὅπου παρετήρησα ὕστερον ἦτο, ὅτι ἀκολουθὼν τὴν φάλαγγα εὑρέθη ἀπὸ τοῦ 10ου Λόχου ὅστις ἐμάχετο εἰς ἀπόστασιν 200 μέτρων, ἤτοι ὅλον τὸ Στράτευμα συνεσπειρώθη ἐντὸς τοῦ ὀλιγίστου τούτου χώρου τῶν 200 μέτρων, οὐχ' ἧττον ὅμως ἐπροκαλύπτετο μέρος τι τοῦ Στρατεύματος ὄπισθεν λοφίσκου παρὰ τὴν καμπὴν τῆς ὁδοῦ ἐξ ἧς ἄρχεται νὰ ἀνηφορίζει.

Ὁ καιρὸς μετεβλήθη πάραυτα καὶ ἡ βροχὴ κατεπαύσατο.

Ἐκεῖσε ἐβάλλετο τὸ ἡμέτερον Στράτευμα παρὰ τοῦ ἐχθρικοῦ Πυροβολικοῦ καὶ λόγῳ τοῦ πυκνοῦ σχηματισμοῦ του συνεταράχθη ὀλίγον, ἀλλὰ χάρις εἰς τὴν ἐπέμβασιν τῶν βαθμοφόρων συνεκρατήθη ἡ τάξις.

Ἐν ταυτῷ δὲ ἐκ τῶν δύο Τουρκικῶν Βενζινακάτων ὑπ' ἀριθ. 10 καὶ 11, ὡρμησμένων ἐντὸς κολπίσκου Νικοπόλεως, ἡ μία ἐκινήθη παραλιακῶς καὶ πλευρικῶς κατὰ τοῦ ἀριστεροῦ πλευροῦ μας ἤτοι κατὰ τῆς οὐρᾶς πρὸς ὑπερκέρωσιν, βάλλουσα διὰ τῶν μυδραλιοβόλων της ἐναντίον μας, κατὰ τῶν μεταγωγικῶν μάχης καὶ Σώματος καὶ κατὰ τοῦ Πυροβολικοῦ μας ὅπερ εὑρίσκετο ἐν πορείᾳ καὶ εἰσέτι ἐπὶ τῆς ὁδοῦ. Ἡ παρουσία τῆς Βενζινακάτου αφ' ἑνὸς καὶ τὰ βλήματα τοῦ ἐχθρικοῦ Πυροβολικοῦ ἀφ' ἑτέρου ἠνάγκασαν τὰ κτήνη τῶν μεταγωγικῶν μάχης καὶ Σώματος νὰ πάθουν αἰφνιδιασμὸν καὶ νὰ ὑποχωρήσωσι ἐπὶ τῆς ὁδοῦ προτροπάδην καὶ ὑπὸ τὰς ὄψεις τοῦ ἔναντι ἐχθροῦ, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπέστρεψαν ὁδηγηθέντα ὑπὸ τῶν ἡμιονηγῶν. Κατὰ τῆς Βενζινακάτου ταύτης καὶ προτοῦ τὴν ἀφήσω νὰ μᾶς πλησιάσῃ καὶ μᾶς ὑπερκεράσῃ, ἔταξα ἐπὶ λοφίσκου τὴν τετάρτην διμοιρίαν μου, τὰ πυρὰ διηύθυνα ἐγὼ αὐτὸς καὶ τὴν ἠνάγκασα, χωρὶς νὰ προφθάσῃ καὶ χρησιμοποιήσῃ ἀρκετὰ πυρὰ τῶν μυδραλιοβόλων της ἐναντίον μας, νὰ στραφῇ ἀποτόμως πρὸς δεξιὰ (μεσημβρίαν) καὶ ἐπιστρέψῃ τάχιστα ἐν τῷ ὁρμῳ της, ὁπόθεν μετ' ὀλίγον τὸ Πυροβολικὸν μας λαβὸν εὐκαιρίαν ἤρξατο νὰ βάλλῃ κατ' αὐτῆς ἀλλὰ καὶ κατὰ τῆς ἑτέρας τῆς παρὰ τὴν παραλίαν καὶ κάτωθι τῶν Τουρκικῶν πυροβολείων, καὶ τὴν μὲν πρώτην κατεβύθισε τὴν δὲ ἑτέραν ἐπυρπόλησε καὶ περὶ ἧς λέγεται ὅτι ἑκάη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἀληθές. Καθ' ὃν χρόνον ἐστράφη πρὸς μεσημβρίαν ἡ πρώτη Βενζινάκατος ἀναγκασθεῖσα οὕτω ὑπὸ τῶν πυρῶν μου συνεχάρην τὴν διμοιρίαν ταύτην ἣν καὶ προυκάλεσα νὰ ζητωκραυγάσῃ ὑπὲρ τοῦ Ἔθνους. Τὸ αἴσθημα τοῦτο μεταδοθὲν εἰς ἅπαν τὸ Στράτευμα ἀντήχησε βοὴ οὐρανομήκης ἐκ τῶν ζητωκραυγῶν, καὶ ἐκ τῆς μέθης ταύτης ἐξῆλθε τῆς ἐπιφυλακτικότητος, διότι μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης δὲν εἶχε ἀντιληφθεῖ ποῦ ἀκριβῶς εὑρίσκετο καὶ τὶ συνέβαινε καὶ εἶχε πάθει ἐκ ταραχῆς. Κατὰ ταύτην τὴν στιγμὴν σύνδεσμος τοῦ κ. Ταγματάρχου Δούλη Δ. μὲ προσεκάλει νὰ μεταβῶ πλησίον τοῦ τελευταίου εὑρισκομένου ἐφίππου ἐν τῇ γραμμῇ τῆς μάχης τοῦ 10ου Λόχου βαλλομένου μονομερῶς τοῦ ἰδίου κ. Ταγματάρχου ὑπὸ τοῦ ἐχθρικοῦ Πυροβολικοῦ. Ἔσπευσα τότε πρὸς τὸν κ. Ταγματάρχην καὶ συνήντησα τοῦτον ἐρχόμενον δρομαίως καὶ ἔφιππον πρὸς με καὶ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

συγχρόνως διατάσσοντα ὡς ἑξῆς.

«Κε Κοσμόπουλε ὁ 10ος Λόχος ἐκόλλησε ἐκεῖ πέρα καὶ δὲν ἐννοεῖ νὰ προχωρήσῃ καὶ ἐκτοπίσῃ τὸν ἐχθρόν, πάρε τὸν Λόχον σου τάχιστα καὶ πήγαινε νὰ τὸν ἐκτοπίσῃς διὰ τοῦ κοιλώματος».

Μετὰ τὴν Διαταγὴν ταύτην ὁ Λόχος λαβὼν σημεῖον κατευθύνσεως πρὸς ἀνατολὰς ἐξῆλθε μὲ παράταξιν διμοιριῶν κατὰ τετράδας ἀνὰ 50 περίπου βήματα ἤτοι πρὸς αὐτὴν τὴν διεύθυνσιν τῶν βλημάτων τοῦ ἐχθρικοῦ Πυροβολικοῦ πρὸς προφύλαξιν ἑαυτοῦ ἐκ τῶν ὄπισθεν πλέον. Ὁ σχηματισμὸς οὗτος ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τοῦ Πυροβολικοῦ διότι τὸ κατεχόμενον ὑπὸ τοῦ 10ου Λόχου πρὸς βορρᾶν προκάλυμμα (Λόφος) ἐκάλυπτε τὸν λόχον ἀπὸ τῶν πυρῶν τοῦ ἐχθρικοῦ Πεζικοῦ τοῦ ἐπὶ τῶν πρὸς βορρᾶν διαδοχικῶν ὑψωμάτων καὶ μόλις ὁ λόχος ἐρρίφθη πρὸς τὸ ὀπίσω κοίλωμα ἔπαυσε μὲν ὁ κίνδυνος ἐκ τοῦ ἐχθρικοῦ Πυροβολικοῦ, ἤρξατο ὅμως ἐκ τοῦ ἐχθρικοῦ Πεζικοῦ τοῦ ὀχυρωμένου ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων, ὁπότε ἔλαβον ἀμέσως τὴν κεκανονισμένην τάξιν προσπελάσεως δι' ἀλλαγῆς σημείου πρὸς βορρᾶν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ἀναπτυχθεὶς καὶ κατὰ τῶν τεσσάρων ὑψωμάτων διαδοχικῶς, καὶ ἦσαν οὕτως ὥστε ἕκαστον ἑπόμενον ὑπερέχει τοῦ προηγουμένου του, καὶ μὲ ὀχύρωσιν ἐξαίρετον. Τὸν Λόχον διέθεσα ὡς ἑξῆς κατὰ τούτων τῶν ὑψωμάτων. Δύο μὲν Διμοιρίαι ἔβαινον μεθ' ὁρμῆς κατὰ τῶν ὑψωμάτων διαδοχικῶς, μία δὲ κάτωθι τῆς νεκρᾶς γωνίας ἑκάστου μεθεπομένου ὑψώματος, προχωροῦσα, διαδοχικῶς μετὰ τῶν δύο ἄλλων Διμοιριῶν ἡ δὲ ἑτέρα ἡ τετάρτη διετάχθη νὰ παρακολουθῇ ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἐν ἐφεδρείᾳ ὡς ἐνίσχυσις ὅπου παρουσιάζετο ἀνάγκη ἐγὼ δὲ μετὰ προφανοῦς γενναιοφροσύνης παρηκολούθουν τὸν Λόχον εἰς ἀπόστασιν 200 μέτρων καὶ τὰ μεταγωγικὰ μάχης τούτου ὑπὸ τοὺς ἡμιονηγοὺς Λέκα Β. ἡμετέρου λόχου, Ἀθανασίου Κων. 5ου Λόχου καὶ Ἀγγελοβασιλοπούλου Ἰωάν. καὶ Λέκα Κωνστ. ἀμφοτέρων 3ου Λόχου καὶ ἦτο ἐξαίρετος ἡ προσπέλασις τοῦ Λόχου μετὰ τῶν ἑαυτῶν μεταγωγικῶν μάχης. Ἀλλὰ μετὰ τὴν προχώρησιν τῶν τριῶν Διμοιριῶν κατὰ τῆς ἐχθρικῆς τοποθεσίας, ἡ τετάρτη Διμοιρία ὑπὸ τὸν ἔφεδρον ἀνθυπολοχαγὸν Τριπόδην Εὐστάθ. παρετήρησα μετ' ἐκπλήξεως ὅτι δὲν παρηκολούθη τὸν Λόχον συμμορφουμένη μὲ τὰς ἑκάστοτε κινήσεις του, ὁπότε ἔσπευσα ἐγκαίρως διὰ συνδέσμου νὰ τὴν καλέσω, ἀλλὰ οὔτε τότε ἀνευρίσκετο, ἐδέησε δὲ νὰ εὑρεθῇ καὶ ὁδηγηθῇ πλησίον μου μετὰ παρέλευσιν 3/4 τῆς ὥρας ὑπὸ τῶν κατ' ἐπανάληψιν ἀποσταλλέντων ὑπ' ἐμοῦ συνδέσμων. Ἐλεγχθεὶς δὲ τότε ὑπ' ἐμοῦ ὁ Διμοιρίτης οὗτος μοὶ ἠτιολογήθη ὅτι τὸν διέταξε ὁ κ. Ταγματάρχης Λούλης Λ. καὶ ἔλαβε μέρος ἡ διμοιρία του πλησίον τοῦ Παλαιοῦ Θεάτρου, ἀλλ' ὁ κ. Ταγματάρχης διαβεβαιοῖ ἄλλο τι, ἤτοι, ὅτι τὸν εὗρε ἐκεῖσε ἀπρακτοῦντα καὶ διότι τὸν εὗρε οὕτως τὸν διέθεσε μετὰ τῆς τετάρτης διμοιρίας του καὶ ἠπείλησε καὶ αὐτὸν τοῦτον πυροβολήσας μάλιστα κατ' αὐτοῦ. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὑψωμάτων ἀφοῦ ἐξετόπισα τὸν ἀντίπαλον διαδοχικῶς καὶ διὰ τῆς λόγχης χρησιμοποιήσας ἐλάχιστα πυρὰ μόνον κατ' αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς 3ης διμοιρίας περὶ τὰ 50 φυσίγγια, ὑπεχώρησεν οὗτος τραπεὶς εἰς ἄτακτον φυγὴν καὶ μόλις ἡ Βα διμοιρία ὑπὸ τὸν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἀνθυπασπιστὴν Κρῖκον Ἀνδρέαν κατέλαβε καὶ τὸ τελευταῖον ὕψωμα, τότε κατεφάνη ἐρχόμενον ἐξ ἄλλων λόφων ἀνατολικῶς κειμένων καὶ τὸ ἄτακτον σῶμα ὑπὸ τὸν Ὁπλαρχηγὸν Κων. Μάνον. Τὸ Σῶμα ὑπεισῆλθε εἰς τὰς τάξεις τοῦ Λόχου ἀλλὰ καὶ πέριξ τούτου ἀναζητῶν ὅπλα τῶν φονευθέντων Τούρκων καὶ διασπαρὲν οὕτως, ὥστε ἔφερε ἡμῖν ἀταξίαν καὶ μέχρι τοῦ σημείου νὰ προκαλῇ καὶ τοὺς ἄνδρας τοῦ Λόχου νὰ πυροβολῶσιν ἐκ 2000 περίπου μέτρων κατὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ἐχθροῦ ὅστις δὲν διεκρίνετο ὁπότε ἐκ τῆς ἀποστάσεως ταύτης ἐπληγώθη ἐλαφρῶς εἰς τὸν δάκτυλον καὶ ὁ ὁπλαρχηγὸς Μάνος λόγῳ τοῦ συνωστισμοῦ τῶν Κρητῶν φερόντων μέλαιναν ἐνδυμασίαν. Μετὰ πολλοῦ δὲ κόπου κατώρθωσα νὰ χωρίσω τὸν Λόχον μου ἐκ τῆς ἀναμίξεως ταύτης. Σημειωτέον δὲ ὅτι πολλοὶ τοῦ σώματος τούτου ἔβαλλον καὶ κατὰ τῶν παρὰ τὰ ἐρείπια ἡμετέρων, οὓς ὑπελάμβανον λόγῳ τῆς μεγάλης ἀποστάσεως ὡς ἐχθρούς. Ἡ κατάληψις τῶν ὑψωμάτων τούτων ἐστοίχισε εἰς τὸν Λόχον 1 στρατιώτην φονευθέντα καὶ 11 πληγωθέντας ἐν οἷς καὶ ὁ Ἀνθυπολοχαγὸς Βάρφης Κωνσταντῖνος. Καθ' ἣν στιγμὴν ἀνῆλθον τὸ τελευταῖον καὶ ὑψηλώτερον ὕψωμα, ὡς εἶπον, παρετήρησα ὅτι ὀλίγον Στράτευμα ὑπῆρχε ἀντιμέτωπον τοῦ ἐχθροῦ, καὶ τοῦτο διεσπαρμένον παρὰ τὰ ἐρείπια, ἠγνόουν δὲ καθ' ὁλοκληρίαν τὶ εἶχε γείνει καὶ τὸ λοιπὸν Στράτευμα, διότι ἀφ' ἧς ἀπεχωρίσθην τούτου μᾶς ἐχώριζον τ' ἀνωτέρω ὑψώματα τὰ ἔχοντα διεύθυνσιν ἀπὸ βορρᾶν πρὸς μεσημβρίαν σχεδόν, καὶ ἐγὼ μὲν ἐπορεύθην κατὰ πλάτος τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος των εἰς μεγάλον κύκλον πρὸς βορρᾶν καὶ εἶτα διασκελίσας καὶ τὸ τελευταῖον διευθύνθην πρὸς δυσμὰς σχεδὸν, ἐνῶ ἐκεῖνο ἔμεινε κατὰ τὴν πρώτην φάσιν ἐπὶ τῆς Δυτικῆς κλιτύος καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ ταύτης καὶ παρὰ τὴν ὁδὸν καὶ ἐπαναλαμβάνω νὰ εἴπω ὅτι οὐδαμοῦ τὸ διέκρινον. Ὑπέθεσα ὅμως πρὸς στιγμὴν ὅτι πιθανὸν νὰ ἐκαραδόκει ἐπὶ τινος πλευρᾶς ἐρειπίων Φρουρίου τῆς ἐχούσης διεύθυνσιν Ἀνατολικο-Δυτικὴν σχεδὸν καὶ ἥτις ἦτο παράλληλος τῆς ἐχθρικῆς παρατάξεως, ἀλλὰ δὲν εἶχον πεποίθησιν περὶ τῆς ἐκεῖσε παρουσίας του καὶ ἐπειδὴ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκεῖσε γραμμῇ τῶν ἡμετέρων παρετήρησα διασπορὰν, πρὸς πάντα δὲ τὰ σημεῖα καὶ ὀπίσω ἐν δευτέρᾳ γραμμῇ Κρῆτας μόλις κατελθόντας τῶν προαναφερθέντων ὑψωμάτων ἐν διασπορᾷ καὶ ἀταξίᾳ, ἀνησύχησα μεγάλως διότι ἐφοβήθην ἀντεπίθεσιν παρὰ τοῦ ἐχθροῦ. Πρὸς τοῦτο λαβὼν ὡς σημεῖον κατευθύνσεως τὸ ὑποτιθέμενον ἄκρον δεξιὸν μας ἀπέναντι τοῦ ἀριστεροῦ τοῦ ἀντιπάλου, ἐπορεύθην πρὸς τὰ ἐκεῖσε διαθέσας τὸν λόχον μου κατὰ τὴν μακρὰν ταὐτην προσπέλασιν εἰς παράταξιν Οὐλαμῶν κατὰ τετράδας μὲ διαστήματα καὶ ἀποστάσεις μεταξὺ τῶν διμοιριῶν ἀνὰ 100 βήματα. Οὕτως βαίνων συντεταγμένος μὲ σημεῖον κατευθύνσεως πρὸς Δυσμὰς μὲ τὰ μεταγωγικὰ μάχης ὀπίσω εἰς 200 μέτρων ἀπόστασιν καὶ ὁλονὲν προχωρῶν, διαδεχομένου τοῦ ἑπομένου οὐλαμοῦ τὰ ἐγκαταλελημμένα ὑπὸ τοῦ προηγουμένου, καὶ προσέχων πάντοτε ἀριστερὰ μου (πρὸς Ἀνατολάς) ἐπὶ τῆς ὁδοῦ κατὰ πάσης ὡς εἶπον ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἀντεπιθέσεως ὁπότε οὗτος θὰ εἶχε ἐκτεθιμένον τὸ ἀριστερὸν του πλευρὸν ἀπέναντί μου διότι θὰ ἔκλινον ἀριστερὰ (πρὸς Ἀνατολὰς) τότε καὶ ἐγώ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οὕτως καὶ ἐν τάχει πορευόμενος συνήντησα ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν ἀκραίων καὶ πρὸς τὴν θάλασσαν ἐρειπίων τὸν κ. Ταγματάρχην Δούλην ἐφ' οὗ σημείου ἐστήριξα τὸ δεξιὸν τῆς παρατάξεως διὰ τοῦ Λόχου μου, ἐνῶ ἀριστερὰ μου εὗρον μαχόμενον τμῆμα 10ου Λόχου καὶ ὑπὸ τὸν Λοχαγὸν Φιλιππόπουλον, ὅπερ αὐτὸς οὗτος ὁ κ. Ταγματάρχης Δούλης ὥθει, καὶ μάλιστα κατ' ἄνδρα πρὸς τὰ ἐμπρὸς τοῦτο κατὰ τοῦ ἀντιπάλου εὑρισκομένου εἰς ἀπόστασιν 300 μέτρων περίπου. Τὸ τμῆμα τοῦτο ἰδὼν ἡμᾶς καὶ ἐνισχυθὲν ἐπροχώρει ἀλματικῶς, ἐνῶ ὁ ἡμέτερος Λόχος χωρὶς νὰ σταματήσῃ οὐδὲ νὰ βάλλῃ καὶ προχωρῶν οὕτως ὡς ἀφιχθη, μὲ ἀνεπτυγμένας πλέον τὰς διμοιρίας, ἐπορεύθη μέχρις οὗ συνήντησα καθέτως τὴν πρὸς Πρέβεζαν ἄγουσαν καὶ ἐκεῖσε ἔστη ἀκριβῶς τὴν 21/2 Μ.Μ. διότι μόλις πρὸ ὀλίγου, εἶχε ὑποχωρήσῃ ὁ ἀντίπαλος διὰ μέσου τοῦ ἐλαιῶνος φοβηθεὶς κύκλωσιν. Ὁ Λόχος εἶχε κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην φάσιν 4 πληγωμένους. Ἤτοι ἔχων κατὰ τὴν μάχην Νικοπόλεως.

Φονευθέντας Στρατ. 1
Πληγωμένους » 14
» Αξιωμ. 1

2½ Μ.Μ. 20 Ὀκτωβρίου. Καιρὸς καλός.

Ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς τοποθεσίας ὁ Λόχος διετάχθη ὑπὸ τοῦ κ. Ταγματάρχου Δούλη ὡς καὶ ὁ 12ος καὶ ἀπετέλεσαν τὰς προφυλακὰς μὲ κατεύθυνσιν τὴν Πρέβεζαν ὁ μὲν Λόχος τὸ δεξιὸν καὶ ἐπὶ τοῦ ἐλαιῶνος ὁ δὲ 12ος τὸ ἀριστερὸν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων διήρχετο ἡ πρὸς Πρέβεζαν ἁμαξητὴ ὁδός.

2½ Π.Μ. 21 Ὀκτωβρίου

Ἐξηκολούθησε καιρὸς καλὸς ἀπὸ τῆς προηγουμένης, ὅστις καὶ διετηρήθη καθ' ὅλην τὴν παροῦσαν.

Μέχρι τῆς ἀνωτέρω ὥρας καὶ ἀπὸ τῆς προηγουμένης ὁ Λόχος εὑρίσκετο ἐν προφυλακῇ, ὁπότε κατά τὴν ἰδίαν ὥραν Ὀθωμανὸς Σαλπιγκτὴς καὶ περὶ αὐτὸν ἕτεροι στρατιῶται ὀθωμανοὶ μετὰ φωνῶν ἀνήγγειλεν ἡμῖν διὰ σαλπίσματος τὴν παρουσίαν προσώπων δι' εἰδικὴν ἀποστολὴν. Πλησιάσαντες ἐκεῖσε ἐδέχθημεν πρὸς τοῦτο κήρυκα μετὰ λευκῆς σημαίας, εἶτα δὲ τοὺς ἐν Πρεβέζῃ κ.κ. Προξένους Ρωσίας Δημήτριον Σκέφερην, Αὐστρίας Μαντζόρε, Ἀγγλίας Καίσαρα Κονεμένον, καὶ διερμηνέα διοικητηρίου Πρεβέζης Μεχμέτ-Σαλαχεδίν, οἵτινες ἐζήτησαν τὸν Διοικητὴν τοῦ Στρατεύματος ὁπότε μετὰ τὰς δεούσας διατυπώσεις ἐπετράπη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Διοικητοῦ τοῦ ἀποσπάσματος ἡ εἴσοδὸς των οἵτινες καὶ διεπραγματεύθησαν τὰ τῆς παραδόσεως Πρεβέζης κλπ.

1 Μ.Μ. 21 Ὀκτωβρίου

Μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς παραδόσεως τῆς Πρεβέζης ὡρίσθη ἡ ἀνωτέρω ὥρα πρὸς ἐκκίνησιν ἐκ Νικοπόλεως διὰ Πρέβεζαν τῆς Φάλαγγος καὶ προηγουμένου τοῦ Λόχου εἰσῆλθεν αὕτη διὰ μέσου τῶν συγκινητικῶν δεξιώσεων τῶν κατοίκων εἰς Πρέβεζαν τὴν 2½ Μ.Μ. Ὁ Λόχος προορισθεὶς διὰ τὴν παραλαβὴν τοῦ αἰχμαλώτου Τουρκικοῦ Στρατοῦ ὡδηγήθη ὑπὸ τοὺ Ρώσου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Προξένου πρὸ τοῦ Διοικητηρίου ἔνθα ἀνέμενε ἐν γραμμῇ ὁ Τουρκικὸς Στρατὸς μὲ τοὺς Ἀξιωματικοὺς ἐπὶ κεφαλῆς οἵτινες ἐξαιρετικῶς ἔφερον τὰ ἑαυτῶν ξίφη. Ὁ Λόχος παρέλαβε αιχμαλώτους.

Ἀξιωματικοὺς	*58*	*ἐν οἷς καὶ τὸν Στρατιωτικὸν Διοικητὴν Ταγματάρχην Μεχμὲτ Ἀσὰφ*
ὑπαξιωμ. & στρατιώτας	*583*	
ἀτάκτους Τσάμηδες	*120*	

ἐπίσης ὡδηγήθησαν ὑπὸ τοῦ Λόχου ἔκ τινος Πανδοχείου ἔνθα ἐκρύπτοντο καὶ ἕτεροι

Τσάμηδες	*117*	*τὸ ὅλον 878*

Ἅπαντες δὲ οὗτοι παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Λόχου εἰς τὸν ὑπὸ τὸν κ. Πλοίαρχον Δαμιανὸν ναυλοχοῦντα ἐκεῖσε Β. Στόλον.

22-23 Ὀκτωβρίου ὁ Λόχος ἐν Πρεβέζῃ

Ὁ Λόχος μετὰ τὴν παράδοσιν τῶν αἰχμαλώτων ἀνέλαβε τὴν ἀσφάλειαν τῆς πόλεως μέχρι τῆς 23ης Ὀκτωβρίου καὶ προσεπάθησε δι' ὅλων τῶν δυνάμεών του νὰ προλάβῃ τὰς περισσοτέρας καταχρήσεις ἐν τῇ πόλει κλπ. διωρίσας φρουρὰς εἰς Δημόσια κτίρια καὶ ἀποθήκας Στρατοῦ, καὶ ἀντιταχθεὶς κατὰ τῶν ἀτάκτων στοιχείων οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῶν κακοποιῶν στοιχείων ἐκ Πρεβέζης.

Παρατηρήσεις πηγάζουσαι ἐκ τῶν γεγονότων.

Ἡ μάχη Νικοπόλεως διῆλθε στάδια κρίσεως. Ἐν τῇ πρώτῃ φάσει ἐὰν ὁ κ. Ταγματάρχης Δούλης δὲν ἐξέλεγε τὸν ἐν τῇ οὐρᾷ τῆς φάλαγγος ἡμέτερον Λόχον νὰ ἐκτοπίσῃ μεθ' ὁρμῆς ἐκ τῶν ὑψωμάτων τὸν ἀντίπαλον ὑποβληθέντα οὕτως εἰς πανικόν.[21]

---

[21] Ἰδιόχειρη σημείωση του Π. Σπηλιάδη στην τελευταία σελίδα της έκθεσης του Κοσμόπουλου, παραπλεύρως της επίμαχης παραγράφου: *Ἐπίσης καὶ κατὰ τὴν φάσιν τῆς καταδιώξεως τούτου μέχρι τῶν ἐρειπίων δι' ἐλαχίστης δυνάμεως ὑπῆρξεν ἡ αὐτὴ κρίσις, ἣν δὲν ἐπωφελήθη οὗτος τοῦ νὰ ἐξέλθῃ εἰς ἀντεπίθεσιν κατὰ τῆς μικρᾶς ταύτης δυνάμεως καὶ τοῦτο διότι ὁ κ. Ταγματάρχης Δούλης καταδιώκων τοῦτον προσωπικῶς διά τῆς μικρᾶς ταύτης δυνάμεως δὲν τὸν ἀφῆκε νὰ ἀναπνεύσῃ καὶ μέχρις οὗ καταφθάσῃ καὶ ὁ ἡμέτερος Λόχος ὁπότε οὗτος ἐτράπη εις φυγὴν. – Κακῶς ἀντελήφθη ὁ διοικητὴς τοῦ 9ου λόχου ὅτι ἠδύνατο ὁ ἐχθρὸς δι' ἀντεπιθέσεως νὰ τρέψῃ τὰς ἐπιτιθεμένας ἡμετέρας μικροτέρας δυνάμεις, καθ' ὅσον ὄχι μόνον αἱ κατελθοῦσαι ἡμέτεραι δυνάμεις ἐκ τῶν ὑψωμάτων ἦσαν πλέον ἢ ἐπαρκεῖς διὰ τὴν προπαρασκευαστικὴν φάσιν τοῦ ἀγῶνος διότι πλὴν τῶν 3 λόχων τοῦ Πεζικοῦ συγχρόνως κατήρχοντο καὶ τὰ ἐθελοντικὰ σώματα τῶν Κρητῶν ἐκ τοῦ κέντρου καὶ τῶν Ἠπειρωτῶν ἐκ τοῦ ἄκρου δεξιοῦ. Ἐκτὸς τούτου ὡς & ἐν τῇ ἐκθέσει μου ὑποδεικνύω ἡ κατοχὴ τῶν ὑψωμάτων Φλάμουρου τῶν δεσποζόντων τῶν θέσεων τοῦ ἐχθροῦ & ἡ τοποθέτησις ἐπὶ τούτου τῶν ἡμετέρων Πυροβολαρχιῶν ὧν τὸ πῦρ ὡς καὶ τὸ πρὸ τῶν δύο λόχων Πεζικοῦ τῶν κρατηθέντων παρ' ἐμοῦ ὡς ἐφεδρεία διὰ τὴν ἀποφασιστικὴν φάσιν τῆς μάχης, ἐθέριζον κυριολεκτικῶς τάς τε προσβάσεις τῶν ἄνω ὑψωμάτων ὡς & τὸ πρόσθεν μέχρι τῶν θέσεων τοῦ ἐχθροῦ ἔδαφος. Τὸ δὲ πυροβολικὸν μας ἔβαλεν ἐπίσης λίαν ἐπιτυχῶς κατὰ τῶν θέσεων τοῦ ἀντιπάλου ὡς ὁμοῦ κατ' αὐτοῦ ὁρμηθεὶς ὁ Κοσμόπουλος.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Έκθεση του Δημητρίου Ασημακόπουλου, διοικητή του 10ου Λόχου[22]

15ον Έφ. Σύνταγμα Πεζικοῦ 10ος Λόχος
Ἔκθεσις
Περὶ τῆς διεξαγωγῆς τῆς ἐπιχειρήσεως κατὰ τῆς Πρεβέζης.

15 Ὀκτωβρίου 1912
Ὁ λόχος περὶ τὴν 8ην μ.μ. τῆς ἡμέρας ταύτης ἀποτελῶν μέρος τοῦ τάγματος, ἐβάδισεν ἐκ Παντανάσσης εἰς Φιλιππιάδα καὶ ἐκεῖθεν εἰς γέφυραν Καλογήρου ὅπου ἔφθασε περὶ 11ην πρὸ τοῦ μεσονυκτίου ὥραν καὶ διενυκτέρευσεν ἐν καταυλισμῷ.

16 Ὀκτωβρίου 1912

Περὶ τὴν 6ην πρωϊνὴν ὥραν τῆς ἡμέρας ταύτης ὁ λόχος ἀποτελῶν μέρος τῆς φάλαγγος τοῦ τάγματος ἐβάδισε μετὰ τῶν τριῶν μόνον διμοιριῶν του, καθ' ὅσον ἡ β΄ διμοιρία ἔμεινεν εἰς Στρεβίναν ὡς ἄμεσον στήριγμα τῆς πυροβολαρχίας τοῦ ὑπολ. κ. Μπούφη, πρὸς Λοῦρον ὅπου ἔφθασε περὶ τὴν 8ην π.μ. ὥραν καὶ ἐσχημάτισε προφυλακὰς τοῦ τάγματος σταθμεύσαντος καὶ διανυκτερεύσαντος ἐκεῖ ἐν καταυλυσμῷ· διανυθέντα διαστήματα 9 χιλιόμετρα, ὧραι 2 ἀτμοσφαιρικὴ κατάστασις καλή, ὁδὸς ἀμαξητή, κατὰστασις αὐτῆς καλή.

17 & 18 Ὀκτωβρίου.

Κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας ὁ λόχος μεθ' ὁλοκλήρου τοῦ τάγματος ἐστάθμευσεν εἰς Λοῦρον ἐν καταυλισμῷ.

19 Ὀκτωβρίου 1912. ὥρα 3,45΄ μ.μ.

Πορεία πρὸς Ἁγίους Ἀποστόλους ὁ λόχος ἐν τῇ φάλαγγι τοῦ τάγματος, ἄφιξις εἰς ἁγίους Ἀποστόλους περὶ τὴν 6ην μ.μ. ὥραν καὶ διανυκτέρευσις ἐκεῖ ἐν καταυλισμῷ· διανυθέντα διαστήματα 8 χιλιόμετρα, ὧραι 2½, ἀτμοσφαιρικὴ κατάστασις· ἔπιπτε βροχὴ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς πορείας καὶ κατὰ τὴν νύκτα· ὁδὸς ἀμαξητή, κατάστασις αὐτῆς καλή.

20 Ὀκτωβρίου 1912.

Περὶ τὴν 5½ πρωϊνὴν ὥραν τῆς ἡμέρας ταύτης ὁ λόχος ἐνισχυθεὶς καὶ διὰ μιᾶς διμοιρίας ἐθνοφρουρῶν ὑπὸ τὸν ἔφεδρον ἀνθυπολοχαγὸν Λάζαρην ἀπετέλεσε τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τοῦ τάγματος τὸ ὁποῖον ἐβάδιζε πρὸς Νικόπολιν πρὸς συνάντησιν τοῦ ἐχθροῦ· περὶ τὴν 9ην καὶ ἡμίσειαν πρωϊνὴν ὥραν ἀνεκαλύφθησαν αἱ μᾶλλον προκεχωρημέναι δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ, μετὰ προκληθεῖσαν δὲ ἀναγνώρισιν τῆς τοποθεσίας ὁ λόχος ἐτάχθη πρὸς μάχην μὲ δύο διμοιρίας εἰς ἀκροβολισμὸν κατ' ἀρχὴν μετὰ δέκα δὲ λεπτὰ περίπου τῆς ὥρας ἐτάχθησαν καὶ αἱ ἄλλαι δύο διμοιρίαι πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς πρώτης καὶ ἀπόκτησιν ὑπεροχῆς πυρός· ἐκ τῆς θέσεως ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐτάχθησαν εἰς ἀκροβολισμὸν αἱ διμοιρίαι τὸ πρῶτον ἐξετέλεσαν πυρὰ ταχέα ἐξ ἀποστάσεως 500 μέτρων

[22] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1671/Δ/4, [Ἔκθεση Ασημακόπουλου] 24.11.1912.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κατὰ τῶν προκεχωρημένων τμημάτων τοῦ ἐχθροῦ τὰ ὁποῖα ἐκαλύπτοντο δι' ὀχυρωματικῶν ἔργων. Διέταξα κατόπιν τὴν ὑπὸ τὸν ἔφεδρον ἀνθυπολοχαγὸν Λάζαρην διμοιρίαν τῶν ἐθνοφρουρῶν νὰ προχωρήσῃ ὅπως τὴν προστατεύσῃ τῶν πυρῶν τῶν λοιπῶν διμοιριῶν, ἀντελήφθην ὅμως διστακτικότητα εἰς τὰς ψυχὰς τῶν στρατιωτῶν ὀφειλομένην καὶ εἰς τὸ ἀπειροπόλεμον αὐτῶν, ἀλλ' ἰδίᾳ εἰς τὰ πυρὰ τοῦ πυροβολικοῦ τοῦ ἀντιπάλου τὸ ὁποῖον μᾶς ἔβαλλεν ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ ἡμῶν πλευροῦ· ὁ ἀνθυπολ. κ. Λάζαρης διμοιρίτης τῆς διμοιρίας ταύτης δὲν ἔτρεξεν ἐμπρὸς ἵνα παρασύρῃ καὶ τὴν διμοιρίαν του.

Ἀμέσως τότε ἔτρεξα πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἐγὼ αὐτὸς καὶ ἐφώναξα μεγαλοφώνως «ἀκολουθήσατέ με στρατιῶται» μὲ ἠκολούθησε δὲ ἡ ἀνωτέρω διμοιρία ὡς καὶ γ' διμοιρία τοῦ ἐφέδρου λοχίου Κατωπόδη Νικολάου, ἐξετελέσθη δ' ἅλμα 100 περίπου βημάτων.

Αἱ προχωρήσασαι αὗται διμοιρίαι κατέλαβον θέσιν καὶ ἤρχισαν πῦρ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ὑπὸ τὴν προστασίαν δὲ τῶν πυρῶν τῶν διμοιριῶν τούτων καὶ τὴν συνδρομὴν τοῦ λόχου Κοσμοπούλου Δημητρίου ὅστις ἐνίσχυσεν ἡμᾶς πρὸς τὸ δεξιὸν ὁ ἐχθρὸς ὑπεχώρησεν ἐκ τῶν πρώτων αὐτοῦ θέσεων. Ὁ λόχος κατόπιν προχωρῶν κατὰ κλιμάκια ὁτὲ μὲν διμοιριῶν, ὁτὲ δὲ οὐλαμοῦ, καὶ χρησιμοποιῶν τὸ ἔδαφος, ἔτρεψεν εἰς φυγὴν τὸν ἐχθρὸν μέχρι τῶν ἐρειπίων τοῦ φρουρίου τῆς Νικοπόλεως ὁπότε ἐγένετο ἀνεφοδιασμὸς φυσιγγίων ἐκ τῶν μεταγωγικῶν μάχης ὁδηγηθέντων κεκαλυμμένως ἐκεῖ. Συντελεσθείσης τῆς ἀναχορηγείας καὶ μετὰ μικρὰν ἀνάπαυσιν ὁ λόχος ἐξηκολούθησε τὴν προέλασιν τῇ συνδρομῇ τοῦ λόχου Κοσμοπούλου καὶ μιᾶς διμοιρίας τοῦ 12ου λόχου ὑπὸ τὸν ἀνθυπολοχαγὸν Πρωτοπαπᾶν, ἐγὼ δὲ αὐτὸς χωρῶν πρὸς τὰ ἐμπρὸς μετὰ 40 στρατιωτῶν τῆς γ' διμοιρίας, ἐνῶ αἱ ἄλλαι ἠκολούθουν ὀπίσω, κατέλαβον τῇ συνδρομῇ καὶ ὀλίγων Κρητῶν τὴν τελευταίαν πρὸς τὸν ἐλαιῶνα ὀχυρὰν θέσιν τοῦ ἐχθροῦ, λαβὼν δὲ ἐκ τῶν χειρῶν Κρητὸς τινος τὴν Κρητικὴν σημαίαν ἔστησα ταύτην ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ φρουρίου τῆς Νικοπόλεως ὑπὸ τὰς ζητωκραυγὰς τῶν στρατιωτῶν καὶ Κρητῶν. Ἐκεῖσε μετὰ τῶν στρατιωτῶν τούτων καὶ τῶν Κρητῶν, ἀκολουθούντων ὀπίσω καὶ τῶν λοιπῶν τμημάτων, ἐξηκολούθησα τὴν προέλασιν καταδιώκων τὸν ἐχθρὸν φεύγοντα ἀτάκτως προς τὴν Πρέβεζαν, ἔφθασα δὲ εἰς τὸ πυροβολεῖον τοῦ ἐχθροῦ καὶ κατέλαβον δύο πυροβόλα, ὑλικὸν καὶ σκηνὰς ἐγκαταλειφθέντα παρὰ τοῦ ἐχθροῦ. Περὶ τὴν 3½ δὲ μ.μ. ὥραν ὁπότε ὁ ἐχθρὸς εἶχεν ὑποχωρήσῃ πλέον ἀτάκτως εἰς Πρέβεζαν, ἐγένετο σύνταξις καὶ ὁ λόχος κατὰ τὴν νύκτα τῆς ἡμέρας ἐκείνης διενυκτέρευσεν ἐκεῖ ἐν καταυλισμῷ.

Ὁ λόχος κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἔσχεν ἐκτὸς μάχης [4] τέσσαρες στρατιώτας νεκρούς καὶ εἴκοσι ἕνα [21] τραυματίας ἐπὶ δυνάμεως 180 περίπου στρατιωτῶν.

Ἡ ὑγειονομικὴ ὑπηρεσία οὐδεμίαν προσέφερε ὑπηρεσίαν κατὰ τὸν ἀγῶνα, εἰμὴ μετὰ τὸ πέρας τῆς μάχης ὁπότε οἱ τραυματίαι μετεφέρθησαν εἰς τὸ χειρουργεῖον.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

21 Ὀκτωβρίου 1912.

Κατάληψις τῆς Πρεβέζης καὶ διαμονὴ ἐν αὐτῇ μέχρι τῆς 22ας Ὀκτωβρίου συμπεριλαμβανομένης, ἐν ἐπισταθμίᾳ.

Δημ. Ἀσημακόπουλος Λοχαγὸς

Ἔκθεση του Δημητρίου Ασημακόπουλου, διοικητή του 10ου Λόχου[23]

Ἀριθ. 5
Βαρλάμι τῇ 24 Νοεμβρίου 1912
Ὁ 10ος Λόχος 15ου Ἐφεδρ. Πεζ. Σ/ματος
Πρὸς τὸ 3ον Τάγμα Ἐνταῦθα
Ὑποβολὴ ἐκθέσεως διὰ τὴν Μάχην τῆς Νικοπόλεως

Λαμβάνω τὴν τιμήν, εἰς ἐκτέλεσιν διαταγῆς ὑμῶν, νὰ ὑποβάλω ἰδίαν ἔκθεσιν περὶ τῆς ἐν Νικοπόλει μάχης τῆς γενομένης τῇ 20 Ὀκτωβρίου 1912.

α. Δύναμις 3 ἀξιωματικοί, (εἷς ἔφεδρος) 5 ὑπαξιωματικοὶ ἔφεδροι, 8 δεκανεῖς ἔφεδροι καὶ 150 στρατιῶται. Ἡ 2α διμοιρία ὑπὸ τὸν ἔφ. ἀνθυπολ. κ. Παπαθανασίου Χαράλ. ἦτο ἀπεσπασμένη εἰς Στρεβίναν ὡς ἄμεσον στήριγμα τῆς ἐκεῖ πυροβολαρχίας ὑπολ. κ. Μπούφη, ἐνισχύθη ὅμως ὁ λόχος ἐκ μιᾶς διμοιρίας ἐθνοφρουρῶν ἐκ δύο δεκανέων καὶ 40 στρατιωτῶν ὑπὸ τὸν ἔφ. ἀνθυπολ. κ. Λάζαρην.

β. Ἐφοδιασμὸς εἰς πυρομαχικά. Ἕκαστος ὁπλίτης ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ 200 φυσίγγια εἶχε δὲ ὁ λόχος εἰς πυρομαχικὰ μάχης 12000 φυσίγγια.

γ. Ἡ ἠθικὴ καὶ σωματικὴ κατάστασις σχετικῶς καλή.

Ὁ λόχος ἀπετέλει τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τοῦ Τάγματος ἐκκινήσαντος ἐξ Ἁγ. Ἀποστόλων τὴν 5 ὥρ. 20 πρωϊνὴν ὑπὸ βροχὴν μὲ κατεύθυνσιν πρὸς Νικόπολιν· περὶ τὴν 7 1/2 πρωϊνὴν ὥραν παρὰ τὸ θέατρον τῆς Νικοπόλεως ἀνεκαλύφθησαν αἱ μᾶλλον προκεχωρημέναι δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ· μετὰ προηγουμένην ἀναγνώρισιν τῆς τοποθεσίας, ὁ λόχος ἀνεπτύχθη πρὸς μάχην μὲ δύο διμοιρίας εἰς πυροβολισμὸν κατ' ἀρχάς, εἶτα δὲ ἐτάχθησαν καὶ αἱ ἄλλαι δύο πρὸς ἀπόκτησιν ὑπεροχῆς πυρὸς ἀφ' ἑνὸς καὶ ἐξ ἄλλου ἵνα μὴ παρουσιάζουσι εἰς τὸ πυροβολικὸν ἐχθροῦ τὸ ὁποῖον ἔβαλλεν ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ πλευροῦ τοῦ λόχου. Αἱ διμοιρίαι 1η ὑπὸ τὸν ἀνθυπολ. κ. Κωνσταντινίδην καὶ 4η ὑπὸ τὸν ἔφ. ἀνθυπολ. κ. Παπαμανολόπουλον ἐξετέλεσαν πῦρ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐξ ἀποστάσεως 500 μέτρων. Διέταξα κατόπιν τὴν ὑπὸ τὸν ἔφ. ἀνθυπολοχαγὸν κ. Λάζαρην διμοιρίαν νὰ προχωρήσῃ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν πυρῶν τῶν ἄλλων διμοιριῶν· δυστυχῶς παρετήρησα δυστακτικότητα εἰς τὰς ψυχὰς τῶν στρατιωτῶν ὀφειλομένην κυρίως εἰς τὸ πυροβολικὸν τοῦ ἀντιπάλου. Ὁ ἔφ. οὗτος ἀνθυπολοχαγὸς δὲν

[23] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1671/Δ/4, [Ἔκθεση Ασημακόπουλου] 24.11.1912.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ἔτρεξεν ἀμέσως διὰ νὰ παρασύρῃ καὶ τοὺς στρατιώτας. Ἀμέσως τότε ἔτρεξα πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἐγὼ αὐτὸς καὶ φωνάζων «ἀκολουθήσατέ με στρατιῶται» καὶ μὲ ἠκολούθησαν ἡ 3η διμοιρία ὑπὸ τὸν ἔφεδρον λοχίαν Κατωπόδην Νικόλ. ὡς καὶ ἡ διμοιρία ὑπὸ τὸν ἔφ. ἀνθυπολ. κ. Λάζαρην, ἐξετελέσθη ἅλμα 100 περίπου μέτρων. Ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν πυρῶν τῶν προχωρησασῶν δύο διμοιριῶν, προυχώρησαν καὶ αἱ ἄλλαι διμοιρίαι καὶ ὁ ἐχθρὸς ὑπεχώρησεν ἐκ τῶν πρώτων θέσεων. Ὁ Λόχος προχωρῶν κατὰ κλιμάκια ὁτὲ μὲν διμοιριῶν, ὁτὲ δε οὐλαμῶν, ἔτρεψεν εἰς φυγὴν τὸν ἐχθρὸν μέχρι τῶν ἐρειπίων τοῦ φρουρίου τῆς Νικοπόλεως, ὅτε ἐγένετο ἀνεφοδιασμὸς φυσιγγίων ἐκ τῶν πυρομαχικῶν μάχης, ἐνισχύθη δὲ καὶ ὁ λόχος δεξιά ὑπὸ τοῦ 9ου Λόχου τοῦ ὑπολ. κ. Κοσμοπούλου διὰ δύο διμοιριῶν καὶ ἀριστερὰ διὰ μιᾶς διμοιρίας τοῦ 12ου Λόχου ὑπὸ τὸν ἀνθυπολοχαγὸν κ. Πρωτοπαπᾶν. Ὁ Λόχος τῇ συνδρομῇ καὶ τῆς ἐνισχύσεως ταύτης ἐξηκολούθησε τὴν προχώρησιν, ἐγὼ δὲ αὐτὸς χωρῶν πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ ἀκολουθούμενος ὑπὸ 40 περίπου στρατιωτῶν τῆς 3ης διμοιρίας, ἐνῶ αἱ ἄλλαι διμοιρίαι ἠκολούθουν ὀπίσω, κατέλαβον τῇ συνδρομῇ καὶ ὀλίγων Κρητῶν τὴν τελευταίαν πρὸς τὸν ἐλαιῶνα ὀχυρὰν θέσιν τοῦ ἐχθροῦ, λαβὼν δὲ ἐκ τῶν χειρῶν Κρητός τινος τὴν Κρητικὴν Σημαίαν ἔστησα ταύτην εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ φρουρίου τῆς Νικοπόλεως ὑπὸ τὰς ζητωκραυγὰς τῶν στρατιωτῶν καὶ Κρητῶν. Ἐκεῖσε μετὰ τῶν στρατιωτῶν τούτων καὶ τῶν Κρητῶν, ἀκολουθούντων ὀπίσω καὶ τῶν λοιπῶν τμημάτων, ἐξηκολούθησα τὴν προέλασιν καταδιώκων τὸν ἐχθρὸν φεύγοντα ἀτάκτως πρὸς τὴν Πρέβεζαν, ἔφθασα δὲ εἰς τὸ πυροβολεῖον τοῦ ἐχθροῦ καὶ κατέλαβον δύο πυροβόλα, ὑλικὸν καὶ σκηνὰς ἐγκαταλειφθέντα παρὰ τοῦ ἐχθροῦ. Καὶ οὕτω ἡ καταδίωξις τοῦ ἐχθροῦ ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς 3½ μ.μ. ὥρας, ὁπότε ὁ ἐχθρὸς ὑπεχώρησεν ἀτάκτως εἰς Πρέβεζαν. Περὶ τὴν 4ην δὲ μ.μ. ὥραν ἐγένετο σύνταξις καὶ ὁ λόχος διενυκτέρευσεν εἰς Νικόπολιν ἐν καταυλισμῷ.

Ἀπώλειαι

4 νεκροὶ καὶ 21 τραυματίαι

Δύναμις τοῦ ἐχθροῦ

600 περίπου τακτικοῦ στρατοῦ καὶ περὶ τοὺς 400 ἄτακτοι.

Τὸ πυροβολικὸν μας ἔβαλε μετ' εὐστοχίας καὶ κατεπόνησε τὸν ἐχθρόν.

Εἰς τὴν πρώτην ἔκθεσιν ἣν ὑπέβαλα ἐκ Μελιχόβου τῇ 15 Νβρίου διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 21 ἀναφορᾶς τοῦ Λόχου, δὲν ἐνόμισα ὅτι ἔπρεπε νὰ γράψω περὶ τῆς διστακτικότητος τῶν στρατιωτῶν καὶ μάλιστα περὶ ἐμοῦ αὐτοῦ, ἤδη ὅμως ἀναφέρω ταῦτα καὶ παρακαλῶ νὰ ἐξακριβωθῶσι.

Δημ. Ἀσημακόπουλος Λοχαγὸς

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Έκθεση του Ανάργυρου Πετροπουλάκη, διοικητή του 11ου Λόχου[24]

Άριθ. 27. Έν Πέντε Πηγαδίοις τῇ 16ῃ 9βρίου 1912
ὁ λοχαγὸς Πετροπουλάκης Ἀνάργυρος διοικητὴς 11ου λόχου 15ου Πεζ. Συντάγματος
Πρὸς τὸν Διοικητὴν τοῦ τάγματος ταγματάρχην κ. Δούλην Δημήτριον
Βαρλᾶμι
Ἔκθεσις περὶ τῆς δράσεως τοῦ λόχου κατὰ τὴν μάχην τῆς Νικοπόλεως λαβοῦσαν χώραν κατὰ τὴν 20ὴν Ὀκτωβρίου 1912.

Ὁ λόχος κατὰ τὴν μάχην τῆς Νικοπόλεως λαβοῦσαν χώραν τὴν 20ὴν Ὀκτωβρίου ἐ.ἔ. ἀπετέλει πολεμικὴν δύναμιν συγκειμένην ἐκ 4 ἀξιωματικῶν καὶ 200 ὁπλιτῶν.

Οἱ ἄνδρες ἦσαν ἐφωδιασμένοι διὰ 200 φυσιγγίων ἕκαστος τὰ δὲ παρακολουθοῦντα μεταγωγικὰ ἔφερον δι' ἕκαστον ἄνδρα 50 ἔτι φυσίγγια. Ἡ σωματικὴ κατάστασις τοῦ προσωπικοῦ δὲν ἦτο εὐχάριστος ὡς ἐκ τῶν πολλῶν κόπων, οὓς ὑφίσταντο ὑπὸ βροχήν.

Λαμβάνω τὴν τιμὴν συμμορφούμενος πρὸς τὴν ὑπ. ἀριθ. 48 ἐπισημειωτικὴν Διαταγὴν σας νὰ ἐκθέσω σχετικῶς τὴν πολεμικὴν δρᾶσιν τοῦ ὑπ' ἐμὲ λόχου κατὰ τὴν μάχην τῆς Νικοπόλεως λαβοῦσαν χώραν τὴν 20ὴν Ὀκτωβρίου ἐ.ἔ. ὡς ἑξῆς.[25]

Ἡ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ προσωπικοῦ μετ' ὅλας τὰς στερήσεις καὶ κόπους οὓς τοῦτο ὑπέστη δύναται νὰ εἴπῃ τις ὅτι ἦτο εὐχάριστος.

Ὁ λόχος κατὰ τὴν πορείαν πρὸς τὴν Νικοπόλιν ἀποτελῶν μέρος μικτοῦ ἀποσπάσματος ἐκ τῶν 4 λόχων τοῦ 3ου τάγματος 15ου Πεζικοῦ Συν/τος, τοῦ 7ου τοιούτου, δύο πεδινῶν πυροβολαρχιῶν καὶ ὀλίγων ἱππέων ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ταγματάρχου τοῦ μηχανικοῦ Σπηλιάδου Π. ἀπετέλει τὴν κεφαλὴν τοῦ

---

[24] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1671/Δ/4, [Έκθεση Πετροπουλάκη] 16.11.1912.

[25] Ιδιόχειρη σημείωση του Δ. Δούλη στη σελ. 1 & 2 της έκθεσης του Αν. Πετροπουλάκη, παραπλεύρως της δεύτερης παραγράφου: *Ἀριθ. 83. Προσθέτω τὰ ἑξῆς. Ὁ λόχος οὗτος παρηκολούθη τὴν μάχην, ἀλλὰ δὲν διετάχθη παρ' ἐμοῦ νὰ δράσῃ, καθ' ὃν χρόνον διὰ τοῦ 10 λόχου κατὰ μέτωπον καὶ 9 λόχου πλευρικῶς, ὡς εἰς τὴν γενικὴν ἔκθεσίν μου περιγράφεται, ὁ ἐχθρὸς ἐξετοπίζετο ἐκ τῶν προκεχωρημένων αὐτοῦ θέσεων πρὸ τοῦ θεάτρου Νικοπόλεως καὶ πρὸ τῶν ἐρειπίων φρουρίου Νικοπόλεως καὶ μέχρι τῆς ἐνάρξεως τῆς τελικῆς πλευρικῆς ἐπιθέσεως, ἐνεργηθείσης παρὰ τῶν ἑτέρων δύο διμοιριῶν τοῦ λόχου τούτου, αἵτινες παρουσιασθεῖσαι ἔδρασαν ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγάς μου, διότι δὲν ἔλαβον ἀνάγκην τοῦ λόχου τούτου, καθ' ὅσον ὁ ἐχθρὸς φοβηθεὶς ἐτράπη εἰς φυγὴν & ἐὰν οἱ ἐνεργήσαντες τὴν ἐπίθεσιν ἄνδρες, εἶχον ἐπαρκεῖς σωματικὰς δυνάμεις, πᾶσα ἡ ἐχθρικὴ δύναμις τῆς Νικοπόλεως καταληφθεῖσα ὑπὸ πανικοῦ θὰ συνελαμβάνετο. / Οὐχ ἧττον ὁ λόχος οὗτος εὑρισκόμενος ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων θεάτρου Νικοπόλεως καθ' ὃν χρόνον ὁ ἐχθρὸς εἶχεν ἐγκαταλείψει τὰς θέσεις ταύτας, ἔβαλε κατὰ τούτου εὑρισκομένου ὄπισθεν τῶν πρώτων ἐρειπίων φρουρίου Νικοπόλεως. Κατὰ τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς μάχης, συνετέλεσεν ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων λόχων, οἵτινες ἐνήργουν κατὰ τοῦ δεξιοῦ πλευροῦ τοῦ ἀντιπάλου, εἰς τὴν ἀπώθησιν τούτου καὶ ἐγκατάλειψιν τῶν θέσεών του. / Ἐν Βαρλάμι τῇ 22 Νβρίου 1912 / ὁ Διοικητὴς τοῦ 3 Τάγματος.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κυρίου σώματος, τοῦ 10ου λόχου ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Φιλιππόπουλον ἀποτελοῦντος τὴν πρωτοπορείαν. Ὅταν τὸ τάγμα ἔφθασεν ἐπὶ τῶν τελευταίων πρὸς τὴν Νικόπολιν ὑψωμάτων ἐβλήθη ἡ πρωτοπορεία ὑπὸ τοῦ κατέχοντος ταῦτα ἐχθροῦ, ὁπότε ὁ διοικητὴς τοῦ τάγματος διέταξε τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ λόχου τῆς πρωτοπορείας καὶ τὴν συγκέντρωσιν τοῦ ὑπολοίπου τάγματος ἐν καταλλήλῳ θέσει καὶ ἐν σχηματισμῷ καταλλήλῳ πρὸς μάχην. Τότε ὁ λόχος κατὰ διαταγήν μου ἐσχηματίσθη εἰς παράταξιν διμοιριῶν κατὰ τετράδας καταλαβὼν θέσιν ὄπισθεν τοῦ ἤδη μαχομένου 10ου λόχου καὶ εἰς ἀπόστασιν 50 μ. ἀπὸ τούτου κεκαλυμμένος ἀπὸ τῶν πυρῶν τοῦ ἐχθρικοῦ πεζικοῦ. Ὄπισθεν δὲ ἡμῶν ἐτάχθη ὁ 12ος λόχος ὑπὸ τὸν ὑπολοχ. Νικάκην, ὁ 7ος ὑπὸ τὸν ὑπολοχ. Ἀντωναρόπουλον καὶ ὁ 9ος ὑπὸ τὸν ὑπολοχ. Κοσμόπουλον. Κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ἤρξατο βάλλον καθ' ἡμῶν τὸ πυροβολικὸν τοῦ ἐχθροῦ σφοδρῶς καὶ κατὰ τοῦ ἡμετέρου πυροβολικοῦ εὑρισκομένου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ. Ὁ λόχος ὢν ἀκάλυπτος ὡς πρὸς τὴν βολὴν τοῦ πυροβολικοῦ μετετοπίσθη καταλλήλως. Δὲν παρῆλθον ὀλίγαι στιγμαὶ καὶ βενζινάκατος ἐξορμήσασα ἐκ τῆς παρακειμένης παραλίας καὶ πλησιάσασα εἰς ἀπόστασιν 800 μ. ἔβαλλε καθ' ἡμῶν καὶ τοῦ πυροβολικοῦ μας, διὰ μυδραλλιοβόλου. Τότε διέταξα τὴν ὑπὸ τὸν ὑπολοχ. Καρρᾶν Ἐμμανουὴλ διμοιρίαν νὰ βάλῃ κατ' αὐτῆς καὶ ἐν ταυτῷ εἰδοποίησα τὸν διοικητὴν τοῦ 12ου λόχου Νικάκην διὰ τοῦ λοχίου μου Νικολοπούλου Ἡλία, ὅπως ἀνέλθῃ ἐπὶ τοῦ παρακειμένου ὑψώματος καὶ βάλλει κατ' αὐτῆς. Ἡ βενζινάκατος βληθεῖσα παρ' ἡμῶν ἐπιτυχῶς ἔστρεψεν ἀριστερὰ ἡμῶν ἵνα καλυφθῇ καὶ ἀποφύγῃ τὰ πυρὰ μας, ἀλλὰ βληθεῖσα ὑπὸ τοῦ τὴν ὁδὸν κατέχοντος πυροβολικοῦ μας ἐπιτυχῶς ἠναγκάσθη νὰ στρέψῃ ὀπίσω ἀναφλεχθεῖσα μόλις φθάσασα εἰς τὴν ἀκτήν. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ὁ ὑπὸ τὸν Φιλιππόπουλον 10ος λόχος ἐμάχετο ἀπὸ τοῦ ὑψώματος. Ἐπειδὴ δέ, οὗτος προσκολληθεὶς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἐδυσκολεύετο νὰ προχωρήσῃ διέταξα τὴν προχώρησιν τοῦ λόχου μου πρὸς ἐνίσχυσιν αὐτοῦ, πρὶν ἤ ὁ λόχος φθάσει ἐπὶ τῆς θέσεώς του, ὁ λόχος οὗτος εἶχε προελάσει τῇ προτροπῇ καὶ προσελεύσει τοῦ ταγματάρχου κ. Δούλη Δημ.

Ἅμα ὡς ἔφθασα ἐπὶ τῆς θέσεως, ἣν κατεῖχεν ὁ προελάσας λόχος καὶ ἐφ' ἧς εὑρέθησαν φονευμένοι καὶ τραυματισμένοι ἵπποι τοῦ ταγματάρχου τοῦ μηχανικοῦ Σπηλιάδου Π. καὶ τοῦ ἐπιτελείου του, ἠσθάνθην κροῦσιν εἰς ἀμφοτέρας τὰς κνήμας καὶ πόνον ἰσχυρόν. Ἡ πρώτη μου ἐντύπωσις ὑπῆρξεν ὅτι ἐτραυματίσθην καὶ διὰ τοῦτο σταματήσας ἠθέλησα νὰ βεβαιωθῶ περὶ τούτου, ὡς δὲ ἦτο ἐπόμενον ἐσταμάτησαν καὶ αἱ πλησίον μου εὑρισκόμεναι διμοιρίαι 1η 2α & 3η πλὴν τῆς 4ης ὑπὸ τὸν ἀνθυπ. Κότταρην, ὅστις μὴ ἀντιληφθεὶς τὴν τάσιν μου εἶχε προχωρήσει τῆς ὑπὸ τὸν Ξύδην 2ας διμοιρίας ἀναχωρησάσης, ἅμα ὡς οὗτος ἀντελήφθη ὅτι ἐτραυματίσθην καὶ ἑνωθείσης μετὰ τῆς τοῦ Κότταρη. Βεβαιωθεὶς μετὰ στιγμιαίαν ἐξέτασιν ὅτι δὲν εἶχον τραυματισθῇ ἀλλὰ μωλωπισθῇ ὑπὸ σφαίρας μὴ ἐχούσης τὴν δύναμιν νὰ μοὶ διατρυπήσῃ τὴν κνήμην ἐξηκολούθησα τὴν πορείαν, ἵνα ἑνωθῶ μετὰ τῶν προχωρησασῶν διμοιριῶν ἀνθυπολοχαγῶν Κότταρη καὶ Ξύδη. Ἀλλὰ συναντήσας εἰς τὸν πρὸ τοῦ μετώπου μου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

μικρὸν αὐχένα τὸν ταγματάρχην τοῦ μηχανικοῦ Σπηλιάδην Π. ἔλαβα παρὰ τούτου διαταγήν, ὅπως μετὰ τῶν ὑπολοιπομένων δύο διμοιριῶν τοῦ λόχου μου καταλάβω τὸν αὐχένα τοῦτον & βάλλω κατὰ τοῦ δεξιοῦ τοῦ ἐχθροῦ, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἔπραξα καταλαβὼν καταλλήλους θέσεις & βάλλων δι' ἀμφοτέρων τῶν διμοιριῶν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, οὗ τὰς θέσεις ἀνεκάλυπτον διὰ τῶν διοπτρῶν μου καὶ ὑπεδείκνυον εἰς τοὺς στρατιώτας μου κανονίζων συνάμα τὴν ἀπόστασιν ὑπὸ τὰς ὄψεις τοῦ ταγματάχου Σπηλιάδου Π. Ἐπὶ τῆς θέσεως ταύτης ἐμείναμεν ἐπ' ἀρκετὴν ὥραν, καθ' ὃν χρόνον ὁ λόχος Φιλιππουπόλου, ὁ εἰς ἐνίσχυσιν αὐτοῦ μεταβὰς οὐλαμὸς τοῦ λόχου μου, ὁ λόχος Κοσμοπούλου καὶ τινες τῶν Κρητῶν προήλαυνον κατὰ τῶν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ κατεχομένων ὑψωμάτων, εἷς οὐλαμὸς πυροβολικοῦ κατ' ἀρχὰς καὶ βραδύτερον ἡ ὑπὸ τὸν ὑπολοχαγὸν Χαβίνην πυροβολαρχία κατέλαβον θέσιν δεξιὰ ἡμῶν καὶ ἔβαλλον κατὰ τοῦ πυροβολείου τοῦ ἐχθροῦ καὶ εἶτα κατὰ τοῦ πεζικοῦ τοῦ εὑρισκομένου εἰς τὴν παρυφὴν τοῦ ἐλαιῶνος. Καθ' ἣν ὥραν τὰ ἐπὶ τῶν λόφων μαχόμενα τμήματα τοῦ τάγματος ἤρξαντο κατερχόμενα & διευθυνόμενα πρὸς τὴν Νικόπολιν ὁ δὲ ἐχθρὸς πιεσθεὶς ἤρξατο ἐγκαταλείπων τὰς πρώτας ἐπὶ τῶν τειχῶν θέσεις διαταχθεὶς ὑπὸ τοῦ ταγματάρχου Σπηλιάδου προήλασα μετὰ τῶν δύο διμοιριῶν διὰ τῆς ἁμαξιτοῦ ὁδοῦ καὶ ἐτάχθην εἰς τὸ ἀριστερὸν τῆς ἡμετέρας παρατάξεως βάλλων κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις ὑπερφαλαγγισθεὶς ὑπὸ τῶν ὑπὸ τοῦ ταγματάρχου κ. Δούλη διοικουμένων τμημάτων κατὰ τὸ ἀριστερὸν αὐτοῦ πλευρὸν ἤρξατο ὑποχωρῶν πρὸς τὸν ἐλαιῶνα καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὸ μέρος ἡμῶν, τῶν Κρητῶν τῶν λοιπῶν τμημάτων τοῦ πεζικοῦ καὶ τοῦ πυροβολικοῦ τραπεὶς πρὸς τὴν Πρέβεζαν. Συντελεσθείσης τῆς ἀτάκτου ὑποχωρήσεως τοῦ ἐχθροῦ συνεκέντρωσα τὸν οὐλαμόν, ἀνεχωρήγησα πυρομαχικὰ καὶ συνηντήθην μετὰ τοῦ ἑτέρου οὐλαμοῦ εὑρισκομένου πέραν τῶν κτιρίων πρὸς τὸν ἐλαιῶνα. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην συνελάβομεν δύο αἰχμαλώτους ὧν τὸν ἕνα ἐφόνευσαν Κρῆται ἀντάρται τὸν δὲ ἕτερον σώσαντες παρεδώσαμεν εἰς ἐπιτελεῖον. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἐκ τῶν δύο διμοιριῶν ἃς διῴκησα προσωπικῶς ἐτραυματίσθησαν 2 στρατιῶται ἐκ δὲ τῶν δύο διμοιριῶν μου Κότταρη καὶ Ξύδη ἐφονεύθη εἷς στρατιώτης καὶ ἐτραυματίσθησαν εἷς λοχίας, εἷς δεκανεὺς καὶ 7 στρατιῶται, ἤτοι ἐν ὅλῳ ἐκ τῶν ὁπλιτῶν τοῦ λόχου ἐφονεύθη εἷς καὶ ἐτραυματίσθησαν 11.

Ἡ διαγωγὴ τῶν ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγάς μου ἀξιωματικῶν καὶ ὁπλιτῶν πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων ὑπῆρξεν ἀρίστη πάντων μετὰ θάρρους καὶ τόλμης ἐκτελεσάντων τὰς διαταγάς μου.

Ὡς πρὸς τὴν δρᾶσιν τῶν δύο διμοιριῶν ὑπὸ τοὺς ἀνθυπολ. Κότταρην καὶ Ξύδην ἀρκοῦμαι νὰ ὑποβάλλω τὰς ἀναφορὰς τούτων καὶ νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν γνώμην τοῦ διοικητοῦ τοῦ τάγματος ὡς πρὸς τὴν διαγωγὴν τοῦ προσωπικοῦ τούτων ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τοῦ ὁποίου ἐνήργησαν.

Ἀνάργ. Πετροπουλάκης[26]

---

[26] Ιδιόχειρη σημείωση του Δ. Δούλη στην τελευταία –8η– σελίδα της έκθεσης του Αν. Πετρο-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Έκθεση του Ανάργυρου Πετροπουλάκη, διοικητή του 11ου Λόχου[27]

VIII Μεραρχία 15ον Πεζικὸν Σύνταγμα 11ος Λόχος
Κλεισούρα 1η Ἰουνίου 1913
Ἔκθεσις περὶ τῆς δράσεως τοῦ ἄνω Λόχου κατὰ τὴν μάχην τῆς Νικοπόλεως

Κατὰ τὴν ἄνω μάχην, λαβοῦσαν χώρα τὴν 20ὴν Ὀκτωβρίου π.ἔ., ὁ Λόχος ἀπετέλει πολεμικὴν δύναμιν συγκειμένην ἐκ 4 ἀξιωματικῶν καὶ 200 ὁπλιτῶν. Οἱ ἄνδρες ἦσαν ἐφωδιασμένοι ἕκαστος διὰ 200 φυσιγγίων καὶ ἑτέρων 50 ἐν τοῖς μεταγωγικοῖς μάχης ἅτινα παρηκολούθουν τὸν Λόχον. Ἡ σωματικὴ κατάστασις τῶν ἀνδρῶν δὲν ἦτο εὐχάριστος ὡς ἐκ τῶν πολλῶν κόπων, οὓς ὑφίσταντο ὑπὸ βροχήν. Ἡ δὲ ἠθικὴ κατάστασις τῶν ἀνδρῶν, μεθ' ὅλας τὰς στερήσεις καὶ κόπους οὓς ὑπέστησαν, δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἦτο εὐχάριστος.

Ὁ Λόχος κατὰ τὴν πορείαν πρὸς τὴν Νικοπόλιν, ἀποτελῶν μέρος μικτοῦ ἀποσπάσματος ἐκ τῶν 4 Λόχων τοῦ 3ου Τάγματος καὶ τοῦ 7ου τοῦ Τάγματος τοῦ 15ου Πεζ. Συντάγματος, δύο πεδινῶν πυροβολαρχιῶν, καὶ ὀλίγων ἱππέων ὑπὸ τὴν Διοίκησιν τοῦ Ταγματάρχου τοῦ Μηχανικοῦ Σπηλιάδου Παναγ., ἀπετέλει τὴν κεφαλὴν τοῦ κυρίου Σώματος, τοῦ 10ου λόχου, ὑπὸ τὸν Λοχαγὸν Φιλιππόπουλον Φίλιππον, ἀποτελέσαντος τὴν πρωτοπορείαν. Ὅταν τὸ Τάγμα ἔφθασεν ἐπὶ τῶν τελευταίων πρὸς τὴν Νικόπολιν ὑψωμάτων, ἡ πρωτοπορεία ἐβλήθη ὑπὸ τοῦ κατέχοντος ταῦτα ἐχθροῦ, ὁπόταν ὁ Διοικητὴς τοῦ Τάγματος Ταγματάρχης κ. Δούλης Δημήτριος διέταξε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πρωτοπορείας καὶ τὴν συγκέντρωσιν τοῦ ὑπολοίπου Τάγματος ἐν καταλλήλῳ θέσει καὶ καταλλήλῳ σχηματισμῷ πρὸς μάχην. Τότε ὁ Λόχος, κατὰ διαταγὴν μου ἐσχηματίσθη ἐν παρατάξει διμοιριῶν κατὰ τετράδας καταλαβὼν θέσιν ὄπισθεν τοῦ ἤδη μαχομένου 10ου λόχου καὶ εἰς ἀπόστασιν 50 μ. ἀπὸ τούτου κεκαλυμμένος ἀπὸ τῶν πυρῶν τοῦ πεζικοῦ τοῦ ἐχθροῦ, ὄπισθεν δ' ἐοῦμ ἐτάχθησαν ὁ 12ος Λόχος ὑπὸ τὸν ὑπολοχαγὸν. Νικάκην, ὁ 7ος ὑπὸ τὸν ὑπολοχαγὸν Ἀντωναρόπουλον καὶ ὁ 9ος ὑπὸ τὸν ὑπολοχαγὸν Κοσμόπουλον. Κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ἤρξατο βάλλον σφοδρῶς τὸ πυροβολικὸν τοῦ ἐχθροῦ καθ' ἡμῶν καὶ κατὰ τοῦ ἡμετέρου Πυροβολικοῦ εὑρισκομένου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ. Ὁ Λόχος ὢν ἀκάλυπτος, ὡς πρὸς τὰ πυρὰ τοῦ Πυροβολικοῦ, μετετοπίσθη καταλλήλως. Δὲν παρῆλθον ὀλίγαι στιγμαὶ καὶ βενζινάκατος ἐξορμήσασα ἐκ τῆς παρακειμένης παραλίας καὶ πλησιάσασα εἰς ἀπόστασιν 800 περίπου μέτρων ἔβαλλε καθ' ἡμῶν καὶ τοῦ Πυροβολικοῦ μας, διὰ Μυδραλλιοβόλων. Τότε διέταξα τὴν ὑπὸ τὸν ὑπολοχ. Καρρᾶ Ἐμμανουὴλ διμοιρίαν νὰ βάλῃ κατ' αὐτῆς εἰδοποιήσας συγχρόνως διὰ τοῦ λοχίου μου Νι-

---

πουλάκη: *Ἀρ. Πρὸς Τὸν 11 λόχον. Σᾶς ἐπιστρέφω τὰς ἐκθέσεις σας, ἵνα ὑποβάλητε ἑτέρας καὶ αἵτινες τὸ βραδύτερον μέχρι τῆς μεσημβρίας τῆς αὔριον νὰ ἔχουσι περιέλθει εἰς χεῖρας μου & ὑποβάλω ταύτας εἰς τὸ Σύνταγμα, συμφώνως τῇ διαταγῇ αὐτοῦ. / Σᾶς ἀποστέλλω & τὴν ὑπ' ἀριθ. 1195 διαταγὴν τοῦ Συν/τος ἵνα λάβητε γνῶσιν, ἐπὶ ἐπιστροφῇ ταύτης. / Βαρλάμι 20 Νβρίου 1912 / Τὸ 3ον Τάγμα / Δ. Δούλης Ταγμ. Πεζ.*

[27] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1671/Δ/4, [Ἔκθεση Πετροπουλάκη] 1.6.1913.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κολοπούλου Ἡλία καὶ τὸν Διοικητὴν τοῦ 12ου λόχου Νικάκην ὅπως ἀνέλθῃ ἐπὶ τοῦ παρακειμένου ὑψώματος καὶ βάλῃ κατ' αὐτῆς. Ἡ Βενζινάκατος, βληθεῖσα παρ' ἡμῶν ἐπιτυχῶς, ἔστρεψεν ἀριστερὰ ἡμῶν ἵνα καλυφθῇ ἀπὸ τὰ πυρὰ μας, ἀλλὰ βληθεῖσα ὑπὸ τοῦ τὴν ὁδὸν κατέχοντος Πυροβολικοῦ μας ἐστράφη ὀπίσω ἀναφλεχθεῖσα μόλις ἔφθασεν εἰς τὴν ἀκτήν.

Καθ' ὃν χρόνον ὁ ὑπὸ τὸν Φιλιππόπουλον 10ος λόχος ἐμάχετο ἀπὸ τοῦ ὑψώματος, διέταξα τὴν προχώρησιν τοῦ λόχου μου πρὸς ἐνίσχυσιν αὐτοῦ, πλὴν πρὶν ἢ φθάσῃ ὁ Λόχος οὗτος εἶχε προελάσει τῇ προτροπῇ καὶ παρακελεύσει τοῦ Ταγματάρχου κ. Δούλη Δημητρίου. Ἅμα ὡς ἔφθασα ἐπὶ τῆς θέσεως, ἣν κατεῖχεν ὁ προελάσας Λόχος καὶ ἐφ' ἧς εὑρέθησαν φονευμένοι καὶ τραυματισμένοι ἵπποι τοῦ Ταγματάρχου Σπηλιάδου καὶ τοῦ ἐπιτελείου του, ἠσθάνθην κροῦσιν κατ' ἀμφοτέρας τὰς κνήμας καὶ πόνον ἰσχυρόν. Ἡ πρώτη μου ἐντύπωσις ὑπῆρξεν ὅτι ἐτραυματίσθην καὶ διὰ τοῦτο, σταματήσας, ἠθέλησα νὰ βεβαιωθῶ περὶ τούτου, ὡς δὲ ἦτο ἑπόμενον ἐσταμάτησαν καὶ αἱ πλησίον μου εὑρισκόμεναι διμοιρίαι 1η 2α & 3η πλὴν τῆς 4ης ὑπὸ τὸν Ἀνθυπολοχαγὸν Κότταρην ὅστις, μὴ ἀντιληφθεὶς τὴν τάσιν μου, εἶχε προχωρήσει, τῆς 2ας ὑπὸ τὸν Ξύδη διμοιρίας ἀναχωρησάσης ἅμα ὡς διεδόθη ὅτι ἐτραυματίσθην καὶ ἠνώθη μετὰ τῆς τοῦ Κότταρη. Βεβαιωθεὶς μετὰ στιγμιαίαν ἐξέτασιν ὅτι δὲν εἶχον τραυματισθῇ ὑπὸ σφαίρας μὴ σχούσης τὴν δύναμιν νὰ μὲ διατρυπήσῃ τὰς κνήμας, ἐξηκολούθησα τὴν πορείαν ἵνα ἑνωθῶ μετὰ τῶν προχωρησασῶν διμοιριῶν Κότταρη καὶ Ξύδη ἀπεχουσῶν μόλις 60 βήματα ἀλλὰ συναντήσας εἰς τὸν πρὸ τοῦ μετώπου μου μικρὸν αὐχένα τὸν Ταγματάρχην τοῦ Μηχανικοῦ κ. Σπηλιάδην Π. ἔλαβα παρὰ τούτου διαταγήν, ὅπως μετὰ τῶν δύο διμοιριῶν καταλάβω τὸν αὐχένα τοῦτον & βάλω κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Τοῦθ' ὅπερ καὶ ἔπραξα καταλαβὼν καταλλήλους θέσεις, βάλλω δι' ἀμφοτέρων τῶν διμοιριῶν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, οὗ τὰς θέσεις ἀνεκάλυπτον διὰ τῶν διοπτρῶν μου καὶ ὑπεδείκνυον εἰς τοὺς στρατιώτας μου κανονίζων συνάμα τὴν ἀπόστασιν ὑπὸ τὰς ὄψεις τοῦ Ταγματάχου κ. Σπηλιάδου Π.

Ἐπὶ τῆς θέσεως ταύτης ἐμείναμεν ἐπ' ἀρκετὴν ὥραν, καθ' ὃν χρόνον ὁ Λόχος Φιλιππποπούλου, ὁ εἰς ἐνίσχυσιν αὐτοῦ μεταβὰς οὐλαμὸς τοῦ Λόχου μου, ὁ Λόχος Κοσμοπούλου καί τινες τῶν Κρητῶν προήλαυνον κατὰ τῶν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ κατεχομένων ὑψωμάτων, εἷς οὐλαμὸς πυροβολικοῦ κατ' ἀρχὰς καὶ βραδύτερον ἡ ὑπὸ τὸν ὑπολοχαγὸν Χαβίνην πυροβολαρχία, κατέλαβον θέσιν δεξιὰ ἡμῶν καὶ ἔβαλλον κατὰ τῶν πυροβολείων τοῦ ἐχθροῦ, καὶ εἶτα κατὰ τοῦ πεζικοῦ του εὑρισκομένου εἰς τὴν παρυφὴν τοῦ ἐλαιῶνος. Καθ' ἣν ὥραν τὰ ἐπὶ τῶν λόφων μαχόμενα τμήματα τοῦ Τάγματος ἤρξαντο κατερχόμενα πρὸς τὴν Νικόπολιν, ὁ δὲ ἐχθρός, πτοηθείς, ἤρξατο ἐγκαταλείπων τὰς πρώτας ἐπὶ τῶν τειχῶν θέσεις, διαταχθεὶς ὑπὸ τοῦ Ταγματάρχου Σπηλιάδου, προήλασα μετὰ τῶν δύο διμοιριῶν διὰ τῆς ἀμαξιτοῦ ὁδοῦ καὶ ἐνίσχυσα τοὺς μαχομένους ταχθεὶς εἰς τὸ ἀριστερὸν τῆς ἡμετέρας παρατάξεως, ἀριστερότερον δὲ ἡμῶν βραδύτερον παρετάχθη ὁ 12ος Λόχος ὑπὸ τὸν ὑπολοχαγὸν Νικάκην.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ὁ ἐχθρὸς βαλλόμενος παρ' ἡμῶν καὶ ὑπερφαλαγγισθεὶς ὑπὸ τῶν ὑπὸ τοῦ Ταγματάρχου κ. Δούλη διοικουμένων Τμημάτων κατὰ τὸ ἀριστερὸν αὐτοῦ πλευρὸν ἤρξατο ὑποχωρῶν πρὸς τὸν ἐλαιῶνα, καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὸ μέρος ἡμῶν, ἀλλὰ βαλλόμενος ὑφ' ἡμῶν, τῶν Κρητῶν τῶν λοιπῶν τμημάτων 9ου καὶ 10ου Λόχου πεζικοῦ καὶ τοῦ πυροβολικοῦ, εἰς ἄτακτον ἐτράπη φυγὴν πρὸς τὴν Πρέβεζαν περὶ τὴν ἑσπέραν.

Συντελεσθείσης τῆς ἀτάκτου ὑποχωρήσεως τοῦ ἐχθροῦ, συνεκέντρωσα τὸν οὐλαμόν, ἀνεχορήγησα πυρομαχικὰ καὶ συνηντήθην μετὰ τοῦ ἑτέρου οὐλαμοῦ, εὑρισκομένου πέραν τῶν κτιρίων πρὸς τὸν ἐλαιῶνα. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἐντὸς τῶν κτιρίων τῆς Νικοπόλεως, οἱ ἡμέτεροι ἄνδρες συνέλαβον δύο Τούρκους στρατιώτας, ὧν τοῦ ἑνὸς τὴν ζωὴν ἠδυνήθην νὰ διασώσω ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν προσδραμόντων Κρητῶν ἀνταρτῶν.

Χρῆσις προκαλυμμάτων

Κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τῆς μάχης τεχνικὴ προκαλύψεως χρῆσις δὲν ἐγένετο, ἐχρησιμοποιήθησαν ἐδαφικαὶ πτυχαί. Κατὰ δὲ τὴν τελευταίαν τὰ τείχη τῆς Νικοπόλεως.

Ἀναχορηγία πυρομαχικῶν

Ἀναχορηγία πυρομαχικῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος δὲν ἐγένετο, ἀρκεσάντων τῶν πυρομαχικῶν ἃ ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν οἱ ἄνδρες. Τοιαύτη ἔλαβε χώραν μετὰ τὴν μάχην, ληφθέντων τῶν ἀπαιτουμένων πυρομαχικῶν ἐκ τῶν παρακολουθούντων μεταγωγικῶν.

Λειτουργία ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας

Ἡ ὑγειονομικὴ ὑπηρεσία ἐλειτούργησε κανονικῶς.

Ἀπώλειαι

Κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἐφονεύθη εἷς στρατιώτης, ἐτραυματίσθησαν δὲ εἷς Λοχίας, εἷς Δεκανεὺς καὶ ἐννέα στρατιῶται. Ἦτοι ἐτέθησαν ἐκτὸς μάχης ἐν ὅλῳ 12.

Περιγραφὴ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους καὶ μνεία τῆς ἀτμοσφαιρικῆς καταστάσεως

Ἡ πρώτη φάσις τῆς μάχης διεξήχθη ἐπὶ λοφώδους, ἀλλ' ἀκαλύπτου, ἐδάφους. Μετὰ δὲ τὴν ἐγκατάλειψιν τούτου ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἡ προέλασις τῶν ἡμετέρων ἐγένετο διὰ ἀναπεπταμένου ἐδάφους, κατὰ τῶν τειχῶν τῆς Νικοπόλεως, πέραν τῶν ὁποίων ὑπῆρχεν ἐλαιών.

Ἡ ἀτμοσφαιρικὴ κατάστασις καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς μάχης ὑπῆρξεν ἀρίστη.

Περὶ τῆς δράσεως τοῦ οὐλαμοῦ ὑπὸ τὸν ἀνθυπολοχαγὸν κ. Κότταρην, ὑποβάλλεται ἰδία ἔκθεσις.

Ἀνάργ. Πετροπουλάκης Λοχαγὸς

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Έκθεση του Μιλτιάδη Κότταρη, διοικητή 2ας και 4ης διμοιρίας του 11ου Λόχου[28]

Ἐν Πέντε Πηγαδίοις τῇ 12η 9βρίου 1912
ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Κότταρης Μιλτιάδης τοῦ 11ου λόχου 15ου Πεζικοῦ Συν/τος
Πρὸς τὸν Διοικητὴν τοῦ λόχου του Ἐνταῦθα
Περὶ τῆς δράσεως τῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου 2ας καὶ 4ης διμοιριῶν κατὰ τὴν μάχην τῆς Νικοπόλεως[29]

Λαμβάνω τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω ὅτι μετὰ τὴν δοθεῖσαν ὑφ' ὑμῶν διαταγὴν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ λόχου πρὸς μάχην ἔταξα τὴν διμοιρίαν μου ἐν ἀκροβολισμῷ καὶ προχωρήσας πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἐτοποθέτησα ταύτην εἰς τὴν ὀφρὺν τοῦ πρὸ ἐμοῦ μικροῦ ὑψώματος, ἀφ' ὅπου διέταξα ἔναρξιν πυρὸς κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Ἐκεῖ ἔλαβα διαταγὴν παρὰ τοῦ διοικητοῦ τοῦ τάγματος κ. Δούλη Δημητρίου νὰ κατέλθω τὴν κλιτὺν τοῦ ὡς εἴρηται ὑψώματος καὶ νὰ καταλάβω τὴν ἀμαξιτὴν ὁδόν. Ἀμέσως κατῆλθον τὴν κλιτὺν καὶ ἐτοποθετήθην παρὰ τῇ ὁδῷ ἀρξάμενος πυρὸς κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Μετὰ παρέλευσιν ὀλίγων λεπτῶν τῆς ὥρας κατῆλθε καὶ ἡ ὑπὸ τὸν ἔφεδρον ἀνθυπολοχαγὸν Ξύδην Ἀθανάσιον 2α διμοιρία καὶ λαβοῦσα θέσιν ἀριστερᾷ τῆς διμοιρίας μου ἤρξατο πυρὸς κατὰ τοῦ ἐχθροῦ.

Ἐπειδὴ καθίστατο ἀδύνατος ἡ περαιτέρω κατὰ μέτωπον προχώρησις τῶν διμοιριῶν, καθ' ὅσον πρὸ τοῦ μετώπου μας παρενεβάλλετο μικρὸς τις ὄρμος τοῦ Ἀμβρακικοῦ, ἐπροχώρησα δεξιὰ καὶ κατέλαβον θέσιν εἰς τὸν ἐκεῖ εὑρισκόμενον λοφίσκον εἰδοποιήσας ἅμα καὶ τὸν ἔφεδρον ἀνθυπολοχ. Ξύδην Ἀθανάσιον νὰ μὲ ἀκολουθήσῃ μετὰ τῆς διμοιρίας του. Ἐκεῖ ἔλαβον τὴν πληροφορίαν παρὰ τοῦ εἰρημένου ἀνθυπολοχαγοῦ, ὅτι, ὡς ὁ ἴδιος ἀντελήφθη, ἐπληγώθητε εἰς ἀμφοτέρους τοὺς πόδας.

Ἀναλαβὼν τὴν διοίκησιν ἀμφοτέρων τῶν διμοιριῶν ἐπροχώρησα πρὸς τὰ ἐμπρὸς μετὰ τοῦ ἐφέδρου ἀνθυπολοχαγοῦ Ξύδη μὲ τὰς διμοιρίας ἐν ἀκροβολιστικῇ τάξει, ἵνα λάβω θέσιν εἰς τὸ δεξιὸν τοῦ 10ου λόχου. Φθὰς ἐκεῖ εὗρον τὸν κ. Διοικητὴν τοῦ Τάγματος Δούλην Δημήτριον, ὅστις μὲ διέταξε νὰ σταματήσωσιν αἱ διμοιρίαι ὀλίγα λεπτὰ τῆς ὥρας, ἵνα ἀναπαυθῶσιν οἱ ἄνδρες ἐκ τῆς κοπώσεως. Ἀφοῦ οἱ ἄνδρες ἀνεπαύθησαν ἐπ' ὀλίγον προσῆλθεν ἐκ νέου ὁ κ. ταγματάρχης καὶ μὲ διέταξε νὰ προχωρήσωσιν αἱ διμοιρίαι ἀμφότεραι πρὸς τὸ δεξιὸν τῆς παρατάξεως καὶ ἐνεργήσωμεν πλευρικὴν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ ἀριστεροῦ τοῦ ἐχθροῦ. Ἀμφότεραι αἱ διμοιρίαι ἔλαβον προσωρινῶς θέσιν ὀπίσω τῶν χαλασμάτων τῶν τειχῶν τῆς Νικοπόλεως καὶ δεξιόθεν τοῦ 10ου λόχου, μεθ' ὃ τῇ διαταγῇ τοῦ αὐτοῦ ταγματάρχου αὗται κατέλαβον νέαν θέσιν εἰς τὴν

---

[28] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1671/Δ/4, [Ἔκθεση Κότταρη] 12.11.1912.

[29] Ιδιόχειρη σημείωση του Δ. Δούλη στην πρώτη σελίδα της έκθεσης του Μ. Κότταρη: *Προσθέτω ὅτι ὁ οὐλαμὸς τοῦ Ἀνθυπολοχαγοῦ τούτου ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὴν τελικὴν πλευρικὴν ἐπίθεσιν τῆς μάχης Νικοπόλεως καὶ ἐκ τῆς θαρραλέας αὐτοῦ ἐπιθέσεως ἐπῆλθεν ἀμέσως τὸ ἀποτέλεσμα, τουτέστιν ἡ ἄτακτος φυγὴ τοῦ ἀντιπάλου. / Ἐν Βαρλάμι τῇ 22 Νβρίου 1912 / ὁ Διοικητὴς τοῦ Τάγματος / Δ. Δούλης Ταγματάρχης Πεζικοῦ.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

καταλάβω προς το δυτικον πλευρόν του φρουρίου Νικοπόλεως· εκεί μετά την εκτέλεσιν όλίγων πυρών προσχώρουν δι' άλμάτων άλληλοϋπερασπιζόμενοι και άπελθόντα το άριστερον του έχθρού πλευρόν. Ούτω προχωρούντες έφθάσαμεν εις άπόστασιν 150 μέτρων άπό του έχθρού, ότε ό κ. Ταγματάρχης Λούλης, ζητήσας παρηκολούθει την προχώρησιν των δυνάμεών μας το πιστόλιον άνα χείρας του διατάζοντας να προχωρήσωσιν άνδρες, διέταξε να έπιθώμεν διά της λόγχης, τούθ' όπερ και έγένετο. Ο έχθρος ένιωσε τούτου ήναγκάσθη να έγκαταλείψη τας θέσεις του και να τραπή εις φυγήν λαβών την πρός τήν Πρέβεζαν άγουσαν. Η καταδίωξις έξηκολούθει κατα τον χρόνον τούτον ύπ' άμφοτέρων των δυνάμεων και θά έξηκολούθει άκόμη, άν το ήμέτερον πυροβολικον, όπερ κατα την στιγμήν έκείνην έβαλλε κατά του άτάκτως φεύγοντος έχθρού, δεν έβραδυνε έκ παρεξηγήσεως (καθόσον δεν είχεν άντιληφθή λόγω των ύπαρχουσών πρό του μετώπου μας σωρειάδων έξ έλαιών, την έγγύτητα των δυνάμεων πρός τον φεύγοντα έχθρόν), βαλλιδοφόρον άβλαβή εις όλίγων βημάτων άπόστασιν πρό του μετώπου των δυνάμεων, γεγονός όπερ ήνάγκασε τας δυνάμεις να περιορίσωσι την καταδίωξιν του πρός τήν Πρέβεζαν φεύγοντος έχθρού.

Κατά την άνατέρω σύγκρουσιν των δυνάμεων μετά του έχθρού έφονεύθη εις και έτραυματίσθησαν έννέα σπλίται έξ ών εις λοχίας και εις δεκανεύς.

Μ. Κάτσαρης ἀνθυπολοχαγός.

Έκθεση του Μιλτιάδη Κάτσαρη, διοικητή 2ης και 4ης μοίρας του 11ου Λόχου[10]

Έν Κλειστούρα τη 29η Μαΐου 1913
Ο ανθυπολοχαγός Μιλτιάδης Φ. Κάτσαρης
Προς τον 11ον Λόχον 15ου πεζ. Συντάγματος Ένταύθα
Περί της δράσεως του υπό τας διαταγάς μου σώματος κατά την μάχην της Νικοπόλεως.

Λαμβάνω την τιμήν ν' αναφέρω ότι την πρωΐαν της 20ης Οκτωβρίου π. έτους, καθ' ήν ήρχισεν ή κατά της Νικοπόλεως έπίθεσις, έλαβον διαταγήν υπό του Διοικητού του Λόχου μου να προχωρήσω μετά της μοίρας μου και να καταλάβω θέσιν δεξιά του 10ου λόχου, ό οποίος είχεν ήδη άναπτυχθή και έβαλλε κατά του έχθρού του κατέχοντος προκεχωρημένας θέσεις επί των άνατολικών πρανών του Θεάτρου Νικοπόλεως ύψωμάτων. Άμέσως έταξα την μοίραν μου έν τάξει άκροβολισμού και προύχώρησα πρός τα έμπρός καταλαβών την όφρύν του πρό έμού ύψώματος και άριστερά της παρατάξεως του 10ου Λόχου.

Ο έχθρος ό κατέχων τα ως είρηται ύψώματα μετά την προχώρησιν του

[10] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 16/11/Α/1, [Έκθεση Κάτσαρη] 29.5.1913.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

10ου Λόχου κατὰ μέτωπον, τοῦ 9ου κατὰ τοῦ ἀριστεροῦ αυτοῦ πλευροῦ καὶ τῆς διμοιρίας μου ἐπίσης κατὰ μέτωπον, ἐγκατέλιπε τὰς θέσεις του, τραπεὶς εἰς φυγήν. Κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐκ τῶν στρατιωτῶν τοῦ ἀντιπάλου εἷς ἐφονεύθη ὑπὸ τῆς διμοιρίας μου, ὁ δ' ἕτερος, τραυματισθείς, συνελήφθη. Οἱ λοιποὶ κατελθόντες τὴν ἀντίθετον κλιτὺν τοῦ ὑψώματος διὰ τῆς κοιλάδος ἔφθασαν εἰς τὰ τείχη τῆς Νικοπόλεως, ἔνθα ὁ ἐχθρὸς εἶχε τὴν κυρίαν γραμμὴν τῆς ἀμύνης του. Μεθ' ὃ ὁ Διοικητὴς τοῦ Τάγματος κ. Δούλης Δημ. μὲ διέταξε νὰ κατέλθω τὴν κλιτὺν τοῦ ὑψώματος καί, καταλαμβάνων τὴν ἀμαξιτὴν ὁδόν, βάλω κατὰ τοῦ κατέχοντος τὰ τείχη τῆς Νικοπόλεως ἀντιπάλου. Κατελθὼν τὴν κλιτύν, ἔταξα τὴν διμοιρίαν μου ἐντὸς τῆς τάφρου τῆς ὁδοῦ ἐν ακροβολισμῷ καὶ διέταξα πὺρ πέντε φυσιγγίων ἀπὸ 1000 μέτρων κατὰ τοῦ πρὸ τοῦ μετώπου μας ἐχθροῦ. Μετ' ὀλίγα λεπτὰ τῆς ὥρας κατῆλθε καὶ ἐτάχθη ἀριστερὰ τῆς διμοιρίας μου ἡ ὑπὸ τὸν Ἔφεδρ. ἀνθυπολοχαγὸν Ξύδην Ἄθαν. διμοιρία, ἥτις ἤρχισε νὰ βάλλῃ κατὰ τοῦ ἀντιπάλου δι' ὁμοίων πυρῶν καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς ἀποστάσεως. Μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν ὀλίγων πυρῶν, εἰδοποίησα τὸν Ἔφ. ἀνθυπολοχαγὸν Ξύδην νὰ μὲ ἀκολουθήσῃ μετὰ τῆς διμοιρίας του, διότι ἐγὼ θὰ ὡδήγουν τὴν ἰδικήν μου δεξιὰ ἵνα καταλάβω θέσιν ἐπὶ τοῦ ἀνατολικῶς τοῦ θεάτρου Νικοπόλεως ὑψώματος.

Ἡ μετακίνησις αὕτη πρὸς δεξιά, καίτοι ἦτο δυσχερής, καθόσον θὰ ἐξετελεῖτο ἀκαλύπτως καὶ ὑπὸ τὰ πυρὰ τοῦ ἀντιπάλου τὰ ὁποῖα θα μᾶς προσέβαλλον πλευρικῶς, ἐν τούτοις ἐπεβάλλετο, καθόσον πρὸ τοῦ μετώπου μας παρενεβάλλετο μικρός τις ὅρμος τοῦ Ἀμβρακικοῦ ὅστις ἠμπόδιζε τὴν κατὰ μέτωπον προχώρησιν τῶν διμοιριῶν. Ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ μετατόπισις τῶν διμοιριῶν ἐγένετο τμηματικῶς καὶ μετὰ ταχύτητος, ἕνεκα δὲ τούτου τὰ πυρὰ τοῦ ἐχθρικοῦ πεζικοῦ καὶ πυροβολικοῦ ἔσχον ὡς ἀποτέλεσμα τὸν τραυματισμὸν δύο μόνον στρατιωτῶν ὑπὸ βολίδων πεζικοῦ. Αἱ διμοιρίαι, οὕτω προχωροῦσαι, ἔφθασαν ἐπὶ τοῦ, ὡς εἴρηται λόφου ἔνθα ὁ ἀνθυπολοχαγὸς κ. Ξύδης Ἀθ. μοὶ ἀνέφερεν ὅτι ἐπληγώθη ὁ Διοικητὴς τοῦ Λόχου μου εἰς τὸν πόδα.

Ἀναλαβὼν τὴν διοίκησιν ἀμφοτέρων τῶν διμοιριῶν κατῆλθον τὴν κλιτὺν τοῦ ἐν λόγῳ ὑψώματος τμηματικῶς καὶ δι' ἁλμάτων, φθὰς εἰς τὴν κοιλάδα προύχώρησα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον μὲ διεύθυνσιν πρὸς τὰ τείχη τὰ δεξιὰ τοῦ πρὸ ἐμοῦ προχωροῦντος 10ου Λόχου.

Ἡ προχώρησίς μου ἐγένετο ὑπὸ τὰ πυρὰ τοῦ ἐχθρικοῦ πεζικοῦ καὶ πυροβολικοῦ, χωρὶς ταῦτα νὰ ἐπιφέρουν ἀποτέλεσμά τι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν ταύτης οὐδεμίαν χρήσιν πυρῶν ἔκαμα. Φθὰς ἐκεῖ εὗρον τὸν Ταγματάρχην κ. Δούλην ὅστις διέταξε νὰ σταματήσῃ ὁ οὐλαμὸς μου δι' ὀλίγον διὰ ν' ἀναπαυθῇ προκαλυφθεὶς πρὸ ἐδαφικῆς τινὸς πτυχῆς ἀπὸ τὰ ἐχθρικὰ βλήματα.

Ὁ 10ος Λόχος κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν, ὢν προκεκαλυμμένος, ἐνήργει ἀναχορηγίαν πυρομαχικῶν, μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ὁποίας διετάχθη ὑπὸ τοῦ κ. Ταγματάρχου νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὸν ἐχθρόν. Μετ' ὀλίγον ὁ κ. Ταγματάρχης μὲ διέταξε νὰ καταλάβω μετὰ τοῦ οὐλαμοῦ μου προσωρινῶς θέσιν εἰς τὰ ἐρείπια τῶν τειχῶν, μετὰ τοῦτο δέ, κατερχόμενος εἰς τὴν κοιλάδα τὴν δυτικῶς τῶν,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ὡς εἴρηται, ἐρειπίων κειμένην, νὰ προχωρήσω καὶ ἐπιτεθῶ κατὰ τοῦ ἀριστεροῦ πλευροῦ τοῦ ἀντιπάλου.

Ἀμέσως προχωρήσας κατέλαβον τὴν ἐν λόγῳ θέσιν καὶ ἤρχισα πῦρ ταχὺ ἀπὸ ἀποστάσεως 500 μέτρων κατὰ τοῦ ἐχθροῦ τοῦ κατέχοντος τὴν παρυφὴν τοῦ ἐλαιῶνος. Μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν ὀλίγων πυρῶν, διέταξα τὴν προχώρησιν τοῦ οὐλαμοῦ μου διὰ τῆς κοιλάδος. Οἱ ἄνδρες ὅμως παρετήρησα ὅτι μετὰ δυσκολίας ἐγκατέλειπον τὰ τείχη τὰ ὁποῖα τοὺς παρεῖχον τελείαν κάλυψιν καὶ συνεπῶς ἔβαλλον ἐξ αὐτῶν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, χωρὶς τὰ πυρὰ τούτου νὰ τοὺς προσβάλλωσιν. Τοῦτο ἀντιληφθεὶς ὁ κ. Ταγματάρχης, διέταξε νὰ προχωρήσω μετ' ἐκείνων οἵτινες εἶχον κατέλθει εἰς τὴν κοιλάδα τῇ ἐπιμόνῳ προτροπῇ μου, τοὺς δὲ ὑπολειπομένους ὀλίγους θὰ μοὶ ἀπέστειλεν. Ὄντως καὶ οἱ ὑπολειφθέντες ἔσπευσαν ὅπως ἑνωθῶσιν ἀμέσως μετὰ τοῦ οὐλαμοῦ των, ἐξαναγκασθέντες ὑπὸ τοῦ κ. Ταγματάρχου δι' ἀπειλῶν. Μόλις ὁ οὐλαμός μου κατῆλθεν εἰς τὴν κοιλάδα, ἤρχισεν ἡ προχώρησις τῶν διμοιριῶν ἀπὸ ἀποστάσεως 400 μέτρων περίπου, πρὸς τὸν ἐχθρόν. Αὕτη ἐγένετο δι' ἁλμάτων τῶν διμοιριῶν ὑπερασπιζομένων ἀλλήλας κατὰ τὴν προχώρησιν διὰ πυρῶν ταχέων. Οὕτω προχωροῦντες ἐφθάσαμεν εἰς ἀπόστασιν 150 περίπου μέτρων ἀπὸ τῶν ἐχθρικῶν θέσεων, ὁπότε διέταξα «ἐφ' ὅπλου λόγχη» καὶ τεθεὶς ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ οὐλαμοῦ μου, προχώρησα πρὸς τὰ πρόχειρα χαρακώματα ἐφ' ὧν ὁ ἐχθρὸς ἠμύνετο. Οὗτος ὅμως ἐγκαταλιπὼν τὰς θέσεις του, ἐτράπη εἰς φυγὴν πρὸς τὸν ἐλαιῶνα λαβὼν τὴν πρὸς Πρέβεζαν ἄγουσαν. Ἐπὶ τῶν χαρακωμάτων ἐξηκολούθουν ν' ἀνθίστανται τρεῖς στρατιῶται τοῦ ἀντιπάλου, οἵτινες ἐφονεύθησαν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν μου ἐπ' αὐτῶν μὴ θελήσαντες νὰ παραδοθῶσι. Ἀνασυντάξας τὸν οὐλαμὸν ἐξηκολούθησα τὴν καταδίωξιν τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλ' ἠναγκάσθην μετ' ὀλίγον νὰ σταματήσω καὶ διατάξω πῦρ ταχὺ κατ' αὐτοῦ, καθ' ὅσον τὸ ἡμέτερον πυροβολικὸν ὅπερ κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἔβαλλεν ἐναντίον του, ἔρριψεν ἐκ παρεξηγήσεως (καθόσον δὲν εἶχεν ἀντιληφθῇ τὴν ἐγγύτητα ἡμῶν πρὸς τὸν ἐχθρὸν) βολιδοφόρον ὀβίδα, ἥτις ἔπεσεν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀνδρῶν τοῦ οὐλαμοῦ μου, χωρὶς νὰ ἐπιφέρῃ βλάβην τινά, οὖσα κρουσιφλεγὴς.

Ἡ διάσπασις αὕτη τοῦ ἀριστεροῦ τῆς παρατάξεως τοῦ ἀντιπάλου, ἐπέφερε τὴν σύγχισιν καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν γραμμικὴν παράταξιν καὶ τὴν γενικὴν ὑποχώρησίν του. Μετὰ τὴν φυγὴν τοῦ ἐχθροῦ, ἥτις ἔλαβε χώραν περὶ τὴν 3ην ἀπογευματινὴν ὥραν, ὁ κ. Ταγματάρχης διέταξε καὶ τὰ λοιπὰ ἡμέτερα τμήματα νὰ συνταχθῶσι. Μετὰ παρέλευσιν ὀλίγης ὥρας, ἀφίχθη καὶ ὁ ἕτερος οὐλαμὸς τοῦ Λόχου μου μετὰ τοῦ ὁποίου ἠνώθην, καταδιώξαντες διὰ τῶν πυρῶν τὸν πρὸ ἡμῶν φεύγοντα ἀντίπαλον ἐξ ἀποστάσεως 300-400 μέτρων.

Ὁ ἀνεφοδιασμὸς φυσιγγίων τοῦ οὐλαμοῦ μου κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πάλης ἐγένετο ἐκ τῶν φυσιγγίων τῶν ἐκτὸς μάχης τεθέντων ἀνδρῶν.

Ἕκαστος τούτων ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ 200 φυσίγγια, τὰ ὁποῖα ἤρκεσαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πάλης, διότι κατὰ τὴν προχώρησιν ἐγένετο μικρὰ κατανάλωσις φυσιγγίων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κατὰ τὴν ἀνωτέρω σύγκρουσιν τοῦ οὐλαμοῦ μου πρὸς τὸν ἐχθρόν, ἐφονεύθη εἷς καὶ ἐπληγώθησαν δέκα ὁπλῖται, ἐξ ὧν εἷς λοχίας καὶ εἷς δεκανεύς.

Κατάστασιν τούτων ὑποβάλλει ὁ Λόχος μου.

Ν. Κόταρης ἀνθυπολ. Πεζικοῦ

Ἔκθεση του Δημητρίου Νικάκη, διοικητή του 12ου Λόχου[31]

15ον Ἐφεδρ. Σύντ/μα Πεζικοῦ 12ος λόχος
Πολεμικὴ ἐνέργεια τοῦ 12ου Λόχου κατὰ τὴν μάχην τῆς Νικοπόλεως-Πρεβέζης.
Προηγηθεῖσα πορεία τῆς μάχης Νικοπόλεως-Πρεβέζης[32]

Τὴν 6ην ἑσπερινὴν ὥραν τῆς 18ης τοῦ μηνὸς 8βρίου, διετάχθη ὁ λόχος ν' ἀναχωρήσῃ ἐκ Σφελενίκου διὰ Φιλιππιάδα, καὶ ἐκεῖ συνεννούμενος μετὰ τοῦ 11ου λόχου ὅστις θ' ἀφικνεῖτο ἐξ Ἁγ. Γεωργίου, καὶ 2 πυροβολαρχιῶν πεδινῶν νὰ ὁδεύσῃ διὰ Λοῦρον, ὅπως συνεννωθῇ μετὰ τῶν ἐκεῖ εὑρισκομένων ἑτέρων λόχων τοῦ Τάγματος.

Τὴν 8ην ὥραν ἀφίκετο ὁ λόχος εἰς Φιλιππιάδα, καὶ τὴν 8 1/4 ἀνεχώρησε διὰ Λοῦρον, τὴν δὲ 3ην μετὰ τὸ μεσονύκτιον τῆς 18ης, ἀφίκετο μετὰ τοῦ 11ου λόχου εἰς Λοῦρον ἔνθα καὶ κατηυλίσθη. Τὴν 4ην ἀπογευματινὴν ὥραν τῆς 19ης ἀνεχώρησε μετὰ τῶν ἄλλων λόχων τοῦ Τάγματος, ἀκολουθὼν τὴν ἀμαξητὴν ὁδὸν Φιλιππιάδος-Πρεβέζης μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὴν Νικόπολιν, καὶ ἔφθασε περὶ τὸ ἑσπέρας εἰς μικρὰν πέραν τῆς Μονῆς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἀπόστασιν ἔνθα καὶ κατηυλίσθη. Τὴν ἑπομένην ἤτοι τὴν 20ὴν 8βρίου περὶ ὥραν 6ην τῆς πρωΐας ἀνεχώρησε μετὰ τῆς ὅλης δυνάμεως καὶ μετὰ τὴν διάνυσιν ὀλίγων χιλιομέτρων, ἀφίκετο πρὸ τῶν ὑψωμάτων τῆς Νικοπόλεως, ὅπου καὶ ἐσταμάτησε μετὰ τῶν ἄλλων λόχων.

Πολεμικὴ ἀξία τοῦ Λόχου κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην

Ὁ ὑπ' ἐμὲ Λόχος κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἠρίθμη δύναμιν εἰς ἀξιωματικοὺς, ὑπαξιωματικοὺς καὶ στρατιώτας 190 μὲ ἐφοδιασμὸν πυρομαχικῶν 200

---

[31] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1671/Δ/4, [Ἔκθεση Νικάκη] 16.11.1912.

[32] Ἰδιόχειρη σημείωση του Δ. Δούλη στην πρώτη σελίδα της ἐκθεσης του Δ. Νικάκη: *Προσθέτω τὰ ἑξῆς, ὁ λόχος οὗτος παρηκολούθει τὴν μάχην, ἀλλὰ δὲν διετάχθη παρ' ἐμοῦ νὰ δράσῃ καθ' ὃν χρόνον διὰ τοῦ 10 λόχου κατὰ μέτωπον καὶ 9 πλευρικῶς, ὡς εἰς τὴν γενικὴν ἔκθεσίν μου περιγράφεται, ὁ ἐχθρὸς ἐξετοπίζετο ἐκ τῶν προκεχωρημένων αὐτοῦ θέσεων πρὸ τοῦ θεάτρου Νικοπόλεως καὶ πρὸ τοῦ φρουρίου Νικοπόλεως καὶ μέχρι τῆς ἐνάρξεως τῆς τελικῆς πλευρικῆς ἐπιθέσεως, ἐνεργηθείσης παρὰ δύο διμοιριῶν τοῦ 11 λόχου, διότι δὲν ἔλαβον ἀνάγκην τοῦ λόχου τούτου, οὐχ ἧττον ὁ λόχος οὗτος κατὰ τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς μάχης ἔλαβε μέρος εἰς τὸ ἀριστερὸν τῆς παρατάξεως, συντελέσας εἰς τὴν ταχυτέραν ἀπώθησιν τοῦ ἀντιπάλου καὶ ἐγκατάλειψιν τῶν θέσεών του. / Ἐν Βαρλάμι τῇ 22 Νβρίου 1912 / ὁ Διοικητὴς τοῦ Τάγματος Δ. Δούλης Ταγμ. Πεζ.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

φυσιγγίων κατ' ἄνδρα, καὶ 12.000 τοιούτων εἰς τὰ μεταγωγικὰ μάχης, ἡ δὲ σωματικὴ κατάστασις ἀνδρῶν καὶ τὸ ἠθικὸν αὐτῶν εἰς ἐξαίρετον κατάστασιν μετ' ὅλας τὰς κοπώσεις ἃς ὑπέστη ὁ λόχος ἐκ τῶν συχνῶν μετακινήσεων. Ἡ ἐντολὴ ἣν εἶχεν ὁ λόχος ἦτο νὰ παραμείνῃ ἐν τῇ θέσει εἰς ἣν ἐσταμάτησε μετὰ τῶν ἄλλων λόχων καὶ νὰ περιμένῃ διαταγάς.

Στρατιωτικὴ κατάστασις τοῦ ἀντιπάλου

Ἡ κατέχουσα τὰ ἔμπροσθεν τῆς Νικοπόλεως ὑψώματα ἐχθρικὴ δύναμις δὲν ὑπερέβαινε τοὺς 900 ἄνδρας τὸ δὲ ἠθικὸν αὐτῆς ὡς κατὰ τὴν μάχην ἀπεδείχθη εἰς χειρίστην κατάστασιν.

Ἔναρξις τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Νικοπόλεως-Πρεβέζης

Ἅμα τῇ ἀφίξει τοῦ τάγματος πρὸ τῶν ὑψωμάτων τῆς Νικοπόλεως ὁ 10ος λόχος ὁ ἀποτελῶν τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν διετάχθη νὰ καταλάβῃ τὴν κορυφογραμμὴν τῶν ὑψωμάτων τούτων, ὁ δὲ ὑπ' ἐμὲ λόχος, νὰ σταματήσῃ πρὸ τῶν ὑψωμάτων καὶ νὰ περιμένῃ ἕως ὅτου λάβῃ διαταγήν. Καὶ ὁ μὲν 10ος λόχος ἀφ' οὗ κατέλαβε τὴν κορυφογραμμὴν, ἤρχισε βάλλων κατὰ τοῦ ἐχθροῦ τοῦ κατέχοντος ὑψώματά τινα, ἔμπροσθεν τῶν ἐρρειπίων τῆς Νικοπόλεως. Καὶ ἐν ἀρχῇ ὁ ἀγὼν διεξήχθη μεταξὺ τοῦ 10ου λόχου, καὶ τοῦ ἀντιπάλου, μετέπειτα ὅμως ὑπεισῆλθον εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ ἕτερα τμήματα. Ὁ ὑπ' ἐμὲ λόχος, ὁ 7ος καὶ ἡ διμοιρία τῶν ἐθνοφρουρῶν, παρέμειναν ὡς ἐφεδρεία, ἀνέμενον διαταγὰς κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Ταγματάρχου διοικητοῦ. Τὴν στιγμὴν ὅμως καθ' ἣν, ὁ 10ος λόχος πιέσας τὰς προκεχωρημένας γραμμὰς τοῦ ἀντιπάλου διὰ τῶν πυρῶν του ἐξηνάγκασε τοῦτον νὰ ἐγκαταλείπῃ τμηματικῶς τὰς θέσεις του, καὶ νὰ φέρεται πρὸς τὰ ὀπίσω καταλαμβάνων ἑτέρας τοιαύτας πρὸ τῶν ἐρρειπίων τῆς Νικοπόλεως, μία κανονιοφόρος ἐχθρική, πλέουσα ὁλοταχῶς πρὸς τὰς θέσεις ἃς κατεῖχε ὁ ὑπ' ἐμὲ λόχος, καὶ προσεγγίσασα εἰς ἀπόστασιν 500-600 μέτρων ἤρχισε νὰ βάλλῃ κατὰ τῶν τμημάτων τῆς ἐφεδρείας διὰ μυδραλιοβόλων· τότε διέταξα τὴν 3ην διμοιρίαν καὶ κατέλαβε θέσιν παρὰ τὴν παραλίαν, μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ βάλλῃ διὰ ταχέος πυρὸς κατὰ τῆς κανονιοφόρου· ἀφ' ἑνὸς τὰ εὔστοχα πυρὰ τῆς διμοιρίας, ἀφ' ἑτέρου ἔγκαιρος ἐπέμβασις τοῦ πεδινοῦ πυροβολικοῦ, ἠνάγκασαν τὴν κανονιοφόρον νὰ ἀνακρούσῃ πρύμναν, ὡς ἐκ τῶν βλαβῶν ἃς ὑπέστη καὶ νὰ φερθῇ πρὸς τὰ ὀπίσω μὲ μικρὰν ταχύτητα διευθυνομένη πρὸς τὸ ὁρμητήριόν της ὅπου καὶ ἐπιμορφολήθη ἅμα τῇ ἐκεῖ ἀφίξει της. Ἐν ᾧ ταῦτα ἐλαμβανον χώραν, ὁ πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἀγὼν προήγετο, καὶ ὁ ἐχθρὸς ἐγκαταλειμπάνων διαδοχικῶς τὰς προκεχωρημένας θέσεις ἀπεσύρετο ὄπισθεν τῶν ἐρρειπίων τοῦ ἀμφιθεάτρου τῆς Νικοπόλεως. Ἐπειδὴ ὅμως μέχρις ἐκείνης τῆς στιγμῆς, ὁ ὑπ' ἐμὲ λόχος δὲν εἶχε λάβει οὐδεμίαν διαταγήν, καὶ παρέμενεν ἐν τῇ ἀρχικῇ του θέσει μετὰ τοῦ 7ου, καὶ τῆς ὑπὸ τὸν Ἀνθυπ. Λάκκαν διμοιρίας τῶν ἐθνοφρουρῶν, ἐξηναγκάσθην ν' ἀποστείλω τὸν δεκανέα τοῦ ὑπ' ἐμὲ λόχου Στράτον Γεώργ., πρὸς συνάντησιν τοῦ διοικητοῦ τοῦ τάγματος, μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ λάβῃ παρ' αὐτοῦ ὁδηγίας, ἂν ὁ λόχος θὰ ἐξακολουθῇ μένων εἰς τὴν θέσιν ἣν κατέχει, ὡς ἀρχικῶς διετάχθη, ἢ θὰ προχωρήσῃ, πρὸς ποῖαν κατεύθυνσιν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

καὶ μὲ ποῖαν ἐντολήν· ὁ δεκανεὺς μὴ συναντήσας τὸν διοικητὴν τοῦ Τάγματος, ἐζήτησε πληροφορίας περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου παρὰ τοῦ Ταγματάρχου διοικητοῦ τῆς ὅλης δυνάμεως ἐπιτελάρχου κ. Σπηλιάδου, ὅστις τοῦ εἶπε, ὅτι, ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὸν λόχον, καὶ νὰ μένῃ εἰς τὴν θέσιν, ἣν κατέχει, μέχρις ὅτου διατάξῃ οὗτος τὴν ἐκκίνησιν. Μετὰ πάροδον ὀλίγης ὥρας, ἱππεὺς ἀγγελιαφόρος, μοὶ μετεβίβασε διαταγὴν τοῦ ἐπιτελάρχου, νὰ ὁδηγήσω τὸν λόχον καὶ τὴν διμοιρίαν ἐθνοφρουρῶν πλησίον του, πρὸς λῆψιν διαταγῶν· ἀμέσως ὅ τε λόχος, καὶ οἱ ἐθνοφορυροί, ἐτέθησαν ἐν κινήσει καὶ ἦχθησαν πρὸ τῆς Νικοπόλεως, ὅπου ὁ κ. Ἐπιτελάρχης, καὶ ἐτέθησαν ὑπὸ τὰς ἀμέσους αὐτοῦ διαταγάς. Τῇ ἐντολῇ του, εὐθὺς ἀμέσως, ἡ μὲν 1η διμοιρία ὑπὸ τὸν Ἀνθυπολ. κ. Πρωτοπαπᾶν, διετάχθη νὰ ταχθῇ παραπλεύρως τοῦ ἀριστεροῦ τῆς ἀκροβολιστικῆς γραμμῆς τοῦ 10ου λόχου (πλησίον διμοιρίας ὑπὸ Ἀνθυπολ. Κωνσταντινίδην) αἱ δὲ λοιπαὶ 3 διμοιρίαι ὑπὸ τὴν διοίκησίν μου, εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς πρώτης, μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὸ πυροβολεῖον. Καὶ οὕτω ἅπας ὁ λόχος ἀναπτυχθεὶς πρὸς μάχην, ἀπετέλει τὸ ἄκρον ἀριστερὸν τῆς παρατάξεως, μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ ἐκτοπίσῃ τὰ ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἐχθρικὰ τμήματα, ἅτινα συμπιεζόμενα κατὰ μέτωπον, καὶ κατὰ πλευρόν, νὰ ἐξαναγκασθοῦν πρὸς ὑποχώρησιν· πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς ταύτης αἱ διμοιρίαι ἐφέροντο διαδοχικῶς πρὸς τὰ ἔμπρὸς ἀπὸ προκαλύμματος εἰς προκάλυμμα, ἀλληλοϋποστηριζόμεναι, καὶ διὰ τῶν πυρῶν των ἐξαναγκάζουσαι τὸν ἀντίπαλον, νὰ ἐγκαταλείπῃ τὰς θέσεις, ἃς κατεῖχε, πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο, μέχρις ὅτου ὁ ἀντίπαλος ἐγκατέλειψε ταύτας ὁλοσχερῶς καὶ ἀπεσύρθη πρὸς τὸν ἐλαιῶνα Πρεβέζης-Νικοπόλεως καταδιωκόμενος διὰ τῶν πυρῶν τοῦ ὑπ' ἐμὲ λόχου καὶ τοῦ 10ου ἐνεργούντων ἐν ἀδιαλείπτῳ συνοχῇ, μέχρις ὅτου τελείως ἀπεκρύβη εἰς τοὺς ἔξωθεν τῆς Πρεβέζης ἐλαιῶνας. Κατόπιν τῆς τελείας ἐξαφανίσεως τοῦ ἀντιπάλου ἐκ τοῦ πεδίου τοῦ ἀγῶνος, ὁ ὑπ' ἐμὲ λόχος καὶ ὁ 10ος συνετάχθησαν τῇ διαταγῇ τοῦ διοικητοῦ τοῦ Τάγματος καὶ ἦχθησαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φιλιππιάδος Πρεβέζης. Ἡ μάχη ἐθεωρήθη λήξασα, καὶ ὁ ὑπ' ἐμὲ λόχος διετάχθη νὰ σχηματίσῃ τὰς προφυλακάς, ὅπερ καὶ ἔπραξε. Τὴν ἐπομένην ὁ ἀντίπαλος κατόπιν τῆς ἥττης ἣν ὑπέστη, παρέδωκε τὴν πόλιν ἄνευ ὅρων.

Ἐγένετο ἐν Βαρλάμι τῇ 16η Νοεμβρίου 1912

Ὁ Διοικητὴς τοῦ Λόχου Δ. Νικάκης Ὑπολοχαγὸς

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Έκθεση του Δημητρίου Πρωτοπαπᾶ, διοικητή του 12ου Λόχου[33]

15ον Έφεδρ. Σύνταγμα Πεζικοῦ 12ος Λόχος
Πολεμικὴ ἐνέργεια τοῦ 12ου Λόχου κατὰ τὴν μάχην Νικοπόλεως Πρεβέζης

Τὴν 6ην ἑσπερινὴν ὥραν τῆς 18ης Ὀκτωβρίου, διετάχθη ὁ λόχος ν' ἀναχωρήσῃ ἐκ Σμελενίκου καὶ ἐκεῖ συνενούμενος μετὰ τοῦ 11ου λόχου, ὅστις θ' ἀφικνεῖτο ἐξ Ἁγ. Γεωργίου, καὶ δύο πυροβολαρχιῶν πεδινῶν νὰ ὁδεύσῃ διὰ Λοῦρον, ὅπως συνενοθῇ μετὰ τῶν ἐκεῖ εὑρισκομένων ἑτέρων λόχων τοῦ τάγματος.

Τὴν 8ην ὥραν ἀφίκετο ὁ λόχος εἰς Φιλιππιάδα, καὶ τὴν 8 1/4 ἀνεχώρησε διὰ Λοῦρον, τὴν δὲ 3ην μετὰ τὸ μεσονύκτιον τῆς 18ης ἀφίκετο μετὰ τοῦ 11ου εἰς Λοῦρον, ἔνθα καὶ κατηυλίσθη. Τὴν 4ην ἀπογευματινὴν ὥραν τῆς 19ης ἀνεχώρησε μετὰ τῶν ἄλλων λόχων τοῦ Τάγματος, ἀκολουθῶν τὴν ἀμαξητὴν ὁδόν Φιλιππιάδος-Πρεβέζης μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὴν Νικόπολιν, καὶ ἔφθασε περὶ τὸ ἑσπέρας εἰς ὀλίγην πέραν τῆς Μονῆς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἀπόστασιν, ἔνθα καὶ κατηυλίσθη. Ὁ καιρὸς ἦτο καλός, ἡ ὁδὸς ἐπίσης, τὸ δὲ ἠθικὸν τῶν ἀνδρῶν, ὡς καὶ ἡ πειθαρχία, λόγῳ τῆς ὑπό τε τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν ἐνεργουμένης ἀγρύπνου ἐπιτηρήσεως ἀντεπεκρίνετο καθ' ὅλα εἰς τὰς τῶν κανονισμῶν ἀπαιτήσεις.

Τὴν ἑπομένην, ἤτοι τὴν 20ὴν Ὀκτωβρίου περὶ ὥραν 6ην τῆς πρωΐας ἀνεχώρησε μετὰ τῆς ὅλης δυνάμεως, καὶ μετὰ τὴν διάνυσιν ὀλίγων χιλιομέτρων ἀφίκετο πρὸ τῶν ὑψωμάτων τῆς Νικοπόλεως, ὅπου καὶ ἐσταμάτησε μετὰ τῶν ἄλλων λόχων.

Κατόπιν διαταγῆς τοῦ διοικητοῦ τοῦ Τάγματος, ὁ μὲν 10ος λόχος, ὁ ἀποτελῶν τὴν ἐμπροσθοφυλακήν, διετάχθη νὰ καταλάβῃ τὴν κορυφογραμμὴν τῶν ὑψωμάτων τούτων, ὁ δὲ ἡμέτερος λόχος, ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ τότε διοικητοῦ Ὑπολ. Κ. Νικάκη Δ. νὰ σταματήσῃ πρὸ τῶν ὑψωμάτων καὶ νὰ περιμένῃ ἕως ὅτου λάβῃ διαταγήν. Καὶ ὁ μὲν 10ος λόχος ἀφοῦ κατέλαβε τὴν κορυφογραμμὴν ἤρχισε βάλων κατὰ τοῦ ἐχθροῦ τοῦ κατέχοντος ὑψώματά τινα ἔμπροσθεν τῶν ἐρρειπίων τῆς Νικοπόλεως. Καὶ ἐν ἀρχῇ ὁ ἀγὼν διεξήγετο μεταξὺ τοῦ 10ου λόχου καὶ τοῦ ἀντιπάλου, κατόπιν ὅμως ὑπεισῆλθον εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ ἕτερα τμήματα. Ὁ ἡμέτερος λόχος, ὁ 7ος καὶ ὁ οὐλαμὸς τῶν ἐθνοφρουρῶν, παρέμειναν ὡς ἐφεδρεία, ἀνέμενον διαταγὰς κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Ταγματάρχου διοικητοῦ. Τὴν στιγμὴν ὅμως κατὰ τὴν ὁποίαν, ὁ 10ος λόχος πιέσας τὰς προκεχωρημένας γραμμὰς τοῦ ἀντιπάλου διὰ τῶν πυρῶν του, ἐξηνάγκαζε τοῦτον νὰ ἐγκαταλείπῃ τμηματικῶς τὰς θέσεις του, καὶ νὰ φέρεται πρὸς τὰ ὀπίσω καταλαμβάνων ἑτέρας πρὸ τῶν ἐρρειπίων τῆς Νικοπόλεως, μία κανονιοφόρος ἐχθρική, πλέουσα ὁλοταχῶς πρὸς τὰς θέσεις ἃς κατεῖχεν ὁ ἡμέτερος λόχος ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ τότε διοικητοῦ Ὑπολ. Κ. Νικάκη Δ., καὶ προσεγγίσασα εἰς

[33] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1671/Δ/5, [Ἔκθεση Πρωτοπαπά] 31.5.1913.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ἀπόστασιν 500-600 μέτρων ἤρχισε νὰ βάλλῃ κατὰ τῶν τμημάτων τῆς ἐφεδρείας διὰ μυδραλιοβόλων, τότε διέταξεν, ὁ τότε διοικητὴς Ὑπολ. κ. Νικάκης Δ. τὴν 3ην διμοιρίαν, καὶ κατέλαβε θέσιν παρὰ τὴν παραλίαν μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ βάλλῃ διά ταχέως πυρὸς κατὰ τῆς κανονιοφόρου· ἀφ' ἑνὸς τὰ εὔστοχα πυρὰ τῆς διμοιρίας, ἀφ' ἑτέρου ἡ ἔγκαιρος ἐπέμβασις τοῦ πεδινοῦ πυροβολικοῦ, ἠνάγκασαν τὴν κανονιοφόρον νὰ ἀνακρούσῃ πρύμναν ὡς ἐκ τῶν βλαβῶν, ἃς ὑπέστη καὶ νὰ φερθῇ πρὸς τὰ ὀπίσω μὲ μικρὰν ταχύτητα πρὸς τὸ ὁρμητήριόν της, ὅπου καὶ ἐπυρπολήθη ἅμα τῇ ἐκεῖ ἀφίξει της.

Ἐνῷ ταῦτα ἐλαμβανον χώραν, ὁ πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἀγὼν προήγετο, καὶ ὁ ἐχθρὸς ἐγκαταλειμπάνων διαδοχικῶς τὰς προκεχωρημένας θέσεις ἀπεσύρετο ὄπισθεν τῶν ἐρρειπίων τοῦ ἀμφιθεάτρου τῆς Νικοπόλεως. Ἐπειδὴ ὅμως μέχρις ἐκείνης τῆς στιγμῆς, ὁ ἡμέτερος λόχος δὲν εἶχε λάβει οὐδεμίαν διαταγήν, καὶ παρέμενεν ἐν τῇ ἀρχικῇ του θέσει μετὰ τοῦ 7ου, καὶ τῆς ὑπὸ τὸν Ἀνθυπ. Λάκκαν διμοιρίας τῶν ἐθνοφρουρῶν, ἐξηναγκάσθη ὁ τότε διοικητὴς ν' ἀποστείλῃ τὸν δεκανέα τοῦ ἡμετέρου λόχου Στράτον Γεώργ. πρὸς συνάντησιν τοῦ διοικητοῦ τοῦ Τάγματος μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ λάβῃ παρ' αὐτοῦ ὁδηγίας, ἂν ὁ λόχος θὰ ἐξακολουθῇ μένων εἰς τὴν θέσιν ἣν κατέχει, ὡς ἀρχικῶς διετάχθη, ἢ θὰ προχωρήσῃ, πρὸς ποίαν κατεύθυνσιν καὶ μὲ ποίαν ἐντολήν· ὁ δεκανεὺς μὴ συναντήσας τὸν διοικητὴν τοῦ Τάγματος, ἐζήτησε πληροφορίας περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου παρὰ τοῦ Ταγματάρχου διοικητοῦ τῆς ὅλης δυνάμεως ἐπιτελάρχου κ. Σπηλιάδου, ὅστις τοῦ εἶπε, ὅτι, ἔχει ὑπ' ὄψει του τὸν λόχον, καὶ νὰ μένῃ εἰς τὴν θέσιν, ἣν κατέχει, μέχρις ὅτου διατάξῃ οὗτος τὴν ἐκκίνησιν.

Μετὰ πάροδον ὀλίγης ὥρας, ἱππεὺς ἀγγελιαφόρος, μετεβίβασε διαταγὴν τοῦ ἐπιτελάρχου εἰς τὸν τότε διοικητὴν τοῦ λόχου κ. Νικάκην Δ., νὰ ὁδηγήσῃ τὸν λόχον καὶ τὴν διμοιρίαν ἐθνοφρουρῶν πλησίον του, πρὸς λῆψιν διαταγῶν, ἀμέσως ὅ τε λόχος, καὶ οἱ ἐθνοφρουροὶ ἐτέθησαν ἐν κινήσει καὶ ἦχθησαν πρὸ τῆς Νικοπόλεως, ὅπου ὁ κ. Ἐπιτελάρχης, καὶ ἐτέθησαν ὑπὸ τὰς ἀμέσους αὐτοῦ διαταγάς τῇ ἐντολῇ του, εὐθὺς ἀμέσως ἡ μὲν πρώτη διμοιρία ὑπὸ τὴν διοίκησίν μου, διετάχθη νὰ ταχθῇ παραπλεύρως τοῦ ἀριστεροῦ τῆς ἀκροβολιστικῆς γραμμῆς τοῦ 10ου λόχου (πλησίον διμοιρίας ὑπὸ Ἀνθυπολ. Κωνσταντινίδην) αἱ δὲ λοιπαὶ 3 διμοιρίαι ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ τότε διοικητοῦ τοῦ λόχου Ὑπολ. κ. Νικάκη Δ., εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς πρώτης, μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὸ πυροβολεῖον. Καὶ οὕτω ἅπας ὁ λόχος ἀναπτυχθεὶς πρὸς μάχην, ἀπετέλει τὸ ἄκρον ἀριστερὸν τῆς παρατάξεως, μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ ἐκτοπίσῃ τὰ ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἐχθρικὰ τμήματα, ἅτινα συμπιεζόμενα κατὰ μέτωπον, καὶ κατὰ πλευρόν, νὰ ἐξαναγκασθοῦν πρὸς ὑποχώρησιν· πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς ταύτης αἱ διμοιρίαι ἐφέροντο διαδοχικῶς πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἀπὸ προκαλύμματος εἰς προκάλυμμα, ἀλληλοϋποστηριζόμεναι, καὶ διὰ τῶν πυρῶν των ἐξαναγκάζουσαι τὸν ἀντίπαλον νὰ ἐγκαταλείπῃ τὰς θέσεις ἃς κατεῖχε πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο, μέχρις ὅτου ὁ ἀντίπαλος ἐγκατέλειψε ταύτας ὁλοσχερῶς καὶ ἀπεσύρθη πρὸς τοὺς ἐλαιῶνας Πρεβέζης-Νικοπόλεως, καταδιωκόμενος διὰ τῶν πυρῶν τοῦ ἡμετέρου λόχου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

καὶ τοῦ 10ου ἐνεργούντων ἐν ἀδιαλείπτῳ συνοχῇ, μέχρις ὅτου τελείως ἀπεκρύβη εἰς τοὺς ἔξωθεν τῆς Πρεβέζης ἐλαιῶνας· κατόπιν τῆς τελείας ἐξαφανίσεως τοῦ ἀντιπάλου ἐκ τοῦ πεδίου τοῦ ἀγῶνος, ὁ ἡμέτερος λόχος καὶ ὁ 10ος συνετάχθησαν τῇ διαταγῇ τοῦ διοικητοῦ τοῦ Τάγματος καὶ ἦχθησαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φιλιππιάδος Πρεβέζης. Ἡ μάχη ἐθεωρήθη λήξασα, καὶ ὁ ἡμέτερος λόχος διετάχθη νὰ σχηματίσῃ τὰς προφυλακάς, ὅπερ καὶ ἔπραξε. Τὴν ἐπομένην ὁ ἀντίπαλος κατόπιν τῆς ἥττης ἣν ὑπέστη, παρέδωκε τὴν πόλιν ἄνευ ὅρων.

Ἐγένετο ἐν Κλεισούρᾳ τῇ 31 Μαΐου 1913

Δημ. Πρωτοπαπᾶς ἀνθυπολ. Πεζ.

Ἔκθεση του Διοικητή Πυροβολικού Ελ. Αναγνωσταρά[34]

Ἔκθεσις ἐπιχειρήσεως κατὰ Πρεβέζης ὑπὸ τοῦ ὑποφαινομένου ὡς Διοικητοῦ τοῦ Πυροβολικοῦ κατὰ τὴν ἐπιχείρησιν

Πρὸς

τὸν κ. Διοικητὴν 3ης Μοίρας τοῦ 4ου Πεδ. Πυροβολικοῦ Συντάγματος

Τὴν 19 Ὀκτωβρίου 1912 περὶ τὴν 10 π.μ. ὥραν διετάχθην ἐν Λούρῳ ὑπὸ τοῦ κ. Διοικητοῦ τοῦ μικτοῦ ἀποσπάσματος κ. Σπηλιάδου ταγματάρχου ἵνα τὸ πυροβολικόν, ἀποτελούμενον ἐκ τῶν 6ης καὶ 9ης πεδινῶν πυροβολαρχιῶν, ᾖ ἕτοιμον πρὸς ἀναχώρησιν τὴν 4 ½ μ.μ. ὥραν καὶ νὰ βαδίσωμεν μετὰ τῶν λοιπῶν ἐν ἐπισταθμίᾳ εὑρισκομένων σωμάτων πρὸς τὴν Μονὴν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ἀπέχουσαν περὶ τὰ 8 χιλιόμετρα· μοὶ ἐξέθηκε δὲ ἐπὶ τοῦ χάρτου τὸ σχέδιον τῆς ἐπιχειρήσεως, ἥτις ἂν ἀπέβαινεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὑπὲρ ἡμῶν θὰ ἐτροποποιεῖτο ἀναλόγως πρὸς τὰς παρουσιασθησομένας ἀνάγκας τῆς μάχης.

Εἰς τοὺς Ἁγίους δ' Ἀποστόλους ἔλαβον τὴν ἑξῆς διαταγήν: Νὰ εἶμαι ἕτοιμος μετὰ τῶν πυροβολαρχιῶν πρὸς ἀναχώρησιν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης πρὸς Πρέβεζαν καὶ νὰ ταχθῶ ἐν τῇ φάλαγγι κατὰ τὴν πορείαν τὴν 5 ½ πρωϊνὴν τῆς ἐπομένης, ὅπερ καὶ ἀκριβῶς ἐξετελέσθη.

Βαδίσας μετὰ τῶν πυροβολαρχιῶν εἰς ἀπόστασιν 5 περίπου χιλιομέτρων μετέβην κατόπιν παρὰ τῷ κ. Διοικητῇ τοῦ ἀποσπάσματος διὰ νὰ λάβω διαταγὰς & προβῶμεν εἰς ἀναγνώρισιν τῶν θέσεων ἃς ὤφειλε νὰ καταλάβῃ τὸ πυροβολικὸν & καθορισθῇ ὅ,τι σχετικὸν μὲ τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ.

Ὁ κ. διοικητὴς τοῦ ἀποσπάσματος μὲ παρέπεμψεν εἰς τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὅλης φάλαγγος εὑρισκόμενον Ταγματάρχην κ. Δούλην, ὅστις μοὶ εἶπεν ἐγνώριζε τὸ ἔδαφος. Ἐπειδὴ ὅμως οὗτος εὑρίσκετο μακρὰν περὶ τὸ χιλιόμετρον συμπαρέλαβον μετ' ἐμοῦ καὶ τοὺς διοικητὰς τῶν πυροβολαρχιῶν, ἀνεκοίνωσα εἰς αὐτὸν τὰς διαταγὰς τοῦ διοικοῦντος τὸ ἀπόσπασμα, ἀλλὰ δὲν μὲ συνόδευσε εἰς

[34] ΓΕΣ/ΛΙΣ, φ. 1671/Δ/4, [Ἔκθεση Αναγνωσταρά] 24.10.1912.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τὴν ἀναγνώρισιν τῶν θέσεων, ὡς μὴ δυνάμενος νὰ ἐγκαταλείπῃ τὸ ὑπ' αὐτοῦ διοικούμενον τμῆμα, μοὶ ἔδειξεν ὅμως μίαν κορυφογραμμὴν ὡς τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Διοικητοῦ ἐννοούμενα ὑψώματα τὰ καλούμενα ὑψώματα τοῦ Φλαμπούρου.

Ἀμέσως τότε διέταξα νὰ μείνωσιν αἱ πυροβολαρχίαι ἐν ἀναμονῇ ὄπισθεν, ἐγὼ δὲ μετὰ τῶν πυροβολαρχῶν & τοῦ συνδέσμου μετέβην πρὸς τὰ ἄνω ὑψώματα, ἀλλὰ ταῦτα εὑρίσκοντο ὄπισθεν δύο κορυφογραμμῶν ἔτι, ἐν τούτοις ὡς θέσιν ὑποδειχθεῖσαν παρὰ γνώστου τοῦ ἐδάφους ὑπεχρεώθημεν νὰ τὴν ἐρευνήσωμεν, δαπανήσαντες χρόνον τινά, κατόπιν μετέβημεν εἰς τὸ δεύτερον ὕψωμα & εἰς τοῦτο ἐδαπανήσαμεν ἀρκετὸν χρόνον, ὥστε ἠναγκάσθημεν νὰ μεταβῶμεν & εἰς τὸ τρίτον ὅπου διεκρίναμεν ἀκόμη ἀνιχνευτὰς ἱππεῖς ἐκ τῶν ἡμετέρων, ἐκεῖ εὕρομεν & τὴν φάλαγγα τοῦ πεζικοῦ βαδίζουσαν παραλλήλως τῶν κορυφογραμμῶν.

Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐρεύνης μας πρὸς καθορισμὸν τῆς θέσεως ἣν θὰ κατείχωμεν διὰ νὰ βάλλωμεν κατὰ τὰς πιθανὰς ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ κατεχομένας θέσεις ἐχθρικοῦ πυροβολικοῦ ἀντηλλάγησαν καὶ οἱ πρῶτοι πυροβολισμοὶ μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων στρατευμάτων, δεξιώτερον πολὺ ἡμῶν, διέταξα τοὺς λοχαγοὺς νὰ ὁδηγήσωσι τὰς πυροβολαρχίας των, καθορίσας τὰς θέσεις τῶν πυροβολαρχιῶν, αἵτινες εὑρίσκοντο ἐν ἀναμονῇ πολὺ μακρὰν πλέον λόγῳ τῶν κακῶν πληροφοριῶν ἃς ἐλάβομεν.

Ἐγὼ παρέμεινα ἐκεῖ ὅπως ἀντιληφθῶ τὰς θέσεις τῶν ἐχθρικῶν πυροβόλων καὶ ὑποδείξω ταύτας εἰς τοὺς πυροβολάρχας. Ἐν τούτοις ἤρχισε νὰ βάλλῃ & τὸ ἐχθρικὸν πυροβολικόν, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ βάλλῃ & κατὰ τῶν πυροβολαρχιῶν κατὰ τὴν προσπέλασιν διὰ τὴν κατάληψιν τῶν θέσεών των· ἐκτὸς τούτου καὶ μία βενζινάκατος ἐχθρικὴ ἐπλησίασε βάλλουσα ἐκ τῶν ὄπισθεν τὸ πεζικὸν & ἥτις δὲν θὰ ἄφηνε βεβαίως τα πυροβολικὸν νὰ βαδίσῃ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἥτις καθ' ὅλον τὸ μῆκος της ἦτο παραλιακή.

Οἱ λοχαγοὶ πρὸ τοῦ κινδύνου τούτου ἔταξαν τὰς πυροβολαρχίας των ἀμέσως ἐπὶ τῆς ὁδοῦ βάλλοντες ἐναντίον ταύτης & ἀφ' οὗ κατέστρεψαν αὐτήν, δι' ἑνὸς μόνον οὐλαμοῦ ἑκάστη πυροβολαρχία ὡς ἐκ τῆς θέσεώς των ἠδυνήθησαν να βάλωσιν ἐναντίον ἑνὸς πυροβολείου· τοὺς ἑτέρους οὐλαμοὺς ἐθέσαμεν ἐν ἐπιτηρήσει ἐναντίον δύο πλοίων ἅτινα περιέπλεον & τῶν οποίων ἡ ἐθνικότης δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξακριβωθῇ & ἅτινα κατὰ τὸν πλοῦν των ἐφάνησαν μὲ ἐχθρικὰς ἀλλὰ καὶ ἀμφιβόλους διαθέσεις. Ἅμα τὸ πυροβολεῖον ἐσίγησε καὶ σχεδὸν ἐβεβαιώθημεν ὅτι τὰ πλοῖα δὲν ἦσαν ἐχθρικὰ διέταξα τὴν μίαν τῶν πυροβολαρχιῶν νὰ βαδίσῃ εἰς τὴν προεκλεχθεῖσαν θέσιν της, ὑποστηριζομένην κατὰ τὴν προσπέλασίν της ὑφ' ὁλοκλήρου τῆς ἄλλης πυροβολαρχίας, ἥτις ἠδυνήθη νὰ τάξῃ & τὸν δεύτερον οὐλαμὸν ἐναντίον τοῦ ἄνω πυροβολείου. Ἐβάδισα μετ' αὐτῆς ἀλλ' ἤδη ἀναφαίνεται δεύτερον ἐν ἐπιφανείᾳ πλοῖον ἕτερον πυροβολεῖον βάλλον ἐνατίον τῶν ἡμετέρων, ἔταξα τὸν ἕνα τῶν οὐλαμῶν ἐναντίον τοῦ πυροβολείου τούτου, τὸν δ' ἕτερον ἠθέλησα να τὸν τάξω ἵνα παρακολουθήσω τὴν πορείαν του ἡμετέρου πεζικοῦ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἐναντίον τοῦ δευτέρου τούτου οὐλαμοῦ ἔβαλλε τὸ ἐχθρικὸν πυροβολικὸν ὥστε νὰ μὲ ἐξαναγκάσῃ & διὰ τοῦ δευτέρου τούτου οὐλαμοῦ νὰ διατάξω να βάλλωσιν ἐναντίον του, συνάμα διέταξα τὴν δευτέραν πυροβολαρχίαν προστατευομένην ἀπὸ τὰ πυρὰ τῆς πρώτης νὰ ἔλθῃ καὶ ταχθῇ ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων διὰ νὰ ἐνισχύσωμεν τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν τοῦ ἡμετέρου πεζικοῦ.

Τὸ ἔργον τοῦτο ὅμως κατέστη δυσχερέστατον ἐλλειψει πληροφοριῶν περὶ τῶν κατεχομένων θέσεων ὑπὸ τῶν ἡμετέρων & τῶν ἀντιπάλων & μόλις μετὰ βίας τῇ χρήσει διοπτρῶν ἠδυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ποῦ εὑρίσκετο συγκέντρωσις ἐχθρῶν ἀντιτάσσουσα ἀντίστασιν, ἀλλὰ καὶ τοῦτο μὲ τὴν πρόοδον τῆς μάχης κατέστη δυσχερέστατον, ὥστε νὰ μᾶς ἀναγκάσῃ πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ νὰ βάλωμεν κατὰ τῶν ἡμετέρων νὰ διαταχθῶσιν αἱ πυροβολαρχίαι νὰ βάλλωσι μακρὰν ὅπου συστάδες δένδρων καὶ τοίχων καὶ ἐν τέλει νὰ ἐκτελέσωσι μακροτάτην ἐρευνητικὴν βολὴν ἐντὸς τοῦ ἐλαιῶνος χωρὶς νὰ φαίνεται στόχος, ἀλλ' ὅπου ὑπεθέτομεν ὅτι ἠδύναντο νὰ γίνωνται συνάξεις τῶν ἐχθρῶν ὑποχωρούντων.

Ἀλλὰ τὸ ἔργον ἡμῶν ἐδυσχεραίνετο διότι ὄχι μόνον αἱ διαταγαὶ τοῦ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἀποσπάσματος διὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ πυροβολικοῦ δὲν μετεβιβάζοντο ἀπ' εὐθείας εἰς ἐμὲ, ἂν καὶ πρὸς τοῦτο εἶχον ὁρίσει σύνδεσμον τὸν ἀνθυπολοχαγὸν τοῦ ὑλικοῦ πυροβολικοῦ κ. Ζερβέαν, ἀλλὰ δι' ἀγγελιοφόρων παντὸς βαθμοῦ· ἐκτὸς ὅμως τούτου ἀνεμειγνύοντο διὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ πυροβολικοῦ καὶ ἄτομα παντὸς βαθμοῦ μηδεμίαν ἔχοντα θέσιν ἢ ἁρμοδιότητα ἢ ἐντολὴν ὡς σύνδεσμοι, τινὰ δὲ τούτων ἀνήκοντα εἰς ὑπηρεσίας μηδεμίαν ἐχούσας σχέσιν μὲ τὴν μάχην ὡς συζυγαρχίας κλπ., ἐν τούτοις ὅμως ἐδαπανῶμεν χρόνον πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς ἰδιότητός των διὰ τὰ λεγόμενα ὑπ' αὐτῶν & ἅτινα ἀπηυθύνοντο πολλάκις πρὸς τοὺς οὐλαμούς, οἵτινες δὲν ἐξετέλουν εἰμὴ τὰς διαταγὰς ἃς ἐλάμβανον παρ' ἐμοῦ, ἀλλ' ὁπωσδήποτε ἀπηχολοῦντο κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ πυρὸς.

Δὲν παραλείπω δὲ ν' ἀναφέρω ὅτι ἡ διαγωγὴ ἐν γένει τοῦ προσωπικοῦ ὑπῆρξε πειθαρχικωτάτη θαρραλέα & ἀνδρικὴ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν πάσης διαταγῆς & ὅτι αἱ ὑπ' ἐμὲ πυροβολαρχίαι συνετέλεσαν τὰ μέγιστα εἰς τὴν εὐτυχῆ διεξαγωγὴν τοῦ ἀγῶνος.

Ἐν Στρεβίνῃ τῇ 24 Ὀκτωβρίου 1912

Ἐλ. Ἀναγνωσταρὰς Λ/γὸς Πυρ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τηλεγράφημα του Κωνσταντίνου Σαπουντζάκη, αρχηγού του Στρατού Ηπείρου[35]

ΑΡΧΗΓΕΙΟΝ ΣΤΡΑΤΟΥ
Λίαν ἐπεῖγον Τηλεγραφικῶς
ΠΡΟΣ Πρωθυπουργὸν Ἀθήνας
Ἐθνικὴ σημαία κυματίζει ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τοῦ φρουρίου Πρεβέζης. Τὸ ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ἐπιτελοῦς μου Ταγματάρχου Σπηλιάδου Τμῆμα Στρατοῦ μετὰ τῶν ὑπὸ τὴν διοίκησὶν του ἐθελοντῶν Κρητῶν καὶ Ἠπειρωτῶν, ἀφοῦ ἐξεπλήρωσε γενναίως τὸ καθῆκον του διεξαγαγὸν ἐν Νικοπόλει ἀγῶνα κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ἀπεγνωσμένως καὶ πεισμόνως ἀντιστάντος, εἰσῆλθε σήμερον τὴν 2^{αν} ὥραν μετὰ μεσημβρίαν εἰς τὴν πόλιν, γενόμενον ἐνθουσιοδέστατα δεκτὸν ὑπὸ τῶν κατοίκων Πρεβέζης.

Ὁ ἀγὼν ἤρξατο χθὲς τὴν ἑβδόμην καὶ ἡμίσειαν τῆς πρωΐας ἔληξε δὲ τὴν ἑσπέραν περὶ τὴν 5^{ην} ὥραν, ἐξαναγκασθέντος τοῦ ἐχθροῦ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς ὀχυρὰς αὐτοῦ θέσεις ἐνισχυμένας διὰ πυροβολικοῦ καὶ καταφύγῃ εἰς Πρέβεζαν. Οἱ ἡμέτεροι ἐτήρησαν τὰς θέσεις των, προτιθέμενοι σήμερον τὴν πρωΐαν, καθ' ἃς εἶχον δώσει ὁδηγίας εἰς τὸν διοικητὴν τμήματος στρατοῦ, νὰ ἐκβιάσωσι τὴν φρουρὰν εἰς παράδοσιν δι' ἐπιθέσεως κατὰ τῆς πόλεως. Σήμερον ὅμως προσῆλθον εἰς τὸ στρατόπεδον περὶ τὴν τετάρτην καὶ ἡμίσειαν πρὸ μεσημβρίας οἱ ἐν Πρεβέζῃ Πρόξενοι τῆς Αὐστρίας, Ρωσίας καὶ Ἀγγλίας, ἀκολουθούμενοι ὑπὸ τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ Διοικητοῦ τῆς πόλεως, αἰτούμενοι ὅπως ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τοῦ διοικητοῦ τοῦ ἡμετέρου τμήματος στρατοῦ γίνωσι δεκτοὶ οἱ ἀκόλουθοι ὅροι παραδόσεως.

Πρῶτον. Παράδοσις τῆς φρουρᾶς εἰς τὸν ἡμέτερον τακτικὸν στρατόν.

Δεύτερον. Προστασία τῶν κατοίκων, ἀξιωματικῶν, ὁπλιτῶν καὶ οἰκογενειῶν αὐτῶν.

Τρίτον. Νὰ μὴ θιγῇ ἡ φιλοτιμία τῶν τε Κυβερνητικῶν ὑπαλλήλων καὶ τῶν ἀξιωματικῶν.

Τοὺς ὅρους τούτους ὁ Διοικητὴς τῶν ἡμετέρων δυνάμεων ἀπεδέχθη ἐπ' ὀνόματί μου.

Παρεδόθησαν αἰχμάλωτοι τετρακόσιοι πεντήκοντα τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, ἀφοῦ κατετέθησαν τὰ ὅπλα των, ἐν οἷς τεσσαράκοντα περίπου ἀξιωματικοί, εἰς οὓς ἐπετράπη νὰ φέρωσι τὰ ξίφη των μέχρι τῆς εἰς τὸ πλοῖον ἐπιβιβάσεὼς των. Ἔτι δὲ παρεδόθησαν αἰχμάλωτοι, καταθέσαντες ἐπίσης τὰ ὅπλα, ἑκατὸν πεντήκοντα Τουρκαλβανοὶ μετὰ τῶν φυλάρχων των, οἵτινες συνεπολέμησαν μετὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ.

Περιῆλθον εἰς χεῖρας μας πυροβόλα καὶ ἄλλο ὑλικὸν πολέμου.

Παντὸς τοῦ ἐγκαταλειφθέντος ὑλικοῦ διέταξα τὴν ἀπογραφήν.

Ὁ ἐχθρὸς κατὰ τὸν χθεσινὸν ἀγῶνα ὑπέστη μεγάλας ἀπωλείας. Ἐκ δὲ τῶν

[35] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1907/Α/24.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ἡμετέρων ἐφονεύθησαν περὶ τοὺς δέκα, ἐν οἷς ὁ ἔφεδρος ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ Πεζικοῦ Βάρθης, ἐπληγώθησαν δὲ 54.

Ὀνομαστικὸς κατάλογος πάντων τούτων θέλει ἀποσταλῆ μόλις καταρτισθῆ.

Οἱ αἰχμάλωτοι μεταφέρονται ἀπόψε εἰς Λευκάδα μὴ ἐπιτρεπόντων τῶν ἐν Πρεβέζῃ μεταγωγικῶν μέσων περαιτέρω διακίνησιν.

Λιέταξα ἀστυνομικὴν διεύθυνσιν Λευκάδος φροντίσῃ περὶ συντηρήσεως καὶ φρουρήσεως αὐτῶν αἰτουμένη ἐνίσχυσίν της παρὰ τῶν ἀγημάτων τῶν τεσσάρων ἀτμομυοδρομόνων. Παρεκάλεσα τὸν Διοικητὴν τῆς Ναυτικῆς μοίρας νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς μεταφορᾶς ἐκ Λευκάδος τῶν αἰχμαλώτων τούτων ὡς τάχιστα εἰς Πάτρας, ἐν ἀνάγκῃ καὶ διὰ τῶν ἀτμομυοδρομόνων καὶ νὰ εἰδοποιήσῃ ἐγκαίρως τὸ φρουραρχεῖον Πατρῶν ὅπως λάβῃ μέτρα περὶ συντηρήσεως καὶ φρουρήσεως τῶν αἰχμαλώτων.

Ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ ὑπῆρχε τουρκικὸν τορπιλλικὸν (Ἀττάλεια) τὸ ὁποῖον ἐβύθισαν χθὲς οἱ Τοῦρκοι. Αἱ δὲ δύο ἐν τῷ αὐτῷ κόλπῳ εὑρισκόμεναι βενζινάκατοι ἐπυρπολήθησαν ὑπὸ τοῦ πυροβολικοῦ τοῦ ἡμετέρου Στρατοῦ.

Κρίνω σκόπιμον διὰ τὸ διοικητικὸν ἐν γένει μέρος νὰ διαταχθῇ καὶ ἔλθῃ ἐνταῦθα ἀμέσως ὁ τέως Πρόξενος μετὰ τοῦ διερμηνέως αὐτοῦ, οἵτινες καὶ λόγῳ τῆς γνώσεως τῶν προσώπων καὶ πραγμάτων θὰ παρέχωσι τὰς ὑπηρεσίας των καὶ εἰς τὸ στράτευμα.

Λιέταξα τὰ δέοντα πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως.

Τηλεγραφήματά σας πέμψατέ μοι εἰς Ἄρταν ὅπου ἐπανέρχομαι ἀπόψε.

Πρέβεζα 21 Ὀκτωβρίου 1912 ὥρα 4 μ.μ.

Κ.Σ. [υπογραφή, Κ. Σαπουντζάκη]

Η μάχη, λοιπόν, της Νικοπόλεως, στις 20 Οκτωβρίου 1912, που άρχισε στις 7.30 το πρωί του Σαββάτου και περαιώθηκε με τις τελευταίες βολές πυροβολικού *περὶ τὴν 6ην τῆς ἑσπέρας*, και *ἧς ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ κατατρόπωσις τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἐν τῇ πόλει καταφυγὴ του*,[36] κατέληξε στην παράδοση της Πρέβεζας με μικρές σχετικά απώλειες. Αναφέρεται ότι «τα εθελοντικά Σώματα Ηπειρωτών Προσκόπων κατέλαβον το τουρκικό πυροβολείο του κόλπου Μύτικα και εκτελέσθηκαν μερικές βολές πυροβολικού κατά του φρουρίου που είναι στην Πρέβεζα» και ότι «οι ελληνικές απώλειες κατά τη μάχη της Νικοπόλεως ανήλθαν σε 10 νεκρούς και 54 τραυματίες».[37] Ο διοικητής του Αποσπάσματος αναφέρει ότι *αἱ ἀπώλειαι τῶν Τούρκων ἀνῆρχοντο εἰς 250 περίπου νεκροὺς καὶ τραυματίας. Αἱ ἰδικαί μας δὲν ὑπερέβησαν τοὺς 10 νε-*

[36] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1907/Α/5, [Έκθεση Σπηλιάδη] 1.5.1913.
[37] ΓΕΣ/ΔΙΣ 1991, 28, 29.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κροὺς καὶ 60 τραυματίας.[38] Ο διοικητής του 3ου τάγματος, ότι *ὁ ἐχθρὸς ἔσχε φονευθέντας περὶ τοὺς 60 καὶ πληγωθέντας περὶ τοὺς 150 ἡμεῖς δὲ καίτοι ἐπιτιθέμενοι ἔσχομεν τὰς ἑξῆς ἀπωλείας:*

Διμοιρία ἐθνοφρουρῶν		*ὁπλ.*	*φονευθέντες*	*2*	*πληγωθέντες*	*3*
9ος Λόχος	*ἀξιωμ. πληγ. 1*	*»*	*»*	*1*	*»*	*14*
10ος »		*»*	*»*	*2*	*»*	*18*
11ος »		*»*	*»*	*1*	*»*	*11*
[9ος, 10ος, 11ος Λόχος	» 1,	»	»	6	»	46][39]

Ο διοικητής του 9ου λόχου: *φονευθ. οπλ. 1, πληγ. οπλ. 14, πληγ. αξ. 1.*[40]
Ο διοικητής του 10ου λόχου: *φονευθ. οπλ. 4, πληγ. οπλ. 21.*[41]
Ο διοικητής του 11ου λόχου: *φονευθ. οπλ. 1, πληγ. οπλ. 11.*[42]
Ο ε.α. υποστράτηγος Π. Αρταβάνης –ενδελεχώς ασχοληθείς με την ιστορία του 15 Σ/τος– μας παρέσχε (13.10.1998) διευκρινίσεις ως ακολούθως:

Νεκροί: Ανθ/γός (ΠΖ) Βάρθης Κων/νος (αναφορά Σπηλιάδου)[43]
Ανθ/στής (ΠΖ) Καλύβας Μενέλαος[44]
Εθελοντής έφ. Ανθγός Μπάλκος Κων/νος (κατά τον υποστράτηγο Αλέξανδρο Παπαγεωργίου)

Παραθέτει εν συνεχεία τα ονόματα δύο λοχιών, δύο δεκανέων, σαρανταπέντε οπλιτών, των οποίων «δεν κατέστη δυνατόν να διευκρινισθεί ποιοι τυγχάνουν νεκροί ή τραυματίαι».

Τα ονόματα των φονευθέντων δεν αναφέρονται στις ανωτέρω εκθέσεις. Στα αρχεία ΓΕΣ/ΔΙΣ (Φάκελος 8ης Μεραρχίας κλπ.) δεν υπάρχει καμιά άλλη σχετική πληροφορία. Στο δίτομο *Ἀγῶνες καὶ Νεκροὶ 1830-1930* (μοναδικό αντίτυπο του οποίου βρήκαμε στη Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού), όπου αναλυτικά και αλφαβητικά αναγράφονται τα ονόματα φονευθέντων ή καθ' οιονδήποτε τρόπο (ασθένεια κλπ.) απωλεσθέντων, στον πρόλογο σημειώνεται ότι «ἐνδεχόμεναι παραλήψεις ὀνομάτων εἶναι πιθαναί, ἐλλείψει πληρεστέρων στοιχείων»,[45] αναγράφεται δε μόνο ο «Μπάλκος Κωνσταντῖνος τοῦ Θεοδ. 21.10.1912, μάχη Νικοπόλεως».[46]

Η παράθεση των ανωτέρω κειμένων, τα οποία μετά από έρευνες σε αρχεία

---

[38] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1907/Α/5, [Έκθεση Σπηλιάδη] 1.5.1913.
[39] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1671/Δ/1, [Έκθεση Δούλη] 18.11.1912.
[40] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1671/Δ/4, [Έκθεση Κοσμόπουλου] 3.6.1913.
[41] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1671/Δ/4, [Έκθεση Ασημακόπουλου] 24.11.1912.
[42] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1671/Δ/4, [Έκθεση Πετροπουλάκη] 16.11.1912.
[43] Προφανώς πρόκειται περί του αρχικώς τραυματισθέντος και όχι άμεσα φονευθέντος ανθ/γού Κ. Βάρθη.
[44] ΜΣΝΕ 1929-1930, V, 400.
[45] ΓΕΣ/ΔΙΣ 1930, Ι, Πρόλογος.
[46] ΓΕΣ/ΔΙΣ 1930, Ι, 96.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κλπ. συγκεντρώθηκαν, ας είναι μια μικρή συμβολή στη διάσωση της ιστορικής μνήμης και της ιστορίας της πόλης μας.

Αρχειακό υλικό

Γενικό Επιτελείο Ναυτικού – Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού, Αθήνα
ΓΕΝ/ΥΙΝ, Δ/γή αρ. 23/3.10.1912

Γενικό Επιτελείο Στρατού – Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αθήνα
ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1424/Γ/7
ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1671/Γ/4, [Έκθεση Αντωναρόπουλου] 25.11.1912· [Έκθεση Κωνσταντινίδη] 30.5.1913
ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1671/Δ/1, [Έκθεση Δούλη] 18.11.1912
ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1671/Δ/3, [Έκθεση Κότταρη] 29.5.1913
ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1671/Δ/4, [Έκθεση Αναγνωσταρά] 24.10.1912· [Έκθεση Κότταρη] 12.11.1912· [Εκθέσεις Ασημακόπουλου] 15.11.1912· 24.11.1912· [Έκθεση Νικάκη] 16.11.1912· [Εκθέσεις Πετροπουλάκη] 16.11.1912· 1.6.1913· [Έκθεση Κοσμόπουλου] 3.6.1913
ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1671/Δ/5, [Έκθεση Πρωτοπαπά] 31.5.1913
ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1907/Α/5, [Έκθεση Σπηλιάδη] 1.5.1913
ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1907/Α/24

Βιβλιογραφία

ΓΕΣ/ΔΙΣ 1930 = ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ, ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΡΑΤΟΥ, 1930, *Αγώνες και Νεκροί 1830-1930*, Ι-ΙΙ, Αθήνα

ΓΕΣ/ΔΙΣ 1991 = ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ, ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΡΑΤΟΥ, 1991, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913. Τόμος Β΄: Επιχειρήσεις κατά των Τούρκων στην Ήπειρο (Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος)*, Αθήνα

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 1992, *Η απελευθέρωση της Πρέβεζας. Γεγονότα και μαρτυρίες του Οκτωβρίου 1912*, Αθήνα

ΜΣΝΕ, 1929-1930, *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια*, Ι-VI, Αθήνα

ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ Β., 1981, s.v. Βαλκανικοί Πόλεμοι, στο: *Εγκυκλπαίδεια Πάπυρος-Larousse-Britannica*, τ. 13ος, Αθήνα, 212-216

ΤΑΛΛΑΡΟΣ Ι., 1957, Μια ένδοξη ναυτική σελίδα, εφημ. *Αγών Πρεβέζης*, φ. 138, 21.10.1957, 1

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Περικλής Δ. ΣΚΕΦΕΡΙΣ

Ἡ παράδοσις τῆς Πρεβέζης (21.10.1912)

Μία σχετικὴ ἀνέκδοτος ἔκθεσις τοῦ τότε ὑποπροξένου τῆς Ρωσσίας εἰς Πρέβεζαν Δ. Σκέφερι[1]

Ηδοθεῖσα πρὸς τὴν στρατιὰν Ἠπείρου ἐντολὴ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Βαλκανικοῦ πολέμου ἦτο νὰ περιορισθῇ εἰς ἄμυναν, ὑποχωροῦσα ἐν ἀνάγκῃ πρὸς τὸ Ἀγρίνιον.

Ὁ ἀρχηγὸς ὅμως τῆς στρατιᾶς Σαπουντζάκης καὶ οἱ ἀποτελοῦντες τὸ δυναμικὸν πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν ἐπιτελεῖον του, φέροντος βαρέως τὸ ἄχαρι τοῦτο ἔργον, ἀπεφάσισαν ὁμοφώνως ν' ἀναλάβουν ἐπιθετικὴν δρᾶσιν. Μὴ ἀναμένοντες ἐνισχύσεις δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συνεχίσουν τὴν ἐξαπολυθεῖσαν κατὰ μέτωπον ἐπίθεσιν τοῦ ὀλιγαρίθμου στρατοῦ των.

Ἐπιθυμοῦντες ὅμως νὰ προλάβουν τὰς ἐπὶ τῆς Ἠπείρου μηχανορραφίας τῆς Ἰταλίας, ἀπεφάσισαν νὰ στραφοῦν κατὰ τῆς Πρεβέζης καὶ Χειμάρρας, ὅπου θὰ ἦτο δυνατὴ καὶ ἡ ἐνίσχυσις τοῦ στόλου.

Κατόπιν τούτου ἐξαπέλυσαν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἐν Νικοπόλει Τουρκικῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὰς ἔκεῖ ὀχυρὰς θέσεις καὶ νὰ ἀποσυρθοῦν εἰς Πρέβεζαν.

Ἐν ὄψει τῶν καταστροφῶν, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐπηκολούθουν ἐκ τῆς συνεχίσεως τοῦ ἀγῶνος ἐν τῇ πόλει, ὁ ἐκ Πρεβέζης Ἕλλην ὑποπρόξενος τῆς Ρωσσικῆς αὐτοκρατορίας Δ. Σκέφερις προέβη αὐτοβούλως εἰς διαβήματα παρὰ ταῖς Τουρκικαῖς ἀρχαῖς μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀναίμακτον παράδοσιν τῆς πόλεως (21.10.1912) ἡ ὁποία ἐπειδὴ ἦτο ἡ πρώτη σημαντικὴ ἐπιτυχία ἠκούσθη μὲ ἀνακούφισιν καὶ συγκίνησιν ἀπὸ τὸ Πανελλήνιον καὶ μάλιστα τοὺς Ἠπειρώτας.

Περὶ τῶν ἀγνώστων τούτων διαβημάτων τοῦ Δ. Σκέφερι γίνεται λόγος εἰς τὴν κατωτέρω δημοσιευομένην ἀνέκδοτον ἔκθεσίν του, εὐγενῶς παραχωρηθεῖσαν ἀπὸ τὸν συγγενῆ του τ. μόνιμον ὑφυπουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν κ. Περ. Σκέφεριν, τὸν ὁποῖον εὐχαριστοῦμεν θερμῶς καὶ ἐντεῦθεν.

---

[1] Αναδημοσίευση από το περιοδικό των Αθηνών *Ὁ Νέος Κουβαρᾶς, Ἐτήσιος Ἠπειρωτικὸς Χρονογράφος* του έτους 1962, σελ. 180-184. Τον πολυτονισμό του κειμένου φρόντισε ο κ. Λάζαρος Στ. Συνέσιος.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ



Ο Δημήτριος Π. Σκέφερης (18.10.1848-20.4.1921) Φωτογραφία του Etienne Labranche, Δεκέμβριος 1912 (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις, F2291)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἡ ἔκθεσις διὰ τῆς ὁποίας γίνονται γνωστὰ καὶ τὰ γενόμενα ἐν Πρεβέζῃ ἀπὸ διπλωματικῆς πλευρᾶς, καὶ συμπληροῦνται οὕτω αἱ ἐκ τῆς σχετικῆς ἐκθέσεως τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἠπείρου Σαπουντζάκη εἰδήσεις, ἔχει ὡς ἑξῆς:

VICE-CONSULAT IMPERIAL DE RUSSIE PREVEZA
No. 25 Πρέβεζα 23 Ὀκτωβρίου 1912

Πρὸς τὴν Α. Ἐξοχότητα
κ.κ. Στσαλμούνωφ
Γενικὸν Πρόξενον τῆς Ρωσσίας
Ἰωάννινα

Ἐξοχώτατε,
Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωρίσω τῇ Ὑμ. Ἐξοχότητι ὅτι ἀπὸ τῆς 6ης τρέχοντος, ὅπου ἡ Διοίκησις μοὶ ἐγνώρισε τὴν κήρυξιν τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου, ἄχρι τῆς 20ῆς ἰδίου οὐδὲν πολεμικὸν γεγονὸς ἔλαβε χώραν.

Τὴν 20ὴν ὅμως, ἡμέραν Σάββατον, ὥραν πρωϊνὴν 3ην τουρκιστί κατέλαβεν ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς τὰ ὑψώματα καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ χωρίου Μιχαλίτσι, δίωρον ἀπέχοντος τῆς Πρεβέζης, καὶ ἐκεῖθεν κατέστρεψε πρῶτον διὰ κανονιοβολισμῶν δὺο βενζινακάτους ἀριθ. 9 καὶ 10 ὡπλισμένης ἑκάστης μὲ δύο μυδραλιοβόλα καὶ ἀγκυροβολημένας εἰς τινα παραλίαν ὑπὸ τὰ τουρκικὰ πυροβολεῖα παρὰ τὴν Νικόπολιν· κατόπιν ἤνοιξεν σφοδρὸν κανονιοβολισμὸν κατὰ τῶν ὀχυρωμάτων τῆς Νικοπόλεως, ὑπερασπιζομένων ὑπὸ τριῶν πεδινῶν πυροβόλων συστήματος «Κρουὺπ» καὶ ἑνὸς τοπομαχικοῦ[2] τῶν 15, καὶ 600 περίπου στρατιωτῶν πεζικοῦ καὶ ἀτάκτων. Ἡ δύναμις αὕτη δὲν κατώρθωσε νὰ ἀντιστῇ εἰς τὸ ἐντονώτερον πυροβολικὸν τοῦ ἐχθροῦ καὶ εἰς τὸ πολυπληθέστερον τοῦ πεζικοῦ, καὶ τὴν μεσημβρίαν τὰ τηλεβόλα των εσίγησαν, ἀρξαμένης μάχης πεζικοῦ, ἥτις διήρκεσεν μίαν ὥραν περίπου, ἀλλὰ καὶ τότε ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἀνωτέραν δύναμιν, ἀναγκασθέντες νὰ ὑποχωρήσουν εἰς τὴν πόλιν, ἀφήσαντες τὰ τηλεβόλα των καὶ τὰ πυρομαχικὰ των μὲ ἀπωλείας 26 νεκρῶν καὶ 126 τραυματιῶν, καὶ τοὺς μὲν πρώτους ἀφήσαντες εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης, τοὺς δὲ δευτέρους μεταφέραντες εἰς τὴν πόλιν.

Τὴν κατάστασιν τοῦ στρατοῦ ἀντιληφθεὶς καὶ τὸ ἠθικὸν τῶν κατοίκων πληροφορηθεὶς κατόπιν μάλιστα ὀβίδων δύο προελθουσῶν ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοπέδου, αἵτινες ἔπεσαν περὶ τὸ Διοικητήριον, μετέβην παρὰ τῷ κ. Jules Meich[s]ner ὑποπροξένῳ τῆς Αὐστρίας καλέσας καὶ τὸν κ. Κ. Κονεμένον ὑποπρόξενον τῆς Ἀγγλίας, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐξέθηκα τὴν ἀντίληψιν τῆς ἀπελπιστικῆς καταστάσεως τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ τῆς κακῆς θέσεως τῶν κατοίκων, ἐὰν ἤθελεν γίνει τὴν ἀκόλουθον ἀντίστασις ἐκ μέρους τοῦ στρατοῦ,

[2] Στο πρωτότυπο *τοπομηχανικοῦ*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ἔργον δὲ φιλανθρωπίας ἤθελε κάμωμεν νὰ μεταβῶμεν παρὰ τῷ Διοικητῇ καὶ συστήσωμεν αὐτῷ τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως ὑπὸ ὅρους. Τὴν γνώμην μου ταύτην οἱ κ.κ. συνάδελφοι δὲν παρεδέχθησαν· ἀκούσας παρ' αὐτῶν τὴν λέξιν «ἀδύνατον». Τότε ἠναγκάσθην μόνος νὰ προβῶ εἰς τὸ διάβημα τῆς παραδόσεως. Συναντήσας ὅθεν καθ' ὁδὸν τὸν Μουτεσαρίφην μὲ πολλοὺς ὑπαλλήλους καὶ ἐντοπίους Τούρκους τοὺς ἐξέθηκα τὰς σκέψεις μου καὶ ὅτι τὸ φρόνιμον εἶναι ὁ στρατιωτικὸς Διοικητὴς νὰ πεισθῇ εἰς τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως ὑπὸ ὅρους, καὶ μετὰ μίαν ὥραν ἐπιτροπὴ ἀπὸ κατοίκους ἐντοπίους Ὀθωμανοὺς ἦλθε παρ' ἐμοὶ νὰ μοὶ γνωρίσῃ ὅτι ὁ στρατιωτικὸς Διοικητὴς δύναται νὰ δεχθῇ τὴν σύστασίν μου, ἀρκεῖ νὰ τοῦ δοθῇ ἐγγράφως καὶ μὲ παρεκάλεσε νὰ ἐνεργήσω μετὰ τῶν ἄλλων συναδέλφων· τοὺς ἀπήντησα νὰ ζητήσωσι ταύτην καὶ παρὰ τῶν κ.κ. συναδέλφων, ὅπως ἀπὸ κοινοῦ γίνωσι τὰ διαβήματα, ὅπερ καὶ ἔπραξαν. Τελὼν τὴν ὑπόσχεσίν μου μετέβην παρὰ τῷ κ. Ὑ/προξένῳ τῆς Αὐστρίας ἐκεῖ εὑρισκομένῳ καὶ τοῦ τῆς Ἀγγλίας, ἀναγνωρίζοντος ἤδη τὴν γνώμην μου καὶ χωρὶς νὰ πολυλογῶ συνέταξα τὸ πρὸς τὸν Μουτεσαρίφην ἔγγραφον, ὅπερ ἀπεστάλη ἀμέσως, λαβόντες τὴν ἔγκλειστον ἀπάντησιν Τουρκιστὶ. Κατὸπιν τοῦ προξενικοῦ κοινοῦ ἐγγράφου προσεκάλεσεν ὁ στρατιωτικὸς Διοικητὴς τοὺς προκρίτους τοῦ τόπου Μουσουλμάνους καὶ Χριστιανοὺς, παρὰ τῶν ὁποίων ἐζήτησε καὶ ἔλαβεν ἔγγραφον τὴν παράκλησιν τῆς παραδόσεως, μὴ ὑπογράψαντος τοῦτο τοῦ σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου καὶ τοῦ Κατῆ.

Λαβόντες τὴν ἀπάντησιν τοῦ στρατιωτικοῦ Διοικητοῦ ἐδέησε νὰ ἀποτείνωμεν καὶ δεύτερον κοινὸν ἔγγραφον, τοῦ ὁποίου ἀντίγραφον σᾶς ἀπευθύνω ἀριθ. 24, ζητοῦντες νὰ μᾶς φέρῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν ἐχθρόν.

Ὅλαι αἱ ἐνέργειαι ἐτελείωσαν τὸ μεσονύκτιον, ἀπελθόντος ἑκάστου εἰς τὸν οἶκον του, ὅπως τὴν ἀκόλουθον γίνωσι τὰ ἀναγκαῖα διαβήματα. Τὴν 2^{αν} ὅμως ὥραν μ. μεσονύκτιον ἦλθε παρ' ἐμοὶ ὁ διερμηνεὺς τῆς διοικήσεως παρακαλῶν ἐκ μέρους τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ νὰ μεταβῶμεν ἀμέσως μετὰ τῶν συναδέλφων εἰς τὸ Ἑλληνικὸν στρατόπεδον καὶ διαπραγματευθῶμεν τὴν παράδοσιν, καθ' ὅσον εἶναι φόβος νὰ ἀρχίσῃ κανονιοβολισμὸν τῆς πόλεως ἀπὸ πρωΐας καὶ ὅτι τὰ πάντα εἰσὶν ἕτοιμα διὰ τὴν μετάβασίν μας. Ἀναγνωρίσαντες τὴν ἀνάγκην τῆς μεταβάσεως κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἐπορεύθημεν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν στρατόπεδον, εὑρεθὲν ἐντεῦθεν τῆς Νικοπόλεως, καὶ μετὰ πολλὰς στρατιωτικὰς διατυπώσεις εἰσήχθημεν εἰς σκηνήν, ἀναμένοντες τοὺς ἁρμοδίους, ὅπως κοινοποιήσωμεν τὴν ἐντολὴν μας· δὲν ἐβράδυναν νὰ ἔλθωσιν οἱ κ.κ. Παναγιώτης Σπηλιάδης[,] Commandant du Genie de l'Armèe Hellenique,[3] Α. Σαχτούρης καὶ Θ. Καραπᾶνος (τῶν τελευταίων, πολιτικῶν ἀκολούθων τοῦ ἐπιτελείου), οἵτινες ἤκουσαν τὴν ἐντολὴν μας καὶ χωρὶς πολλὰς συζητήσεις παρεδέχθησαν τοὺς τρεῖς ὅρους τοὺς ἀναφερομένους εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ· δηλαδή:

[3] Ταγματάρχης Μηχανικού του Ελληνικού Στρατού.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

α) νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν ὁ τακτικὸς στρατὸς καὶ ὄχι χωρικοὶ καὶ ἀντάρται.

β) ἡ τιμὴ καὶ ἡ ζωὴ τῶν κατοίκων, τῶν ἀξιωματικῶν, τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν των νὰ μείνωσι σῶα καὶ ἄθικτα.

γ) ἡ φιλοτιμία τῶν κυβερνητικῶν ὑπαλλήλων καὶ ἀξιωματικῶν νὰ μὴ θιγῶσι τὸ παράπαν.

Τότε ἤκουσα παρὰ τοῦ Ἑλλην. ἐπιτελείου τὰς εὐχαριστίας των, οἵτινες ἐφρόνουν ὅτι ἡ πόλις θὰ ἐπάθαινεν, ἐὰν δὲν ἐγίνετο ἡ παράδοσις καὶ ἱδρύσαμεν τὴν 2^{αν} μ.μ. ὥραν 21^{ην} Ὀκτωβρίου νὰ γίνῃ ἡ εἴσοδος τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ συγχρόνως ἡ ἐπιβίβασις τῶν αἰχμαλώτων ἐπὶ Ἑλληνικῶν ἀτμοπλοίων. Ἐπιστρέψαντες εἰς τὸ Διοικητήριον εὕρομεν ἀναμένοντας τοὺς ἁρμοδίους, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐγνωρίσαμεν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐντολῆς μας, ἀκούσαντες παρ' αὐτῶν εὐχαριστίας καὶ ἤρχισεν ἀμέσως ὁ ἀφοπλισμὸς τοῦ στρατοῦ, τὰ ὅπλα τοῦ ὁποίου ἐτοποθετοῦντο εἰς τὸ ἐσωτερικὸν φρούριον.

Ἀκριβῶς τὴν ταχθεῖσαν ὥραν ἔλαβε χώραν ἡ εἴσοδος τοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὰς ζητωκραυγὰς τῶν Χριστιανῶν, προσελθόντων συγχρόνως τῶν προκρίτων Μουσουλμάνων καὶ Χριστιανῶν μετὰ τοῦ Μητροπολίτου, ὅστις καὶ προσηγόρευσεν τὸ Ἐπιτελεῖον ὑπὸ τὰς ζητωκραυγὰς καὶ τοὺς πυροβολισμοὺς τοῦ πλήθους. Μὲ τὴν εἴσοδον τοῦ στρατοῦ ἐλάμβανεν χώραν καὶ ἡ ἐπιβίβασις τῶν αἰχμαλώτων ἄνευ ὅρων ὡς ἑξῆς:

368 στρατιῶται τοῦ πεζικοῦ	*10 ἀστυνομικοὶ*
57 ἀξιωματικοὶ	*168 ἄτακτοι*
116 πυροβοληταὶ	*86 ζαπτιέδες (χωροφύλακες)*

Σημ.: Τὴν νύκτα τῆς Κυριακῆς ἁλῆταί τινες Χριστιανοὶ προέβησαν εἰς τὴν διαρπαγὴν δύο Τουρκικῶν καταστημάτων καὶ μιᾶς οἰκίας, οἱ δράσται τῶν ὁποίων συνελήφθησαν καὶ ἐστάλησαν εἰς Ἄρταν διὰ τὰ περαιτέρω, ἐπίσης καὶ γυναῖκές τινες Χριστιανοὶ διήρπασαν οἰκίας καὶ ἔπιπλα Ὀθωμανικῶν οἰκογενειῶν, τὰ ὁποῖα ἡ αστυνομία ὁλονὲν ἀνευρίσκει, ἀπὸ δὲ τοῦ τελωνείου ἐκλάπησαν μερικοὶ σάκκοι καφέ.

Τὴν ἀκόλουθον 22^{αν} Ὀκτωβρίου ἐτελέσθη δοξολογία εἰς τὸν Μητροπολιτικὸν ναὸν τοῦ Ἁγ. Χαραλάμπους ὑπὸ τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου κ. Ἰωακείμ, ὅπου ὁ Α. Σαχτούρης, ἀκόλουθος τοῦ πολιτικοῦ Ἐπιτελείου, διὰ προσλαλιᾶς ἐσύστησεν εἰς τοὺς πολίτας τὴν τάξιν, τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν πρὸς τοὺς Μουσουλμάνους καλὴν συμπεριφοράν.

Τὰ εὑρεθέντα ὑλικὰ πολέμου ἐν τοῖς φρουρίοις εἶναι τὰ ἑξῆς:

1 κανόνι Κρουὺπ τῶν 21
1 » » » 17
5 » » » 15

Τὰ κλεῖστρα τῶν ὁποίων πολλὰ εὑρέθησαν στὴ θάλασσα καὶ εἰς πηγάδια τοῦ φρουρίου.

10 » πεδινὰ
40 » μικρὰ διάφορα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄχρηστα.
βλήματα πολλὰ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πολλὰ ὅπλα μάουζερ καὶ μαρτὶν
ἄπειρον πυρίτιδα

Εἰς τὸ δικαστήριον, τελωνεῖον καὶ διεύθυνσιν τῶν ἐμμέσων φόρων δὲν εὑρέθησαν χρήματα.

Τὰ δύο τορπιλλοβόλα «Ἀττάλεια» καὶ «Τοκὰτ» ἐβύθισαν οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τοῦ Σαββάτου 20ὴν Ὀκτωβρίου ἐν τῷ κόλπῳ «Βαθὺ», ὅπου εὑρίσκοντο ἠγκυροβολημένα πρὸ ἔτους.

Τῇ αἰτήσει μου οἱ πολιτικοὶ ὑπάλληλοι δὲν ἐθεωρήθησαν αἰχμάλωτοι.

Ἐλπίζω ἡ Ὑμ. Ἐξοχότης θὰ ἀναγνωρίσῃ τὰ διαβήματά μου, φροντίσας ὅσον μοὶ ἐπιβάλλετο διὰ τὸ καλὸν τῶν κατοίκων καὶ ὅτι τὴν διαγωγὴν μου ταύτην δὲν θὰ ἀποδοκιμάσῃ ἡ σεβαστὴ Αὐτοκρατορικὴ Κυβέρνησις.

Διατελῶ μετ' ἀπεριορίστου πρὸς Ὑμᾶς σεβασμοῦ μου, οὗ ἔχω τὴν τιμὴν νὰ εἶμαι ταπεινὸς ὑμῶν θεράπων.

Ὁ ὑποπρόξενος

(ὑπ.) Δ. Σκέφερης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Λάζαρος Στ. ΣΥΝΕΣΙΟΣ

Ο πανηγυρικός λόγος του μητροπολίτη Ιωακείμ και αφηγήσεις Πρεβεζάνων που βίωσαν την απελευθέρωση

Η 21η Οκτωβρίου 1912 υπήρξε ένα γεγονός που δίχως άλλο θα εντυπωνόταν βαθιά στη μνήμη και τη συνείδηση των κατοίκων της Πρέβεζας που βίωσαν την απελευθέρωση της πόλης. Έχει λοιπόν ιδιαίτερη σημασία να παρακολουθήσουμε τις μαρτυρίες και τις εντυπώσεις των κατοίκων της πόλης που υπήρξαν αυτόπτες μάρτυρες ενός ιστορικού γεγονότος το οποίο σηματοδοτούσε μια νέα σελίδα τόσο για την πόλη όσο και για τους ίδιους. Για τον λόγο αυτόν, και μέσα στο πλαίσιο των αναζητήσεών μου για ιστορικές πηγές σχετικές με την απελευθέρωση,[1] αναζήτησα αρχειακές ή δημοσιευμένες μαρτυρίες των κατοίκων της πόλης. Έτσι, πέρα από τις πηγές που απόκεινται σε στρατιωτικά αρχεία, και τα οποία παρουσιάζουν τα πολεμικά και διπλωματικά γεγονότα από την πλευρά των στρατιωτικών πρωταγωνιστών, εντόπισα μια σειρά μαρτυριών οι οποίες είτε προέρχονται απευθείας από ιδιωτικά αρχεία συμπολιτών μας, είτε καταγράφηκαν μεταγενέστερα από τρίτους, και δημοσιεύθηκαν στον τύπο.

Στο παρόν άρθρο εκδίδεται ο λόγος του μητροπολίτου Ιωακείμ, το σημείωμα του Σπύρου Τσάϊμου, οι αφηγήσεις των Ηλία Βασιλά, Ευκλείδη Τσακαλώτου, οι οποίοι βίωσαν άμεσα τις ιστορικές εκείνες ώρες. Μαζί με αυτές δημοσιεύονται και οι αναμνήσεις ενός Ηπειρώτη εθελοντή, του Σπυρίδωνα Βασίλη ή Παπά, που συμμετείχε στα πολεμικά γεγονότα.

Εκτός των ανωτέρω, υπάρχουν άλλες δύο πολύτιμες «πρεβεζάνικες» πηγές. Πρόκειται για το *Ημερολόγιο 1893-1912* του Ιωάννη Μ. Ρέντζου,[2] καθώς

---

[1] Βλ. τον πρόλογο του άρθρου μου «Η απελευθέρωση της Πρέβεζας σύμφωνα με τις μαρτυρίες των στρατιωτικών αρχείων», στον παρόντα τόμο, 125.

[2] Απόσπασμα των αναμνήσεων του Ι. Ρέντζου από το *Ημερολόγιό* του περιλήφθηκε σε σχετική επετειακή ομιλία του γράφοντος το 1992 για τα 80 χρόνια από την απελευθέρωση της πόλης η οποία και δημοσιεύθηκε στο ανά χείρας περιοδικό, βλ. ΣΥΝΕΣΙΟΣ 1993. Το ημερολόγιο αυτό είχα δει το 1987 και είχα λάβει φωτοαντίγραφα ύστερα από ευγενική παραχώρηση του γιου του Ιωάννη Μ. Ρέντζου, Δημητρίου Ι. Ρέντζου. Ο πρώτος τόμος του ημερολογίου αυ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και για την έκθεση του Δημητρίου Σκέφερη, υποπροξένου της Ρωσίας, η οποία και αναδημοσιεύεται στον παρόντα τόμο από το αρχείο του Δημητρίου Πέτριτς, συγγενούς του Δ. Σκέφερη.[3]

Ιωακείμ Β΄,[4] Μητροπολίτου Νικοπόλεως και Πρεβέζης, *Λόγος ἐκφωνηθεὶς ὑπὸ τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Νικοπόλεως κατὰ τὴν δοξολογίαν, τὴν γενομένην ἐπὶ τῇ ἁλώσει τῆς Πρεβέζης ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ*[5]

Καθὼς ὁ τυφλὸς Τωβὶτ ἅμα τῇ ἐπιχρίσει τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου ὑποδειχθείσης χολῆς ἠσθάνθη πάραυτα τὰ λευκώματα καταπίπτοντα ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῇ ἀναβλέψει αὐτοῦ προσέπεσε τῷ εὐεργέτῃ Θεῷ καὶ κατεφίλησε τὸν σωτῆρα αὐτοῦ, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τῇ σήμερον ἐπιχρίσει τῶν ὀφθαλμῶν μας διὰ τοῦ λυσιπόνου φαρμάκου τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς σωτηρίας αἰσθανόμεθα τὰ μὲν λευκώματα τῆς μακρᾶς καὶ πικρᾶς δουλείας καταπίπτοντα, ἐπαναβλέποντες δὲ τὸ σωστικὸν φῶς τοῦ ζωογόνου ἡλίου, δοξολογοῦμεν τὸν λυτρωτὴν ἡμῶν Θεὸν τὸν οὕτω τὰ καθ' ἡμᾶς προβλεψάμενον.

Ἀλλὰ καὶ τῇ φιλοστοργοτάτῃ ἡμῶν Μητρὶ Ἑλλάδι, τῇ ἐξαποστειλάσῃ ὑμᾶς πρὸς ἀπολύτρωσιν καὶ σωτηρίαν ἡμῶν ἐκ τῶν πικρῶν δοκιμασιῶν καὶ τῶν ἀδιαλείπτων μαρτυρίων, ὡς καὶ πρὸς ἀπόμαξιν τῶν συνχῶν δακρύων ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν, ὕστερον ἀπὸ ὅλην τὴν προσφορὰν εἰς τὸν ἱερὸν αὐτῆς βωμὸν τοσούτων ἡρώων καὶ ἐθνομαρτύρων, χάριτας ὅ,τι πλείστας ὁμολογοῦμεν διὰ τὴν ἀείποτε ἐνδεικνυμένην φιλοστοργίαν πρὸς ἡμᾶς, τρανωτέρα ἀπόδειξις τῆς ὁποίας ἀπὸ τὴν ἐνταῦθα παρουσίαν ὑμῶν δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ.

Δι' ὃ καὶ καταφιλοῦντες ὑμᾶς ἐπιφωνοῦμεν: «Εὐλογημένη ἡ εἴσοδος ὑμῶν εὐαγγελιζομένων τὴν ἀπολύτρωσιν ἡμῶν».

Εὐλογοῦμεν τὰ ὀνόματα ὑμῶν καὶ συμπάσης τῆς περὶ ὑμᾶς ἱερᾶς φάλαγγος τῶν μεγαλοψύχων ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι ἔρχεσθε μετὰ θάρρους καὶ παρρησίας

τού δημοσιεύθηκε πρόσφατα από τον εγγονό του Ιωάννη Δ. Ρέντζο, βλ. ΡΕΝΤΖΟΣ 2013. Βλ. επίσης και το σχετικό άρθρο του κ. Γ. ΡΕΝΤΖΟΥ, στον παρόντα τόμο, 21-33.

[3] ΣΚΕΦΕΡΙΣ, στον παρόντα τόμο, 165-170. Βλ. επίσης ΣΚΕΦΕΡΙΣ 1962· πρβλ. ΣΥΝΕΣΙΟΣ 2010, 192.

[4] Ιωακείμ Β΄: νήσος Αντιγόνη Μαρμαρά 1860 - Αθήνα 10.8.1933. Μητροπολίτης Μαρωνείας (1894-1900), Ρόδου (1900-1910), Μητροπολίτης Νικοπόλεως & Πρεβέζης 13.3.1910-26.9.1931. Κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του απελευθερώθηκε από την οθωμανική κυριαρχία η Πρέβεζα και γενικότερα η Μητρόπολη Νικοπόλεως. Έλαβε μέρος στη σύσκεψη που έγινε το βράδυ του Σαββάτου 20.10.1912 στο Λιμεναρχείο, όπου τελικώς ο Τούρκος στρατιωτικός διοικητής Μεχμέτ Ασάφ συμφώνησε να παραδοθεί η πόλη στον Ελληνικό Στρατό. Η δοξολογία κατά την οποία εκφωνήθηκε ο ως άνω λόγος, τελέσθηκε στον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Χαραλάμπους τη Λευτέρα, 22.10.1912, επομένη της απελευθερώσεως.

[5] Από το περιοδικό *Ιερός Σύνδεσμος*, τεύχ. 182/1912, 3-4 (εντοπισθέν από τον κ. Γεώργιο Κούρτη). Βλ. επίσης ΚΟΥΡΤΗΣ 2009, 222.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πολλῆς ὡς ἐκ τῆς προθυμίας τῆς θυσίας καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν τῶν ἀλυτρώτων ἀδελφῶν, παρ' ὧν χύνεται πικρὸν τὸ δάκρυ τῆς δουλείας καὶ ἀντηχεῖ βαθὺς ὁ στεναγμὸς τῶν δοκιμασιῶν καὶ τῶν μαρτυρίων.

Τὰ ὀνόματα ὑμῶν θὰ καταστῶσι περικλυτὰ καὶ προφερομένων αὐτῶν θὰ πάλλῃ πᾶσα εὐαίσθητος Ἠπειρωτικὴ καρδία, ἀναλογιζομένη ὅτι ὑπείκοντες προθύμως τῇ ἱερᾷ τῆς πατρίδος φωνῇ, προθύμως ἐσπεύσατε εἰς τὸν δυσμίρητον ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος θάνατον, γιγνόμενοι δι' ὁλόκληρον τὸ δοῦλον ἔθνος λουτρὸν παλιγγενεσίας.

Ἀντὶ πάντων τούτων σᾶς προσφέρομεν στέφανον κατεσκευασμένον μὲ περιλίσσοιον δάφνην, βεβρεγμένην μὲ τὰ δάκρυα τῆς ἀϊδίου ἡμῶν εὐγνωμοσύνης, ἀφοῦ καὶ τὸ πολύτιμόν σας αἷμα τὸ προωρίσατε ὅπως ποτίσῃ ἀνὰ τὰς Ἠπειρωτικὰς καὶ Μακεδονικὰς δειράδας τὸ δένδρον τῆς ἐλευθερίας καὶ τὰς δάφνας ἐκείνας, αἵτινες μετ' ὀλίγον θὰ κοσμίσωσι τὰ μέτωπα ὅλων τῶν ἐνδόξων ἡρώων, τῶν ἀγωνιστῶν καὶ μαρτύρων τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας ἔν τε τῇ Ἠπειρωτικῇ καὶ Μακεδονικῇ χώρᾳ.

Εἴθε καὶ ἡμεῖς ἐν ἀγάπῃ ἀρρήκτῳ συνδεδεμένοι κατὰ τὰς ὥρας ταύτας τῶν μεγάλων κατὰ θείαν βουλὴν ἀγώνων καὶ δοκιμασιῶν ἡμῶν νὰ ἀναδειχθῶμεν ἐφάμιλλοι τῶν ἐνδόξων προγόνων ἡμῶν, ἵνα δοξασθῇ τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου τῶν Ἑλλήνων Θεοῦ καὶ τῆς φιλτάτης καὶ πανενδόξου ἡμῶν πατρίδος ἐν γενεαῖς γενεῶν ἐπιφωνοῦντες:

Ζήτω τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος.

Ζήτω ὁ γενναῖος ἀπολυτρωτικὸς Ἑλληνικός Στρατός.

Ζήτω ἡ ἐλευθερία ἡμῶν.

Το χειρόγραφο σημείωμα του Σπύρου Τσάϊμου, κατοίκου της Πρέβεζας[6]

Εὐανθία σοῦ γράφω αὐτὰ ποὺ μὲ ἄκραν μυστικότητα μοῦ ψιθυρίζει ὁ θεῖος σου Κωστῆς καὶ σοῦ στέλνω μὲ τὴν ἀδελφὴν μου εἶναι κλεισμένοι μέσα νὰ εἰδοποιήσης ὅλες ἀπόψε στὸ κελάρι μὲ προσοχή, τὴν Μαριάνθη τὴν εἰδοποίησα, ἴσως αὔριον ξημερωθῶμεν ἐλεύθεροι, ἐπίσης νὰ προσέχεται μὴ συμβῇ κανένα κακὸν εἰς τὰς ὀθωμανίδας Νὺξ 20/10/1912 *Σπῦρος Τσάϊμος*[7]

[6] Αρχείο Ελευθερίου Μίχα, Πρέβεζα.

[7] Μαζί με την προσμονή της λευτεριάς (*ἴσως αὔριον ξημερωθῶμεν ἐλεύθεροι*) ο αλτρουϊσμός (*νὰ προσέχεται μὴ συμβῇ κανένα κακὸν εἰς τὰς ὀθωμανίδας*).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



Ο μητροπολίτης Ιωακείμ και αξιωματούχοι αναμένουν τους Έλληνες αξιωματικούς, έξω από τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Χαραλάμπους, πριν την τέλεση δοξολογίας για την απελευθέρωση της Πρέβεζας (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Νικοπόλεως & Πρεβέζης) (Επεξεργασία φωτογραφίας: Γιάννης Β. Παπαλέξης)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αναμνήσεις του Ηλία Βασιλά,
καθηγητή τότε του Ημιγυμνασίου Πρεβέζης[9]

[...] ἀξιόλογο ρόλο στὴν προετοιμασία τοῦ Πολέμου τοῦ 1912 ἔπαιξε τὸ ἐν Ἀθήναις Ἠπειρωτικὸ Κομιτᾶτο, τὸ ὁποῖον ἔστειλε στὴν Πρέβεζα τὸν ἀπόφοιτο τῆς Σχολῆς Χάλκης ρασοφόρον Βασίλειον Μπάλκον, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ὀργανώση τάγματα ἐλευθέρων Ἑλλήνων μαχητῶν μέσα στό Τουρκικὸ ἔδαφος στὴν πόλη καὶ τὰ χωριά. Μὲ τὶς ἐνέργειες τοῦ Β. Μπάλκου διαβιβάζονταν στὸ Ἄκτιο πληροφορίες καὶ ἐλάμβαναν ἀπὸ κεῖ ὁδηγίες καὶ ὅπλα, τὰ ὁποῖα διανέμονταν σὲ ἀποφασιστικὰ παλληκάρια – γιὰ νὰ ἀντισταθοῦν εἰς τὸ ἐνδεχόμενον σφαγῶν καὶ βιαιοπραγιῶν ἐναντίον τῶν χριστιανῶν τῆς πόλεως.

Τριακόσια ὅπλα εἶχαν διανεμηθῆ μέσα στὴν Πρέβεζα καὶ ἀνάμεσα στοὺς μεμυημένους νέους ἦταν κι ὁ πατέρας τοῦ γράφοντος [ο Βασίλειος Βασιλάς]. – Δύο ὅπλα, θυμᾶμαι, ἔκρυβε ὁ μακαρίτης ὁ Πατέρας μου κάτω ἀπὸ τὸ κρεββάτι τῆς κάμαρης μὲ ἀρκετὰ φυσέκια καὶ δύο ξιφολόγχες. Ἐμᾶς τὰ τέσσαρα παιδιὰ του, τρία ἀγόρια καὶ ἕνα κορίτσι, μᾶς ἔβαζε νὰ κάνουμε ἐκεῖνο τὸ πρωϊνὸ (20 Ὀκτ.) προσκυνήσεις στὰ ἅγια εἰκονίσματα γιὰ τὴ νίκη τῶν Ἑλληνικῶν ὅπλων στὴ Νικόπολι, αὐτὸς ὅμως ταυτόχρονα καθάριζε τὸ μάουζερ γιὰ τὴν περίπτωση ἀμύνης ἐναντίον τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν καὶ ὄχλων ἂν ἐπιχειροῦσαν σφαγές ἢ συλλήψεις χριστιανῶν. [...]

Πρῶτος διοικητὴς τῆς Πρεβέζης ἐστάλη ὁ Ἐνυάλης, ἄλλοτε ἐκεῖ Ἕλλην πρόξενος, μετὰ τοῦτον ὁ Βελλιανίτης, Ἔφορος ὁ Γ. Κωστάκης, Ταμίας Α. Κανάκης, Ι. Λοῦβρος Τελώνης, ὡς λιμενάρχης κ. Παπαλουκᾶς. [...] Ὡς ἀστυνόμος ἐστάλη στὴν Πρέβεζα ὁ Ν. Τρουπάκης καὶ ὑπομοίραχοι Ι. Βουράκης καὶ Εὐστάθ. Παυλόπουλος μὲ βρακοφόρους Κρῆτας Χωροφύλακας.

Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι πρῶτο τὸ Ρωσσικὸν Προξενεῖον τῆς Πρέβεζας ἀνεγνώρισεν ἐπισήμως τὴν Ἑλληνικὴ Κατοχὴν τῆς πόλεως. Πρόξενος ἦταν τότε ὁ Δημήτρ. Σκέφερης, πατέρας τοῦ Περικλῆ Υφ/γοῦ Ἐξωτερικῶν, θανόντος τὸ 1972.[10]

[Εἰς] τὸ καταρτισθὲν μὲ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου (6.10.1912) σῶμα τῶν ἐθελοντῶν Ἠπειρωτῶν εἰς τὰς Ἀθήνας, ἔσπευσαν μὲ ἐνθουσιασμὸν νὰ καταταγοῦν πολλοὶ φοιτηταὶ, ἐργάτες καὶ μαθηταὶ ἀκόμη, Πρεβεζάνοι, Ἀρτινοὶ καὶ Γιαννιῶτες. Ἀρχηγὸς των ἦτο ὁ Κων/νος Τζώρτζης (Ζαχαράκης), ἡρωϊκὸς ἔγγονος τοῦ καπετὰν Ζαχαράκη, ποὺ ἐπολέμησε μὲ τοὺς Γάλλους ἐναντίον τῶν τουρκαλβανῶν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ στὴ Μάχη τῆς Νικοπόλεως (12.10.1798). Ὁ ἴδιος καπετὰν Τζώρτζης ἦτο ἀρχηγὸς τῶν Καμαρινιωτῶν καὶ Λακκιωτῶν στὸν ἀτυχῆ κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον τοῦ Ἀπριλίου 1897. Εἶναι γνωστὸν πὼς στὸν

[9] Βλ. ΒΑΣΙΛΑΣ 1955· 1973· 2012, 458-462.
[10] ΒΑΣΙΛΑΣ 1973· 2012, 461-462.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πόλεμον ἐκεῖνον τὸ ἡρωϊκὸ χωριὸ χαλάστηκε. /…/ Ἄλλοι Πρεβεζάνοι ἐθελονταὶ γνωστοὶ στὴ μάχη τῆς Νικοπόλεως (20.10.1912) εἶναι ὁ καπετὰν Κορδονόρης, ὁ Ν. Νικλάμπας, ὁ Ἠλίας Καστάνης, ὁ Κώστας Μπάλκος, ἀδελφὸς τοῦ ἄλλοτε Λημάρχου Πρεβέζης Βασιλείου, ὁ ὁποῖος σκοτώθηκε ἡρωϊκὰ εἰς τὴν μάχη αὐτή.[11]

[Και σε άλλο σημείο, σχετικά με την υποδοχή του ελληνικοῦ στρατεύματος στην πολη την 21 Οκτωβρίου, αναφέρει και] *|…| τὸ ἑξῆς χαρακτηριστικὸν ἐπεισόδιον. Ἐνῶ ὁ λαὸς παραληροῦσε ἀπὸ χαρὰν, ἐζητωκραύγαζε καὶ ἐπυροβόλει, ὁ Λοΰκας Σαρδελῆς ζύγωσε τὸν Ταγματάρχην Σπηλιάδην διὰ νὰ τὸν ἐναγκαλισθῆ καὶ ἀσπασθῆ. Καὶ μὴ μπορώντας νὰ τὸν φθάση, ποὺ ἦταν ἔφιππος, ἀγκάλιασε τὸ ἄλογο καὶ τὸ φιλοῦσε λέγοντας: «Ἄ νὰ μοῦ ζήσετε παλληκάρια μου. Καλῶς μᾶς ἤλθατε. Ζήτω ὁ Γεώργιος!, Ζήτω ἡ Ἑλλάδα!».*[12]

Αναμνήσεις του Ευκλείδη Τσακαλώτου, διευθυντή τότε του Ημιγυμνασίου Πρεβέζης[13]

Ἦταν τοῦ Ἁγίου Ἐρασίμου. Ἡμέρα βροχερή. Ὁ κόσμος περίμενε μὲ ἀγωνία. Ὁ Βασίλης ὁ Μπάλκος ἐπληροφόρησε ὅτι ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ Λευκάδα ἀνακοίνωσε κρυφὰ ὅτι τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα προελαύνουν στὴ Μακεδονία καὶ ὅτι στρατὸς ἑλληνικὸς διέβη τὴν γέφυρα τῆς Ἄρτας. Ὁ κόσμος νόμισε ὅτι ἦταν μπουμπουνητὰ γιατὶ ἡ μέρα ἦταν συννεφιασμένη. Τὸ μεσημέρι οἱ πυροβολισμοὶ ἔγιναν αἰσθητότεροι. Τότε ὁ κόσμος κατάλαβε ὅτι ὁ στρατὸς προχωρεῖ πρὸς τὴν Πρέβεζα.

Μέσα στὴν Πρέβεζα ὀργανωμένος τουρκικὸς στρατὸς δὲν ὑπῆρχε, ἀλλὰ Ἀλβανοὶ ἄτακτοι, ὁπλισμένοι, ποὺ τρομοκρατοῦσαν τὸν κόσμο. Ὁ Σερβέρης, Τοῦρκος Πρεβεζάνος, σκοτώθηκε ὡς ἐθελοντὴς στὴ Νικόπολη. Ὁ γιατρὸς Ἰωσὴφ Λάζαρος εἶχε ἐπιστρατευθεῖ στὴν Ἐρυθρὰ Ἡμισέληνο. Τὸ δειλινὸ ἠσύχασαν οἱ πυροβολισμοί. Οἱ τουρκικὲς οἰκογένειες ἔντρομες ἔφευγαν ἔξω ἀπὸ τὸ κάστρο φωνάζοντας Ἀλάχ! Ἀλάχ! καὶ ζητοῦσαν προστασία σὲ ἑλληνικὰ σπίτια.

Οἱ Τοῦρκοι ἤθελαν νὰ ἀντισταθοῦν ἐπὶ τῆς τάφρου καὶ ἔφτιαχναν πρόχειρα ὀχυρώματα. Ἐπῆγα στὴ Βρυσούλα γιὰ νὰ δῶ, ἀλλὰ ἐκεῖ μὲ σταμάτησαν Τοῦρκοι στρατιῶτες μὲ τὴ φράση: «Γιασὰκ-Γιασάκ», δηλαδὴ «ἀπαγορεύεται».

Τὴ νύχτα ἔπαυσαν ἐντελῶς οἱ πυροβολισμοί. Ἐγὼ τὸ βράδυ ἑτοίμαζα τὴν

---

[11] ΒΑΣΙΛΑΣ 1955· 2012, 320-321.

[12] ΒΑΣΙΛΑΣ 1955· 2012, 322-323.

[13] Από την καταγραφή του Λυκειάρχη Μιχάλη Κατσαούνη, διευθυντή τότε του Ημιγυμνασίου Πρεβέζης, βλ. ΚΑΤΣΑΟΥΝΗΣ 1990.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἑλληνικὴ Σημαία. Τὸ πρωῒ δὲν εἴδαμε οὔτε περιπόλους οὔτε ἄλλον στρατὸ καὶ κίνηση. Οἱ Τοῦρκοι ἄφαντοι. Στις 2 μετὰ τὸ μεσημέρι μάθαμε ὅτι θὰ εἰσήρχετο ὁ Ἑλληνικὸς στρατός. Πράγματι ὁ Δεσπότης μὲ τὰ ἱερὰ ἄμφια, οἱ ἱερεῖς καὶ ὁ λαὸς βγῆκαν ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ὁδὸ νὰ ὑποδεχθοῦν τοὺς νικητές. Κοντὰ στὸ νεκροταφεῖο[14] *φάνηκε ὁ στρατός. Ἔγινε πανζουρλισμὸς. Φωνὲς «Ζήτω ἡ Ἑλλάδα» δονοῦσαν τὴν ἀτμόσφαιρα. Ἤρχετο ἐπίσης τὸ σῶμα εθελοντῶν Κρητῶν καὶ τὸ σῶμα τῶν ἐθελοντῶν Πρεβεζάνων. Ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ ἔφιππος ὁ Σπηλιάδης.*

Μαζὶ λαὸς καὶ στρατὸς μπῆκαν στὴν πόλη. Στὴν πλατεία πρὸ τοῦ Διοικητηρίου ἀνέμενε παρατεταγμένος ὁ τουρκικὸς στρατὸς ὅπλος. Ἐκεῖ ἔγινε ἡ παραλαβὴ τῶν αἰχμαλώτων. Οἱ αἰχμάλωτοι μεταφέρθηκαν στὴν Λευκάδα. Ὁ Δεσπότης μὲ τὴν Δημογεροντία εἶχαν ἑτοιμάσει ψητὰ ἀρνιὰ στὸν φοῦρνο γιὰ ὅλον τὸν στρατό.

Ἐγὼ ἤμουν τότε Διευθυντὴς τοῦ ἡμιγυμνασίου τῆς Κοινότητας ποὺ ἀριθμοῦσε 120 μαθητὲς καὶ στεγαζόταν στὸ Ξενοδοχεῖο τοῦ Πατίκου.[15] *Τὸ Σχολεῖο ἐπετάχθη γιὰ νὰ μποῦν μέσα οἱ Κρητικοί, 50 περίπου, μὲ ἀρχηγὸ τὸν Μάνο.*

Σὲ λίγες μέρες ἔγινε ἡ ἐγκατάσταση τῶν Ἀρχῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Πρῶτος Πολιτικὸς Διοικητὴς ἦλθε ὁ Θωμᾶς Βελιανίτης, Παξινὸς τὴν καταγωγὴ καὶ ἀδελφὸς τοῦ Θεοδώρου Βελιανίτου, χρηματίσαντος Ὑπουργοῦ Παιδείας.

Ὁ καθηγητὴς τῆς Φιλολογίας Χρῆστος Κοντὸς ἐξεφώνησε τὸ ἑπόμενο ἔτος τὸν πρῶτο πανηγυρικὸ τῆς Ἐπετείου. Ἐγὼ τότε, τὴν ἴδια μέρα πῆρα τοὺς μαθητὲς τοῦ ἡμιγυμνασίου καὶ μὲ τὰ πόδια, κρατώντας στεφάνους καὶ τὴν σημαία ἐπήγαμε στὴ Νικόπολη, στὸν Ἅϊ-Γιάννη. Ἐκεῖ καταθέσαμε τοὺς στεφάνους εἰς μνήμην τῶν πεσόντων Ἐλευθερωτῶν καὶ ἐπεστρέψαμε πάλι μὲ τὰ πόδια στὴν Πρέβεζα.

---

[14] Στη θέση δηλαδή όπου βρίσκεται το σημερινό νεκροταφείο, ελαιώνας, τότε, ιδιοκτησίας Χριστοφόρου Ρίζου, ο οποίος δώρησε στον Δήμο Πρέβεζας την έκταση αυτή για να γίνει κοιμητήριο (μέχρι τότε κάθε ναός είχε και το κοιμητήριό του).

[15] Η αφήγηση έγινε στα τέλη της δεκαετίας του 1980. Το αναφερόμενο ως *Ξενοδοχεῖο Πατίκου* –το οποίο τις τελευταίες δεκαετίες είχε ενοικιασθεί ως πανδοχείο από τον Κοντοδημητράτο (παρωνύμιο Πατίκος)– είναι το επί της σημερινής οδού Κ. Σαπουντζάκη και Βύρωνος κτίριο, ιδιοκτησίας τότε –το 1912– Αθανασιάδη και σήμερα ιδιοκτησίας του Δήμου Πρέβεζας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βιβλιογραφία

ΒΑΣΙΛΑΣ Η.Β., 1955, Η απελευθέρωσις της Πρεβέζης από τους Τούρκους, 21.10.1912, εφημ. *Αγών Πρεβέζης*, φ. 36, 17.10.1955, 1 & 4· φ. 37, 24.10.1955, 2

ΒΑΣΙΛΑΣ Η.Β., 1973, Το χρονικόν της απελευθερώσεως της Πρεβέζης 21.10. 1912, εφημ. *Ηπειρωτικόν Μέλλον*, φ. 97/771, 14.11.1973, 1-2

ΒΑΣΙΛΑΣ Η.Β., 2012, *Άπαντα*, Πρέβεζα

ΚΑΤΣΑΟΥΝΗΣ Μ., 1990, Απελευθέρωσις Πρεβέζης, εφημ. *Ελεύθερη Γνώμη*, φ. 17, 13.11.1990, Πρέβεζα, 5, 7, 8

ΚΟΥΡΤΗΣ Γ.Ι., 2009, Ύμνοι για την απελευθέρωση της Πρέβεζας από άγνωστα κείμενα, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 45-46, 217-223

ΡΕΝΤΖΟΣ Ι.Μ., 2013, *Ημερολόγιο 1893-1912. Η οθωμανική Πρέβεζα*, Πρέβεζα

ΣΑΚΚΑΣ Γ., 1973, *Η ιστορία της Καμαρίνας και η τραγωδία του Ζαλόγγου*, Πρέβεζα

ΣΚΕΦΕΡΙΣ Π., 1962, Η παράδοσις της Πρεβέζης (21.10.1912). Μια σχετική ανέκδοτος έκθεσις του τότε υποπροξένου της Ρωσσίας εις Πρέβεζαν Δ. Σκέφερι, *Ο Νέος Κουβαράς, Ετήσιος Ηπειρωτικός Χρονογράφος* 2, 180-184

ΣΥΝΕΣΙΟΣ Λ.Στ., 1993, 21 Οκτωβρίου 1912. Απελευθέρωση της Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 27-28, 17-31

ΣΥΝΕΣΙΟΣ Λ.Στ., 2010, Η απελευθέρωση της Πρέβεζας μέσα από τις πηγές και η συμβολή του Υγειονομικού, του Ναυτικού, της Αεροπορίας, στο: Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, ΙΙ, Πρέβεζα, 187-209

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σπύρος ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ & Καλλιόπη ΠΙΛΙΛΗ

Η περιγραφή της απελευθέρωσης της Πρέβεζας σε επιστολή του μητροπολίτη Ιωακείμ προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη

Η επιστολή και το περιεχόμενό της

Σε κατάστιχο της εξερχόμενης αλληλογραφίας της Ιεράς Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης έχει καταχωρισθεί μια επιστολή του μητροπολίτη Ιωακείμ Β΄ (Βαλασιάδη)[1] προς τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ Γ΄[2] με την οποία αναγγέλλεται η απελευθέρωση της Πρέβεζας.

Θα παραθέσουμε επιγραμματικά το περιεχόμενο της επιστολής, το κείμενο της οποίας εξάλλου εκδίδουμε στο παράρτημα, και στη συνέχεια θα επικεντρωθούμε σε κάποια σημεία της.

Η εξιστόρηση ξεκινά με την περιγραφή του κλίματος καχυποψίας των οθωμανικών αρχών κατά του χριστιανικού πληθυσμού και των επακόλουθων μέτρων της διοίκησης πριν από την έναρξη του πολέμου: μεταφορά στην πόλη ένοπλων Τουρκαλβανών και εξοπλισμός των Οθωμανών κατοίκων της που μπορούσαν να φέρουν όπλα· κήρυξη στρατιωτικού νόμου και αυστηρή αστυνόμευση, επιτήρηση και έλεγχος ύποπτων χριστιανών, με το μητροπολιτικό μέγαρο να αποτελεί ένα από τα κύρια αντικείμενα ενδιαφέροντος· συλλήψεις[3] και φυλακίσεις προκρίτων και εξαναγκασμός άλλων να αναλαμβάνουν την ευθύνη της προστασίας της τηλεγραφικής σύνδεσης της πόλης,[4] που αποτελούσε στόχο των ανταρτών. Το έσχατο μέτρο που έδειχνε το κλίμα των

---

[1] Βιογραφικά του βλ. ΒΙΤΑΛΗΣ 1972, 32-33· ΚΟΥΡΤΗΣ 2000, 47-53.

[2] Το όνομα και ο τίτλος του πατριάρχη δεν αναγράφονται στην επιστολή. Ο παραλήπτης προσφωνείται «Παναγιώτατος Δεσπότης» και γίνεται και λόγος για την περί αυτόν Σύνοδο. Δεν τίθεται λοιπόν καμιά αμφιβολία ότι πρόκειται για τον Οικουμενικό Πατριάρχη. Κατά την ημερομηνία σύνταξης της επιστολής, πατριάρχης ήταν ο Ιωακείμ Γ΄, ο οποίος διήγε την δεύτερη πατριαρχία του (25.5.1901 μέχρι 13.11.1912, ημερομηνία του θανάτου του). Για τον Ιωακείμ Γ΄ βλ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ 1977, 208-228.

[3] Πρβλ. ΡΕΝΤΖΟΣ 2013, 469, εγγραφή 15-16.10.1912: «Η Κυβέρνησις κάνει συλλήψεις».

[4] Πρβλ. την αφήγηση του ιατρού Γ. Γερογιάννη ο οποίος αναφέρεται στη διακοπή των τηλεγραφικών επικοινωνιών λίγο πριν την έναρξη της μάχης της Νικόπολης. Βλ. ΑΡΤΑΒΑΝΗΣ, στον παρόντα τόμο, 88.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ημερών ήταν η απόφαση των αρχών να στρέψουν τα «τηλεβόλα τῶν πέριξ φρουρίων» εναντίον της πόλης, απειλώντας να τη βομβαρδίσουν.[5]

Στη συνέχεια αναφέρονται επιγραμματικά τα στρατιωτικά γεγονότα, αρχής γενομένης από τη μάχη στο Γρίμποβο και μέχρι την ήττα του οθωμανικού στρατού στη Νικόπολη και την οπισθοχώρησή του στην πόλη. Κατόπιν και μετά από πολεμικό συμβούλιο του στρατιωτικού διοικητή με τους αξιωματικούς του και συνεννόηση με τον πολιτικό διοικητή, αποφασίστηκε να συνεχιστεί η αντίσταση κατά της ελληνικής επίθεσης με έσχατη γραμμή άμυνας τις οχυρώσεις και την τάφρο της πόλης.

Εύκολα γίνεται αντιληπτό ότι μια τέτοια απόφαση θα είχε συνέπειες τόσο στον άμαχο πληθυσμό όσο και στην ίδια την πόλη. Από το σημείο αυτό λοιπόν ξεκινά και το πιο ενδιαφέρον τμήμα της επιστολής καθώς καταγράφονται οι προσπάθειες να πειστούν οι οθωμανικές αρχές να μην προβάλλουν αντίσταση θέτοντας σε κίνδυνο την πόλη. Σύμφωνα με την αφήγηση του Ιωακείμ τα γεγονότα έλαβαν χώρα ως εξής:

Η απόφαση του στρατιωτικού διοικητή ανακοινώθηκε στον μητροπολίτη μέσω δύο χριστιανών προκρίτων. Η πληροφορία συνοδευόταν από την εντολή να διατάξει ο μητροπολίτης, μέσω των ιερέων, τις χριστιανικές οικογένειες να εγκαταλείψουν τις παρατάφριες οικίες και να μεταβούν αλλού. Ο μητροπολίτης διαμαρτυρήθηκε κατά αυτής της απόφασης και στη συνέχεια προσέφυγε στους προξένους ζητώντας την επέμβασή τους. Πράγματι, αυτοί απευθύνθηκαν εγγράφως στον στρατιωτικό διοικητή. Αποτέλεσμα αυτού του εγγράφου ήταν να συγκροτηθεί συνέλευση των προκρίτων υπό την προεδρία του στρατιωτικού και πολιτικού διοικητή. Σε αυτήν τη συνέλευση προσκλήθηκε και ο ίδιος ο μητροπολίτης περί την ώρα μία μετά τα μεσάνυκτα. Η συνέλευση αποφάσισε να παρακαλέσει τον στρατιωτικό διοικητή να μην επιμείνει στην απόφασή του να αμυνθεί μέσα στην πόλη ενώ παράλληλα διατύπωσε την άποψη ότι ο στρατός εκτέλεσε το καθήκον του στη μάχη της Νικόπολης. Κατόπιν αυτής της συνέλευσης πραγματοποιήθηκε εκ νέου πολεμικό συμβούλιο και οι αξιωματικοί τάχθηκαν υπέρ της λύσης της παράδοσης αναθέτοντας παράλληλα στους προξένους τη διαπραγμάτευση. Στη συνέχεια, αφού αναφέρονται με συντομία η διαπραγμάτευση και οι όροι παράδοσης, περιγράφεται η υποδοχή του Ελληνικού Στρατού στην πόλη την Κυριακή 21 Οκτωβρίου, καθώς και τα συνακόλουθα αισθήματα των κατοίκων στη θέα του.

Την επομένη πραγματοποιήθηκε η επίσημη δοξολογία στον μητροπολιτικό ναό όπου και εκφωνήθηκαν λόγοι από τον μητροπολίτη[6] και τον Αντώνιο

---

[5] Πρβλ. ΡΕΝΤΖΟΣ 2013, 470, εγγραφή 18.10.1912: «Η Κυβέρνησις έστρεψε τα τηλεβόλα εναντίον της πόλεως εις την θέσιν Παληοσάραγα. Ένα πυροβόλο το έστησαν προ της εισόδου η οποία βλέπει προς την αγοράν».

[6] Βλ. ΚΟΥΡΤΗΣ 2009, 222· ΣΥΝΕΣΙΟΣ, στον παρόντα τόμο, 172-173.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σαχτούρη,[7] πολιτικό ακόλουθο του Ελληνικού Στρατού.

Η επιστολή του Ιωακείμ κλείνει με μια αναφορά στις συνέπειες των πολεμικών επιχειρήσεων στους οικισμούς και τον άμαχο πληθυσμό της ηπειρώτικης υπαίθρου. Περιγράφονται αναλυτικά τα δεινά που υπέστησαν οι κάτοικοι από τον υποχωρούντα οθωμανικό στρατό: ατιμώσεις γυναικών, εκτελέσεις προκρίτων, βασανιστήρια και δολοφονίες ιερέων, αρπαγή περιουσιών και καταστροφή οικιών.

Οι γεγονοτολογικές πληροφορίες της επιστολής ήταν ήδη γνωστές με τον έναν ή άλλον τρόπο. Από το σύνολό τους, επιλέξαμε να σταθούμε σε τρία ζητήματα που κατά τη θεώρησή μας παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον: πρώτα, στις υποψίες των οθωμανικών αρχών για ύπαρξη όπλων στη μητρόπολη· έπειτα στην περιγραφή των προσπαθειών να πειστεί ο στρατιωτικός διοικητής της πόλης να μην προτάξει αντίσταση μετά την ήττα του στρατού του στη Νικόπολη αλλά να παραδώσει την πόλη· τέλος, στην πληροφορία για τις καταστροφές ηπειρώτικων χωριών. Με αφορμή τις σχετικές πληροφορίες του μητροπολίτη, θα προσπαθήσουμε να ανασυνθέσουμε τα γεγονότα σε συνδυασμό με άλλες πηγές. Ιδιαίτερη έμφαση θα δώσουμε στις ζυμώσεις που οδήγησαν στην παράδοση της πόλης και για τις οποίες διαθέτουμε πληθώρα μαρτυριών, προερχόμενες από διάφορα πρόσωπα που είχαν ενεργή συμμετοχή στα γεγονότα. Επιμένουμε στο ζήτημα αυτό, καθώς όπως θα δούμε, μόνο μέσα από τη συγκριτική παρουσίαση και τον σχολιασμό των πηγών αυτών μπορούμε να κατανοήσουμε τις διαφοροποιήσεις μεταξύ τους ή την οπτική της κάθε μαρτυρίας και, τέλος, να αντιληφθούμε τον βαθμό συμμετοχής τού κάθε προσώπου στα γεγονότα, και εν προκειμένω του μητροπολίτη καθώς εξετάζουμε πρωτίστως τη δική του μαρτυρία. Με άλλα λόγια, δεν θα προσεγγίσουμε τη στάση του μόνο μέσα από το δικό του κείμενο, αλλά και υπό το πρίσμα των συγχρόνων του.

Οι υποψίες των οθωμανικών αρχών για ύπαρξη όπλων στη μητρόπολη

Θα ξεκινήσουμε με την πληροφορία ότι το μητροπολιτικό μέγαρο τελούσε υπό αστυνομική επιτήρηση καθώς θεωρείτο αποθήκη όπλων για τον εξοπλισμό των χριστιανών και έδρα επαναστατικών σωματείων, υπό την προεδρία μάλιστα του μητροπολίτη. Οι υποψίες αυτές παρατίθενται από τον Ιωακείμ χωρίς κάποιον σχολιασμό, χωρίς διάψευση ή επιβεβαίωση του ρόλου

[7] Σε καμιά από τις σχετικές πηγές στις οποίες γίνεται αναφορά στο πρόσωπο αυτό, δεν παραδίδεται το πλήρες βαπτιστικό του όνομα. Ο Αντώνιος Σαχτούρης ήταν διπλωματικός υπάλληλος. Το 1912 αποσπάστηκε στο αρχηγείο του Στρατού Ηπείρου ως πολιτικός σύμβουλος του αρχηγού. Βλ. ΦΙΛΙΠΠΑΣ 1933, 599.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

που αποδίδεται στη μητρόπολη, δείχνοντας ότι ο μητροπολίτης είναι μάλλον προσεκτικός ως προς τις διατυπώσεις του σε μια επιστολή που απευθύνεται σε παραλήπτες στην Κωνσταντινούπολη, έδρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η προσοχή αυτή μπορεί να αποδοθεί στην προσπάθειά του να μην καταγράψει στοιχεία που θα μπορούσαν να τον ενοχοποιήσουν. Κάτι τέτοιο δεν γίνεται βέβαια από φόβο μήπως θεωρηθεί προδότης του Οθωμανικού Κράτους ή από νομιμοφροσύνη προς αυτό. Άλλωστε, η επιστολή διαποτίζεται από την αναφανδόν στάση του μητροπολίτη υπέρ της Ελλάδας. Ωστόσο, πιστεύουμε ότι ο Ιωακείμ μιλώντας για τη δράση και τον ρόλο του, έχει υπόψη του τον θεσμικό ρόλο τού μητροπολίτη στις πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την επίφοβη θέση άλλων συναδέλφων του μητροπολιτών, ιδιαίτερα σε πόλεις που αργά ή γρήγορα θα αποτελούσαν στόχο των πολεμικών ενεργειών του Ελληνικού Στρατού. Ως εκ τούτου δεν θέλει να προσφέρει αποδείξεις που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν εναντίον τους. Εδώ αξίζει να παραβάλλουμε την εξής πληροφορία για τα Ιωάννινα, όπως καταγράφεται σε εφημερίδα της εποχής: «Ἡ ἐπιτήρησις καὶ ἡ κατασκοπεία ἔχει φθάσει εἰς τὸ κατακόρυφον. Τὸ Μητροπολιτικὸν Μέγαρον καὶ τὰς οικίας τῶν προξένων φρουροῦν ὁλόκληροι οὐλαμοί στρατιωτῶν».[8] Αυτή η επιτήρηση του μητροπολιτικού μεγάρου των Ιωαννίνων θυμίζει τα όσα γράφει ο μητροπολίτης Ιωακείμ για την Πρέβεζα. Ασφαλώς και σε άλλες πόλεις θα είχαν ληφθεί αντίστοιχα μέτρα ως αποτέλεσμα της ίδιας καχυποψίας για τον ρόλο των μητροπολιτών, όχι μόνο ως προσωπικοτήτων, αλλά και ως θεσμικών παραγόντων της χριστιανικής κοινότητας.

Ένα επιπλέον στοιχείο του κλίματος καχυποψίας για ύπαρξη αποθηκών όπλων που θα μπορούσαν να διατεθούν στον χριστιανικό πληθυσμό παρέχει η πληροφορία ότι οι Οθωμανοί έστρεψαν τα «τηλεβόλα τῶν πέριξ φρουρίων» εναντίον της πόλης, απειλώντας να τη βομβαρδίσουν. Προφανώς η πληροφορία αυτή αποτελεί ένδειξη του φόβου των αρχών για την πιθανότητα να εκδηλωθεί ένοπλη ενέργεια από κατοίκους της πόλης. Οι φόβοι αυτοί δεν πρέπει να ήταν αβάσιμοι. Τον εξοπλισμό ενός μεγάλου αριθμού κατοίκων της Πρέβεζας τον πιστοποιεί μια αρκετά μεταγενέστερη μαρτυρία, του λογίου Ηλία Βασιλά, ο οποίος κάνει λόγο για οργανωμένη διανομή όπλων τόσο στην πόλη της Πρέβεζας όσο και στην ύπαιθρο από το Ηπειρωτικό Κομιτάτο. Πιο συγκεκριμένα, ο Βασιλάς αναφέρει ότι είχαν διανεμηθεί 300 όπλα σε κατοίκους της πόλης ανάμεσα στους οποίους συγκαταλεγόταν και ο πατέρας του, ενώ οργανωτικό ρόλο εκ μέρους του Κομιτάτου είχε ένας ρασοφόρος, ο Βασίλειος Μπάλκος.[9] Δεν ήταν αδικαιολόγητη, λοιπόν, η καχυποψία των αρχών προς τον επικεφαλής του κλήρου της πόλης.

---

[8] Βλ. Κατωπόδης 1912α.

[9] Βλ. Βασιλας 2012, 324, 461-462.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οι ζυμώσεις για την παράδοση της πόλης

Ένα δεύτερο σημείο ενδιαφέροντος, αποτελούν οι πληροφορίες σχετικά με την κινητικότητα που υπήρξε στις διοικητικές και κοινοτικές αρχές της πόλης μετά τη μάχη της Νικόπολης προκειμένου να αποφευχθεί η συνέχιση των εχθροπραξιών και η ενδεχόμενη καταστροφή της πόλης. Διαθέτουμε μια πληθώρα πηγών για τα περιστατικά και τις πρωτοβουλίες εκείνων των κρίσιμων στιγμών, που διακρίνονται σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη εντάσσονται οι μαρτυρίες όσων συμμετείχαν ενεργά στα γεγονότα και ο καθένας από την πλευρά του καταγράφει τη δική του εκδοχή για αυτά. Σε αυτήν την κατηγορία συγκαταλέγεται η επιστολή του μητροπολίτη και οι μαρτυρίες τεσσάρων επιφανών προσωπικοτήτων της πόλης, οι οποίοι είναι οι παρακάτω:

Δημήτριος Σκέφερης,[10] υποπρόξενος της Ρωσίας. Ο Σκέφερης αναφέρεται στα γεγονότα που προηγήθηκαν και ακολούθησαν την απελευθέρωση, με έμφαση στις δικές του ενέργειες σχετικά με την παράδοση της πόλης, σε μια έκθεση προς τον ιεραρχικά ανώτερό του, γενικό πρόξενο της Ρωσίας στα Ιωάννινα.

Παναγιώτης Κοντογιάννης, πρώην δήμαρχος[11] και σύμφωνα με τον τύπο τέως βουλευτής του οθωμανικού κοινοβουλίου.[12] Η μαρτυρία του, μας παραδίδεται έμμεσα, μέσω μιας ανταπόκρισης η οποία παρουσιάζει κάποια προβλήματα καθώς η διήγησή της δεν επιβεβαιώνεται πάντα από τις άλλες πηγές, και ενίοτε φαίνεται απίθανη.[13] Παρ' όλα αυτά, θεωρούμε ότι οι αποδιδόμενες στον Κοντογιάννη ενέργειες, ή αλλιώς ο υπερτονισμός του ρόλου του, ασφαλώς απηχούν τις δηλώσεις του ιδίου στον ανταποκριτή. Για αυτόν τον λόγο θα αξιοποιήσουμε την ανταπόκριση με κριτικό πνεύμα, και κυρίως επι-

---

[10] Χρησιμοποιούμε τη γραφή *Σκέφερης* και όχι *Σκέφερις*, καθώς με την πρώτη υπογράφει ο ίδιος την αναφορά του. Για τον Λ. Σκέφερη, βλ. ΚΟΥΡΤΗΣ 2005, 224. Για την περιγραφή των γεγονότων, βλ. ΣΚΕΦΕΡΗΣ 1962, 181-182.

[11] Βλ. ΡΕΝΤΖΟΣ 2013, 374.

[12] Βλ. [ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ] 1912. Παρά την έρευνά μας, δεν μπορέσαμε να επιβεβαιώσουμε την πληροφορία σχετικά με τη βουλευτική του ιδιότητα. Ο Π. Κοντογιάννης *πάντως*, μαζί με τον Ι.Μ. Ρέντζο και τον Κων. Τόλια αποτέλεσαν μέλη της τριμελούς αντιπροσωπείας της Πρέβεζας στη συνέλευση χριστιανών πληρεξουσίων των ηπειρώτικων πόλεων που πραγματοποιήθηκε στα Ιωάννινα το 1911, βλ. ΡΕΝΤΖΟΣ 2013, 445, 456. Άραγε, να είχε κατά νου αυτήν την ιδιότητα του πληρεξουσίου ο συντάκτης του άρθρου που βρίθει εξάλλου από ανακρίβειες , όταν απέδιδε στον Π. Κοντογιάννη την ιδιότητα του βουλευτή;

[13] Στην ανταπόκριση παρατηρείται σύγχυση των γεγονότων και της χρονικής σειράς τους και υπάρχουν και κάποιες ανακρίβειες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η πληροφορία ότι οι Οθωμανοί ύψωσαν αρχικά λευκές σημαίες ως ένδειξη παράδοσης, αλλά αργότερα μεταστράφηκε η γνώμη τους και αποφάσισαν να αμυνθούν. Το περιστατικό αυτό δεν επιβεβαιώνεται από καμιά άλλη πηγή. Άλλο προβληματικό στοιχείο είναι ότι αποδίδεται στον Κοντογιάννη βουλευτική ιδιότητα, κάτι που, όπως ήδη σημειώσαμε, δεν επιβεβαιώνεται. Βλ. [ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ] 1912.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κεντρωνόμενοι στις σχετικές με τον Κοντογιάννη πληροφορίες και την οπτική του για τα γεγονότα.

Ιωάννης Μ. Ρέντζος, έμπορος και πρόκριτος της πόλης.[14] Τα γεγονότα περιλαμβάνονται στο προσωπικό του ημερολόγιο και περιγράφονται με λιτό τρόπο. Δυστυχώς, η διήγηση τερματίζεται απότομα, καθώς ενδεχομένως εξέπεσαν τα σχετικά φύλλα του ημερολογίου.

Γεώργιος Γερογιάννης, ιατρός,[15] η μαρτυρία του οποίου συμπεριλαμβάνεται ως παράρτημα στη δακτυλόγραφη έκθεση του αξιωματικού Π. Σπηλιάδη.[16] Η μαρτυρία του φαίνεται να συντάχθηκε μεταγενέστερα, στις 21.4.1913, ενδεχομένως ύστερα από αίτημα του Σπηλιάδη.

Μια δεύτερη κατηγορία πηγών αποτελούν οι ανταποκρίσεις των εφημερίδων της εποχής.[17] Πρέπει να σημειώσουμε όμως ότι είμαστε επιφυλακτικοί με τις ανταποκρίσεις καθώς δεν γνωρίζουμε κατά πόσο αποδίδουν πάντα με ακρίβεια τις πληροφορίες ή πολύ περισσότερο, κατά πόσο εντάσσονται στους σκοπούς της προπαγάνδας που οπωσδήποτε υπάρχει σε πολεμικές περιόδους. Χωρίς, λοιπόν, να αμφισβητούμε τις πηγές αυτές, οφείλουμε να είμαστε ιδιαίτερα κριτικοί και να τις χρησιμοποιούμε σε συνδυασμό με τις υπόλοιπες μαρτυρίες.

Τέλος, στην ίδια κατηγορία μπορούμε να εντάξουμε και τις σχετικές πληροφορίες που παραθέτει ο Αθ. Τριγονίδης στο έργο του *Η μάχη της Νικοπόλεως και η άλωσις της Πρεβέζης* που εκδόθηκε δύο χρόνια μετά την απελευθέρωση.[18] Η αφήγηση του Τριγονίδη σε κάποια σημεία της δεν επιβεβαιώνεται από τις άλλες μαρτυρίες, όπως θα δείξουμε παρακάτω.

Από το σύνολο των πηγών αυτών, αντιμετωπίζουμε ως περισσότερο αξιόπιστες τις μαρτυρίες των συμμετεχόντων, ακόμα και αν η καθεμία σαφώς εμπεριέχει την προσωπική οπτική του συντάκτη της.

---

[14] Ο Ι.Μ. Ρέντζος είχε διατελέσει δημογέροντας και μέλος της τριμελούς αντιπροσωπείας του 1911, όπως σημειώθηκε παραπάνω, υποσημ. 12. Το 1912 ήταν μέλος του Δημοτικού Συμβουλίου, βλ. ΡΕΝΤΖΟΣ 2013, 399-400· επίσης ΡΕΝΤΖΟΣ, στον παρόντα τόμο, 25.

[15] Για τον Γ. Γερογιάννη, βλ. ΚΟΥΡΤΗΣ 2005, 193-194.

[16] Για την περιγραφή των γεγονότων από τον Γ. Γερογιάννη, βλ. ΑΡΤΑΒΑΝΗΣ, στον παρόντα τόμο, 88-91.

[17] Από την πληθώρα των ανταποκρίσεων, πρέπει να αναφέρουμε κυρίως τη συνεχή ροή πληροφοριών της εφημερίδας *Πατρίς*, που οφείλεται στον Β. Κατωπόδη. Βλ. ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ 1912β· 1912γ· 1912δ.

[18] Ο Αθ. Τριγονίδης πέρα από το γνωστό έργο του για την Πρέβεζα, υπήρξε και συγγραφέας ενός δεύτερου συναφούς δημοσιεύματος για τη μάχη των Πεστών. Και τα δύο έργα εκδόθηκαν από τον Εκδοτικό Οίκο Γεωργίου Δ. Φέξη στη σειρά «Πολεμική Βιβλιοθήκη Φέξη». Από τα παραπάνω έργα και κυρίως από το δεύτερο προκύπτει ότι υπηρέτησε ως στρατιώτης κατά τους Βαλκανικούς πολέμους. Ανήκε στον 3ο Λόχο του πρώτου Τάγματος του (Ανεξάρτητου) Κρητικού Συντάγματος. Βλ. ΤΡΙΓΟΝΙΔΗΣ 1914α, 35· 1914β, 27-28, 30-31. Ο λόχος του αποτελείτο κυρίως από Κρήτες εθελοντές φοιτητές και είναι γνωστός ως *Ιερός Λόχος Φοιτητών Κρητών-Δραγατσάνιον*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αναλυτικότερη όλων είναι εκείνη του Γερογιάννη. Για αυτόν τον λόγο θα περιγράψουμε τα σχετικά γεγονότα ακολουθώντας τη διήγησή του, συμπληρώνοντας ή επισημαίνοντας τις διαφορές με τις άλλες προαναφερθείσες μαρτυρίες. Με αυτόν τον τρόπο αφενός θα επιτύχουμε την ανασύνθεση των γεγονότων, αφετέρου θα καταστεί δυνατόν να παρακολουθήσουμε τις διαφορετικές οπτικές του κάθε αυτόπτη μάρτυρα.

Θα ξεκινήσουμε λαμβάνοντας ως χρονική αφετηρία την ήττα στη Νικόπολη και την υποχώρηση του στρατού στην πόλη. Τότε ο στρατιωτικός διοικητής αποφάσισε να αμυνθεί στην τάφρο. Για αυτόν τον λόγο διέταξε να απομακρυνθούν οι κάτοικοι των παρατάφριων οικιών από τα σπίτια τους και να καταφύγουν σε άλλες οικογένειες της πόλης. Σύμφωνα με τον Γερογιάννη, η διαταγή αφορούσε τους Οθωμανούς κατοίκους, οι οποίοι μάλιστα θα έπρεπε να πάνε σε σπίτια χριστιανών. Ωστόσο, ο μητροπολίτης σημειώνει ότι εκείνοι που έπρεπε να εγκαταλείψουν τις οικίες τους ήταν οι χριστιανοί και ότι ο ίδιος όφειλε να τους ενημερώσει σχετικά μέσω των ιερέων του. Η ανταπόκριση της εφημερίδας *Ακρόπολις* που αντλεί πληροφορίες από τον Κοντογιάννη, κάνει επίσης λόγο για χριστιανούς. Μάλιστα, ο Κοντογιάννης φέρεται να επιφορτίζεται από τον στρατιωτικό διοικητή με την υποχρέωση να ειδοποιήσει τους ομοθρήσκους του για τη σχετική διαταγή.[19] Η ταύτιση της μαρτυρίας του μητροπολίτη και του Κοντογιάννη ενδεχομένως να μην είναι τυχαία. Ο μητροπολίτης στην επιστολή του καταγράφει την πληροφορία ότι η διαταγή του στρατιωτικού διοικητή διαβιβάστηκε μέσω δύο χριστιανών προκρίτων, τα ονόματα των οποίων δεν παραδίδει. Δεν είναι απίθανο ένας από αυτούς να είναι ο Κοντογιάννης, εφόσον φαίνεται ότι συναντήθηκε με τον στρατιωτικό διοικητή και επομένως ήταν σε θέση να είχε άμεση αντίληψη της διαταγής του. Αντίθετα, δεν προκύπτει κάτι τέτοιο για τον Γερογιάννη ο οποίος κάνει λόγο για μια πληροφορία που έγινε γνωστή στην πόλη, δηλαδή που διαδόθηκε προφορικά, επομένως θα μπορούσε εύκολα να μην είχε μεταδοθεί με ακρίβεια. Αλλά δεν είμαστε απόλυτα διατεθειμένοι να απορρίψουμε τη σχετική μαρτυρία του Γερογιάννη. Κατά την άποψή μας, οι παραπάνω μαρτυρίες δεν έρχονται αναγκαστικά σε αντίθεση, αλλά ενδεχομένως συμπληρώνουν η μία την άλλη καθώς θεωρούμε πιθανότερο η διαταγή να αφορούσε όχι μόνο τους κατοίκους κάποιου θρησκεύματος, αλλά όλους ανεξαιρέτως, καθώς στο σημείο εκείνο επρόκειτο να διεξαχθούν πολεμικές επιχειρήσεις.

Επιστρέφοντας στην αφήγηση του Γερογιάννη, πληροφορούμαστε ότι όταν όλα αυτά έγιναν γνωστά, ο πρόξενος της Ρωσίας Δ. Σκέφερης, αφού πήρε μαζί του τον πρόξενο της Αγγλίας Καίσαρα Κονεμένο, μετέβη στον Αυστριακό

[19] Βλ. [ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ] 1912. Βέβαια, η ανταπόκριση τοποθετεί σε άλλο χρονικό σημείο αυτήν τη συνάντηση, αλλά όπως σημειώσαμε στο συγκεκριμένο άρθρο παρατηρείται σύγχυση της χρονικής σειράς των γεγονότων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πρόξενο Meichsner προτείνοντας να αναλάβουν κοινή πρωτοβουλία να μεταπείσουν τον διοικητή του στρατού. Η απάντηση του προξένου της Αυστρίας ήταν αρνητική.

Στην έκθεσή του ο Σκέφερης αναφέρει ότι προέβη αυτοβούλως στις σχετικές ενέργειες. Η ίδια εικόνα προκύπτει και από την ανάγνωση του κειμένου του Γερογιάννη. Αντίθετα, ο μητροπολίτης αναφέρει γενικόλογα ότι ο ίδιος προσέφυγε στους προξένους όταν διαπίστωσε ότι οι αντιρρήσεις του στα σχέδια του στρατιωτικού διοικητή δεν λήφθηκαν υπόψη. Μια άλλη πτυχή προκύπτει από την περίπτωση του Κοντογιάννη ο οποίος φέρεται να πρότεινε στον στρατιωτικό διοικητή να έλθει σε συνεννόηση με τους προξένους. Ασφαλώς, ούτε ο Σκέφερης θα χρειαζόταν την προτροπή τρίτων, όπως του μητροπολίτη, για να ενεργήσει, ούτε οι Οθωμανοί θα χρειάζονταν να περιμένουν έναν χριστιανό να τους υποδείξει τους προξένους ως συνομιλητές. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι οι αντίστοιχες πρωτοβουλίες δεν αναλήφθηκαν από τον μητροπολίτη ή τον Κοντογιάννη. Όπως θα δείξουμε παρακάτω, και ο Γερογιάννης αναφέρει σε κάποιο σημείο τη δική του μεσολάβηση προς τον Σκέφερη, περιστατικό το οποίο προσπερνά ο τελευταίος στην έκθεσή του. Οι μαρτυρίες αυτές δείχνουν ότι πρόσωπα όπως ο μητροπολίτης, ο Κοντογιάννης και ο Γερογιάννης, αντιλαμβανόμενοι την κρισιμότητα της στιγμής και τη σημασία της άσκησης ευρείας πίεσης στους Οθωμανούς στρατιωτικούς, επεχείρησαν να αναμείξουν τον διεθνή παράγοντα τον οποίο συμβολικά αλλά και νομικά εκπροσωπούσαν οι πρόξενοι ξένων κρατών στην πόλη. Έτσι, λοιπόν, η σιωπή του Σκέφερη για την επικοινωνία του με τον μητροπολίτη δεν ακυρώνει τη μαρτυρία του τελευταίου.

Αξίζει επίσης να επισημανθεί ότι ο Σκέφερης ισχυρίζεται ότι αρχικά ήταν ο μόνος από τους προξένους που ήταν υπέρ της άποψης της παράδοσης της πόλης. Ωστόσο, και με δεδομένη την περιγραφή του Γερογιάννη, αμφιβάλλουμε αν κάτι τέτοιο αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα. Πιθανότερο είναι να αποτελεί μια υπερβολή του συντάκτη της αναφοράς προκειμένου να υπογραμμίσει τη δική του στάση έναντι των άλλων προξένων. Η επιφύλαξη μας να υιοθετήσουμε αυτήν την εικόνα που παρουσιάζει ο Σκέφερης σχετίζεται με τη στάση που υποθέτουμε ότι θα είχε ο πρόξενος της Αγγλίας.[20] Γιατί ενώ η αρνητική στάση του προξένου της Αυστρίας μαρτυρείται και από τον Γ. Γερογιάννη, εντούτοις ο τελευταίος όχι μόνο δεν αναφέρει τίποτα για άρνηση του Κονεμένου αλλά αντίθετα από την περιγραφή του προκύπτει ότι οι δύο πρόξενοι Σκέφερης και Κονεμένος (οι οποίοι, ας μην ξεχνάμε, ήταν Πρεβεζάνοι και συνδέονταν μάλιστα με συγγενικούς δεσμούς[21]) ενεργούσαν από

[20] Δυστυχώς μέχρι σήμερα δεν έχει εντοπιστεί κάποια αναφορά του Καίσαρα Κονεμένου σχετικά με τα γεγονότα ώστε να έχουμε και τη δική του οπτική για αυτά.

[21] Η σύζυγος του Δημητρίου Σκέφερη, Πηνελόπη Κονεμένου ήταν δεύτερη ξαδέλφη του Καίσαρα. Ευχαριστούμε τον κ. Νίκο Δ. Καράμπελα για αυτήν την πληροφορία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κοινού και με ταύτιση απόψεων, με την πρωτοβουλία βέβαια των κινήσεων να φαίνεται να ανήκει πράγματι στον Σκέφερη.

Η άποψη μας περί ταύτισης απόψεων και στάσης Σκέφερη και Κονεμένου ενισχύεται και από τη διήγηση του Γερογιάννη για τα όσα ακολούθησαν της σύσκεψης στο αυστριακό προξενείο. Αποχωρώντας οι δύο Πρεβεζάνοι πρόξενοι, συνάντησαν τον πολιτικό διοικητή και άλλους Οθωμανούς πολίτες που τον ακολουθούσαν· ανάμεσά τους και τον δήμαρχο.[22] Τότε ο Σκέφερης εξέφρασε την έντονη αντίθεσή του στο σχέδιο του στρατιωτικού διοικητή για συνέχιση της άμυνας. Μάλιστα, σύμφωνα με τον Γερογιάννη, παρουσίασε την άποψη αυτήν ως κοινή θέση των προξένων. Ασφαλώς η δήλωση αυτή, η οποία δεν ανταποκρινόταν πλήρως στην πραγματικότητα δεδομένης της στάσης του Meichsner, αποκτούσε βαρύτητα και γινόταν περισσότερο πιστευτή καθώς διατυπωνόταν παρουσία του προξένου της Αγγλίας. Σε αυτήν τη συνάντηση και στις δηλώσεις του αναφέρεται και ο ίδιος ο Σκέφερης, χωρίς βέβαια να κάνει κάποια αναφορά στην παρουσία του Κονεμένου.

Στη συνέχεια ο Γερογιάννης αναφέρει ότι ένας Οθωμανός, ο πρώην λιμενάρχης, τον ενημέρωσε ότι οι Οθωμανοί της Πρέβεζας θα μπορούσαν να μεταπείσουν τον στρατιωτικό διοικητή. Ο Γερογιάννης έσπευσε στον Σκέφερη και ο τελευταίος διαβεβαίωσε τους Οθωμανούς πολίτες ότι δεν θα διέτρεχαν κάποιον κίνδυνο αν παραδοθεί η πόλη προτρέποντας τους μάλιστα να προβούν στις σχετικές ενέργειες προς τον διοικητή. Αργότερα, δύο περιστατικά ρίψης βολών πυροβολικού εναντίον της πόλης από τον Ελληνικό Στρατό, είχαν ως αποτέλεσμα να επιταθεί ο φόβος των Οθωμανών κατοίκων. Έτσι, επανήλθε (εννοείται προφανώς στον Σκέφερη) ο πρώην λιμενάρχης μαζί με τον δήμαρχο ζητώντας επίμονα την επέμβαση των προξένων, αποκαλύπτοντας μάλιστα ότι ο διοικητής του στρατού έκλινε πλέον υπέρ της λύσης της παράδοσης.

Από την παραπάνω περιγραφή του Γερογιάννη φαίνεται ότι οι Οθωμανοί προσέφυγαν δύο φορές στον Σκέφερη. Ωστόσο, ο Σκέφερης αναφέρεται μόνο σε μία συνάντησή του με επιτροπή Οθωμανών παραλείποντας οποιαδήποτε αναφορά σε μεσολάβηση του Γερογιάννη, ενδεχομένως γιατί πρόκειται για επουσιώδη λεπτομέρεια που δεν επηρεάζει την εξιστόρηση των γεγονότων προς τον προϊστάμενό του. Από την άλλη, πιστεύουμε ότι ο Γερογιάννης αναφέρεται στον ρόλο του στη συνάντηση μεταξύ Οθωμανών και Σκέφερη, προκειμένου να τονίσει την προσωπική του συμμετοχή στις εξελίξεις, χωρίς αυτό να αποκλείει την πιθανότητα πράγματι να ενέργησε προς αυτήν την κατεύθυνση.

Η ουσία πάντως βρίσκεται σε μια λεπτομέρεια που σημειώνει ο Σκέφερης. Η επιτροπή των Οθωμανών τον πληροφόρησε ότι ο διοικητής του στρατού θα δεχόταν τη σύσταση να παραδώσει την πόλη, αν κάτι τέτοιο του διατυπωνόταν εγγράφως από τους προξένους. Αξίζει εδώ να υπογραμμίσουμε τη ση-

[22] Δήμαρχος από τον Μάρτιο του 1909 ήταν ο Οθωμανός Χαλήλ εφένδης, βλ. Ρεντζος 2013, 399.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μασία της πληροφορίας αυτής. Αυτό υποδεικνύει ότι πράγματι ο διοικητής είχε αρχίσει να εξετάζει το ενδεχόμενο της παράδοσης και γι' αυτό επιζητούσε κάποιον τρόπο εύσχημης μεθόδευσής της.

Ο Σκέφερης ισχυρίζεται ότι συνέστησε στους Οθωμανούς να ενημερώσουν και τους άλλους συναδέλφους του, όπως και έγινε. Θεωρούμε όμως ότι για κάτι τέτοιο δεν χρειαζόταν η προτροπή του. Με άλλα λόγια, πιστεύουμε ότι οι Οθωμανοί πρέπει να είχαν καταφύγει και στους άλλους προξένους, ή τουλάχιστον σε εκείνον της Αυστρίας. Εξάλλου, από τη μαρτυρία του Γερογιάννη προκύπτει ότι ο αυστριακός πρόξενος ήταν ήδη ενήμερος για την ψυχολογική κατάσταση των Οθωμανών, λαμβάνοντας αυτήν την πληροφόρηση προφανώς από τους τελευταίους.

Η ενέργεια αυτή των Οθωμανών να καταφύγουν στους προξένους μπορεί να σχετιστεί με τη δημόσια τοποθέτηση του Σκέφερη προς τον πολιτικό διοικητή ότι οι πρόξενοι απέρριπταν κάθε σκέψη συνέχισης της άμυνας της πόλης.

Μετά την ενημέρωση των προξένων, ακολούθησε επανάληψη του σκηνικού της πρώτης σύσκεψής τους, με τον Σκέφερη να μεταβαίνει συνοδευόμενος ξανά από τον Κονεμένο στο αυστριακό προξενείο και τον Meichsner να συνεχίζει να τηρεί αρνητική στάση για κοινό διάβημα, υποχωρώντας μόνο όταν έγινε δεκτό το αίτημά του να συντάξει ο ίδιος το έγγραφο το οποίο θα απευθυνόταν προς τον πολιτικό διοικητή. Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι ο Σκέφερης αναφέρει ότι ο συντάκτης του εγγράφου ήταν ο ίδιος. Από την εξέταση της σειράς των υπογραφών στο έγγραφο αυτό, το οποίο παρατίθεται στο παράρτημα της έκθεσης του Σπηλιάδη,[23] κλίνουμε να αποδεχτούμε ως ορθότερη τη μαρτυρία του Γερογιάννη, καθώς ο Αυστριακός πρόξενος υπογράφει πρώτος το έγγραφο. Το σίγουρο πάντως είναι ότι το έγγραφο απευθυνόταν στον πολιτικό και όχι στον στρατιωτικό διοικητή όπως αναφέρει εσφαλμένα ο μητροπολίτης. Κάτι τέτοιο το μαρτυρεί τόσο ο Σκέφερης όσο και ο Γερογιάννης, αλλά προκύπτει και από την απάντηση που έλαβαν οι πρόξενοι στο διάβημα τους, την οποία επίσης παραθέτει ο Σπηλιάδης.[24]

Ο πολιτικός διοικητής διαβίβασε στον διοικητή του στρατού το κοινό προξενικό διάβημα και αυτός το έθεσε υπόψη του στρατιωτικού συμβουλίου. Κατόπιν συγκάλεσε σύσκεψη στην οποία προσκλήθηκαν πολιτικοί και στρατιωτικοί αξιωματούχοι και πρόκριτοι των θρησκευτικών κοινοτήτων. Ο Γερογιάννης είναι ο μόνος που μαρτυρεί την παρουσία και εκπροσώπων της ισραηλιτικής κοινότητας.

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημάνουμε ότι εσφαλμένα ο Τριγονίδης αναφέρει ότι τη σύσκεψη αυτήν τη συγκάλεσε ο μητροπολίτης.[25] Ασφαλώς

---

[23] Βλ. ΑΡΤΑΒΑΝΗΣ, στον παρόντα τόμο, 92.
[24] Βλ. ΑΡΤΑΒΑΝΗΣ, στον παρόντα τόμο, 93.
[25] Βλ. ΤΡΙΓΟΝΙΔΗΣ 1914α, 27.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και κάτι τέτοιο δεν ισχύει καθώς ο μητροπολίτης δεν είχε την αρμοδιότητα να απευθύνει μια τέτοια πρόσκληση προς τις στρατιωτικές και πολιτικές αρχές. Άλλωστε ούτε ο ίδιος ισχυρίζεται κάτι τέτοιο στην επιστολή του προς τον πατριάρχη.

Ο τόπος σύγκλησης της σύσκεψης ήταν το Λιμεναρχείο. Σε αυτό συμφωνούν όλες σχεδόν οι μαρτυρίες, τόσο του μητροπολίτη, όσο και του Γερογιάννη και του Ρέντζου. Αντίθετα, ο Κοντογιάννης φέρεται να μετέβη στο Διοικητήριο, αλλά πιστεύουμε ότι η αναφορά αυτή αποτελεί σφάλμα του ανταποκριτή, ο οποίος συγχέει ενδεχομένως τη συμμετοχή του Κοντογιάννη στη σύσκεψη με προγενέστερη χρονικά συνάντησή του με τον στρατιωτικό διοικητή.[26]

Κατά τον Γερογιάννη, η πρόσκληση κοινοποιήθηκε στις 10 το βράδυ. Πριν το μεσονύκτιον, γράφει ο Ρέντζος, μισή ώρα μετά το μεσονύκτιον, φέρεται να αναφέρει ο Κοντογιάννης, ενώ ο μητροπολίτης σημειώνει ότι δέχτηκε την επίσκεψη του Αρχιαστυνόμου, αρκετά καθυστερημένα, κατά τη μία μετά τα μεσάνυκτα. Αξίζει εδώ να σταθούμε λίγο στις μαρτυρίες του Ρέντζου και του Κοντογιάννη που αναφέρονται στη νυκτερινή επίσκεψη Οθωμανών αξιωματούχων, στους αρχικούς ενδοιασμούς τους να εξέλθουν από τις οικίες τους και στη μετάβασή τους συνοδεία αστυνομικής δύναμης στον τόπο συνάντησης. Η περιγραφή τους είναι ενδεικτική ενός κλίματος αγωνίας και ανασφάλειας καθώς μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι τα παραπάνω πρόσωπα ήταν ιδιαίτερα καχύποπτα ως προς την ειλικρίνεια και τις πραγματικές διαθέσεις των αξιωματούχων που τους καλούσαν, συνοδεία μάλιστα και αστυνομικής δύναμης, να βγουν από τις οικίες τους.

Σύμφωνα με τον Γερογιάννη, κατά τις 11 συγκεντρώθηκαν όλοι, εκτός από τον μητροπολίτη. Αφού τον ανέμειναν περίπου μισή ώρα, η σύσκεψη ξεκίνησε πριν την άφιξή του. Η καθυστέρησή του μπορεί να αιτιολογηθεί από το γεγονός ότι έλαβε αρκετά αργά την πρόσκλησή του στη σύσκεψη.

Επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον μας στο αντικείμενο της σύσκεψης, διαπιστώνουμε ότι οι πηγές δίνουν περιληπτικά τους άξονες πάνω στους οποίους κινήθηκε η συζήτηση. Κατ' αρχάς ο στρατιωτικός διοικητής αφού αναφέρθηκε στη μάχη της Νικόπολης, γνωστοποίησε την παρέμβαση των προξένων σχετικά με το μάταιο της άμυνας, κάτι το οποίο βέβαια αντίβαινε στο στρατιωτικό του καθήκον και στην απόφασή του να το εκτελέσει μέχρι εξάντλησης των τελευταίων ανθρώπινων και υλικών δυνάμεων που διέθετε. Ο Γερογιάννης διατυπώνει την άποψη ότι η δήλωση αυτή ήταν προσχηματική, θεωρώντας ότι ο διοικητής είχε ήδη πειστεί να παραδώσει την πόλη.

---

[26] Πιο συγκεκριμένα, πιστεύουμε ότι ο ανταποκριτής συγχέει τη σύσκεψη με την ενημέρωση του Κοντογιάννη από τον διοικητή περί των σχεδίων του για άμυνα στην τάφρο και τη διαταγή του να εκκενωθεί ο χώρος από τους χριστιανούς. Το περιστατικό αυτό προηγείται χρονικά της σύσκεψης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στο σημείο αυτό ο Γερογιάννης αναφέρεται ονομαστικά στις παρεμβάσεις δύο παρισταμένων, του Κοντογιάννη και του ιδίου, οι οποίοι απάντησαν στον διοικητή. Για τον πρώτο σημειώνει απλά ότι υποστήριξε την παράδοση ενώ για την τοποθέτηση του ιδίου είναι πιο αναλυτικός, επιχειρώντας να τονίσει τον ρόλο του αλλά και να επιδείξει την πολιτική σκέψη του. Ο Γερογιάννης, έχοντας ήδη ερμηνεύσει ως προσχηματική τη συμπεριφορά τού διοικητή, θέτει το ζήτημα στην πραγματική του βάση, που κατά τον ίδιο είναι η ευθύνη των παρισταμένων απέναντι στην οθωμανική κυβέρνηση. Κατά την ερμηνεία μας, η δήλωση αυτή σημαίνει πρακτικά ότι οι σκέψεις, πόσο μάλλον η απόφαση, παράδοσης της πόλης σε δυνάμεις του εχθρού καθιστούσε υπόλογους τους παρισταμένους απέναντι στην κυβέρνηση, εφόσον είτε ήταν αξιωματούχοι είτε υπήκοοι του Οθωμανικού Κράτους ενώ ο Ελληνικός Στρατός αποτελούσε στρατιωτική δύναμη εχθρικής χώρας με την οποία το κράτος τους βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση. Το βάρος μιας τέτοιας ευθύνης είναι σαφώς πιο δυσβάστακτο για τους στρατιωτικούς αξιωματούχους. Για τον λόγο αυτόν ο Γερογιάννης δηλώνει εξ ονόματος της συνέλευσης ότι οι πολίτες είναι διατεθειμένοι να αναλάβουν οι ίδιοι αυτήν την ευθύνη, υπογράφοντας σχετικό έγγραφο.

Η άποψη αυτή έγινε αποδεκτή από τη συνέλευση και έτσι συντάχθηκε έγγραφο στα τουρκικά και υπογράφτηκε από τους παριστάμενους πολίτες.[27] Ενώ συντασσόταν το έγγραφο, προσήλθε και ο μητροπολίτης, ο οποίος συναίνεσε στα όσα αποφασίστηκαν. Το κείμενο δεν υπογράφτηκε από τους υπαλλήλους, τον μητροπολίτη και τον καδή. Αυτό το μαρτυρεί τόσο ο Σκέφερης όσο και ο Γερογιάννης που, αιτιολογώντας το γεγονός, σημειώνει σχετικά: «Τὸ ψήφισμα συνταχθὲν οὕτω ὑπεγράφη ὑπὸ τῶν πολιτῶν καὶ μόνον μὴ ὑπογραψάντων τῶν ὑπαλλήλων καὶ τοῦ Ἀρχιερέως ὡς ὑπαλλήλου».[28] Σε αυτόν

---

[27] Ο Τριγονίδης αναφέρει ότι η άποψη των Ελλήνων προκρίτων ήταν να μην αναγραφτεί σε κάποιο έγγραφο ότι οι ίδιοι ζητούν την παράδοση της πόλης καθώς αυτό το ζήτησαν οι Οθωμανοί υπό την πίεση του φόβου και του πανικού, άποψη η οποία και επικράτησε. Βλ. ΤΡΙΓΟΝΙΔΗΣ 1914α, 27-28. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν προκύπτει από τις μαρτυρίες των συμμετεχόντων, αλλά αντίθετα φαίνεται ότι υπέγραψαν όλοι οι παριστάμενοι πολίτες. Βλ. ΡΕΝΤΖΟΣ 2013, 471-472· ΑΡΤΑΒΑΝΗΣ, στον παρόντα τόμο, 91. Στο σημείο αυτό οφείλουμε μια μικρή διευκρίνιση. Ο Τριγονίδης χρησιμοποιεί τον όρο *Έλληνες*, ενώ ο μητροπολίτης, ο Ρέντζος, ο Γερογιάννης και ο Σκέφερης όταν αναφέρονται στον ελληνικό πληθυσμό της πόλης, χρησιμοποιούν τον όρο *Χριστιανοί*. Η διαφοροποίηση αυτή σχετίζεται με τον τρόπο με τον οποίο οι Έλληνες της Πρέβεζας αναφέρονταν θεσμικά στην κοινότητά τους μέσα στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ασφαλώς δεν σημαίνει ότι ετίθετο υπό αμφισβήτηση η ελληνικότητα της χριστιανικής κοινότητας από τα τέσσερα διακεκριμένα μέλη της. Κάτι τέτοιο αποδεικνύεται εξάλλου από το γεγονός ότι οι τρεις από αυτούς (Γερογιάννης, Κοντογιάννης, Ρέντζος) ήταν ιδρυτικά μέλη και μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου της Ελληνικής Λέσχης, η οποία συνεδρίασε για πρώτη φορά στην αίθουσα της Ιεράς Μητροπόλεως στις 21.5.1909, πριν έλθει δηλαδή ως μητροπολίτης ο Ιωακείμ. Βλ. ΡΕΝΤΖΟΣ 2013, 406. Για την Ελληνική Λέσχη ή Λέσχη Ελλήνων της Πρέβεζας, βλ. ΜΠΕΤΣΟΣ 2011, 214-215.

[28] Βλ. ΑΡΤΑΒΑΝΗΣ, στον παρόντα τόμο, 91.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τον χαρακτηρισμό του μητροπολίτη πρέπει ενδεχομένως να αναγνώσουμε την αντίληψη του Γερογιάννη για τη θεσμική θέση του μητροπολίτη στο σύστημα διοίκησης των κοινοτήτων στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Το περιεχόμενο του εγγράφου προκύπτει από τον συνδυασμό της περίληψης που παραδίδει ο μητροπολίτης και των κύριων σημείων της προηγηθείσας συζήτησης όπως την παραδίδει τόσο ο Γερογιάννης,[29] όσο και ο Ρέντζος.[30] Οι πολίτες αφού διαβεβαιώνουν ότι ο στρατός έπραξε το καθήκον του, ζητούν να μη συνεχιστεί η άμυνα αλλά να παραδοθεί η πόλη ώστε να μην καταστραφεί και να μην υπάρξουν ανθρώπινες απώλειες.

Τα παραπάνω υποδεικνύουν και τον λόγο που οδήγησαν τον διοικητή να ζητήσει κάτι τέτοιο. Φυσικά, και ο ίδιος δεν χρειαζόταν κάποιο έγγραφο για να πειστεί για όσα προφορικά του διατύπωναν οι κάτοικοι της πόλης. Όπως ορθά επισημαίνει ο Γερογιάννης, ο διοικητής πρέπει πλέον να είχε πειστεί για τη ματαιότητα της αντίστασης με αποτέλεσμα να αναζητούσε κάποιον εύσχημο τρόπο ώστε να αποφύγει την κατηγορία της προδοσίας με την παράδοση της πόλης. Γι' αυτό άλλωστε είχε ζητήσει και εγγράφως το κοινό προξενικό διάβημα και είχε συγκαλέσει τη σύσκεψη των αξιωματούχων και των προκρίτων. Έτσι, το έγγραφο αίτημα των προκρίτων της πόλης αποτελούσε για αυτόν μια διέξοδο και είχε επιπλέον και την αποδεικτική αξία που έχει κάθε γραπτό κείμενο, σε αντίθεση με τα «πτερόεντα έπεα». Και η αξία αυτή θα αποκτούσε νόημα όταν και εφόσον αυτό θα παρουσιαζόταν ενώπιον κάποιας οθωμανικής αρχής.

Μετά την υπογραφή του εγγράφου και την υποβολή του στον στρατιωτικό διοικητή, αποχώρησαν οι παριστάμενοι για το Δημαρχείο, εκτός των στρατιωτικών οι οποίοι συνεδρίασαν εκ νέου για να λάβουν τις τελικές τους αποφάσεις. Αργότερα κλήθηκαν να επιστρέψουν στο Λιμεναρχείο από το Δημαρχείο ο μητροπολίτης, ο δήμαρχος, ο Κ. Τόλιας[31] και ο Γ. Γερογιάννης, στους οποίους ανακοινώθηκε η απόφαση των στρατιωτικών να παραδώσουν την πόλη με συγκεκριμένους όρους τους οποίους θα έπρεπε να εγγυηθούν οι πρόξενοι. Παράλληλα ζητήθηκε η μεσολάβηση των τεσσάρων προαναφερθέντων προσώπων προς τους προξένους. Για τη μεσολάβηση αυτήν κάνει λόγο μόνο ο Γερογιάννης, ενώ ο μητροπολίτης, παρόλο που κατά τον Γερογιάννη ήταν ένα από τα τέσσερα πρόσωπα, παραλείπει οποιαδήποτε αναφορά σε αυτήν, ενδεχομένως κρίνοντάς την επουσιώδη.

---

[29] Βλ. ΑΡΤΑΒΑΝΗΣ, στον παρόντα τόμο, 90-91.

[30] Βλ. ΡΕΝΤΖΟΣ 2013, 471-472.

[31] Ο Κ. Τόλιας είχε διατελέσει μέλος της τριμελούς αντιπροσωπείας του 1911, όπως σημειώθηκε παραπάνω, υποσημ. 12. Το 1912 ήταν μέλος του Δημοτικού Συμβουλίου. Βλ. ΡΕΝΤΖΟΣ 2013, 399-400· ΡΕΝΤΖΟΣ, στον παρόντα τόμο, 25.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στο σημείο αυτό ολοκληρώνονται οι ενέργειες των διοικητικών και κοινοτικών φορέων της πόλης για να αποφευχθεί η συνέχιση του πολέμου και να εξασφαλιστεί η αναίμακτη παράδοση της πόλης.

Οι καταστροφές χωριών της Ηπείρου

Το τελευταίο ζήτημα στο οποίο θα σταθούμε είναι οι πληροφορίες σχετικά με τις καταστροφές οικισμών και τα αντίποινα κατά αμάχων. Δυστυχώς, στην επιστολή δεν αναφέρονται ονομαστικά τα σαράντα περίπου ηπειρώτικα χωριά που υπέστησαν τη βαρβαρότητα του πολέμου. Σημειώνεται απλώς ότι τρία από αυτά ανήκαν στη μητρόπολη[32] Νικοπόλεως και Πρεβέζης, επτά στη μητρόπολη Παραμυθίας[33] και περίπου τριάντα στη μητρόπολη Ιωαννίνων.[34] Αυτές οι καταστροφές ή ο φόβος τους, είχαν ως αποτέλεσμα την αναγκαστική φυγή των κατοίκων, οι οποίοι μετατρέπονταν σε πρόσφυγες είτε για να γλυτώσουν την εκδικητική μανία των τακτικών οθωμανικών στρατευμάτων ή των άτακτων Τουρκαλβανών, είτε επειδή πλέον δεν μπορούσαν να διαβιώσουν στους καταστραμμένους οικισμούς τους. Στο πλαίσιο αυτής της προσφυγικής κίνησης η Πρέβεζα άρχισε σταδιακά να δέχεται τέτοιον πληθυσμό.[35]

---

[32] Ο μητροπολίτης χρησιμοποιεί τον όρο *επαρχία* δίπλα από το κάθε γεωγραφικό όνομα. Ωστόσο, σε αυτήν την αναφορά δεν πρέπει να αναγνώσουμε τον όρο *επαρχία* με την πολιτική-διοικητική του έννοια, αλλά με το νόημα της λέξης στο πλαίσιο της εκκλησιαστικής διοικητικής ορολογίας. Ως γνωστόν, τα όρια των μητροπόλεων δεν συμπίπτουν με εκείνα των πολιτικών διοικητικών διαιρέσεων. Αυτό ειδικά για την περίπτωση της μητρόπολης Νικοπόλεως και Πρεβέζης σημαίνει ότι μέχρι και σήμερα εντάσσονται στην παραπάνω μητρόπολη χωριά που δεν ανήκουν διοικητικά στον νομό Πρέβεζας, αλλά σε εκείνον της Άρτας. Ομοίως, τμήμα του νομού Πρέβεζας ανήκει στη μητρόπολη Παραμυθίας (όπως η Πάργα και κάποια χωριά της περιοχής Φαναρίου) ενώ λίγα χωριά ανήκουν στη μητρόπολη Ιωαννίνων (όπως η Κλεισούρα). Για αυτόν τον λόγο ο μητροπολίτης μιλά μόνο για τρία χωριά της μητρόπολής του, παρόλο που, όπως θα δούμε, σίγουρα ήταν περισσότερα τα χωριά που υπέστησαν καταστροφές και ανήκουν σήμερα στον νομό Πρέβεζας.

[33] Βλ. [ΕΜΠΡΟΣ] 1912α, όπου γίνεται αναφορά στην περιοχή Φαναρίου, χωρίς ωστόσο να αναφέρονται ονομαστικά τα χωριά. Όπως ήδη σημειώσαμε, τμήμα της περιοχής αυτής ανήκει εκκλησιαστικά στη μητρόπολη Παραμυθίας.

[34] Βλ. ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ 1912ε· ΤΣΗΤΣΟΥΡΑΣ 1912· [ΕΜΠΡΟΣ] 1912β· [ΠΑΤΡΙΣ] 1912, όπου αναφέρονται ονομαστικά κάποια χωριά των Ιωαννίνων. Ανάμεσα σε αυτά σημειώνουμε την αναφορά στην Κλεισούρα, χωριό του νομού Πρέβεζας. Βλ. ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ 1912ε.

[35] Στην εφημερίδα *Εμπρός* καταγράφεται η ακόλουθη είδηση: «Τὰ χωρία τῆς περιφερείας Φαναρίου παρὰ τὴν Πάργαν ἠρημώθησαν ὑπὸ τῶν Τουρκαλβανικῶν στριφῶν. [...] Αἱ χριστιανικαὶ οἰκογένειαι κατέφυγον εἰς Πρέβεζαν στεγαζόμεναι εἰς τα ἐκεῖ Ἑλληνικά χωρία», βλ. [ΕΜΠΡΟΣ] 1912α. Επιπλέον, αργότερα στην πόλη θα οργανωθούν συσσίτια και θα τοποθετηθούν οικίσκοι εγκατάστασης προσφύγων, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από φωτογραφικά τεκμήρια της εποχής. Βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 114, 115, 125. Πρβλ. και ΑΥΔΙΚΟΣ 2012, 34.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οι πρόσφυγες μετέφεραν μαζί τους τις δραματικές εμπειρίες και τις περιγραφές των καταστροφών, που καταγράφτηκαν και ως ανταποκρίσεις στον τύπο. Σε άλλες περιπτώσεις ο τύπος τροφοδοτείται από επίσημα δελτία τύπου[36] με αναλυτικές πληροφορίες για τις ωμότητες που υφίσταται ο ηπειρώτικος πληθυσμός. Οι εφημερίδες της εποχής βρίθουν από αντίστοιχα δημοσιεύματα.[37]

Από τις ανταποκρίσεις των εφημερίδων μπορέσαμε να εντοπίσουμε τα τρία χωριά της μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης που σύμφωνα με την επιστολή του Ιωακείμ υπέστησαν καταστροφές. Πρόκειται για τα χωριά Κουμτζάδες[38] (Αμμότοπος Άρτας), Μουλιανά[39] (Γοργοπόταμος) και Τσαγκαρόπουλο.[40] Επίσης, σε δημοσίευμα της εφημερίδας *Χρόνος* αναφέρεται ότι πυρπολήθηκαν σαράντα χωριά στην Ήπειρο.[41] Ο αριθμός των σαράντα χωριών συμπίπτει με εκείνον που καταγράφει ο μητροπολίτης Ιωακείμ. Η σύμπτωση αυτή δεν μπορεί να είναι τυχαία, αλλά αφενός επιβεβαιώνει την ευρεία διάδοση των πληροφοριών που τροφοδοτούν τον τύπο και αφετέρου υποδεικνύει ότι η πηγή πληροφόρησης του μητροπολίτη δεν είναι μόνο οι πρόσφυγες αλλά και ο τύπος.

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, ο μητροπολίτης δεν ήταν μόνο αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων, αλλά συμμετείχε και στις ζυμώσεις που έλαβαν χώρα στην πόλη την παραμονή της παράδοσής της. Έτσι, η μαρτυρία του έρχεται να προστεθεί δίπλα στις μαρτυρίες άλλων κατοίκων της πόλης που επίσης, εκ της θέσης τους, διαδραμάτισαν κάποιον ρόλο ή είχαν αμεσότερη αντίληψη των γεγονότων.

Όπως διαπιστώσαμε, οι μαρτυρίες είτε συμπληρώνουν είτε δημιουργούν φαινομενικά ερωτηματικά συγκρινόμενες μεταξύ τους. Ας μη θεωρήσουμε όμως ότι οι πηγές αλληλοσυγκρούονται ή αλληλοαναιρούνται. Δεν πιστεύουμε ότι οι πιθανές ασυμφωνίες οφείλονται σε εσκεμμένες αποκρύψεις ή διαστρεβλώσεις. Αντίθετα, ενισχύουν τη θεώρησή τους ως πηγών που διακρίνονται από την προσωπική οπτική του συγγραφέα τους, και μαρτυρούν το πώς βίωσε ο καθένας τα γεγονότα, ή τουλάχιστον τα διάφορα περιστατικά που συνθέ-

---

[36] Βλ. χαρακτηριστικά [ΠΑΤΡΙΣ] 1912.

[37] Πρβλ. ΑΥΔΙΚΟΣ 2012, 18.

[38] Για τη σφαγή στους Κουμτζάδες, βλ. ιδιαίτερα ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ 1912στ· ΤΡΙΓΩΝΙΔΗΣ 1914α, 12-13, αλλά και ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ 1912ε. Ο οικισμός Κουμτζάδες του νομού Άρτας, μετονομάστηκε σε Αμμότοπο το 1927, βλ. ΦΕΚ 76Α/2.5.1927, 529. Σημειώνουμε ότι εκκλησιαστικά ο οικισμός αυτός ανήκει στη μητρόπολη Νικοπόλεως και Πρεβέζης.

[39] Βλ. ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ 1912ε. Ο οικισμός Μουλιανά του νομού Πρέβεζας, μετονομάστηκε σε Γοργοπόταμο το 1927, βλ. ΦΕΚ 76Α/2.5.1927, 529.

[40] Βλ. ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ 1912ε· ΤΣΗΤΣΟΥΡΑΣ 1912.

[41] Βλ. ΤΣΗΤΣΟΥΡΑΣ 1912.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τουν τη μείζονα εικόνα της απελευθέρωσης. Υπό αυτό το πρίσμα πρέπει να αναγνωσθεί η επιστολή του μητροπολίτη.

Έτσι, το σύνολο αυτών των οπτικών, αυτών των μαρτυριών, αν συνδυαστούν μεταξύ τους, μπορούν να ανασυνθέσουν ή τουλάχιστον να αναπαραστήσουν με αρκετή πιστότητα το σύνολο των γεγονότων και του κλίματος που επικρατούσε στην πόλη την εποχή της απελευθέρωσής της.

Επιπλέον όμως, οι μαρτυρίες αυτές έχουν ιδιαίτερη σημασία καθώς δίνουν στο μείζον γεγονός της απελευθέρωσης της πόλης και μια άλλη διάσταση, διαφορετική από την οπτική των στρατιωτικών εκθέσεων, που επικεντρώνονται στα πολεμικά γεγονότα. Η διάσταση αυτή είναι περισσότερο πολιτική, όχι μόνο υπό την έννοια της πολιτικής τέχνης, αλλά και υπό το πρίσμα της λειτουργίας των θεσμών μιας πόλης. Επιπλέον, δεν θα ήταν άστοχο να ισχυριστούμε ότι η διάσταση αυτή εμπεριέχει και έναν πιο ανθρώπινο χαρακτήρα, καθώς αναδεικνύει την αγωνία και την ανησυχία ενός άμαχου πληθυσμού σε στιγμές οριακές, όπου η ζωή ή ο θάνατος των κατοίκων, όπως και η σωτηρία ή η καταστροφή της πόλης, είτε απέχουν ελάχιστα μεταξύ τους είτε εξαρτώνται από αποφάσεις ταλαντευόμενων αξιωματούχων. Η ανθρώπινη διάσταση γίνεται εμφανέστερη στις αναφορές του μητροπολίτη για τις καταστροφές χωριών, για τις απώλειες ζωών και για τα δεινά του άμαχου πληθυσμού.

Κλείνοντας, και έχοντας παρακολουθήσει όχι μόνο τα γεγονότα αλλά και τη συμμετοχή των προσώπων σε αυτά, μπορούμε να προβούμε σε κάποιες τελευταίες επισημάνσεις σχετικά με όλους εκείνους που συντέλεσαν στην παράδοση της πόλης. Κατ' αρχάς, αν εξαιρέσουμε την περιγραφή του Ρέντζου, οι υπόλοιπες μαρτυρίες διαποτίζονται από την προσπάθεια των συντακτών τους να τονίσουν τη δική τους συμμετοχή στα γεγονότα. Ο Σκέφερης, ενδεχομένως επειδή απευθύνεται προς την προϊστάμενή του αρχή, παρουσιάζει την εικόνα ότι ο ίδιος είχε την πρωτοβουλία των κινήσεων των προξένων. Ο Γερογιάννης δεν παραλείπει να σημειώσει τη δική του μεσολάβηση προς τον Σκέφερη και την επιχειρηματολογία του κατά τη νυχτερινή σύσκεψη στο Λιμεναρχείο. Ο μητροπολίτης καταγράφει τις αντιρρήσεις του στον στρατιωτικό διοικητή και την προσφυγή του στους προξένους. Για τον Κοντογιάννη πληροφορούμαστε ότι επίσης συμβούλευσε να υπάρξει συνεννόηση με τους προξένους.

Από τα παραπάνω προκύπτει αβίαστα ο καθοριστικός ρόλος των προξένων. Εφόσον δεν διαθέτουμε επαρκή στοιχεία για τη δράση του Κονεμένου, μπορούμε να δεχτούμε ότι ο Σκέφερης είχε πρωταγωνιστική θέση στις εξελίξεις. Ο Αυστριακός πρόξενος συντάχθηκε με τους άλλους δύο συναδέλφους του μόνο όταν διαπίστωσε ότι η άλωση της πόλης από τον Ελληνικό Στρατό θα ήταν αναπόφευκτη. Η εχθρική στάση που επέδειξε σε όλες τις φάσεις των διαπραγματεύσεων, σχετίζεται ασφαλώς με την εξωτερική πολιτική της χώρας του, η οποία προωθούσε στην περιοχή της Ηπείρου τα σχέδια του αλβανικού εθνικισμού. Τα σχέδια αυτά έρχονταν σε αντίθεση με τις ελληνικές προσδο-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

κίες, το πρώτο βήμα για τις οποίες σηματοδοτούσε η επιτυχία του Ελληνικού Στρατού στην Πρέβεζα.[42]

Πέρα από τους προξένους, σημαντική ήταν και η συμβολή των προσώπων που παρίσταντο στη σύσκεψη, επιδεικνύοντας άλλοι εντονότερη (όπως π.χ. οι Γερογιάννης και Κοντογιάννης) και άλλοι δευτερεύουσα συμμετοχή. Ωστόσο, κατά την ερμηνεία μας, δεν πρέπει να εξετάσουμε τη συμμετοχή καθενός ως μονάδας, αλλά ως μέλους ενός συνόλου, ενός αντιπροσωπευτικού σώματος της πόλης, γιατί σε αυτό το πλαίσιο παρίσταντο στη σύσκεψη και ως ενιαίο σύνολο έδωσαν στον στρατιωτικό διοικητή τη διέξοδο που επιζητούσε. Κλείνοντας τον κατάλογο των συμβολών στην παράδοση της πόλης, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε και τον ρόλο που διαδραμάτισαν οι ίδιοι οι Οθωμανοί κάτοικοι της πόλης, τόσο με τις πιέσεις τους προς τους στρατιωτικούς όσο και με τη συμμετοχή τους στη νυχτερινή σύσκεψη. Γιατί, ας μην ξεχνάμε ότι σε αυτή συμμετείχαν εκπρόσωποι όλων των θρησκευτικών κοινοτήτων. Με άλλα λόγια, οι κάτοικοι της πόλης στο σύνολο τους ζήτησαν την παράδοσή της στον Ελληνικό Στρατό, εγκαινιάζοντας με αυτόν τον τρόπο, πριν καν την είσοδό του στην πόλη, την έναρξη μιας νέας εποχής για την πόλη τους, στο πλαίσιο του Ελληνικού Κράτους.

Παράρτημα: η έκδοση της επιστολής

Με τις ακόλουθες σημειώσεις παρέχονται πληροφορίες για το πρωτότυπο κείμενο της επιστολής και τη μέθοδο μεταγραφής της. Το κείμενο έχει καταχωρισθεί σε κατάστιχο που φέρει τον εξής τίτλο: «Κώδιξ Β΄ εξερχομένων εγγράφων Ι. Μητροπόλεως Νικοπ. – Πρεβέζης επί μητροπολίτου Ιωακείμ Βαλασιάδη 24 Απριλίου 1910 - 6 Φεβρουαρίου 1915». Ο συγκεκριμένος κώδικας έφερε τον αριθμό 83 κατά την ταξινόμηση του Φιλάρετου Βιτάλη, ενώ κατά την αναταξινόμηση του αρχείου από την ομάδα του Γ. Πλουμίδη έλαβε τον αριθμό 77.[43] Το κατάστιχο φέρει την ίδια αρίθμηση στις αντικριστές σελίδες και δεν είναι αριθμημένο μόνο στο recto της σελίδας, για αυτό και χρησιμοποιήσαμε την αρίθμηση 95-1 και 95-2 και αντίστοιχα για να περιγράψουμε την κάθε σελίδα. Το κείμενο ξεκινά από τη σελίδα 94-2 και εκτείνεται σε πέντε σελίδες. Η γραφή είναι σχετικά καλή και ορθογραφημένη, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων. Κατά την έκδοση του κειμένου, η ορθογραφία του κειμένου διατηρείται ως έχει. Δηλώνουμε τις αλλαγές σελίδας στο χειρόγραφο κείμενο με μία κάθετη γραμμή, ακολουθούμενη από τον αριθμό της επόμενης σελίδας με τη μορφή εκθέτη, π.χ. $|^{95\text{-}1}$.

---

[42] Βλ. Βακαλοπουλος 1992, 608-613.

[43] Βλ. Βιταλης 1979, 31· Πλουμιδης 2001, 308.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



Ο μητροπολίτης Ιωακείμ Β΄ Βαλασιάδης (1860-1933), μητροπολίτης Νικοπόλεως και Πρεβέζης 1910-1931. Φωτογραφία πρίγκιπα Νικολάου, 1913 (Φωτογραφικό Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αὔξ. Ἀρ. 332 Ἀρ. Πρωτ. 4

Παναγιώτατε Δέσποτα

Μετὰ τὴν θείᾳ συνάρσει ἀπελευθέρωσιν ἐκ τῆς δουλείας καὶ τῆς ἕδρας τῆς ταπεινῆς μου παροικίας τῆς Πρεβέζης κατὰ τὴν 21ην ἐκπνεύσαντος μηνὸς Ὀκτωβρίου ὑπὸ τοῦ γενναίου ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τὴν μόλις σήμερον ἔναρξιν λειτουργίας τῶν ταχυδρομείων ἔστω καὶ διὰ τὰς τῶν στρατιωτῶν ἀνάγκας σπεύδω καθηκόντως ὅπως συντόμως ὑποβάλω τῇ ὑμετέρᾳ θειοτάτῃ Παναγιότητι καὶ τῇ περὶ αὐτήν ἁγίᾳ καὶ ἱερᾷ Συνόδῳ τὰ λαβόντα χώραν καθ' ὅλον τὸ διαρρεῦσαν διάστημα ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου μέχρι τῆς σήμερον γεγονότα πασιφανῶς καταδεικνύοντα τὴν ταῦτα ἐνεργοῦσαν τοῦ Ὑψίστου θείαν δύναμιν.

Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου, Παναγιώτατε Δέσποτα, ἡ τουρκικὴ Κυβέρνησις βλέπουσα τὸ ζωηρὸν τῶν χριστιανῶν μου ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῆς διενεργουμένης ἐπιστρατεύσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ φοβουμένη ἐξεγέρσεις καὶ ἐπαναστάσεις ἐκ μέρους αὐτῶν ἃς δυσκόλως ἠδύνατο νὰ καταστείλῃ μᾶλλον δὲ ἐπιθυμοῦσα ἵνα ἀσφαλίσῃ τοὺς δῆθεν ἐξωπλισμένους χριστιανούς μου τὸ μὲν μετεκαλέσατο ἐκ τῶν διαμερισμάτων Παραμυθίας καὶ Μαργαριτίου περὶ τοὺς 400 Τουρκαλβανοὺς ὡς ἐθελοντὰς οὓς καὶ ἐξώπλισεν δι' ὅπλων Μαρτίνι καὶ Μάουζερ, τὸ δὲ κατέταξεν ὅλους τοὺς Ὀθωμανοὺς κατοίκους Πρεβέζης, τοὺς δυναμένους νὰ φέρουσιν ὅπλα εἰς τὸν στρατὸν ὁπλίσασα αὐτοὺς διὰ τῶν αὐτῶν ὅπλων καὶ καταρτίσασα οὕτω δυνάμιν ἐκ 1500 περίπου ἀνδρῶν. Τελευταῖα προέβη εἰς τὴν κήρυξιν τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου ὃν χάριν τοῦ σκοποῦ αὐτῆς αὐστηρότατα κατὰ τῶν χριστιανῶν μου μόνον ἐφήρμοσεν. Τὶ ἐν τῇ ἐπὶ μέρους ἐφαρμογῇ ταύτῃ οἱ χριστιανοὶ τῆς τε πόλεως καὶ τῶν χωρίων ὑπέφερον ἐκ τῶν ὀργάνων τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἀστυνομίας εἶναι ἀδύνατον νὰ περιγράψω ἐν τῇ ταπεινῇ ταύτῃ ἐκθέσει μου. Τοῦτο μόνον σημειῶ ὅτι καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἡ Μητρόπολίς μου διετέλει ὑπὸ ἀστυνομικὴν ἐπιτήρησιν διότι ἐθεωρεῖτο ὡς ἀποθήκη ὅπλων πρὸς ἐξοπλισμὸν τῶν χριστιανῶν καὶ ἕδρα ὅλων τῶν ἀνταρτικῶν καὶ ἐπαναστατικῶν σωματείων ἐργαζομένων ὑπὸ τὴν προεδρείαν μου ἢ τῇ γνώσει καὶ ἀδείᾳ μου. Ἐντεῦθεν καὶ ἅπαντες οἱ ἐξερχόμενοι ἐκ ταύτης ὑποβλέποντο ὑπὸ τῶν ὀργάνων τῆς ἐξουσίας· οἱ δὲ χριστιανοὶ ἅμα τῇ δύσει τοῦ ἡλίου ἠναγκάζοντο νὰ κλεισθῶσιν ἐντὸς τῶν οἰκιῶν αὐτῶν, ἐνῶ οἱ Ὀθωμανοὶ ἐλευθέρως περιεφέροντο ἀνὰ τὴν πόλιν. Τὰ ὄργανα τῆς ἐξουσίας ἐν καιρῷ νυκτὸς διενήργουν ἐρεύνας εἰς τὰς διαφόρους τῶν χριστιανῶν οἰκίας ἐννοεῖται ἄνευ ἀποτελέσματος, συνελάμβανον καὶ ἐφυλάκιζον διαφόρους προκρίτους τῶν ἐκ τὲ τῆς πόλεως καὶ τῶν χωρίων ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οὗτοι ἐθεωροῦντο ὕποπτοι εἰς τὴν κυβέρνησιν, ἠνάγκαζον ἐπὶ ἀπειλῇ θανάτου τοὺς προκρίτους τῶν χωρίων ἵνα ὑπογράφωσιν ἔγγραφον δι' οὗ ἀνελάμβανον νὰ φυλάξωσι τὰ τηλεγραφικὰ σύρματα, τὰ προσβαλλόμενα ὑπὸ τῶν ἀνταρτῶν καὶ παρὰ τὰς |[95-1] ἑκάστοτε διαμαρτυρίας μου καὶ τὰς περὶ τοῦ ἐναντίου ἐπισήμους διαβεβαιώσεις ἐμοῦ τε καὶ τῶν προκρίτων χριστιανῶν καὶ Ὀθωμανῶν οὐ μόνον δὲν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ἔπαυσαν τὰς τοιαύτας ἐνεργείας καὶ τὰς συλλήψεις τῶν χριστιανῶν ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς καταλήψεως ἔστρεψαν κατὰ τῆς πόλεως ὅλα τὰ τηλεβόλα τῶν πέριξ φρουρίων δηλοῦντα ὅτι ἦσαν ἕτοιμα νὰ καταστρέψωσι αὐτὴν καὶ βομβαρδίσωσι ἂν μὴ ἡ πασθενὴς τοῦ Ὑψίστου δεξιὰ ἐπέβλεπεν ἐπὶ τὴν κάκωσιν ἡμῶν ἱλέῳ ὄμματι καὶ ἀπήλλαττεν ἡμᾶς τῆς βεβαίας ταύτης καταστροφῆς διὰ τοῦ ἀκολούθου τρόπου.

Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς πρὸ ὀκτὼ ἡμερῶν καταλαβὼν τὴν ἕδραν τοῦ ἑτέρου τμήματος κατόπιν τετραημέρου πεισματώδους μάχης ἔν τε Γρυμπόβῳ καὶ Κουμζιάδες, τὸν Νέον Λοῦρον καὶ τὴν Φιλιππιάδαν καὶ ἐξασφαλίσας τὰ νῶτα αὐτοῦ κατὰ πάσης οἱασδήποτε ἐπιθέσεως ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ὥδευσεν ἐν παρατάξει μάχης τὴν πρωΐαν τοῦ παρελθόντος Σαββάτου 20ης Ὀκτωβρίου κατὰ τῆς Πρεβέζης καὶ συνήντησε τὰς τουρκικὰς προφυλακὰς ὀλίγον πρὸ τῶν ἀρχαίων ἐρειπίων τῆς Νικοπόλεως μίαν περίπου ὥραν ἀπεχούσης τῆς Πρεβέζης ἔνθα εἶχον ὀχυρωθῆ οἱ Τοῦρκοι διὰ πέντε τηλεβόλων μεγάλης ὁλκῆς.

Καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν τοῦ Σαββάτου ἠκούοντο συνεχῶς κὶ ἀδιακόπως αἱ ὁμοβροντίαι τῶν κροτούντων τηλεβόλων καὶ μετεφέροντο σωρηδὸν εἰς τὸ Νοσοκομεῖον οἱ τραυματίαι μόλις δὲ περὶ τὴν ἑσπέραν αποδεκατισθέντες οἱ Τοῦρκοι ὑπεχώρησαν ἀτάκτως πρὸ τῆς ἐφόδου τῶν Ἑλλήνων ἀφήσαντες ἀτάφους πολλοὺς νεκροὺς καὶ πλείστους τραυματίας. Ὁ Στρατιωτικὸς διοικητὴς τῆς πόλεως Πρεβέζης ἅμα τῇ ὑποχωρήσει καὶ τῇ ἥττᾳ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ προσκαλέσας εἰς πολεμικὸν συμβούλιον τοὺς περὶ αὐτὸν ἀξιωματικοὺς καὶ συνεννοηθεὶς καὶ μετὰ τοῦ πολιτικοῦ διοικητοῦ ἀπεφάσισεν ὅπως ἀμυνθῇ περὶ τὴν τάφρον τὴν κειμένην ἔξωθεν τῆς πόλεως ἀδιαφορῶν περὶ τῶν φόνων, τῶν σφαγῶν καὶ τῶν πυρπολήσεων τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν γυναικοπαίδων τῶν χριστιανῶν ἀφ' οὗ τὰ γυναικόπαιδα τῶν Ὀθωμανῶν τὰ παρέλαβαν ἐντὸς τοῦ φρουρίου τῆς πόλεως τοῦ ἐπιλεγομένου φρουρίου τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου. Τὴν ἀπόφασιν δ' αὐτοῦ ταύτην ἀνεκοίνωσὲν μοι διὰ δύο προκρίτων χριστιανῶν συστήσας μοι ὅπως διατάξω διὰ τῶν ἱερέων ὅπως ὅλαι αἱ χριστιανικαὶ οἰκογένειαι ἀφήσωσι τὰς παρὰ τὴν τάφρον οἰκίας αὐτῶν καὶ ἐξασφαλισθῶσιν εἰς τὰς παραλίας οἰκίας. Μάτην διεμαρτηρήθην διὰ τὴν ἀπόφασιν ταῦτην τοῦ πολεμικοῦ συμβουλίου ὡς σκοποῦσαν τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως, μάτην ἐζήτησα ὅπως μὴ ἐπιμείνωσιν εἰς τὴν ληφθεῖσαν ἀπόφασίν των περὶ ἀμύνης ἔξω τῆς πόλεως πρὸς πρόληψιν πάσης καταστροφῆς καὶ αἱματοχυσίας· εἰς τὰς διαμαρτυρίας μου ταύτας καὶ τὰς παρατηρήσεις οὐδεμίαν προσοχὴν ἔδωκαν. Περὶ τὴν 8ην ὥραν μ.μ. οἱ ἐν-|[95-2] ταῦθα πρόξενοι Ἀγγλίας, Ρωσσίας καὶ Αὐστρίας πρὸς οὓς προσέφυγον ἐν τῇ ἀπογνώσει μου ἐκλιπαρήσας τὴν ἐπέμβασιν αὐτῶν χάριν τῆς σωτηρίας τῶν γυναικοπαίδων, διαβλέποντες καὶ οὗτοι βεβαίαν τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως δι' ἐγγράφου αὐτῶν πρὸς τὸν στρατιωτικὸν διοικητὴν ἐξέφρασαν τὴν εὐχὴν ὅπως ἀφ' οὗ δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἐπιτυχὴς ἄμυνα ἀποτραπῇ ἡ αἱματοχυσία τῶν χριστιανῶν ληφθῇ δι' ἡμᾶς καὶ σκέψις ἄλλης λύσεως τοῦ ζητήματος πρὸς ἀποφυγὴν τῶν βαρειῶν συνεπειῶν. Συνεπείᾳ δὲ τοῦ ἐγγράφου τούτου ἐνεκρίθη ἡ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

συγκρότησις συνελεύσεως τῶν προκρίτων χριστιανῶν καὶ Ὀθωμανῶν ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Κουμανδὰν[44] *καὶ τοῦ Μουτεσαρίφη*[45] *πρὸς συζήτησιν τοῦ πράγματος· προσεκλήθην δὲ περὶ τὴν 1ην μετὰ τὸ μεσονύκτιον ὑπὸ τοῦ Αρχιαστυνόμου εἰς τὸ Λιμεναρχεῖον καὶ ἐγὼ ἔνθα εὗρον ἐκτὸς τῶν περὶ τὸν στρατιωτικὸν Διοικητὴν τοὺς τὲ Ὀθωμανοὺς καὶ χριστιανοὺς προκρίτους Πρεβέζης ὑφ' ὧν μετὰ διάσκεψιν ἐπὶ τοῦ ἀλυσιτελοῦς τῆς ἀποφασισθείσης ἀμύνης ἀπεφασίσθη γενικῶς νὰ παρακληθῇ ὁ στρατιωτικὸς Διοικητὴς ἵνα μὴ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν ἀπόφασιν περὶ ἀντιτάξεως ἀμύνης ἐντὸς τῆς πόλεως καθ' ὅσον ἡ ἄμυνα αὐτὴ οὐδὲν ἄλλο σκοπεῖ ἢ τὴν καταστροφὴν αὐτῆς ἀφ' οὗ ἤδη ὁ στρατὸς ἐξετέλεσε τὸ πρὸς τὴν πατρίδα καθῆκον αὐτοῦ εἰς τὴν Νικόπολιν. Ἀναχωρησάντων οὕτω πάντων ἡμῶν εἰς τὸ Δημαρχεῖον συγκροτεῖται καὶ πάλιν πολεμικὸν συμβούλιον καὶ τῶν ἀξιωματικῶν κηρυχθέντων πλέον ὑπὲρ τῆς παραδόσεως ἀνετέθη τοῖς ὡς ἄνω προξένοις ἡ περὶ ταύτης διαπραγμάτευσις ὑπὸ τοὺς κατωτέρους ὅρους· οὗτοι δὲ ἀναδεχθέντες τὴν ἐντολὴν ἐξῆλθον περὶ τὰ ἐξημερώματα ἐν συνοδείᾳ στρατιωτῶν εἰς Νικόπολιν ἔνθα εὑρίσκοντο ὀχυρωθέντες οἱ Ἕλληνες παρὰ τὰ καταληφθέντα ὀχυρώματα τῶν Τούρκων καὶ κατόπιν συννενοήσεως μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Στρατοῦ Ταγματάρχου κ. Σπηλιάδου ὑπεγράφη τὸ πρωτόκολλον τῆς παραδόσεως ὑπὸ τοὺς ἑξῆς ὅρους. α) νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν μετὰ τὴν παράδοσιν μόνον τακτικὸς Ἑλληνικὸς Στρατὸς ἄνευ ἀνταρτῶν καὶ χωρικῶν. β) νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ ζωή, ἡ τιμὴ καὶ ἡ περιουσία ὅλων τῶν κατοίκων ἀδιακρίτως φυλῆς καὶ θρησκεύματος καὶ γ) νὰ τηρηθῇ ἡ ἀξιοπρέπεια τῶν ἀξιωματικῶν, τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν πολιτικῶν ὑπαλλήλων. Οὕτω τῆς πόλεως ὡς ἐκ θαύματος σωθείσης περὶ τὴν 2 μ.μ. τῆς Κυριακῆς εἰσῆλθε θριαμβευτικῶς εἰς αὐτὴν νικηφόρος ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς ὃν πάντες οἱ κάτοικοι ἡγουμένου ἐμοῦ μετὰ τοῦ περὶ ἐμὲ κλήρου ὑπεδέχθησαν ἐνθουσιωδῶς. Εἶναι ἀδύνατον, Παναγιώτατε, χεὶρ ἀνθρωπίνη νὰ περιγράψῃ τὴν καταλαβοῦσαν πάντας συγκίνησιν κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς |96-1 συναντήσεως καὶ τῆς εἰσόδου τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν πόλιν. Οἱ κάτοικοι ἀλλόφρονες ἐξ ἐνθουσιασμοῦ κατεφίλουν τοὺς στρατιώτας· αἱ κυρίαι καὶ αἱ δεσποινίδες ἔῤῥαινον δι' ἀνθέων τοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ ὁπλίτας· αἱ δὲ οἰκίαι καὶ τὰ καταστήματα ἐκοσμίσθησαν διὰ σημαιῶν καὶ ταπήτων πρὸς μεγαλείτερον ἑορτασμὸν τῆς μεγάλης ταύτης διὰ τὴν Πρέβεζαν καὶ ἀλησμονήτου ἡμέρας.*

Ἐπειδὴ ἤδη ἡ ὥρα εἶχε ἀρκετὰ προχωρήσει ὁ δὲ στρατὸς ἔπρεπε τὸ μὲν νὰ καταλάβῃ τὴν πόλιν καὶ τὰ φρούρια, τὸ δὲ νὰ ἐπιστατήσῃ περὶ τὴν ἄμεσον ἐξαποστολὴν τῶν αἰχμαλώτων ἀνερχομένων εἰς ὀκτακοσίους ἑξήκοντα πέντε (ἀρ. 865) διὰ ταῦτα ἡ ἐπίσημος ἐπὶ τῇ καταλήψει δοξολογία ἀνεβλήθη τὴν 11ην πρ. μεσημβρίας τῆς ἑπομένης Δευτέρας ἐν τῷ μητροπολιτικῷ τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους ναῷ κατὰ τὴν ὁποῖαν παρισταμένων τῶν στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν

[44] Ο στρατιωτικός διοικητής.
[45] Ο πολιτικός διοικητής.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ἀρχῶν καθῶς καὶ τῶν προξένων Ἀγγλίας, Ρωσσίας καὶ Αὐστρίας καὶ ὅλων τῶν κατοίκων τῆς Πρεβέζης ἀνεπέμφθησαν αἱ νενομισμέναι δοξολογίαι ὠμίλησα. Ἐμίλησα ἐξάρας τὸ γεγονὸς τῆς ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς ἑλληνικωτάτης Ἠπείρου ἀνταπαντήσαντος λίαν ευφραδως τοῦ κ. Σαχτούρη. Ἀκολούθως ὅλη ἐκείνη ἡ ἀνθρωπομάζα ἐν ζητωκραυγαῖς διευθύνθη εἰς τὴν Μητρόπολιν καὶ μετὰ ταῦτα διελύθη ἀφήσασα ἀλησμόνητα τὰ ἴχνη τῶν ἐντυπώσεων καὶ τοῦ θαυμασμοῦ συναναμεμειγμένα μετὰ τῶν δακρύων τῆς χαρᾶς καὶ τῆς συγκινήσεως.

Ἀλλ' ἐκθέτων διὰ τῆς ταπεινῆς μου ταύτης ἐν συντομίᾳ δυνατῇ τὸ χαρμόσυνον γεγονὸς τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς ἐπαρχίας μου δὲν δύναμαι νὰ παρίδω μετὰ βαρυαλγούσης καρδίας καὶ τὰς σφαγάς, τὰς πυρπολήσεις, τὰς λεηλασίας, τὰς ἀτιμώσεις καὶ τὰς ἐρημώσεις τριῶν μὲν χωρίων τῆς ταπεινῆς μου ἐπαρχίας, ἑπτὰ τῆς ἐπαρχίας Παραμυθίας καὶ περὶ τὰ τριάκοντα τῆς ἐπαρχίας Ἰωαννίνων ὑπὸ τοῦ μετὰ τὴν ἦτταν ὑποχωροῦντος Τουρκικοῦ Στρατοῦ. Γυναῖκες καὶ κοράσια ἠτιμάσθησαν, πρόκριτοι ἐτουφεκίσθησαν, ἱερεὶς ἐφ' ὧν διεπράχθησαν ἀνήκουστοι ἀγριότητες κατόπιν μεγάλων βασάνων ἐκρεουργήθησαν, περιουσίαι διηρπάγησαν καὶ οἰκίαι κατεστράφησαν. Τὸ αἷμα τῶν οὕτω μαρτηρησάντων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν τῆς ταλαιπώρου Ἠπείρου γένοιτο ἐξιλαστήριος θυσία πρὸ τῆς θείας δικαιοσύνης διὰ τὰ ἁμαρτήματα ἡμῶν καὶ ἐπέλθοι ἐφ' ὅλου τοῦ ἔθνους ἡ ἀναμενομένη γλυκεῖα ἀποκατάστασις καὶ βασιλεύσοι πλέον ἐπὶ σύμπαντος τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν ἡ εἰρήνη καὶ ἡ ἀγάπη ἣν Κύριος ὁ Θεὸς πρὸ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου ἐπαφῆκεν ἡμῖν.

Εἰς τοῦτο ἀσπαζόμενος τὴν δεξιὰν τῆς ὑμετέρας θειοτάτης Παναγιότητος |[96-2] *καὶ ἐπικαλούμενος ἐπ' ἐμὲ καὶ τὸ ἐμπεπιστευμένον μοι λογικὸν ποίμνιον τὰς εὐλογίας αὐτῆς δαψιλῶς διατελῶ μετ' ἄκρου σεβασμοῦ.*

Ἐν Πρεβέζῃ τῇ 3ῃ Νοεμβρίου 1912.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βιβλιογραφία

[ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ], 1912, Η κατάληψις της Πρεβέζης κατ' εξηκριβωμένας πληροφορίας, εφ. *Ακρόπολις*, 31.10.1912, 3

ΑΥΛΙΚΟΣ ΕΥ.ΓΡ., 2012, *Πρέβεζα 1912-2012. Η απελευθέρωση, οι εφημερίδες και η προοπτική της πόλης*, Πρέβεζα

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ., 1992, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού. Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη

ΒΑΣΙΛΑΣ Η.Β., 2012, *Άπαντα*, Πρέβεζα

ΒΙΤΑΛΗΣ Φ.Α., 1972, *Μητρόπολις και μητροπολίται της Νικοπόλεως Ηπείρου*, Αθήνα

ΒΙΤΑΛΗΣ Φ.Α., 1979, *Το Ιστορικόν Αρχείον της Ιεράς Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης*, Πρέβεζα

[ΕΜΠΡΟΣ], 1912α, Τα Τουρκοαλβανικά όργια εν Ηπείρω, εφ. *Εμπρός*, 31.10.1912, 3

[ΕΜΠΡΟΣ], 1912β, Βανδαλισμοί και ατιμίαι των Τούρκων. Χιλιάδαι Ηπειρωτών εις τα σπήλαια, εφ. *Εμπρός*, 1.11.1912, 3

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Α. & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ ΣΤ.Β., 1994, *Νικόπολις - Πρέβεζα. Συλλεκτικό αρχείο Νίκου Α. Καράμπελα και άλλα ιδιωτικά αρχεία*, Πρέβεζα

ΚΑΤΩΠΟΛΗΣ Β., 1912α, Η άμυνα των Ιωαννίνων, εφ. *Πατρίς*, 2.11.1912, 3

ΚΑΤΩΠΟΛΗΣ Β., 1912β, Πώς εισήλθε ο στρατός εις Πρέβεζαν, εφ. *Πατρίς*, 23.10.1912, 4

ΚΑΤΩΠΟΛΗΣ Β., 1912γ, Ταχυδρομικαί λεπτομέρειαι διά την κατάληψιν της Πρεβέζης, εφ. *Πατρίς*, 25.10.1912, 3

ΚΑΤΩΠΟΛΗΣ Β., 1912δ, Μετά την παράδοσιν της Πρεβέζης, εφ. *Πατρίς*, 26.10.1912, 2

ΚΑΤΩΠΟΛΗΣ Β., 1912ε, Ο φρικώδης τουφεκισμός εις Κουμτσάδες, εφ. *Πατρίς*, 22.10.1912, 3

ΚΑΤΩΠΟΛΗΣ Β., 1912στ, Η εξόντωσις της Ηπείρου υπό των Τούρκων, εφ. *Πατρίς*, 22.10.1912, 3

ΚΟΥΡΤΗΣ Γ.Ι., 2000, *Η Ιερά Μητρόπολη Νικοπόλεως και Πρεβέζης και οι αρχιερείς της (1881-2000)*, Πρέβεζα

ΚΟΥΡΤΗΣ Γ.Ι., 2005, *Η Κοινοβουλευτική πορεία της Πρέβεζας (1915-2005)*, Αθήνα

ΚΟΥΡΤΗΣ Γ.Ι., 2009, Ύμνοι για την απελευθέρωση της Πρέβεζας από άγνωστα κείμενα, *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 45-46, 217-223

ΜΠΕΤΣΟΣ Ο., 2011, Η συλλογική πολιτική και πολιτιστική κίνηση στην Πρέβεζα την περίοδο 1908-1912, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 47-48, 207-227

[ΠΑΤΡΙΣ], 1912, Τρομεραί ωμότητες εις την Ήπειρον. Σφαγαί, πυρπολήσεις, λεηλασίαι ατιμώσεις. Ερημώσεις ολόκληρων χωρίων, *Πατρίς*, 1.11. 1912, 5

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ Γ., 2001, Κατάλογος Ι. Μητροπόλεως Πρεβέζης, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 35, 291-342

ΡΕΝΤΖΟΣ Ι.Μ., 2013, *Ημερολόγιο 1893-1912. Η οθωμανική Πρέβεζα*, Πρέβεζα

ΣΚΕΦΕΡΙΣ Π., 1962, Η παράδοσις της Πρεβέζης (21.10.1912). Μια σχετική ανέκδοτος έκθεσις του τότε υποπροξένου της Ρωσσίας εις Πρέβεζαν Δ. Σκέφερι, *Ο Νέος Κουβαράς, Ετήσιος Ηπειρωτικός Χρονογράφος* 2, 180-184

ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ Β., 1977, *Οι οικουμενικοί πατριάρχαι. 1860 – σήμερον*, Θεσσαλονίκη

ΤΡΙΓΩΝΙΔΗΣ ΑΘ., 1914α, *Η μάχη της Νικοπόλεως και η άλωσις της Πρεβέζης*, Αθήνα

ΤΡΙΓΩΝΙΔΗΣ ΑΘ., 1914β, *Η μάχη των Πεστών (29 Νοεμβρίου 1912)*, Αθήνα

ΤΣΗΤΣΟΥΡΑΣ Μ., 1912, Απερίγραπτοι ωμότητες Τούρκων εις την Ήπειρον, εφ. *Χρόνος*, 22.10.1912, 2

ΦΙΛΙΠΠΑΣ Α.Ν. 1933, s.v. Σαχτούρης Αντώνιος, στο: *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 21, 599

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κατερίνα Χ. Πασχου

Η Πρέβεζα του 1912-1913 μέσα από τις καρτ ποστάλ της εποχής[*]

Οι καρτ ποστάλ[1] εκτός από μέσα επικοινωνίας χαμηλού κόστους αποτελούν και σημαντικά ιστορικά τεκμήρια για έναν τόπο. Το γραμματόσημο, η σφραγίδα και ο εκδότης επιτρέπουν την ακριβή χρονολόγησή τους με αποτέλεσμα να αποκτά μεγαλύτερη ιστορική αξία το θέμα της εικονογράφησης, το οποίο μπορεί να είναι ένα κτίριο, ένα πρόσωπο, ένα ιστορικό γεγονός κ.ά. Βέβαια, δεν πρέπει να αποκλειστεί και το ενδεχόμενο λάθους, γι' αυτό οι μελετητές των καρτ ποστάλ οφείλουν να είναι ιδιαίτερα παρατηρητικοί.

Εκτός όμως από τη χρονολόγηση και την εικονογράφηση σημαντικά ιστορικά στοιχεία προκύπτουν πολλές φορές και από το κείμενο της καρτ ποστάλ, ειδικά όταν πρόκειται για περίοδο πολέμου. Ο αποστολέας ενός επιστολικού δελταρίου –έτσι ονομάζεται επίσημα στα ελληνικά η καρτ ποστάλ– είχε ως σκοπό, τη στιγμή που έγραφε το μήνυμά του, να ενημερώσει όσο το δυνατόν πιο σύντομα και περιεκτικά τους οικείους του για την πορεία των γεγονότων. Αυτομάτως, λοιπόν, το κείμενο αυτό μετατρέπεται σε ιστορική πηγή για τον σύγχρονο μελετητή.

Στο παρόν άρθρο θα μας απασχολήσουν οι καρτ ποστάλ ως ιστορικές πηγές σχετικά με την απελευθέρωση της Πρέβεζας. Στις 21 Οκτωβρίου 1912 η πόλη

---

[*] Ευχαριστώ θερμά το Ίδρυμα *Ακτία Νικόπολις* και τον πρόεδρό του κ. Νίκο Δ. Καράμπελα που μου εμπιστεύτηκε το υλικό για την εκπόνηση αυτού του άρθρου. Επίσης, ευχαριστώ πολύ τον κ. Λάζαρο Στ. Συνέσιο για τον πολυτονισμό τον λεζάντων των καρτ ποστάλ.

[1] Το επιστολικό δελτάριο ή καρτ ποστάλ, όπως επικράτησε να ονομάζεται από τη γαλλική της ονομασία (*cart postal*) αποτελεί επινόηση του 19ου αιώνα (1869, πρώτη επίσημη κυκλοφορία). Στην Ελλάδα υιοθετήθηκε αυτός ο τύπος αλληλογραφίας με βασιλικό διάταγμα του 1875, ενώ η πρώτη κυκλοφορία έγινε στις 10/22 Μαΐου 1876. Σε σύντομο χρονικό διάστημα έγιναν αρκετά δημοφιλή καθώς ήταν εύχρηστα λόγω της ταχύτητας της επικοινωνίας και του χαμηλού ταχυδρομικού κόστους. Εξέλιξη των αρχικών επιστολικών δελταρίων, που δεν ήταν εικονογραφημένα, αποτελούν οι εικονογραφημένες καρτ ποστάλ που κυκλοφόρησαν το 1879 περίπου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

απελευθερώνεται από τον τουρκικό ζυγό μετά από μάχη που δόθηκε στη Νικόπολη και προσαρτάται στην ελεύθερη Ελλάδα. Την ίδια μέρα ο Ελληνικός Στρατός εισέρχεται στην πόλη όπου οι κάτοικοι τον υποδέχονται ζητωκραυγάζοντας. Επιπλέον, το αμέσως επόμενο διάστημα επισκέπτονται την Πρέβεζα μέλη της βασιλικής οικογένειας και εθελοντές, μέλη της υψηλής αθηναϊκής κοινωνίας για την περίθαλψη και φροντίδα των τραυματιών στρατιωτών και των προσφύγων, καθώς στην πόλη λειτουργούν νοσοκομείο και συσσίτιο. Τα γεγονότα αυτά είναι αποτυπωμένα σε καρτ ποστάλ και φωτοκάρτες[2] της συλλογής του Ιδρύματος *Ακτία Νικόπολις* στην Πρέβεζα.[3]

Οι εκδότες που εντοπίζονται στη παραπάνω συλλογή είναι: α) A. Pallis Cie – Athènes, β) Ελληνική Πινακοθήκη, γ) Εκδόσεις Αλεξάκη, δ) Εστία, ε) Χρωμοτυπολιθογραφείον Αδελφών Ασπιώτη, Κέρκυρα, και στ) Εκδόσεις Μιχαλόπουλος, Αθήνα. Εκτός των παραπάνω, υπάρχουν καρτ ποστάλ και φωτοκάρτες στις οποίες δεν αναφέρεται ο εκδότης.

Στη συνέχεια παρουσιάζουμε 26 καρτ ποστάλ από τη συλλογή του Ιδρύματος *Ακτία Νικόπολις* σχετικές με την Πρέβεζα της περιόδου 1912-1913. Η καταγραφή γίνεται σύμφωνα με τον αριθμό καταχώρησης του Ιδρύματος *Ακτία Νικόπολις* (ΙΑΝ):

IAN F1182: Με λεζάντα «Salut de Prevesa», αγνώστου, πιθανώς Ιταλού, εκδότη (Εικ. 1). Φέρει έντυπο αριθμό b 5736 στην πίσω όψη της. Πρόκειται για μια από τις πιο εντυπωσιακές της συλλογής. Αποτελείται από τρεις εικόνες και δίνει μια γενική άποψη της πόλης των αρχών του 20ού αιώνα. Η πρώτη είναι μία εικόνα της αγοράς της πόλης με τον πύργο του ρολογιού να δεσπόζει στο βάθος, στη δεύτερη δίνεται μια άποψη της περιοχής του ανθόκηπου της πόλης, κοντά στον προμαχώνα της Βρυσούλας, και στην τρίτη απεικονίζεται η παραλία ανατολικά του εξωτερικού περιβόλου του φρουρίου του Αγίου Ανδρέα, εντός του οποίου είναι το Εσκί Τζαμί, που μετά την απελευθέρωση της πόλης αποτέλεσε το πρώτο αρχαιολογικό της μουσείο μέχρι τον βομβαρδισμό του στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου.[4] Με αριθμό *IAN F1183* είναι καταχωρημένη η ίδια καρτ ποστάλ αλλά με ιστορικό κείμενο στην πίσω πλευρά της. Η καρτ ποστάλ ταχυδρομήθηκε στις 23.10.1912, δηλαδή δύο μέρες μετά την απελευθέρωση της πόλης, και είναι γραμμένη από τον λοχαγό Ανάργυρο Πετροπουλάκη, δεύτερο φρούραρχο της Πρέβεζας. Παραθέτουμε το κείμενο:

---

[2] Η φωτοκάρτα διαφέρει από την κάρτ ποστάλ κατά το ότι δεν αποτελεί προϊόν τυπογραφικής διαδικασίας, όπως οι καρτ ποστάλ, αλλά προϊόν φωτογραφικής εκτύπωσης σε σκληρό φωτογραφικό χαρτί το οποίο στην πίσω όψη του φέρει τα χαρακτηριστικά των καρτ ποστάλ.

[3] Μεταξύ των συλλογών του Ιδρύματος *Ακτία Νικόπολις* υπάρχει και μεγάλη συλλογή καρτ ποστάλ, κυρίως πρεβεζάνικου ενδιαφέροντος, από την οποία παρουσιάζουμε εδώ μερικές που σχετίζονται με την απελευθέρωση της Πρέβεζας.

[4] Πρβλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ, στον παρόντα τόμο, 363-364.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κυρίαν
Ελένην Α. Πετροπουλάκη
Οδός Ζωοδόχου Πηγής 108
Αθήνας
Πρέβεζα 23-10-1912
Αγαπητή μου,
Χθες σας έγραψα περί της μάχης [εις] την Νικόπολιν και της παραδόσεως [της] Πρεβέζης. Ο Στρατός ανεχώρησεν σήμερα διά περαιτέρω δράσιν, εγώ δε έμεινα με δύο λόχους ως φρούραρχος Πρεβέζης προσωρινώς και μέχρις αποκαταστάσεως τάξεως. Ίσως μετά δύο ημέρας ν' απέλθω προς συνάντησιν Συντάγματος. Εύχομαι όπως ο Θεός με αξιώση να εισέλθω και εις Ιωάννινα. Υγιαίνω και ασπάζομαι άπαντας συγγενείς.
Σε φιλώ
Αν. Πετροπουλάκης

ΙΑΝ Γ1187: Με λεζάντα «Ἡ κατάληψις τοῦ φρουρίου Πρεβέζης ὑπὸ Κρητικοῦ σώματος», αγνώστου εκδότη (Εικ. 2). Φέρει έντυπο αριθμό 145 στην εμπρόσθια όψη της. Είναι μια καρτ ποστάλ που δημιουργήθηκε με τη μέθοδο του μοντάζ και απεικονίζει την άφιξη στρατεύματος στην πόλη και Κρήτες να τοποθετούν την ελληνική σημαία στο κάστρο της πόλης. Όρθιος δίπλα στα τείχη του οχυρού απεικονίζεται ο αρχηγός του εθελοντικού σώματος Κρητών Κωνσταντίνος Μάνος. Η όλη σύνθεση είναι υποθετική και δεν ανταποκρίνεται στα πραγματικά γεγονότα.

ΙΑΝ Γ1188: Με λεζάντα «Η Πρέβεζα», αγνώστου εκδότη (Εικ. 3). Φέρει έντυπο αριθμό 146 στην εμπρόσθια όψη της. Πρόκειται για άλλη μια καρτ ποστάλ που δημιουργήθηκε με μοντάζ. Η ίδια κυκλοφόρησε και με επισήμανση στην όψη της «Souvenir de Preveza (Epire)». Απεικονίζει σε δύο πλαίσια το λιμάνι της Πρέβεζας και τον εξωτερικό περίβολο του Αγίου Ανδρέα με το Εσκί Τζαμί.

ΙΑΝ Γ1189: Με λεζάντα «1912-1913. Τὰ ἐγκαίνια τοῦ ἐν Πρεβέζῃ συσσιτίου τοῦ Πανελ. Συλ. Γυναικῶν», αγνώστου εκδότη (Εικ. 4).

ΙΑΝ Γ1190: Με λεζάντα «Ἡ πριγκήπισσα Μαρία κομίζουσα εἰς Πρέβεζαν μπισκότα διὰ τοὺς τραυματίας», Έκδοσις Ελληνικής Πινακοθήκης (Εικ. 5). Η πριγκίπισσα Μαρία Βοναπάρτη (2.7.1882-21.9.1962) ήταν ανιψιά του Ναπολέοντα Α΄ της Γαλλίας και σύζυγος του πρίγκιπα Γεωργίου της Ελλάδας και αρμοστή της Κρήτης. Κατά τη διάρκεια του Ελληνοτουρκικού πολέμου προσέφερε σπουδαίο φιλανθρωπικό έργο, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από άλλες καρτ ποστάλ της περιόδου.

ΙΑΝ Γ1191: Με λεζάντα «Ἀπόβασις στρατοῦ καὶ πολεμοφοδίων εἰς Πρέβεζαν», Έκδοσις Ελληνικής Πινακοθήκης.

ΙΑΝ Γ1192: Με λεζάντα «Τὰ κυριευθέντα τουρκικὰ φρούρια τῆς Πρεβέζης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων», Ἐκδοσις Ελληνικής Πινακοθήκης (Εικ. 6). Η φωτογραφία είναι των Ρωμαΐδη και Zeitz, γεγονός που αποτυπώνεται στην εμπρόσθια όψη της καρτ ποστάλ με το «F.R. & Z. Athen». Η καρτ ποστάλ με ιστορικό κείμενο έχει αποσταλεί από την Πρέβεζα στις 21.2.1913 και αναφέρεται στην απελευθέρωση των Ιωαννίνων. Το θέμα της απεικόνισης είναι η πύλη του φρουρίου του Αγίου Ανδρέα με στρατιωτικά οχήματα απ' έξω και Έλληνες στρατιώτες.

ΙΑΝ Γ1193: Καρτ ποστάλ αγνώστου εκδότη που απεικονίζει τις προσφυγικές εγκαταστάσεις στην Πρέβεζα τον Ιανουάριο του 1913 (Εικ. 7). Αποτελεί ιστορικό τεκμήριο καθώς η χρονολόγηση της επιβεβαιώνει την άμεση φροντίδα για την αποκατάσταση των προσφύγων, δηλαδή των χριστιανών των ηπειρωτικών χωριών που καταστράφηκαν από τα τουρκικά τακτικά και άτακτα στρατεύματα κατά την υποχώρησή τους.[5] Συναφείς με το θέμα είναι και οι κάρτες *ΙΑΝ Γ1198* και *ΙΑΝ Γ1199* που αφορούν τα συσσίτια που διοργανώθηκαν για τους πρόσφυγες.

ΙΑΝ Γ1194: Με λεζάντα «Ἔξοδος τοῦ στρατοῦ ἐκ Πρεβέζης πρὸς τὰ Ἰωάννινα διὰ τῆς πύλης τοῦ φρουρίου Πρεβέζης», αγνώστου εκδότη.

ΙΑΝ Γ1195: Με λεζάντα «Ἑλληνικὸν Πυροβολικὸν εἰσερχόμενον εἰς τὸ φρούριον Πρεβέζης μετὰ τὴν κατάληψιν», A. Pallis Cie Athènes. Σημαντική καρτ ποστάλ καθώς απεικονίζει την πύλη του φρουρίου του Αγίου Ανδρέα που δεν υπάρχει σήμερα, και την είσοδο σε αυτό του Ελληνικού Στρατού μετά την κατάληψη της πόλης.

ΙΑΝ Γ1196: Με λεζάντα «Φρούριον τῆς Πρεβέζης ἐπὶ τοῦ ὁποίου κυματίζει ἡ κυανόλευκος», A. Pallis Cie Athènes.

ΙΑΝ Γ1197: Με λεζάντα «Φωτογραφία Α. Β. Υ. πριγκηπίσσης Μαρίας. Τὸ ἐν Πρεβέζῃ Συσσίτιον Παν. Συλλ. Γυναικῶν 1912-1913», αγνώστου εκδότη (Εικ. 8). Φωτοκάρτα με ετικέτες που ταυτοποιούν τα πρόσωπα, τα οποία είναι η κα. Ηλ. Ποταμιάνου, η κα. Βυζαντίου και η κα. Γεωρ. Ποταμιάνου.

ΙΑΝ Γ1198: Με λεζάντα «Τὸ ἐν Πρεβέζῃ Συσσίτιον Παν. Συλ. Γυναικῶν 1912-1913», αγνώστου εκδότη. Φωτοκάρτα με ετικέτες που ταυτοποιούν τα πρόσωπα, τα οποία είναι η κα. Ηλ. Ποταμιάνου, η δις Γλαράκη, η κα. Βίκτωρος Μελά, η κα. Γεωρ. Ποταμιάνου και η κα. Παρασκευά.

ΙΑΝ Γ1199: Με χειρόγραφη λεζάντα «Ἡ βασίλισσα Ὄλγα ἐν Πρεβέζῃ», αγνώστου εκδότη, φωτοκάρτα (Εικ. 9). Απεικονίζεται η βασίλισσα Όλγα μετά την επίσκεψή τους στο πρόχειρο στρατιωτικό νοσοκομείο της πόλης που στεγαζόταν στο πρώην τουρκικό διοικητήριο (σήμερα Λικαστικό Μέγαρο). Ο Πέτρος Καλλιγάς υποκλίνεται στη βασίλισσα πριν αυτή αναχωρήσει για τα Γιάννενα. Η φωτογραφία είναι τραβηγμένη την 28.2.1913.[6]

ΙΑΝ Γ1201: Με λεζάντα «Ἑλληνοτουρκικὸς πόλεμος 1912 Εὐζωνικὸν

[5] Πρβλ. ΑΥΛΙΚΟΣ 2012, 34· ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ & ΠΙΛΙΛΗ, στον παρόντα τόμο, 183-206.
[6] Πρβλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, στον παρόντα τόμο, 259, εικ. 19.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τάγμα διερχόμενον τὴν γέφυραν τοῦ Λούρου», Έκδοσις Μιχαλόπουλου, Αθήνα. Ο εκδότης έχει αποδώσει λανθασμένο τίτλο στην κάρτα καθώς απεικονίζεται τάγμα ευζώνων να διέρχεται από τη γέφυρα της Μεσινιάς πύλης της τάφρου της Πρέβεζας.

IAN F1203: Με λεζάντα «Ὁ Μῶλος τῆς Λίμνης τῶν Ἰωαννίνων», A. Pallis Cie – Athènes (Εικ. 10). Ο εκδότης έχει αποδώσει λανθασμένο τίτλο στην κάρτα καθώς απεικονίζεται η παραλία του Αγίου Ανδρέα Πρέβεζας μπροστά από το προτείχισμα του ομώνυμου κάστρου.

IAN F1204: Με λεζάντα «Δυτικὴ ἄποψις φρουρίου Ἰωαννίνων μετὰ τῆς Λίμνης», Έκδοσις A. Pallis Cie – Athènes. Ο εκδότης έχει επίσης αποδώσει λανθασμένο τίτλο στην κάρτα καθώς απεικονίζεται ανατολική άποψη του φρουρίου του Παντοκράτορα Πρέβεζας.

IAN F1207: Με λεζάντα «Ἑλληνοτουρκικὸς Πόλεμος 1912. Ἀπὸ τὰ λάφυρα τῆς Πρεβέζης τὸ μέγα τουρκικὸν τοπομαχικὸν», Έκδοσις Μιχαλόπουλου Αθήνα.

IAN F1209: Με λεζάντα «Ὁ ποταμὸς Λοῦρος εἰς θέσιν Πέτρα ἔνθα ἐγένοντο αἱ ἀποβάσεις τῶν ἐφοδιοπομπῶν», αγνώστου εκδότη.

IAN F1210: Με λεζάντα «Πυροβολεῖον Πρεβέζης Παντοκράτωρ», Έκδοσις Χρωμοτυπολιθογραφείου Αδελφών Ασπιώτη, Κέρκυρα.

IAN F1211: Με λεζάντα «Τὸ φρούριον Ἀρχαίας Νικοπόλεως Ἠπείρου», Έκδοσις A. Pallis Cie – Athènes.

IAN F1212: Με λεζάντα «Ἀνασκαφαὶ Νικοπόλεως Ἠπείρου ὑπὸ τὴν Διεύθυνσιν τοῦ Ἀρχαιολόγου Ἀλεξάνδρου Φιλαδελφέως 1) Τείχη καὶ μεγάλη Πύλη 2) Ἀγορὰ 3) Ἀρχαία Χριστ. Βασιλικὴ 4) Πυξὶς πηλίνη μὲ ἀναγλύφους παραστάσεις», Έκδοσις A. Pallis Cie – Athènes.

Εκτός από τις παραπάνω καρτ ποστάλ, στη συλλογή του Ιδρύματος βρίσκονται και τρία αποκόμματα της εφημερίδας *Εικονογραφημένη Ατλαντίδα* τα οποία έχουν επικολληθεί σε χαρτόνια τύπου καρτ ποστάλ. Πρόκειται για τα παρακάτω:

IAN F1202: Με λεζάντα «Πυροβολικὸν Διερχόμενον τὴν Γέφυραν Πρεβέζης». Προέρχεται από την *Εικονογραφημένη Ατλαντίδα*, Μαρτίου 1913, σελ. 18.

IAN F1205: Με λεζάντα «Ἄποψις τῆς Πρέβεζης». Προέρχεται από την *Εικονογραφημένη Ατλαντίδα*, Μαρτίου 1913, σελ. 15.

IAN F1206: Με λεζάντα «Τὰ ὀχυρὰ στενὰ τοῦ Ἀκτίου διὰ τῶν ὁποίων διῆλθον αἱ κανονιοφόροι μας». Προέρχεται από την *Εικονογραφημένη Ατλαντίδα*, Μαρτίου 1913, σελ. 15-16.

Στη συλλογή υπάρχει και άλλη μια καρτ ποστάλ, της οποίας το θέμα απεικόνισης έχει ιδιαίτερη σημασία. Είναι η με αριθμό καταχώρησης *IAN F1314*: Λεζάντα: «Ἑλληνο-τουρκικὸς πόλεμος 1912. Τὸ ἐν Πρεβέζῃ συλληφθὲν Τουρκικὸν πολεμικὸν „Ἀττάλεια“ μετωνομασθὲν „Νικόπολις“» (Εικ. 11).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Απεικονίζει το τουρκικό πολεμικό πλοίο *Αττάλεια*, το οποίο βύθισαν οι ίδιοι οι Τούρκοι λίγο πριν την απελευθέρωση της πόλης για να μην πέσει στα χέρια του Ελληνικού Στρατού.[7] Ωστόσο, το πλοίο ανελκύστηκε και εντάχθηκε στη δύναμη του Ελληνικού Ναυτικού με το όνομα *Νικόπολις*.

Από την εξέταση όλων των παραπάνω τίτλων μπορούμε να προβούμε σε κάποιες επισημάνσεις για την επιλογή της θεματολογίας των καρτών οι οποίες εκδόθηκαν και ταχυδρομήθηκαν συγχρόνως σχεδόν ή αμέσως μετά από τα γεγονότα της απελευθέρωσης της πόλης. Μπορούμε να συστηματοποιήσουμε τα θέματα των καρτών σε τέσσερις ευρύτερες κατηγορίες.

Στην πρώτη ανήκουν οι κάρτες που παρουσιάζουν όψεις και τοπία της πόλης. Οι κάρτες αυτές είναι μια ευκαιρία να μπορέσουν οι χρήστες τους να αποκτήσουν μια εικόνα για την πόλη την περίοδο αυτή γιατί πάντα μια εικόνα μπορεί να πει περισσότερες λέξεις από ό,τι ένα εκτεταμένο κείμενο. Αυτού του είδους οι κάρτες έχουν σήμερα τεκμηριωτική αξία, καθώς παρουσιάζουν σημεία της πόλης ή μνημεία που σήμερα είναι είτε κατεστραμμένα είτε εντελώς διαφοροποιημένα, όπως είναι το τζαμί και το φρούριο του Αγίου Ανδρέα.

Μια δεύτερη κατηγορία καρτών είναι εκείνες με απεικονίσεις στρατιωτικών θεμάτων. Μια τέτοια επιλογή πρέπει να θεωρηθεί αναμενόμενη από τους εκδότες, καθώς προσπαθούν να αποδώσουν μια περίοδο ηρωικού αγώνα ο οποίος έφερε και την απελευθέρωση ελληνικών πόλεων.

Συναφής είναι και η τρίτη κατηγορία καρτ ποστάλ που επικεντρώνεται θεματικά στις τουρκικές οχυρώσεις και στα τουρκικά λάφυρα, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αυτής της κατηγορίας το τοπομαχικό και το τουρκικό πολεμικό πλοίο *Αττάλεια*. Με την απεικόνιση των οχυρώσεων και του εξοπλισμού με τον οποίον ήρθε αντιμέτωπος ο Ελληνικός Στρατός, τονίζεται για άλλη μια φορά ο ηρωισμός των Ελλήνων πολεμιστών.

Τέλος, μια τέταρτη εικονογραφική θεματική είναι η εθελοντική προσφορά μελών της βασιλικής οικογένειας και κυριών της αθηναϊκής καλής κοινωνίας σε αυτόν τον δύσκολο αγώνα για την ελευθερία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι απεικονίσεις της πριγκίπισσας Μαρίας να φτάνει στην Πρέβεζα μεταφέροντας εφόδια για τους τραυματίες και να οργανώνει συσσίτιο. Στόχος των καρτών αυτών είναι να προβληθεί το μήνυμα ότι ο αγώνας για την απελευθέρωση ήταν κοινός για όλη την κοινωνία, από τον απλό λαό μέχρι και τις γυναίκες της βασιλικής οικογένειας.

Όλα τα παραπάνω, λοιπόν, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι αυτή η συλλογή αποτελεί ένα ενδιαφέρον υλικό για την ιστορική έρευνα καθώς είναι μια αναδρομή στην πόλη της Πρέβεζας, τα γεγονότα του 1912-1913 αλλά και στο κλίμα της εποχής.

---

[7] Βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 1992, 89.

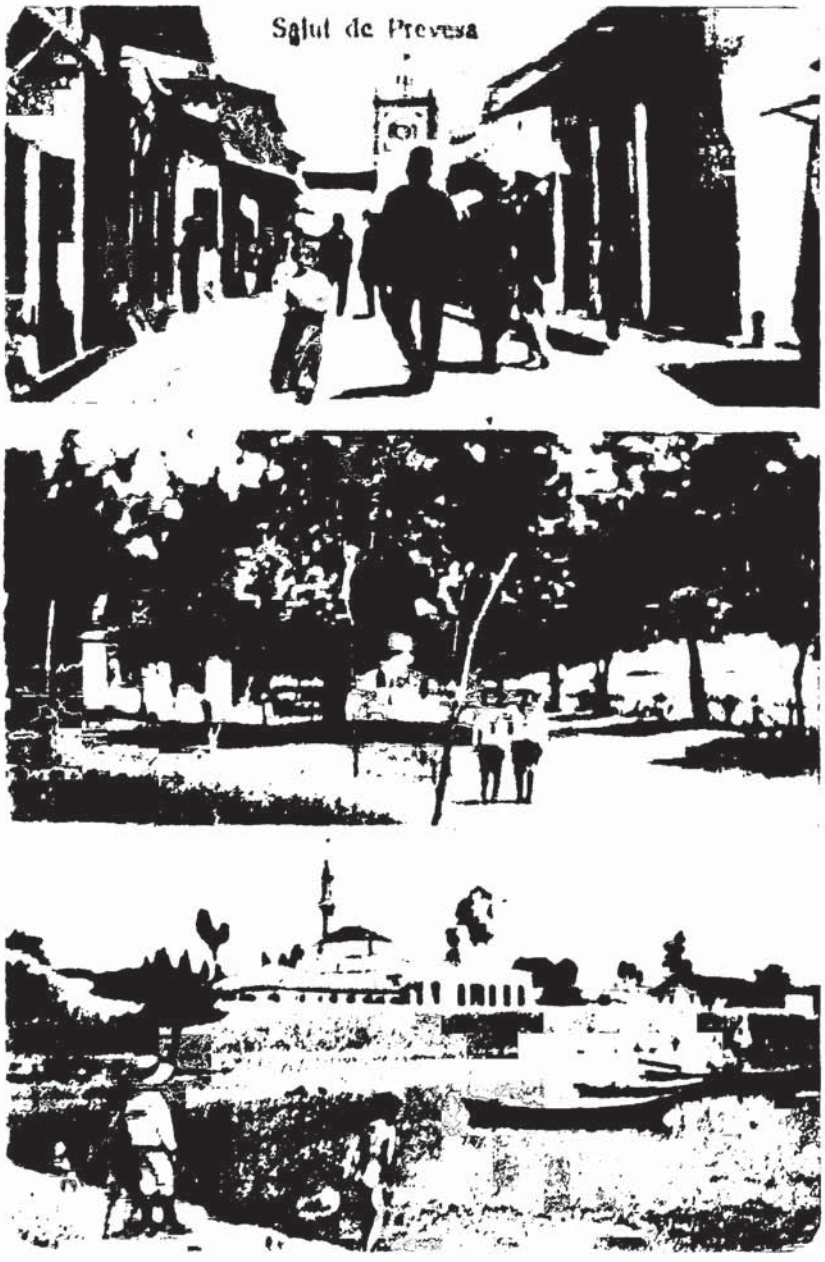
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βιβλιογραφία

ΑΥΔΙΚΟΣ ΕΥ.ΓΡ., 2012, *Πρέβεζα 1912-2012. Η απελευθέρωση, οι εφημερίδες και η προοπτική της πόλης*, Πρέβεζα

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 1992, *Η απελευθέρωση της Πρέβεζας. Γεγονότα και μαρτυρίες του Οκτωβρίου 1912*, Αθήνα

Εικόνες



ΕΙΚΟΝΑ 1: *Καρτ ποστάλ αγνώστου εκδότη (ΙΑΝ F1182)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 2: *Καρτ ποστάλ αγνώστου εκδότη (ΙΑΝ F1187)*



ΕΙΚΟΝΑ 3: *Καρτ ποστάλ αγνώστου εκδότη (ΙΑΝ F1188)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 4: *Καρτ ποστάλ αγνώστου εκδότη (IAN F1189)*



Η ΠΡΙΓΚΙΠΙΣΣΑ ΜΑΡΙΑ ΚΟΜΙΖΟΥΣΑ ΕΙΣ ΠΡΕΒΕΖΑΝ ΜΠΙΣΚΟΤΑ ΔΙΑ ΤΟΥΣ ΤΡΑΥΜΑΤΙΑΣ
LA PRINCESSE MARIE PORTANT A PREVEZA BISCUITS POUR LES BLESSÉS

ΕΙΚΟΝΑ 5: *Καρτ ποστάλ Εκδόσεων Ελληνικής Πινακοθήκης (IAN F1190)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 6: *Καρτ ποστάλ Εκδόσεων Ελληνικής Πινακοθήκης (IAN F1192)*



ΕΙΚΟΝΑ 7: *Καρτ ποστάλ αγνώστου εκδότη (IAN F1193)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

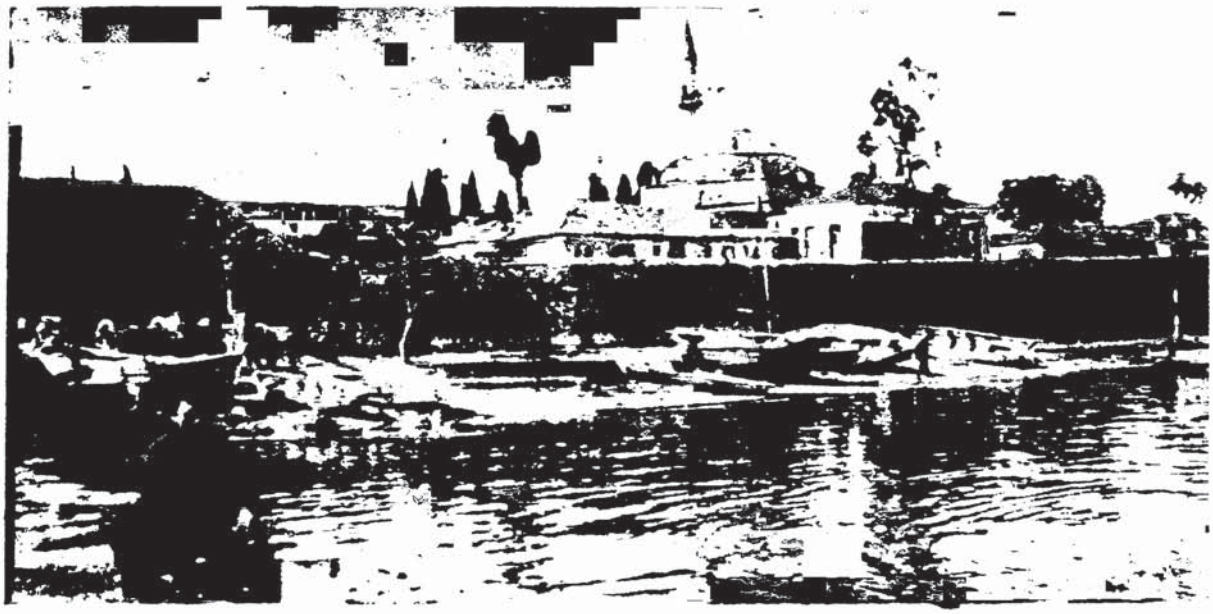


ΕΙΚΟΝΑ 8: *Καρτ ποστάλ αγνώστου εκδότη (ΙΑΝ F1197)*



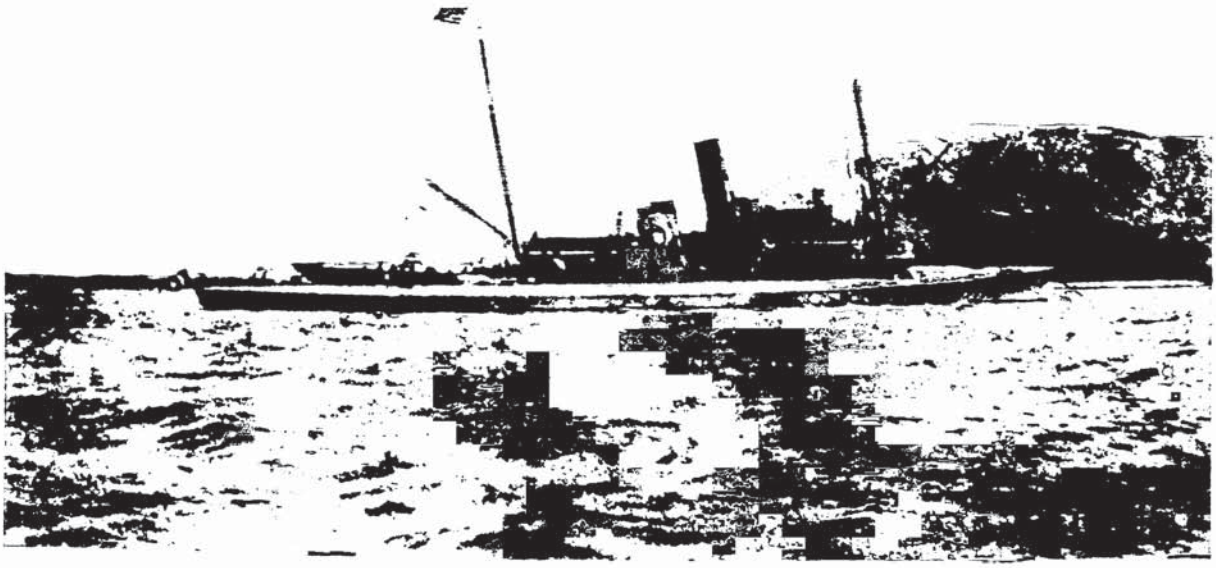
ΕΙΚΟΝΑ 9: *Καρτ ποστάλ αγνώστου εκδότη (ΙΑΝ F1199)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



Ὁ Μῶλος τῆς Λίμνης τῶν Ἰωαννίνων. Le rivage du Lac de Janina.

ΕΙΚΟΝΑ 10: *Καρτ ποστάλ Έκδοση A. Pallis Cie – Athènes (IAN F1203)*



ΕΛΛΗΝΟ - ΤΟΥΡΚΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ 1912. Τὸ ἐν Πρεβέζῃ αἰχμαλωτισθὲν Τουρκικὸν πολεμικὸν "ΑΤΤΑΛΕΙΑ,, μετωνομασθὲν "ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ,,

ΕΙΚΟΝΑ 11: *Καρτ ποστάλ αγνώστου εκδότη (IAN F1314)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ευάγγελος Γρ. ΑΥΔΙΚΟΣ

Πρέβεζα 1912

Η απελευθέρωση, οι εφημερίδες και η προοπτική της πόλης[1]

Εκατό χρόνια, λοιπόν, από την απελευθέρωση της πόλης μας. Νιώθω ιδιαίτερη χαρά αλλά και ευθύνη για την τιμή που μου γίνεται από τον κ. Δήμαρχο, το Δημοτικό Συμβούλιο και την Οργανωτική Επιτροπή να βρίσκομαι στη σημερινή εκδήλωση.

Κάθε γιορτή είναι ασφαλώς ευκαιρία να αποδοθούν τιμές στους πρωταγωνιστές. Κυρίως, όμως, είναι ένας τρόπος να θυμηθούν οι νεότεροι, να φρεσκάρουν τη συλλογική τους μνήμη, να ανανεώσουν την τοπική τους ταυτότητα, να την εκσυγχρονίσουν προσαρμόζοντάς την στο παρόν αλλά και τις ανάγκες του μέλλοντος. Ταυτόχρονα είναι ένας τρόπος να αποκατασταθεί η επικοινωνία με το παρελθόν, χωρίς το οποίο καμιά κοινωνία δεν μπορεί να σταθεί στα πόδια της. Στις μέρες μας έχουμε μεγαλύτερη ανάγκη να στρέψουμε τη μνήμη μας στο παρελθόν. Δεν πρόκειται για στρουθοκαμηλισμό, για κίνηση δηλαδή που στοχεύει να κλείσουμε τα μάτια μπρος στην οδυνηρή πραγματικότητα αλλά για μια αναγκαία προϋπόθεση ώστε να διαβάσουμε την ιστορία πιο ώριμα για να βγούμε νικητές από το τέλμα του παρόντος και να σχεδιάσουμε το μέλλον. Όλα αυτά ακούγονται, θα σημείωνε κάποιος καλοπροαίρετος, ωραία αλλά πρόκειται για κουβέντες που ταιριάζουν σε πανηγυρικούς. Το ξέρω. Πλέον, όλοι μας ακούμε με καχυποψία τα λόγια. Όμως, αυτό δεν σημαίνει πως πρέπει να ρίξουμε στη λησμονιά, στον κάδο του ιστορικού περιθωρίου τα «εικονίσματα» της τοπικής μας ιστορίας. Είναι λοιπόν η ομιλία μου ένα κερί στη μνήμη, μια οφειλόμενη τιμή στους συμπατριώτες που πότισαν με αίμα και ιδρώτα αυτόν τον τόπο. Ακόμη, είναι μια προσπά-

[1] Το παρόν κείμενο βασίζεται στην ομιλία που δόθηκε στις 20 Οκτωβρίου 2012 στο Πολιτιστικό Κέντρο του Δήμου Πρέβεζας για τα 100 χρόνια ελεύθερου βίου στην Πρέβεζα. Το εκτενέστερο κείμενο της ομιλίας δημοσιεύτηκε ως αυτοτελής έκδοση τον Οκτώβριο του 1912, βλ. ΑΥΔΙΚΟΣ 2012. Τον πολυτονισμό των αποσπασμάτων στο παρόν άρθρο φρόντισε ο κ. Λάζαρος Στ. Συνέσιος, τον οποίον θερμά ευχαριστώ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θεια να παραθέσω τη δική μου οπτική, τον δικό μου τρόπο ανάγνωσης της ιστορίας στηριζόμενος στο αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι κάθε εποχή διαβάζει και χρησιμοποιεί με τον δικό της τρόπο τα ιστορικά γεγονότα. Ακόμη, η ομιλία τρέφει την ελπίδα ότι κάποια από όσα θα ειπωθούν μπορούν να αποτελέσουν αφετηρία για να προβληματιστούμε και να συζητήσουμε για τις δικές μας ευθύνες απέναντι στο μέλλον της ιστορίας του τόπου μας.

Δεν προτίθεμαι να επαναλάβω όσα έχουν ειπωθεί. Επέλεξα να διερευνήσω τον τρόπο που οι εφημερίδες της εποχής παρουσίασαν τη μάχη της Νικόπολης και την απελευθέρωση της πόλης. Είναι μια διάσταση που δεν έχει τονιστεί ιδιαίτερα.

Για τον σκοπό αυτό διεξήγαγα αρχειακή έρευνα στη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, στο Καπνεργοστάσιο της Λένορμαν. Αναζήτησα πληροφορίες στις εφημερίδες *Αθήναι*, *Ακρόπολις*, *Ατλαντίς*, *Αμάλθεια*, *Εμπρός*, *Εστία*, *Εφημερίς*, *Καιροί*, *Κήρυξ Βόλου*, *Νέα Ημέρα Τεργέστης*, *Νεολόγος Πατρών*, *Νέον Άστυ*, *Πατρίς*, *Σκρίπ* και *Χρόνος*.

Οι πληροφορίες που αντλούνται από τις εφημερίδες αυτές προέρχονται από το γνωστό τηλεγράφημα του Σαπουντζάκη, στο οποίο είναι εμφανής τόσο η εθνική αγαλλίαση και περηφάνια όσο και η στρατιωτική εντιμότητα του ανδρός, στην οποία θα γίνει αναφορά σε άλλο σημείο· από το τηλεγράφημα Δαμιανού, διοικητή του στόλου του Αμβρακικού· από αφήγηση αυτόπτη μάρτυρα· από αφηγήσεις Λευκαδιτών που άκουγαν τους κανονιοβολισμούς· από τους καπετάνιους πλοίων στη θαλάσσια γραμμή του Αμβρακικού και της Λευκάδας· από αφηγήσεις αιχμαλώτων στην Πάτρα και από τα ρεπορτάζ απεσταλμένων αθηναϊκών εφημερίδων.

Από όλα όσα προαναφέρθηκαν προκύπτει κάτι που είναι ήδη γνωστό σε όλους. Οφείλουμε ωστόσο να το επαναλάβουμε. Οι πολεμικές επιχειρήσεις είχαν ως επίκεντρο τη Νικόπολη. Ο στρατός εισήλθε στην πόλη της Πρέβεζας αναίμακτα. Ήταν καθοριστική η συνεισφορά του Ναυτικού, μόλο που δεν έχει καταλάβει στο πάνθεον της τοπικής ιστορίας τη θέση που του αξίζει.[2]

Δεν είναι στις προθέσεις μου να κάνω εκτενή αναφορά στις πολεμικές επιχειρήσεις. Παραθέτω μόνο την «αυθεντική και λεπτομερή αυτόπτου», όπως γράφει η εφημερίδα *Νεολόγος Πατρών*, στην οποία δημοσιεύεται η ανώνυμη εξιστόρηση. Εικάζεται ότι έχει γραφεί αν όχι από τον ταγματάρχη Δούλη, τουλάχιστον από κάποιον από τους αξιωματικούς του 3ου Τάγματος που διοικούσε. Αναφέρεται στην πορεία του συγκεκριμένου τάγματος από το Σφελένικο, τη γέφυρα Καλογήρου, τον Λούρο, τους Αγίους Αποστόλους, το αρχαίο θέατρο της Νικόπολης και εν συνεχεία την πλαγιοκόπηση του εχθρού στη Νικόπολη αναγκάζοντάς τον σε υποχώρηση. Τα στοιχεία που ενισχύουν το επιχείρημα για τον αυτόπτη μάρτυρα είναι ότι η οπτική του αντλεί στοι-

[2] Πρβλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 1992.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χεία από το 3° Τάγμα και μόνο. Δεν υπάρχουν αναφορές στον υπόλοιπο στρατό. Ο μόνος πολίτης που παρακολούθησε τα στρατιωτικά γεγονότα ήταν ο απεσταλμένος της εφημερίδας *Πατρίς* που, ωστόσο, κατά δήλωσή του, παρακολούθησε τη μάχη από το ύψωμα του Καντζά.[3] Κλίνω προς την άποψη ότι ο αυτόπτης μάρτυρας που δοξολογεί τη «στρατηγική επίνοια» του Δούλη ήταν ένας από τους αξιωματικούς του – ίσως ο υπολοχαγός Κοσμόπουλος που διετάχθη να υλοποιήσει τα σχέδια για πλευρική επίθεση αλλά και υποδέχτηκε τους προξένους για τις τελικές διαπραγματεύσεις για την παράδοση της πόλης της Πρέβεζας, μετά την ευτυχή για τα ελληνικά όπλα έκβαση της μάχης στη Νικόπολη.

Ένα ερώτημα που έρχεται συχνά στον διάλογο μετά από έναν πόλεμο είναι ποιοι παράγοντες διαμόρφωσαν το στρατιωτικό αποτέλεσμα. Το ίδιο ερώτημα έθεσε λίγες μέρες μετά και ο ανταποκριτής της εφημερίδας *Ακρόπολις* στη Λευκάδα. Η ανταπόκριση στάλθηκε στις 22 Οκτωβρίου μετά την παρέλαση των αιχμαλώτων, αξιωματικών και στρατιωτών, που αποτελούσαν την άμυνα της πόλης. Ο ανταποκριτής βλέποντας το ανδρικό παράστημα, την ευρωστία και την υγεία όλου του αιχμαλωτισθέντος στρατού, από τον οποίον οι πιο πολλοί είχαν εκπαιδευτεί στη Γερμανία, και γνωρίζοντας επίσης την οχύρωση (φρούρια, ντάπια) καθώς και τα πυροβόλα όπλα που υπήρχαν στην πόλη, αναρωτιέται γιατί δεν προτίμησαν οι στρατιωτικοί να πεθάνουν παρά να παραδοθούν «ὡς κοπρόσκυλο (δειλὸς κύων)».[4]

Το συμπέρασμα του ανταποκριτή συνοψίζεται στη φράση: «τοιαύτη ὑπῆρξεν εὐτυχῶς ἡ ἐπιβολὴ τοῦ στρατοῦ μας». Σωστές οι επισημάνσεις του ανταποκριτή. Πρώτα απ' όλα διαλύει το στερεότυπο ότι ο οθωμανικός στρατός ήταν αδύναμος. Αντίθετα ήταν οργανωμένο στο πρότυπο του γερμανικού στρατού, με τον οποίο ο Σουλτάνος είχε προνομιακή σχέση μετά το *τανζιμάτ*, τις μεταρρυθμίσεις που εισήγαγε τον 19° αιώνα. Από την άλλη μεριά στην Πρέβεζα υπήρχε ισχυρή εκπροσώπηση του υπό τον Κεμάλ Ατατούρκ εκσυγχρονιστικού κινήματος των Νεοτούρκων, που αποσκοπούσε στη σύσταση ομογενοποιημένοι εθνικού τουρκικού κράτους. Στην πόλη της Πρέβεζας, στο *μέγαρο* (;), υπήρχε λέσχη Νεοτούρκων με πρόεδρό της τον δήμαρχο Χαλήλ Μπέη.[5]

Ο ανταποκριτής της εφημερίδας *Ακρόπολις* έχει απόλυτα δίκιο τόσο για τις απορίες του όσο και για την κατακλείδα του. Η Πρέβεζα ως πόλη είχε ισχυρή στρατιωτική οχύρωση.[6] Η εφημερίδα *Καιροί* αναδημοσιεύει «τας οδοι-

---

[3] ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ 1912α.

[4] ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΗΣ 1912α.

[5] ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ 1912β.

[6] «Εἶναι ὠχυρωμένη κατὰ τὴν εἴσοδον πρὸς τὸ Ἰόνιον διὰ τριῶν φρουρίων, τὸ τοῦ Παντοκράτορος, τοῦ Ἁγ. Γεωργίου καὶ τὰ Παληοσάραγα. Εἰς τὸ φρούριον τοῦ Παντοκράτορος ὑπάρχει μέγα τηλεβόλον ὀνομαζόμενον καλὰ-μπαμπάς, εἰς δὲ τὸ τῶν Παληοσαράγων ὁ Καρὰμπαμπάς. Ἔχουσι δὲ τὰ Παληοσάραγα καὶ τρία μικρὰ τηλεβόλα χαιρετισμοῦ. Πρὸς τὸ βό-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πορικάς σημειώσεις» του συνταγματάρχη Ν.Θ. Σχινά – άγνωστο αν δημοσιεύτηκαν ή πρόκειται για απόσπασμα όσων παρατήρησε στο πλαίσιο προγενέστερου υπηρεσιακού καθήκοντος, οι οποίες έγιναν δημοσιεύσιμες μετά την απελευθέρωση της πόλης.[7] Ο Ελληνικός Στρατός αξιοποίησε όλα τα δεδομένα και ανέτρεψε τις αρχικές εντυπώσεις αλλά και τους κεντρικούς σχεδιασμούς όταν στις αρχές Οκτωβρίου η Ελλάδα μπήκε στους Βαλκανικούς πολέμους. Είναι γνωστό πως η στρατιά του Σαπουντζάκη στην Ήπειρο είχε δύσκολο έργο. Ήταν ολιγάριθμη σε σχέση με τον αντίπαλο στρατό. Ακόμη, όλοι γνωρίζουν ότι το στρατιωτικό βάρος είχε πέσει στον βόρειο άξονα για την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης.

Οι αξιωματικοί όμως και οι στρατιώτες υπερέβαλαν τους εαυτούς τους, ενώ αξιοποίησαν στο έπακρο την τακτική. Οι Κρήτες είναι μια άλλη διάσταση στη μάχη της Νικόπολης, και όχι μόνο. Επέδειξαν απαράμιλλο ηρωισμό υπό τον διοικητή τους Κ. Μάνο, ενώ επέδειξαν αποτελεσματικότητα με την κατάληψη θέσεων.[8]

Ο ηρωισμός ωστόσο του σώματος των Κρητών δεν διαμορφώνει το πλαίσιο που επέτρεψε την εύκολη είσοδο στην πόλη της Πρέβεζας. Αυτό αποδίδεται στη έξυπνη τακτική του Ελληνικού Στρατού που δεν προχώρησε, μετά τη Νικόπολη, σε άμεση επίθεση κατά της πόλης. Προσπάθησαν να αποσυντονίσουν ψυχολογικά τους Τούρκους της πόλης αλλά και τους αξιωματικούς ώστε και να μη χυθεί αίμα αλλά και να αποτρέψουν την εκδικητική μανία του στρατού και του χριστιανικού πληθυσμού για όσα οι Τουρκαλβανοί αλλά και ο Τουρκικός Στρατός έπραξαν σε άλλες περιοχές της Ηπείρου.[9]

Την πόλη προστάτευαν τόσο τα οχυρωματικά έργα και τα κάστρα όσο και ένα τάγμα Πεζικού με 278 άνδρες και 123 πυροβολητές φρουρίων, 450 επιστρατευμένοι πολίτες, «ἐν οἷς καὶ 200 Τουρκαλβανοὶ Τσάμηδες, οἵτινες μετὰ ἑκατὸν στρατιωτῶν ἐστάθμευεν εἰς θέσιν Νικόπολιν, εἰς θέσεις Ἀνάληψιν καὶ ὑψώματα Μιχαλίτσι, ποὺ εἶχον κατασκευασθῇ ὀχυρωματικὰ ἔργα».[10] Μετά την ήττα στη Νικόπολη οι ένοπλοι επιστρέφουν στην πόλη. Κοντά σε αυτά συνυπολογίζονται τορπιλοβόλα πλοία *Αττάλεια* και *Τοκκάτ* αλλά και δύο βενζινάκατοι που προορίζονταν για τη λίμνη της Σκόδρας αλλά αναγκά-

---

ρειον μέρος τῆς Πρεβέζης κεῖται τὸ φρούριον τῆς Βρυσούλας ἔχον ἓν τηλεβόλον καὶ δύο μικρὰ [...]. Εἰς τὸ βόρειον τῆς πόλεως ὑπάρχει ἔκτασις περιβαλλομένη ὑπὸ τείχους μετὰ τριῶν προμαχώνων τῆς ἐποχῆς εἰς τὴν ὁποίαν διαμένουσι ὀλίγαι τουρκικαὶ οἰκογένειαι», ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΗΣ 1912β.

[7] ΣΧΙΝΑΣ 2012.

[8] Ο ίδιος ο Μάνος τραυματίστηκε ενώ το σώμα των Κρητών κατέλαβε δύο πυροβολεία με τρία πυροβόλα, οχτώ σκηνές, πολλά πυρομαχικά και όπλα Μάουζερ. Οι απώλειές του ήταν ένας νεκρός και δέκα τραυματίες, βλ. ΑΓΝΩΣΤΟΣ 1912α.

[9] ΤΣΗΤΣΟΥΡΑΣ 1912.

[10] ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΗΣ 1912β.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στηκαν να παραμείνουν στον Αμβρακικό από τον φόβο του ιταλικού ναυτικού. Η αμυντική δυνατότητα των μουσουλμάνων ενισχυόταν από την εικόνα που δημιούργησαν τα πολεμικά υλικά που κατασχέθηκαν στις διάφορες αποθήκες. Ανάμεσα σε αυτά βρέθηκαν 25.000 όπλα τύπου μάουζερ,[11] μεγάλη ποσότητα πυρίτιδας, ξίφη, περίστροφα, οβίδες, πέντε πυροβόλα της Νικόπολης, 20 τοπομαχικά,[12] εκ των οποίων τα εφτά μεγάλα, και δύο σύγχρονα μυδραλλιοβόλα.[13] Ο Ελληνικός Στρατός, μετά τη νίκη, στρατοπέδευσε στα χαρακώματα της Νικόπολης.

Οι πληροφορίες αυτές προέρχονται από τον Β. Κατωπόδη,[14] απεσταλμένο της εφημερίδας *Πατρίς*. Γιατί οι Τούρκοι είναι πανικόβλητοι, αναρωτιέται ο δημοσιογράφος. Ο Σπηλιάδης, έχοντας προφανώς πληροφορίες για το ηθικό στρατού και μουσουλμάνων πολιτών, δεν διατάσσει σφοδρή επίθεση. Απλώνει την παλάμη του και περιμένει το ώριμο μήλο. Αποδεικνύεται άριστος γνώστης του ψυχολογικού παράγοντα στην έκβαση μιας στρατιωτικής μάχης. Είναι ψύχραιμος και σχεδιάζει τις κινήσεις του επί χάρτου. Διατάσσει το πυροβολικό του να ρίχνει μία βολή στο τζαμί, προφανώς στην περιοχή του Αγίου Ανδρέα. Αυτό λειτουργεί όπως και το μαρτύριο της σταγόνας. Αποδιοργανώνει το νευρικό σύστημα και δημιουργεί ψυχική αναστάτωση. Η τακτική αυτή αποδείχτηκε πολύ αποτελεσματική. Προκαλεί αναστάτωση στους μουσουλμάνους πολίτες της Πρέβεζας, οι οποίοι πιέζουν την πολιτική και στρατιωτική ηγεσία να παραδώσει την πόλη.

Ο σπόρος ωστόσο του πανικού είχε σπαρεί από αξιωματικούς και στρατιώτες που είχαν λάβει μέρος στη μάχη της Κιάφας. Ο Κατωπόδης, ο δημοσιογράφος της εφημερίδας *Πατρίς*, κατάφερε να συνομιλήσει με έναν αιχμάλωτο, αξιωματικό της τουρκικής άμυνας στην πόλη, ο οποίος περιγράφει το κλίμα του πανικού που συνετέλεσε πολύ στην ήττα στη Νικόπολη αλλά και στην παράδοση της πόλης.

Αυτοί εξυμνούσαν την απαράμιλλη γενναιότητα του Ελληνικού Στρατού συδαυλίζοντας τον πανικό.[15] Το κλίμα του πανικού μεταδόθηκε και ανάμεσα στους αξιωματικούς, σύμφωνα με την εξιστόρηση του αιχμαλώτου, μετά την άφιξη του στρατιώτη-βοηθού του στρατιωτικού γιατρού στο Γρίμποβο, ο οποίος από τη μια μεριά απέδιδε με τα μελανότερα χρώματα την κατάσταση του Τουρκικού Στρατού κι από την άλλη εξήρε τη γενναιότητα των Ελλήνων.

Οι φήμες, λοιπόν, και τα γεγονότα προκάλεσαν τον πανικό,[16] ο οποίος εντάθηκε ανάμεσα στους άμαχους μουσουλμάνους από τους επαναλαμβανό-

---

[11] ΑΓΝΩΣΤΟΣ 1912β.
[12] ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ 1912γ.
[13] ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ 1912β.
[14] ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ 1912γ.
[15] ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ 1912β.
[16] ΑΓΝΩΣΤΟΣ 1912γ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μενους κανονιοβολισμούς που ο Σπηλιάδης επέλεξε ως τακτική. Αυτές οι βολιδοφόροι οβίδες εναντίον του κάστρου της πόλης (Άγιος Ανδρέας), όπου είχαν μαζευτεί οι τουρκικές οικογένειες έλυσαν και τη διχογνωμία που ανέκυψε μεταξύ στρατιωτικών και πολιτικών για τον τρόπο αντίδρασης. Ο δήμαρχος Χαλήλ Μπέης αλλά και ο πολιτικός διοικητής Χασάν Χαϊρί Μπέης υποστήριζαν την παράδοση της πόλης, μια και θεωρούσαν ανωφελή κάθε αντίσταση. Επίσης, ήθελαν να αποτρέψουν την εκδήλωση σφαγών των αμάχων. Υπήρχε μια τέτοια φήμη, καθώς ήταν γνωστές οι αγριότητες των Τουρκαλβανών κυρίως αλλά και του Τουρκικού Στρατού εναντίον των Ελλήνων αμάχων. Αντίπαλος των πολιτικών εκπροσώπων των μουσουλμάνων ήταν ο ταγματάρχης διοικητής της φρουράς της πόλης, Μεχμέτ Ασάπ, που είχε αναλάβει τα καθήκοντά του τις τελευταίες ημέρες. Ήταν ικανός και έμπειρος αξιωματικός από τη συμμετοχή του σε στρατιωτικές επιχειρήσεις στην Αραβία και την Αλβανία. Ο στρατιωτικός διοικητής πρότεινε να αντισταθούν. Θα ακροβολούσε τη στρατιωτική του δύναμη μέσα στη ντάπια και από εκεί θα έδινε την κρίσιμη μάχη.[17]

Να όμως που οι βουλές του Σπηλιάδη ήταν διαφορετικές. Οι βολές του πυροβολικού προκάλεσαν πανδαιμόνιο και ακύρωσαν τα επιχειρήματα του στρατιωτικού διοικητή. Αποτέλεσμα αυτού ήταν να υψωθούν το απόγευμα στις πέντε λευκές σημαίες στο επάκτιο φρούριο (Παλιοσάραγα), αλλά και εκείνο προς την πεδιάδα (Βρυσούλα). Αυτή η κίνηση όμως αντιμετωπίστηκε με καχυποψία από τον Ελληνικό Στρατό αλλά και τον ελληνικό πληθυσμό φοβούμενοι ότι αποτελούσε η ενέργεια αυτή τακτική κίνηση ώστε να εκδηλωθούν οι Έλληνες και έτσι να βρουν ευκαιρία για αντίποινα. Παράλληλα, ο Σπηλιάδης δεν επιθυμούσε να εισέλθει στην πόλη το βράδυ, επειδή ήθελε να αποφύγει την ανεξέλεγκτη αντίδραση των Ηπειρωτών και των Κρητών.[18]

Ωστόσο, υπάρχει και μια διαφορετική άποψη για το πώς υποχώρησε ο στρατιωτικός διοικητής Πρέβεζας από την απόφασή του να αντισταθεί. Κατ' αρχάς, επιχείρησε να απαλλαγεί από την παρουσία των χριστιανών κατοίκων προτείνοντας στον μητροπολίτη Ιωακείμ να βγουν έξω από τη ντάπια για λόγους ασφαλείας. Ο Ιωακείμ αντέδρασε λέγοντας ότι αυτό οφείλουν να πράξουν οι τουρκικές οικογένειες.[19] Στη συνέχεια και παρά την αρχική απόφαση του σαββατιάτικου απογεύματος για παράδοση, ο φρούραρχος της πόλης, ταγματάρχης Μεχμέτ Ασάπ, συγκάλεσε σύσκεψη για να ανακοινώσει στους Έλληνες πρόκριτους και τον μητροπολίτη ότι οι «ἀξιωματικοὶ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐν συμβουλίῳ ἀπεφάσισαν τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου μέχρις ἐσχάτων».[20]

---

[17] ΚΑΤΩΠΟΛΗΣ 1912β.
[18] ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΗΣ 1912γ.
[19] ΚΑΤΩΠΟΛΗΣ 1912γ.
[20] ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΗΣ 1912γ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αναγνωρίζει ο ίδιος τη γενναιότητα του Ελληνικού Στρατού και την ικανότητα των αξιωματικών. Ωστόσο, θεωρεί πως όλα ξεκίνησαν από τον πανικό που μετέφεραν στη Νικόπολη και την πόλη Τούρκοι στρατιώτες, οι οποίοι αντί να ακολουθήσουν το υποχωρήσαν τουρκικό στρατιωτικό σώμα, μετά τη μάχη της Κιάφας, προς τα Ιωάννινα αυτοί κατευθύνθηκαν προς τον Λούρο και εν συνεχεία στη Νικόπολη και την Πρέβεζα.

Η εφημερίδα *Ακρόπολις* παρουσιάζει την οπτική του Κοντογιάννη, τέως δημάρχου και βουλευτή του οθωμανικού κοινοβουλίου. Περασμένα μεσάνυχτα χτύπησαν την πόρτα του άνθρωποι του φρουραρχείου για να μεταβεί σε σύσκεψη με τον φρούραρχο, όπου συνάντησε τον Τόλια, τον Γερογιάννη, τον μητροπολίτη Ιωακείμ, τον δήμαρχο Χαλήλ Μπέη και τον πολιτικό διοικητή της πόλης Χασάν Χαϊρί Μπέη. Στη σύσκεψη αυτή φάνηκε ότι ο Τουρκικός Στρατός ήθελε να προασπίσει την τιμή του. Όμως, ο φρούραρχος αποδέχτηκε την πρόταση των προκρίτων για συζήτηση με τους πρόξενους των ξένων κρατών, εκ των οποίων οι δύο ήταν Πρεβεζάνοι (της Ρωσίας ο Δ. Σκέφερης και της Αγγλίας ο Καίσαρας Κονεμένος, ενώ ο τρίτος, της Αυστρίας, ήταν ο απόστρατος ταγματάρχης Meichsner).[21] Ο φρούραρχος τελικά αποδέχτηκε την πρόταση των προξένων για παράδοση –διαφορετικά υπήρχε κίνδυνος σφαγών αμάχων και στρατιωτικών– και έτσι σχηματίστηκε η πομπή της επιτροπής που θα μετέβαινε στο ελληνικό στρατόπεδο ώστε να γίνουν οι τελικές διαπραγματεύσεις.

Αξημέρωτα, λοιπόν, της Κυριακής, 21ης Οκτωβρίου, σχηματίζεται η πομπή. Προηγείται ο Οθωμανός σαλπιγκτής, ακολουθεί η λευκή σημαία που την κρατά ο κλητήρας του αυστριακού προξενείου Περικλής Μαρκής, οι φανοί που κρατούσαν οι κλητήρες του αυστριακού και αγγλικού προξενείου Ιωάννης Μπάσιος και Αγαθοκλής Μπισδονάς αντίστοιχα, ενώ η πομπή συμπληρώνεται από τους τρεις προξένους και τον διερμηνέα της διοίκησης Πρέβεζας Μεχμέτ Σελαχεντίν. Ο λοχαγός Κοσμόπουλος υποδέχεται πρώτος την επιτροπή, την οποία ο ανθυπολοχαγός Μαυρομάτης οδηγεί στον ταγματάρχη Δούλη. Εκεί υπογράφεται η ιστορική συμφωνία για την παράδοση της πόλης και του Τουρκικού Στρατού, η οποία έθεσε τέλος σε πολύχρονη σκλαβιά και διαμόρφωσε νέο σκηνικό για την προσπάθεια του Ελληνικού Στρατού να απελευθερώσει τα Ιωάννινα. Οι τρεις όροι που περιλαμβάνονται στο γνωστό και ιστορικό τηλεγράφημα του στρατηγού Σαπουντζάκη, με το οποίο ανακοίνωνε τη συμφωνία και την είσοδο του Ελληνικού Στρατού στην πόλη, εστιάζονται στην παράδοση του Τουρκικού Στρατού, την προστασία της ζωής όλων των μουσουλμάνων και τον σεβασμό της αξιοπρέπειας των αξιωματικών και των κυβερνητικών υπαλλήλων.[22] Αναμφίβολα, οι όροι που ασμένως αποδέχονται

[21] ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΗΣ 1912δ.

[22] Το τηλεγράφημα αναδημοσιεύεται σε όλες τις εφημερίδες της εποχής είτε αυτούσιο είτε με τη μορφή σχολίου που στηρίζεται σε αυτήν την πηγή.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

οι εκπρόσωποι του Ελληνικού Στρατού αντανακλούν το πολιτικό κλίμα της εποχής και την πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου, ο οποίος ήθελε να διαμορφωθεί μια εικόνα για την Ελλάδα και τον πολιτισμό της, που να είναι σύμφωνη με ό,τι υπήρχε στην αντίληψη των Ευρωπαίων για τις αξίες του ελληνικού πολιτισμού. Αυτήν τη συγκεκριμένη εικόνα, εκτός από την ουσία της, την είχε ανάγκη ως ένα πλαίσιο που θα διευκόλυνε τις διεκδικήσεις του στις συμφωνίες που θα νομιμοποιούσαν τα νέα εθνικά κράτη και την επικράτειά τους μετά τη λήξη των πολεμικών επιχειρήσεων. Δεν είναι τυχαίο ότι ο γενικός πρόξενος Σαχτούρης που εκπροσώπησε το Ελληνικό Κράτος στη δοξολογία της μητρόπολης, ζήτησε από όλους να επιδείξουν «σεβασμὸν πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν περιουσίαν τῶν τέως κατακτητῶν».[23]

Ο Ελληνικός Στρατός εισέρχεται στην πόλη στις δύο το μεσημέρι, Κυριακή, 21 Οκτωβρίου 1912. Ο μητροπολίτης και όλος ο κλήρος με τα ιερά του άμφια, πλήθος λαού, τα σωματεία της πόλης και αντιπροσωπεία των Τούρκων και εβραίων υποδέχονται έξω από τη Μεσινιά πόρτα τον Ελληνικό Στρατό με επικεφαλής τον Σπηλιάδη. Αφού οι Τούρκοι δήλωσαν υποταγή, ακολούθησε δοξολογία και εν συνεχεία ο στρατός μπήκε στην πόλη.[24] Ο λοχαγός Κοσμόπουλος με τον 9ο Λόχο του είχε την τιμή να μπει πρώτος στην πόλη. Οδηγείται στο διοικητήριο από τον πρόξενο της Ρωσίας, όπου «εἶχε παραταχθῇ ὁ αἰχμάλωτος στρατὸς ἐπὶ δύο ζυγῶν καὶ ἀόπλως».[25] Με τη συναίνεση του προξένου παραλαμβάνει τους αιχμαλώτους που τους οδηγεί στην αποβάθρα και τους παραδίδει στον πλοίαρχο Δαμιανό.[26]

Η ατμόσφαιρα στην πόλη ήταν εορταστική, παραληρηματική, θα έλεγα, και δικαιολογημένα. «Χριστός Ανέστη, αδέλφια» η φράση που τάραξε τη μεσημεριάτικη σιέστα της Κυριακής. Οι κάτοικοι, των οποίων κάποιοι άρχιζαν να σκίζουν τα φέσια τους, έραιναν τους απελευθερωτές με μύρα και άνθη. «Ὅλαι αἱ οἰκίαι ἐκοσμήθησαν διὰ σημαιῶν καὶ ταπήτων μὲ τὰ ἐθνικὰ χρώ-

---

[23] ΑΓΝΩΣΤΟΣ 1912δ.

[24] ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ 1912δ.

[25] ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΗΣ 1912δ.

[26] Παραδόθηκαν 877 αιχμάλωτοι, εκ των οποίων 237 Τσάμηδες άτακτοι, 57 στρατιώτες και 583 αξιωματικοί, βλ. ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΗΣ 1912δ. Στη Λευκάδα διανυκτέρευσαν οι αιχμάλωτοι την Κυριακή της 21ης Οκτωβρίου. Την επόμενη ημέρα αφαιρούνται όλα τα αιχμηρά αντικείμενα, ιδίως ξυραφάκια που βρέθηκαν στα ρούχα τους από τον φόβο να χρησιμοποιηθούν για τη δραπέτευσή τους, βλ. ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΗΣ 1912α. Στη συνέχεια το ατμόπλοιο *Θράκη*, συνοδευόμενο από τον ατμομυοδρόμωνα *Αχιλλεύς*, που αγκυροβόλησε στον λιμενοβραχίονα Καλαβρύτων. Το πλήρωμα του ατμομυοδρόμωνα απέτρεπε την προσέγγιση των Πατρινών, οι οποίοι ήθελαν να δουν τους αιχμαλώτους. Τελικά, τα σχέδια άλλαξαν και, ενώ οι αιχμάλωτοι προορίζονταν για την Ακροναυπλία, η *Θράκη* μετέβαλε πορεία κατευθυνόμενη στην Κέρκυρα λόγω της πληθώρας των Τούρκων αιχμαλώτων που εστάλησαν στην Ακροναυπλία, βλ. ΑΝΩΝΥΜΟΣ 1912.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ματα».[27] Οι ίδιες σκηνές επαναλήφθηκαν στις πέντε το απόγευμα, όταν έφτασε με αυτοκίνητο από την Άρτα ο αρχηγός του Στρατού Ηπείρου, στρατηγός Σαπουντζάκης.

Σε αυτήν την κατάσταση επιχειρείται να επιβληθεί μια διοίκηση. Από την πρώτη στιγμή κηρύσσεται στρατιωτικός νόμος, τα καταστήματα κλείνουν με τη δύση του ηλίου και απαγορεύεται η κυκλοφορία τη νύχτα, ώστε να αποφευχθούν ανεξέλεγκτα γεγονότα.[28] Η επιβολή της τάξης εμπέδωσε κλίμα ασφάλειας στην πόλη, ιδίως ανάμεσα στους μουσουλμάνους που εξέφρασαν την ικανοποίησή τους για τη δράση και συμπεριφορά του Ελληνικού Στρατού.

> *Ἡ παραδειγματικὴ αὕτη τάξις μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς εἶναι ἄξιος νὰ δώσῃ παραδείγματα προόδου καὶ πολιτισμοῦ, σεβόμενος τοὺς ἡττημένους καὶ εὑρισκόμενος οὕτω εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν τέως κατακτητήν, ὅστις καὶ κατὶ τὴν τελευταίαν στιγμὴν καίει τὴν χώραν, ἣν ἐπὶ αἰῶνας ἀπεμύζησε, καὶ σφάζει τοὺς κατοίκους τοὺς ὁποίους ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν πολυειδῶς κατέθλιβε καὶ ἐτυράννει.*[29]

Ο αρχικός στόχος λοιπόν επετεύχθη. Ο στρατός υλοποιεί τον πολιτικό στόχο. Ο ταγματάρχης Δούλης αναλαμβάνει φρούραρχος ενώ δημιουργήθηκε και η πρώτη ηγεσία των διαφόρων υπηρεσιών.[30] Άλλαξε λοιπόν το κλίμα. Μερικά περιστατικά φωτίζουν τη μετάβαση στη νέα εποχή.

> *Τώρα ποὺ κατελήφθη ἡ Πρέβεζα, τὸ πρῶτον τηλεγράφημα μὲ τὸν ἑλληνικόν τηλέγραφον ποὺ ἐδόθη ἦτο ἀπὸ μίαν κυρίαν. Ἐκ Πρεβέζης καταγομένην. Ἡ κυρία αὐτὴ μόλις ἔμαθε τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς συγκοινωνίας μὲ τὸν ἑλληνικὸν τηλέγραφον, ἔσπευσε νὰ δώσῃ πρὸς τοὺς συγγενεῖς της ἀδελφικὸν χαιρετισμὸν μὲ χαράν, ἡ ὁποία διεφαίνετο καὶ εἰς τὰς κινήσεις της καὶ εἰς τοὺς λόγους της.*[31]

Η πράξη αυτή έχει τον συμβολισμό της, καθώς η απευθείας επικοινωνία πιστοποιεί τη σταδιακή και ουσιαστική ένταξη της Πρέβεζας στο Ελληνικό Κράτος.

---

[27] ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ 1912γ.
[28] ΑΓΝΩΣΤΟΣ 1912β.
[29] ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ 1912β.
[30] Διοικητικός αντιπρόσωπος αναλαμβάνει ο τέως γενικός πρόξενος Λ. Ενυάλης, επικεφαλής των αστυνομικών υπηρεσιών ο Τρουπάκης, αστίατρος και υπεύθυνος υγειονομικών υπηρεσιών ανέλαβαν ο έφεδρος λοχαγός Ιατρού και ο τέως βουλευτής Φ. Μοσχούλας, ενώ λιμενάρχης τοποθετήθηκε ο Α. Παπαλουκάς, βλ. ΑΓΝΩΣΤΟΣ 1912α· ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ 1912γ.
[31] ΑΓΝΩΣΤΟΣ 1912ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η πριγκίπισσα Μαρία επισκέφτηκε τον Δεκέμβριο του 1912 την Πρέβεζα συνοδευόμενη από τον μητροπολίτη Αθηνών. Της επιφυλάχτηκε θερμή υποδοχή, καθώς εκπροσωπούσε, έστω και έμμεσα, τη βασιλική οικογένεια, την αρχή τότε του πολιτεύματος.

> *Ἡ πριγκήπισσα Μαρία ἀφοῦ πρῶτον περιῆλθε τὰ διάφορα Νοσοκομεῖα μετέβη κατόπιν ὅπως προγευματίσῃ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ φιλογενοῦς Γεωργ. Ποταμιάνου, ὅπου ἀνέμεναν καὶ ἐδεξιώθησαν Αὐτὴν αἱ ἐν Πρεβέζῃ κ.κ. Ἀσπασία Ἠλ. Ποταμιάνου τὸ γένος Πιερράκου, Αἰκατερίνα Βυζαντίου καὶ ἡ δὶς Θάλεια Γλαράκη, μέλη τοῦ πρὸς περίθαλψιν προσφύγων Ἠπείρου Συλλόγου κυριῶν. Ἡ πριγκήπισσα [εὐχαρίστησε] θερμῶς τὰς κυρίας διὰ τὸ εὐγενὲς καὶ φιλόπατρι ἔργον των, διὰ τὸ ὁποῖον ἡ Α.Υ. ἐτόνισεν ὅτι ἔχει ἀνάγκην τῆς Πανελληνίου ἐνισχύσεως, ὅπως δυνηθῇ καὶ ἀντεπεξέλθῃ ἀποτελεσματικῶς δι' ὅσα ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν τελείαν περίθαλψιν τῶν προσφύγων.*[32]

Η επίσκεψη είναι μία ακόμη επικύρωση του νέου, εθνικού καθεστώτος στην Πρέβεζα, η οποία παράλληλα προσδίδει κοινωνικό κύρος σε μερικές οικογένειες της πόλης.

> *[...] διευθυνόμεθα πλέον εἰς τὴν ἔξοδον ὅτε εἵλκυσε τὴν προσοχὴν μας τὸ θέαμα ἑνὸς κοκκινοβαμμένου κοντοῦ κατακειμένου κατὰ γῆς. Ἦτο ὁ ὑψηλὸς κοντὸς ἐπὶ τοῦ ὁποίου μέχρι πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἐκυμάτιζε ἡ ἡμισέληνος τοῦ φρουρίου. Πλησιάζομεν πρὸς τὴν βάσιν. Διὰ τοῦ πελέκεως οἱ ἰδικοί μας στρατιῶται τὸν εἶχαν κατακόψει καὶ τὸν ἔρριψαν κατὰ γῆς. Πρὸς τὸ ἄνω δὲ μέρος δύο ἄλλα κτυπήματα πελέκεως τὸν εἶχον διασχίσει κατὰ μῆκος εἰς τεραστίαν πληγήν, ὡς χαῖνον ἄνοιγμα κρανίου. Οὐδὲν γραφικώτερον καὶ ἐντονώτερον τοῦ ἐσαεὶ κατασυντριβέντος καὶ διασχισθέντος Τουρκικοῦ κράτους ἀπὸ τὴν εἰκόνα ταύτην τοῦ συντετριμμένου ἐρυθροβαφοῦς Τουρκικοῦ ἱστοῦ ὁ ὁποῖος μέχρι τῆς προχθὲς ἐσυμβόλιζε τὴν Τουρκικὴν βαρβαρότητα καὶ θηριωδίαν ὡς δίκοπον δηλητηριῶδες ἐγχειρίδιον ἐμπηγμένον εἰς τὸ στῆθος τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ.*[33]

Το πεσμένο στο έδαφος κοντάρι επί του οποίου κυμάτιζε για μακρά περίοδο η σημαία της οθωμανοκρατίας μπροστά από την είσοδο του κάστρου του Αγίου Γεωργίου και τα αισθήματα αγαλλίασης για την αποκοπή και την απομάκρυνσή του που εκφράζει ο απεσταλμένος της εφημερίδας *Εμπρός* συνοψίζουν, σε συμβολικό επίπεδο, τη μετάβαση στη νέα εποχή. Όλα τα σύμβολα

---

[32] ΑΓΝΩΣΤΟΣ 1912ε.
[33] ΣΑΛΠΙΓΚΤΗΣ 1912.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

της σκλαβιάς αποσύρονται και η βιαιότητα στο κοντάρι γεννά άφατη ικανοποίηση και αισθήματα εκδίκησης για όσα πλέον ανήκουν στο παρελθόν.

Συμπληρωματικά προς όλα αυτά, η νέα διοίκηση κινείται προς δύο κατευθύνσεις για να έχει τον πλήρη έλεγχο της κατάστασης στη νέα εποχή. Προχωράει στον εντοπισμό φυγάδων, τη σύλληψή τους και την εξουδετέρωση πυρήνων για ενδεχόμενα επεισόδια. Εκτός από τους 39 (ανάμεσά τους και δύο αξιωματικοί), που βρήκε σε διάφορα νοσοκομεία και περιποιήθηκε ο αρχίατρος Σ. Αντωνιάδης,[34] γίνεται συντονισμένη προσπάθεια εντοπισμού φυγάδων σε σπίτια Τούρκων και Τσάμηδων.

> *Αἱ γινόμεναι ἔρευναι εἰς τὰς Τουρκικὰς οἰκίας ἀποκαλύπτουν καὶ πολλοὺς ἄλλους κρυπτομένους, ὅπως ἀποφύγουν τὴν αἰχμαλωσίαν. Χθές, ἀνεκαλύφθη ὅτι εἰς τὸν οἶκον Ἀλβανοῦ προκρίτου ἐκρύπτοντο πέντε ἐκ τῶν ἀτάκτων Ἀλβανικῶν στιφῶν. Οὗτοι συλληφθέντες ἀπεστάλησαν εἰς Λευκάδα. Οἱ Ἀλβανοὶ οὗτοι μάλιστα ἔφερον καὶ τιμητικοὺς τίτλους λοχαγῶν καὶ ταγματαρχῶν. Ἐπίσης συλλαμβάνονται καὶ ὅσοι ἐκ τῶν Τούρκων τῆς Πρεβέζης συνέπραξαν κατὰ τὴν προχθεσινὴν μάχην μετὰ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ. Οἱ πολιτικοὶ ὑπάλληλοι διατελοῦν ὡσαύτως ὑπὸ αἰχμαλωσίαν.*[35]

Έγινε αναφορά παραπάνω στο πολεμικό υλικό που περιήλθε στην κατοχή του Ελληνικού Στρατού. Ωστόσο, ανέκυψε αμέσως ένα σοβαρό πρόβλημα του οποίου η μη επίλυση καθιστούσε αδύνατη την αξιοποίησή του: τα σύγχρονα πυροβόλα του Τουρκικού Στρατού, των οποίων η αξία υπολογιζόταν σε πεντέμισι έως έξι εκατομμύρια φράγκα. Οι υπεύθυνοι του Τουρκικού Στρατού φρόντισαν να ρίξουν κλείστρα των πυροβόλων σε πηγάδια στο κάστρο του Αγίου Γεωργίου (βρισκόταν στην πλατεία του κάστρου και ανασύρθηκε στις 29 Οκτωβρίου) και του Μύτικα αλλά και στη θάλασσα (τα μικρότερα). Χωρίς κλείστρα όμως ήταν άχρηστα τα πυροβόλα, αλλά και σημαντική η οικονομική και στρατιωτική ζημιά. Ως εκ τούτου, ο στρατός κατέβαλε προσπάθεια να μάθει τι συνέβη και πού βρίσκονται τα κλείστρα. Ενδιαφέρων είναι ο τρόπος που έφτασε στην απάντηση της απορίας. Ο άνθρωπος κλειδί ήταν ο Αποστόλης Μεχμέτ. Ήταν Πρεβεζάνος, άεργος και χωλός, που αποτελούσε στόχο του γνωστού πρεβεζάνικου πειράγματος. Όμως, ήταν ερωτευμένος με μια μουσουλμάνα και άνθρωποι της τουρκικής κοινότητας τον έπεισαν να αλλαξοπιστήσει με την υπόσχεση ότι θα μεσολαβήσουν ώστε να ανταποκριθεί η κόρη στον έρωτά του. Ο Αποστόλης έγινε Μεχμέτ αλλά οι υποσχέσεις ξεχάστηκαν. Λεδομένου ωστόσο ότι είχε προβλήματα με τους χρι-

[34] Καταπολις 1912γ.
[35] Καταπολις 1912β.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στιανούς προτίμησε να παραμείνει μουσουλμάνος. Ο Αποστόλης Μεχμέτ υπηρέτησε τον Τουρκικό Στρατό που τον χρησιμοποίησε για τη μεταφορά υλικού στα κάστρα. Αυτή η πληροφορία αξιοποιήθηκε από τον Ελληνικό Στρατό και το κουβάρι άρχισε να ξετυλίγεται. Ο Αποστόλης Μεχμέτ δέχτηκε πολλές περιποιήσεις, με αποτέλεσμα να οδηγήσει τους υπεύθυνους σε όλα τα σημεία που είχαν ρίξει τα κλείστρα και έτσι τα πυροβόλα που έγιναν μάχιμα συγκεντρώθηκαν στα Παλιοσάραγα.[36]

Η απελευθέρωση της Πρέβεζας ήταν καθοριστική στιγμή για την εξέλιξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων στην Ήπειρο. Ενώ οι επιχειρήσεις άρχισαν με σκεπτικισμό, η γενναιότητα του στρατού, ο σωστός στρατιωτικός σχεδιασμός και η αξιοποίηση όλων των παραγόντων, ιδίως του ψυχολογικού, μετέτρεψαν σε θρίαμβο την επιχείρηση. Με αυτόν τον τρόπο άνοιγε ο δρόμος για την άλωση των Ιωαννίνων, καθώς η τροφοδοσία αλλά και η ενίσχυση της πόλης μπορούσαν να γίνουν εύκολα μέσω του ελληνικού πλέον λιμανιού της Πρέβεζας.

Η πόλη επίσημα εντάσσεται στο Ελληνικό Κράτος στις 21 Οκτωβρίου 1912. Αμέσως αναλαμβάνει τον ρόλο της πύλης εισόδου και εξόδου από τη δυτική Ελλάδα για το νεοελληνικό κράτος πλέον. Ως το 1912 τον ρόλο αυτόν εξυπηρετούσε το λιμάνι της Κόπραινας. Για πενήντα περίπου χρόνια η Πρέβεζα στηρίζει την οικονομική και κοινωνική της οργάνωση στο λιμάνι. Στη δεκαετία του 1960 όμως μετατοπίζεται ο άξονας από το λιμάνι στον ελαιώνα, ο οποίος ξεριζώνεται για να τροφοδοτήσει είτε την αγορά διαμερίσματος στην Αθήνα από την παροικία Πρεβεζάνων που συγκροτείται στη μεταπολεμική Αθήνα, είτε τη νέα καλλιέργεια, τα οπωροκηπευτικά που αποτέλεσαν τον νέο πυλώνα της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής φυσιογνωμίας της πόλης για μισό περίπου αιώνα. Στην πρώτη περίπτωση η κρίσιμη πληθυσμιακή ομάδα ήταν οι λιμενεργάτες αλλά και τα άλλα επαγγέλματα που αντλούσαν ευεξία και κύρος από το λιμάνι. Με βάση το λιμάνι διαμορφώθηκαν κοινωνικές τάξεις, επαγγέλματα, πολιτισμικές συμπεριφορές. Στην περίοδο των οπωροκηπευτικών (ως το τέλος του 20ού αιώνα) είναι οι παραγωγοί που λειτουργούν ως το βαρόμετρο της οικονομικής δραστηριότητας.

Και στις δύο περιπτώσεις η Πρέβεζα είχε μια συγκεκριμένη φυσιογνωμία. Γνωρίζουμε τα χαρακτηριστικά της (θάλασσα, κηπευτικά). Ήταν ευδιάκριτος ο ρόλος της στον ευρύτερο εθνικό χώρο. Σήμερα, εκατό χρόνια μετά, το αίτημα είναι να ξαναποκτήσει η πόλη ένα καθαρό στίγμα. Τα αρχιτεκτονικά στοιχεία του παρελθόντος έχουν υποχωρήσει. Η ντάπια πλέον έχει μείνει μόνο στις αφηγήσεις των μεγαλυτέρων. Το λιμάνι έχει χάσει τον κυριαρχικό του ρόλο στη βορειοδυτική Ελλάδα. Η θάλασσα, ο Αμβρακικός κόλπος, κινδυνεύει από ασφυξία. Εκπέμπει σήμα κινδύνου. Πιστεύω ότι η Πρέβεζα διανύει την τρίτη περίοδο της μετα-απελευθερωτικής της ιστορίας. Η πόλη έχει αλ-

[36] ΑΓΝΩΣΤΟΣ 1912στ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λάξει ριζικά. Ακόμη και η «δική μου» Πρέβεζα που μελέτησα στη διδακτορική μου διατριβή απέχει πολύ από τη σημερινή. Έχει διπλασιαστεί. Αυτό δεν είναι κακό από μόνο του. Αντίθετα, έφερε νέους πληθυσμούς προσδίδοντας νέο δυναμισμό στην πόλη. Αυτό όμως που προβληματίζει είναι ότι εκπέμπει ένα ασθενές σήμα όσον αφορά την ταυτότητά της. Τι πόλη είναι και πού πηγαίνει; Συνεχίζει –και είναι η μόνη πόλη της Ηπείρου– να βρίσκεται έξω από οδικούς άξονες. Αυτό σε πρώτη ανάγνωση μοιάζει με μειονέκτημα. Μπορεί όμως να μετατραπεί σε συγκριτικό πλεονέκτημα. Για να γίνει αυτό, ωστόσο, χρειάζεται να μπουν επικεφαλής οι «δημογέροντες» της πόλης και η πνευματική της ηγεσία. Το 1912 ήταν ο Ρέντζος, ο Κοντός, ο Τσακαλώτος, ο Τόλιας, ο Γερογιάννης, ο Κοντογιάννης αυτοί που παρέστησαν στη συνάντηση τουρκικής διοίκησης και χριστιανών κατοίκων της πόλης με θέμα την παράδοση της πόλης. Καθώς η πόλη ετοιμάζεται να εισέλθει στον δεύτερο αιώνα της ελεύθερης ζωής της οι πάσης φύσης ηγέτες της πόλης οφείλουν να κοιτάζουν πάντα στο παρελθόν αναζητώντας εικόνες και παραδείγματα που θα τους συνοδεύσουν στα καθήκοντά τους. Οι «δημογέροντες» του 21ου αιώνα οφείλουν να αναλάβουν τις ευθύνες τους και να επιδείξουν αυταπάρνηση. Βεβαίως, υπάρχει το εθνικό πλαίσιο, το περιφερειακό, το ευρωπαϊκό, το διεθνές. Οι ηγέτες της πόλης, με μπροστάρηδες τη δημοτική αρχή και όλους τους εκπροσώπους των παραγωγικών, επιστημονικών και επαγγελματικών φορέων, καλούνται να οραματιστούν, να σχεδιάσουν και να αγωνιστούν για την Πρέβεζα της δεύτερης εκατονταετηρίδας. Έχουμε χρέος να παραδώσουμε στα παιδιά μας μια νέα πόλη που θα έχει συνείδηση του παρελθόντος αλλά και σχέδιο –στο μέτρο του δυνατού– για το μέλλον.

Η περίοδος των Βαλκανικών πολέμων –αν μη τι άλλο– έχει να μας διηγηθεί για την αξία της συλλογικότητας και της πίστης στον στόχο. Είναι αξίες που έχουν ξεθωριάσει στην εποχή μας. Καιρός να συνομιλήσουμε και πάλι μαζί τους. Ας αφήσουμε τα βαρίδια του παρελθόντος. Η πόλη χρειάζεται καθαρό αέρα. Έχει ανάγκη από ένα νέο όραμα που θα εμπνεύσει τους πολίτες της. Ο τρόπος που φέρθηκαν οι Πρεβεζάνοι στους συντοπίτες τους μουσουλμάνους δείχνει πως η πόλη μας ήταν πάντα ένα χωνευτήρι νέων πληθυσμών, που ανανέωνε συνεχώς την έννοια του Πρεβεζάνου. Αυτό είναι μια σημαντική κληρονομιά που μας αφήνουν οι παλιοί Πρεβεζάνοι. Ας το αξιοποιήσουμε.

Ανήμερα της απελευθέρωσης οι Πρεβεζάνοι του 1912 βγήκαν στους δρόμους της πόλης για να προϋπαντήσουν τον απελευθερωτή Ελληνικό Στρατό, τον άγγελο μιας νέας εποχής. Έναν αιώνα μετά η σκέψη μας είναι κοντά τους καταθέτοντας την ευγνωμοσύνη μας για όσα έκαναν αλλά και προσδοκώντας να μας μεταγγίσουν τη ζωτικότητά τους, την πίστη τους, τη δίψα για κάτι καινούργιο.

Ας μου επιτραπεί, με την ευκαιρία της εκατονταετηρίδας από την απελευθέρωση, να εκφράσω τη βαθιά μου ευγνωμοσύνη σε όλους όσοι ανταπο-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κρίθηκαν στην εθνική πρόσκληση – στρατιωτικούς και πολίτες. Ευχαριστώ όλους τους ανθρώπους που έστησαν μια πόλη ανοιχτή για όλους. Σε αυτούς λοιπόν αφιερώνω το ποίημα «Το κύμα της Πρεβέζης» του Αλέξανδρου Γαλανού, που δημοσιεύτηκε πρωτοσέλιδα στην εφημερίδα *Χρόνος* τον Οκτώβριο του 1912.

Τὸ κῦμα τῆς Πρεβέζης

Ξύπνησε, Μάρκο Μπότσαρη, ἀπ' τὸ πλατύ σου μνῆμα,
νὰ ἰδῃς τὸ Σοῦλι ἐλεύθερο, τῆς Πρέβεζας τὸ κῦμα
ποῦ ἦταν μαῦρο καὶ θολὸ περίλυπο, θλιμμένο,
ἀνήσυχο καὶ βιαστικό, πικρὸ καὶ σκλαβωμένο,
εἶν' ἀργυρὸ καὶ ἥμερο, ξάστερο καὶ γαλάζιο,
καὶ χαιρετῶντας τὴν Τουρκιὰ τῆς λέει, τώρ' ἀλλάζω,
βάνω τὴν πρώτη μου στολὴ φορῶ, τὰ θαλασσιά μου,
ἐπῆρα τὴ Σημαία μου καὶ πάρε τὴ Σκλαβιά μου![37]

Βιβλιογραφία

ΑΓΝΩΣΤΟΣ, 1912α, Οι Κρήτες εθελονταί εν Πρεβέζη, εφ. *Αθήναι*, 23.10.1912, 2
ΑΓΝΩΣΤΟΣ, 1912β, Τι γίνεται εις την Πρέβεζαν, εφ. *Νεολόγος Πατρών*, 26.10.1912, 1
ΑΓΝΩΣΤΟΣ, 1912γ, Τα χθεσινά συμβάντα της Πρεβέζης, εφ. *Εμπρός*, 22.10.1912, 4
ΑΓΝΩΣΤΟΣ, 1912δ, Η Πρέβεζα εορτάζει την απελευθέρωσιν, εφ. *Πατρίς*, 24.10.1912, 2
ΑΓΝΩΣΤΟΣ, 1912ε, Το πρώτον τηλεγράφημα, εφ. *Καιροί*, 25.10.1912, 2
ΑΓΝΩΣΤΟΣ, 1912στ, Τα τουρκικά πυροβολεία Πρεβέζης απεκαταστάθησαν πάλιν άρτια. Ανακάλυψις όλων των κλείστρων, εφ. *Νέον Άστυ*, 27.11.1912, 2
ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΗΣ, 1912α, Η κατάληψις της Πρεβέζης, εφ. *Ακρόπολις*, 4.11.1912, 2
ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΗΣ, 1912β, Η Πρέβεζα. Η στρατηγική της σημασία, εφ. *Ακρόπολις*, 22.10.1912, 1
ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΗΣ, 1912γ, Η κατάληψις της Πρεβέζης, εφ. *Ακρόπολις*, 22.10.1912, 3

[37] ΓΑΛΑΝΟΣ 1912.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΗΣ, 1912δ, Αι πολεμικαί ενέργειαι εν Ηπείρω. Η Πρέβεζα και η Νικόπολις, εφ. *Εμπρός*, 30.10.1912, 5

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, 1912, Οι Τούρκοι αιχμάλωτοι της Πρεβέζης εις τον λιμένα, *Νεολόγος Πατρών*, 23.10.1912, 3

ΑΥΔΙΚΟΣ ΕΥ.ΓΡ., 2012, *Πρέβεζα 1912-2012. Η απελευθέρωση, οι εφημερίδες και η προοπτική της πόλης*, Πρέβεζα

ΓΑΛΑΝΟΣ Α., 1912, Το κύμα της Πρεβέζης, εφ. *Χρόνος*, 24.10.1912, 1

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 1992, *Η απελευθέρωση της Πρέβεζας. Γεγονότα και μαρτυρίες του Οκτωβρίου 1912*, Αθήνα

ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ Β., 1912α, Η μάχη της Νικοπόλεως, εφ. *Πατρίς*, 24.10.1912, 3

ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ Β., 1912β, Μετά την παράδοσιν της Πρεβέζης. Διατί οι Τούρκοι είνε πανικόβλητοι, εφ. *Πατρίς*, 26.10.1912, 2

ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ Β., 1912γ, Περιγραφή της καταλήψεως της Πρεβέζης, εφ. *Πατρίς*, 25.10.1912, 3

ΚΑΤΩΠΟΔΗΣ Β., 1912δ, Πώς εισήλθεν ο στρατός εις Πρέβεζα, εφ. *Πατρίς*, 23.10.1912, 4

ΣΑΛΠΙΓΚΤΗΣ, 1912, Μία επίσκεψις εις την Πρέβεζαν. Το φρούριον, η πόλις, η θέα της, εφ. *Εμπρός*, 7.11.1912, 5

ΣΧΙΝΑΣ Ν.Θ., 1912, Πρέβεζα και Γενιτσά, εφ. *Καιροί*, 22.10.1912, 2

ΤΣΗΤΣΟΥΡΑΣ Μ., 1912, Απερίγραπτοι ωμότητες Τούρκων εις την Ήπειρον, εφ. *Χρόνος*, 22.10.1912, 2

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Νίκος Δ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ

Etienne Labranche και Κωνσταντίνος Α. Βλαστός

Δύο πολεμικοί ανταποκριτές της Le Temps στην Πρέβεζα του 1912-13

Στη μνήμη του
Σπύρου Μελετζή (1906-2003)
που φωτογράφισε την Πρέβεζα από το 1937 μέχρι το 1999

Οι περισσότερες φωτογραφίες της Πρέβεζας που έχουν διασωθεί από την περίοδο του 1912-13 είναι τραβηγμένες από τον Etienne Labranche (Ετιέν Λαμπράνς),[1] Γάλλο πολεμικό ανταποκριτή της μεγαλύτερης, τότε, ημερήσιας εφημερίδας του Παρισιού *Le Temps*.[2] Οι φωτογραφίες αυτές διασώθηκαν επειδή ήταν επιμελώς τοποθετημένες σε δύο πολυτελή φωτογραφικά άλμπουμ, μαζί με αποκόμματα της εφημερίδας *Le Temps* με τις ανταποκρίσεις του Labranche. Όπως συνάγεται από τη σημερινή τους κατάσταση, τα φωτογραφικά άλμπουμ διατηρήθηκαν σε καλές, σχετικά, συνθήκες για ενενήντα περίπου χρόνια μέχρις ότου αποκτήθηκαν από δύο διαφορετικά πολιτιστικά ιδρύματα της χώρας μας.[3] Οι φωτογραφίες του Labranche που αφορούν στην Πρέβεζα απεικονίζουν, κυρίως, τις μετακινήσεις του Ελληνικού Στρατού μέσω του λιμανιού της, καθημερινές ασχολίες των κατοίκων της, επισκέψεις επισήμων στην πόλη και τα ερείπια της αρχαίας Νικόπολης, τις δραστηριότητες των πρώτων Ελλήνων αεροπόρων που είχαν τη βάση τους στο αεροδρόμιο του Μαζώματος στη Νικόπολη, καθώς και όψεις από το ηρωικό χωριό Καμαρίνα, είκοσι πέντε περίπου χιλιόμετρα βόρεια της Πρέβεζας.

Μετά την απόκτηση από το Ίδρυμα *Ακτία Νικόπολις*, στα τέλη του 2004, ενός εκ των δύο άλμπουμ με φωτογραφίες του Etienne Labranche, ξεκίνησε η έρευνα του γράφοντος για τα πρόσωπα που συνδέονται με αυτό, καθώς και

---

[1] Για τα ελάχιστα βιογραφικά στοιχεία που κατορθώσαμε να συγκεντρώσουμε για τον Etienne Labranche βλ. παρακάτω την ομώνυμη ενότητα.

[2] *Ο Χρόνος* του Παρισιού ήταν η σπουδαιότερη εφημερίδα της εποχής εκείνης και εκδιδόταν από το 1861 μέχρι το 1942. Μετά τη ναζιστική κατοχή της Γαλλίας η εφημερίδα *Le Monde* αντικατέστησε τη *Le Temps*.

[3] Το ένα αποκτήθηκε από το Ίδρυμα *Ακτία Νικόπολις*, που εδρεύει στην Πρέβεζα, ενώ το άλλο από το Μουσείο Φωτογραφίας «Χρήστος Καλεμκερής» του Δήμου Καλαμαριάς στη Θεσσαλονίκη. Για την περιγραφή των δύο φωτογραφικών άλμπουμ βλ. τις σχετικές ενότητες στο τέλος του άρθρου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

για τα γεγονότα και τόπους που απεικονίζονται στις φωτογραφίες του. Έχει παρέλθει δεκαετία, περίπου, από τότε και η έρευνά μας απέφερε μηδαμινά βιογραφικά στοιχεία για τον Etienne Labranche και ελάχιστα για τον συνοδοιπόρο του Κωνσταντίνο Βλαστό. Μετά τη συστηματική μελέτη όλων των ανταποκρίσεών τους στην εφημερίδα *Le Temps* και των φωτογραφιών που συμπεριλαμβάνονται στα δύο άλμπουμ, κατορθώσαμε να ανασυστήσουμε με ακρίβεια την πορεία τους στα μέτωπα του Ελληνοτουρκικού πολέμου 1912-13, να διαμορφώσουμε μια αρκετά καλή άποψη για τις σχέσεις των δύο ανδρών και να καταλήξουμε σε συμπεράσματα που πιστεύουμε να ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα.[4]

Στο παρόν άρθρο παρουσιάζουμε τα αποτελέσματα της έρευνάς μας, με την ευχή αυτά να συντελέσουν στην επιβεβαίωση όσων υποθέσεων έχουμε κάνει και την ανεύρεση περισσότερων στοιχείων για τους Labranche και Βλαστό, ιδιαίτερα με τη βοήθεια του διαδικτύου με τις απίστευτα μεγάλες δυνατότητες που μας παρέχει.

Το άρθρο μας ξεκινά με μια σύντομη εισαγωγική αναφορά στην πορεία των δύο ανδρών στην Ήπειρο, ακολουθούν τα όσα βιογραφικά στοιχεία κατορθώσαμε να συλλέξουμε για αυτούς και μια αναλυτική περιγραφή της διαδρομής τους στα διάφορα μέτωπα του Α΄ Βαλκανικού πολέμου, μέσα από την οποία προκύπτει ένα σχεδόν πλήρες χρονολόγιο της διαδρομής τους. Ακολούθως, παρουσιάζονται, επιλεκτικά, μερικές φωτογραφίες που αφορούν στην Πρέβεζα του 1912-13 και, τέλος, περιγράφονται τα δύο φωτογραφικά άλμπουμ.

Ο Etienne Labranche έφτασε στην Πρέβεζα την 1η Δεκεμβρίου του 1912, σαράντα ημέρες μετά την απελευθέρωση της πόλης από τον Ελληνικό Στρατό, παρέα με τον Κωνσταντίνο Βλαστό,[5] γόνο πλούσιας χιώτικης οικογένειας τραπεζιτών που ζούσε στο Παρίσι, και κατατάχθηκε εθελοντικά για να βοηθήσει στον απελευθερωτικό πόλεμο της Ελλάδας. Την ίδια ημέρα έφτασε στην πόλη μας και ο Μιχαήλ Μουτούσης,[6] ένας από τους πρώτους αεροπόρους του Ελληνικού Στρατού που είχε εκπαιδευθεί στη Γαλλία ως χειριστής αεροπλάνων της εταιρείας των αδελφών Henri και Maurice Farman (Ανρή και Μωρίς Φαρμάν). Στην Πρέβεζα συναντήθηκαν με την υπόλοιπη ομάδα των αεροπόρων και μηχανικών που είχε ήδη στήσει το δεύτερο ελληνικό αε-

---

[4] Ευχαριστώ πολύ και από τη θέση αυτήν τον φίλο κ. Κώστα Μ. Σταματόπουλο για τη μετάφραση από τη γαλλική γλώσσα των ανταποκρίσεων του Etienne Labranche και τις χρήσιμες παρατηρήσεις του σε ιστορικά θέματα του Α΄ Βαλκανικού πολέμου.

[5] Για τα λίγα βιογραφικά στοιχεία του Κωνσταντίνου Α. Βλαστού που κατορθώσαμε να συγκεντρώσουμε, βλ. παρακάτω στην ομώνυμη ενότητα.

[6] Σχετικά με τον αεροπόρο Μιχαήλ Μουτούση και τη δράση του στην Ήπειρο, βλ. την έκθεση πεπραγμένων του, που παρουσιάζεται στο άρθρο του Δρ. Δημήτρη Βογιατζη, στον παρόντα τόμο, 333-338, καθώς και το άρθρο του Jim Curlin, στον παρόντα τόμο, 284-291.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ροδρόμιο, στη μικρή σε έκταση πεδινή περιοχή του Μαζώματος στην αρχαία Νικόπολη.[7] Ο Labranche ακολούθησε τις προσπάθειες των Ελλήνων αεροπόρων να κατοπτεύσουν τις τουρκικές στρατιωτικές θέσεις στην περιοχή των Ιωαννίνων και όταν ο Μουτούσης μετατέθηκε στη Λήμνο, τον ακολούθησε μαζί με τον Βλαστό και κάλυψε δημοσιογραφικά τις επιτυχίες του στο πολεμικό μέτωπο του Βορείου Αιγαίου.

Μετά την πτώση των Ιωαννίνων, όταν η βασίλισσα Όλγα απέπλευσε από τον Πειραιά με προορισμό την απελευθερωμένη Ήπειρο, την ακολούθησε μέχρι την Πρέβεζα και τα Γιάννενα. Ο Κωνσταντίνος Βλαστός ήταν από τους πρώτους ανταποκριτές που βρέθηκαν στα Γιάννενα, αμέσως μετά την απελευθέρωσή τους, αφού είχε ταυτόχρονα και την ιδιότητα του λοχία του Ελληνικού Στρατού στον Λόχο των Αυτοκινητιστών, ιδιότητα που έκανε τις μετακινήσεις του αρκετά γρήγορες.

Η δολοφονία του βασιλιά Γεωργίου Α΄ μετέθεσε, προσωρινά, το κέντρο του δημοσιογραφικού ενδιαφέροντος στην Αθήνα, όπου βρέθηκε και ο Labranche για την κηδεία του βασιλιά. Μετά από πέντε μήνες πολεμικού ρεπορτάζ από τα μέτωπα του Α΄ Βαλκανικού πολέμου, ο ανταποκριτής της *Le Temps* φαίνεται ότι επέστρεψε στη Γαλλία τον Απρίλιο του 1913. Επτά μήνες αργότερα Labranche και Βλαστός επανακάμπτουν στην Ήπειρο για να καλύψουν δημοσιογραφικά το ζήτημα της οριοθέτησης των συνόρων Ελλάδος και Αλβανίας.

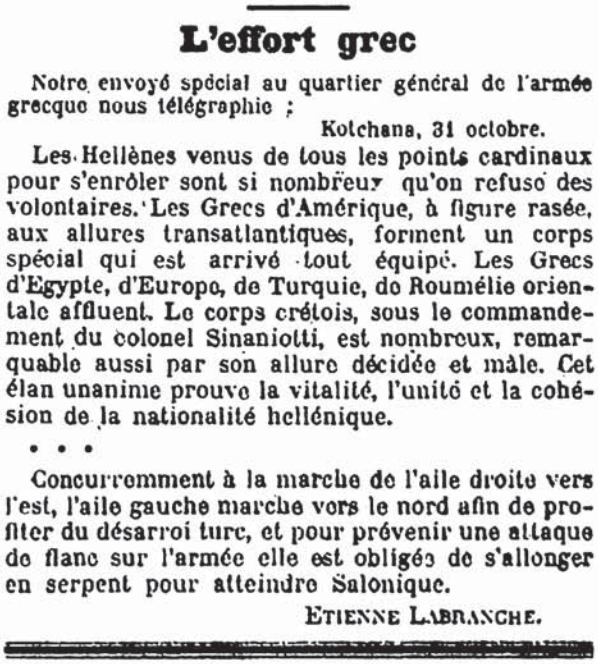
Βιογραφικά στοιχεία για τους δύο πολεμικούς ανταποκριτές

Etienne Labranche ή μήπως Στέφανος Βλαστός (1885-1960);

Ειδικός απεσταλμένος της *Le Temps* στο Γενικό Επιτελείο του Ελληνικού Στρατού· αυτή η ιδιότητα προσδίδεται στον συντάκτη του άρθρου με τίτλο «Η ελληνική προσπάθεια», που δημοσιεύθηκε στην ομώνυμη εφημερίδα του Παρισιού στις 20.10/2.11.1912 και φέρει την υπογραφή του Etienne Labranche (Εικ. 1). Είναι η πρώτη ανταπόκρισή του από το μέτωπο του Ελληνοτουρκικού πολέμου 1912-13 και στάλθηκε από την Κοζάνη, δύο ημέρες πριν τη δημοσίευσή της. Για πέντε ακόμη μήνες ο Etienne Labranche συνέχισε να στέλνει τις ανταποκρίσεις του από τα μέτωπα του πολέμου. Δεν ήταν πολλές. Μόνο είκοσι μία. Αλλά ήταν ένθερμες, αυθόρμητες και υποστηρικτικές των ελληνικών προσπαθειών και θέσεων. Δεν θα του αποδιδόταν ξανά ο μακρύς αυτός τίτλος του *ειδικού απεσταλμένου μας στο Γενικό Επιτελείο του*

[7] Για μια πλήρη αναφορά στη δραστηριότητα του Λόχου Αεροπορίας κατά τον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο στο μέτωπο της Ηπείρου και την περιγραφή του αεροδρομίου του Μαζώματος, βλ. CURLIN, στον παρόντα τόμο, 283-320· ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, στον παρόντα τόμο, 321-338.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



L'effort grec

Notre envoyé spécial au quartier général de l'armée grecque nous télégraphie :

Kotchana, 31 octobre.

Les Hellènes venus de tous les points cardinaux pour s'enrôler sont si nombreux qu'on refuse des volontaires. Les Grecs d'Amérique, à figure rasée, aux allures transatlantiques, forment un corps spécial qui est arrivé tout équipé. Les Grecs d'Egypte, d'Europe, de Turquie, de Roumélie orientale affluent. Le corps crétois, sous le commandement du colonel Sinaniotti, est nombreux, remarquable aussi par son allure décidée et mâle. Cet élan unanime prouve la vitalité, l'unité et la cohésion de la nationalité hellénique.

• • •

Concurremment à la marche de l'aile droite vers l'est, l'aile gauche marche vers le nord afin de profiter du désarroi turc, et pour prévenir une attaque de flanc sur l'armée elle est obligée de s'allonger en serpent pour atteindre Salonique.

ETIENNE LABRANCHE.

ΕΙΚΟΝΑ 1: *Τμήμα της πρώτης ανταπόκρισης του Etienne Labranche στην εφημερίδα Le Temps της 2.11.1912 (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις, Πρέβεζα)*

Ελληνικού Στρατού, αλλά οι συντομότεροι: *ειδικός απεσταλμένος μας στην ελληνική πλευρά*, *ειδικός απεσταλμένος μας στην Ήπειρο* ή απλώς *ειδικός απεσταλμένος μας*. Τρία ακόμη άρθρα του θα εμφανιστούν στην ίδια εφημερίδα επτά μήνες αργότερα, τον Νοέμβριο του 1913. Θα ακολουθούσε μία παντοτινή σιγή.

Οι πολύχρονες προσπάθειές μας για την ανεύρεση στοιχείων του βίου και της δραστηριότητας αυτού του περιστασιακού ανταποκριτή της *Le Temps* δεν απέφεραν καρπούς. Η σιωπή των αρχειακών πηγών της εποχής του είναι απόλυτη.[8] Έχουμε καταλήξει, όμως, στο συμπέρασμα ότι ο Etienne Labranche ήταν ο άνθρωπος πίσω από το κλείστρο της φωτογραφικής μηχανής που χρησιμοποιούσε στη διάρκεια της πορείας του στα μέτωπα του Ελληνοτουρκικού πολέμου.[9] Η συντριπτική πλειονότητα των φωτογραφιών που συμπεριλαμβάνονται στα άλμπουμ που παρουσιάζουμε στο παρόν άρθρο είναι τραβηγμένες από τον ίδιο.[10] Ελάχιστες είναι αυτές που, κατά τη γνώμη μας, δεν τράβηξε ο Etienne Labranche και τις οποίες θα επισημάνουμε στη συνέχεια. Θα πρέπει εξαρχής να σημειώσουμε ότι οποιαδήποτε συσχέτιση του Etienne Labranche του άρθρου μας με τον Etienne Labranche (1858-1926), ο οποίος έχει ταφεί στο πρώτο κοιμητήριο του Saint Louis της Νέας Ορλεάνης των Η.Π.Α., θα πρέπει να θεωρηθεί παντελώς εσφαλμένη.[11]

[8] Καμία αναφορά στους καταλόγους των Γάλλων δημοσιογράφων της εποχής, κανένα στοιχείο στις γαλλικές εγκυκλοπαίδειες της εποχής του ή το αρχείο της εφημερίδας *Le Temps*.

[9] Δεν συμμεριζόμαστε την άποψη που εκφράζει ο κ. Ευάγγελος Χεκίμογλου σύμφωνα με την οποία ο Etienne Labranche ήταν ο έφεδρος λοχίας, αυτοκινητιστής, που απεικονίζεται συχνά σε φωτογραφίες των δύο άλμπουμ. Βλ. ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ 2012, 14-15. Όπως θα αναφέρουμε στη συνέχεια, πιστεύουμε ότι ο υπαξιωματικός αυτός ήταν ο Κωνσταντίνος Α. Βλαστός.

[10] Για περισσότερα στοιχεία περί του τύπου της φωτογραφικής μηχανής και των φιλμ που πιθανόν χρησιμοποίησε ο Labranche, βλ. την παρουσίαση της έκδοσης του Μουσείου Φωτογραφίας «Χρήστος Καλεμκερής» του Δήμου Καλαμαριάς στη Θεσσαλονίκη από τον επίκουρο καθηγητή κ. Βλάση Βλασίδη, το κείμενο της οποίας μπορεί να ανακτηθεί από τη μερίδα του στον ιστοχώρο academia https://uowm.academia.edu/VlasisVlasidis (προσπέλαση 6.12.2013).

[11] Οι όποιες παρόμοιες αναφορές σε άρθρα που έχουν κατά καιρούς παρουσιασθεί θα πρέπει να αναθεωρηθούν. Κρίνοντας μόνο από την ηλικία που είχε το 1912 ο Richard Etienne

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Αυτή η ανυπαρξία στοιχείων για τον Etienne Labranche μας έκανε να αναρωτηθούμε μήπως το ονοματεπώνυμο με το οποίο υπέγραφε τις ανταποκρίσεις του ήταν ένα δημοσιογραφικό ψευδώνυμο.

Στην έρευνά μας για το δεύτερο πρόσωπο που παρουσιάζουμε στο ανά χείρας άρθρο, τον Κωνσταντίνο Βλαστό, διαπιστώσαμε ότι ο μικρότερος αδελφός του ονομαζόταν Στέφανος. Σημειώνουμε ότι το αντίστοιχο γαλλικό όνομα είναι Etienne. Δημιουργήθηκε στη συνέχεια, εύλογα, το ερώτημα: μήπως και το Labranche, το οποίο στα Γαλλικά σημαίνει *ο κλώνος, το κλωνάρι*, είναι μετάφραση της ελληνικής λέξης *βλαστός*; Τις αρχικές αμφιβολίες για την ορθότητα της υπόθεσής μας ήρθαν να διαλύσουν οι απόψεις των κ. Christopher Long και δρ. George Vassiadis, οι οποίοι μελετούν τις γενεαλογίες μεγάλων ελληνικών οικογενειών μεταξύ των οποίων και αυτήν των Βλαστών. Όταν τους εκθέσαμε την υπόθεσή μας, τη βρήκαν αρκετά αληθοφανή και μας επισήμαναν ότι σε ένα από τα οικόσημα της οικογένειας Βλαστού –σε αυτό που χρησιμοποιείται κατά τα τέλη του 15ου και τις αρχές του 16ου αιώνα από τη χιώτικη, βενετσιάνικη, γενοβέζικη και κερκυραϊκή πλευρά της οικογένειας– η γονιμότητα του βλαστού υποδεικνύεται με ένα κλωνάρι. Έτσι, ένα μέλος της οικογένειας Βλαστού που θα ήθελε να αποδώσει το επίθετό του στα γαλλικά, εύκολα και εύλογα θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει το *la branche*, που σημαίνει *κλωνάρι*.

Η υπόθεσή μας ότι το Etienne Labranche είναι η μεταφορά στα γαλλικά του ονόματος Στέφανος Βλαστός υποστηρίζεται, επιπλέον, από τα ακόλουθα δεδομένα, που προέκυψαν τόσο από τη μελέτη των κειμένων των ανταποκρίσεών του όσο και από την προσεκτική παρατήρηση των φωτογραφιών που συμπεριλαμβάνονται στα δύο σωζόμενα φωτογραφικά άλμπουμ του:

- Οι απόψεις που παρουσιάζονται στις ανταποκρίσεις του, οι οποίες υποστηρίζουν ένθερμα τις ελληνικές θέσεις.
- Μία φωτογραφία του, τραβηγμένη στο Μπιζάνι, η οποία συμπεριλαμβάνεται όχι μόνο στο ένα από τα δύο άλμπουμ που προαναφέραμε, αλλά και

Labranche –αυτό είναι το πλήρες ονοματεπώνυμό του, με το οποίο είναι καταγεγραμμένος στα τοπικά αρχεία δημοτολογίων– συμπεραίνουμε ότι δεν θα μπορούσε να ανταπεξέλθει στην επίπονη υπηρεσία του πολεμικού ανταποκριτή κατά τον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο. Άλλωστε, ήταν γνωστός ως Richard Labranche και με το όνομα αυτό απογράφεται στις επίσημες απογραφές των Η.Π.Α. κατά τα έτη 1870, 1880, 1900, 1910 και 1920, κατοικών πάντα στη Νέα Ορλεάνη και με ηλικία 12, 21, 41, 51 και 61 αντίστοιχα. Το 1880 απογράφεται ως ζαχαροποιός στο επάγγελμα και το 1900 ως αρχηγός οικογένειας με έξι μικρά παιδιά. Το 1910, 51 ετών και με ένα επιπλέον παιδί, δεν θα μπορούσε να ετοιμάζεται για αποστολή πολεμικού ανταποκριτή στην Ελλάδα. Το 1920, χήρος, πλέον, καθώς η γυναίκα του Marguerite Deynoodt (1865-1919) είχε πεθάνει στις 27.9 του προηγούμενου χρόνου, ζει μόνος του και δεν θα προλάβει την επόμενη απογραφή, αφού πέθανε στις 5.5.1926. Ευχαριστώ την κ. Diona Dickerson από το Birmingham της Αλαμπάμα των Η.Π.Α. για τις χρήσιμες πληροφορίες περί τον Richard Etienne Labranche.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στη συλλογή του Πολεμικού Μουσείου της Αθήνας, το αντίγραφο της οποίας φέρει αφιέρωση από τον ίδιο, με την υπογραφή *S. Vlasto*.[12]

- Η εγγύτητά του με μέλη της ελληνικής βασιλικής οικογένειας, με την οποία η οικογένεια Βλαστού είχε επαφές.
- Το ταξίδι του με τη βασιλική θαλαμηγό *Αμφιτρίτη* από τον Πειραιά προς την Πρέβεζα και μάλιστα με τη βασίλισσα Όλγα παρούσα στο πλοίο, την οποία και φωτογραφίζει. Παρόμοιες μετακινήσεις δεν ήταν εφικτές από ξένους, άγνωστους, ανταποκριτές.
- Η δυνατότητά του να βρίσκεται πολύ κοντά στο μέτωπο του πολέμου, ευχέρεια που οι περισσότεροι ξένοι ανταποκριτές δεν είχαν.
- Το ενδιαφέρον του σε θέματα καθημερινού βίου των Ελλήνων που καταγράφονται σε αρκετές φωτογραφίες του.
- Η προφανής γνώση της ελληνικής γλώσσας, αφού φαίνεται να επικοινωνεί με τους Έλληνες χωρίς μεταφραστή.
- Η οικειότητά του με τους οικοδεσπότες που τον φιλοξενούν στην Καμαρίνα της Πρέβεζας, απουσία του Κωνσταντίνου Βλαστού.
- Η από κοινού επανάκαμψη των Etienne Labranche και Κωνσταντίνου Βλαστού στην Ελλάδα μετά από επτά μήνες.
- Η ποιότητα των λευκωμάτων τα οποία χρησιμοποίησε για την τοποθέτηση των φωτογραφιών και των ανταποκρίσεών του, που προϋπόθετε τη διάθεση αρκετών χρημάτων για την αγορά και τη δημιουργία τους.

Εάν η υπόθεσή μας αυτή αληθεύει, τότε είναι ευεξήγητο το γεγονός της χρήσης δημοσιογραφικού ψευδωνύμου –και μάλιστα ενός που παραπέμπει σε κοινό γαλλικό ονοματεπώνυμο– από έναν ανταποκριτή ελληνικής καταγωγής. Με αυτόν τον τρόπο η περιγραφή των γεγονότων και οι θέσεις του αρθρογράφου καλύπτονται από την εγκυρότητα και την αντικειμενικότητα ενός ευρωπαϊκού εντύπου της εμβέλειας της *Le Temps*.

Επισημαίνουμε ότι και ο δεύτερος ανταποκριτής που θα μας απασχολήσει, ο Κωνσταντίνος Βλαστός, δεν αποκαλύπτει το επώνυμό του όταν γράφει στην εφημερίδα *Le Temps*, παρά χρησιμοποιεί μόνο το *Kostia*, το οποίο δεν παραπέμπει σε ελληνικό, αλλά σε ρωσικό όνομα.

Τολμούμε, τελικά, να εκφράσουμε την άποψη ότι ο Etienne Labranche είναι ο Στέφανος Βλαστός, αδελφός του Κωνσταντίνου Βλαστού.[13] Το πλήρες

---

[12] Η φωτογραφία, που φέρει υπογραφή *S. Vlasto* στην κάτω δεξιά γωνία της, απόκειται στο φωτογραφικό αρχείο του Πολεμικού Μουσείου της Αθήνας, ενότητα Βαλκανικών Πολέμων, ντοσιέ 1, φωτογραφία 0251. Ευχαριστώ τη ΜΥ κ. Δήμητρα Καρλή του φωτογραφικού αρχείου του Πολεμικού Μουσείου για τη βοήθειά της στον εντοπισμό της συγκεκριμένης φωτογραφίας.

[13] Την άποψή μας αυτήν υιοθετούν και οι ειδικοί στην ιστορία της οικογένειας των Βλαστών, Christopher Long και George Vassiadis. Ο πρώτος, αν και κατ' ευθείαν απόγονος του παππού

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 2: *Ο Στέφανος Α. Βλαστός σε ηλικία 13 περίπου χρόνων. Ευγενική προσφορά κ. Σόνιας Συμεώνογλου*



ΕΙΚΟΝΑ 3: *Η Ταρσή Βλαστού (1860-1919) μητέρα του Κώστια και Στέφανου. Ευγενική προσφορά κ. Σόνιας Συμεώνογλου*

όνομά του ήταν Στέφανος Αντώνιος Δημήτριος Γεώργιος Βλαστός, γεννήθηκε στις 27.9.1885 και πέθανε το 1960.[14] Στην οικογένεια Συμεώνογλου-Ζαρίφη διασώζεται μία φωτογραφία του 1898 περίπου, στην οποία εικονίζονται μέλη της οικογένειας Ζαρίφη, μεταξύ των οποίων και ο Στέφανος Βλαστός σε ηλικία 13 περίπου ετών (Εικ. 2).

Στη συνέχεια του παρόντος άρθρου θα χρησιμοποιούμε το όνομα Etienne Labranche, με το οποίο ο ίδιος επέλεξε να δημοσιεύσει τις ανταποκρίσεις του από την πολεμική εκστρατεία των Ελλήνων του 1912-13.

Κωνσταντίνος Α. Βλαστός (1883-1967)

Ο Κωνσταντίνος Βλαστός γεννήθηκε στις 17 Οκτωβρίου 1883 και ήταν Έλληνας της διασποράς, γόνος μεγάλης οικογένειας τραπεζιτών, χιώτικης καταγωγής. Το πλήρες όνομά του ήταν Κωνσταντίνος Γεώργιος Αντώνιος Δημή-

---

των αδελφών Στέφανου και Κωνσταντίνου Βλαστού, αγνοούσε πλήρως τη δραστηριότητα των αδελφών Βλαστού στη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού πολέμου 1912-13.

[14] Βλ. ARGENTI 1955, I, 129-131· II, 261-262.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τριος Βλαστός, αλλά ήταν γνωστός ως Κώστια Βλαστός.[15]

Ο πατέρας του, Αντώνιος Βλαστός, γεννημένος στις 18.10.1858 στο Γαλάτσι της Ρουμανίας,[16] δραστηριοποιήθηκε στον τραπεζικό τομέα και υπήρξε υποδιευθυντής της Τράπεζας Κωνσταντινουπόλεως (Banque de Constantinople) των Ανδρέα Συγγρού, Γεωργίου Κορωνιού και Στέφανου Σκουλούδη. Μετακινήθηκε αργότερα στο Παρίσι, όπου τον βρίσκουμε να διευθύνει τον γαλλικό χρηματιστηριακό οίκο Comptoir d'Escompte. Ο Αντώνιος Βλαστός υπήρξε από τα ιδρυτικά μέλη του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, το 1861, και μέγας δωρητής του.[17]

Η μητέρα του, Τερέζα (Ταρσή) Βλαστού (1860-1919) (Εικ. 3), το γένος Ζαρίφη,[18] ήταν κόρη του μεγάλου τραπεζίτη της Κωνσταντινούπολης Γεωργίου Ζαρίφη, κοντά στον οποίον εθήτευσε και ο Αντώνιος Βλαστός.

Δεν κατορθώσαμε, μέχρι σήμερα, να συγκεντρώσουμε στοιχεία για την επαγγελματική πορεία του Κωνσταντίνου Βλαστού παρά μόνο το ότι κατείχε πτυχίο αερόστατου από την Αερολέσχη της Γαλλίας (Aéro Club de France).[19] Το δεδομένο αυτό εξηγεί, κατά τη γνώμη μας, το ενδιαφέρον του για τη δράση των Ελλήνων αεροπόρων στα μέτωπα της Ηπείρου και του Βορείου Αιγαίου, καθώς και την οικειότητά του με μερικούς από αυτούς,[20] που είμαστε σίγουροι ότι γνώριζε από την εκπαίδευσή τους στη σχολή των αδελφών Farman, στο Étampes της Γαλλίας. Δεν ήταν, άλλωστε, πολλοί οι εκπαιδευόμενοι σε πτήσεις αεροπλάνων την εποχή εκείνη.

Μόλις κηρύχθηκε ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1912-13, ο εικοσιεννιάχρονος Κωνσταντίνος Βλαστός ήλθε στην Ελλάδα και κατατάχθηκε εθελοντικά στον Ελληνικό Στρατό για να παράσχει τις υπηρεσίες του στην πατρίδα των προγόνων του. Πήρε τον βαθμό του δεκανέα και εν συνεχεία του λοχία και εντάχθηκε στη δύναμη των αυτοκινητιστών, προφανώς λόγω της ικανότητάς του να οδηγεί αυτοκίνητο. Πολλοί γόνοι πλούσιων οικογενειών που ήξεραν,

---

[15] Το *Κώστια* είναι ρωσικός τύπος του Κώστα. Μεταξύ των Ελλήνων της διασποράς συνηθιζόταν η χρήση του ρωσικού τύπου μερικών ονομάτων. Επιπλέον, ο Κωνσταντίνος Βλαστός ήταν παντρεμένος με Ρωσίδα, γεγονός που έκανε τη χρήση του *Κώστια* επιτακτικότερη. Ευχαριστώ θερμά τους κ.κ. Jim S. Curlin, Δημήτρη Βογιατζή, Christopher Long και Γιώργο Βασιάδη για τη βοήθειά τους στην ανάσυρση στοιχείων της βιογραφίας του Κωνσταντίνου Α. Βλαστού.

[16] Βλ. ARGENTI 1955, I, 129-131· II, 261-262· ΖΑΡΙΦΗΣ 2002, 228-229.

[17] Βλ. ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ 1873, ιδ΄, κζ΄.

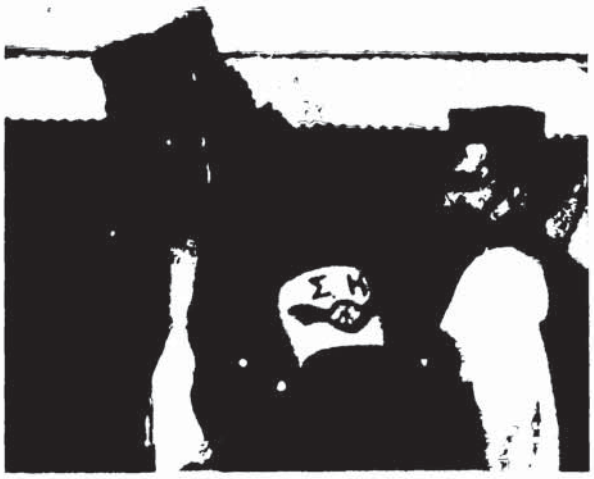
[18] Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη στις 26.11.1860, παντρεύτηκε στο Παρίσι στις 27.6.1882 και πέθανε στο Mayence της Γαλλίας στις 26.9.1919. Βλ. ARGENTI 1955, II, 261-262.

[19] Η πληροφορία αυτή του αρθρογράφου E. Brodin, που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *L'Aéro* της Γαλλίας, υπήρξε το έναυσμα για την ταύτιση του αρχικά άγνωστου Κώστια με τον Κωνσταντίνο Α. Βλαστό. Βλ. BRODIN 1912.

[20] Ο Κωνσταντίνος Βλαστός, σε ανταπόκρισή του προς τη *Le Temps*, τους αποκαλεί «φίλους της αεροπορίας» (les amis d'aviation). Βλ. VLASTOS, 24.3.1913, 3.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

την εποχή εκείνη, να οδηγούν αυτοκίνητο κατατάχθηκαν, ως οδηγοί, στον Ελληνικό Στρατό. Οι Έλληνες αυτοκινητιστές έφεραν στη στολή τους περιβραχιόνιο με το σήμα του λόχου τους, που απεικόνιζε μία ρόδα με φτερά (Εικ. 4).[21]



ΕΙΚΟΝΑ 4: *Περιβραχιόνιο αυτοκινητιστών του Στρατού Ηπείρου. Λεπτομέρεια φωτογραφίας Etienne Labranche (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F2417)*

Ο Κωνσταντίνος Βλαστός φαίνεται να συνεργάζεται με τον Etienne Labranche κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Ελλάδα. Αυτό προκύπτει από τις σωζόμενες ανταποκρίσεις τους στην εφημερίδα *Le Temps* και από τον υπότιτλο του δεύτερου φωτογραφικού άλμπουμ, από τον οποίον πληροφορούμαστε την ύπαρξη δύο ανταποκριτών (*Reporters* στον υπότιτλο) που σχετίζονται με αυτό.[22]

Όπως προκύπτει από τις φωτογραφίες των άλμπουμ ο Κώστια Βλαστός ακολούθησε, για αρκετό χρονικό διάστημα, το προσωπικό τής μόλις συσταθείσας Ελληνικής Αεροπορίας και τους Γάλλους μηχανικούς που την υποστήριζαν, πιθανώς επειδή μιλούσε γαλλικά και είχε την εμπειρία της πτήσεως αερόστατου.[23] Φωτογραφίζεται συχνά από τον συνοδοιπόρο του Etienne Labranche και είναι εμφανής η άνεση με την οποία στέκεται μπροστά στον φακό. Ως μέλος ευκατάστατης οικογένειας είναι προφανές ότι έχει εξοικειωθεί με το να ποζάρει σε φωτογράφους. Προσπαθώντας να ταυτίσουμε τον Κώστια Βλαστό με κάποιον από τους άντρες που απεικονίζονται στις φωτογραφίες του Etienne Labranche, καταλήξαμε σε έναν έφεδρο υπαξιωματικό του Λόχου Αυτοκινητιστών, με χαρακτηριστικά πλατύ μουστάκι και προτεταμένο πηγούνι (Εικ. 5), ο οποίος εμφανίζεται σε φωτογραφίες από όλα τα μέτωπα του πολέμου που βρέθηκε ο Labranche.[24]

---

[21] Σε φωτογραφίες της εποχής υπάρχουν αρκετά παραδείγματα αυτοκινητιστών με το περιβραχιόνιο αυτό. Βλ. ενδεικτικά ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2002, 37, 65α, 76, 84, 111, 112, 114, 115, 165, 169, 170α, 214, καθώς και αρκετές φωτογραφίες στα λευκώματα του Etienne Labranche.

[22] Για τον υπότιτλο, βλ. παρακάτω την ενότητα: *Το δεύτερο φωτογραφικό άλμπουμ*. Για τις ανταποκρίσεις των Etienne Labranche και Κώστια, βλ. στη Βιβλιογραφία.

[23] Οι περισσότεροι χειριστές των πρώτων ελληνικών αεροπλάνων, τα οποία ήταν γαλλικής κατασκευής, είχαν εκπαιδευθεί στη σχολή των αδελφών Farman, στο Étampes της Γαλλίας. Η μηχανική υποστήριξη των αεροπλάνων αυτών, τύπου Henri Farman και Maurice Farman, γινόταν από Γάλλους μηχανικούς. Για περισσότερες πληροφορίες περί των αεροπόρων και των τύπων αεροπλάνων του Ελληνικού Στρατού, βλ. CURLIN, στον παρόντα τόμο, 287-294.

[24] Ο Γάλλος καρικατουρίστας Georges Goursat (1863-1934), γνωστός ως SEM, σχεδίασε, περί το 1923 στο Παρίσι, τον Kostia Vlasto με έντονα χαρακτηριστικά, όπως συνηθίζεται

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ο Κώστια Βλαστός παντρεύτηκε την αρκετά νεότερή του Ludmila de Nittey, που γεννήθηκε στη βαλτική Ρωσία το 1899 περίπου και πέθανε την 9.10.1989. Από τα αρχεία του Ellis Island της Νέας Υόρκης προκύπτει ότι το ζευγάρι ταξίδεψε τρεις φορές στην Αμερική τη δεκαετία του 1930 και μεταξύ των προορισμών τους ήταν και η Χονολουλού της Χαβάης, το 1932.

Ο Βλαστός πέθανε στις 28.10.1967 και ετάφη στο ρωσικό ορθόδοξο κοιμητήριο Sainte-Genevieve-des-Bois έξω από το Παρίσι. Στον ίδιο τάφο είναι θαμμένη και η γυναίκα του, Ludmila Βλαστού.[25]

Labranche και Βλαστός στην εμπόλεμη Ελλάδα (Οκτώβριος 1912 - Μάρτιος 1913)

Όπως ήδη αναφέραμε στην εισαγωγή του άρθρου μας, η προσπάθεια σύνταξης βιογραφικών των Etienne Labranche και Κώστια Βλαστού ήταν εξαιρετικά δύσκολη και απέφερε λιγοστούς καρπούς. Μετά, όμως, από λεπτομερή μελέτη τόσο των είκοσι τεσσάρων ανταποκρίσεων του Labranche και της μίας του Βλαστού που εντοπίσαμε στο αρχείο της εφημερίδας *Le Temps* και της σειράς φωτογραφιών τους που διασώθηκαν στα δύο φωτογραφικά άλμπουμ που προαναφέραμε,[26] όσο και των ιστορικών γεγονότων του Α΄ Βαλκανικού πολέμου, κατορθώσαμε να ανασυνθέσουμε με ακρίβεια το οδοιπορικό τους στην εμπόλεμη Ελλάδα του 1912-13 από τα μέσα Οκτωβρίου 1912 μέχρι τα τέλη Μαρτίου 1913, σύμφωνα με το παλαιό ημερολόγιο που ίσχυε τότε στην Ελλάδα.[27]

στις καρικατούρες. Λιθογραφική αναπαραγωγή του σχεδίου αυτού σώζεται σε άλμπουμ με έργα του Goursat, βλ. GOURSAT χ.χ., χαρακτικό No. 23. Η όψη του Κώστια Βλαστού σε αυτήν την καριακατούρα μάς βοήθησε ώστε να ταυτίσουμε τον αυτοκινητιστή λοχία των φωτογραφιών του Labranche με τον Κωνσταντίνο Α. Βλαστό. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ο κ. Ευάγγελος Χεκίμογλου, επιμελητής της έκδοσης του δεύτερου λευκώματος του Etienne Labranche, ταυτίζει τον εν λόγω λοχία, αυτοκινητιστή του Ελληνικού Στρατού, με τον ίδιο τον Labranche. Δεν ασπαζόμαστε αυτήν την άποψή του. Πρβλ. ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ 2012, 14-15 κ.α.

[25] Ευχαριστούμε πολύ τον καθηγητή Δρ. Γιώργο Βασιάδη για την αποστολή φωτογραφιών, που ο ίδιος τράβηξε τον Ιούνιο του 2008, από το ρωσικό κοιμητήριο του Παρισιού, όπου ο τάφος του ζεύγους Βλαστού.

[26] Για τις είκοσι τέσσερες ανταποκρίσεις του Etienne Labranche βλ. LABRANCHE 2.11.1912· 12.11.1912· 14.11.1912· 22.11.1912· 2.12.1912· 11.12.1912· 12.12.1912· 18.12.1912· 20.12.1912· 3.1.1913· 5.1.1913· 18.1.1913· 20.1.1913· 8.2.1913· 7.3.1913· 9.3.1913· 16.3.1913· 20.3.1913· 23.3.1913· 29.3.1913· 4.4.1913· 7.11.1913· 12.11.1913· 17.11.1913. Για την ανταπόκριση του Κώστια Βλαστού, βλ. VLASTOS 24.3.1913. Για τα δύο φωτογραφικά άλμπουμ βλέπε τις σχετικές ενότητες στο τέλος του παρόντος άρθρου.

[27] Το Ιουλιανό ημερολόγιο (παλαιό), το οποίο χρησιμοποιείτο στην Ελλάδα μέχρι τις αρχές του 1923, υπολειπόταν, τον 20ό αιώνα, κατά 13 ημέρες του Γρηγοριανού ημερολογίου (νέου), το οποίο χρησιμοποιείτο, ήδη, από τις χώρες της δυτικής Ευρώπης. Έτσι, για παράδειγμα, η 1η

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Στο μέτωπο της Μακεδονίας



ΕΙΚΟΝΑ 5: *Ο Κώστια Βλαστός (1883-1967). Λεπτομέρεια φωτογραφίας Etienne Labranche (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F2312)*

Ο Etienne Labranche έφτασε ακτοπλοϊκώς στον Πειραιά πριν τις 15.10/28.10.1912 και αφού παρουσιάστηκε στο Γενικό Επιτελείο του Ελληνικού Στρατού ώστε να του δοθεί η άδεια να ταξιδεύει στην εμπόλεμη περιοχή ως πολεμικός ανταποκριτής και ειδικός απεσταλμένος της εφημερίδας *Le Temps*,[28] κατευθύνθηκε στις 16.10/29.10.1912 με το τραίνο προς τη Λάρισα. Το ταξίδι του διήρκεσε 14 ώρες και έφτασε στην πρωτεύουσα της Θεσσαλίας το βράδυ της ίδιας ημέρας, υπό καταρρακτώδη βροχή. Την επομένη, 17.10/30.10. 1912, περιηγήθηκε στη Λάρισα και βρήκε ένα φορτηγό που θα τον πήγαινε στην Κοζάνη. Στις 18.10/31.10. 1912 ταξίδεψε παρέα με αξιωματικούς της αεροπορικής υπηρεσίας του Ελληνικού Στρατού και, μέσω του περάσματος της Μελούνας, έφτασε στην Κοζάνη, μία μόλις εβδομάδα μετά την απελευθέρωσή της.[29] Η πρώτη του ανταπόκριση από το μέτωπο του Ελληνοτουρκικού πολέμου στάλθηκε από

Οκτωβρίου 1912 σύμφωνα με το παλαιό ημερολόγιο αντιστοιχούσε στη 14η Οκτωβρίου 1912 σύμφωνα με το νέο. Στη συνέχεια και τις περισσότερες φορές θα αναφερόμαστε στις ημερομηνίες και με τις δύο ημερολογιακές μορφές, επειδή οι μεν ημερομηνίες που χρησιμοποιούν η εφημερίδα *Le Temps* και ο Labranche είναι σύμφωνα με το νέο ημερολόγιο, ενώ οι ημερομηνίες με τις οποίες είναι γνωστά, σε μας τους Έλληνες, τα ιστορικά γεγονότα της εποχής εκείνης είναι σύμφωνα με το παλαιό ημερολόγιο που ίσχυε ακόμη στη χώρα μας. Η ημερομηνία του παραπάνω παραδείγματος θα αναφέρεται στο άρθρο μας ως εξής: 1.10/14.10.1912.

[28] Οι ανταποκριτές τύπου έφεραν στα ρούχα τους, συνήθως στο αριστερό τους μανίκι, υφασμάτινο περιβραχιόνιο με τα αρχικά ΤΥ (Τύπος) (Εικ. 6), ή τριγωνικό επίρραμα με τα αρχικά ΕΦ (Εφημερίδα) (Εικ. 7).

[29] Στη διαδρομή αυτήν και στη διάρκεια μιας αναγκαστικής στάσης, λόγω ενός αυτοκινητιστικού ατυχήματος, ο Labranche φωτογραφίζει έναν ψηλό νεαρόν άντρα με τραγιάσκα και μακρύ παλτό (Εικ. 6), που φέρει στο αριστερό του μπράτσο περιβραχιόνιο με τα αρχικά ΤΥ, διακριτικό που φορούσαν οι ανταποκριτές τύπου. Μέχρις ότου διαμορφώσουμε την άποψη ότι ο Etienne Labranche ταυτίζεται με τον Στέφανο Βλαστό, πιστεύαμε, χωρίς να μπορούμε να το αποδείξουμε, ότι ο άντρας της φωτογραφίας ήταν ο ίδιος ο Etienne Labranche. Προσπαθήσαμε, παρατηρώντας με λεπτομέρεια και επιμονή τις 510 περίπου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ



ΕΙΚΟΝΑ 6: *Ξένος Ανταποκρίτής τύπου. Λεπτομέρεια φωτογραφίας Etienne Labranche (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F2758)*



ΕΙΚΟΝΑ 7: *Ξένος Ανταποκριτής τύπου στο μέτωπο της Ηπείρου στην περιοχή Χάνι Εμίν Αγά. Λεπτομέρεια φωτογραφίας Ρωμαΐδη & Zeitz (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F2750)*

φωτογραφίες που σώζονται στα δύο φωτογραφικά άλμπουμ του Etienne Labranche, να επισημάνουμε κάποιον άλλον άντρα με χαρακτηριστικά Ευρωπαίου που να φέρει το διακριτικό σήμα του ανταποκριτή. Τελικά, μόνο την προαναφερόμενη φωτογραφία μπορέσαμε να εντοπίσουμε. Είναι τραβηγμένη στις πρώτες ημέρες του πολέμου, στην πορεία του προς την Κοζάνη. Ίσως, έτσι δικαιολογείται η άψογη εμφάνιση του ξένου άντρα, τόσο της όλης περιβολής του όσο και του ειδικού σήματος του ανταποκριτή τύπου (ΤΥ) που φέρει στον αριστερό του βραχίονα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

την Κοζάνη και δημοσιεύθηκε δύο ημέρες αργότερα στην εφημερίδα *Le Temps* (Εικ. 1).[30]

Τρία αυτοκινητιστικά ατυχήματα και η αναγκαστική επιστροφή του από την Κοζάνη στην Ελασσόνα με τα πόδια τον περιόρισαν για δέκα ημέρες στη Θεσσαλία, ενώ ο Ελληνικός Στρατός προήλαυνε τάχιστα προς τη Θεσσαλονίκη. Στη διάρκεια αυτών των ημερών κατόρθωσε να επισκεφθεί τα Μετέωρα και να ανέβει σε ένα από τα μοναστήρια τους. Στις 28.10/10.11.1912 στέλνει τη δεύτερη ανταπόκρισή του, αυτήν τη φορά από τη Λάρισα.[31] Η έλλειψη μεταφορικών μέσων με κατεύθυνση τη Θεσσαλονίκη τον υποχρέωσε να επιστρέψει, πιστεύουμε πάλι με το τραίνο, στην Αθήνα, απ' όπου γράφει στην εφημερίδα του σχετικά με την κατάληψη της Θεσσαλονίκης.[32]

Από τον Πειραιά ταξίδεψε ακτοπλοϊκώς προς την ελληνική, πλέον, Θεσσαλονίκη. Η παραμονή του εκεί είναι ολιγοήμερη, εάν κρίνουμε από τον μικρό αριθμό των φωτογραφιών που εμπεριέχονται στο φωτογραφικό του άλμπουμ. Μεγάλα τμήματα στρατού, λάφυρα, στρατιωτικό υλικό, οχήματα, άλογα και μουλάρια φορτώνονται από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης σε πλοία ώστε να προωθηθούν στο μέτωπο της Ηπείρου, το οποίο είναι σε πλήρη πολεμική δραστηριότητα και έχει ανάγκη μεγαλύτερης υποστήριξης. Ο Labranche απαθανατίζει με τον φωτογραφικό του φακό τη φόρτωση στρατιωτικού υλικού σε πλοία στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, καθώς επίσης και ομάδα υπαξιωματικών του Λόχου Αυτοκινητιστών, στον οποίον ανήκει και ο συνοδοιπόρος του Κώστια Βλαστός (Εικ. 8). Labranche και Βλαστός επιβιβάζονται σε ένα από τα πλοία αυτά και επιστρέφουν στον Πειραιά. Στις 27.11/10.12.1912 και 28.11/11.12.1912 αποστέλλει ανταποκρίσεις στην εφημερίδα του από την Αθήνα.[33] Οι επιχειρήσεις του Ελληνικού Στρατού επικεντρώνονται πλέον στην Ήπειρο και οι δύο ανταποκριτές ετοιμάζονται να μεταβούν εκεί.

---

[30] Βλ. LABRANCHE 2.11.1912. Η ανταπόκρισή του αποστάλθηκε τηλεγραφικά από την Κοζάνη στις 18.10/31.10.1912 και δημοσιεύθηκε δύο ημέρες αργότερα, στις 20.10/2.11.1912.

[31] Βλ. LABRANCHE 12.11.1912. Η ανταπόκρισή του αποστάλθηκε τηλεγραφικά από τη Λάρισα και δημοσιεύθηκε στις 30.10/12.11.1912.

[32] Βλ. LABRANCHE 14.11.1912. Η ανταπόκρισή του αποστάλθηκε στις 31.10/13.11.1912 τηλεγραφικά από την Αθήνα, μέσω Μάλτας. Δημοσιεύθηκε στη *Le Temps* την επόμενη ημέρα. Άλλη μία ανταπόκριση «του απεσταλμένου της εφημερίδας στην Αθήνα» δημοσιεύεται στις 9.11/22.11.1912 κάνοντας αναφορά σε επιστολή ενός εθελοντή, που ονομάζεται Kostas, προς την αδελφή του, στην οποία περιγράφει ταυτόσημη διαδρομή με αυτήν που ακολούθησε ο Labranche από τη Λάρισα προς την Κοζάνη. Πιθανολογούμε ότι ο συντάκτης του άρθρου είναι ο Labranche και η επιστολή στην οποία αναφέρεται είναι του συνοδοιπόρου του Κώστια Βλαστού, βλ. LABRANCHE 22.11.1912.

[33] Βλ. LABRANCHE 11.12.1912· 12.12.1912. Οι ανταποκρίσεις του αποστάλθηκαν τηλεγραφικά από την Αθήνα στις 27.11/10.12.1912 και 28.11/11.12.1912 αντίστοιχα. Δημοσιεύθηκαν στη *Le Temps* την επόμενη ημέρα της αποστολής τους.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 8: *Υπαξιωματικοί του Λόχου Αυτοκινητιστών στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Ο λοχίας Κωνσταντίνος Βλαστός είναι ο τρίτος καθήμενος από αριστερά. Φωτογραφία Etienne Labranche (Ιδρυμα Ακτία Νικόπολις F2784)*

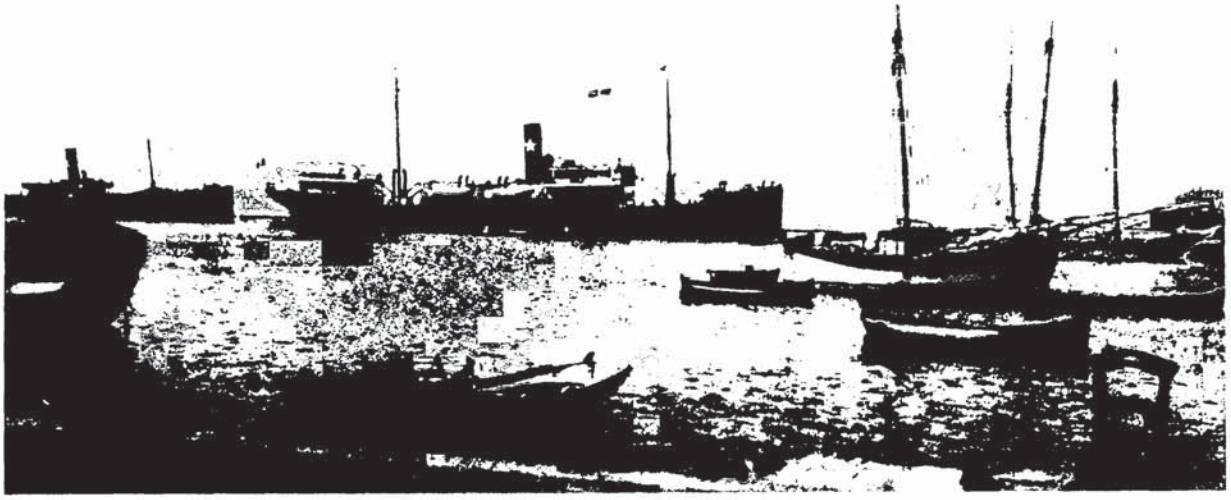
Με τους αεροπόρους στην Ήπειρο

Στην 1.12/14.12.1912 ο αεροπόρος Μιχαήλ Μουτούσης φτάνει ακτοπλοϊκώς στην Πρέβεζα, για να αντικαταστήσει, πιστεύουμε, τον απερχόμενο Δημήτριο Καμπέρο, που είχε μεταταχθεί στο σώμα από το οποίο προερχόταν, το Πυροβολικό.[34] Την ίδια, κατά τη γνώμη μας, ημέρα ένα ιταλικό πλοίο γενικών μεταφορών (Εικ. 9) που είχε ξεκινήσει από τον Πειραιά έφερε, μέσω της διώρυγας της Κορίνθου και των στενών της Λευκάδας, τους Labranche και Βλαστό στην Πρέβεζα. Κατά την παραμονή του στην πόλη ο Γάλλος πολεμικός ανταποκριτής φωτογραφίζει αρκετά τη ζωή της, τα κτήρια, τα κάστρα, την αγορά και το λιμάνι της, τους Έλληνες στρατιώτες που μεταφέρονται από τα πλοία με τραμπάκολα στο λιμάνι, την έναρξη της πορείας τους από την Πρέβεζα προς το μέτωπο, κάποιους προύχοντες της πόλης, Τούρκους αιχμαλώτους, τα συσσίτια που παρέχονται στους πρόσφυγες του πολέμου κ.ά.

Στις 2.12/15.12.1912 ο Labranche παρευρίσκεται στη συνάντηση όλων των Ευρωπαίων προξένων που κατοικούσαν στην Πρέβεζα και του Ιταλού προξένου στα Γιάννενα με θέμα συζήτησης το αλβανικό ζήτημα. Η συνάντηση

[34] Πρβλ. CURLIN, στον παρόντα τόμο, σελ. 289, 294.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 9: *Το ιταλικό πλοίο με το οποίο έφτασε ο Labranche στην Πρέβεζα. Φωτογραφία Etienne Labranche (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F2281)*

έγινε στο σπίτι του προξένου της Ρωσίας στην Πρέβεζα, Δημητρίου Σκέφερη (Εικ. 10).[35]

Μετά την άφιξή του στην πόλη μας, ο Labranche στέλνει, στις 3.12/16.12.1912, την πρώτη ανταπόκρισή του από το μέτωπο της Ηπείρου.[36] Την ίδια μέρα, αυτός και ο Βλαστός ακολούθησαν τον Γάλλο αεροπόρο Joseph Barès (Ζοζέφ Μπαρές)[37] στην πορεία του προς το Χάνι Εμίν Αγά, όπου έδρευε το στρατηγείο του Ελληνικού Στρατού.[38] Μετά από μία στάση στη Φιλιππιάδα για φαγητό, έφτασαν στο Χάνι Εμίν Αγά μόλις νύχτωνε. Στις

---

[35] Το σπίτι του Δημητρίου Π. Σκέφερη (1848-1921) και ταυτόχρονα έδρα του ρωσικού προξενείου στην Πρέβεζα σώζεται, με ελάχιστες αλλοιώσεις, μέχρι σήμερα και βρίσκεται στη βορειοδυτική γωνία της συμβολής των οδών Εθνικής Αντιστάσεως και Κωνσταντίνου Σαπουντζάκη, στην κεντρική αγορά της Πρέβεζας. Ο Labranche φωτογράφισε τον Δημήτριο Σκέφερη (για την εικόνα του βλ. ΣΚΕΦΕΡΙΣ, στον παρόντα τόμο, 166), που εκτός από πρόξενος της Ρωσίας ήταν και δημογέροντας της Πρέβεζας. Φαίνεται ότι ο Γάλλος πολεμικός ανταποκριτής έδωσε στον Δ. Σκέφερη αντίγραφο της φωτογραφίας που του τράβηξε, η οποία σώζεται στο σπίτι του εγγονού του, κ. Δημητρίου (Δήμου) Πέτριτς, στη Φιλοθέη Αθηνών.

[36] Βλ. LABRANCHE 18.12.1912. Η ανταπόκρισή του αποστάλθηκε στις 3.12/16.12.1912 τηλεγραφικά από την Πρέβεζα. Δημοσιεύθηκε στη *Le Temps* τη μεθεπόμενη ημέρα.

[37] Όπως προκύπτει από τον φάκελο του Barès στα Στρατιωτικά Αρχεία της Γαλλίας, αυτή είναι η ορθή γραφή του επωνύμου του Γάλλου αεροπόρου, ο οποίος συχνά αναγράφεται ως Barrès ή Barrè.

[38] Το Χάνι Εμίν Αγά έχει μετατραπεί σε Μουσείο του Α΄ Βαλκανικού πολέμου 1912-13. Βρίσκεται αριστερά της εθνικής οδού Πρέβεζας-Ιωαννίνων, μετά τον οικισμό Χάνι Τερόβου και πριν την ανηφόρα της Κανέτας. Στην περιοχή υπήρχαν μέχρι και τα μέσα περίπου του 20ού αιώνα πολλά χάνια, καθώς το ταξίδι από την Πρέβεζα ή την Άρτα προς τα Γιάννενα διαρκούσε δύο ημέρες και οι περισσότεροι ταξιδιώτες έπρεπε να διανυκτερεύσουν πριν τη μεγάλη ανηφόρα της Κανέτας, ώστε να ξεκουραστούν αυτοί και τα ζώα που τους μετέφεραν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 10: *Το σπίτι του Δημητρίου Σκέφερη και ρωσικό προξενείο Πρέβεζας. Φωτογραφία του Emile Lafont του 1899 (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F2822)*

5.12/18.12.1912 ο Μουτούσης έκανε την πρώτη του πτήση πάνω από τα τουρκικά οχυρά του Μπιζανίου. Την απογείωση του Μουτούση φωτογραφίζει ο Γάλλος ανταποκριτής (Εικ. 11)· μια φωτογράφιση αρκετά δύσκολη με τις δυνατότητες των φωτογραφικών μηχανών της εποχής εκείνης. Ο Labranche τηλεγραφεί, ειδικά, στην εφημερίδα *Le Temps* σχετικά με το εγχείρημα του Μουτούση.[39] Την επομένη ο Γάλλος αεροπόρος Barès πετά και αυτός με το ελληνικό αεροπλάνο, γαλλικής κατασκευής, τύπου Maurice Farman, MF-7 Longhorn. Στην προσπάθειά του, όμως, να προσγειωθεί, στον «αεροδιάδρομο» που ο ίδιος είχε υποδείξει ως κατάλληλο, προξενεί ανεπανόρθωτες ζημιές στο αεροπλάνο.[40] Από το στρατηγείο του Εμίν Αγά ο Labranche στέλνει αντα-

[39] Βλ. LABRANCHE 20.12.1912. Η λακωνική ανταπόκρισή του αποστάλθηκε στις 6.12/ 19.12. 1912 τηλεγραφικά από το Χάνι Εμίν Αγά, όπου ο Labranche ήδη βρισκόταν. Η δημοσίευση εμφανίστηκε στη *Le Temps*, ως είδηση της τελευταίας στιγμής, στις 7.12/20.12.1912. Θεωρούμε λανθασμένη την αναφορά της εφημερίδας ότι η ανταπόκριση αποστέλλεται από την Αθήνα.

[40] Πρβλ. CURLIN, στον παρόντα τόμο, 292-293, 299· ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, στον παρόντα τόμο, 336-337.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 11: *Απογείωση διπλάνου ΜΕ-7 Longhorn από το Χάνι Εμίν Αγά. Λεπτομέρεια φωτογραφίας E. Labranche (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις Γ2361)*

πόκριση σχετικά με την προσπάθεια των Ελλήνων να εκπορθήσουν τα τουρκικά οχυρά του Μπιζανίου και αναφέρεται στις πτήσεις των Ελλήνων αεροπόρων.[41]

Στις 7.12/20.12.1912 επιστρέφει στη Φιλιππιάδα, όπου συναντάται και φωτογραφίζει τον αρχηγό των εθελοντών Κρητών Κωνσταντίνο Μάνο, την Hélène Vittiviglia, σύζυγο του Γάλλου δημοσιογράφου Jean Victor Charles Edmond Leune (Ζαν Λαιν) και εθελόντριες νοσοκόμες στο νοσοκομείο της πριγκίπισσας Αλίκης (Εικ. 12). Επανακάμπτει στην Πρέβεζα, όπου έγινε μάρτυρας της πολυάριθμης μεταφοράς Ελλήνων στρατιωτών προς το μέτωπο των Ιωαννίνων, μέσω του λιμανιού της Πρέβεζας. Στις ανταποκρίσεις του αναφέρει ότι περί τις 12.000 στρατιωτών μεταφέρθηκαν μέσα σε λίγες μέρες από την Πρέβεζα προς τα Ιωάννενα.[42]

Χωρίς τον Κώστια Βλαστό έφτασε στις 14.12/27.12.1912 στην Καμαρίνα, φιλοξενούμενος κάποιου προύχοντα του χωριού (Εικ. 13). Στις δύο μέρες που έμεινε στην Καμαρίνα ο φωτογραφικός του φακός κατέγραψε διάφορες γωνιές του ηρωικού χωριού, τη μεγάλη βρύση, το ερειπωμένο σεράι του καπετάν Γιαννάκη, τον παπά του χωριού, το σπίτι στο οποίο φιλοξενήθηκε, τον

---

[41] Βλ. LABRANCHE, 3.1.1913. Η ανταπόκρισή του αποστάλθηκε στις 7.12/20.12.1912 τηλεγραφικώς από το Χάνι Εμίν Αγά, αλλά λόγω των εορτών των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς, δημοσιεύθηκε στη *Le Temps* στις 21.12.1912/3.1.1913. Η ανταπόκριση αυτή φέρει υπογραφή *X*, στο τέλος του κειμένου της. Την αποδίδουμε στον Etienne Labranche, καθώς ο ίδιος τη συμπεριέλαβε στο φωτογραφικό του άλμπουμ και το κείμενό της παραπέμπει σε άλλη, ενυπόγραφη, ανταπόκρισή του, βλ. LABRANCHE 20.12.1912.

[42] Ο αριθμός αυτός δεν είναι αληθής.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 12: *Η Hélène Leune (δεξιά) με νοσοκόμα στη Φιλιππιάδα. Λεπτομέρεια φωτογραφίας Etienne Labranche (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F2362)*



ΕΙΚΟΝΑ 13: *Ο Καμαρινιώτης οικοδεσπότης του E. Labranche. Λεπτομέρεια φωτογραφίας Etienne Labranche (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F2377)*

εντυπωσιακό χώρο της αρχαίας Κασσώπης, το μοναστήρι του Αγίου Δημητρίου Ζαλόγγου (Εικ. 14) κ.ά. Με τον τρόπο αυτό διασώθηκαν εικόνες της Καμαρίνας που ποτέ δεν είχαμε δει μέχρι τον εντοπισμό του φωτογραφικού άλμπουμ του Etienne Labranche και την απόκτησή του από το Ίδρυμα *Ακτία Νικόπολις*, τον Δεκέμβριο του 2004. Ο Γάλλος ανταποκριτής έμεινε έκπληκτος από το επίπεδο καλλιέργειας των κατοίκων της Καμαρίνας και τον τρόπο με τον οποίον τον φιλοξένησαν, σφάζοντας γι᾽ αυτόν ένα αρνί και κοτόπουλα και προσφέροντάς του, μαζί με το πλούσιο δείπνο, καλό κρασί που οι ίδιοι είχαν φτιάξει. Χαρακτήρισε τη φιλοξενία του στην Καμαρίνα ως *ομηρική*. Μας πληροφορεί για την καταστροφή του χωριού κατά τον πόλεμο του 1897 και

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 14: *Η είσοδος του μοναστηριού του Αγίου Δημητρίου Ζαλόγγου. Φωτογραφία Etienne Labranche (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F2382)*

την ανακατασκευή της εκκλησίας του με τη βοήθεια της ρωσικής κυβέρνησης.

Από την Καμαρίνα ταξίδεψε μέχρι τη Γλυκή και την περιοχή του Φαναρίου για να διαπιστώσει από κοντά τον τρόπο με τον οποίον δρούσαν τα αντάρτικα σώματα των Ελλήνων και των Τουρκαλβανών. Με την επιστροφή του στην Πρέβεζα, στις 16.12/29.12.1912, έστειλε εκτενή ανταπόκριση στη *Le Temps*, την τελευταία του δεύτερου σκέλους του ταξιδιού του.[43]

Την επόμενη ημέρα, 17.12/30.12.1912, κατέπλευσε στην Πρέβεζα το πλωτό νοσοκομείο *Αλβανία*, στο οποίο επέβαιναν ο μητροπολίτης Αθηνών Θεόκλητος, η πριγκίπισσα Μαρία Βοναπάρτη, σύζυγος του τότε αρμοστή της Κρήτης

[43] Βλ. LABRANCHE 5.1.1913. Η ανταπόκρισή του αποστάλθηκε στις 16.12/29.12.1912 τηλεγραφικά από την Πρέβεζα, αλλά λόγω των αργιών της Πρωτοχρονιάς, δημοσιεύθηκε στη *Le Temps* επτά ημέρες αργότερα, στις 23.12.1912/5.1.1913.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 15: *Η άφιξη της πριγκίπισσας Μαρίας Βοναπάρτη στο λιμάνι της Πρέβεζας. Φωτογραφία Etienne Labranche (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F2394)*



ΕΙΚΟΝΑ 16: *Το σπίτι του καπετάν Γιώργη Ποταμιάνου στην Πρέβεζα. Όψη από τα νοτιοανατολικά. Φωτογραφία αγνώστου, του 1920 περ. (Φωτογραφικό αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πρίγκιπα Γεωργίου, καθώς και ιατρικό προσωπικό για την επάνδρωση νοσοκομειακών μονάδων που είχαν δημιουργηθεί στην Πρέβεζα, τη Φιλιππιάδα και το Εμίν Αγά. Το *Αλβανία* είχε αποπλεύσει την προηγούμενη ημέρα από τον Πειραιά. Ο Labranche καλύπτει φωτογραφικά την άφιξη της πριγκίπισσας Μαρίας στην Πρέβεζα (Εικ. 15), τη διαμονή της στο σπίτι του καπετάν Γιώργη Ποταμιάνου (Εικ. 16),[44] καθώς και την επίσκεψή της, την επόμενη ημέρα, στα ερείπια της αρχαίας Νικόπολης (Εικ. 17). Ο ενδιάμεσος προορισμός της πριγκίπισσας Μαρίας ήταν η Φιλιππιάδα και από εκεί θα επισκεπτόταν το Εμίν Αγά και την Κανέτα, στο μέτωπο των Ιωαννίνων. Στη Φιλιππιάδα ολοκληρώνεται η πρώτη φωτογραφική περιήγηση του Labranche στα μέτωπα του Α΄ Βαλκανικού πολέμου, η οποία περιέχεται στο άλμπουμ που απόκειται στο Ίδρυμα *Ακτία Νικόπολις*.



ΕΙΚΟΝΑ 17: *Η Μαρία Βοναπάρτη περνά τη μεγάλη δυτική πύλη της Νικόπολης. Φωτογραφία Etienne Labranche (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F2410)*

Αυτή η παραμονή του στην Ήπειρο θα ολοκληρωνόταν λίγες μέρες αργότερα, τις πρώτες μέρες του καινούργιου χρόνου, σύμφωνα με το νέο ημερολόγιο. Ο αντιστράτηγος Κωνσταντίνος Σαπουντζάκης, αρχηγός του Στρατού Ηπείρου, διέταξε τη 18.12/31.12.1912, τη μετάταξη του υπολοχαγού Μιχαήλ Μουτούση στο Ελληνικό Ναυτικό και τη μεταφορά του στο μέτωπο του Αιγαίου. Η φιλική σχέση των Labranche και Βλαστού με τον Μουτούση είναι καταφανής από τις φωτογραφίες που σώζονται στο δεύτερο φωτογραφικό άλμπουμ του ανταποκριτή. Φαίνεται ότι οι τρεις άντρες απέπλευσαν μαζί από το λιμάνι της Πρέβεζας προς την Πάτρα,

[44] Το σπίτι του καπετάνιου Γιώργη Ποταμιάνου, ήταν στη βορειοδυτική γωνία της συμβολής των σημερινών οδών Καρυωτάκη και Ελευθερίου Βενιζέλου, εκεί που τώρα είναι το καφέ *Άκτια*, που παλαιότερα ονομαζόταν *Πάνθεον*. Η είσοδος του σπιτιού ήταν από την πλευρά της σημερινής οδού Καρυωτάκη. Στη νότια πλευρά του κτηρίου αυτού διανέμονταν στους πρόσφυγες του πολέμου τα συσσίτια που διοργάνωνε ομάδα κυριών των Αθηνών και της Πρέβεζας και τα οποία υποστήριζε η πριγκίπισσα Μαρία Βοναπάρτη. Είχε, λοιπόν, τη σημειολογία της η ονομασία του δρόμου νότια της οικίας Γ. Ποταμιάνου σε «οδό Πριγκηπίσσης Μαρίας», που περί το 1990 μετονομάστηκε σε οδό Κώστα Καρυωτάκη.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

όπου βρίσκονταν στις 22.12.1912/4.1.1913, και από εκεί ταξίδεψαν προς τον Πειραιά.

Στο μέτωπο του Βορείου Αιγαίου

Με τη διαταγή να μεταβεί στο μέτωπο του Βορείου Αιγαίου, ο Μιχαήλ Μουτούσης ταξίδεψε από τον Πειραιά προς τη Λήμνο στις τελευταίες μέρες του 1912, σύμφωνα με το παλαιό ημερολόγιο. Στο ταξίδι του τον ακολούθησαν, κατά τα γνώμη μας, οι Etienne Labranche και Κώστια Βλαστός. Η πρωτοχρονιά του 1913, σύμφωνα με το παλαιό ημερολόγιο, βρήκε και τους τρεις στη Λήμνο. Στον μεγάλο όρμο του Μούδρου ναυλοχούσε τις ημέρες εκείνες ο Ελληνικός Στόλος. Την ελληνική πρωτοχρονιά πραγματοποιήθηκε στον Μούδρο μια μεγαλειώδης και πολυπληθής συνάντηση των κατοίκων του νησιού προκειμένου να ανακηρύξουν την ένωσή τους με την Ελλάδα.

Δίπλα στην προκυμαία του Μούδρου ο Labranche φωτογράφισε τη συναρμολόγηση ενός αεροπλάνου τύπου Maurice Farman,[45] το οποίο μετατράπηκε στο πρώτο υδροπλάνο του Ελληνικού Ναυτικού και ονομάστηκε *Ναυτίλος*. Στις 3.1/16.1.1913 ο Labranche έστειλε από την πρωτεύουσα του νησιού, το Κάστρο, την πρώτη του ανταπόκριση από το μέτωπο του Βορείου Αιγαίου.[46] Δύο ημέρες αργότερα, από τον Μούδρο, τηλεγραφεί στην εφημερίδα του σχετικά με τη σημαντική ναυμαχία νότια της Τενέδου που είχε ολοκληρωθεί επιτυχώς για τον Ελληνικό Στόλο στις 5.1/18.1.1913 με την άτακτη υποχώρηση των τουρκικών πλοίων.[47]

Οι αξιωματικοί και ναύτες του Ελληνικού Στόλου εόρτασαν τα Θεοφάνεια του 1913, 6.1/19.1.1913, με τον αγιασμό των υδάτων να τελείται από το θωρηκτό *Αβέρωφ*. Ο Labranche φωτογραφίζει τη διαδικασία πάνω από το *Αβέρωφ*, το οποίο έφερε ακόμη τα σημάδια της ναυμαχίας της Λήμνου, της προηγούμενης ημέρας.

---

[45] Βλ. ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ 2012, 176, εικ. 1 (κάτω δεξιά). Οι αναφερόμενες στη λεζάντα της φωτογραφίας ως «ξύλινες κατασκευές» είναι τα υπό συναρμολόγηση δύο φτερά του αεροπλάνου τύπου Maurice Farman. Ο Κώστια Βλαστός απεικονίζεται στη φωτογραφία με άσπρο καskόλ (πέμπτος από αριστερά). Άλλη μία φωτογραφία από την ίδια περιοχή αποκαλύπτει περισσότερα στοιχεία από τη συναρμολόγηση του αεροπλάνου, βλ. ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ 2012, 177, εικ. 2 (πάνω δεξιά). Άλλο ένα αεροπλάνο, διαφορετικού τύπου, απαθανατίζεται από τον Labranche στην ίδια περίπου θέση του λιμένα του Μούδρου, βλ. ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ 2012, 184, εικ. 2 (πάνω δεξιά).

[46] Βλ. LABRANCHE 18.1.1913. Η ανταπόκρισή του αποστάλθηκε στις 3.1/16.1.1913 τηλεγραφικά από τη Λήμνο και δημοσιεύθηκε στη *Le Temps* δύο ημέρες αργότερα, στις 5.1/ 18.1.1913.

[47] Βλ. LABRANCHE 20.1.1913. Η ανταπόκρισή του αποστάλθηκε στις 5.1/18.1.1913 τηλεγραφικά από τη Λήμνο, μέσω Μάλτας. Δημοσιεύθηκε στη *Le Temps* δύο ημέρες αργότερα, στις 7.1/20.1.1913.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στις 23.1/5.2.1913 βρίσκεται επί του αντιτορπιλικού *Βέλος* και φωτογραφίζει την πτήση του υδροπλάνου *Ναυτίλος*, το οποίο χειριζόταν ο υπολοχαγός Μιχαήλ Μουτούσης. Την επομένη, 24.1/6.2.1913, ήταν ακόμη επί του *Βέλους*, όταν αυτό ρυμούλκησε το ελληνικό υδροπλάνο από τα ανοιχτά της Ίμβρου, όπου έκανε αναγκαστική προσθαλάσσωση, μέχρι τον Μούδρο. Η ανταπόκριση του Labranche με την επιτυχή προσπάθεια του Μουτούση και του συνεπιβάτη του, σημαιοφόρου Αριστείδη Μωραΐτίνη, να προσβάλουν από αέρος εχθρικές θέσεις στα Λαρδανέλια, δημοσιεύθηκε στη *Le Temps* δύο μέρες αργότερα.[48]

Στον έναν μήνα, περίπου, που οι Labranche και Βλαστός παρέμειναν στη Λήμνο επισκέφθηκαν μερικά χωριά του νησιού, μεταξύ των οποίων το Κάστρο, τη Μύρινα, το Βάρος και τα Θέρμα. Εκτός των πολεμικών επιχειρήσεων του στόλου και των αξιωματικών τους οποίους συνόδευε, ο Labranche φωτογράφισε και καθημερινές στιγμές των Λημνιών. Μεταξύ των φωτογραφιών υπάρχουν και λίγες από ένα γαμήλιο γλέντι σε χωριό της Λήμνου, όπου ο Κωνσταντίνος Βλαστός συμμετέχει στον χορό που έχει στηθεί για την περίσταση.

Στα τέλη Ιανουαρίου του 1913 κατά το παλαιό ημερολόγιο μέσα Φεβρουαρίου κατά το νέο ημερολόγιο ο Etienne Labranche και ο Κώστια Βλαστός φεύγουν από τη Λήμνο με προορισμό τον Πειραιά και δύο ενδιάμεσες στάσεις. Η πρώτη στάση του ταξιδιού έγινε στη Χίο, πατρίδα των προγόνων του Βλαστού. Οι συνοδοιπόροι κάνουν μια σύντομη περιήγηση στη Χώρα, τον Κάμπο και τον Βροντάδο στις λίγες ώρες, πιθανόν μία ημέρα, που παρέμειναν στο νησί. Η επόμενη σύντομη στάση ήταν στη Σύρο, όπου ο Labranche φωτογράφισε το ελληνικό πλοίο *Μακεδονία* το οποίο επισκευαζόταν στο νεώριο της Σύρου. Οι δυο τους θα φτάσουν στον Πειραιά και θα ετοιμαστούν για τη νέα επίσκεψή τους στο μέτωπο της Ηπείρου. Ο Βλαστός έφυγε νωρίτερα για την Πρέβεζα και ήταν από τους πρώτους που εισήλθαν στα ελεύθερα Γιάννενα, ενώ ο Labranche παρέμεινε στην Αθήνα, απ' όπου τηλεγράφησε την είδηση της πτώσης των Ιωαννίνων.[49] Λίγο ημέρες αργότερα απέστειλε, από την Αθήνα, τις δηλώσεις του Γάλλου στρατηγού Joseph-Paul Eydoux, αρχηγού της γαλλικής στρατιωτικής αποστολής στην Ελλάδα, σχετικά με την πτώση των Ιωαννίνων και την ολοκλήρωση των υπεράνθρωπων προσπαθειών του Ελληνικού Στρατού στο μέτωπο της Ηπείρου.[50]

---

[48] Βλ. LABRANCHE 8.2.1913. Η ανταπόκρισή του αποστάλθηκε στις 24.1/6.2.1913 τηλεγραφικά από τον Μούδρο, μέσω Μάλτας. Δημοσιεύθηκε στη *Le Temps* δύο ημέρες αργότερα, στις 26.1/8.2.1913.

[49] Βλ. LABRANCHE 7.3.1913. Η ανταπόκρισή του αποστάλθηκε στις 21.2/6.3.1913 τηλεγραφικά από την Αθήνα και δημοσιεύθηκε στη *Le Temps* την επομένη, 22.2/7.3.1913. Το συντομότατο τηλεγράφημά του ανέφερε τα εξής: *Η πόλις των Ιωαννίνων κατελήφθη από τα ελληνικά στρατεύματα της τρίτης μεραρχίας ερχομένης εκ του Αρίσκου* [sic].

[50] Βλ. LABRANCHE 9.3.1913. Η συνέντευξή του με τον στρατηγό Eydoux αποστάλθηκε τηλεγραφικά από την Αθήνα στις 23.2/8.3.1913 και δημοσιεύθηκε στη *Le Temps* την 24.2/9.3.1913.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 18: *23.2/8.3.1913. Ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ και η βασίλισσα Όλγα στη βοηθητική λέμβο της «Αμφιτρίτης», τελευταία φορά μαζί. Φωτογραφία πρίγκιπα Νικολάου (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F2820)*

Στην ελεύθερη Ήπειρο και τη Βόρειο Ήπειρο

Η πτώση των Ιωαννίνων, 21.2/6.3.1913, βρίσκει τον βασιλιά Γεώργιο Α΄ και τη γυναίκα του βασίλισσα Όλγα στη Θεσσαλονίκη, τον Labranche στην Αθήνα και τον Κώστια Βλαστό στο μέτωπο του πολέμου κοντά στα Γιάννενα. Η βασίλισσα Όλγα θα αναχωρούσε δύο ημέρες αργότερα, 23.2/8.3.1913, από τη Θεσσαλονίκη με τη βασιλική θαλαμηγό *Αμφιτρίτη* και τελικό προορισμό τα Γιάννενα, για να είναι δίπλα στον γιο της και διάδοχο Κωνσταντίνο. Ο βασιλιάς Γεώργιος αποχαιρέτησε την Όλγα στη Θεσσαλονίκη, προπέμποντάς την με τη βοηθητική λέμβο μέχρι την *Αμφιτρίτη* (Εικ. 18). Ήταν η τελευταία φορά που την είδε,[51] καθώς δώδεκα ημέρες αργότερα θα έπεφτε νεκρός, δολοφονημένος από τις σφαίρες του Αλέξανδρου Σχινά στη Θεσσαλονίκη. Η *Αμφιτρίτη* κατέπλευσε στον Πειραιά την επομένη, 24.2/9.3.1913, και η βασίλισσα παρέμεινε στην Αθήνα για δύο ημέρες.

[51] Η στιγμή αυτή απαθανατίζεται σε φωτογραφία του πρίγκιπα Νικολάου που απόκειται στο Ίδρυμα *Ακτία Νικόπολις* (Εικ. 18).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 19: *Η βασίλισσα Όλγα φεύγει από το στρατιωτικό νοσοκομείο Πρέβεζας. Φωτοκάρτα αγνώστου εκδότη (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F1200)*

Όπως αναφέραμε, ο Κωνσταντίνος Βλαστός είχε ήδη μεταβεί στο μέτωπο της Ηπείρου και βρισκόταν στη Φιλιππιάδα όταν ενημερώθηκε για την πτώση των Ιωαννίνων. Από μία ανταπόκρισή του, που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Le Temps* στις 11.3/24.3.1913 με την υπογραφή Kostia, πληροφορούμαστε για την παρουσία του στα Γιάννενα από τις πρώτες ώρες της απελευθέρωσης της πόλης.[52] Η αφήγηση των γεγονότων, που γίνεται με βάση το παλαιό ημερολόγιο, περιγράφει τη θριαμβευτική είσοδο του διαδόχου και αρχιστρατήγου Κωνσταντίνου στα Γιάννενα την 22.2/7.3.1913, τη συνάντηση του Βλαστού με τον Εσσάτ πασά και τον αδελφό του Βεχήπ μπέη, καθώς και τρεις επισκέψεις του στο Μπιζάνι: την πρώτη στις 24.2/9.3.1913, Κυριακή, παρέα με τον διοικητή της γαλλικής στρατιωτικής αποστολής, αντισυνταγματάρχη Crosson-Douplessis, τη δεύτερη στις 25.2/10.3.1913 με τους «φίλους της αεροπορίας», όπως τους αποκαλεί, Νικολάι Σάκωφ,[53] Αλμπέγ Σωβώ,[54] και τον λοχία μηχανικό Καραφωτιά και την τρίτη στις 28.2/13.3.1913 στις γραμμές που ο Ελληνικός Στρατός κατείχε απέναντι από το Μικρό Μπιζάνι πριν την πτώση του οχυρού.

Στις 26.2/11.3.1913 η *Αμφιτρίτη* απέπλευσε από τον Πειραιά για την Πρέβεζα. Στη βασιλική θαλαμηγό επέβαιναν η βασίλισσα Όλγα με τη συνο-

---

[52] Βλ. VLASTOS 24.3.1913. Η ανταπόκριση του Κώστια Βλαστού, σε μορφή ημερολογίου, αναφέρεται σε γεγονότα της περιόδου 21.2/6.3.1913 μέχρι και 28.2/13.3.1913, ημερομηνία που πιθανόν συντάχθηκε. Δημοσιεύθηκε στη *Le Temps* την 11.3/24.3.1913.

[53] Nikolai Sakov, Ρώσος, ελληνικής καταγωγής, χειριστής αεροπλάνου. Βλ. CURLIN, στον παρόντα τόμο, 288 και εικ. 11.

[54] Albert Chauveau, Γάλλος μηχανικός αεροπλάνων, πρώην μηχανικός του Louis Paulhan, βλ. VLASTOS 24.3.1913, 3.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δεία της. Μεταξύ αυτών και ο Etienne Labranche, ο οποίος κατέγραψε με τον φωτογραφικό του φακό στιγμιότυπα από αυτό το ταξίδι, που κατέληξε στο λιμάνι της Πρέβεζας την 27.2/12.3.1913. Η βασίλισσα κατευθύνθηκε πρώτα στον ναό του Αγίου Χαραλάμπους, όπου εψάλει δοξολογία, και διανυκτέρευσε στο σπίτι του καπετάν Γιώργη Ποταμιάνου (Εικ. 16). Την επομένη φωτογραφήθηκε από τον Labranche στην κεντρική οδό της αγοράς της Πρέβεζας, έξω από τον μητροπολιτικό ναό, στην πορεία της, πεζή, μέχρι το παλιό τουρκικό διοικητήριο, στο οποίο στεγαζόταν πρόχειρο στρατιωτικό νοσοκομείο (Εικ. 19). Η βασίλισσα Όλγα αναχώρησε από την Πρέβεζα το ίδιο πρωί και έφτασε οδικώς στα Γιάννενα, μετά από σύντομη στάση στη Φιλιππιάδα.

Στις 3.3/16.3.1913 δημοσιεύτηκε ανταπόκριση του Labranche σταλμένη από τα Γιάννενα, στην εισαγωγή της οποίας αναφέρει ότι αφού παρακολούθησε τη μάχη της 4ης και 5ης Μαρτίου (19ης και 20ής Φεβρουαρίου σύμφωνα με το παλαιό ημερολόγιο) και παρευρέθηκε στη θριαμβευτική είσοδο του διαδόχου Κωνσταντίνου στα Γιάννενα,[55] πήρε την άδεια να επισκεφθεί τα οχυρά του Μπιζανίου. Η επίσκεψη αυτή πραγματοποιήθηκε την 1.3/14.3.1913 και απαθανατίστηκε από τον Labranche με αρκετές φωτογραφίες. Εκεί βρίσκονταν ο υποστράτηγος Παναγιώτης Δαγκλής, αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού, με άλλους Έλληνες αξιωματικούς, ο Γάλλος πρόξενος στα Γιάννενα Edgar-Étienne Dussap (Εικ. 20) με τη γυναίκα του Jeanne-Caroline Violet που είναι γνωστή στο φιλολογικό κοινό με το ψευδώνυμο Guy Chantepleure, ο Γάλλος δημοσιογράφος του περιοδικού *L'Illustration* Jean Leune (Εικ. 21) και η σύζυγός του Hélène Vittiviglia (Εικ. 12) κ.ά.

Στις 3.3/16.3.1913 Labranche και Βλαστός ταξίδεψαν με τον Γάλλο πρόξενο Dussap και τη σύζυγό του προς το Αργυρόκαστρο. Πέρασαν το γεφύρι στους Αγιούς, στον ποταμό Γορμό, ανάμεσα στο Καλπάκι και το χάνι Δελβινάκι. Στην πορεία τους προς το Αργυρόκαστρο επισκέφθηκαν και φωτογράφισαν το Δελβινάκι και το εκεί μοναστήρι της Κοιμήσεως της Θεοτόκου.

Έμειναν στο μόλις απελευθερωμένο Αργυρόκαστρο δύο ημέρες και το μεσημέρι της 5.3/18.3.1913 αναχώρησαν για να επιστρέψουν στα Γιάννενα. Πριν μπουν στην πόλη παρατήρησαν μία μεσίστια σημαία και λίγο αργότερα άλλη μία. Ρώτησαν τον λόγο που οι σημαίες κυμάτιζαν μεσίστιες και έμαθαν για τη δολοφονία του βασιλιά Γεωργίου Α΄ στη Θεσσαλονίκη. Την ίδια ημέρα

[55] Κατά την άποψή μας η αναφορά αυτή είναι δημοσιογραφική υπερβολή ώστε να γίνει η ανταπόκριση θελκτικότερη και εντυπωσιακή. Από τα όσα προέκυψαν από την έρευνά μας ο Labranche βρισκόταν στην Αθήνα αυτές τις τρεις ημέρες, μπορούσε, όμως, να έχει πλήρη ενημέρωση για τα γεγονότα της Ηπείρου από τον Κώστια Βλαστό. Οι τέσσερες φωτογραφίες που περιέχονται στο άλμπουμ των Labranche και Βλαστού και σχετίζονται με τη δοξολογία που έγινε στα Γιάννενα την 22.2/7.3.1913 πιστεύουμε ότι είναι τραβηγμένες από άλλο άτομο, πιθανότατα τον ίδιο τον Κώστια Βλαστό, ο οποίος βρισκόταν στην πόλη από τις πρώτες ώρες της απελευθέρωσής της.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ



ΕΙΚΟΝΑ 20: *Ο Edgar Dussap, Γάλλος πρόξενος στα Γιάννενα. Λεπτομέρεια φωτογραφίας Etienne Labranche (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F2818)*



ΕΙΚΟΝΑ 21: *Ο Jean Leune, Γάλλος δημοσιογράφος. Λεπτομέρεια φωτογραφίας Etienne Labranche (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F2819)*

ο Labranche έστειλε την ανταπόκρισή του από τα Γιάννενα σχετικά με την κατάληψη περιοχών της Θεσπρωτίας και της Βορείου Ηπείρου, αμέσως μετά την πτώση των Ιωαννίνων.[56]

Στην Αθήνα για την κηδεία του Γεωργίου Α΄

Με την είδηση της δολοφονίας του Γεωργίου Α΄ αρκετοί από τους πολεμικούς ανταποκριτές επέστρεψαν εσπευσμένα στην Αθήνα για τη νεκρώσιμη ακολουθία και την κηδεία του Γεωργίου Α΄. Ο Labranche βρίσκεται στην Πρέβεζα στις 8.3/21.3.1913 από όπου στέλνει την ανταπόκρισή του σχετικά

[56] Βλ. LABRANCHE 20.3.1913. Η ανταπόκρισή του στάλθηκε τηλεγραφικά από τα Γιάννενα στις 5.3/18.3.1913 και δημοσιεύθηκε στη *Le Temps* την 7.3/20.3.1913.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

με την επίσκεψή του στο Αργυρόκαστρο.[57] Έφυγε από την Πρέβεζα με προορισμό τον Πειραιά και την Αθήνα, από όπου έστειλε ανταπόκριση στις 15.3/28.3.1913 με θέμα τον ελληνισμό της Βορείου Ηπείρου, η οποία δημοσιεύθηκε την επομένη στη *Le Temps*.[58] Ο Labranche παρευρέθηκε στην κηδεία του Γεωργίου Α΄ που έγινε στις 20.3/2.4.1913 στην Αθήνα και έστειλε την τελευταία του ανταπόκριση, για την περίοδο αυτήν, την επομένη με αποκλειστικό θέμα την κηδεία του Γεωργίου.[59] Από τότε και μέχρι τα μέσα του Φθινοπώρου του 1913 η πένα του Γάλλου ανταποκριτή σιγεί. Τους επόμενους μήνες, τα άρθρα από το ελληνικό μέτωπο του «Πολέμου της Ανατολής», όπως τιτλοφορείται η σχεδόν μόνιμη στήλη της δεύτερης σελίδας της *Le Temps* της εποχής, υπογράφει συχνότερα ένας άλλος φιλέλληνας Γάλλος πολεμικός ανταποκριτής, ο René Puaux.

Επιστροφή στη Βόρειο Ήπειρο

Μετά την απουσία επτά μηνών από τις στήλες της *Le Temps* ο Etienne Labranche επανήλθε στην Ελλάδα και απέστειλε τρεις ανταποκρίσεις από τη Βόρειο Ήπειρο, οι οποίες δημοσιεύθηκαν στην εφημερίδα στις αρχές Νοεμβρίου 1913, σύμφωνα με το νέο ημερολόγιο. Η επάνοδος του Labranche στη Βόρειο Ήπειρο δεν ήταν τυχαία. Πιστεύουμε ότι ακολούθησε δημοσιογραφικά τη Διεθνή Οροθετική Επιτροπή που είχε συσταθεί για τον προσδιορισμό των συνόρων Ελλάδας και Αλβανίας και η οποία βρισκόταν ήδη στο Λεσκοβίκι όταν ο Γάλλος ανταποκριτής έφτασε εκεί. Η Γαλλία ήταν η μόνη από τις μεγάλες δυνάμεις με ξεκάθαρες θέσεις υπέρ της ελληνικότητας της Βορείου Ηπείρου. Η δημοσιοποίηση της κατάστασης που επικρατούσε στην περιοχή αυτήν ήταν πολύ επιθυμητή ώστε να ενημερωθεί το γαλλόφωνο κοινό και να διαμορφωθεί άποψη για την εθνολογική πραγματικότητα της Βορείου Ηπείρου, την οποία δεν ήθελαν να δουν κατάματα τα άλλα μέλη της επιτροπής.

Όπως προκύπτει από τις φωτογραφίες που συμπεριλαμβάνονται στο φωτογραφικό άλμπουμ των Etienne Labranche και Kostia, που απόκειται στο Μουσείο Φωτογραφίας «Χρήστος Καλεμκερής» του Δήμου Καλαμαριάς της Θεσσαλονίκης, οι δύο συνοδοιπόροι επανήλθαν στην Ελλάδα στα τέλη Οκτω-

---

[57] Βλ. LABRANCHE 23.3.1913. Η ανταπόκρισή του στάλθηκε τηλεγραφικά από την Πρέβεζα στις 8.3/21.3.1913 και δημοσιεύθηκε στη *Le Temps* τη 10.3/23.3.1913. Ο Γάλλος δημοσιογράφος René Puaux αναφέρεται σε αυτήν την ανταπόκριση του Etienne Labranche στο βιβλίο του για τη Βόρειο Ήπειρο, βλ. PUAUX 1989, 111-114.

[58] Βλ. LABRANCHE 29.3.1913. Η ανταπόκρισή του στάλθηκε τηλεγραφικά από την Αθήνα στις 15.3/28.3.1913 και δημοσιεύθηκε στη *Le Temps* τη 16.3/29.3.1913.

[59] Βλ. LABRANCHE 4.4.1913. Η ανταπόκρισή του στάλθηκε τηλεγραφικά από την Αθήνα στις 21.3/3.4.1913 και δημοσιεύθηκε στη *Le Temps* την 22.3/4.4.1913.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

βρίου 1913, σύμφωνα με το παλαιό ημερολόγιο (αρχές Νοεμβρίου 1913, σύμφωνα με το νέο). Η μετακίνησή τους από τον Πειραιά μέχρι τον Αμβρακικό κόλπο ήταν προφανώς ακτοπλοϊκή και η πρώτη τους στάση στη δυτική Ελλάδα έγινε στο Μεσολόγγι, όπου επισκέφθηκαν τον κήπο των Ηρώων της Εξόδου. Ο Κωνσταντίνος Βλαστός δεν φορούσε, πλέον, στρατιωτική στολή και διακριτικά, αλλά πολιτική περιβολή. Από εκεί το πλοίο τούς έφερε στο επίνειο της Άρτας στον Αμβρακικό κόλπο, την Κόπραινα, και όχι στην Πρέβεζα που τόσο είχαν φωτογραφίσει τον προηγούμενο χειμώνα. Περιηγήθηκαν την πόλη της Άρτας με τις βυζαντινές της εκκλησίες και διανυκτέρευσαν σε αυτήν.

Το αυτοκίνητό τους πέρασε, το επόμενο πρωί, πάνω από τη χιλιοτραγουδισμένη γέφυρα της Άρτας, έκανε μια στάση στις πηγές του Αγίου Γεωργίου από όπου ξεκινά το ρωμαϊκό υδραγωγείο της αρχαίας Νικόπολης και τους έφερε πάλι πάνω στο οχυρό Μπιζάνι, το οποίο επανειλημμένως είχαν επισκεφθεί μετά την πτώση του στον Ελληνικό Στρατό. Τα Γιάννενα τους φιλοξένησαν ξανά. Σε αυτήν τους την επίσκεψη είχαν την ευχέρεια να επισκεφθούν και να φωτογραφίσουν το νησί της λίμνης των Ιωαννίνων. Από τα Γιάννενα ο Labranche στέλνει την ανταπόκρισή του στις 23.10/5.11.1913 που δημοσιεύθηκε δύο ημέρες αργότερα στη γαλλική εφημερίδα.[60] Οι εντυπώσεις του από την Ήπειρο είναι αποκαλυπτικές για τις αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στους μήνες από την απελευθέρωση και μετά. Νέοι δρόμοι, νέες δομές για το κράτος, δικαστήρια, νοσοκομεία, κινηματογράφος κλπ.

Στις 24.10/6.11.1913 και 25.10/7.11.1913 οι Labranche και Βλαστός ταξίδεψαν οδικώς από τα Γιάννενα προς την Κορυτσά. Πέρασαν πάνω από το γεφύρι της Μέρτζανης, επί του ποταμού Σαρανταπόρου, πριν αυτός ενωθεί με τον Αώο.[61] Οδήγησαν αναγκαστικά μέσα από το Λεσκοβίκι, όπου την εποχή εκείνη βρίσκονταν και τα μέλη της Διεθνούς Οροθετικής Επιτροπής και συνέχισαν για την Κορυτσά, όπου φιλοξενήθηκαν από μια εύπορη ελληνική οικογένεια εμπόρων, όπως περιγράφει ο Labranche στην ανταπόκρισή του από την Κορυτσά που απεστάλει προς την εφημερίδα του την τρίτη ημέρα της διαμονής τους στην πόλη.[62] Ταξίδεψαν με μουλάρι μέχρι τη Μοσχόπολη, μια απόσταση πέντε ωρών, και πριν φτάσουν στη γεμάτη ελληνικό πολιτισμό και ιστορία, βλαχόφωνη πόλη φωτογράφισαν το γεφύρι του Κοβάση, που

---

[60] Βλ. LABRANCHE 7.11.1913. Η ανταπόκρισή του στάλθηκε τηλεγραφικά από τα Γιάννενα στις 23.10/5.11.1913 και δημοσιεύθηκε στη *Le Temps* την 25.10/7.11.1913.

[61] Βλ. ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ 2012, 304, εικ. 1. Η γέφυρα της Μέρτζανης, στα ελληνοαλβανικά σύνορα, ανατινάχθηκε κατά τον πόλεμο του 1940 μαζί με το τελωνείο που υπήρχε δίπλα της. Ευχαριστούμε τον φίλο κ. Σπύρο Μαντά για τη συζήτηση και επίλυση θεμάτων σχετικών με την τοπογραφία της Βορείου Ηπείρου.

[62] Βλ. LABRANCHE 12.11.1913. Η ανταπόκρισή του στάλθηκε στις 28.10/10.11.1913 από την Κορυτσά τηλεγραφικά, μέσω Μάλτας. Δημοσιεύθηκε στη *Le Temps* την 30.10/12.11.1913.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

φαίνεται ότι είχε επισκευασθεί λίγα χρόνια πριν την επίσκεψή τους,[63] καθώς και τους ναούς του Αγίου Νικολάου και του Ταξιάρχη Μιχαήλ, τους οποίους επισκέφθηκαν. Διανυκτέρευσαν στο μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου Μοσχόπολης.[64]

Επιστρέφοντας προς τα Γιάννενα φαίνεται να διέμειναν στο Λεσκοβίκι, από όπου ο Labranche απέστειλε την τρίτη ανταπόκρισή του, με θέμα την οριοθέτηση των συνόρων της Ηπείρου.[65] Στην ίδια πόλη βρισκόταν και η Διεθνής Οροθετική Επιτροπή η οποία παρέμεινε εκεί για έναν μήνα περίπου, το μισό δηλαδή διάστημα της συνολικής τους επίσκεψης στη Βόρειο Ήπειρο. Οι άκρως φιλελληνικές απόψεις του Γάλλου ανταποκριτή δημοσιεύθηκαν στις 4.11/17.11.1913. Το ταξίδι τους στην Ήπειρο φαίνεται να ολοκληρώνεται τις επόμενες μέρες, καθώς ήθελαν να παρευρεθούν στον επίσημο εορτασμό της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα.

Στην Κρήτη για τον εορτασμό της ένωσης

Την 1.12/14.12.1913 πραγματοποιήθηκε στο φρούριο του Φιρκά, στα Χανιά, η επίσημη τελετή της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα, που είχε τύποις ολοκληρωθεί με την υπογραφή της συνθήκης του Λονδίνου, στις 30.5.1913, και de facto με την υποστολή της σημαίας των μεγάλων δυνάμεων και της Τουρκίας από το φρούριο της Σούδας, στις 14.2.1913, από τους εξεγερμένους Κρήτες. Στον εορτασμό παρευρέθηκαν ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, ο πρωθυπουργός Βενιζέλος και η πολιτική ηγεσία της Κρήτης.

Από τις φωτογραφίες που υπάρχουν στο τέλος του φωτογραφικού λευκώματος των Etienne Labranche και Βλαστού, προκύπτει ότι ο ένας τουλάχιστον εξ αυτών παρευρέθηκε στον εορτασμό της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα. Λέμε *τουλάχιστον ένας εξ αυτών* γιατί δεν έχουμε απεικόνιση του Κώστια Βλαστού σε καμία από τις τριάντα περίπου φωτογραφίες από την Κρήτη, που συμπεριλαμβάνονται στο άλμπουμ, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες

---

[63] Βλ. ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ 2012, 306, εικ. 1. Από τη φωτογραφία προκύπτει ότι η γέφυρα του Κοβάση είχε πριν λίγο χρόνο επισκευαστεί. Η γέφυρα σώζεται μέχρι σήμερα βελτιωμένη από τη μορφή της φωτογραφίας του 1913.

[64] Διορθώνουμε με την παρούσα υποσημείωση τα όσα αναφέρονται σχετικά με τα εικονιζόμενα κτήρια στην έκδοση *Προελαύνοντας για την Απελευθέρωση*. Στην πάνω αριστερά φωτογραφία της σελίδας 309 του λευκώματος απεικονίζεται ο ναός του αρχαγγέλου Μιχαήλ στη Μοσχόπολη και στην κάτω αριστερά φωτογραφία της ίδιας σελίδας το χαγιάτι του ναού του Αγίου Νικολάου, ενώ οι φωτογραφίες της σελίδας 310 είναι από το μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου Μοσχόπολης. Πρβλ. ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ 2012, σελ. 309, 310.

[65] Βλ. LABRANCHE 17.11.1913. Η ανταπόκρισή του στάλθηκε τηλεγραφικά από το Λεσκοβίκι στις 2.11/15.11.1913 και δημοσιεύθηκε στη *Le Temps* την 4.11/17.11.1913.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

φωτογραφίες του. Με τις απεικονίσεις της Κρήτης ολοκληρώνεται η φωτογραφική περιήγηση του δεύτερου άλμπουμ και δεν έχουμε άλλα στοιχεία για τη μετέπειτα πορεία των δύο ανδρών.

Οι φωτογραφίες του Etienne Labranche από την Πρέβεζα

Από τις 210 φωτογραφίες του πρώτου άλμπουμ του Etienne Labranche που αφορούν κυρίως το μέτωπο της Ηπείρου, οι 59 είναι από την πόλη της Πρέβεζας, οι 26 από τον ερειπιώνα της αρχαίας Νικόπολης, οι 27 από την επίσκεψή του στην Καμαρίνα και οι εννιά από το αεροδρόμιο του Μαζώματος στη Νικόπολη.

Μερικές εκ των φωτογραφιών αυτών έχουν ήδη δημοσιευθεί σε διάφορες εκδόσεις, με την άδεια του σημερινού κατόχου των.[66] Στην παρούσα εργασία παρουσιάζουμε λίγες ακόμη φωτογραφίες του Etienne Labranche που τραβήχτηκαν στην Πρέβεζα κατά το πρώτο μισό του Δεκεμβρίου 1912, σύμφωνα με το παλαιό ημερολόγιο, και περιγράφουμε το εικονιζόμενο θέμα.

Ο ενετικός πύργος του ρολογιού σηματοδοτεί το κέντρο της Πρέβεζας από τα τέλη της δεύτερης περιόδου της βενετσιάνικης κυριαρχίας της και είναι το χαρακτηριστικότερο σημείο της αγοράς, που φωτογραφίζεται από πολλούς επισκέπτες της (Εικ. 22). Η νότια όψη του πύργου που μας διέσωσε ο Labranche είναι από τις καθαρότερες και καλύτερες φωτογραφίες της εποχής εκείνης που σώζονται. Ο πύργος δεν φέρει το λεγόμενο από τους ντόπιους «καπέλο» με τις καμπάνες, το οποίο κατασκευάστηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1940, μετά τις ζημιές που υπέστη από σεισμό το παλιό καμπαναριό του ναού το οποίο βρισκόταν στα νοτιοδυτικά του προαυλίου του. Στην κορυφή του πύργου υπήρχε μέχρι τότε μόνο η καμπάνα που κτυπούσε τις ώρες. Ως χρόνος κατασκευής του ενετικού πύργου εθεωρείτο, μέχρι πρότινος, το 1752, λόγω λανθασμένης ανάγνωσης της κτητορικής επιγραφής του, η οποία αναφέρει τη χρονολογία αψϟβ΄ (1792) ως χρόνο ολοκλήρωσής του. Η χρονολογία αυτή είχε διαβαστεί από τους μελετητές ως αψνβ΄ (1752).[67]

---

[66] Ενδεικτικά αναφέρουμε την ειδική έκδοση της *Καθημερινής* σε συνεργασία με την Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών στα 100 χρόνια των Βαλκανικών πολέμων, βλ. ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ 2012· άλλα τεύχη του ανά χείρας περιοδικού από το 2005 μέχρι σήμερα· τα άπαντα του Ηλία Β. Βασιλά, βλ. ΒΑΣΙΛΑΣ 2012· την κοινή έκδοση του ποιητή Μάνου Ελευθερίου και του κ. Χάρη Γιακουμή, βλ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ & ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ 2008, 3, 110-113, 128-129, 238-243, 333· και ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2005, όπου πρωτοδημοσιεύθηκαν φωτογραφίες του Labranche.

[67] Με την τοποθέτηση της ενημερωτικής πινακίδας στη βάση του ενετικού πύργου από τον Πολιτιστικό Σύλλογο «Πρέβεζα», το 2011, διορθώθηκε –με την επιμονή του γράφοντος– η λανθασμένη ανάγνωση (1752) της χρονολογίας που μνημονεύεται στην κτητορική επιγραφή και αναφέρεται, πλέον, η ορθή χρονολογία (1792).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ



ΕΙΚΟΝΑ 22:
Ο ενετικός πύργος του ρολογιού της Πρέβεζας που κτίστηκε το 1792. Λεπτομέρεια φωτογραφίας Etienne Labranche (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F2285)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 23: *Το μητροπολιτικό μέγαρο της Πρέβεζας με τη σοφίτα στη στέγη του. Λεπτομέρεια φωτογραφίας Etienne Labranche (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις Γ2274)*

Το μητροπολιτικό μέγαρο της Πρέβεζας, κτίστηκε λίγα χρόνια μετά τη δημιουργία της νέας μητρόπολης Νικοπόλεως και Πρεβέζης. Λόγω του μεγέθους του, του ύψους του και των χαμηλότερων σπιτιών που υπήρχαν στα ανατολικά του, ήταν ορατό από τα πλοία που εισέπλεαν στο λιμάνι. Έτσι, φωτογραφήθηκε και από τον Labranche (Εικ. 23). Στη στέγη του είχε σοφίτα που το καθιστά ευκολότερα αναγνωρίσιμο στις φωτογραφίες της εποχής. Το κτήριο βομβαρδίστηκε, τον Ιανουάριο του 1941, από την αγγλική αεροπορία και επισκευάστηκε είκοσι περίπου χρόνια αργότερα. Από το 1965 χρησιμοποιείται ξανά ως κατοικία του εκάστοτε μητροπολίτου Νικοπόλεως και Πρεβέζης.[68]

Το Εσκή τζαμί (παλαιό τέμενος), έστεκε στη θέση του σημερινού κτηρίου των προσκόπων, απέναντι από το Πολιτιστικό Κέντρο του Δήμου Πρέβεζας (Εικ. 24). Κτίστηκε στα πρώτα χρόνια της δεύτερης κυριαρχίας της Πρέβεζας από τον Αλή πασά (1806-1820), στη θέση του ορθόδοξου ναού του Αγίου Αντρέα, εντός του περιτειχισμένου, τότε, χώρου, ανατολικά του ομώνυμου κάστρου. Το κτήριο χρησιμοποιήθηκε ως αρχαιολογικό μουσείο από το 1924 μέχρι τις αρχές του 1941, όταν βομβαρδίστηκε.[69] Κατεδαφίστηκε περί το 1950 και στη θέση του κτίστηκε το κτήριο της λέσχης των προσκόπων, το οποίο εγκαινιάστηκε στις 20.2.1957.

---

[68] Βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2005, 60.

[69] Πρβλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ, στον παρόντα τόμο, 363-364.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 24: *Το παλιό τζαμί της Πρέβεζας από τα νότια-νοτιοδυτικά. Φωτογραφία Etienne Labranche (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F2289)*

Το σπίτι του καπετάνιου Γιώργου Ποταμιάνου ή Κλαουδάτου, από τα καλύτερα και μεγαλύτερα σπίτια της παραλίας της Πρέβεζας, βρισκόταν στη βορειοδυτική γωνία της συμβολής των σημερινών οδών Ελευθερίου Βενιζέλου και Κώστα Καρυωτάκη. Η είσοδος ήταν από τη νότια όψη του και είχε μεγάλη χαρακτηριστική σοφίτα. Είχε τρία μικρά μπαλκόνια στην ανατολική όψη του και ένα μεγάλο στη νότια (Εικ. 16). Σε αυτό φιλοξενούνταν συχνά προσωπικότητες που επισκέπτονταν την Πρέβεζα. Στη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού πολέμου ήταν το κατάλυμα μελών της βασιλικής οικογένειας που περνούσαν από την πόλη. Κάτω από το σπίτι του Ποταμιάνου διανέμονταν τα συσσίτια που προετοίμαζαν τα μέλη του Πανελλήνιου Συλλόγου Γυναικών για τους πρόσφυγες του πολέμου,[70] διαδικασία που φωτογράφισε και ο Labranche στη διάρκεια της παραμονής του στην Πρέβεζα (Εικ. 25). Η οδός στη νότια πλευρά της οικίας Ποταμιάνου ονομάστηκε «Πριγκηπίσσης Μαρίας»,

[70] Βλ. ΠΑΣΧΟΥ, στον παρόντα τόμο, εικ. 4 και 8.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 25: *Χωρικές, πρόσφυγες του πολέμου, περιμένουν τη διανομή συσσιτίου δίπλα από την οικία καπετάν Γιώργη Ποταμιάνου στην Πρέβεζα. Φωτογραφία Etienne Labranche (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F2299)*

προς τιμήν της πριγκίπισσας που υποστήριζε υλικά τα συσσίτια αυτά. Η οδός μετονομάστηκε, στη δεκαετία του 1990, σε Κώστα Καρυωτάκη.

Ένα άλλο εντυπωσιακό σπίτι, στο νότιο τμήμα της παραλίας της Πρέβεζας, ήταν η τριώροφη οικία του γιατρού Λάζαρου, η οποία έστεκε στη βορειοδυτική γωνία της συμβολής των σημερινών οδών Ελευθερίου Βενιζέλου και Μουσσών. Το σπίτι βομβαρδίστηκε κατά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο σε βαθμό που δεν ήταν εφικτή η ανοικοδόμησή του. Λόγω της θέσης του, το κτήριο φωτογραφήθηκε αρκετά μέχρι τον βομβαρδισμό του. Η γωνία από την οποία το φωτογράφισε ο Labranche είναι εξαιρετικά αποκαλυπτική των στοιχείων της νότιας όψης του (Εικ. 26).

Η ολιγόωρη επίσκεψη της βασίλισσας Όλγας στην Πρέβεζα, την 28.2.1913, μία εβδομάδα μετά την πτώση των Ιωαννίνων στα χέρια του Ελληνικού Στρατού, απαθανατίστηκε από τον Etienne Labranche, όταν αυτή περνούσε έξω από τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Χαραλάμπους (Εικ. 27) πηγαίνοντας προς το παλαιό διοικητήριο για να χαιρετήσει τους εκεί τραυματίες πολέμου. Το ισόγειο του διοικητηρίου είχε, τότε, μετατραπεί σε πρόχειρο στρατιωτικό νοσοκομείο.

Διάφορα σημεία της κεντρικής οδού της Πρέβεζας –της *Αγοράς*, όπως συνηθίζεται να αποκαλείται– κέντρισαν το ενδιαφέρον του Labranche και τα φωτογράφισε. Επιλέγουμε μόνο δύο και τα παρουσιάσουμε στον περιορισμένο χώρο του παρόντος άρθρου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 26: *Νότια όψη της τριώροφης οικίας του γιατρού Λάζαρου στην Πρέβεζα. Λεπτομέρεια φωτογραφίας E. Labranche (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F2275)*



ΕΙΚΟΝΑ 27: *Η βασίλισσα Όλγα έξω από τον ναό του Αγίου Χαραλάμπους. Φωτογραφία Etienne Labranche (ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ 2012, 244-245)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο νεαρός οδηγός ενός ψηλού ιππήλατου κάρου, πάνω στο οποίο στέκει ένας Έλληνας εύζωνας, φαίνεται να ανταποκρίθηκε στο αίτημα του Labranche να τον φωτογραφίσει (Εικ. 28). Έτσι, τουλάχιστον, υποδεικνύουν το μειδίαμα του μικρού Πρεβεζάνου και το καμάρι του όρθιου εύζωνα. Το κάρο βρίσκεται μπροστά από το κτήριο όπου σήμερα είναι η Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας, στη βορειοδυτική γωνία της συμβολής των σημερινών οδών Εθνικής Αντιστάσεως και Θεοφάνους. Στο βάθος διακρίνεται το σπίτι του Δημητρίου Σκέφερη –το δεύτερο τριώροφο με τη σοφίτα– το οποίο ήταν για χρόνια το ρωσικό προξενείο στην Πρέβεζα (Εικ. 10).

Δύο Τούρκοι αξιωματούχοι, πιθανότατα αιχμάλωτοι, περπατούν κατηφείς στην κεντρική αγορά της Πρέβεζας, στο ύψος της συμβολής των σημερινών οδών Εθνικής Αντιστάσεως και Βασιλείου Μπάλκου (Εικ. 29).

Τρεις καλοντυμένες Πρεβεζάνες κυρίες, που κάθονταν σε καφενείο στην περιοχή του ανθόκηπου, πριν τη Βρυσούλα, φωτογραφήθηκαν από τον Γάλλο ανταποκριτή, ίσως μια γιορτινή μέρα, που να δικαιολογεί το ντύσιμό τους και την έξοδο τους στην πόλη με το μικρό παιδί (Εικ. 30). Η φωτογραφία τραβήχτηκε στις τελευταίες μέρες του Νοεμβρίου 1912, σύμφωνα με το παλαιό ημερολόγιο.

Αποκαλυπτικές είναι δύο φωτογραφίες στην περιοχή του Φόρου, στην είσοδο της Πρέβεζας. Η πρώτη (Εικ. 31) απεικονίζει το κτήριο του Φόρου, μέσα από το οποίο περνούσαν



ΕΙΚΟΝΑ 28: *Ιππήλατο κάρο στην κεντρική οδό της Πρέβεζας. Φωτογραφία Etienne Labranche (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις Γ2286)*



ΕΙΚΟΝΑ 29: *Οθωμανοί αξιωματούχοι στην κεντρική οδό της Πρέβεζας. Φωτογραφία Etienne Labranche (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις Γ2283)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 30: *Πρεβεζάνες στο προαύλιο καφενείου στην περιοχή του ανθόκηπου. Φωτογραφία Etienne Labranche (Πδρυμα Ακτία Νικόπολις F2294)*

όλοι οι επισκέπτες στην πόλη και πλήρωναν τον σχετικό φόρο. Πάνω από την κεντρική πύλη εισόδου της Πρέβεζας –της Μεσαίας πύλης ή της Μεσιανής πύλης, όπως αποκαλούταν– υπήρχε χώρος διαμονής της φρουράς της. Προς βορράν του κτηρίου αυτού ήταν η ομώνυμη γέφυρα, πάνω από την περιφερειακή τάφρο της πόλης. Η δεύτερη (Εικ. 32) απεικονίζει την τάφρο (ντάπια) της Πρέβεζας στα δυτικά της κεντρικής πύλης του Φόρου. Σωζόταν τότε η λίθινη προστατευτική επένδυση της τάφρου, η οποία αργότερα χρησιμοποιήθηκε από τους Πρεβεζάνους ως πηγή οικοδομικού υλικού.

Ολοκληρώνουμε την εικονική περιήγηση στην περιοχή της Πρέβεζας με τη σπάνια φωτογράφιση της εσωτερικής αυλής του μοναστηριού του Αγίου Δημητρίου Ζαλόγγου (Εικ. 33). Ο Labranche επισκέφθηκε το μοναστήρι στις 15.12.1912, σύμφωνα με το παλαιό ημερολόγιο, στη διάρκεια διήμερης επίσκεψής του στην Καμαρίνα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 31: *Νότια όψη της κεντρικής πύλης (Φόρος) της Πρέβεζας. Λεπτομέρεια φωτογραφίας E. Labranche (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F2301)*

Τα δύο φωτογραφικά άλμπουμ των Etienne Labranche και Κώστια Βλαστού

Ο Etienne Labranche, μετά την επάνοδό του στη Γαλλία, δημιούργησε ένα φωτογραφικό άλμπουμ με φωτογραφίες που ο ίδιος είχε τραβήξει στη διάρκεια των πρώτων δύο μηνών παραμονής του στην εμπόλεμη ζώνη της Ελλάδας. Ένα δεύτερο άλμπουμ δημιουργήθηκε –πιστεύουμε από κοινού από τον Etienne Labranche και Κώστια Βλαστό– με φωτογραφίες που καλύπτουν τη χρονική περίοδο από Ιανουαρίου έως και Δεκεμβρίου 1913. Οι τύχες των δύο αυτών άλμπουμ ήταν διαφορετικές· το πρώτο παρέμεινε στη Γαλλία μέχρι και το 2004, ενώ το δεύτερο κατέληξε, άγνωστο πώς, στην Αγγλία. Κατά ευτυχή συγκυρία τα δύο άλμπουμ πουλήθηκαν αυτούσια και οι σημερινοί τους ιδιοκτήτες είναι δύο πολιτιστικά ιδρύματα της χώρας μας· το Ίδρυμα *Ακτία Νικόπολις* στην Πρέβεζα και το Μουσείο Φωτογραφίας «Χρήστος Καλεμκερής» του Δήμου Καλαμαριάς. Ακολουθεί λεπτομερής περιγραφή των δύο αυτών φωτογραφικών άλμπουμ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 32: *Όψη προς τα βορειοδυτικά της Αλησιάτικης τάφρου της Πρέβεζας. Κάτω από τη μικρή γέφυρα ήταν η κοίτη του ποταμού Καρυδά. Φωτογραφία Etienne Labranche (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F2302)*

Το πρώτο φωτογραφικό άλμπουμ του Etienne Labranche

Το φωτογραφικό άλμπουμ (Εικ. 34) έχει σχήμα ορθογώνιου παραλληλόγραμμου και διαστάσεις: ύψος 32,5 εκ., πλάτος 45,5 εκ. και πάχος 5,5 εκ. Το εξώφυλλό του είναι κατασκευασμένο από σκληρό χαρτόνι πάχους 4,5 χιλ. επενδεδυμένο με ύφασμα σκούρου πράσινου χρώματος και ενισχυμένο στις γωνίες και τη ράχη με δέρμα μαύρου χρώματος. Δεν υπάρχει κανένα κείμενο, έντυπο ή μη, πάνω στα εξώφυλλα ή τη ράχη του άλμπουμ, που να μαρτυρεί το περιεχόμενο ή τον ιδιοκτήτη του. Περιέχει 27 χαρτονένια φύλλα, καφέ χρώματος, πάχους 0,8 χιλ. το καθένα, τα οποία είναι στην αριστερή τους άκρη ενισχυμένα με ύφασμα του ίδιου χρώματος, ώστε να μπορούν να ανοίγουν εύκολα χωρίς να φθείρονται. Τα χαρτονένια φύλλα έχουν διαστάσεις: ύψος 30,8 εκ. και πλάτος 43,4 εκ. Δύο επιπλέον χαρτονένια φύλλα των ίδιων διαστάσεων, αλλά υπόλευκου χρώματος, χρησιμεύουν ως προστατευτικά φύλλα (εμπροσθόφυλλο και οπισθόφυλλο). Η εξωτερική πλευρά των προστατευτικών αυτών χαρτονένιων φύλλων φέρουν έντυπο πολύχρωμο διάκοσμο που προσομοιάζει με μαρμάρινη επιφάνεια.

Το άλμπουμ είναι προϊόν της γνωστής γαλλικής εταιρείας των αδελφών Dercpas με έδρα το Παρίσι, που κατασκεύαζε, μεταξύ άλλων, φωτογραφικά άλμπουμ καλής ποιότητας στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα. Στο



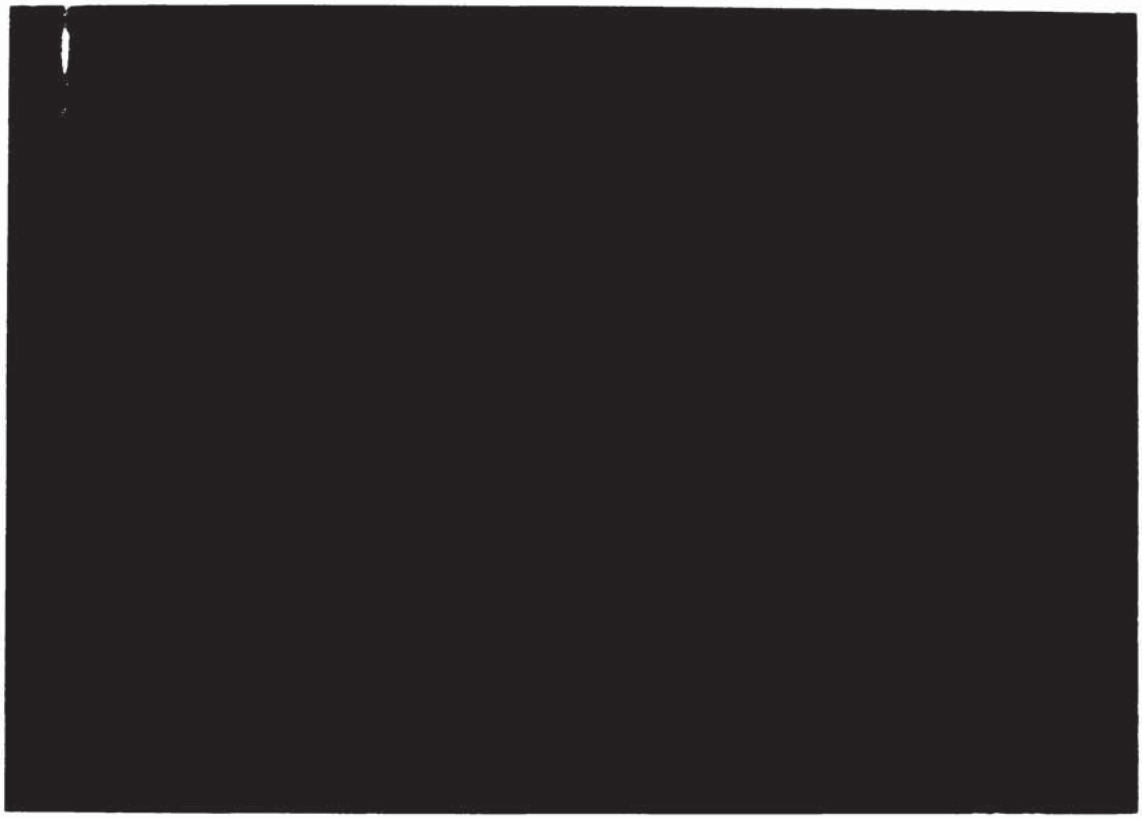
ΕΙΚΟΝΑ 33: *Η εσωτερική αυλή της μονής Αγίου Δημητρίου Ζαλόγγου. Φωτογραφία Etienne Labranche (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις F2392)*

εσωτερικό της ράχης του άλμπουμ υπάρχει έντυπη σφραγίδα χρυσού χρώματος με τα χαρακτηριστικά της εταιρείας Derepas Frères, Paris και την επισήμανση ότι το προϊόν φέρει σήμα κατατεθέν. Το κείμενο έχει ως εξής: MARQUE DE FABRIQUE, D.F., PARIS, DÉPOSÉE. Το σήμα διακοσμείται με μία μέλισσα πάνω από τα αρχικά των αδελφών Derepas και δύο άλλα έντομα, ένα στα δεξιά και ένα στα αριστερά των αρχικών D.F. (Εικ. 35). Ο μηχανισμός με τον οποίον ασφαλίζουν τα φύλλα του άλμπουμ στη ράχη του, φέρει σήμα πατέντας ως εξής: BREVETE S.G.D.G., το οποίο μπορούμε ελεύθερα να μεταφράσουμε ως: υπάρχει Γαλλική πατέντα, χωρίς την εγγύηση της κυβέρνησης για τη μοναδικότητα της εφεύρεσης (*Brevete san garantie du gouvernment*).

Πάνω σε κάθε όψη των 26 πρώτων χαρτονένιων φύλλων του άλμπουμ είναι επικολλημένες, με επιμέλεια, τέσσερες φωτογραφίες, διαστάσεων 8,8 εκ. επί 14,2 εκ., περίπου, η κάθε μία. Στο τελευταίο φύλλο του υπάρχουν μόνο δύο φωτογραφίες. Έτσι, ο συνολικός αριθμός των φωτογραφιών που υπάρχουν στο άλμπουμ ανέρχεται σε 210. Δεν υπάρχουν λεζάντες ή άλλα στοιχεία που να ταυτίζουν τον τόπο ή τα εικονιζόμενα πρόσωπα των φωτογραφιών.[71]

[71] Η ταύτιση αυτή, όπου ήταν εφικτή, έγινε από τον γράφοντα, ο οποίος έχει πολύ καλή γνώση

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 34: *Το πρώτο φωτογραφικό άλμπουμ του Etienne Labranche από τη συλλογή του Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, Πρέβεζα (Φωτογραφία Νίκου Δ. Καράμπελα)*

Οι φωτογραφίες παρουσιάζονται στο άλμπουμ με χρονολογική σειρά. Ξεκινούν με την άφιξη του Labranche στον Πειραιά στα τέλη Οκτωβρίου (σύμφωνα με το νέο ημερολόγιο) και τελειώνουν με την επίσκεψη της πριγκίπισσας Μαρίας Βοναπάρτη στη Φιλιππιάδα την τελευταία ημέρα του Δεκεμβρίου 1912 (σύμφωνα με το νέο ημερολόγιο). Καλύπτουν, δηλαδή, τις δύο χρονικές ενότητες με τίτλο: *Στο μέτωπο της Μακεδονίας* και *Με τους αεροπόρους στην Ήπειρο*, όπως αυτές περιγράφηκαν παραπάνω.

Ανάμεσα στα χαρτονένια φύλλα του άλμπουμ, υπάρχουν οκτώ, μικρότερα σε μέγεθος και πάχος, εύκαμπτα χαρτόνια του ιδίου καφέ χρώματος. Έχουν διαστάσεις: ύψος 31,2 εκ., πλάτος 25,85 εκ. Ο σκοπός τους ήταν, συνήθως, να διαχωρίσουν ενότητες φωτογραφιών ή να γράφονται επ' αυτών διάφορα κείμενα. Στην περίπτωση του άλμπουμ του Etienne Labranche τα ενδιάμεσα αυτά φύλλα χρησιμοποιήθηκαν για να επικολληθούν πάνω τους αποκόμματα των εφημερίδων στις οποίες δημοσιεύθηκαν οι ανταποκρίσεις του. Πάνω στα

της τοπογραφίας της Ηπείρου και εξοικείωση με αρκετά πρόσωπα που απεικονίζονται σε φωτογραφίες του Α΄ Βαλκανικού πολέμου στην Ήπειρο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

περισσότερα αποκόμματα υπάρχουν σύντομες χειρόγραφες σημειώσεις, προφανώς του ίδιου του Labranche, με την ημερομηνία δημοσίευσης της ανταπόκρισής του. Αυτές οι χειρόγραφες σημειώσεις, γραμμένες είτε με μολύβι ή με μελάνι της εποχής, μας βοήθησαν να ταυτίσουμε τον συντάκτη των πολεμικών ανταποκρίσεων και τον αυτονόητο δημιουργό του άλμπουμ, καθώς και την εφημερίδα από την οποία προέρχονταν τα αποκόμματα. Όλα τα έντυπα αποκόμματα, πλην ενός, φέρουν το όνομα του Etienne Labranche στο τέλος του δημοσιεύματος. Πρόκειται για τις δημοσιεύσεις των 2.11, 12.11, 14.11, 2.12, 11.12, 12.12, 18.12, 20.12.1912 και 5.1.1913, δηλαδή, όλες σχεδόν τις ανταποκρίσεις που απέστειλε ο Γάλλος δημοσιογράφος στην εφημερίδα *Le Temps* από την άφιξή του στην Ελλάδα μέχρι και το τέλος του ημερολογιακού έτους 1912, σύμφωνα με το νέο ημερολόγιο.[72] Το απόκομμα της 2-3.1.1913, το οποίο συμπεριλαμβάνεται στο άλμπουμ του Labranche, φέρει την υπογραφή *X* στο τέλος του δημοσιεύματος. Θεωρήσαμε, λοιπόν, ότι το συγκεκριμένο άρθρο έχει συνταχθεί από τον ίδιο.[73]



ΕΙΚΟΝΑ 35: *Το χρυσότυπο σήμα της εταιρείας Derepas Frères από το φωτογραφικό άλμπουμ*

Το φωτογραφικό άλμπουμ είχε εντοπιστεί στο Παρίσι από τον κ. Χάρη Γιακουμή, συλλέκτη φωτογραφιών και εκδότη βιβλίων φωτογραφικού, κυρίως, ενδιαφέροντος. Ο κ. Γιακουμής μάς ενημέρωσε για την ύπαρξή του, το καλοκαίρι του 2004. Αφορμή για την επικοινωνία αυτήν υπήρξε η επετειακή έκδοση του λευκώματος με τίτλο: *Α΄ Βαλκανικός πόλεμος (1912-1913). Η απελευθέρωση της Ηπείρου*, που πραγματοποιήθηκε από το Ίδρυμα *Ακτία Νικόπολις* με τη συμπλήρωση 90 χρόνων από την απελευθέρωση της Ηπείρου και την ενσωμάτωσή της στο Ελληνικό Κράτος.[74] Το άλμπουμ με τις φωτογραφίες του Etienne Labranche περιήλθε, στα τέλη του 2004, στο Ίδρυμα *Ακτία Νικόπολις*, όπου και φυλάσσεται μέχρι σήμερα.

---

[72] Πρβλ. LABRANCHE 2.11.1912· 12.11.1912· 14.11.1912· 2.12.1912· 11.12.1912· 12.12.1912· 18.12.1912· 20.12.1912· 5.1.1913.

[73] Βλ. LABRANCHE 3.1.1913. Σημειώνουμε ότι και *άλλα άρθρα* της εφημερίδας *Le Temps* της εποχής εκείνης φέρουν την υπογραφή *X*.

[74] Βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2002.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το δεύτερο φωτογραφικό άλμπουμ των Etienne Labranche και Kostia

Το φωτογραφικό άλμπουμ (Εικ. 36) έχει σχήμα ορθογώνιου παραλληλόγραμμου και διαστάσεις: ύψος 32 εκ., πλάτος 46 εκ. και πάχος 8 εκ. στη ράχη του. Το εξώφυλλό του είναι κατασκευασμένο από σκληρό χαρτόνι επενδεδυμένο με ύφασμα ανοιχτού μπλε χρώματος και ενισχυμένο στις γωνίες και τη ράχη με δέρμα μπλε χρώματος. Στο κέντρο περίπου της όψης του άλμπουμ υπάρχει εγχάρακτος τίτλος, με γράμματα χρυσού χρώματος σε μία γραμμή: *La flotte grecqe ΄A 1912-13*. Στην κάτω δεξιά γωνία του εξωφύλλου υπάρχει εγχάρακτος κεφαλαιογράμματος υπότιτλος με μικρότερα γράμματα του ίδιου χρώματος σε τρεις γραμμές: REPORTERS | ETIENNE LABRANCHE | KOSTIA.

Το φωτογραφικό άλμπουμ των Etienne Labranche και Kostia συγκαταλέγεται στις συλλογές του Μουσείου Φωτογραφίας «Χρήστος Καλεμκερής» του Δήμου Καλαμαριάς στη Θεσσαλονίκη και έχει σχεδόν στο σύνολό του εκδοθεί, το 2012, στην επετειακή έκδοση του ίδιου φορέα με τίτλο *Προελαύνοντας για τη Θεσσαλονίκη*.[75] Με ιδιαίτερη χαρά διατρέξαμε το περιεχόμενο του εν λόγω άλμπουμ σε επίσκεψή μας στο μουσείο, τον Δεκέμβριο του 2012. Ο ιδρυτής και πρόεδρος του μουσείου κ. Χρήστος Καλεμκερής μας παρουσίασε το άλμπουμ και μας ενημέρωσε για το περιεχόμενο και την προέλευσή του. Σύμφωνα με τα λεγόμενά του, το άλμπουμ βρισκόταν στην Αγγλία και αποκτήθηκε από τον ίδιο στα τέλη, περίπου, της δεκαετίας του 1990.

Μια πιο προσεκτική ανάγνωση του τίτλου του άλμπουμ, μας οδηγεί στη διαπίστωση ότι ο γαλλικός τίτλος είναι ανορθόγραφος, γεγονός που επιβεβαιώνει, νομίζουμε, ότι το συγκεκριμένο άλμπουμ, ή μάλλον το εξώφυλλό του, δημιουργήθηκε εκτός Γαλλίας, ή από μη γαλλομαθή. Ο σωστός τίτλος στα γαλλικά θα ήταν *La flotte grecque à 1912-13*. Κατά την άποψή μας, η έλλειψη του γαλλικού τονισμένου γράμματος à από τις γραμματοσειρές του χρυσωτή, δημιουργού του εγχάρακτου τίτλου του εξωφύλλου και η χρήση του κεφαλαίου Α αντί αυτού, καθώς και η λανθασμένη εκφορά της γαλλικής λέξης *grecque*, μας επιβεβαιώνει ότι ο συγκεκριμένος δημιουργός δεν ήταν γαλλομαθής. Επιπλέον, η χρήση της αγγλικής λέξης *reporters* στον υπότιτλο του εξωφύλλου και όχι της αντίστοιχης γαλλικής *correspondant* μας υποδεικνύει την αγγλική προέλευση του δημιουργού του δεύτερου άλμπουμ, ή μάλλον του εξωφύλλου του. Κατά πόσο το εξώφυλλο αυτό είναι αρχικό ή μεταγενέστερο, δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε χωρίς επισταμένη μελέτη του εν λόγω φωτογραφικού λευκώματος. Πιστεύουμε, όμως, ότι είναι μεταγενέστερο της δημιουργίας του αρχικού άλμπουμ, ίσως, στην προσπάθεια συνένωσης δύο φωτογραφικών άλμπουμ σε ένα, με περισσότερες σελίδες.

[75] Βλ. Χεκιμογλου 2012, όπου παρουσιάζονται οι 285 από τις 299 φωτογραφίες του δεύτερου φωτογραφικού άλμπουμ των Etienne Labranche και Kostia.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 36: *Το δεύτερο φωτογραφικό άλμπουμ των Labranche και Κώστια από τη συλλογή του Μουσείου Φωτογραφίας «Χρήστος Καλεμκερής» (Φωτογραφία Νίκου Δ. Καράμπελα)*

Το άλμπουμ περιέχει 38 χαρτονένια φύλλα, καφέ χρώματος, ακριβώς ιδίων διαστάσεων και χαρακτηριστικών με αυτά που περιέχονται στο πρώτο άλμπουμ. Πάνω σε κάθε όψη των 37 πρώτων χαρτονένιων φύλλων είναι επικολλημένες τέσσερις φωτογραφίες, ίδιας ποιότητας και διαστάσεων με αυτές του πρώτου άλμπουμ,[76] ενώ στο τελευταίο φύλλο του υπάρχουν μόνο τρεις φωτογραφίες. Έτσι, ο συνολικός αριθμός των φωτογραφιών που υπάρχουν στο δεύτερο άλμπουμ είναι 299.[77] Όπως και στην περίπτωση του πρώτου άλμπουμ, δεν υπάρχουν λεζάντες ή άλλα στοιχεία που να ταυτίζουν τον τόπο ή τα εικονιζόμενα πρόσωπα των φωτογραφιών.

Ανάμεσα στα χαρτονένια φύλλα του άλμπουμ υπάρχουν δεκαέξι εύκαμπτα λεπτότερα χαρτόνια του ιδίου καφέ χρώματος και ιδίων διαστάσεων. Στα δεκα-

[76] Εξαίρεση αποτελούν δύο φωτογραφίες οι οποίες είναι μικρότερες στο πλάτος. Η πρώτη είναι 11,1 εκ. και η δεύτερη 12,3 εκ.

[77] Δεν γνωρίζουμε γιατί ο επιμελητής της έκδοσης *Προελαύνοντας για την Απελευθέρωση* αναφέρει στην εισαγωγή του τόμου ότι οι φωτογραφίες είναι περίπου 400, βλ. ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ 2012, 14.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τέσσερα από αυτά είναι επικολλημένα αποκόμματα από τις ανταποκρίσεις των Etienne Labranche και Kostia. Πρόκειται, κατά το πλείστον, για δημοσιεύσεις τους στην εφημερίδα *Le Temps*.[78] Στα άλλα δύο φύλλα, είναι τοποθετημένα ένα απόκομμα του εράνου υπέρ της ναυαρχίδας *Βασιλεύς Κωνσταντίνος*, τέσσερα καρτ ποστάλ της εποχής, μία φωτογραφία του διοικητή της Λήμνου Ιπποκράτη Καραβία και αποτύπωμα της σφραγίδας της Διοίκησης Λήμνου.

Από τη μελέτη των δύο φωτογραφικών άλμπουμ συμπεραίνουμε ότι όλες οι φωτογραφίες που περιλαμβάνονται σε αυτά τυπώθηκαν την ίδια εποχή, σε ίδιο φωτογραφικό χαρτί και τολμούμε να πούμε στο ίδιο εργαστήριο. Πιστεύουμε ότι τα άλμπουμ ήταν αρχικά τρία. Το πρώτο παρέμεινε στην αρχική του μορφή, ενώ τα άλλα δύο συνενώθηκαν, αργότερα, ώστε να αποτελέσουν ένα ενιαίο σύνολο στο οποίο προστέθηκε το καλλιτεχνικό δερμάτινο εξώφυλλο με τον τίτλο που περιγράψαμε παραπάνω. Τα δύο άλμπουμ, στη μορφή που σώζονται σήμερα, αποτελούν ένα ενιαίο σύνολο φωτογραφιών και ανταποκρίσεων των αδελφών Στέφανου και Κωνσταντίνου Βλαστού, του μεν πρώτου εμφανιζόμενου στην παρισινή εφημερίδα *Le Temps* με το ψευδώνυμο Etienne Labranche, του δε δεύτερου με το όνομα Kostia. Είναι ευτυχές το γεγονός ότι αυτό το φωτογραφικό σύνολο κατέληξε στην Ελλάδα και φυλάσσεται σε δύο ξεχωριστά πολιτιστικά ιδρύματα, όπου μπορεί να μελετηθεί περαιτέρω.

[78] Βλ. LABRANCHE 18.1.1913· 20.1.1913· 7.3.1913· 16.3.1913· 23.3.1913· 4.4.1913· 7.11.1913· 12.11.1913· 17.11.1913· VLASTOS 24.3.1913. Πέραν των παραπάνω δημοσιευμάτων της *Le Temps*, υπάρχει και ένα απόκομμα ανταπόκρισης σε άλλη γαλλική εφημερίδα της εποχής. Η ανταπόκριση προέρχεται από το ιταλικό πρακτορείο Stefani, με τίτλο «Les frontières de l'Albanie», και αντικρούει τα όσα δημοσιεύουν οι *Le Temps* και *L'Echo de Paris* σχετικά με την οριοθέτηση Ελλάδος και Αλβανίας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βιβλιογραφία

ΒΑΣΙΛΑΣ Ηλίας Β., 2012, *Άπαντα*, Πρέβεζα.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Μάνος & ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ Χάρης, 2008, *Βλέμματα από την Ελλάδα. Από το Άλφα έως το Ωμέγα και από τον 19ο στον 20ό αιώνα*, Αθήνα – Paris

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ, 1873, *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος*, τ. ς΄ (1871-72), Κωνσταντινούπολη

ΖΑΡΙΦΗΣ Γεώργιος Λ., 2002, *Οι αναμνήσεις μου. Ένας κόσμος που έφυγε. Κωνσταντινούπολη 1800-1920*, Αθήνα.

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Νίκος Δ. (Επιμ.), 2002, *Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος (1912-1913). Η απελευθέρωση της Ηπείρου. Φωτογραφικό λεύκωμα*, Πρέβεζα

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Νίκος Δ., 2005, Ο Ιταλός πολιτικός Francesco Guicciardini στην Πρέβεζα και τη γύρω περιοχή, *Ηπειρωτών Κοινόν* 1, 59-92

ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ευάνθης, 2012, *Ώρες Ελευθερίας. Βαλκανικοί πόλεμοι 100 χρόνια*, τχ. 1: *Από τη Μελούνα στη Θεσσαλονίκη*· τχ. 2: *Το μέτωπο της Ηπείρου*· τχ. 3: *Η σύγκρουση με τη Βουλγαρία*, Αθήνα

ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ Ευάγγελος, 2012, *Προελαύνοντας για την Απελευθέρωση. Ανέκδοτες φωτογραφίες και μαρτυρίες ξένων πολεμικών ανταποκριτών από τη νικηφόρο δράση του ελληνικού στρατού και στόλου στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο (1912-13)*, Θεσσαλονίκη

ARGENTI Philip P., 1955, *Libro d'oro de la noblesse de Chio*, vol. I-II, London

BRODIN E., 1912, L'aviation française en Grèce, *L'Aéro*, Paris, No. 678, 11.12.1912, 1

GOURSAT Georges, χ.χ. [1923 c.], *Le nouveau monde, 2me Serie*, Paris

LABRANCHE Etienne, 2.11.1912, L'effort grec, *Le Temps*, Paris, φ. 18749, 2.11.1912, 2

LABRANCHE Etienne, 12.11.1912, Vers la plus grande Grèce, *Le Temps*, Paris, φ. 18759, 12.11.1912, 2

LABRANCHE Etienne, 14.11.1912, Vers Salonique, *Le Temps*, Paris, φ. 18761, 14.11.1912, 2

[LABRANCHE Etienne], 22.11.1912, Le soldat turc et le soldat grec, *Le Temps*, Paris, φ. 18769, 22.11.1912, 2

LABRANCHE Etienne, 2.12.1912, Les chefs de l'armée grecque, *Le Temps*, Paris, φ. 18779, 2.12.1912, 2

LABRANCHE Etienne, 11.12.1912, Le débat sur Salonique, *Le Temps*, Paris, φ. 18788, 11.12.1912, 2

LABRANCHE Etienne, 12.12.1912, Le débat gréco-bulgare. Un témoignage turc, *Le Temps*, Paris, φ. 18789, 12.12.1912, 2

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

LABRANCHE Etienne, 18.12.1912, La question albanaise. Une reunion consulaire, *Le Temps*, Paris, φ. 18795, 18.12.1912, 2
LABRANCHE Etienne, 20.12.1912, Un engagement entre Grecs et Turcs, *Le Temps*, Paris, φ. 18797, 20.12.1912, 8
[LABRANCHE Etienne], 3.1.1913, Devant Janina, *Le Temps*, Paris, φ. 18810, 2-3.1.1913, 2
LABRANCHE Etienne, 5.1.1913, La résistance de Janina. La question albanaise, *Le Temps*, Paris, φ. 18812, 5.1.1913, 2
LABRANCHE Etienne, 18.1.1913, Les aspirations des îles grecques, *Le Temps*, Paris, φ. 18825, 18.1.1913, 2
LABRANCHE Etienne, 20.1.1913, Une victoire de la flotte grecque, *Le Temps*, Paris, φ. 18827, 20.1.1913, 3
LABRANCHE Etienne, 8.2.1913, Une reconnaissance aérienne des Grecs, *Le Temps*, Paris, φ. 18846, 8.2.1913, 2
LABRANCHE Etienne, 7.3.1913, La prise de Janina, *Le Temps*, Paris, φ. 18873, 7.3.1913, 2
LABRANCHE Etienne, 9.3.1913, La prise de Janina, Déclarations du général Eydoux, *Le Temps*, Paris, φ. 18875, 9.3.1913, 2
LABRANCHE Etienne, 16.3.1913, A Janina, *Le Temps*, Paris, φ. 18882, 16.3.1913, 2
LABRANCHE Etienne, 20.3.1913, Autour de Janina, *Le Temps*, Paris, φ. 18886, 20.3.1913, 2
LABRANCHE Etienne, 23.3.1913, Argyrocastro, *Le Temps*, Paris, φ. 18889, 23.3.1913, 2
LABRANCHE Etienne, 29.3.1913, L'hellénisme en Epire, *Le Temps*, Paris, φ. 18895, 29.3.1913, 2
LABRANCHE Etienne, 4.4.1913, Les funérailles du roi Georges de Grèce, *Le Temps*, Paris, φ. 18901, 4.4.1913, 2
LABRANCHE Etienne, 7.11.1913, En Epire contestée, *Le Temps*, Paris, φ. 19118, 7.11.1913, 2
LABRANCHE Etienne, 12.11.1913, Korytza grecque, *Le Temps*, Paris, φ. 19123, 12.11.1913, 1-2
LABRANCHE Etienne, 17.11.1913, La délimitation de l'Epire, *Le Temps*, Paris, φ. 19128, 17.11.1913, 1-2
PUAUX René, [1989], *Δυστυχισμένη Βόρειος Ήπειρος. (Οδοιπορικό 1913 - Απελευθέρωση - Αυτονομία)*, Αθήνα
[VLASTOS] Kostia, 24.3.1913, Après la prise de Janina. Premières impressions, *Le Temps*, Paris, φ. 18890, 24.3.1913, 3

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

James S. CURLIN*

Ιπτάμενοι στη Νικόπολη: Η δράση του Λόχου Αεροπορίας στην Ήπειρο κατά τον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο (1912-1913)

Εισαγωγή

Ο Λόχος Αεροπορίας του Ελληνικού Στρατού εκτέλεσε επιχειρήσεις με έδρα τη Νικόπολη της Ηπείρου, για τρεις μήνες κατά τη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού πολέμου, από τις 3 Δεκεμβρίου 1912 έως τις 7 Μαρτίου 1913, ημερομηνία κατά την οποία απελευθερώθηκαν τα Ιωάννινα από τον Ελληνικό Στρατό.[1] Αυτή η μικρή μονάδα η οποία αντιστοιχεί με τη σημερινή ορολογία σε ένα σμήνος (*flight*) αεροσκαφών, αποτελούνταν από μια πολυεθνική ομάδα χειριστών, μηχανικών και προσωπικού εδάφους, έξι διπλάνα Henry και Maurice Farman (HF, MF) και ένα μονοπλάνο Robert Esnault-Pelterie (REP). Επιχειρούσε από μια πρόχειρη βάση στη Νικόπολη, καθώς και από τουλάχιστον δύο βοηθητικά πεδία προσγείωσης κοντά στο μέτωπο. Ο Λόχος Αεροπορίας πραγματοποίησε μια σειρά από τολμηρές αποστολές αναγνώρισης και μάχης υπό εχθρικά πυρά, οι οποίες συνέβαλαν στην επιτυχία του Ελληνικού Στρατού κατά την εκστρατεία της Ηπείρου. Το παρόν άρθρο παρέχει λεπτομερείς πληροφορίες σχετικά με το προσωπικό της μονάδας της Νικόπολης, τη διοίκηση, τα αεροσκάφη, τις εγκαταστάσεις εδάφους και την επιχειρησιακή δράση, συμπεριλαμβανομένων και φωτογραφικών μαρτυριών.[2]

---

* Ο James S. Curlin είναι Αμερικάνος, ζει και εργάζεται στο Παρίσι, απ' όπου, στον ελεύθερο χρόνο του, ερευνά την ιστορία της Πρέβεζας (curlin.james@ noos.fr).

[1] Όλες οι ημερομηνίες βασίζονται στο νέο (Γρηγοριανό) ημερολόγιο. Οι αναφορές στο παλαιό (Ιουλιανό) ημερολόγιο δηλώνονται ως «π.η.».

[2] Το παρόν άρθρο βασίζεται σε εκτενέστερο κείμενο που θα δημοσιευθεί στον συλλογικό τόμο *Η ανεξερεύνητη αεροπορική διάσταση της ελληνικής ιστορίας*, επιμ. Δημήτρης Βογιατζής, Αθήνα (υπό έκδοση). Θα ήθελα να ευχαριστήσω για την πολύτιμη συνδρομή τους τον υποσμηναγό Δρ. Δημήτρη Βογιατζή, ιστορικό του Μουσείου Πολεμικής Αεροπορίας, τον κ. Νίκο Δ. Καράμπελα, πρόεδρο του Ιδρύματος *Ακτία Νικόπολις*, τον κ. Σεργκέι Κοβαλέφ (Сергей Ковалёв), ειδικό στην ιστορία της αεροπορίας από το Μιτσούρινσκ της Ρωσίας, τον ανθυπασπιστή του Πολεμικού Ναυτικού κ. Νίκο Χριστοφίλη, τον κ. Νίκο Βαλασιάδη, αρχαιολόγο, τον κ. Gérard Hartmann, μέλος της Αερολέσχης της Γαλλίας στο Παρίσι και τον

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Η γέννηση της ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας

Τον Απρίλιο του 1910 η ελληνική κυβέρνηση ζήτησε από τη Γαλλία να στείλει μια στρατιωτική αποστολή για την αναδιοργάνωση και τον εκσυγχρονισμό του Ελληνικού Στρατού. Ο υποστράτηγος (Général de division) Joseph-Paul Eydoux ορίστηκε ο de facto αρχιστράτηγος του Ελληνικού Στρατού με Βασιλικό Διάταγμα που υπογράφηκε στις 14 Μαΐου 1911 (π.η.).[3] Η Γαλλία έγινε σύντομα ένας από τους βασικούς προμηθευτές οπλισμού και στρατιωτικού υλικού για τον Ελληνικό Στρατό και πολλοί Έλληνες αξιωματικοί στάλθηκαν στη Γαλλία για εκπαίδευση. Όταν η γαλλική στρατιωτική αποστολή συνέστησε τη δημιουργία υπηρεσίας πολεμικής αεροπορίας, υπαγόμενη στο Σώμα Μηχανικού, το ελληνικό Υπουργείο Στρατιωτικών αποδέχθηκε πρόθυμα την πρόταση.[4] Ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος αναγνώρισε την αξία της ανάπτυξης της αεροπορίας στην Ελλάδα και γρήγορα συμφώνησε στη δημιουργία μιας αεροπορικής υπηρεσίας εντός του Στρατού. Αφού ανακοινώθηκε πρόσκληση για αξιωματικούς που επιθυμούσαν να εκπαιδευτούν ως αεροπόροι, 60 αξιωματικοί έκαναν αίτηση, από τους οποίους μόνο τρεις θεωρήθηκαν αρχικά κατάλληλοι από την αρμόδια υπηρεσία.[5] Οι επιλεγμένοι αξιωματικοί αναχώρησαν από την Ελλάδα τον Δεκέμβριο του 1911 για να παρακολουθήσουν μαθήματα πτήσης στην ιδιωτική αεροπορική σχολή του αεροπορικού κατασκευαστή Farman (Εικ. 1).[6]

Οι κατώτεροι αξιωματικοί Χρήστος Αδαμίδης, Δημήτριος Καμπέρος και Λουκάς Παπαλουκάς έφτασαν στο Buc[7] στις 18 Δεκεμβρίου 1911. Στις 24 Δεκεμβρίου 1911, ο υπολοχαγός Μιχαήλ Μουτούσης προστέθηκε και αυτός στην ομάδα των άλλων τριών αξιωματικών και όλοι μαζί ξεκίνησαν τα μαθήματα πτήσης.[8] Στις αρχές του 1912, τους ακολούθησαν οι υπολοχαγοί

κ. Bernard Palmieri, επιλοχία, υπασπιστή του διοικητή της Division Symbolique et Traditions du Service historique de l'Armée de l'Air της Γαλλίας. Για τη μετάφραση του άρθρου στα Ελληνικά ευχαριστώ θερμά τον Δρ. Δ. Βογιατζή και τον κ. Γ. Τρυπίτση, μηχανικό Αεροπορίας.

[3] ΦΕΚ 111/17.5.1911. Για την αποστολή Eydoux βλ. PORTE & BICER 2007, 67-82, σποράδην· ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ 2014, σποράδην. Η γαλλική στρατιωτική αποστολή παρέμεινε στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια και των δύο Βαλκανικών πολέμων. Ο Eydoux έφυγε από την Ελλάδα στις 23.4. 1914 και η αποστολή τελικώς διαλύθηκε τον Αύγουστο του 1914.

[4] VOGIATZIS 2008, 78.

[5] *Flight*, 25.1.1913, 89· BOYNE 2002, 66· ΜΟΥΣΕΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ 2010, 26.

[6] ΜΟΥΣΕΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ 2010, 26. Η επίσημη ιστορία της Πολεμικής Αεροπορίας αναγράφει ότι η πρώτη ομάδα αξιωματικών που στάλθηκαν στη Γαλλία αποτελούνταν από τους Αδαμίδη, Καμπέρο και Μουτούση, ωστόσο αυτό δεν συμφωνεί με τον γαλλικό αεροπορικό τύπο, ο οποίος ορίζει σαφώς ότι οι Αδαμίδης, Καμπέρος και Παπαλουκάς ήταν οι πρώτοι που έφθασαν.

[7] Το Buc (επαρχία Yvelines) είναι μια μικρή πόλη που βρίσκεται 3 χλμ. νότια των Βερσαλλιών, όπου οι αδελφοί Farman είχαν σχολή αεροπορικής εκπαίδευσης και εργαστήριο κατασκευής.

[8] *L'Aéro*, 24.12.1911, 3.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μάρκος Δράκος και Πανούτσος Νοταράς.[9] Οι Καμπέρος, Νοταράς και Δράκος βρίσκονταν ασχολούμενοι με τις εκπαιδευτικές τους πτήσεις στη Σχολή Farman και την 1η Οκτωβρίου 1912.[10] Οι Παπαλουκάς και Δράκος απέκτησαν το δίπλωμα χειριστή στις 4 Οκτωβρίου 1912.[11] Σε αυτό το πλαίσιο, οι Καμπέρος, Μουτούσης, Αδαμίδης και Νοταράς επέστρεψαν στην Ελλάδα στις 9 Οκτωβρίου 1912 (26 Σεπτεμβρίου, π.η.).[12]

Ο Α΄ Βαλκανικός πόλεμος ξεκίνησε όταν η βαλκανική συμμαχία (Βουλγαρία, Ελλάδα, Μαυροβούνιο και Σερβία) άρχισε εχθροπραξίες κατά της Τουρκίας στις 8 Οκτωβρίου 1912 (25 Σεπτεμβρίου, π.η.). Η πρώτη στρατιωτική αεροπορική μονάδα στην Ελλάδα δημιουργήθηκε στο Σώμα Μηχανικού του Στρατού, εντός του Τάγματος Διαβιβάσεων. Αυτή η νέα μονάδα ονομάστηκε Λόχος Αεροπορίας. Σε αυτήν τη μικρή μονάδα εντάχθηκαν οι τέσσερις πρόσφατα εκπαιδευμένοι αξιωματικοί-χειριστές (Αδαμίδης, Καμπέρος, Μουτούσης και Νοταράς), ένας Γάλλος μηχανικός αεροσκαφών ως τεχνικός σύμβουλος, μερικοί τεχνίτες, ένας αριθμός οπλιτών ως προσωπικό υποστήριξης και τα τέσσερα πρώτα ελληνικά διπλάνα Henri Farman.[13] Ένας Ρώσος αεροπόρος, ο Ν.Σ. Σάκωφ, εντάχθηκε αργότερα στη μονάδα ως εθελοντής,[14] όταν αυτή μετακινήθηκε στην Ήπειρο.

Ο Λόχος Αεροπορίας ιδρύθηκε στη Λάρισα, στις αρχές έως τα μέσα Οκτωβρίου 1912 (τέλη Σεπτεμβρίου, π.η.), κοντά στην προβλεπόμενη γραμμή μάχης με τις τουρκικές δυνάμεις. Αφού ο Λόχος κατέστη επιχειρησιακός, ξεκίνησε αποστολές αναγνώρισης στις 18 Οκτωβρίου 1912 (5 Οκτωβρίου, π.η.) κατά μήκος των μετώπων Θεσσαλίας και Μακεδονίας.[15] Καθώς ο Στρατός προέλαυνε, ο Λόχος Αεροπορίας μετακινήθηκε από τη Λάρισα στην Ελασσόνα και από εκεί στην Κοζάνη.[16]

Η Ελλάδα διέθετε τελικώς επτά διπλάνα Henri Farman στη Μακεδονία.[17] Ο Ελληνικός Στρατός κυρίευσε επίσης δύο αεροσκάφη από τους Οθωμανούς

---

[9] ΜΟΥΣΕΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ 2010, 26. Βλ. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, στον παρόντα τόμο, 321-338, εικ. 1, 3, 5.

[10] *L'Aéro*, 1.10.1912, 2.

[11] *L'Aéro*, 12.10.1912, 3.

[12] ΜΟΥΣΕΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ 2010, 29. Η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε να μην εκπαιδεύσει στο εξωτερικό περισσότερους αξιωματικούς πέραν των τεσσάρων πρώτων, γιατί ήθελε να μεταφερθεί η πτητική εκπαίδευση στην Ελλάδα, βλ. VOGIATZIS 2008, 80.

[13] ΜΟΥΣΕΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ 2010, 29, 143. Οι δύο άλλοι αξιωματικοί που είχαν σταλεί στη Σχολή Farman στη Γαλλία, οι Λουκάς Παπαλουκάς και Μάρκος Δράκος, δεν εντάχθηκαν στον Λόχο Αεροπορίας, αντίθετα επέστρεψαν στα σώματα από όπου είχαν προέλθει.

[14] *Εμπρός*, 19.3.1913.

[15] BOYNE 2002, 66· ΜΟΥΣΕΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ 2010, 29, 143. Ο Boyne αναφέρει ότι ο Λόχος Αεροπορίας έγινε επιχειρησιακός στις 21.10. (5.10., π.η.), αλλά αυτές οι ημερομηνίες δεν αντιστοιχίζονται. Οπότε δεχόμαστε ότι η σωστή ημερομηνία που εννοεί είναι η 18.10.

[16] ΣΥΝΕΣΙΟΣ 2005, 182.

[17] *Flight*, 25.1.1913, 89.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στην απελευθερωμένη Θεσσαλονίκη, ένα Bleriot XI-2 και ένα μονοπλάνο REP.[18] Αφού ο Ελληνικός Στρατός απελευθέρωσε τη Θεσσαλονίκη στις 8 Νοεμβρίου 1912 (26 Οκτωβρίου, π.η.), το επίκεντρο του πολέμου μετατοπίστηκε στο μέτωπο της Ηπείρου και ο Στρατός αποφάσισε να μεταφέρει τον Λόχο Αεροπορίας στο νέο αυτό θέατρο επιχειρήσεων (βλ. Χάρτη).

Ο πόλεμος στην Ήπειρο

Κατά τον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο, συγκροτήθηκαν δύο δυνάμεις στρατού: ο Στρατός Θεσσαλίας υπό τον διάδοχο Κωνσταντίνο και ο Στρατός Ηπείρου υπό τον αντιστράτηγο Κωνσταντίνο Σαπουντζάκη. Ο τελευταίος είχε ως σκοπό να καταλάβει τα Ιωάννινα. Στις 19 Οκτωβρίου 1912 (6 Οκτωβρίου, π.η.), ο Στρατός Ηπείρου εγκαινίασε την πρώτη φάση της εκστρατείας της Ηπείρου με τη διέλευση των συνόρων στην Άρτα και την κατάληψη των υψωμάτων του Γριμπόβου. Οι Τούρκοι υποχώρησαν και οι ελληνικές δυνάμεις κατέλαβαν τη Φιλιππιάδα, αποκόπτοντας την επικοινωνία ανάμεσα στην τουρκική φρουρά της Πρέβεζας και την ενδοχώρα. Την 1η Νοεμβρίου (19 Οκτωβρίου, π.η.), ο Στρατός Ηπείρου κινήθηκε προς την απελευθέρωση της Πρέβεζας σε συνεργασία με τη ναυτική Μοίρα Ιονίου, η οποία βομβάρδισε από τη θάλασσα το φρούριο της πόλης. Αφού οι Έλληνες νίκησαν την τουρκική φρουρά της Νικόπολης στις 2 Νοεμβρίου (20 Οκτωβρίου, π.η.), η φρουρά της Πρέβεζας που αριθμούσε πάνω από 800 Τούρκους στρατιώτες παραδόθηκε στις 3 Νοεμβρίου (21 Οκτωβρίου π.η.), ενώ οι Τούρκοι βύθισαν δύο δικά τους τορπιλλοβόλα ώστε να μην πέσουν σε ελληνικά χέρια. Στις 13 Νοεμβρίου (31 Οκτωβρίου, π.η.) δύναμη Ηπειρωτών και Κρητών εθελοντών κατέλαβε το Μέτσοβο, στα ανατολικά των Ιωαννίνων, ενώ μια άλλη δύναμη κατέλαβε τη Χειμάρα στις 18 Νοεμβρίου (5 Νοεμβρίου, π.η.), εμποδίζοντας έτσι την προσέγγιση εχθρικών δυνάμεων από τα βορειοδυτικά.[19] Καθώς ο Ελληνικός Στρατός συνέχιζε την προέλασή του προς την πρωτεύουσα της Ηπείρου, οι τουρκικές δυνάμεις οπισθοχωρούσαν και ανασυντάσσονταν κατά μήκος μιας γραμμής από σύγχρονες αμυντικές οχυρώσεις, που είχε πρόσφατα κατασκευαστεί με γερμανική στρατιωτική βοήθεια. Το μεγαλύτερο και ισχυρότερο φρούριο σε αυτό το αμυντικό συγκρότημα ήταν εκείνο του Μπιζανίου, που προστάτευε την κρίσιμη νότια πλευρά των Ιωαννίνων. Οι οχυρώσεις του ήταν κατανεμημένες εγκαρσίως δύο κορυφογραμμών, γνωστών ως Μεγάλο Μπιζάνι

[18] Η ακριβής ημερομηνία κατά την οποία κυριεύτηκε το μονοπλάνο REP είναι άγνωστη, οπωσδήποτε όμως μετά την πτώση της Θεσσαλονίκης. Και τα δύο αεροσκάφη βρέθηκαν στον παλιό σιδηροδρομικό σταθμό της πόλης (Δ. Βογιατζής, προσωπική επικοινωνία, 28.1.2013).

[19] ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 1992, σποράδην· NIKOLAIDOU 1997, 366-367.

και Μικρό Μπιζάνι και περιλάμβαναν ενισχυμένα και μερικώς υπόγεια ή στεγασμένα τσιμεντένια πυροβολεία με αποθήκες πυρομαχικών, χαρακώματα στεγασμένα και μη, πολυβόλα και προβολείς. Το όλο σύμπλεγμα ήταν προστατευμένο από επιθέσεις πεζικού με νάρκες και δίκτυα συρματοπλέγματος, τα οποία σε ορισμένα σημεία έφθαναν τα δέκα μέτρα σε πλάτος.[20]

Οι χειριστές και το προσωπικό εδάφους στη Νικόπολη

Ο Λόχος Αεροπορίας του Ελληνικού Στρατού στη Νικόπολη συναθροιζόταν από μια κοσμοπολίτικη ομάδα αξιωματικών, στρατιωτών και πολιτών που περιλάμβανε 72 άτομα από τέσσερις χώρες (Γαλλία, Ελλάδα, Ιταλία και Ρωσία).[21] Οι περισσότεροι από αυτούς –αλλά όχι όλοι– είχαν μετατεθεί εκεί από το μέτωπο Θεσσαλίας/Μακεδονίας.[22] Κάποιοι εντάχθηκαν στον Λόχο Αεροπορίας κατά τη διάρκεια της στάσης του στην Αθήνα, στη διαδρομή του από Θεσσαλονίκη προς Πρέβεζα.

Οι άνδρες που κατά καιρούς υπηρέτησαν στη Νικόπολη, ήταν:

Joseph Edouard Barès, λοχαγός και χειριστής αεροπλάνου του Γαλλικού Στρατού.

Χρήστος Αδαμίδης, υπολοχαγός Ιππικού και χειριστής αεροπλάνου του Ελληνικού Στρατού.

Δημήτριος Καμπέρος, υπολοχαγός Πυροβολικού, χειριστής αεροπλάνου και οδηγός οχημάτων του Ελληνικού Στρατού.[23]

Μιχαήλ Μουτούσης, υπολοχαγός Σώματος Μηχανικού και χειριστής αεροπλάνου του Ελληνικού Στρατού.[24]

Πανούτσος Νοταράς, ανθυπολοχαγός Ιππικού και χειριστής αεροπλάνου του Ελληνικού Στρατού.

---

[20] *L'Illustration*, 8.2.1913· *Le Temps*, 24.3.1913, 3· HALL 2000, 63. Για λεπτομερή αξιολόγηση των οχυρώσεων και των όπλων στο Μπιζάνι, βλ. SHAT Rapport, μέρη 1-3.

[21] Ο Βογιατζής επισημαίνει ότι στον αντίστοιχο τόμο της επίσημης ιστορίας της ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας αναφέρεται μόνο ένας ξένος χειριστής, ενώ ο ίδιος υποστηρίζει ότι υπήρχαν τουλάχιστον πέντε ξένοι χειριστές σε ελληνική υπηρεσία κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων: ένας Ρώσος, ένας Ιταλός και τρεις Γάλλοι, εκ των οποίων οι δύο, οι Barès και Bellanger, ήταν εν ενεργεία αξιωματικοί του Γαλλικού Στρατού, βλ. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ 2014, πίν. 6-8.

[22] Ο Βογιατζής αναφέρει ότι οι Έλληνες έστειλαν αρχικά δύο χειριστές, 57 στρατιώτες, έναν υπαξιωματικό του Ναυτικού, έναν Γάλλο μηχανικό και τρία αεροσκάφη στο μέτωπο της Ηπείρου. Παραθέτει τηλεγράφημα από τον πρωθυπουργό Βενιζέλο, Αθήνα, προς τον διοικητή του Στρατού Ηπείρου, Άρτα, 18.11.1912, βλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ φ. 1626/Α/4· πρβλ. VOGIATZIS 2008, 81.

[23] Για τον Δημήτρη Καμπέρο βλ. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, στον παρόντα τόμο, 321-338, με εικ. 1.

[24] Για την υπηρεσιακή αναφορά πεπραγμένων του Μουτούση βλ. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, στον παρόντα τόμο, 333-338, με εικ. 5.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Νικολάι Στάβροβιτς Σάκωφ, εθελοντής Ρώσος χειριστής αεροπλάνου ελληνικής καταγωγής που υπηρέτησε υπό την ελληνική σημαία.[25] Ενόσω πετούσε στη Νικόπολη με τον ελληνικό Λόχο Αεροπορίας, ο Σάκωφ υπηρετούσε και ως στρατιώτης στο Σώμα Μηχανικού, με την ιδιότητα του οπλίτη.[26]

Ένας Ιταλός πιλότος που είχε προσληφθεί στον Ελληνικό Στρατό.[27]

Κωνσταντίνος Γεώργιος Αντώνιος Δημήτριος «Κώστια» Βλαστός, Έλληνας του εξωτερικού που είχε πτυχίο χειριστή αεροστάτων του Aéro Club de France. Ο Βλαστός είχε επιστρέψει από τη Γαλλία για να υπηρετήσει την πατρίδα του και είχε αποσπαστεί στον Λόχο Αεροπορίας.[28] Από ό,τι είναι γνωστό, στην Ήπειρο είχε καθήκοντα υπασπιστή και συνδέσμου με αλλοδαπούς.

Ένας υπαξιωματικός-επικελευστής του Ελληνικού Βασιλικού Ναυτικού.[29]

Κωνσταντίνος Σάρρος, ανθυπολοχαγός και αρχιμηχανικός του Ελληνικού Στρατού. Ο Σάρρος είχε εκπαιδευθεί στη Γαλλία.

Καραφωτιάς, λοχίας-μηχανικός του Ελληνικού Στρατού,[30] πιθανότατα στρατεύσιμος.

Καρόπουλος, δεκανέας του Ελληνικού Στρατού.[31]

Albert Chauveau, Γάλλος μηχανικός. Ήταν ο αρχιμηχανικός του Λόχου Αεροπορίας στην Ήπειρο.[32]

Louis Eugène Berni, μηχανικός του Γαλλικού Στρατού. Ο Berni ήταν Ιταλός υπήκοος που υπηρετούσε στον Γαλλικό Στρατό. Κατείχε πτυχία χειριστή αεροπλάνου από τη Γαλλία και την Ιταλία, αλλά δεν έχουν βρεθεί στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι πέταξε στην Ήπειρο.[33]

Segart, Γάλλος μηχανικός.[34]

---

[25] *Εμπρός*, 19.3.1913· *L'Aérophile*, 15.7.1913· JANE 1969, 168· ΜΟΥΣΕΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ 2010, 30.

[26] HENRY-COÜANNIER & SUDRE 1913, 126· *Εμπρός*, 19.3.1913, 1.

[27] VOGIATZIS 2008, 79.

[28] *L'Aéro*, 11.12.1912, 1. Στον Βλαστό απονεμήθηκε το υπ' αριθ. 287 πτυχίο κυβερνήτη σφαιρικού αεροστάτου στις 20.11.1912. Απ' όσο είναι γνωστό, δεν υπήρχε μονάδα αεροστάτων στον Ελληνικό Στρατό και στον Βλαστό ανατέθηκαν άλλα καθήκοντα στην Ήπειρο. Για τον Βλαστό βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, στον παρόντα τόμο, 235-282.

[29] VOGIATZIS 2008, 81. Ο υπαξιωματικός αυτός του Βασιλικού Ναυτικού (είχε τον βαθμό του επικελευστή) ήταν παρών σε αυτό το αεροδρόμιο που λειτουργούσε από τον Στρατό, πιθανώς επειδή ο Στρατός χρειαζόταν κάποιον που ήταν ειδικευμένος στη συρραφή του υφάσματος για τα αεροπλάνα. Η εξειδίκευση αυτή στον Ναυτικό, ήταν αρμοδιότητα αυτών που είχαν ειδικότητα «αρμενιστή» (Δ. Βογιατζής, προσωπική επικοινωνία, 17.1.2013).

[30] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1629/Θ/106, βλ. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ 2014, Παράρτημα 3· *Le Temps*, 24.3.1913, 3.

[31] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1629/Θ/106, βλ. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ 2014, Παράρτημα 3.

[32] *L'Aéro*, 11.12.1912, 1· *L'Illustration*, 4.1.1913, 6.

[33] *L'Aéro*, 11.12.1912, 1· *L'Illustration*, 4.1.1913, 6.

[34] Η ανακάλυψη της παρουσίας του μηχανικού Segart οφείλεται στον Δ. Βογιατζή, ο οποίος αναφέρεται σε τηλεγράφημα του πρωθυπουργού Ε. Βενιζέλου από την Αθήνα προς τον διοικητή του Στρατού Ηπείρου στην Άρτα στις 18.11.1912 (π.η.). Το όνομα του Γάλλου μηχανικού δίνεται απλά ως *Segart* χωρίς άλλα στοιχεία. Βλ. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ 2014, υποσημ. 366.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Marcel Dubois, Γάλλος μηχανικός.[35]

Πενήντα επτά Έλληνες στρατιώτες του προσωπικού εδάφους.[36]

Η βιογραφία του Barès αναφέρει και έναν άλλο λοχαγό του Γαλλικού Στρατού ως παρόντα στη Νικόπολη, τον Georges Bellenger, ωστόσο αυτή η μοναδική αναφορά δεν επιβεβαιώνεται από καμία άλλη πηγή και χρήζει περαιτέρω έρευνας.[37] Αντίστοιχη έρευνα χρειάζεται για τον εκπαιδευμένο στη Γαλλία αξιωματικό-μηχανικό αεροπλάνων του Ελληνικού Στρατού, Κωνσταντίνο Σάρρο, ο οποίος ήταν παρών στην εκστρατεία της Ηπείρου, αλλά δεν είναι σαφές αν υπηρέτησε στην αεροπορική μονάδα.

Δεν ήταν όλα τα παραπάνω πρόσωπα ταυτόχρονα παρόντα στον Λόχο Αεροπορίας στην Ήπειρο: ο αριθμός και η σύνθεση της μονάδας άλλαζε με την πάροδο του χρόνου, καθώς άτομα κατέφθαναν και αποχωρούσαν.

Ο Νοταράς υπηρέτησε στη μονάδα της Νικόπολης το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα (3 μήνες), ακολουθούμενος από τον Αδαμίδη και τον Σάκωφ. Οι Barès, Μουτούσης και Καμπέρος υπηρέτησαν για μικρό χρονικό διάστημα (3 εβδομάδες, 2 εβδομάδες και 11 μέρες αντίστοιχα). Οι Νοταράς, Αδαμίδης και Σάκωφ συμμετείχαν περισσότερο σε επιχειρησιακές πτήσεις, παρόλο που οι πρώτοι τρεις (Barès, Μουτούσης, Καμπέρος) απέσπασαν περισσότερο την προσοχή των εφημερίδων και των ιστορικών συγγραμμάτων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: *Ημερομηνίες άφιξης και αναχώρησης χειριστών του Λόχου Αεροπορίας στην Ήπειρο*

Χειριστής	*Άφιξη*	*Αναχώρηση*
Καμπέρος	3. ή 4.12.1912	14.12.1912
Νοταράς	3.12.1912	[Μετά τις 10.3.1913]*
Barès	3.12.1912	24.-31.12.1912
Μουτούσης	Περί τις 14.12.1912	3.1.1913
Αδαμίδης	28.12.1912	Μετά τις 7.3.1913
Σάκωφ	17.1.1913	Μετά τις 10.3.1913

* Η ημερομηνία σε αγκύλη είναι κατ' υπόθεση.

[35] Η ανακάλυψη της παρουσίας του μηχανικού Dubois οφείλεται στον Π. Χειμαριό, βλ. ΧΕΙΜΑΡΙΟΣ 2014, 3.

[36] VOGIATZIS 2008, 81.

[37] CASTEX et al. 1994, 58.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο Λόχος Αεροπορίας απασχολούσε πέντε μηχανικούς στην Ήπειρο, δηλαδή τέσσερις Γάλλους μηχανικούς (τους Berni, Chauveau, Dubois και Segart) και έναν Έλληνα μηχανικό με γαλλική τεχνική εκπαίδευση, τον Καραφωτιά. Ο Chauveau ήταν ο αρχιμηχανικός. Δυστυχώς, ελάχιστα ντοκουμέντα έχουν διασωθεί σχετικά με την καθημερινότητα της συντήρησης, τεχνικής εξυπηρέτησης και των υποδομών υποστήριξης σε αυτά τα πρώιμα χρόνια της Ελληνικής Αεροπορίας.[38]

Διοίκηση

Μετά από επίσημο αίτημα μέσω της ελληνικής πρεσβείας στο Παρίσι προκειμένου να αποσταλούν περισσότεροι αξιωματικοί στη γαλλική στρατιωτική αποστολή, ο συνταγματάρχης Auguste Édouard Hirschauer διόρισε τον Barès ως αεροπορικό παρατηρητή και τον απέστειλε στην Ελλάδα τον Νοέμβριο του 1912.[39] Αποστολή του ήταν να μελετήσει τη λειτουργία της αεροπορίας σε μια σύγχρονη πολεμική σύγκρουση παρακολουθώντας τις επιχειρήσεις του Ελληνικού Στρατού,[40] υπηρετώντας ως στρατιωτικός ακόλουθος.[41] Στο υπηρεσιακό μητρώο του Barès φαίνεται σαφώς ότι είχε σταλεί σε επίσημη αποστολή από τον Γαλλικό Στρατό.[42]

Το ελληνικό Υπουργείο Στρατιωτικών διόρισε τον Barès διοικητή του Λόχου Αεροπορίας στη Νικόπολη, πιθανότατα κατά την άφιξή του στην Αθήνα.[43] Στις 27 Νοεμβρίου 1912 (14 Νοεμβρίου, π.η.) ο πρωθυπουργός Βενιζέλος στέλνει σήμα, με το οποίο αναφέρει ότι ένας λοχαγός της Γαλλικής Αεροπορίας με μεγάλη εμπειρία στον τομέα της αεροπορίας (δηλαδή ο Barès) αποστάλη στην Ήπειρο μαζί με τον Λόχο Αεροπορίας και καλεί τον Κωνσταντίνο Σαπουντζάκη «να τον δεχτεί φιλοφρόνως».[44] Αυτό δείχνει ότι ο Barès ήταν αντικείμενο της προσοχής πολύ υψηλά ισταμένων προσώπων και ήταν απαιτούμενο να τύχει ειδικής μεταχείρισης στο πεδίο της μάχης, πολύ πιθανόν

---

[38] VOGIATZIS 2008, 81.

[39] CASTEX et al. 1994, 56. Ο Barès έγραψε μια επιστολή από ένα αθηναϊκό ξενοδοχείο, με ημερομηνία 29.11.1912.

[40] *Association générale aéronautique bulletin mensuel*, octobre 1913, 151.

[41] *L'Illustration*, 4.1.1913, 6.

[42] SHAA Barès: «Κατά τη διάρκεια αποστολής στα Βαλκάνια από τις 19 Νοεμβρίου 1912 έως τις 6 Ιανουαρίου 1913, πέταξε πάνω από τα πολιορκούμενα Ιωάννινα και υπέστη τα πυρά των Τούρκων», «Balkans (Siège de Janina), 1/12/13-30/12/13» (sic), «Bonifications de durée de service pour services aériennes commandés, du 1 Janvier 1912 au 31 Décembre 1912». Ο Barès αναφέρεται επίσης στο *l'Illustration*, 4.1.1913, 6.

[43] *Flight*, 25.1.1913, 89· CASTEX et al. 1994, 56· ΚΑΡΥΤΙΝΟΣ 2010, 54.

[44] *Πρωινός Λόγος*, 19.-20.2.2005, 23.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

από πολιτική αβροφροσύνη προς τη γαλλική στρατιωτική αποστολή, ιδιαίτερα σε καιρό πολέμου.

Ο Barès διοικούσε τον Λόχο Αεροπορίας στην Ήπειρο από την αρχή. Οι Καμπέρος και Νοταράς υπηρετούσαν υπό τις διαταγές του[45] και ήταν ο Γάλλος λοχαγός που πήρε την κρίσιμη απόφαση για την εγκατάσταση του Λόχου Αεροπορίας στο πεδίο της Νικόπολης. Όταν ο Μουτούσης έφτασε στην Πρέβεζα, ο Σαπουντζάκης έθεσε τον Έλληνα υπολοχαγό υπό τις διαταγές του Barès.[46] Όταν, κατά την τελευταία εβδομάδα του Δεκεμβρίου 1912, ο Barès έφυγε από την Ήπειρο, ανατέθηκε στον Μουτούση η διοίκηση του Λόχου Αεροπορίας, αλλά αυτός άσκησε καθήκοντα για περίπου μία εβδομάδα.[47] Την 31η Δεκεμβρίου 1912 και ενώ ο Μουτούσης ετοιμαζόταν και ο ίδιος να φύγει, ο Σαπουντζάκης τον διέταξε να παραδώσει όλες τις διοικητικές αρμοδιότητες και το υλικό της αεροπορικής μοίρας στον Νοταρά.[48] Αφού ο Μουτούσης αποχώρησε, περί τις 3 Ιανουαρίου 1913, ο Νοταράς ανέλαβε την διοίκηση την οποία και διατήρησε μέχρι το τέλος της εκστρατείας.[49]

Τα αεροσκάφη στη Νικόπολη

Ο Ελληνικός Στρατός έστειλε τρία αεροσκάφη από τη Θεσσαλονίκη στο μέτωπο της Ηπείρου, ένα εκ των οποίων ήταν ένα διθέσιο μονοπλάνο REP, με το οποίο είχε προηγουμένως πετάξει στη Θεσσαλονίκη ένας Τούρκος χειριστής, ο Νουρί, κατόπιν δε κυριεύτηκε ως λάφυρο πολέμου από τους Έλληνες.[50] Προτού τα αεροπλάνα αποσταλούν, οι μηχανικοί και το προσωπικό εδάφους όφειλαν να τα αποσυναρμολογήσουν και να τα συσκευάσουν σε μεγάλα ξύλινα κιβώτια. Στο τέλος του Νοεμβρίου 1912 τα αεροπλάνα μεταφέρθηκαν διά θαλάσσης στον Πειραιά.[51]

---

[45] *Flight*, 25.1.1913, 89.

[46] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1622/Α/6, βλ. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ 2014, Παράρτημα 3.

[47] Η «επίσημη» (γραμμένη μεταξύ άλλων και από έναν απόγονό του) βιογραφία του Barès αναφέρει ότι στη θέση του άφησε τον συμπατριώτη του λοχαγό Bellanger, βλ. CASTEX et al. 1994, 58). Ωστόσο το όνομα του Bellanger δεν φαίνεται σε καμία από τις άλλες γνωστές πηγές σχετικά με τον Λόχο Αεροπορίας.

[48] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1622/Α/6, βλ. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ 2014, Παράρτημα 3.

[49] Ο Συνέσιος αναφέρει ότι όταν ο Barès αποχώρησε από τη Νικόπολη, η διοίκηση του Λόχου Αεροπορίας πέρασε στον Νοταρά, βλ. ΣΥΝΕΣΙΟΣ 2005, 184. Ωστόσο είναι σαφές ότι ο Μουτούσης υπηρέτησε ως διοικητής για ένα σύντομο χρονικό διάστημα μεταξύ Barès και Νοταρά.

[50] VOGIATZIS 2008, 81, 85.

[51] Άλλοι αναφέρουν ότι μεταφέρθηκαν σιδηροδρομικώς, βλ. ΚΑΡΥΤΙΝΟΣ 2010, 54· ΣΥΝΕΣΙΟΣ 2005, 182· *Πρωινός Λόγος*, 19.-20.2.2005, 23· ΧΕΙΜΑΡΙΟΣ 2014.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στον Πειραιά η δύναμη των αεροσκαφών αυξήθηκε.[52] Στα τέλη Νοεμβρίου 1912, ο Λόχος Αεροπορίας παρέλαβε νεότερα μοντέλα αεροσκαφών Maurice Farman (MF-7) εξοπλισμένα με κινητήρες 80 hp προορισμένα για χρήση στο μέτωπο της Ηπείρου.[53] Σε σήμα από τον πρωθυπουργό Βενιζέλο με αποδέκτη τις μονάδες της Ηπείρου (27 Νοεμβρίου 1912), αναφέρεται ότι τέσσερα αεροσκάφη φορτώνονταν σε πλοία στον Πειραιά για να σταλούν στην Πρέβεζα.[54]

Ένα άρθρο στο περιοδικό *Flight*, που βασίστηκε σε πληροφορίες του οίκου Farman, το οποίο συντάχθηκε με βάση πληροφορίες που είχαν αρχικά σταλεί σε αυτούς από έναν αεροπόρο που υπηρετούσε στον Ελληνικό Στρατό,[55] ανέφερε ότι τέσσερα αεροσκάφη ήταν παρόντα στη Νικόπολη τον Δεκέμβριο του 1912: δύο διπλάνα Maurice Farman, ένα διπλάνο Farman (το άρθρο δεν διευκρινίζει αν αυτό ήταν κατασκευής Henri ή Maurice Farman) και ένα άλλο αεροσκάφος.[56]

Οι φωτογραφίες που λήφθηκαν κατά την εκστρατεία της Ηπείρου, πιθανώς τον Δεκέμβριο του 1912, δείχνουν τα εξής αεροσκάφη σταθμευμένα ή να πετούν από το αεροδρόμιο Νικόπολης: δύο διπλάνα Maurice Farman MF-7 «Longhorn» με κινητήρες Renault 80 hp V8 και ένα διπλάνο Henri Farman HF-20 με περιστροφικό κινητήρα Gnome Lambda 80 hp. Ένα άρθρο[57] του περιοδικού *L'Illustration* της 4ης Ιανουαρίου 1913 υποδεικνύει ότι ένα διπλάνο Henri Farman όπως και ένα διπλάνο Maurice Farman ήταν παρόντα στη Νικόπολη (Εικ. 2-11).

Σύμφωνα με γαλλική στρατιωτική έκθεση, κατά τις 7 Φεβρουαρίου 1913 ο αεροπορικός εξοπλισμός στη Νικόπολη περιλάμβανε δύο διπλάνα Maurice Farman με κινητήρες Renault 70 hp, δύο διπλάνα Henri Farman με κινητήρες Gnome 80 hp και ένα μονοπλάνο REP, λάφυρο από τους Τούρκους κατά τη συνθηκολόγηση της Θεσσαλονίκης.[58] Στην έκθεση αυτή σημειώνεται επίσης ότι κάποια στιγμή πριν από τις 7 Φεβρουαρίου 1913 ο Λόχος Αεροπορίας είχε

---

[52] ΚΑΡΥΤΙΝΟΣ 2010, 54.

[53] *Πρωινός Λόγος*, 19.-20.2.2005, 23· ΜΟΥΣΕΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ 2010, 30. Ο *Πρωινός Λόγος* αναφέρει ότι ο λόχος παρέλαβε τρία τέτοια αεροπλάνα.

[54] *Πρωινός Λόγος*, 19.-20.2.2005, 23.

[55] Ο αεροπόρος που παρείχε τα στοιχεία δεν θα μπορούσε να είναι ο Καμπέρος ή ο Barès, οι οποίοι αποχώρησαν από τον Λόχο Αεροπορίας τέλη Δεκεμβρίου 1912, ενώ το τελευταίο περιστατικό που αναφέρεται στο άρθρο είναι της 1.1.1913. Η πηγή ήταν πιθανότατα ο Αδαμίδης, ο Μουτούσης ή ο Νοταράς, καθώς είχαν φοιτήσει όλοι στη Σχολή Farman.

[56] *Flight*, 25.1.1913, 89. Ένα από τα δύο Maurice Farman πρέπει να ήταν το MF 70 hp με το οποίο είχε πετάξει ο Μουτούσης σε αναγνωριστική αποστολή επάνω από τη Θεσσαλονίκη. Το άλλο Farman που αναφέρεται χωριστά από τα MF πρέπει να ήταν Henry Farman 20. Το αεροσκάφος που δεν έχει ταυτοποιηθεί πρέπει να ήταν το μονοπλάνο REP.

[57] *L'Illustration*, 4.1.1913, 6.

[58] SHAT Aviation, 1.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ήδη χάσει δύο διπλάνα Maurice Farman, τα οποία είχαν καταστραφεί κατά την προσγείωση.[59]

Μια γαλλική επιχειρησιακή αξιολόγηση του Σώματος Μηχανικού που συντάχθηκε από τον Γάλλο αντισυνταγματάρχη Crosson-Duplessis μετά το πέρας της εκστρατείας της Ηπείρου (δηλαδή μετά τις 7 Μαρτίου 1913), ανέφερε ότι η μονάδα Νικόπολης περιλάμβανε τέσσερα αεροσκάφη Maurice Farman με κινητήρες Renault 70 hp, ένα αεροσκάφος Henri Farman με κινητήρα Gnome 80 hp και ένα μονοπλάνο REP, λάφυρο από τους Τούρκους στη Θεσσαλονίκη, με κινητήρα Gnome 70 hp.[60]

Λαμβάνοντας τα παραπάνω στοιχεία υπόψη, συνάγεται ότι η αεροπορική μονάδα της Νικόπολης είχε δύναμη εφτά αεροσκαφών συνολικά, αν και δεν ήταν όλα ταυτόχρονα παρόντα στο σύνολο της περιόδου δραστηριότητάς της:

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: *Αεροπλάνα Λόχου Αεροπορίας στο μέτωπο της Ηπείρου*

Αρ.	*Τύπος*	*Κινητήρας*	*Παρατηρήσεις*
2	διπλάνα MF-7 Longhorn	Renault 70 hp	Ο Μουτούσης πέταξε με ένα τέτοιο στη Θεσσαλονίκη.
2	διπλάνα MF-7 Longhorn	Renault 80 hp V8	Δύο εικονίζονται σε φωτογραφίες.
2	διπλάνα HF-20	Gnome 80 hp περιστροφικός	Ένα εικονίζεται σε φωτογραφίες.
1	μονοπλάνο REP	Gnome 70 hp	Πρώην τουρκικό αεροσκάφος που μεταφέρθηκε από τη Θεσσαλονίκη. Δεν είναι γνωστή φωτογραφία του.

Η μονάδα της Νικόπολης διέθετε και ένα αεροσκάφος REP που ανήκε προηγουμένως στους Τούρκους.[61] Παρά το γεγονός ότι δεν έχουν βρεθεί ακόμα φωτογραφίες του αεροσκάφους, η ελληνική εφημερίδα *Εμπρός* είχε γράψει ότι ο Λόχος Αεροπορίας εκτέλεσε δύο επιχειρησιακές πτήσεις πάνω από το Μπιζάνι και τα Ιωάννινα, στις αρχές Φεβρουαρίου 1913 με ένα «ερυθροβαφές τεράστιον πουλί».[62] Εφόσον οι πτέρυγες, οι επιφάνειες ελέγχου και η άτρα-

[59] SHAT Aviation, 1. Προφανώς ήταν τα αεροπλάνα που καταστράφηκαν στις 13.12. από τον Καμπέρο και στις 19.12. από τον Barès. Επίσης, προφανές είναι ότι επρόκειτο για MF-7, καθώς ήταν ο μοναδικός τύπος κατασκευής Maurice Farman, που ήταν παρών στο μέτωπο της Ηπείρου.

[60] SHAT Rapport, 18-19.

[61] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1629/Θ/106/Ιανουάριος 1913.

[62] *Εμπρός*, 27.6.1913, 3. Το συγκεκριμένο φύλλο της εφημερίδας εντοπίσθηκε από τον υποπλοίαρχο Νίκο Χριστοφίλη.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κτος των αεροσκαφών REP καλύπτονταν από ελαστικοποιημένο βαμβακερό ύφασμα που ήταν βαμμένο με ένα ευδιάκριτο κόκκινο του αίματος χρώμα,[63] δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι το αεροσκάφος που περιγράφεται ήταν το μονοπλάνο REP. Αναφορές στο αεροσκάφος υπάρχουν και στις γαλλικές πηγές που παρατίθενται παραπάνω. Ήταν ένα διθέσιο μονοπλάνο στρατιωτικής αναγνώρισης, με τον κινητήρα τοποθετημένο μπροστά. Ωστόσο το ακριβές μοντέλο δεν είναι γνωστό.[64]

Το αεροδρόμιο Νικόπολης

Μετά την άφιξή του στην Πρέβεζα στις 3 Δεκεμβρίου 1912, ο Λόχος Αεροπορίας εγκατέστησε τη βάση του, προκεχωρημένα και εφεδρικά πεδία προσγείωσης στην Ήπειρο, καθώς και διάσπαρτες εγκαταστάσεις αποθήκευσης βενζίνης, πετρελαίου και λιπαντικών.[65] Ο πρώτος στόχος ήταν να δημιουργηθεί ένα κεντρικό στρατόπεδο για την αεροπορία ως βάση για τις επιχειρήσεις της Ηπείρου. Η επιλογή της τοποθεσίας δημιούργησε ένταση μεταξύ των αξιωματικών, με αποτέλεσμα μια σοβαρή διένεξη μεταξύ Barès και Καμπέρου, λίγες ημέρες μετά την εγκατάστασή τους στην Πρέβεζα. Ο Barès προτιμούσε να συσταθεί το στρατόπεδο του Λόχου Αεροπορίας στη Νικόπολη, ενώ ο Καμπέρος θεωρούσε προτιμότερο να τοποθετηθεί πιο κοντά στο μέτωπο, στα Πέντε Πηγάδια, μεταξύ Ιωαννίνων και Πρέβεζας, έτσι ώστε να διατίθεται περισσότερος χρόνος στα αεροσκάφη προκειμένου να εκτελούν παρατηρήσεις επάνω από το Μπιζάνι. Η επιλογή του Barès επικράτησε. Ως συνέπεια αυτής της διαφωνίας, ο Καμπέρος ζήτησε να μετατεθεί στο Πυροβολικό, απ' όπου προερχόταν.[66]

Κατά τη διάρκεια των έξι-επτά ημερών από την άφιξή του και υπό τις υποδείξεις του Barès,[67] ο Λόχος Αεροπορίας συνέστησε το κεντρικό στρατόπεδό του στην Ήπειρο στην πεδιάδα της Νικόπολης, οκτώ χιλιόμετρα από την Πρέβεζα.[68] Έναν μόλις μήνα πριν την άφιξη του Λόχου Αεροπορίας στην Ήπειρο, στις 2 Νοεμβρίου 1912 (20 Οκτωβρίου, π.η.) η Νικόπολη έγινε το πεδίο μάχης που συνέβαλε στην απελευθέρωση της Πρέβεζας. Η επιλεγμένη

---

[63] HARTMANN 2003, σποράδην.

[64] Ο Σέρβος αεροπορικός ιστορικός Predrag Miladinovic αναφέρει ότι το ομοιότυπο αεροσκάφος REP που αιχμαλώτισαν οι Σέρβοι, ήταν του τύπου F 1912, σύμφωνα με έγγραφα του Υπουργείου Εξωτερικών του Βασιλείου της Σερβίας (Δ. Βογιατζής, προσωπική επικοινωνία, 16.6.2013).

[65] VOGIATZIS 2008, 82.

[66] *Πρωινός Λόγος*, 19.-20.2.2005, 23· ΚΑΡΥΤΙΝΟΣ 2010, 54.

[67] SHAT Rapport, 18.

[68] *Flight*, 25.1.1913, 89· *Εμπρός*, 19.3.1913, 1· SHAT Aviation, 1.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

περιοχή είχε έναν μεγάλο και επίπεδο χώρο κατάλληλο για τα αεροσκάφη, ήταν αρκετά πίσω από το μέτωπο και βρισκόταν κοντά στο λιμάνι της Πρέβεζας, γεγονός που εξασφάλιζε απρόσκοπτη σύνδεση με τις γραμμές ανεφοδιασμού. Το στρατόπεδο μπορεί να περιγραφεί ως «αεροδρόμιο», δεδομένου ότι ήταν μια τοποθεσία οργανωμένη για απογειώσεις και προσγειώσεις αεροσκαφών, χωρίς σαφώς καθορισμένη ζώνη προσγείωσης.[69] Το αεροδρόμιο Νικόπολης κατέστη επιχειρησιακό –δηλαδή άρχισε να χρησιμοποιείται για αποπροσγειώσεις– στις 10 Δεκεμβρίου 1912.

Το αεροδρόμιο βρισκόταν στην ανατολικότερη πλευρά της χερσονήσου της Νικόπολης, κοντά στη λιμνοθάλασσα Μάζωμα (Εικ. 2-9). Με βάση φωτογραφίες και γραπτές μαρτυρίες το αεροδρόμιο βρισκόταν κοντά στην εκκλησία του Αγίου Ιωάννη Ριγανά,[70] ακριβώς έξω από τα βόρεια ρωμαϊκά τείχη της πόλης.[71] Το αεροδρόμιο συνορεύει με τον δρόμο που οδηγεί από την Πρέβεζα στην Άρτα στην ανατολική πλευρά, προς τον Αμβρακικό κόλπο.[72] Σήμερα υπάρχουν τα ερείπια του πέτρινου πηγαδιού που εικονίζεται σε μία από τις παλιές φωτογραφίες, και αποτελούν χρήσιμο σημείο αναφοράς για τον εντοπισμό του αεροδρομίου (Εικ. 4).

Με βάση τις υπάρχουσες φωτογραφίες, τα αεροσκάφη απογειώνονταν και προσγειώνονταν με έναν ανατολικό-δυτικό προσανατολισμό επάνω από τη λιμνοθάλασσα. Το πεδίο προσγείωσης ήταν μια μεγάλη, ευρεία περιοχή, «καταπράσινη, ἀπὸ λεπτὴν χλόην, εἰς τὴν ὁποίαν ἐφύοντο ἐν ἀφθονίᾳ ἀσφόδελοι καὶ ἄγριοι μενεξέδες».[73] Ο Λόχος Αεροπορίας προφανώς δεν προέβη σε κάποιες βελτιώσεις της επιφάνειας της ζώνης προσγείωσης ή στην τοποθέτηση σημαδιών για τη διάκριση ασφαλών από ανασφαλείς περιοχές προσγείωσης. Κάποιες φωτογραφίες δείχνουν εμπόδια, όπως μεγάλες πέτρες στο έδαφος και άλογα να τρέχουν ελεύθερα δίπλα στα αεροσκάφη ενώ αυτά τρο-

---

[69] Ο Διεθνής Οργανισμός Πολιτικής Αεροπορίας ορίζει ένα αεροδρόμιο ως «μια συγκεκριμένη περιοχή στο έδαφος ή το νερό (συμπεριλαμβανομένων τυχόν κτιρίων, εγκαταστάσεων και εξοπλισμού) που προορίζεται να χρησιμοποιείται εξ ολοκλήρου ή εν μέρει για την άφιξη, αναχώρηση και τις επίγειες μετακινήσεις αεροσκαφών». Οι όροι προέρχεται από την προ στερεωμένων διαδρόμων εποχή, όταν ένα αεροδρόμιο ήταν απλά μια κυκλική έκταση με χορτάρι, όπου τα αεροσκάφη μπορούσαν πάντα να προσγειωθούν και να απογειωθούν με τη μύτη τους στον άνεμο.

[70] Άγιος Ιωάννης Ριγανάς. Η μικρή αυτή εκκλησία βρίσκεται στη βορειοανατολική γωνία της Νικόπολης, ακριβώς στα βόρεια των ρωμαϊκών τειχών. Είναι σε ένα υπερυψωμένο σημείο στην άκρη του πλατώματος της Νικόπολης, κοντά στη λιμνοθάλασσα Μάζωμα. Τα υπόστεγα βρίσκονταν περίπου 100 μέτρα βορειοδυτικά της εκκλησίας.

[71] Κατά σύμπτωση το αεροδρόμιο που συστάθηκε με γαλλική βοήθεια βρίσκεται μόλις λίγα μέτρα προς τα βόρεια από τα χαρακώματα, όπου οι Γάλλοι στρατιώτες και οι Έλληνες σύμμαχοί τους πολέμησαν και πέθαναν μαζί το 1798 ενάντια στα στρατεύματα του Αλή πασά. Για τη μάχη της Νικόπολης του 1798 βλ. CURLIN 2010.

[72] *Εμπρός*, 19.3.1913, 1· SHAT Aviation, 1.

[73] *Εμπρός*, 19.3.1913, 1.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χοδρομούν. Υπό αυτές τις συνθήκες, οι απογειώσεις και προσγειώσεις θα ήταν μάλλον ανώμαλες όσο και επικίνδυνες.

Εκτός από το πεδίο προσγείωσης οι εγκαταστάσεις του αεροδρομίου περιλάμβαναν τις ακόλουθες προσωρινές κατασκευές:

Δύο προκατασκευασμένα πάνινα υπόστεγα για τα αεροσκάφη από μπλε ύφασμα.[74] Ένα από τα υπόστεγα κατέρρευσε σε μια θύελλα.[75]

Δύο μεγάλες πράσινες σκηνές που χρησιμοποιούνταν ως συνεργεία.[76] Οι σκηνές φαίνονται σε φωτογραφίες του αεροδρομίου. Σε κάποιες φωτογραφίες, είναι ορατοί εξωτερικοί πάγκοι εργασίας. Τα υπόστεγα ήταν μεγάλα, με δύο κεντρικούς στύλους υποστήριξης στο καθένα (Εικ. 2).[77]

Ένας χώρος στάθμευσης για τα αεροπλάνα στο γρασίδι.

Μικρές λευκές σκηνές που χρησιμοποιούνταν από τους στρατιώτες,[78] πιθανώς από τη φρουρά των αεροπλάνων κατά τη νύχτα.[79] Τρεις μικρές λευκές σκηνές με μονούς στύλους υποστήριξης εικονίζονται σε μια φωτογραφία, κοντά στα σταθμευμένα αεροσκάφη, ενώ δύο άλλες σκηνές εμφανίζονται προς τα ανατολικά και νοτιοανατολικά των συνεργείων (Εικ. 4).

Εκτός από αυτές τις προσωρινές κατασκευές, ο Λόχος Αεροπορίας διέθετε τουλάχιστον ένα δικό του φορτηγό αυτοκίνητο στην Ήπειρο, το οποίο έφερε στις πλευρές σαφή σήμανση υπαγωγής «Υπηρεσία Αεροπλοΐας», όπως προκύπτει και από φωτογραφία του Etienne Labranche (Εικ. 12). Το φορτηγό αυτό χρησιμοποιούνταν για να μεταφέρει προμήθειες και προσωπικό από την Πρέβεζα προς το αεροδρόμιο Νικόπολης, καθώς και στα βοηθητικά πεδία προσγείωσης στα βουνά.[80] Το προσωπικό εδάφους και εξακριβωμένα ένας χειριστής (ο Καμπέρος) οδηγούσαν το όχημα αυτό. Φαίνεται ότι στον Ελληνικό Στρατό της εποχής, η υπηρεσία ως χειριστής, δεν απέκλειε και την υπηρεσία ως οδηγός αυτοκινήτου, δεδομένου ότι τα καθήκοντα του Καμπέρου εναλλάσσονταν μεταξύ του χειρισμού αεροσκαφών και της οδήγησης ασθενοφόρων και άλλων αυτοκινήτων του Στρατού, για όσο διάστημα υπηρετούσε στη Νικόπολη.[81] Ο Καμπέρος χρησιμοποιούσε επίσης το αεροδρόμιο Νικό-

---

[74] *L'Illustration*, 4.1.1913, 6· *Εμπρός*, 19.3.1913, 1.

[75] ΒΡΟΝΤΑΚΗΣ 1937, 27.

[76] *Εμπρός*, 19.3.1913, 1. Το άρθρο αναφέρεται σε μία σκηνή, ωστόσο οι φωτογραφίες δείχνουν δύο μεγάλες επιχρωματισμένες σκηνές, που πιστεύεται ότι στέγαζαν τα συνεργεία.

[77] Χρησιμοποιώντας το ύψος των εικονιζόμενων ανθρώπων που στέκονται κοντά ως μέτρο αναφοράς, τα υπόστεγα είχαν ύψος περίπου 4,50 μ. και πλάτος περίπου 6,40 μ. ανά πλευρά, που μεταφράζεται σε ένα εσωτερικό εμβαδόν επιφανείας 45 μ.^{2} περίπου.

[78] *Εμπρός*, 19.3.1913, 1.

[79] Προφανώς το προσωπικό του Λόχου Αεροπορίας διανυκτέρευε στην Πρέβεζα, δεδομένου ότι δεν υπήρχαν καταλύματα στο αεροδρόμιο.

[80] *Εστία*, 25.2.1913, 3.

[81] HUTCHISON 1913, 117-118, 126-127. Για παράδειγμα, οδήγησε αξιωματικούς από την Πρέβεζα στη Φιλιππιάδα, οδήγησε μια ομάδα τραυματιών στρατιωτών από την Κλεισούρα στη

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πολης ως άτυπο χώρο στάθμευσης, όπου φυλάσσονταν κάποια επιπλέον αυτοκίνητα,[82] τα οποία δεν είχαν σχέση με τις αεροπορικές δραστηριότητες.

Αν και αυτό πρακτικά δεν ήταν μέρος του αεροδρομίου, κάποιος ντόπιος επιχειρηματίας μετέτρεψε μια γειτονική καλύβα σε καφενείο, που έφερε την πομπώδη ονομασία «Μέγα Καφενείον „Η Αεροπλοΐα"», όπου σέρβιραν τσάι αντί 10 λεπτών.[83] Αναμφίβολα, οι άντρες του Λόχου Αεροπορίας ήταν τακτικοί πελάτες. Η κοντινή λιμνοθάλασσα Μάζωμα, έδινε στους αεροπόρους μια ευκαιρία για χαλάρωση και, περιστασιακά, ένα γεύμα: «Πρὸς τὸ βράδυ, κοπάδια ὁλόκληρα ἀγριόπαπιες ἐκάθηντο εἰς τὰ ρηχὰ νερὰ τοῦ μικροῦ κόλπου, μπεκατσίνια περίτρομα διήρχοντο καὶ συχνὰ οἱ ἀεροπόροι μας ἐπιδέξιοι κυνηγοὶ ἐπανήρχοντο εἰς τὴν Πρέβεζαν μὲ μερικὰ ζευγάρια, τὰ ὁποῖα ἐποίκιλαν τὰ μονότονα φαγητὰ τοῦ ἱστορικοῦ ρεστοράν „Βενιζέλος" τῆς Πρέβεζας».[84]

Το αεροδρόμιο ήταν ακριβώς δίπλα στον δρόμο Πρέβεζας-Άρτας, που κατ' επέκταση οδηγεί στα Ιωάννινα και αποτελούσε την κύρια οδό μέσω της οποίας τα ελληνικά στρατεύματα και το υλικό τους εισέρχονταν στην Ήπειρο. Οι περισσότεροι από τους δεκάδες χιλιάδες Έλληνες στρατιώτες που αποβιβάστηκαν στην Πρέβεζα κατά την εκστρατεία της Ηπείρου, έπρεπε να περάσουν –πεζοί, έφιπποι ή εποχούμενοι– δίπλα από το αεροδρόμιο, στην πορεία τους προς Βορρά για το μέτωπο. Το θέαμα όλων αυτών των ριζικά νέων, τεχνολογικά προηγμένων πτητικών μηχανών στην υπηρεσία του Ελληνικού Στρατού, θα ήταν αξιοπερίεργο για τους στρατιώτες και, πιθανότατα, ισχυρό τονωτικό για το ηθικό τους κατά την πορεία τους προς την αντιπαράθεση με τον εχθρό.

Φιλιππιάδα, επίσης μετέφερε υψηλά πρόσωπα, συμπεριλαμβανομένου ενός μέλους του Ελληνικού Κοινοβουλίου και του ποιητή Σπύρου Ματσούκα, από τη Φιλιππιάδα στο *Fort Bey* (απόδοση του Hutchinson για το ύψωμα που αναφέρεται στις ελληνικές στρατιωτικές πηγές ως *Χάνι Φουάτ Μπέη*).

[82] HUTCHISON 1913, 119-120.

[83] *Εμπρός*, 19.3.1913, 1. Στη διασταύρωση Υ του σημερινού δρόμου που βρίσκεται κοντά στην τοποθεσία του αεροδρομίου υπάρχει ένα σύγχρονο καφέ-εστιατόριο γνωστό ως το εστιατόριο «του Ακρίβη». Επιτόπια έρευνα που έγινε από τον Νίκο Δ. Καράμπελα για πιθανό συσχετισμό με το «Μέγα Καφενείον», δεν απέδωσε αποτελέσματα. Όμως ο ίδιος κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η αρχική τοποθεσία του «Καφενείου» βρισκόταν πιο κοντά στα υπόστεγα και την εκκλησία του Αγίου Ιωάννη Ριγανά. Το δούλευαν κατά πάσα πιθανότητα κάποιοι από τους πολλούς Συρρακιώτες και Σαρακατσαναίους νομάδες που είχαν καλύβες στην περιοχή γύρω από τη λιμνοθάλασσα Μάζωμα (Ν.Δ. Καράμπελας, προσωπική επικοινωνία, 26.6.2013).

[84] *Εμπρός*, 19.3.1913, 1.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τα εφεδρικά και προκεχωρημένα πεδία προσγείωσης

Εκτός από τη βάση της Νικόπολης, ο Λόχος Αεροπορίας εγκατέστησε βοηθητικούς χώρους προσγείωσης κοντύτερα στο μέτωπο, στη Φιλιππιάδα και στο Χάνι Εμίν Αγά.[85] Αυτοί χρησιμοποιούνταν ως ενδιάμεσοι σταθμοί για ανεφοδιασμό καυσίμων, επανεξοπλισμό σε βόμβες, για επισκευές μετά από επιχείρηση και γρήγορη μεταφορά αναφορών αναγνώρισης στους ανώτερους στρατιωτικούς διοικητές.

Το εφεδρικό πεδίο προσγείωσης εγκαταστάθηκε κοντά στη Φιλιππιάδα, όπου ο Στρατός Ηπείρου εγκατέστησε το αρχηγείο του στις 8 Δεκεμβρίου 1912. Το πεδίο προσγείωσης προσδιορίστηκε την ίδια ημέρα ή λίγο μετά και κατέστη επιχειρησιακό έως τις 11 Δεκεμβρίου 1912. Αν και δεν είναι γνωστό πού ακριβώς βρισκόταν ο χώρος προσγείωσης, ήταν κατά πάσα πιθανότητα σε ένα πεδίο στα νοτιοανατολικά της πόλης, δηλαδή σε απόσταση από την οροσειρά. Βασισμένοι στην προφορική παράδοση, το πεδίο τοποθετείται κοντά στα χωριά Χανόπουλο[86] και Ρόκκα[87] μερικά χιλιόμετρα προς τα ανατολικά και νοτιοανατολικά της Φιλιππιάδας[88] αντίστοιχα.

---

[85] Χάνι Εμίν Αγά (παραλλαγές: Αμίν Αγά Χαν, Εμίν Αγά Χαν, Εμίρ Αγά, Χάνι Ιμίν Αγά). Π. 39°27′12′′Β, Μ. 20°52′4′′Α. Η επίσημη ιστορία του Ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας αναφέρει και ένα άλλο πεδίο προσγείωσης στην Ήπειρο που ονομάζεται «Σουρουκλή» και χρησιμοποιήθηκε «στα τελευταία στάδια της εκστρατείας», βλ. ΑΝΩΝΥΜΟΣ 1980, Ι, 32. Ωστόσο, αυτός ο διάδρομος προσγείωσης, ο οποίος βρίσκεται περίπου 8 χλμ. νοτιοανατολικά των Ιωαννίνων, πρέπει να δημιουργήθηκε μετά την ελληνική απελευθέρωση των Ιωαννίνων, συνεπώς δεν θα μπορούσε να έχει χρησιμοποιηθεί από τον Λόχο Αεροπορίας κατά τη διάρκεια της εκστρατείας της Ηπείρου. Το Σουρουκλή πιθανότατα ταυτίζεται με αυτό που αργότερα έγινε γνωστό ως πεδίο προσγείωσης Κατσικά και ήταν ένα από τα δύο αεροδρόμια στα Ιωάννινα, το οποίο θεωρείτο επιχειρησιακό κατά τη διάρκεια του Β′ Παγκοσμίου πολέμου. Σουρουκλή: Π. 39°36′13′′Β, Μ. 20°54′4′′Α. Ο Ν.Δ. Καράμπελας εντόπισε την τοποθεσία τον Φεβρουάριο του 2013.

[86] Χανόπουλο Άρτας, μικρό χωριό, 4,5 χμ. ανατολικά της Φιλιππιάδας: Π. 39°12′13′′Β, Μ. 20°56′10′′Α.

[87] Ρόκκα Άρτας, μικρό χωριό 6,6 χλμ. νοτιοανατολικά της Φιλιππιάδας: Π. 39°10′4′′Β, Μ. 20°56′33′′Α.

[88] Ο Ν.Λ. Καράμπελας πήρε συνέντευξη από τον κ. Κώστα Πανούση, πρώην δήμαρχο Φιλιππιάδας, του οποίου ο πατέρας είχε επίσης διατελέσει δήμαρχος για 16 χρόνια. Ο κ. Πανούσης θυμάται να έχει ακούσει από τον πατέρα του ότι «κατά τον πόλεμο 1912-13, η τοποθεσία Μαραθιά κοντά στο χωριό Καμπή και η τοποθεσία Ντράζι κοντά στο χωριό Ρόκκα στον κάμπο της Άρτας είχαν χρησιμοποιηθεί ως αεροδρόμια. Η τελευταία είχε χρησιμοποιηθεί ως αεροδρόμιο και κατά τον πόλεμο του '40». Ο κ. Πανούσης μάς υπέδειξε ότι η τοποθεσία Μαραθιά βρίσκεται προς τα ανατολικά-νοτιοανατολικά της Καμπής κοντά στο Χανόπουλο (Ν.Λ. Καράμπελας, προσωπική επικοινωνία, 27.6.2013). Καθώς φαίνεται απίθανο στον γράφοντα να χρησιμοποιήθηκαν το 1912-13, ως κοντινά στη Φιλιππιάδα αεροδρόμια, δύο τοποθεσίες που βρίσκονται τόσο κοντά μεταξύ τους (4 χλμ.), θεωρεί ως επικρατέστερη την τοποθέτηση του αεροδρομίου κοντά στο Χανόπουλο/Μαραθιά και όχι κοντά στη Ρόκκα. Η ανάμνηση για το Ντράζι/Ρόκκα ίσως να απηχεί μνήμη από κάποια ανώμαλη προσγείωση

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Αντιλαμβανόμενος ότι τα αεροσκάφη που απογειώνονταν από τη Νικόπολη δεν θα είχαν καύσιμα αρκετά για να πετάξουν, παρά μόνο λίγα λεπτά επάνω από το μέτωπο, ο Barès επέλεξε και έναν άλλο προκεχωρημένο χώρο προσγείωσης στο Χάνι Εμίν Αγά,[89] που αποτελούσε μία από τις κύριες βάσεις μετόπισθεν του Ελληνικού Στρατού κατά την πολιορκία του Μπιζανίου. Ο Γάλλος λοχαγός προσδιόρισε τον χώρο προσγείωσης στο Χάνι Εμίν Αγά στις 16 Δεκεμβρίου 1912 και αυτός άρχισε να λειτουργεί στις 18 Δεκεμβρίου 1912 (Εικ. 13). Το πεδίο προσγείωσης ήταν μια λωρίδα γης μήκους 80-100 μέτρων και πλάτους 25 μέτρων[90] και περιγράφηκε επίσης ως «ένα μικρό κομμάτι γης από κυματιστά λιβάδια κοντά στο Εμίν-Αγά».[91] Το Χάνι, μέρος του οποίου υπάρχει ακόμα, βρίσκεται στο νότιο άκρο μιας στενής κοιλάδας, που περιβάλλεται από απόκρημνα βουνά.[92] Με βάση επιτόπια μελέτη της τοπογραφίας και γραπτές περιγραφές, η περιοχή προσγείωσης του Λόχου Αεροπορίας βρισκόταν κατά πάσα πιθανότητα σε ένα επίπεδο πεδίο παράλληλο με τον δρόμο, βορειοανατολικά από το Χάνι.[93]

Στη Φιλιππιάδα, όπως και στο Χάνι Εμίν Αγά, οι χειριστές απογειώνονταν και προσγειώνονταν σε αβελτίωτα φυσικά πλατώματα. Οι συνθήκες σε αυτά τα βοηθητικά αεροδρόμια ήταν λιγότερο ιδανικές από εκείνες του αεροδρομίου της Νικόπολης: το έδαφος στο οποίο προσγειώνονταν τα αεροσκάφη μάλλον δεν ήταν εντελώς επίπεδο και υπήρχαν πολλοί στρατιώτες, οχήματα και υλικό που μετακινούνταν ή συγκεντρώνονταν σε αρκετά κοντινή απόσταση στις φάσεις που τα αεροσκάφη κατέφθαναν και αναχωρούσαν. Η κατάσταση

που έγινε εκεί, ή να υπάρχει σύγχυση με τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Η άποψη αυτή ενισχύεται από μια μαρτυρία για μια ανώμαλη προσγείωση που έγινε στην Στρεβίνα (σημ. Καμπή), πρβλ. ΒΡΟΝΤΑΚΗΣ 1937, 26. Το Χανόπουλο βρίσκεται πλησιέστερα στην Καμπή από ό,τι η Ρόκκα. Επίσης, ο αρχικός προορισμός του Λόχου Αεροπορίας ήταν «Φιλιππιάδα-Στρεβίνα». Τον Αύγουστο του 2013, κάποιος από την περιοχή υπέδειξε ως Μαραθιά την περιοχή ανατολικά της Καμπής, ανάμεσα στο χωριό και το βουνό, στα βόρεια της οδού Καμπής-Χανόπουλου.

[89] ΚΑΡΥΤΙΝΟΣ 2010, 54.

[90] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1622/Α/6, βλ. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ 2014, Παράρτημα 3.

[91] *L'Illustration*, 11.1.1913· DIMITRACOPOULOS 1992, 73.

[92] Βρίσκεται στα ανοικτά της Εθνικής οδού Άρτας-Ιωαννίνων (Ε951), περίπου 2,5 χλμ. νοτιοδυτικά το χωριού Μυροδάφνη. Σήμερα, το Χάνι στεγάζει το Μουσείο Πολέμου 1912-1913, στο οποίο ειρήσθω εν τη παρόδω, δεν γίνεται καμιά μνεία στην τόσο κοντινή σε αυτό αεροπορική δραστηριότητα.

[93] Η γεωγραφική ταύτιση του υποτιθέμενου χώρου προσγείωσης αποτελεί αποτέλεσμα συνεργατικής διαδικτυακής προσπάθειας του γράφοντος μαζί με τους Ν.Δ. Καράμπελα, Ν. Βαλασιάδη και Δ. Βογιατζή, η οποία αποπειράθηκε τον Ιανουάριο του 2013. Σήμερα υπάρχει ένας μεγάλος ανοικτός χώρος στο πλάτωμα βορειοανατολικά από το Χάνι, ενώ δεν υπάρχει επίπεδο έδαφος οπουδήποτε αλλού κοντά στο Χάνι. Το επίπεδο έδαφος (δηλαδή το υποτιθέμενο πεδίο προσγείωσης) έχει ΒΑ-ΝΔ προσανατολισμό, ο οποίος είναι πολύ καλός για τους ανέμους που επικρατούν εκεί.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στο Χάνι Εμίν Αγά ήταν ακόμα πιο περίπλοκη: ο χώρος προσγείωσης περικλειόταν από ψηλές βουνοκορφές, υπήρχε μια μεγάλη και βαθιά χαράδρα κοντά στη ζώνη προσγείωσης και η περιοχή ήταν ευπρόσβλητη από τα στοιχεία της φύσης λόγω του υψομέτρου και των καιρικών συνθηκών, προκαλώντας μεγάλες δυσκολίες στους Έλληνες χειριστές.[94] Εν τέλει, το αεροδρόμιο του Εμίν Αγά φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε μόνο δύο φορές. Ένα από τα MF-7 Longhorn του Λόχου Αεροπορίας εικονίζεται με φόντο ορεινό τοπίο ενώ απογειώνεται από το Χάνι Εμίν Αγά.

Συνθήκες πτήσης

Οι μονόδρομες αποστάσεις πτήσης από το αεροδρόμιο Νικόπολης προς το Μπιζάνι και τα Ιωάννινα ήταν αντίστοιχα, 74 χλμ. και 86 χλμ., εάν υποτεθεί ότι οι χειριστές πετούσαν μέσα από τα βουνά, ακολουθώντας τον κεντρικό δρόμο.[95] Οι αποστάσεις πτήσης που αναφέρονται παραπάνω θα αυξάνονταν αν ο χειριστής έπρεπε να κάνει επιπλέον γύρους για λεπτομερέστερη συλλογή στοιχείων αναγνώρισης, διάκριση στόχων προς βομβαρδισμό ή να προβεί σε ελιγμούς προς αποφυγή εχθρικών πυρών.

Ο αναφερόμενος μέσος χρόνος για την πτήση μονόδρομης μετάβασης από τη Νικόπολη έως το Μπιζάνι ήταν περίπου μία ώρα (80 χλμ.),[96] το οποίο σημαίνει ότι τα αεροσκάφη πετούσαν με μέση ταχύτητα περίπου 80 χλμ./ώ. Η περιγραφή μιας αποστολής στον ξένο αεροπορικό τύπο υποδεικνύει ταχύτητα τουλάχιστον 86 χλμ./ώ.[97]

Το πρώτο και το τελευταίο σκέλος της διαδρομής αυτής, ήταν εύκολα από άποψη πτήσης: το πρώτο περνούσε επάνω από λιμνοθάλασσες και κάμπους μεταξύ Νικόπολης και Φιλιππιάδας και το τελευταίο ήταν επάνω από έναν επίπεδο κάμπο μεταξύ Μπιζανίου και Ιωαννίνων. Το δεύτερο σκέλος μεταξύ Φιλιππιάδας και Μπιζανίου, από την άλλη πλευρά, περνούσε μεταξύ ψηλών βουνοκορφών και διαμέσω στενών αλπικών κοιλάδων. Ο Μουτούσης

---

[94] ΚΑΡΥΤΙΝΟΣ 2010, 54.

[95] Το περιοδικό *Flight* (το οποίο βάσισε την αναφορά του σε μια τρίτη πηγή) δήλωνε διαφορετικές αποστάσεις: ανάμεσα στην Πρέβεζα και τη Φιλιππιάδα ήταν 47 χλμ., μεταξύ Πρέβεζας και Αμίν Αγά Χαν ήταν 75 χλμ. και ανάμεσα στην Πρέβεζα και τα Γιάννενα ήταν 106 χλμ. (*Flight*, 25.1.1913, 89). Ένας Έλληνας δημοσιογράφος ανέφερε ότι η πτήση μετ' επιστροφής από τη Νικόπολη στο μέτωπο ήταν 150 χλμ., βλ. *Εμπρός*, 19.3.1913, 1.

[96] SHAT Aviation, 3.

[97] *Flight*, 25.1.1913, 89. Από τη στιγμή που η ελάχιστη απόσταση πτήσης μετ' επιστροφής μεταξύ Νικόπολης και Μπιζανίου ήταν 172 χλμ. και ο Νοταράς κάλυπτε αυτήν την απόσταση σε δύο ώρες, η μέση ταχύτητα πτήσης του ήταν το λιγότερο 86 χλμ./ώ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

επισημαίνει στην αναφορά του, ότι η διέλευση των αεροσκαφών επάνω από βουνά ήταν πολύ δύσκολη.[98]

Κατά πάσα πιθανότητα η διαδρομή που ακολουθήθηκε πάνω από τα βουνά ακολουθούσε τον δρόμο από τη Φιλιππιάδα, βόρεια προς το Χάνι Εμίν Αγά και από εκεί προς την πεδιάδα μπροστά από το Μπιζάνι. Κάποιες πτήσεις όμως από τη Νικόπολη προς το Μπιζάνι, ακολούθησαν μια πιο ανατολική διαδρομή πάνω από τη στενή δίοδο των Πέντε Πηγαδιών.[99]

Οι πλευρικοί άνεμοι στα βουνά και οι μηχανικές δυσλειτουργίες των κινητήρων αμφότερα μνημονεύονταν ως προβλήματα για τους χειριστές στην Ήπειρο. Οι χειριστές είχαν επίσης την ανησυχία ότι εάν αναγκάζονταν να επιχειρήσουν προσγείωση λόγω τεχνικών προβλημάτων στις στενές ορεινές κοιλάδες, μπορεί να μην ήταν σε θέση να βρουν κάποια κατάλληλη επίπεδη και ανοικτή περιοχή και μπορεί να σκοτώνονταν κάνοντας ανώμαλη προσγείωση.[100] Μία γαλλική αξιολόγηση του Σώματος Μηχανικού, η οποία έγινε μετά το πέρας των επιχειρήσεων, εξέθετε ότι: «οι αποστολές αναγνώρισης που εκτελέστηκαν (στην Ήπειρο), περιλαμβάνοντας ταξίδια μετ' επιστροφής σε αποστάσεις από 180 έως 200 χιλιόμετρα χωρίς ενδιάμεσο πεδίο προσγείωσης, σε μια βραχώδη και ορεινή χώρα, συνιστούσαν υπέροχες πράξεις τόλμης όλως προς τιμήν των Ελλήνων αεροπόρων».[101]

Οι αεροπόροι στη Νικόπολη ήταν εκτεθειμένοι στα καιρικά φαινόμενα, όταν βρίσκονταν στον αέρα. Τα αεροσκάφη δεν διέθεταν πλήρως κλειστά πιλοτήρια που θα τους προστάτευαν από βροχή και ψύχος, ούτε αλεξήνεμα που θα απωθούσαν τον αέρα μακριά από το σώμα τους, όπως ούτε και μεταλλικά κύτη για να τους προστατεύουν από βλήματα. Πετώντας σε μεγάλο υψόμετρο επάνω από τα βουνά κατά τη χειμερινή περίοδο (Δεκέμβριο-Μάρτιο) πρέπει να ένιωθαν έντονα το κρύο, ακόμη και σε μια σύντομη πτήση. Επιπλέον, ο καιρός κατά τη διάρκεια του χειμώνα 1912-1913 ήταν ιδιαίτερα ευμετάβλητος: σε κάποιες αναφορές περιγράφεται ως εξαιρετικά δριμύς και τσουχτερά κρύος· σε άλλες ως καθαρός και ηλιόλουστος· ενώ κάποιες φορές ήταν τόσο άσχημος που οι χερσαίες δυνάμεις αναγκάζονταν να σταματήσουν για ημέρες την προέλασή τους.[102] Κατά την περίοδο των επιχειρήσεων της μονάδας Νικόπολης τα βουνά γύρω από το Μπιζάνι πλήττονταν κατά διαστήματα από μεγάλες χιονοθύελλες, εκτεταμένες νεροποντές και συνθήκες

---

[98] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1622/Α/6, βλ. Βογιατζης 2014, Παράρτημα 3· πρβλ. Βογιατζης, στον παρόντα τόμο, 334-335.

[99] *Πατρίς*, 26.1.1913, 5. Πέντε Πηγάδια: Π. 39°23′10′′Β, Μ. 20°54′46′′Α.

[100] ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φ. 1622/Α/6, βλ. Βογιατζης 2014, Παράρτημα 3. Πρβλ. *Εμπρός*, 19.3.1913, 1, όπου οι δημοσιογράφοι επανέλαβαν την ανησυχία για την έλλειψη χώρων έκτακτης προσγείωσης στα βουνά (*Εμπρός*, 19.3.1913, 1).

[101] SHAT Rapport, 19.

[102] Castex et al. 1994, 57-58· Νικολαιδου 1997, 371.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ομίχλης.[103] Ο καιρός εκείνη την εποχή δημιούργησε σίγουρα δύσκολες και απρόβλεπτες συνθήκες πτήσης για τους χειριστές.

Όπως σε πολλές άλλες πτυχές της αποστολής τους, οι πρώιμοι αεροπόροι έπρεπε να αυτοσχεδιάσουν τις δικές τους «στολές» πτήσης για να αυτοπροστατευθούν από τις καιρικές συνθήκες, τα εχθρικά πυρά και τις βαριές προσγειώσεις. Κατά την περίοδο που πετούσε σε αποστολές στη Νικόπολη, ο Μουτούσης φορούσε ένα μακρύ δερμάτινο χιτώνιο, κασκόλ, δερμάτινα γάντια, *balaclava* (ή ένα δερμάτινο καπέλο) που κάλυπτε τα αυτιά και τον λαιμό του, κράνος επάνω από το καπέλο και γυαλιά. Στο παντελόνι του ήταν πιασμένοι χάρτες, έτσι ώστε να μπορεί να κάνει πλοήγηση ενώ πετούσε (Εικ. 9).[104] Μια φωτογραφία του Σάκωφ στη Νικόπολη τον δείχνει να φοράει παρόμοιο προστατευτικό κράνος κεφαλής (Εικ. 11).

Εφόσον αυτά τα πρώτα αεροσκάφη δεν διέθεταν όργανα πτήσης, οι χειριστές έπρεπε να χρησιμοποιούν τους χάρτες στα πόδια τους, πυξίδες χειρός, οπτικά σημεία αναφοράς και «ναυτιλία εξ' αναμετρήσεως» (*dead reckoning*) για την πλοήγηση και την εκτίμηση αποστάσεων, ταχύτητας ανέμου και υψομέτρου. Μπορούσαν να πετούν μόνο κατά τη διάρκεια της ημέρας. Για τη διάρκεια των τριών μηνών των επιχειρήσεων του Λόχου Αεροπορίας στην Ήπειρο το 1912-1913 αυτό σήμαινε μεταξύ περίπου 7:30 (χαραυγή) και 17:30 περίπου (ηλιοβασίλεμα).[105]

Όταν πετούσαν επάνω από τις τουρκικές θέσεις, οι χειριστές του Λόχου Αεροπορίας είχαν να αντιμετωπίσουν ανθρωπογενείς κινδύνους: πυρά τυφεκίων και πυροβολικού. Σε κάθε διέλευση επάνω από το Μπιζάνι οι χειριστές, καθήμενοι μέσα στα απροστάτευτα ατρακτίδια-πιλοτήριά τους, αντιμετώπιζαν ομοβροντίες πυρών τυφεκίων από κυριολεκτικά εκατοντάδες Τούρκους στρατιώτες. Τα τυφέκια είχαν βεληνεκές 1.200-1.300 μέτρων και ήταν αρκετά ικανά να πλήξουν τα αεροσκάφη.[106] Στη διάρκεια όλων σχεδόν των πτήσεών τους, οι αεροπόροι έπρεπε να υπομένουν τα πυρά του τουρκικού πυροβολικού.[107] Βλήματα πυροβόλων να εκρήγνυνται στον αέρα, θραύσματα και ισχυρά τινάγματα, αναφέρονταν συχνά στις μαρτυρίες των χειριστών. Πυρά πυροβολικού μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν εναντίον των ελληνικών αεροσκαφών μόνον υπό ορισμένες συνθήκες, καθότι ελλείψει αντιαεροπορικών η γωνία βολής των πεδινών πυροβόλων δεν ήταν πάντα η βέλτιστη για αντιαερο-

---

[103] CASSAVETTI 1914, 145.

[104] Μια φωτογραφία που πάρθηκε μετά την αποστολή στην Ήπειρο δείχνει ευκρινέστερα τους χάρτες στερεωμένους στα πόδια του Μουτούση (*The Illustrated London News*, 15.2.1913, 212).

[105] U.S. Naval Observatory Astronomical Applications Department, βλ. http://aa.usno.navy.mil/cgi-bin/aapap.pl (πρόσβαση 6.1.2013).

[106] Δ. Βογιατζής, προσωπική επικοινωνία, 16.1.2013.

[107] SHAT Aviation, 4.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πορικό πυρ,[108] ωστόσο, αυτό δεν απέτρεψε τον Τουρκικό Στρατό από την προσπάθεια. Ίχνη από βλήματα που εκρήγνυνται στον αέρα είναι ορατά σε μια φωτογραφία. Μετά την ελληνική νίκη στην Ήπειρο, αρκετά μέλη του Λόχου Αεροπορίας επισκέφθηκαν τις οχυρώσεις στην κορυφή του Μπιζανίου, όπου βρήκαν ένα από τα πεδινά πυροβόλα με την κάννη του ανυψωμένη προς τα ουράνια, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι το συγκεκριμένο πυροβόλο έβαλλε κατά των ελληνικών αεροσκαφών.[109]

Αναγνώριση

Κατά την εκστρατεία της Ηπείρου, η μονάδα εκτέλεσε αποστολές που περιλάμβαναν ένα μόνο αεροσκάφος, ή δύο αεροσκάφη που πετούσαν ταυτόχρονα. Οι αναφορές δείχνουν ότι οι χειριστές πετούσαν κυρίως μόνοι (*solo*) και σπάνια συνοδεύονταν και από επιβάτη που επιτελούσε χρέη παρατηρητή ή βομβαρδιστή. Οι χειριστές της Ηπείρου ανέφεραν ότι ο χειρισμός του αεροσκάφους τους δεν παρενέβαινε στο έργο τους της παρατήρησης, κατά τη διάρκεια των αναγνωριστικών πτήσεων,[110] ωστόσο ο Μουτούσης είναι κατηγορηματικός ως προς τη χρησιμότητα του επιβαίνοντα παρατηρητή.[111]

Ο Νοταράς αναφέρεται ότι εκτέλεσε αναγνώριση πέντε λεπτών σε μια αποστολή,[112] στοιχείο που δίνει μια ένδειξη για τον χρόνο που ήταν απαραίτητος για την παρατήρηση του εχθρού, καθώς και για το διάστημα κατά το οποίο το αεροπλάνο ήταν εκτεθειμένο άμεσα στα εχθρικά πυρά. Οι πιλότοι συχνά πετούσαν κυκλικά πάνω από τον στόχο τους κατά τη διάρκεια των αναγνωριστικών πτήσεων (Εικ. 14).

Σύμφωνα με τους κανόνες της αεροπορικής αναγνώρισης που ακολουθούσε ο Λόχος Αεροπορίας στη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού πολέμου, στους χειριστές συνιστάτο να πετούν σε ύψος 1.200 μέτρων επάνω από οποιαδήποτε εχθρική θέση.[113] Στην πράξη όμως, τα αεροσκάφη της Νικόπολης κάποιες φορές πετούσαν σε χαμηλότερα, πιο επικίνδυνα ύψη, π.χ. 500-600 μέτρα επάνω από τον εχθρό. Σύμφωνα με άρθρα στον αεροπορικό τύπο και εφημερίδες, οι χειριστές ανέρχονταν από το ύψος του επιπέδου της θάλασσας στη Νικόπολη, στα επιχειρησιακά ύψη που κυμαίνονταν από 1.600-2.300 μέτρα. Οι γαλλικές στρατιωτικές πηγές αναφέρουν ότι τα αεροπλάνα πετούσαν σε λίγο μεγαλύτερο επιχειρησιακό ύψος (2.200-2.400 μέτρα) και ανάμεσα στα 1.200-

[108] Δ. Βογιατζής, προσωπική επικοινωνία, 16.1.2013.
[109] CASSAVETTI 1914, 157.
[110] SHAT Aviation, 3.
[111] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1622/Α/6, βλ. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ 2014, Παράρτημα 3.
[112] ΑΥΔΗΣ 1972, 128.
[113] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1622/Α/6, βλ. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ 2014, Παράρτημα 3.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1.800 μέτρα όταν βρίσκονταν πάνω από τον εχθρό.[114] Ο Chauveau αναφέρει ότι οι χειριστές επιχειρούσαν σε ύψος 1.800 μ. πάνω από τον εχθρό.[115]

Σε κάποιες περιπτώσεις, οι χειριστές έδωσαν αναφορά αμέσως μετά τις αποστολές τους στον ίδιο τον στρατηγό Σαπουντζάκη.[116] Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι παρατηρήσεις τους αξιολογήθηκαν ότι είχαν μέγιστη σημασία από τον έχοντα το γενικό πρόσταγμα των τοπικών χερσαίων δυνάμεων.[117] Με βάση πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν κατά τη διάρκεια των χωριστών πτήσεων αναγνώρισης των Νοταρά και Αδαμίδη πάνω από τα Ιωάννινα και το Μπιζάνι στις 5 Φεβρουαρίου 1913, καταρτίσθηκε ένας ενημερωμένος χάρτης των οχυρώσεων και της τοπογραφίας του εχθρικού στρατοπέδου.[118] Στις παραμονές της πτώσης των Ιωαννίνων, ο Σάκωφ και ένας ανώνυμος υπολοχαγός εκτέλεσαν μια αποστολή αναγνώρισης, που προσέφερε πολύτιμα στοιχεία σχετικά με την κατανομή των εχθρικών στρατευμάτων, στους διάφορους τομείς του μετώπου.[119]

Βομβαρδισμοί

Οι διάφορες πηγές που μνημονεύονται στο παρόν άρθρο χρησιμοποιούν διαφορετικά ονόματα για να περιγράψουν τις εκρηκτικές συσκευές που μετέφεραν κατά την πτήση οι χειριστές του Λόχου Αεροπορίας στην Ήπειρο: βόμβες (*βόμβας*, *bombes*, *bombs*), χειροβομβίδες (*χειροβομβίδας*), καθώς και εναέρια βλήματα (*εναέριων βλημάτων*). Οι συσκευές ήταν μάλλον εξειδικευμένες βόμβες σχεδιασμένες για αεροσκάφη, όχι απλές χειροβομβίδες. Δεν υπάρχουν μαρτυρίες ότι χρησιμοποιηθήκαν χειροβομβίδες στις επιχειρήσεις ξηράς από τον Ελληνικό Στρατό κατά την εκστρατεία της Ηπείρου. Αεροπορικές βόμβες εργοστασιακής κατασκευής υπήρχαν το 1912 και ο Ελληνικός Στρατός χρησιμοποίησε τουλάχιστον δύο τύπους κατά τον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο: βόμβες Aasen, δανικής κατασκευής, και βόμβες ελληνικής κατασκευής που παράγονταν από το εργοστάσιο Μαλτσινιώτη.[120]

Οι βόμβες θα εκρήγνυνταν είτε με πυροκροτητές καθυστέρησης ή με την κρούση. Δεδομένου επίσης, ότι οι χειροβομβίδες της εποχής εκείνης είχαν

---

[114] SHAT Rapport, 19· SHAT Aviation, 2-3.
[115] *Εμπρός*, 19.3.1913, 1.
[116] *L'Illustration*, 11.1.1913· ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1622/Α/6, βλ. Βογιατζης 2014, Παράρτημα 3.
[117] *Flight*, 25.1.1913, 89.
[118] Αυδης 1972, 129-130.
[119] *Revue du génie militaire*, 1er semestre 1914, 242.
[120] Δ. Βογιατζής, προσωπική επικοινωνία, 22.2.2013. Το Εργοστάσιο Μαλτσινιώτη ανήκε στους αδελφούς Μαλτσινιώτη και αργότερα έγινε μέρος της εταιρείας ΕΕΠΚ, η οποία παρείχε πυρομαχικά και εκρηκτικά στον Ελληνικό Στρατό κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πυροκροτητές σύντομης επενέργειας, ήταν πολύ πιθανό να εκραγούν πρόωρα, αν απορρίπτονταν από αεροσκάφος. Κατά συνέπεια, οι βόμβες που απορρίπτονται διά χειρός από αεροσκάφος, έπρεπε να ήταν σχεδιασμένες για τη συγκεκριμένη χρήση και να έχουν πυροκροτητές τέτοιους που να επιτρέπουν την εν πτήσει όπλισή τους με το χέρι. Οι βόμβες που απορρίπτονταν με μηχανικά μέσα απαιτούσαν την ύπαρξη μηχανισμού όπλισης και άφεσής τους από το πιλοτήριο.[121]

Μια γαλλική στρατιωτική έκθεση αναφέρει ότι οι βόμβες που χρησιμοποιούνταν από τη μονάδα Νικόπολης ζύγιζαν τρία κιλά η καθεμία.[122] Δεδομένου ότι ένα αντικείμενο αυτού του βάρους είναι πολύ βαρύ για να ρίπτεται αποτελεσματικά από έναν στρατιώτη πεζικού (οι περισσότερες χειροβομβίδες της εποχής του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου ζύγιζαν κατά κανόνα μεταξύ 250 γραμμαρίων και 1,5 κιλού), αυτό δείχνει ότι ο Λόχος Αεροπορίας χρησιμοποιούσε βαρύτερες, εξειδικευμένες βόμβες που δεν ήταν σχεδιασμένες για να εκσφενδονίζονται με το χέρι. Σύμφωνα με την ίδια έκθεση, τα αεροσκάφη του Λόχου Αεροπορίας ήταν ικανά να μεταφέρουν έως και έξι βόμβες,[123] δηλαδή 18 κιλά πυρομαχικών. Τον αριθμό των 6 βομβών αναφέρουν και οι ελληνικές εφημερίδες ως μέγιστο που μπορούσε να απορριφθεί από ένα αεροπλάνο. Μια μαρτυρία αναφέρει ρητά ότι «ένα μεγάλο απόθεμα» είχε φορτωθεί σε ένα διπλάνο Farman σε μία από τις πτήσεις επάνω από το μέτωπο.[124]

Οι περισσότερες μαρτυρίες αναφέρουν ότι οι χειριστές «ρίπτουν» τις βόμβες από τα αεροσκάφη τους, υπονοώντας ότι το έκαναν διά χειρός, αν και κάποιες αναφέρουν «απόρριψη», η οποία θα μπορούσε να γίνεται είτε διά χειρός ή μέσω κάποιου μηχανικού συστήματος. Ο Λόχος Αεροπορίας, ως εκ τούτου, είχε ενδεχομένως εφαρμόσει τεχνικές τόσο χειροκίνητης όσο και μηχανικής απόρριψης βομβών κατά την εκστρατεία της Ηπείρου. Ανάλογα με την αποστολή, τις βόμβες έριχνε ο πιλότος ή ο παρατηρητής.[125]

Οι βόμβες χρησιμοποιούνταν εναντίον σταθερών στόχων στα υψώματα του Μπιζανίου, συμπεριλαμβανομένων πυροβολικού, χαρακωμάτων και σκηνών, εναντίον κινούμενων στόχων στην πεδιάδα κοντά στο Μπιζάνι και κατά διαφόρων στόχων μέσα στην πόλη των Ιωαννίνων (προφανώς εναντίον σταθερών τουρκικών στρατιωτικών στόχων. Υπάρχουν αντικρουόμενες μαρτυρίες για την αποτελεσματικότητά τους. Η παραπάνω γαλλική στρατιωτική έκθεση ανέφερε ότι οι χειροβομβίδες που ρίφθηκαν από τους χειριστές στην

---

[121] Δ. Βογιατζής, προσωπική επικοινωνία, 23.2.2013.

[122] SHAT Aviation, 3.

[123] SHAT Aviation, 3. Έξι ήταν επίσης ο μέγιστος αριθμός βομβών που αναφέρθηκαν να έχουν ριφθεί από ένα μόνον αεροσκάφος κατά τη διάρκεια μιας αποστολής, κατά την εκστρατεία της Ηπείρου.

[124] *L'Aéro*, 20.12.1912, 1.

[125] *L'Aéro*, 20.12.1912, 1.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ήπειρο, δεν είχαν σχεδόν κανένα αποτέλεσμα,[126] ωστόσο η εκτίμηση του Crosson-Duplessis ήταν λιγότερο κατηγορηματική: «Ρίφθηκε ένας συγκεκριμένος αριθμός βομβών. Είναι μάλλον δύσκολο να πούμε αν αυτή η ρίψη των εκρηκτικών είχε ένα χρήσιμο αποτέλεσμα ή όχι ...».[127] Τούρκοι αιχμάλωτοι φέρονται να δήλωσαν ότι οι βόμβες που ρίχτηκαν από τα ελληνικά αεροπλάνα προκάλεσαν «σοβαρές ζημιές»[128] στο Μπιζάνι. Μια αναφορά σε εφημερίδα αποδίδει τον θάνατο δύο Τούρκων στρατιωτών στις 5 Φεβρουαρίου 1913, στην κατασκήνωση στην κοιλάδα κάτω από το Μπιζάνι, σε αεροπορικό βομβαρδισμό. Η αποστολή αυτή εκτελέστηκε είτε από τον Νοταρά ή από τον Αδαμίδη, οι οποίοι προκάλεσαν έτσι –αν η πληροφορία αληθεύει– κάποια από τα πρώτα θύματα αεροπορικού βομβαρδισμού στη στρατιωτική ιστορία.[129]

Ελάχιστα είναι γνωστά για τα συνέπειες των βομβαρδισμών για την πόλη των Ιωαννίνων. Πάντως, οι λίγες αναφορές που υπάρχουν στις εφημερίδες, αναφέρονται σε έναν τρομοκρατημένο πληθυσμό. Σε μία περίπτωση (5 Φεβρουαρίου 1913) η προσέγγιση των αεροπλάνων προκάλεσε τέτοιον πανικό στην πόλη, ώστε απαιτήθηκε η επέμβαση των ξένων προξένων για να ηρεμήσει ο πληθυσμός και να μην καταρρεύσει η δημόσια τάξη. Ο τρόμος μεταξύ των άμαχων κατοίκων –κυρίως ανάμεσα στους Τούρκους– δεν είχε καταλαγιάσει μετά την παρέλευση μιας ώρας από την αποχώρηση των αεροπλάνων.[130]

Οι χειριστές έριχναν, εκτός από βόμβες, και διάφορα άλλα αντικείμενα: Αναφέρεται ότι μετά τις 28 Δεκεμβρίου 1912 οι Σάκωφ και Αδαμίδης έριξαν εφημερίδες, φέιγ βολάν και μερικά πακέτα με τρόφιμα και φάρμακα πάνω από τις ελληνικές συνοικίες των Ιωαννίνων, για να τους ανακουφίσουν από τον λιμό και τα δεινά της πολιορκίας (δεν αναφέρονται ακριβείς ημερομηνίες).[131] Στις 5 Φεβρουαρίου 1913 ο Αδαμίδης έριξε εφημερίδες στα Ιωάννινα.[132] Αυτές οι ρίψεις συνιστούν τις πρώτες εφαρμογές εναέριας ρίψης υλικών ανθρωπιστικής βοήθειας σε πολίτες, στην ιστορία της παγκόσμιας αεροπορίας.

---

[126] SHAT Aviation, 3.
[127] *L'Aéro*, 20.12.1912, 1.
[128] *L'Illustration*, 11.1.1913.
[129] ΑΥΔΗΣ 1972, 129-130.
[130] ΑΥΔΗΣ 1972, 129-130.
[131] *L'Aérophile*, 15.7.1913· HENRY-COÜANNIER & SUDRE 1913, 126· ΚΑΡΥΤΙΝΟΣ 2010, 54· ΚΟΒΑΛΕΒ 2012.
[132] ΣΟΥΛΗΣ 2006, 200.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εναέρια φωτογράφηση

Την εποχή των Βαλκανικών πολέμων, η εναέρια φωτογράφηση ήταν σχετικά πρόσφατη υπόθεση: ως πρώτη εναέρια λήψη από αεροπλάνο καταγράφεται η απόπειρα του φωτογράφου της *Pathé*, Louis Paul Bonvillain, με χειριστή τον Wilbur Wright, πάνω από το πεδίο ασκήσεων της Auvours κοντά στο Le Mans, τον Οκτώβριο του 1908.[133]

Οι πρώτες γνωστές εναέριες φωτογραφίες στην Ελλάδα πάρθηκαν από τον δημοσιογράφο Δ. Κόκκινο που επέβαινε στο ιδιωτικό αεροπλάνο τού Αργυρόπουλου, την 1η Ιουνίου 1912.[134] Έξι μήνες αργότερα, εναέριες λήψεις πάρθηκαν και κατά τη διάρκεια των πτήσεων του Λόχου Αεροπορίας, στην Ήπειρο.

Αφότου ο Barès έκανε την πτήση του πάνω από το Μπιζάνι στις 19 Δεκεμβρίου 1912 (6 Δεκεμβρίου, π.η.), ο Γάλλος λοχαγός συνειδητοποίησε ότι μπορούσε να τραβήξει μια φωτογραφία ή να κάνει ένα σκίτσο του πεδίου, με σκοπό να διευκολύνει μετά την πτήση τη διεύθυνση των βολών πυροβολικού, σε αόρατους στους πυροβολητές στο έδαφος, στόχους.[135] Αυτό δείχνει ότι δεν είχαν αποπειραθεί από τον Λόχο Αεροπορίας πριν από αυτήν την ημερομηνία εναέριες λήψεις. Στις 20 Δεκεμβρίου 1912 (7 Δεκεμβρίου, π.η.), καθώς πετούσε πάνω από το λιμάνι της Πρέβεζας μια ηλιόλουστη μέρα ο Νοταράς (ή κάποιος άγνωστος επιβάτης του), έβγαλε μία και μοναδική φωτογραφία του λιμανιού (Εικ. 15). Από τη στιγμή που η φωτογραφία είναι χρονολογημένη μία μέρα μετά την πτήση του Barès, ίσως ο Νοταράς να επηρεάστηκε από κάποιο σχόλιο του Γάλλου και να αξιοποίησε την ειρηνική πτήση πάνω από την Πρέβεζα για την εναέρια λήψη. Αυτή είναι η πρωιμότερη γνωστή φωτογραφία που τραβήχτηκε από ελληνικό στρατιωτικό αεροπλάνο[136] και η πρώτη γνωστή εναέρια λήψη της Πρέβεζας.

Συμπέρασμα

Οι πτήσεις επάνω από το μέτωπο της Ηπείρου συνεχίστηκαν χωρίς απώλειες μάχης μέχρι τις 7 Μαρτίου 1913 (22 Φεβρουαρίου, π.η.), όταν ο Ελληνικός Στρατός μπήκε θριαμβευτικά στα Ιωάννινα.[137] Κατά τη διάρκεια της εκστρατείας ο Λόχος Αεροπορίας εκτέλεσε 38 πτήσεις όλων των κατη-

---

[133] Jensen 2007, 73.

[134] Δ. Βογιατζής, προσωπική επικοινωνία, 28.4.2013.

[135] Castex et al. 1994, 57-58.

[136] Αεροφωτογραφίες στρατιωτικού ενδιαφέροντος πάρθηκαν και από Βρετανούς δημοσιογράφους που επέβαιναν σε βουλγαρικά αεροπλάνα κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων, βλ. Βογιατζης 2014, 89-90.

[137] Καρυτινος 2010, 54.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γοριών (πολεμικές, μεταφοράς και δοκιμαστικές πτήσεις).[138] Ο συνταγματάρχης Crosson-Duplessis, ο Γάλλος αξιωματικός του Τάγματος Μηχανικού που συνέταξε τη λεπτομερή αναφορά της πολιορκίας του Μπιζανίου, έγραψε ότι ο Λόχος Αεροπορίας εκτέλεσε 16 αναγνωριστικές πτήσεις,[139] ενώ άλλες πηγές υποδεικνύουν το λιγότερο 26 πολεμικές αποστολές (αναγνώρισης ή/και βομβαρδισμού) πάνω από το Μπιζάνι και τα Ιωάννινα. Ο ακριβής αριθμός των πτήσεων ήταν μεγαλύτερος διότι υπάρχουν μεγάλα κενά για την πτητική δραστηριότητα Ιανουαρίου και Φεβρουαρίου 1913, διάστημα στο οποίο εκτελέστηκαν πιθανότατα και άλλες αποστολές.

Οι αεροπόροι της Νικόπολης επέδειξαν αξιοσημείωτη προσωπική ανδρεία στη διάρκεια αυτού του πολέμου. Διακινδύνευσαν τις ζωές τους πετώντας απροστάτευτοι επάνω από τις γραμμές του εχθρού υπό το έντονο πυρ του εχθρού, χρησιμοποιώντας αδοκίμαστη αεροπορική τεχνολογία. Είχαν ενεργή συμμετοχή σε αυτήν τη σύρραξη –ως μαχητές– ακόμα και αν τα όπλα που είχαν στη διάθεσή τους και οι υποτυπώδεις τεχνικές βομβαρδισμού δεν έδιναν τη δυνατότητα πρόκλησης σημαντικών ζημιών στον εχθρό. Προσέβαλαν τόσο ακίνητους (οχυρώματα και κτίρια στο Μπιζάνι, στόχους στα Ιωάννινα) όσο και κινητούς στόχους (στρατιωτικές φάλαγγες) και προκάλεσαν τον θάνατο δύο τουλάχιστον στρατιωτών του εχθρού. Ένας από τους χειριστές τραυματίστηκε ελαφρά στη μάχη. Μερικά αεροσκάφη έπαθαν ζημιές από αντιαεροπορικά πυρά και γνωρίζουμε ότι δύο αεροσκάφη καταστράφηκαν από αδέξιες προσγειώσεις.

Όταν ο Barès επέστρεψε στη Γαλλία, έδωσε στον συνταγματάρχη Hirschauer ένα τεμαχίδιο υφάσματος από το αεροσκάφος του (ένα MF-7 Longhorn) που είχε τρυπηθεί από μια τουρκική σφαίρα και το οποίο διατηρείται ακόμα και σήμερα στα αρχεία της Υπηρεσίας Ιστορίας της Πολεμικής Αεροπορίας της Γαλλίας. Εκείνο το μικρό κομμάτι υφάσματος από την επικάλυψη της πτέρυγας θεωρείται ότι είναι το μοναδικό υπόλειμμα από την εκστρατεία του ελληνικού Λόχου Αεροπορίας στην Ήπειρο (Εικ. 16).

[138] Λεπτομέρειες για τις πτήσεις του Λόχου Αεροπορίας, τις ζημίες και τα τεχνικά προβλήματα περιλαμβάνονται σε εκτενέστερο άρθρο του συγγραφέα, βλ. CURLIN 2014.

[139] SHAT Rapport, 19.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αρχειακό υλικό

Γενικό Επιτελείο Στρατού – Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αθήνα
ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1622/Α/6, [Έκθεση Μουτούση] 28.1.1915
ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1626/Α/4
ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1629/Θ/106

Service historique de la défense (SHD), France
SHAA Barès – SHD, Département de l'armée de l'air, dossier personnel du Joseph Edouard Barès, AI 1 P 6155
SHAT Aviation – SHD, Département de l'armée de terre. Operations de l'armée hellénique. 1912-1913. Aviation (février 1913), 7 N 1336
SHAT Rapport – SHD, Département de l'armée de terre. Mission militaire française en Grèce, Rapport du lieut. Colonel Crosson-Duplessis au sujet de Siège de Janina, 2[e] Partie, Opérations du Siège, 7 N 1336

Εφημερίδες και περιοδικά

Association générale aéronautique bulletin mensuel (Paris), 3[e] année, No. 10 (octobre 1913), 151 (Le commandant Barès aviateur militaire et grand touriste aérien)
Εμπρός (Αθήνα): 19.3.1913, 1 (Κ. Λαδόπουλος, Το Αεροδρόμιο της Νικοπόλεως)· 27.6.1913, 3
Εστία (Αθήνα): 25.2.1913, 3
Flight. First Aeronautical Weekly in the World (London): 25.1.1913, 89 (Aviation in War)
L'Aéro (Paris): 24.12.1911, 3· 1.10.1912, 2· 12.10.1912, 3· 11.12.1912, 3· 20.12.1912, 1
L'Aérophile (Paris): 15.7.1913 (No. 14), unpaginated (W. Lebedeff, Aviation Russe)
L'Illustration (Paris): 4.1.1913, 6· 11.1.1913 (J. Leune, Les Grecs devant Janina [I])· 8.2.1913 (J. Leune, Les Grecs devant Janina [II])
Le Temps (Paris): 24.3.1913, 3 (Après la prise de Janina premières impressions)
Πατρίς (Αθήνα): 26.1.1913, 5
Πρωινός Λόγος (Ιωάννινα): 19.-20.2.2005), 23 (Ο Ελληνικός Λόχος Αεροπορίας στο Μέτωπο του Μπιζανίου. Μια ενδιαφέρουσα ιστορική αναδρομή, φόρος τιμής στους αεροπόρους μας ...)
Revue du génie militaire (Paris): tome 47, 1[er] semestre (1914), 242 (Prise de Janina [4 et 5 mars 1913])
The Illustrated London News (London): 15.2.1913, 212

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βιβλιογραφία

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, 1980, *Η Ελληνική Πολεμική Αεροπορία από την εμφάνισή της μέχρι το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου 1908-1918*, Ι, Αθήνα

ΑΥΔΗΣ Α., 1972, *Οι Πρωτοπόροι*, Αθήνα

ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ Δ. (Επιμ.), 2014, *Η ανεξερεύνητη αεροπορική διάσταση της ελληνικής ιστορίας*, Αθήνα (υπό έκδοση)

ΒΡΟΝΤΑΚΗΣ Ε.Α., 1937, *Ιστορία της Ελληνικής Αεροπορίας 1908-1935*, Αθήνα

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 1992, *Η απελευθέρωση της Πρέβεζας. Γεγονότα και μαρτυρίες του Οκτωβρίου 1912*, Αθήνα

ΚΑΡΥΤΙΝΟΣ Α., 2010, Η Ελληνική Αεροπορία στις Αρχές του 20ού αιώνα. Βαλκανικοί Πόλεμοι – Α΄ Παγκόσμιος, *Αεροπορική Επιθεώρηση* 89, 54-55

ΜΟΥΣΕΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΑΕΡΟΠΟΡΙΑΣ, 2010, *Η Πορεία προς την Ενιαία Πολεμική Αεροπορία: Παραγωγή Ιπτάμενου Προσωπικού 1912-1946*, Αθήνα

ΣΟΥΛΗΣ Χ., 2006, *Πολεμικές Σελίδες από τον Ελληνοτουρκικό πόλεμο 1912-1913*, Ιωάννινα

ΣΥΝΕΣΙΟΣ Λ.Στ., 2005, 21 Οκτωβρίου 1912. Συνεπίκουρες δυνάμεις, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 41-42, 177-188

ΧΕΙΜΑΡΙΟΣ Π., 2014, Η τεχνική υποστήριξη της Ελληνικής Αεροπορίας μέχρι την ίδρυση του Υπουργείου Αεροπορίας, στο: Δ. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ (Επιμ.), *Η ανεξερεύνητη αεροπορική διάσταση της ελληνικής ιστορίας*, Αθήνα (υπό έκδοση)

BOYNE W.J., 2002, *Air Warfare: an International Encyclopedia: A-L*, I, Santa Barbara, California

CASSAVETTI D.J., 1914, *Hellas and the Balkan Wars*, London

CASTEX J., LASPALLES L. & BARÈS J., 1994, *Le général Barès: «créateur et inspirateur de l'aviation»*, Paris

CURLIN J.S., 2010, «Remember the moment when Preveza fell»: The 1798 battle of Nicopolis and Preveza, στο: Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, Ι, Πρέβεζα, 265-296

CURLIN J.S., 2014, Επανατοποθέτηση του αεροδρομίου της Νικόπολης στο χώρο και στο χρόνο (1912-13) μέσω της ανασύνθεσης της δράσης του Λόχου Αεροπορίας στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο, στο: Δ. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ (Επιμ.), *Η ανεξερεύνητη αεροπορική διάσταση της ελληνικής ιστορίας*, Αθήνα (υπό έκδοση)

DIMITRACOPOULOS A. (Ed.). 1992, *La première guerre balkanique à travers*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

les pages de l'Illustration, Athènes

HALL R.C., 2000, *The Balkan Wars, 1912-1913: Prelude to the First World War*, London

HARTMANN G., 2003, *Les aéroplanes et moteurs R.E.P.*, Paris

HENRY-COÜANNIER A. & SUDRE E., 1913, *Revue juridique international de la locomotion aérien*, IV, Paris

HUTCHISON TH., 1913, *Setzer. An American Soldier under the Greek Flag at Bezanie*, Nashville

JANE F.T., 1969, *Jane's All the World's Aircraft 1913*, New York (reprint)

JENSEN J.R., 2007, *Remote Sensing of the Environment: An Earth Resource Perspective*, Upper Saddle River, New Jersey

КОВАЛЁВ С., 2012, Мичуринская правда (Michurinsk, Tambov Oblast, Russia), 25 февраля 2012 («Первый тамбовский лётчик»)

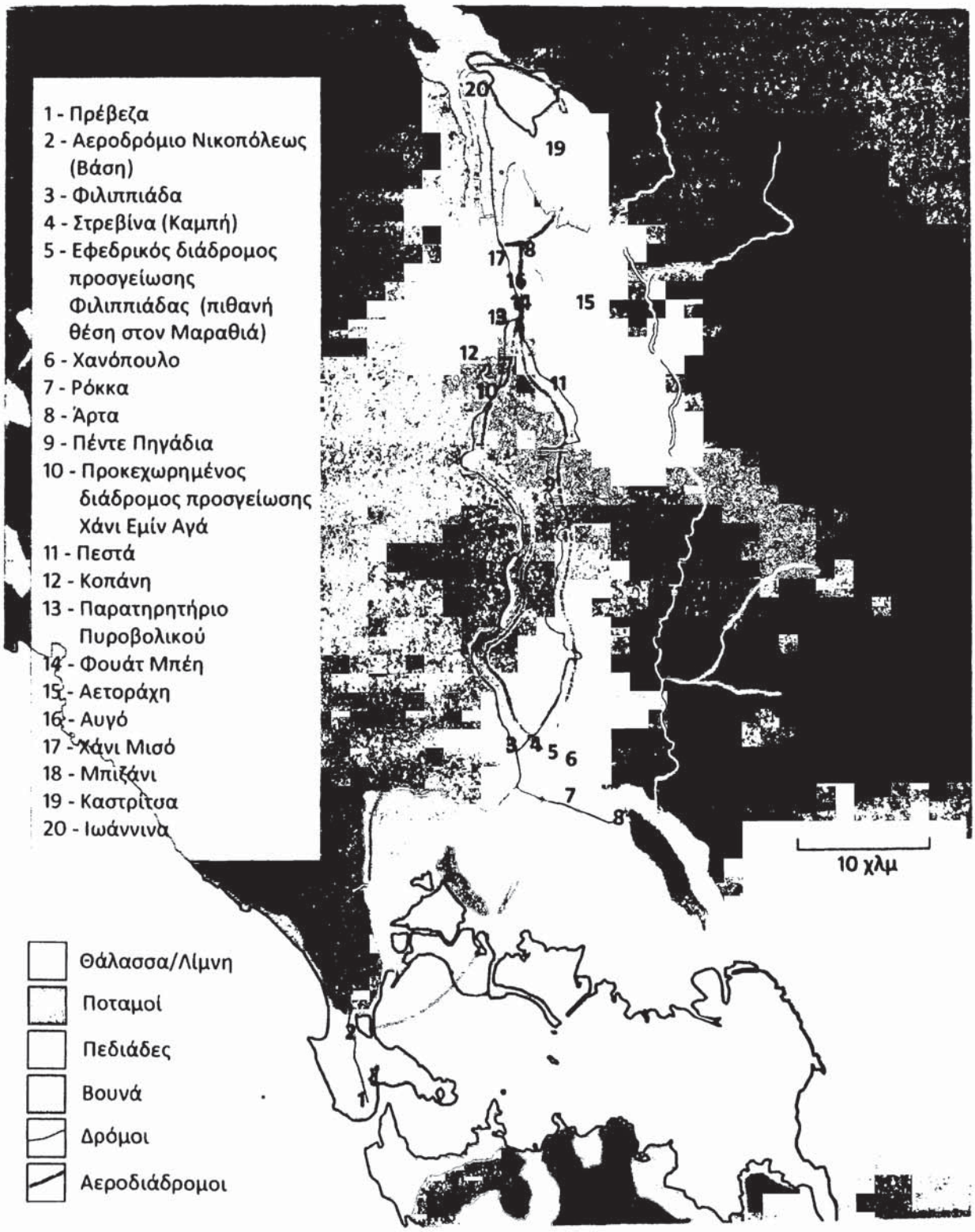
NIKOLAIDOU E., 1997, The First Balkan War and the Liberation of Epirus, in: M.B. SAKELLARIOU, *Epirus: 4000 Years of Greek History and Civilization*, Athens, 364-374

PORTE R. & BICER A., 2007, *Les relations militaires franco-grecques: de la Restauration à la Seconde guerre mondiale*, Vincennes

VOGIATZIS D., 2008, Some Notes on Early Balkan Aviation History (1912-1913), in: *International Symposium: Branicevo in the History of Serbia, Collection of Articles* III/6, Požarevac-Beograd, 71-90

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εικόνες

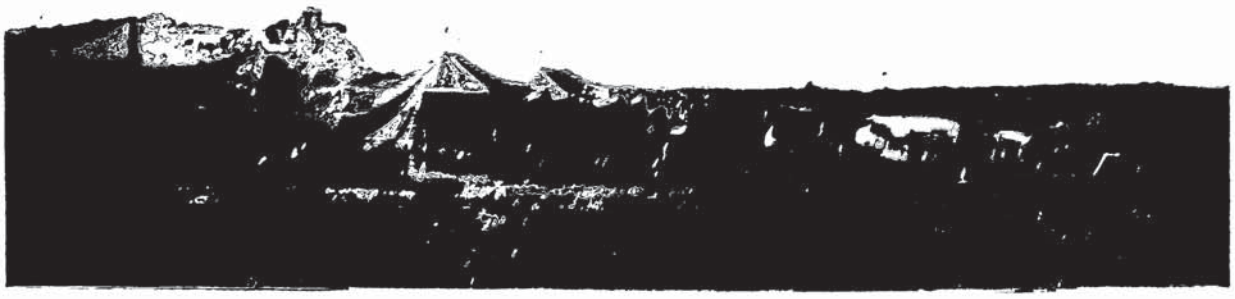


Χάρτης επιχειρήσεων του Λόχου Αεροπορίας στην Ήπειρο, Δεκέμβριος 1912 - Μάρτιος 1913

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 1: *Στιγμιότυπο από την αεροπορική εκπαίδευση στη Γαλλία, Αεροδρόμιο Etampes, 20 Ιουνίου 1912 (π.η). 1. υπολοχαγός Μάρκος Αράκος, 2. ανθυπολοχαγός Κωνσταντίνος Σάρρος, 3. Γ. Βαγιανίτης, διευθυντής της Εθνικής Τράπεζας, με τη σύζυγό του, 4. Άθως Ρομάνος, πρεσβευτής της Ελλάδας στο Παρίσι, 5. υπολοχαγός Μιχαήλ Μουτούσης, 6. ταγματάρχης Παναγιώτης Σπηλιάδης, πιθανότατα Έλληνας στρατιωτικός ακόλουθος στο Παρίσι, 7. ανθυπίλαρχος Παναγιώτης Νοταράς. Το αεροπλάνο είναι ένα από τα ΗΓΗ της σχολής των αδερφών Farman (Αρχείο Πολεμικού Μουσείου)*



ΕΙΚΟΝΑ 2: *Άποψη του αεροδρομίου της Νικόπολης προς τα νοτιοδυτικά. Στο κέντρο δύο σκηνές-αποθήκες, ένα αυτοκίνητο προς τα αριστερά, μία ιππήλατη άμαξα μεταφοράς στα δεξιά και δίπλα τρία αεροπλάνα. Στο βάθος αριστερά η βορειοδυτική γωνία των βυζαντινών τειχών της αρχαίας Νικόπολης. Φωτογραφία του Λ. Γαζιάδη (L'Illustration, 4.1.1913, 6)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 3: *Άποψη του αεροδρομίου της Νικόπολης προς τα βορειοανατολικά. Αριστερά ένα διπλάνο HF-20. Στο κέντρο και δεξιά διπλάνα MF-7 Longhorn. Στο πίσω μέρος, το Μάζωμα και οι λόφοι του Μιχαλιτσίου. Η φωτογραφία είναι πιθανώς των Ρωμαΐδη & Zeitz (Φωτογραφικό Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, IAN F2035)*

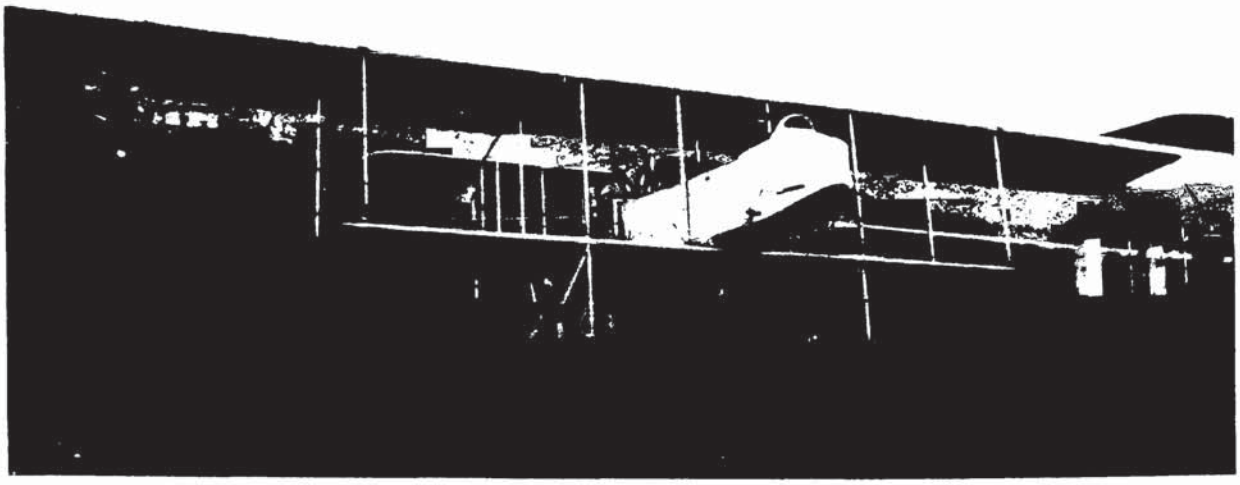


ΕΙΚΟΝΑ 4: *Άποψη του αεροδρομίου της Νικόπολης προς τα βόρεια. Δύο διπλάνα και τρεις σκηνές. Κάτω δεξιά το πηγάδι από λευκή πέτρα. Στο βάθος το αρχαίο Θέατρο (La Nature, Supplément, 3 Μαΐου 1913, 169)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

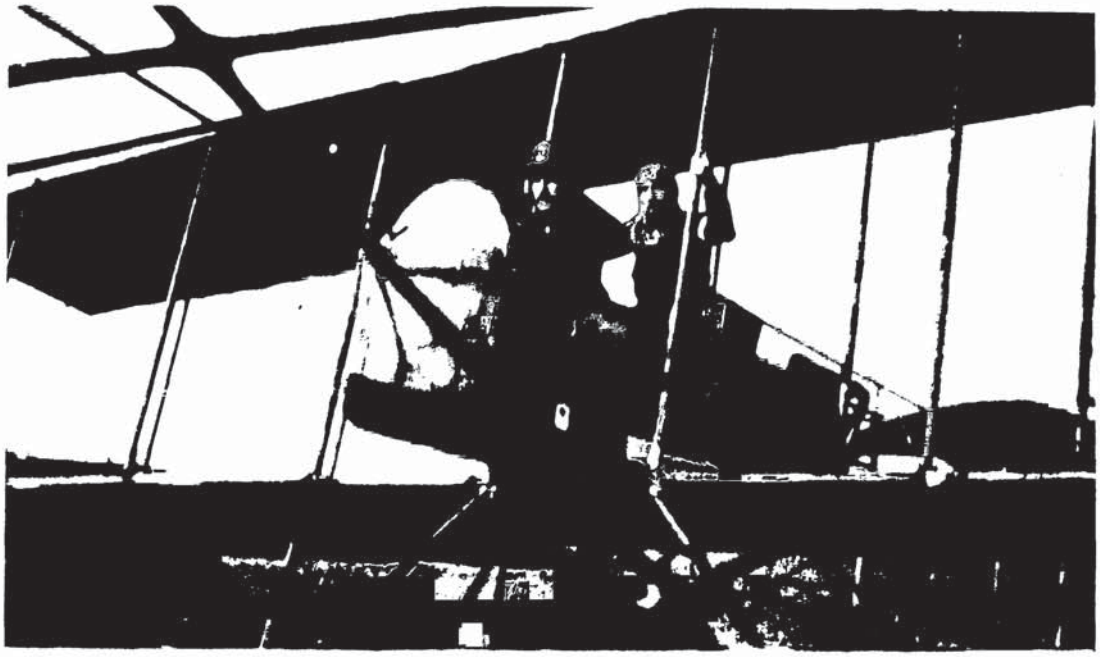


ΕΙΚΟΝΑ 5: *Άποψη του αεροδρομίου της Νικόπολης προς τα βορειοανατολικά. Μπροστά από δύο διπλάνα το προσωπικό εδάφους του Στρατού, ένας αξιωματικός του Ναυτικού, ντόπιοι βοσκοί και (μάλλον) Γάλλοι μηχανικοί. Φωτογραφία του Etienne Labranche, Δεκέμβριος 1912 (Φωτογραφικό Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, IAN F2334)*



ΕΙΚΟΝΑ 6: *Άποψη του αεροδρομίου της Νικόπολης προς τα βορειοανατολικά. Διπλάνο HF-20 με τον πιλότο καθισμένο. Πίσω του, δίπλα στον κινητήρα, διακρίνεται μέλος του προσωπικού εδάφους. Στα αριστερά αξιωματικός παρακολουθεί τη σκηνή. Φωτογραφία του Etienne Labranche, Δεκέμβριος 1912 (Φωτογραφικό Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, IAN F2332)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

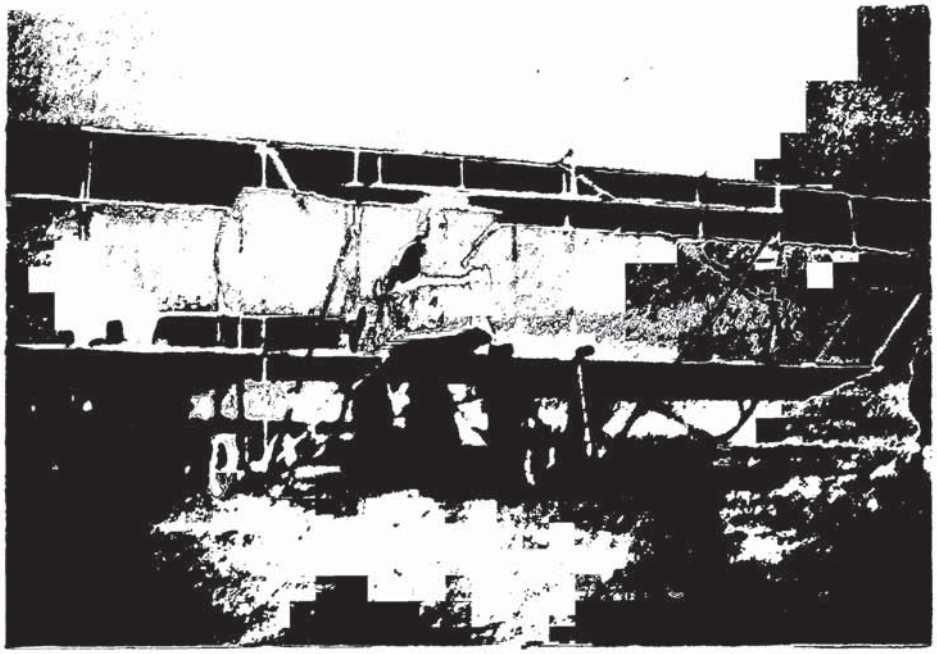


ΕΙΚΟΝΑ 7: *Στο αεροδρόμιο της Νικόπολης. Πιλότος (πιθανώς ο υπολοχαγός Μ. Μουτούσης) και συνεπιβάτης στο πιλοτήριο διπλάνου ΜΕ-7 Longhorn με κινητήρα Renault 80 h.p. V8. Στα φτερά διακρίνονται τα φατνώματα από λευκές και γαλάζιες ταινίες, χαρακτηριστικές των ελληνικών αεροπλάνων. Φωτογραφία του Etienne Labranche, Δεκέμβριος 1912 (Φωτογραφικό Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ Γ2333)*

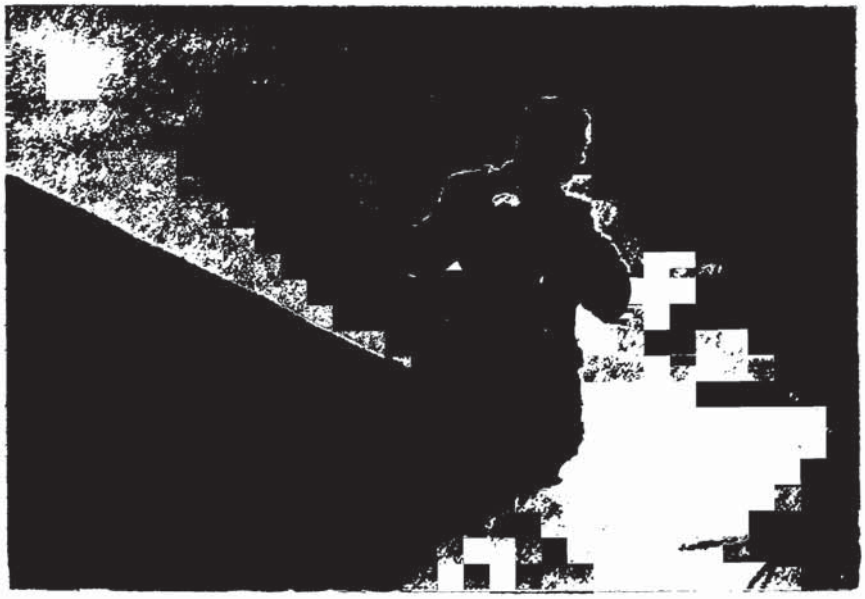


ΕΙΚΟΝΑ 8: *Άποψη του αεροδρομίου της Νικόπολης προς τα βορειοδυτικά. Διπλάνο ΠΕ-20. Στο βάθος οι λόφοι του Μιχαλιτσίου. Η λήψη εκτιμάται ότι έγινε μεταξύ 14 Δεκεμβρίου 1912 και Πρωτοχρονιάς 1913 (Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, «Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-1913)», Δεύκαμα 035, τ. 1ος, s046, e. ΙΙΙ 777)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 9: *Αιπλάνο ΜΕ-7 Longhorn ετοιμάζεται πιθανότατα για απογείωση στο αεροδρόμιο της Νικόπολης. Διακρίνονται ο χαρακτηριστικός ανυψωτήρας και η καμπύλη τροχοπέδη από τα οποία προήλθε και το όνομα «Longhorn». Φωτογραφία πιθανότατα του Ιωάννη Βήγου (Φωτογραφικό Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ Γ'2704)*

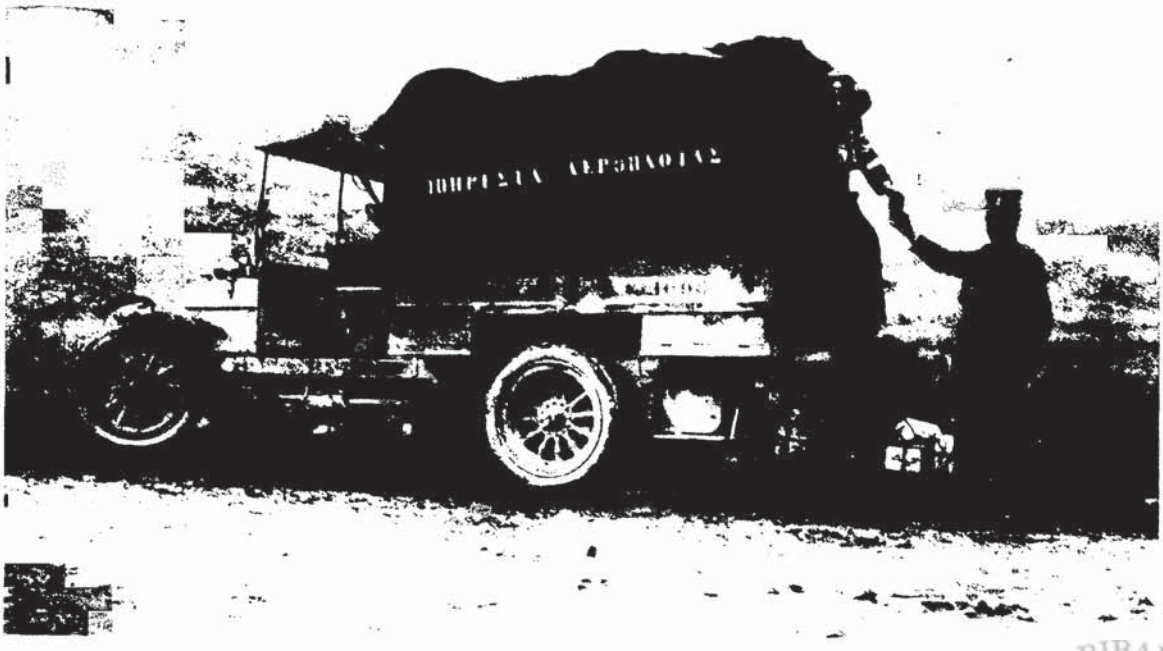


ΕΙΚΟΝΑ 10: *Το αεροδρόμιο της Νικόπολης. Πιθανώς ο υπολοχαγός Μ. Μοσχόπουλος, όρθιος, στο πιλοτήριο αιπλάνου ΜΕ-20. Η λήψη εκτιμάται ότι έγινε μεταξύ 14 Δεκεμβρίου 1912 και Ιανουαρίου 1913 (Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, «Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-1913)», Λεύκωμα 035, τ. 1ος, φ.008, b, Π 5061)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 11: *Στο αεροδρόμιο της Νικόπολης. Ο Νικολάι Στ. Σάκωφ, εθελοντής Ρώσος πιλότος, μπροστά σε διπλάνο MF-11 με κινητήρα Renault 80 h.p. V8. Φωτογραφία (μάλλον) του Δημητρίου Ι. Κασσαβέτη (CASSAVETTI 1914, 135)*

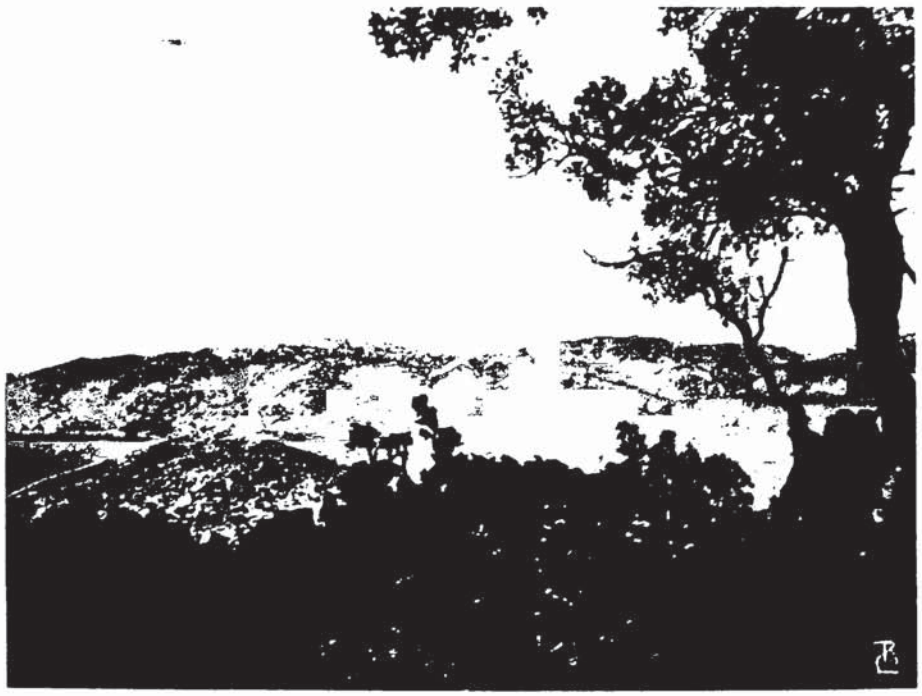


ΕΙΚΟΝΑ 12: *Περιοχή Χάνι Εμίν Αγά. Φορτηγό της Υπηρεσίας Αεροπλοΐας. Φωτογραφία του Etienne Labranche, Δεκέμβριος 1912 (Φωτογραφικό Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ F2351)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

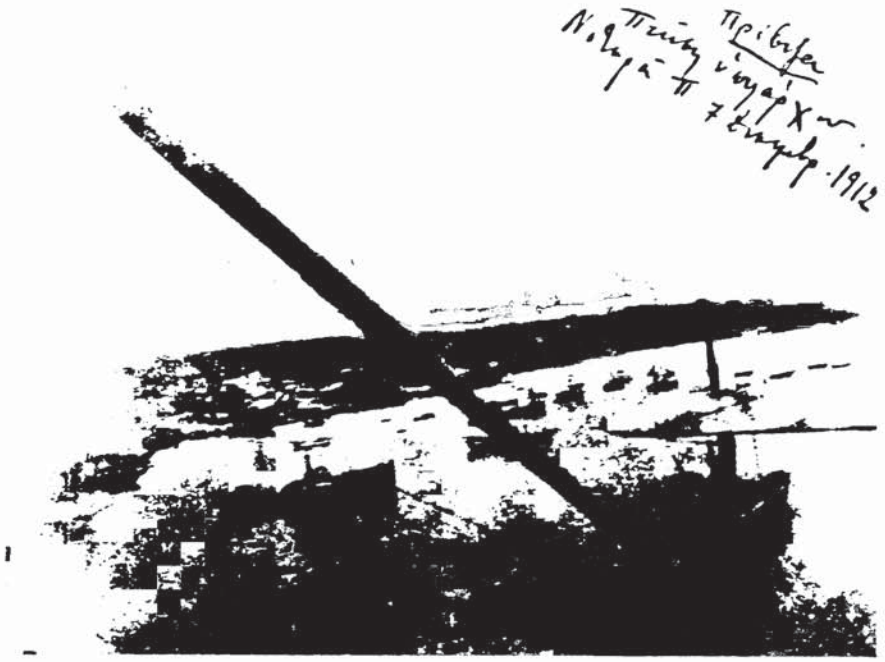


ΕΙΚΟΝΑ 13: *Περιοχή Χάνι Εμίν Αγά.*
Αριστερά ο Γάλλος λοχαγός Barès και δεξιά άνδρας του Λόχου Αυτοκινήτων του Ελληνικού Στρατού, όπως δηλώνεται από το περιβραχιόνιο που φέρει.
Φωτογραφία του Etienne Labranche, Δεκέμβριος 1912
(Φωτογραφικό Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ F2352)

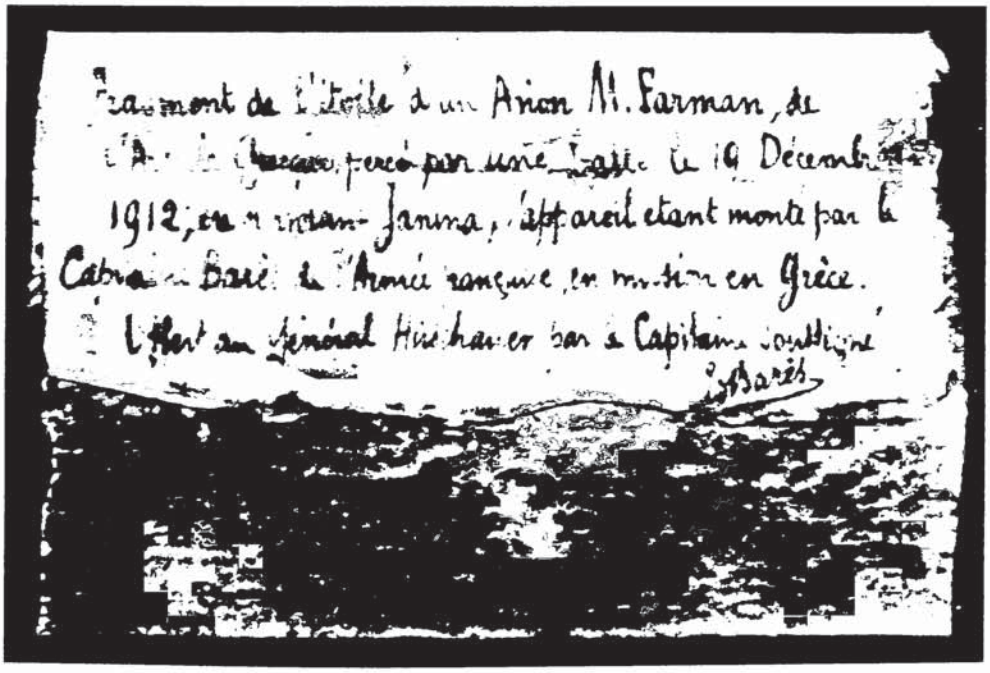


ΕΙΚΟΝΑ 14: *Βορειοανατολική άποψη του Μπιζανίου από το Παρατηρητήριο.*
Διακρίνεται ελληνικό αεροπλάνο με πιλότο τον Νοταρά.
Φωτογραφία των Ρωμαΐδη & Zeitz
(Φωτογραφικό Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ F2140)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 15: *Βορειοδυτική άποψη του λιμένος Πρεβέζης από υψόμετρο 100-200 μ., λήψη του πιλότου υπιλάρχου Π. Νοταρά, 7 Δεκεμβρίου 1912, από το πιλοτήριο διπλάνου MF-7 Longhorn του Λόχου Αεροπορίας (Φωτογραφικό Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, IAN F2676)*



ΕΙΚΟΝΑ 16: *Τμήμα υφάσματος αεροπλάνου M. Farman της Ελληνικής Αεροπορίας, το οποίο διατρήθηκε από βλήμα στις 19 Δεκεμβρίου 1912 πετώντας πάνω από τα Ιωάννινα με πιλότο τον λοχαγό Barès του Γαλλικού Στρατού. Χειρόγραφη αφιέρωση του Barès στον στρατηγό Hirschauer (Division Symbolique Air du Service Historique de la Défense, Vincennes – Φωτογραφία J.S. Curlin)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δημήτρης ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ

Η μυθολογική παράδοση στην ιστορία της Ελληνικής Αεροπορίας και η αεροπορική δράση στους Βαλκανικούς πολέμους (1912-1913)[1]

Στη μνήμη του Δημητρίου Καμπέρου,
του πρώτου ανθρώπου που τόλμησε να αντιταχθεί
στη μυθολογική προσέγγιση της αεροπορικής ιστορίας

Ελάχιστοι γνωρίζουν σήμερα στην Ελλάδα, ότι η χώρα μας, μαζί με τους άλλους βαλκάνιους εμπολέμους του 1912-1913, βρέθηκε για έναν ολόκληρο χρόνο στο *μάτι του κυκλώνα της διεθνούς πρωτοπορίας* στην πολεμική αεροπορία. Οι βαλκανικές στρατιωτικές εναέριες δυνάμεις μαζί με αυτές της Ταϊλάνδης και του Μεξικού συγκαταλέγονται στις αρχαιότερες αεροπορικές δυνάμεις «μικρών» κρατών στον κόσμο. Οι βαλκανικές χώρες, έλαχε να είναι από τις πρώτες στον κόσμο που θα χρησιμοποιούσαν πολεμικά αεροπορικά μέσα (ελαφρύτερα και βαρύτερα του αέρα), στο πλαίσιο του βιομηχανοποιημένου πολέμου, που τόσο σημάδεψε τον 20ό αιώνα. Χάρη στους στρατιωτικούς και αεροπορικούς παρατηρητές τού τότε πολιτισμένου κόσμου, που παρακολουθούσαν με θρησκευτική ευλάβεια αυτήν την πρωτόγνωρη εμπειρία, μπορούμε σήμερα σε κάποιο βαθμό να την ανασυνθέσουμε. Σχετικές ειδήσεις μπορεί κανείς να βρει σήμερα μέχρι και σε εφημερίδες της Σιγκαπούρης, της Νέας Ζηλανδίας ή ακόμη και του άσημου, αλλά γνωστού στο ελληνικό κοινό (λόγω του άσματος), Ελ Πάσο του Τέξας.

Πάνω στην πολεμική δράση στους Βαλκανικούς πολέμους δομήθηκε η μυθολογική ελληνική αεροπορική παράδοση. Το μεγαλύτερο μέρος αυτής της δράσης έλαβε χώρα στην Ήπειρο κατά τις επιχειρήσεις απελευθέρωσης των Ιωαννίνων. Οι εξιστορήσεις αυτού του είδους δεν είναι ελληνική αποκλειστικότητα, αυτές αποτελούν, στην πραγματικότητα, απόσταγμα από την προφορική παράδοση του παγκόσμιου ιπτάμενου στρατιωτικού προσωπικού. Η παράδοση αυτή ανανεώνεται αενάως από το 1911, χρονιά κατά την οποία οι Ιταλοί χρησιμοποίησαν για πρώτη φορά πολεμικά αεροπλάνα ενάντια

[1] Το παρόν άρθρο βασίζεται στα Παραρτήματα Π.1 και Ι.3 του συλλογικού τόμου *Η ανεξερεύνητη αεροπορική διάσταση της ελληνικής ιστορίας (19ος-21ος αιώνας)*, επιμ. Δ. Βογιατζής, Αθήνα (υπό έκδοση). Τον πολυτονισμό των πηγών και εγγράφων στο παρόν άρθρο φρόντισε ο κ. Λάζαρος Στ. Συνέσιος, τον οποίο θερμά ευχαριστώ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στους Οθωμανούς στη Λιβύη, μέχρι τις μέρες μας. Ο αρχικός χώρος γένεσης και καλλιέργειας αυτής της παράδοσης είναι οι λέσχες και τα μπαρ των πολεμικών μοιρών όλου του πλανήτη. Πολύ μικρό μέρος αυτής της πλουσιότατης προφορικής παράδοσης, ευτύχησε να καταγραφεί σε γραπτή μορφή. Η καταγραφή της «ιστορίας» γίνεται στην περίπτωση που διεγείρει ιδιαίτερα τη φαντασία ή κρίνεται ως αξιομνημόνευτη για λόγους ανύψωσης ηθικού. Όπως στις ιστορίες των κυνηγών και των ψαράδων, οι ιστορίες αυτές τείνουν να αναβαθμίζονται σε πλοκή και «σάσπενς» με το πέρασμα του χρόνου, και σήμερα μπορεί να τις βρει κανείς κατασταλαγμένες ως «γενεσιουργούς μύθους» στις πρώτες σελίδες των επίσημων ιστοριών των πολεμικών αεροπορίων όλου του κόσμου. Η σχέση τους με την πραγματικότητα δεν έχει μεγάλη σημασία, πολύ σημαντικότερη είναι η διαχρονική λειτουργία τους ως «γενεσιουργός μύθος» και σημείο αναφοράς στο παρελθοντικό κλέος της αντίστοιχης πολεμικής αεροπορίας.

Η μυθολογική παράδοση στην ιστορία της Ελληνικής Αεροπορίας έχει μια παράδοση ενός αιώνα η οποία συνεχίζεται και στον αιώνα μας. Η παράδοση συγγενεύει και οφείλει τη γένεσή της στους ίδιους λόγους που οδήγησαν στη μετακατοχική μυθολογία (συγκριτικά πολύ μεγαλύτερης μαζικής παραγωγής σε σχέση με την αεροπορική) γύρω από το αντάρτικο, τα σαμποτάζ και τα δίκτυα κατασκοπείας της Κατοχής.[2] Και εκεί οι εξολοθρευμένοι λόχοι του εχθρού γίνονται μεραρχίες, τα ανατιναγμένα αεροπλάνα σμηναρχίες και τα σαυράκια δεινόσαυροι. Η «πραγματικότητα» και η φαντασία συνδέονται σε αυτά τα βιβλία σε ένα μονολιθικό σύνολο, όπως ο βράχος που περιέχει απειροελάχιστα δείγματα χρυσού.

Η αεροπορική μυθολογική παράδοση άρχεται με την *Ιστορία της Ελληνικής Αεροπορίας* του Εμμανουήλ Βροντάκη,[3] του δεύτερου βιβλίου που διεκδικεί τον τίτλο ιστορικού πονήματος για την ιστορία της Αεροπορίας στην Ελλάδα. Το βιβλίο αυτό αποτελεί ανεξάντλητη πηγή μυθευμάτων και είναι σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνο για τη γένεση της αεροπορικής μυθολογίας στην Ελλάδα. Πολλοί από τους ισχυρισμούς του Βροντάκη έχουν ενσωματωθεί αυτούσιοι στους πρώτους δύο τόμους της επίσημης ιστορίας της Πολεμικής Αεροπορίας[4] και ως εκ τούτου αποτελούν και την επίσημη εκδοχή των γεγονότων μέχρι σήμερα.

Ο πρώτος που τόλμησε να αντιταχθεί απέναντι σε αυτόν τον τρόπο συγγραφής αεροπορικής ιστορίας ήταν ένας από τους πρωτοπόρους στρατιωτικούς αεροπόρους, ο Δημήτριος Καμπέρος (1883-1942) (Εικ. 1). Με αφορμή

[2] Μια συναφής αντιμυθολογική προσέγγιση βασισμένη σε πρωτοβάθμιες βρετανικές πηγές βρίσκεται υπό εκπόνηση από τον ανεξάρτητο ερευνητή κ. Κώστα Θωκταρίδη.

[3] ΒΡΟΝΤΑΚΗΣ 1937.

[4] ΑΝΩΝΥΜΟΣ 1980.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

προδημοσίευση σε συνέχειες του βιβλίου του Βροντάκη, στο υπηρεσιακό περιοδικό του Υπουργείου Αεροπορίας *Αεροπορική Επιθεώρηση*, δημοσίευσε άρθρο στο ίδιο περιοδικό,[5] όπου ανασκεύαζε τα μυθεύματα του Βροντάκη που αφορούσαν τη δική του συμμετοχή στους πολέμους. Είθισται στις αναμνήσεις ιστορικών προσώπων, αυτά εκ των υστέρων να μεγαλοποιούν τον ρόλο τους στα δρώμενα για λόγους υστεροφημίας.

Στην περίπτωση του Δημητρίου Καμπέρου ισχύει ακριβώς το αντίθετο, κάτι που κάνει την αφήγησή του ακόμη πιο αξιόπιστη. Το άρθρο του Καμπέρου δημοσιεύτηκε το 1934 και συνεπώς ήταν διαθέσιμο και στον ίδιο τον Βροντάκη, ο οποίος όμως το αγνόησε, όταν εξέδωσε το μυθολογικό του βιβλίο το 1937. Αν η ποιότητα του κειμένου του Βροντάκη (που αφορά ολόκληρη τη δράση της Πολεμικής Αεροπορίας μέχρι το 1937) είναι ανάλογη με αυτήν των αρχικών σελίδων, τότε το βιβλίο αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί μόνο με πολύ μεγάλη επιφύλαξη. Δυστυχώς, με τον τρόπο αυτό γίνεται αντιληπτό σε πόσο σαθρά θεμέλια βασίζεται η υφιστάμενη συγγραφή της ιστορίας της προπολεμικής αεροπορίας. Τα κείμενα του Βροντάκη λόγω της φύσης τους ως «μίας και μοναδικής μαρτυρίας» έχουν χρησιμοποιηθεί, αναπαραχθεί και εμπλουτιστεί από σχεδόν όλους τους μεταγενέστερους συγγραφείς.

Παρατίθενται στη συνέχεια οι σχετικά ήπιες εκδοχές του Βροντάκη και της επίσημης ιστορίας της Ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας,[6] καθώς και η διάψευσή τους από τον ίδιο τον Καμπέρο:

Βροντάκης 1937, 21: *Συνίσταται οὕτω ἐν Λαρίσῃ ἡ πρώτη Μοῖρα Ἀεροπλάνων τεθεῖσα ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ἀρχαιοτέρου ὑπολοχαγοῦ Πυροβολικοῦ Δ. Καμπέρου.*

Καμπέρος 1934, 66: *Ἡ ἀκριβὴς λεπτομέρεια εἶναι ὅτι ἡ Μοῖρα ἐτέθη ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ νῦν ἀντιστρατήγου ἐ.ἀ. καὶ τότε ταγματάρχου τοῦ Μηχανικοῦ κ. Γεωργίου Σκούφου* (Εικ. 2).

Βροντάκης 1937, 22: *Ἡ Μοῖρα ἀεροπλάνων ἀφ' ἧς στιγμῆς συνεστήθη, ἤρχισε τὰς ἀναγνωρίσεις τοῦ ἐδάφους* ἀπὸ Λαρίσης μέχρι Κοζάνης. *Ἦτο καιρός. Διότι οἱ Τοῦρκοι ὠχυρωμένοι εἰς τὴν θέσιν Μελούνα ἂν καὶ εἶχον ἀποφασίσει τὴν ὑποχώρησιν, ἀνθίσταντο ἀπεγνωσμένως.*[7]

Ανώνυμος 1980, 43: *Ἀπὸ τὴν ἑπόμενη ἡμέρα, 7 Ὀκτωβρίου 1912, οἱ ἀποστολὲς ἐπαναλήφθηκαν. Οἱ τέσσερις ἀεροπόροι μὲ ὁρμητήριο τὸ ἀεροδρόμιο τῆς Λάρισας ἔκαναν* καθημερινὰ ἀναγνωριστικὲς πτήσεις *σὲ ὅλες τὶς βόρειες*

[5] ΚΑΜΠΕΡΟΣ 1934.
[6] ΑΝΩΝΥΜΟΣ 1980.
[7] Η έμφαση είναι δική μου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 1: *Ο Δημήτριος Καμπέρος (δεξιά), πιθανώς στη Γαλλία το 1912 περίπου (Αρχείο Μουσείου Πολεμικής Αεροπορίας)*



ΕΙΚΟΝΑ 2: *Ο Γεώργιος Σκούφος (1866-1964), το 1912 (Αρχείο Μουσείου Πολεμικής Αεροπορίας)*

τοποθεσίες, ἀπὸ τὸ Σαραντάπορο ὡς τὰ Σέρβια, γιὰ νὰ παρακολουθήσουν τὶς κινήσεις καὶ τὰ μέτρα ἄμυνας τοῦ ἀντιπάλου.[8]

Καμπέρος 1934, 68: *Διὰ τῶν γραμμῶν αὐτῶν τοῦ κειμένου προβάλλει ἡ ἀπὸ πατριωτικοῦ κινήτρου φιλότιμος ἔφεσις τοῦ ἱστοροῦντος, ὅπως εὐθὺς ἐξ' ἀρχῆς τῆς ἱστορίας του, ἀποδώσῃ στρατιωτικὴν χρησιμότητα εἰς τὴν ἐμβρυώδη τότε ἑλληνικὴν ἀεροπορίαν. Οὐδὲν ὅμως ἔμβρυον ἠδυνήθη βέβαια νὰ ἀποδώσῃ ποτὲ ὠφέλιμον ἔργον. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκτέλεσις, καθ' αὐτὴν τῶν ἱστορούμενων ἀναγνωρίσεων ἦτο ἀδύνατος. Διότι ὡς εἰς τὴν σελίδα 166 τοῦ ἰδίου τεύχους ἀναγράφεται,*[9] *οἱ Ἕλληνες ἀεροπόροι ἀνεκλήθησαν ἐκ Γαλλίας τὴν 26ην Σεπτεμβρίου 1912,*[10] *ἡ ἔναρξις δὲ τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ εἰσβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς τὸ τουρκικὸν ἔδαφος, ἔγινε τὴν πρωΐαν τῆς 5ης Ὀκτωβρίου 1912.*[11] *Λὲν ἦτο λοιπὸν δυνατόν, μέσα εἰς χρονικὸν διάστημα ἐννέα ἡμερῶν, νὰ γίνουν τόσα πράγματα: νὰ ἔλθουν, δηλαδή, οἱ ἀεροπόροι καὶ τὸ ὑλικὸν ἐκ Γαλλίας εἰς Ἑλλάδα νὰ συσταθῇ ἡ Μοίρα νὰ μορ-*

[8] Η έμφαση είναι δική μου.

[9] Βλ. ΒΡΟΝΤΑΚΗΣ 1937, 21.

[10] Με το παλαιό ημερολόγιο, δηλαδή στις 9 Οκτωβρίου 1912 με το νέο ημερολόγιο.

[11] Με το παλαιό ημερολόγιο, δηλαδή στις 18 Οκτωβρίου 1912 με το νέο ημερολόγιο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

φωθῇ εἰς Λάρισαν ἀεροδρόμιον, νὰ στηθοῦν ὑπόστεγα καὶ σκηναί· νὰ ὀργανωθῇ συνεργεῖον καὶ νὰ γίνουν τόσα ἄλλα, τὰ ὁποῖα ἐχρειάζοντο νὰ ὑπάρξῃ δὲ καὶ ὁ χρόνος καὶ τὰ μέσα, διὰ νὰ ἀρχίσουν ἀναγνωρίσεις, καὶ μάλιστα ἀφ' ἧς στιγμῆς συνεστήθη ἡ Μοίρα. Τὸ ἀκριβὲς εἶναι, ὅτι μία μόνον πτῆσις ἐσπευσμένως καὶ κατὰ τὸ ἐνόν, ἔγινε *πρὸς Ἐλασσόνα τὴν πρωΐαν τῆς ἑλληνικῆς εἰσβολῆς, 5ης Ὀκτωβρίου 1912, ὑπὸ τοῦ ὑποφαινομένου ἐπιβαίνοντος ἄνευ παρατηρητοῦ, ἑνὸς ὑποτυπώδους ἀεροπλάνου Henry Farman, 50 HP. Καλὸν ἐπίσης εἶναι, χάριν τῆς ἀκριβείας τῆς ἱστορίας ἀπὸ στρατιωτικῆς, ὅσο καὶ ἀεροπορικῆς ἀπόψεως, νὰ διασκευασθῇ τὸ ἀναγραφόμενον, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἦσαν ὀχυρωμένοι εἰς τὴν θέσιν Μελούνα καὶ ἀνθίσταντο ἐκεῖ ἀπεγνωσμένως. Διότι οὐδεμία ἀντίστασις τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἔλαβε χώραν τὴν 5ην Ὀκτωβρίου, ἡμέραν διαβάσεως καὶ προελάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ πέραν τῶν συνόρων.*[12]

Βροντάκης 1937, 22: *Τὸ Ἑλληνικὸν Στρατηγεῖον ἔχον ἀνάγκην πληροφοριῶν περὶ τῶν θέσεων καὶ τῶν κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ, διατάσσει ἀεροπορικὴν ἀναγνώρισιν πρὸς Μελούναν, ὅπου εὑρίσκετο τὸ κέντρον τῆς ἐχθρικῆς ἀντιστάσεως.*

Καμπέρος 1934, 69: *Ὅτι εἰς Μελούναν δὲν ὑπῆρχε κέντρον ἐχθρικῆς ἀντιστάσεως ἀλλὰ μόνον μικρὸν τουρκικὸν φυλάκιον, ἐγκαταλειφθέν, εἴπομεν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἱστορουμένη ἀνάγκη τοῦ ἑλληνικοῦ στρατηγείου διὰ τὴν λῆψιν πληροφοριῶν περὶ τῶν θέσεων καὶ τῶν κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν ἀκρίβειαν.*

Βροντάκης 1937, 22: *Ἡ πρώτη αὐτὴ ἀεροπορικὴ ἀναγνώρισις ἀνατίθεται εἰς τὸν ὑπολοχαγὸν Δ. Καμπέρον, ὁ ὁποῖος εἰς ἐκτέλεσιν τῆς διαταγῆς τὴν ὁποίαν ἔλαβεν, ἀπογειώνεται τὴν ἑπόμενην ὑπὸ τὰς ἐπευφημίας καὶ ζητωκραυγὰς τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν.*

Ανώνυμος 1980, 41: *Μὲ τὴν ἔναρξη τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Στρατοῦ τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο ἔστειλε στὸν Ὑπολοχαγὸ Καμπέρο διαταγὴ «περὶ ἐκτελέσεως τῆς πρώτης πολεμικῆς ἀεροπορικῆς ἀναγνωρίσεως».*[13]
Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθμὸν 253
Ὑπολοχαγὸν Καμπέρον
«Ἀνάγκη ἐκτελέσητε σήμερον πτῆσιν πρὸς ἐχθρικὸν ἔδαφος ἀναγνωρίζοντας ἔδαφος μεταξὺ Σκόμειας καὶ Τσαρίτσανης»
Δένδρα τῇ 5-Χ-1912, ὥρα 7 πρωΐας, κ.δ. Δούσμανης.

Καμπέρος 1934, 72-73: *Ἡ ἱστορικὴ ἀκρίβεια ἔχει ὡς ἑξῆς: Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν ἐπιχειρήσεων ἐν Μακεδονίᾳ οὐδεμίαν ποτὲ διαταγὴν ἔδωσε τὸ*

[12] Η έμφαση είναι δική μου.
[13] Εντός εισαγωγικών στο κείμενο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ἑλληνικὸν στρατηγεῖον εἰς τὴν Μοίραν ἀεροπλάνων, οὐδὲ κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἐμνημονεύθη ποτὲ ἡ Μοίρα εἰς τὴν διαταγὴν τῶν ἐπιχειρήσεων. Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν στρατηγεῖον εἶχεν ὅσα στοιχεῖα τοῦ ἐχρειάζοντο διὰ τὴν στρατηγικὴν διεύθυνσιν τῶν ἐπιχειρήσεων, καὶ δὲν εὑρίσκετο ἐν ἀγνοίᾳ τῶν θέσεων καὶ τῶν κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ. [...] Ὑπὸ τοὺς ὡς ἄνω ὅρους φυσικὸν ἦτο, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν στρατηγεῖον δὲν ἐσκέπτετο νὰ βασισθῇ εἰς τὸ ἀεροπλάνον διὰ τὴν λῆψιν πληροφοριῶν. Ἐξ' ἄλλου, οὐδεμία ἔκτακτος περίπτωσις ἐνεφανίσθη κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις ἐν Μακεδονίᾳ, συνεπαγομένη τὴν ἀνάγκην εἰδικῆς ἔστω, χρησιμοποιήσεως τοῦ ἀεροπλάνου. [...] Ἡ πρώτη λοιπὸν αὐτὴ ἀναγνώρισις δὲν «ἀνετέθη» ὡς ἱστορεῖται, εἰς τὸν ὑποφαινόμενον «εἰς ἐκτέλεσιν διαταγῆς». Ὡς καὶ προηγουμένως ἐλέχθη, ἁπλῶς ἐγένετο ἐν σπουδῇ καὶ ἐκ τῶν ἐνόντων μία πτῆσις πρὸς Ἐλασσόνα, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς εἰσβολῆς, ὑπὸ τοῦ ὑποφαινομένου μὲ τὸ μοναδικὸν πρὸς χρῆσιν ἀεροπλάνον· τοῦτο δὲ ἐγένετο πρωτοβουλίᾳ τῆς Μοίρας διὰ τὴν πιθανότητα ἐνισχύσεως τοῦ ἠθικοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατεύματος κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην.

Βροντάκης 1937, 22, υποσημ. 2: *Τὸ ἀεροπλάνον τοῦ Καμπέρου ἐξετασθὲν μετὰ τὴν πτῆσιν εὑρέθη διάτρητον ἐκ τῶν ἐχθρικῶν σφαιρῶν, φέρον πλέον τῶν εἴκοσι ὀπῶν, γεγονὸς ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἔβαλον κατ' αὐτοῦ διὰ τυφεκίων, ἐνῶ τοῦτο ἵπτατο εἰς χαμηλὸν ὕψος.*[14]

Ανώνυμος 1980, 42, υποσημ. 17: *«Κατόρθωσα νὰ μαζέψω τὶς πληροφορίες ποὺ ἤθελε ὁ Ἀρχιστράτηγος καὶ γύρισα πίσω. Ὅταν κατέβηκα εἶδα τὸ ἀεροπλάνο μου κόσκινο ἀπὸ σφαῖρες.»*[15]

Ανώνυμος 1980, 43: *Ἀπτόητοι οἱ Ἕλληνες ἀεροπόροι πετοῦσαν πάνω ἀπὸ τὶς ἐχθρικὲς γραμμὲς προχωρώντας σὲ μεγάλο βάθος. Συγκεκριμένα ὁ Ὑπολοχαγὸς Καμπέρος κατὰ τὴν ἐκτέλεση μιᾶς τέτοιας ἀποστολῆς, στὶς 11 Ὀκτωβρίου 1912, διάνυσε ἀπόσταση 60 χιλιόμετρα πάνω ἀπὸ τὶς ἐχθρικὲς θέσεις μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δεχτεῖ πυρά, ποὺ τρύπησαν τὶς πτέρυγες τοῦ ἀεροπλάνου του.*

Καμπέρος 1934, 73-74: *Ἡ ὑποσημείωσις* [του Βροντάκη] *εἶναι ἐσφαλμένη καὶ ὡς πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ ἀεροπόρου, καὶ ὡς πρὸς τὸν τόπον, καὶ ὡς πρὸς τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὁποίον ἔλαβε χώραν τὸ ἀναφερόμενον συμβάν. Διότι τὸ ἀεροπλάνον τοῦ ὑποφαινομένου οὔτε ἐξητάσθη, οὔτε εὑρέθη διάτρητον· ἀλλ' ἦτο ἄθικτον. Ἡ περίπτωσις τῆς ὑποσημειώσεως ἀφορᾷ τὸν Ρῶσον Σακώφ,*[16] *Ἕλληνα ἐκ μητρὸς καὶ ἀεροπόρον, ὁ ὁποῖος προσῆλθε*

[14] Η έμφαση είναι δική μου.

[15] Η διήγηση αυτή αποδίδεται στον Δ. Καμπέρο, μετά την αποστολή της 5ης Οκτωβρίου, χωρίς όμως οποιαδήποτε αναφορά πηγής.

[16] Για το πρόσωπο και τη δράση του Σάκωφ βλ. CURLIN, στον παρόντα τόμο, 288 και εικ. 11.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κατὰ Ἰανουάριον, ἴσως, τοῦ 1913 καὶ κατετάγη ὡς ἐθελοντὴς χειριστὴς εἰς τὸ ἀεροπορικὸν ἀπόσπασμα τῆς Ἑλληνικῆς Στρατιᾶς Ἠπείρου [...]. Ἀπό τὸν φίλον κύριον Π. Νοταρᾶν, συνταγματάρχην τοῦ ἱππικοῦ ἐ.ἀ. καὶ ἀεροπόρον μετάσχοντα τῶν τότε πολέμων, ἔμαθον προσφάτως, ὅτι ὁ γράψας τὴν ἱστορίαν κ. Ἐ. Βροντάκης ἐπληροφορήθη παρ' αὐτοῦ καὶ ἐκράτησε πρὸ καιροῦ σημειώσεις περὶ τῆς ἀξιεπαίνου ταύτης περιπτώσεως τοῦ ἀεροπόρου Σακώφ. Ἐπειδὴ οὐδέν σχετικὸν περὶ αὐτῆς ἀναφέρεται ἐν τῷ κειμένῳ τῆς ἱστορίας κατὰ τὴν ἐξιστόρησιν τῆς δράσεως τοῦ ἀεροπορικοῦ κλιμακίου Ἠπείρου, γίνεται φανερόν, ὅτι κάποια ἀνάμιξις θὰ ἔχῃ ἐπέλθει εἰς τὰς σημειώσεις τοῦ γράψαντος τὴν ἱστορίαν, καὶ τὸ λαμπρὸν τοῦτο γεγονός, τὸ ἀνῆκον εἰς τὸν ἐθελοντὴν Σακώφ, μετετέθη ἐκ τοῦ Ἠπειρωτικοῦ μετώπου εἰς τὸ Μακεδονικόν, καὶ ἀπετέθη ἀτυχῶς εἰς τὸν ὑποφαινόμενον.[17]

Βροντάκης 1937, 22: *Τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον ἐπί τῇ βάσει τῶν πληροφοριῶν τὰς ὁποίας παρέσχεν ὁ Καμπέρος ἔλαβε τὰ ἐπιβαλλόμενα μέτρα καὶ διέταξεν ἐπίθεσιν συνεπείᾳ τῆς ὁποίας τὸ ἐχθρικὸν μέτωπον ὑπέστη ρῆγμα, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἄτακτον ὑποχώρησιν πρὸς τὰ στενὰ τοῦ Σαρανταπόρου.*

Ανώνυμος 1980, 42-43: *Οἱ πληροφορίες ποὺ συγκεντρώθηκαν σ' αὐτὴ τὴν ἀναγνωριστικὴ πτήση ἀποδείχτηκαν πολύτιμες στὴ Διοίκηση κατὰ τὴν γενικὴ ἐπίθεση τοῦ Στρατοῦ στὴν Ἑλλασσόνα ποὺ ἀκολούθησε.*

Καμπέρος 1934, 74-75: Θὰ ἦτο εὐκταῖον διὰ τὸν γράφοντα τὴν παροῦσαν συμβολὴν νὰ εἶχον τὰ πράγματα οὕτω ἀπέχουν ὅμως.[18] *Εἴπομεν προηγουμένως, ὅτι ὁ τουρκικὸς στρατός, ἐκτελῶν τὸ ἀμυντικὸν σχέδιόν του, εἶχε πρὸ τῆς ἑλληνικῆς εἰσβολῆς, ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ Ὀκτωβρίου, ταχθῇ ἀναμένων εἰς τὰ στενὰ τοῦ Σαρανταπόρου μὲ προκεχωρημένην θέσιν εἰς Ἐλασσόνα. Κατὰ συνέπειαν, οὐδεμία ἄτακτος ὑποχώρησις τῶν Τούρκων πρὸς Σαραντάπορον ἔλαβε ποτὲ χώραν καὶ φυσικά, οὔτε ρῆγμα τοῦ ἐχθρικοῦ μετώπου,* κατόπιν πληροφοριῶν τοῦ ὑποφαινομένου *καί ἐπιθέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἐδημιουργήθη ποτὲ ἐπὶ τῆς συνοριακῆς γραμμῆς κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑλληνικῆς εἰσβολῆς.*

Βροντάκης 1937, 22-23: *Τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον διέθετε πλέον καὶ τὰ δύο ἀεροπλάνα τῆς Μοίρας, τὰ ὁποῖα παρέλαβον οἱ Μουτούσης καὶ Καμπέρος. Ἀμφότεροι κατόπιν διαταγῆς τοῦ Ἀρχιστρατήγου, ἐκτελοῦν, ἀπὸ 9ης Ὀκτωβρίου, ἀναγνωρίσεις τῶν πρὸς Βορρὰν τοποθεσιῶν –τὸ Σαραντάπορον καὶ τὰ Σέρβια– παρακολουθῶντες τὰς κινήσεις καὶ τὰ μέτρα ἄτινα ἐλάμβανον ὑποχωροῦντες καθημερινῶς οἱ Τοῦρκοι.*

Καμπέρος 1934, 76-77: *Καὶ εἰς τὴν περικοπὴν αὐτὴν ἐπικρατεῖ εἰς τοιοῦτον*

[17] Η έμφαση είναι δική μου.
[18] Η έμφαση είναι δική μου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

βαθμὸν ἡ φιλόπατρις διάθεσις τοῦ ἱστοροῦντος, ὥστε ὁ ἀναγνώστης ἠμπορεῖ νὰ ἀποκομίσῃ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι πρόκειται περὶ σειρᾶς ἀλλεπαλλήλων ἀναγνωρίσεων, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν εἰς ἐκτέλεσιν διαταγῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατηγείου καὶ ἐπὶ ἀντικειμενικῶν σκοπῶν καὶ τακτικῶν, ἢ στρατηγικῶν, ὁριζόμενων ἑκάστοτε ὑπὸ τῶν διαταγῶν τούτων.[19] Πλὴν τὰ γεγονότα δὲν ἔχουν οὕτω· *ἐξεθέσαμεν δὲ προηγουμένως τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους τὸ ἑλληνικὸν στρατηγεῖον δὲν ἐσκέπτετο τότε νὰ βασισθῇ ἐπὶ τοῦ ἀεροπλάνου διὰ τὴν λῆψιν πληροφοριῶν. Ἀναφέρομεν ἐπίσης ὅτι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν μακεδονικῶν ἐπιχειρήσεων δὲν παρουσιάσθη ἔκτακτός τις περίπτωσις, συνεπαγομένη εἰδικὴν ἀνάγκην χρησιμοποιήσεως τοῦ ἀεροπλάνου. Εἴπομεν ἀκόμη ὅτι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν ἐπιχειρήσεων ἐν Μακεδονίᾳ οὐδεμίαν ποτὲ διαταγὴν ἔδωκε τὸ ἑλληνικὸν στρατηγεῖον εἰς τὴν Μοίραν ἀεροπλάνων, οὐδὲ κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἐμνημονεύθη ποτὲ ἡ Μοίρα εἰς τὴν διαταγὴν τῶν ἐπιχειρήσεων. [...]. Αἱ ἀναγνωρίσεις αἱ ὁποῖαι μνημονεύονται εἰς τὴν ἀνωτέρω περικοπὴν τῆς ἱστορίας, δὲν εἶναι ἄλλο τι, εἰμὴ μεταφορὰ τῶν δύο ἀεροπλάνων τῆς Μοίρας ἀπὸ Λαρίσης εἰς Ἐλασσόνα, διὰ νὰ γίνῃ ἀπαρχὴ δημιουργίας προκεχωρημένου ἀεροδρομίου εἰς Ἐλασσόνα. [...]. Ἀλλὰ ἡ μεταφορὰ τοῦ ἀεροδρομίου ἀπὸ Λαρίσης εἰς Ἐλασσόνα παρέμεινε μόνον ὡς ἀπόπειρα, ἐλλείψει μέσων ἐγκαίρου χρήσεως.[20] Ἐξ' ἄλλου ἡ μέση ἡμερησία ταχύτης προελάσεως τοῦ διώκοντος ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἦτο τοσαύτη, ὥστε κατὰ τὴν ἀπόπειραν τῆς μεταφορᾶς κατέστη προφανὲς ὅτι: καὶ ἂν ἀκόμη τὰ μεταφορικὰ μέσα εξευρίσκοντο ὁπωσδήποτε* ἐκ τοῦ τόπου,[21] *ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς θὰ εἶχε κατὰ τὸ ἐνδιάμεσον προχωρήσει ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε πρὶν ἀκόμη γίνῃ τὸ προκεχωρημένον ἀεροδρόμιον εἰς Ἐλασσόνα, νὰ ἦτο ἐπιβεβλημένη νέα μεταφορὰ αὐτοῦ πρὸς τὰ εμπρός.*

Βροντάκης 1937, 23: *Τὰ δύο ἀεροπλάνα, ἀναγνωρίζοντα τὰς ἀλλεπαλλήλους πρὸς τὰ πρόσω μετασταθμεύσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ, προσγειοῦνται τὴν πρωΐαν τῆς 15 Ὀκτωβρίου, τὴν προτεραίαν δηλαδὴ τῆς μάχης τῆς Βεροίας, εἰς τὸ πρόχειρον ἀεροδρόμιον τῆς Κοζάνης. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Καμπέρος ἐπιβαίνων ἀεροπλάνου ἐκτελεῖ ἀναγνωρίσεις ἱπτάμενος ὑπεράνω τῶν τουρκικῶν προφυλακῶν, ὅπου διαπιστώνει εν τέλει τὴν ἄτακτον καὶ ἀσυγκράτητον ὑποχώρησιν τοῦ ἐχθροῦ.*

Ανώνυμος 1980, 43: *Τὴν ἴδια μέρα* [15 Ὀκτωβρίου], *ὁ Καμπέρος μὲ ἀερο-*

---

[19] Η έμφαση είναι δική μου. Αυτή ακριβώς η εντύπωση δίδεται και στον αναγνώστη του Α΄ τόμου της *Ιστορίας της Πολεμικής Αεροπορίας*.

[20] Εννοεί μεταφορικά μέσα που θα μετέφεραν στο πεδίο Ελασσόνας το υπόλοιπο υλικό προσωπικό εκτός των αεροπλάνων.

[21] Η έμφαση είναι δική μου. Από τη σημαντική αυτή παρατήρηση φαίνεται ότι στο στάδιο αυτό της εκστρατείας ο Λόχος Αεροπορίας δεν διέθετε οργανικά μεταφορικά μέσα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σκάφος τύπου Μωρίς Φαρμάν [sic] *80 ἵππων, ποὺ μόλις εἶχε παραληφθεῖ, ἐπιχείρησε ἀπὸ τὸ ἀεροδρόμιο τῆς Κοζάνης, ἀναγνωριστικὴ πτήση, κατὰ τὴν ὁποία μπῆκε μέσα στὸ ἐχθρικὸ ἔδαφος καὶ πετώντας πάνω ἀπὸ τὶς τουρκικὲς προφυλακὲς διαπίστωσε τὴν ἄτακτη ὑποχώρηση τοῦ ἐχθροῦ.*

Καμπέρος 1934, 82-83: Αἱ ἀναγνωρίσεις, αἱ ὁποῖαι μνημονεύονται καὶ εἰς τὴν περικοπὴν αὐτήν, δὲν εἶναι ἄλλο, εἰμὴ μόνον μία πτῆσις *τοῦ γράφοντος τὰς παρούσας γραμμάς, γενόμενη μὲ ἀεροπλάνον Henry Farman 80 H.P., τὸ ὁποῖον εἶχεν εν τῷ μεταξύ ἀποκτήσει ἡ Μοίρα. Ἡ πτῆσις αὐτὴ ἦτο πάλιν ἀπαρχὴ δευτέρας ἀποπείρας πρὸς μεταφορὰν τοῦ ἀεροδρομίου ἀπὸ Λαρίσης εἰς Κοζάνην, τῇ πρωτοβουλίᾳ πάλιν τῆς Μοίρας. Πράγματι, ἡ Μοίρα ἐν τῇ μονώσει της εἰς Λάρισαν, ἐσκέφθη νὰ πειραθῇ πάλιν τὴν μετακίνησιν τοῦ ἀεροδρομίου, μεταφέρουσα διὰ τοῦ ἀέρος πρῶτον τὸ ἀεροπλάνον H.F. 80 H.P., καθ' ὃ ἐφωδιασμένον μὲ ἰσχυρότερον κινητῆρα. Πλὴν τούτου, σκοπὸς τῆς πτήσεως αὐτῆς ἦτο ἐπίσης,* νὰ ἐπιτύχῃ τέλος *ἡ Μοίρα τὴν ἐπαφὴν καὶ συνεννόησιν μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατηγείου, διὰ τὸ ὁποῖον εἶχε μάθει, ὅτι ἐστάθμευσεν εἰς Κοζάνην. Ὁμοίως διὰ νὰ ἀντιληφθῇ ἡ Μοίρα τουλάχιστον τὴν περίπου διάταξιν καὶ μέτωπον προελάσεως τῶν μεραρχιῶν τῆς ἑλληνικῆς στρατιᾶς, ζήτημα ἐπὶ τοῦ ὁποίου* ἦτο ἐντελῶς τυφλή. *Ἀκόμη σκοπὸς ἦτο, νὰ γίνῃ μὲ τὴν πτῆσιν αὐτὴν καὶ ἀναγνώρισις τοῦ μέρους, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ εἰς τὰ πέριξ τῆς Κοζάνης τὸ προκεχωρημένον ἀεροδρόμιον. Ἀλλὰ ἡ ἐν λόγῳ πτῆσις κατέληξεν, ἕνεκα βλάβης τοῦ κινητῆρος ὕπερθεν τῆς Κοζάνης, εἰς ἀτυχὴ χειρισμὸν τῆς ἀγνώστου τότε ἀναγκαστικῆς προσγειώσεως, καὶ θραῦσιν τοῦ ἀεροπλάνου καὶ τραυματισμόν, ὡς ἱστορεῖται, τοῦ χειριστοῦ εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ στῆθος μόνον.*[22]

Είναι προφανές ότι υπάρχει ολική σύγκρουση της μαρτυρίας του συμμετέχοντα στις επιχειρήσεις Καμπέρου με την εξιστόρηση του Βροντάκη. Οι δύο εκδοχές δεν διαφέρουν μεταξύ τους σε μικρολεπτομέρειες, στην πραγματικότητα δεν θα μπορούσε να υπάρχει μεγαλύτερη απόκλιση μεταξύ τους. Ο Καμπέρος κάνει λόγο για μία αποστολή αναγνώρισης και τέσσερις πτήσεις μετάβασης σε προκεχωρημένα αεροδρόμια, που έγιναν όλες με πρωτοβουλία του Λόχου Αεροπορίας, τονίζοντας ότι αυτή ήταν η συνολική πτητική δραστηριότητα του Λόχου κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων της Θεσσαλίας και Μακεδονίας. Ο Βροντάκης «βαφτίζει» εκ των υστέρων τις πτήσεις μετάβασης σε αποστολές αναγνώρισης και μιλά για πληθώρα «διατεταγμένων» αποστολών αναγνώρισης, κάποιες από τις οποίες είχαν ως αποτέλεσμα την πρόκληση βλαβών στα αεροπλάνα από εχθρικό πυρ. Από τότε εκδοχές των μυθολογημάτων του Βροντάκη κάνουν την εμφάνισή τους ως φαντάσματα

[22] Η έμφαση είναι δική μου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

παραλλαγμένα ή μη στα διάφορα κείμενα όπως αυτά του Καρταλαμάκη δημιουργώντας την προϊούσα ελληνική αεροπορική *μυθιστορία*.[23]

Η παράδοση συνεχίζεται στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, με το βιβλίο *Οι Πρωτοπόροι* του μαθητή του Δημητρίου Καμπέρου, Αλεξάνδρου Αυδή.[24] Αυτό αναμειγνύει με τόσο περίτεχνο τρόπο μυθεύματα με αληθινά περιστατικά, ώστε σήμερα είναι σχεδόν αδύνατο να χρησιμοποιηθεί ως ιστορική πηγή. Το αυτό ισχύει και για το πιο πρόσφατο δείγμα ανάμειξης μυθολογίας και πραγματολογικών στοιχείων, το βιβλίο *Ο Τρελοκαμπέρος* της Αντιγόνης Καμπέρου, μακρινής συγγενούς του Καμπέρου.[25] Το βιβλίο που προλογίζεται από τον Αλέξανδρο Αυδή συνεχίζει επάξια τη μυθολογική προσέγγιση του Βροντάκη και στη δεύτερη δεκαετία του 21ου αιώνα, με ενδιάμεσο σταθμό τους *Πρωτοπόρους*. Το πιο πρόσφατο ομόλογο δημιούργημα αναγάγει αυτό το *genre* συγγραφής στην υπέρτατη ακμή του, καθώς όχι μόνο αναπαράγει εμπλουτισμένα όλα τα μυθεύματα των προηγούμενων δεκαετιών, αλλά η ίδια η συγγραφέας προσθέτει και μερικά άλλα, επικαλώντας –κατ' ομολογία της– την *ποιητική αδεία* (όπως το περιστατικό όπου ο κακόμοιρος Γάλλος μοίραρχος στην Ήπειρο, Barès, δάρεται ανηλεώς από τους Έλληνες συναδέλφους του). Σημειωτέον, ότι τόσο οι ανώνυμοι συγγραφείς του Α΄ τόμου της Ιστορίας της Πολεμικής Αεροπορίας, όσο και η συνονόματη συγγραφέας του *Τρελοκαμπέρου*, είχαν στη διάθεσή τους το άρθρο του Καμπέρου, αλλά προτίμησαν να ακολουθήσουν τη μυθολογική περιγραφή του Βροντάκη.

Η εκδοχή του Βροντάκη, παρότι διαψεύστηκε το 1934 προτού δημοσιευθεί σε βιβλίο το 1937, είναι αυτή που υιοθετήθηκε το 1980 από την επίσημη ιστορία της Αεροπορίας. Είναι αυτή που αναπαράγουν και εμπλουτίζουν κατά το δοκούν σχεδόν όλοι οι μετά το 1937 συγγραφείς. Είναι αυτή που διανθίστηκε περαιτέρω από τον Αυδή το 1972, και πρόκειται να δημοσιευτεί ακόμη περισσότερο εμπλουτισμένη το 2014 συμβάλλοντας στην παραγωγή της ελληνικής αεροπορικής μυθολογίας και μυθιστορηματικής βιβλιογραφίας (συνοπτικά: *μυθιστορίας*) και στον 21ο αιώνα.

Κρίνοντας και από τα λεγόμενα του ίδιου, ο Καμπέρος είχε τη μικρότερη και την πιο καταστροφική πτητική συμμετοχή από όλους τους Έλληνες αεροπόρους που πέταξαν στους Βαλκανικούς πολέμους (τρεις πτήσεις στη Θεσσαλία και Μακεδονία, από τις οποίες η μία κατέληξε σε ολική απώλεια αεροσκάφους, και μία πτήση στην Ήπειρο, η οποία επίσης κατέληξε σε ολική απώλεια αεροσκάφους). Αν έκανε και άλλες πτήσεις στους πολέμους, με ευτυχέστερα αποτελέσματα ο ίδιος δεν θεώρησε σκόπιμο να τις αναφέρει στο άρθρο που έγραψε το 1934. Όμως σύμφωνα με την υπηρεσιακή αναφορά πεπραγμένων

[23] Βλ. Καρταλαμακης 1983.
[24] Αυδης 1972.
[25] Καμπερου 2014

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 3: *Ο Πανούτσος Νοταράς (1880-1967), το 1912 (Αρχείο Μουσείου Πολεμικής Αεροπορίας)*



ΕΙΚΟΝΑ 4: *Ο Joseph Edouard Barès (1872-1954) (Service historique de l'armée de l'air)*

του υπολοχαγού Μουτούση, που δημοσιεύεται παρακάτω στο παρόν άρθρο, μετά τη μεταστάθμευση του Λόχου Αεροπορίας στην Ήπειρο, οι Καμπέρος και Νοταράς απεστάλησαν στα όπλα προέλευσης τους με διαταγή του διοικητή του Στρατού Ηπείρου, Σαπουντζάκη, λόγω της απροθυμίας τους να εκτελέσουν πτήσεις. Ο Νοταράς (Εικ. 3) επανήλθε σύντομα σε αεροπορική υπηρεσία στην Ήπειρο, ο Καμπέρος όμως παρέμεινε καθ' όλη τη διάρκεια της ηπειρώτικης εκστρατείας στο Πυροβολικό. Ο ίδιος ο Καμπέρος συγκαλύπτει στα γραφόμενα του στην *Αεροπορική Επιθεώρηση* αυτή του την αποπομπή,[26] μετατρέποντάς τη σε οικιοθελή αίτηση μετάθεσης στο Πυροβολικό που την αποδίδει σε διαφωνία του με τον Γάλλο μοίραρχο Barès (Εικ. 4). Η διαφωνία Καμπέρου-Barès ως λόγος της εθελοντικής επιστροφής του Καμπέρου έχει περάσει ήδη στην αεροπορική ελληνική μυθολογία αποτελώντας συνάμα και μέρος της επίσημης αεροπορικής ιστορίας, η οποία από όλο το κείμενο του Καμπέρου στην *Αεροπορική Επιθεώρηση* προτιμά να διαιωνίσει για τους αναγνώστες το μόνο τμήμα που αποδεικνύεται εξόφθαλμα ανακριβές. Ο ισχυρισμός του Μουτούση περί αποπομπής του Καμπέρου βάσει διαταγής προϊσταμένου είναι μακράν πιο αξιόπιστος επειδή διατυπώνεται σε υπηρεσιακή αναφορά πεπραγμένων που γράφηκε το 1915 κατόπιν διαταγής του ίδιου του Σαπουντζάκη, που

[26] ΚΑΜΠΕΡΟΣ 1934, 86.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 5: *Ο Μιχαήλ Μουτούσης (1885-1956)*
(Φωτογραφικό Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

συνέτασσε τότε τη δική του αναφορά πεπραγμένων. Είναι απίθανο ο υπολοχαγός Μουτούσης να έβαζε σε ένα τέτοιο έγγραφο κάτι που θα μπορούσε να ελεγχθεί όταν συντάχθηκε για την ακρίβειά του από τους συναδέρφους ή τους προϊσταμένους του.

Κατά ειρωνικό τρόπο από τους ελάχιστα γνωστούς στο ευρύ κοινό Έλληνες πρωτοπόρους αεροπόρους, ο Καμπέρος παραμένει μέχρι τις μέρες μας ο σχετικά πιο διάσημος. Η δημοτικότητα του αναμένεται να αυξηθεί και άλλο με την κυκλοφορία εντός του 2014 του *Τρελοκαμπέρου* της Α. Καμπέρου.

Επίλογος

Είναι καταθλιπτικό το γεγονός ότι και στον 21° αιώνα συνεχίζονται να εκδίδονται αφηγήσεις με θεαματικές, ανύπαρκτες ωστόσο πολεμικές αποστολές για το ίδιο επεισόδιο της ιστορίας της Πολεμικής Αεροπορίας το οποίο είχε ήδη δεχτεί επιστρώσεις από μυθολογικές προσθήκες το 1937 και ξανά το 1972 και ξανά το 1980. Είναι καιρός να σταματήσει αυτή η εις το διηνεκές αντιγραφή και τροποποίηση αυτού του γενεσιουργού μύθου, η οποία μόνο με την επεξεργασία που υφίστανται εκ των υστέρων οι θρησκευτικές αφηγήσεις μπορεί να συγκριθεί ... Σε τελική ανάλυση για τέτοιου τύπου αφήγηση πρόκειται. Η δύναμη του μύθου αναδεικνύεται για μία ακόμη φορά ισχυρότερη από τη λειψή δυναμικότητα της ιστορίας.

Παράρτημα

Ἔκθεσις πεπραγμένων παρὰ τοῦ Λοχαγοῦ τοῦ Μηχανικοῦ Μουτούση Μιχαὴλ (Εικ. 5) *ὡς ἀεροπόρου κατὰ τὴν ἐκστρατείαν Ἠπείρου*[27]

Περὶ τὰ μέσα Νοεμβρίου, εὑρισκόμενος εἰς Θεσσαλονίκην, εἶχον τὴν τιμὴν ὅπως παρακαλέσω τὸν στρατηγὸν κ. Καλλάρην, ἵνα «εὐαρεστούμενος μὲ ζητήσῃ (προκειμένου τότε νὰ φύγῃ ἐκ Θεσσαλονίκης ἡ ὑπὸ τὰς διαταγὰς του Μεραρχία δι' Ἤπειρον) παρὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, ὅπως ἀκολουθήσω καὶ ἐγὼ τὴν Μεραρχίαν τοῦ Στρατηγοῦ ὡς ἀεροπόρος».

Πράγματι ὁ Στρατηγὸς κ. Καλλάρης εἶχε τὴν καλωσύνην ὅπως μὲ ζητήσῃ τηλεγραφικῶς παρὰ τοῦ Ὑπουργείου, οὐχ ἧττον ὅμως δὲν ἠδυνήθην νὰ ἀπέλθω

[27] ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1622/Α/6, [Έκθεση Μουτούση] 28.1.1915. Η υπογραμμίσεις στο έγγραφο είναι του λοχαγού Μουτούση.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ἐκ Θεσσαλονίκης μετὰ τῆς ἄνω Μεραρχίας, καθ' ὅσον ἡ διαταγὴ τοῦ Ὑπουργείου περὶ τῆς ἀναχωρήσεώς μου ἐστάλη ἡμέρας τινας μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῆς Μεραρχίας ἐκ Θεσσαλονίκης.

Περὶ τὸ τέλος τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου ἔφυγον ἐκ Θεσσαλονίκης καὶ ἔφθασα εἰς Πρέβεζαν περὶ τὰς ἀρχὰς μηνὸς Δεκεμβρίου καὶ ἐκεῖθεν εἰς Χάνι Αἰμὶν Ἀγᾶ ὅπου σχὼν τὴν τιμὴν νὰ παρουσιασθῶ εἰς τὸν Ἀρχηγὸν Στρατοῦ Ἠπείρου διετάχθην, ὅπως ταχθῶ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Γάλλου ἀξιωματικοῦ ἀεροπόρου Barrès.

Εἰς Νικόπολιν εὗρον ἅπαν τὸ ὑλικὸν ἀεροπλοΐας συσκευασμένον καὶ ἕτοιμον ὅπως ἀποσταλῇ εἰς Ἀθήνας, καίτοι πρὸ ἐμοῦ εἶχον σταλῇ δύο ἀεροπόροι οἱ κ. Καμπέρος καὶ Νοταρᾶς, οἵτινες δὲν γνωρίζω ποσσῶς διατὶ δὲν ἔκαμαν πτήσεις.[28] Οὗτοι εἶχον σταλῇ κατόπιν διαταγῆς τοῦ Ἀρχηγοῦ Στρατοῦ Ἠπείρου εἰς τὰ σώματά των.[29]

Τὸ ἄνω ὑλικὸν εὑρισκόμενον εἰς τὴν προκυμαίαν Πρεβέζης μετέφερα πάλιν εἰς Νικόπολιν ὅπου ἦτο καὶ τὸ Ἀεροδρόμιον μέχρι σχεδὸν τέλους τῆς ἐκστρατείας Ἠπείρου.|[2]

Μετά τινας ἡμέρας μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ ἀεροδρομίου ἐκ νέου, ἐκ Νικοπόλεως μετέβην δι' αὐτοκινήτου εἰς Χάνι Αἰμὶν Ἀγᾶ, ὅπου ἐκ συμφώνου μετὰ τοῦ Γάλλου Ἀεροπόρου Barrès ἐξεύρωμεν μέρος κατάλληλον ὡς ἀεροδρόμιον, ἵνα τοῦτο εὑρίσκηται πλησιέστερον πρὸς τὸ ἐνεργοῦν Ἑλληνικὸν στράτευμα.

Ἐκεῖ διετάχθην παρὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ, ὅπως παντὶ σθένει κάμω ἔστω καὶ μίαν πτῆσιν διότι, ἐκτὸς τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀναγνωρίσεως, μία τοιαύτη πτῆσις ὕπερθεν τῶν κεφαλῶν τῶν ἐπὶ μῆνας ἀγωνιζομένων στρατιωτῶν, τῶν ὄντων λίαν κεκμηκότων καὶ κατὰ πολὺ ὀλιγαριθμοτέρων τοῦ ἀντιπάλου Στρατοῦ, κατὰ πολὺ θὰ ἐνθουσίαζε τὸ μαχόμενον Ἑλληνικὸν στράτευμα ἐπὶ ἡμέρας καὶ νύκτας.

Μία τοιαύτη πτῆσις δὲν ἦτο καὶ τόσον εὔκολος, ἀπὸ τὸ ἀεροδρόμιον Νικοπόλεως μέχρι τοῦ Μπιζανίου τὸ ἔδαφος ἦτο ἢ τελματῶδες ἢ λίαν ἀνώμαλον, ὡς ἐκ τῆς ὑπάρξεως μεγάλων ὀρέων, γνωστὸν δὲ τυγχάνει εἰς τοὺς εἰδότας τὰ τῆς ἀεροπλοΐας, ὅτι πτῆσις ἄνωθεν τοιούτου ἐδάφους καὶ γενικῶς ἡ διέλευσις δι' ἀεροπλάνου ὕπερθεν ὀρέων εἶνε πολὺ δύσκολος διότι, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εὑρίσκονται οἱ ἐπιβαίνοντες τοῦ ἀεροπλάνου εἰς τὴν τελείαν διάθεσιν τῆς μηχανῆς, καθ' ὅσον ἐν περιπτώσει παύσεως τῆς λειτουργείας τῆς μηχανῆς εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ κατέλθωσιν, ὁπότε ἐλλείψει ἀρκούντως μεγάλου ἐπιπέδου χώρου

---

[28] Ο λόγος που δεν έκαναν πτήσεις ήταν η αδυναμία των ασθενών κινητήρων των αεροσκαφών της εποχής, η οποία καθιστούσε πτήσεις τέτοιας απόστασης στον καιρό του Νοεμβρίου, και στο γεωγραφικό ανάγλυφο της περιοχής, εξαιρετικά επισφαλείς. Το πρόβλημα λύθηκε αργότερα με τη χρήση του αεροδρομίου Εμίν Αγά που βρισκόταν πιο κοντά στο μέτωπο.

[29] Η διαταγή που αφορούσε τον Νοταρά, φαίνεται ότι ακυρώθηκε, επειδή συναντάται η μετέπειτα παρουσία του ως αεροπόρου στην Ήπειρο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

θέλουσι ἀναποφεύκτως φονευθῇ, ἀλλὰ καὶ εὑρίσκονται εἰς τὴν ἐπήρειαν τῶν ἀνέμων, οἵτινες πάντοτε ὑπάρχουσι εἰς τὰ ὀρεινὰ εδάφη.

Εἰς Χάνι Αἰμὶν-Ἀγᾶ ὁ Λοχαγὸς Γάλλος Barrès μοὶ ὑπέδειξεν ὡς ἀεροδρόμιον μίαν ταινίαν ἐδάφους μήκους 80-100 μέτρων καὶ πλάτους 25 μέτρων. Παρὰ τὰς ἐπανειλημμένας διαμαρτυρίας μου περὶ τοῦ ἀκαταλλήλου τῆς ὡς ἄνω ταινίας ἐδάφους ὡς ἀεροδρόμιον, ὁρίσθη τοῦτο ὡς ἀεροδρόμιον παρὰ τοῦ κ. Barrès Λοχαγοῦ, λέγοντός μοι ὅτι «δὲν θέλει συμβουλὰς καὶ ὅτι εἶναι παλαιὸς ἀεροπόρος ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἐμὲ ὅστις εἶμαι νέος». Ὡς δὲ ἐμφαίνεται κάτωθεν, ἐγὼ μὲν κατώρθωσα νὰ προσγειώσω εἰς τὸ |[3] ὑποδειχθὲν μέρος, ὁ δὲ κ. Barrès, μεθ' ὅλους τοὺς ἰσχυρισμοὺς του περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς προσγειώσεως εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο ἄνευ βλάβης τινὸς τοῦ ἀεροπλάνου, κατὰ τὴν προσγείωσιν ἔθραυσε τὸ ἀεροπλάνον ἀχρηστεύσας αὐτὸ τελείως.

Μετὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ πεδίου προσγειώσεως μετέβην εἰς Πρέβεζαν, ὅπου ἐκεῖ ἀνέμενα ἐπὶ μίαν ἡμέραν, καθ' ὅσον ἕνεκεν τοῦ ἀκαταλλήλου τῆς ἀτμοσφαιρικῆς καταστάσεως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ πτῆσις τις. Περὶ τὴν 5ην Δεκεμβρίου[30] ἐν Πρεβέζῃ διεδόθη ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν στράτευμα, μετὰ λαμπρὰν νίκην, βαδίζῃ ὅπως εἰσέλθῃ εἰς τὰ Ἰωάννινα.

Ἦτο ὥρα 10 πρωινὴ, ὅτε ἐπιβὰς τοῦ ἀεροπλάνου μου, λαβὼν καὶ (4) βόμβας, ἀνεχώρησα κατευθυνόμενος πρὸς Μπιζάνι, μὲ τὴν πιθανότητα ὅτι ἴσως τὸ Ἑλληνικὸν Στράτευμα ἐβάδιζε πρὸς Ἰωάννινα. Ἀνεχώρησα ἐκ Νικοπόλεως, ἑπομένως ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς θαλάσσης (0). Ἐπειδὴ δὲ τὸ Μπιζάνι ἦτο εἰς ὕψος 800 περίπου μέτρων, ἔδει νὰ ἀνέλθω εἰς ὕψος ἀπόλυτον ἐκ τῆς θαλάσσης, σχετικῶς μὲ τὰς ἐπικρατούσας συνθήκας πτήσεων ἄνωθεν ἀντιπάλων, 1800 μέτρ. Φθάσας ἄνωθεν τῶν Πεστῶν δὲν εἶχον τὸ κεκανονισμένον ἀπόλυτον ὕψος 1800 μέτρων, ἀλλὰ μόνον 1400 καίτοι προσεπάθησα καθ' ὅλον τὸ διαρεῦσαν χρονικὸν διάστημα ἐκ τῆς ἀναχωρήσεώς μου, ὅπως πάντοτε ἀνέρχωμαι. Τοῦτο δὲ συνέβη 1ον μὲν, διότι τὰ διπλᾶνα τύπου Maurice Farman δυσκόλως ἀνέρχονται, εἶτα δὲ διότι κατὰ τὴν πτῆσιν μου εἶχον πλευρικὸν ἄνεμον, ὅστις ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐδυσκόλευεν τὴν ταχυτέραν ἀνύψωσιν τοῦ ἀεροπλάνου, ἀφ' ἑτέρου δὲ, ὅπερ σπουδαιότερον, καὶ τὸ ὁποῖον κατώρθωσα νὰ ἐξηγήσω μετὰ τὴν ἐπιτυχῆ προσγείωσίν μου, ὁ ἐκ καουτσοὺκ σωλὴν ὁ χρησιμεύων πρὸς μεταφορὰν βενζίνης ἐκ τῆς ἀποθήκης εἰς τὸν Moteur καὶ ὢν παράλληλος πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀεροπλάνου, εὑρίσκετο κάθετος πρὸς τὸν ἐπικρατοῦντα πλευρικὸν ἄνεμον καὶ ἑπομένως οὗτος ἐκινεῖτο πλευρικῶς, ὅπερ εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν μὴ συνεχῆ ροὴν βενζίνης εἰς τὸν Moteur, ἄρα καὶ τὴν μὴ κανονικὴν λειτουργίαν τῆς Μηχανῆς. Μὲ ὕψος 1400 ἄνωθεν τῆς θαλάσσης διῆλθον ἄνωθεν τοῦ Μπιζανίου ἤτοι εἰς ὕψος 600 μέτρων ὑπερθεν τούτου.|[4]

---

[30] Η ημερομηνία έχει διορθωθεί. Η αρχική ημερομηνία ήταν «7ην Δεκεμβρίου» (π.η.), δηλαδή 20 Δεκεμβρίου με το νέο ημερολόγιο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἡ ἀτμοσφαιρικὴ κατάστασις ἦτο εὐνοϊκή, ὥστε καθαρῶς διέκρινα τὸ ὀχυρὸν τοῦ Μπιζανίου, μὲ ἐφεδρικὰς δυνάμεις συγκεντρωμένας εἰς τὴν πρὸς δυσμὰς χαράδραν τούτου τὴν χωρίζουσαν τὸ Μπιζάνι εἰς Μικρὸν καὶ Μεγάλον τοιοῦτον.

Ἐναντίον τῆς ἐφεδρικῆς ταύτης συγκεντρώσεως ἠδυνάμην νὰ ρίψω τὰς 4 βόμβας,[31] *ἃς ἔφερον ἐπὶ τοῦ ἀεροπλάνου μου. Φεύγων ὅμως ἐκ Πρεβέζης μὲ τὴν διάδοσιν, ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Στράτευμα προβαίνει νικηφόρον πρὸς Ἰωάννινα καὶ ὅτι, ἴσως τὰ ἐπί τοῦ Μπιζανίου τμήματα ἦσαν Ἑλληνικά, καίτοι ἤμην σχεδὸν πεπεισμένος περὶ τοῦ ἐναντίου, καθ' ὅσον διερχόμενος ἄνωθεν τῶν Πεστῶν, διέκρινα ὅλα τὰ τμήματα τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ κατέχοντα τὰ ὑψώματα, τὰς δὲ ἐφεδρείας τούτου εἰς τὰς κλιτύας τῶν ὑψωμάτων τὰς πρὸς Ν. κειμένας, περιορίσθην ἁπλῶς εἰς ἀναγνώρισιν. Διελθὼν ἄνωθεν τοῦ Μπιζανίου ἠκολούθουν τὴν πρὸς Ἰωάννινα κατεύθυνσιν τῆς ὁδοῦ, ὅτε διῆλθον ἄνωθεν τμημάτων καταυλιζόμενων ἀριστερόθεν τῆς ὁδοῦ καὶ εὑρισκομένων εἰς ἀπόστασιν ἀπ' ἀλλήλων περὶ τὰ 2000 μέτρα. Εἰς τὸ τελευταῖον ἐκ τούτων διέκρινα ἀναλαμπὰς προερχομένας ἐκ τῶν διὰ τυφεκίου βολῆς ἐναντίον τοῦ ἀεροπλάνου μου. Ἐπείσθην τελείως τότε, ὅτι ἱστάμην ἄνωθεν ἐχθρικῶν δυνάμεων καίτοι δὲν ἀμφέβαλλον περὶ τούτου. Ἔρριψα δύο ἐκ τῶν ἐναερίων βλημάτων ἐναντίον τοῦ τμήματος τούτου, τὰς δὲ ἑτέρας δύο ἐν τῇ ἐπιστροφῇ μου ἐπὶ τῶν ἄλλων δύο τμημάτων τῶν παρὰ τὴν ὁδὸν κειμένων. Φθάσας ἄνωθεν τοῦ Αἱμὶν-Ἀγᾶ προσγειώθην εἰς τὸ παρὰ τοῦ Γάλλου Λοχαγοῦ κ. Barrès προσδιορισθὲν μέρος τεθέντος τοῦ ἀεροπλάνου μου εἰς τὸ μέσον ακριβῶς τούτου. Μετά ἐξέτασίν τινα ἐπὶ τοῦ ἀεροπλάνου εὗρον ὅτι 8-10 βολίδες τυφεκίου εἶχον διατρήσῃ τὰς πτέρυγάς του, καὶ τοῦτο διότι διῆλθον ἄνωθεν τῶν ἀντιπάλων τμημάτων εἰς ὕψος 600 μέτρων, ἐν ᾧ συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τῶν δι' ἀεροπλάνων ἀναγνωρίσεων, δέον ταῦτα νὰ ἵστανται ἄνω τῶν 1200 μέτρων. Παρὰ τοῦ Γάλλου Λοχαγοῦ Barrès παρετηρήθην, διότι διῆλθον πολὺ χαμηλὰ ἄνωθεν τοῦ Μπιζανίου.*

Παρουσιασθεὶς εἰς τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ Στρατοῦ Ἠπείρου |[5] *ἀνέφερον πάντα τὰ ἄνω, περὶ τῆς θέσεως τῶν περὶ τὸ Μπιζάνι ἐφεδρικῶν δυνάμεων τοῦ ἀντιπάλου, ἐπιπροσθέσας ὅτι οἱ ἐξ ἀεροπλάνου ἀναγνωρίσεις εἶνε λίαν δύσκολον νὰ γίνωσι παρ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἀεροπόρου καὶ ὅτι πάντοτε δέον νὰ ἀνέρχηται εἷς εἰδικὸς παρατηρητὴς ἐπὶ τοῦ ἀεροπλάνου.*

Ἀσχέτως πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀναγνωρίσεως ἡ ἄνω πτῆσις μου εἶχε μεγάλην ἠθικὴν ἐπίδρασιν ἐπί τοῦ στρατοῦ ἡμῶν, ὡς τοῦτο ἐπληροφορήθην παρὰ διαφόρων κ. ἀξιωματικῶν εἰς Αἱμὶν-Ἀγᾶ.

Μετὰ τὴν ἄνω πτῆσιν μου ὁ Λοχαγὸς Barrès ἀνῆλθε ἐπὶ τοῦ ἀεροπλάνου, ὅπως ἐκτελέσῃ καὶ οὗτος πτῆσιν. Περιβληθεὶς πρότερον τὴν ἐκ χακὶ στρατιω-

---

[31] Ο αριθμός έχει διορθωθεί. Ο αρχικός αριθμός δεν διακρίνεται στο σύνολό του. Πιθανολογούμαι ότι ο αρχικός αριθμός ήταν «4-5 βόμβας».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τικὴν μου στολήν, ἵνα εἰ δυνατὸν ἀποκρυβῇ, ὅτι ἦτο ξένος ἀξιωματικός, ἐάν ἔπιπτε εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἀντιπάλου κατόπιν οἱασδήποτε βλάβης τῆς Μηχανῆς.

Ἀνυψώθη περὶ τὰ 1500 μέτρα ἄνωθεν τοῦ Μπιζανίου, χωρὶς νὰ βληθῇ ἐπιτυχῶς παρὰ τῶν ἀντιπάλων πυρῶν, ἕνεκεν τοῦ μεγάλου ὕψους. Κατὰ τὴν προσγείωσιν ὅμως τὸ ἀεροπλάνον ἔχον μεγάλην κεκτημένην ταχύτητα, ἐξῆλθε τοῦ ὑπὸ τοῦ ἰδίου κ. Barrès προσδιορισθέντος μέρους ὡς καταλλήλου δι' ἀεροδρόμιον, καὶ πεσὸν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ κατέστη ἄχρηστον. Ὁ Λοχαγὸς κ. Barrès εἰς σχετικὴν ἐρώτησίν μου περὶ τῆς ἐκτελεσθείσης ἀναγνωρίσεως οὐδὲν ἠθέλησε νὰ μοὶ ἀνακοινώσῃ, δικαιολογηθεὶς ὅτι κατῆλθεν εἰς Ἑλλάδα ὅπως ἐκτελέσει μερικὰς πτήσεις πρὸς προσδιορισμὸν τῆς τρωτότητος τῶν ἀεροπλάνων ὕπερθεν ἀντιπάλων τμημάτων.

Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου δεκαήμερου τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου ἐξετέλεσα 2αν πτῆσιν ὕπερθεν τοῦ Μπιζανίου ἀναχωρήσας ἐκ Νικοπόλεως καὶ μετὰ τὴν ἐπάνοδον προσγειωθεὶς εἰς Φιλιππιάδα. Κατὰ τὴν πτῆσιν ταύτην ἐβλήθην καὶ παρὰ πεζικοῦ ὡς καὶ πυροβολικοῦ, εὑρέθησαν δὲ ἐπὶ τῶν πτερύγων τοῦ ἀεροπλάνου ὀπαὶ ἐκ βολίδων τυφεκίων, ὡς καὶ μία μεγαλυτέρα καὶ ἀκανόνιστος προελθοῦσα ἐκ θραύσματος ὀβίδος. Παρουσιασθεὶς εἰς τὸν Στρατηγὸν εἰς Φιλιππιάδα, ἀνέφερον ὅτι ἄνωθεν τοῦ Μπιζανίου διέκρινα εὐκρινῶς γραμμάς τινας χαρακωμάτων ὡς καί τινας ἀποθήκας. Ἐπίσης δὲ ὡς καὶ εἰς τὴν προηγουμένην μου ἀναγνώρισιν ἐφεδρικὰς δυνάμεις τοῦ |6 ἀντιπάλου αἵτινες ἦσαν ἐπὶ τῆς ἐπὶ τῶν δυτικῶν κλιτύων τοῦ Μπιζανίου κατερχομένης χαράδρας τῆς χωριζούσης τὸ Μπιζάνι εἰς Μεγάλον καὶ Μικρὸ τοιοῦτον.

Τὴν 18ην Δεκεμβρίου 1912 ἔλαβον τὴν κάτωθι διαταγήν:

Τὸ Ἀρχηγεῖον Στρατοῦ Ἠπείρου
πρὸς τὸν ὑπολοχαγὸν τοῦ Μηχανικοῦ
Μουτούσην

Εἰς ἐκτέλεσιν τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 99897 τηλεγραφικῆς διαταγῆς τοῦ Ὑπουργείου θέλετε ἀναχωρήσει ἀμέσως δι' Ἀθήνας καὶ παρουσιασθῇ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ὅπου θέλετε λάβει περαιτέρω διαταγὰς προκειμένου νὰ χρησιμοποιηθῆτε διὰ σπουδαίαν ἑτέραν ὑπηρεσίαν.

Ἐπὶ τῇ ἀναχωρήσει ὑμῶν σᾶς ἐκφράζω τὴν ἄκραν μου εὐαρέσκειαν διὰ τὴν ἐπιτυχεστάτην ἐνταῦθα ἀεροπορικὴν σας δρᾶσιν.

Ἅπασαν τὴν διαχείρισιν καὶ τὸ ὑλικὸν τῆς ἐν Ἠπείρῳ Μοίρας τῶν ἀεροπλάνων θέλετε παραδώσει εἰς τὸν Ὑπίλαρχον Νοταρᾶν.

Ὁ Ἀντιστράτηγος
Ἀρχηγὸς τοῦ Στρατοῦ Ἠπείρου
Κ.Β. Σαπουτζάκης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κατόπιν τῆς ἄνω διαταγῆς ἀνεχώρησα εἰς Ἀθήνας καὶ ἐκεῖθεν εἰς Μοῦδρον ὡς Ἀεροπόρος τοῦ Στόλου.

Σημείωσις
Ἡ Ἀεροπλοΐα κατ' ἀμφότερους τοὺς πολέμους ἦτο μία ὑπηρεσία τελείως ἀνοδιοργάνωτος. Ὡς εἶχε ἡ ὑπηρεσία αὕτη ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν πολέμων δὲν ἠδύνατο νὰ προσδοκᾷ τις τὰ ἀποτελέσματα ἅτινα ἔδει νὰ ἐλπίζῃ ἐκ τῆς ὑπηρεσίας ταύτης. Ἀφ' ἑτέρου ἔδει ὅπως εἶχον ἐξασκηθῇ εἰδικοὶ παρατηρηταὶ διὰ τὰς κατοπτεύσεις ἐξ Ἀεροπλάνων, καθ' ὅσον εἶνε δύσκολον ἄν μὴ ἀδύνατον ὁ ὁδηγὸς ὅπως ἐκτελῇ συγχρόνως καὶ παρατηρήσεις.

Ἑτέρα ἀναγνώρισις, ἣν ἐξετέλεσα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Ναυτικοῦ, ἔδωκεν ἀποτελέσματα πλέον τοῦ |[7] προσδοκωμένου, τοῦτο δὲ διότι εἶχον εἰδικὸν παρατηρητὴν ἀξιωματικὸν τοῦ Ναυτικοῦ. Ὁ Ἀξιωματικὸς οὗτος[32] *κατόρθωσε ὅπως προσδιορίσῃ ὀνομαστὶ τὴν θέσιν τῶν πλοίων τοῦ ἀντιπάλου.*

Ἀθῆναι τῇ 28 Ἰανουαρίου 1915

Μ. Μουτούσης
Λοχ. Μηχανικοῦ

Αρχειακό υλικό

Γενικό Επιτελείο Στρατού – Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αθήνα
ΓΕΣ/ΔΙΣ, φ. 1622/Α/6, [Έκθεση Μουτούση] 28.1.1915

Βιβλιογραφία

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, 1980, *Η Ελληνική Πολεμική Αεροπορία από την εμφάνισή της μέχρι το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου 1908-1918*, Ι, Αθήνα
ΑΥΔΗΣ Α., 1972, *Οι Πρωτοπόροι*, Αθήνα
ΒΡΟΝΤΑΚΗΣ Ε.Α., 1937, *Ιστορία της Ελληνικής Αεροπορίας 1908-1935*, Αθήνα
ΚΑΜΠΕΡΟΣ Δ.Α., 1934, Συμβολή εις την ιστορίαν της Ελληνικής Αεροπορίας, *Αεροπορική Επιθεώρησις* 12, Οκτώβριος 1934, 66-86
ΚΑΜΠΕΡΟΥ Α., 2014, *Ο Τρελοκαμπέρος. Η ζωή του πρώτου στρατιωτικού αεροπόρου (1883-1942)*, Αθήνα
ΚΑΡΤΑΛΑΜΑΚΗΣ Η.Δ., 1983, *Ελληνικά φτερά 1912-1932*, Αθήνα

[32] Σημαιοφόρος Αριστείδης Μωραϊτίνης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αθηνά Ι. ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ

Ο αρχαιολογικός χώρος της Νικόπολης μετά την απελευθέρωση της Πρέβεζας (1913-1967)[1]

Στον πατέρα μου[2]

Η απελευθέρωση της πόλης της Πρέβεζας στις 21 Οκτωβρίου 1912 και η ενσωμάτωση της περιοχής της Ηπείρου στο Ελληνικό Κράτος σηματοδότησε την έναρξη του αρχαιολογικού έργου στον ερειπιώνα της Νικόπολης.

Η Νικόπολη,[3] καταλαμβάνοντας μία επίπεδη έκταση στο μέσον της χερσονήσου της Πρέβεζας, μεταξύ Ιονίου πελάγους και Αμβρακικού κόλπου, ιδρύθηκε από τον Οκταβιανό Αύγουστο το 28/27 π.Χ., σε ανάμνηση της νίκης του στη ναυμαχία του Ακτίου. Η ίδρυσή της, ενταγμένη στο πλαίσιο ενός ευρέως προγράμματος πολιτικής προπαγάνδας που εφάρμοσε ο Οκταβιανός, απαίτησε τον εκτεταμένο συνοικισμό πόλεων της δυτικής Ελλάδας. Κτισμένη σε κομβικό σημείο ελέγχου των χερσαίων και θαλάσσιων οδών κατά μήκος της ακτογραμμής του Ιονίου, αποτέλεσε διοικητικό, οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής από τους πρώτους αιώνες της ρωμαϊ-

---

[1] Η ολοκλήρωση της παρούσας μελέτης δεν θα ήταν εφικτή χωρίς την παρότρυνση των κ. Ν.Δ. Καράμπελα, προέδρου του Ιδρύματος *Ακτία Νικόπολις*, ο οποίος ακόμη μία φορά έθεσε στη διάθεσή μου υλικό από το προσωπικό του αρχείο, και κ. Γ. Ρήγινου, αναπληρωτή προϊσταμένου της ΛΒ΄ ΕΠΚΑ. Σημαντική υπήρξε η συμβολή του κ. Σπ. Σκλαβενίτη, προϊσταμένου των Γενικών Αρχείων του Κράτους – Αρχεία Νομού Πρέβεζας (ΓΑΚ), ο οποίος μου διέθεσε και μου επέτρεψε τη δημοσίευση άγνωστου αρχειακού υλικού. Τους ευχαριστώ όλους θερμά.

[2] Ο Ιωάννης Γ. Κωνσταντάκης (Πυθαγόρειο Σάμου, 1939 - Πρέβεζα, 1993), υπήρξε, μεταξύ άλλων, από τους βασικούς υποστηρικτές για την επανέκδοση των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* (Περίοδος Β, τεύχ. 1, Ιανουάριος-Μάρτιος 1984). Μεγαλώνοντας σε ένα περιβάλλον όπου η αγάπη για την αρχαιότητα ήταν περισσή (ο παππούς του, Αριστοτέλης Αλεξάνδρου, νεοπλατωνιστής φιλόσοφος, δίδαξε ως καθηγητής στην Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης και στο Πανεπιστήμιο της Σορβόννης, και ο πατέρας του Γεώργιος Κωνσταντάκης υπήρξε, ως δάσκαλος, επιμελητής αρχαιοτήτων στο Πυθαγόρειο της Σάμου), μου μεταλαμπάδευσε με τον δικό του τρόπο την αγάπη του για την αρχαιολογία και τη γνώση του παρελθόντος.

[3] Γενικά στοιχεία στα CABANES 1997· ΧΡΥΣΟΣ 1997α, 153-154· 1997β, 186-188· ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ & ΚΕΦΑΛΛΩΝΙΤΟΥ 2001· ΖΑΧΟΣ et al. 2008.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κής αυτοκρατορίας έως και το τέλος της Πρωτοβυζαντινής περιόδου.

Ο εκτεταμένος ερειπιώνας περιλαμβάνει αξιόλογα μνημεία των Ρωμαϊκών και Παλαιοχριστιανικών χρόνων: σπουδαία δείγματα οχυρωματικής της Ρωμαϊκής (1ος αι. π.Χ.) και Παλαιοχριστιανικής περιόδου (5ος-6ος αι. μ.Χ.), εκτεταμένες νεκροπόλεις και ταφικά μνημεία, πολυτελή οικιστικά σύνολα, μεγαλοπρεπείς κατασκευές δημόσιου χαρακτήρα (θέατρο, ωδείο, στάδιο, θέρμες, υδραγωγείο) και εκτεταμένα συγκροτήματα παλαιοχριστιανικών βασιλικών. Σήμερα αποτελεί έναν από τους μεγαλύτερους κηρυγμένους αρχαιολογικούς χώρους στην Ελλάδα.[4]

Οι ανασκαφικές και αναστηλωτικές εργασίες και οι ενέργειες για την προστασία των αρχαιοτήτων, που κατά καιρούς έχουν υλοποιηθεί στη Νικόπολη, κυρίως από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, με έμφαση στη χρονική περίοδο από το 1967 έως και το 2002,[5] έχουν παρουσιασθεί στο πλαίσιο των δύο επιστημονικών συμποσίων που πραγματοποιήθηκαν για τη Νικόπολη, το 1984 και το 2002 αντίστοιχα.[6] Αντίθετα, οι παλαιότερες εργασίες που υλοποιήθηκαν από το 1913 μέχρι και το 1967, κυρίως υπό την αιγίδα της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, έχουν παρουσιασθεί συνοπτικά.[7] Εξαίρεση αποτελούν δύο μελέτες, οι οποίες βασίσθηκαν σε αδημοσίευτο αρχειακό υλικό, σχετικό με τις έρευνες του πρώτου ανασκαφέα του χώρου, Αλέξανδρου Φιλαδελφέα, και την εν γένει παρουσία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στην περιοχή.[8]

Με την παρούσα μελέτη θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε, μέσα από ποικίλες προσεγγίσεις, την εικόνα του αρχαιολογικού χώρου καθώς και το αρχαιολογικό έργο που υλοποιήθηκε στη Νικόπολη από τη στιγμή της απελευθέρωσης της Πρέβεζας και την περίοδο των πρώτων ανασκαφών (1913) μέχρι τη λήξη της θητείας του Σωτήριου Δάκαρη ως εφόρου αρχαιοτήτων στην περιοχή της Ηπείρου (1967).

---

[4] Ο χώρος έχει κηρυχθεί ως αρχαιολογικός με μια σειρά Υπουργικών Αποφάσεων δημοσιευμένων στα ΦΕΚ 191/Α/11.6.1926, ΦΕΚ 35/Β/30.6.1962, ΦΕΚ 239/Β/30.6.1964 και ΦΕΚ Α.Α.Π. 69/7.3.2014.

[5] Από το 2002 κ.ε. οι εργασίες ανάδειξης των ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών μνημείων του χώρου υλοποιούνται από την Επιτροπή Νικόπολης, σχετικά βλ. Ζαχος et al. 2008.

[6] Αναλυτικά βλ. Ανδρεου 1987· Βοκοτοπουλου 1987· Ντουζουγλη 2007· Σμυρης & Κεφαλλωνιτου 2007.

[7] Σύντομη παρουσίαση στα Χρυσοστομου & Κεφαλλωνιτου 2001, 55-57· Ντουζουγλη 2007, 3-7· Ζαχος et al. 2008, 31-33.

[8] Πρόκειται για τις μελέτες των Παντου et al. 2007 και Φιλαδελφευς 2007.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο ερειπιώνας της Νικόπολης: οι πολυεπίπεδες λειτουργίες του χώρου

Η σταδιακή ερήμωση της Νικόπολης, η οποία πιθανώς είχε ολοκληρωθεί μέχρι τον 12ο αιώνα, για να τη διαδεχθεί στο εξής η γειτονική πόλη της Πρέβεζας, δεν λειτούργησε ως παράγοντας εξάλειψής της από τη συλλογική μνήμη. Η επιβολή των ερειπωμένων μνημείων στον περιβάλλοντα χώρο αναζωπύρωσε το ενδιαφέρον Ευρωπαίων κυρίως περιηγητών, με πρώτο τον Ciriaco de Pizzicoli (Κυριακός ο Αγκωνίτης), για να ακολουθήσουν τον 19ο αιώνα σημαντικοί ταξιδιώτες, με εξέχουσα μορφή τον W.M. Leake.[9] Με την ενσωμάτωση της Ηπείρου στο Ελληνικό Κράτος και την έναρξη των ανασκαφών στα 1913, ως αρχαιολογικός χώρος Νικόπολης νοείται η επίπεδη σχεδόν έκταση σε απόσταση έξι περίπου χλμ. βόρεια της Πρέβεζας, ο πυρήνας της οποίας περικλείεται από τα παλαιοχριστιανικά τείχη, συμπεριλαμβανομένων και ορισμένων σημαντικών ορατών μνημείων Ρωμαϊκών χρόνων, στην εκτός των τειχών περιοχή, κυρίως προς τα υψώματα του Μιχαλιτσίου.[10]

Ο ερειπιώνας εμφανίζεται με το όνομα *Νικόπολις* σε χάρτες της ευρύτερης περιοχής τουλάχιστον από τον 17ο αιώνα (Εικ. 1).[11] Το περιτειχισμένο τμήμα είναι γνωστό στους ντόπιους ως *Παλιόκαστρο*,[12] ενώ σε παλαιούς χάρτες χρησιμοποιείται και το όνομα *Πρέβεζα, αρχαία ερείπια*.[13] Η χρήση της ονομασίας αυτής είναι προφανής, καθώς τα επιβλητικά ερείπια των τειχών σηματοδοτούσαν τον χώρο και εύκολα μπορούσε να γίνει η σύνδεση της αρχαίας πόλης με τη διάδοχό της Πρέβεζα.[14] Επίσης, τοπωνύμια της περιοχής που περικλείεται από τα ρωμαϊκά τείχη, όπως *Καστρί* ή *Κάστρα* και *Ριζό*, αποτυπώνονται σε χάρτες που συντάχθηκαν το 1930 από το ελληνικό δημόσιο.[15]

Η εικόνα που παρουσίαζε η Νικόπολη αμέσως μετά την απελευθέρωση της περιοχής στα 1913 ήταν αποκαρδιωτική, καθώς «... ἀλήται, ποιμένες,

---

[9] Γενικά για τους Ευρωπαίους περιηγητές βλ. IRMSCHER 2005· ISAGER 2007.

[10] Αυτό γίνεται αντιληπτό από την περιγραφή του χώρου και των μνημείων στην αναφορά των πρώτων αρχαιολογικών εργασιών, βλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1913α.

[11] Στο Ίδρυμα *Ακτία Νικόπολις*, Πρέβεζα, απόκεινται χάρτες με σχετικές αναφορές. Ενδεικτικά αναφέρω τους χάρτες του Cluverius πριν το 1650 (IAN 198, IAN 522, IAN 794) και τους χάρτες του Laurenberg του 1650 και 1654 (IAN 265, IAN 821). Για την υπόδειξη ευχαριστώ θερμά τον κ. Ν.Δ. Καράμπελα.

[12] Ο Κ. Κρυστάλλης συνέθεσε ποίημα με τίτλο «Το Παλιόκαστρο της Πρέβεζας», λαμβάνοντας υπόψη του σχετική προφορική παράδοση για το χτίσιμο του κάστρου και του υδραγωγείου της Νικόπολης, βλ. ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ 1985· πρβλ. επίσης ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 52-53.

[13] Σε χάρτη της περιοχής από τον Ενετό κοσμογράφο Coronelli στα 1689, αποδίδεται το περίγραμμα των ρωμαϊκών τειχών, με την εσωτερική διαίρεση της πρωτοβυζαντινής Νικόπολης, και την ονομασία *Preveza vecchia roui*, δηλαδή *Πρέβεζα, αρχαία ερείπια*. Το ίδιο όνομα επαναλαμβάνεται και σε χάρτη του 1771, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, αρ. 5, 8.

[14] Για την ιδιαίτερη σχέση που αναπτύχθηκε ανάμεσα στις δύο πόλεις βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ 2010.

[15] Πρόκειται για χάρτες στους οποίους αποτυπώνεται η διανομή γαιών του αγροκτήματος Μύτικα 1930 σε ακτήμονες. Για το θέμα των διανομών βλ. εδώ παρακάτω.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

βουκόλοι, ἀρχαιοκάπηλοι καί τυμβωρῦχοι λυμαίνονται τό χῶρο», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο πρώτος ανασκαφέας του χώρου.[16] Τα μνημεία, επίσης, είχαν υποστεί σημαντικές φθορές, λόγω συστηματικής σχεδόν διαρπαγής του υλικού, προκειμένου να κατασκευασθούν ποικίλα κτίρια στην Πρέβεζα και σε οικισμούς της ευρύτερης περιοχής,[17] πρακτική η οποία καταγράφεται και στις επόμενες δεκαετίες.[18]

Οι χρήσεις γης και το ιδιοκτησιακό καθεστώς που επικρατούσε στον χώρο λειτούργησαν καταλυτικά. Είναι γνωστό ότι η ευρύτερη περιοχή της Νικόπολης και το χωριό του Μύτικα, ήδη από την εποχή της Ενετοκρατίας, αν όχι παλαιότερα, ανήκε στην Ι. Μ. Ζαλόγγου ή Ταξιαρχών, η οποία με τη σειρά της υπενοικίαζε σε ιδιώτες, με σκοπό αγροτικές εργασίες και κτηνοτροφική δραστηριότητα.[19] Γνωρίζουμε, επίσης, ότι προ του 1922 τις εκτάσεις νέμονταν κυρίως μεμονωμένοι ιδιώτες, μεγαλογαιοκτήμονες, καθώς επίσης κάτοικοι του Μύτικα και νομάδες κτηνοτρόφοι με καταγωγή από το Συρράκο, οι οποίοι είχαν τις καλύβες τους στην περιοχή της Ανάληψης.[20] Επίσης, μεγάλες εκτάσεις εκμισθώνονταν από τον Δήμο Πρέβεζας σε ιδιώτες, για βοσκή ή καλλιέργεια, ακόμη και εντός των πρωτοβυζαντινών τειχών, όπως περιμετρικά της βασιλικής Α (Δουμετίου), με ανυπολόγιστες καταστροφές για τα μνημεία.[21]

Ο ερειπιώνας της Νικόπολης συνιστά περίπτωση αρχαιολογικού χώρου ο οποίος, μετά την εγκατάλειψη της πόλης από τους κατοίκους της, δεν κατοικήθηκε συστηματικά, χωρίς ωστόσο να αποφεύγονται οι πιέσεις από οικισμούς στην περιφέρειά του.[22] Μετά την έλευση και εγκατάσταση προσφύγων στην ευρύτερη περιοχή της Νικόπολης ήδη από το 1923[23] και τη συγκρότηση

---

[16] ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1913α, 84· 1914α, 250.

[17] ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1913α, 83-84. Για την επανάχρηση υλικού από τη Νικόπολη και την ενσωμάτωσή του σε κτίρια της Πρέβεζας βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ 2010, 12-17.

[18] Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, Συνεδρίαση με αρ. 26, 9 Σεπτεμβρίου 1922, σελ. 72, Θέμα 2ο, όπου καταγράφεται η περίπτωση κατοίκου του Μύτικα για *ὑπεξαίρεση τούβλων ἐκ Νικοπόλεως* και για τον λόγο αυτό ζητήθηκε από τον δήμαρχο Ι. Ρέντζο η παραπομπή του σε δίκη.

[19] ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 2003, 257. Για το λιβάδι της Νικόπολης βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 52-53· για την περιοχή της Νικόπολης κατά την Ενετοκρατία βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ 2010, 6-8.

[20] Γενικά για τους Συρακκιώτες στην ευρύτερη περιοχή της Νικόπολης βλ. ΑΥΔΙΚΟΣ 2000, 289-296· ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 401-402.

[21] Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας 1926, Συνεδρίαση αρ. 18, σελ. 1-4. Για την περιοχή περιμετρικά της βασιλικής Α βλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1916α, 33· ΠΑΝΤΟΥ et al. 2007, Ι, 700.

[22] ZIVAS & GRAFAKOU 2004, 155.

[23] Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή του Φιλαδελφέα για την εγκατάσταση 20 προσφυγικών οικογενειών δίπλα στο Θέατρο και πάνω από το Μνημείο του Αυγούστου και τα διαβήματά του προς τη Διεύθυνση Αποκαταστάσεως Προσφύγων για την άμεση απομάκρυνσή τους, χωρίς όμως το αναμενόμενο αποτέλεσμα, βλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1928, 9.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

του οικισμού της Νέας Σαφράμπολης[24] είχε δημιουργηθεί οξύ πρόβλημα ως προς τη νομή και εκμετάλλευση των αγροτικών γαιών, λόγω των αυξημένων αναγκών για εξεύρεση καλλιεργούμενης γης, με αποτέλεσμα να καταληφθούν αυθαίρετα εκτάσεις. Προκειμένου να επιλυθεί το σοβαρό πρόβλημα που είχε προκύψει, το καλοκαίρι του 1926 συγκροτήθηκε επιτροπή με σκοπό την απαλλοτρίωση *τοῦ ἀγροκτήματος Μύτικα καί γαιῶν Νικοπόλεως*.[25] Στην επιτροπή, εκτός των άλλων, συμμετέχουν ο αρχαιολόγος Γεώργιος Σωτηρίου, ως επίσημος απεσταλμένος του Υπουργείου Παιδείας & Θρησκευμάτων, και οι έφοροι αρχαιοτήτων Κωνσταντίνος Ρωμαίος[26] και Δημήτριος Ευαγγελίδης.[27] Σύμφωνα με τις προτάσεις τους, η έκταση που περικλείονταν από το πρωτοβυζαντινό τείχος, με την ονομασία *Μπαγτσές Νικόπολης*, καθώς και όλες οι εκτάσεις με ορατά αρχαία οικοδομήματα, εξαιρέθηκαν της διανομής, απαγορεύοντας την καλλιέργεια και κάθε πράξη σε ακτίνα 20 μέτρων περιμετρικά αυτών.[28] Οι όροι που τέθηκαν, αν και συχνά καταστρατηγήθηκαν, υπήρξαν καθοριστικοί για την προστασία των ιστάμενων μνημείων.

Παράλληλα με τη γεωργική και κτηνοτροφική δραστηριότητα στον ερειπιώνα της Νικόπολης, δραστηριοποιείται ο Ελληνικός Στρατός, πεζικό και αεροπορία. Σύμφωνα με αρχειακό υλικό, οι μεγάλες επίπεδες εκτάσεις στο Μάζωμα χρησιμοποιήθηκαν ως αεροδρόμιο κατά τους Βαλκανικούς πολέμους, ιδίως κατά την περίοδο Δεκεμβρίου 1912 έως Φεβρουαρίου 1913.[29] Καταγράφονται, ωστόσο, και περιστατικά πρόκλησης φθορών στα ιστάμενα μνημεία. Ο Αλ. Φιλαδελφέας αναφέρει ότι στις ψηφιδωτές επιφάνειες των πλάγιων διαμερισμάτων της βασιλικής Α είχαν κατασκηνώσει στρατεύματα,[30] ενώ παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, σύμφωνα με γραπτή αναφορά του τότε φύλακα αρχαιοτήτων Νικοπόλεως Ιωάννη Μπατσούλη, στρατιώτες του 24ου Συντάγματος Πεζικού κατά τη διάρκεια γυμνασίων «... ἐκτός τῶν ἀκα-

---

[24] Η ονομασία παραπέμπει στην ομώνυμη πόλη της Μ. Ασίας. Ο οικισμός με το ΦΕΚ 76/Α/2.5.1927 μετονομάσθηκε σε «Σμυρτούλα» και με το ΦΕΚ 243/Α/30.12.1965 μετονομάσθηκε σε «Νικόπολις».

[25] Συνεδρίαση της 12ης Αυγούστου 1926, βλ. ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ 2007, Ι, 7 υποσημ. 11. Γενικά, η έλευση των προσφύγων στην Ελλάδα και οι αυξημένες ανάγκες που κατά συνέπεια δημιουργήθηκαν, οδήγησαν σε διανομή ή αναδιανομή γαιών σταδιακά και με συνεχείς διαβουλεύσεις σε όλη την επικράτεια, ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗ 2003, 109.

[26] Ο Κ. Ρωμαίος είναι υπεύθυνος για την ευρύτερη περιοχή της Δυτικής Ελλάδας από το 1919, βλ. ΠΑΝΤΟΥ et al. 2007, Ι, 701.

[27] Ο Ηπειρώτης αρχαιολόγος Δημ. Ευαγγελίδης είναι ο πρώτος που καταθέτει επίσημες αναφορές για τις αρχαιότητες της Ηπείρου μετά την απελευθέρωσή της, βλ. ΠΑΝΤΟΥ et al. 2007, Ι, 699-700· ΒΑΣΙΛΑΣ 2008, 53.

[28] Οι προτάσεις των αρχαιολόγων περιλαμβάνονται στο με αρ. 188/13.4.1926 έγγραφο της VIII Αρχαιολογικής Περιφέρειας και συμπεριλήφθηκαν στο κείμενο των Πρακτικών της Συνεδρίασης της 12ης Αυγούστου 1926, βλ. ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ 2007, Ι, 7 υποσημ. 11.

[29] Για το θέμα αναλυτικά βλ. CURLIN, στον παρόντα τόμο, 283-320.

[30] ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1918, 17-18.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θαρσιῶν καί τήν ἀναστάτωσιν τῶν ἀρχαίων, ἐπροξένησαν καί ζημίαν θραύσαντες μίαν λεκάνην βωμοῦ».[31]

Μια σημαντική παράμετρος, η οποία έχει λειτουργήσει καθοριστικά ως προς τη διαμόρφωση της σύγχρονης εικόνας του αρχαιολογικού χώρου της Νικόπολης, είναι η διέλευση της Εθνικής οδού Ιωαννίνων-Πρεβέζης μέσα από τη ρωμαϊκή και πρωτοβυζαντινή πόλη (Εικ. 2). Η οδός που διασχίζει, και ουσιαστικά διχοτομεί, ακόμη και σήμερα τον αρχαιολογικό χώρο, αποτελούσε την κύρια οδική αρτηρία για τη σύνδεση και επικοινωνία της πόλης της Πρέβεζας με την υπόλοιπη Ήπειρο.[32] Η διέλευση της οδού μέσα από τον εκτεταμένο ερειπιώνα ήταν αναπόφευκτη, όπως και η καταστροφή τμημάτων του τείχους στο βόρειο και νοτιοανατολικό τμήμα του για τη διευκόλυνση της κυκλοφορίας.

Η διαμόρφωση της πορείας της οδού είχε συντελεσθεί ήδη από την εποχή της Ενετοκρατίας και ο δρόμος συνέχισε να χρησιμοποιείται και κατά την περίοδο κυριαρχίας του Αλή πασά. Η πορεία του δρόμου αποτυπώνεται σε μια σειρά από χάρτες που χρονολογούνται από τον 18ο έως τα μέσα του 19ου αιώνα.[33] Οι ανάγκες που προέκυπταν με τα χρόνια, οδήγησαν πιθανώς σε περαιτέρω διαπλάτυνση της οδού και αντίστοιχη καταστροφή του πρωτοβυζαντινού τείχους, προκειμένου να γίνεται απρόσκοπτα η διέλευση των τροχοφόρων,[34] χωρίς ωστόσο να αποφεύγονται ποικίλα ατυχήματα, ιδίως στο σημείο συμβολής της οδού με την Αραπόπορτα, στο βόρειο σκέλος του τείχους.[35] Οι πρώτες εργασίες για τη βελτίωση της οδού σύνδεσης της Πρέβεζας με τα Ιωάννινα, ώστε να είναι *διαβατῆ δι' ἁμάξης*, είχαν ξεκινήσει στα 1869 και είχαν ολοκληρωθεί πιθανώς στα 1889.[36] Οι βελτιώσεις συνεχίσθηκαν στα 1910, με προϋπολογισμό 3.000 τουρκικές λίρες, και ολοκληρώθηκαν με την ασφαλτόστρωσή της στα 1932-1933, καθώς οι ανάγκες που είχαν δημιουργηθεί από την αυξημένη εμπορική κίνηση του λιμανιού ήταν μεγάλες.[37]

Η παροχή πόσιμου νερού, προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες των κατοίκων της Πρέβεζας αποτελούσε σημαντικό ζήτημα που ταλάνιζε για

---

[31] Βλ. εδώ Έγγραφο 1.

[32] Αναφορά στη χρήση της οδού στο ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1916α, 43. Σύντομη ιστορική διαδρομή της οδού στο ΚΩΣΤΟΥΛΑΣ 2008, 14-15, 18-19, 22-23. Για τις χερσαίες μεταφορές στην περιοχή της Πρέβεζας βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 119-132.

[33] Ενδεικτικά βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, αρ. 17, 29 και CURLIN & ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2009, 127, εικ. 7Β, όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι πρόκειται για τον δρόμο που οδηγεί από την οθωμανική στην ενετική περιοχή.

[34] Οι διαπλατύνσεις έγιναν σταδιακά τουλάχιστον μέχρι και τη δεκαετία του 1950, βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 54.

[35] Για την ταύτιση της Αραπόπορτας βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2011, 179-184.

[36] ΚΩΣΤΟΥΛΑΣ 2008, 14-15, 18-19, 22-23.

[37] ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 127, 129· ΚΩΣΤΟΥΛΑΣ 2008, 22-33.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χρόνια τις εκάστοτε δημοτικές αρχές.[38] Στα 1923, η πρώτη εκλεγμένη δημοτική αρχή αποφάσισε να φέρει νερό από την πηγή που ανάβλυζε κάτω από τα λεγόμενα Βαγένια, εντός της πρωτοβυζαντινής πόλης (Εικ. 3). Η μελέτη, την οποία συνέταξε ο υδραυλικός μηχανικός Η. Λαμπρέστης,[39] υποβλήθηκε τον Ιανουάριο του 1925, όμως είχε υψηλό προϋπολογισμό.[40] Οι εργασίες για την κατασκευή του έργου ξεκίνησαν το 1926, και ο ρυθμός υλοποίησής του μέχρι το 1928 ήταν εξαιρετικά αργός, λόγω των συνεχών προβλημάτων, κυρίως οικονομικής, αλλά και τεχνικής φύσεως. Ο αγωγός, από τσιμεντένιους δακτυλίους, ακολουθούσε πορεία από την πηγή στα Βαγένια προς τα ανατολικά, ακολουθώντας τα υψώματα μέχρι τον Πνευματικό Φάρο, και από εκεί στα Πετρίτσια έως τη λεγόμενη Μεσινιά πόρτα στην Πρέβεζα.[41] Μάλιστα, σε αναφορά του εφόρου Ι. Μηλιάδη, επισημαίνεται ότι η νέα χάραξη συνέπεσε με την πορεία του αρχαίου υδραγωγείου, ενώ κατά την εκσκαφή της τάφρου εντοπίσθηκαν αρχαιότητες.[42] Τελικά, η υδροδότηση της Πρέβεζας από την πηγή της Νικόπολης απέτυχε,[43] όμως η δεξαμενή που κατασκευάστηκε παραμένει στον χώρο και εντοπίσθηκε εκ νέου κατά τη διάρκεια πρόσφατων εργασιών.[44]

Την παρουσίαση της πολυεπίπεδης λειτουργίας του αρχαιολογικού χώρου της Νικόπολης θα συμπληρώσουμε με μία αναφορά στον ψυχαγωγικό και εκπαιδευτικό χαρακτήρα που είχε για τους μαθητές και τους κατοίκους της Πρέβεζας. Από το 1912, έτος ίδρυσης του Γυμνασίου Πρεβέζης, μέχρι και τη μεταπολεμική περίοδο, οι καθηγητές διοργάνωναν ημερήσιους περιπάτους, τουλάχιστον μία φορά κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους, με σκοπό την επίσκεψη του αρχαιολογικού χώρου. Με αυτόν τον τρόπο οι μαθητές γνώριζαν τα μνημεία: τα υπέροχα ψηφιδωτά δάπεδα της βασιλικής Λ (Λουμετίου), τη βασιλική Β (Αλκίσωνος), το Υδραγωγείο, το Θέατρο και το Μνημείο του Αυγούστου.[45] Επισκέψεις με καθαρά ψυχαγωγικό σκοπό γίνονταν και από μεμονωμένα άτομα ή και παρέες, όπως ενδεικτικά θα αναφέρουμε την επίσκεψη, το Πάσχα του 1964, του διαπρεπή φιλόλογου Λίνου Μπενάκη,

---

[38] Μουστακης 2002, 309-312.

[39] Η ανάθεση για τη σύνταξη της σχετικής μελέτης είχε εγκριθεί με τη 49η Πράξη του Δημοτικού Συμβουλίου της 26ης Ιουλίου 1921. Βλ. σχετικό ψηφιοποιημένο υλικό στην ιστοσελίδα: http://www.preveza-cult.gr/Public/Content.aspx?CatID=11.

[40] Για το θέμα αναλυτικά βλ. Μουστακης 2002, 309-310.

[41] Ο αγωγός τοποθετήθηκε σε χαντάκι που έσκαψαν χειρωνακτικά Αλβανοί Έκκηδες, βλ. Μουστακης 2002, 310.

[42] Για την αναφορά του Μηλιάδη, τον Απρίλιο του 1926, βλ. Πλαντου et al. 2007, Ι, 730.

[43] Χαρακτηριστική η αναφορά στο θέμα από τον Λ. Κολβάτσο, στο φ. 376, της εφημερίδας *Κραυγή* (30 Σεπτεμβρίου 1935), βλ. Κωστουλας 2008, 238.

[44] Η αποτυχία του έργου αποδόθηκε εξολοκλήρου στους μηχανικούς, βλ. Μουστακης 2002, 311. Για τη δεξαμενή βλ. Ζαχος et al. 2008, 132.

[45] Για τις σχολικές εκδρομές στη Νικόπολη βλ. Μουστακης 2002, 342, 344-346.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

συνοδεία των επίσης εξαίρετων καθηγητών Μιχαήλ Κατσαούνη και Ελευθέριου Μπιτζιλέκη, οι οποίοι επισκέφθηκαν το Αρχαιολογικό Μουσείο που μόλις είχε κατασκευασθεί.[46]

Το αρχαιολογικό έργο στη Νικόπολη

Το αρχαιολογικό έργο που επιτελέστηκε στη Νικόπολη από τις αρχές του 20ού αιώνα και για 54 συνεχόμενα χρόνια, θα μπορούσε να διακριθεί, ως προς το είδος των εργασιών, σε δύο επιμέρους πεδία: στην προστασία και φύλαξη των αρχαιοτήτων, με τον καθορισμό του αντίστοιχου νομικού πλαισίου και τις εν γένει διοικητικές πράξεις, και στην έρευνα, που περιλαμβάνει την ανασκαφική διερεύνηση των μνημείων, ορατών ή τυχαία εντοπισμένων, καθώς επίσης εργασίες συντήρησης και σημειακής αναστήλωσης. Οι προαναφερθείσες εργασίες θα μπορούσαν να ενταχθούν σε τέσσερις μεγάλες χρονικές περιόδους ή φάσεις. Η διάκριση των φάσεων διευκολύνει την καταγραφή και αφήγηση των διαφόρων εργασιών, ενώ παράλληλα, γίνεται αντιληπτό ότι το αρχαιολογικό έργο που επιτελείται στην περιοχή της Νικόπολης προσαρμόζεται και παρακολουθεί τα σημαντικά ιστορικά γεγονότα που διαδραματίζονται στον ελλαδικό χώρο.

Από την απελευθέρωση μέχρι τη Μικρασιατική καταστροφή (1913-1922)

Η πρώτη περίοδος ανασκαφικής έρευνας στη Νικόπολη ταυτίζεται με την εποχή που η υλοποίηση της λεγόμενης Μεγάλης Ιδέας φθάνει στην κορύφωσή της, με την επέκταση της επικράτειας του Ελληνικού Κράτους προς όλες τις κατευθύνσεις.[47] Κατά την περίοδο αυτή βρίσκεται σε ισχύ ο αρχαιολογικός νόμος ΒΧΜς (2646) του έτους 1899.[48] Η Αρχαιολογική Υπηρεσία, που είχε ιδρυθεί από το 1833, υπάγεται στο Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαιδεύσεως[49] και διαιρείται στην κεντρική και σε περιφερειακές υπηρεσίες, γνωστές και ως Αρχαιολογικές Περιφέρειες.[50] Το 1915, με σχετικό Βασιλικό Διάταγμα, ιδρύεται η 8η Αρχαιολογική Περιφέρεια Αιτωλίας, Ακαρνανίας,

---

[46] ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 164. Για το Μουσείο βλ. εδώ παρακάτω.

[47] ΒΑΣΙΛΑΣ 2008, 51.

[48] Για τη νομοθεσία που αφορά σε αρχαιότητες εν γένει βλ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ 1982· ΠΑΝΤΟΣ 2001 και στον ιστότοπο http://www.law-archaeology.gr/. Για τη σχέση κράτους και αρχαιολογίας, όπως αυτή καταγράφεται μέσα από τη νομοθεσία, βλ. SAKELLARIADI 2008, 135-136.

[49] Η Αρχαιολογική Υπηρεσία αποσπάσθηκε το 1960, όταν υπήχθη στο Υπουργείο Προεδρίας, και από το 1971 υπάγεται στο Υπουργείο Πολιτισμού, βλ. SAKELLARRIADI 2008, 137.

[50] ΒΑΣΙΛΑΣ 2008, 51.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ηπείρου, Κέρκυρας και Λευκάδας, με έδρα την Πρέβεζα[51] και το 1919, ως πρώτος έφορος αρχαιοτήτων, υπηρετεί ο Κωνσταντίνος Ρωμαίος.[52]

Η επίσημη, εκ μέρους του Ελληνικού Κράτους, έρευνα στον αρχαιολογικό χώρο της Νικόπολης ξεκινά τον Ιούλιο του 1913,[53] δηλαδή εννέα μόλις μήνες μετά την απελευθέρωση της περιοχής από τους Τούρκους και πέντε μήνες μετά την προσάρτηση της Ηπείρου στο ελεύθερο Ελληνικό Κράτος.[54] Η πολιτική της άμεσης έναρξης αρχαιολογικών ανασκαφών και εν γένει εργασιών, με περισυλλογή και προστασία των αρχαιοτήτων, αποτελεί κύριο μέλημα του Ελληνικού Κράτους, προκειμένου να συνδεθεί η νέα κρατική οντότητα με το αρχαιοελληνικό της παρελθόν.[55] Οι εργασίες στη Νικόπολη γίνονται δαπάνη της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας,[56] κατόπιν σχετικής άδειας από τη *Γενικήν Διοίκησιν τῶν ἐν Ἠπείρῳ ὑπό τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ κατεχομένων χωρῶν*.[57] Ως υπεύθυνος των ανασκαφών ορίζεται ο Αλέξανδρος Φιλαδελφέας,[58] έφορος αρχαιοτήτων Αργολιδοκορινθίας και μέλος της Αρ-

---

[51] Οι ελεύθερες περιοχές της Ηπείρου υπαγόταν από το 1910 στη δικαιοδοσία της Γ΄ Αρχαιολογικής Περιφέρειας, με έδρα το Μεσολόγγι, βλ. ΠΑΝΤΟΥ et al. 2007, I, 715, υποσημ. 93.

[52] ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ 2007, I, 4. Ο Κωνσταντίνος Ρωμαίος (1874-1966) γεννήθηκε στα Βούρβουρα Κυνουρίας. Σπούδασε φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και αρχαιολογία στη Γερμανία, όπου πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές κλασικής αρχαιολογίας. Το 1908 διορίστηκε στην Αρχαιολογική Υπηρεσία και διετέλεσε τμηματάρχης του Αρχαιολογικού Τμήματος του Υπουργείου Παιδείας και έφορος του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου. Από το 1928 ως το 1940 δίδαξε ιστορία της αρχαίας τέχνης στο νεοσύστατο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Το 1945 εξελέγη μέλος της Ακαδημίας Αθηνών και το 1956 πρόεδρός της. Ανέσκαψε πλήθος σημαντικών μνημείων σε όλο τον ελλαδικό χώρο (Θέρμο, Καλυδώνα, Βεργίνα, Κεραμεικός, Τεγέα, Βάσσες, Κέρκυρα).

[53] Ως ημερομηνία έναρξης των ανασκαφών παραδίδεται η 2α και η 4η Ιουλίου 1913, ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1913α, 83· 1913β. Για την κατάσταση που επικρατούσε στην περιοχή της Νικόπολης είχε προηγηθεί, τον Φεβρουάριο του 1913, η πρώτη επίσημη αναφορά από τον Δημ. Ευαγγελίδη, βλ. ΠΑΝΤΟΥ 2007, I, 699.

[54] Αντίστοιχες άμεσες ενέργειες είχαν δρομολογηθεί και στα νησιά του κεντρικού και βορειοανατολικού Αιγαίου, αμέσως μετά την απελευθέρωσή τους, ΒΑΣΙΛΑΣ 2008, 51.

[55] ΒΑΣΙΛΑΣ 2008, 51. Για τη σχέση αρχαιολογίας και κράτους βλ. SAKELLARIADI 2008, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

[56] Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία ιδρύθηκε το 1837 και η συνδρομή της προς την Αρχαιολογική Υπηρεσία, η οποία ιδρύθηκε το 1833 και υπαγόταν στο Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, υπήρξε καθοριστική, βλ. http://www.archetai.gr· ΒΑΣΙΛΑΣ 2008, 51. Για το έργο της Εταιρείας τα πρώτα εκατό χρόνια από την ίδρυσή της βλ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ 1987.

[57] ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1913α, 83· 1913β. Για τη Γενική Διεύθυνση Ηπείρου βλ. ΠΑΝΤΟΥ 2007, I, 699, υποσημ. 1.

[58] Ο Αλέξανδρος Φιλαδελφεύς (1867-1955) γεννήθηκε στην Αθήνα και σπούδασε ζωγραφική στο Μόναχο και φιλολογία στην Αθήνα. Διορίστηκε υφηγητής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας και καθηγητής της Ιστορίας της Τέχνης στην Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών. Διετέλεσε έφορος Αρχαιοτήτων στο Ναύπλιο, στην Πάτρα και στην Αθήνα. Ήταν διευθυντής του Μουσείου της Ολυμπίας, διευθυντής της Ακρόπολης, Γενικός Γραμματέας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χαιολογικής Εταιρείας. Η ανασκαφική περίοδος εκτείνεται κατά τους θερινούς ή πρώτους φθινοπωρινούς μήνες, με συνεργεία αποτελούμενα από ντόπιους εργάτες, υπό την επίβλεψη του Αλ. Φιλαδελφέα,[59] και εν συνεχεία με τη συνδρομή του τοπικού επιμελητή αρχαιοτήτων γυμνασιάρχη Χρ. Κοντού.[60]

Κατά τα δύο πρώτα έτη διερευνήθηκαν μνημεία σε όλο τον χώρο (Εικ. 4). Η ανασκαφή ξεκίνησε από το ανατολικό νεκροταφείο, στην περιοχή του Μαζώματος, και μετά από δύο εβδομάδες πραγματοποιήθηκε σύντομη ανασκαφή στον μεγάλο ναό στα υψώματα του Μιχαλιτσίου[61] και στην περιοχή του Υδραγωγείου.[62] Στη συνέχεια διερευνήθηκαν εκατόν πενήντα τάφοι του δυτικού νεκροταφείου *ἐγγύς τοῦ χωρίου Μύτικα*, τμήμα περιστυλίου επαύλεως με ψηφιδωτά δάπεδα, στη θέση Μαυρόλογγος, και το λεγόμενο Βασιλόσπιτο, εντός των πρωτοβυζαντινών τειχών.[63] Παράλληλα, ο Φιλαδελφέας ερεύνησε δύο ακόμη μνημεία: τον ναό της Αναλήψεως, στην ομώνυμη εκτός των ρωμαϊκών τειχών περιοχή, και τη λεγόμενη βασιλική των Αγίων Αποστόλων.[64]

Μετά τον εντοπισμό και τη σταδιακή ανασκαφή της *ἀρχαιοτάτης βασιλικῆς*, γνωστής σήμερα ως βασιλικής Α (Δουμετίου), η έρευνα στρέφεται κυρίως προς τη διερεύνηση των παλαιοχριστιανικών μνημείων του περιτειχισμένου τμήματος της πόλης. Η ανασκαφή της βασιλικής Α[65] και η αποκάλυψη των περίφημων ψηφιδωτών δαπέδων της ξεκινά όταν τμήμα της μεγάλης αψίδας, που διακρινόταν μέσα από πλούσια βλάστηση και επιχώσεις, κινεί το ενδιαφέρον του Φιλαδελφέα.[66] Οι εργασίες είναι κοπιώδεις, λόγω του μεγάλου

της Εταιρείας των Χριστιανικών Αρχαιοτήτων, διευθυντής του Επιγραφικού Μουσείου και διευθυντής του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου. Έκανε αρχαιολογικές ανασκαφές στη Σικυώνα, τη Νικόπολη, την Ερμιόνη, την Αθήνα κ.α.

[59] Για το έργο του Φιλαδελφέα στη Νικόπολη συνολικά, από το 1913 μέχρι και το 1926, βλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1928.

[60] Η πρόταση για διορισμό του γυμνασιάρχη Πρέβεζας Χρ. Κοντού ως *ἐπιμελητή ἐπί ἐπιμισθίῳ* γίνεται από τους Γ. Σωτηρίου και Αν. Ορλάνδο, κατά την επίσκεψή τους στη Νικόπολη τον Σεπτέμβριο του 1915, βλ. ΠΑΝΤΟΥ et al. 2007, Ι, 714. Η ανάθεση καθηκόντων επιμελητών αρχαιοτήτων σε εκπαιδευτικούς ανάγεται στα πρώτα έτη ίδρυσης του Ελληνικού Κράτους, βλ. SAKELLARIADI 2008, 133.

[61] Πρόκειται για το Μνημείο του Αυγούστου. Τα ονόματα των μνημείων στο κείμενο παραδίδονται όπως αναφέρονται από τον εκάστοτε ανασκαφέα στις σχετικές εκθέσεις.

[62] Πιθανώς πρόκειται για το δυτικό τμήμα όπου συμπίπτει η πορεία του Υδραγωγείου με το ρωμαϊκό τείχος.

[63] Για τις ανασκαφές των δύο πρώτων ετών βλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1913α· 1913β· 1914β, 219-220.

[64] Για τις εργασίες στα δύο αυτά μνημεία βλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1914α.

[65] Για την ανασκαφή της βασιλικής Α και τα ευρήματα βλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1915· 1916α· 1916β, 49-59· 1917· 1922.

[66] ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1915, 59. Ο ίδιος αναφέρει ότι εντόπισε το μνημείο το καλοκαίρι του 1916, βλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1928, 5. Ας αναφερθεί ότι μια πρώτη γενική κάτοψη του μνημείου δίνεται στο τοπογραφικό της Νικόπολης που συντάχθηκε από τον Άγγλο συνταγματάρχη W.M. Leake στα 1809, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 198 εικ. 15, ενώ στο μνημείο, πιθανώς, είχαν προηγηθεί ανασκαφές απο τον Αλή πασά. Για το θέμα ενδεικτικά βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ 2010, 8-11.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

όγκου των επιχώσεων, και γίνονται από πολυπληθές συνεργείο. Μετά την ανασκαφή της βασιλικής Α, και μέχρι το 1918, ο Φιλαδελφέας επανέρχεται στην ανασκαφική έρευνα του *άρχαίου περιστυλίου* βόρεια της βασιλικής, γνωστού και ως Βασιλόσπιτου, όπου εντοπίζει υπόκαυστο και αξιόλογα ψηφιδωτά δάπεδα στη νότια και ανατολική στοά, ενώ πλησίον του περιστυλίου εντοπίζει μικρό νυμφαίο, με ψηφιδωτή παράσταση Νηρηίδος.[67]

Το 1921, μετά από σύντομη έρευνα στον *ναό τοῦ Ἄρεως καί Ποσειδῶνος*,[68] εντοπίζεται ένα ακόμη σημαντικό κτιριακό συγκρότημα της πρωτοβυζαντινής Νικόπολης. Πρόκειται για τα προσκτίσματα που εφάπτονται στο νοτιοδυτικό άκρο της κατοπινής βασιλικής Β (Αλκίσωνος), τα οποία αρχικά ερμηνεύονται ως *μέγα χριστιανικόν ἵδρυμα*.[69] Πλήθος μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών, διάσπαρτων στον χώρο, σηματοδοτούν την ύπαρξή του και ο Φιλαδελφέας ξεκινά άμεσα την ανασκαφή, συνεχίζοντας τις εργασίες μέχρι το 1923.[70] Το ίδιο έτος πραγματοποιείται μία πολύ σημαντική εργασία: η πρώτη συστηματική αποτύπωση του χώρου. Κατόπιν ενεργειών του Αλ. Φιλαδελφέα προς τον διοικητή του Ε΄ Σώματος Στρατού στα Ιωάννινα, εκπονήθηκε τοπογραφικός χάρτης της Νικόπολης από τον έφεδρο μηχανικό Ν. Δούβλαρη και τον βοηθό του Γ. Βράσκο.[71] Ο χάρτης, στον οποίο αποτυπώνεται η παλαιοχριστιανική πόλη, αλλά και ρωμαϊκά μνημεία εκτός των τειχών, όπως το Θέατρο, το Στάδιο, οι βόρειες Θέρμες, δημοσιεύθηκε πολύ μεταγενέστερα, στα *ΠΑΕ* του 1926.[72]

Την ίδια περίοδο η Αρχαιολογική Υπηρεσία, εκπροσωπούμενη από τον έφορο Κωνσταντίνο Ρωμαίο,[73] κάνει αισθητή την παρουσία της. Ο έφορος, το 1921 και 1922, αφού εξετάζει αναλυτικά τις ενεπίγραφες πλίνθους από το Μνημείο του Αυγούστου, με έντονο επικριτικό ύφος, χαρακτηρίζει ως ανακριβή και αντιεπιστημονική τη δημοσίευση της επιγραφής εκ μέρους του Φιλαδελφέα, τονίζοντας ότι δεν έδωσε την πρέπουσα προσοχή κατά την ανάγνωσή της και θεώρησε ότι είναι επιβεβλημένο ο τόπος να εξετασθεί περαιτέρω.[74]

Γενικά, το αρχαιολογικό έργο στη Νικόπολη από το 1918 έως το 1922 δεν υλοποιείται με σταθερό ρυθμό, καθώς υπάρχουν μεγάλα διαστήματα κατά

---

[67] ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1916α, 65-66· 1918.

[68] ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1921, 42.

[69] Για τα πορίσματα των πρώτων ανασκαφών βλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1921, 42-43.

[70] Η ανασκαφή ξεκινά στις 6 Σεπτεμβρίου 1921, βλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1927, 46. Ο ίδιος, σε άλλη δημοσίευσή του, αναφέρει λανθασμένα ότι η ανασκαφή ξεκίνησε το 1926, ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1928, 10. Για τα αποτελέσματα της ανασκαφής των ετών 1922-1923 βλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1922-1923, 40-43.

[71] ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1921, 44· 1928, 8.

[72] Το τοπογραφικό έχει δημοσιευθεί και στο PIERREPONT WHITE 1986-1987, fig. 4. Το 1926 ο Αν. Ορλάνδος αποτύπωσε το παλαιοχριστιανικό τείχος της Νικόπολης, βλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1926, 127.

[73] Βλ. εδώ υποσημ. 52.

[74] ΡΩΜΑΙΟΣ 1920-1921· 1924-1925.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τα οποία δεν πραγματοποιούνται εργασίες.[75] Το γεγονός αυτό θα μπορούσε ενδεχομένως να δικαιολογηθεί, εάν λάβουμε υπόψη τις δύσκολες ιστορικές συγκυρίες για τη χώρα (Μικρασιατική καταστροφή, πολιτική αστάθεια). Αλλά και η Αρχαιολογική Εταιρεία, οι επικεφαλής της οποίας συνδέονται άμεσα με την περιρρέουσα πολιτική ατμόσφαιρα, παρουσιάζει ήδη από το 1910 οικονομική στενότητα για τη χρηματοδότηση των εκ μέρους της ανασκαφών.[76]

Η συντήρηση και προστασία των μνημείων της Νικόπολης απασχόλησε, παράλληλα με την ανασκαφική έρευνα, τους αρχαιολόγους που εργάσθηκαν σε αυτά. Ειδικότερα η συντήρηση των ψηφιδωτών δαπέδων που έρχονται στο φως, αναδεικνύεται σε πρωταρχικό μέλημά τους.[77] Ο Αλέξανδρος Φιλαδελφέας καθ' όλη τη διάρκεια της παρουσίας του στη Νικόπολη προσπάθησε να προστατεύσει με κάθε διαθέσιμο μέσο τα περίφημα ψηφιδωτά δάπεδα της βασιλικής Α. Προτείνεται η κάλυψή τους με ποταμίσια άμμο, η χρήση θαλασσινού νερού για εξάλειψη της βλάστησης,[78] ενώ συχνά ο ίδιος ο Φιλαδελφέας αναλαμβάνει τον ρόλο συντηρητή και καλύπτει τα κενά που έχουν δημιουργηθεί με τσιμέντο. Την καλύτερη προστασία, ωστόσο, από τις συχνές βροχοπτώσεις προσφέρει η κατασκευή στεγάστρων από ψευδάργυρο (τσίγκο), τα οποία τοποθετούνται τον Οκτώβριο του 1915 στο βόρειο και νότιο παστοφόριο, ενώ τα υπόλοιπα ψηφιδωτά, αντίθετα με τις προτάσεις των Σωτηρίου και Ορλάνδου για κάλυψη με κηρόχαρτο, επιχώθηκαν εκ νέου, παρουσία του εφόρου Κ. Ρωμαίου και του επιμελητή Χρ. Κοντού. Μάλιστα, συχνή είναι η οικονομική ενίσχυση εκ μέρους του Λήμνου Πρέβεζας, καθώς οι διαθέσιμες πιστώσεις από το αρμόδιο Υπουργείο, λόγω των δύσκολων καταστάσεων που βίωνε η χώρα, είναι ελάχιστες.[79]

Τα χρόνια του Μεσοπολέμου (1923-1939)

Ο Μεσοπόλεμος αποτέλεσε για την Πρέβεζα μια περίοδο έντονης ανάπτυξης, κατά την οποία υλοποιήθηκαν σημαντικά έργα, με σκοπό την τόνωση της τοπικής οικονομίας.[80] Παράλληλα, οι δεκαετίες του '20 και του '30 υπήρξαν καθοριστικές για τη συνέχιση του ανασκαφικού έργου στη Νικόπολη, το οποίο πλέον επικεντρώνεται στην έρευνα των παλαιοχριστιανικών μνημείων και

[75] ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1928, 8.

[76] ΠΕΤΡΑΚΟΣ 1987, 117, 122-123.

[77] Για την προστασία των ψηφιδωτών κατά την πρώτη ανασκαφική περίοδο βλ. ΠΑΝΤΟΥ et al. 2007, 1, 708-711.

[78] Πρόταση του Ι. Μηλιάδη, βλ. ΠΑΝΤΟΥ et al. 2007, 1, 710.

[79] Για την εν γένει συνδρομή του Λήμνου Πρέβεζας βλ. εδώ παρακάτω.

[80] Για την περίοδο του Μεσοπολέμου στην Πρέβεζα ενδεικτικά βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 297-304· για την οικονομική ανάπτυξη και την εμπορική κίνηση βλ. ΚΑΣΤΟΥΛΑΣ 2008, 22-29.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

συνδέεται άρρηκτα με την επικρατούσα τάση της εποχής, για την ανάδειξη της χριστιανικής ταυτότητας του ελληνισμού (Εικ. 5).[81]

Από το 1925 έφορος της Η΄ Αρχαιολογικής Περιφέρειας Αρχαιοτήτων, αρμόδιας για την περιοχή, με έδρα αρχικά την Πρέβεζα και εν συνεχεία την Κέρκυρα, είναι ο Ιωάννης Μηλιάδης.[82] Το έτος 1926 υπήρξε ορόσημο για τον αρχαιολογικό χώρο της Νικόπολης, καθώς τον Μάιο του ίδιου έτους δημοσιεύεται το Προεδρικό Διάταγμα, με το οποίο κηρύσσεται για πρώτη φορά η Νικόπολη ως αρχαιολογικός χώρος.[83] Σύμφωνα με το κείμενο, που υπογράφουν ο πρόεδρος της Δημοκρατίας Θ. Πάγκαλος και ο υπουργός Παιδείας και Θρησκευμάτων Δ. Αιγινήτης, στον κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο Νικοπόλεως εντάσσονται όλα τα μέχρι τότε γνωστά μνημεία: η εντός των βυζαντινών τειχών περιοχή, τα μνημεία στο ύψωμα Μιχαλίτσι, δηλαδή το τέμενος του Αυγούστου, το μεγάλο Θέατρο, το Στάδιο, επίσης το συγκρότημα του Γυμνασίου, καθώς και τα μνημεία στο δυτικό τμήμα της Νικόπολης, μεταξύ των βυζαντινών και ρωμαϊκών τειχών, δηλαδή το Ωδείο και το συγκρότημα των Νυμφαίων.

Κατά το ίδιο έτος οι Γεώργιος Σωτηρίου και Αναστάσιος Ορλάνδος[84] ξεκινούν να εργάζονται στη Νικόπολη, μαζί με τον Αλ. Φιλαδελφέα, ο οποίος συνεχίζει την ανασκαφή στο *χριστιανικό ἵδρυμα Ἀλκίσωνος*.[85] Ο Σωτηρίου, στο πλαίσιο γενικότερης αναφοράς για την πορεία των εργασιών στη Νικόπολη, επισημαίνει ότι εκτός από τα σημαντικά μνημεία, όπως η βασιλική Δουμετίου, το Βασιλόσπιτο και το *χριστιανικό-φιλανθρωπικό ἵδρυμα*, είχαν ερευνηθεί από τον Αλ. Φιλαδελφέα και άλλα μνημεία εκτός του Κάστρου, όπως τάφοι και το λεγόμενο Βαπτιστήριο, η ανασκαφή των οποίων είχε γίνει κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μην μπορούν να ερμηνευθούν. Η εικόνα των ανε-

---

[81] BOWDEN 2003, 25-26, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

[82] Η ημερομηνία προκύπτει από σχετική αναφορά, βλ. ΠΑΝΤΟΥ et al. 2007, I, 729-730. Ο Ιωάννης Μηλιάδης (1895-1975) γεννήθηκε στην Αθήνα, όπου σπούδασε, και ολοκλήρωσε τις σπουδές του στη Γερμανία. Υπήρξε μαθητής του Χρ. Τσούντα και στενός φίλος του Χ. Καρούζου. Το 1925 διορίζεται έφορος αρχαιοτήτων και μεταξύ άλλων διενεργεί ανασκαφές στη Νικόπολη, την Αττική, το Αγρίνιο και την Αμβρακία. Διετέλεσε διευθυντής Ακροπόλεως από το 1940 έως το 1960. Πρωτοστάτησε στην «ταφή» αγαλμάτων και άλλων θησαυρών του Μουσείου Ακροπόλεως, λίγο πριν την είσοδο των γερμανικών στρατευμάτων στην Αθήνα. Με τους διαπρεπείς αρχαιολόγους Χ. Καρούζο, Μ. Καλλιγά, Γ. Ανδρουτσόπουλο και Ν. Ζαφειρόπουλο, συνέγραψαν τον τόμο *Ζημίαι των Αρχαιοτήτων εκ του πολέμου καί των στρατών κατοχής*. Χαρακτηριστικά για τη σχέση του Μηλιάδη με την Πρέβεζα είναι όσα καταγράφονται μέσα από την αλληλογραφία του με τον Η. Βασιλά, βλ. ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 681-682.

[83] Πρόκειται για το ΦΕΚ 191/Α/11.6.1926.

[84] ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1926. Η πρώτη επίσκεψη των Σωτηρίου και Ορλάνδου στη Νικόπολη είχε πραγματοποιηθεί το 1915, κατόπιν σχετικής διαταγής του Υπουργείου, βλ. ΠΑΝΤΟΥ et al. 2007, I, 713-714.

[85] Για τις εργασίες του έτους 1924 βλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1924, 108-110.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σκαμμένων χώρων ήταν αποκαρδιωτική: τα αρχιτεκτονικά μέλη βρίσκονταν συσσωρευμένα παντού, σωροί από λίθους κάλυπταν σημεία των ανασκαφέντων μνημείων και τα χώματα της ανασκαφής συσσωρεύονταν εντός των ανασκαφέντων χώρων. Επίσης, η πλημμελής φύλαξη είχε συντελέσει στο να καλυφθούν όλα από πυκνή βλάστηση.[86]

Η πρώτη από κοινού ανασκαφή, που διήρκεσε συνολικά δεκαπέντε ημέρες, έγινε εναλλάξ από τους Φιλαδελφέα και Σωτηρίου. Οι εργασίες, κατόπιν σύμφωνης γνώμης των ανασκαφέων, ξεκίνησαν από την περιοχή μεταξύ της βασιλικής Α και του λεγόμενου Βασιλόσπιτου, καθώς η εικόνα που είχε δημιουργηθεί από τις προγενέστερες ανασκαφές ήταν συγκεχυμένη. Η συνέχειά τους, όμως, κρίθηκε από τον Φιλαδελφέα περιττή, καθώς η ανασκαφή δεν απέδιδε κινητά ευρήματα, και για τον λόγο αυτόν πρότεινε να ξεκινήσουν να ανασκάπτουν το κτίριο με τα ψηφιδωτά στα οποία αναγράφονταν το όνομα του επισκόπου Αλκίσωνα.[87] Ο Σωτηρίου είχε αντίθετη γνώμη, αλλά τελικά υποχώρησε για να μην δώσει λαβή σε έριδες.[88] Οι από κοινού με τον Φιλαδελφέα εργασίες στο *μέγα χριστιανικόν ἵδρυμα*[89] διήρκεσαν μόνο πέντε ημέρες και αποκάλυψαν πλήθος ευρημάτων.[90] Ο Σωτηρίου, κατά τη διάρκεια μικρής επιφανειακής έρευνας ανατολικά του χώρου της ανασκαφής, εντόπισε για πρώτη φορά, κάτω από μια συκιά, τα ερείπια παλαιοχριστιανικού ναού, της μετέπειτα βασιλικής Β.[91]

Η ανασκαφική αυτή περίοδος στη Νικόπολη θα είναι η τελευταία για τον Αλ. Φιλαδελφέα. Οι πρώτες αναφορές για άμεση απομάκρυνση του από τις ανασκαφές στον αρχαιολογικό χώρο της Νικόπολης είχαν κάνει την εμφάνισή τους ήδη από το 1920.[92] Η μέθοδος που υιοθετήθηκε από τον πρώτο ανασκαφέα, η οποία δεν μπορεί να χαρακτηρισθεί ως συστηματική, αλλά μάλλον ως διερευνητική, και η εν γένει προσέγγιση του χώρου αποτέλεσαν, ενδεχομένως, την αφορμή της απομάκρυνσής του από επικεφαλής των ανασκαφών.

---

[86] ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1926, 125-126.

[87] Είχε εντοπισθεί και ανασκαφεί σημειακά το 1921, βλ. εδώ παραπάνω.

[88] ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1926, 123.

[89] Ο Σωτηρίου αναφέρει: «Δυστυχῶς πολλά σημεῖα τοῦ κτίσματος τούτου ἔχουσι κατά τάς πρώτας ἀνασκαφάς ἐξαφανισθῆ», ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1926, 124.

[90] Για τα αποτελέσματα της έρευνας του 1926 κατατέθηκαν δύο αναφορές, μία εκ μέρους του Φιλαδελφέα και μία εκ μέρους του Σωτηρίου, βλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1926, 127-129· ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1926.

[91] Από το μεγάλο συγκρότημα της βασιλικής, εκτός από τα προσκτίσματα, είχε εντοπισθεί τμήμα της στοάς-δρόμου. Ο Σωτηρίου επικριτικά αναφέρει ότι το σχήμα του μνημείου δεν είναι δυνατόν να προσδιορισθεί, λόγω των «δοκιμαστικῶν ὀπῶν ὑπό τοῦ πρώτου ἀνασκάψαντος», οι οποίες δημιουργούσαν μεγάλη σύγχυση, βλ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1926, 124.

[92] Χαρακτηριστικά είναι όσα αναφέρονται σε έγγραφες αναφορές των Κ. Ρωμαίου και Ι. Μηλιάδη προς το αρμόδιο Υπουργείο, βλ. ΠΑΝΤΟΥ et al. 2007, Ι, 701, 702, όπου και παραπομπές στα σχετικά έγγραφα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τα διάσπαρτα στον χώρο μνημεία προκαλούν το προσωπικό του ενδιαφέρον και η επιλογή τους, προκειμένου να διερευνηθούν, γίνεται περισσότερο βάσει του μνημειακού τους μεγέθους ή ακόμη και των προφορικών παραδόσεων και θρύλων, και λιγότερο βάσει αναφορών και συσχέτισης με τις γραπτές πηγές. Υπάρχουν, βέβαια, και νύξεις για προσωπική προβολή εκ μέρους του Φιλαδελφέα εις βάρος των αρχαιοτήτων, γεγονός φυσικά που διαψεύδεται από τον ίδιο, ο οποίος τονίζει το ενδιαφέρον του μόνο για την αξία των ευρημάτων με στόχο την εθνική προβολή. Από τα γραπτά του Φιλαδελφέα διαφαίνεται έντονα η πικρία του προς τον πρόεδρο και το συμβούλιο της Αρχαιολογικής Εταιρείας, τους οποίους κατηγορεί για την απομάκρυνσή του από τις ανασκαφές στη Νικόπολη. Θεωρεί, δε, ότι προς την κατεύθυνση αυτή συνέβαλαν αποφασιστικά οι μεθοδευμένες ενέργειες του Γ. Σωτηρίου, αλλά και του Κ. Ρωμαίου, τους οποίους, αν και δεν κατονομάζει, σκιαγραφεί, ωστόσο, παραστατικά.[93]

Κατά τη δεκαετία του '30, μέχρι και τις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, η έρευνα στην παλαιοχριστιανική Νικόπολη, η οποία διεξάγεται μόνο από τους Γ. Σωτηρίου[94] και Αν. Ορλάνδο,[95] αποκτά πλέον συστηματικό χαρακτήρα. Οι ανασκαφικές εργασίες του 1929, διάρκειας δέκα ημερών, με έμφαση στο ερειπωμένο κτίσμα που είχε εντοπισθεί στο κέντρο της χριστιανικής πόλης, πραγματοποιήθηκαν από πολυπληθές συνεργείο αποτελούμενο από είκοσι έως τριάντα εργάτες, με στενή συνεργασία των δύο αρχαιολόγων. Της συστηματικής ανασκαφής, που ξεκίνησε από την αψίδα και το ιερό βήμα, προηγήθηκε επιφανειακή έρευνα και προσεκτική εξέταση των ερειπίων που διακρίνονταν στον χώρο. Ακολούθησε δοκιμαστική έρευνα για τον προσδιορισμό των ορίων, την έκταση και το σχήμα του κτιρίου και διαπιστώθηκε ότι επρόκειτο για παλαιοχριστιανική βασιλική, στο κέντρο μεγάλου

---

[93] ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1928, 13-20.

[94] Ο Γεώργιος Σωτηρίου (1880-1965), αρχαιολόγος και βυζαντινολόγος, σπούδασε στην Αθήνα, στη Λειψία, στο Βερολίνο και στη Βιέννη. Το 1915 έγινε έφορος βυζαντινών αρχαιοτήτων και το 1923 διευθυντής του Βυζαντινού Μουσείου της Αθήνας, το οποίο αναδιοργάνωσε και δημοσίευσε οδηγό του. Από το 1924 ως το 1952 διατέλεσε καθηγητής της χριστιανικής αρχαιολογίας και επιγραφικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Διεξήγαγε ανασκαφές στη Θεσσαλονίκη, στην Έφεσο, στη Νέα Αγχίαλο, στη Θήβα κ.α., δημοσιεύοντας τις αντίστοιχες εκθέσεις ενώ έγραψε πολυάριθμες μελέτες σε ελληνικά και ξένα αρχαιολογικά περιοδικά.

[95] Ο Αναστάσιος Ορλάνδος (1887-1979), γεννήθηκε στην Αθήνα. Υπήρξε ένας από τους σπουδαιότερους ερευνητές της ελληνικής αρχιτεκτονικής και ένας από τους θεμελιωτές της βυζαντινής αρχαιολογίας στην Ελλάδα. Σπούδασε στη Σχολή Πολιτικών Μηχανικών του Μετσόβιου Πολυτεχνείου (1904-1908) και εν συνεχεία φοίτησε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, της οποίας και ανακηρύχτηκε αριστούχος διδάκτορας (1915). Διετέλεσε σύμβουλος της Αρχαιολογικής Εταιρείας και γραμματέας της, διευθυντής Αναστήλωσης των Μνημείων της Ακρόπολης και ακολούθως όλης της Ελλάδος. Υπηρέτησε ως τακτικός καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Ήταν πρόεδρος της Ακαδημίας Αθηνών το 1950.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

συμπλέγματος, που περιβάλλεται από στοά, και πιθανώς λόγω της θέσης και του μεγέθους της θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως ο μητροπολιτικός ναός της Νικόπολης.[96] Οι εργασίες συνεχίσθηκαν και κατά το επόμενο έτος, οπότε αποκαλύφθηκε όλο το ιερό και το εγκάρσιο κλίτος και διαπιστώθηκε ότι η βασιλική είναι πεντάκλιτη.[97]

Οι ανασκαφές στη Νικόπολη ξεκίνησαν και πάλι στα 1937, μετά από διακοπή επτά ετών. Η βασιλική Β αποκαλύφθηκε σε όλη σχεδόν την έκτασή της, ενώ κατά την ίδια ανασκαφική περίοδο εντοπίσθηκαν και ανασκάφηκαν δύο ακόμη μνημεία: η επονομαζόμενη βασιλική Γ, βόρεια της βασιλικής Β,[98] καθώς και μέγα ρωμαϊκό κτίριο, γνωστό ως μικρό Νυμφαίο, ανατολικά των Κεντρικών Θερμών.[99] Οι εργασίες στη βασιλική Β, με υπεύθυνο τον Σωτηρίου, συνεχίσθηκαν και κατά την επόμενη χρονιά, την τελευταία ανασκαφική περίοδο πριν το ξέσπασμα του πολέμου.[100]

Το ζήτημα της προστασίας των σημαντικών ψηφιδωτών δαπέδων που αποκαλύπτονταν δεν έπαψε να απασχολεί τους αρχαιολόγους. Η προστασία των ψηφιδωτών δαπέδων της βασιλικής Α απασχόλησε και τον Γ. Σωτηρίου, ο οποίος το 1926 πρότεινε να εργαστεί στη Νικόπολη ο Στ. Ξενόπουλος, ειδικός ψηφοθέτης-συντηρητής.[101] Μεγάλο πρόβλημα αποτελούσε η στέγαση των ψηφιδωτών, καθώς τα ακαλαίσθητα παραπήγματα με ξερολιθιά και τσίγκους που είχαν ανυψωθεί από τον Φιλαδελφέα, παραμόρφωναν το αρχιτεκτονικό σχέδιο της βασιλικής. Ο Σωτηρίου, αντίθετα, πρότεινε να αντικατασταθούν με νέα ξύλινα στεγάσματα, επενδεδυμένα με κατραμόπανα (*ρουμπερόιτ*), με κατάλληλα ανοίγματα και μέριμνα για τη διοχέτευση των ομβρίων υδάτων.[102]

Παράλληλα με τις ενέργειες για την προστασία των ψηφιδωτών της βασιλικής Α, ειδική μέριμνα λήφθηκε και για τα ψηφιδωτά που είχαν αποκα-

---

[96] Πρόκειται για την βασιλική Β, γνωστή και ως του επισκόπου Αλκίσωνος. Παράλληλα έγιναν μικρότερης έκτασης εργασίες, όπως αποχωματώσεις στο ιερό βήμα της βασιλικής Δουμετίου, ταξινόμηση των γλυπτών από τις παλαιότερες ανασκαφές και αποτύπωση ακριβούς κάτοψης του μνημείου. Βλ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ & ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1929.

[97] ΣΩΤΗΡΙΟΥ & ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1930.

[98] Οι βασιλικές της Νικόπολης ονομάζονται με τη σειρά εύρεσης ή σύμφωνα με τα ονόματα των επισκόπων που αναγράφονται στα ψηφιδωτά τους δάπεδα.

[99] Για τις εργασίες του 1937 βλ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ & ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1937.

[100] ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1938.

[101] Μέχρι και τη δεκαετία του 1960 τη συντήρηση των έργων τέχνης αναλάμβαναν καλλιτέχνες, συνήθως ζωγράφοι, γνωστοί ως «ζωγράφοι συντηρητές», «καλλιτέχνες συντηρητές», αλλά και «ειδικοί τεχνίτες» ή απλώς «τεχνίτες». Ιστορικό περίγραμμα του επαγγέλματος του συντηρητή αρχαιοτήτων και έργων τέχνης στον ελλαδικό χώρο στο ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ 1987.

[102] ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1926, 126-127. Ο Φιλαδελφεύς αναφέρει ότι εκ μέρους του έγιναν οι απαραίτητες ενέργειες για την προστασία και συντήρηση των ψηφιδωτών και για την έλευση του Στ. Ξενόπουλου στη Νικόπολη, βλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1926, 129-130.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λυφθεί μεταξύ των ετών 1921-1926 στο παρεκκλήσιο του επονομαζόμενου *χριστιανικοῦ ἱδρύματος Ἀλκίσωνος*, τα οποία, για να προστατευθούν, καλύφθηκαν με άμμο.[103] Ο Σωτηρίου, που κατά τα επόμενα χρόνια ανέσκαψε συστηματικά το μνημείο, με αποτέλεσμα να αποκαλυφθούν και άλλα ψηφιδωτά δάπεδα στον νάρθηκα και στις στοές του αιθρίου, επεσήμανε την ανάγκη να καταβληθεί φροντίδα για τη συντήρησή τους.[104]

Από την ιταλική κατοχή στον Εμφύλιο πόλεμο (1941-1946)

Η Πρέβεζα βρίσκεται αρχικά (1941-1943) υπό ιταλική και εν συνεχεία, μέχρι τον Οκτώβρη του 1944, υπό γερμανική κατοχή. Το ενδιαφέρον των Ιταλών για την Ήπειρο, με σκοπό την προσάρτηση των εδαφών της στο Αλβανικό Κράτος, υπό την ιταλική προστασία, προκειμένου να επιτευχθεί πλήρης έλεγχος των στενών του Οτράντο, είχε εκδηλωθεί ήδη από τα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσης.[105]

Στα 1942 ιδρύεται η Ι΄ Αρχαιολογική Περιφέρεια Ηπείρου, με έδρα τα Ιωάννινα και αρμοδιότητα επί των νομών Ιωαννίνων, Πρέβεζας, Θεσπρωτίας και Άρτας.[106] Μέχρι και το 1940 το αρχαιολογικό έργο στη Νικόπολη είχε επικεντρωθεί στη διερεύνηση των πρωτοβυζαντινών μνημείων. Την περίοδο αυτή ο έφορος αρχαιοτήτων Ιωάννης Παπαδημητρίου,[107] υπό την αιγίδα της Αρχαιολογικής Εταιρείας, ξεκινά φιλόδοξο σχέδιο ανασκαφών για την ταύτιση των ρωμαϊκών μνημείων της Νικόπολης που αναφέρονται στις ιστορικές πηγές, με μια μικρή έρευνα στο *ἐν ἄλσει προάστειο*, στο Στάδιο και το Γυμνάσιο. Επρόκειτο για την τελευταία ανασκαφή που θα διενεργήσει ο Πα-

---

[103] ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1924, 110.

[104] ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1938, 117.

[105] Γενικά για την ιταλική παρουσία στην Ήπειρο και την Πρέβεζα βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 170-179.

[106] ΠΕΤΣΑΣ 1950-1951, 31.

[107] Ο Ιωάννης Παπαδημητρίου (1904-1963) γεννήθηκε στη Σκύρο και σπούδασε στην Αθήνα (1922-1926) και το Βερολίνο (1933-1934 και 1936-1938). Διετέλεσε βοηθός του Φιλολογικού Σπουδαστηρίου και επιμελητής της Βιβλιοθήκης της Φιλοσοφικής Σχολής (1926-1929), έφορος αρχαιοτήτων της Αργολίδας (1934) και της Αττικής (1948), διευθυντής ιστορικών μνημείων και αρχαιοτήτων της Ελλάδας και διευθυντής της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας της Ελλάδας. Ανέσκαψε στη Θήβα, στην Κέρκυρα, στην Επίδαυρο, στις Μυκήνες και σε πολλά σημεία της Αττικής, όπως στη Βραυρώνα, όπου ανακάλυψε το περίφημο ιερό της Βραυρώνιας Άρτεμης, και στο Πεντελικό, όπου βρήκε το άντρο των Νυμφών. Στην Επίδαυρο έφερε στο φως το ιερό του Απόλλωνα Μαλεάτα και στις Μυκήνες αποκάλυψε το 1952 έξω από την ακρόπολη έναν ταφικό περίβολο με βασιλικούς τάφους. Αναλυτικά για το έργο του βλ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ 1997, 9-50. Για τον Ι. Παπαδημητρίου και το εν γένει έργο του στη Νικόπολη βλ. ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 534-535.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

παδημητριου ως εφορος αρχαιοτητων Κερκυρας, και την τελευταια προπολεμικη ανασκαφη στη Νικοπολη.[108]

Με την εναρξη του πολεμου καθε ερευνητικη δραστηριοτητα απο την ελληνικη πλευρα διακοπτεται,[109] ενω αντιθετα εκδηλωνεται εντονο ερευνητικο ενδιαφερον απο τους Ιταλους. Η ιταλικη προπαγανδα ηταν ιδιαιτερα εντονη στην ευρυτερη περιοχη της Ηπειρου, ηδη απο την περιοδο της απελευθερωσης. Ενωριζουμε, απο πληροφοριες που παραθετει ο Α. Χατζης, οτι το 1917, ετος σημαντικης διεισδυσης των Ιταλων στην περιοχη της Ηπειρου, Ιταλος ανταποκριτης δημοσιευσε στο ιταλικο περιοδικο *La Civilta Cattolica* το κειμενο των ψηφιδωτων επιγραφων που ειχαν βρεθει στα δαπεδα της βασιλικης Α της Νικοπολης.[110]

Μια δεκαετια περιπου αργοτερα ξεκινουν στο Βουθρωτο, πολη με κοινο ιστορικο παρελθον με τη Νικοπολη, συστηματικες ανασκαφες απο ιταλικη αρχαιολογικη αποστολη, επικεφαλης της οποιας ηταν ο αρχαιολογος Luigi Maria Ugolini. Το ολο εγχειρημα ειχε τις ευλογιες του φασιστικου καθεστωτος του Μουσολινι, καθως βασικος σκοπος ηταν να αναδειχθει η συνδεση με το ενδοξο ρωμαικο παρελθον της πολης και ως εκ τουτου να ενδυναμωθουν τα ερεισματα για την ιταλικη παρουσια στην περιοχη.[111] Μαλιστα, ιταλικη αρχαιολογικη αποστολη στην οποια, εκτος απο τον Ugolini, πιθανως μετειχαν οι αρχιτεκτονες Augusto Baccin και Vittorio Zino, επισκεφθηκε τον αρχαιολογικο χωρο της Νικοπολης τον Ιουλιο του 1938,[112] εποχη κατα την οποια οι Σωτηριου και Ορλανδος ανασκαπτουν τη βασιλικη Β.[113] Λιγα χρονια αργοτερα, το 1940, οι δυο Ιταλοι αρχιτεκτονες περιγραφουν αναλυτικα τον αρχαιολογικο χωρο της Νικοπολης και παραθετουν σχεδια αποτυπωσεων των ρωμαικων, κυριως, μνημειων.[114] Οι παρατηρησεις τους και τα σχεδια τους ειναι πολυ σημαντικα για τη συγχρονη ερευνα.

Δεν αποκλειεται, λοιπον, εκτεταμενοι καθαρισμοι και ερευνα μικροτερης εκτασης να εγινε απο τους Ιταλους, με τη συνδρομη των στρατευματων κατοχης, και στη Νικοπολη. Το καλοκαιρι του 1942, και πριν το καλοκαιρι του 1943,[115] το εκστρατευτικο σωμα, γνωστο και ως *Comando XXVI Corpo d'*

---

[108] Παπαδημητριου 1940· Πετρακος 1997, 11· Κονσολακη 2007, Ι, 3, υποσημ. 2.

[109] Πετρας 1950-1951, 31.

[110] Χατζης 1918, 29, 30.

[111] Για τις πολιτικες προσεκτασεις και τη σημασια του εργου του Ugolini με την ιδεολογια του φασιστικου καθεστωτος βλ. Μαιανι 1996· 2007.

[112] Baccin & Zino 1940, 3.

[113] Μελη της ιταλικης αρχαιολογικης αποστολης, με επικεφαλης τον Ugolini, και ο Αναστασιος Ορλανδος απεικονιζονται καθομενοι στην ανωτερη σειρα των εδωλιων του Ωδειου, βλ. Cinzi et al. 2008, 50.

[114] Baccin & Zino 1940.

[115] Pierpont White 1986-1987, 207, n. 1.

Armata, που ήλεγχε την Ήπειρο, την Ακαρνανία και τα νησιά του Ιονίου, εκπονεί μία σειρά σχεδίων, δέκα τον αριθμό, στα οποία αποτυπώνονται με εξαιρετική λεπτομέρεια τα μέχρι τότε ανασκαμμένα και ορατά μνημεία της πρωτοβυζαντινής πόλης: το δυτικό και νότιο σκέλος του παλαιοχριστιανικού τείχους, το λεγόμενο Βασιλόσπιτο, τα Βαγένια, τα «Λουτρά της Κλεοπάτρας», οι Κεντρικές Θέρμες, η βασιλική Β και τα προσκτίσματά της, η βασιλική Γ και το μικρό Νυμφαίο.[116] Τα σχέδια αυτά αποτελούσαν μέχρι και τη δεκαετία του 1990 την καλύτερη, ίσως, αποτύπωση των μνημείων της πρωτοβυζαντινής πόλης.

Ωστόσο, σύμφωνα με αναλυτική καταγραφή των *ζημιῶν τῶν ἀρχαιοτήτων*,[117] που δημοσιεύτηκε αμέσως μετά τη λήξη του πολέμου, τα γερμανικά και ιταλικά στρατεύματα κατοχής, ευθύνονται για εκτεταμένες φθορές στα μνημεία της Νικόπολης, όπως διαρπαγή οικοδομικού υλικού για την κατασκευή οχυρωματικών έργων και χρήση των μνημείων για στρατιωτικούς σκοπούς.[118] Στα γερμανικά στρατεύματα οφείλονται η καταστροφή ψηφιδωτού δαπέδου στη βασιλική Β, η καταστροφή του Υδραγωγείου σε τρία σημεία, για τη διάνοιξη πεδίου πυρός, και η χρήση του Θεάτρου ως αντιαεροπορική φωλιά πολυβόλων.[119] Σε αυτές τις φθορές προστίθεται και η αφαίρεση των τσίγκινων στεγάστρων για την προστασία των ψηφιδωτών της βασιλικής Α, τα οποία αντικαταστάθηκαν με πισσόχαρτο.[120]

Επίσης, τον Μάρτιο του 1943 Ιταλοί στρατιώτες, υπό τις διαταγές του ανθυπολοχαγού Martinelli του 26ου Τάγματος Πυροβολικού, κατέστρεψαν κατά το ήμισυ περίπου τη μεγάλη λατινική επιγραφή από το Μνημείο του Αυγούστου, προκειμένου να χρησιμοποιήσουν τους ογκόλιθους για την κατασκευή οχυρωματικών έργων ή πολυβολείων.[121] Η ίδια στρατιωτική μονάδα προξένησε εκτεταμένες φθορές και σε δύο πολύ σημαντικά παλαιοχριστιανικά μνημεία, με σκοπό την κατασκευή στρατιωτικών έργων: στη βασιλική Γ κατεδαφίσθηκαν οι τοίχοι και αφαιρέθηκαν όλα τα αρχιτεκτονικά μέλη που ήταν ορατά, όπως κιονίσκοι, ενώ στη βασιλική Β αφαιρέθηκαν πλάκες από τη στοά του αιθρίου, θωράκια με σταυρούς, τμήμα του ανατολικού τοίχου βόρεια της αψίδας του κυρίως ναού και καταστράφηκαν κιονόκρανα κορινθια-

---

[116] Πλήρης δημοσίευση των σχεδίων, τα οποία φυλάσσονταν από το 1943 στα αρχεία της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής στην Αθήνα, έγινε από την W. Pierrepont White. Δεν έχει βρεθεί κάποιο σχετικό ημερολόγιο ανασκαφής. Βλ. PIERREPONT WHITE 1986-1987· 1987.

[117] ΚΑΡΟΥΖΟΣ et al. 1946.

[118] ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ 2007, Ι, 3-4. Πολλά από αυτά τα οχυρωματικά έργα καταστράφηκαν από κατοίκους του Μύτικα και το αρχαίο υλικό εντοπίσθηκε αργότερα από τον Φ. Πέτσα στον αύλειο χώρο των οικιών τους, βλ. ΠΕΤΣΑΣ 1950-1951, 36.

[119] ΚΑΡΟΥΖΟΣ et al. 1946, 55.

[120] ΚΑΡΟΥΖΟΣ et al. 1946, 90.

[121] ΚΑΡΟΥΖΟΣ et al. 1946, 66.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κού τύπου.[122] Μαρτυρείται, επίσης, ότι ιταλικά στρατεύματα χρησιμοποίησαν τμήματα του τείχους, πιθανώς του παλαιοχριστιανικού, για την κατασκευή θέσεων του πυροβολικού.[123] Τέλος, κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου ο αρχαιολογικός χώρος της Νικόπολης χρησιμοποιήθηκε ως πεδίο μαχών.[124]

Η μεταπολεμική περίοδος (1946-1965/67)

Η περιοχή της Πρέβεζας μεταπολεμικά εξακολουθεί να ανήκει στην αρμοδιότητα της Ι΄ Αρχαιολογικής Περιφέρειας Ηπείρου.[125] Το 1951, μετά τη λήξη των πολεμικών συγκρούσεων και του Εμφυλίου, ο Φώτιος Πέτσας, που υπηρέτησε από τον Απρίλιο του 1945 μέχρι το 1949 ως εφορεύων επιμελητής αρχαιοτήτων στα Γιάννενα, δημοσιεύει έκθεση για τα πεπραγμένα και τις καταστροφές στον χώρο της Νικόπολης.[126]

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 η Αρχαιολογική Υπηρεσία, με τον έφορο Σωτήριο Δάκαρη,[127] επιτελεί σημαντικό διοικητικό έργο για την προστασία του αρχαιολογικού χώρου. Μεταξύ άλλων αξίζει να αναφερθεί ότι χάρη στις δικές του ενέργειες, αφού έχουν αποκαλυφθεί ή εντοπισθεί ανασκαφικά νέα μνημεία, θα διευρυνθούν τα όρια του αρχαιολογικού χώρου της Νικόπολης. Στα 1962 γίνεται η δεύτερη κήρυξη του χώρου, η οποία, με λιτό τρόπο, αρκείται στο να καθορίσει τον χώρο ως *Ἐρείπια Νικοπόλεως ἐντός τῶν τειχῶν*.[128] Αν

---

[122] Καρουζος et al. 1946, 66.

[123] Καρουζος et al. 1946, 26.

[124] Ντουζουγλη 2007, I, 4.

[125] Για το αρχαιολογικό έργο στην Ήπειρο στις αρχές της δεκαετίας του 1950 βλ. Πετσας 1950-1951, 31-32· 1952.

[126] Πετσας 1950-1951.

[127] Ο Σωτήρης Δάκαρης (1916-1996) γεννήθηκε στα Γιάννενα και σπούδασε στην Αθήνα και στο Tübingen. Το 1949 τοποθετήθηκε ως εφορεύων επιμελητής αρχαιοτήτων στην Ι΄ Αρχαιολογική Περιφέρεια Ηπείρου και το 1965 εκλέχτηκε τακτικός καθηγητής κλασικής αρχαιολογίας στη νεοϊδρυθείσα Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Η αξιόλογη κοινωνική και πολιτιστική δραστηριότητα που ανέπτυξε, σε συνδυασμό με την πανεπιστημιακή του διδασκαλία, συνέτειναν στην απομάκρυνσή του από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων από το 1968 μέχρι το 1974. Το διάστημα αυτό εργάστηκε στο Αθηναϊκό Κέντρο Οικιστικής του Ιδρύματος Κ. Δοξιάδη και συνέγραψε τις μελέτες *Cassopaia and the Elean Colonies* και *Θεσπρωτία*, καθοριστικής σημασίας για την αρχαιολογία της Ηπείρου. Στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων επανήλθε το 1974, εκλέχθηκε πρύτανης (1976-1977) και μέχρι το 1983 ασχολήθηκε με την οργάνωση του Τομέα Αρχαιολογίας. Με χρηματοδότηση της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας και του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων πραγματοποίησε, μεταξύ άλλων, ανασκαφές στο ιερό της Δωδώνης, στην Κασσώπη και το Νεκρομαντείο και δημοσίευσε πλήθος μελετών για τις αρχαιότητες της Ηπείρου. Έλαβε πλήθος τιμητικών διακρίσεων για το έργο του, από τις οποίες αξίζει να αναφερθεί η ανακήρυξή του, το 1989, σε επίτιμο δημότη Πρέβεζας.

[128] Προκειται για την Υπουργική Απόφαση με αρ. 15794/19.12.1961 (ΦΕΚ 35/Β/30.6.1962).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

και στο κείμενο της κήρυξης δεν προσδιορίζονται με ακρίβεια τα τείχη, θεωρείται αρκετά πιθανό ότι πρόκειται για τα ρωμαϊκά τείχη, καθώς ήδη με την προηγούμενη κήρυξη έχει κηρυχθεί *ἅπας ὁ ἐντός τῶν Βυζαντινῶν τειχῶν χῶρος τῆς Νικοπόλεως*. Στα 1964 η Νικόπολη θα κηρυχθεί εκ νέου, προκειμένου να συμπεριληφθούν και νέα μνημεία, όπως η βασιλική Δ στον λόφο Ασυρμάτου ή Καραούλι. Με την κήρυξη αυτήν ο αρχαιολογικός χώρος, αν και περιγραφικά, καθορίζεται με μεγαλύτερη ακρίβεια, καθώς πλέον περιλαμβάνει όλη την περιοχή από τον λόφο του Ασυρμάτου έως το Θέατρο και από τη λιμνοθάλασσα Μάζωμα έως το Μπούφη (Νυμφαία).[129]

Κατά τη μεταπολεμική περίοδο το έργο της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας συνεχίζεται με έντονους ρυθμούς στον αρχαιολογικό χώρο της Νικόπολης, με ιδιαίτερη έμφαση σε ποικίλες εργασίες αναστήλωσης και συντήρησης των παλαιοχριστιανικών κυρίως μνημείων, ενώ η ανασκαφική τους διερεύνηση περιορίζεται.

Αν και οι Γ. Σωτηρίου και Αν. Ορλάνδος προγραμμάτιζαν εκ νέου ανασκαφές στο συγκρότημα της βασιλικής Β, όπως πληροφορούμαστε από την αλληλογραφία των Ι. Μηλιάδη και Η. Βασιλά,[130] τελικά ο Αν. Ορλάνδος δραστηριοποιήθηκε μόνος του. Το 1956 ξεκινά ανασκαφή στον λόφο Καραούλι ή Ασυρμάτου, όπου ήδη από το 1950-1951, κατά τη διάρκεια εργασιών για την τοποθέτηση κεραίας του ΟΤΕ, είχαν εντοπισθεί αρχαιότητες. Επρόκειτο για τα κατάλοιπα της τέταρτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής που ανασκάφηκε στη Νικόπολη, της γνωστής σήμερα ως βασιλικής Δ ή Ασυρμάτου. Οι εργασίες αποκάλυψης του μνημείου συνεχίσθηκαν από το 1959 έως το 1962.[131]

Μικρότερης έκτασης έρευνες και καθαρισμοί πραγματοποιούνται το 1961 στο Επισκοπικό Μέγαρο, γνωστό και ως Βασιλόσπιτο, προκειμένου να αποτυπωθεί η κάτοψη των ανασκαφέντων χώρων.[132] Επίσης, το 1964 το συνεργείο αναστήλωσης, με επικεφαλής τον Χ. Σφακιανάκη και υπό τη διεύθυνση του Ορλάνδου, πραγματοποιεί εργασίες αποχωμάτωσης, κατά τις οποίες αποκαλύπτεται εξωτερικά η αψίδα της βασιλικής Α, εντοπίζεται ο εξωτερικός περίβολος της βασιλικής και το δικιόνιο πρόπυλο θύρας στον νότιο τοίχο.[133]

Η έρευνα στην εκτός των παλαιοχριστιανικών τειχών περιοχή συνεχίζεται με τον εντοπισμό δύο πολύ σημαντικών μνημείων. Το 1958, στην περιοχή της Μαργαρώνας, κάτω από το ναΐσκο του Αγίου Μηνά, εντοπίζονται με δο-

---

[129] Πρόκειται για την Υπουργική Απόφαση με αρ. 4499/12.6.1964 (ΦΕΚ 239/Β/30.6.1964).

[130] ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 681-682.

[131] Στις ανασκαφές συμμετείχαν και οι αρχαιολόγοι Χ. Μπάρλα, Αγγ. Βασιλάκη και Π. Κρυστάλλη. Για την ανασκαφή της βασιλικής Δ βλ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1956· 1959α· 1960· 1961α, 98-101· 1961β, 107-113· 1961-1962, 199-201.

[132] Η αποτύπωση του μνημείου έγινε σε συνεργασία με τον πτυχιούχο της αρχαιολογίας Γ. Δεσποίνη. Για τις εργασίες βλ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1961α, 102-107· 1961β, 113-118· 1961-1962, 201-203.

[133] ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1964α, 179-181· 1964β, 152-156· 1965, 375.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

κιμαστικές τομές από τον Δ. Πάλλα[134] τα ερείπια της πέμπτης κατά σειρά βασιλικής, γνωστής ως βασιλικής Ε ή του Αγίου Μηνά. Το μνημείο δεν ανασκάπτεται συστηματικά, ωστόσο το μέγεθος και η ιδιαίτερη κάτοψή του το κατατάσσουν μεταξύ των πιο σημαντικών της παλαιοχριστιανικής περιόδου.[135] Ένα έτος μετά οι Αν. Ορλάνδος και Δ. Πάλλας ανασκάπτουν στην περιοχή της Φτελιάς, εκτός των ρωμαϊκών τειχών, την ομώνυμη έπαυλη. Κάτω από δυσχερείς καιρικές συνθήκες αποκαλύπτεται σημαντικό περιαστικό οικοδόμημα, με ψηφιδωτά δάπεδα σε άσχημη κατάσταση διατήρησης, λόγω της έντονης διάβρωσης του εδάφους.[136]

Παράλληλα με την Αρχαιολογική Εταιρεία δραστηριοποιείται στη Νικόπολη και η Αρχαιολογική Υπηρεσία. Το Δεκέμβριο του 1951 ο έφορος Σ. Δάκαρης διερευνά ανασκαφικά μικρή δεξαμενή μεταξύ του Ωδείου και του συγκροτήματος των Νυμφαίων.[137] Οι εργασίες γίνονται περισσότερο συστηματικές τη δεκαετία του 1960 και περιλαμβάνουν καθαρισμό από την πυκνή βλάστηση σημαντικών μνημείων, όπως του Θεάτρου, των Νυμφαίων, του παλαιοχριστιανικού τείχους και των βασιλικών, καθώς επίσης σημειακές στερεώσεις.[138] Η πιο σημαντική, ωστόσο, δράση, για την υλοποίηση της οποίας εργάσθηκε συστηματικά όχι μόνο ο έφορος Δάκαρης, αλλά και ο διευθυντής της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας εκείνη την περίοδο Ι. Παπαδημητρίου, είναι η αποκάλυψη του Ωδείου (Εικ. 6). Το μνημείο, μετά από επίπονες εργασίες

---

[134] Ο Δημήτριος Πάλλας (1907-1995) γεννήθηκε στη Σαλαμίνα, όπου ολοκλήρωσε τις γυμνασιακές του σπουδές. Σπουδάζει θεολογία στην Αθήνα και γνωρίζεται με τον Γ. Σωτηρίου, κοντά στον οποίο μαθητεύει και εκπαιδεύεται ως αρχαιολόγος. Το 1933 διορίζεται επιμελητής αρχαιοτήτων και υπηρετεί στο Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών ως το 1939. Τοποθετείται στην Α΄ Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων ως το 1943 και από το 1944 προίσταται της Γ΄ Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων με έδρα την Κόρινθο. Απολύεται το 1947 από την υπηρεσία του λόγω της συμμετοχής του στην Εθνική Αντίσταση και επανέρχεται το 1952, οπότε διορίζεται έφορος αρχαιοτήτων στην Κόρινθο και αρχίζει η έντονη ανασκαφική του δραστηριότητα. Το 1965 ολοκληρώνει τη διδακτορική του διατριβή στο Μόναχο, ένα έτος μετά εκλέγεται καθηγητής βυζαντινής αρχαιολογίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και το 1968 απολύεται από το στρατιωτικό καθεστώς. Επέδειξε πλουσιότατο συγγραφικό και ερευνητικό έργο, το οποίο καλύπτει όλους σχεδόν τους τομείς της βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης, καθώς και διάφορους συναφείς κλάδους όπως επιγραφική/παλαιογραφία, θρησκειολογία, λατρεία, ιστορία κ.ά. Ταυτόχρονα επέδειξε έντονη δραστηριότητα στην προστασία των αρχαίων μνημείων, ενώ διενήργησε πολυάριθμες ανασκαφές με κυριότερη αυτήν της παλαιοχριστιανικής βασιλικής του Λεχαίου της Κορίνθου. Υπήρξε μέλος πολλών αρχαιολογικών και επιστημονικών ιδρυμάτων και το 1985 τιμήθηκε με το Διεθνές Βραβείο Herder (Αμβούργου-Βιέννης) για το πλούσιο και σημαντικό του έργο.

[135] PALLAS 1959, 197-202.

[136] ΟΡΛΑΝΔΟΣ & ΠΑΛΛΑΣ 1959· ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1959β.

[137] ΔΑΚΑΡΗΣ 1952.

[138] ΔΑΚΑΡΗΣ 1960, 206. Για τις στερεώσεις βλ. εδώ παρακάτω.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αποχωμάτωσης,[139] αποδίδεται στο κοινό και υπό την αιγίδα του Οργανισμού Τουρισμού πραγματοποιούνται, σχεδόν κάθε καλοκαίρι, θεατρικές παραστάσεις από μεγάλους θιάσους των Αθηνών. Με τον τρόπο αυτόν υλοποιήθηκε μια ευρύτερη πολιτική, σύμφωνα με την οποία ο τουρισμός αποτελούσε σημαντικό μέσο για την ενίσχυση των εισοδημάτων του κράτους.[140]

Η δεκαετία του 1960 αποτελεί την πρώτη σημαντική ίσως περίοδο για την αναστήλωση και τη συντήρηση των μνημείων της Νικόπολης. Συστηματικές εργασίες συντήρησης των ψηφιδωτών δαπέδων ξεκίνησαν κατά τα έτη 1961-1962 και ολοκληρώθηκαν το 1967.[141] Χάρη στο προσωπικό ενδιαφέρον του Ι. Παπαδημητρίου και την επιστημονική καθοδήγηση του Αν. Ορλάνδου, έμπειροι συντηρητές της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, με επικεφαλής τον Δημ. Σκόρδο, εφαρμόζουν μεθόδους της εποχής και συντηρούν σχεδόν όλα τα μέχρι τότε αποκαλυφθέντα ψηφιδωτά των παλαιοχριστιανικών βασιλικών Α, Β και Δ. Βασικός σκοπός ήταν η προστασία τους από τη φθορά, που προκαλούσαν κυρίως η βλάστηση και οι καιρικές συνθήκες, και η αποκατάσταση της οριζοντιότητάς τους, με την απόσπαση και την επανατοποθέτηση τους σε πλάκες από σκυροκονίαμα, μια μέθοδος απαγορευτική για τα σύγχρονα δεδομένα.

Στη βασιλική Α συντηρήθηκαν τα ψηφιδωτά δάπεδα του εγκαρσίου κλίτους, του νάρθηκα και του αψιδωτού διαμερίσματος (διακονικού), καθώς επίσης το μαρμαροθέτημα του βόρειου και νότιου κλίτους, και τοποθετήθηκαν μεταλλικά στέγαστρα για την προστασία του ψηφιδωτού του νότιου παστοφορίου και του νότιου αψιδωτού διαμερίσματος του νάρθηκα. Στη βασιλική Β συντηρήθηκαν τα ψηφιδωτά του νάρθηκα, ενώ μικρό στέγαστρο κατασκευάσθηκε για την προστασία της μαρμάρινης βάσης του άμβωνα με την ψηφιδωτή παράσταση.[142] Επίσης, στη βασιλική Δ συντηρήθηκαν ψηφιδωτά στο κεντρικό κλίτος, στον νάρθηκα, προ της βασιλείου πύλης, και η μεγάλη επιγραφή στο αίθριο.

Παράλληλα με τις εργασίες συντήρησης των ψηφιδωτών δαπέδων πραγματοποιούνται μικρής κλίμακας στερεωτικές εργασίες σε ρωμαϊκά και πρωτοβυζαντινά μνημεία. Το 1960 επισκευάσθηκαν και στερεώθηκαν τμήματα των όψεων του νότιου σκέλους του παλαιοχριστιανικού τείχους,[143] και κατά τα έτη 1963-1964 συμπληρώθηκαν και αποκαταστάθηκαν από το τεχνικό συ-

---

[139] Οι εργασίες έγιναν σε συνεργασία με την πτυχιούχο της αρχαιολογίας δ. Π. Κρυστάλλη, ΔΑΚΑΡΗΣ 1960, 206.

[140] Για το θέμα βλ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ 1997, 37-38· ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 534-535.

[141] Για τις εργασίες επί των ψηφιδωτών βλ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1961γ· 1962α· 1962β· 1963· 1964α, 181-182· 1964β, 156-158, 161· 1965, 376-377· 1966α· 1966β· 1967α· 1967β.

[142] ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1961γ· 1965, 377.

[143] ΔΑΚΑΡΗΣ 1960, 206.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

υπεύθυνο της Αρχαιολογικής Αναστήλωσης, σε συνεννόηση με τον έφορο Σ. Λάμπρη, σειρές εδωλίων του Ωδείου.[144]

Το πιο εντυπωσιακό, ίσως, εγχείρημα της περιόδου υπήρξε η αναστήλωση του μαρμάρινου περιθωράματος της βασιλείου πύλης της βασιλικής Β. Οι φιλόδοξες εργασίες ολοκληρώθηκαν, της μελέτης, η οποία είχε εκπονηθεί από τη Αρχαιολογική Αναστήλωση, το 1961 1962, ξεκινούν την επόμενη χρονιά και ολοκληρώνονται το 1964. Οι δυσκολίες ήταν μεγάλες, καθώς το κατακερματισμένο αλλά επίβλητο, τη χρήση σιμπαγούς σκυροδέματος και κοιλοδοκών, ενώ αναγκαία κρίθηκε η ανύψωση των εκατέρωθεν πλάγιων τοίχων. Η αναστήλωση της βασιλείου πύλης, η οποία σήμερα χαρακτηρίζει το τοπίο, κατέστησε αισθητή τη μεγάλη κλίμακα του μητροπολιτικού ναού της βυζαντινής Νικόπολης.[145]

Μουσείο Νικοπόλεως

Η δημιουργία μουσείου στην έδρα κάθε νομού, με σκοπό τη διατήρηση κατά χώραν όλων των αντικειμένων που έχουν τοπική αξία, θεσπίστηκε με τον πρώτο αρχαιολογικό νόμο του 1834.[146] Η φύλαξη και η έκθεση των κινητών ευρημάτων που είχαν βρεθεί κατά τη διάρκεια των ανασκαφικών εργασιών ή είχαν κατά καιρούς περισυλλεχθεί από τον αρχαιολογικό χώρο της Νικόπολης, ή ακόμη και την ευρύτερη περιοχή απασχόλησε τους αρχαιολόγους, που δραστηριοποιήθηκαν στον χώρο.

Ο Αλέξανδρος Φιλαδελφεύς μεριμνησε, ήδη από την έναρξη των ανασκαφών, για τη φύλαξη των ευρημάτων από τον απέραντο ερειπώνα της Νικόπολης.[147] Ως προσωρινοί χώροι φύλαξης χρησιμοποιήθηκαν, από το 1913 μέχρι και το 1921, ένα μικρό δωμάτιο στο ισόγειο του Διοικητηρίου[148] και εν συνεχεία χώροι στο ισόγειο του Δημαρχείου της Πρέβεζας.[149] Στους χώρους αυτούς, που χαρακτηρίζονται ως *ἐν τῷ προαυλίῳ τῆς Πρεβέζης Μουσείῳ* και θα μπορούσαν να αποτελέσουν τον πυρήνα μεγάλου ηπειρώτικου μουσείου, είχαν τοποθετηθεί κομψές ξύλινες προθήκες για την έκθεση ευρημάτων από τις ανασκαφές.[150] Σχεδόν κάθε χρόνο νέα ευρήματα που περισυλλέγονταν από αγρούς, ή οικίες κατοίκων της ευρύτερης περιοχής, αλλά και της επαρχίας

[144] Λαζαρίδη 1965· Ορλάνδος, 1964α, 183· 1964β, 162· 1965, 377.

[145] Για την αναστήλωση της βασιλείου πύλης βλ. Ορλάνδος, 1961α, 107· 1961γ· 1961-1962, 203· 1965· 1964α, 182 183· 1964β, 158 161· 1965, 377.

[146] Σαρπελλαδή 2008, 137.

[147] Για τις ενέργειες αυτές βλ. Φιλαδελφεύς 1922, 66· 1928, 3.

[148] Πρόκειται για το σημερινό Δικαστικό Μέγαρο, το οποίο κατασκευάσθηκε στο 1884 (ή 1887) για να στεγάσει το οθωμανικό διοικητήριο, βλ. Τζολάκη 2008, 93-98.

[149] Φιλαδελφεύς 1921, 44· 1922, 66.

[150] Για τα ευρήματα που φιλοξενούσε το μικρό Μουσείο βλ. Φιλαδελφεύς 1922.

Πρεβέζης, εμπλούτιζαν τη συλλογή. Ως χώρος φύλαξης των μεγαλύτερων ευρημάτων, για τη μεταφορά των οποίων συχνά χρησιμοποιήθηκαν στρατιωτικά οχήματα, χρησιμοποιήθηκε, επίσης, το προαύλιο του Διοικητηρίου, όπου μεταφέρθηκαν προς φύλαξη επιγραφές, κιονόκρανα, θραύσματα από αγάλματα και κάθε είδους *ἀρχαῖος λῖθος* που είχε περισυλλεχθεί από τη Νικόπολη.[151]

Οι συνεχιζόμενες ανασκαφές, με τον εντοπισμό νέων εκτεταμένων οικοδομημάτων, παράλληλα με την περισυλλογή πλήθους αρχαιοτήτων από όλη την έκταση του αρχαιολογικού χώρου, δημιούργησαν αυξημένες ανάγκες για τη φύλαξή τους. Για τον λόγο αυτό, και ελλείψει κατάλληλου αποθηκευτικού χώρου, ο Φιλαδελφέας μετέτρεψε ένα από τα θολωτά διαμερίσματα των Βαγενίων σε πρόχειρο χώρο φύλαξης των αρχαίων. Παράλληλα, εμπλουτίσθηκε η συλλογή του μικρού μουσείου στα ισόγεια του Δημαρχείου, το οποίο επισκέπτονται Έλληνες και ξένοι.[152]

Το πρόβλημα της φύλαξης και έκθεσης των ευρημάτων ήταν έντονο. Σύμφωνα με τα Πρακτικά της συνεδρίασης της 22ας Ιουλίου 1922 του Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, είχε υποβληθεί από τον δήμαρχο Ι. Ρέντζο, αίτημα για την έγκριση πίστωσης εκ μέρους του Δήμου, για την ανέγερση μουσείου στη Νικόπολη. Το Δημοτικό Συμβούλιο, αν και κατ' αρχήν αποδέχθηκε την πρόταση, δεν έλαβε, ωστόσο, οριστική απόφαση και μετέθεσε τη συζήτηση του θέματος σε άλλη συνεδρίαση.[153] Ο Φιλαδελφέας, κατόπιν συνεχών διαβημάτων προς το Ε΄ Σώμα Στρατού, ήδη από το πρώτο έτος των ανασκαφών, πέτυχε τελικά το 1924 να παραχωρηθεί το τζαμί του Αγίου Ανδρέα, για να χρησιμοποιηθεί ως μουσείο.[154] Το τζαμί, που επί δώδεκα έτη χρησιμοποιούνταν από τον στρατό ως αποθήκη για πυρομαχικά, τελικά παραχωρήθηκε από τον διοικητή Τσιρογιάννη, για να στεγασθούν αρχαία, όχι μόνο από τη Νικόπολη, αλλά και από τον νομό Πρέβεζας.[155]

Το μουσουλμανικό τέμενος, γνωστό ως τέμενος Εσκί Τζαμί ή τζαμί Ιτς Καλέ ή τζαμί του Αγίου Ανδρέα, βρισκόταν εξωτερικά του κάστρου του Αγίου Ανδρέα, σε πλάτωμα μεταξύ της κεντρικής πύλης και του προτειχίσματος που υπήρχε προς την πλευρά της θάλασσας.[156] Κατασκευάστηκε από τον

---

[151] ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1913α, 102, εικ. 10· 1913β· 1928, 3· ΡΩΜΑΙΟΣ 1916.

[152] ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1922-1923, 43.

[153] Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας 1922, Πράξις 70, 22ας Ιουλίου, Θέμα 5ο, σελ. 59.

[154] ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1922-1923, 43· 1924, 111· 1928, 12-13. Ο Φιλαδελφέας στέλνει αλεπάλληλα έγγραφα προς το Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαίδευσης, βλ. ΠΑΝΤΟΥ et al. 2007, Ι, 700.

[155] Στο μουσείο, μαζί με τις αρχαιότητες από τη Νικόπολη, φυλάσσονταν και αξιόλογες φορητές εικόνες μεταβυζαντινών χρόνων, από ναούς της πόλης.

[156] Το Εσκί Τζαμί αποτελεί ένα από τα παλαιότερα κηρυγμένα ιστορικά μνημεία (ΦΕΚ 4/Α/7.1.1926). Σύμφωνα με μια εκδοχή είχε κατασκευασθεί στη θέση όπου προϋπήρχε ναός του Αγίου Ανδρέα, βλ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 2003, 224. Η πληροφορία δίνεται με επιφυλάξεις. Γενικά για το Εσκί Τζαμί βλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1914β, 235-238· ΠΕΤΣΑΣ 1950-1951, 32-33.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Αλή πασά στις αρχές του 19ου αιώνα, πιθανώς μεταξύ των ετών 1807-1808. Σύμφωνα με φωτογραφικό υλικό των αρχών του 20ού αιώνα επρόκειτο για κλασικό τύπο λιθόκτιστου μουσουλμανικού τεμένους, με κεντρική, τετράγωνη σε κάτοψη, αίθουσα, η οποία στεγαζόταν με τρούλο υποστηριζόμενο με αντηρίδες και εδραζόμενο σε πολυγωνική βάση. Ο πυρήνας του τεμένους περιβαλλόταν στη βόρεια, ανατολική και νότια πλευρά από κιονοστήρικτη στοά με αρχαίο υλικό από τη Νικόπολη.[157] Η κεντρική είσοδος βρισκόταν στη βόρεια πλευρά και στη βορειοδυτική γωνία υψωνόταν μιναρές. Κλίμακα στο βορειοανατολικό τμήμα του περιβόλου οδηγούσε από τη σημερινή οδό Δημ. Μπάλκου, όπου και η μεγάλη βρύση, στο πλάτωμα του τζαμιού.

Το *Αρχαιολογικόν Μουσεῖον Πρεβέζης* λειτούργησε πιθανώς μέχρι τις αρχές του 1941. Δυστυχώς, όμως, κατά τη διάρκεια βομβαρδισμών από ιταλικά αεροπλάνα την άνοιξη του 1941, μεγάλο μέρος του τρούλου και της μίας γωνίας του τζαμιού κατέρρευσε και το μουσείο, μαζί με πολλά αρχαιολογικά ευρήματα, καταστράφηκε.[158] Η κατάσταση στην οποία περιήλθε το κτίριο και οι προσπάθειες που έγιναν για την αντιμετώπιση των ζημιών σκιαγραφούνται σε δύο αδημοσίευτα έγγραφα, που φυλάσσονται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Νομού Πρέβεζας.[159]

Λιγοστά από τα εναπομείναντα αρχαία μεταφέρθηκαν αμέσως στο Γυμνάσιο Πρέβεζας, το οποίο κατά την ιταλική κατοχή κατελήφθη από τμήμα του ιταλικού στρατού. Από τη διαρπαγή, που ακολούθησε, σώθηκαν μόνον ελάχιστα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη και σαρκοφάγοι. Τον Ιούνιο του 1946 ο Φ. Πέτσας περισυνέλεξε ό,τι είχε διασωθεί και μαζί με διάσπαρτες αρχαιότητες, που εντόπισε στον αρχαιολογικό χώρο και στις οικίες των κατοίκων του Μύτικα, τα συγκέντρωσε στο μικρό φυλάκιο του αρχαιολογικού χώρου.[160]

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, από τον αείμνηστο έφορο Αρχαιοτήτων Σωτήριο Δάκαρη, κατασκευάσθηκε νέο κτίριο για την έκθεση των αρχαιολογικών ευρημάτων από τη Νικόπολη. Προκειμένου να ανεγερθεί το *μικρό Μουσεῖο* στη Νικόπολη, διατέθηκε το 1960 από το Υπουργείο Παιδείας η πρώτη πίστωση, ύψους 100.000 δρχ., ενώ αντίστοιχη συμπληρωματική πίστωση για την αποπεράτωση του μουσείου δόθηκε από την Αρχαιολογική Εταιρεία το επόμενο έτος.[161] Το μουσείο ανηγέρθη εντός των παλαιοχριστια-

---

[157] Για το υλικό αυτό βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ 2010, 10, 14.

[158] Βλ. ΚΑΡΟΥΖΟΣ et al. 1946, 83· ΠΕΤΣΑΣ 1950-1951, 32-33. Γενικά για τους βομβαρδισμούς της Πρέβεζας στον πόλεμο 1940-1941 βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 215-241, όπου όμως δεν γίνεται αναφορά στον βομβαρδισμό του μουσείου.

[159] Πρόκειται για τα Έγγραφα 3-4.

[160] ΠΕΤΣΑΣ 1951-1952, 33.

[161] Το κτίριο, εμβαδού 190,80 τ.μ., περιελάμβανε προθάλαμο, δύο αίθουσες εκθεμάτων, γραφείο εφόρου και δωμάτιο φύλακα, και έγινε σύμφωνα με τα σχέδια της Διευθύνσεως της Τεχνικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Παιδείας, βλ. ΔΑΚΑΡΗΣ 1960, 205-206.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νικών τειχών, στη νοτιοανατολική γωνία της βυζαντινής πόλης, αμέσως δυτικά της διασταύρωσης των δρόμων Ιωαννίνων-Πρέβεζας και Πρέβεζας-Μύτικα. Οι εργασίες συνεχίσθηκαν κατά τα επόμενα δύο έτη, δαπάνη της Αρχαιολογικής Εταιρείας, με την επίβλεψη της Τεχνικής Υπηρεσίας του νομού Πρέβεζας.[162] Για την κατασκευή του κτιρίου, που ολοκληρώθηκε το 1963, δαπανήθηκαν συνολικά 333.000 δρχ.[163]

Ο Δήμος Πρέβεζας και το αρχαιολογικό έργο στη Νικόπολη

Η συμβολή του Δήμου Πρέβεζας υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική καθ' όλη τη διάρκεια υλοποίησης του αρχαιολογικού έργου στη Νικόπολη. Ήδη από τα πρώτα χρόνια των ανασκαφών οι εκάστοτε δήμαρχοι Πρέβεζας είχαν αντιληφθεί τη σπουδαιότητα των μνημείων που σταδιακά αποκαλύπτονταν στον εκτεταμένο ερειπιώνα, και προσπαθούσαν να συνδράμουν, κυρίως οικονομικά, στο επίπονο έργο της αποκάλυψης και προστασίας τους. Ανατρέχοντας στα Πρακτικά των συνεδριάσεων των Δημοτικών Συμβουλίων του Δήμου Πρέβεζας,[164] σε συνδυασμό με αντίστοιχες αναφορές των ανασκαφέων σε αρχαιολογικά περιοδικά προκύπτουν ενδιαφέρουσες πληροφορίες.

Κατά τον Σεπτέμβριο του 1915,[165] ο ανασκαφέας Αλ. Φιλαδελφέας υπέβαλε αίτημα προς τον Δήμο Πρέβεζας για έγκριση πίστωσης, προκειμένου να στεγασθούν τα ψηφιδωτά που είχαν αποκαλυφθεί στη βασιλική Α (Δουμετίου), ώστε να μην καταστραφούν πλήρως από τις βροχές. Το ποσό που ομοφώνως εγκρίθηκε και χορηγήθηκε, επί δημαρχίας Κωνσταντίνου Τόλια,[166] ανήλθε στις 300 δραχμές.[167] Ο Φιλαδελφέας επανήλθε και κατά το έτος 1924, προκειμένου να προστατευθούν τα ψηφιδωτά που μέχρι τότε είχαν αποκαλυφθεί στο παρεκκλήσιο του χριστιανικού ιδρύματος Αλκίσωνος, ζητώντας εκ νέου

---

[162] Διευθυντής της Τεχνικής Υπηρεσίας ήταν ο Φρ. Μπραντούνας, και επιβλέπων υπομηχανικός ο Αν. Αναστασόπουλος, βλ. ΔΑΚΑΡΗΣ 1961-1962.

[163] ΔΑΚΑΡΗΣ 1963. Η προσθήκη βοηθητικών χώρων και η έκθεση των ευρημάτων πραγματοποιήθηκαν από την αείμνηστη Ιουλία Βοκοτοπούλου, βλ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ 1973.

[164] Πρόκειται για ψηφιοποιημένο υλικό από τη Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας, για τα έτη 1915-1967, στο πλαίσιο έργου για την παραγωγή ψηφιακού υλικού για την προβολή του ιστορικού και πολιτισμικού πλούτου του νομού Πρέβεζας, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://www.preveza-cult.gr/Public/Content.aspx?CatID=11.

[165] ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1916α, 33-45· 1916-1919.

[166] Ο Κωνσταντίνος Τόλιας, κτηματίας, διετέλεσε δήμαρχος Πρέβεζας κατά τα έτη 1915-1917 και 1920-1921. Σχετικά βλ. el.wikipedia.org/wiki/Κατάλογος_Δημάρχων_Πρέβεζας.

[167] Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας 1915, Πράξις 29, 2ας Σεπτεμβρίου. Ο Φιλαδελφέας αναφέρει το ποσό των 500 δραχμών για τη στέγαση του ψηφιδωτού του βόρειου διαμερίσματος του εγκαρσίου κλίτους, βλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1928, 6.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τη συνδρομή του τότε δημάρχου Πρέβεζας, Βασιλείου Μπάλκου.[168]

Ο Βασίλειος Μπάλκος, επί μακρόν δήμαρχος Πρεβέζης, έδειξε ιδιαίτερη ευαισθησία σε θέματα που αφορούσαν στον αρχαιολογικό χώρο της Νικόπολης. Έτσι, λοιπόν, τον Ιούλιο του 1926 εισηγήθηκε στο Δημοτικό Συμβούλιο την έγκριση νέας οικονομικής ενίσχυσης, η οποία ανήλθε στο ποσό των 10.000 δραχμών. Σύμφωνα με τα Πρακτικά του Δημοτικού Συμβουλίου,[169] το ποσό δόθηκε στον καθηγητή κ. Χρήστο Κοντό, *ἐπιμελητῆ τοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων Πρεβέζης*, προκειμένου να ενισχυθούν οι ανασκαφές στη Νικόπολη και να εμπλουτισθεί το Αρχαιολογικό Μουσείο Πρεβέζης με νέα ευρήματα. Παράλληλα, 12.000 δραχμές χορηγήθηκαν από τη Λιμενική Επιτροπή, με σκοπό τη στερέωση και στέγαση των ψηφιδωτών δαπέδων, κατά την κρίση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.[170]

Σημαντική οικονομική ενίσχυση εκ μέρους του Δήμου Πρέβεζας για την υλοποίηση του ανασκαφικού έργου στη Νικόπολη επετεύχθη και πάλι επί δημαρχίας Β. Μπάλκου, κατά τα έτη 1937 και 1938, οπότε, μετά από διακοπή επτά ετών, ξεκίνησαν εκ νέου οι ανασκαφές στη Νικόπολη. Για το έτος 1937 χορηγήθηκε το ποσό των 55.000 δρχ.,[171] για το έτος 1938 το ποσό των 25.000 δρχ.[172]

Η σπουδαιότητα του αρχαιολογικού έργου που υλοποιούνταν επί μακρόν στη Νικόπολη για τις τοπικές αρχές της Πρέβεζας καταδεικνύεται και από ένα ακόμη γεγονός. Η προσφορά του ακαδημαϊκού Αν. Ορλάνδου, ο οποίος επί 30 έτη εργάσθηκε για την ανάδειξη της αρχαίας Νικοπόλεως, αναγνωρίσθηκε από τον Δήμο Πρέβεζας και κατόπιν σχετικής πρότασης εκ μέρους του δημάρχου Ιωάννη Θ. Μουστάκη,[173] ανεκηρύχθη επίτιμος δημότης, αποδίδοντας του κατ' αυτόν τον τρόπο τον ελάχιστο φόρο τιμής.[174] Το σχετικό τιμητικό δίπλωμα παρέλαβε ο Ορλάνδος σε εκδήλωση που διοργανώθηκε τον Δεκέμβριο του 1958 προς τιμήν του στην Αθήνα, κατά την οποία έδωσε διάλεξη, με θέμα τις ανασκαφές στον αρχαιολογικό χώρο Νικόπολης.[175]

Μία ακόμη διάλεξη με θέμα τις αρχαιότητες της Νικόπολης είχε δοθεί από τον Αλ. Φιλαδελφέα κατά τα πρώτα έτη των ανασκαφών, τον Ιούλιο του 1922, σε συνεργασία με τον δήμαρχο Ι. Ρέντζο.[176] Η διάλεξη, με θέμα τα

---

[168] ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1924, 111. Για τον Β. Μπάλκο γενικά βλ. ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 581-585.

[169] Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας 1926, Πράξις 21η, Πρακτικά ΙΔ΄ Συνεδριάσεως, 7ης Ιουλίου, σελ. 78.

[170] ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1926, 126.

[171] ΣΩΤΗΡΙΟΥ & ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1937, 78.

[172] ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1938, 112.

[173] Ο Ιωάννης Μουστάκης διετέλεσε δήμαρχος Πρέβεζας από το 1951 μέχρι το 1959. Σχετικά βλ. el.wikipedia.org/wiki/Κατάλογος_Δημάρχων_Πρέβεζας.

[174] Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας 1958, αρ. Πρακτικού 10, 24ης Σεπτεμβρίου, Ψήφισμα 20ο, σελ. 201.

[175] ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 655-657.

[176] ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1922-1923, 43-44. Ο Φιλαδελφέας είχε δώσει μια σειρά διαλέξεων για τη

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μνημεία της Νικόπολης και την ιστορία της, αποσκοπούσε στη συγκέντρωση χρηματικού ποσού, που ανήλθε στις 3.000 δρχ., για να κατασκευασθεί μνημείο για τους πεσόντες κατά τη μάχη που διεξήχθη στον αρχαιολογικό χώρο της Νικόπολης και οδήγησε στην απελευθέρωση της Πρέβεζας.[177] Τελικά, αν και η καταβολή του προαναφερθέντος ποσού εγκρίθηκε να διατεθεί από τον προϋπολογισμό του Δήμου, σύμφωνα με τα Πρακτικά της 20ης Συνεδρίασης του Δημοτικού Συμβουλίου, της 22ας Ιουλίου 1922,[178] το μνημείο δεν κατασκευάσθηκε.[179]

Συμπεράσματα

Η ανθρώπινη παρουσία στον αρχαιολογικό χώρο της Νικόπολης μετά την απελευθέρωση της Πρέβεζας στα 1913 και για τα επόμενα πενήντα τέσσερα χρόνια υπήρξε έντονη και συνεχής. Ο ερειπιώνας συνδέθηκε οργανικά με την πόλη της Πρέβεζας ως χώρος παραγωγικών δραστηριοτήτων που ενίσχυαν την τοπική οικονομία. Λειτούργησε, επίσης, ως οικιστικός χώρος για την εγκατάσταση επήλυδων και ως συνδετικός κρίκος της Πρέβεζας με την υπόλοιπη Ήπειρο.

Παράλληλα, το αρχαιολογικό προφίλ μιας εγκαταλελειμμένης πόλης με ένδοξο παρελθόν αποκαλύφθηκε σταδιακά, μέσα από συστηματικές, για τα δεδομένα εκείνης της εποχής, ανασκαφές. Σε αυτές αντικατοπτρίζεται η άμεση σχέση αρχαιολογίας και κράτους, με την πρώτη να αποτελεί βασικό μηχανισμό αναπαράστασης και αφήγησης του δεύτερου. Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία διά επιφανών αρχαιολόγων, ανέλαβε σε μια πρώτη φάση την ανασκαφική διερεύνηση των μνημείων, με έμφαση στην πρωτοβυζαντινή πόλη, ενώ σε μια δεύτερη φάση η μέριμνα επικεντρώθηκε στη συντήρηση και αναστήλωσή τους, προκειμένου να καταστούν επισκέψιμα και να αποτελέσουν πόλο έλξης τουριστών. Η Αρχαιολογική Υπηρεσία, συνεπικουρικά, με διοικητικές πράξεις και δράσεις προστασίας των μνημείων, καθόρισε το νομικό πλαίσιο προστασίας τους, άσκησε συστηματικό έλεγχο στην περιοχή και προσπάθησε, συχνά με πενιχρά μέσα, να βρει λύσεις. Στις ενέργειες αυτές

Νικόπολη στα Γιάννενα και στην Αθήνα, με σκοπό να κινήσει το ενδιαφέρον του λαού για τα εθνικά του μνημεία, βλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1928, 4. Ο Ι. Ρέντζος (και όχι Ρέντζας) διετέλεσε δήμαρχος Πρέβεζας κατά τα έτη 1921-1922 και 1929-1933. Σχετικά βλ. el.wikipedia.org/wiki/Κατάλογος_Δημάρχων_Πρέβεζας.

[177] ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1922-1923, 44.

[178] Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας 1922, Πράξις 70, 22ας Ιουλίου, Θέμα 4ο, σελ. 58-59.

[179] ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1928, 44.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

συνέδραμαν οι τοπικές αρχές, οι οποίες διείδαν στον αρχαιολογικό χώρο ένα ισχυρό όπλο για την ενίσχυση της τοπικής οικονομίας.

Εκατό χρόνια μετά την έναρξη των ανασκαφών στη Νικόπολη ο αρχαιολογικός χώρος παραμένει *ἀξιολογώτατος τόπος σπουδῆς καί μελέτης*, για να χρησιμοποιήσουμε λόγια του Γ. Σωτηρίου. Το έργο που συντελείται για την ανάδειξη και την προστασία των ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών μνημείων και οι προσπάθειες που καταβάλλονται για την προστασία του αρχαιολογικού χώρου και την ένταξή του στον κατάλογο μνημείων της UNESCO, θα καταδείξουν τον παγκόσμιο χαρακτήρα του, αποδίδοντας σε αυτόν τη θέση που του αρμόζει.

Παράρτημα

Τα τέσσερα αδημοσίευτα έγγραφα που παρατίθενται προέρχονται από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Νομού Πρέβεζας.[180] Τα δύο πρώτα αφορούν σε περιστατικό φθοράς αρχαίων από οπλίτες του 24ου Συντάγματος κατά τη διάρκεια ασκήσεων στον χώρο. Τα επόμενα αφορούν στις σοβαρές ζημιές που υπέστη από τους βομβαρδισμούς το Αρχαιολογικό Μουσείο που στεγαζόταν στο τζαμί του Αγίου Ανδρέα και τα επείγοντα μέτρα που έπρεπε να ληφθούν για την προστασία των διερχομένων.

[180] ΓΑΚ – Αρχεία Ν. Πρέβεζας, Αρχείο 1ου Λυκείου Πρέβεζας, φακ. 84 («Αρχείο 1940-41»), υποφ. 2 («Γυμνάσιον ἐν Πρεβέζῃ. Σχ. ἔτος 1940-41. Φακελλος εγγράφων διαφόρων αρχών»), έγγρ. 11.7.1940, 18.7.1940, 5.11.1941, 15.11.1941.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΓΓΡΑΦΟ 1

Ἐν Πρεβέζῃ 11 Ἰουλίου 1940

Πρός τόν ἀξιότιμον κύριον προϊστάμενον ἐπιμελητήν τῶν ἀρχαιοτήτων Νικοπόλεως Γυμνασιάρχην Πρεβέζης

Λαμβάνω τήν τιμήν νά γνωρίσω ὅτι οἱ ἄνδρες τοῦ 24ου Πεζ. Συντάγματος, ἐρχόμενοι διά γυμνάσια εἰς τούς ἀρχαιολογικούς χώρους ἐκτός τῶν ἀκαθαρσιῶν καί τήν ἀναστάτωσιν τῶν ἀρχαίων, ἐπροξένησαν καί ζημίαν θραύσαντες μίαν λεκάνην βωμοῦ.
Παρακαλῶ ἀναφέρεται εἰς τήν Διοίκησιν πρός σύστασιν ἵνα παύσῃ α(υτ)η /;/ ἀσχημία καί ἄς προστατεύονται τά ἐν αὐτῇ ἀρχαία.

μέθ' ὑπολήψεως
ὁ φύλακς [sic]
Ι. Μπατσούλης[181]

ΕΓΓΡΑΦΟ 2[182]

Ἀρ. Πρωτ. 9699

Πρός τόν ἔκτακτον Ἐπιμελητήν Ἀρχαιοτήτων κ. Γυμνασιάρχην Πρεβέζης
Ἐνταῦθα

Ἔχομεν τήν τιμήν νά ἐπαναφέρομεν τό ὑπ. ἀριθμ. 452/11.07.40 ὑμέτερον ἔγγραφον καί νά γνωρίσομεν ὅτι ὡς ἐξάγεται καί ἐκ τῆς ἀναφορᾶς τοῦ ἐνεργήσαντος ἐξέτασιν τοῦ ὑφ' ὑμᾶς ταγματάρχου, τά ὑπό τοῦ φύλακος ἀναφερόμενα περί προξενηθείσης φθοράς κλπ. εἰς τά ἐν Νικοπόλει ἀρχαία ἀντικείμενα ἐκ μέρους ὁπλιτῶν τοῦ Συντάγματος, οὐδόλως ἀνταποκρίνεται πρός τήν πραγματικότητα διά τούς κάτωθι λόγους:

1. Τό Σύνταγμα ἀπό ἔτους δέν ἐξῆλθε δί' ἀσκήσεις εἰς τήν περιοχήν Νικοπόλεως.

---

[181] Ο Ιωάννης Μπατσούλης, φύλακας αρχαιοτήτων Νικοπόλεως από τον Μύτικα, διέμενε σε μικρή ισόγειο κεραμοσκεπή οικία παρά τη βασιλική Α (Δουμετίου), η οποία επί σειρά ετών χρησιμοποιούνταν ως αποθήκη για τις αρχαιότητες. Η οικία Μπατσούλη κατεδαφίσθηκε κατά τη δεκαετία του 2000 στο πλαίσιο των εργασιών ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου.

[182] Το Έγγραφο 2 συσχετίζεται με το Έγγραφο 1, όμως λείπει το ενδιάμεσο έγγραφο (452/11.7.40) που στάλθηκε από τον γυμνασιάρχη προς τον διοικητή του 24ου Συντάγματος.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

2. Ἡ ἀναφερόμενη φθορᾶ συμφώνως τῇ προσηρτημένῃ ἀναφορᾷ τοῦ ἀνωτέρω Ταγματάρχου χρονολογεῖται πρό τοῦ Ἰανουαρίου ε.ε.

3. Κατά τήν ἄσκησιν τῆς ΙΙ^ης^ τρεχ. μηνός οἱ ὁπλίται διῆλθον ἀνατολικῶς τῶν ἀρχαιοτήτων συντεταγμένοι ἐν φάλαγγι ὑπό τόν Διοικητήν τοῦ Τάγματος, Διοικητᾶς Λόχων, ἀξ/κῶν Διμοιριτῶν καί λοιπῶν βαθμοφόρων καί συνεπῶς ἀποκλείεται κατά τήν στιγμήν τῆς διελεύσεως νά ἐπροξενήθη ζημία τίς.

4. Αἱ ἀσκήσεις καθ' ἃς ἀναπτύσσονται οἱ ἄνδρες εἰς τούς ἀγρούς, λαμβάνωσιν χώραν πολύ πέραν τῶν ἀρχαιοτήτων περί τά ὑψώματα Σμυρτούλας καί συνεπῶς ἀποκλείεται καί κατά τήν ἐξέλιξην τῶν ἀσκήσεων πᾶσα φθορᾶ ἐκ μέρους τῶν ὁπλιτῶν.

5. Ἐν πάσει περιπτώσει ἄν καί παρ' ὅλα τ' ἀνωτέρω ὁ περί οὗ πρόκειται φύλαξ ἀντιλαμβάνετο μεμονωμένον τινά στρατιώτην προξενοῦντα φθοράν τινά ὤφειλε καί ὠφείλει νά σπεύδει εἰς τούς ἐκεί εὑρισκομένους ἐπικεφαλῆς βαθμοφόρους νά καταγγέλῃ ἀμέσως, ἵνα καί ἡ ἡμετέρα ὑπηρεσία ἐπιλαμβάνεται ἀμέσως καί ἐπιβάλλει τάς δέουσας κυρώσεις εἰς πάντα τυχόν ἀσεβῆ πρός τάς ἀρχαιότητάς μας.

Ἐν Πρεβέζῃ τῇ 18 Ἰουλίου 1940
Τό 24^ο^ Σύνταγμα Πεζικοῦ
Νικόλαος Σαριδάκης Ἀντ/ρχης Πεζικοῦ

[Σφραγίδα] ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΓΥΜΝΑΣΙΟΝ ἘΝ ΠΡΕΒΕΖΗ
Ἀριθ. Πρωτ. 473/20.07.40

ΕΓΓΡΑΦΟ 3 (Εικ. 8)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΣΥΓΚΟΙΝΩΝΙΑΣ *Ἐν Πρεβέζῃ τῇ 5^η^ Νοεμβρίου 1941*
ΓΡΑΦΕΙΟ ΝΟΜ/ΚΟΥ ΠΡΕΒΕΖΗΣ *Ἐκτάκτως ἐπεῖγον*

Ἀριθμ. Πρωτ. 1372

Πρός
Τήν Ἐπιτροπήν επικινδύνων οἰκοδομῶν συσταθεῖσαν συμφώνως
τῇ ὑπ' ἀριθμ.7051 ε.ε. Δ/γῇ τοῦ κ. Νομάρχου Πρεβέζης
Ἐνταῦθα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Λαμβάνω τήν τιμήν νά ἀναφέρω ὑμῖν ὅτι τό πλησίον τῆς προκυμαίας τῆς πόλεως λιθόδμητον τουρκικόν τέμενος, χρησιμοποιούμενον πρό τοῦ βομβαρδισμοῦ του ὡς ἀρχαιολογικόν Μουσεῖον τῆς πόλεως κατέστη ἐπικινδύνως ἑτοιμόρροπον κατά τήν ἀνατολικήν πλευράν του μέ προφανήν κίνδυνον ἀναγόμενον εἰς τήν παρ. 2 τοῦ ἄρθρου 1 του ἀπό 13 Ἀπριλίου 1929 περί «ἐπικινδύνων οἰκοδομῶν» Δ/τος καί νά παρακαλέσω, ὅπως συμφώνως τῇ παρ. 3 τοῦ αὐτοῦ Δ/τος, προβῆτε ἐπειγόντως εἰς αὐτά καθ' ὑμᾶς ἐπιβαλλόμενα τῆς δαπάνης εἰς περίπτωσιν μή ἐξευρέσεως χρημάτων παρά τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Ἐφόρου διατιθεμένης εἰς βάρος τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας παρά τοῦ Δήμου Πρεβέζης συμφώνως ταῖς παρ. 1 και 2 του ἄρθρου 6 τοῦ αὐτοῦ Δ/τος.

Λαμβάνω τήν τιμήν νά ἀναφέρω υμῖν, ὅπως ἔχοντες ὑπόψιν τό ἄρθρον 49 καί ἐνδεχομένως τό ἄρθρον 52 τοῦ ἀπό 9-8-32 Δ/τος περί κωδικοποιήσεως τοῦ παρά ἀρχαιοτήτων κειμένων διατάξεων, γνωρίσητε σαφῶς τήν γνώμην τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἐφόρου, ἐφόσον βάσει ταύτης θέλετε προβῇ εἰς κατεδάφισην ἤ ὑποστήλωσιν.

Κοινοποίησις
κ. Ἀθανάσιον Σακελλάριον, Δημομηχανικόν
κ. Νικόλαον Μοναστηριώτην Ἀρχιτέκτονα ΔΕ / Μέλη ἐπιτροπῆς
κ. Τιμόθεον Φεραδούρον, Μηχανικόν ΔΕ
κ. Δήμαρχον Πρεβέζης, ὅπως μεριμνήσῃ διά τήν σχετικήν πίστωσιν
κ. Ἀρχαιολογικόν ἔφορον[183] *ὅπως γνωρίσῃ τῇ Ἐπιτροπῇ καί ἡμῖν τήν ἀρχαιολογικήν σημασίαν τοῦ ὑπόψει τεμένους*
Ἀστυνομικόν Τμῆμα Πρεβέζης, παρακαλοῦμεν ὅπως φράξει τήν κυκλοφορίαν ἀνατολικῶς καί κάτωθεν τοῦ τεμένους διά ξυλίνου ἐμποδίου ἀναγράφοντος τήν λέξην κίνδυνος καί Ἰταλιστί καί συστήσῃ εἰς τόν ἰδιοκτήτην τῆς ἔναντι τῆς ἀνατολικῆς πλευράς κατοικίας διά τήν ἐκκένωσιν ταύτης μέχρι λήψεως μέτρων παρά τῆς ἐπιτροπῆς.

Ὁ Νομομηχανικός Πρεβέζης
α.α.
[Σφραγίδα Υπογραφή]

[183] Διορθωμένο στο περιθώριο: *κ. Ἐπιμελητήν ἀρχαιοτήτων.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΓΓΡΑΦΟ 4 (Εικ. 9)[184]

[Σφραγίδα]
ΓΥΜΝΑΣΙΟΝ ΕΝ ΠΡΕΒΕΖΗ
Ἀριθ. Πρωτ. 337

Ἐν Πρεβέζῃ τῇ 15 Νοεμβρίου 1941
Πρός τόν κ. Πρόεδρον τῆς ἐπιτροπῆς ἐπικινδύνων οἰκοδομῶν
Ἐνταῦθα

Ἔχομεν τήν τιμήν νά γνωρίσομεν ὑμῖν σχετικῶς πρός τό πρός ὑμᾶς ὑπ. ἀρ. 1372 ἐξ. Ἔγγραφον τοῦ κ. Νομομηχανικοῦ Πρεβέζης, κοινοποιηθέν καί ἡμῖν, ὅτι δέν δυνάμεθα νά ἔχομεν σαφῆν γνώμην περί τῆς ἀρχαιολογικῆς ἀξίας τοῦ ὡς Μουσείου χρησιμοποιημένου τεμένους καί ὅτι ἀρμόδιος πρός τοῦτο τυγχάνει ὁ κ. Ἔφορος τῆς 8ης Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας ἐδρεύων ἐν Κερκύρᾳ. Συνεπῶς γνωρίζομεν ὑμῖν, ὅτι ἰδιωτικῶς ὁ τέως Γυμνασιάρχης κ. Χρ. Κοντός ἐπληροφόρησεν ἡμᾶς ὅτι οὗτος διωρίσθη ὑπό τοῦ Σ[εβαστ]οῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Παιδείας Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Πρεβέζης, ἵνα ἔχητε τοῦτο ὑπ' ὄψιν.

[Υπογραφή]

[στο αριστερό περιθώριο]
Κοινοποίησις
κ. Νομομηχανικόν Πρεβέζης

[184] Συνημμένο και απάντηση στο Έγγραφο 3.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βιβλιογραφία

ΑΔ	*Αρχαιολογικόν Δελτίον*
ΑΕ	*Αρχαιολογική Εφημερίδα*
Ήπειρος. 4000 χρόνια	Μ.Β. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ (Επιμ.), *Ήπειρος. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα 1997
Νικόπολις Α΄	Ε. ΧΡΥΣΟΣ (Επιμ.), *Νικόπολις Α΄. Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (23.-29.9.1984)*, Πρέβεζα 1987
Νικόπολις Β΄	Κ.Λ. ΖΑΧΟΣ (Επιμ.), *Νικόπολις Β΄. Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002)*, Ι-ΙΙ, Πρέβεζα 2007
ΠΑΕ	*Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*
Πρέβεζα Β΄	Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, Ι-ΙΙ, Πρέβεζα 2010
ΠΧ	*Πρεβεζάνικα Χρονικά*

ΑΝΔΡΕΟΥ Ι., 1987, Το έργο της ΙΒ΄ Εφορείας Αρχαιοτήτων στη Νικόπολη, στο: *Νικόπολις Α΄*, 145-152

ΑΥΔΙΚΟΣ ΕΥ.ΓΡ., 2000, *Πρέβεζα 1945-1990. Όψεις της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης, Λαογραφική εξέταση*, 2η έκδ., Πρέβεζα

ΒΑΣΙΛΑΣ Η.Β., 2012, *Άπαντα*, Πρέβεζα

ΒΑΣΙΛΑΣ Ι., 2008, 1912-1922: Η Αρχαιολογική Υπηρεσία κατά την επέκταση του ελληνικού κράτους, στο: ΔΕΑΜ, *«... ανέφερα εγγράφως». Θησαυροί του ιστορικού αρχείου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας*, Αθήνα, 51-56

ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ Ι., 1973, Τα νέα Αρχαιολογικά Μουσεία της Ηπείρου, *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* 6, Ι, 81-82

ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ Ι., 1987, Ανασκαφικές και αναστηλωτικές εργασίες στη Νικόπολη κατά την δεκαετία του 1967-1977, στο: *Νικόπολις Α΄*, 135-144

ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ Ο., 1987, Από τον «αρχιμουσειωτήν» Φραγκίσκο Νόβο στους διπλωματούχους συντηρητές αρχαιοτήτων και έργων τέχνης, *Αρχαιολογία* 5, 14-21

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1952, Ρωμαϊκή δεξαμενή Νικοπόλεως, *ΑΕ, Χρονικά*, 16-18

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1960, Αρχαιότητες και μνημεία Ηπείρου. Νομός Πρεβέζης. Περιοχή Νικοπόλεως, *ΑΔ* 16, 205-207

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1961-1962, Αρχαιότητες και μνημεία Ηπείρου. Λοιπαί εργασίες, *ΑΔ* 17, 198

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1963, Αρχαιότητες και μνημεία Ηπείρου. Στέγαστρον Νικοπόλεως και Ωδείον, *ΑΔ* 18, 157

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΖΑΧΟΣ Κ.Λ., ΚΑΛΠΑΚΗΣ Δ., ΚΑΠΠΑ Χ. & ΚΥΡΚΟΥ Θ., 2008, *Νικόπολη. Ανακαλύπτοντας την πόλη της νίκης του Αυγούστου*, Αθήνα

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 2007, Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο, *ΠΧ* 43-44, 165-263

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 2011, William Goodison και Richard Burgess. Δύο λιγότερο γνωστοί περιηγητές στην Πρέβεζα και τη Νικόπολη, *ΠΧ* 47-48, 138-198

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ. & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ Στ.Β., 1994, *Νικόπολις - Πρέβεζα. Συλλεκτικό αρχείο Νίκου Δ. Καράμπελα και άλλα ιδιωτικά αρχεία*, Πρέβεζα

ΚΑΡΟΥΖΟΣ Χ., ΚΑΛΛΙΓΑΣ Μ., ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ., ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν., ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ι.Κ., 1946, *Ζημίαι των Αρχαιοτήτων εκ του πολέμου και των στρατών κατοχής*, Αθήνα

ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗ Ε., 2003, Η αποκατάσταση: 1922-1930, στο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού: Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. 7, Αθήνα

ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ Κ., 1985, Το Παλιόκαστρο της Πρέβεζας, *ΠΧ* 5, 8-9

ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ Α.Ι., 2010, Η πόλη της Πρέβεζας και η Νικόπολη από τα τέλη του 11ου έως τις αρχές του 20ού αι., στο: *Πρέβεζα Β΄*, Ι, 3-31

ΚΩΣΤΟΥΛΑΣ Κ.Χ., 2008, *Η εμπορική διαφήμιση στην Πρέβεζα τον καιρό του Μεσοπολέμου*, Πρέβεζα

ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γ.Ι., 2002, *Τα Πρεβεζάνικα*, Πρέβεζα

ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ Α., 2007, Το έργο της ΙΒ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στη Νικόπολη (1988-2002), στο: *Νικόπολις Β΄*, Ι, 3-20· ΙΙ, 3-14

ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Σ. (Βυζάντιος), 2003, *Δοκίμιον ιστορικής τινός περιλήψεως της ποτέ αρχαίας και εγκρίτου Ηπειρωτικής Πόλεως Άρτης και της ωσαύτως νεωτέρας Πόλεως Πρεβέζης*, 3η έκδ., Άρτα

ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α.Κ., 1956, Α. Ανασκαφαί. 16α. Ήπειρος, Νικόπολις, *Έργον*, 60-63

ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α.Κ., 1959α, Α. Ανασκαφαί. 14. Ήπειρος, Νικόπολις. α) Βασιλική, *Έργον*, 67-72

ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α.Κ., 1959β, Α. Ανασκαφαί. 15. Ήπειρος, Νικόπολις. β) Έπαυλις, *Έργον*, 72-75

ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α.Κ., 1960, Μεσαιωνικά Μνημεία Ηπείρου. Ανασκαφή Νικοπόλεως, *ΑΔ* 16, 208

ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α.Κ., 1961α, Ανασκαφή Νικοπόλεως, *ΠΑΕ*, 98-107

ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α.Κ., 1961β, Α. Ανασκαφαί. 16. Νικόπολις, *Έργον*, 107-118

ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α.Κ., 1961γ, Β. Αναστήλωσις και συντήρησις μνημείων. 9. Νικόπολις, *Έργον*, 241

ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α.Κ., 1961-1962, Μεσαιωνικά Ηπείρου. Ανασκαφή Νικοπόλεως, *ΑΔ* 17, 199-203

ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α.Κ., 1962α, Αναστήλωσις και συντήρησις μνημείων. Β. Βυζαντινά μνημεία (Νικόπολις), *ΠΑΕ*, 181

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α.Κ., 1962β, Β. Αναστήλωσις και συντήρησις μνημείων. β. Βυζαντινά μνημεία (Νικόπολις), *Έργον*, 182-183

ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α.Κ., 1963, Β. Αναστήλωσις και συντήρησις μνημείων. β) Βυζαντινά Μνημεία, 2. Νικόπολις, *Έργον*, 193

ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α.Κ., 1964α, Β. Αναστήλωσις και συντήρησις μνημείων. Νικόπολις, *ΠΑΕ*, 179-183

ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α.Κ., 1964β, Β. Αναστήλωσις και συντήρησις μνημείων, 1. Νικόπολις, *Έργον*, 152-162

ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α.Κ., 1965, Ήπειρος. Νικόπολις, *ΑΔ* 20, Χρονικά Β2, 375-377

ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α.Κ., 1966α, Β. Αναστήλωσις και συντήρησις μνημείων, Νικόπολις, *ΠΑΕ*, 195-196

ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α.Κ., 1966β, Αναστήλωσις και συντήρησις μνημείων. 3. Νικόπολις, *Έργον*, 171-177

ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α.Κ., 1967α, Β. Αναστήλωσις και συντήρησις μνημείων, Νικόπολις, *ΠΑΕ*, 218-219

ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α.Κ., 1967β, Αναστήλωσις και συντήρησις μνημείων. Β. Νικόπολις, *Έργον*, 141

ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α.Κ. & ΠΑΛΛΑΣ Δ.Ι., 1959, Δοκιμαστική Ανασκαφή Επαύλεως εν Νικοπόλει, *ΠΑΕ*, 98-113, Πίν. 90-99

ΠΑΝΤΟΣ Π., 2001, *Κωδικοποίηση Νομοθεσίας για την Πολιτισμική Κληρονομιά κατά θέματα, Α΄ Ελληνική Νομοθεσία*, Αθήνα

ΠΑΝΤΟΥ Μ., ΜΕΡΚΟΥΡΗ Χ. & ΒΟΥΤΣΑ Κ., 2007, «Νικόπολις ἐν ἀρχείοις». Μαρτυρίες για τη Νικόπολη από το Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, στο: *Νικόπολις Β΄*, Ι, 699-737· ΙΙ, 467-476

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ι., 1940, Ανασκαφή Νικοπόλεως, *ΠΑΕ*, 28-31

ΠΕΤΡΑΚΟΣ Β.Χ., 1982, *Δοκίμιο για την Αρχαιολογική Νομοθεσία*, Αθήνα (Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου, αρ. 29)

ΠΕΤΡΑΚΟΣ Β.Χ., 1987, *Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Η ιστορία των 150 χρόνων της, 1837-1987*, Αθήνα

ΠΕΤΡΑΚΟΣ Β.Χ. (Επιμ.), 1997, *Έπαινος Ιωάννου Κ. Παπαδημητρίου*, Αθήνα

ΠΕΤΣΑΣ Φ., 1950-1951, Ειδήσεις εκ της 10ης Αρχαιολογικής Περιφέρειας Ηπείρου, *ΑΕ*, 31-49

ΠΕΤΣΑΣ Φ., 1952, Η αρχαιολογική έρευνα της Ηπείρου, *Ηπειρωτική Εστία*, 783-784

ΡΩΜΑΙΟΣ Κ.Α., 1916, Νικόπολις, *ΑΔ* 2, *Παράρτημα*, 51-52

ΡΩΜΑΙΟΣ Κ.Α., 1920-1921, Ειδήσεις εκ της 8ης Αρχαιολογικής Περιφέρειας. Νικόπολις, *ΑΔ* 6, *Παράρτημα*, 172

ΡΩΜΑΙΟΣ Κ.Α., 1924-1925, Ειδήσεις εκ της 8ης Αρχαιολογικής Περιφέρειας κατά τα έτη 1922-25. Νικόπολις, *ΑΔ* 9, *Παράρτημα*, 1-4

ΣΜΥΡΗΣ Γ. & ΚΕΦΑΛΛΩΝΙΤΟΥ Φ., 2007, Το έργο της 8ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων στη Νικόπολη από το 1988 έως το 2002, στο: *Νικό-*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πολις Β΄, Ι, 21-28· ΙΙ, 15-20
ΣΩΤΗΡΙΟΥ Γ.Α., 1926, Ανασκαφαί Νικοπόλεως, *ΠΑΕ*, 122-127
ΣΩΤΗΡΙΟΥ Γ.Α., 1938, Ανασκαφαί Νικοπόλεως, *ΠΑΕ*, 112-117
ΣΩΤΗΡΙΟΥ Γ.Α. & ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α.Κ., 1929, Ανασκαφαί Νικοπόλεως, *ΠΑΕ*, 83-86
ΣΩΤΗΡΙΟΥ Γ.Α. & ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α.Κ., 1930, Ανασκαφαί Νικοπόλεως, *ΠΑΕ*, 79-80
ΣΩΤΗΡΙΟΥ Γ.Α. & ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α.Κ., 1937, Ανασκαφαί Νικοπόλεως, *ΠΑΕ*, 78-83
ΤΣΟΛΑΚΗΣ Π., 2008, *Οθωμανικά διοικητήρια στον ελλαδικό χώρο (1850-1912)*, Θεσσαλονίκη
ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Α., 1913α, Ανασκαφαί Νικοπόλεως, *ΠΑΕ*, 83-112
ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Α., 1913β, Αγγελίαι. Γ) Ηπείρου. 2. Ανασκαφαί. β) Νικοπόλεως, *ΑΕ*, 235
ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Α., 1914α, Χριστιανικά μνημεία Νικοπόλεως, *ΑΕ*, 249-260
ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Α., 1914β, Ανασκαφαί Νικοπόλεως – Χριστιανικά Μνημεία Πρεβέζης, *ΠΑΕ*, 219-242
ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Α., 1915, Ανασκαφαί Νικοπόλεως (1915). Αρχαιοτάτη Χριστιανική Βασιλική, *ΠΑΕ*, 59-95
ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Α., 1916α, Ανασκαφαί Νικοπόλεως. Αρχαιοτάτη Χριστιανική Βασιλική, *ΑΕ*, 33-45, 65-72, 121-122
ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Α., 1916β, Ανασκαφαί Νικοπόλεως, *ΠΑΕ*, 49-64
ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Α., 1916-1919, Ανασκαφαί Νικοπόλεως, *ΠΑΕ*, 49-64
ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Α., 1917, Νικοπόλεως ανασκαφαί, *ΑΕ*, 48-71
ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Α., 1918, Αι εν Νικοπόλει ανασκαφαί εν έτει 1918, *ΠΑΕ*, 16-18
ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Α., 1921, Ανασκαφαί Νικοπόλεως, *ΠΑΕ*, 42-44
ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Α., 1922, Πρεβέζης Μουσείον, *ΑΕ*, 66-79
ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Α., 1922-1923, Περί των εν Νικοπόλει ανασκαφών, *ΠΑΕ*, 40-44
ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Α., 1924, Ανασκαφαί Νικοπόλεως, *ΠΑΕ*, 108-115
ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Α., 1926, Ανασκαφαί Νικοπόλεως, *ΠΑΕ*, 127-130
ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Α., 1927, Ανασκαφαί Νικοπόλεως (1921-1926). Χριστιανικόν Ίδρυμα Αλκίσωνος, *Λελτίο Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 4, 46-61
ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Α., 1928, *Νικόπολις. Συνοπτική ιστορία και περιγραφή των ανασκαφών (1913-1927), των μνημείων και ερειπίων της, μετά πολλών εικόνων των περίφημων ψηφιδωτών της Βασιλικής Δουμετίου κλπ.*, Αθήνα
ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Α.Θ., 2007, Ανέκδοτα στοιχεία για τη Νικόπολη από το ημερολόγιο του Αλεξάνδρου Φιλαδελφέως, στο: *Νικόπολις Β΄*, Ι, 43-47· ΙΙ, 25-36
ΧΑΤΖΗΣ Α. Χ., 1918, Εις Νικοπόλεως Επιγραφάς, *ΑΕ*, 28-33
ΧΡΥΣΟΣ Ε., 1997α, Πρωτοβυζαντινή Περίοδος (4ος-6ος αι.), στο: *Ήπειρος. 4000 χρόνια*, 148-165
ΧΡΥΣΟΣ Ε., 1997β, Μέση βυζαντινή περίοδος (6ος αι.-1204), στο: *Ήπειρος. 4000 χρόνια*, 182-189
ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Π. & ΚΕΦΑΛΛΩΝΙΤΟΥ Φ., 2001, *Νικόπολις*, Αθήνα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

BACCIN A. & ZIINO V., 1940, Nicopoli d' Epiro, *Palladio* IV, 1-17

BOWDEN W., 2003, *Epirus Vetus. The Archaeology of a Late Antique Province*, London

CABANES P., 1997, Από τη ρωμαϊκή κατάκτηση ως την μεγάλη κρίση του 3ου αι. μ.Χ. Καλλιτεχνικός βίος, στο: *Ήπειρος. 4000 χρόνια*, 132-139

CURLIN J.S. & ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 2009, Adi 31 Agosto 1797. Αμφισβήτηση της ενετο-οθωμανικής συνοριακής γραμμής της Πρέβεζας, *ΠΧ* 45-46, 117-141

IRMSCHER J., 2005, Η Νικόπολη στις περιηγήσεις ξένων ταξιδιωτών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, *Ηπειρωτών Κοινόν* 1, 33-58

ISAGER J., 2007, Visitors to Nicopolis in the reigns of Augustus and Ali Pacha, in: *Νικόπολις Β΄*, I, 29-41· II. 22-23

MAGNANI S., 1996, Butrinto, Virgilio e l' immaginario antico, in: L' archeologo scopre la storia. Luigi M. Ugolini (1895-1936), *Giornata Internazionale di Studi, Quaderni Bertinoresi* 6, Bertinoro, 59-71

MAGNANI S., 2007, In Albania sulle orme di Roma. L' archeologia politica di Luigi Maria Ugolini, *Portolano Adriatico. Rivista di storia e cultura balcanica* 3, 31-46

PALLAS D.I., 1959, Scoperte Archeologiche in Grecia negli anni 1956-1958, *Rivista di Archeologia Christiana* 25, 187-223

PIERREPONT WHITE W., 1986-1987, Plans of Nicopolis in the Archives of the Scuola Archeologica Italiana di Atene, *Annuario della Scuola Archeologica di Atene* 64-65 (*Nuove Serie* 48-49), 295-325

PIERREPONT WHITE W., 1987, Unpublished plans of Nicopolis, in: *Νικόπολις Α΄*, 241-242

SAKELLARIADI A., 2008, Archaeology and Museums in the Nation Building Process in Greece, in: P. ARONSSON & A. NYBLOM (Eds.), *Comparing: National Museums, Territories, Nation-Building and Change. NaMu IV, Linköping University, Norrköping, Sweden, 18-20 February 2008*, Norrköping 129-142

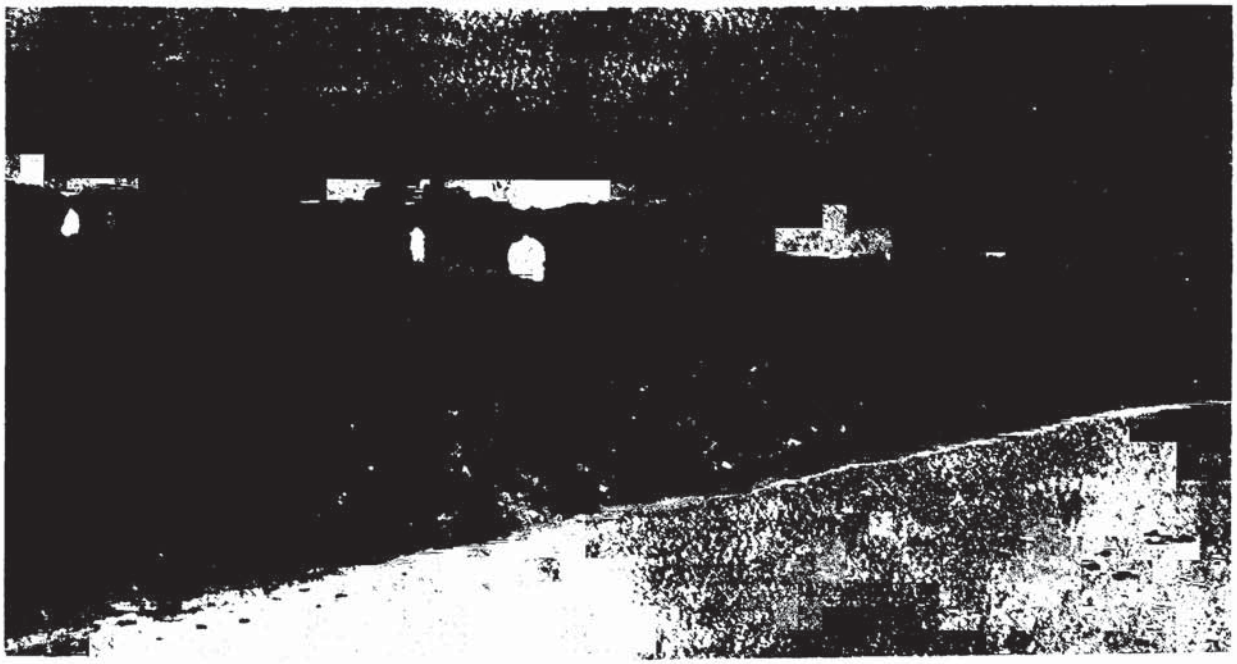
ZIVAS D. & GRAFAKOU M., 2004, Nikopolis: An ancient city in the contemporary landscape, in: P.N. DOUKELLIS & L.G. MENDONI (Eds.), *Μελετήματα 38. Perception and Evaluation of Cultural Landscapes. Proceedings of an International Symposium, Zakynthos, December 1997*, Athens, 153-162

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εικόνες



ΕΙΚΟΝΑ 1: *Λεπτομέρεια χάρτη του Cluverius με το όνομα Nicopolis, προ του 1650 (Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, IAN 198)*



ΕΙΚΟΝΑ 2: *Άποψη του δυτικού σκέλους των παλαιοχριστιανικών τειχών στο ύψος της Δυτικής πύλης. Σε πρώτο πλάνο διακρίνεται η αμαξιτή οδός (Φωτογραφία Ernest Hebrard, περίπου 1920)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

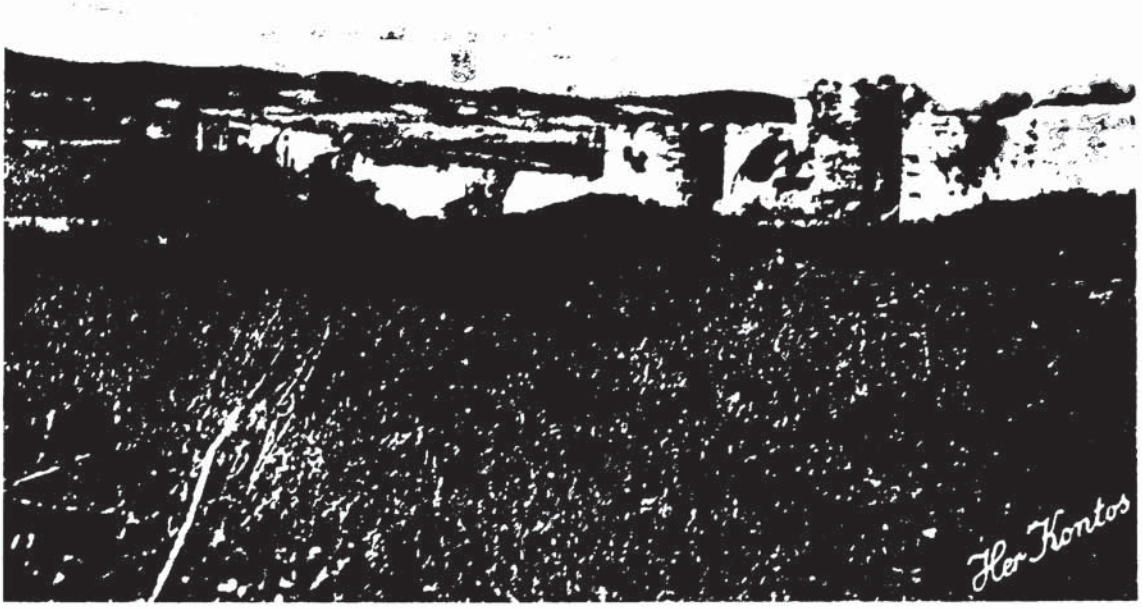


ΕΙΚΟΝΑ 3: *Η πηγή κάτω από τα Βαγένια, τέλη 19ου αι.*
(Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, IAN F2620)

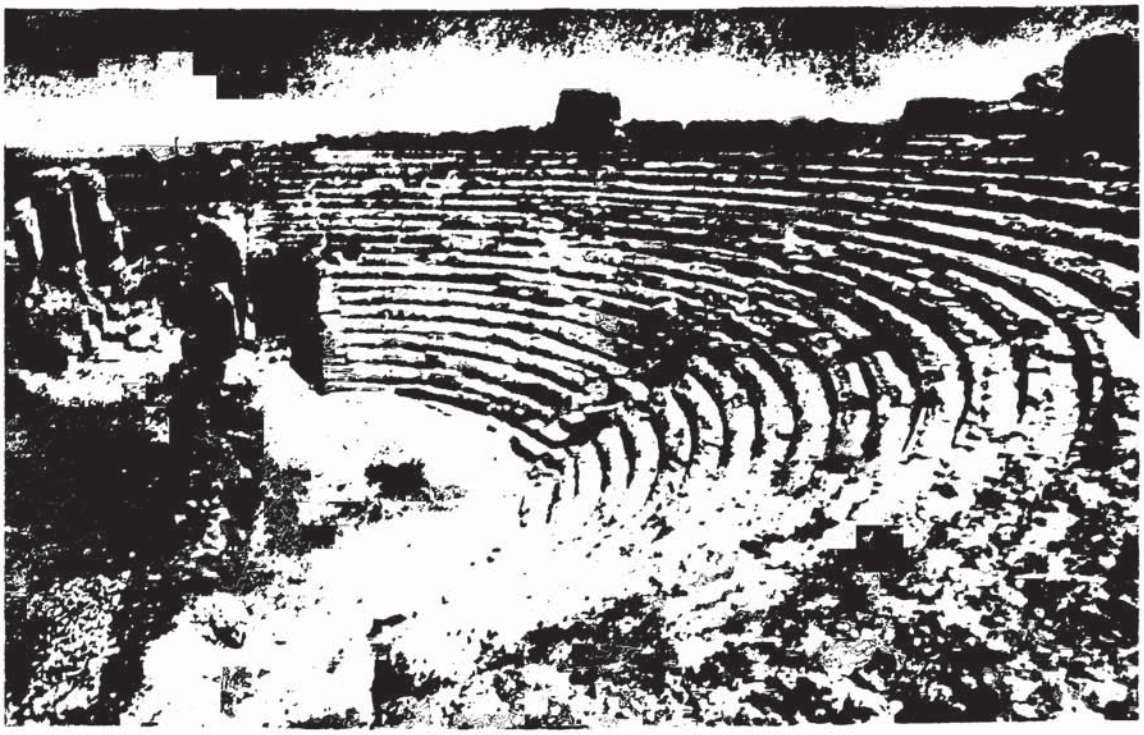


ΕΙΚΟΝΑ 4: *Καρτ ποστάλ με τις πρώτες ανασκαφές του Αλ. Φιλαδελφέα στη Νικόπολη, 1915. Στο διάχωρο 2 οι ανασκαφές στο Βασιλόσπιτο, στο διάχωρο 3 η ανασκαφή στη βασιλική των Αγίων Αποστόλων*
(Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, IAN F1212)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 5: *Γενική άποψη του δυτικού σκέλους του παλαιοχριστιανικού τείχους. Καρτ ποστάλ Έκδοσης Ηράκλειου Κοντού, 1930 (Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ F1236)*



ΕΙΚΟΝΑ 6: *Άποψη του Ωδείου, μετά την αποχωμάτωση του κοίλου και πριν τις εργασίες στερέωσης, 1960 (Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ F1295)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΣΥΓΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΝΟΜ/ΚΟΥ ΠΡΕΒΕΖΗΣ.

Ἐν Πρεβέζῃ τῇ 5 Νοεμβρίου 1941.-

Ἐκτάκτως ἐπείγον.

Ἀριθ.πρωτ. 1372.

Π ρ ὸ ς

Τὴν Ἐπιτροπὴν ἐπικινδύνων οἰκοδομῶν συσταθεῖσαν συμφώνως τῇ ὑπ'ἀριθμ.7051 ἐ.ἔ. Δ/γῇ τοῦ κ.Νομάρχου Πρεβέζης.

Α Τ Τ Ο Χ Ε.

Λαμβάνω τὴν τιμὴν ν'ἀναφέρω ὑμῖν ὅτι τὸ πλησίον τῆς προκυμαίας τῆς πόλεως λιθόδμητον τουρκικὸν τέμενος, χρησιμοποιούμενον πρὸ τοῦ βομβαρδισμοῦ του ὡς ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον τῆς πόλεως κατέστη ἐπικινδύνως ἐτοιμόρροπον κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν του μὲ προφανῆ κίνδυνον ἀναγόμενον εἰς τὴν § 2 τοῦ ἄρθρου 1 τοῦ ἀπὸ 13 Ἀπριλίου 1929 περὶ "ἐπικινδύνων οἰκοδομῶν" Δ/τος καὶ νὰ παραπαλέσω, ὅπως συμφώνως τῇ § 3 τοῦ αὐτοῦ Δ/τος προβῆτε ἐπειγόντως εἰς τὰ καθ'ὑμᾶς ἐπιβαλλόμενα τῆς δικάνης εἰς περίπτωσιν μὴ ἐξευρέσεως χρημάτων παρὰ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Ἐφόρου διατεθειμένης εἰς βάρος τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας παρὰ τοῦ Δήμου Πρεβέζης συμφώνως καὶ ταῖς § 1 καὶ 2 τοῦ ἄρθρου 6 τοῦ αὐτοῦ διατάγματος.-

Λαμβάνω τὴν τιμὴν ν'ἀναφέρω ὑμῖν, ὅτι ἔχοντες ὑπ'ὄψιν τὸ ἄρθρον 19 καὶ ἐνδεχομένως τὸ ἄρθρον 52 τοῦ ἀπὸ 9-6-32 Δ/τος περὶ νεοικοποιήσεως τοῦ παρὰ ἀρχαιοτήτων κειμένων διατάξεων, γνωρίσητε σαφῶς τὴν γνώμην τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἐφόρου, ἐφ'ὅσον Ὑμεῖς ταύτης θέλετε προβῆ εἰς κατεδάφισιν ἢ ὑποστήλωσιν.-

Κοινοποίησις

κ.Ἀθανάσιον Σακελλάριον Δημομηχανικόν/
κ.Νικόλαον Μοναστηριώτην Ἀρχιτέκτονα Δ.Ξ./Μέλη ἐπιτροπῆς.-
κ.Τιμόθεον Φεραδούρον Μηχανικὸν Δ.Ξ.
κ.Δήμαρχον Πρεβέζης, ὅπως μεριμνήσῃ διὰ τὴν σχετικὴν πίστωσιν.-
κ.Ἀρχαιολογικὸν Ἔφορον, ὅπως γνωρίσῃ τῇ Ἐπιτροπῇ καὶ ἡμῖν τὴν ἀρχαιολογικὴν σημασίαν τοῦ ὑπ'ὄψει τεμένους.-
Ἀστυνομικὸν Τμῆμα Πρεβ'ζης., παρακαλούμενον ὅπως φράξῃ τὴν κυκλοφορίαν ἀνατολικῶς καὶ κάτωθεν τοῦ τεμένους διὰ ξυλίνου ἐμποδίου ἀναγράφοντος τὴν λέξιν κίνδυνος καὶ Ἰταλιστὶ καὶ συνέσῃ εἰς τὸν ἰδιοκτήτην τῆς ἐναντι τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς κατοικίας διὰ τὴν ἐκκένωσιν ταύτης μέχρ. λήψεως μέτρων παρὰ τῆς ἐπιτροπῆς.-

Ὁ Δημομηχανικὸς Πρεβέζης.
ἀ.α.

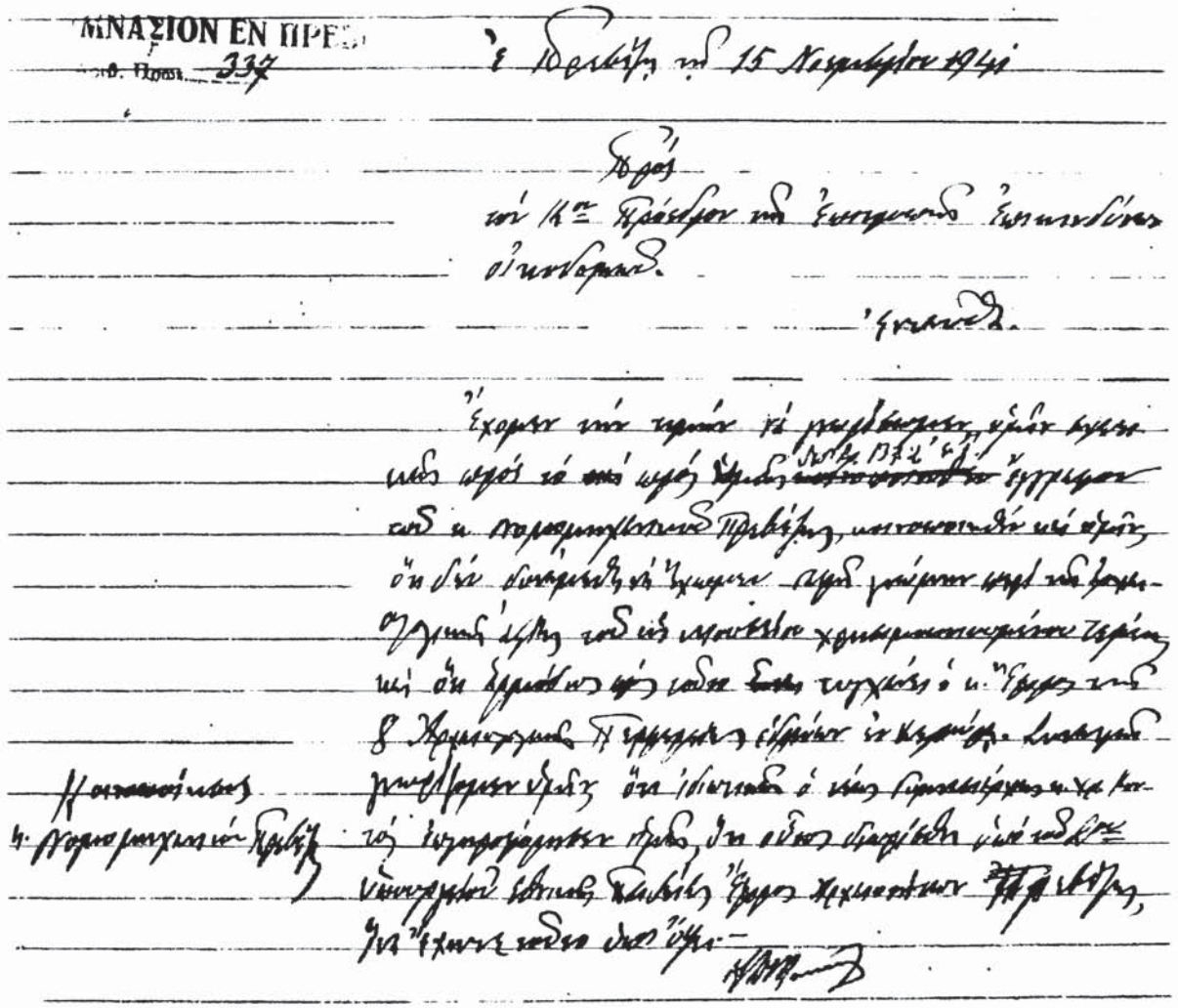
Κ. Σπυρόπουλος
Ἀρχιτέκτων
Ἐπιμελητὴς

332
15-11-41



ΕΙΚΟΝΑ 7: *Το έγγραφο 3*
(ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Πρέβεζας)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 8: *Το έγγραφο 4*
(ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Πρέβεζας)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δημοσθένης Α. ΔΟΝΟΣ*

Από τον Αραβαντινό στον Βασιλά

Σκέψεις για την ιστοριογραφία της Πρέβεζας

Η ενσωμάτωση της Πρέβεζας στο Ελληνικό Κράτος, στην εκατονταετηρίδα της οποίας είναι αφιερωμένο το ανά χείρας τεύχος των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*, αποτελεί αναμφισβήτητα έναν από τους σημαντικότερους σταθμούς της ιστορικής της πορείας. Ο πόλεμος ως ιστορικός καταλύτης, οι γεωστρατηγικές μετατοπίσεις, οι κοινωνικοοικονομικοί αναπροσανατολισμοί καθώς και οι ανακατατάξεις ή διαφοροποιήσεις της συλλογικής μνήμης και ταυτότητας είναι διαδικασίες που το 1912 επιδαψίλευσε στην πόλη, διαδικασίες καινοφανείς και ταυτόχρονα γνώριμες σε έναν χώρο όπου η εναλλαγή των κεντρικών εξουσιών στις οποίες υπαγόταν ήταν συστατικό στοιχείο της πολύκλαδης ιστορίας του. Η επετειακή συγκυρία προσφέρει, λοιπόν, την κατάλληλη αφορμή για μία επισκόπηση των τρόπων με τους οποίους το παρελθόν της πόλης ιστορήθηκε, καθώς και των σχέσεων εξάρτησης, παραπληρωματικότητας ή και αντιπαράθεσης του τοπικού ιστορείν με την εκάστοτε επίσημη ή ακαδημαϊκή ιστοριογραφία. Για μεθοδολογικούς και πρακτικούς λόγους το χρονικό πλαίσιο των παρατηρήσεών μας θα καλύψει αδρομερώς και επιλεκτικά το διάστημα από το 1856, έτος εκδόσεως του πρώτου τόμου της *Χρονογραφίας* του Παναγιώτη Αραβαντινού, μέχρι τον θάνατο του σημαντικού τοπικού λογίου Ηλία Βασιλά (1982), με μία σύντομη επισκόπηση μετέπειτα εξελίξεων. Φυσικά, εξαντλητική ενασχόληση με την κρίσιμη αυτή θεματική προϋποθέτει ένα ερευνητικό υπόβαθρο κατά πολύ εκτενέστερο του παρόντος άρθρου, στόχος του οποίου είναι να καταδείξει την ανάγκη μίας τέτοιας συζήτησης για τη φύση και τον ρόλο της ιστορίας της πόλης θέτοντας ερωτήματα παρά απαντώντας τα.

---

* Ο Δημοσθένης Α. Δόνος είναι Αρχαιολόγος, Δρ. Πανεπιστημίου J.W. Goethe της Φραγκφούρτης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1. *Θεωρητικές προϋποθέσεις*

Για να αντιληφθούμε πώς διαμορφώνεται και αναδιαμορφώνεται η ιστορική και ταυτοτική φυσιογνωμία μιας πόλης θα ήταν εποικοδομητικό να καταφύγουμε σε μια «αρχαιολογία» με την έννοια που της προσέδωσε ο Michel Foucault,[1] δηλαδή σε μια ανασκαφική έρευνα των εκάστοτε κυρίαρχων σχηματισμών λόγου (*discours*) που καθόρισαν τις αφηγήσεις που συγκροτούν την ιστορία της. Ο ιστορικός, μιμούμενος τον αρχαιολόγο, αποκαλύπτει στρώματα, στα οποία φαινομενικά άσχετα μεταξύ τους αντικείμενα –απόφάνσεις στην περίπτωση της ιστορίας– συσχετίζονται εξαιτίας τής στρωματικής συνύπαρξής τους. Η μελέτη ενός στρώματος μπορεί, λοιπόν, να αποκαλύψει τον κυρίαρχο λόγο, την κατά Foucault *επιστήμη*, που συνέχει σε ένα κοινό πλέγμα σχέσεων τις πολλαπλές αποφάνσεις και καθορίζει τον βαθμό εγκυρότητας ή αλήθειάς τους σε μία δεδομένη ιστορική και γνωσιακή πραγματικότητα. Γνωρίζουμε, όμως, ότι ο ανασκαφέας προχωρώντας και εις βάθος, από τις νεότερες στις αρχαιότερες φάσεις ενός χώρου, ανασυνθέτει μια συνολική στρωματογραφία όπου το εκάστοτε υπερκείμενο (νεότερο) χρονικοϊστορικό στρώμα ερείδεται στο αμέσως υποκείμενο (παλαιότερο) αλλοιώνοντας, σφραγίζοντας ή, ακόμη, και καταστρέφοντάς το. Με παρόμοιο τρόπο θα μπορούσαμε να φαντασθούμε τον σχηματισμό των εκάστοτε κυρίαρχων λόγων: δεν πρόκειται για μια γραμμική, πόσω μάλλον τελεολογική, μετάβαση από τους παλαιότερους στους νεότερους λόγους, αλλά πολύ περισσότερο για μια σύνθετη διαδικασία ανάδυσης νέων και προσαρμογής παλαιότερων στοιχείων, τομών, ασυνεχειών και μετασχηματισμών.[2] Έτσι, οι παλαιότεροι λόγοι που φέρνει στην επιφάνεια ο ιστορικός άλλοτε αποτελούνται από δομές που φαντάζουν γνώριμες, φανερώνουν μια κανονικότητα και, ενίοτε, αποκτούν καταγωγική σημασία για τις μεταγενέστερες περιόδους, άλλοτε φαίνονται ξένες, και είτε αποκλείονται είτε ερμηνεύονται ως χρήζουσες ένταξης σε ειδικά ιστορικά συμφραζόμενα. Εδώ είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι αυτός που ορίζουμε ως δεσπόζοντα λόγο μιας συγκεκριμένης περιόδου –ο οποίος και καθορίζει τον τρόπο τής εκάστοτε κρατούσας ιστορικής αφήγησης– δεν αναγνωρίζεται τόσο από τον βαθμό ανελαστικότητάς του όσο από τον βαθμό ασυμμετρίας μεταξύ των κεντρικών και περιφερειακών λόγων που τον συναποτελούν, εν προκειμένω των ιστορικών αποφάνσεων υπερεθνικού, εθνικού, περιφερειακού ή τοπικού βεληνεκούς. Με άλλα λόγια, η ιστορική απόφανση με αξιώσεις γενικότητας επιβάλλει τους όρους της σε εκείνη που αντιπροσωπεύει τη μερικότητα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η τελευταία δεν έχει κάποια περιθώρια (συν)εκδήλωσης.

---

[1] FOUCAULT 1987· βλ. και ΦΟΥΚΩ χ.χ.
[2] Πρβλ. FOUCAULT 1987, 249-267.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Υπό την οπτική αυτή, η ιστορία της Πρέβεζας προσφέρεται ως ένα προνομιακό –αν και μάλλον ανεξερεύνητο– πεδίο ανάλυσης των ιστοριογραφικών τροπικοτήτων που δόμησαν και μετασχημάτισαν την πόλη ως ιστορικό υποκείμενο, αλλά και την ταξινόμησαν στο πλαίσιο του κάθε φορά δεσπόζοντος ιστορικού λόγου, κυρίως μέσα από τη σχέση τοπικού και γενικού. Εξαιτίας της κεντρικής θέσης που κατέχει αυτή η σχέση, είναι αναγκαίες κάποιες διευκρινίσεις που θα κατευθύνουν μεθοδολογικά τη συζήτησή μας.

Οι πηγές ή αφηγήσεις αναφέρονται στην ιστορία της Πρέβεζας –όπως και κάθε άλλης περιοχής– μέσω δύο δυνατοτήτων, που θα θέλαμε να περιγράψουμε με χωρικούς όρους: την *έξωθεν* ή την *έσωθεν ματιά*.[3] Επί παραδείγματι, μια ιστορία της Βενετίας, έχοντας ως κέντρο τη Γαληνοτάτη, περιγράφει την Πρέβεζα εκ του μακρόθεν εντάσσοντάς την στην περιφέρεια του Βενετικού Κράτους, ενώ ένας τοπικός λόγιος παρακολουθεί την παρουσία της Δημοκρατίας στην περιοχή του έχοντας ως αφετηριακό κέντρο την πόλη του. Πρέπει, όμως, σε κάθε περίπτωση να θεωρήσουμε τις δύο ματιές όχι ως στατικό δίπολο αλλά ως εκκρεμές, το οποίο μετακινείται προς τη μία ή την άλλη πλευρά ανάλογα με την οπτική της αφήγησης. Ένας περιηγητής π.χ. «αναμιγνύει», εξαιτίας της φυσικής του παρουσίας στον χώρο, την έξωθεν ματιά του με στοιχεία που προέρχονται από την έσωθεν παρατήρηση, ενώ ένας τοπικός λόγιος χρησιμοποιώντας τα πορίσματα της υπερτοπικής ιστοριογραφικής παραγωγής εντάσσει στο έργο του, συνειδητά ή ασύνειδα, και την έξωθεν προοπτική. Είναι προφανές, λοιπόν, ότι κάθε αφήγηση εντάσσει την πόλη σε έναν νοητό χάρτη με βάση τις ιστορικές, κοινωνικές και πολιτισμικές της συνισταμένες.

Με την οπτική των πηγών συναρτάται και το ερώτημα του ιστοριογραφικού χαρακτήρα της πόλης: διαμορφώνει κάθε δεσπόζων ιστορικός λόγος μια συγκεκριμένη τυπολογία μέσω της οποίας αναπαριστάται η Πρέβεζα; Ποια στοιχεία τής εκάστοτε τυπολογίας μεταφέρονται σε νεότερες αφηγήσεις, ποια εγκαταλείπονται και ποια μετασχηματίζονται ή και επανεμφανίζονται; Για να γίνει καλύτερα αντιληπτή η σημασία αυτής της προβληματικής πρέπει κατ' αρχάς να δείξουμε, κατά τι σχηματικά, ποια είναι η ιστορική εικόνα της πόλης μέχρι τον 19ο αιώνα, από όταν δηλαδή καθίσταται η Πρέβεζα μέρος της εθνικής αλλά και τοπικής ιστοριογραφίας.

Η θεωρούμενη ως αρχαιότερη αναφορά στην Πρέβεζα βρίσκεται στο *Χρονικόν του Μορέως*, το οποίο γράφτηκε στην αρχική του μορφή τον 14ο αιώνα: στο πλαίσιο της επιχείρησης ανακατάληψης του Δεσποτάτου της Ηπείρου από τον Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο οργανώνεται μια αμφίβια επιχείρηση

[3] Προτιμούμε να χρησιμοποιήσουμε τους προσδιορισμούς *έξωθεν* και *έσωθεν* αντί *εξωτερικός* και *εσωτερικός* διότι οι πρώτοι αποδίδουν καλύτερα τη δυναμική μεταβλητότητα στην οποία αναφερόμαστε αμέσως παρακάτω.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

που συνήθως τοποθετείται το 1292[3] με σκοπό την κατάληψη των Ιωαννίνων και της Άρτας, κατά τη διάρκεια της οποίας τα πληρώματα των συμμαχικών προς τον Παλαιολόγο γενοβέζικων πλοίων επιδίδονται σε λεηλασία της Πρέβεζας και των ομόρων περιοχών.[4] Αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ δεν είναι τα ιστορικά γεγονότα, αλλά μια καταγραφή των συστατικών στοιχείων της αφήγησης: πρώτον, το Χρονικόν, που έχει ως αντικείμενό του τη συγκρότηση του Πριγκιπάτου του Μορέως και σώζεται σε οκτώ παραλλαγές, προσλαμβάνει την Πρέβεζα μέσω μιας έξωθεν φιλοφραγκικής ματιάς, η οποία, μάλιστα, μόνον στη γαλλική παραλλαγή της μας δίδει μια λεπτομερέστερη τοπογραφική πληροφορία σημειώνοντας ότι τα πλοία έφθασαν στο λιμάνι του Αγίου Νικολάου, στην παλιά πόλη της Πρέβεζας.[5] Δεύτερον, ο λόγος που μνημονεύεται η περιοχή είναι ένα ευρύτερο πολεμικό γεγονός μεταξύ δύο συναποίμων, στο οποίο η Πρέβεζα, χωρίς να είναι ο αποκλειστικός στόχος, επιλέγεται λόγω της γεωγραφικής της θέσης ως λιμανιού. Τρίτον, η λεηλασία που καταγράφεται προϋποθέτει κάποια, έστω υποτυπώδη, ανάπτυξη του οικισμού.[6]

Είναι εντυπωσιακό ότι ήδη στην πρώτη μνεία της πόλης αναγνωρίζουμε βασικές αφηγηματικές συνιστάμενες που συναντούμε επαναλημμένως όποτε η Πρέβεζα αποκτά ιστορικό ενδιαφέρον κατά τους επόμενους αιώνες. Με την εξαίρεση λίγων περιπτώσεων, πληροφορούμαστε δηλαδή περί αυτής σχεδόν αποκλειστικά μέσω της αφήγησης ή απεικόνισης πολεμικών συγκρούσεων μεταξύ δύο δυνάμεων (κυρίως Λατίνων και Οθωμανών), το επιχειρησιακό μέρος των οποίων, καθορίζομενο από τον γεωγραφικό χώρο, εμφανίζει μια αρκετά σταθερή τοπολογία (στοιχεία αφνιδιασμού, αμφίβιες επιχειρήσεις,

[4] Για το επεισόδιο στην Πρέβεζα, με παράθεση του ελληνικού αποσπάσματος του Χρονικού βλ. Φουρίκης 1924, 281-283· 1929, 267-268· 1930, 218-224· Καραμπελιας 2010, 396-397, με όλη τη σχετική βιβλιογραφία· συνολική επισκόπηση της επιχείρησης στον Σύγκελλον 2008, 51-52, 119-120, 223-225, με χάρτη στο τέλος του βιβλίου. Η χρονολόγηση της επιχείρησης το 1292 δεν είναι βέβαιη· για την τοποθέτησή της μεταξύ άνοιξης και φθινοπώρου του 1290 βλ. Ασδραχης 1998, τον οποίο ακολουθεί η Συγκέλλου. Ο Η. Φουρίκης (για τον οποίον πρβλ. παρακάτω) ήταν ο πρώτος που αντιλήφθηκε ότι η αναφορά του Χρονικού είναι η παλαιότερη μνεία της Πρέβεζας.

[5] Το απόσπασμα της γαλλικής παραλλαγής αναφέρει «... Ix. galies estoient venues au goulfe de l'Arte, et estoient arrivees au port de Saint Nicolas le Fort, a la vieille cite de la Prevasse», στον Longnon 1911, 253 (§ 636). Η Teresa Shawcross στην πρόσφατη μονογραφία της για το Χρονικόν τονίζει ότι η γαλλική παραλλαγή χρησιμοποιεί τριτοπρόσωπα αφηγηματικά στοιχεία που παραπέμπουν σε ένα λιγότερο προφορικό ύφος και τη σύνδεσόν με εξελίξεις στην ιστοριογραφία του δυτικού χώρου· Shawcross 2009, 157-166. Έτσι εξηγείται, κατά τη γνώμη μας, και το ιδιαίτερο τοπογραφικό ενδιαφέρον της παραλλαγής αυτής για την Πρέβεζα. Για τη δυτικόφιλη οπτική του Χρονικού βλ. Shawcross 2009, 190-202.

[6] Η ακριβής θέση και έκταση του οικισμού παραμένει αμφίβολη. Για το θέμα πρβλ. τη συζήτηση στην τρίτη ενότητα με σημ. 89.

δηώσεις κλπ.).[7] Επιπλέον, οι αφηγητές περιγράφουν τον χώρο έξωθεν, διαμορφώνοντας μια τοπογραφία που δίδει έμφαση μόνον στα τμήματα που αφορούν στις επιχειρήσεις –ιδίως οχυρωματικές δομές– ή σε πλουτοπαραγωγικές πηγές που ενδιαφέρουν τον επιτιθέμενο.[8] Τοιουτοτρόπως, όσοι γράψουν για την Πρέβεζα τον 19ο αιώνα και εφεξής, θα συναντήσουν μια πόλη ιστοριογραφικά διαμορφωμένη από έναν αφηγηματικό λόγο που επικεντρώθηκε στον πόλεμο. Αποκτώντας, μέχρι τότε, ιστορική υπόσταση διά του τελευταίου, ο χώρος και η ιστορία του νοηματοδοτήθηκαν, μέσω έξωθεν αφηγήσεων, σχεδόν αποκλειστικά από αυτόν.

2. *Ο 19ος αιώνας και η ιστοριογραφική συγκρότηση της Πρέβεζας*

Με την ίδρυση του νέου Ελληνικού Κράτους η ιστορία αναλαμβάνει την αποστολή δημιουργίας της νέας εθνικής συνείδησης. Αν αρχικά βασική συνισταμένη αυτής της προσπάθειας αποτελούσε η σύνδεση με την αρχαία Ελλάδα, τις δεκαετίες 1850-1860 αρχίζει να δημιουργείται το νέο ιστοριογραφικό παράδειγμα που θα καταλήξει στο παπαρρηγοπούλειο σχήμα της συνέχειας αρχαίου, βυζαντινού και νεότερου ελληνισμού, και το οποίο θα καθορίσει τη μετέπειτα πορεία της ελληνικής ιστοριογραφίας.[9] Καθώς τα στενά όρια του νέου κράτους δεν ταυτίζονταν με το έθνος, η ιστορία έπρεπε να χαρτογραφήσει τον εθνικό χώρο συμπεριλαμβάνοντας και τους «έξω Έλληνες» –σύμφωνα με τον χαρακτηρισμό της Έλλης Σκοπετέα– οι οποίοι διακρίνονταν σε δύο κατηγορίες: τους έξω αδελφούς και τους ομογενείς.[10] Αν οι δεύτεροι διέμεναν στη διασπορά, οι πρώτοι ήταν εκείνοι που βρίσκονταν ακόμη υπόδουλοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σε εδάφη που το εθνικό φαντασιακό επέβαλλε να ενσωματωθούν στο Ελληνικό Κράτος· ρόλος της ιστορίας ήταν, λοιπόν, να καλλιεργήσει την εθνική συνείδηση αυτών των

---

[7] Για την πολεμική σημασία της Πρέβεζας στον όψιμο Μεσαίωνα: ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ 2008, 25-30 με σημ., 92-94, 311· βλ. και ΣΑΒΒΙΔΗΣ 1993· ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2010· για την ιστοριογραφική εικόνα της πόλης κατά τον 17ο και 18ο αιώνα, όπως παρουσιάζεται κυρίως μέσα από πολεμικές επιχειρήσεις, βλ. ΔΟΝΟΣ 2005· 2007· 2009· 2011.

[8] Πρβλ. ΔΟΝΟΣ 2011, 75-78, για μια συζήτηση της λειτουργίας πολεμικών χαρτών της Πρέβεζας.

[9] Στην αναδιαμόρφωση του ιστοριογραφικού παραδείγματος –ένας στόχος του οποίου ήταν η ενσωμάτωση της βυζαντινής ιστορίας στην εθνική ιστορία– έπαιξαν πρωτεύοντα ρόλο, όπως φαίνεται, οι συζητήσεις για τις θεωρίες του Φαλμεράγιερ και ο Κριμαϊκός πόλεμος· περί αυτού βλ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ 1988, 175-189· ΠΟΛΙΤΗΣ 2009, 36-47. Για την εξέλιξη και τους μετασχηματισμούς της ελληνικής ιστοριογραφίας βλ. τώρα: ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ & ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ 2004, ιδιαίτερα τις εισηγήσεις της ενότητας του Α΄ τόμου με τίτλο «Η συγκρότηση της εθνικής ιστοριογραφίας».

[10] ΣΚΟΠΕΤΕΑ 1988, 65-85.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ελλήνων. Σε όσα ακολουθούν σε αυτήν την ενότητα, και με τη βοήθεια τριών ιστορικών έργων, θα σκιαγραφήσουμε πώς η Πρέβεζα κατά τον 19ο αιώνα –ως μέρος των έξω αδελφών– καθίσταται ιστορικό υποκείμενο στο πλαίσιο μιας δεσπόζουσας εθνικής αφήγησης που κινείται μεταξύ εθνικού και τοπικού.

Κατά τα έτη 1856-1857 ο Παναγιώτης Αραβαντινός (1809-1870) εκδίδει στην Αθήνα με τα αρχικά «Π.Α.Π.» το δίτομο έργο του *Χρονογραφία της Ηπείρου*.[11] Στον πρώτο τόμο παρουσιάζονται χρονολογικά τα σημαντικότερα ιστορικά γεγονότα της Ηπείρου από το απώτερο παρελθόν ως το 1854, ενώ στον δεύτερο δίνονται αναλυτικές πληροφορίες για ονόματα και τοπωνύμια που εμπεριέχονται στον προηγούμενο. Στο προοίμιο ο συγγραφέας εξηγεί τους λόγους που τον ώθησαν στη συγγραφή: η αγάπη για την πατρίδα και η ανεπαρκής γνώση της ιστορίας της Ηπείρου από τους κατοίκους της, μορφωμένους ή μη.[12] Επίσης, τονίζει την έλλειψη πηγών ή την καταστροφή κάποιων άλλων λόγω των πολέμων. Ο ίδιος αναλαμβάνει να αναπληρώσει αυτό το κενό συλλέγοντας πληροφορίες από βυζαντινά χρονικά που αναφέρονται στον ηπειρώτικο χώρο, ξένους ιστορικούς, αλλά και από προφορικές παραδόσεις, μεταξύ των οποίων και προερχόμενες από τον οθωμανικό ή εβραϊκό πληθυσμό. Προσέτι, για συγκεκριμένα θέματα αναφέρει τις πηγές του, όπως τον περιηγητή F. Pouqueville, ενώ σημαντικότατο ρόλο παίζει και η προσωπική παρατήρηση, ιδιαίτερα για τα σύγχρονα με αυτόν γεγονότα του χρονικού διαστήματος 1832-1854. Ύψιστος δε σκοπός του είναι να δημιουργήσει ένα έναυσμα

> *ὑποκεντῶν οὕτω πως τὴν φιλοτιμίαν τοῦ Ἰωαννίτου, Ἀρταίου, Πρεβεζαίου, Ἀργυροκαστρίτου, Δελβινιώτου καὶ λοιπῶν, ἵνα ἐρευνήσῃ καὶ γράψῃ περὶ τῆς πατρίδος καὶ ἐπαρχίας του, ὅ,τι γνωρίζει ἢ γνωρίσει λανθάνον ἐμὲ, καὶ τοὺς πρὸ ἐμοῦ γράψαντάς τι περὶ αὐτῆς.*[13]

Ας επικεντρωθούμε, κατ' αρχάς, στη μεθοδολογία: ο Αραβαντινός ακολουθεί την παράδοση των χρονικών, όπου η προφορικότητα είναι η κυρίαρχη μέθοδος συλλογής των πληροφοριών.[14] Αξίζει εδώ να συγκρίνουμε τη *Χρονογραφία* με τα *Ηπειρωτικά* τού Αθανασίου Σταγειρίτου (περ. 1780-περ. 1840) που εκδόθηκαν το 1819.[15] Ενώ στα τελευταία –γραμμένα στην παράδοση του Δια-

---

[11] ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856-1857.

[12] Για όσα ακολουθούν βλ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856-1857, Ι, θ΄-ιστ΄.

[13] ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856-1857, Ι, ιδ΄.

[14] Για την πνευματική εξέλιξη και τη μέθοδο του Αραβαντινού πρβλ. όσα γράφει ο Κ.Θ. Δημαράς στο: ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1960, ια΄-κζ΄.

[15] ΣΤΑΓΕΙΡΙΤΗΣ 1819· πρβλ την κρίση του Αραβαντινού για το έργο, 1856-1857, Ι, ια΄ σημ. 2· σχετικά με τις μελέτες που αφιερώθηκαν στην Ήπειρο από τα τέλη του 18ου μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα βλ. SKOYLIDAS 2011, όπου και αναφορά στους δύο συγγραφείς (541, 544).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

φωτισμού– η νεότερη Ήπειρος αποκτά ιστορική υπόσταση μέσω της αποκλειστικής σύνδεσης με τον Πύρρο και την Αρχαιότητα, η *Χρονογραφία* δίδει μεγάλη σημασία στις ζώσες τοπικές παραδόσεις. Αρχίζει, δηλαδή, να αναδύεται ο ιδεατός τύπος του τοπικού ιστορικού: η προτροπή του Αραβαντινού που παραθέσαμε, να ασχοληθούν οι Ηπειρώτες με την ιστορία των ιδιαιτέρων πατρίδων τους, προαναγγέλλει και το πλαίσιο εντός του οποίου θα αντιληφθεί στο μέλλον η πλειονότητα των τοπικών λογίων την αποστολή της.

Συγχρόνως διακρίνουμε τον προγραμματικό λόγο ενός τοπικού ιστορικού, ο οποίος με το έργο του συμμετέχει στην οικοδόμηση ενός ιστοριογραφικού είδους όπου το τοπικό παραπέμπει στο γενικό και αντιστρόφως: η Ήπειρος είναι ένας ιδεατός χώρος που δεν συστέλλεται στα υπάρχοντα σύνορα, αλλά αποτελεί μέρος της φαντασιακής κοινότητας του ελληνικού έθνους· το παρελθόν, μέσω της γεωγραφίας, παραπέμπει στη μελλοντική εθνική ολοκλήρωση με εδαφικούς όρους.[16] Τοιουτοτρόπως, η *εν-τοπισμένη* παρουσίαση των ιστορικών γεγονότων από την Αρχαιότητα ως το 1854 αρμολογεί την ιστορική και εδαφική συνέχεια της Ηπείρου, καθορίζοντας και για αυτήν έναν αφηγηματικό ιστορικό λόγο ανάλογο με εκείνον που αρχίζει να σχηματίζεται στο επίπεδο της επίσημης ιστοριογραφίας του νέου Ελληνικού Κράτους. Είναι σημαντικό ότι έργα όπως η *Χρονογραφία* προοικονομούν την ιδιοτυπία ενός μεγάλου μέρους του τοπικού ιστορείν κατά τον 19ο και 20ό αιώνα: οι ιδιαιτερότητες του τοπικού αποκτούν το νόημά τους ως ειδικές εκφάνσεις του εθνικού.[17]

Από την άλλη, όπως η Ήπειρος είναι μέρος του όλου, έτσι και στο εσωτερικό τής Ηπείρου η *Χρονογραφία* κατασκευάζει μια ταξινομία στην οποία κάποιες περιοχές καταλαμβάνουν κεντρική και άλλες περιφερειακή θέση. Στις πρώτες ανήκουν τα Ιωάννινα –στα οποία ο Αραβαντινός αφιερώνει το μεγαλύτερο κομμάτι του έργου του– και η Πάργα, ως ιδιαίτερη πατρίδα του συγγραφέα.[18] Πώς παρουσιάζεται, όμως, η Πρέβεζα;

Στο χρονολογικό μέρος, η Πρέβεζα –η οποία, σύμφωνα με τον συγγραφέα, ιδρύεται από τους Οθωμανούς το 1495– πρωτοεμφανίζεται με την αιφνιδιαστική, πειρατικού τύπου, επίθεση του Βενετού ναυάρχου B. Pesaro εναντίον της κατά τη διάρκεια του δεύτερου Βενετοτουρκικού πολέμου (1499-1503).[19]

---

[16] Για την έννοια των φαντασιακών κοινοτήτων και τον ρόλο τους στη δημιουργία του εθνικού λόγου, κυρίως κατά τον 19ο αιώνα, βλ. ΑΝΤΕΡΣΟΝ 1997· πρβλ. και SKOYLIDAS 2011, 540-541.

[17] Πρβλ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ 1996, κυρίως 433· ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 1996, όπου, όμως, η αναγωγή του τοπικού στο περιφερειακό χωρίς περιορισμούς, είναι, κατά τη γνώμη μας, προβληματική· ΣΚΟΥΛΙΔΑΣ 2010, για την κατασκευή της τοπικότητας στον ηπειρώτικο χώρο.

[18] Οι δύο αυτές πόλεις δεν λημματογραφούνται αλλά τους αφιερώνονται ιδιαίτερα τμήματα: ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856-1857, II, 181-211 (Πάργα), 212-319 (Ιωάννινα).

[19] ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856-1857, I, 189-190 (§ 24)· πρβλ. και ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856-1857, II, 133, για την ύπαρξη χωριού στη θέση του μετέπειτα τουρκικού πολίσματος. – Για τη χρονολογία της τουρκικής κατάκτησης της Πρέβεζας βλ. τώρα ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2010. – Για την επί-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Επανεμφανίζεται με μια αρκετά εκτενή περιγραφή της ναυμαχίας του 1538 μεταξύ Οθωμανών και Δυτικών,[20] ενώ γίνονται και αναφορές στις δύο βενετικές κατακτήσεις της πόλης κατά τα έτη 1684 και 1717 αντίστοιχα.[21] Από εκεί και πέρα, η πόλη απασχολεί τον Αραβαντινό περιστασιακά, κυρίως δε σε σχέση με τον Αλή πασά, τη μάχη της Νικόπολης και τον «Χαλασμό της Πρέβεζας» (1798).[22] Στο λήμμα «Πρέβεζα» του δεύτερου τόμου,[23] εκτός από την ετυμολόγηση του τοπωνυμίου ως εξελληνισμού της ιταλικής λέξης *Πρεβεζιόνε* (sic), συναντούμε εκ νέου τις βενετοτουρκικές διενέξεις. Για την περίοδο της βενετικής κατοχής (1717-1797) η *Χρονογραφία* διαπιστώνει αδύναμη κυριαρχία της Γαληνοτάτης, την απουσία της οποίας αντικαθιστούν οι συλλογικές προσπάθειες των κατοίκων.[24] Η νεότερη και σύγχρονη με τον συγγραφέα ιστορική κατάσταση αποτυπώνεται στην παράθεση των ονομάτων αρματολών που διέμειναν στην πόλη κατά τα τέλη του 18ου-αρχές του 19ου αιώνα όπως και ονομάτων των γνωστότερων οικογενειών της πόλης.[25] Την εικόνα συμπληρώνουν παρατηρήσεις για τη σύνθεση του πληθυσμού, τις έκνομες πράξεις κατά την περίοδο του Αλή πασά, την οικονομική ζωή, την οθωμανική διοικητική οργάνωση και τα λειτουργούντα ξένα προξενεία. Η

θεση του Pesaro και το γενικότερο ιστορικό πλαίσιο, όπως παρουσιάζεται μέχρι σήμερα στην ιστοριογραφία, βλ. ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1929, 274-276· ΣΑΒΒΙΔΗΣ 1993, 33-34, 36-37· ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ 2008, 120-121 με σημ. 96, 241-244· ΔΟΝΟΣ 2009, 65-67. Ο Αραβαντινός σημειώνει ως έτος της επίθεσης το 1499, ενώ τώρα θεωρείται το 1500. Το γεγονός πρέπει, μάλλον, να χρονολογηθεί το 1501, καθώς η συσχέτιση με το 1500 έγινε με βάση το βενετικό ημερολόγιο (*more veneto*). Περαιτέρω, ο συγγραφέας της *Χρονογραφίας* πιστεύει ότι με αυτήν την επιχείρηση η πόλη πέρασε μέχρι το 1530 στην κατοχή των Βενετών, ένα σφάλμα που ακολούθησαν αρκετοί και διόρθωσε πρώτος ο Φουρίκης: ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1929, 275-276 (με σημ. 3 σ. 275). Μια συνολική εξέταση και επανεκτίμηση αυτού του πολεμικού επεισοδίου ετοιμάζει ο γράφων.

[20] ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856-1857, I, 196-198 (§ 31-33), όπου το γεγονός χρονολογείται το 1539· για τη ναυμαχία βλ. ΔΟΝΟΣ 2009, 67 με βιβλιογραφικές παραπομπές στη σημ. 15· MERCIECA 2010· PUJEAU 2010· TOLEDO MANSILLA 2010.

[21] ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856-1857, I, 229 (§ 85), 238 (§ 101)· για τις βενετικές καταλήψεις της Πρέβεζας βλ. ΔΟΝΟΣ 2005· 2011 (για το 1717)· 2007 (για το 1684).

[22] ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856-1857, I, 289-290 (§ 12-13)· για τη μάχη της Νικόπολης και τον Χαλασμό βλ. τις κλασικές εργασίες του Ηλία Βασιλά στο: ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 11-18, 250-318· βλ. τώρα και CURLIN 2010.

[23] ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856-1857, II, 133-136.

[24] Είναι εδώ αξιοσημείωτες οι αντιστοιχίες με τις πληροφορίες των *Ηπειρωτικών* (ΣΤΑΓΕΙΡΙΤΗΣ 1819, 407-409 [§ κστ΄]). Και εκεί διεκτραγωδείται η κατάσταση της πόλης κατά την ύστερη Βενετική περίοδο, ενώ και στους δύο συγγραφείς η παραγωγική βάση της πόλης κατά τον 19ο αιώνα (εμπόριο, ελαιώνας, λιμάνι) περιγράφεται χωρίς αναγωγή στη βενετική της οργάνωση. Για την οικονομική, παραγωγική και διαμετακομιστική σημασία της πόλης κατά τον 18ο αιώνα βλ., μεταξύ άλλων, ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 1987· ΚΟΜΗΣ 1999, 29-40· ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 57-69· ΑΥΔΙΚΟΣ 2003· ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2010.

[25] Για τους κλέφτες και αρματολούς στην Πρέβεζα του 18ου αιώνα βλ. τώρα ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ 2010.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

πολιτισμική διάσταση καλύπτεται, κατά κύριο λόγο, από την αναφορά στην κατάσταση της εκπαίδευσης, όπου και επαινείται η έφεση των κατοίκων προς την ελληνική παιδεία.[26]

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι στη *Χρονογραφία* η Πρέβεζα παρουσιάζεται με διττό ιστορικό πρόσωπο: από τη μία πλευρά, το απώτερο παρελθόν αναπαριστώμενο από μια σειρά πολεμικών γεγονότων μεταξύ Οθωμανών και Δυτικών, για τα οποία οι πληροφορίες προέρχονται προφανώς από ελληνικά και ξένα ιστορικά έργα·[27] από την άλλη, το πρόσφατο παρελθόν και παρόν, το οποίο εμφανίζεται μέσα από μια αφήγηση που προϋποθέτει προσωπική συλλογή πληροφοριών από τον συγγραφέα, είτε με τη μορφή μαρτυριών είτε με τη μορφή προσωπικών εμπειριών. Τοιουτοτρόπως, το απώτερο παρελθόν της πόλης ανασυντίθεται με τη βοήθεια μιας έξωθεν ματιάς που έχει επιλέξει τι είναι αξιομνημόνευτο με βάση τα δικά της εξωτερικά κριτήρια – κυρίως στρατιωτικά-επιχειρησιακά, στρατηγικά και γεωπολιτικά· ταυτίζεται, δηλαδή, κυρίως με τον πόλεμο και έχει έναν έντονα αρχειακό χαρακτήρα. Αντιθέτως, το νεότερο παρελθόν και το παρόν αναλαμβάνουν είτε τον ρόλο μιας ενεργούς μνήμης, π.χ. μέσω της παρουσίασης του ιστορικού τραύματος του Χαλασμού, είτε τον ρόλο μιας κοινωνικής-πολιτισμικής παρακαταθήκης, όπως π.χ. το ενδιαφέρον για την εκπαίδευση, περί του οποίου, προφανώς, ο Παργινός ηπειρογράφος με την ιδιότητα του ελληνοδιδασκάλου είχε προσωπική γνώση.[28] Δικαιούμαστε συνεπώς, καταφεύγοντας στην ορολογία που εισήγαγε ο Maurice Halbwachs στη θεωρία του για τη μνήμη,[29] να υποστηρίξουμε ότι με

---

[26] Για την παιδεία στην Πρέβεζα (18ος-αρχές 19ου αιώνα) πρβλ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ 2010, όπου και σημειώνεται ότι οι πληροφορίες του Αραβαντινού αποτελούν τη σημαντικότερη πηγή για το θέμα.

[27] Θα είχε ενδιαφέρον να γνωρίζαμε τις πηγές του Αραβαντινού για αυτά τα γεγονότα, αν και ο ίδιος θεωρεί ότι δεν χρειάζεται να τις δώσει εφόσον γράφει για εκείνους που θέλουν να πληροφορηθούν «καὶ οὐχὶ διὰ τοὺς φιλολογικῶς διυλίζοντας τὰς βίβλους» (ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856-1857, I, ιγ΄). Πάντως, η *Γεωγραφία* του Μελετίου Μήτρου, τουλάχιστον η δεύτερη έκδοσή της από τον Άνθιμο Γαζή, όπου στα λίγα που αναφέρει για την Πρέβεζα συμπεριλαμβάνεται η κτίση το 1495 και επανοχύρωσή της το 1530 από τους Τούρκους, πρέπει να του ήταν γνωστή: ΜΕΛΕΤΙΟΣ 1807, 279.

[28] Η παραμονή και επαγγελματική απασχόληση του Αραβαντινού ως διδασκάλου στην Πρέβεζα μετά το 1817 δεν χρειάζεται να αποκλειστεί, λαμβάνοντας υπόψη τις πληροφορίες που παραδίδει ο Ηλίας Βασιλάς περί της οικογενειακής κατοικίας του στην πόλη: ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 47, 412-413 με σημ. 11· πρβλ. και ΣΚΟΥΛΙΔΑΣ 2010, 105, που θεωρεί τη δραστηριοποίησή του στην Πρέβεζα βέβαιη. – Μια προσωπική σύνδεση του Αραβαντινού με τοπικό ενδιαφέρον διαφαίνεται από την εκτενή αφιέρωση της *Χρονογραφίας* στον Άγγλο πρόξενο Sidney Smith Saunders εξαιτίας της βοήθειάς του σε Έλληνες αγωνιστές: ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856-1857, I, ε΄-η΄. Όπως δείχνει και ο κατάλογος συνδρομητών του βιβλίου, την περίοδο της κυκλοφορίας του ο πρόξενος κατοικοέδρευε στην Πρέβεζα: ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856-1857, II, 415. Για τον Saunders και τη σχέση του με την Πρέβεζα βλ. όσα αναφέρει ο Βασιλάς στο: ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 76-78· βλ. επίσης ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2011, 188-189.

[29] HALBWACHS 2013, κυρίως 75-112, και 11-46 για το έργο του Γάλλου κοινωνιολόγου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τη *Χρονογραφία* αναδύεται η αμφισημία που θα χαρακτηρίσει την ιστοριογραφία της πόλης εφεξής. Αφενός, το απώτερο παρελθόν θα αποτελέσει *ιστορική μνήμη*, μια μνήμη δηλαδή αρχειακού τύπου που δεν καθορίζει τη ζώσα μνήμη της Πρέβεζας αλλά υπάρχει ως πίνακας γεγονότων ανεξάρτητα από αυτή. Αφετέρου, το κοντινό παρελθόν και παρόν θα αποτελέσουν τη *συλλογική μνήμη* της πόλης, μια μνήμη ενεργή και εξελισσόμενη που συνέχει το κοινωνικό σώμα με τη μορφή της παράδοσης και της ταυτότητας. Αυτό λαμβάνει χώρα, φυσικά, με τους ειδικούς όρους που επιβάλλει μια ιστορία της Ηπείρου, της οποίας η Πρέβεζα αποτελεί περιφέρεια και όχι κέντρο. Η πόλη αποκτά, έτσι, μια ιστορική εικόνα που αντικατοπτρίζει μεν την ηπειρώτικη φαντασιακή ταυτότητα, χωρίς, όμως, να είναι το κατεξοχήν πρότυπό της: ενώ, δηλαδή, ως χώρος διεκδίκησης μεταξύ Οθωμανών και Βενετών κατακτητών προκαλεί αντιφάσεις στην εθνική πρόσληψή της, ο ρόλος της κατά την περίοδο του Αλή πασά και οι παιδευτικές δραστηριότητές της διευκολύνουν μια ευθυγράμμιση της ιστορικής της εικόνας με τον ιδεατό ηπειρωτισμό, και ιδίως με το συμβολικό κέντρο του –και κέντρο της *Χρονογραφίας*–, τα Ιωάννινα.[30]

Αν ο Αραβαντινός εστιάζει κατεξοχήν στη ζώσα συλλογική μνήμη, ο Κωνσταντίνος Ν. Σάθας (1842-1914) με το βιβλίο του *Τουρκοκρατουμένη Ελλάς*, που εκδίδεται το 1869, εντάσσει την Πρέβεζα στο εθνικό φαντασιακό στρεφόμενος σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα στην αρχειακή ιστορική μνήμη.[31] Ο Σάθας, αν και δεν ήταν τυπικός ακαδημαϊκός, συνέβαλε στην αναγνώριση της μεσαιωνικής και νεότερης περιόδου της ελληνικής ιστορίας δημοσιεύοντας έναν τεράστιο όγκο αρχειακών πηγών, αλλά και χρονικών.[32] Στο σχετικά νεανικό έργο του, που εξετάζουμε εδώ, αναπαριστά με τη βοήθεια πλήθους τεκμηρίων την περίοδο από την άλωση της Κωνσταντινούπολης έως το 1821

---

[30] Έχει ενδιαφέρον ότι ο Αραβαντινός αποφεύγει τη σύνδεση της Πρέβεζας με τη Νικόπολη, αφού, όπως αναφέρθηκε, τη θεωρεί οθωμανική κτίση. Εξ αυτού περιέχεται ειδικό λήμμα για τη Νικόπολη (ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856-1857, II, 117-118), στο οποίο δεν υπάρχει αναφορά στην Πρέβεζα, όπως, εξάλλου, και αντιστρόφως. Ταυτόχρονα, προβαίνει και στη σωστή διόρθωση του σφάλματος ότι η Πρέβεζα βρίσκεται στη θέση της αρχαίας Βερενικίδος (στο ίδιο, 136). Φαίνεται ότι –αν εξαιρέσει κανείς τον όρμο Βαθύ που συνδέεται τόσο με τη Νικόπολη όσο και με το οθωμανικό νεώριο της νέας πόλης (στο ίδιο, 134)– το αρχαίο παρελθόν δεν έχει θέση στην αφήγησή του για την Πρέβεζα.

[31] ΣΑΘΑΣ 1869. Η επικέντρωση σε αυτό το βιβλίο και τον συγγραφέα του έχει φυσικά, για λόγους χώρου, παραδειγματικό χαρακτήρα. Σε παρόμοια ιστοριογραφική βάση κινείται το έργο και άλλων ιστορικών της περιόδου, κυρίως του Παναγιώτη Χιώτη (1814-1896), όπου η Πρέβεζα εμφανίζεται τακτικά· και στον Χιώτη, βέβαια, αναπαράγεται το σχήμα κέντρο-περιφέρεια, με την Πρέβεζα –πάλι μέσω του πολέμου– να καταλαμβάνει περιφερειακή θέση, αυτήν τη φορά στον χώρο των Ιονίων.

[32] Για τον Σάθα και το έργο του βλ. ενδεικτικά: ΠΑΣΧΑΛΗΣ 1933.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ως ένα μεσοστάδιο όπου το ελληνικό έθνος αποπειράται επανειλημμένως, αν και ανεπιτυχώς, να επαναστατήσει εναντίον του τουρκικού ζυγού.[33] Σε αυτό το πλαίσιο, οι στρατιωτικές επεμβάσεις των Δυτικών, ιδίως εκείνες στις οποίες παίρνουν μέρος και Έλληνες, καθίστανται μέρος μιας μακράς αλυσίδας γεγονότων που οδηγούν στην τελική επαναστατική έξαρση του 1821. Έτσι, αρχειακά πολεμικά γεγονότα μεθερμηνεύονται σε ιστορικές αποδείξεις, που αφενός διατρανώνουν τη συνέχεια της εθνικής συνείδησης των Ελλήνων, αφετέρου χαρτογραφούν τον φαντασιακό εθνικό χώρο. Σε αντίθεση με τον Αραβαντινό, η *ιστορική μνήμη* έχει εδώ αμιγώς αρχειακό χαρακτήρα, υποκαθιστά δηλαδή τη *συλλογική μνήμη*· η τελευταία, βέβαια, γινόμενη εθνική, υπερβαίνει τα στενά τοπικά ή περιφερειακά όρια.

Καθώς ο πόλεμος αποτελεί τη βασική αφηγηματική συνισταμένη, η Πρέβεζα βρίσκει εύκολα τη θέση της: η επίθεση του Pesaro, η ναυμαχία του 1538 και οι βενετικές καταλήψεις του 1684 και 1717, μαζί με κάποιες άλλες σύντομες αναφορές, αποκτούν με το έργο του Σάθα κανονιστική ισχύ ως προς την ιστορική εικόνα της πόλης σε εθνικό ιστοριογραφικό επίπεδο.[34] Καθώς ο συγγραφέας αναφέρει στο έργο του συχνά, αν και όχι πάντα και συστηματικά, τις πηγές του, μας δίνεται η δυνατότητα να παρακολουθήσουμε μια αφήγηση, η οποία, ενώ στηρίζεται –σε ό,τι τουλάχιστον αφορά στην πόλη του Αμβρακικού– εν πολλοίς σε δυτικές ιστορικές πηγές, μετατοπίζει τις ιστορικές πληροφορίες από τη δυτική οπτική τους στα ελληνικά εθνικά συμφραζόμενα μετατρέποντάς τες σε εθνική ιστορία. Αυτό φαίνεται ιδιαίτερα στις σελίδες που αφιερώνονται στα γεγονότα του 1684: οι Έλληνες σύμμαχοι των Βενετών παρουσιάζονται ως ισότιμοι πρωταγωνιστές των επιχειρήσεων, ενώ η ηγεμονική επιστολή-τελεσίγραφο του ναυάρχου Morosini προς τον Τούρκο φρούραρχο για παράδοση του φρουρίου Πρέβεζας –η οποία παρατίθεται αυτούσια– ξεπερνά τις ειδικές περιστάσεις του Βενετοτουρκικού πολέμου και λειτουργεί ως συμβολικός προπομπός της επερχόμενης οριστικής ελληνικής νίκης επί των Οθωμανών.[35] Σε αυτήν την ιστορική τελεολογία η

---

[33] Τις προγραμματικές διαθέσεις του βιβλίου καθιστούν σαφείς τόσο ο πλήρης τίτλος του όσο και τα προλεγόμενα: ΣΑΘΑΣ 1869, α΄-β΄.

[34] ΣΑΘΑΣ 1869, 65 (1500 m.v.), 123-125 (1538), 319-321 (1684), 447 (1717). Πρβλ. πάντως το τμήμα για τις επιχειρήσεις του τάγματος του Αγίου Στεφάνου της Πίζας στις αρχές του 17ου αιώνα (ΣΑΘΑΣ 1869, 195-196), όπου λείπει οποιαδήποτε αναφορά στη δήωση της Πρέβεζας το 1605. Αν αυτό δεν οφείλεται σε έλλειψη πληροφόρησης, τότε πιθανώς η παράληψη σχετίζεται με το γεγονός ότι η άναρχη λεηλασία του οικισμού καθώς και η αδιάκριτη λήψη μουσουλμάνων και χριστιανών αιχμαλώτων από τους Τοσκανούς αντίβαινε στην κεντρική αφηγηματική γραμμή του βιβλίου· για τα γεγονότα του 1605 και την πρόσληψη της δήωσης στην ελληνική ιστοριογραφία βλ. ΔΟΝΟΣ 2009.

[35] Αν και δεν μπορούμε να επεκταθούμε εδώ, έχει ενδιαφέρον ότι ο Σάθας στην αφήγηση της άλωσης της Πρέβεζας συνδυάζει πληροφορίες διαφόρων έργων της επίσημης βενετικής ιστοριογραφίας, με σκοπό να κατασκευάσει με τον αποτελεσματικότερο δυνατό τρόπο την ει-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πρέβεζα αναλαμβάνει μεν το μερίδιό της ως τμήμα του εθνικού φαντασιακού, χάνει, όμως, την τοπική υπόσταση που κατάφερνε να διατηρεί στο έργο του Αραβαντινού, αφού πια το τοπικό υποφορείται και νοηματοδοτείται πλήρως από το γενικό – εν προκειμένω το εθνικό. Τοιουτοτρόπως, με το έργο του Σάθα οικοδομείται ένας κυρίαρχος τρόπος του ιστορείν, όπου η Πρέβεζα (και όχι μόνον αυτή) θα υποστασιοποιείται ιστορικά μέσω μιας αποκλειστικά έξωθεν ματιάς – είτε αυτή είναι η εθνική αφήγηση είτε ένας ιστορικός λόγος κυρίως επιστημονικού-ακαδημαϊκού χαρακτήρα με αξιώσεις γενικότητας– που υποτάσσει το *ειδικό-τοπικό* στο *τυπικό-γενικό*. Υπό την έννοια αυτή, ο επαγγελματίας ιστορικός θα προσπαθεί να εντάξει ιδιότητες του τοπικού σε ευρύτερες τυπολογίες, ενώ ο τοπικός λόγιος θα αναγκάζεται να εξιστορήσει το τοπικό πειθαρχώντας – έστω και ακούσια – στο γενικό, εάν επιθυμεί να έχει στοιχειώδη επιστημολογική εγκυρότητα. Είναι, φυσικά, αυτονόητο ότι έτσι μπορεί να προκληθεί αρκετά εύκολα μια διελκυστίνδα μεταξύ της *ιστορικής μνήμης* της γενικής ιστορίας και της *συλλογικής μνήμης* της τοπικής κοινωνίας.[36]

Στα δύο προαναφερθέντα έργα αποτυπώνεται ένα ιστοριογραφικό πλαίσιο για την Πρέβεζα, που ήδη από τη δεκαετία του 1870 τείνει να γίνει δεσμευτικό· τούτο σημαίνει ότι στις ιστορικές θεωρήσεις που έπονται, το πλαίσιο αυτό και, κατεξοχήν, η θεματολογία του αναπαράγονται – παθητικά ή κριτικά.[37] Εντός αυτού του φάσματος, διατηρώντας τις ιδιορρυθμίες του, κινείται και το *Δοκίμιον*, που ο μητροπολίτης Άρτας Σεραφείμ Ξενόπουλος (1799;-1894)

κόνα του εχθρού. Έτσι, αν και ο συγγραφέας σε αυτό το σημείο δεν παραπέμπει ρητώς στις πηγές του – η επιστολή είναι μετάφραση του πρωτότυπου που παραθέτει ο Locatelli, ενώ η ανεκδοτολογικού χαρακτήρα είδηση για μετατροπή του τζαμιού σε εκκλησία του Αρχαγγέλου Μιχαήλ λόγω βεβήλωσης μιας τοιχογραφίας του στην πόλη από τους Τούρκους είναι παρμένη από τον Garzoni. Με άλλα λόγια, ο Σάθας δομεί μια εθνική εικόνα του εχθρού υιοθετώντας βενετικά πρότυπα και στερεότυπα! Για το 1684 βλ. ΔΟΝΟΣ 2007, όπου και συζήτηση των σημείων που θίξαμε (90-92, 97).

[36] Είναι χαρακτηριστικό π.χ. ότι ενώ στον Αραβαντινό, που στηρίζεται κυρίως στις προφορικές πηγές, τα σχετικά με τον Αλή πασά καταλαμβάνουν εξέχουσα θέση, στον Σάθα, όπου η αρχειακή μνήμη παίζει πρωτεύοντα ρόλο, έχουν περιοριστεί.

[37] Ένα δείγμα εκλαϊκευμένης ιστοριογραφικής εικόνας της Πρέβεζας γύρω στο 1880 –με αρκετές, πάντως, ανακρίβειες– προσφέρει ο ΖΩΤΟΣ ΜΟΛΟΣΣΟΣ 1878, 50-52. Ως αξιοσημείωτα ιστορικά γεγονότα αναφέρονται εκείνα που ήδη βρίσκουμε στους Αραβαντινό και Σάθα, ενώ, όπως και στη *Χρονογραφία*, η αναφορά στη Νικόπολη δεν συνοδεύεται από κάποια προσπάθεια ιστορικής σύνδεσής της με την Πρέβεζα (πρβλ. εδώ παραπάνω σημ. 30). Αντιθέτως, εδώ επιχειρείται μια ασαφής σύνδεση με το απώτατο αρχαίο ελληνικό και απώτερο βυζαντινό παρελθόν: «Πρέβεζα, αρχαία Ακτιὰς, κώμη Ομηρική, απέναντι τοῦ Ἀκτίου [...]» (50-51) / «Καὶ ἐπὶ Βυζαντινῶν ἔτι ἡ πόλις αὕτη πολλὰς ὑπέστη μεταβολὰς [...]» (51). Βλέπουμε ότι η ιστοριογραφική συνισταμένη της εθνικής συνέχειας είναι πια ενσωματωμένη στην ιστορική αφήγηση· πρβλ. και ΣΚΟΥΛΙΑΣ 2010, 106.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

δημοσιεύει το 1884.[38] Ο Σεραφείμ, γεννημένος στην Κωνσταντινούπολη –εξ ου και το εθνικό «Βυζάντιος» που προσθέτει στο όνομά του–, σπούδασε στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης και από το 1864 ποίμανε τη Μητρόπολη Άρτας, η οποία μέχρι το 1881 είχε στη δικαιοδοσία της και την περιοχή της Πρέβεζας.[39] Είναι προφανές ότι, ως εκπρόσωπος του χριστιανικού πληθυσμού σε Άρτα και Πρέβεζα, βρισκόταν σε άμεση και πολυετή επαφή με τον χώρο και τους ανθρώπους του· γράφοντας, λοιπόν, ένα ιστορικό έργο για τις δύο πόλεις και τις επαρχίες τους υιοθετεί μια έσωθεν ματιά, καθώς, μάλιστα, ο ίδιος τις χαρακτηρίζει ως δεύτερη πατρίδα του.[40] Πέραν τούτης της προσωπικής αγάπης για τον τόπο, στα προλεγόμενα σημειώνονται οι λόγοι και τα προβλήματα της συγγραφής του βιβλίου: η ανάγκη των κατοίκων για ιστορική γνώση αποτελούν τους πρώτους, η έλλειψη ή καταστροφή παλαιότερων πηγών ή απομνημονευμάτων τα δεύτερα.[41] Η μέθοδός του συνίσταται δε στον ερανισμό από αρχαίες και νεότερες, ελληνικές και αλλόγλωσσες πηγές, όπως και από σωζόμενα χειρόγραφα.[42] Ο συγγραφέας αναλαμβάνει, λοιπόν, τον ρόλο του τοπικού λογίου που ήδη συναντήσαμε με τον Αραβαντινό, όπου *ιστορική* και *συλλογική μνήμη* συνδυάζονται. Επιπλέον, όπως και στη *Χρονογραφία*, δημιουργείται ένας –μικρότερης κλίμακας– ιδεατός γεωγραφικός χώρος με διακριτά χαρακτηριστικά, που, όμως, παραπέμπουν στο εθνικό φαντασιακό και δεν στερούνται εσωτερικής ταξινόμησης: καθώς υποδεικνύει και ο τίτλος του πονήματος, στο κέντρο βρίσκεται η «αρχαία και έγκριτη» πόλη της Άρτας, που καταλαμβάνει και το μεγαλύτερο μέρος της αφήγησης, ενώ η «νεωτέρα» πόλη της Πρέβεζας κατέχει περιφερειακή θέση.[43] Υπό τούτη την έννοια, το *Δοκίμιον* δεν δημιουργεί έναν νέο, αλλά, ως έναν βαθμό, αναπαράγει τον από τα μέσα του 19ου αιώνα και εξής αναπτυσσόμενο τρόπο του τοπικού ιστορείν, παγιώνοντας συνάμα τις μεθοδολογίες, στοχοθεσίες και ιεραρχήσεις του. Αυτόν τον ιστορικό λόγο αντικατοπτρίζει, φυσικά, και η θεματολογία του έργου. Καθώς τα περιεχόμενα και η διάρθρωση του βιβλίου

---

[38] ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884.

[39] Βιογραφικά του Ξενόπουλου στα: ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 131-135· ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ 1985, 97-120. – Όταν εκδόθηκε το βιβλίο η Μητρόπολη Άρτας είχε πλέον ενταχθεί στο Ελληνικό Κράτος, ενώ στην οθωμανική Πρέβεζα από το 1881 είχε συσταθεί η νέα Μητρόπολη Νικοπόλεως· περί αυτού πρβλ. και ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 233-234 (§ 24).

[40] «[Π]ατρίδος δευτέρας χώραν ἐπεχουσῶν παρ' ἡμῖν»: ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, η΄.

[41] ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, η΄.

[42] Για τις πηγές του Ξενόπουλου πρβλ. και ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ 1985, 124-125. Όπως και ο Αραβαντινός, ο Σεραφείμ δηλώνει με μια διατύπωση που σχεδόν αναπαράγει αυτολεξεί την αντίστοιχη της *Χρονογραφίας* –φανερώνοντας τοιουτοτρόπως και τα πρότυπά του– ότι δεν ονοματίζει τις πηγές του διότι τον ενδιαφέρει η πληροφόρηση και όχι η φιλολογία (!): ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, η΄· πρβλ. εδώ παραπάνω με σημ. 27.

[43] Είναι χαρακτηριστικό ότι στην Άρτα αφιερώνονται 218 ενώ στην Πρέβεζα 45 σελίδες!

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

έχουν παρουσιασθεί αναλυτικά αλλού,[44] θα σχολιάσουμε εδώ συνοπτικά κάποια βασικά σημεία.

Τα ιστορικά γεγονότα. Η αναδρομή στην απώτερη ιστορία της πόλης είναι σύντομη· αναφέρονται τα συνήθη πολεμικά γεγονότα, ενώ κάπως εκτενέστερα συζητείται η περίοδος που η Πρέβεζα αποτέλεσε μέρος της Συμπολιτείας.[45] Είναι προφανές ότι ο συγγραφέας ενσωματώνει πληροφορίες προηγούμενων έργων –κατά κύριο λόγο της *Χρονογραφίας*–, και δεν τον ενδιαφέρει η κριτική προσέγγιση των τελευταίων, πόσω μάλλον η μελέτη πρωτογενών πηγών.[46] Στο επίπεδο που η τοπική ιστορία συνδέεται με τη γενική, ο Ξενόπουλος συνθέτει, λοιπόν, μια εν πολλοίς τυποποιημένη αφήγηση, η οποία δεν στοχεύει στην ανάδειξη της *ιστορικής μνήμης* αλλά στη συμπλήρωση της *συλλογικής μνήμης* με κάποιες ψηφίδες ιστορίας, η σπουδαιότητα των οποίων προσδίδει την απαραίτητη ιστορική νομιμοποίηση για την εκδίπλωση της τελευταίας. Γεννάται, έτσι, μια παράδοση ετεροβαρούς σχέσεως μεταξύ γενικού και τοπικού, όπου –μέχρι σήμερα– ιστοριοδίφες, ενδιαφερόμενοι πρωτίστως για το τοπικό, είτε αγνοούν το γενικό είτε αναπαράγουν στερεότυπες αφηγήσεις του, διαιωνίζοντας πολύ συχνά και τις ανακρίβειές τους. Είναι αξιοσημείωτο ότι για την Πρέβεζα ήδη με το *Λοκίμιον*, το πρώτο, ουσιαστικά, έργο που πραγματεύεται σε έκταση την ιστορία της, καθίσταται ορατή η διελκυστίνδα μεταξύ ακαδημαϊκού και τοπικού ιστορείν.[47]

Η συνισταμένη της παιδείας. Το περίγραμμα της εκπαιδευτικής κατάστασης στην Πρέβεζα καταλαμβάνει ένα όχι ευκαταφρόνητο μέρος της εργασίας.[48] Η

---

[44] ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ 1985, 122-127.

[45] ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 219-223 (§§ 1-8), 384-389. – Σημειώνεται ότι, όπως και στον Αραβαντινό, δεν γίνεται ιδιαίτερη προσπάθεια συσχέτισης της Πρέβεζας με την αρχαία Νικόπολη, οι πληροφορίες για την οποία δίνονται σε σημείωση ανήκουσα στο τμήμα που πραγματεύεται την εκκλησιαστική ιστορία της Άρτας (ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 339-342).

[46] Οι χρονολογίες και αρκετές διατυπώσεις παραπέμπουν στη *Χρονογραφία*, ενώ, πέραν αυτής, φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε από τον συγγραφέα και το έργο του Ζώτου Μολοσσού (πρβλ. εδώ παραπάνω σημ. 37). Δεν αποκλείεται, πάντως, η *Τουρκοκρατημένη Ελλάς* να ήταν γνωστή στον συγγραφέα, αφού στο *Λοκίμιον* γίνεται παραπομπή σε άλλο έργο του Σάθα: ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 229 (§ 18).

[47] Ενδεικτικό είναι ότι ο πανεπιστημιακός Σπυρίδων Λάμπρος έψεξε κάποιες αδυναμίες στο πόνημα του Ξενόπουλου, που οφείλονταν στην, κατά τη γνώμη του, ελλιπή ιστορική κατάρτιση του συγγραφέα: περί αυτού βλ. ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ 1985, 125 με σημ. 96. Μια μελέτη των τρόπων που οι επαγγελματίες ιστορικοί προσλαμβάνουν τους τοπικούς λογίους, αλλά και αντιστρόφως, παραμένει desideratum. Για την, σε γενικές γραμμές, καλόπιστη κριτική των (Ηπειρωτών) τοπικών ιστορικών από τον Κ.Θ. Δημαρά βλ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ 1994· πιο αυστηρά ΑΣΔΡΑΧΑΣ 1996, 435· ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 1996, 457· για τις απόψεις περί του θέματος σε διεθνές επίπεδο βλ. παραδειγματικά ROMANO 1988, 45-64· DYMOND 2011· βλ. και εδώ παρακάτω στην τρίτη ενότητα.

[48] ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 229-233 (§§ 18-22)· για την εκπαίδευση στην Πρέβεζα κατά τον 19ο αιώνα βλ. τώρα ΜΠΑΚΑΣ 2010.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λεπτομερής καταγραφή των ελληνόγλωσσων –και ξενόγλωσσων– σχολείων, ιδίως της Θεοφανείου Σχολής, που συνοδεύεται από κατάλογο των διδασκάλων της, και του Παρθεναγωγείου, προδίδει μια εναργή ενασχόληση του μητροπολίτη με τη θεματική αυτή, η οποία οφείλεται πρωτίστως στο προσωπικό ενδιαφέρον του για την παιδεία: δεν είναι σύμπτωση ότι ήδη το 1864, με την παρθενική του εγκύκλιο, διορίζει υπεύθυνους των ελληνικών σχολείων της Πρέβεζας, ενώ το 1866 με πράξη λαμβάνει μέριμνα για την οικονομική επιβίωσή τους, μεταξύ αυτών και της Θεοφανείου.[49] Φαίνεται, ωστόσο, ότι η ανάδειξη της παιδείας ως ιδιαίτερου πολιτισμικού χαρακτηριστικού της πρεβεζάνικης κοινωνίας από τον Αραβαντινό επέδρασε δεσμευτικά τόσο στο κοινωνικό όσο και ιστορικό έργο του Ξενόπουλου, ο οποίος πλέον και την παγιώνει ιστοριογραφικά ως ταυτοτικό στοιχείο της πόλης. Η προσωπική ενασχόληση των δύο λογίων με την παιδεία μετατρέπεται, δηλαδή, μέσω των γραπτών τους σε ιστορική πραγματικότητα που επηρεάζει καθοριστικά την τοπική ιστορική φυσιογνωμία.

Η ανθρωπογεωγραφία της πόλης. Ακολουθώντας και σε αυτό το σημείο το παράδειγμα της *Χρονογραφίας*, το *Δοκίμιον* καταγράφει τις παλαιότερες πρεβεζάνικες οικογένειες, που σε αμφότερα τα έργα χαρακτηρίζονται ως οικογένειες «εὐπατριδῶν»·[50] είναι αυτονόητο ότι στον Ξενόπουλο, εκτός της καταγωγής, η ιδιότητα του ευπατρίδη συνοδεύεται και από την εξαιρετική μόρφωση. Τοιουτοτρόπως, η ιστορία της Πρέβεζας για τους δύο λογίους προσλαμβάνεται ως ιστορία της ελίτ της πόλης. Ομοίως, και στις δύο μελέτες γίνεται μνεία ευεργετών.[51] Ο ευεργετισμός, ο οποίος νοούταν, άλλωστε, ως αναπόσπαστο στοιχείο ταυτότητας των εύρωστων ηπειρώτικων στρωμάτων, βρίσκει έτσι και στην Πρέβεζα τη θέση του.

Η περιφέρεια της περιφέρειας. Αποδεχόμενος, όπως αναφέρθηκε, ο Ξενόπουλος την ταξινόμηση σε κέντρο και περιφέρεια, την εφαρμόζει και στην ενδοχώρα Άρτας και Πρέβεζας. Περιγράφοντας τους οικισμούς Λάμαρης, Λακκοπούλας και Τσαμοχωρίων αναδεικνύει την Πρέβεζα ως το αστικό κέντρο της περιοχής της:[52] εφεξής, το άστυ θα κατέχει, πέραν του διοικητικού, και σε ιστοριογραφικό ή ταυτοτικό επίπεδο ηγεμονικό ρόλο σε σχέση με την ύπαιθρο. Δεν είναι τυχαίο ότι στην ακροτελεύτια παράγραφο αυτού του τμήματος ο συγγραφέας ανάγει τη λειτουργία των σχολείων –συντηρούμενων,

---

[49] Για τις πρωτοβουλίες του για τα σχολεία της Πρέβεζας βλ. ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ 1985, 105-106, 107-110, όπου και το κείμενο της Πράξης. Φυσικά, σε ανάλογες ενέργειες προέβη και στην Άρτα.

[50] ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 225-226 (§ 12)· πρβλ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856-1857, II, 134.

[51] ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 191-192, 374-378, με ιδιαίτερη αναφορά στον Α. Θεοφάνη· πρβλ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856-1857, II, 135, όπου και ήδη μνημονεύεται ο ως άνω ευεργέτης.

[52] ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 233-251 (§ 24)· για τις περιοχές αυτές ως διοικητικές υποδιαιρέσεις του καζά Πρέβεζας και τη δημογραφική κατάστασή τους βλ. ΚΟΚΟΛΑΚΗΣ 1993.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κυρίως, από την Εκκλησία– σε βασικό συνεκτικό στοιχείο πόλης και περιχώρων.[53] Όπως προηγουμένως ο Αραβαντινός είχε προσδιορίσει πολιτισμικά την *ηπειρώτικη* πόλη του Αμβρακικού μέσω της παιδείας, που αποτελούσε ήδη ταυτοτικό στοιχείο των Ιωαννίνων, έτσι και ο Ξενόπουλος συνέχει την *πρεβεζάνικη* περιφέρεια βάσει πολιτισμικών χαρακτηριστικών του κέντρου· και σε ασύμμετρες σχέσεις τέτοιου είδους το τελευταίο διατηρεί πάντα το ιστοριογραφικό προβάδισμα: η Πρέβεζα αποκτά, τοιουτοτρόπως, την όποια ιστορική της περιφέρεια.

Η στενή θεματολογική σχέση *Χρονογραφίας* και *Δοκιμίου* δεν πρέπει να νοηθεί ως απλή μεταφορά δεδομένων, αλλά, όπως ήδη σημειώσαμε, ως ένταξη σε μια ιστοριογραφική παράδοση της πόλης, όπου δεν προέχει το καινοφανές αλλά η ενδυνάμωση της ιστορικής μνήμης των αναγνωστών. Εξάλλου, στα θέματα ενδιαφέροντος του Ξενόπουλου, όπως π.χ. στην εκπαίδευση, οι πληροφορίες του πονήματός του είναι πολύ πιο λεπτομερείς από εκείνες του παλαιότερου έργου. Τίθεται, όμως, το ερώτημα κατά πόσον κάποιες πλευρές του *Δοκιμίου* ανοίγουν νέους δρόμους για την τοπική ιστορία. Εν πρώτοις, πρέπει να τονιστεί ότι κύριος στόχος του Ξενόπουλου είναι η συγγραφή της εκκλησιαστικής ιστορίας της μητρόπολής του.[54] Συνεπώς, η περιγραφή των ναών και μονών τής τελευταίας αποτελεί βασικό μέλημά του.[55] Ωστόσο –έχοντας, επίσης, περιγράψει αρκετά αναλυτικά και τα φρούρια της πόλης–,[56] μέσα από πληροφορίες για τη θέση των κτηρίων, τα έτη και τις αφορμές κατασκευής καθώς και την παράθεση στοιχείων της μορφολογίας τους, αλλά και με ειδήσεις για τις ενορίες και τους αναθέτες τους, εισάγει στην ιστορία της Πρέβεζας τη μνημειακή της διάσταση, καθιστώντας, έτσι, τον υλικό πολιτισμό απείκασμα των κοινωνικών εξελίξεων και στοιχείο διαμόρφωσης της συλλογικής μνήμης και ταυτότητας της πόλης. Στο εξής, η υλική όψη της τελευταίας θα αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορίας της, απασχολώντας εξίσου σοβαρά επαγγελματίες ιστορικούς και τοπικούς λογίους.[57]

Με τα τρία έργα που συζητήσαμε, και μέσω των ιδιαιτεροτήτων του καθενός, ανασυντίθεται, ελπίζουμε, ανάγλυφα η ιστοριογραφική αναπαράσταση της Πρέβεζας κατά τον 19ο αιώνα· τα συστατικά της –η συγκρότηση της θεματο-

---

[53] ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 251.

[54] Για το ιστοριογραφικό είδος της εκκλησιαστικής ιστορίας που ακολουθεί ο Ξενόπουλος και τα πιθανά πρότυπά του βλ. ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ 1985, 124, 127· ΣΚΟΥΛΙΔΑΣ 2010, 107.

[55] ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 251-263.

[56] ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 223-225 (§§ 9-10).

[57] Για την πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας, με ιδιαίτερη αναφορά στον ρόλο των ναών για τη συγκρότηση του αστικού ιστού της κατά τον 18ο αιώνα και με τη σχετική βιβλιογραφία βλ. ΔΟΝΟΣ 2010.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λογίας της, η περιφερειακή κατάταξη της πόλης, οι αντιθέσεις ή επικαλύψεις γενικού-τοπικού, *ιστορικής-συλλογικής μνήμης* και τοπικής-εθνικής ταυτότητας· καθορίζουν μεν, όπως θα δούμε, το ιστοριογραφικό πλαίσιο *και* κατά τον επόμενο αιώνα, καταδεικνύουν δε ότι τούτο δεν είναι μονολιθικό και διαρκές, αλλά μεταλλασσόμενο και ασυνεχές, καθώς εξαρτάται από την εκάστοτε δεσπόζουσα *επιστήμη*, με την έννοια που της δώσαμε στην αρχή της παρούσας εργασίας. Ας υπενθυμίσουμε, κλείνοντας αυτήν την ενότητα, ότι οι παραπάνω ιστορικές αναπαραστάσεις εκφράζουν και αποτυπώνουν τον κυρίαρχο αφηγηματικό λόγο, μέσω του οποίου νοηματοδοτούνται και νομιμοποιούνται. Η Πρέβεζα του Σάθα είναι η αρχειακή Πρέβεζα των πολέμων που χρησιμεύει στην επερχόμενη πανελλήνια ανασύνταξη, οπότε οι τοπικές ιδιαιτερότητές της δεν ενδιαφέρουν. Η Πρέβεζα του Αραβαντινού είναι η ζώσα Πρέβεζα της Ηπείρου, που ο οθωμανικός ζυγός εμποδίζει την εθνική ολοκλήρωσή της. Σε αντίθεση με αυτές τις αφηγήσεις που λειτουργούν *προληπτικά* –αναφερόμενες δηλαδή στο μέλλον–, για την Πρέβεζα του Ξενόπουλου και των εντοπίων αναγνωστών του η ένταξη στην ελληνική επικράτεια είναι μια υπόρρητη δυνατότητα, τη στιγμή που η πόλη βιώνει *συγχρονικά* την οθωμανική πραγματικότητα: τούτη η μεταβατική υβριδικότητα φανερώνεται και στην αμφισημία του *Λοκμίου*, στα αποδεικτικά έγγραφα του οποίου εμπεριέχονται τιμητικά διπλώματα που απονεμήθηκαν στον συγγραφέα για τις υπηρεσίες του, τόσο από το Τουρκικό όσο και από το Ελληνικό Κράτος.[58] Το 1884, όταν ο Ξενόπουλος εξέδιδε το πόνημά του όντας μητροπολίτης της ελληνικής πλέον Άρτας, κάτι τέτοιο ήταν, προφανώς, θεμιτό· εντός κάποιων ετών, ιδιαίτερα μετά το 1912, όταν ο κυρίαρχος κοινωνικός και ιστοριογραφικός λόγος είχε καταστεί αμιγώς εθνικός, παρόμοιες πρακτικές θα ήταν, με βεβαιότητα, λιγότερο αποδεκτές. Χρέος μιας «αρχαιολογίας» της ιστοριογραφίας είναι να καταδεικνύει ασυνέχειες και «παραδοξότητες» τέτοιου είδους, ενθέτοντάς τες πέραν ιδεολογημάτων στα ιστορικά τους συμφραζόμενα.

3. *Από το 1912 στον Μεσοπόλεμο: συνέχειες και μεταβολές*

Ο 20ός αιώνας εισέρχεται με μια μονογραφική δημοσίευση που επαναφέρει στο προσκήνιο την αρχαιότερη ιστοριογραφική σταθερά της Πρέβεζας, τον πόλεμο. Το έτος 1900, υπό το ψευδώνυμο «Κάδμιος», εκδίδονται οι *Πολεμικαί επιχειρήσεις παρά την Πρέβεζαν*, μια στρατιωτική ανάλυση των

[58] Διπλώματα των οθωμανικών παρασήμων Μετζιδιέ διαφόρων βαθμών και του ελληνικού παρασήμου των Ανωτέρων Ταξιαρχών: Ξενοπουλος 1884, 132, 133, 134, 135, 280-281 (η΄-θ΄), 295 (κγ΄)· πρβλ. και Στεριοπουλος 1985, 107, 118-119.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σημαντικότερων μαχών στην περιοχή της Πρέβεζας από τις αρχές του 16ου αιώνα μέχρι την αποτυχημένη προσβολή της πόλης από τις ελληνικές δυνάμεις κατά τον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897.[59] Χρησιμοποιώντας, κατά κύριο λόγο, ελληνικά και ξένα έργα πολεμικής ιστορίας,[60] ο συγγραφέας περιγράφει, μεταξύ άλλων, τους Βενετοτουρκικούς πολέμους, τα γεγονότα του 1798, αλλά και τις, σχετιζόμενες με την Πρέβεζα, αποτυχημένες επαναστατικές κινήσεις του 1854 και 1878 στην Ήπειρο, ούτως ώστε να καταλήξει –λαμβάνοντας υπόψη τη γεωστρατηγική μορφολογία της πόλης– στην παράθεση των γεγονότων του 1897, στα οποία, εξάλλου, αφιερώνεται το μεγαλύτερο μέρος του κειμένου.[61] Σκοπός του είναι να παρουσιάσει μια τοπική ιστορική τυπολογία του πολέμου, η οποία, σε επιτυχημένες στρατιωτικά επιθέσεις, συνίσταται, κατά τη γνώμη του, στις άρτιες αμφίβιες επιχειρήσεις· αποδίδοντας την αποτυχία κατάληψης της πόλης το 1897 ακριβώς στην έλλειψη μιας καλά σχεδιασμένης επιχείρησης τέτοιου είδους, την προτείνει ως τη μόνη ενδεδειγμένη για μια *μελλοντική* κατάληψη της Πρέβεζας.[62] Η τοπική ιστορία, λοιπόν, υποτασσόμενη εδώ στην έξωθεν ματιά, είναι αμιγώς στρατιωτική και προσφέρει την επιχειρησιακή λύση και ιστορική νομιμοποίηση για τη «νομοτελειακή» ενσωμάτωση της πόλης στον εθνικό κορμό – το τοπικό, δηλαδή, εξυπηρετεί τις στοχοθεσίες του εθνικού-γενικού.[63]

Ιστοριογραφικές παρακαταθήκες και ιστορικές εξελίξεις συναντιούνται σε μια αξιοθαύμαστη συναστρία όταν το 1912 η Πρέβεζα εντάσσεται στην ελληνική επικράτεια – μέσω πάλι του πολέμου. Κατά τα πρώτα χρόνια της προσαρμογής στη νέα πραγματικότητα ο τελευταίος προσφέρει την ιδανική λύση μιας επικαιρικής ιστοριογραφίας –μιας δημόσιας ιστορίας, θα λέγαμε

---

[59] ΚΑΔΜΙΟΣ 1900· η μελέτη, ενίοτε, αποδίδεται υποθετικά στον αξιωματικό Μάρκο Μπότσαρη (1841-1900), που συμμετέσχε στις επιχειρήσεις του 1897 στην Πρέβεζα.

[60] ΚΑΔΜΙΟΣ 1900, 2, όπου παρατίθεται η χρησιμοποιηθείσα βιβλιογραφία.

[61] ΚΑΔΜΙΟΣ 1900, 42-84. Η άριστη τοπογραφική γνώση και η λεπτομερής ημερολογιακή παράθεση των πολεμικών γεγονότων παραπέμπει σε προσωπική εμπλοκή του συντάκτη ή των πληροφορητών του· η τοπογραφία της πόλης είναι, βέβαια, αυστηρά στρατιωτική, εξαλείφοντας κάθε άλλη διάσταση τοπικότητας. – Για τα γεγονότα του 1854, 1878 και 1897 πρβλ. και ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ 1932, 658-659, για τον οποίο βλ. τη συζήτηση παρακάτω· ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1992, 458-467 (για το 1854), 532-537 (για το 1878)· ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ 1997 (για το 1897).

[62] ΚΑΔΜΙΟΣ 1900, 85-99· χαρακτηριστικά είναι τα λεγόμενα στον πρόλογο του βιβλίου, όπου επισημαίνεται ότι η μελέτη παλαιότερων, επιτυχημένων ή μη επιχειρήσεων «τυγχάνει τὸ ἀσφαλέστερον ἐχέγγυον πρὸς ἐπιτυχῆ διεξαγωγὴν μελλούσης τοιαύτης [ενν. επιχείρησης] [...]», ΚΑΔΜΙΟΣ 1900, 5.

[63] Ενδιαφέρουσα ιστοριογραφικά είναι η αντιπαραβολή του κειμένου του Καδμίου, σχετικά με τα γεγονότα του 1897, με τις λιτές εγγραφές για το ίδιο θέμα στο προσωπικό ημερολόγιο του Ι.Μ. Ρέντζου –κατοίκου και μέλους παλαιάς οικογένειας προκρίτων της Πρέβεζας–, με την οποία γίνεται καταφανής η διαφορετική οπτική γενικού και τοπικού: ΡΕΝΤΖΟΣ 2013, 59-62 (Απρίλιος-Μάιος 1897), όπου και σχολιασμός των γεγονότων από τον επιμελητή με αναφορές στον τύπο της εποχής.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

σήμερα–, η οποία, είτε με τη μορφή δημοσιευμάτων του τύπου είτε με τη μορφή φυλλαδίων που εξιστορούν τα επιχειρησιακά γεγονότα της άλωσης της πόλης από τα ελληνικά στρατεύματα, θεμελιώνει την επερχόμενη, αποκλειστικά ελληνική, τοπικότητα του χώρου·[64] βαθμηδόν, η μικτή οθωμανική πραγματικότητα, που ήταν εμφανέστατη στον Αραβαντινό και τον Ξενόπουλο, θα δώσει τη θέση της στον εθνικό μονισμό, μετατρεπόμενη από ζωντανή σε αρχειακή, ακόμη και ξεχασμένη μνήμη.[65] Από την άλλη, τόσο η ακαδημαϊκή ιστοριογραφία όσο και η ζώσα *συλλογική μνήμη* της πόλης θα διανύσουν ένα διάστημα αμηχανίας μέχρι να εντάξουν την ιστορία της Πρέβεζας στον νέο δεσπόζοντα λόγο του εθνικού. Μοιραία, η μετατόπιση αυτή θα γινόταν με το υλικό που παγιώθηκε ως ιστορία της πόλης τον προηγούμενο αιώνα, προσαρμοζόμενο, βέβαια, στις νέες επιταγές.

Μόλις τη δεκαετία του 1920 θα δει το φως της δημοσιότητας η πρώτη επιστημονική ιστορική πραγματεία για την Πρέβεζα. Για την ακρίβεια, πρόκειται για μια σειρά άρθρων που ο Πέτρος Α. Φουρίκης (1878-1936) δημοσίευσε στα επιστημονικά περιοδικά *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* και *Ηπειρωτικά Χρονικά* κατά το διάστημα 1924-1930.[66] Ο συγγραφέας, καταγόμενος από τη Σαλαμίνα, σπούδασε στη Φιλοσοφική και Νομική Σχολή Αθηνών και υπηρέτησε αρχικά ως ελληνοδιδάσκαλος. Έχοντας για πολλά χρόνια εργαστεί ως συντάκτης του *Ιστορικού Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσης* της Ακαδημίας Αθηνών, το 1930 –όντας διδάκτωρ– τοποθετήθηκε στο Λαογραφικό Αρχείο της τελευταίας, στο οποίο αργότερα, και μέχρι τον θάνατό του, χρημάτισε διευθυντής. Στα ενδιαφέροντά του, εκτός της λαογραφίας, συμπεριλαμβάνονταν ετυμολογικά, τοπωνυμικά, αρχαιολογικά καθώς και ιστορικά θέματα πολλών περιοχών (π.χ. Σουλίου, Μεγάρων, Σαλαμίνας, Αν-

[64] Για το χρονικό της άλωσης της Πρέβεζας –μέσω αμφίβιας επιχείρησης, όπως θα επιθυμούσε ο Κάδμιος (!)– βλ. παραδειγματικά ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 1992, με πολλά έγγραφα, αποσπάσματα εφημερίδων και προσωπικές μαρτυρίες. Για μια χρονικά κοντινή στα γεγονότα, εκλαϊκευμένη περιγραφή των επιχειρήσεων σε φυλλάδιο της «Πολεμικής Βιβλιοθήκης Φέξη» βλ. ΤΡΙΓΩΝΙΔΗΣ 1914 (παρουσίαση αποσπασμάτων στο: ΚΟΥΡΤΗΣ 2009). Ο Τριγωνίδης εξιστορεί την άλωση από την οπτική του εθνικού κέντρου, αντιδιαστέλλοντας τη γενναιότητα των Ελλήνων προς τον τρόμο των Τούρκων, και πλέκοντας το εγκώμιο του κρητικού πρωταγωνιστή της μάχης στη Νικόπολη, που προηγήθηκε της κατάληψης, Κωνσταντίνου Μάνου· τοιουτοτρόπως, η εθνική θριαμβική ρητορική –κατά ιστορική ειρωνεία, μακρινός απόγονος των βενετικών *relazioni* για τις καταλήψεις της Πρέβεζας το 1684 και 1717– δεν αφήνει χώρο για παράθεση της πολύ πιο διαφοροποιημένης έσωθεν ματιάς των συγχρόνων με τα τεκταινόμενα Ελλήνων κατοίκων της πόλης, όπως αυτή καταγράφεται σε προσωπικές ημερολογιακές εγγραφές και μαρτυρίες, για τις οποίες βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 1992, 95-99· τώρα και στο: ΡΕΝΤΖΟΣ 2013, 469-472 (Οκτώβριος 1912). – Περί το 1912 πρβλ. και τις εργασίες στον παρόντα τόμο, με τις σχετικές παραπομπές.

[65] Για τη μεταβατική ιστορική εικόνα της πόλης λίγο μετά τον πόλεμο του 1912 πρβλ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ 1913, 187-191.

[66] ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1924· 1928· 1929· 1930.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δρίτσαινας).[67] Από την άποψη αυτή, τα κείμενα για την πόλη του Αμβρακικού, γραμμένα κατά την ώριμη επιστημονική φάση του συγγραφέα, δεν είναι καρπός κάποιας ιδιαίτερης σχέσης του με τον χώρο[68] αλλά εντάσσονται στο παραπάνω ερευνητικό πλαίσιο: η εργασία τού 1924 αποτελεί μια τοπωνυμική-ετυμολογική ανάλυση του ονόματος της Πρέβεζας, αυτή του 1928 αφιερώνεται στην ιστορία της γειτονικής αρχαίας Νικόπολης, ενώ εκείνες των ετών 1929 και 1930 στην ιστορία και τους ναούς της νεότερης πόλης αντίστοιχα. Πρωτόφαντος είναι ο πλούτος των συγκεντρωθέντων τεκμηρίων, που προσδίδουν στις μελέτες αυτές καταστατική σημασία για την τοπική ιστορία και τις καθιστούν, όπως έχει τονιστεί, αξεπέραστες.[69] Βέβαια, μια λεπτομερής αποτίμηση της συμβολής του Φουρίκη στην ιστορία της Πρέβεζας θα διασπούσε το πλαίσιο και τους σκοπούς του παρόντος πονήματος·[70] έτσι, στα ακόλουθα κριτικά σκιαγραφήματα θα επικεντρωθούμε στην ιστοριογραφική προσέγγισή του, διακριβώνοντας αλλαγές που επέφερε αλλά και συνέχειες που συνειδητά ή ασύνειδα τήρησε.

Στοχοθεσίες, μέθοδοι και αποτελέσματα. Ο Φουρίκης ασχολείται με την Πρέβεζα, «περὶ ἧς πολλὰ μὲν, ἀλλ᾽ ἐλάχιστα μέχρι τοῦδε ἀσφαλῆ ἐλέχθησαν»·[71] σκοπός του δεν είναι η παρουσίαση ολοκληρωμένης αφήγησης της ιστορίας της, αλλά η σύνταξη «σημειωμάτων» προς χρήση εκείνων που θα προχωρήσουν μελλοντικά στη συγγραφή ιστορίας των μεμονωμένων ηπειρώτικων πόλεων αλλά και σύνολης της Ηπείρου.[72] Ο στόχος του, λοιπόν, δεν διαφέρει από εκείνον που, όπως είδαμε, έθεσε ο Αραβαντινός 68 έτη πριν· η διαφορά έγκειται στη μέθοδο, καθώς η αξία των σημειωμάτων θα προκύψει «ἐκ τῆς, κατὰ τὸ δυνατὸν, συστηματικῆς χρησιμοποιήσεως τῶν πηγῶν καὶ τῶν βοηθημάτων [...]».[73] Τοιουτοτρόπως, οι εργασίες του εντάσσονται στην παράδοση της ιστορικιστικής ιστοριογραφίας, σύμφωνα με την οποία η συγκέντρωση όσο το δυνατόν περισσότερων ιστορικών τεκμηρίων είναι σε θέση να αποκαθάρει την ιστορία από επαναλαμβανόμενες πλάνες και, ταυτόχρονα, να αποκαλύψει *πῶς ὄντως συνέβησαν τα γεγονότα*.[74] Πράγματι, μέσω της συ-

---

[67] Για τη ζωή και το έργο του Φουρίκη βλ. αναλυτικά ΦΩΚΙΤΗΣ 1936.

[68] Πιθανότατα ο Φουρίκης επισκέφτηκε μόνον άπαξ την Πρέβεζα, το 1898, όπως φαίνεται από όσα σημειώνει στο χρονολογικά τελευταίο άρθρο που της αφιέρωσε: ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1930, 211-212.

[69] ΣΑΒΒΙΔΗΣ 1993, 25-26.

[70] Για μια κωδικοποίηση και συζήτηση σε οκτώ σημεία των θεμάτων όπου η συνεισφορά του Φουρίκη ήταν καθοριστική, ιδιαίτερα για τη Μεσαιωνική περίοδο μέχρι τις αρχές του 16ου αιώνα, με συμπερίληψη των νεότερων αποτελεσμάτων της έρευνας βλ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ 1993, 26-34, που παραμένει και η βασικότερη εργασία για όποια μελλοντική ενασχόληση με αυτήν τη θεματική.

[71] ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1924, 275.

[72] ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1928, 118.

[73] ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1928, 118.

[74] Για μια κριτική συζήτηση αυτής της ιστοριογραφικής προσέγγισης βλ. ΙΓΚΕΡΣ 2006, 39-49.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στηματικής καταγραφής των πηγών και της σχολαστικής παραπομπής σε ελληνικά και ξένα ιστορικά εγχειρίδια ο Φουρίκης υποδεικνύει πρώτος την παλαιότερη αναφορά στο τοπωνύμιο της Πρέβεζας, επισημαίνει τη σύγχυση παλαιότερων συγγραφέων σχετικά με το όνομα *Παλαιοπρέβεζα*, που το αποδίδει στην αρχική μεσαιωνική περίοδο της πόλης διαχωρίζοντάς το από την αρχαία Νικόπολη, ενώ αναθεωρεί και παγιωμένα ιστορικά ή χρονολογικά σφάλματα·[75] κυρίως, όμως, παραθέτει αλυσίδα γεγονότων που δημιουργούν μια ιστορική συνέχεια και περιοδολόγηση της πόλης από τον 11ο αιώνα ως το 1912.[76] Στο άλλο μεγάλο θέμα που τον απασχόλησε μακροχρόνια, την ετυμολογία του τοπωνυμίου, ο Φουρίκης κινείται μεθοδολογικά ως λαογράφος: απορρίπτοντας την ιταλική, προτείνει την αλβανική προέλευση της λέξης –με τη σημασία του «περάσματος»– στηρίζοντας τα ιστορικά και γλωσσολογικά επιχειρήματά του με προσωπικά αλβανόφωνα ακούσματα από την ιδιαίτερη πατρίδα του.[77]

Με τις δημοσιεύσεις του σε ελληνικά και ξένα περιοδικά ο Φουρίκης πέτυχε κάποια διεθνοποίηση της πρεβεζάνικης ιστορίας· ιδιαίτερα ως προς το όνομα της πόλης, προκάλεσε μια ζωηρή επιστημονική συζήτηση σχετικά με την αλβανική ή, για άλλους, σλαβική προέλευσή του, η οποία είναι ακόμη ανοικτή.[78] Βέβαια, πρέπει να τονιστεί ότι στην πλειονότητά τους οι πηγές που κατέστησε γνωστές ο Φουρίκης –και έγιναν βασικό εργαλείο πολλών ερευνητών μέχρι τις μέρες μας– δεν αποτελούν αρχειακά έγγραφα αλλά φιλολογικές ή δευτερογενείς πηγές, πρακτική που θα σφραγίσει για μεγάλο χρονικό διάστημα την ιστοριογραφική φυσιογνωμία της Πρέβεζας.

Η Νικόπολη και το πρόβλημα της συνέχειας. Αν και η επαφή της Πρέβεζας με τον ερειπιώνα της γειτονικής Νικόπολης ήταν πάντοτε ενεργή, ιδιαίτερα από τη βενετική περίοδο και εντεύθεν με τη χρήση αρχαίων *spolia* στα

---

[75] Για την παλαιότερη μνεία της Πρέβεζας βλ. εδώ παραπάνω με σημ. 4. – Για την Παλαιοπρέβεζα καθώς και την αποκατάσταση τής εσφαλμένης ταύτισης της πόλης με τη Βερενικίδα και την Ακτιάδα: ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1924, 275-278· πρβλ. εδώ παραπάνω σημ. 30, 37· περί αυτών βλ. και ΣΑΒΒΙΔΗΣ 1993, 26-27, με νεότερη βιβλιογραφία. – Ανάμεσα στις πολλές διορθώσεις ημερομηνιών και γεγονότων σημειώνουμε τις σχετικές με τις επιχειρήσεις του Pesaro και τη μέχρι τότε υποτιθέμενη πρώτη βενετική κατάκτηση και κατοχή της Πρέβεζας μέχρι το 1530: ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1929, 274-276 (με σημ. 3 στη σ. 175, σημ. 2 στη σ. 178)· πρβλ. εδώ παραπάνω με σημ. 19 για περαιτέρω βιβλιογραφία.

[76] ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1928.

[77] ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1924, 283-293.

[78] Για τη διεθνή πρόσληψη των πορισμάτων του Σαλαμίνιου επιστήμονα για την Πρέβεζα βλ. ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1929, 265 σημ. 5· ΣΑΒΒΙΔΗΣ 1993, 28-29 (με τις νεότερες θέσεις και τη βασική βιβλιογραφία επί του θέματος). Εντυπωσιακό είναι ότι ενώ ο τελευταίος βλέπει με συμπάθεια την άποψη του Φουρίκη, στα συμπεράσματα του πρώτου συνεδρίου για την ιστορία της Πρέβεζας –από το οποίο προέρχεται και η μελέτη του Σαββίδη– η σλαβική προέλευση θεωρείται βέβαιη (!): ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ-ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ 1993, 276-277.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κτίρια της νεότερης πόλης,[79] στα ιστορικά έργα του 19ου αιώνα που συζητήσαμε δεν διαφαίνεται κάποια ανάγκη διασύνδεσης των δύο πόλεων.[80] Σε αυτό συνετέλεσαν, προφανώς, η ισχυρή ταύτιση της πόλης του Αυγούστου με τη ρωμαϊκή ιστορία και η υποτιθέμενη κτίση της Πρέβεζας στα τέλη του 15ου αιώνα από τους Οθωμανούς. Η ένταξη της τελευταίας στο Ελληνικό Κράτος και η έναρξη των ανασκαφών της Νικόπολης το 1913 από τον Αλέξανδρο Φιλαδελφέα (1867-1955) δημιουργούν νέα δεδομένα, τα οποία θα ωθήσουν τον Φουρίκη στον κεντρικό στόχο της έρευνάς του, την ανάδειξη δηλαδή της ιστορικής συνέχειας αρχαίας και νέας πόλης, όπως, άλλωστε, δηλώνει και ο ενιαίος τίτλος «Νικόπολις – Πρέβεζα» των τριών άρθρων του στα *Ηπειρωτικά Χρονικά*.[81] Η σύνδεση των δύο πόλεων, σύμφωνα με τον Φουρίκη, είναι νομοτελειακή, καθώς η καταστροφή τής μίας οδηγεί στην ανάδυση τής άλλης, «τῆς γεωγραφικῆς θέσεως συντελούσης».[82] Επιτακτική είναι η συγκέντρωση όσο το δυνατόν περισσότερων ιστορικών στοιχείων που αναφέρονται σε αυτήν τη γεωγραφική ενότητα, η μαρτυρία των οποίων αυτομάτως θα αναδείξει και την ιστορική συνέχεια. Έτσι, στην εργασία του 1928 σκιαγραφείται η ιστορία της Νικόπολης από την ίδρυσή της μέχρι την ερήμωσή της·[83] αυτό επιτυγχάνεται καθώς τα πολεμικά γεγονότα, κατά κύριο λόγο, αλλά και η πολιτειακή θέση της πόλης, συνοδευόμενα από έναν κατάλογο των Νικοπολιτών επισκόπων, αποθησαυρίζονται σχολαστικά με τη βοήθεια *πρωτίστως* των αρχαίων πηγών και κάποιων σύγχρονων ιστορικών μελετών. Ωστόσο, το πέρασμα από τη Νικόπολη στην Πρέβεζα, και οι απαρχές της δεύτερης, δεν είναι δυνατόν να ανιχνευθούν μέσω μιας θετικιστικής επισώρευσης δεδομένων διότι οι πηγές σιγούν.[84] Ο Φουρίκης, έχοντας στα χέρια του μόνον το γεγονός ότι η Πρέβεζα αναφέρεται για πρώτη φορά στο *Χρονικόν του Μορέως*, προβαίνει, λοιπόν, σε μια θεωρητική κατασκευή: με την ερήμωση της Νικόπολης ένα νέο λιμάνι είναι αναγκαίο· το λιμάνι αυτό πρέπει να είναι σε ένα κρίσιμο γεωγραφικό σημείο, ένα πέρασμα, εξού και το τοπωνύμιο *Πρέβεζα*,

---

[79] Σχετικά με αυτό βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ 2010, κυρίως 6-17· ΔΟΝΟΣ 2010, 444.

[80] Πρβλ. εδώ παραπάνω σημ. 30, 37, 45.

[81] Για την έναρξη των ανασκαφών στη Νικόπολη βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ 2010, 11-12· πρβλ. και ΠΑΝΤΟΥ et al. 2007· επίσης ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ, στον παρόντα τόμο, 339-382.

[82] ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1928, 117.

[83] Ο Φουρίκης δείχνει τα τέλη του 10ου αιώνα ως τελικό ορόσημο για την ιστορία της πόλης, χωρίς να παίρνει σαφή θέση για τα αίτια της ερήμωσής της: ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1928, 138-139· πρβλ. και ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1924, 293 με σημ. 2. Στην έρευνα φέρονται ως υπαίτιες για άλλους βουλγαρικές, για άλλους τουρκικές επιδρομές κατά τον 11ο αιώνα: ΣΑΒΒΙΔΗΣ 1992· 1993, 27 με σημ. 11· ARGYROS 2003· ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ 2010, 5.

[84] Πρβλ. ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1929, 266-271, όπου σκιαγραφείται η ηπειρώτικη ιστορία από τον 11ο ως τον 15ο αιώνα: μολονότι η Πρέβεζα –εξαιρουμένης της αναφοράς στο *Χρονικόν* (βλ. παρακάτω)– απουσιάζει, ο συγγραφέας υποθέτει ανάλογη πορεία με εκείνη των γύρω περιοχών (ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1929, 271).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

όπως έδειξε στην εργασία τού 1924· αυτό το λιμάνι θα είχε μια οικιστική εξέλιξη, την οποία πρέπει να φανταστούμε ως εξής: «ἐμπορικὸς τις σταθμὸς (σκάλα), *ὅστις βαθμηδὸν ἐξειλίχθη εἰς* συνοικισμόν, χωρίδιον, χωρίον, κώμην *καὶ* κωμόπολιν»·[85] τέλος, το σύνολο ή μέρος αυτής της εξέλιξης θα πρέπει να είχε ολοκληρωθεί τουλάχιστον 100 χρόνια πριν από τα τέλη του 13ου αιώνα, όταν δηλαδή λαμβάνει χώρα η επιδρομή που αφηγείται το *Χρονικόν*.[86] Επιπροσθέτως, στην τελευταία εργασία του ο Φουρίκης συνδέει το λιμάνι του Αγίου Νικολάου, που επίσης αναφέρεται στο *Χρονικόν*, με τον ομώνυμο ναό που βρίσκεται στην περιοχή, χρονολογώντας τον όχι στη Μεταβυζαντινή αλλά στη Βυζαντινή εποχή, αμφισβητώντας αρχαιολογικά συμπεράσματα του Φιλαδελφέως·[87] η παλαιότητα του ναού, ο οποίος, κατά τον Φουρίκη, δεν αποκλείεται να προϋπήρχε του οικισμού και να ήταν στην αρχική του φάση εξάρτημα της Νικόπολης, είναι για αυτόν τεκμήριο της συνέχειας παλαιάς και νέας πόλης.[88]

Οι απόψεις του Φουρίκη –που αναμένουν τον αρχαιολογικό έλεγχο– έχουν επιδράσει καθοριστικά στη μετέπειτα έρευνα για τις απαρχές και την πορεία της Πρέβεζας μέχρι και τον 15ο αιώνα. Στο παρόν πλαίσιο, δεν μπορούμε, δυστυχώς, να υπεισέλθουμε σε αυτήν τη συζήτηση.[89] Αρκεί, μόνον, να τονι-

---

[85] ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1929, 264 (έμφαση στο πρωτότυπο)· πρβλ., όμως, στο ίδιο (266), όπου ομολογείται η έλλειψη οποιουδήποτε τεκμηρίου σχετικού με μια εξελικτική πορεία τέτοιου είδους· μολαταύτα, το σχήμα –παρόν ήδη στο ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1924, 293-294– έχει υιοθετηθεί αυτολεξεί στην έρευνα: ΣΑΒΒΙΔΗΣ 1993, 28 με σημ. 12· ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ 2010, 5· πρβλ., όμως, εδώ παρακάτω σημ. 89.

[86] ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1924, 283, 294· 1929, 264, 265.

[87] ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1930, 217-225· πρβλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1915, 221-225· ο Φουρίκης ισχυρίζεται ότι ο Φιλαδελφεύς, ακολουθώντας τη χρονολογία που παραδίδει και ο Ξενόπουλος περί ίδρυσης της πόλης το 1495, κατατάσσει τον ναό του Αγίου Νικολάου στη Μεταβυζαντινή εποχή. Τα μορφολογικά στοιχεία που εκτίμησε ο Φιλαδελφεύς ήταν όντως μεταβυζαντινά, όπως έδειξε περιορισμένη ανασκαφική έρευνα στον ναό το 1987, που διαπίστωσε τρεις φάσεις από τις οποίες οι δύο τελευταίες ανήκουν πιθανότατα στον 19ο αιώνα. Για την παλαιότερη φάση δεν ήταν δυνατή η χρονολόγηση, πράγμα που, προς το παρόν, αφήνει ανοιχτό το θέμα της αρχαιότητας του ναού: ΧΑΛΚΙΑ 1987· περί αυτού βλ. και ΣΑΒΒΙΔΗΣ 1993, 31-32· ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ 2010, 6.

[88] ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1930, 218.

[89] Σχετικά βλ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ 1993, 29-31, 34-36 (με νεότερη βιβλιογραφία)· 1997· σε αμφότερες τις μελέτες γίνεται διάκριση μεταξύ παλαιάς και νέας μεσαιωνικής Πρέβεζας, όπου η νέα δημιουργείται (οχυρώνεται) τον 15ο αιώνα από τους Οθωμανούς στον χώρο της ερειπωμένης παλαιάς. Καθώς αρχαιολογικά κατάλοιπα Βυζαντινής εποχής στην περιοχή της Πρέβεζας δεν έχουν εντοπιστεί, οι τελευταίες έρευνες υποθέτουν ότι ο οικισμός που ακολούθησε την ερήμωση της Νικόπολης πρέπει να βρισκόταν στον όρμο Βαθύ, όπου έχουν έρθει στο φως μεσαιωνικά κατάλοιπα: ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ 2010, 5-6 (με τη σχετική βιβλιογραφία)· βλ. και ΝΕΙΚΟΥ 2012, 481-484 Αρ. Κατ. S/N 88, 493-494 Αρ. Κατ. S/N 97. Δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή η άποψη της Κωνσταντάκη ότι ο Φουρίκης θεωρούσε ως δυνατή την αρχική θέση του οικισμού της Πρέβεζας στο Βαθύ. Κάτι τέτοιο, αφενός δεν προκύπτει από τα γραπτά του,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

στεί ότι ο Φουρίκης προσπαθεί να εφαρμόσει και στην περίπτωση της Πρέβεζας την κυρίαρχη ιστοριογραφική θεωρία της εθνικής συνέχειας. Προς τούτοις, σε όλες τις μεταγενέστερες περιόδους μέχρι το 1912 παρουσιάζει την Πρέβεζα αποκλειστικά μέσα από τον πόλεμο.[90] Ξεκινώντας, λοιπόν, από μια θετικιστική καταγραφή, ο Σαλαμίνιος ιστορικός θα αγνοήσει άλλες μεταβλητές της ιστορίας της πόλης (οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές) που επιζητούν σύνθεση και όχι συγκέντρωση· μολαταύτα, όταν απουσιάζουν οι αποδείξεις, θα αναγκαστεί να παρακάμψει τη γεγονοτολογική προσέγγιση αποδεχόμενος υποθετικές απαρχές, οι οποίες, στηριζόμενες σε θεωρητικά εξελικτικά σχήματα, δεν υποστασιοποιούνται από τις γραπτές πηγές που αποτελούν την ερευνητική του βάση, υπαγορεύονται, όμως, από τον δεσπόζοντα εθνικό ιστοριογραφικό λόγο.

Ο ιστορικός και ο ιστοριοδίφης. Το έργο του Φουρίκη δεν έγινε αντικείμενο σχολιασμού μόνον από επαγγελματίες αλλά και από ερασιτέχνες ιστορικούς· μέσω ενός διαλόγου, ο οποίος διεξήχθη στις σελίδες των *Ηπειρωτικών Χρονικών*, μπορούμε στο παράδειγμα της Πρέβεζας να παρακολουθήσουμε τη σχέση ιστορικού-ιστοριοδίφη. Στο τεύχος του 1930[91] ο ιατρός Χρ. Λάλλας προβαίνει σε τρεις παρατηρήσεις που αφορούν στην εργασία του 1929: Πρώτον, παραπέμποντας στο κλασικό ιστορικό έργο του Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall για την ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (10 τόμοι, Pest 1827-1833), προσθέτει μια είδηση αφορούσα τον δεύτερο Βενετοτουρκικό πόλεμο και την κατασκευή 28 πλοίων από τον μπέη της Πρέβεζας, η οποία παραδίδεται από οθωμανικές πηγές και δεν περιέχεται στην εργασία του Φουρίκη.[92] Δεύτερον, επισημαίνει ότι ο Μπαρμπαρόσσα, πρωταγωνιστής της ναυμαχίας του 1538, δεν ήταν Γάλλος εξωμότης, όπως έγραψε ο Ξενόπουλος, αλλά εξισλαμισμένος Έλληνας. Τρίτον, θεωρεί, ως γνώστης του χώρου εφόσον πολέμησε το 1897 στην περιοχή της Πρέβεζας, ότι το port de Saint Nicolas le Tort του *Χρονικού του Μορέως* –που προτείνει να διαβαστεί le Fort– δεν βρίσκεται στην Πρέβεζα αλλά στις εκβολές του Λούρου, όπου και παρεκκλήσιο του Αγίου Νικολάου, από όπου πήρε το όνομά του το κοντινό λιμάνι. Ο Φουρίκης απαντά αρκετά αναλυτικά στον ίδιο τόμο.[93]

αφετέρου θα κατέρριπτε τη σύνδεση του ναού του Αγίου Νικολάου με το ομώνυμο λιμάνι του *Χρονικού*, στο οποίο τοποθετεί ρητά τη μετέπειτα πόλη (ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1929, 264 σημ. 1). Κατά τη γνώμη μας, οποιαδήποτε συζήτηση για τις απαρχές της πόλης θα πρέπει να ξεκινήσει με τον χρονικό διαχωρισμό του τοπωνυμίου Πρέβεζα από τον μετέπειτα οικισμό, όπως προτείνεται στο ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2010, 397· βέβαια, για ουσιώδη πρόοδο των γνώσεών μας επιβάλλεται εκτενής αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή του Αγίου Νικολάου και στο Βαθύ.

[90] ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1929, 273-294.

[91] ΛΑΛΛΑΣ 1930.

[92] Για αυτόν τον πόλεμο βλ. όσα σημειώθηκαν εδώ παραπάνω με σημ. 19.

[93] ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1930, 219 σημ. 4, 227-228 με σημ. 1.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Για τα πρώτα δύο θέματα σημειώνει ότι δεν αποτελούν μέρος της ιστορίας της Πρέβεζας· ειδικά για το θέμα της ναυπήγησης των πλοίων γράφει ότι αποτελεί μέρος της ναυτικής ιστορίας της «Τουρκίας», που σχετίζεται μόνον «επεισοδιακῶς» με την πόλη και η ανίχνευσή του προϋποθέτει έρευνα μη προσβάσιμων (τουρκικών) αρχείων. Για το τρίτο, και κρισιμότερο, ζήτημα επισημαίνει ότι η μεταβολή του le Tort σε le Fort δεν προάγει τη συζήτηση, χωρίς ο ίδιος, ωστόσο, να κάνει κάποια αντιπρόταση· επιπλέον, δηλώνει ότι ποτέ δεν υπέθεσε την ύπαρξη οχυρού στο λιμάνι του Αγίου Νικολάου, όπως έγραψε ο Λάλλας, το οποίο, κι αν ακόμη υπήρχε, θα είχε ιταλική και όχι γαλλική ονομασία στο *Χρονικόν* (Fortezza και όχι Fort)· σχετικά δε με τη θέση του ναού στις εκβολές του Λούρου, τονίζει ότι, σύμφωνα με πληροφορίες «ναυτιλλομένου» γνώστη της περιοχής, ο ναός απέχει αρκετά από τον εκεί ομώνυμο όρμο, ο οποίος, εξάλλου, στρατηγικά δεν θα ήταν χρήσιμος για μια απόβαση στην περιοχή της Άρτας σε αντίθεση με άλλα λιμάνια του Αμβρακικού.[94] Συμπληρώνει, ως κατακλείδα, ότι η επιστημονική συγγραφή της ηπειρώτικης ιστορίας θα προκύψει «διὰ τῆς συστηματικῆς συλλογῆς τοῦ σχετικοῦ ὑλικοῦ» και όχι ασχέτων πληροφοριών. Ανταπαντώντας ο Λάλλας[95] υπογραμμίζει πολλάκις ότι σκοπός του δεν ήταν η κριτική του επιστήμονα· από την άλλη, επιμένει ότι η πληροφορία από τη ναυτική ιστορία της Τουρκίας που παραθέτει είναι μέρος της ιστορίας της Πρέβεζας, όπως και τα του Μπαρμπαρόσσα, για τα οποία και ο Σεραφείμ Ξενόπουλος έκανε λόγο στο περί Πρέβεζας πόνημά του· για το θέμα του Αγίου Νικολάου, επισημαίνει ότι μια ιταλική ονομασία σε γαλλικό κείμενο θα ήταν άνευ νοήματος, ενώ ισχυρίζεται ότι τα μεγαλύτερα λιμάνια του Αμβρακικού θα διέθεταν και αρτιότερη άμυνα, συνεπώς οι επιτιθέμενοι θα έπρεπε να τα αποφύγουν, όπως, εξάλλου, έπραξαν και τα ελληνικά στρατεύματα το 1897· τέλος, δηλώνει ότι η απόσταση ναού-όρμου είναι πολύ μικρότερη από ό,τι μετέδωσε ο πληροφορητής του Φουρίκη, μιας και ο ίδιος, λόγω της φυσικής του παρουσίας στην περιοχή κατά τον πόλεμο, γνωρίζει τον χώρο.

Η αναγκαστικά περιληπτική παρουσίαση του διαλόγου κάνει, νομίζουμε, σαφή τα προβλήματα που ανακύπτουν στη διάδραση ακαδημαϊκών και τοπικών ιστορικών. Ο Φουρίκης, εκπροσωπώντας -και ως συνεργάτης του ανώτατου πνευματικού ιδρύματος της χώρας- την επίσημη ιστοριογραφία, ορίζει αυτοδικαίως τα όρια της ιστορικής έρευνας εμμένοντας στην αυστηρή συ-

---

[94] Στον Λάλλα (ΛΑΛΛΑΣ 1930, 116 σημ. 1) υπάρχει υποσημείωση της σύνταξης που ταυτίζει τον εν λόγω ναό με εκείνον του «Αγ. Νικολάου στους Λάτες»· αντίθετα, ο Φουρίκης συνδέει με τον ναό κτητορική επιγραφή του 18ου αιώνα για να δείξει ότι το κτίσμα δεν υπήρχε κατά τον Μεσαίωνα· η εν λόγω επιγραφή, σήμερα στο Μουσείο Νικοπόλεως, προέρχεται από τον ερειπωμένο ναΐσκο του «Αγ. Νικολάου του Βάλτου»: ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 153, με σημ. του επιμελητή μετά την σημ. 5 του κειμένου και εικ. 1· πρβλ. και ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 259.

[95] ΛΑΛΛΑΣ 1931.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γκέντρωση *γραπτών* πηγών, των οποίων η σχετικότητα κρίνεται από τη συμβολή τους στο εθνικό, ελληνοκεντρικό αφήγημα· πληροφορίες που σφράγισαν καθοριστικά την ιστορική φυσιογνωμία του χώρου, όπως εν προκειμένω, η ζωτική θέση της Πρέβεζας στο αμυντικοεπιθετικό σύστημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας,[96] κρίνονται ως άσχετες στον βαθμό που ο δεσπόζων ιστορικός λόγος δεν τις θεωρεί προσλήψιμες στην αφήγησή του. Δημιουργείται, τοιουτοτρόπως, μια ιστοριογραφική παράδοση που σχεδόν μέχρι τα τέλη του 20ού αιώνα αποκλείει ουσιώδεις ιστορικές συνισταμένες της πόλης. Περαιτέρω, η χωρική αναφορικότητα της ιστορίας θεματοποιείται μόνον όταν τίθενται συγκεκριμένα ερωτήματα τοπογραφίας από τον Δάλλα, στα οποία ο Φουρίκης αναγκάζεται να απαντήσει καταφεύγοντας σε πληροφορητές με γνώση του τοπικού. Από την άλλη, ο ιστοριοδίφης έχει ως αφετηρία την προσωπική βίωση του χώρου, στην οποία προσδίδει οντολογική, μη μεταβαλλόμενη σημασία, χωρίς να επεξεργάζεται τη διαφορετικότητα των ιστορικών συνθηκών και αναπαράγοντας έναν αφηγηματικό λόγο που δομείται μέσω *προφορικών* πηγών. Τέλος, γίνεται φανερή η ασυμμετρία των δύο λόγων όταν ο επαγγελματίας απορρίπτει, χωρίς εμφανή λόγο, εύλογες υποθέσεις του ερασιτέχνη, ακυρώνοντας οποιαδήποτε πιθανή και χρήσιμη σύνθεση.[97] Η διελκυστίνδα τοπικού-γενικού, για την οποία ήδη μιλήσαμε, αποτελεί, λοιπόν, μια ιστοριογραφική σταθερά που διαμορφώνει καθοριστικά, αν και συχνά υπόρρητα, το τοπικό ιστορείν.

Ξεκινώντας από μια κατεξοχήν έξωθεν ματιά και επικεντρώνοντας στις γραπτές πηγές ο Φουρίκης καθιστά την Πρέβεζα επιστημονικό ιστοριογραφικό υποκείμενο μεταθέτοντας το βάρος από τη *συλλογική* στην *ιστορική μνήμη*. Υπό την έννοια αυτή, βρίσκεται ιστοριογραφικά πιο κοντά στον Σάθα παρά στον Ξενόπουλο. Υπάρχει, βέβαια, μια ουσιώδης διαφορά: αν ο πρώτος χρησιμοποιεί, όπως προείπαμε, την Πρέβεζα αναφερόμενος *προληπτικά* στη μελλοντική εθνική ολοκλήρωση και ο δεύτερος την παρουσιάζει *συγχρονικά* ως μέρος της οθωμανικής επικράτειας, ο Φουρίκης –όπως και, έκτοτε, η πλειονότητα των επαγγελματιών ιστορικών μέχρι τις μέρες μας– την αντιμετωπίζει *αναληπτικά*, ανατρέχοντας δηλαδή αποκλειστικά στο παρελθόν της και ταυτίζοντάς την με αυτό. Όντας πια μέρος του Ελληνικού Κράτους, η Πρέβεζα καλείται να συνδράμει στην επίσημη ιστορία του σε μια περίοδο όπου τούτο, μετά τους Βαλκανικούς πολέμους και ιδιαίτερα μετά την καταστροφή του 1922, έχει κλείσει τον κύκλο της εδαφικής ολοκλήρωσής του. Σε αυτό το κλίμα, σε μια ασυνήθιστα λυρική παράγραφο των γραπτών του για αυτήν, η

[96] Περί αυτού βλ. ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ 2008, 70, 92-94.

[97] Επί παραδείγματι η διόρθωση από τον Δάλλα της ανάγνωσης του *le Tort* σε *le Fort*, για την οποία πρβλ. τώρα ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2010, 396 σημ. 7.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πρέβεζα του Φουρίκη παραπέμπει μέσω της ιστορίας και της γεωγραφίας της στη χαμένη Πόλη του εθνικού φαντασιακού, μετατρεπόμενη –όπως, εξάλλου, συχνά στην ιστορική της πορεία– σε μια νοσταλγική ετεροτοπία – αυτήν τη φορά σε εκείνη του μικρού Βοσπόρου.[98]

Το 1932 δημοσιεύεται ο εικοστός τόμος της *Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας Πυρσού* (= *ΜΕΕ*) που περιέχει το εκτενές λήμμα «Πρέβεζα».[99] Η λημματογραφημένη ιστορία της Πρέβεζας δεν είναι κάτι νέο, καθώς τόσο τα *Ηπειρωτικά* του Σταγειρίτη όσο και η *Χρονογραφία* του Αραβαντινού παρουσιάζουν την ιστορική διαδρομή της πόλης υπό τη μορφή αυτή· νέο είναι το γεγονός ότι συγγραφέας του λήμματος είναι ο Πρεβεζάνος Ιωάννης Φ. Δημάρατος (1893-1980): με σπουδές στη Φιλοσοφική Αθηνών και ποικίλα πνευματικά ενδιαφέροντα, ο Δημάρατος εργάσθηκε ως δημοσιογράφος σε πολλές αθηναϊκές εφημερίδες και ήταν ένας εκ των βασικών διορθωτών της *ΜΕΕ*.[100] Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Δημάρατος είναι ο πρώτος Πρεβεζάνος που γράφει για την ιστορία της γενέτειράς του, ο ίδιος, ωστόσο, ονομάζει ως βασική πηγή του μια ανέκδοτη πραγματεία του συγγενή του Γεωργίου Δ. Γερογιάννη (1864-1938), γόνου παλαιάς οικογένειας της πόλης και ιατρού σπουδασμένου στη Βιέννη, ο οποίος χρημάτισε και βουλευτής Φιλελευθέρων.[101] Η σημασία του λήμματος έγκειται, πρωτίστως, στο γεγονός ότι λίγο μετά τις έρευνες του Φουρίκη, που καθιστούν την Πρέβεζα υποκείμενο επιστημονικής

---

[98] Παραθέτουμε το απόσπασμα από το ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1929, 294: «Ἡ Πρέβεζα διὰ τὴν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν αὐτῆς σημασίαν δικαίως συνεκρίθη ὑπὸ πολλῶν πρὸς τὴν *Πόλιν* τῶν ἐθνικῶν ὀνείρων· ἔτι δὲ δικαιότερον ἡ θέσις αὐτῆς, κειμένης ἐπὶ τῆς τερπνῆς καὶ πλήρους φυσικῶν θελγήτρων *βοσπορώδους* εἰσόδου τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, παρεβλήθη διὰ τὴν τοῦ ἐδάφους ὁμοιότητα καὶ τὰς φυσικὰς αὐτῆς καλλονὰς πρὸς τὸν *Βόσπορον* καὶ ζωηρῶς ὑμνηθεῖσα προσωνομάσθη *μικρὸς Βόσπορος*.» (εμφάσεις στο πρωτότυπο)· για την έννοια της ετεροτοπίας σε σχέση με την Πρέβεζα βλ. ΔΟΝΟΣ 2009, κυρίως 95-105.

[99] ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ 1932· η *ΜΕΕ* ιδρύθηκε από τον δημοσιογράφο Παύλο Δρανδάκη (1896-1945) και δημοσιεύτηκε σε 24 τόμους από το 1926 μέχρι το 1934· μετά τον πόλεμο τυπώθηκε μία επανέκδοση με συμπληρωματικούς τόμους (Εκδόσεις Φοίνιξ)· για την εγκυκλοπαίδεια βλ. ΠΑΣΣΙΑ 1999.

[100] Βιογραφικά του Δημάρατου στο ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 601-603.

[101] ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ 1932, 659 (βιβλιογραφία)· πληροφορίες για τον Γερογιάννη στο ΚΟΥΡΤΗΣ 2005, 193-194. Σχετικά με τη μορφή της πραγματείας του Γερογιάννη και την πιθανή εντόπισή της χρειάζεται έρευνα. Σύμφωνα με την εγγονή του Λύντια Στεφάνου, που απεβίωσε πρόσφατα και δεν είχε στην κατοχή της κατάλοιπα του παππού της, μέρος του αρχείου τού τελευταίου καταστράφηκε κατά τα Δεκεμβριανά, όταν κάηκε το γραφείο του στα Εξάρχεια (ευχαριστώ τον Νίκο Δ. Καράμπελα για την πληροφορία). Ο Ηλίας Βασιλάς, πάντως, που γνώριζε προσωπικά και επικαλούταν συχνά τον Γερογιάννη, σημειώνει ότι το λήμμα της *ΜΕΕ* γράφτηκε από τον Δημάρατο καθ' υπαγόρευση του ιατρού: ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 93, 412· επίσης, οικτίρει το γεγονός ότι ο Γερογιάννης, αν και γνώστης της πρεβεζάνικης ιστορίας, δεν είχε ποτέ καταγράψει τις ενθυμήσεις του (ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 406).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

έρευνας, εμφανίζεται και η τοπική λογιοσύνη εισάγοντας για πρώτη φορά στην ιστορία της πόλης μια κατεξοχήν έσωθεν ματιά, η οποία, βέβαια, θα εδραιωθεί μόλις τα μεταπολεμικά χρόνια με το έργο του Βασιλά. Ο Μεσοπόλεμος, λοιπόν, κατέχει πρωτεύουσα σημασία στη διαμόρφωση της ιστοριογραφικής πορείας της Πρέβεζας, πράγμα που σίγουρα δεν είναι άσχετο με την ανάγκη της ιστορικής και ταυτοτικής της αναδιάταξης μετά την ένταξή της στο Ελληνικό Κράτος.

Το λήμμα των Δημάρατου και Γερογιάννη είναι, κατά κύριο λόγο, ιστορικό, με μόνη εξαίρεση την παράγραφο για την εκπαίδευση που ακολουθεί αμέσως μετά τη γεωγραφική εισαγωγή.[102] Είναι προφανές ότι το κείμενο, προτάσσοντας αυτήν τη θεματική, ακολουθεί την παράδοση των Αραβαντινού και Ξενόπουλου και –σε αντίθεση με τον Φουρίκη– δίδει προτεραιότητα στη *συλλογική μνήμη*. Στο ιστορικό μέρος, γίνεται αναφορά στις αρχές της πόλης και στο *Χρονικόν του Μορέως*, αν και, ενώ στη βιβλιογραφία καταχωρίζεται το άρθρο του Φουρίκη περί της ετυμολογίας του τοπωνυμίου, προκρίνεται η σλαβική προέλευση του· ο διαχωρισμός παλαιάς και νέας μεσαιωνικής Πρέβεζας, πάντως, υιοθετείται, αν και πιστεύεται ότι η νέα πόλη ιδρύεται γύρω στο 1350.[103] Ενώ η επίθεση του Pesaro (εδώ διατηρείται ακόμη η παλαιά χρονολόγηση του 1499) και οι ενετικές κατακτήσεις του 1684 και 1717 θεωρούνται, όπως είδαμε, συστατικά στοιχεία της τοπικής ιστορίας από τον προηγούμενο αιώνα και δεν μπορούν να λείπουν, καινοτόμος είναι η μάλλον εκτεταμένη περιγραφή του συνοικισμού, καθώς και της πληθυσμιακής, πολιτικής, διοικητικής και εκκλησιαστικής κατάστασης της πόλης κατά τη βενετοκρατία, ιδιαίτερα δε η συζήτηση περί κανονισμών των εκκλησιαστικών κοινοτήτων και περί τιμαριωτικών οικογενειών.[104] Εδώ παρακάμπτεται η κυριαρχούσα ιστορική αφήγηση υπό στενά εθνικούς όρους και θεματοποιείται η *κοινωνική ιστορία* της πόλης υπό ξένη, εν προκειμένω βενετική κυριαρχία. Δεν αποτελεί σύμπτωση ότι τούτο το άνοιγμα των ιστορικών οριζόντων δεν γίνεται από την ακαδημαϊκή ιστοριογραφία, με την εμμονή της στη γεγονοτολογική αφήγηση, αλλά από τοπικούς λογίους που μετακενώνουν τη *συλλογική μνήμη* της κοινωνίας τους υπερκεράζοντας σε αυτό το σημείο την πρακτική των επαγγελματιών ιστορικών.[105]

---

[102] ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ 1932, 654.

[103] ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ 1932, 654.

[104] ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ 1932, 654-655· για την κοινωνική κατάσταση στην Πρέβεζα κατά τον 18ο αι. βλ. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ 2007, με βιβλιογραφία· πρβλ. και εδώ παραπάνω σημ. 24· για τις ορθόδοξες αδελφότητες κατά τη βενετοκρατία πρβλ. ΚΑΡΥΔΗΣ 2004, με αναφορές στην Πρέβεζα.

[105] Από την άλλη, μέρος της συλλογικής τοπικής μνήμης αποτελεί και το μύθευμα περί κατάρας του Κοσμά του Αιτωλού κατά την εκδίωξή του από την πόλη, το οποίο ο συντάκτης του λήμματος θεωρεί υποχρέωσή του να συμπεριλάβει: ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ 1932, 657.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Φυσικά, αυτές οι αποκλίσεις δεν σημαίνουν εγκατάλειψη του δεσπόζοντος ιστορικού λόγου που προσλαμβάνει την πόλη του Αμβρακικού ως μέρος του εθνικού συνόλου. Τουναντίον, οι αναφορές στον Χαλασμό, την περίοδο του Αλή πασά, τους αρματολούς και τον ρόλο της Πρέβεζας στον Αγώνα συνοδεύονται από εξιστορήσεις επαναστατικών κινημάτων και επεισοδίων του 19ου αιώνα, όπου η Πρέβεζα έπαιξε ενεργό ρόλο.[106] Όλα τα προηγούμενα, ευρισκόμενα στο κείμενο του Δημάρατου, αποδίδονται, θα έλεγε κανείς, στην τοπική ιστορία της πόλης. Ωστόσο, στο λήμμα προστίθεται μια ακροτελεύτια παράγραφος με τίτλο «Ναυτική-Στρατιωτική Ἱστορία» και συγγραφείς δύο ανώτερους αξιωματικούς· σε αυτή γίνεται περιγραφή της ναυμαχίας του 1538, του πολέμου του 1897, των Βαλκανικών πολέμων καθώς και της ιταλικής εμπλοκής και της επακόλουθης επέμβασης ελληνογαλλικών στρατευμάτων στην Πρέβεζα το 1917.[107] Ο διαχωρισμός αυτός σε τοπική και γενική στρατιωτική ιστορία, πέραν του προφανούς λόγου ότι η περιγραφή πολυπλοκότερων και μεγαλύτερης κλίμακας γεγονότων είναι προτιμότερο να γίνεται από ειδήμονες, έχει, κατά τη γνώμη μας, και βαθύτερες αιτίες. Η ναυμαχία του 1538, που μέχρι τότε αποτελούσε συστατικό μέρος της ιστορίας της πόλης, αποσυνδέεται από αυτή, καθώς δεν μπορεί να ενταχθεί στην ελληνική –με την έννοια της εμπλοκής Ελλήνων– ιστορία, αφορά δηλαδή, όπως είχε ισχυρισθεί προηγουμένως και ο Φουρίκης, μόνον «ἐπεισοδιακῶς» την Πρέβεζα, και κατ' επέκταση την Ελλάδα. Τα υπόλοιπα γεγονότα επίσης αποσυνδέονται, αλλά σε ένα συμβολικό επίπεδο: καθώς προσλαμβάνονται ως συστατικό μέρος της εθνικής ιστορίας, η τοπική τους διάσταση πρέπει να υποχωρήσει, ώστε να ενσωματωθούν ευκολότερα στην εθνική αφήγηση. Με άλλα λόγια, καθώς ο δεσπόζων ιστορικός λόγος λειτουργεί μόνον όταν ομογενοποιεί τις ιδιορρυθμίες του επιμέρους, το τελευταίο πρέπει να τις απολέσει ή να τις προσαρμόσει στο γενικό. Για την ιστοριογραφία της Πρέβεζας, και όχι μόνον αυτής, που το μεγαλύτερο μέρος τής ιστορικής της πορείας δεν ήταν εύκολα συμβατό με την κυρίαρχη ιστορική αφήγηση του εθνικού, αποσυνδέσεις τέτοιου είδους είχαν σοβαρότατες συνέπειες, καθώς ένα σημαντικό τμήμα του παρελθόντος της παρέμενε –και εν πολλοίς παραμένει ακόμη– αόρατο.

---

[106] ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ 1932, 657-658· γίνεται αναφορά στο επεισόδιο του 1828 στον Αμβρακικό κόλπο που έμεινε γνωστό με την ονομασία «τα Μίστικα» (ο Δημάρατος δίδει λανθασμένα τη χρονολογία 1829), στην επανάσταση του Γκιωλέκα (1847) και στα γεγονότα του 1878· για τα Μίστικα βλ. ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 246-249, 382-390· ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 70-75· για το 1847 βλ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1992, 448-457· για το 1878 πρβλ. εδώ παραπάνω με σημ. 61.

[107] ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ 1932, 658-659· οι συγγραφείς της παραγράφου είναι οι Ν.Θ. Κλαδάς (υποστράτηγος) και Γ.Ν. Νικοτσάρας (πλοίαρχος Πολ. Ναυτικού). Για το 1538 βλ. εδώ παραπάνω σποράδην και σημ. 20· για το 1897 βλ. εδώ παραπάνω με σημ. 61· για τα γεγονότα του 1917 από την οπτική της Πρέβεζας βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 170-179.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

4. *Ο Πρεβεζάνος λόγιος Ηλίας Βασιλάς*

Ο Ηλίας Β. Βασιλάς (1906-1982) πρωτοεμφανίζεται στα γράμματα το 1930 με μια επιστολή στο αθηναϊκό περιοδικό *Νέα Εστία*.[108] Σε αυτή, απαντώντας σε προηγούμενη επιστολή του Γιώργου Κοτζιούλα, σχετική με την αυτοκτονία του Κώστα Καρυωτάκη τον Ιούλιο του 1928 στην Πρέβεζα, εκθέτει σειρά επιχειρημάτων που, με απόλυτο σεβασμό για τον τραγικό ποιητή, επικεντρώνονται στη φυσική ομορφιά της πόλης – μεταξύ άλλων και εκείνο της ομοιότητας με την Κωνσταντινούπολη· στόχος του είναι η αποδυνάμωση των, κατά τη γνώμη του, μη δικαιολογημένων ισχυρισμών του Κοτζιούλα περί ευθύνης της πόλης για το γεγονός. Είναι βέβαιο ότι, αν ο Βασιλάς ακολουθούσε στο έργο του αποκλειστικά τούτη την απολογητική έσωθεν ματιά που ως εικοσιτετράχρονος νέος υιοθέτησε στο κείμενο του 1930, δεν θα κατακτούσε τη θέση του εμβληματικού λογίου της Πρέβεζας που σήμερα κατέχει· μολαταύτα, σε μια περίοδο που, όπως είδαμε, σε άλλες ιστορικές αναπαραστάσεις της πόλης η συγχρονία εγκαταλείπεται, ο τότε νέος πτυχιούχος της Φιλοσοφικής Αθηνών επιδεικνύει αξιοζήλευτη ιστορική οξύνοια αντιλαμβανόμενος, δύο μόλις έτη μετά την εθελούσια έξοδο του ποιητή, ότι το γεγονός αυτό θα σφραγίσει την ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και, φυσικά, τη μετέπειτα ταυτοτική εικόνα της πόλης.[109]

Γεννημένος στην Πρέβεζα από φτωχή οικογένεια, ο Βασιλάς εργάστηκε προπολεμικά ως φιλόλογος σε αρκετά μέρη της βορειοδυτικής Ελλάδας, πριν εγκατασταθεί στην Αθήνα όπου το 1969 συνταξιοδοτείται ως γυμνασιάρχης και διαμένει μέχρι τον θάνατό του. Εκτός της ιστορίας της Πρέβεζας, ασχολείται επισταμένως με την αρχαία ελληνική τραγωδία και δη τον Αισχύλο, τραγωδίες του οποίου μεταφράζει κατά τη διάρκεια της δικτατορίας.[110] Παρότι το ιστορικό του έργο αποτέλεσε πάντα σημείο αναφοράς για τους ερευνητές της πρεβεζάνικης ιστορίας, μόλις η πρόσφατη έκδοση των *Απάντων* του, με την υποδειγματική επιμέλεια του Νίκου Δ. Καράμπελα, δίδει την ευκαιρία να ξεκινήσει μια αποτίμησή του·[111] τρία κείμενα στο ανά χείρας περιοδικό,

---

[108] ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 5-8· όλες οι παραπομπές της παρούσας εργασίας σε κείμενα του Βασιλά γίνονται από την έκδοση των *Απάντων* του· εκεί και οι πληροφορίες για τα έντυπα και τον αρχικό χρόνο εκδόσεώς τους: ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, xxi-xxviii (εργογραφία) και ξεχωριστά σε κάθε κείμενο.

[109] Χαρακτηριστικό των σταθερών απόψεών του είναι ότι προς το τέλος της ζωής του, το 1976, επανέρχεται στο ίδιο θέμα χρησιμοποιώντας κάποια από τα επιχειρήματα του νεανικού γραπτού· ωστόσο, το όψιμο κείμενο, διανθισμένο με τις προσωπικές ενθυμήσεις του από τον Καρυωτάκη, αποτελεί μια όσμωση της ιστορίας της πόλης με τη μοίρα του ποιητή: ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 175-180.

[110] Βιογραφικά του Βασιλά στα: ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, xiii-xix (Μ. Κατσαούνης)· ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ 2011, 443.

[111] ΒΑΣΙΛΑΣ 2012.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

που συνόδευσαν τη δημοσίευση του τόμου, έχουν ήδη θέσει τις βάσεις για μια ευρύτερη συζήτηση, κάποιες όψεις της οποίας θεματοποιούν και οι παρακάτω επισημάνσεις σε σχέση με την προβληματική που μας απασχολεί εδώ.[112]

Οι ιστορίες στη θέση της ιστορίας. Μετά από μεγάλη απουσία, ο Βασιλάς επανέρχεται στα ιστορικά της Πρέβεζας μόλις το 1952. Τις επόμενες δεκαετίες τα κείμενά του θα δημοσιευθούν τακτικά σε δύο πηγές: σε ιστορικοφιλολογικά, κυρίως ηπειρώτικα, περιοδικά και στον τύπο (τοπικές και ηπειρώτικες εφημερίδες των Αθηνών).[113] Αν, όπως προείπαμε, ο Μεσοπόλεμος έπαιξε καταστατικό ρόλο στη διαμόρφωση της ιστορικής εικόνας της Πρέβεζας, οι μεταπολεμικές δεκαετίες –με την απώλεια της σημασίας του λιμανιού, τη μετανάστευση και τη δύσκολη οικονομική κατάσταση– προκαλούν ταυτοτικό προβληματισμό και, πιθανότατα, την ανάγκη μιας στενότερης επαφής με την τοπική ιστορία, η οποία θα βρει την έκφρασή της σε σύντομες επιφυλλίδες ή μικρά άρθρα που πραγματεύονται ποικίλα θέματα.[114] Σε αυτήν την ανάγκη θα ανταποκρινόταν ένας τύπος λογίου με έσωθεν ματιά και εποπτεία όλου του ιστορικού φάσματος· είναι προφανές ότι η επιβαλλόμενη συντομία και η φύση του αναγνωστικού κοινού ευνοούσαν τη δημιουργία εύληπτων κειμένων, όπου το στοιχείο της *συλλογικής μνήμης*, μέσω της προφορικότητας, θα καταλάμβανε σημαντική θέση, ενώ οι τυχόν παραπομπές σε πηγές ή βιβλιογραφία θα περιορίζονταν στα χρειώδη. Σε αυτά τα συμφραζόμενα διαμορφώνεται και η ιστορική μέθοδος του Βασιλά: καλύπτοντας το χρονικό διάστημα από την Αρχαιότητα μέχρι τη σύγχρονη με αυτόν εποχή, επεξεργάζεται φιλολογικά και γλωσσολογικά ζητήματα, γράφει ιστορικά σκιαγραφήματα σχετικά με τον αρματολισμό στην περιοχή της Πρέβεζας όπως και με θέματα του Αγώνα, ενώ καταθέτει και όλες τις πληροφορίες που καταφέρνει να συγκεντρώσει για τοπόσημα της πόλης (π.χ. τον ελαιώνα, τους ναούς, τον πύργο του ρολογιού κ.ά.)· η προσωπογραφική τεκμηρίωση (ιδίως του 19ου και 20ού αιώνα) καθώς και η αποτύπωση των λαογραφικών εθίμων της Πρέβεζας ολοκληρώνουν το έργο του, η πολυθεματική πρισματικότητα του οποίου καθίσταται φανερή με αυτήν την επιλεκτική απαρίθμηση.[115] Αν και έχει τονισθεί

---

[112] Κομης 2011· Βρελλη-Ζαχου 2011· Ρεντζος 2011.

[113] Για τα έντυπα βλ. την εργογραφία του Βασιλά (πρβλ. εδώ παραπάνω σημ. 108)· βλ. και Κομης 2011, 435· Βρελλη-Ζαχου 2011, 443 με σημ. 7-9.

[114] Για την οικονομική κατάσταση της μεταπολεμικής Πρέβεζας βλ. Αυδικος 2000, 103-136· για τον τοπικό μεταπολεμικό τύπο, με παράδειγμα την εφημερίδα *Αγών Πρεβέζης*, όπου δημοσίευσε και ο Βασιλάς, βλ. Σεργης 2010, κυρίως 544-548.

[115] Τα 102 κείμενα των *Απάντων* ταξινομούνται από τον επιμελητή της έκδοσης σε επτά κατηγορίες: Πρεβεζάνικα, Ιστορικά, Προσωπογραφίες, Λαογραφικά, Γλωσσολογικά, Παρουσιάσεις-Κρίσεις-Επίκαιρα, Επιστολές: Βασιλας 2012, xii· για μια αναλυτική περιγραφή της ιστορικής θεματολογίας του Βασιλά βλ. Κομης 2011, ο οποίος δικαίως χαρακτηρίζει την πνευματική παραγωγή του ως «σύμμικτη Πρέβεζα».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ότι τα πονήματά του δεν διαθέτουν ακαδημαϊκή μεθοδικότητα,[116] μολαταύτα αφήνουν, κατά τη γνώμη μας, να διαφανεί μια, αναλόγως του θέματος, συνειδητά διφυής προσέγγιση που κινείται μεταξύ προσωπικής-βιωματικής εμπλοκής του συγγραφέα και αποστασιοποιημένης, αρχειακά τεκμηριωμένης έκθεσης.[117] Έτσι, ο Βασιλάς –στα όρια των δυνατοτήτων του– κάνει μια προσπάθεια να επικουρήσει εξίσου την προφορική *συλλογική* και την αρχειακή *ιστορική μνήμη*, την έσωθεν και έξωθεν ματιά. Τα αποτελέσματα αυτής της υβριδικής μεθοδολογίας είναι μικτά. Από τη μια πλευρά, η περιπτωσιολογική παρουσίαση όψεων της τοπικής ιστορίας δεν ευνοεί τη δυνατότητα μιας συνολικής προσέγγισης με διακριτή στοχοθεσία και λεπτομερειακή αρχειακή τεκμηρίωση. Εδώ, βέβαια, γίνεται φανερή η απόσταση από την ιστοριογραφική παράδοση των Ιονίων, θεμελιωμένη στην πλούσια αρχειακή κληρονομιά, ιδίως δε από την τοπική ιστορία της γειτονικής Λευκάδας, που ο Βασιλάς γνώριζε και, πιθανότατα, εκτιμούσε.[118] Η αρχειακή ανεπάρκεια τον ανάγκασε, όπως και μεταγενέστερους λογίους, να περιοριστεί στην αποσπασματοποιημένη ανίχνευση της πρεβεζάνικης ιστορίας, η οποία μέχρι και σήμερα αναμένει κάποια συνολική αφήγηση. Από την άλλη, και υπό προϋποθέσεις, αυτή η έλ-

---

[116] ΚΟΜΗΣ 2011, 440· ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ 2011, 449· ΡΕΝΤΖΟΣ 2011, 466.

[117] Ιδίως τα λαογραφικά κείμενα ανήκουν στην πρώτη κατηγορία: ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 605-630· για τούτα βλ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ 2011, όπου και αναφορά στην προσωπική έρευνα του λογίου διά συνεντεύξεων (449)· πρβλ. και ΡΕΝΤΖΟΣ 2011, 466. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν ιστορικά κείμενα όπου μεταγράφονται έγγραφα που εντόπισε ο συγγραφέας μέσω τρίτων (π.χ. το πρακτικό ιδρύσεως του ναού του Παντοκράτορα του 1798: ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 26-32)· περαιτέρω, κείμενα όπως εκείνο για τη μάχη της Νικόπολης και τον Χαλασμό της Πρέβεζας, όπου η εκτεταμένη μορφή, η μετάφραση από τα γαλλικά δημοσιευμένης πηγής και η αρκετά συνεπής βιβλιογραφική τεκμηρίωση τού προσδίδουν χαρακτήρα μελέτης (ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 250-318· πρβλ. και εδώ παραπάνω με σημ. 22). Τέλος, υπάρχουν άρθρα στα οποία εφαρμόζεται μικτή μέθοδος (π.χ. το άρθρο για τον ναό του Αγίου Νικολάου όπου συγκεντρώνονται προφορικές ειδήσεις, στοιχεία από τον Αραβαντινό και τον Ξενόπουλο, τα πορίσματα των αρχαιολογικών ερευνών του Φιλαδελφέως, ενώ παρατίθενται και εγγραφές από το βιβλίο θανάτων του ναού (ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 150-162· πρβλ. και εδώ παραπάνω με σημ. 87). – Σημειώνεται ότι ο Βασιλάς, μαζί με άλλους, προσπάθησε να ιδρύσει περιοδικό τοπικής ιστορίας και λαογραφίας, των *Χρονικών*, του οποίου, όμως, δημοσιεύθηκε μόνον ένα τεύχος το 1959. Στον πρόλογο τονίζει ότι το περιοδικό θα πρέπει να είναι «αυστηρά επιστημονικό» για να το υποδεχθούν ευμενώς ή και να συνεργαστούν μαζί του «οι λόγιοι και ιστορικοί της χώρας μας» (ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 659)· για τα *Χρονικά* βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2009, 319-321.

[118] Βλ. την κριτική για το βιβλίο του Κ.Γ. Μαχαιρά σχετικά με τους ναούς και τις μονές της Λευκάδας, όπου αναφέρονται και άλλα έργα του Λευκάδιου λογίου (ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 651-654). Επισημαίνεται ότι ο Βασιλάς χρησιμοποίησε στις εργασίες του το αρχείο της Μητρόπολης Νικοπόλεως και Πρεβέζης, για το οποίο έγραψε και ένα άρθρο (ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 79-82), ενώ είχε και εποπτεία του Αρχειοφυλακείου Λευκάδας: ΚΟΜΗΣ 2011, 437 με σημ. 15. Για την ιστοριογραφική σχολή της Λευκάδας και τους τοπικούς ιστοριοδίφες βλ., μεταξύ άλλων, ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ 2001.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

λειψη θα μπορούσε να μετατραπεί σε πλεονέκτημα, καθώς μελλοντικές προσπάθειες δεν θα επιβαρυνθούν υπέρμετρα από μια ιστορική παράδοση που φέρει τα γνωρίσματα ενός πεπερασμένου ή μονοδιάστατου ιστοριογραφικού λόγου.

Το γενικό και οι ιδιοτυπίες του τοπικού. Η διελκυστίνδα γενικού-τοπικού, για την οποία μιλήσαμε, διαμορφώνει και το έργο του Βασιλά. Η ιστορική αφήγηση του Πρεβεζάνου λογίου δομείται αφενός στο πλαίσιο ενός δεσπόζοντος ιστορικού λόγου με εθνοκεντρικά χαρακτηριστικά, εμφορείται αφετέρου από την ιδιοσυγκρασία του τοπικού. Αυτή η αντίφαση είναι, βέβαια, όπως έδειξε ο Michael Herzfeld, ως έναν βαθμό φαινομενική, καθώς ιδίως οι εκπαιδευτικοί που έγραψαν τοπική ιστορία, όπως στην περίπτωσή μας ο Βασιλάς, είναι εκείνοι που, υπογραμμίζοντας τις ιδιαιτερότητες του επιμέρους, συνέβαλαν κατεξοχήν στην πολιτισμική ομογενοποίηση του Ελληνικού Κράτους παρουσιάζοντας το τοπικό ως γνήσια έκφραση του εθνικού.[119] Μολαταύτα, όπως διαπιστώθηκε παραπάνω, στο επίπεδο της ιστοριογραφίας τοπικό και γενικό ιστορείν βρίσκονται σε μια συνεχή δυναμική σχέση προσέγγισης και απόκλισης, περίλαμπρο παράδειγμα της οποίας είναι και τα γραπτά του Βασιλά. Τοιουτοτρόπως, ένα μέρος των άρθρων του Πρεβεζάνου φιλόλογου αφιερώνεται στη σύνδεση της Πρέβεζας με κορυφαίες στιγμές της ελληνικής ιστορίας: με τον Αγώνα (π.χ. κομίζοντας βιογραφικά στοιχεία Πρεβεζάνων αγωνιστών, όπως του Οδ. Ανδρούτσου κ.ά., ή εξιστορώντας την επίσκεψη στην πόλη εμβληματικών μορφών της Επανάστασης, όπως ο λόρδος Βύρων, ή αναδεικνύοντας τη σχέση Πρέβεζας-Μεσολογγίου, κυρίως μέσω της συμμετοχής Πρεβεζάνων στην Έξοδο) και με τους πολέμους του 1912.[120] Σε τούτα τα πονήματα η Πρέβεζα αναπαρίσταται ως μέρος του γενικού, όπου το τοπικό εμπλουτίζει διά της δικής του συνδρομής την αφήγηση του εθνικού, εναρμονιζόμενο με αυτό. Υπό την έννοια αυτή, ειδικά γνωρίσματα στην ιστορική εξέλιξη του πρώτου που είναι ασύμβατα με την κεντρική αφήγηση του δεύτερου μένουν ανενεργά.[121]

---

[119] HERZFELD 2003, κυρίως 281-292 (με περαιτέρω βιβλιογραφία).

[120] Βλ. ενδεικτικά ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 325-335, 347-381 (αγωνιστές της Επανάστασης), 127-146 (λόρδος Βύρων στην Πρέβεζα), 173-174, 244-245, 449-452, 484-488 (Μεσολόγγι), 319-324, 458-462 (γεγονότα του 1912). Βέβαια, και το opus magnum του Βασιλά για τον Χαλασμό του 1798 (βλ. σημ. 117) ανήκει στην ίδια κατηγορία, ως η κατεξοχήν θυσία της Πρέβεζας επί τουρκοκρατίας.

[121] Τούτων δοθέντων, η περίοδος που η Πρέβεζα, κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, ήταν ελεύθερο λιμάνι γεννά αμηχανία: «Πόσο συνεισέφερε εις τον Ιερόν Αγώνα του 1821 η Πρέβεζα ως ελεύθερος λιμήν, που ευρίσκετο τόσο κοντά εις την αγωνιζόμενη Ελλάδα, δυστυχώς είναι άγνωστα. Εκείνοι που κατέχουν ή διέσωσαν τα σχετικά δοκουμέντα έχουν πατριωτικό καθήκον να τα φέρουν εις φως.», στο: ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 58 (ακολουθείται η ορθογραφία της έκδοσης των *Απάντων*).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τελείως διαφορετική είναι η εικόνα όταν ο Βασιλάς γράφει έχοντας ως επίκεντρο το τοπικό. Η εκπαιδευτική ιστορία, ως ιδρυτικό στοιχείο της τοπικής αφήγησης, κατέχει και στο έργο του επιφανή θέση.[122] Επιπροσθέτως, συνεχίζοντας το έργο των Λημάρατου και Γερογιάννη, αλλά, προφανώς, και ενθαρρυμένος από τη συμβολή δύο άλλων λογίων στην έρευνα της βενετοκρατίας στη δυτική Ελλάδα, του Κ.Γ. Μαχαιρά (1882-1967) και του Κ.Δ. Μέρτζιου (1886-1971),[123] ο Βασιλάς προβαίνει σε πολυσχιδείς παρουσιάσεις της βενετικής περιόδου της Πρέβεζας, όπου, συνδυάζοντας δημοσιευμένες γραπτές και προφορικές πηγές, δίδει –παρά τις όποιες αδυναμίες και λάθη– μια αρκετά εναργή εικόνα της οικιστικής, πληθυσμιακής, οικονομικής και πολιτισμικής εικόνας της βενετικής Πρέβεζας.[124] Αν και δεν μπορούμε να επεκταθούμε εδώ περαιτέρω, οι έρευνες αυτές φανερώνουν την εξαιρετική δυναμική που ενίοτε αποκτά η τοπική λογιοσύνη, καθώς, προσπερνώντας ουσιαστικά την προσκολλημένη στον δεσπόζοντα λόγο ακαδημαϊκή ιστοριογραφία, ανοίγεται, για τον χώρο που μελετά, σε νέα ερευνητικά αντικείμενα. Ακόμη πιο τολμηρή είναι η ενασχόληση του Βασιλά με τον εβραϊκό πληθυσμό της Πρέβεζας –ένα θέμα που, μέχρι και σήμερα, υφίσταται ως ιστορικό ζήτημα σχεδόν αποκλειστικά χάρη στην πρωτοβουλία τοπικών ερευνητών ή ιστοριοδιφών–,[125] αλλά και με τη διαδρομή, την πολιτική δραστηριότητα και το καλλιτεχνικό έργο της πρεβεζάνικης οικογένειας Ντίνο, εξισλαμισθέντων

---

[122] ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 406-422· η μελέτη αφορά δασκάλους και λογίους Πρέβεζας και Πάργας.

[123] ΜΑΧΑΙΡΑΣ 1951, για τη βενετοκρατία στη Λευκάδα· πρβλ. και εδώ παραπάνω με σημ. 118. Η συνεισφορά του Κ. Μέρτζιου στην ιστορία της βενετοκρατίας, με τη δημοσίευση πλήθους εγγράφων από τα βενετικά αρχεία, είναι ανυπολόγιστη· σε κάποιες εργασίες ο Ηπειρώτης ιστοριοδίφης, τον οποίο ο Βασιλάς αναφέρει συχνά, ασχολείται περιστασιακά και με την Πρέβεζα: ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1936, 285-290· 1940, 34-35· 1957· 1962.

[124] ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 9-10, 33-41, 63-67, 91-106, 147-149· πρβλ. ΚΟΜΗΣ 2011, 438. Σε μία από τις εργασίες αυτές ο Βασιλάς –ο οποίος στο έργο του συζητά την πλειονότητα των θεμάτων που τέθηκαν από τον Αραβαντινό και εντεύθεν– θίγει και το παλαιό θέμα της ετυμολογίας του τοπωνυμίου της Πρέβεζας (βλ. εδώ παραπάνω), όπου υποστηρίζει τη σλαβική προέλευση της λέξης και αντιτίθεται στην επιχειρηματολογία του Φουρίκη σχετικά με την ύπαρξη οικισμού στην Πρέβεζα κατά τον 13ο αιώνα (ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 101-106· πρβλ. και 47-52)· για την άποψη του Πρεβεζάνου φιλόλογου περί σλαβικής προέλευσης του ετύμου πρβλ. και ΡΕΝΤΖΟΣ 2011, 455, 465.

[125] ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 423-431· ο συγγραφέας θεωρεί, βέβαια, ως κοιτίδα της πρεβεζάνικης εβραϊκής κοινότητας, που δημιουργήθηκε τον 19ο αιώνα, και γενικότερα των εβραίων της Ηπείρου τη γειτονική Νικόπολη. Οι μέχρι τούδε ιστορικές επισκοπήσεις της μικρής εβραϊκής κοινότητας προέρχονται από λογίους: ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 394-399· ΤΣΙΑΠΙΑΝΝΗΣ 2004, 9-10, 24-66. Καθώς γράφονταν αυτές οι γραμμές, υπέπεσε στην αντίληψή μας δημοσίευμα Έλληνα ιστοριοδίφη του Βερολίνου, ο οποίος ανακάλυψε σε γερμανικά αρχεία δύο έγγραφα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Πρέβεζας· σε τούτα τεκμηριώνονται –για πρώτη φορά από ό,τι γνωρίζουμε– επίσημα στοιχεία σχετικά με την κατάσταση της κοινότητας το 1942, δηλαδή δύο χρόνια πριν από την εξολόθρευσή της τον Μάρτιο του 1944: ΒΡΑΖΙΤΟΥΛΗΣ 2013.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

χριστιανών αλβανικής καταγωγής.[126] Εδώ, ο τοπικός λόγος διατηρεί τη *συλλογική μνήμη* ενός πολυπολιτισμικού παρελθόντος που κατά τα μεταπολεμικά χρόνια απωθήθηκε από την *ιστορική μνήμη* της επίσημης ιστοριογραφίας, στην αδέκαστη συνείδηση του Βασιλά, ωστόσο, ήταν και έπρεπε να παραμείνει αναφαίρετο στοιχείο της ιστορίας της πόλης.

Η Πρέβεζα ως όλον. Βασικό χαρακτηριστικό της ιστορικής αναπαράστασης της Πρέβεζας από τον Βασιλά είναι η ανθρωποκεντρική προσέγγισή της. Η πόλη εξιστορείται μέσω της δράσης των ανθρώπων της: η Πρέβεζα της καθημερινότητας προκύπτει από τις δραστηριότητες που περιγράφονται στα λαογραφικά κείμενα του λογίου, η Πρέβεζα του Αγώνα από τη δράση Πρεβεζάνων στην επαναστατημένη Ελλάδα, η Πρέβεζα της ελίτ από την κινητικότητα των μελών των επιφανών οικογενειών, η οποία χαρτογραφείται σε έναν ευρύ γεωγραφικό χώρο από την Ευρώπη μέχρι την Ασία. Αν, όπως ήδη είπαμε, οι παλαιότερες ιστορικές αφηγήσεις επικεντρώνονταν στην ιθύνουσα τάξη, ο Βασιλάς δίδει ένα ολόγραμμα της πόλης, στο οποίο έχουν τη θέση τους τόσο οι φτωχοί ψαράδες και χειροτέχνες που κινούνται σε περιορισμένο κοινωνικό και γεωγραφικό χώρο όσο και οι κοσμοπολίτες των οικογενειών Κονεμένου και Ντίνο.[127] Υπό την έννοια αυτή, ο Βασιλάς γράφει κοινωνική ιστορία, αποτυπώνοντας τα ιστορικά γεγονότα όχι ως αρχειακές καταγραφές αλλά ως πράξεις ανθρώπων με συγκεκριμένο όνομα, των οποίων τα ίχνη, έχοντας ως αφετηρία τη γενέθλια πόλη, εξακτινώνονται σε ένα πυκνό πλέγμα χωρικών και κοινωνικών σχέσεων. Επιπλέον, η ιστορική κλίμακα που εφαρμόζει δεν είναι προκαθορισμένη και ανεξάρτητη από το εξεταζόμενο αντικείμενο, αλλά προσαρμοσμένη σε αυτό: παρακολουθεί τους ανθρώπους του μόχθου μέσα από τη *μικροκλίμακα* της καθημερινής ζωής, εκείνους των υψηλότερων στρωμάτων μέσα από τη γεωγραφικά ρευστή *μακροκλίμακα* της σταδιοδρομίας τους. Τούτων δοθέντων, το έργο του Βασιλά –προεικονίζοντας εξελίξεις στον χώρο της σύγχρονης ιστοριογραφίας– εμπεριέχει τόσο το στοιχείο της μικροϊστορίας όσο και εκείνο μιας δυναμικής και αναπροσδιοριζόμενης έννοιας της τοπικότητας.[128] Αυτό, για έναν ιστοριοδίφη, είναι σπου-

---

[126] ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 526-529, 586-596· ο γνωστότερος, τουλάχιστον στους Πρεβεζάνους, σήμερα γόνος της οικογένειας είναι ο σκιτσογράφος και βουλευτής Αλή Ντίνο (1890-1938), για τον οποίο, εκτός του Βασιλά, βλ. τώρα ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ 2010 (με τη σχετική βιβλιογραφία).

[127] Για την ανθρωπογεωγραφία του Βασιλά πρβλ. και ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ 2011, 445. Για την οικογένεια Ντίνο βλ. αμέσως παραπάνω· για την οικογένεια Κονεμένου, από τις σπουδαιότερες της Πρέβεζας του 19ου αιώνα, και ιδίως για τους Ανδρέα, Γεώργιο και Νικόλαο Κονεμένο βλ. ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 517-525, 536-577· για τον Γεώργιο, ηγεμόνα Σάμου, βλ. και ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 2005· ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ 2010· για τον Νικόλαο, ποιητή και δημοτικιστή, βλ., μεταξύ άλλων, ΑΥΔΙΚΟΣ 1995.

[128] Για τη μικροϊστορία βλ. στην επόμενη ενότητα· για την έννοια της *μεταβαλλόμενης τοπικότητας*, ιδιαίτερα σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης, βλ. APPADURAI 1995.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δαίο επίτευγμα· πιο σημαντικό είναι, εντούτοις, ότι ο Βασιλάς, που διένυσε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του εκτός της γενέτειράς του, της προσέδωσε με τα γραπτά του –για πρώτη ίσως φορά στην ιστοριογραφία της πόλης– ένα διακριτό και, συνάμα, διαφοροποιημένο πρόσωπο.

5. *Επιλεγόμενα και προοπτικές*

> *Στη Μαυριλία, ο ταξιδιώτης καλείται να επισκεφτεί την πόλη και ταυτόχρονα να παρατηρήσει μερικές παλιές καρτποστάλ που τη δείχνουν όπως ήταν παλιά. [...] Για να μην απογοητεύσει τους κατοίκους, ο ταξιδιώτης οφείλει να επαινέσει την πόλη των καρτποστάλ και να την προτιμήσει από τη σημερινή, προσέχοντας όμως να κρατήσει την προτίμησή του αυτή στα όρια συγκεκριμένων κανόνων [...]. Καλά θα κάνετε να μην τους πείτε ότι μερικές φορές διαφορετικές πόλεις διαδέχονται η μία την άλλη στον ίδιο χώρο και με το ίδιο όνομα, ότι γεννιούνται και πεθαίνουν χωρίς να γνωρίσει η μία την άλλη, χωρίς να επικοινωνήσουν μεταξύ τους.*
>
> I. Calvino (2004, 51-52)

> *Δεν θα δεχτώ τα σύνολα που μου προσφέρει η ιστορία παρά για να τα θέσω παρευθύς υπό συζήτηση· για να τα διαλύσω και να μάθω αν μπορούμε να τα ανασυνθέσουμε με νόμιμο τρόπο· για να μάθω μήπως πρέπει να ανασυγκροτήσουμε άλλα· για να τα επανατοποθετήσουμε μέσα σε ένα πιο γενικό χώρο ο οποίος, καταλύοντας τη φαινομενική οικειότητά τους, επιτρέπει να πλάσουμε τη θεωρία τους.*
>
> M. Foucault (1987, 43-44)

Με τον Βασιλά τελειώνει μια μακρά περίοδος, κατά την οποία η Πρέβεζα, όπως είδαμε, συστάθηκε ως ιστορικό υποκείμενο – στην αρχή ως μέρος της υπόδουλης Ηπείρου και στη συνέχεια ως μέρος της ελληνικής επικράτειας· η δυναμική και πολυκύμαντη σχέση της τοπικής ιστορίας με τον δεσπόζοντα λόγο προσέδωσε στην πόλη μια περιφερειακή ιστορική θέση με σαφή γνωρίσματα, τα οποία οι μεν ακαδημαϊκοί ιστορικοί προσπάθησαν να τα εντάξουν στις τυπολογίες της γενικής ιστορίας, οι δε τοπικοί λόγιοι –άλλοτε λαμβάνοντας υπόψη και άλλοτε παρακάμπτοντας την κυρίαρχη αφήγηση– επιχείρησαν να τα αναδείξουν ως συστατικά στοιχεία της τοπικής ταυτότητας. Αν αυτό το στάδιο καθιερωθεί ως μόνον η ιδρυτική ή ως και η κλασική περίοδος της πρεβεζάνικης ιστοριογραφίας, είναι ένα ερώτημα που θα απαντηθεί στο μέλλον. Όπως και να έχει, από τη δεκαετία του 1980 η ιστορία της Πρέβεζας ακολουθεί μια νέα πορεία, στην οποία κάποτε θα έπρεπε να αφιερωθεί μια μελέτη· εδώ αρκούμαστε σε ένα μικρό ιχνογράφημά της.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η διπολικότητα ιστορικού-ιστοριοδίφη συνεχίζει να καθορίζει το τοπικό ιστορείν. Μια σειρά αξιόλογων τοπικών λογίων συνέχισε και συνεχίζει το έργο του Βασιλά, έχοντας ως στόχο τη συντήρηση της *συλλογικής μνήμης*, ιστορικής ή πολιτισμικής· καθώς η αξιοπιστία των πηγών τους –κατά κύριο λόγο προφορικών ή προερχόμενων από ιδιωτικό αρχειακό υλικό– ερείδεται στην προσωπική ενθύμηση των ιδίων ή των πληροφορητών τους, εκπροσωπούν το προφορικό ιστορείν, μια ουσιώδη συνισταμένη της τοπικής ιστορίας, η οποία, ωστόσο, με την πάροδο του χρόνου δείχνει σημάδια εξασθένισης.[129] Από την άλλη, εντασσόμενη σε γενικότερες τάσεις, εγκαθίσταται μια νεότερη γενιά τοπικών ιστορικών με ακαδημαϊκή εμπειρία ή πανεπιστημιακή παιδεία, που αφενός είναι συντονισμένη με την τρέχουσα διεθνή επιστημονική βιβλιογραφία και τις μεθόδους της, αφετέρου είναι σε θέση να διεξαγάγει ιστορική έρευνα δημοσιεύοντας νέες πηγές.[130] Προς τούτοις, έχοντας το πλεονέκτημα της γνώσης των τοπικών γεωγραφικών, ιστορικών και κοινωνικών συμφραζομένων, μπορεί να επέμβει εποικοδομητικά στη συζήτηση πορισμάτων που προέρχονται από επαγγελματίες ιστορικούς με αποκλειστικά έξωθεν ματιά.

Οι τελευταίοι, από την πλευρά τους, έχουν στραφεί με έντονο ενδιαφέρον προς την Πρέβεζα. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 έχει δημοσιευθεί πλήθος βιβλίων και άρθρων σε επιστημονικά περιοδικά, και αφορούν διάφορες θεματικές και περιόδους της πρεβεζάνικης ιστορίας.[131] Οι ιστοριογραφικές μέθοδοι που εφαρμόζονται σε αυτές τις μελέτες καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα

---

[129] Αναφέρουμε παραδειγματικά τους Οδυσσέα Θ. Μπέτσο (1930-2011) και Γιώργο Ι. Μουστάκη (γεν. 1929), οι οποίοι, ας σημειωθεί, ασχολήθηκαν και με την ιστορία του Θεσπρωτικού και του Συρράκου αντίστοιχα· για τον Μπέτσο, που ερεύνησε ιδίως την ιστορία της εκπαίδευσης στην Πρέβεζα, βλ. STORK 2011 (με επιλογή εργογραφίας)· κατά τη γνώμη μας, ο Μουστάκης, που ασχολήθηκε με πληθώρα θεμάτων και ιστορικών περιόδων, πρέπει να καταγραφεί ως ο κατεξοχήν συνεχιστής του Βασιλά· για το έργο του βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002· ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2008.

[130] Για την εμφάνιση αυτής της κατηγορίας τοπικού ερευνητή πρβλ. την κατάσταση στο Ηνωμένο Βασίλειο: DYMOND 2011, κυρίως 21, 25. Για την Πρέβεζα περιοριζόμαστε εδώ σε δύο ενδεικτικές παραπομπές: ο Γιάννης Ρέντζος εισήγαγε στην ελληνική ακαδημαϊκή συζήτηση την έννοια της *πολεογραφίας* χρησιμοποιώντας το παράδειγμα της Πρέβεζας: ΡΕΝΤΖΟΣ 2010, κυρίως 288-303· ΡΕΝΤΖΟΣ 2011· ο Νίκος Καράμπελας, μεταξύ άλλων, δημοσίευσε στο ανά χείρας περιοδικό σειρά πολλών άρθρων με μεταφράσεις και εκτενή σχολιασμό κειμένων Άγγλων περιηγητών για την Πρέβεζα, εντάσσοντάς τα στο χωρικό, ιστορικό και πολιτισμικό τους πλαίσιο και δημιουργώντας μια αναντικατάστατη βάση για οποιαδήποτε μελλοντική συζήτηση περί αυτής της θεματικής.

[131] Σημειώνουμε εδώ επιλεκτικά κάποιες μονογραφίες κατά χρονολογία έκδοσης: SCHREINER 1975-1979· SOUSTAL & KODER 1981· ΑΡΧΟΝΤΙΔΗΣ 1983· ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 1987· ΚΟΜΗΣ 1999· ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ 2008· ΒΕΙΚΟΥ 2012. Την ίδια περίοδο αναπτύσσεται ερευνητικό ενδιαφέρον και για την αστική λαογραφία της Πρέβεζας: ΑΥΔΙΚΟΣ 2000 (1η έκδ. 1991). Τέλος, για θέματα οικιστικής-πολεοδομικής εξέλιξης της πόλης βλ. τη βιβλιογραφία στο ΔΟΝΟΣ 2010, κυρίως 435-436 με σημ. 1-4.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

από την παραδοσιακή θετικιστική μέχρι την οικονομική-δημογραφική ιστορία –που στις δεκαετίες του 1980-1990 αποτέλεσε, εξάλλου, τον δεσπόζοντα ιστορικό λόγο στην ελληνική ακαδημαϊκή ιστοριογραφία–, ενώ πρόσφατα εμφανίζονται και οι μεταδομιστικές θεωρήσεις. Φυσικά, στην πλειονότητα των περιπτώσεων δεν μπορούμε να μιλούμε για αμιγή τοπική ιστορία, αφού η Πρέβεζα εντάσσεται σε ένα γενικότερο γεωγραφικό, χρονικό ή θεματικό πλαίσιο, ενώ και σε έργα που πραγματεύονται μονογραφικά κάποιες ιστορικές απόψεις της πόλης το τοπικό αναλύεται είτε με γενικευτική αναγωγή σε συστημικές συνισταμένες που καθορίζουν ευρύτερες γεωγραφικές ή κρατικές ενότητες (π.χ. Ήπειρος, Δυτική Ελλάδα, Οθωμανική Αυτοκρατορία, Βενετική Δημοκρατία κλπ.) –αφήνοντας ανεξέταστες τυχόν τοπικές ιδιαιτερότητες– είτε μέσω ποσοτικών μεθοδολογιών (π.χ. στατιστικές επεξεργασίες), οι οποίες, ενίοτε, εφαρμόζονται αυτούσιες στο επιμέρους αψηφώντας τις όποιες ιδιορρυθμίες του (γεωγραφικές, ιστορικές, αρχειακές). Μολαταύτα, τα τελευταία 30 χρόνια η πρόοδος στις ιστορικές σπουδές της Πρέβεζας είναι αδιαμφισβήτητη, πράγμα που επιβεβαιώνεται και από τα δύο διεθνή συνέδρια για την ιστορίας της –όπως και τα ισάριθμα συνέδρια για τη Νικόπολη– που κατέδειξαν το ανεξάντλητο ιστορικό δυναμικό της.[132] Σημαντικό είναι, επίσης, ότι η επικέντρωση στη δημοσίευση πρωτότυπων αρχειακών πηγών, μετά από μεγάλο χρονικό διάστημα παραμέλησης του τομέα αυτού, έχει πια καταστεί ο κανόνας και στην επιστημονική έρευνα για την Πρέβεζα.[133]

Μία περαιτέρω εξέλιξη αποτελεί ο θεσμικός οπλισμός της πρεβεζάνικης ιστορίας. Το όνειρο του Βασιλά για ένα κεντρικό όργανο αποτύπωσης της τελευταίας έγινε το 1978, με την έκδοση των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*, πραγματικότητα: το περιοδικό, αντανακλώντας στα περιεχόμενά του την πορεία και τις μεταβολές της τοπικής ιστοριογραφίας, αποτελεί πια την κοιτίδα της πρεβεζάνικης ιστορίας.[134] Παράλληλα, από το 1991 λειτουργούν τα *Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Νομού Πρέβεζας*, που, βαθμηδόν, αρχειοθετούν τη σύγχρονη ιστορία της πόλης και του νομού δομώντας τη βάση των μελλοντικών ιστορικών ερευνών. Τέλος, πρέπει να υπογραμμισθεί η συμβολή του Ιδρύματος *Ακτία Νικόπολις*, που από το 1997 με την αστείρευτη βάση δεδομένων του, τη συνδρομή του στη δημοσίευση πρακτικών επιστημονικών

---

[132] Πρέβεζα: Αυδικος 1993· Βρελλη-Ζαχου & Σταυρακος 2010. Νικόπολη: Χρυσος 1987· Ζαχος 2007.

[133] Τούτο, μέχρι σήμερα, αφορά, πέραν των ελληνικών, κατεξοχήν σε βενετικά αρχεία ή έγγραφα σχετικά με τη βενετοκρατία, ενώ βαίνει αύξουσα και η έρευνα για την πόλη σε τουρκικά αρχεία. – Μετά την παράδοση του παρόντος άρθρου δημοσιεύθηκε κατάλογος των εγγράφων των Βενετών προβλεπτών Πρέβεζας που απόκειται στα ΓΑΚ Αρχεία Νομού Λευκάδας: Παπακωστα 2014.

[134] Πρβλ. και εδώ παραπάνω σημ. 117· για την πορεία των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* βλ. Καραμπελας 2009.

συναντήσεων και την αυτόνομη έκδοση εργασιών τοπικών και άλλων ερευνητών έδωσε αποφασιστική ώθηση στην έρευνα της ιστορίας της πόλης, διατηρώντας, ταυτόχρονα, με αξιοθαύμαστο τρόπο την ισορροπία, αλλά και επικοινωνία, μεταξύ *ιστορικής* και *συλλογικής μνήμης*.

Οι παραπάνω εξελίξεις διευκολύνουν μια θετική προοπτική, η οποία ευνοείται και από πρόσφατες μεταβολές της ιστοριογραφίας ως προς την πρόσληψη του τοπικού. Από τη δεκαετία του 1970, η ιστορική έρευνα μετατοπίστηκε από την εθνοκεντρική θεώρηση και τις μεγάλες αφηγήσεις στην εξέταση μικρότερων κοινωνιών, επιδιώκοντας, στη θέση απρόσωπων διαδικασιών, να εξετάσει τη μοίρα και διάδραση συγκεκριμένων ανθρώπων σε καθορισμένες γεωγραφικές ή πολιτισμικές ενότητες μικρής κλίμακας. Η μικροϊστορία, όπως ονομάστηκε, έθεσε στο μικροσκόπιο κοινωνικές ομάδες και δραστηριότητες που δεν λαμβάνονται συνήθως υπόψη στις κλασικές αρχειακές πηγές· ταυτόχρονα, επανεκτιμήθηκε ο ρόλος της προφορικής ιστορίας και η προβληματική τής κοινωνικής και πολιτισμικής μνήμης και ταυτότητας.[135] Σε μια παράλληλη τροχιά, η μεταδομιστική θεωρία όξυνε το βλέμμα του ιστορικού ως προς τις συνθήκες γένεσης του εκάστοτε δεσπόζοντος λόγου, αλλά και ως προς την ασυμμετρία της σχέσης κυρίαρχου και περιφερειακών λόγων, ενώ, ασκώντας κριτική στην ακραιφνή θετικιστική προσέγγιση των ιστορικών πηγών, επέστησε την προσοχή στις ιδεολογικές, ρητορικές ή πολιτισμικές αφετηρίες και στρατηγικές που επηρεάζουν τη δημιουργία τους.[136]

Η αναβάθμιση του τοπικού ως ιστορικής συνισταμένης και τα διδάγματα των ιστοριογραφικών επανατοποθετήσεων που περιγράψαμε μπορούν και πρέπει να μας οδηγήσουν σε έναν αναπροσανατολισμό της τοπικής ιστορίας, τουτέστιν σε μια *κριτική τοπική ιστορία*. Τούτη θα αποφέρει μια ισότιμη σύνθεση του τοπικού και γενικού ιστορείν, όπου οι δύο λόγοι δεν θα βρίσκονται σε σχέση εξάρτησης αλλά συμπληρωματικότητας. Αυτό θα προκύψει,

---

[135] Σχετικά με την έννοια της *μικροϊστορίας* και της *προφορικής ιστορίας* βλ. GINZBURG 1993· THOMPSON 2002· ΙΓΚΕΡΣ 2006, 134-155· για την πολιτισμική μνήμη και ταυτότητα πρβλ. όσα ειπώθηκαν εδώ παραπάνω με αναφορά στον Halbwachs· επιπλέον βλ. ASSMANN 2010· ΔΗΜΑΔΗΣ 2011, όπου σε πλήθος εισηγήσεων αναλύεται η ταυτοτική προβληματική σε συνάρτηση με την ελληνική ιστορία και πολιτισμό· τέλος, μια εποπτική συζήτηση για τις διεθνείς ιστοριογραφικές αλλαγές που συζητούνται εδώ στο: LORENZ 2010.

[136] Για τον μεταδομισμό, ιδιαίτερα για τη θεωρία του Foucault σε σχέση με την ιστορία, βλ. FOUCAULT 1987 (πρβλ. και εδώ παραπάνω)· ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ 2008· βλ. και ΙΓΚΕΡΣ 2006, 156-175· για την προβληματική της θετικιστικής προσέγγισης των πηγών βλ. και ΔΟΝΟΣ 2011, 67-75, με συζήτηση του παραδείγματος της Πρέβεζας· πρβλ. τώρα και VEIKOY 2012, 11-18, για τη νεοθετικιστική προσέγγιση που, ενσωματώνοντας τα πορίσματα του μεταδομισμού, προχωρά σε επαναπροσδιορισμό της έννοιας της *τοπικότητας* στα χωρικά, εν προκειμένω οικιστικά, συμφραζόμενα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πρωτίστως, από την ειλικρινή συνέργεια ιστορικού και τοπικού λογίου[137] και την κριτική επανεξέταση των αφηγηματικών τροπικοτήτων που μέχρι σήμερα δόμησαν και καθόρισαν τη θεματολογία της τοπικής ιστοριογραφίας. Στην περίπτωση της Πρέβεζας –αντίθετα με τη συμβουλή του Italo Calvino στο προτασσόμενο παράθεμα– θα πρέπει να ανακαλυφθούν ξανά οι «πόλεις» που σε μεγάλο μέρος της ιστοριογραφίας του προηγούμενου αιώνα και στη μνήμη των κατοίκων της έγιναν αόρατες. Η καθημερινή κοινωνική και πολιτισμική ιστορία της Πρέβεζας στις περιόδους πριν από την ένταξη στο Ελληνικό Κράτος και η ειρηνική ή προβληματική συμβίωση και διάδραση της ελληνικής με άλλες εθνοτικές πληθυσμιακές ομάδες, όπως και η τοπική ιστορική διαδρομή των τελευταίων· η διάδραση έξωθεν και έσωθεν ματιάς και οι συνέπειές της στη διαμόρφωση της τοπικής ταυτότητας· ο πόλεμος, όχι ως στατικό γεγονός αλλά ως ενεργητικός διαμορφωτικός παράγοντας της περιοχής, και η τοπική πρόσληψή του· η ιστορία της πόλης ως μέρους ενός ναυτιλιακού και οδικού εμπορικού δικτύου που συμπεριλαμβάνει τη Μεσόγειο, την κεντρική Ευρώπη και τη Βαλκανική· η εξέταση της πόλης ως μεθορίου, της οποίας τα περιγράμματα δεν είναι στατικά αλλά ανασχηματίζονται από την πολιτισμική εμπειρία τού ένθεν κακείθεν, τόσο σε γεωστρατηγικό όσο και σε επίπεδο νοοτροπιών και υλικού πολιτισμού·[138] προσέτι, η συγκριτική μελέτη της ιστορίας της Πρέβεζας με εκείνη άλλων πόλεων (όμορων ή όχι): τα παραπάνω είναι μερικά μόνον από τα ιστορικά αποθέματα της πόλης που μπορούν να αναδιατάξουν την εικόνα της.

Η Aleida Assmann, σχολιάζοντας στο κλασικό βιβλίο της για τη μνήμη τις απόψεις του Maurice Halbwachs περί ασυμβατότητας *ιστορικής* και *συλλογικής μνήμης*, υποστήριξε με παρρησία ότι η αρχειακή-αποθηκευμένη ιστορική μνήμη έχει τη δυνατότητα να ξαναγίνει ζωντανή-λειτουργική κοινωνική μνήμη των ανθρώπων· το αποτέλεσμα θα είναι αμοιβαία επωφελές: η επιστημονική ιστοριογραφία διαλύει ή διορθώνει μύθους που αγκυλώνουν τη ζωντανή μνήμη, ταυτόχρονα, όμως, επαληθεύει ιστορικά στοιχεία της ταυτότητας της τελευταίας· από την άλλη, αποκομμένη από τη ζωντανή μνήμη, η επιστημονική ιστοριογραφία καθίσταται ένα σύνολο ασήμαντων πληροφοριών, συνδεόμενη με αυτή, όμως, προσανατολίζεται και αποκτά κίνητρα.[139] Σίγουρα, η συνεργασία ιστορικών και τοπικών λογίων, η κριτική ενασχόληση με την ιστοριογραφία της Πρέβεζας, αλλά και η προσπάθεια των κατοίκων της να ενδυναμώσουν την ιστορική αυτοσυνειδησία τους, αποβάλλοντας «φαινομενικές οικειότητες» που δεν είναι αέναες παρά αποτέλεσμα συγκεκριμέ-

[137] Πρβλ. DYMOND 2011, 22-23, 27-28.

[138] Για πλευρές της θεματικής αυτής, στο παράδειγμα της γειτονικής Λευκάδας, βλ. τώρα ΚΟΛΟΒΟΣ 2013, 1-78· για την Πρέβεζα βλ. ΔΟΝΟΣ 2010, κυρίως 446.

[139] ASSMANN 2010, 130-145.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νων ιστορικών συνθηκών, όλα τούτα είναι διαδικασίες μακρόπνοες και επίπονες· θα αποτελούσαν, ωστόσο, την ύψιστη απόδοση τιμής στην επέτειο της εκατονταετηρίδας του 1912.

Βιβλιογραφία

ΗΧ *Ηπειρωτικά Χρονικά*

Πρέβεζα Α΄ Β.Γρ. ΑΥΔΙΚΟΣ (Επιμ.), *Η Ιστορία της Πρέβεζας. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου (Πρέβεζα, 22-24 Σεπτεμβρίου 1989)*, Πρέβεζα 1993

Πρέβεζα Β΄ Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, Ι-ΙΙ, Πρέβεζα 2010

ΠΧ *Πρεβεζάνικα Χρονικά*

ΑΝΤΕΡΣΟΝ Μπ., 1997, *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Αθήνα

ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ Π., 1856-1857, *Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων Ελληνικών και Ιλλυρικών χωρών διατρέχουσα κατά σειράν τα εν αυταί συμβάντα από του σωτηρίου έτους μέχρι του 1854*, Ι-ΙΙ, Αθήνα ([2]1969)

ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ Π., 1960, *Βιογραφική συλλογή λογίων της Τουρκοκρατίας*, εισαγ.-επιμ. Κ.Θ. Δημαράς, Ιωάννινα

ΑΡΧΟΝΤΙΔΗΣ Α.Π., 1983, *Η βενετοκρατία στη Δυτική Ελλάδα (1684-1699). Συμβολή στην ιστορία της περιοχής του Αμβρακικού κόλπου και της Αιτωλοακαρνανίας*, Θεσσαλονίκη (αδημοσίευτη διδακτική διατριβή)

ΑΣΔΡΑΧΑΣ Σπ.Ι., 1996, Από τους ορίζοντες της τοπικής ιστορίας, στο: *Πρακτικά Δ΄ Συνεδρίου Επτανησιακού Πολιτισμού. Από την τοπική ιστορία στη συνολική: το παράδειγμα της Λευκάδας, 15ος-19ος αι.*, Αθήνα, 433-437

ΑΣΩΝΙΤΗΣ Σ.Ν., 1998, Το πρόβλημα της χρονολόγησης της βυζαντινής επιχείρησης κατά της Ηπείρου, *Βυζαντιακά* 18, 119-129

ΑΥΔΙΚΟΣ Β., 2000, *Πρέβεζα 1945-1990. Όψεις της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης. Λαογραφική εξέταση*, 2η έκδ., Πρέβεζα

ΑΥΔΙΚΟΣ Β.Γρ. (Επιμ.), 1993, *Η Ιστορία της Πρέβεζας. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου (Πρέβεζα, 22-24 Σεπτεμβρίου 1989)*, Πρέβεζα

ΑΥΔΙΚΟΣ Ευ.Γρ. (Επιμ.), 1995, *Νικόλαος Κονεμένος. Ένας ριζοσπάστης λόγιος του 19ου αιώνα. Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου, Πρέβεζα 3-4 Σεπτ. 1994*, Πρέβεζα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΥΔΙΚΟΣ ΕΥ.ΓΡ., 2003, Η ελιά στην Πρέβεζα: συμβολική σημασία και κοινωνικοί μετασχηματισμοί, στο: Π. ΚΑΜΗΛΑΚΗΣ & Λ. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗ (Επιμ.), *Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο (Πρακτικά Συμποσίου, Πρέβεζα, 24-26 Νοεμβρίου 2000)*, Αθήνα, 175-184

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ.Α., 1992, *Ιστορία του βορείου Ελληνισμού. Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη

ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ Ε.Γ., 2010, Ο Γεώργιος Κονεμένος και η Ηγεμονία της Σάμου (1850-1854), στο: *Πρέβεζα Β΄*, ΙΙ, 73-84

ΒΑΣΙΛΑΣ Η.Β., 2012, *Άπαντα*, Πρέβεζα

ΒΡΑΖΙΤΟΥΛΗΣ Γ.Μ., 2013, Στα ίχνη της Ισραηλιτικής Κοινότητας της Πρέβεζας, *Χρονικά* 240, 17-19

ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ Μ., 2010, Ο Αλή Ντίνο και τα σχέδιά του, στο: *Πρέβεζα Β΄*, ΙΙ, 423-458

ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ Μ., 2011, Η Λαογραφία στα Άπαντα του Ηλία Βασιλά, *ΠΧ* 43-44, 441-454

ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ Μ. & ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ Χρ. (Επιμ.), 2010, *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, Ι-ΙΙ, Πρέβεζα

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε.Κ., 1987, *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα (1710-1790). Ένα εμπόριο με προεκτάσεις*, Αθήνα

ΔΑΛΛΑΣ Χρ., 1930, Προσθήκαι τινές εις των υπό του Π. Φουρίκη συμβολήν εις την ιστορίαν της Πρεβέζης, *ΗΧ* 5, 114-116

ΔΑΛΛΑΣ Χρ.Ι., 1931, Επί μερικών σημείων της μελέτης του κου Π. Φουρίκη «Πρέβεζα-Νικόπολις», *ΗΧ* 6, 158-161

ΔΗΜΑΔΗΣ Κ.Α. (Επιμ.), 2011, *Ταυτότητες στον Ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα). Δ΄ Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών – Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010 – Πρακτικά*, τ. Α΄-Ε΄, Αθήνα

ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ Ι.Φ., 1932, Πρέβεζα, στο: *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Πυρσού*, Αθήνα, τ. Κ΄, 654-659

ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2005, Η βενετική κατάληψη Πρέβεζας και Βόνιτσας το έτος 1717 σύμφωνα με την γερμανική μετάφραση της ιταλικής έκθεσης πεπραγμένων, *ΠΧ* 41-42, 6-44

ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2007, Στρατηγήματα. Η κατάληψη της Πρέβεζας από τον Morosini (1684) μέσα από συναφείς πηγές, *ΠΧ* 43-44, 66-111

ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2009, Πολιτική, πειρατεία και τέχνη. Η δήωση της Πρέβεζας από τους ιππότες του Αγίου Στεφάνου το έτος 1605, *ΠΧ* 45-46, 63-116

ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2010, Παρατηρήσεις για την πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας κατά το 17ο και 18ο αιώνα, στο: *Πρέβεζα Β΄*, Ι, 435-459

ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2011, Ο πόλεμος των λέξεων και των εικόνων. Τεκμήρια για τις βενετικές επιχειρήσεις στον Αμβρακικό κόλπο κατά τα έτη 1716 και 1717, *ΠΧ* 47-48, 43-101

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ Τ.Ε., 1913, *Νέα Ελλάς*, Αθήνα

ΖΑΧΟΣ Κ.Λ. (Επιμ.), 2007, *Νικόπολις Β΄. Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002)*, Ι-ΙΙ, Πρέβεζα

ΖΩΤΟΣ Β.Δ. ΜΟΛΟΣΣΟΣ, 1878, *Ηπειρωτικαί μελέται. Τόμος Α΄ Τεύχος Α΄. Δρομολόγιον της ελληνικής χερσονήσου. Αρχαιολογικόν, ιστορικόν γεωγραφικόν, στρατιωτικόν, στατιστικόν και εμπορικόν*, Αθήνα

ΙΓΚΕΡΣ Γκ., 2006, *Η Ιστοριογραφία στον 20ό αιώνα. Από την επιστημονική αντικειμενικότητα στην πρόκληση του μεταμοντερνισμού*, 7η έκδ., Αθήνα

ΚΑΔΜΙΟΣ, 1900, *Πολεμικαί επιχειρήσεις παρά την Πρέβεζαν*, Αθήνα

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 1992, *Η απελευθέρωση της Πρέβεζας. Γεγονότα και μαρτυρίες του Οκτωβρίου 1912*, Αθήνα

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 2009, Πρεβεζάνικα Χρονικά. 30 χρόνια (1978-2008), *ΠΧ* 45-46, 319-345

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 2010, Το κάστρο της Μπούκας (1478-1701). Η οχυρωμένη Πρέβεζα μέσα από τις πηγές, στο: *Πρέβεζα Β΄*, Ι, 395-433

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 2011, William Goodison και Richard Burgess. Λίγο λιγότερο γνωστοί περιηγητές στην Πρέβεζα και τη Νικόπολη, *ΙΙΧ* 47-48, 138-198

ΚΑΡΥΔΗΣ Σπ.Χρ., 2004, *Ορθόδοξες αδελφότητες και συναδελφικοί ναοί στην Κέρκυρα (15ος-19ος αι.)*, Αθήνα

ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ Π.Α. & ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ Τ.Ε. (Επιμ.), 2004, *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002. Πρακτικά Δ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας*, Ι-ΙΙ, Αθήνα

ΚΟΚΟΛΑΚΗΣ Μ., 1993, Η οικιστική συγκρότηση του καζά της Πρέβεζας (1830-1912), στο: *Πρέβεζα Α΄*, 133-156

ΚΟΛΟΒΟΣ Η. (Επιμ.), 2013, *Οθωμανικές πηγές για τη νεώτερη ιστορία της Λευκάδας*, Ηράκλειο

ΚΟΜΗΣ Κ., 1999, *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας 16ος-18ος αιώνας*, Ιωάννινα

ΚΟΜΗΣ Κ., 2011, Σύμμικτη Πρέβεζα: Άπαντα Ηλία Βασιλά, *ΙΙΧ* 43-44, 435-440

ΚΟΥΡΤΗΣ Γ.Ι., 2005, *Η κοινοβουλευτική πορεία της Πρέβεζας (1915-2005)*, Αθήνα

ΚΟΥΡΤΗΣ Γ.Ι., 2009, Ύμνοι για την απελευθέρωση της Πρέβεζας από άγνωστα κείμενα, *ΠΧ* 45-46, 217-223

ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ Α.Ι., 2010, Η πόλη της Πρέβεζας και η Νικόπολη από τα τέλη του 11ου έως τις αρχές του 20ού αι., στο: *Πρέβεζα Β΄*, Ι, 3-31

ΜΑΧΑΙΡΑΣ Κ.Γ., 1951, *Η Λευκάς επί Ενετοκρατίας. 1684-1797*, Αθήνα

ΜΕΛΕΤΙΟΣ (ο εξ Αθηνών), 1807, *Γεωγραφία παλαιά και νέα*, ΙΙ, Βενετία

ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κ.Δ., 1936, Το εν Βενετία Κρατικόν Αρχείον, *ΙΙΧ* 11 [μονογραφία]

ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κ.Δ., 1940, Το εν Βενετία Κρατικόν Αρχείον, *ΙΙΧ* 15, 5-58

ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κ.Δ., 1957, Συμπλήρωμα εις την ηπειρωτικήν χρονογραφίαν, *Ηπειρωτική Εστία* 63, 485-496

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κ.Λ., 1962, Τα προνόμια της Πρεβέζης υπό την Ενετοκρατίαν, *Ηπειρωτική Εστία* 11, τχ. 123, 521-527

ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ Π., 1994, Η πρόσληψη της τοπικής ιστοριογραφίας, στο: *Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ.Θ. Δημαρά*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/ΕΙΕ, Αθήνα, 211-221

ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γ.Ι., 2002, *Τα Πρεβεζάνικα*, Πρέβεζα

ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γ.Ι., 2008, *Πρέβεζα & Συρράκο*, Πρέβεζα

ΜΠΑΚΑΣ Θ., 2010, Η εκπαιδευτική κατάσταση στην περιοχή της Πρέβεζας κατά τα τέλη του 19ου αιώνα, στο: *Πρέβεζα Β΄*, ΙΙ, 115-129

ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ Θ. (Επιμ.), 2008, *Ο Μισέλ Φουκώ και οι ιστορικοί*, Αθήνα

ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ Ε., 1997, Ο πόλεμος του 1897 στο Ηπειρωτικό μέτωπο, στο: Μ.Β. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ (Επιμ.), *Ήπειρος. 4000 Χρόνια Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού*, Αθήνα, 358-360

ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Σ. (Βυζάντιος), 1884, *Λοκίμιον ιστορικής τινός περιλήψεως της ποτε αρχαίας και εγκρίτου Ηπειρωτικής Πόλεως Άρτης και της ωσαύτως νεωτέρας Πόλεως Πρεβέζης*, Αθήνα

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Β., 1996, Γενικό και μερικό. Οι διαφορετικές ιστορικές τύχες, στο: *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Επτανησιακού Πολιτισμού. Από την τοπική ιστορία στη συνολική: το παράδειγμα της Λευκάδας, 15ος-19ος αι.*, Αθήνα, 457-460

ΠΑΝΤΟΥ Μ., ΜΕΡΚΟΥΡΗ Χ. & ΒΟΥΤΣΑ Κ., 2007, «Νικόπολις ἐν ἀρχείοις». Μαρτυρίες για τη Νικόπολη από το Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, στο: Κ.Λ. ΖΑΧΟΣ (Επιμ.), *Νικόπολις Β΄. Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002*), Ι, Πρέβεζα, 699-737

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Κ.Γ., 2005, *Γεώργιος Κονεμένος Βέης, Ηγεμών Σάμου 1849-1854. Ένας επιφανής Πρεβεζάνος*, Αθήνα

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Κ., 2010, Το εξαγωγικό εμπόριο από το «Golfo di Preveza» στα ιταλικά λιμάνια κατά τον 18ο αιώνα, στο: *Πρέβεζα Β΄*, Ι, 195-211

ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ Χ.Ε., 2007, Κοινωνική και κοινοτική οργάνωση της Πρέβεζας (18ος αι.), *ΙΙΧ* 43-44, 113-153

ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ Χ.Ε., 2010, Κλέφτες και αρματολοί στην Πρέβεζα του 18ου αιώνα, στο: *Πρέβεζα Β΄*, Ι, 251-264

ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ Χ.Ε., 2014, *Το αρχείο των βενετών προβλεπτών της Πρέβεζας. Διοίκηση και οργάνωση της πόλης τον 18ο αιώνα*, Πρέβεζα (http://www.preveza.gr/images/to-arxeio-ton-provlepton-tis-prevezas.pdf)

ΠΑΣΣΙΑ Α., 1999, Τρία μεγάλα εκδοτικά τολμήματα. Λεξικό Ελευθερουδάκη – Λεξικό Λημητράκου Εγκυκλοπαίδεια Πυρσού, στο: Κ. ΓΙΟΥΡΓΟΣ (Επιμ.), Η περιπέτεια του βιβλίου στην Ελλάδα, εφ. *Καθημερινή, ένθετο «7 Ημέρες»*, 9.5.1999, 12-13

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΑΣΧΑΛΗΣ Δ.Π., 1933, s.v. Σάθας Κωνσταντ. Ν., στο: *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Πυρσού*, τ. ΚΑ΄, Αθήνα, 426-427

ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ-ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Μ., 1993, Πορίσματα του Συμποσίου «Η Ιστορία της Πρέβεζας», στο: *Πρέβεζα Α΄*, 275-279

ΠΟΛΙΤΗΣ Α., 2009, *Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, 3η έκδ., Αθήνα

ΡΕΝΤΖΟΣ Γ., 2010, *Αναπαραστάσεις της πόλης. Μια παιδαγωγική για την κατάκτηση της πόλης*, Βόλος

ΡΕΝΤΖΟΣ Γ., 2011, Ο Ηλίας Β. Βασιλάς και η πρεβεζάνικη πολεογραφία του. Μία ανάγνωση των Απάντων του, *ΠΧ* 47-48, 455-468

ΡΕΝΤΖΟΣ Ι.Μ., 2013, *Ημερολόγιο 1893-1912. Η οθωμανική Πρέβεζα*, επιμ. Γ. Ρέντζος, Πρέβεζα

ΣΑΒΒΙΔΗΣ Α.Γ.Κ., 1992, Τα προβλήματα περί την ίδρυση της μεσαιωνικής Πρέβεζας. Μία νέα εκδοχή, στο: *ΙΒ΄ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο (Μάιος 1991). Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη, 73-85

ΣΑΒΒΙΔΗΣ Α.Γ.Κ., 1993, Η τουρκική κατάληψη της Πρέβεζας από τα Βραχέα Χρονικά, στο: *Πρέβεζα Α΄*, 25-41

ΣΑΒΒΙΔΗΣ Α.Γ.Κ., 1997, Παλαιά και νέα μεσαιωνική Πρέβεζα, στο: *Αφιέρωμα στον N.G.L. Hammond*, Θεσσαλονίκη, 289-392 (Παράρτημα Μακεδονικών, αρ. 7)

ΣΑΘΑΣ Κ.Ν., 1869, *Τουρκοκρατουμένη Ελλάς. Ιστορικόν Δοκίμιον περί των προς αποτίναξιν του Οθωμανικού ζυγού επαναστάσεων του Ελληνικού Έθνους (1453-1821)*, Αθήνα

ΣΕΡΓΗΣ Μ.Γ., 2010, Η εφημερίδα «Αγών Πρεβέζης». Μέσον έκφρασης του «συγκρουσιακού κύκλου» των δεκαετιών 1950 και 1960 στην Πρέβεζα και την Ήπειρο, και άλλα στοιχεία της ταυτότητάς της, στο: *Πρέβεζα Β΄*, ΙΙ, 531-556

ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ Τ.Ε., 2001, Η τοπική ιστορία και ο Πάνος Γ. Ροντογιάννης (1911-1996). Ο Νίκος Γ. Σβορώνος (1911-1989) και η κληρονομιά του, στο: *Πρακτικά Ε΄ Συμποσίου. Σταθμοί στην πορεία της Λευκάδας τον 20ό αιώνα. Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας, Γιορτές Λόγου και Τέχνης, Λευκάδα 3-5 Αυγ. 2000*, Αθήνα, 163-173

ΣΚΟΠΕΤΕΑ Ε., 1988, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα

ΣΚΟΥΛΙΔΑΣ Η.Γ., 2010, Τοπικότητα και ετερότητα στον ηπειρωτικό χώρο κατά την ύστερη Οθωμανική περίοδο: Η Πρέβεζα και ο καζάς της, στο: *Πρέβεζα Β΄*, ΙΙ, 103-113

ΣΤΑΓΕΙΡΙΤΗΣ Α., 1819, *Ηπειρωτικά. Ήτοι Ιστορία και Γεωγραφία της Ηπείρου παλαιά τε και νέα, και βίος του Πύρρου*, Βιέννη

ΣΤΑΜΟΥΛΗ Ρ., 2010, Ειδήσεις για την παιδεία στην Πρέβεζα (δεύτερο μισό 18ου-αρχές 19ου αιώνα), στο: *Πρέβεζα Β΄*, Ι, 307-314

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ Κ.Δ., 1985, Ο Μητροπολίτης Άρτης Σεραφείμ Μ. Ξενόπουλος, *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο Ζ΄*, 97-134

ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ Ε., 2008, *Ο πόλεμος στον δυτικό ελλαδικό χώρο κατά τον ύστερο Μεσαίωνα (13ος-15ος αι.)*, Αθήνα

ΤΡΙΓΩΝΙΔΗΣ Α., 1914, *Η μάχη της Νικοπόλεως και η άλωσις της Πρεβέζης*, Αθήνα

ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗΣ Κ., 2004, *Η εβραϊκή κοινότητα της Άρτας*, Αθήνα

ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Α., 1915, Ανασκαφαί Νικοπόλεως. Χριστιανικά Μνημεία Πρεβέζης (1914), *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1914*, 220-239

ΦΟΥΚΩ Μ., χ.χ., *Η τάξη του λόγου. Εναρκτήριο μάθημα στο Collège de France – 1970*, [Αθήνα]

ΦΟΥΡΙΚΗΣ Π.Α., 1924, Η Πρέβεζα: Θέσις, Κτίσις, Όνομα, *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 1, 274-294

ΦΟΥΡΙΚΗΣ Π.Α., 1928, Μικρά συμβολή εις την Ηπειρωτικήν Ιστορίαν. Νικόπολις-Πρέβεζα, *ΗΧ* 3, 117-159

ΦΟΥΡΙΚΗΣ Π.Α., 1929, Μικρά συμβολή εις την Ηπειρωτικήν Ιστορίαν. Νικόπολις-Πρέβεζα (Β΄ Πρέβεζα), *ΗΧ* 4, 263-294

ΦΟΥΡΙΚΗΣ Π.Α., 1930, Μικρά συμβολή εις την Ηπειρωτικήν Ιστορίαν. Νικόπολις-Πρέβεζα (Γ΄ Χριστιανικά μνημεία Πρεβέζης), *ΗΧ* 5, 211-228

ΦΩΚΙΤΗΣ Ι.Α., 1936, Πέτρος Α. Φουρίκης, Διευθυντής του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών (20 Μαΐου 1878-4 Απριλίου 1936), *Αθηνά* 46, 278-285

ΧΑΛΚΙΑ Ε., 1987, Ανασκαφές. Ν. Πρέβεζας. Πρέβεζα. Αγ. Νικόλαος, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 42, Β1 – Χρονικά, 330-332

ΧΡΥΣΟΣ Ε. (Επιμ.), 1987, *Νικόπολις Α΄. Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (23-29 Σεπτεμβρίου 1984)*, Πρέβεζα

APPADURAI A., 1995, The production of locality, in: FARDON R. (Ed.), *Counterworks. Managing the diversity of knowledge*, London – New York, 204-225

ARGYROS D., 2003, Decadenza e abandono di Nikopolis, στο: Α. ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ & Α. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ (Επιμ.), *Μίλτος Γαρίδης (1926-1996). Αφιέρωμα*, Ιωάννινα, 61-67

ASSMANN A., 2010, *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, 5. Aufl., München

CALVINO I., 2004, *Οι αόρατες πόλεις*, Αθήνα

CURLIN J.S., 2010, «Remember the moment when Preveza fell»: The 1798 battle of Nicopolis and Preveza, στο: *Πρέβεζα Β΄*, I, 265-296

DYMOND D., 2011, Does local history have a split personality?, in: CHR. DYER, A. HOPPER, E. LORD & N. TRINGHAM (Eds.), *New directions in*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

local history since Hoskins, Hatfield, 13-28
FOUCAULT M., 1987, *Η αρχαιολογία της γνώσης*, [Αθήνα]
GINZBURG C., 1993, Microhistory: two or three things that I know about it, *Critical Inquiry* 20, 10-35
HALBWACHS M., 2013, *Η συλλογική μνήμη*, Αθήνα
HERZFELD M., 2003, Localism and the logic of nationalistic folklore: Cretan reflections, *Comparative Studies in Society and History* 45, 281-310
LONGNON J. (Ed.), 1911, *Livre de la conqueste de la Princée de l'Amorée. Chronique de Morée (1204-1305)*, Paris
LORENZ C., 2010, Unstuck in time. Or: The sudden presence of the past, in: K. TILMANS, F. VAN VREE & J. WINTER (Eds.), *Performing the past. Memory, history, and identity in modern Europe*, Amsterdam, 67-105
MERCIECA S., 2010, The battle of Preveza 1538: the Knights of Malta's Perspective, στο: *Πρέβεζα Β΄*, I, 107-120
PUJEAU E., 2010, Preveza in 1538: The background of a very complex situation, στο: *Πρέβεζα Β΄*, I, 121-138
ROMANO R., 1988, *Πού οδεύει η Ιστορία; Αναζητήσεις της σύγχρονης ιστοριογραφίας*, Αθήνα
SCHREINER P., 1975-1979, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, I-III, Wien
SHAWCROSS T., 2009, *The Chronicle of Morea. Historiography in Crusader Greece*, New York
SKOULIDAS E.G., 2011, Identities, Locality and *Otherness* in *Epirus* during the Late Ottoman period, στο: Κ.Α. ΔΗΜΑΔΗΣ (Επιμ.), *Ταυτότητες στον Ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα). Δ΄ Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών. Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010 – Πρακτικά*, Αθήνα, τ. Γ΄, 539-552
SOUSTAL P. & KODER J., 1981, *Nikopolis und Kephallēnia*, Wien (Tabula Imperii Byzantini 3)
STORK M., 2011, Οδυσσέας Θ. Μπέτσος (1930-2011). Σύντομο βιογραφικό και επιλογή εργογραφίας, *ΠΧ* 47-48, 9-14
THOMPSON P., 2002, *Φωνές από το παρελθόν. Προφορική Ιστορία*, Αθήνα
TOLEDO MANSILLA P., 2010, Notes concerning the Battle of Preveza (1538) according to the testimony of Ottoman chroniclers and historians of 16th and 17th centuries and later times, στο: *Πρέβεζα Β΄*, I, 139-167
VEIKOY M., 2012, *Byzantine Epirus. A topography of transformation. Settlements of the seventh-twelfth centuries in southern Epirus and Aetoloacarnania, Greece*, Leiden

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σπυρίδων Γ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ

Η Πρέβεζα και το Αλβανικό Ζήτημα (1913): Μια σχέση με προϊστορία

Στις 24 Νοεμβρίου 1913 (π.η./7 Δεκεμβρίου 1913 ν.η.) ο «Λαὸς Πρεβέζης» με επικεφαλής τον μητροπολίτη Νικοπόλεως Ιωακείμ συνήλθε ένοπλος σε «πάνδημον συλλαλητήριον» για να διαμαρτυρηθεί κατά της παραχώρησης τμήματος της Ηπείρου στην Αλβανία από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις. Στο ψήφισμά τους, το οποίο απέστειλαν αυθημερόν τηλεγραφικά στον Ελευθέριο Βενιζέλο με την παράκληση να μεταβιβασθεί στους υπουργούς εξωτερικών των μεγάλων δυνάμεων, οι διαδηλωτές διακήρυτταν ότι η τοιαύτη απόφαση, που μοιραία θα είχε ως αποτέλεσμα «τὴν εἰς τὴν Ἀλβανίαν συγχώνευσιν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν», θα συναντούσε την «αἱματηρὰν ἀντίστασιν ἐκ μέρους ὁλοκλήρου τοῦ Ηπειρωτικοῦ λαοῦ».[1] Αυτό το ψήφισμα (βλ. Παράρτημα) αποτέλεσε αντίδραση στην επέκταση των συνόρων της Αλβανίας μέχρι της απέναντι της Κέρκυρας ακτής, μια απόφαση των ισχυρών της Ευρώπης που επικυρώθηκε λίγο αργότερα με το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας (17/30 Δεκεμβρίου 1913).[2] Η απόφαση αυτή των (έξι) μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων, να παραχωρήσουν το βόρειο τμήμα της Ηπείρου στη νεοσύστατη Αλβανία προκάλεσε την άμεση οργισμένη αντίδραση των Ηπειρωτών και άλλων Ελλήνων και προκάλεσε το ξέσπασμα του ένοπλου βορειοηπειρωτικού αγώνα (1914)· ας σημειωθεί ότι το συλλαλητήριο της Πρέβεζας συγκλήθηκε δύο μόλις ημέρες μετά το μέγα συλλαλητήριο του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού, το οποίο είχε συνέλθει στην Κορυτσά και κήρυξε πρώτο την ένοπλη αντίσταση στις αποφάσεις των μεγάλων της Ευρώπης.[3] Είχε προηγηθεί στις

---

[1] Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ) – Αρχείο Βενιζέλου, φάκ. 07, τεκμήριο αρ. 060. Το τεκμήριο εντοπίσθηκε μέσω του Ψηφιακού Αρχείου του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος» (http://www.venizelosarchives.gr/rec.asp?id=38496).

[2] ΚΟΝΤΗΣ 1994, 78.

[3] ΣΚΕΝΔΕΡΗΣ 1929, 28 (όπου το ψήφισμα του συλλαλητηρίου της Κορυτσάς) και 46-47 (Διακήρυξη της Αυτονόμου Ηπείρου στο Αργυρόκαστρο, 17.2.1914).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

17 Νοεμβρίου η δημοσιοποίηση στον ελληνικό τύπο της οριστικής πρότασης των (έξι) μεγάλων δυνάμεων για «τὴν ὁροθετικὴν γραμμὴν τῶν Ἠπειροαλβανικῶν συνόρων» (από ακρωτηρίου Στύλου μέχρι Κορυτσάς), βάσει της οποίας «τὸ τρίτον σχεδὸν τῆς Ἠπείρου» αποσπάτο «ἐκ τῆς Ἑλλάδος».[4]

Η σχέση όμως των Πρεβεζάνων με το Αλβανικό Ζήτημα πάει μακρά στον χρόνο. Το Αλβανικό και το Ηπειρωτικό Ζήτημα απέκτησαν ευρωπαϊκές (δηλαδή διεθνείς) διαστάσεις το 1878 στο Συνέδριο του Βερολίνου, που τερμάτισε τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-1878.[5] Στο συνέδριο αυτό έκανε για πρώτη φορά την εμφάνισή του ο αλβανικός παράγοντας με φορέα τον Σύνδεσμο (Λίγκα) της Πρισρένης, απαιτώντας τη μη παραχώρηση «αλβανικών εδαφών» στα γειτονικά χριστιανικά κράτη, Ελλάδα, Σερβία και Μαυροβούνιο. Η δράση της Λίγκας της Πρισρένης δεν περιορίστηκε στο Κόσοβο, όπου είχε το επίκεντρό του ο νεοεμφανισθείς αλβανικός εθνικισμός, αλλά εξαπλώθηκε σε ολόκληρα τα βιλαέτια του Μοναστηρίου, της Σκόδρας και των Ιωαννίνων. Τοπικά κομιτάτα της Λίγκας ιδρύθηκαν οπουδήποτε υπήρχε (πλειονηφών ή μειοψηφών) αλβανικός πληθυσμός, φθάνοντας νοτίως έως τα Ιωάννινα, τους Φιλιάτες και την Πρέβεζα. Μάλιστα, το κομιτάτο της Πρέβεζας ήταν το πλέον δραστήριο από εκείνα της Νοτίου Ηπείρου, καθότι εκεί έδρευαν εύποροι και ισχυροί Αλβανοί μπέηδες γαιοκτήμονες, που διέθεταν κτήματα στις εύπορες πεδιάδες της Φιλιππιάδας, του Αράχθου και του Λούρου. Ηγετικές φυσιογνωμίες του τοπικού κομιτάτου ήταν ο Αμπεντίν μπέη Ντίνο Prevezeli και ο Βεσέλ μπέη Ντίνο, της Τσάμικης οικογένειας (*fis*) των Ντιναίων. Οι Αλβανοί προεστοί της Πρέβεζας αποφάσισαν να ενισχύσουν τα φρούρια της Άρτας και της Πρέβεζας και να προετοιμαστούν για παρατεταμένη πολιορκία από τον Ελληνικό Στρατό, σε περίπτωση που παραχωρούνταν τα σαντζάκια της Πρέβεζας και των Ιωαννίνων στην Ελλάδα. Παράλληλα, οι (μουσουλμάνοι) Αλβανοί της Πρέβεζας (οι οποίοι ανέρχονταν σε περίπου 1.000 άτομα σε σύνολο 3.500 κατοίκων) συνεκάλεσαν τον Φεβρουάριο του 1879, όταν συνήλθε στην πόλη τους η μεικτή ελληνο-οθωμανική επιτροπή για τη διαχάραξη των νέων συνόρων (βλ. παρακάτω), σύσκεψη στην οποία συμμετείχαν Αλβανοί μπέηδες από πλείστες περιοχές (την Πρισρένη, το Νόβι Παζάρ, τη Διάκοβα, το Ελβασάν, το Βεράτι, την Αυλώνα κ.α.) με σκοπό να συντονίσουν τις ενέργειές τους εναντίον της Συνθήκης του Βερολίνου και του πρόσθετου 13ου πρωτοκόλλου. Οι Αλβανοί διατείνονταν ότι είχαν στη διάθεσή τους 40.000 οπλισμένους άνδρες για την υπεράσπιση της «νοτίου Αλβανίας», ενώ παράλληλα περίμεναν ενισχύσεις από τον Βορρά.[6]

---

[4] Εφημ. *Εμπρός* φ. 6.135, 17.11.1913, 4.

[5] SKENDI 1967, 31-53, όπου γενικότερα στοιχεία για τον Αλβανικό Σύνδεσμο και τις ενέργειές του κατα το Συνέδριο του Βερολίνου. Βλ. και GAWRYCH 2006, 45-50.

[6] SKENDI 1967, 70-71· ΛΟΥΚΑΤΟΣ 1990, 41, 46· GAWRYCH 2006, 52.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οι κινήσεις των Αλβανών εξυπηρετούσαν άμεσα τις επιδιώξεις της οθωμανικής διπλωματίας, η οποία επιθυμούσε την ανατροπή του 13ου πρωτοκόλλου του Συνεδρίου Ειρήνης του Βερολίνου (που συνομολογήθηκε στις 23 Ιουνίου/5 Ιουλίου 1878 και στο οποίο παρέπεμπε το 24ο άρθρο της ομώνυμης Συνθήκης Ειρήνης), το οποίο προέβλεπε την προς Βορράν προέκταση των ελληνικών συνόρων έως τη γραμμή Πηνειός – Καλαμάς.[7] Οι συνομιλίες για τον καθορισμό των νέων ελληνο-οθωμανικών συνόρων ξεκίνησαν στην Πρέβεζα στις 25 Ιανουαρίου/6 Φεβρουαρίου 1879 και διήρκεσαν έως τις αρχές Μαρτίου. Επικεφαλής της οθωμανικής αντιπροσωπείας ήταν ο Αμπεντίν Ντίνο.[8] Στις συνομιλίες της Πρέβεζας, οι Οθωμανοί αντιπρόσωποι αρνήθηκαν κατηγορηματικά να παραχωρήσουν τα εδάφη νοτίως της γραμμής Καλαμά, φέρνοντας ως πρόσχημα τον αναβρασμό που επικρατούσε μεταξύ των αλβανικών πληθυσμών. Πράγματι, μια αλβανική εθνική αντιπροσωπεία υπό τον Αβδούλ Φράσσερι, που είχε σταλεί από τη Λίγκα στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, διακήρυττε πως οι Αλβανοί είχαν ορκιστεί να πεθάνουν παρά να παραχωρήσουν τις περιοχές της Πρέβεζας, της Άρτας και των Ιωαννίνων στην Ελλάδα.[9] Η αδιαλλαξία της οθωμανικής αντιπροσωπείας, η οποία δεν δέχθηκε την παραχώρηση σπιθαμής «αλβανικής» (δηλαδή ηπειρωτικής) γης βορείως του ποταμού Αχελώου οδήγησε τις ελληνο-οθωμανικές διαπραγματεύσεις της Πρέβεζας σε ναυάγιο.[10] Τρανταχτή απόδειξη της σημασίας που απέδιδε η οθωμανική διπλωματία στον αλβανικό παράγοντα σε αυτόν τον διπλωματικό αγώνα (για τη διατήρηση της Ηπείρου μέχρι την Πρέβεζα υπό οθωμανική κυριαρχία) ήταν ο διορισμός του Αμπεντίν Ντίνο στη θέση του υπουργού των εξωτερικών της Πύλης τον Ιούνιο του 1880 και η διατήρησή του εκεί σε αυτό το αξίωμα για τέσσερεις κρίσιμους μήνες. Συγκεκριμένα, ο Αλβανός προεστώς της Πρέβεζας αντιπροσώπευσε την Πύλη στην Πρεσβευτική Διάσκεψη του Βερολίνου για τη διευθέτηση ζητημάτων που προέκυπταν από τη Συνθήκη Ειρήνης, μεταξύ των οποίων και τη διαχάραξη των νέων ελληνοτουρκικών συνόρων.[11] Γενικότερα, ο διορισμός του Αμπεντίν καταδεικνύει το ειδικό πολιτικό βάρος που είχε αποκτήσει ο αλβανισμός στα Βαλκάνια και μάλιστα στον ηπειρωτικό χώρο. Στην πρεσβευτική διάσκεψη της Κωνσταντινούπολης, όπου μεταφέρθηκαν το 1881 οι ελληνο-οθωμανικές συνομιλίες για τη χάραξη των νέων συνόρων, η Πύλη αρνήθηκε για τρίτη φορά να παραχωρήσει τα Ιωάννινα, το Μέτσοβο και την Πρέβεζα στην Ελλάδα με την ίδια αιτιολογία (την αλβανική αντίσταση). Τελικά, η μόνη παραχώρηση που έγινε

[7] Skendi 1967, 52· Κωφος 1977, 348.
[8] Skendi 1967, 69· Κωφος 1977, 359· Λουκατος 1990, 43-44· Κοντης 1994, 17.
[9] Skendi 1967, 72, 74.
[10] Κωφος 1977, 360.
[11] Skendi 1967, 77-78· Κοντης 1994, 18-19· Gawrych 2006, 68.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ομόφωνα αποδεκτή τον Μάιο εκείνης της χρονιάς ήταν της πόλης και της επαρχίας (του καζά) της Άρτας μέχρι τον Αραχθο ποταμό.[12] Όπως παρατηρεί ο Stavro Skendi, η οθωμανική κωλυσιεργία και οι αλβανικές πιέσεις, σε συνδυασμό με την τουρκοφιλία του Βρετανού υπουργού εξωτερικών Beaconsfield και την αλβανοφιλία του Ιταλού πρωθυπουργού Depretis έφεραν θριαμβευτικά αποτελέσματα.[13]

Πάντως, η ελληνοαλβανική διαμάχη στην Ήπειρο δεν έμελλε να τερματιστεί εκεί. Ο νεοεμφανισθείς αλβανικός εθνικισμός επρόκειτο να διαδραματίσει ενεργότερο ρόλο στα ηπειρωτικά πράγματα κατά τις επόμενες δεκαετίες και να συνεγείρει την έντονη αντίδραση των Ηπειρωτών Ελλήνων για την υπεράσπιση των ελληνικών δικαίων στην επίμαχη περιοχή.[14] Ο πρώτος που επισήμανε «τὸν μέγαν τῆς πατρίδος κίνδυνον» από τις αλβανικές διεκδικήσεις ήταν ο Ηπειρώτης ιατρός Δημήτριος Χασιώτης (1846-1897), με άρθρο του που δημοσιεύθηκε το 1879 στο αθηναϊκό περιοδικό *Κλειώ*.[15] Οι ελληνικές αντιδράσεις εντάθηκαν στην αυγή του 20ού αιώνα. Ο λογοτέχνης Χρήστος Χρηστοβασίλης (1862-1937) αναφέρθηκε το 1904 εκτενώς στον «τεκταινόμενον κύνδυνον τῆς Ἠπείρου», καθότι από το 1878 «τὸ Ἀλβανικὸν ζήτημα συνεπλέχθη μετὰ τοῦ Ἠπειρωτικοῦ ζητήματος».[16] Κομβική εξέλιξη-σταθμός στο Ηπειρωτικό Ζήτημα αποτέλεσε η επανίδρυση της αλβανικής Λίγκας στο Μοναστήρι της Μακεδονίας (σημ. Bitola της ΠΓΔΜ) τον Νοέμβριο του 1905· τους αμέσως επόμενους μήνες η Λίγκα συγκρότησε πάλι εθνικά κομιτάτα καθώς και ένοπλα σώματα (*τσέτες*) για τη διάδοση των αλβανικών εθνικών ιδεών στα «αλβανικά εδάφη» (μεταξύ άλλων και στα Ιωάννινα). Η ελληνική απάντηση δεν άργησε να έλθει: τον Μάιο του 1906 ιδρύθηκε «μυστικά» στην Αθήνα η Ηπειρωτική Εταιρεία (ή άλλως Ηπειρωτικό Κομιτάτο) με δεδηλωμένο σκοπό των εταίρων την αντιμετώπιση του αλβανισμού: «νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν μείωσιν τῶν δικαιωμάτων μας ὡς ἐθνότητος καὶ ὡς φυλῆς καὶ ν' ἀρνηθῶμεν πάντα νέον Κύριον θέλοντα νὰ μᾶς ἐπιβάλῃ ἐθνικότητα ἄλλην [τὴν Ἀλβανικήν]».

Ηγετικές μορφές της Εταιρείας αναδείχθηκαν ο (τότε) υπομοίραρχος της Χωροφυλακής Σπύρος Σπυρομίλιος και ο αντισυνταγματάρχης Παναγιώτης Δαγκλής. Η Εταιρεία σύστησε μυστικές υπηρεσίες πληροφοριών στα Ιωάννινα και στην Πρέβεζα και τον Σεπτέμβριο του 1908 απέστειλε στο βιλαέτι των Ιωαννίνων ένοπλο σώμα υπό τον οπλαρχηγό Ιωάννη Πουτέτση για τον ξεση-

---

[12] SKENDI 1967, 81-82.

[13] SKENDI 1967, 72-78.

[14] Παράλληλα με την ελληνοαλβανική διαμάχη στην Ήπειρο κινήθηκε και η προσπάθεια ελληνοαλβανικής προσέγγισης με βάση τη φυλετική και γλωσσική συγγένεια, που πρέσβευε η πελαγική θεωρία. Βλ. σχετικά ΓΟΥΝΑΡΗΣ 2007, 307-319.

[15] ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1887, 177.

[16] ΧΡΗΣΤΟΒΑΣΙΛΗΣ 1904, 3, 11.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κωμό των χριστιανών χωρικών κατά των Αλβανών μπέηδων-τσιφλικάδων και (κατ' επέκταση) των Οθωμανών κυριάρχων, υποσχόμενη τη διανομή της καλλιεργούμενης γης στους χριστιανούς κολλήγους μετά την εθνική απελευθέρωση. Η ταξική διαμάχη μεταξύ μουσουλμάνων Αλβανών μπέηδων και Ελλήνων ορθοδόξων χριστιανών κολλήγων προσέδιδε εκρηκτικές διαστάσεις στο εθνικό κήρυγμα της Ηπειρωτικής Εταιρείας. Το εθνικοαπελευθερωτικό (και συνάμα κοινωνικοαπελευθερωτικό) κήρυγμα του Ι. Πουτέτση συνήγειρε τους χριστιανούς χωρικούς, με συνέπεια οι Αλβανοί μπέηδες της Φιλιππιάδας και του Λούρου να αναγκασθούν στο τέλος του 1908 να εγκαταλείψουν τα κονάκια τους και να αναζητήσουν καταφύγιο και ασφαλή προστασία στα τείχη της Πρέβεζας. Το σώμα του Ι. Πουτέτση, το οποίο λόγω της δράσης του έγινε αντιληπτό από τους Οθωμανούς, αναγκάστηκε να αποχωρήσει από την τουρκοκρατούμενη Ήπειρο τον Ιανουάριο του 1909· ωστόσο το δίκτυο μυστικών πρακτόρων («εταίρων»), που είχε καταστρώσει το Κομιτάτο στην οθωμανική επικράτεια συνέχισε να λειτουργεί έως το 1913, συλλέγοντας πολύτιμες πληροφορίες για τις τουρκικές οχυρώσεις (του Μπιζανίου, της Πρέβεζας και των Πέντε Πηγαδιών).[17]

Η απελευθέρωση της Πρέβεζας (21 Οκτωβρίου 1912) και των Ιωαννίνων (21 Φεβρουαρίου 1913) εξέλειψαν τον αλβανικό κίνδυνο για τους Έλληνες της Νοτίου Ηπείρου (πλην εκείνων της Θεσπρωτίας, που επρόκειτο να δοκιμαστούν σκληρά στη διάρκεια της ιταλογερμανικής κατοχής το 1943-1944). Οι Αλβανοί αντιπρόσωποι στο Συνέδριο Ειρήνης του Λονδίνου (που ξεκίνησε τις εργασίες του τον Δεκέμβριο του 1912) απαίτησαν για άλλη μία φορά τη συμπερίληψη της Πρέβεζας στο υπό σύσταση Αλβανικό Κράτος,[18] μια μαξιμαλιστική απαίτηση που όμως δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτή. Η εθνική απελευθέρωση της Πρέβεζας έφερε μαζί της και την προσδοκία για κοινωνική χειραφέτηση των κολλήγων: τον Ιούλιο του 1914 τρεις μουσουλμάνοι γαιοκτήμονες από την Πρέβεζα τηλεγράφησαν στη Γενική Διοίκηση Ηπείρου, αναφέροντας ότι οι χωρικοί της περιφέρειάς τους θεώρησαν πως η αλλαγή εθνικής κυριαρχίας αναιρούσε τον θεσμό της ιδιοκτησίας και τις (φεουδαλικές) συνήθειες που ίσχυαν ανέκαθεν αρνούμενοι εκείνη τη χρονιά να καταβάλουν το γεώμορο (τη μοναδική πρόσοδο των τσιφλικάδων της Ηπείρου), και ζήτησαν από τη Διοίκηση να προστατεύσει τα «κτητορικά» τους δικαιώματα από τον χριστιανικό πληθυσμό, που είχε επαναστατήσει και επιδίωκε να δημεύσει τις περιουσίες τους.[19]

Η εθνική διαμάχη ελληνισμού και αλβανισμού ήταν συνεπώς πολυδιάστατη και στην περίπτωση της Πρέβεζας η γεωργική γη γινόταν αντιληπτή

[17] Για την Ηπειρωτική Εταιρεία βλ. Λιβαδευς 1964, 144· Ploumidis 2011, 149-177.
[18] Κοντης 1994, 69.
[19] Βακατσας 2001, 14, 451 κατά Ploumidis 2011, 176-177.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ως εθνικό έδαφος. Το 1914 ο εθνικός κίνδυνος είχε πλέον εκλείψει για τους Πρεβεζάνους (το Ηπειρωτικό Ζήτημα είχε μετατραπεί σε Βορειοηπειρωτικό) και το εθνικό ζήτημα έδωσε τη θέση του στο αγροτικό.

Παράρτημα

ἀριθμὸς ἀφίξεως 2489|
Ἐκ Πρεβέζης / ἀρ. 710 / λέξεις 98 / τῇ 24/11 [1913] ὥρα 16|
Ἐχαρτοσημάνθη|
Προς τὴν Α. Εξοχότητα τὸν Πρόεδρον| τῆς Κυβερνήσεως| κύριον Ελευθέριον Βενιζέλον|
Ἀθήνας|
Λαὸς Πρεβέζης ἅμα τῇ ἀναγγελία ὅτι ὑπὸ| Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων μελετᾶται παραχώρησις| τμήματος Ἠπείρου εἰς Ἀλβανίαν συνελθὼν| σήμερον εἰς πάνδημον συλλαλητήριον ἐν ὅπλοις| ὑπέγραψε τὸ κάτωθι ψήφισμα τηλεγραφηθὲν| αὐθωρεὶ πρὸς τοὺς ὑπουργοὺς τῶν Ἐξωτερι|κῶν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων.|
Μανθάνομεν μετὰ ψυχικοῦ ἄλγους ὅτι αἱ| μεγάλαι δυνάμεις μελετῶσι τὴν εἰς τὴν| Ἀλβανίαν συγχώνευσιν ἑλληνικῶν| πληθυσμῶν τῆς Ἠπείρου ἡ τοιαύτη| ἀπόφασις ἔξει ἀποτέλεσμα αἱματηρὰν| ἀντίστασιν ἐκ μέρους ὁλοκλήρου| τοῦ Ηπειρωτικοῦ λαοῦ. Ὁ πρόεδρος| ὁ Νικοπόλεως Ἰωακεὶμ, Ἐπιτροπὴ [Ηπειρωτικής] Αμύνης| Καρύδης, Κοντογιάννης, Γερογιάννης, Ποταμιᾶνος,| Δούλιας|

(ΠΗΓΗ: ΕΛΙΑ – Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φάκ. 07, τεκμήριο αρ. 060. Το τεκμήριο ανευρέθηκε ηλεκτρονικά από το ψηφιακό αρχείο του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βιβλιογραφία

ΒΑΚΑΤΣΑΣ Κ., 2001, *Η Γενική Διοίκηση Ηπείρου: Η αγροτική ιδιοκτησία (1913-1918)*, Ιωάννινα (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή)

GAWRYCH G.W., 2006, *The Crescent and the Eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-1913*, London – New York

ΓΟΥΝΑΡΗΣ Β.Κ., 2007, *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων: Από το Διαφωτισμό έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Θεσσαλονίκη

ΚΟΝΤΗΣ Β., 1994, *Ευαίσθητες ισορροπίες: Ελλάδα και Αλβανία στον 20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη

ΚΩΦΟΣ Ε., 1977, Το ελληνοβουλγαρικό ζήτημα, στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ΄, Αθήνα, 298-365

ΛΙΒΑΔΕΥΣ Α.Δ., 1964, *Το Ηπειρωτικόν Κομιτάτον. Ο πρόδρομος της απελευθερώσεως της Ηπείρου*, Αθήνα

ΛΟΥΚΑΤΟΣ Σπ.Δ., 1990, Η Πρέβεζα κατά την κρίση του Ανατολικού Ζητήματος 1875-1881, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 23, 39-48

PLOUMIDIS SP., 2011, Nuances of irredentism: The Epirote Society of Athens (1906-1912), *The Historical Review/La Revue Historique* VIII, 149-177

ΣΚΕΝΔΕΡΗΣ Κ.Χ., [1929], *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914)*, Αθήνα

SKENDI ST., 1967, *The Albanian National Awakening 1878-1912*, Princeton, New Jersey

ΧΑΣΙΩΤΗΣ Δ., 1887, *Διατριβαί και υπομνήματα περί Ηπείρου από του έτους 1874 μέχρι του έτους 1879*, Αθήνα [επίσης στο περ. *Κλειώ*, 14.7.1879]

ΧΡΗΣΤΟΒΑΣΙΛΗΣ Χ., 1904, *Ήπειρος και Αλβανία: Πολιτική πραγματεία*, Αθήνα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γιώργος Ι. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ

Ιταλικές βλέψεις στην περιοχή μας και οι αντιδράσεις των κατοίκων της Πρέβεζας

Την περίοδο της τουρκικής κατοχής –κυρίως μετά τον πόλεμο του 1684-1699, που για πρώτη φορά ηττήθηκε η Τουρκία– η Αυστρία και η Ρωσία αναδείχθηκαν ως οι δύο ανταγωνιστικές δυνάμεις που είχαν βλέψεις στη Βαλκανική και απέβλεπαν να αντικαταστήσουν τους Τούρκους. Μετά την ίδρυση του Ιταλικού Κράτους στη δυάδα αυτήν προστέθηκε και η Ιταλία. Η Αυστρία και η Ιταλία ήταν όλα τα χρόνια αντίπαλοι της Ελλάδας σε όλα τα θέματα που σχετίζονταν με την εθνική αποκατάστασή της. Η Ρωσία κρατούσε πιο αμφίρροπη στάση, ανάλογα πάντα με τα συμφέροντά της.

Οι Έλληνες είχαν να αντιταχθούν σε όλες αυτές τις πολιτικές σε κάθε τους αλυτρωτική προσπάθεια. Στην Πρέβεζα, οι υπόδουλοι προγονοί μας, με μακροχρόνιους αγώνες σε όλα τα επίπεδα, αντιμετώπισαν την πιο ύπουλη και επικίνδυνη ιταλική πολιτική με επιτυχία και κράτησαν στην κρίσιμη στιγμή τον τόπο μακριά από τους σχεδιασμούς της ιταλικής πολιτικής, που απέβλεπε στην υποδούλωση σε έναν νέο δυνάστη, ακόμα και μετά την απελευθέρωση του 1912. Αυτή, λοιπόν, τη σελίδα των αγώνων των πατέρων μας για τη λευτεριά μας, εμείς οι νεότεροι οφείλουμε να τη διαφυλάξουμε στη συλλογική μας μνήμη.

Η Ιταλία αμέσως μετά την εθνική της ένωση (17.3.1861), παράλληλα με την εθνική της πολιτική για την απελευθέρωση όλων των Ιταλών της ιταλικής χερσονήσου, η οποία ολοκληρώθηκε το 1918, σχεδίασε και τη μακροχρόνια επεκτατική εξωτερική πολιτική της με δύο κατευθύνσεις, μία απέβλεπε προς την Αφρική και την Ανατολή και η άλλη στην Αδριατική (*mare nostrum*). Στόχος ήταν ο έλεγχος και της άλλης πλευράς της εσωτερικής αυτής θάλασσας και κυρίως του στενού του Οτράντο, ανάμεσα στην Αδριατική και το Ιόνιο πέλαγος, θάλασσες στις οποίες κυριαρχούσε ναυτιλιακά η παντοδύναμη αυτοκρατορία των Αψβούργων. Η πολιτική αυτή έμεινε σταθερή. Και μάλιστα, την υπηρετούσαν όλες οι ιταλικές κυβερνήσεις μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το Ιταλικό Κράτος είχε δική του τη δυτική πλευρά της Αδριατικής θάλασσας και του στενού του Οτράντο. Στην ανατολική πλευρά επιδίωξε τους στόχους της με την προσπάθεια ίδρυσης ενός μικρού εξαρτώμενου από αυτήν αλβανικού κράτους στο οποίο θα συμπεριλαμβανόταν και η Ήπειρος ή έστω ένα τμήμα της. Με τη μεικτή αυτήν εθνική σύνθεση η Αλβανία θα είχε πάντοτε την ανάγκη της προστασίας, για να αντιμετωπίζει τις προσπάθειες των Ηπειρωτών και της ελληνικής κυβέρνησης για την απελευθέρωση της Ηπείρου. Ιταλικής έμπνευσης ήταν και ο αλβανικός ύμνος που αναφέρει: «Πρέβεζα, Πρέβεζα, πότε θα γυρίσεις στην αγκαλιά της μάνας Αλβανίας». Την πολιτική της την έκανε πράξη η Ιταλία το 1913 και την ολοκλήρωσε το 1923, με τον καθορισμό των ελληνοαλβανικών συνόρων και το περιστατικό της δολοφονίας του στρατηγού Τελίνι.

Στην πόλη μας, από τη δεκαετία του 1860, υπήρχε μικρή παροικία Ιταλών η οποία προήλθε από πρόσφυγες Ιταλούς από την περιοχή της Πούλιας. Λίγο μετά την ένωση της Ιταλίας εκδηλώθηκε το κίνημα των αγροτών, το οποίο καταπνίγηκε από στρατιωτικές μονάδες και είχε 5.000 νεκρούς. Πολλοί αγρότες της Πούλιας για να σωθούν κατέφυγαν στην Κέρκυρα, την Πάτρα και πολύ λιγότεροι στην Πρέβεζα, όπου εγκαταστάθηκαν για πάντα. Οι πιο πολλοί έμειναν καλλιεργητές εσπεριδοειδών μέχρι το τέλος. Η παροικία αυτή διαλύθηκε ύστερα από 80 χρόνια με το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου.

Η Πρέβεζα από την οποία διακινούνταν η επιβατική κίνηση, το εξαγωγικό και εισαγωγικό εμπόριο της Ηπείρου, ήταν ο τόπος από τον οποίο οι μεγάλες δυνάμεις μπορούσαν να στηρίζουν τα συμφέροντά τους, να ασκήσουν την πολιτική τους και να παρακολουθήσουν όλα τα τεκταινόμενα στην ευρύτερη περιοχή, σε θάλασσα και στεριά. Γι' αυτό υπήρχαν στην Πρέβεζα προξενεία ή υποπροξενεία πολλών μεγάλων δυνάμεων, ανάλογα με το ενδιαφέρον που είχαν για την περιοχή. Προξενεία είχαν η Αυστρία, η Ιταλία και, φυσικά, η Ελλάδα. Υποπροξενεία είχαν η Αγγλία, η Γαλλία και η Ρωσία με Πρεβεζάνους υποπρόξενους, όπως ο Καίσαρας Κονεμένος, ο Λ. Πάλιος και ο Δ. Σκέφερης.

Στην Αδριατική και σε ολόκληρη την Ανατολική Μεσόγειο κυριαρχούσαν τα ατμόπλοια της αυστριακής εταιρίας Λόιντ Τριεστίνα με έδρα την Τεργέστη, επίνειο της Βιέννης και όλης της αυτοκρατορίας. Το πρώτο ατμόπλοιο *Αρχιδούκας Λουδοβίκος* έφυγε από την Τεργέστη για το υπερεθνικό του ταξίδι στην Κωνσταντινούπολη τον Μάιο του 1837. Από τότε η εταιρία συνεχώς μεγάλωνε τον αριθμό των πλοίων, τα ανανέωνε και εκτελούσε τακτικά δρομολόγια σε όλα τα μεγάλα λιμάνια της Ανατολικής Μεσογείου και είχε άριστη οργάνωση για την εξυπηρέτηση των πελατών. Για το εμπόριο της περιοχής ο επίτιμος πρόξενος της Γαλλίας στα Γιάννενα Dozon γράφει το 1870:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τα δύο τρίτα των εισαγωγών γίνονται από την Τεργέστη γιατί είναι η Αυστρία αυτή που άμεσα ή έμμεσα δίνει στην Ήπειρο όλα τα αποικιακά εδώδιμα, φάρμακα, αλεύρι, οινοπνευματώδη, σεντόνια, μεταξωτά, ξυλεία, υαλικά, σίδερο κ.ά.

Το μεγάλο ενδιαφέρον της Αυστρίας για το λιμάνι της Πρέβεζας εκδηλώθηκε με την επίσκεψη του αυτοκράτορα στην Πρέβεζα το 1864 και με την ανέγερση του καθολικού ναού του Αγίου Ανδρέα το 1902 από τον ίδιο. Η επίσκεψη της αυτοκράτειρας Ελισάβετ που φιλοξενήθηκε από τον Πρεβεζάνο Γεώργιο Κονεμένο πιθανόν να μην έχει σχέση με την οικονομική πολιτική ή άλλες βλέψεις της Αυστρίας στην περιοχή.

Στο εμπόριο της Ηπείρου συμμετείχαν σε μικρότερο βαθμό και άλλες χώρες. Η Ιταλία, νεότερη από όλες τις άλλες, για να εισχωρήσει στο εμπόριο της Ηπείρου κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες. Τα ιταλικά πλοία πήγαιναν σε όλα τα λιμάνια (*σκάλες*) της Ηπείρου και του Αμβρακικού. Επίσης, η Ιταλία διευκόλυνε τους Ηπειρώτες εμπόρους με τραπεζιτικές συναλλαγές. Στην Ήπειρο μέχρι το 1912 δεν υπήρχε υποκατάστημα τράπεζας ελληνικής ή ξένης. Τα αιτήματα των Ελλήνων εμπόρων προς την ελληνική κυβέρνηση και τις διοικήσεις των τραπεζών δεν εισακούστηκαν. Όταν στην Ιταλία μετά την επανάσταση των αγροτών αποκαταστάθηκε η γαλήνη, η ιταλική διπλωματία επιδίωξε οι Ιταλοί πρόσφυγες να μην επιστρέψουν στις πατρίδες τους. Σε αυτό συνέβαλε και η καθολική εκκλησία, η οποία βοήθησε και αγόρασε ένα σπίτι στη συνοικία του Αγίου Δημητρίου που μετατράπηκε σε καθολική εκκλησία στη δυτική πλευρά των γραφείων της λιμενικής επιτροπής, εκεί που σήμερα, 2013, είναι ο ελεύθερος χώρος με ιδιωτική παιδική χαρά, ανατολικά του κτιρίου που επί χρόνια στέγαζε την καφετέρια *Λήδρα*. Επίσης, κτίστηκε μικρός ναός στις δυτικές παρυφές της πόλης και έγινε νεκροταφείο.[1]

Έστειλε δε ιερέα έναν καπουτσίνο που είχε τον φανταχτερό τίτλο του «νομάρχη της Μακεδονίας» και είχε εξάρτηση από τον επίσκοπο του Δυρραχίου και όχι από τον επίσκοπο της κοντινής Κέρκυρας, προφανώς για λόγους προπαγανδιστικούς. Παράλληλα με την παρουσία της καθολικής εκκλησίας το ενιαίο Ιταλικό Κράτος δημιούργησε ιταλικά σχολεία στην Πάτρα, τα Επτάνησα, τα Ιωάννινα, την Πρέβεζα και άλλες πόλεις, τα οποία λειτούργησαν ως κοσμικά σχολεία για να προσελκύσουν παιδιά από άλλες εθνότητες και απέβλεπαν στη διάδοση και προβολή του ιταλικού πολιτισμού και της ιταλικής γλώσσας, και είχαν καθαρά προπαγανδιστικό, προσηλυτιστικό ρόλο και στόχο. Για την περίπτωση του σχολείου της Θεσσαλονίκης διαβάζουμε ότι «είχε ως σκοπό την προώθηση των σχεδίων της ιταλικής πολιτικής για την κυριαρχία

[1] ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 320.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στην Ήπειρο και την Μακεδονία μέχρι του Θερμαϊκού με τα όνειρα του mare nostrum, όνειρα πολύ παλαιότερα των αντίστοιχών του Μουσολίνι».[2]

Στην Πρέβεζα η λειτουργία των ιταλικών σχολείων απέτυχε γιατί αντέδρασε η Δημογεροντία, η οποία έσπευσε να λειτουργήσει και νηπιαγωγείο, και σύσσωμη η ελληνική κοινωνία της πόλης. Ο Πρεβεζάνος δημοσιογράφος Ιωάννης Δημάρατος, συντάκτης της *Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας*, έγραψε το 1932 στο μακροσκελές λήμμα «Πρέβεζα»:

> *Το παρθεναγωγείον επηυξήθη κατόπιν υπό του προσαρτήματος του νηπιαγωγείου. Τούτο υπήρξεν υποτυπώδες ίδρυμα δημιουργηθέν εκ της ανάγκης, την επροκάλεσεν η υπό του Ιταλικού κράτους εν Πρεβέζη ίδρυσις ιταλικών σχολείων και δη και νηπιαγωγείου. Και όμεν σκοπός επετεύχθει μαραθέντων μετ' όλίγου των ιταλικών σχολείων εις απεφοίτησαν μόνο εβραιόπαιδες και τινες εξαγορασθέντες μουσουλμάνοι ουδείς δε Ελλην.*[3]

Όταν έγινε γνωστό ότι θα λειτουργήσει και ιταλικό νηπιαγωγείο στην πόλη, η Δημογεροντία συνήλθε σε έκτακτη συνέλευση να αποφασίσει για τη σύσταση και ελληνικού νηπιαγωγείου. Τον μητροπολίτη Ιερώνυμο, που είχε μετατεθεί στη μητρόπολη Νικαίας, τον αναπλήρωνε στην προεδρία ο αρχιερατικός επίτροπος Ιερώνυμος Γοργίας. Από τους εκλεγμένους δημογέροντες παρόντες ήταν τέσσερις. Συμμετείχαν όμως και δέκα πρόκριτοι, έγκριτοι πολίτες τους οποίους κάλεσε η δημογεροντία. Σε επόμενη συνέλευση για το θέμα αυτό συμμετείχαν 20 πρόκριτοι. Η συμμετοχή των προκρίτων υποδηλώνει το μεγάλο ενδιαφέρον που υπήρχε για το νηπιαγωγείο του οποίου η σύσταση κρίθηκε ότι ήταν ανάγκη «απαραίτητος και επείγουσα»:

> *Εν Πρεβέζη σήμερον, την 28 Απριλίου του 1889 ενάτου έτους, ημέραν Παρασκευήν και ώραν πρώτην της νυκτός, γενομένης συνελεύσεως εκτάκτου τη προεδρία του ιερολογιώτατου Ιερωνύμου παρούσης της δημογεροντίας και των κάτωθι προκρίτων πολιτών της ενταύθα (χριστιανικής) κοινότητος και λόγου γενομένου, ότι είναι ανάγκη απαραίτητος προς σύστασιν νηπιαγωγείου άπαντες ομοφώνως υπεδέξαντο την σύστασιν τοιούτου. Προς τούτο δε η επιτροπή η διευθύνουσα την Θεοφάνειον Σχολήν εξουσιοδοτείται αμέσως να προβή εις την ενοικίασιν καταλλήλου οικήματος και εις την διά του σεβασμιωτάτου μητροπολίτου πρόσληψιν μιας νηπιαγωγού πτυχιούχου εν Κωνσταντινουπόλει και δύο βοηθών επίσης γυναικών προσλαμβανομένων ενταύθα και μιας υπηρέτριας, όπως ει δυνατόν άρξηται η λειτουργία του νηπιαγωγείου από του επιόντος μηνός.*

---

[2] ΑΝΤΩΝΙΟΥ 2011.

[3] ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ 1932, 654· ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 171.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μετά ταύτα σκέψεως γενομένης περί των προσόδων δι' ών συντηρηθήσεται το κατάστημα τούτο ενεκρίθη όπως συνεισφέρωσι ρητώς διά το Νηπιαγωγείο η εκκλησία του Αγίου Δημητρίου λίρας δέκα κατ' έτος, η του Αγίου Χαραλάμπους πέντε, η του προφήτου Ηλιού μίαν, η μονή Αγίας Τριάδας πέντε και η μονή Αγίων Αποστόλων ετέρας πέντε, εκ του κληροδοτήματος μακαρίτού Δ. Μπάλκου λίρας δύο, της Ροξ. Γακουμή δύο, του ιερομονάχου Ιγνατίου δύο, του Ζυγούρη μίαν και του Αυγερινού μίαν, ήτοι εν όλω λίρας κατ' έτος τεσσαράκοντα οκτώ. Επίσης θέλει δαπανηθή και η εφετεινή κλήρωσις εκ του κληροδοτήματος Βαρξέλη η λαχούσα εις την Μαρ. Μαργαρίτη, ήτις δεν δικαιούται να λάβη αυτήν ως λαχούσα κατά προτίμησιν εκ του κληροδοτήματος Ιωάννου Αθανασιάδου, διά τα υπόλοιπα δε χρησιμεύοντα προς συντήρησιν του Νηπιαγωγείου τούτου θέλουσιν εισπραχθή συνδρομαί τη επιμελεία των επιτρόπων ου μόνον παρά των γονέων, οίτινες θα στείλωσι τέκνα εις το Νηπιαγωγείον, αλλά και παρά των λοιπών χριστιανών των τε πολιτών και των παρεπιδημούντων.

Ο ΑΡΧΙΕΡΑΤΙΚΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ
+ Αρχιδιάκονος Ιερώνυμος[4]

Όπως προκύπτει από την απόφαση της Δημογεροντίας, η εκκλησία ανέλαβε σχεδόν όλη τη δαπάνη λειτουργίας του σχολείου, σε μια εποχή που ήταν χρεωμένη, γιατί άνοιγε συνεχώς σχολεία στα χωριά της. «Τα μοναστήρια χρεώνονταν από τα κληροδοτήματα για να καλύψουν τις ανάγκες των σχολείων και αναστέλλονταν οι εντολές των διαθετών τους. Η μονή του Προφήτη Ηλία είχε υπογράψει ομόλογο 341,28 οθωμανικών λιρών πληρωτέο την 10η Οκτωβρίου 1894 μετά τόκων στην επιτροπή του κληροδοτήματος Βασιλείου Λέπα (παππούς της μητέρας του αρχιεπισκόπου Τιράνων Αναστασίου). Την 5.5.1899 το ομόλογο δεν είχε εξοφληθεί. Με εντολή της Δημογεροντίας πήγε στο μοναστήρι ο δημογέροντας Κώστας Τόλιας για την ανανέωσή του. Ο Κ. Τόλιας παρέδωσε στη Δημογεροντία το νέο ομόλογο εκ 572,35 λιρών με λήξη 10.2.1900. Οι μονές του Προφήτη Ηλία και της Παναγιάς Καστρίου από χρόνια είχαν υπογράψει ομόλογο εκ 784 1/2 20φράγκα με λήξη την 1η Νοεμβρίου 1900 προς το κληροδότημα Αθανασίου Αθανασιάδη-Μάνου.»[5] Το νηπιαγωγείο από τότε λειτουργεί μέχρι σήμερα και λέγεται «Καραμάνειο», καθώς συντηρείται από τα εισοδήματα κτημάτων του Πρεβεζάνου ευεργέτη Σπύρου Καραμάνη.

---

[4] Υπογράφουν επίσης οι δημογέροντες Ν. Περδικάρης, Κ. Μουστάκης, Ν. Πίππας, Αλ. Ντόντης και οι πρόκριτοι Α.Π. Σκέφερης, Κ.Δ. Περδίκης, Σ.Π. Καρύδης, Απ. Ρίζος, Δ. Σκέφερης, Α. Τόλιας, Γ. Τσακαλώτος, Γερ. Κοκκινάτος, Γ. Γκινάκας και Γ. Κονεμένος.

[5] ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 96.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οι Ιταλοί μετά την οικτρά αποτυχία τους να λειτουργήσουν δικά τους σχολεία, όταν έμαθαν ότι η διευθύνουσα επιτροπή της Θεοφανείου σχολής επεδίωκε να εισάγει στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα της την εκμάθηση ευρωπαϊκής γλώσσας και για την οικονομική αδυναμία της Δημογεροντίας και της σχολής, δεν άφησαν την ευκαιρία και έκαναν στη Δημογεροντία την εξής πρόταση:

> *Να παραχωρήσει εις τας σχολάς υμών διδάσκαλον προς διδασκαλίαν της ιταλικής γλώσσης μισθοδοτούμενου παρά της ιταλικής κυβερνήσεως, παραχωρεί εις τα υμέτερα σχολεία άπαν το υλικόν της άλλοτε ιταλικής σχολής και επειδή καθ' ά πληροφορείται η σχολή υμών ευρίσκεται εις οικονομικάς δυσχέρειας δύναται να προσφέρει εκ μέρους της κυβερνήσεως του συνδρομήν προς ανακούφισιν των σχολείων περί τα 40 20/φραγγκα ετησίως.*

Ο Ιταλός πρόξενος έκανε την πρότασή του στη Δημογεροντία έμμεσα, και ανέμειξε δύο εγκρίτους Έλληνες, τον Γεώργιο Κονεμένο, πεπειραμένο διπλωμάτη και πρώην ηγεμόνα της Σάμου, ο οποίος φιλοξένησε στην Πρέβεζα και στην Κέρκυρα την αυτοκράτειρα της Αυστρίας Ελισάβετ, και τον μετέπειτα ευεργέτη Χρ. Ρίζο. Η πρόταση του Ιταλού προξένου προς τη Δημογεροντία έγινε με τρίτο πρόσωπο τον δήμαρχο της πόλης Π. Λουρόπουλο στον μητροπολίτη, οποίος τη μετέφερε στη Δημογεροντία.

> *Συνεδρία τη 12η Ιουνίου 1893*
> *Σήμερον τη 12η Ιουνίου έέ, συνήλθε υπό την προεδρίαν του Σ. Μητροπολίτου κ.κ. Κωνσταντίνου η Δημογεροντία αποτελούμενη εκ πάντων των τακτικών αυτής μελών όπως σκεφθεί και αποφασίσει επί των εξής διαφόρων υποθέσεων και δη μετά την ανάγνωσιν και επικύρωσιν των πρακτικών της προηγούμενης συνεδρίας ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης ανεκοίνωσε τη Δημογεροντία τα εξής:*
>
> *Χθες προσελθών εις την μητρόπολιν ο δήμαρχος της πόλεως κ. Π. Λουρόπουλος εδήλωσε μοι επισήμως εκ μέρους του ενταύθα προξένου της Ιταλίας Mille Lire ότι γενομένης αυτώ προτάσεως παρά του εξοχώτατου Γεωργίου Βέη Κονεμένου διά του Χριστ. Ροίζου αν εδύνατο η ιταλική κυβέρνησις να παραχωρήσει εις τας σχολάς ημών διδάσκαλον προς διδασκαλίαν της ιταλικής γλώσσης μισθοδοτούμενου παρά της ιταλικής κυβερνήσεως έγραψεν ούτος εις την κυβέρνησιν του περί της προτάσεως ταύτης, έλαβε δε απάντησιν καθ' ήν η κυβέρνησις του εκ φίλων προς την ημετέραν κοινότητα αισθημάτων αγομένη και περί των τέκνων της ενταύθα ιταλικής κοινότητος προνοούσα αποδέχεται πληρέστατα την γενομένην αυτήν πρότασιν, ότι επληρεξουσιοδότησε αυτόν να συνενοηθή μετά*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

της ενταύθα ορθοδόξου κοινότητος επί τούτω, ότι εκτός της μισθοδοσίας του ιταλού διδασκάλου παραχωρεί εις ημέτερα σχολεία άπαν το υλικό της άλλοτε ιταλικής σχολής. Και επειδή καθ' ά πληροφορείται η σχολή ημών ευρίσκεται εις οικονομικάς δυσχέρειας δύναται να προσφέρει εκ μέρους της κυβερνήσεως του ως συνδρομήν προς την ανακούφισιν των σχολείων μας περί τα 40 20/φραγγά ετησίως, ταύτα δε υπό τους όρους όπως εις τα σχολεία ημών φοιτώσι τα τέκνα των παροικούντων ενταύθα Ιταλών, όπως ο ελευσόμενος Ιταλός διδάσκαλος συμμορφούται εις τους νόμους της σχολής και διατελεί υπό την δικαιοδοσίαν της ενταύθα ιεράς μητροπόλεως, και εφορείας της Σχολής. Το δε Ιταλικόν προξενείον μη εξασκεί ουδεμίαν επέμβαση εις τας σχολάς ημών.

Η Δημογεροντία κατάδουσα το σπουδαιότατον του μηνύματος ότι δε μόνη δεν δύναται να αναλάβη τούτο απεφάσισεν πως την ερχομένην δευτέραν συνερχομένη εν τη Ι. Μητροπόλη μετά και της εφορείας της Θεοφανείου σχολής σκεφθεί επ'αυτού.

Η μη εμφάνιση του Ιταλού στη δημογεροντία, παρά το έντονο ενδιαφέρον της ιταλικής πολιτικής για συμμετοχής της στην εκπαίδευση των ελληνοπαίδων και η ανάμειξη των τριών Ελλήνων πολιτών υποδηλώνει τον βαθμό των σχέσεων των δύο πλευρών.

Η Ιταλία ήταν μεγάλη δύναμη και φίλη της Τουρκίας και επομένως η Δημογεροντία έπρεπε να προσέχει. Γι' αυτό ανέβαλε την απόφαση και κάλεσε τον Γ. Κονεμένο, ο οποίος προφορικά και γραπτά τους είπε ό,τι γνώριζε, όπως και την εφορία της Θεοφανείου να παραστεί στην επόμενη συνεδρίαση.

Συνεδρία της 18ης Ιουνίου 1893

Συνελθόντων σήμερον την 18ην Ιουνίου έέ υπό την προεδρείαν του Σ. Μητροπολίτου κ.κ. Κωνσταντίνου των δύο σωματείων της δημογεροντίας και εφορείας της Θεοφανείου Σχολής ο σεβασμιότατος Μητροπολίτης ανεκοινώσατο τα εξής. Συμφώνως τη αποφάσει τη ληφθείσει υπό των δύο σωματείων εν τη προηγουμένη αυτού προεδρείαν έλαβεν συνετευξιν μετά της Α. εξοχώτητος του Γεωργάκη Βέη Κονεμένου και ηρώτησε αυτόν περί των λόγων οίτινες προέτρεψαν αυτόν να προβεί εις την γνωστήν παρά του κ. Mille πρότασιν. Η εξοχότης ο Γεωργάκης Βέης Κονεμένος απαντών δήλωσε ρητώς και εκπεφρασμένως ότι τοιαύτην πρότασιν εκ μέρους αυτού διά του Χρ. Ροίξου ουδέποτε εγένετο προς τον Mille ουδέ λόγους Σπουδαίος ει μη ηδύνατο να έχει διά την τοιαύτην πρότασιν. Η Α. Εξοχότης εδήλωσε ότι εν τινι μετά του κ. Ροίξου απλή συνδιάλεξει γενομένου λόγου περί της άλλοτε σύστασεως ιταλικής σχολής και ω καθ' αυτήν είπε απλώς ότι, όπως είπε και προ της συστάσεως των ιταλικών σχολών εις κ. Mille, εάν αυτός ήτο Ιταλία θα παρείχε βοηθήματι εις

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τας ενταύθα σχολάς όπως αύται δυνηθώσει να προσλάβωσι διδάσκαλον της ιταλικής γλώσσης, όπερ θα ήτο χρήσιμον και διά τα τέκνα των ενταύθα παροικούντων ιταλών όσα ήθελον αποφασίσει να φοιτώσι εις τας σχολάς ημών, ταύτα δε είπεν αναφερόμενος εις το παρελθόν και ουχί εις το μέλλον. Μετά τινας ημέρας προήλθεν αυτώ ο κ. Χρ. Ροΐξος και ανεκοίνωσε αυτώ μετ' ευχαριστήσεως ότι ο κ. Mille και εκ του ιδίου αυτού (πουγγίου) ταμείου ακόμη ηδύνατο να αναλάβει την θυσίαν ταύτην υπό τον όρον όμως όπως η ενταύθα ορθόδοξος κοινότης κάμει αίτησιν περί τούτου διότι ο κ. Mille θα εθεώρει προσβολήν του εαν αυτός προέβαινεν εις την περί τούτου πρότασιν, απερρίπτετο δε ταύτη εκ κακοβουλίας. Εις τους λόγους τούτους ο κ. Ροΐξος προσέθεσεν ότι οίκοθεν εννοείτο ότι ο διορισθησόμενος διδάσκαλος θα διατελεί υπό την δικαιοδοσίαν των εφόρων των ενταύθα σχολών. Η Α. εξοχότης ο Κονεμένος Βέης απαντών εις τον Χρ. Ροΐξον εδήλωσεν αυτώ σαφώς και καθαρώς ότι το τοιούτον εθεώρει αδύνατον, ότι η κοινότης διά πολλούς και σπουδαίους λόγους δεν ηδύνατο να προβεί εις τοιαύτην αίτησιν προς τον κ. Mille, ότε ο Χρ. Ροΐξος επανέλαβε ότι ο κ. Mille εφοβείτο να προβεί αυτός εις την τοιαύτην πρότασιν η άρνησις της αποδοχής αυτής θα ήτο προσβολή δι' αυτόν, τότε η Α. εξοχότης είπεν ότι δύναται ο κ. Mille να εξετάσει και βολιδοσκοπίσει κατά πρώτον την διάθεσιν του τόπου και μόνον όταν πισθεί ότι μια τοιαύτη πρότασις εκ μέρους αυτού θα εγίνετο αποδεκτή τότε να προβεί εις ταύτην εκ μέρους αυτού θα εγίνετο αποδεκτή τότε να προβεί εις ταύτην προσθέσας μάλιστα ότι τούτο έδει να γίνει εν συννενοήσει μετα του Μητροπολίτου του μόνου αρμοδίου εις τούτο. Η Α. Εξοχότης προσέθηκεν εις ταύτα και τα εξής ότι δηλαδή μαθών μετά τινά καιρόν ότι η επί του αντικειμένου τούτου διάλεξις αυτού μετά του Χρ. Ροΐξου παρεξήγηθει παρ' αυτού και παρεστάθει τω κ. Mille άλλως ή ως είχεν απέστειλε τον γαμβρόν αυτού κόμητα Σδρίν μετ' αυτόγραφου της μεταξύ αυτού και του κ. Ροΐξου συνδιαλέξεως και διαβεβαίωσε ότι ταυτη πρότασις ουδέποτε εγενετο αυτώ διά του κ. Χρ. Ροΐξου, υπέμνησε δε τον κ. Mille ότι πάσα επί του αντικειμένου τούτου διαπραγμάτευσις έδει να γίνει μετά της Μητροπόλεως, ότι από του καιρού εκείνου μέχρι σήμερον πολλάκις είδα το κ. Mille, ότι ουδέποτε επονήσατο αυτώ λόγο περί του αντικειμένου τούτου και συνεπώς εφρόνει ότι τα περί τούτου εγκαταλείφθησαν και ότι μετά δυσαρέσκειας ήκουσεν ότι εν τη τελευταία γενομένη ανακοινώσει του κ. Mille διά του π. Λουρόπουλου, η περί του αντικειμένου τούτου πρότασις απεδίδετο εις αυτόν.

Μετά την ανακοίνωσιν ταύτην η ΑΕ κατέθεσεν εις το γραφείο και αντίγραφον του κ. Κονεμένου περίληψην της μεταξύ αυτού και το Χρ. Ροΐξου επί του αντικειμένου τούτου συνδιαλέξεως ων αυτολεξεί ώδε. Κατά Φεβρουάριον μήνα 1893 εις καθαράν και ακριβή γλώσσαν είπον

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

τω κ. Ροίξω εν ομιλία απλή ότι καθώς και προ της συστάσεως των ιταλικών σχολών είχον είπει τω κ. Mille, ότι εάν ήμιν εγώ Ιταλία αντί να πλάττω σχολάς ιταλικάς εν Πρεβέζει θα προσέφερον βοήθημα τι εις τα υπάρχοντας εν Πρεβέζει σχολιά για να δυνηθώσι προσθέσωσι και ένα διδάσκαλον της Ιταλικής γλώσσης, όπερ θα ήτο ωφέλιμον τόσο εις τα παιδιά της ιταλικής παροικίας τα συχνάζοντα εις τα εντόπια σχολεία όσον εις τα πρεβεζαντόπουλα.

Δύο ή τρεις ημέρες κατόπιν ο κ. Ροίξος ήλθε προς με χαρούμενος να μοι ειπεί ότι ο κ. Mille ήτο λίαν πρόθυμος να κάμει και εκ του ιδίου πουγγίου του τοιαύτην θυσίαν διά τα σχολεία του τόπου αρκεί η κοινότης να τω κάμη τοιαύτην αίτησιν, διότι φοβείται να μην εκτεθεί και να κάμη τιαύτην πρότασιν ην πιθανώς από κακοβουλίαν να μη παραδεχθώσιν, ο κ. Ροίξος προσέθεσεν ότι εννοείτο καλώς ότι ο διδάσκαλος θα ήτο υπό τας διαταγάς και θα ηξητράτο από την επιτροπή των σχολών.

Απεκρίθην σαφώς και καθαρώς ότι μοι εφαίνετο αδύνατον ο λαός ή οι αντιπρόσωποι του να κάμουν τιαύτην αίτησιν διά πολλούς και σοβαρούς λόγους έπρεπε μάλλον να παραιτηθεί τιαύτης ιδέας. Το μόνο όπερ υδήνατο να εξετασθεί μεθ' υπομονής θα ήτο να ζητήσωμεν να βεβαιωθώμεν αν θα ήτο διατεθημένοι να δεχθώσιν εάν και όταν ο κ. Mille θα έκαμνε τοιαύτην προσφοράν προς όφελος των σχολείων του τόπου και εάν επειθόμεθα ότι θα εγένετο ευγνωμόνως παραδεκτή τοιαύτη προσφορά τότε αλλά τότε μόνον ο κ. Mille βέβαιος περί της παραδοχής να έκαμνε την πρότασιν. Τίποτα άλλο δεν ελέχθει. Μετά την ανακοίνωσιν ταύτην του Σ. Μητροπολίτου και την ανάγνωσιν της αυτογράφου περιλήψεως της αυτού εξοχότητος του Γεωργάκη Βέη Κονεμένου επικολούθησε συζήτησις μεταξύ των μελών της παρούσης συνεδριάσεως σχετικώς προς την υπό του κ. Mille γενομένην πρότασιν μετ' ανταλαγήν δε ικανών σκέψεων ο σεβασμιότατος πρόεδρος συνάγων εκ των ειρημένων διετύπωσε την ακόλουθον πρότασιν ην και έθεσεν εις ψηφοφορίαν δηλαδή ότι μεν εγένετο τη ιερά Μητροπόλη εκ μέρους του κ. Mille πρότασις περί τούτου ουδεμία αμφιβολία, προσκαλεί όμως την συνέλευσιν να αποφανθεί εάν η ούτω πως γενομένη πρότασις δύναται να θεωρηθεί επαρκής και να χρησιμεύσει ως βάσις όπως η συνέλευσις προβεί εις σκέψεις επί της ουσίας της πρότασης. Γενομένης ψηφοφορίας επί της προτάσεως ταύτης η πλειονοψηφία απεφάνθει ότι της προτάσεως γενομένης προφορικώς και διά τρίτου δεν θεωρεί ταύτην επαρκεί όπως λάβει ταύτην ως βάσιν και προβεί εις σύσκεψιν επί της ουσίας, την μειοψηφίας δηλωσάσης την αντίθετον γνώμην ότι επειδή η Α. Ε. ο πρόεδρος απεδέξατο την πρότασιν ταύτην και έθεσεν αυτήν υπό συζήτησιν προς δε επειδή ουδεμία ασάφεια υπάρχει εν τη προτάσει ταύτη απάντων των όρων αυτής όντων ωρισμένων και σαφείς νομίζει αυτήν επαρκεί και δυναμένην να χρησι-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μένου ως βάσις προς σύσκεψιν επί της ουσίας του Σ. Μητροπολίτου δηλώσαντος ότι η εκ μέρους Αυτού αποδοχή της προτάσεως και η πρό σκλησις της παρούσης συνελεύσεως προς σύσκεψιν επί της προτάσεως σημαίνει το ζήτημα του ουσιαστικού μέρους της προτάσεως και ότι ο πρόεδρος έθεσε την πρότασιν υπό συζητήσιν ίνα λάβει την γνώμην των μελών της παρούσης συνελεύσεως ου μόνον επί της ουσίας της προτάσεως αλλά και όσον αφορά το ουσιαστικόν μέρος αυτής, η παρούσα συνέλευσις αποφαίνεται κατά πλειονοψηφίαν όπως δηλωθεί τω κ. Mille διά του κ. Η Λουκοπούλου ότι η πρότασις αυτή όπως εγένετο δηλαδή διά τρίτου και προφορικώς εθεωρήθη ανεπαρκής όπως χρησιμεύσει ως βάσις περαιτέρω σκέψεως.

Από τον ακόλουθο διάλογο προκύπτει σαφέστατα η αντίθεση των Ελλήνων κατοίκων της Πρέβεζας στη διπλωματική ιταλική πολιτική: «Ο Χρ. Ρούξος επανέλαβεν ότι ο κ. Mille εφοβείτο να προβεί αυτός εις την τοιαύτην πρότασιν διότι η άρνησις της αποδοχής αυτής θα ήτο προσβολή δι' αυτόν». Ο δε Γ. Κονεμένος: «Απεκρίθην σαφώς και καθαρώς ότι μοι εφαίνετο αδύνατον ο λαός, ή οι αντιπρόσωποι να κάνουν [δεκτή] τοιαύτην αίτησιν διά πολλούς και σοβαρούς λόγους, έπρεπε μάλλον να παρατηθεί τοιαύτης ιδέας».

Ο Ιταλός πρόξενος, πιεζόμενος από την ιταλική διπλωματία, ενώ γνώριζε την αντίδραση των Ελλήνων στην ιταλική πολιτική, διαβίβασε την πρόταση του γιατί είχε μερικές ελπίδες να γίνει δεκτή, λόγω της δύσκολης οικονομικής θέσης, των ελληνικών σχολείων. Η πρόταση με διπλωματικό τρόπο απορρίφθηκε από τη δημογεροντία και ο Ιταλός πρόξενος δεν επανήλθε. Από τότε και μέχρι το 1940 τα παιδιά των Ιταλών διδάσκονταν τα ιταλικά γράμματα από τον εκάστοτε καθολικό ιερέα της καθολικής εκκλησίας. Ο τελευταίος έφυγε το 1940 με την κήρυξη του πολέμου. Στο διάστημα της κατοχής ο ιερέας ήταν στρατιωτικός και είχε τον βαθμό του υπολοχαγού. Η θέση και η ισχύς της Ιταλίας στον ευρωπαϊκό και βαλκανικό χώρο τα χρόνια εκείνα που οι σκλαβωμένοι κάτοικοι της Πρέβεζας απέκρουαν με επιτυχία τη διείσδυση της ιταλικής πολιτικής στον τόπο μας ήταν η εξής:

Το 1882 η Ιταλία έγινε μέλος της τριπλής συμμαχίας και σφυρηλάτησε στενούς δεσμούς με τις δυνάμεις της κεντρικής Ευρώπης, κυρίως με τη Γερμανία αλλά και με την Αυστρία, η οποία από πολλά χρόνια κατείχε το μεγαλύτερο μέρος της Ιταλίας και ήταν η έκτη μεγάλη ευρωπαϊκή δύναμη, ενδεκα χρόνια μετά την ένωση της. Ως μέλος της τριμελούς συμμαχίας υιοθέτησε αδιάλλακτη στάση απέναντι στη Γαλλία, τόσο σε θέματα εμπορικών σχέσεων όσο και σε προβλήματα που αφορούσαν την επιρροή στη Μεσόγειο.

Η εξωτερική πολιτική της Ιταλίας μοναδικό στόχο είχε την επέκταση της (ιμπεριαλιστική πολιτική), χωρίς αρχές και σεβασμό των συμφωνιών που είχε υπογράψει

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στις αρχές Μαρτίου 1901 οι εφημερίδες της Ευρώπης γράφουν περί προσεχούς διάλυσης της τριπλής συμμαχίας με την αναχώρηση της Ιταλίας. Ενώ η ημιεπίσημη εφημερίδα της Βιέννης *Ταγερμπλάν* δημοσιεύει συνέντευξη διπλωμάτη που αναφέρει: «Η διεθνής κατάσταση δεν επιτρέπει εις την Ιταλίαν την πολυτέλειαν αλλαγής συστήματος», «έπειτα αι βλέψεις της Ιταλίας τείνουσαι προς την Μεσόγειον, υπ' ουδενός άλλου δύνανται να εξυπηρετηθώσι καλλίτερον ή υπό της τριπλής συμμαχίας».[6] Οι Ευρωπαίοι δημοσιογράφοι είχαν πληροφορίες για τις κινήσεις της ιταλικής διπλωματίας η οποία από τον Νοέμβρη του 1901, που ανέλαβε την πρωθυπουργία ο Τζολίπι, προσπάθησε να αποσπάσει την Ιταλία από την τριπλή συμμαχία. Παράλληλα με τη βελτίωση των σχέσεων με τη Μεγάλη Βρετανία επιδίωξε να προσεγγίσει τη Γαλλία. Αλλά και ο Αυστριακός διπλωμάτης που έδωσε τη συνέντευξη τοποθέτησε σωστά τα μεγάλα συμφέροντα της Ιταλίας στον ευρύτερο χώρο ότι είναι στην τριπλή συμμαχία. Η πιθανή απόσπαση της Ιταλίας από την τριπλή συμμαχία θα την αδυνάτιζε και θα απέκλειε τις δυνάμεις της κεντρικής Ευρώπης από τη Μεσόγειο. Η Ιταλία με τις επιτυχείς ενέργειες κατόρθωσε να παραμείνει στην τριπλή συμμαχία και να πετύχει την ιταλογαλλική συμφωνία του 1902, που έθεσε όρια στις σφαίρες επιρροής των δύο χωρών στη Βόρεια Αφρική. Την ίδια χρονιά ο αυτοκράτωρ της Αυστρίας έκτισε στην Πρέβεζα τον καθολικό ναό του Αγίου Ανδρέα στον οποίο εκκλησιάζονταν οι Ιταλοί της παροικίας.

Από τη δεκαετία του 1880 και μέχρι το 1918 η Τουρκία ήταν πιστή σύμμαχος της τριπλής συμμαχίας, ιδιαίτερα της Γερμανίας. Γι' αυτό αντιμετώπιζε τα ιταλικά συμφέροντα στην επικράτεια της ευνοϊκά. Η Ιταλία όμως όταν έκρινε ότι οι συνθήκες την ευνοούσαν κήρυξε τον πόλεμο στην Τουρκία (1911) και κατέλαβε τη Λιβύη και τα Δωδεκάνησα τα οποία διατήρησε μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1943). Οι Έλληνες κάτοικοι της Ρόδου υποδέχθηκαν τους Ιταλούς στρατιώτες σαν ελευθερωτές και τους βοήθησαν στη διεξαγωγή των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων. Με ψήφισμα του Εθνικού Πανδωδεκανησιακού Συνεδρίου τον Ιούνιο του 1912 ευχαριστούν κατά πρώτον τους Ιταλούς διότι πιστεύουν ότι «η επέμβαση τους ήτο ευεργετική και οι υποσχέσεις των ειλικρινείς».[7]

Η διάθεση της ελληνικής κυβερνήσεως για στενή συνεργασία με τους Ιταλούς είχε εκδηλωθεί με σειρά τολμηρών φιλικών χειρονομιών, όπως ήταν η παράδοση των στρατιωτικών σχεδίων της Πρέβεζας στην πρεσβεία των Αθηνών μετά από παράκληση του Ιταλού πρωθυπουργού προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Οι Ιταλοί όμως αρνήθηκαν ανεπιφύλακτα κοινή δράση στο τουρκοκρατούμενο ανατολικό Αιγαίο, επιχείρηση για την οποία το επιτελείο τους

[6] *Εστία* 4.3.1901.
[7] ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 170.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

είχε καταρτίσει σχέδια. Οι Έλληνες δεν είχαν αντιληφθεί ότι η παρουσία των Ιταλών στα Δωδεκάνησα ήταν η αρχή ενός εκτεταμένου ιμπεριαλιστικού σχεδίου η εκτέλεση του οποίου θα αναδείκνυε την Ιταλία σε μεγάλο αντίπαλο της Ελλάδας στην προσπάθειά της για απελευθέρωση των υπόδουλων Ελλήνων. Η Ιταλία που αναπολούσε χαμένες δόξες συνεχώς αναμειγνύονταν στα προβλήματα και στις πολιτικές του ευρύτερου ελληνικού χώρου.

> *Οι διπλωμάτες της Υψηλής πύλης, η οξυδέρκεια και δραστηριότητα των οποίων συχνά προκαλούν θαυμασμό είχαν ορθώς προβλέψει ότι παρά τα φαινόμενα, η Δύναμη που συστηματικά ευνοούσε την προοπτική αποκοπής των τριών επίμαχων βιλαετίων Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου και Κοσσυφοπεδίου από την Οθωμανική αυτοκρατορία ήταν η Βρετανία. Επιφανειακώς το «σενάριο» αυτό προωθούσαν κυρίως η Αυστρουγγαρία και η Ρωσία. Το Λονδίνο όμως κινούσε τα νήματα με σύμμαχο ιδιόμορφο και συχνά ιδιότροπο την Ιταλία, που μόλις είχε επιτύχει την εθνική της ενοποίηση.*[8]

Με την κήρυξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου η Ιταλία που είχε επανεπικυρώσει την τριπλή συμμαχία στις 7 Δεκεμβρίου 1912, την αγνόησε, επικαλέστηκε δε ότι δεν είχε αναλάβει υποχρέωση να υποστηρίξει τους συμμάχους της σε επιθετικό πόλεμο και ότι η αρχική συνθήκη του 1882 ανέφερε με σαφήνεια ότι η συμμαχία δεν στρέφονταν εναντίον της Αγγλίας. Την 26 Απριλίου 1915 υπόγραψε μυστική συνθήκη με τις δυνάμεις της Αντάντ με την οποία προβλεπόταν η είσοδος της Ιταλίας στον πόλεμο μέσα σε έναν μήνα από την υπογραφή με αντάλλαγμα υποσχέσεις για εδαφικά οφέλη, όχι μόνο το Τρεντίνο και την Τεργέστη που είχαν ιταλικό πληθυσμό, αλλά και το νότιο Τιρόλο, τη Γκόριτσα, την Ιστρία, τμήματος των ακτών της Αδριατικής, των Δαλματικών νησιών και παροχές δυνατοτήτων αποικιακής επέκτασης στη Μικρασία. Στις 23 Μαΐου 1915 η Ιταλία κήρυξε τον πόλεμο κατά της Αυστροουγγαρίας και ο ιταλικός στρατός επιχείρησε να αποσπάσει από την Αυστρία τις χώρες που της είχαν υποσχεθεί οι δυνάμεις της Αντάντ χωρίς αποτέλεσμα. Το 1916 η Ιταλία είχε 500.000 νεκρούς, αριθμό διπλάσιο από τις απώλειες του αυστριακού στρατού. Το 1917 στις μάχες του Καπορέλο είχε 500.000 νεκρούς και 250.000 αιχμαλώτους. Αποφεύχθηκε δε η πλήρης κατάρρευση του ιταλικού στρατού γιατί έσπευσαν αγγλικά και γαλλικά στρατεύματα.

Η Ιταλία, παρότι στο ιταλικό μέτωπο η κατάσταση ήταν απελπιστική, οι συνθήκες όμως για την επίτευξη των ιταλικών βλέψεων στην περιοχή μας ήταν ευνοϊκές, γι' αυτό απέσπασε ομάδα μεραρχιών του ιταλικού στρατού και κατέλαβε την Αλβανία.

---

[8] Μιχαλοπουλος 2011.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Από τις αρχές του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου (1914-1918) οι Έλληνες διχάστηκαν και, όποια εμπόλεμος δύναμη ήθελε, μπορούσε να καταλάβει αμαχητί ελληνικές περιοχές, στις οποίες είχε χυθεί πολύ αίμα για να ελευθερωθούν. Τον Μάιο του 1916 Γερμανοί και Βούλγαροι κατέλαβαν την Ανατολική Μακεδονία μέχρι τον Στρυμώνα και μετά Άγγλοι και Γάλλοι τη Θεσσαλονίκη και την περιοχή της. Η ένταση των σχέσεων ανάμεσα στην Αντάντ και την ελληνική κυβέρνηση βοήθησε την Ιταλία να προωθήσει το κατακτητικό της σχέδιο. Η αγγλο-γαλλική συμμαχία είχε ζητήσει από την ελληνική κυβέρνηση να προχωρήσει σε άμεση αποστράτευση η οποία θα επεκτείνονταν ως τη Βόρειο Ήπειρο. Η ελληνική κυβέρνηση απομονωμένη από την Αντάντ υποχρεώθηκε να συμφωνήσει με την αποχώρηση τόσο των πολιτικών όσο και των στρατιωτικών αρχών από τις ελληνικές περιοχές που κατείχε η Ιταλία. Η κατάσταση έγινε πολύ σοβαρή ιδιαίτερα επειδή οι ιταλικές αρχές δεν περιορίστηκαν στη στρατιωτική κατάληψη των παραπάνω περιοχών αλλά προχώρησαν στην κατάργηση των ελληνικών αρχών, έκλεισαν τα ελληνικά σχολεία, κατέβασαν τις ελληνικές σημαίες και ύψωσαν στη θέση τους ιταλικές.

Μετά την εκδήλωση του κινήματος και την εγκατάσταση της προσωρινής κυβέρνησης Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη, η Ιταλία που ακολουθούσε εχθρική στάση απέναντι στην Ελλάδα και ιδιαίτερα απέναντι στον Βενιζέλο, αντίθετα από την αγγλο-γαλλική συμμαχία, πήρε αμέσως αρνητική στάση απέναντι στο κίνημά του.

> *Οι Ιταλοί φοβούμενοι πως η συμμαχική κατοχή της Θεσσαλίας θα οδηγούσε γρήγορα σε προώθηση τους και στην εκθρόνιση του Κωνσταντίνου και της κυβέρνησής του, προωθήθηκαν αμέσως στην Ήπειρο και κατέλαβαν τα Γιάννενα στις 26 Μαΐου (8 Ιουνίου) 1917, την Παραμυθιά, την Πάργα και το Μέτσοβο. Κύριος σκοπός της Ιταλίας ήταν να βελτιώσει τη διαπραγματευτική της θέση, για να μπορέσει αργότερα να αρνηθεί την επέκταση της Ελλάδας στη Βόρειο Ήπειρο. Στις 3 Ιουνίου 1917 ο διοικητής της ιταλικής στρατιάς Αλβανίας διακήρυξε την ενότητα και ανεξαρτησία της Αλβανίας κάτω από την προστασία του βασιλιά της Ιταλίας. Η Ρώμη ήθελε ακόμα να αναχαιτίσει την προώθηση γαλλικών δυνάμεων μέσα στην Αλβανία, για να προλάβει γαλλική ανάμειξη στο μέλλον σε ζητήματα σχετικά με τη χώρα αυτή. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η Κορυτσά και η περιοχή της είχαν από τον Δεκέμβριο του 1916 καταληφθεί από το γαλλικό στρατό. Ταυτόχρονα η Ιταλία έφερε τους συμμάχους προ τετελεσμένου γεγονότος κηρύσσοντας μονομερώς την Αλβανία αυτόνομο κράτος, κάτω από ιταλική προστασία. Όλα αυτά συνδέονται άμεσα με τα γεγονότα στην Ελλάδα.*[9]

[9] Οικονομου 1978, 46· Μουστακης 2002, 172.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οι Ιταλοί προτού να καταλάβουν τη νότια Ήπειρο, με όργανά τους, προσπάθησαν να δημιουργήσουν κοινωνικές και οικονομικές αναστατώσεις στη ζωή του τόπου και να διαταραχθεί η δημόσια τάξη και η εθνική ομοψυχία του ηπειρώτικου λαού. Οι τότε συνθήκες τους ευνοούσαν. Η ιταλική προπαγάνδα υπέθαλψε τους πόθους και τη δυσαρέσκεια που είχαν οι Έλληνες αγρότες για τη διατήρηση του φόρου της δεκάτης στα παραγόμενα προϊόντα τους. Το Ελληνικό Κράτος εξέθετε σε πλειστηριασμό τον φόρο της παραγωγής του κάθε χωριού χωριστά. Εκείνος ή εκείνοι που πλειοδοτούσαν προκατέβαλαν ένα χρηματικό ποσό και για το υπόλοιπο ποσό υποθήκευαν ακίνητά τους διπλάσιας αξίας αυτοί ή οι εγγυητές τους. Τον ευαίσθητο αυτόν κρίκο της ηπειρώτικης οικονομίας έβαλε στόχο η προπαγάνδα των Ιταλών. Η δυσαρέσκεια των αγροτών για τη διατήρηση της φορολογίας, των προϊόντων που παρήγαγαν και του καθεστώτος της ιδιοκτησίας της γης άρχισε να αναπτύσσεται αυθόρμητα αμέσως μετά την απελευθέρωση της Ηπείρου από τους Τούρκους και φούντωσε μετά την κήρυξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου.

> *[Την] φορολογίαν της δεκάτης όπως και την φορολογία κατά κεφαλήν των ζώων που επί τουρκοκρατίας εκαλείτο τζελέπι διετήρησε το ελληνικόν δημόσιον αρκετά έτη μετά την απελευθέρωση, πράγμα που έκανε τους κατοίκους να δυσανασχετούν λέγοντας ότι η απελευθέρωσις κατ' ουδέν συνετέλεσε εις την οικονομικήν των ενίσχυσιν, εφόσον τα μεν κτήματα τα διετήρησαν οι Τούρκοι, όπως και επί τουρκοκρατίας, τας δε φορολογίας της δεκάτης και των ζώων επίσης τας διατήρησε το ελληνικόν δημόσιον, επομένως τίποτε σχεδόν δεν άλλαξε διά την βελτίωσιν της οικονομικής των καταστάσεως. Τούτου ένεκα εδυστρόπουν εις την καταβολή των φόρων της δεκάτης προ παντός και του γεωμόρου αποκρύπτοντες από τους ενοικιαστές το πραγματικόν των εισόδημα και ήρχοντο ως εκ τουτου εις προστριβάς που πολλές φορές κατέληγον εις πράξεις βίας και συχνά εις δολοφονίας τόσον των αγάδων τσιφλικούχων όσον και των υπ' αυτών διοριζόμενων φυλάκων και επιστατών. Ούτω κατά τον Αύγουστον του 1914 εδολοφονήθη εις Λούρον ο εκ Καμαρίνης Θεμιστοκλής Κοντογιάννης όστις είχε προσληφθη ως φύλακας υπό του Χουσεΐν πασά εις Παλαιορόφορον και Λούρον που ήταν τσιφλίκι του. Επίσης ο επιστάτης του Εμίν Αγά Ευάγγελος Ντούσιας εκ Δουβιάνων (Κρυοπηγή) εδολοφονήθη από τους συγχωριανούς του Δουβιανίτες. Επίσης ο Ευάγγελος Πανούσης εκ Ρηνιάσης από τους συγχωριανούς του διά τον αυτόν λόγον, και άλλοι. Η έκρυθμος αυτή κατάστασις διήρκεσε κατά τα έτη 1913, 1914, 1915 και 1916.*[10]

[10] ΣΑΚΚΑΣ 1973.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στο χωριό Χόχλα του Φαναρίου σκότωσαν τον Συρρακιώτη έμπορο της Πρέβεζας και ενοικιαστή φόρου Κωνσταντίνο Κουκότη, πατέρα του Αλέκου και της Βικτωρίας Τσακαλώτου. Από την αδυναμία να εισπράξουν αρκετοί ενοικιαστές και εγγυητές χρεοκόπησαν. Με την επικράτηση του κινήματος της Θεσσαλονίκης και τον σχηματισμό της κυβέρνησης του Βενιζέλου οι Ιταλοί απομακρύνθηκαν από τη νότιο Ήπειρο, ύστερα από τρεις μήνες κατοχής τους, και η ύπαιθρος ηρέμησε.

Στους λατινόφωνους πληθυσμούς της Πίνδου έδωσαν πολλές υποσχέσεις. Η αλήθεια αποκαλύφθηκε όταν οι Ιταλοί έστειλαν από τα Γιάννενα ένα τάγμα στρατού με σώμα καραμπινιέρων και κατέλαβε την περιοχή. Το τάγμα αυτό είχε από έναν λόχο στο Μέτσοβο, στο Κηπουργιό και στο Δεμάτι.

> *Μαΐου 27 ιταλικόν ιππικόν εκ δύο υλών επελθών κατέλαβε το Μέτσοβον περί ώρας 6η μ.μ. στήσαν την τρίχρουν ιταλικήν σημαίαν εν ονόματι του βασιλέως της Ιταλίας Βίκτωρα Εμμανουήλ. Ευθύς κατάλαβεν όλα τα δημόσια γραφεία, ώρισαν προθεσμία μιάς ώρας προς αναχώρησιν όλων των πολιτικών και στρατιωτικών αρχών. Συγκοινωνία τηλ/κη και ταχ/κη διεκόπη έκτοτε πανταχόθεν. Το Μέτσοβον εκηρύχθη υπό ιταλικόν στρατιωτικόν νόμο.*[11]

Επίσης, η ιταλική κυβέρνηση διόρισε προξένους σε κωμοπόλεις της Πίνδου, όπου κατοικούσαν λατινόφωνοι ελληνικής εθνικής συνείδησης, όπως στο Μέτσοβο, στη Σαμαρίνα και αλλού. Στα προξενεία αυτά ο μορφωτικός σύλλογος της Ρώμης «Dante Alighieri» οργάνωσε διαλέξεις με θέμα τους «άρρηκτους δεσμούς των Βλάχων με τη μεγάλη λατινική πατρίδα, δηλαδή την Ιταλία».[12]

Η αντίδραση των κατοίκων της περιοχής που τελούσε υπό στρατιωτική κατοχή των συμμάχων μας Ιταλών και στην οποία είχε επιβληθεί ο στρατιωτικός νόμος, επικεντρώθηκε στα Τρίκαλα, όπου είχαν καταφύγει αρκετοί και μεγάλο μέρος του πληθυσμού της πόλης προέρχεται από την ίδια περιοχή. Τη 18η Ιουνίου συγκροτήθηκε πανηπειρωτικό συλλαλητήριο στην πλατεία Χατζηγάκη υπέρ εκκενώσεως της Ηπείρου υπό των Ιταλών.

Τον Ιούλιο πάρθηκε η απόφαση στο Παρίσι να εκκενώσει η Ιταλία τη Νότιο Ήπειρο και την περιοχή της Πίνδου. Αυτή όμως δυστροπούσε να το πράξει. Ύστερα από διαμαρτυρίες της κυβέρνησης του Ελ. Βενιζέλου έφυγαν οι ιταλικές δυνάμεις στα τέλη Αυγούστου. Μετά από αλλεπάλληλα ελληνικά διαβήματα τα ιταλικά προξενεία της Πίνδου έπαψαν να λειτουργούν τον Δεκέμβριο, αλλά το πολυάριθμο προσωπικό του ιταλικού προξενείου των Ιωαν-

[11] Μαρτυρία του Μετσοβίτη δασκάλου Γεωργίου Μέρανου, βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 176.
[12] Για τις ακόλουθες αναλύσεις βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 170-179.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νίνων συνέχισε τις περιοδείες στην περιοχή καλλιεργώντας ανεπιτυχώς μια πολιτική που εκδηλώθηκε πιο έντονα το 1941. Οι διαλέξεις και παρουσία των Ιταλών στα χωριά έπεσαν στο κενό γιατί οι ελάχιστοι ρουμανίζοντες προβληματίστηκαν.

Το 1917 οι Ιταλοί από το προξενείο της Πρέβεζας είχαν πληροφορίες για την καθολική αντίδραση των κατοίκων και την πιθανή επέμβαση των Γάλλων που ήταν στην κοντινή Λευκάδα σε περίπτωση ένοπλης σύγκρουσης, γι' αυτό έστειλαν στην Πρέβεζα μια μικρή δύναμη για να δουν τις αντιδράσεις και ανάλογα να πράξουν. Η μικρή αυτή δύναμη με την ανοχή των πολιτικών και στρατιωτικών αρχών, ύψωσε την ιταλική σημαία στο κάστρο του Αγίου Ανδρέα, επάνω από το μνημείο του Αγνώστου.

Η αντίδραση από τον λαό της Πρέβεζας ήταν άμεση και καθολική. Όταν είδε την ιταλική σημαία ο Χρήστος Μακρής, που καθόταν απέναντι, εκεί που τώρα είναι η οικοδομή του Δημουλίτσα, άρχισε τους πυροβολισμούς με το πολεμικό του όπλο. Ακολούθησαν οι κωδωνοκρουσίες των ένδεκα ιερών ναών που είχε τότε η Πρέβεζα και έτσι μαθεύτηκε αμέσως το γεγονός. Πολλοί άνδρες πήγαν στο χάνι Πουλίση μετέπειτα Νίκα και Χαλβατζή και με βαριές που πήραν από τα καροποιεία που ήταν στην οδό Π. Τσαλδάρη έσπασαν το αυτοκίνητο με το οποίο είχαν έλθει οι Ιταλοί.

Οι Ιταλοί βλέποντας την αντίδραση που εκδηλώθηκε έφυγαν κακήν κακώς. Υπήρχε όμως κίνδυνος να επανέλθουν πολλοί Ιταλοί γι' αυτό συγκροτήθηκε επιτροπή αγώνος με πρόεδρο τον δεσπότη Ιωακείμ, ο οποίος συνέταξε προκήρυξη με την οποία καλούσαν τους πολίτες να προσέλθουν εθελοντές και να οργανωθούν για να αντιμετωπίσουν δυναμικά πιθανή επιστροφή των Ιταλών. Η προκήρυξη απευθυνόταν σε όλους τους Ηπειρώτες, γι' αυτό τρία από τα μέλη της επιτροπής ήταν κάτοικοι άλλων περιοχών. Η προκήρυξη τελειώνει ως εξής:

> *Διά την επιτυχή και αίσιαν έκβασιν του ιερού αυτού αγώνος η Ήπειρος επικαλείται την προσωπικήν συμμετοχήν των δυνάμενων να φέρωσιν όπλα τέκνων αυτής και της μεγάλης Ελλάδος, όπως προσέλθωσιν, ήτις αναλαβούσα ήδη την περιφρούρισιν και προστασίαν των εθνικών πραγμάτων αναλαμβάνει και την συντήρισιν και διατροφήν των οικογενειών των υπερασπιστών της εθνικής τιμής και των εθνικών συμφερόντων.*
>
> *ΗΠΕΙΡΩΤΑΙ*
>
> *Από των ιερών του Σουλίου και Ζαλόγγου βράχων αντηχεί η φωνή των ενδόξων αυτών προμάχων, κρούουσα το σάλπισμα του εθνικού συναγερμού και καλούσα ημάς εις την επιτέλεσιν του ιερού καθήκοντος της αμύνης των ελευθεριών μας. Εις την φωνήν ταύτην σπεύσωμεν πάντες και εν ζηλευτή ομονοία αποδιώξωμεν από τα πάτρια ημών εδάφη τους επιδρομείς.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Εν Πρεβέζη την 13η Ιουνίου 1917.
Την Υπογράφη:
Η επί της Αμύνης επιτροπή
Πρόεδρος ο Νικοπόλεως Ιωακείμ
Τα μέλη: 1) Βασίλειος Μπάλκος 2) Παν. Καριστινός 3) Γ. Ποταμιάνος 4) Θ. Μακρής 5) Ν. Λάζαρος 6) Ευκλ. Τσακαλώτος 7) Δημ. Μουστάκης 8) Γ.Μ. Γκάλκος 9) Ι. Πίσπιρης 10) Γ. Κιαγιάς[13]

Τα τρία τελευταία μέλη της επιτροπής ήταν κάτοικοι άλλων περιοχών. Την υπογράφει και ο γραμματέας της μητροπόλεως Σπ. Τσούτσουρας. Ο ηγετικός ρόλος της εκκλησίας και σε αυτήν την περίσταση είναι ολοφάνερος. Η επιτροπή έστειλε στη Λευκάδα, που την κατείχαν οι Γάλλοι, το μέλος της Βασίλειο Μπάλκο για να αναφέρει τα συμβάντα στην προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και να ζητήσει να έλθουν οι Γάλλοι στην Πρέβεζα, οι οποίοι στήριζαν την κυβέρνηση εκείνη. Από την ημέρα που ήλθαν οι Ιταλοί στην Πρέβεζα τα πνεύματα ήταν οξυμένα και προκλήθηκαν πολλά μικροεπεισόδια.

Σημαντικά επεισόδια έγιναν όταν περίπου 100 βοηθητικοί στρατιώτες ξεκίνησαν από τα Παλιοσάραγα να πάνε στο κάστρο του Αγίου Ανδρέα. Στην αρχή της κεντρικής αγοράς έγινε ένα επεισόδιο με πολίτες. Τότε χτύπησαν οι καμπάνες, μαζεύτηκαν όλοι οι άνδρες και γενικεύτηκαν οι συμπλοκές. Οι στρατιώτες δεν μπόρεσαν να φτάσουν στο κάστρο και κατευθύνθηκαν προς το ποτάμι, εκεί που τώρα είναι η Λ. Ειρήνης – τότε ήταν περιβόλια με πολλά καλάμια. Εκεί τους περίμενε με πυροβολισμούς, που ήταν και οι μοναδικοί που ρίχτηκαν την ημέρα εκείνη, ο μακαρίτης Πελοπίδας Φέρος.

Τα επεισόδια αυτά ήταν προϊόν του εκνευρισμού των ημερών εκείνων. Πολλοί έλεγαν ότι τα υποκίνησε ο διοικητής των στρατιωτών Παπαγγέλης. Αυτό όμως δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, γιατί όταν ο στρατός θέλησε να αντιμετωπίσει τους Γάλλους αργότερα ήταν απόλυτα κύριος του χώρου, ούτε οι Γάλλοι ενήργησαν, ούτε οι πολίτες.

Μετά τα επεισόδια αυτά έγινε συγκέντρωση των κατοίκων και μίλησε από τον εξώστη της οικίας Σκέφερη ο Γιάννης Κοκκινάτος. Τότε ήλθε στην Πρέβεζα ένα γαλλικό αντιτορπιλικό. Ο κυβερνήτης του πλοίου από παρατηρήσεις και συνομιλίες που είχε, διαπίστωσε αυτά που ο απεσταλμένος της επιτροπής Βασίλειος Μπάλκος τους είχε αναφέρει. Η επιτροπή και όλοι οι πολίτες ζήτησαν από τον κυβερνήτη του πλοίου να μείνει στην Πρέβεζα λίγες ημέρες έως ότου έλθει ο γαλλικός στρατός. Αυτό όμως δεν μπορούσε να γίνει και το πλοίο έφυγε.

Την άλλη ημέρα κατέπλευσε ένα μικρό γαλλικό πολεμικό πλοίο που προέρχονταν από τη Λευκάδα και είχε δεμένες στα πλάγια δύο μαούνες, χωρίς

[13] ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 174.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κουβέρτα, από αυτές που χρησιμοποιούσαν στις αλυκές της Λευκάδας, με έναν λόχο στρατού στον οποίο διοικητής ήταν ο λοχαγός Μπαλουά. Όταν το πλοίο πλησίασε για να αποβιβάσει τον στρατό ο Πρεβεζάνος Νικόλαος Νικλάμπας παρέταξε τον λόχο του στην παραλία και τους ειδοποίησε να μην πλησιάσουν γιατί θα τους χτυπήσει. Το πλοίο με τις δύο μαούνες και τον γαλλικό στρατό σταμάτησε αρόδο.

Οι πολίτες πλησίασαν στην παραλία και διαμαρτύρονταν για τη στάση του στρατού, δεν προχώρησαν όμως σε δυναμικές ενέργειες για να βοηθήσουν την αποβίβαση του γαλλικού στρατού που τόσο την ήθελαν, γιατί γνώριζαν ότι ο Νικλάμπας, που στα νεανικά του χρόνια είχε σκοτώσει Τούρκο στην Πρέβεζα και στον Μακεδονικό Αγώνα και τους πολέμους του 1912-1913 ήταν ατρόμητος αξιωματικός, δεν θα δίσταζε να κάνει πράξη αυτά που έλεγε. Ο Νικλάμπας, κύριος της κατάστασης, πήγε στο τηλεγραφείο που ήταν στην παραλία και τηλεφώνησε στην Άρτα στον Παπούλα, μετέπειτα αρχιστράτηγο της μικρασιατικής εκστρατείας και του ανέφερε τα συμβάντα. Εκείνος του είπε να ζητήσει χρόνο και να φύγουν από την Πρέβεζα.

Το μήνυμα αυτό ανέλαβε να μεταφέρει στο πλοίο ο Πέτρος Καρύδης, που είχε ζήσει χρόνια στη Γαλλία. Τον πήγαν στο πλοίο με βάρκα οι νεαροί τότε Αθανάσιος Μανόπουλος και ο Ναπολέων Γιαννουλάτος. Ο Μανόπουλος θυμάται ότι στο πλοίο ήταν ο Κερκυραίος συνταγματάρχης Κογεβίνας και το μέλος της επιτροπής Βασίλειος Μπάλκος. Στη δε Λευκάδα είχε έλθει ο Αλ. Παπαναστασίου, μετέπειτα πρωθυπουργός, ως εκπρόσωπος της προσωρινής κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης.

Οι εντός του πλοίου δέχτηκαν να περιμένουν και όταν έφυγε ο στρατός και οι αρχές για την Αμφιλοχία, αποβιβάστηκαν. Με τον ερχομό των Γάλλων η χαρά των Πρεβεζάνων ήταν διπλή, γιατί λύθηκε και ο ναυτικός αποκλεισμός που είχαν επιβάλει οι ναυτικές δυνάμεις της Αντάντ στο κράτος των Αθηνών. Η διάρκεια του αποκλεισμού δεν ήταν μεγάλη. Ήταν όμως αποτελεσματικός, γιατί έγινε σε μια εποχή που τα τρόφιμα είχαν τελειώσει και έπρεπε μέχρι τη νέα σοδειά να εισαχθούν, αφού η χώρα και η περιοχή μας ήταν ελλειμματική.

Οι άνθρωποι πεινούσαν, μέχρι και θανάτους είχαμε: από χόρτα πέθαναν η γυναίκα και τα δύο παιδιά του λιμενεργάτη Μανώλη Πρόκου και άλλοι από ψωμί που ζυμώθηκε με αλεύρι από βρώμη. Οι παλιοί, όταν ήθελαν να αναφερθούν στην εποχή εκείνη, έλεγαν «με τον αποκλεισμό» ή «με τους Σενεγαλέζους», γιατί οι περισσότεροι στρατιώτες του γαλλικού λόχου ήταν Σενεγαλέζοι και η εμφάνισή τους και ο τρόπος ζωής τους είχαν εντυπωσιάσει, κυρίως δε οι χοροί τους.

Στις 15 Μαΐου 1920 η Ελλάδα και η Αλβανία συμφώνησαν να αποδεχθούν τον διακανονισμό που θα πρότεινε η πρεσβευτική διάσκεψη για τα κοινά τους σύνορα. Η διάσκεψη ιδρύθηκε από τις μεγάλες δυνάμεις με σκοπό τη ρύθμιση εθνικών διαφορών, που θα παρουσιάζονταν από την εφαρμογή

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

των συνθηκών της ειρήνης. Στη διάσκεψη μετείχαν αντιπρόσωποι της Αγγλίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας και της Ιαπωνίας. Ο αντιπρόσωπος των ΗΠΑ παρευρισκόταν μόνο ως παρατηρητής γιατί το Κογκρέσο είχε αρνηθεί να επικυρώσει τη συνθήκη των Βερσαλλιών.

Στις 7 Μαρτίου 1923 έφτασε στην Ήπειρο η διεθνής επιτροπή χαράξεως των ελληνοαλβανικών συνόρων, με επικεφαλής τον Ιταλό στρατηγό Τελλίνι, η οποία άρχισε τις εργασίες της μόλις τον Μάιο. Η ιταλική αντιπροσωπεία διέμενε στα Γιάννενα και κάθε πρωί με το αυτοκίνητο της μετέβαινε στη μεθόριο. Την 27η Αυγούστου η ιταλική αντιπροσωπεία αναχώρησε για την περιοχή της Κακαβιάς. Σε λίγο αναχώρησε και ο αρχηγός της ελληνικής αντιπροσωπείας, ο αντισυνταγματάρχης Δημήτριος Νότη Μπότσαρης, με το αυτοκίνητό του. Φθάνοντας στη θέση Ζέπι ο Μπότσαρης βλέπει σταματημένο και διάτρητο από σφαίρες το ιταλικό αυτοκίνητο και νεκρούς τον Τελλίνι, τον Έλληνα διερμηνέα του, τον ταγματάρχη Corti, τον υπασπιστή λοχαγό Bonaccini και τον οδηγό του αυτοκινήτου. Ένα κομμένο επίτηδες δένδρο σε μια στροφή του δρόμου ανάγκασε το ιταλικό αυτοκίνητο να σταματήσει απότομα την πορεία του και οι ενεδρεύοντες δολοφόνοι ανέλαβαν το «έργο τους». Ο Μπότσαρης αμέσως ειδοποίησε το πλησιέστερο ελληνικό μεθοριακό φυλάκιο και άρχισαν τις έρευνες, που δεν κατέληξαν πουθενά γιατί οι δολοφόνοι είχαν καταφύγει στο αλβανικό έδαφος. Η ελληνική κυβέρνηση εκφράζει την λύπη της στην ιταλική και τη διαβεβαιώνει ότι διεξάγονται ανακρίσεις προς σύλληψη των δραστών.

Ο Μουσολίνι, χωρίς να περιμένει τα αποτελέσματα των ανακρίσεων, μέσω του Ιταλού πρεσβευτή στην ελληνική κυβέρνηση επέδωσε τελεσιγραφική διακοίνωση εικοσιτετράωρης προθεσμίας με 17 αιτήματα προκλητικά για την ιταμότητα τους και επιεικώς ταπεινωτικά για την Ελλάδα. Η ελληνική κυβέρνηση δέχεται μερικά από τα αιτήματα του Μουσολίνι, δεν δέχτηκε όμως ότι το έγκλημα διαπράχτηκε από Έλληνες και διεμήνυσε ότι θα αναγκαστεί να προσφύγει στην Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ). Αλλά ο νέος Ιταλός ηγέτης της ήθελε να κάνει επίδειξη ισχυρού ανδρός στο εσωτερικό της χώρας του και στις ξένες χώρες.

Στις 31 Αυγούστου 1923, τρία θωρηκτά, δύο βαρέα και δύο ελαφρά καταδρομικά, έξι αντιτορπιλικά, τορπιλοβόλα και υποβρύχιο του ιταλικού ναυτικού στρέφονταν εναντίον της Κέρκυρας. Με τηλεγραφική απαίτηση προς τον νομάρχη ζήτησαν την άμεση παράδοση του νησιού. Παρά την ειδοποίηση που έλαβαν ότι στα ανοχύρωτα φρούρια ήταν πρόχειρα εγκατεστημένοι πρόσφυγες, οι Ιταλοί απάντησαν στην άρνηση του νομάρχη με πυρά που κράτησαν 25 λεπτά και στοίχησαν τη ζωή σε 15 αμάχους και τραυματίσανε άλλους 35. Αμέσως μετά ιταλικές δυνάμεις κατοχής εγκαταστάθηκαν στην Κέρκυρα.

Η Ελλάδα, παρά την αδικία που είχε υποστεί με την κατάληψη της Κέρκυρας, εξακολουθούσε να βρίσκεται στο εδώλιο του κατηγορουμένου, για μια υποτιθέμενη παραβίαση του διεθνούς δικαίου ελαφρότερη από αυτήν που

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

διέπραξε η Ιταλία και που η ευθύνη γι' αυτήν δεν ήταν δυνατόν να αποδοθεί με βεβαιότητα σε κανέναν.

Οι Ιταλοί, στην επιτροπή χαράξεως των συνόρων, διατύπωσαν κατηγορίες εναντίον του αρχηγού της ελληνικής αντιπροσωπείας αντισυνταγματάρχη Δημήτριο Νότη Μπότσαρη, ότι αυτός είχε υποκινήσει τη δολοφονία. Η επιτροπή απέκλεισε με ψήφους 3 έναντι 1 (του Ιταλού) οποιαδήποτε ευθύνη της ελληνικής κυβέρνησης για τον φόνο του Τελλίνι και τους συνεπιβάτες του. «Αργότερα ο κόμης Σφόρτσα που διετέλεσε και υπουργός των εξωτερικών της Ιταλίας κατηγόρησε τον Μουσολίνι ότι ο ίδιος οργάνωσε την δολοφονία του αντιφασίστα Τελλίνι. Η Ελλάδα έκανε το σφάλμα τότε (όπως και το Μάιο του 1920) να μην καταφύγει στην ΚτΕ αλλά στην πρεσβευτική».[14]

Η διάσκεψη των πρέσβεων εξέδωσε απόφαση να τηρηθούν τα σύνορα που όριζε το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας το 1913 και 14 χωριά της Φλώρινας (περιοχή Πρεσπών) τα οποία κατείχε η Ελλάδα από το 1919 –οι δε κάτοικοι τους ήσαν ελληνόφωνοι και βλαχόφωνοι– παραχωρούνταν στην Αλβανία. Ήταν μια διεθνής αδικία σε βάρος της Ελλάδας, η οποία εξήγειρε την ελληνική κοινή γνώμη, οι δε διαμαρτυρίες της ελληνικής κυβέρνησης απέβησαν άκαρπες. Ο Παπαναστασίου θα μιλήσει στη Βουλγαρία για «οξύτατο εθνικό πόνο», αλλά οι πολιτικές διαμάχες που ακολούθησαν έφεραν τη λήθη στην εθνική ήττα.

Η κατάληψη της Κέρκυρας είχε παγκόσμια απήχηση, ο δε Μουσολίνι κατόρθωσε να ταπεινώσει την Ελλάδα αλλά και την Αγγλία και τη Γαλλία και να «στραπατσάρει» το διεθνές δίκαιο. Η επιτυχία του Μουσολίνι στην πρώτη του διεθνή αναμέτρηση μεγάλωσε το γόητρο του, στερέωσε το καθεστώς του αλλά προκάλεσε και την περιφρόνηση για τον θεσμό της συλλογικής ασφάλειας.

Η διάσκεψη, πριν περάσει η προθεσμία που είχε θέσει για την ανακάλυψη των ενόχων, εξέδωσε απόφαση βάσει της οποίας η Ελλάδα υποχρεωνόταν να πληρώσει 50 εκατομμύρια λιρέτες στην Ιταλία. Το ποσό αυτό αντιστοιχούσε σε 500.000 λίρες Αγγλίας. Η Ελλάδα με πολλούς κόπους είχε εξασφαλίσει από την τράπεζα της Αγγλίας δάνειο 740.000 λιρών για να αντιμετωπίσει με προσωρινά μέτρα τις ανάγκες των προσφύγων. Αντιλαμβάνεται κανείς τις επιπτώσεις μιας τέτοιας αποζημίωσης στον κρατικό προϋπολογισμό.

Η Ιταλία από τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο βγήκε η πιο κερδισμένη από όλες τις μεγάλες δυνάμεις. Πήρε από την Αυστρία την Τεργέστη και όλη τη βόρεια περιοχή της μέχρι τις Άλπεις. Η Αυστρία διαμελίστηκε και εκτοπίστηκε από όλες τις παραθαλάσσιες κτίσεις της. Έτσι, η Ιταλία κυριάρχησε στην Αδριατική και απέκτησε προτεκτοράτο στη Βαλκανική την Αλβανία. Στα

[14] Το «θέμα των Αλβανικών συνόρων δεν ανήκε στην αρμοδιότητα της πρεσβευτικής διάσκεψης αφού η Αλβανία δεν είχε υπογράψει τις συνθήκες ειρήνης», βλ. BARROS 1965.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χρόνια του Μεσοπολέμου το εμπόριο της αναπτυσσόταν και οι βλέψεις στον ελληνικό χώρο αυξανόταν. Τα εμπορικά και επιβατικά πλοία της κυριαρχούσαν στην ανατολική Μεσόγειο. Η έκθεση απολογισμού της εταιρείας του ισθμού της Κορίνθου του 1931 αναφέρει ότι τα περισσότερα πλοία που διέπλευσαν τον ισθμό ήταν ελληνικά, πολλά της ακτοπλοΐας, δεύτερα σε αριθμό ήταν τα ιταλικά τα οποία όμως ήταν πρώτα σε συνολικό τονάζ.

Το 1929 οι Αλβανοί προκαλούν με την ίδρυση της Αυτοκέφαλης Αλβανικής Εκκλησίας ανεξάρτητης από το Οικουμενικό Πατριαρχείο με στόχο να αποκόψει τον βορειοηπειρωτικό ελληνισμό από έναν από τους εθνικούς δεσμούς. Τον Ιανουάριο του 1930 φάνηκε ως εφικτός ένας γενικός διακανονισμός όλων των ελληνοαλβανικών εκκρεμοτήτων. Έτσι, θα άνοιγαν τα ελληνικά σχολεία στη Βόρειο Ήπειρο και σε αντάλλαγμα η Ελλάδα ικανοποιούσε αιτήματα αποζημιώσεων Αλβανών μπέηδων. Η αρχική αισιοδοξία απεδείχθη εξωπραγματική, διότι, κατά τους Άγγλους, στη Ρώμη δεν άρεσαν οι στενές ελληνοαλβανικές συνεργασίες. Έτσι, άρχισαν συχνές διαδηλώσεις έξω από την ελληνική πρεσβεία στα Τίρανα με απειλητικούς ύμνους με τους οποίους διεκδικούσαν τμήματα της ελληνικής επικράτειας. Το καλοκαίρι του 1930 ο Αχμέτ Ζώγου ζήτησε από τον Έλληνα πρεσβευτή να ιδρυθεί Ελληνική Τράπεζα στα Τίρανα και ανάπτυξη των διμερών εμπορικών σχέσεων, αλλά τότε έγινε μια ξαφνική άφιξη ιταλικών πολεμικών στο Δυρράχιο. Όμως μόλις έφυγαν τα ιταλικά πολεμικά, έφτασε μοίρα του αγγλικού στόλου. Έτσι, οι Αλβανοί κατάλαβαν ότι δεν ήσαν μόνον οι Ιταλοί που ενδιαφέρονταν για τη χώρα τους! Τελευταία προσπάθεια έγινε από τον Βενιζέλο το 1931 για την οριστική επίλυση των εκκρεμών θεμάτων, αλλά τα 200 εκ. που ζητούσαν οι Αλβανοί για τις απαλλοτριώσεις δεν μπορούσαν να δοθούν όταν μάλιστα η Αλβανία δεν έκανε υποχωρήσεις στο θέμα των ελληνικών σχολείων και της Αυτοκεφάλου Αλβανικής Εκκλησίας.

Στον τόπο μας μέχρι το 1914 έκλεισαν τα προξενεία της Ελλάδας και της Αυστρίας. Μετά τον πόλεμο έκλεισαν τα δύο υποπροξενεία, της Αγγλίας, της Γαλλίας και το 1917 το υποπροξενείο της Ρωσίας. Παρέμεινε μόνο το ιταλικό μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Η Ιταλία με το πλοίο *Monte Gargano* που ερχόταν κάθε Τετάρτη, διατήρησε τη γραμμή που εκτελούσαν τα αυστριακά πλοία της εταιρίας Λόιντ Τριεστίνα.

Το ιταλικό πλοίο είχε ποδοσφαιρική ομάδα, που την αποτελούσαν άνδρες του πληρώματος. Τις λίγες ώρες που έμενε το πλοίο στην Πρέβεζα έπαιζε ποδόσφαιρο στο γήπεδο του κάστρου του Αγίου Ανδρέα με την τοπική ομάδα, όπως έλεγε ο μακαρίτης Βασίλειος Τσαντούλας, ποδοσφαιριστής τα χρόνια εκείνα. Η ποδοσφαιρική ομάδα απέβλεπε σε πολλαπλούς στόχους. Το 1940, μετά την κατάρρευση της Γαλλίας, η Ιταλία κήρυξε τον πόλεμο στην Ελλάδα και την ενέπλεξε τελικά και στον πόλεμο με τη Γερμανία με τεράστιες συνέπειες για τη χώρα μας. Η γενιά μου έζησε τους 96 ιταλικούς αεροπορικούς

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

βομβαρδισμούς της πόλης μας, κατά την ιταλική κατοχή, τα χαρτονομίσματα, τα *Μεντιτερανέ*, που κυκλοφορούσαν στα Επτάνησα και την Ήπειρο από τις πρώτες μέρες της κατοχής και υποδήλωναν την απόσπαση από την υπόλοιπη Ελλάδα της δραχμής. Ζήσαμε το κακό τέλος των Ιταλών μετά την 8.9.1943 και τους συμπονέσαμε. Μετά τον πόλεμο όλα άλλαξαν. Οι ιμπεριαλιστικές κατακτήσεις σταμάτησαν και τα όνειρα των Ιταλών έσβησαν.

Δίχως άλλο η έγκυρη διάγνωση από την εκλεγμένη δημογεροντία και τους Μητροπολίτες των ύπουλων βλέψεων της Ιταλίας, που απέβλεπαν στην προσάρτηση της Ηπείρου στην Αλβανία και η πολύχρονη αντίδραση του λαού τής Πρέβεζας στις ιταλικές ενέργειες, που απέβλεπαν σε αυτόν τον σκοπό, είναι μια λαμπρή σελίδα αντίστασης των προγόνων μας, την οποία πρέπει να γνωρίζουμε.

Βιβλιογραφία

ΑΝΤΩΝΙΟΥ Δ., 2011, *Τα ιταλικά σχολεία στην Ελλάδα*, Αθήνα

BARROS J., 1965, *The Corfu incident of 1923: Mussolini and The League Of Nations*, Princeton

ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ Ι.Φ., 1932, s.v. Πρέβεζα, στο: *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Δρανδάκη*, τ. Κ΄, Αθήνα, 654-658

ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Δ., 2011, εφημ. *Εστία*, 16.4.2011

ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γ.Ι., 2002, *Τα Πρεβεζάνικα*, Πρέβεζα

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Ν., 1978, Από την άφιξη του Βενιζέλου στην Αθήνα ως το τέλος του πολέμου, στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΕ΄, Αθήνα, 46-52

ΣΑΚΚΑΣ Γ., 1973, *Η ιστορία της Καμαρίνας και η τραγωδία του Ζαλόγγου*, Πρέβεζα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ανδρέας Καρζης

Λαϊκοί πρακτικοί οργανοπαίχτες της Πρέβεζας

Η δημοτική μουσική μας παράδοση

Εισαγωγή

Μέσα στις πολλές λαογραφικές έρευνές μου ανά την Ήπειρο αλλά και σε κάποιες άλλες περιοχές, άκουγα συχνά να μου λένε: Εσείς, εκεί κάτω στην Πρέβεζα είχατε παλιά πολύ καλούς οργανοπαίχτες με τους οποίους διασκεδάζαμε γλεντώντας στα πανηγύρια, που γίνονταν κυρίως τα καλοκαίρια. Μου αράδιαζαν και κάποια ονόματα που έρχονταν στη μνήμη τους και πολύ περισσότερο εκείνα των Νίκου Τζάρα, Βασίλη Μπεσίρη ή Τουρκοβασίλη, των αδερφών Τζέμου, Τάκη και Αλέκο, καθώς και τους αδερφούς Νταή. Όμως, δεν ήταν μόνο αυτοί, ήταν και αρκετοί άλλοι, που, ο καθένας με τον τρόπο του και τη δεξιοτεχνία του, συνέβαλε λίγο-πολύ και αυτός στα μουσικά δρώμενα της δημοτικής μας μουσικής παράδοσης.

Αυτή ήταν η αφορμή να ξεκινήσω την έρευνα και να καταγράψω όποια πληροφορία έπεφτε στις συζητήσεις μου, που είχα στα διάφορα μαγαζιά απ' όπου αυτοί πέρασαν διασκεδάζοντάς τους εκείνα τα χρόνια. Πέρασα από τα χωριά κυρίως της περιοχής Ξηρομερίου, Λευκάδας και στα δικά μας εδώ στην Πρέβεζα. Επισκέφθηκα ακόμα και το Αγρίνιο για να συναντήσω κάποιους από τους απογόνους αυτών των μεγάλων μουσικών ανθρώπων της δημοτικής μας παράδοσης. Συνάντησα τον Λευτέρη Τζέμο, γιο του Τάκη Τζέμου, τους αδερφούς Κώστα και Πάνο Νταή, γιοι του Νίκου Νταή, και τον Θωμά Ντίνου, από τους οποίους συνέλεξα αρκετό και χρήσιμο υλικό το οποίο και παραθέτω πιο κάτω.

Μετά την απελευθέρωση της Ηπείρου το 1912-1913 η Πρέβεζα αργά αλλά σταθερά ξαναβρίσκει πάλι τον ρυθμό της ανάπτυξης και της δημιουργίας ... Από το 1920 και μετά η κίνηση του λιμανιού της ξαναβρίσκει την προ πενηντα ετίας αίγλη της. Γίνεται εμπορικό και διαμετακομιστικό κέντρο χάρη στη γεωγραφική της θέση αλλά και στην προνομιούχα επίσης θέση να κατέχει ένα από τα σπουδαιότερα λιμάνια.

Η αυξημένη εμπορική και επιβατική κίνηση του λιμανιού και ο μεγάλος αριθμός εργατών που απασχολούσε, έδωσε την ευκαιρία στους μεν λαϊκούς

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 1: *Το Σαϊτάν παζάρ, δεκαετία 1960.*
Καφέ-μπαρ «Η κρυφή φωλιά» του Θανάση Τασούλα
(Φωτογραφία Γιώργου Καβάγια)

οργανοπαίχτες που ζούσαν ή ήρθαν να εγκατασταθούν εδώ από άλλες περιοχές του νομού ή και από τα ενδότερα της Ηπείρου, να εξοικονομήσουν ένα καλό μεροκάματο τον χειμώνα μέσα στα μουσικά καφενεία ψυχαγωγώντας τους εργάτες και τους περαστικούς, αλλά και σε όσους μουσικούς για κάποιο λόγο δεν έβρισκαν μεροκάματο στον τόπο τους κάποιες περιόδους. Έτσι, από την Πρέβεζα και τα καφενεία στο Σαϊτάν παζάρ πέρασαν και δούλεψαν πολλοί μουσικοί (Εικ. 1). Στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια και ενώ συνεχιζόταν η ακμή του λιμανιού, τόσο πιο έντονη γίνονταν η παρουσία και δραστηριότητα των μουσικών, που σκέφθηκαν να δημιουργήσουν έναν πυρήνα, ένα σωματείο.

Έτσι, δημιουργήθηκε το Σωματείο Μουσικών της Πρέβεζας με την επωνυμία: «Σωματείο Λαϊκού Άσματος Πρεβέζης, Λευκάδος, Μαργαριτίου, Περιχώρων», με έτος ιδρύσεως το 1946. Το Σωματείο στεγαζόταν στο μουσικό καφενείο του Αντρέα Σκιπιτάρη. Το καφενείο είχε μια επιγραφή που έγραφε: «Στέκι των Μουσικών η Αλληλοβοήθεια». Εκεί μέσα υπήρχε το αρχείο του Σωματείου και εκεί εκδίδονταν οι άδειες για τους μουσικούς καθώς και οι πληρωμές των μηνιαίων συνδρομών. Μέσα από τους καταλόγους μελών του Σωματείου, διαπιστώνει κανείς πως η Λευκάδα και το Μαργαρίτι Θεσπρωτίας είχαν αρκετούς μουσικούς, που ήταν εγγεγραμμένοι στο Σωματείο. Δεν έπεται

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ



ΕΙΚΟΝΑ 2: *Πρωτόγονη ηχογράφηση σε δωμάτιο ξενοδοχείου της Αθήνας, περ. 1929. Από αριστερά: Γιάννης Ντάβος, Αντώνης Νταλγκάς, άγνωστος, Δημήτρης Σέμσης και Δημήτρης Καλλίνικος-Αραπάκης*

όμως ότι όλοι αυτοί ζούσαν στην Πρέβεζα. Ας αναφερθούμε λοιπόν σε όλους αυτούς (Εικ. 2-7):

Νίκος Τζάρας, Βασίλης Μπεσίρης ή Τουρκοβασίλης, Αλέκος Τζέμος, Νίκος Νταής, Δημήτρης Ν. Τζάρας, Τάκης Τζέμος, Κώστας Τίκος ή Νταής, Φώτης Ντίνου, Παύλος Ζαφείρης, Γιώργος Πλούμης ή Πλούμπης ή Λιώλης, Βασίλης Γκούνης, Πάνος Τζέμος, Γιώργος Τίκος, Δημοσθένης Καταρτζής, Βασίλης Χατζησαββόπουλος, Δημήτρης Καλλίνικος ή Αραπάκης, Νίκος Αναστασίου, Λεωνίδας Δημητρίου και ο προσφυγικής καταγωγής Παράσχος.

Ποιον να πρωτοθυμηθώ από όλους αυτούς τους «αφανείς ήρωες» – έτσι θα πρέπει να τους λέμε, γιατί, μέσα από αντίξοες συνθήκες άντεξαν να κρατήσουν και να μεταλαμπαδεύσουν σε μας τους νεότερους τη δημοτική μουσική παράδοση.

Οι περισσότεροι σχεδόν μουσικοί αν όχι όλοι έμαθαν να παίζουν ακούγοντας τους άλλους, τους μεγαλύτερους μέσα από την οικογένεια. Για να μάθεις με κάποια άλλη μέθοδο ήθελε πολύ καιρό.

Εδώ στην Πρέβεζα το ύφος της δημοτικής μουσικής είναι κατά 70% ξηρομερίτικο, έχει όμως και στοιχείο ηπειρώτικο. Διαφορετικοί τρόποι ερμηνείας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 3: *Πανηγύρι στους Αγίους Αποστόλους Πρέβεζας το 1935. Βασίλης Μπεσίρης ή Τουρκοβασίλης (κλαρίνο), Δημοσθένης Καταρτζής (ούτι), Τάκης Τζέμος (βιολί)*

Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, οι Μικρασιάτες μουσικοί, οι πρόσφυγες, επηρέασαν το ύφος του παιξίματος δίνοντάς του ανατολίτικο στιλ.

Νίκος Τζάρας[1]

Πρώτο όνομα ο μεγάλος Νίκος Τζάρας ο οποίος έπαιζε κλαρίνο προπολεμικά από τη δεκαετία του 1920 μέχρι και το 1942 οπότε και απεβίωσε. Σύμφωνα με μαρτυρίες παλαιών Πρεβεζάνων ο Νίκος Τζάρας ήταν κατά κάποιον τρόπο «σύμβολο» για τη δημοτική μουσική της Πρέβεζας, με την πλούσια για την εποχή μουσική δραστηριότητα που διέθετε ως λαϊκός οργανοπαίχτης. Έπαιζε όπως και αρκετοί άλλοι Πρεβεζάνοι οργανοπαίχτες τον χειμώνα στα μουσικά καφενεία που υπήρχαν παλιά στο Σαϊτάν Παζάρ και το καλοκαίρι δούλευε στα πανηγύρια κυρίως στα χωριά του νομού της Πρέβεζας και της Αιτωλοακαρνανίας (περιοχή Ξηρομέρου).

[1] Οι πληροφορίες προέρχονται από τον Τάσο Τζάρα, γιο του Νίκου Τζάρα, Πρέβεζα 1990.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο Νίκος Τζάρας είχε για μεγάλο διάστημα στην κομπανία του τον Τάκη Τζέμο για βιολί (ο οποίος μετά τον θάνατο του Τζάρα συνεργάστηκε με τον Τουρκοβασίλη), τον Βασίλη Γκούνη και τον Παναγιώτη Τζέμο στο λαούτο.

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του γιου του Τάσου, ο Τζάρας επεδίωκε να παίζει και έπαιζε κάθε φορά με τους Τούρκους μουσικούς που επισκέπτονταν τα καφενεία της Πρέβεζας τα χρόνια του Μεσοπολέμου για να δουλέψουν.

Το 1928 ο Νίκος Τζάρας είχε επισκεφτεί την Κωνσταντινούπολη όπου είχε έναν ετεροθαλή αδερφό που ζούσε εκεί. Έμεινε στην Πόλη για αρκετούς μήνες και έπαιξε με πολλούς Τούρκους ομότεχνούς του καθώς και με τον μεγάλο Τούρκο μουσικό Μουνίρ Νουρεντίν Σελτζούκ. Επόμενο ήταν να γίνει σύντομα οπαδός του «αλά τούρκα» παιξίματος και της λαϊκής τουρκικής μουσικής.

Υπήρξε δάσκαλος για πολλούς νεότερούς του μουσικούς. Κοντά του μαθήτευσαν οι Πρεβεζάνοι Βασίλης Μπεσίρης ή Τουρκοβασίλης και ο Νίκος Νταής. Δεν έδινε μεγάλη σημασία στο χρήμα. Ό,τι κέρδιζε στους γάμους και στα πανηγύρια, τα ξόδευε όταν επέστρεφε στην Πρέβεζα, γλεντώντας πότε με τους ψαράδες και πότε πάλι με τους χασάπηδες ή και με άλλους φίλους του ξοδεύοντας αλόγιστα το χρήμα. Έκανε όμως και αγαθοεργίες προσφέροντας χρήματα σε οικογένειες άπορες που είχαν να παντρέψουν κοπέλες.

Το 1942 –χρονιά σημαδιακή για την Πρέβεζα– η πόλη έχανε το καμάρι της, τον άνθρωπο και μεγάλο οργανοπαίχτη κλαρινίστα Νίκο Τζάρα. Ο Τζέμος, γνωστός στο δημοτικό τραγούδι, είχε γράψει ένα τραγουδάκι αφιέρωμα στον μεγάλο αθάνατο Νίκο Τζάρα. Οι στίχοι έχουν ως εξής:

Κλάψε νταούλι και βιολί / λαούτο και κιθάρα
Και συ κλαρίνο πένθησε / για το χαμό του Τζάρα.

Βασίλης Μπεσίρης ή Τουρκοβασίλης[2]

Ο επόμενος κλαρινίστας που έγραψε τη δική του ιστορία είναι ο Βασίλης Μπεσίρης, γνωστός και ως Τουρκοβασίλης (Εικ. 3, 4).

Γεννήθηκε στην Πρέβεζα το 1906. Τα πρώτα μαθήματα του κλαρίνου τα πήρε κοντά στον μεγάλο δάσκαλο Νίκο Τζάρα, που ζούσε τότε στην Πρέβεζα. Δεν άργησε όμως χάρη στο μεγάλο ταλέντο του να αναδειχτεί σε έναν πολύ καλό κλαρινίστα και δεν ήταν παρά μόνο 20 χρονών.

Σε όσα πανηγύρια και αν εμφανιζόταν το παίξιμό του προκαλούσε τον θαυμασμό. Με τον καιρό εξελισσόταν το ταλέντο του και η φήμη του ξεπέρασε τα όρια του πρεβεζάνικου χώρου. Στο μεταξύ μεσολάβησε ο πόλεμος,

[2] Οι πληροφορίες προέρχονται από την Ουρανία Χ. Αράπη, κόρη του Βασίλη Μπεσίρη, Πρέβεζα 1992.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 4: *Ο Βασίλης Μπεσίρης ή Τουρκοβασίλης (κλαρίνο) σε αθηναϊκό κέντρο. Μαζί του οι Γιώργος Κόρος (βιολί), Φώντας Σπουργίτης (κιθάρα), Σοφία Κολλητήρη (αριστερά) και Ειρήνη Νταή, κόρη του Κώστα Νταή*

αλλά μετά τη λήξη του πολέμου καθιερώθηκε στη δουλειά του σαν ο μεγαλύτερος δεξιοτέχνης για μια ολόκληρη εικοσαετία και περισσότερο γνωστός με το όνομα Τουρκοβασίλης. Το πώς του κόλλησαν το «Τουρκοβασίλης» μας το εξηγεί η κόρη του Ουρανία:

> *Σε κάποια εμφάνισή του παίζοντας με το κλαρίνο του κάποιο κομμάτι αλά τούρκα και φτάνοντας στο «ζενίθ» της επιτυχίας, μια Τουρκάλα τραγουδίστρια η οποία συμπλήρωνε την κομπανία του, κατενθουσιασμένη του φώναξε: «Γεια σου Βασίλη μου Τούρκο!» Από τότε του έμεινε το καλλιτεχνικό αυτό παρατσούκλι «Τουρκοβασίλης».*

Με αυτό το όνομα τον ήξεραν πλέον παντού όπου και να εμφανίστηκε. Ταξίδεψε σε όλη σχεδόν την Αιτωλοακαρνανία, την Ήπειρο, Ρούμελη, Πελοπόννησο. Ακόμα και μέχρι την Αθήνα ταξίδεψε και όχι μόνο για να παίξει, αλλά και για να πάρει μέρος μετά από πρόσκληση σε μια σειρά ηχογραφήσεων όπως είχε συμβεί και πολύ πριν με τον δάσκαλό του Νίκο Τζάρα. Αυτό συνέβη τη δεκαετία του 1950.

Και με ποιους δεν συνεργάστηκε! Στην κομπανία του είχε μόνιμους σχε-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δόν συνεργάτες τους Τάκη Τζέμο, Κώστα Νταή (έπαιζε βιολί), Νίκο Αναστασίου ή Νίδα Δημητρίου στο σαντούρι, Γιώργο Μπούμη ή Λιόλη και Γιώργο Νταή στο λαούτο και στο τραγούδι τον Νίκο Αναστασίου, που έπαιζε και σαντούρι. Πλαισιωνόταν και από δύο ως τρεις τραγουδίστριες γιατί είχε μεγάλη αδυναμία στο «αδύνατο» φύλλο!

Στην Αθήνα δούλεψε στα πιο φημισμένα κέντρα του δημοτικού τραγουδιού. Στον «Έλατο», στη «Βοσκοπούλα», στη «Ζούγκλα» και αλλού και με άλλα τρανταχτά ονόματα του δημοτικού τραγουδιού. Ένα φεγγάρι δούλεψε με τους Λάκη Πάτση, Φώτη Σούκα, Τασία Βέρα, Βαγγέλη Σούκα κ.ά.

Μια φορά, στο Μοναστηράκι, και συγκεκριμένα στο μαγαζί του Κατσαμπέ έπαιζε κάτι κομμάτια! ... Τους ξετρέλανε όλους με κάτι σόλο. Αφού τελείωσε και κατέβηκε από το σανίδι για να πάει προς ... νερού του, πήραν μια καρέκλα και τη στόλισαν με λουλούδια. Όταν επέστρεψε, παίρνει το κλαρίνο του και αρχίζει ένα μαρς. Ξεχύθηκαν τότε όλοι κρατώντας τη λουλουδοστολισμένη καρέκλα και τον ανέβασαν πάνω της. Οι τραγουδίστριες έμειναν με το στόμα ανοιχτό γιατί νόμισαν ότι προορίζονταν για μια απ' αυτές!

Όμως, η ζωή κάποτε φτάνει στο τέρμα της για τον καθένα, άσχετα αν αυτή θρονιάζει μέσα μας άγνωστο για πόσο διάστημα. Στον Τουρκοβασίλη 65 ολόκληρα χρόνια ήταν θρονιασμένη, μέχρι που την εκθρόνισε η επάρατη αρρώστια στον οισοφάγο.

Τάκης Τζέμος[3]

Ο Δημήτρης ή Τάκης Τζέμος γεννήθηκε στο Μαργαρίτι Θεσπρωτίας το 1905 (Εικ. 3, 5). Αργότερα και συγκεκριμένα το 1927 εγκαταστάθηκε εδώ οικογενειακώς. Εκτός από το κυρίως επάγγελμα του τσαρουχά, οι Τζεμαίοι είχαν και το μουσικό τάλαντο στις φλέβες τους, τόσο ο πατέρας όσο και ο γιος Λευτέρης. Ο τελευταίος μάλιστα κατάφερε να καταπλήξει με τη δεξιοτεχνία του βιολιτζή όχι μόνο τους Πρεβεζάνους, αλλά και τους άλλους γλεντζέδες από τις περιοχές της Αιτωλοακαρνανίας, της Ρούμελης ακόμα και αυτής της Πελοποννήσου. Κατά την ερευνητική περιοδεία μου στα χωριά του Ξηρομέρου μεταξύ των άλλων πληροφοριών που συνέλλεξα από τους παλιούς κατοίκους των χωριών της περιοχής δεν ήταν και λίγοι αυτοί που μου είπαν: «Ο Τάκης; Είχε ένα μαγικό παίξιμο, λες και ... κατέβαζε τ' αηδόνια». Ενώ η κόρη του η Κατερίνα ανέφερε:

[3] Οι πληροφορίες προέρχονται, μεταξύ άλλων, και από την Κατερίνα και τον Λευτέρη Τζέμο, παιδιά του Τάκη Τζέμου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 5: *Ο Τάκης Τζέμος (βιολί) και ο γιος του Λευτέρης (ακορντεόν) σε ταβέρνα του Αγρινίου*

Έπαιζε σε πανηγύρια, σε γάμους, σε κέντρα και στα καφενεία της Πρέβεζας που ήταν στο Σαϊτάν Παζάρ. Αρχικά δούλεψε με τον Νίκο Τζάρα μέχρι και τον θάνατό του. Σε κάποια του εμφάνιση στο Αγρίνιο, τον άκουσε ο Δημήτρης Σέμσης, γνωστός και ως Σαλονικιός, ένας μεγάλος βιολιστής της εποχής ο οποίος και εντυπωσιάστηκε από το παίξιμό του και τον παρότρυνε να τον φέρει στην Αθήνα για να εργαστεί. Ο Τζέμος έφυγε για την Αθήνα όπου εκεί έκανε καριέρα. Κάποια όμως παιχνίδια της μοίρας τον αναγκάζουν να επιστρέψει και πάλι στην Πρέβεζα. Έπαιζε στα μαγαζιά στο Σαϊτάν Παζάρ. Ακόμα και με τον γνωστό τότε Σαλέα και με όλους σχεδόν τους οργανοπαίχτες που είχε η Πρέβεζα. Συνεργάστηκε με τους Τουρκοβασίλη, Κώστα Νταή, Νίδα Δημητρίου (έπαιζε σαντούρι), τον Αραπάκη, τον αδερφό του Αλέκο Τζέμο, με κάποιον ονόματι Σπουργίτη, από το Μαργαρίτι ήταν κι αυτός, με τον Βαγγέλη Σούκα, τον Τάσο Χαλκιά και με πολλούς άλλους, τους οποίους δεν θυμάμαι.

Και συμπληρώνει ο γιος του Λευτέρης Τζέμος (Εικ. 5, 7), γνωστός κι αυτός οργανοπαίχτης σε όλη την Αιτωλοακαρνανία, Ρούμελη, Πρέβεζα και αλλού:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κάποια χρονιά, αν θυμάμαι καλά θα πρέπει να 'ταν το '48, ο πατέρας μου ο Τάκης ήταν να πάει να παίξει στον Καρβασαρά [Αμφιλοχία]. Τότε σκέφθηκε να καλέσει να πάρει μαζί του και τον Βαγγέλη τον Σούκα, που είχε αποκτήσει καλή φήμη. Πάει λοιπόν ο Σούκας και την επόμενη φεύγουν και πάνε όλοι μαζί στο Αγρίνιο. Ήταν μέρα Κυριακή. Εκεί στην υπόγεια ταβέρνα του Κουτροπάνου, πιάνει ο πατέρας μου το βιολί και παίζει ένα ταξίμι λες και έπαιζαν άγγελοι. Μαζί του είχε τότε τον Νίδα Δημητρίου στο σαντούρι και στο ούτι τον Δημοσθένη Καταρτζή.

Τα τελευταία χρόνια της ζωής του εγκαταστάθηκε στο Αγρίνιο και κοντά στον γιο του Λευτέρη. Πέθανε το 1962 από πλευρίτιδα που τον ταλαιπωρούσε έξι ολόκληρους μήνες.

Νίκος και Κώστας Τίκος ή Νταής[4]

Τα αδέρφια Νίκος και Κώστας Νταής είχαν την καταγωγή τους το Μέτσοβο (Εικ. 6, 7). Ο Νίκος όπως και ο Κώστας μικροί δεν είχαν καμιά σχέση με κάποιο παραδοσιακό μουσικό όργανο ούτε και προέρχονταν από κάποια μουσική οικογένεια. Ο Κώστας είχε γεννηθεί το 1911 στο Μέτσοβο. Ήταν και μεγαλύτερός κατά 6-7 χρόνια από τον Νίκο και είχε κατέβει στην Πρέβεζα και εκεί έπαιζε βιολί. Όταν κατέβηκε ο Νίκος στην Πρέβεζα έπιασε δουλειά σκαφτιάς στα περιβόλια. Ο αδερφός του τότε έπαιζε βιολί στην κομπανία του μεγάλου Νίκου Τζάρα και Βασίλη Μπεσίρη ή Τουρκοβασίλη.

Βλέποντας ο Νίκος πως αυτή η δουλειά του μουσικού «είχε ψωμί» αγόρασε μια φλογέρα και άρχισε σιγά-σιγά να παίζει. Μέσα σε λίγο καιρό βρέθηκε να παίρνει μαθήματα στον μεγάλο τότε δάσκαλο Νίκο Τζάρα, όπου σε αυτόν έμαθε την τέχνη του κλαρίνου. Δεν χρειάστηκε πολύς καιρός ... Μέσα σε οχτώ μήνες έγινε ένας τέλειος κλαρινίστας. Αργότερα ήρθαν και εγκαταστάθηκαν στην Πρέβεζα και τα υπόλοιπα αδέρφια, ο Γιώργος και ο Βελησάρης. Δεν χρειάστηκε και πολύ. Μέσα σε μερικούς μόνο μήνες σχηματίστηκε η μεγαλύτερη μουσική «δυναστεία» στην περιοχή της Πρέβεζας. Η γνωστή κομπανία των αδερφών Νταή.

Εκείνα τα χρόνια η παραδοσιακή μουσική στην Πρέβεζα χτυπούσε στις καρδιές των Πρεβεζάνων όπως κι αυτά τα αλά τούρκα, τραγούδια με ανατολίτικο χρώμα. Στα μαγαζάκια που υπήρχαν στο στενοσόκακο του Σαϊτάν Παζάρ ήταν η καρδιά της Πρέβεζας, εκεί πήγαιναν οι Πρεβεζάνοι για να τους ακούσουν και για να διασκεδάσουν γλεντώντας μαζί τους. Τα χρόνια της Κατοχής

[4] Οι πληροφορίες προέρχονται, μεταξύ άλλων, και από τους αδερφούς Πάνο και Κώστα Νταή, επίσης μουσικούς, γιοι του Νίκου Νταή, Αγρίνιο 2007.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 6: *Ο Νίκος Τίκος-Νταής (κλαρίνο) και ο Κώστας Τίκος-Νταής (βιολί). Ο Τάκης Καρναβάς παίζει κιθάρα και τραγουδάει*

είχαν καταφέρει να πείσουν τους Ιταλούς κατακτητές να τους επιτρέπουν να παίζουν μέχρι στις 11 τη νύχτα. Οι Νταήδες ήταν πολύ αγαπητοί σαν άνθρωποι και σαν καλλιτέχνες στο πρεβεζάνικο κοινό και όχι μόνο. Έπαιζαν στου Αντρέα Σκιπιτάρη και στου Τασούλα. Έπαιζαν επίσης και στη Λευκάδα, στον Άγιο Νικόλαο, Παλιάμπελα, Μοναστηράκι, Βόνιτσα και σε άλλα χωριά του Ξηρόμερου και αλλού.

Συνεργάζονταν και με πολλούς επώνυμους μουσικούς στο είδος τους όπως με τους Ζάχο, Βασίλη Σαλέα, Σοφία Κολητήτρη, Ρίτα Δικαίου, Γιάννη Βασιλόπουλο και με άλλους. Να μη ξεχάσω και το άλλο αστέρι της μουσικής μας παράδοσης τον «μεγάλο» Καρναβά. Ο Καρναβάς καταγόταν από τη Καντήλα Ξηρομέρου. Για κάποιους λόγους, που δεν γνωρίζουμε, αναγκάσθηκε να φύγει από το χωριό του. Ήρθε τότε σε επικοινωνία με τον Βελισσάρη Νταή με τον οποίο είχαν καλές φιλικές σχέσεις και τον φέρνει στην Πρέβεζα. Έτσι άρχισε η μουσική συνεργασία μεταξύ τους και η μεγάλη καριέρα του τραγουδιστή Καρναβά ξεκίνησε από την Πρέβεζα.

Ο Νίκος πάλι, ήταν στιγμές που τον έβλεπες να αυτοσχεδιάζει, παράλληλα έγραφε και στίχους, τους οποίους δυστυχώς τους είχε εμπιστευτεί σε κάποιον επώνυμο και για αρκετό διάστημα συνεργάτη του. Αυτός όμως χωρίς ίχνος ντροπής μετά από καιρό τα «μόστραρε» για δικά του. Το 1976 ήταν σημα-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

διακή χρονιά γιατί ήταν το τέλος της μουσικής του καριέρας αφού κλονίστηκε η υγεία του. Ο δε Κώστας πέρασε στην αιωνιότητα τον Δεκέμβρη του 1985.

Στα χωριά που πήγαιναν να παίξουν τους υποδέχονταν με χαρά και θέρμη ξεφωνίζοντας: «Έρχονται οι γύφτοι». Όμως, δεν τους κακοφαινόταν. Είχαν συνηθίσει. Σε κάθε πανηγύρι που πήγαιναν ήξεραν τι ακριβώς «ζητούσαν» ... Όμως, το κλαρίνο ήταν αυτό που «έμπαινε» στη σκέψη του «μπροστάρη». Τον ψυχολογούσε και συγχρονίζονταν ανάλογα.

Λεωνίδας «Νίδας» Δημητρίου[5]

Για τον Νίδα δεν μπόρεσα παρ' όλες τις προσπάθειες να εντοπίσω κάποια στοιχεία γύρω από το πώς ξεκίνησε τη μουσική του καριέρα. Ευτυχώς, όμως, που βρίσκεται στη ζωή η αγαπημένη του σύζυγος –χήρα– Μαρία Δημητρίου, η οποία και προσφέρθηκε να μου δώσει μερικές χρήσιμες πληροφορίες για τον μουσικό Νίδα, που τόσο αγαπητός υπήρξε στους Πρεβεζάνους αλλά και σε όσους είχαν την τύχη να τον γνωρίσουν διασκεδάζοντας στις διάφορες κομπανίες, που εμφανιζόταν και αυτός!

> *Ο Νίδας μου, πριν έρθει και εγκατασταθεί εδώ στην Πρέβεζα, ζούσε στο Αγρίνιο όπου εκεί ζούσε και ο θείος του ο Αριστείδης Μόσχος, γνωστός σε όλη την Ελλάδα με το καλλιτεχνικό του όνομα Φουσκομπούκας. Αυτός ήταν γιος του Κώστα Μόσχου ή Φουσκομπούκα. Ο Αγρινιώτης λαϊκός οργανοπαίχτης ήταν μεγάλος δάσκαλος της μουσικής μας παράδοσης. Ο Νίδας, που, στο μεταξύ, είχε μάθει να παίζει σαντούρι, ακολουθούσε τον θείο του σε αρκετές εκδηλώσεις, γάμους, πανηγύρια κλπ.*
>
> *Όταν όμως έφυγε ο θείος του απ' τη ζωή δεν άντεξε τον χαμό του και αναγκάστηκε να φύγει να πάει κάπου για να βρει άλλο ... αποκούμπι. Έτσι, ήρθε και εγκαταστάθηκε εδώ στην Πρέβεζα. Εδώ, ζούσε ο μεγάλος τότε Τουρκοβασίλης, ο οποίος τον «κόλλησε» στην κομπανία του. Ήταν το 1930 και ήταν περίπου 30 χρονών όταν παντρευτήκαμε.*
>
> *Μετά από κάμποσο καιρό και για άγνωστους λόγους αποχαιρέτισε τον Τουρκοβασίλη και πήγε και δούλεψε με την κομπανία του Σαλέα. Συνεργάστηκε και με πολλούς άλλους μουσικούς όπως με τους Τάκη Τζέμο, Κώστα Νταή, Καρναβά κ.ά. Και που δεν είχε εμφανιστεί. Σ' όλη την Αιτωλοακαρνανία, το Ξηρόμερο, τη Λευκάδα, Πάτρα, φυσικά και στην Ήπειρο. Ακόμα και στην Αθήνα στα διάφορα γνωστά –τότε– κέντρα: «Βοσκοπούλα» κ.ά. Ακόμα και με το άλλο τρανταχτό όνομα της δημοτικής μουσικής μας παράδοσης για την εποχή εκείνη, με τον Ζάχο.*

[5] Συνέντευξη Μαρία Δημητρίου, Πρέβεζα, 10.6.2009.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στο Μοναστηράκι Ξηρομέρου είχαμε κάνει τρεις κουμπαριές, όπως συνηθιζόταν. Παρότι ήταν δύσκολα χρόνια τότε. Εμείς, χάρη στη δύναμη της Παναγιάς κάναμε τέσσερα παιδιά, γιατί τ' αγαπούσε τα παιδιά ο Νίδας μου. Ήταν καλός χαρακτήρας και καλλιτέχνης, αγαπητός στο μουσικό κοινό, μα πάνω απ' όλα ήταν άνθρωπος, που δεν τα πήγαινε καλά με την αδικία. – Ας είναι καλά εκεί που είναι.

Παύλος Ζαφείρης

Οι πληροφορίες για τον Παύλο Ζαφείρη (Εικ. 7) προέρχονται από συνέντευξη που μου έδωσε ο γιος του, ο Θόδωρος Ζαφείρης, 88 ετών, που ζει στην Πρέβεζα.

Τα χρόνια εκείνα η Πρέβεζα είχε αρκετούς και πολύ καλούς μουσικούς οργανοπαίχτες. Δυστυχώς όμως οι περισσότεροι απ' αυτούς πέθαναν πολύ νέοι, άλλοι στα 55 τους και άλλοι στα 60 τους. Λέμε τώρα για τη δεκαετία του '50. Μόνο ο μεγάλος Νίκος Τζάρας έφυγε απ' τη ζωή πολύ πιο νωρίς, ούτε καλά-καλά να πιάσει τα 45. Τι κρίμα. Και ήταν ένας τόσο σπουδαίος άνθρωπος όσο και οργανοπαίχτης! Και ο δικός μου ο πατέρας, ο περίφημος βιολιτζής Παύλος Ζαφείρης, που ήταν αγαπητός στους Πρεβεζάνους και σε όλους όσοι τον γνώρισαν στα πανηγύρια και στους γάμους, πέθανε και αυτός πολύ νέος, σε ηλικία 53 χρόνων.

Όλοι αυτοί έπαιζαν στα μαγαζιά που υπήρχαν τότε στο Σαϊτάν Παζάρ. Πήγαιναν ακόμα και στα πανηγύρια όχι μόνο τα δικά μας (Αγία Τριάδα, Άγιοι Απόστολοι, Άγιος Θωμά κλπ.) αλλά και σε άλλα εκτός Πρεβέζης ακόμα και απέναντι στα χωριά του Ξηρόμερου, στη Λευκάδα και πιο πέρα ακόμα.

Ο Νίκος ο Τζάρας όπως και ο μαθητής του ο Τουρκοβασίλης εκτός από το παραδοσιακό έπαιζαν πολύ και αλά τούρκα, ανατολίτικο δηλαδή. Ο Νίκος ο Τζάρας δεν είχε ποτέ μόνιμη κομπανία, πάντα τους άλλαζε. Έπαιζε πολύ καλό κλαρίνο, πολύ μαγκιώρικο παίξιμο. Πολλές φορές έπαιρνε στην κομπανία του και τον πατέρα μου. Ο πατέρας μου πήγαινε παντού όπου τον ζητούσαν. Σε πανηγύρια, σε γάμους, παντού. Έμαθε να παίζει βιολί από πολύ μικρός, από τότε, που ζούσε ακόμα στο Μαργαρίτι, που βρίσκεται κοντά στην Παραμυθιά Θεσπρωτίας, και ο δάσκαλός του ήταν ο πατέρας τού Τάκη Τζέμου, παλιός βιολιτζής.

Τώρα, πώς βρέθηκε εδώ στην Πρέβεζα; Να, ήρθε να υπηρετήσει τη θητεία του και αγάπησε μια, την παντρεύτηκε και έμεινε εδώ. Βλέπεις, τα χρόνια εκείνα η Πρέβεζα «είχε ψωμί», γιατί είχε το λιμάνι, είχε μεγάλη κίνηση και έπεφτε κόσμος πολύς. Τότε δεν υπήρχαν ακόμα οι δρόμοι, που

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ



ΕΙΚΟΝΑ 7: *Πρωτοχρονιά, από αριστερά: Χρήστος Μυρτάρης (κλαρίνο), Παύλος Ζαφείρης (βιολί), Νίκος Νταής (κλαρίνο), κιθαρίστας άγνωστος, Λευτέρης Τζέμος (ακορντεόν), Θωμάς Ντίνου (κιθάρα), Μάκης Βασιλειάδης (κλαρίνο), Γιώργος Νταής (κιθάρα) και ο Αρμένης (κιθάρα)*

υπάρχουν σήμερα και ο κόσμος ταξίδευε όλο με τα βαπόρια. Γι' αυτόν τον λόγο και οι οργανοπαίχτες που ζούσαν εδώ έβγαζαν το ψωμί τους ...

Εκεί στο Σαϊτάν Παζάρ που δούλευαν στα μαγαζιά των Σκιπιτάρη, στου Τασούλα και στ' άλλα σύχναζαν και Αρβανίτες που έρχονταν για δουλειές από τα χωριά του Φαναρίου [περιοχή Καναλακίου], για να πάνε να τους ακούσουν. Τούτοι 'δω παράγγελναν τραγούδια αρβανίτικα, τα οποία γνώριζαν οι δικοί μας αφού κάποιοι απ' αυτούς είχαν την καταγωγή τους από 'κει. Οι ντόπιοι όμως παράγγελναν τα δικά μας: πρεβεζάνικα, ξηρομερίτικα, τσάμικα, ρουμελιώτικα κλπ.

Ο πατέρας μου δούλεψε και με τους αδερφούς Νταή αλλά και σε κομπανίες που τις συμπλήρωναν διάφοροι άλλοι όπως οι Λιόλης, Νασέλας, Φώτης Ντίνου και άλλοι. Πήγαιναν στα διάφορα πανηγύρια, που γίνονταν στην περιοχή Ξηρομερίου: Μοναστηράκι (στα μαγαζιά αδερφών Κατσαμπέ και στου Κασόλα), Βόνιτσα, Παλιάμπελα κ.α. Στη Λευκάδα στο μαγαζί του Σβορώνου –το μαγαζί του ήταν κάπου στην κεντρική αγορά και είχε επιγραφή που έγραφε: «Τα Χελιδόνια»– ο οποίος κοντά-συχνά έκλεινε συμφωνίες με μουσικούς από την Πρέβεζα.

Εκτός των μουσικών στην Πρέβεζα είχαμε και καλές τραγουδίστριες όπως η Τούλα, οι δύο κόρες του Φώτη Ντίνου, η Κούλα και η άλλη ...

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και η κόρη του Κώστα Νταή, πολύ καλή τραγουδίστρια αυτή. Άλλους μουσικούς που είχε παλιά η Πρέβεζα ήταν οι Βασίλης Χατζησαββόπουλος, πρόσφυγας, έπαιζε ούτι, ο Μήτσος Καλλίνικος ή Αραπάκης, που έγινε αργότερα γνωστός σ' όλο το πανελλήνιο με τους αμανέδες του. Παλιά έπαιζε τσίμπαλο. Ήταν επίσης και ένας που τον έλεγαν Αρμένη, ο Δημοσθένης Καταρτζής και αν ξέχασα κανέναν δεν το κάνω επίτηδες ... γεράματα, βλέπεις. Είμαι 88 χρόνων.

Η δουλειά τους άρχιζε από τις 9 το βράδυ και κρατούσε μέχρι τις 12 ή καμιά φορά μέχρι και στη μία τα μεσάνυχτα. Μέσα σ' αυτά τα μαγαζιά, πολύ παλιά κυκλοφορούσαν και κάποιοι ψευτοκουτσαβάκιδες. Άλλοι ήταν ρουφιάνοι και συνεργάζονταν και με τη χωροφυλακή τότε και δεν το 'χαν σε τίποτα να τραβήξουν μαχαίρι. Είχαν τραβήξει μαχαίρια ακόμα και για ψύλλου πήδημα. Έτσι, για να δείξουν τη «παντοδυναμία τους». Ήταν άνθρωποι του υπόκοσμου, χασικλήδες, μπράβοι και τέτοιοι ...

Μαρτυρίες

Παρακάτω παραθέτω κάποιες ζωντανές μαρτυρίες ανθρώπων που έζησαν και γλέντησαν με τους Πρεβεζάνους μουσικούς της δημοτικής μας παράδοσης. Οι πληροφορίες αυτές είναι καρπός μιας επίπονης έρευνας που άρχισε από την Πρέβεζα και συνεχίστηκε σε περιοχές που βρίσκονται απέναντι στα όρια της περιοχής Ξηρομερίου Αιτωλοακαρνανίας και όχι μόνο.

1ος συνομιλητής ο Τάκης Πετρόπουλος, 75 ετών από το Μοναστηράκι, Δήμου Ανακτορίου:

Τα δύο μαγαζιά που βλέπεις σήμερα, πριν μερικά χρόνια ήταν ένα ενιαίο μαγαζί και το δούλευαν τα δύο αδέρφια ο Αποστόλης –μακαρίτης σήμερα– και ο Σωτήρης Κατσαμπές. Σ' αυτό λοιπόν το μαγαζί γινόταν το «σώσε» όταν πανηγύριζε το χωριό μας το Μοναστηράκι, στις 18-19 και 20 Αυγούστου. Όλο αυτό το τριήμερο το γλέντι έπαιρνε φωτιά. Και ποιοι δεν πέρασαν απ' δω. Ονόματα τρανταχτά του δημοτικού μας κυρίως τραγουδιού, που άφησαν εποχή εκείνα τα χρόνια λίγο πριν τον πόλεμο αλλά και τα μετέπειτα μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του '70 περίπου. Από 'κει και ύστερα το δημοτικό τραγούδι μπήκε στη δεύτερη μοίρα. Κυριάρχησε το λαϊκό.

Αυτόν που θυμάμαι από τα παλιά χρόνια είναι ο περίφημος Τουρκοβασίλης. Ήταν Πρεβεζάνος. Έπαιζε ένα κλαρίνο, τι, να σου πω! Χάρμα να τον ακούς! Τα χρυσοδάχτυλά του βγάζαν «αγγελικές μελωδίες»! Οι παλιότεροι λέγανε πως έμοιασε στον μακαρίτη τον δάσκαλό του, τον αείμνηστο Νίκο Τζάρα, Πρεβεζάνος και αυτός.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ποιους άλλους να πρωτοθυμηθώ! Τους αδερφούς Τζέμου; Τον Αλέκο και τον Λευτέρη. Τους αδερφούς Νταή. Τίκος ήταν το πραγματικό τους επίθετο. Τον Μάκη Βασιλειάδη;

Θυμάμαι, όταν ερχόταν εδώ ο Μάκης είχε μαζί του και την πρώην γυναίκα του, την Τούλα. Ήταν καλή τραγουδίστρια αυτή, κρίμα που χωρίσανε.

Ο Τουρκοβασίλης έφερνε μαζί του τις περισσότερες φορές τον Νίδα [Λεωνίδα] Δημητρίου, βιολί, ένα-δυο από τα αδέρφια Νταή και δύο τραγουδίστριες. Τούτος 'δω συνεργάστηκε και με πολλούς άλλους μεγάλους του δημοτικού μας τραγουδιού όπως οι Κόρος στο βιολί, Τασία Βέρα στο τραγούδι, Σοφία Κολλητήρη στο τραγούδι, Παπασιδέρη κ.ά.

Τα νεότερα χρόνια ο Μάκης Βασιλειάδης ήταν από τους πιο σταθερούς στο πανηγύρι μας. Ερχόταν πολύς κόσμος εκείνα τα χρόνια όχι τόσο για να προσκυνήσουν αλλά για να διασκεδάσουν με την αφρόκρεμα του δημοτικού μας τραγουδιού. Έβλεπες να καταφθάνουν παρέες από την Ήπειρο, τη Θεσσαλία, την Πελοπόννησο, την Αιτωλοακαρνανία ακόμα και από τη Μακεδονία. Έρχονταν με ταξί, με το δικό τους Ι.Χ. αλλά και με άλλα μέσα της εποχής.

2ος συνομιλητής ήταν ο Γιώργος Φουσέκης:

Από ποιον ν' αρχίσω! Θυμάμαι τους Τζεμαίους Τάκη και Λευτέρη, βιολιτζήδες πρώτης σειράς. Ο Τάκης Τζέμος συνεργαζόταν πολύ με τον Τουρκοβασίλη, και προπολεμικά με ένα από τα πρώτα κλαρίνα στην Ήπειρο, τον Νίκο Τζάρα.

Θυμάμαι ακόμα τους αδερφούς Νταή. Ο Βελ'σάρης έπαιζε πολύ καλό βιολί. Ο δε Νίκος έπαιζε κλαρίνο. Ήταν και ο Νίδας [Λεωνίδας] Δημητρίου, έπαιζε και αυτός πολύ καλό βιολί. Να μη ξεχάσω και τον Θωμά Ντίνου. Τούτος εδώ έπαιζε κιθάρα. Όταν έπαιζε κλαρίνο ο Τουρκοβασίλης, έπεφτε γερή «χαρτούρα». Οι πιο μερακλήδες του τα κολλούσαν στη μπάλα! Έπαιζε μέχρι το πρωί που έσκαγε ο ήλιος. Δεν έχω ματαδεί άλλον σκληρό άνθρωπο απ' αυτόν! Από βραδύς μέχρι την άλλη μέρα το πρωί να στέκει ορθός και να «βαρεί»! Βλέπεις του 'δινε δύναμη η χαρτούρα. Είχε βαφτίσει και ένα παιδί εδώ. Αυτό, συνηθιζόταν εκείνα τα χρόνια. Όταν ερχόταν εδώ να παίξει εκτός από τους άλλους της κομπανίας του είχε και δυο-τρεις γυναίκες τραγουδίστριες. Αυτές που θυμάμαι ήταν η Αργυρώ και η Αθηνά αδερφές.

Το καλοκαίρι του '50 και στο πανηγύρι της Αγίας Κυριακής (7 Ιουλίου), ο Τάκης Τζέμος συνεργάστηκε με τον Βαγγέλη Σούκα και είχαν στην παρέα τους τον μπάρμπα Μήτσο Αραπάκη. Ο Αραπάκης ήταν γνωστός ως ο καλύτερος τραγουδιστής στην Ελλάδα. Έπαιζε και τσίμπαλο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δούλεψαν μαζί στο Νυδρί της Λευκάδας. Το καλύτερο όμως πανηγύρι για την περιοχή Ξηρομέρου και Λευκάδας ήταν αυτό που γινόταν στο Μοναστηράκι και κρατούσε ολόκληρο τριήμερο από 18 ως και 20 Αυγούστου [Μεταμόρφωση του Σωτήρος]. Τα παλιότερα χρόνια, που δεν είχαμε ηλεκτρικές εγκαταστάσεις όπως σήμερα, έβαζαν να δουλεύει κάποιο τρακτέρ για να φορτίσουν οι μπαταρίες για να παίξουν τα όργανα. Πολύ παλιότερα που δεν υπήρχαν ακόμα τα σύγχρονα ηλεκτρονικά μουσικά όργανα, τότε μπορούσες να ξεχωρίσεις την πραγματική αξία του καλλιτέχνη. Ήταν η εποχή που το παραδοσιακό τραγούδι ήταν στις δόξες του και τα γλέντια ήταν γεμάτο συναίσθημα όπως και οι άνθρωποι. Σήμερα έχουν όλα σχεδόν ψευτίσει και πρώτα απ' όλα εμείς οι άνθρωποι.

3ος συνομιλητής ο Λευτέρης Κασόλας, 75 ετών, ιδιοκτήτης και αυτός μαγαζιού στο Μοναστηράκι που μαζί με τον αδερφό του Παύλο έκλειναν δουλειές με μουσικούς του παραδοσιακού μας τραγουδιού:

Παλιά φέρναμε κι εμείς Πρεβεζάνους οργανοπαίχτες γιατί ήταν ό,τι το καλύτερο για την περιοχή μας. Πρώτο και καλύτερο θυμάμαι τον Τουρκοβασίλη, που ήταν από τα καλύτερα κλαρίνα που πέρασαν από τον τόπο μας. Άλλους Πρεβεζάνους οργανοπαίχτες που πέρασαν και έγιναν αγαπητοί στους γλεντζέδες της περιοχής μας ήταν οι αδερφοί Νταή (Βελ'σάρης και Νίκος). Οι αδερφοί Τζέμου (Αλέκος και Λευτέρης) ήταν και άλλοι δεύτερης σειράς για να τους ξεκουράζουν. Ο Τουρκοβασίλης συνεργαζόταν με Πρεβεζάνους οργανοπαίχτες, όμως έφερνε και από άλλες περιοχές, όπως τους Χαλκιάδες, τον Καρναβά, Τασία Βέρα, Κόρο, Σοφία Κολλητήρη κ.ά. Όπως έχω ακούσει από τους γεροντότερους, παλιά ερχόταν εδώ και ένας άλλος μεγάλος καλλιτέχνης του κλαρίνου, ο Νίκος ο Τζάρας. Έπαιξε εδώ στο μαγαζί που ήταν λίγο παρακάτω και το δούλευε κάποιος ονόματι Κώστας Λιάπης. Ο Νίκος Τζάρας είχε τότε μαζί του και τον μαθητή του Βασίλη Μπεσίρη, που αργότερα έγινε περισσότερο γνωστός με το παρατσούκλι «Τουρκοβασίλης».

Εκτός απ' το τριήμερο πανηγύρι το χωριό μας ήταν γνωστό σε όλη την περιοχή ως η «πηγή γλεντιού». Δουλεύανε τα μαγαζιά μας «φουλ» κατά τη διάρκεια του χειμώνα κάθε Σαββατοκύριακο και εναλλάξ. Έρχονταν γλεντζέδες ακόμα και από την Πρέβεζα, την Άρτα και από την περιοχή μας για να διασκεδάσουν και να θαυμάσουν τους δεξιοτέχνες οργανοπαίχτες που φέρναμε. Έρχονταν με Ι.Χ. που ήταν ακόμα λιγοστά την εποχή εκείνη. Έρχονταν με ταξί ακόμα και με καΐκια από την Πρέβεζα. Έπεφτε πολύ χαρτούρα κυρίως όταν είχαμε τρανταχτά ονόματα! Βασιλειάδης, Σαλέας, Βασιλόπουλος, Καρναβάς, Τουρκοβασίλης, αδερφοί Νταή κ.ά. Να σημειωθεί ότι στο τριήμερο γλέντι στο πανηγύρι μας οι οργανοπαίχτες

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

διανυκτέρευαν εδώ φιλοξενούμενοι από τους συγχωριανούς μου, γι' αυτόν τον λόγο αναπτύχθηκαν κάποιοι θερμοί δεσμοί, που κατέληγαν σε κουμπαριές ακόμα και σε γάμο. Αρκετοί ήταν και από τους Πρεβεζάνους οργανοπαίχτες, που συνδέθηκαν με εδώ με κουμπαριές. Απ' όσους θυμάμαι αυτοί ήταν οι Νίκος Τζάρας, Τουρκοβασίλης και ένας από τους αδερφούς Τζέμου.

Όταν ήταν να κλείσουμε συμφωνία με κάποια κομπανία από την Πρέβεζα –είχε τότε περίπου τέσσερις κομπανίες– πηγαίναμε στην Πρέβεζα. Εκεί στο Σαϊτάν Παζαρ ήταν το «Κέντρο Μουσικών» το οποίο στεγαζόταν στο μαγαζί-ουζερί του Αντρέα Σκιπιτάρη. Εκεί κλείναμε συμφωνία και δίναμε καπάρο κάπου 1.000-2.000 δραχμές. Αυτός που είχε τον πρώτο λόγο στη συμφωνία ήταν πάντα το «κλαρίνο».

4ος συνομιλητής ο Σωτήρης Κατσαμπές, ιδιοκτήτης του ομώνυμου μαγαζιού στο Μοναστηράκι Ξηρομερίου:

Απ' όσους Πρεβεζάνους οργανοπαίχτες γνώρισα εκείνοι που με εντυπωσίαζαν με το ντύσιμό τους ήταν ο Κώστα Νταής, ο Τουρκοβασίλης και ο Τάκης Τζέμος. Οι δύο πρώτοι, απ' ό,τι θυμάμαι, είχαν γίνει μπατζανάκια. Έχω ακούσει, ότι ο Τουρκοβασίλης ανακάλυψε τον Αλέκο Κιτσάκη, το «Αηδόνι της Ηπείρου», όπως συνηθίζετε να τον λέτε εσείς οι απέναντι.

Έρχονταν και άλλοι Πρεβεζάνοι μουσικοί καλλιτέχνες όπως ο Βελ'σάρης Νταής. Τούτος 'δω έπαιζε πολύ καλό βιολί. Όμως από τότε που έφυγε για την Αθήνα ούτε που ξαναματαπάτησε στα μέρη μας. Ήταν και ο Φώτης ο Ντίνου. Αυτός ήταν στην ίδια κομπανία με τον Μάκη Βασιλειάδη και με τον Δημοσθένη Καταρτζή. Ήταν οι αδερφοί Τζέμου. Αυτοί, έχω ακούσει, είχαν τις ρίζες τους στο Μαργαρίτι Θεσπρωτίας. Ο Τάκης και ο Αλέκος έπαιζαν βιολί με πρώτο και καλύτερο τον Τάκη. Ο Αλέκος ήταν ονειροπόλος και από καπρίτσιο παράτησε το βιολί και ασχολήθηκε με το κλαρίνο. Αργότερα σχημάτισε δική του κομπανία και εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Πάτρα. Θυμάμαι και τον Νίδα τον Δημητρίου, που έπαιζε σαντούρι.

Η Πρέβεζα είχε παλιά και καλούς τραγουδιστάδες όπως οι Μήτσος Αραπάκης, Αλέκος Τζέμος, Φώτης Ντίνου, Νίκος Αναστασίου, Βασίλης Γκούνης και ο Γιώργος Νταής.

Τέλος, να πούμε ότι στα περισσότερα χωριά της περιοχής μας εκείνα τα χρόνια δεν υπήρχαν ξενοδοχεία ούτε καν πανδοχεία, που να μπορούν να διαφεύγουν σ' αυτά να βρίσκουν κατάλυμα. Γι' αυτόν τον λόγο αναγκαζόμασταν να τους φιλοξενούμε εμείς οι μαγαζάτορες στα σπίτια μας, αλλά και κάποιοι πολύ γλεντζέδες χωριανοί στα σπίτια τους. Έτσι, αναπτύχθηκαν οι συγγενικές σχέσεις μεταξύ μας με κουμπαριές ακόμα και με συμπεθεριές ... Ζούνε ακόμα εδώ κάποια από τα αναδεχτούρια τους.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

5ος συνομιλητής ο Θωμάς Σβορώνος, ηλικίας 89 χρονών, Λευκάδα:

Στα πανηγύρια το γλέντι άρχιζε πάντα με μοιρολόι και μετά έπιαναν το δημοτικό τραγούδι. Ο κόσμος μερακλωνόταν και έμπαινε στον χορό και δεν έλεγε να βγει από μέσα. Εγώ, είχα την τύχη να φέρω στο μαγαζί μου εδώ στη Λευκάδα τα καλύτερα κλαρίνα, ανάμεσα σ' αυτά ήταν και ο Νίκος Τζάρας αλλά και ο Βασίλης Μπεσίρης ή Τουρκοβασίλης, μαθητής του Νίκου. Δάσκαλος και μαθητής ήταν τα πρώτα κλαρίνα της περιοχής Πρέβεζας-Λευκάδας. Με το παίξιμό τους ανάσταιναν πεθαμένους! Όσο για τον Τάκη τον Τζέμο με το θαυμάσιο παίξιμο του βιολιού του νόμιζες πως άκουγες να κελαηδούνε αηδόνια! Έπαιζαν γνήσια δημοτικά τραγούδια, που ήταν γνωστά σαν τραγούδια πρεβεζάνικα και ξερομερίτικα. Μ' αυτά ευχαριστιόνταν να το διασκεδάζουν όσοι έμπαιναν στον χορό. Τέτοια τραγούδια ήταν τα «Μαργιόλα», «Αλάμπεης», «Παπαδιά», «βαθύ Μπεράτι», «Φυσούνι», «Λιάσκος», «Συρτό πρεβεζάνικο», «τα Κλάματα», «Γενοβέφα», «Πλεύρα» ή «Πλέβνα», «Λιασκοβίκι πρεβεζάνικο», «Φράσια πρεβεζάνικη» κ.ά.

Είχαν μπει στο πνεύμα του κάθε χορευτή και γνώριζαν πολύ καλά ποιο τραγούδι θα παίξουν! Υπήρχε ένας συγχρονισμός, τι να σου πω! Οι πιο πολλοί χορευτές που συμμετείχαν ήξεραν να χορεύουν περίφημα. Έβγαζαν τα τσαρούχια ή αργότερα τα παπούτσια και χόρευαν ανάλαφρα και με ρυθμό, τόσο καλά, που οι άλλοι που τους κοίταζαν απ' έξω τους θαύμαζαν και τους καμάρωναν!

Εδώ στη Λευκάδα τους έφερνα συχνά στο μαγαζί μου που ήταν κάπου στο κέντρο της πόλης και που το είχα βαφτίσει «Τα Χελιδόνια». Για να τους φέρω έπρεπε να πάω από μέρες ή και από κάνα δυο μήνες πριν για να κλείσω συμφωνία μαζί τους. Ήταν τόσο περιζήτητοι, που τρελαινόταν ο κόσμος να τους ακούει. Από το μαγαζί μου πέρασαν σχεδόν όλοι οι Πρεβεζάνοι οργανοπαίχτες. Είχαν σχηματίσει τρεις εξαίρετες κομπανίες. Εκτός από τους Νίκο Τζάρα, Τουρκοβασίλη και Τζεμαίους είχε έρθει και ο Μήτσος Αραπάκης. Τούτος δω, έπαιζε τσίμπαλο και τραγούδαγε και κάτι Αμανέδες! ... Ήταν επίσης και οι Βασίλης Γκούνης (έπαιζε λαούτο), ο Δημοσθένης Καταρτζής, οι αδερφοί Νταή και ο Παύλος ο Ζαφείρης (έπαιζε περίφημο βιολί). Όλοι τους ήταν πρώτης σειράς καλλιτέχνες! Σοβαροί, τίμιοι και με φιλότιμο.

Ας είναι ελαφρύ το χώμα που τους σκεπάζει.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κοσμάς ΚΟΨΑΡΗΣ*

Η θανατογραφία της «Πρέβεζας» στην ποιητική του Κ.Γ. Καρυωτάκη

Η ποίηση του Κ.Γ. Καρυωτάκη σαρκώθηκε και τροφοδοτήθηκε από το ίδιο του το αίμα. Αναντίρρητα, ο αυτόχειρας ποιητής έζησε σε μια νευραλγική εποχή κοσμοϊστορικών αλλαγών, που είχε ως άμεσο αποτέλεσμα τον καταλυτικό δραματικό αντίκτυπο τόσο στη δική του ψυχοσύνθεση όσο και στο ποιητικό του έργο, όπως διαφαίνεται ιδιαίτερα στην τρίτη του ποιητική συλλογή *Ελεγεία και Σάτιρες* (1927). Η πρώτη δεκαετία του Μεσοπολέμου, όπως ορθά διατείνεται η Ντουνιά, ήταν μια εποχή «ταραγμένη και σκοτεινή».[1] Μια περίοδος κατά την οποία έλαβαν χώρα σημαντικά ιστορικά γεγονότα, τα οποία ήρθαν να προστεθούν στο ήδη δραματικό ιστορικό σκηνικό.

Η επανάσταση του 1917 στη Ρωσία βρισκόταν κοντά. Τα τραύματα της μικρασιατικής καταστροφής του 1922 ήταν ακόμη νωπά. Ακολούθησαν η δικτατορία του Πάγκαλου και η δημοκρατία του Παπαναστασίου. Η πρώτη μεσοπολεμική δεκαετία χαρακτηρίζεται για την οικονομική εξαθλίωση του λαού, όπου μπορεί κανείς να διακρίνει πλήθος ανέργων εργατών και αγροτών που διαβιούσαν μέσα σε άθλιες συνθήκες. Άστεγοι, πρόσφυγες και δημόσιοι υπάλληλοι, των οποίων ήδη εκείνη την περίοδο η κοινωνική θέση είχε υποσκελιστεί, συνθέτουν τον κοινωνικό ιστό. Από την άλλη οι φοιτητές τότε διψούσαν για την ανατροπή και πάσχιζαν να αλλάξουν τον κόσμο μέσα «από τη λογοτεχνία και την επανάσταση».[2]

Με βάση τα συγκεκριμένα ιστορικά δεδομένα, ο εκάστοτε μελετητής τόσο της συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου όσο και του έργου των τότε ποιητικών εκπροσώπων μπορεί να αναχθεί σε ορισμένα συμπεράσματα που έχουν να κάνουν με τον αντίκτυπο της ιστορίας και των συγκεκριμένων ιστορικών

---

* Ο Κοσμάς Κοψάρης είναι εκπαιδευτικός στο 2ο ΓΕΛ Πρέβεζας.

[1] ΝΤΟΥΝΙΑ 1999, 29.

[2] ΝΤΟΥΝΙΑ 1999, 29.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

συνθηκών στο λογοτεχνικό *corpus* της ποιητικής γενιάς του '20. Στο παρόν άρθρο η βασική υπόθεση εργασίας έχει να κάνει με την ερμηνευτική ανάλυση του όψιμου ποιήματος του Κ.Γ. Καρυωτάκη «Πρέβεζα» ως δείγμα και χαρακτηριστική σημειολογική μονάδα μέσα από την οποία διαφαίνεται η διαπλοκή της ιστορίας με τη λογοτεχνία.

Σε αυτήν τη βάση, καθίσταται σαφές πως ο βασικός στόχος της συγκεκριμένης εργασίας είναι να δείξει την επιβίωση ενός συγκεκριμένου τόπου, της Πρέβεζας, όπως πέρασε στη συνείδηση του Καρυωτάκη, όχι ως ένας συγκεκριμένος τόπος που σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο των αρχών του 20ου αιώνα τελούσε σε μια συγκεκριμένη κατάσταση οικονομική, πολιτική, δημογραφική, κοινωνική αλλά ως ένα συγκεκριμένο ποιητικό σύμβολο και λογοτεχνικό μοτίβο, το οποίο διαμορφώθηκε κάτω από την ποιητική διόπτρα ενός αυτόχειρα ποιητή, λίγο πριν εκείνος θέσει τέρμα στη ζωή του.

Ας περάσουμε πρώτα σε μια όσο το δυνατόν περισσότερο μικροσκοπική ερμηνευτική θεώρηση του ποιήματος «Πρέβεζα» του Κ.Γ. Καρυωτάκη.

Στο εν λόγω ποίημα εντοπίζεται η περιγραφή μιας ανεπιθύμητης κατάστασης, που προκαλεί συναισθήματα απέχθειας και δυσφορίας.

> *Θάνατος είναι οι κάργιες πού χτυπιούνται*
> *στούς μαύρους τοίχους καί στά κεραμίδια,*
> *Θάνατος οί γυναίκες πού άγαπιούνται*
> *καθώς νά καθαρίζουνε κρεμμύδια.*

Παντού κυριαρχεί η εικόνα του θανάτου, ο οποίος συνιστά μια ζοφερή κατάσταση που στοιχειώνει την ύπαρξη του ποιητικού υποκειμένου. Ο θάνατος πνέει από παντού. Ξεχειλίζει από τον χώρο που θεωρείται εφάμιλλος της ζωής, της ευτυχίας και της ασφάλειας, καθώς «επικεντρώνεται γύρω από την έννοια σπίτι».[1] Το σπίτι σημασιοδοτείται, κυρίως, θετικά. Εδώ, όμως, διαπιστώνεται μια ανάδρομη κατεύθυνση στο σημασιολογικό του περιεχόμενο, καθώς δεν συνιστά πλέον το ευτυχισμένο καταφύγιο, ούτε τον επιθυμητό προορισμό, αλλά μια εφιαλτική εικόνα θανάτου. Σε αυτό το πλαίσιο, η Πρέβεζα ως τόπος θρυμματίζεται στον ποιητικό καμβά του Καρυωτάκη σε επιμέρους εικόνες-τοπία, που συνιστά το καθένα ένα τοπίο θανάτου, άρα η Πρέβεζα από ιστορικός τόπος μεταρσιώνεται ποιητικά σε έναν μη-τόπο, που δεν ανάγεται σε ένα σύνολο, αλλά σπάει σε επιμέρους κομμάτια των οποίων η εκ νέου διαπλοκή ανασυνθέτει την Πρέβεζα όχι, όμως, πια ως τόπο με ιστορικές συντεταγμένες, αλλά ως μια *θανατογραφία*, ως, δηλαδή, το λογοτεχνικό μοτίβο της «Πρέβεζας», το οποίο με αυτόν τον αναγνωριστικό κώδικα θα είναι

[1] Μπενάτσης 2004, 309.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πλέον γνωστό στους λογοτέχνες του 20ού αιώνα, όταν θα αποφασίσουν να το εντάξουν ως θεματικό μοτίβο στην ποίησή τους.

Η πρώτη, λοιπόν, εικόνα, όπως ορθά διατείνεται ο Μπενάτσης, δεν συνιστά τον ιδανικό χώρο, όπου μπορεί κάποιος να προσφύγει προκειμένου να γαληνέψει ή να ξεκουραστεί. Από την άλλη, από την αρχή του ποιήματος διαπιστώνεται ήδη η φθορά που εντοπίζεται στους τοίχους και στα κεραμίδια που είναι μαύρα. Τα μαύρα πουλιά και η εμφάνισή τους στον ουρανό συνιστούν, επιπλέον, και κάτι το δυσοίωνο που πρόκειται να λάβει χώρα ως απευκταίο.[4] Επομένως, προοιωνίζεται κάτι άσχημο.

Ο ποιητής με τη δική του ενόραση το διαισθάνεται και το αποθέτει στην ποίησή του. Το κακό που πρόκειται να συμβεί ξεκινάει από τον χώρο του σπιτιού, τον χώρο της ασφάλειας και της προστασίας, όπου ο καθένας μπορεί να τον στολίσει με τη δική του αισθητική και με τον δικό του τρόπο. Τώρα, όμως, μέσα στη χοάνη του μαύρου, όλα αλλοιώνονται και αναιρούνται. Όλη η κυτταρική δομή του χώρου του σπιτιού σιγά-σιγά σβήνει, ενώ ταυτόχρονα, εξακολουθεί να διατηρείται η ιδιότητα του σπιτιού ως ο κατεξοχήν χώρος της προστασίας και της ασφάλειας. Συνεπώς, «το πρώτο γνώρισμα των αρχικών στίχων είναι η συνύπαρξη αντιφατικών σημάτων, της ανησυχίας και της ανασφάλειας από τη μια μεριά και της προστασίας από την άλλη».[5]

Η μαρτυρία του ποιητικού υποκειμένου δομείται πάνω στο σχήμα μιας ανοικείωσης από οτιδήποτε στοιχειοθετούσε και επιτελούσε τη γνώριμη και φυσική του λειτουργία, πράγμα που αποδίδεται από την αρχή του ποιήματος. Αρχικά, ο χώρος του σπιτιού ανοικειώνεται από τον προσφιλή και συνήθη ρόλο του. Στη συνέχεια οι γυναίκες, οι οποίες ουσιαστικά αποφορτίζονται από τη φυσική θέση του ποθητού-ωραίου φύλου, από τον αισθησιασμό που θα έπρεπε να εκπέμπουν, ενώ παρουσιάζονται να «καθαρίζουνε κρεμμύδια», κάτι που τις αποξενώνει από τον φυσικό τους ρόλο, καθώς σκιαγραφούνται να αγαπιούνται σε αυτές τις συνθήκες. Έτσι, «ο έρωτας [...] που είναι θετικό στοιχείο και ποθητό, καταλήγει να είναι αγγαρεία [...]. Σαν να είναι ο έρωτας κάτι το υποχρεωτικό και ενοχλητικό συγχρόνως».[6]

Από την πρώτη στροφή, λοιπόν, εγείρεται ένα ερώτημα μείζονος σημασίας για μια ασφαλή ερμηνευτική ανάγνωση του ποιήματος. Όλα όσα αποδίδει ο ποιητής αποτιμώνται με βάση τις ρεαλιστικές και πραγματικές του εμπειρίες από τον τόπο όπου διέμεινε τον τελευταίο μήνα της ζωής του ή εντάσσονται στο συγκεκριμένο κλίμα της ανοικείωσης του είναι του και αποτυπώνονται στον εκάστοτε αναγνώστη διηθημένα μέσα από το φίλτρο της απάρνησης και αποξένωσης αυτών καθαυτών των εμπειριών; Με άλλα λόγια, αποτυπώνει

[4] Μπενάτσης 2004, 309.
[5] Μπενάτσης 2004, 309.
[6] Μπενάτσης 2004, 310.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στο ποιητικό του εργαστήρι την πραγματικότητα που βιώνει ή τις σκιές αυτής, καθώς εκείνος τη συγκεκριμένη περίοδο δεν αισθάνεται ο εαυτός του, αλλά η σκιά του εαυτού του;

Φυσικά, στη συγκεκριμένη εργασία δεν πρόκειται να επιχειρηθεί διερεύνηση των συνθηκών που οδήγησαν τον ποιητή στην κατάσταση που αποτυπώνεται στο συγκεκριμένο ποίημα, αλλά η απόδοση των δύο στοιχείων που οριοθετούν την ταλάντευση πάνω στην οποία αιωρείται το ποίημα ως εκκρεμές: η Πρέβεζα είναι όντως ένα ρεαλιστικό εφιαλτικό σκηνικό ή μεταμορφώνεται σε θανατογραφία, προκειμένου να υπηρετήσει τον ζοφερό κόσμο του αυτόχειρα ποιητή, ο οποίος βρίσκεται στο πιο νευραλγικό στάδιο τόσο της ζωής του όσο και της καριέρας του;

Στη συνέχεια ο σκηνοθετικός διάκοσμος του ποιήματος μεταβάλλεται, καθώς μεταφερόμαστε σε άλλα τοπία που συνθέτουν και εκείνα τη θανατογραφία της Πρέβεζας, περισσότερο ανοιχτά. Σημασιοδοτείται, έτσι, η μετάβαση από τον κλειστό στον ανοιχτό χώρο.

> *Θάνατος οἱ λεροί, ἀσήμαντοι δρόμοι*
> *μὲ τὰ λαμπρά, μεγάλα ὀνόματά τους,*
> *ὁ ἐλαιώνας, γύρω ἡ θάλασσα, κι ἀκόμη*
> *ὁ ἥλιος, θάνατος μέσα στούς θανάτους.*

Αν είχε θεωρηθεί ότι ο κλειστός χώρος είναι ασφυκτικός, γεγονός που παρωθεί το ποιητικό υποκείμενο να αποδράσει σε πεδία περισσότερο ανοιχτά, προκειμένου να βρει την ηρεμία, διαπιστώνεται εδώ ότι ακόμη και ο ανοιχτός χώρος και τα φυσικά τοπία υπόκεινται στη διαδικασία της ανοικείωσης από τον αρχικό τους ρόλο και λειτουργία. Σε αυτήν τη βάση, διακρίνονται δρόμοι, οι οποίοι προσδιορίζονται από το επίθετο «ασήμαντοι», γεγονός, όμως, που έρχεται σε αντίθεση με τα λαμπρά και ένδοξα ονόματα που φέρουν. «Επομένως, η μη λειτουργικότητα συγκρούεται εδώ με τη λαμπρή ονοματοθεσία δημιουργώντας έτσι μια κατάσταση αντιφατική».[7]

Επιπλέον, όλα τα ζωτικά στοιχεία της φύσης, όπως ο ελαιώνας, ο ήλιος και η θάλασσα σημασιοδοτούνται αρνητικά. Τα πρωτογενή στοιχεία της φύσης ανοικειώνονται και εκείνα από τη βασική λειτουργία τους και ανασυνθέτουν έναν τόπο που ουσιαστικά συνιστά έναν μη-τόπο. Η εκτύλιξη του ποιήματος καταμαρτυρεί ότι ο ποιητής εμπλέκεται όλο και περισσότερο στην κατάσταση της «αβύσσου του νου», όπως αναφέρει χαρακτηριστικά σε ένα άλλο ποίημά του που εντάσσεται στην ίδια ταραγμένη περίοδο, την «Αισιοδοξία». Υποβάλλει στον μηχανισμό της λογοτεχνικής ανοικείωσης όχι μονάχα τα στοιχεία που αποτελούν τον ζωντανό και τρέχοντα πολιτισμό της Πρέβεζας

[7] Μπενάτσης 2004, 310.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

εκείνης της εποχής, όχι μονάχα προβαίνει σε μια καταγραφή των κτισμάτων της πόλης που διέμενε λίγο πριν το τέλος, αλλά εντάσσει και το φυσικό περιβάλλον στο εφιαλτικό σκηνικό που περιγράφει με απώτερο στόχο να δείξει πως σε ένα σκηνικό θανάτου όλα σβήνουν, αλλοτριώνονται και αποξενώνονται από την αρχική τους λειτουργία. Εφόσον, όλα αποφορτίζονται από τον θετικό τους ρόλο και την ευεργετική τους επίδραση πάνω στον άνθρωπο, έτσι ούτε και ο ίδιος δεν έχει λόγο ύπαρξης σε έναν τόπο του οποίου όλα τα επιμέρους κομμάτια αποσυντίθεται και το μόνο που αποπνέουν είναι ο θάνατος. Καθώς, λοιπόν, όλα πεθαίνουν, ο ίδιος δεν μπορεί να οδεύσει σε αντίστροφη τροχιά και κατεύθυνση. Δεν μπορεί να πορευτεί πλέον προς τη ζωή, αλλά προς τον θάνατο. Στο τοπίο θανάτου που στοιχειοθετεί η Πρέβεζα του Καρυωτάκη τα πάντα πεθαίνουν, όλα λειτουργούν έκκεντρα προς τη ζωή.

Στην επόμενη στροφή περνά στον χώρο των προσώπων που συνιστούν τους θεσμικούς φορείς της κοινωνικής εξουσίας, διοίκησης και εκπαίδευσης, για να δείξει ότι ακόμη και εκεί δεν υπάρχει τίποτε το ζωντανό.

> *Θάνατος ὁ ἀστυνόμος πού διπλώνει,*
> *γιά νά ζυγίσει, μιά «ἐλλιπῆ» μερίδα,*
> *θάνατος τά ζουμπούλια στό μπαλκόνι*
> *κι ὁ δάσκαλος μέ τήν ἐφημερίδα.*

Ο αστυνόμος, το όργανο της τάξης, το εφάμιλλο της προστασίας του πολίτη τοποθετείται σε ένα καυστικό σκηνικό στο οποίο φαίνεται ότι αντί να ενδιαφέρεται περισσότερο ουσιαστικά για τη διασφάλιση της δημόσιας τάξης και για την προστασία των πολιτών, εκείνος αναλώνει όλη του την ενέργεια στη μίζερη κατάσταση και διαδικασία ελέγχου μιας μερίδας εστιατορίου αν είναι ελλιπής ή όχι.

> *Το κωμικό στοιχείο σ' αυτήν την υπόθεση έχει σχέση με την κίνηση του αστυνόμου. Για να επιτελέσει το έργο του, διπλώνει, γέρνει πάνω στη ζυγαριά. Έχουμε επομένως εδώ μια σύγκρουση ανάμεσα στο ευθυτενές σώμα που ταυτίζεται με τη λεβεντιά και το γυρτό σώμα που παραπέμπει σε ένα είδος μιζέριας.*[8]

Επίσης, παρατηρείται μια ακόμη ανοικείωση του ρόλου που επιτελούν τα ζουμπούλια ως αναπόσπαστο κομμάτι της φύσης, το οποίο, όμως, εδώ αποδίδεται εγκλωβισμένο σε έναν χώρο στον οποίο τα έχει αιχμαλωτίσει ο άνθρωπος, στο μπαλκόνι. Το φυσικό στοιχείο, έτσι, που συνιστά το ελεύθερο

[8] Μπενατσης 2004, 311.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και το ζωογονητικό κομμάτι του φυσικού στοιχείου παρουσιάζεται να αργοπεθαίνει από την επέμβαση του ανθρώπων.

Στη συνέχεια ακολουθεί ο δάσκαλος ως θεσμικός φορέας της εκπαίδευσης, ο οποίος και εκείνος με τη σειρά του πρόκειται να ανατρέψει τον εθιμοτυπικά και καθιερωμένα σεβαστό ρόλο του εκπαιδευτικού λειτουργού, όπως έχει αποτυπωθεί στις εγγραφές της συλλογικής μας συνείδησης. Ο δάσκαλος στις ομαλές περιστάσεις συνιστά τον φορέα και το εχέγγυο της μεταλαμπάδευσης της γνώσης στους νεότερους. Σε μια μικρή κοινωνία θα ήταν αναμενόμενο να αντιμετωπίζεται με τον δέοντα σεβασμό και να αποτελεί πρότυπο με τη στάση και τη θέση που τηρεί προς όλους τους άλλους. Εδώ, όμως, σηματοδοτείται μια σημαντική απόκλιση από τον κανόνα: ο δάσκαλος δεν παρουσιάζεται στον αναγνώστη να βρίσκεται στο σχολείο και να κάνει μάθημα στους μαθητές του, ούτε να λαμβάνει μέρος σε κάποια διάλεξη, παρακινώντας και ενθαρρύνοντας και τους άλλους στη γνώση. Αντίθετα, ο ρόλος του έχει αλλοτριωθεί, καθώς ούτε σε κάποια βιβλιοθήκη βρίσκεται να μελετάει, αλλά το μόνο στο οποίο περιορίζεται να κάνει είναι το να διαβάζει εφημερίδες.

Το συγκεκριμένο γεγονός καταμαρτυρεί τη διάθεση παραίτησης που τον ταλανίζει. Με τον τρόπο αυτόν ουσιαστικά βουλιάζει και βυθίζεται όλο και περισσότερο σε ένα μεγαλύτερο τέλμα από το οποίο ούτε μπορεί, μα ούτε και ενδιαφέρεται να αποδράσει. Έχει παραιτηθεί από τη διεκδίκηση της γνώσης, από την έρευνα, από την προσπάθεια να διευρύνει τους πνευματικούς του ορίζοντες. Όλα πια τα αποδίδει και τα αποτιμά με τον ίδιο τρόπο, σαν μια εφημερίδα, την οποία ανάγει σε σύμβολο μιας μίζερης και φθαρτής καθημερινότητας, η οποία σκορπά τριγύρω της τον θάνατο. «Ο εκπαιδευτικός αυτός δεν ενδιαφέρεται για τα μεγάλα και ουσιαστικά, αλλά για τα τετριμμένα».[9]

Το κλίμα παραίτησης, διάλυσης και νέκρωσης συνεχίζεται και με τους υπόλοιπους εκπροσώπους που συναπαρτίζουν τις αρχές του τόπου. Αναφέρεται χαρακτηριστικά στις επόμενες στροφές:

Βάσις, Φρουρά, Ἐξηκονταρχία Πρεβέζης.
Τήν Κυριακή θ' ἀκούσουμε τή μπάντα.
Ἐπῆρα ἕνα βιβλιάριο Τραπέζης,
πρώτη κατάθεσις δραχμαί τριάντα.

Περπατώντας ἀργά στήν προκυμαία,
«ὑπάρχω;» λές, κι ὕστερα: «δέν ὑπάρχεις!»
Φτάνει τό πλοῖο. Ὑψωμένη σημαία.
Ἴσως ἔρχεται ὁ κύριος Νομάρχης.

[9] ΜΠΕΝΑΤΣΗΣ 2004, 312.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο τρόπος που παρουσιάζονται οι διοικητικές υπηρεσίες, καθώς και οι πολιτικές και στρατιωτικές αρχές του τόπου σε ένα πρώτο επίπεδο καταδεικνύει την άψογη οργάνωση που ενυπάρχει σε μια μικρή πόλη. Στη συγκεκριμένη μικροδομή ερμηνευτικής ανάλυσης, η παρούσα αναφορά μπορεί να θεωρηθεί μια ρεαλιστική εγγραφή και αποτύπωση στην ποιητική γραφή του Καρυωτάκη. Συνεπώς, ο τρόπος απόδοσης της πραγματικότητας μέχρι εδώ δεν καταμαρτυρεί τίποτε το μεμπτό για την πολιτική, διοικητική και κοινωνική οργάνωση μιας μικρής επαρχιακής πόλης στο τέλος της πρώτης μεσοπολεμικής δεκαετίας. Αντίθετα, περιγράφεται κόσμος, κίνηση, τήρηση των κανόνων κοινωνικής ευπρέπειας και δείγματα μιας αρκετά αυξημένης πολιτισμικής κίνησης, δεδομένης της παρουσίας των μουσικών συνόλων. Όλα αυτά, λοιπόν, προσιδιάζουν σε έναν ζωντανό χώρο, που δεν αποκλείεται σε ένα πρώτο φόντο να συνηχούσε έτσι στον εσωτερικό κόσμο του ποιητή. Σε ποιο σημείο, όμως, σταματά ο ενθουσιασμός και αρχίζει η διάλυση, η παθητικότητα, η αδράνεια, ο θάνατος;

Στις δύο ανωτέρω στροφές λαμβάνει χώρα μια διχοστασία γύρω από την οποία συναρθρώνονται και συσπειρώνονται εκ διαμέτρου αντιφατικές έννοιες: Η ύπαρξη και η ταυτόχρονη μη ύπαρξη του ποιητή. Από τη μια πλευρά το ποιητικό υποκείμενο θα μπορούσε να περιχαρακώσει το είναι του και να ενταχθεί σε ικανοποιητικό βαθμό σε μια επαρχιακή πόλη που εμφανίζει ίχνη μιας, για τα δεδομένα του χώρου και του ιστορικού χρόνου, αρκετά αξιόλογης πολιτισμικής κίνησης. Είναι μια παραθαλάσσια πόλη, που διαθέτει λιμάνι, με την παρουσία στρατού να της δίνει ζωή, και μάλιστα, κάθε Κυριακή η στρατιωτική μπάντα παίζει μουσική για ευχαρίστηση του κοινού.[10]

Το λιμάνι ισοδυναμεί με κίνηση, με εμπορεύματα με ανόρθωση και τόνωση της οικονομίας. Από την άλλη, η συγκεκριμένη πόλη εκείνη την εποχή λειτουργούσε και ως διοικητικό κέντρο. Άραγε, για ποιο λόγο όλα κατακρεουργούνται από την ποιητική γραφίδα του Καρυωτάκη; Πριν οδηγηθούμε στα τελικά συμπεράσματα ας παραθέσουμε και την τελευταία στροφή του ποιήματος που ίσως μας διαφωτίσει περισσότερο:

Άν τουλάχιστον, μέσα στούς άνθρώπους
αύτούς, ένας έπέθαινε άπό άηδία ...
Σιωπηλοί, θλιμμένοι, μέ σεμνούς τρόπους,
θα διασκεδάζαμε όλοι στήν κηδεία.

Αυτό που αναδεικνύεται από μια περισσότερο ανιχνευτική ανάλυση του ποιήματος, για να απαντήσουμε και στο αρχικό μας ερώτημα, που τέθηκε ως βασική υπόθεση εργασίας, είναι όχι το πόσο ο ποιητής πλήττεται από τα ερε-

[10] Μπενατσης 2004, 313.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θίσματα της συγκριμένης ιστορικής πραγματικότητας της Πρέβεζας κατά τη σχετική εποχή που γράφεται το ποίημα, αλλά το πώς η ρεαλιστική καταγραφή του εξωτερικού κόσμου μεταγγίζεται μέσα στις ταραγμένες εσοχές ενός ψυχικού κόσμου που βάλλεται από διάθεση *spleen*. Ο ποιητής παραπαίει εκείνη την περίοδο ανάμεσα στη ζωή και στον θάνατο, κάνει «γκελ με την άβυσσο». Υπάρχουν στιγμές που αισθάνεται ότι δεν ζει, ότι είναι αδύναμος να αντιδράσει και να μπορέσει να συμφιλιωθεί με τη ζωή. Αφοπλίζει και εξουδετερώνει οτιδήποτε το θετικό το οποίο θα μπορούσε να του αποφέρει ασφάλεια και να τον κάνει να προχωρήσει. Διάκειται ειρωνικά σε οτιδήποτε θα τον έκανε να ελπίζει και να ονειρευτεί ένα διαφορετικό αύριο.

Η κοινωνική του θέση, το πρώτο βιβλιάριο που του απέφερε τριάντα δραχμές, η επίσημη μέρα της Κυριακής, η Πρέβεζα ως διοικητική πόλη, η παρουσία τόσο του στρατού, όσο και ενός ανώτερου προϊστάμενου, του νομάρχη, όλα σημασιοδοτούνται αρνητικά και χάνουν τη βασική τους λειτουργία, προκειμένου να υπηρετήσουν τη βασική στοχοθεσία του ποιητή λίγο πριν από το μεγάλο φινάλε, λίγο πριν από την απόδραση στην απεραντοσύνη του νου.

Με τον τρόπο αυτόν ο Καρυωτάκης στο συγκεκριμένο ποίημα διεισδύσει στην ιστορία μιας επαρχιακής πόλης, για να την αποδεσμεύσει στη συνέχεια από τα διακριτά της μέρη. Περιτυλίγει το ποίημά του με έναν ρεαλιστικό ιστορικό μανδύα, για να προβεί στη συνέχεια σε γενικεύσεις που έχουν να κάνουν με τις εσώτερες εγγραφές μιας βαθιά ταραγμένης παθολογίας. Δεν είναι τυχαίο, σε αυτήν την ερμηνευτική θεώρηση, που το ποίημα είχε αρχικά τον τίτλο *Επαρχία*.

Η επαρχία της Πρέβεζας, όπως και κάθε επαρχία υπηρετεί το όραμα του δημιουργού για τη μετατροπή του τόπου σε έναν μη-τόπο, ή, καλύτερα, σε μια θανατογραφία, σε έναν τόπο που το μόνο που εκπέμπει είναι ο θάνατος. Εδώ, ο θάνατος υπάρχει παντού, συνεπώς, η μεταμόρφωση του ιστορικού τόπου σε ποιητική του θανάτου έχει ήδη συντελεστεί. Άραγε τι πρόσημο έχει ο θάνατος, θετικό ή αρνητικό; Η απάντηση, ασφαλώς και θα ξαφνιάσει τον αναγνώστη, διότι ο θάνατος εδώ λειτουργεί ως το ψυχικό αντιστύλι του ποιητικού υποκειμένου, ως ο οδοδείκτης του για την τελική του λύτρωση, η οποία, ως φαίνεται, έχει να κάνει με τον τρόπο που υποστασιοποιούνται τα εξωτερικά σχήματα και σύμβολα στο δικό του εσωτερικό γίγνεσθαι παρά με αυτήν καθαυτή την ιστορική πραγματικότητα.

Ο θάνατος είναι για τον ποιητή η λύτρωση, το τέλος μιας σειράς νοσηρών καταστάσεων, οι οποίες ως θεματικά μοτίβα έχουν καταγραφεί νωρίτερα στην ποίησή του και έχουν ήδη αποκρυσταλλωθεί στην τελευταία του ποιητική συλλογή. Τώρα βρισκόμαστε ένα βήμα πριν την ολοκλήρωση του έργου, πριν από την τελική σιγή.

Η ερμηνευτική περιήγηση της «Πρέβεζας» του Καρυωτάκη ως μελέτη μιας θανατογραφίας μάς οδήγησε στα ακόλουθα συμπεράσματα:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο Καρυωτάκης στο συγκεκριμένο ποίημα ξεκινάει από ρεαλιστικές καταγραφές και από ακριβείς ιστορικές συντεταγμένες του τόπου και του χρόνου για να τις ανατρέψει πλήρως στη συνέχεια.

Η Πρέβεζα δεν συνιστά εδώ μια ιστορική μαρτυρία αλλά ένα συγκεκριμένο θεματικό μοτίβο, μια ποιητική του θανάτου, μια θανατογραφία, η οποία υπηρετούσε την ταραγμένη ψυχολογία του Καρυωτάκη λίγο πριν εκείνος θέσει τέρμα στη ζωή του.

Χαρακτηριστικό της θανατογραφίας, όπως αποτυπώνεται εδώ είναι η περιγραφή της ανοικείωσης του φυσικού κόσμου, της εξωτερικής πραγματικότητας, των κοινωνικών θεσμών. Όλα δείχνουν να αλλοτριώνονται, να αποστασιοποιούνται από τον αρχικό τους ρόλο και λειτουργία και να εκφυλίζονται.

Ο θάνατος, ενώ ως βασικό δομικό στοιχείο του ποιήματος επαναλαμβάνεται διαρκώς και ισοδυναμεί με το κενό, την παραίτηση και τη διάλυση, στον βασικό πυρήνα πρόσληψης από το ποιητικό υποκείμενο, αποβαίνει συνώνυμο της χαράς και της ανακούφισης από έναν κόσμο που δεν έχει τίποτε να προσφέρει στον ποιητή και διαβρώνεται από τη στιγμή που εισρέει εντός του και δεν μπορεί να ανατρέψει την πορεία που έχει πάρει ήδη ο Καρυωτάκης, η οποία καθίσταται ως μη αναστρέψιμη.

Το εν λόγω ποίημα δεν πρέπει να θεωρηθεί σε καμία περίπτωση αυτόνομο και ανεξάρτητο από την προηγούμενη ποιητική συλλογή του Καρυωτάκη. Αντίθετα, συνιστά την κορύφωση μιας συνέχειας και ταυτόχρονα τη λύτρωση, τη λύση στο αδιέξοδο, το οποίο είχε προηγηθεί σε προηγούμενες ποιητικές του καταθέσεις.

Αυτό που χαρακτηρίζει το ποίημα και το εντάσσει στην καταγραφή μιας θανατογραφίας είναι η διαρκής αμφιταλάντευση ανάμεσα στην ύπαρξη και στη μη ύπαρξη, στο είναι και στο μη είναι, στη ζωή και στον θάνατο, στο αδιέξοδο της ζωής και στη λύτρωση του θανάτου, ο οποίος, όμως, συνηχεί όχι ως η εκμηδένιση της ύπαρξης για τον ποιητή, αλλά ως η περιχαράκωση και η τελική επισφράγιση της πορείας προς την ελευθερία, που για τα δικά του δεδομένα θα επιτευχθεί έναν μήνα περίπου αργότερα.

Κάτω από τη συγκεκριμένη ερμηνευτική οπτική του ποιήματος, ας κλείσουμε με την παράθεση της αποχαιρετιστήριας επιστολής του Καρυωτάκη, η οποία ενισχύει ακόμη περισσότερο το μοτίβο της θανατογραφίας της «Πρέβεζας»:

> *Είναι καιρός να φανερώσω την τραγωδία μου. Το μεγαλύτερό μου ελάττωμα στάθηκε η αχαλίνωτη περιέργειά μου, η νοσηρή φαντασία και η προσπάθειά μου να πληροφορηθώ για όλες μου τις συγκινήσεις, χωρίς, τις περσότερες, να μπορώ να τις αισθανθώ. Τη χυδαία, όμως, πράξη που μου αποδίδεται τη μισώ. Εζήτησα μόνο την ιδεατή ατμόσφαιρά της, την έσχατη πικρία. Ούτε είμαι ο κατάλληλος άνθρωπος για το επάγγελμα*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

εκείνο. Ολόκληρο το παρελθόν μου πείθει γι' αυτό. Κάθε πραγματικότης μου ήταν αποκρουστική.

Είχα τον ίλιγγο του κινδύνου. Και τον κίνδυνο που ήρθε τον δέχομαι με πρόθυμη καρδιά. Πληρώνω για όσους, καθώς εγώ, δεν έβλεπαν κανένα ιδανικό στη ζωή τους, έμεινα πάντα έρμαια των δισταγμών τους, κ' εθεώρησαν την ύπαρξή τους παιχνίδι χωρίς ουσία. Τους βλέπω να έρχονται ολοένα και περσότεροι μαζί με τους αιώνες. Σ' αυτούς απευθύνομαι. Λυπούμαι τους δυστυχισμένους γονείς μου, λυπούμαι τ' αδέρφια μου. Αλλά φεύγω με το μέτωπο ψηλά. Ήμουν άρρωστος [...]

Κ.Γ.Κ.[11]

Βιβλιογραφία

ΜΠΕΝΑΤΣΗΣ Α., 2004, *«Τι νέοι που φτάσαμεν εδώ ...»: Κώστας Καρυωτάκης: Από τα πρώτα ως τα τελευταία ποιήματα*, Αθήνα

ΝΤΟΥΝΙΑ Χρ., 1999, *Λογοτεχνία και Πολιτική. Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, 2η έκδ., Αθήνα

ΣΑΒΒΙΔΗΣ Γ.Π., ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ Ν.Μ. & ΜΗΤΣΟΥ Μ., 1989, *Χρονογραφία Κ.Γ. Καρυωτάκη (1896-1928)*, 2η έκδ., Αθήνα

[11] ΣΑΒΒΙΔΗΣ et al. 1989, 166-167.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κωνσταντίνος Θρ. ΜΑΝΟΣ

Νικόπολις[*]

Ἐβαυκάλιζε τὸν λυπημένον ἐραστήν της μὲ ἐλπίδες ἀπατηλὲς
ἡ Κλεοπάτρα καὶ τὸν εἶχε τυφλώσει ...
Ὁ θριαμβευτὴς ἀντίπαλός του διὰ νὰ ἑορτάσῃ τὴν νίκην του
ἔκτισε μὲ πολὺν χρυσὸν σεβαστὴν πόλιν.
Ἔκτοτε ἐρείπια ποὺ διατηροῦν τὴν ἀνάμνησίν της ἀνακαλοῦν
εἰς τὸν σοφὸν τὶ ἦτο ἐκεῖ.

Ὁ ἀνύποπτος τσομπάνης ποὺ δὲν ξεύρει τὴν ἱστορίαν,
ὁδηγεῖ τὰ πρόβατά του εἰς τὴν θαυμασίαν τοποθεσίαν.
Ἀλλὰ γιὰ μᾶς, Νικόπολις, τὸ ὄνομά σου εἶνε εὐτυχὴς οἰωνός,
γιὰ μᾶς, τοὺς σημερινοὺς Ἕλληνας, τοὺς εὐγενεῖς καὶ δυνατούς.
Γιὰ κεῖνον ποὺ δείκνυται καὶ πλέον σοφὸς καὶ πλέον γενναῖος,
ποὺ ἐνίκησε τὸν Τοῦρκον, κυνηγώντας τον,
εἰς τὸ ὄνομά σου τὸ σεπτὸν τραγουδῶ τὴν «νίκην μου».
Καὶ ἔτσι συνδέομαι μὲ τὴν νίκην τοῦ Ὀκταβίου.

---

[*] Το ποίημα γράφτηκε από τον Κωνσταντίνο Μάνο (1869-1913) στα γαλλικά και στάλθηκε στον πατέρα του Θρασύβουλο Μάνο (1835-1918). Δημοσιεύθηκε στο βιβλίο του Αθανασίου Τριγονίδου *Η μάχη της Νικοπόλεως και η άλωσις της Πρεβέζης*, Αθήνα 1914, σελ. 42, σε πεζή μετάφραση του συγγραφέα. Ο Αθ. Τριγονίδης σημειώνει ότι είναι το τελευταίο τραγούδι του Μάνου και έχει ιστορική σημασία καθώς το εμπνεύστηκε «ιστάμενος προ των ερειπίων της αρχαίας πόλεως», το έγραψε αυθόρμητα πάνω σε ένα κοινό χαρτί στα γαλλικά και το απέστειλε στον πατέρα του.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ρούλα Γαλανη

Συβαρίτης

Κυνικά αδιάφοροι σηκώθηκαν οι ώμοι
και προσπέρασες.
Κομμάτια μάζεψες τα μάτια σου, τα χέρια σου,
και πέρασες
αναπολόγητος, το συβαριτικό πυλώνα.
Άδειασες το προσφάγι στ' αχαμνά του δρόμου.
Στα σκύβαλα το χέρι του οίκτου πέταξες,
φορώντας τσιμέντου προσωπείο.
Η αγρύπνια καίει τη νύχτα σου, τα περιστέρια σου.
Στο άντρο αναδύονται χρωματιστοί καπνοί.
Πνοές ασύστολες.
Έξω χιονάνθρωπος στήθηκε ο έρωτας,
δίχως φτερά.
Τα ανθεστήρια της νιότης κρύφτηκαν
σε λόχμες άνυδρες.
Αρχαίοι δράκοι σφυρηλάτησαν θείους χαλκούς,
να φαλκιδεύουν μέρα τη μέρα τη δικαιότητα.
Κοντοζυγώνει τσακάλι γέρικο το αργό σου βήμα.
Ψάχνει, σ' άστοργους τόπους, να αποβιώσει.
Ήσουν, ακόμα νόμισες, άνθρωπος. Μα όχι!
Κατάλαβες ...
Δεν ξεγελιούνται έτσι απλά της αλήθειας τα πρόσωπα.

Πρέβεζα 2008

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ενηλικίωση

Καρδιά μου, ανάστα. Σήμερα γιορτή!
Φέρε τον μαγεμένο αυλό στη λεύκα,
να γίνω ηχώ των γαρδελιών.
Προσκαρτερώ, να 'ναι χαράς ταξίδι,
σ' αυτό που αφήκε της φωλιάς το χνώτο,
το καλωσόρισμα της πατρικής αυλής,
τη μάνα που του γνέφει τραγουδώντας:

«Μου 'φυγες όταν γίνηκαν τα τείχια αέρινα
κι οι ρεματιές σου γέμισαν αηδόνια.
Όταν οι λέξεις αναπαύτηκαν στα λόγια
κι η Ρώμη τίμησε τα άξια της χρόνια.
Από τις ψηλωσιές του μαχαλά που σκάλωνες
τους παιδικούς σου φίλους ν' ανταμώνεις
πάρε μαζί σου χώμα και νερό,
μη και ποτέ λησμονηθούν τα μάτια ...
Κόψε γεράνι και βασιλικό
μη και ποτέ λησμονηθούν τα χείλη ...»

Πρέβεζα 2013

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Θέμης Κατωγιαννης

Ευκολόπιστη Ιερουσαλήμ

Τι κι αν δε σε λένε Ριχάρδο,
τι κι αν δε λένε για σένα
πως έχεις καρδιά λιονταριού,
αυτοί δεν ξέρουν
πόσο ζυγίζει ένα παράλογο άλογο
απέναντι σ' ένα παράλογο βομβαρδιστικό,
εκεί,
πάνω-κάτω στην Ιερουσαλήμ,
αυτοί δεν ξέρουν
πως η Ιερουσαλήμ εξαγνίζει το φονιά
από αρχαιοτάτων χρόνων!

Τι κι αν σου λένε
πως δεν την περπάτησες την Ιερουσαλήμ,
εσύ σηκώνεις το βομβαρδιστικό
αόρατος θανατηφόρος αεροπόρος
και μαζεύεις ψυχές
–τα παιδιά ξεγελιούνται εύκολα
και δεν καταλαβαίνουν
από πού τους ήρθε ο θάνατος–
και δεν τα βλέπεις τα αίματα
και δεν τα ακούς τα κλάματα,
γιατί πετάς!

Το βράδυ συντροφικά
μιλώντας για θέματα ελευθερίας
θα αισθανθείς δικαιωμένος
–υπάρχουν και φόνοι που γίνονται για καλό,
ουδέν κακόν αμιγές καλού, γαρ–
θα παίξεις για λίγο στο φωταγωγημένο μπιλιάρδο
χαλαρώνοντας
και θα δειπνήσεις ελαφρά,
για να 'σαι το πρωί ελαφρύς
μες το βαρύ το βομβαρδιστικό,
αόρατος χαρταετός

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

που θέλει ολόκληρο το συκώτι του Προμηθέα
κάπου εκεί,
λίγο πιο βόρεια, λίγο πιο Ανατολικά της Ιερουσαλήμ!

Τι κι αν δεν είσαι χρυσός βασιλιάς,
εσύ το ξέρεις
πως η Ιερουσαλήμ
είναι μια αρχαία ευκολόπιστη πολιτεία!

Ωδή στον Alberto Moravia

Στην πράσινη Πρέβεζα
ακμάζουν τροχήλατοι έρωτες ανθηροί
με λεπτεπίλεπτα ελάσματα ελικοειδή
και ρόδινες παρειές προσηνείς
πετρωμένες σε σφυρήλατα μάρμαρα,
με φωνές οξυγόνου και μελιού
στα κελιά της ηδονικής βασίλισσας μέλισσας
και μπουγαρίνι με βόστρυχο θυσανωτό,
το στήθος του πρώτου γλάρου στην άμμο
πνιγμένο στη λεπτή λεπίδα του λευκού,
στην αθώα λεπτότητα του λευκού.

Στις μεγάλες πένθιμες πόλεις
πιτσιλωτοί χονδρέμποροι
αυτοπροβάλλονται σε μαύρο φόντο φονικό
στα φωταγωγημένα κορνιζάδικα
πυροβολώντας εικονικά στο κενό
κι ύστερα
βυθισμένοι στα μαλακά τους ανάκλιντρα
ρίχνουν μαλάγρα στη θάλασσα
και ψαρεύουν
δολώνοντας ανθρώπινη σάρκα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αερόπολης Πολιτεία

Αυτή την πόλη θα τη λέω Αερόπολη·
κτίσθηκε από αέρα εκ βάθρων βαθέων
και συναρμολογήθηκε αερόστατη
με αερόκλειδα ξενικά
σε βαλκανικό βουλκανιζατέρ.

Εις το όνομα του πατρός
και του χρώματος του χρήματος
και του στόματος του κόμματος
η πόλη της Αερόπολης
το αίμα των παιδιών της το κάνει αέρα
–το αίμα νερό δεν γίνεται,
αέρας γίνεται–
εις το όνομα της δημοκρατίας δυτικού τύπου
με στοιχεία μοναρχίας ασιατικής
οι πολίτες της Αερόπολης εμφιαλώνονται αεροστεγώς
–κάθε σπίτι και δικό του εμφιαλωτήριο,
κάθε πολίτης και δική του φιάλη–
με ημερομηνία εμφιάλωσης
και ημερομηνία λήξης
–πολλοί πολίτες αλλοιώνονται πριν τη λήξη τους–
και οι φιάλες εκτίθενται οικογενειακώς
στις αναβράζουσες προσόψεις των κτιρίων
σε διάφανες γυάλινες σαρκοφάγους
με εξασφαλισμένη την άπνοια
και το κενό αέρος.

Η Αερόπολη δεν έχει ακρόπολη
και οι ισόβιες αρχοντικές της οικογένειες
αερολογώντας για τον γενναίο της λαό
προσφεύγουν σε ξενικές ακροπόλεις,
όταν ο δούρειος ίππος αλλάζει χέρια.

Το σπίτι που γεννήθηκες σου φαίνεται παλάτι
μέχρι να δεις παλάτι.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βρύα με χρώμα βιολετί

Θα σου μιλάω
απ' τις κορφές των τρεμάμενων ευκαλύπτων
και οδοιπόρος
απ' το περίγραμμα των λόφων της Νικόπολης
κι απ' τις παλάμες των αγαλμάτων
που θαύμασες
κι απ' τις λευκές επιτύμβιες στήλες
που σε πόνεσαν
κι από 'να χάδι χαμηλό
στις πέτρες που πάτησες
και δευτερόλεπτο το δευτερόλεπτο
σκάνε στον ήλιο
παραδομένες σε βρύα με χρώμα βιολετί
–Το χρώμα της βιολέτας
πάντα με κάνει να πενθώ μεθώντας–
θα σου μιλάω
κι απ' τους ανέμους
που πανηγυρίζουν στη δική μας θάλασσα,
το Νότο
που κόβει τα παλιά σκαριά στα δυο,
το Μαΐστρο
πούχει το χτένι ψαροκόκκαλο απ' τους Παξούς
και το Μπουρίνι
που ρίχνει αστραπές θανατηφόρες,
καταρρακτώδεις βεντάλιες φωτιάς
με κρόσια κρεμάμενα μακρόσυρτα
ουρανομήκη κόκκινα πλοκάμια καταιγιστικά
να σβήνουν σκοτώνοντας τη θάλασσα
–«μαύρος ο Ζάλογγος, πιάστε στεριά»,
έλεγαν οι ψαράδες της Πρέβεζας–,
θα σου μιλάω
και μ' ένα περιδέραιο ανθηρό
πιασμένο στο λαιμό πετροχελίδονου
πάνω απ' τα γαυγίσματα των σκυλιών
που γλυστρούν στο μισοσκόταδο
σαν ασφαλίτες του πενήντα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βαγγέλης Ν. Κολιος

Στα εκατόχρονα της Λευτεριάς

Πρέβεζά μου, στα εκατόχρονα
της λευτεριάς σου της τρανής
το ανθροπολόι της πόλης σου,
«επί το αυτό» συνάχθηκε
κλήρος, λαός κι αρχές
κι όλοι μαζί γιορτές
για να γιορτάσουνε τρανές.
Ξεδιπλωθήκανε σημαίες γαλανές
στους δρόμους, στις πλατείες και στα σπίτια.
Η νεολαία μας, παρελάσεις και χαρές.
Στις εκκλησιές λόγοι, λιβανοτά και ύμνοι.
Στα ηρώα, δάφνινα στεφάνια
κι εκεί στο «ενός λεπτού σιγή»,
η μνήμη μας, πετάει στα περασμένα,
στους ηρωϊκούς νεκρούς της Λευτεριάς,
κι ακούμε ιαχές πολέμου
αλαλαγμούς, κραυγές, βροντές
κι «ανάστα ο Θεός».
Συγκίνηση και δάκρυα από καρδιάς.
Στους μαχητές της λευτεριάς:
Τιμή και δόξα κι εύγε,
στα δοξασμένα παλικάρια,
που πέσαν για τη Λευτεριά.
Τρανό καθήκον και υποχρέωση,
για μας τους Νεοέλληνες:
Κι εγώ, κι εσύ, κι όλοι μαζί,
ν' αγωνιστούμε, Πρέβεζά μας,
να σε σηκώσουμε ψηλά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πρέβεζα

Βιγλάτορας τ' Αμβρακικού,
πέρασμα του Ακτίου,
κόρη της Νικοπόλεως,
της πόλης του Οκταβίου.

Πρέβεζα πόλη όμορφη,
πρασινοστολισμένη,
του Ιόνιου γειτόνισσα,
του Παύλου ευλογημένη.

Στις γειτονιές σου γιασεμιά
και διάφορα λουλούδια.
Στα όμορφα δρομάκια σου
καντάδες και τραγούδια.

Στ' απάνεμο λιμάνι σου
καράβια μπαινοβγαίνουν,
με τα πανιά, τα άλμπουρα
εσένα ομορφαίνουν.

Στα γραφικά σοκάκια σου
όμορφα ταβερνάκια,
όπου οι πελάτες γεύονται
φρεσκότατα ψαράκια.

Οι κάτοικοί σου έμποροι,
αγρότες και ψαράδες,
πίνουν και τα κρασάκια τους
σαν πλούσιοι αφεντάδες.

Κι εμένα με γοήτευσες,
όμορφη Πρέβεζά μου.
Τις ομορφιές σου χαίρομαι
σε έχω στην καρδιά μου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στέλιος Θ. ΜΑΦΡΕΔΑΣ

Επιστροφή[*]

Χειροποίητος ο κόσμος μου κι αφανισμένος
ενδόμυχα τη λύτρωση αποζητώ,
κρυφά ορκίζομαι τα πράγματα πως κάποτε υπήρξαν,
βαριά κατάρα· δεν αρκεί η δική μου ομολογία.

Οι συναναστροφές μόνιμη οφθαλμαπάτη,
μονήρης ζω
– μ' αίμα τον χρόνο βάλθηκα να εξαπατήσω·
την προσμονή δεν δίστασα να εγγυηθώ
ολόκληρη ελπίδα να υιοθετήσω,
τις νύχτες ξάγρυπνος με τ' άστρα κάποτε θ' αγαπηθώ.

Κι οραματίζομαι αφίξεις πλοίων και υποδοχές
βουβή συγκίνηση η δίψα των ματιών,
τη θεμιτή υπέρβαση στα ειωθότα,
ξέχειλη χαρά απ' τις κυψέλες του καιρού.

Τον όρκο μου κρατώ· η σιωπή λέω είναι ευτυχία
η μήτρα τ' όνειρο μία φορά κυοφορεί,
στους τάφους των νεκρών φωτογραφίες
μονάχα απ' τη στερνή τους ηλικία.

Από την Πρέβεζα δεν γύρισε κανένας Ποιητής.

29.9.2011

[*] Από την ποιητική συλλογή του Στέλιου Θ. Μαφρέδα, *Επιβάτης Πορθμείου*, Αθήνα 2014.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Απόστολος Σπ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

*Ο Διγενής στην κορφή του ρολογιού**

Μια εις Άδου κάθοδος στην ιστορία της πόλης

Στον παππού μου «Τριτσακάτσα»

Οταν ο Θάνατος τον πλησίασε και του έκανε νόημα να τον ακολουθήσει, δεν τα κατάφερε παρά την προσπάθεια, να του βγάλει τη γλώσσα, να τον κοροϊδέψει, ούτε ν' ανοίξει τα μάτια του διάπλατα για να τον φοβίσει, όπως έκανε μικρό παιδί για να τρομάξει τους μικρότερούς του. Είχε τη μορφή ενός παλιού γνώριμου, που είχε καιρό να τον δει, αλλά που τον είχε, θα 'λεγε κανείς, κάθε μέρα κοντά του.

Τώρα δα θυμάται ...

Τα νανουρίσματα της μάνας του, καθώς τον κοίμιζε στην κούνια του, μα πιότερο απ' όλα τον θάνατο του παππού του.

Ο θάνατος του παππού κι ο θάνατος ο δικός του

Κρυφόβλεπε από τη μισάνοιχτη πόρτα του δωματίου, το ξεψύχισμά του. Ο παππούς άνοιξε διάπλατα τα μάτια του κι από το στόμα του έφυγε μια ελαφριά κραυγή και σταμάτησε η αναπνοή του γέρου άντρα. Άνοιξε το στόμα του ο καημένος ο παππούς και κοκάλωσε, έμεινε έτσι ανοιχτό σαν κάποιος μπροστά στα μάτια όλων δίχως να τον βλέπει κανείς να του είχε βάλει λίγο πριν το χέρι βαθιά στον λαιμό παίρνοντάς του ό,τι πολύτιμο είχε. Λίγο πριν θυμάται τη στραμμένη σ' αυτόν γέρικη ματιά του καθώς τον έψαχνε, τις δύο ξαδελφούλες του, που είχαν κολλήσει πάνω του σφιχτά και τον ρωτούσαν τι και πώς είναι ο θάνατος. Ο παππούς του ήθελε από καιρό να του μιλήσει για τον θάνατο αλλά δεν ήξερε, ακόμη και αυτό το βράδυ που ο θάνατος στάθηκε στο νεκρικό προσκέφαλό του ήθελε να του τον περιγράψει μα δεν πρόλαβε ...

---

* Ο βασικός πυρήνας της ιστορίας του διηγήματος βασίζεται σε πραγματικά γεγονότα που συντηρήθηκαν από προφορικές διηγήσεις παλαιότερων συγγενών μου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

«Τον θάνατο να προσέχεις, τον θάνατο ...», του είπε.

Ύστερα πέθανε. Τον κατέβασαν με κρυφό μουρμουρητό στη γη ενώ είχε ανοίξει ο ουρανός, αφήνοντας μία από τις συνηθισμένες βροχές να πέφτει. Σύρθηκε τότε μία φωνή-τραγούδι: *Ό Διγενῆς ψυχομαχεῖ κ' ἡ γῆ τόνε τρομάζει* ... Θα 'παιρνε όρκο ότι ήταν η φωνή του παππού του, αν την ίδια ώρα δεν έπεφτε βροντερή αστραπή σκεπάζοντας τη σκέψη του μαζί με τη φωνή-τραγούδι.

Από τότε λοιπόν έψαχνε να βρει τον θάνατο μέσα στις πολύβουες πόλεις, στους ανθρώπους, γιατί τη μορφή ανθρώπου θα είχε σίγουρα μιας και με τ' ανθρώπινα ανακατευόταν. Άνθρωπος, εχθρός του, που θα πίστευε σ' αλλιώτικο θεό απ' ό,τι αυτός, θ' αγαπούσαν διαφορετικά πράγματα κι ανθρώπους.

Να! Να τη η φωνή ... *Ό Διγενῆς ψυχομαχεῖ* ..., κι ας μεγάλωνε κι ας είχε έρθει η σειρά του να πεθάνει.

Βαριανάσαινε κι ένιωσε ένα χέρι στο μέτωπο. Έσφιξε τα γέρικα χωρίς δόντια σαγόνια του.

«Θεέ μου», ψέλλισε. Πρώτη φορά τον αγγίζει έτσι γλυκά ο Θάνατος. Οι άλλοι γύρω του έμειναν ατάραχοι μέσα στην άγνοιά τους, βουβοί στον πόνο τους. *Κι η πλάκα τόν ἀνατριχιᾶ, πῶς θά τόνε σκεπάσει* ...

Η πόλη

Διαφορετικά ήταν τότε! Ταραγμένη, πολύβουη και πολύφωνη η μικρή πόλη. Οι άνθρωποι πηγαινοέρχονταν στα στενοσόκακά της, ρίχνοντας λοξές ματιές στα εμπορεύματα, λέγοντας καλημέρα ο ένας στον άλλον. Κάποιοι άλλοι στέκονταν μπρος σε αξιόλογες πραμάτειες κι έκαναν παζάρια. Την προσοχή όλων εκείνη την ημέρα τραβούσε ένας μπρατσωμένος υπηρέτης για πούλημα ονόματι Αρίφ δίπλα σε τόπια υφάσματα από την Άγκυρα, Αρίφ έτσι τουλάχιστον τον προσφωνούσε –τι προσφωνούσε δηλαδή, του έβγαζε τις φωνές καλύτερα– το αφεντικό του ο σαπιοκοιλιάς έμπορος από τη Μάλτα.

«Τι τα θες; Ο δούλος, δούλος είναι, κι ο αφέντης, αφέντης σ' όλες τις θρησκείες», έλεγε ο γέρο-Ανέστης.

Εικόνα ο Θάνατος

Οταν για πρώτη φορά αντίκρισε τα μάτια και το χρώμα του πετσιού του θυμήθηκε μια φωτογραφία που την είχε για εικόνισμα ο πατέρας του και του την έδειχνε για να τον τρομάξει. Την θυμάται σαν τώρα! Στο μέσο της ο Χριστός με ρούχα άσπρα γιορτινά να τραβά από τους τάφους τους σαν πούπουλα τον Αδάμ και την Εύα κρατώντας τους από τους καρπούς των χε-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ριών και κάτω από τα πόδια του Χριστού μαύρος ο Άδης. Του 'ρχόταν αυτόματα αυτή η φωτογραφία στο μυαλό όταν έψελνε το βράδυ της Ανάστασης ... *θανάτῳ θάνατον πατήσας* ...

«Τον βλέπεις, τον βλέπεις τον Θάνατο;» του 'λεγε ο πατέρας κι αυτός λούφαζε μονομιάς, ... *ζωή χαρισάμενη!*

Έτσι ήταν ο Θάνατος, έτσι ήταν. Εικόνα, *μόνο* εικόνα.

Πήρε τον Αρίφ κοντά του χωρίς παζάρια σαν κάτι αδιόρατο να τον έσπρωχνε προς αυτόν. Ήθελε να ελπίζει ότι, τέλος πάντων, δεν μπορεί να ζωντάνεψε η φωτογραφία του Θανάτου από το εικόνισμα του συγχωρεμένου πατέρα του.

Ο Αρίφ

Ο Αρίφ ζούσε με τ' άλογα, μύριζε σανό και κοπριά και σχεδόν βρακί δεν είχε να φορέσει. Φούμερνε καπνό με βρωμερή οσμή, λες και το 'κανε επίτηδες, έτσι να ξεχωρίζει απ' όλους ... *ο παλιότουρκος* ... έλεγε και ξανάλεγε σαν να τον ξόρκιζε, χωρίς να είναι ο Αρίφ Τούρκος, παρά μόνο μουσουλμάνος. Ούτε ήξερε γιατί τον φώναζε έτσι. Μια φορά, απόγευμα θα 'ταν θαρρώ, έβαλε φωτιά καίγοντας τον στάβλο με τα παλιοτσίγαρα που κάπνιζε. Τ' άλογα αφηνιάσανε από τον καπνό, ίδρωσαν τα καπούλια τους κι έσπασαν τις πόρτες του στάβλου, κάλπασαν να σωθούν. Τότε έδεσε τον Αρίφ στο γέρικο δέντρο της αυλής και τον «ρήμαξε» στο ξύλο με το καμουτσίκι που 'χε για να χτυπά τα ζώα, κι αυτός ούτε κιχ ...

Ο παλιότουρκος ξαναείπε ζηλεύοντας την περηφάνια του υπηρέτη του. Αργότερα ανακάλυψε ότι η φωτιά άναψε μ' άλλον τρόπο κι αυτό τον εξόργισε περισσότερο, αφού πλέον δεν μπορούσε ν' αντιμετωπίσει την καθαρή ματιά του Αρίφ.

Στα χωράφια μαζευόταν κάθε μέρα βουνό η δουλειά. Ο Αρίφ δούλευε σκληρά, ίδρωνε στ' αλώνια χωρίς να δίνει λαβή για τίποτε. Τον παρατηρούσε από μακριά, μικραίνοντας τα μάτια του για να τον ξεχωρίσει καλά, βάζοντας ταυτόχρονα το χέρι του οριζόντια στο μέτωπό του, πάνω από τα μάτια του για να μικρύνει την απόσταση. Ο Αρίφ ξάπλωνε μπρούμυτα στο πράσινο, μέσα στα λουλούδια, στις κίτρινες μαργαρίτες και τα μωβιά ζουμπούλια. Έσκυβε το πρόσωπό του κοντά στα λουλούδια, τα οσμιζόταν χωρίς να τα κόβει, σαν μέλισσα που θέλει να ρουφήξει τη γύρη τους. Τότε μόνο γλύκαινε το πρόσωπο του Αρίφ, υγραίνονταν τα μάτια του, διαγραφόταν τεράστιο το χαμόγελό του, ξεχωρίζοντας τ' άσπρα δόντια του, που έρχονταν σε αντίθεση με το μαύρο δέρμα του προσώπου του. Τον έβλεπε σ' αυτήν την επαφή με τη φύση και ζήλευε ακόμη περισσότερο.

Σιγά-σιγά στο πρόσωπο του Αρίφ έβλεπε τον Θάνατο, δεν ξέρω πώς, αυτόν που δεν είχε προλάβει να του περιγράψει αλαφιασμένος ο παππούς του.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Όλα τα σημεία αυτόν έδειχναν. Οι κινήσεις του, το χαμόγελό του, ναι, το χαμόγελο, που έβγαινε αβίαστα, λες και δεν τον ένοιαζε τίποτε, λες και δεν ήταν σκλάβος, λες και ήταν λεύτερος. Σαν να ήταν εξουσιαστής και όχι εξουσιαζόμενος, *μόνο ο Θάνατος θα ήταν τόσο σίγουρος* ..., σκεφτόταν.

Κάθε φορά που περνούσε δίπλα του ο Αρίφ, ένιωθε ένα ζεστό αεράκι, σαν απαλό ξαφνικό φύσημα από τον νοτιά. Το φύσημα του θανάτου, όπως εκείνη η ανεπαίσθητη μα ξεχωριστή ανάσα, που αφήνει ο άνθρωπος όταν ξεψυχά.

Έτσι ένιωθε και προσπαθούσε να τον αποφύγει καθώς φόβος τον περιέλουζε. Όπως όταν ήταν μικρός μαζεύτηκε ξανά κουβάρι τρέμοντας, λούφαξε ανήμπορος. Σκέφτηκε ότι θα πάψει να δίνει προσοχή στη γλώσσα του, που είναι διαφορετική, στον θεό του. Δεν θα τον λογάριαζε για εχθρό, αλλά και δεν θα τον έβλεπε ποτέ ξανά να οσμίζεται αχόρταγα τα αγριολούλουδα. Ήξερε ότι αυτό τον προκαλούσε.

Περισσότερο απ' όλα αυτά που έκανε ο Αρίφ.

Όχι, δεν θα τον ένοιαζε πλέον.

Πήρε τα καρβουνάκια και το λιβάνι και τ' άναψε. *Χριστός Ἀνέστη ἔκ νεκρῶν* ..., ψέλλισε. Τον σκέφτηκε κάτω από τα πόδια του Χριστού, αναθάρρησε. Του 'βγαλε τη γλώσσα να τον κοροϊδέψει, γούρλωσε τα μάτια του και τον έφτυσε.

Τον ξόρκισε.

Καλά τα είχε καταφέρει!

Όλα τα σκέφτηκε ο Θάνατος!

Το πώς και πότε θα τον εξοντώσει. Περίμενε πάντα υπομονετικά με ζωγραφιστό χαμόγελο και με αναμμένο το τσιγάρο που ανέδυε βρωμερό καπνό, ... *μέ κράζει νά παλαίψωμε σέ μαρμαρένια ἁλώνια* ...

Την Άνοιξη μετά τις 15 του Μάη τα κορίτσια φορούσαν τα χρωματιστά, πλουμιστά φουστάνια που είχαν ράψει τον χειμώνα και κατέβαιναν στο ετήσιο πανηγύρι, παρέες-παρέες όλες μαζί μπουκέτο λουλούδια. Οι άντρες λαχταρούσαν τις στιγμές αυτές κι έβγαιναν έξω από τους καφενέδες κι έπιναν πάνω στα ξύλινα τραπέζια τους καφέδες και τους ναργιλέδες. Ο ανοιξιάτικος ήλιος τους χτυπούσε κατακούτελα κι επέτεινε τη λαχτάρα τους, διώχνοντας τη χειμωνιάτικη μούχλα από την καρδιά τους. Ένα από τα λουλούδια ξεχώρισε ο Αρίφ και σ' αυτό φερόταν με περίσσια φροντίδα κι αγάπη. Κάπως έτσι ένιωσε, σαν τον Αρίφ, όταν ξεχώρισε τη λυγερόκορμη Αδριανή με το γαλάζιο φουστάνι, τα μαύρα γυαλιά, τα μεγάλα μάτια και τη μελαχρινή σάρκα, ανάμεσα στις άλλες κοπέλες που τριγυρνούσαν στο πανηγυριώτικο παζάρι, ψάχνοντας μέσα στα βαμβακερά, τα κασμίρια Γαλλίας, τα μεταξωτά, αλλά και στα αλεύρια, τα σκοινιά, τις λαμπάδες. Ξεχείλισε ο πόθος του, η αγάπη του γι' αυτήν, κόμποι η ανάσα του, πηγαινοερχόταν από το στομάχι στον λαιμό.

Η Αδριανή χαμήλωσε το βλέμμα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο ερωτευμένος Αρίφ

Κάποιο βράδυ προς το τέλος του πανηγυριού, πρόσεξε τον Αρίφ. Το πρόσωπό του είχε αποκτήσει γλυκύτητα, τα μάτια του υγραίνονταν, όπως όταν πλησίαζε τα λουλούδια. Ήταν κάτι περισσότερο από σίγουρος ότι τα βράδια στη φωτιά που ανάβανε για να διώξουν τα κουνούπια, το κρυφό χαμόγελο φώτιζε το πρόσωπό του.

Πώς τόλμησε;

Σκεφτόταν την Αδριανή που γι' αυτήν έλιωνε αυτός, κοίταζε ο Αρίφ, όπως κοίταζε τις μαργαρίτες, τα μωβιά σκυλάκια, τα κόκκινα τριαντάφυλλα, όπως το φεγγάρι και τον ήλιο.

Ο Αρίφ τότε του φάνηκε ψηλότερος και πιότερο από ποτέ μπρατσωμένος χωρίς να νοιάζεται για τίποτε, ούτε για την ίδια τη ζωή του.

Πώς το τόλμησε, πώς;

Το σχέδιο και το φονικό του Αρίφ

Δεν το τυράννησε στο μυαλό του, περισσότερο από μια νύχτα. Αποφάσισε να τον σκοτώσει, αφού πρώτα του ξεριζώσει τα μάτια! Θα του ανοίξει τη φούχτα, έτσι που να γίνουν λιώμα από το ίδιο του το χέρι. Έτσι που έστω και νεκρός να μην μπορεί να δει. Θα διαλέξει να είναι μια νύχτα βροχερή, έτσι που και σκοτωμένος να πνιγεί μέσα στον τάφο του.

Τ' αποφάσισε! Αλλά όταν όμως είδε, ή μάλλον ένιωσε την Αδριανή να τον θέλει τον Αρίφ λαχανιασμένο πάνω της, άλλαξε γνώμη. Του μπήκε η ιδέα στο μυαλό του να του βγάλει και την καρδιά. Να την πάει στην Αδριανή, τυλιγμένη σε χαρτί, έτσι καθώς ακόμη θα 'ναι ζεστή, έτσι για δώρο. Θα διάλεγε άλλωστε για να της τη χαρίσει μια μεγάλη γιορτή για την πόλη, την 30η του Νοέμβρη. Δώρο μια ξεριζωμένη καρδιά, για να της αποδείξει ότι μόνο αυτόν είναι ελεύθερη ν' αγαπήσει. Κανέναν άλλον, κανέναν Αρίφ του κόσμου.

Πήρε την απόφαση μια για πάντα. Να τα βάλει με τον Αρίφ, την προσωποποίηση του θανάτου, που τον είχε καθημερινά στο σπίτι του, που τον έτρεφε πρωί, μεσημέρι, βράδυ. Ήταν έτοιμος να τον σκοτώσει.

Διάλεξε νύχτα που έλαχε να μην είναι βροχερή, αλλά έναστρη με τη μεγάλη άρκτο να ουρλιάζει και τ' άστρα να τρεμοσβήνουν, από τρόμο ίσως. Με πέτρα σκληρή σαν την καρδιά του, του άνοιξε στα δυο το κεφάλι. Στόμα και μάτια ορθάνοιχτα έπεσαν σε λίμνη του αίματός τους.

Από τα πόδια τον έσυρε και τον έχωσε βαθιά σε λάκκο στο διπλανό από το σπίτι του χωράφι. Η αξίνα έπεσε μ' ορμή πάνω στο χώμα, αλλά του αρνήθηκε να σκάψει βαθιά κι έσπασε το στειλιάρι. Άλλαξε το στειλιάρι με γρήγορες κινήσεις. Με κόπο άνοιξε τον λάκκο. Τον έριξε μέσα μπρούμυτα να

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

φάει χώμα. Τον σκέπασε στα γρήγορα. «Τον σκότωσα, τον σκότωσα τον Θάνατο», μονολογούσε κι ο ιδρώτας προκάλεσε ρίγη στο κορμί του. Έπλυνε με γρήγορες κινήσεις τα χέρια του από τη λάσπη και το αίμα στη βρύση της αυλής του σπιτιού του, δίπλα από το πηγάδι. Τα τίναξε δύο φορές κι έστρωσε με τις δυο παλάμες του τα μαλλιά του. «Ησύχασε, ησύχασε, τον σκότωσες, τον σκότωσες τον Θάνατο, τον έθαψες βαθιά.»

Κι ὅθε χτυπάει ὁ Διγενῆς, τό αἷμα αὐλάκι κάνει ...

Ποιος εχθρός και ποιος φίλος; Μπερδεμένα όνειρα

Το όριο της πόλης, όριο ανθρώπων διαφορετικών. «Όλοι οι άνθρωποι διαφορετικοί είναι αναμεταξύ τους», έλεγε ο γέρο-Ανέστης που 'χε ταξιδέψει σε μακρινούς τόπους, «γι' αυτό έχεις από τον καθέναν ένα μυστικό να μάθεις, αλλιώς έφτανε να γνωρίσεις μόνο έναν, έναν και μόνο», συνέχιζε και χανόταν η φωνή του στον βήχα του καπνού από το ναργιλέ. Κουνούσαν όλοι οι γέροντες μέσα στον καφενέ συγκαταβατικά το κεφάλι τους, συμφωνώντας με τον μπάρμπα Ανέστη.

Για όλους αυτούς, αυτός ο τόπος μιλούσε κατάβαθα στην ψυχή τους. Οι περισσότεροι μουσουλμάνοι της πόλης δεν είχαν δει ποτέ την Πόλη, ούτε και τα βάθη της Ασίας. Είχαν ακούσει αρκετά από τους παππούδες τους, αλλά τίποτε περισσότερο. Οι χριστιανοί της μικρής αυτής πόλης άκουγαν για το «Ελληνικό» όπως το 'λεγαν, αλλά τους φαινόταν μακριά, ακατανόητο και πολύ μακριά. Το καλημέρα το 'λεγε ο καθένας τους και στις δύο γλώσσες. Ο γέρο-Ανέστης που θα 'χε, δεν θα 'χε ξεπεράσει τα εκατό χρόνια ζωής, ήθελε πάνω από τον τάφο του, την ύστερη στιγμή να ψάλλουν και στα τούρκικα και στα ελληνικά, γιατί έλεγε «ο Θεός θα χολωθεί αν δεν ακουστούν οι γλώσσες που σκεπάζουν τα σπίτια της πόλης».

Μπλέκονταν οι φωνές των παπάδων που διάβαζαν το Ευαγγέλιο στους χριστιανικούς ναούς με τη φωνή των ιμάμηδων από τα δύο μεγάλα τζαμιά της πόλης που υπενθύμιζαν στους χριστιανούς και τους μουσουλμάνους το χρέος τους προς τον Θεό και τον Αλλάχ.

«Αααχ! Σ' όλη τη ζωή επτασφράγιστα μυστικά προσπαθείς ν' αποσπάσεις από τους ανθρώπους, αλλά στο τέλος τίποτε δεν καταφέρνεις, πεθαίνεις και πάει ...», είπε ο γέρο-Ανέστης και σώπασαν ξαφνικά όλοι σαν να τους σταμάτησε κάποιος από την προσπάθεια να ξεδιαλύνουν μια και καλή τα μυστικά της ζωής.

Μπισμιλαχίιρ Ραχμανίιρ Ραχίιμ ...

Η διαπεραστική φωνή από το κοντινότερο με το καφενέ τζαμί, έσπασε την ησυχία και κάποιοι μέσα από τον καφενέ έτρεξαν να γονυπέσουν στον κύριό τους τον Αλλάχ. Οι χριστιανοί κι αυτοί βγήκαν από τον καφενέ με κατάνυξη να ρουφήξουν τον αυγουστιάτικο αγέρα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ποιος εχθρός και ποιος φίλος; Ο ήλιος που έβγαινε πύρινος κάθε μέρα από το αντικρινό βουνό, τους χαμογελούσε δίνοντάς τους ελπίδες. Κι η θάλασσα τους χάριζε μυρωδιές, γαλάζιο, ένα μ' εκείνο τ' ουρανού, κι όλοι πετάγονταν από τις καρέκλες όταν τα κοπάδια ψάρια έβγαιναν στη ξηρά, χτυπώντας μανιασμένα το σώμα τους. Όλοι μαζί τα 'βλεπαν να ζητούν αλμύρα και γαλάζιο της θάλασσας. Το βράδυ κοιμούνταν όλοι κάτω από το ίδιο φεγγάρι έτσι εκεί ψηλά, φανάρι στα όνειρά τους, στα συνηθισμένα όνειρα.

Συχνά ο Αρίφ δεν έβλεπε συνηθισμένα όνειρα, αλλά ανεξήγητους εφιάλτες. Έβλεπε τον εαυτό του με μορφή ψαριού, να χτυπάει την ουρά του στ' αλώνια του *αφέντη* του. Ο *αφέντης* από πάνω χαμήλωνε το πρόσωπό του και τον κοιτούσε όχι περίεργα μα με χαμόγελο, σήκωνε το πόδι – ο Αρίφ έβλεπε την πατούσα του και ήλπιζε σε λίγο αλμύρα και γαλάζιο, να κολυμπήσει ελεύθερα. Μα το όνειρο είχε το ίδιο πάντα τέλος. Με το πέλμα ο αφέντης, του συνέθλιβε το κεφάλι του.

Ποιος εχθρός και ποιος φίλος; Μπερδεμένα πράγματα στην πόλη που καταμεσής το ψηλό ρολόι την έκανε να μοιάζει με τεράστιο αλώνι. Στη μέση το ψηλό ρολόι παλούκι και γύρω οι άνθρωποι σαν άλογα ν' αλωνίζουν οληµερίς και ολονυχτίς συνηθισμένα όνειρα, συνηθισμένους εφιάλτες.

... *κ' ἐπῆγαν κ' ἐπαλαίψανε 'ς τα μαρμαρένια ἀλώνια* ...

Μετά το θανατικό, οι πόλεμοι

Ευθύς μετά το φονικό του ίδιου του Θανάτου, ο αφέντης κάθε βράδυ έβλεπε στον ύπνο του τον εαυτό του ν' ανεβαίνει με κόπο σ' έναν λόφο. Εκεί ξετύλιγε αργά γύρω από τη μέση του το μακρύ ζωνάρι, το 'κανε θηλιά και το περνούσε πάνω από το κλαρί ενός δένδρου. Περνούσε τη θηλιά στον λαιμό του και πηδούσε από την πέτρα που 'χε βάλει στα πόδια του. Ένιωθε την ανάσα του σαν ρόγχο να βγαίνει από τα βάθη της ψυχής του, τον ρόγχο του θανάτου. Τότε είναι που άνοιγε στα δυο ο λόφος και έβγαινε από τα έγκατά του ο κουλουριασμένος Θάνατος με το πρόσωπο του Αρίφ. Απροσδιόριστη η μορφή, απροσδιόριστη μέσα στον όμοιο μ' αυτόν λάκκο που άνοιξε για τον Αρίφ. Πεταγόταν τότε με το σεντόνι θηλιά τυλιγμένο στον λαιμό του, ιδρωμένος, ενώ ο ρόγχος συνέχιζε να πλημμυρίζει την ατμόσφαιρα. Για να ησυχάσει έστριβε ένα τσιγάρο με τρεμάμενα δάχτυλα. Για καιρό συνέχιζε να βλέπει τον Θάνατο αυτόν που είχε σκοτώσει. Τον έβλεπε χαμογελαστό να καπνίζει στον λάκκο του ανάσκελα, με τα χέρια πίσω από το κεφάλι, όχι όπως τον έριξε μπρούμυτα, να κοιτά τον ουρανό με το 'να πόδι πάνω στ' άλλο.

Μια μέρα όταν γκρίζο χρώμα σκέπαζε την πόλη κι ο ουρανός έσταζε του φάνηκε ότι τον είδε να τριγυρνά στα σοκάκια γύρω από το ρολόι, ν' αλωνίζει ανθρώπους, να τους κάνει αρμαθιά και να τους πετά σε φτερωτό δρεπανηφόρο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αμάξι. Έτρεξε να τον προλάβει, μα αυτός έφυγε τρέχοντας και τον έχασε από μπρος του. Μια άλλη φορά, μέρα μεσημέρι, όταν οι άνθρωποι κούρνιαζαν τον είδε με την Αδριανή, κάτω από ένα γυρτό δέντρο που τις ρίζες του ακόμη και τώρα ποτίζει αλμυρό νερό, κοντά στη θάλασσα. Τότε είναι που πρωτοσκέφτηκε ν' ανοίξει τον λάκκο για να βεβαιωθεί για τον σκοτωμένο, να τον δει ακόμη μία φορά. Ήταν νύχτα βροχερή όταν με το φτυάρι έφτασε ξανά στο πεπρωμένο του.

Ήταν εκεί όπως τον είχε αφήσει. Τον γύρισε ανάσκελα και του 'κοψε τα πόδια για να μην μπορεί να τρέχει και να χάνεται από μπρος του, όταν ξαφνικά τον συναντά να τριγυρνά στα σοκάκια της πόλης. Τα πόδια τα πέταξε σε βαθύ πηγάδι, μακριά, πολύ μακριά, ώστε ποτέ να μην τα βρει και τα φορέσει.

Μια άλλη μέρα στον κεντρικό δρόμο της πόλης συνάντησε την Αδριανή με κατακόκκινο τ' ασπράδι του ματιού της και σουφρωμένο το τρυφερό της δέρμα, σχεδόν γερασμένη ρίχνοντάς του περιφρονητικό βλέμμα. Παραφύλαξε και την είδε ν' ατενίζει πέρα από τη θάλασσα στην απέναντι όχθη μήπως δει κάποιο χέρι να την καλεί. Του φάνηκε ότι το είχε αποφασίσει, ότι ευθύς θα βούταγε στ' αφρισμένο κύμα και θα κολυμπούσε ως εκεί!

Το 'χε φαίνεται αποφασισμένο αλλά ...

Ο ήλιος έσταζε αίμα στη θάλασσα εκείνο το πρωί στις 5 του Απρίλη του 1897, όταν το πολεμικό καράβι *Κίχλας* αποβίβασε την πρώτη και τη δεύτερη ταξιαρχία του Ελληνικού Στρατού στην ξηρά. Την άλλη μέρα η έναρξη πυρός σκέπασε τον ουρανό της πιο όμορφης εποχής για την πόλη, της Άνοιξης. Τότε ξαναείδε τον Θάνατο να σπέρνει πανικό στις γραμμές των συμπολεμιστών του.

Γκρίμποβο ... Αλήμπεη ...

Τότε πάλι τον είδε τον Θάνατο, ν' αποκεφαλίζει ζωές, να ποτίζει τη γη με το αίμα ανθρώπων, να φυτρώνουν τ' ανθρώπινα κόκαλα πυκνά-πυκνά σαν στάχυα. Είδε τα σπινθηροβόλα μάτια του Θανάτου!

Γραμενίτσα ... Γενίτσαρι ...

Θυμήθηκε τον Αρίφ, το χαμόγελό του, το κοροϊδευτικό, θα στοιχημάτιζε πως ήταν χαμόγελό του Θανάτου. Τον είδε να τριγυρνά στο πεδίο της μάχη κι ανατρίχιασε!

Φιλιππιάδα ... Πέντε Πηγάδια ...

Γενική υποχώρηση στις 6 του Μάη του '97, υποχώρηση κι επιστροφή σε μια χωρισμένη πλέον πόλη. Θα 'παιρνε όρκο ότι το ετήσιο παζάρι δεν έγινε τουλάχιστον για τα αμέσως επόμενα χρόνια. Ποτές δεν ήταν όπως παλιά. Οι «Τούρκοι» της πόλης βαριαρματώθηκαν κι οι χριστιανοί ένιωσαν σκλάβοι. Για πρώτη φορά ξύπνησαν πάθη που θαρρείς ότι κοιμούνταν αιώνες. Αναταράχτηκαν όλα στην πόλη. Ο πολυταξιδεμένος γέρο-Ανέστης τα 'χασε τα μυαλά του. Τριγυρνούσε στα στενά της πόλης και μονολογούσε ακατάληπτα λόγια μια στα ελληνικά, μια στα τούρκικα. Εκείνο που σαφώς καταλάβαινες είναι ότι έριχνε κατάρες στον πόλεμο και σ' αυτούς που τον έφεραν. Ο πόλεμος τα 'χε γυρίσει ανάποδα όλα, όλα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο χαμός της Αδριανής

Την ίδια χρονιά μια ζεστή νύχτα του Αυγούστου πετάχτηκε η Αδριανή μπροστά του και του 'κλεισε τον δρόμο. Τρόμαξε σαν την είδε, γιατί είχε ζωγραφισμένο χαμόγελο στο πρόσωπό της γεμάτο ειρωνεία, αλλά μήτε μάτια κόκκινα, μήτε γερασμένο δέρμα, μόνο είχε τα λόγια ενός τρελού ανθρώπου. Τρόμαξε! Έκανε να ξεφύγει, αλλά τον έπιασε σφιχτά με τα δυο της χέρια από τα μπράτσα και τον ταρακούνησε φωνάζοντάς του πολλές φορές *γιατί, γιατί, γιατί;* Του φάνηκαν δόκανο τα δάχτυλά της και όταν πλησίασε το πρόσωπό της στο δικό του, χαμόγελο δεν είδε παρά μόνο σφιγμένα δόντια. Κοκάλωσε, του φάνηκε ότι ήρθε ξανά αντιμέτωπος με τον Θάνατο. Η Αδριανή τον έσπρωξε αφήνοντας γέλια τρανταχτά, ενώ την ίδια ώρα πετάχτηκαν από τη θάλασσα στην παραλία, τσούρμο-κοπάδι ψάρια, τρομοκρατημένα από μεγάλο κήτος. *Κ' ὅθε χτυπάει ὁ χάροντας, τό αἷμα τράφο κάνει ...*

Την άλλη μέρα ρώτησε τους γειτόνους γι' αυτήν την αλλαγή. «Όσο έλειπες στον πόλεμο, με μια σκιά χωρίς πόδια την βλέπουμε να χώνεται στις καλαμιές, κάθε βράδυ ... τους είδαμε να φιλιούνται ...», του είπαν.

Έσκουζε κι ακούστηκε στ' αντικρινό βουνό! Τ' αγρίμια λούφαξαν.

Το βράδυ έτρεξε στον λάκκο που είχε ανοίξει και ξαναείδε το πτώμα του Αρίφ κι ένιωσε την καρδιά του να χτυπά μέσα στο κοχλαστό αίμα του νεκρού. Η γλώσσα του νεκρού Αρίφ ξιφούλκησε από μεταερωτικές δονήσεις, σουβλερή, έτοιμη να φιλήσει πάλι χείλη ρόδινα. Με μια αστραπιαία κίνηση του μαχαιριού που 'κρυβε στο ζωνάρι, ο αφέντης του πήρε και την άπληστη γλώσσα. Κατόπιν σχημάτισε στο στήθος του νεκρού σώματος, το σχήμα του σταυρού, όπως έκανε συνήθως στο καρβέλι ψωμιού πριν το κόψει και το μοιράσει κομμάτι-κομμάτι στο μεσημεριάτικο τραπέζι. Ξερίζωσε και την καρδιά του και την πέταξε στ' αφρισμένο κύμα. Η καρδιά του Αρίφ χάθηκε στα βάθη της θάλασσας και το αίμα ανακατεύτηκε με τ' αλμυρό νερό σαν τη κόκκινη βαφή των πασχαλινών αυγών που 'ριχνε κάθε Πάσχα η μάνα του στη θάλασσα. Δεν μπορεί να μιλήσει με σιγουριά, αλλά στο ίδιο κύμα είδε κάποια μέρα να χάνεται κι η Αδριανή!

Δεν την ξαναείδαν.

... κ' ἐλάβωσέ του τήν καρδιά καί τήν ψυχή τοῦ πῆρε ...

Τα όνειρά του, οι εφιάλτες του δεν τελείωναν εύκολα, όπως κι η ζωή του. Κάποτε ο Θάνατος χωρίς καρδιά, γλώσσα και πόδια του 'κανε νοήματα ότι ήθελε να ξαπλώσει το κορμί του σε μαλακό κρεβάτι κι όχι στο χώμα που 'λιωνε θαμμένος. Άλλες φορές τον έβλεπε να περπατά σφυρίζοντας ανέμελα στην προκυμαία ή στα σοκάκια της πόλης. Ο Θάνατος παρών, έπαιρνε μορφές ανθρώπων, αλλά ήταν εκεί! Μάταιη η προσπάθειά του λοιπόν να σκοτώσει τον Θάνατο στο πρόσωπο του Αρίφ. Στου Αρίφ που τώρα αγαπούσε και

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τον ξεχώριζε από τον άλλον, τον Θάνατο.

Μαλάκωσε λοιπόν και τον λυπήθηκε. Τον λυπήθηκε γιατί θαύμασε τη θέλησή του να υπάρχει ακόμη μετά από χρόνια. Γιατί σκέφτεται ότι δεν γίνεται χωρίς αυτόν. Έβγαλε από τη ντουλάπα το καλύτερο κουστούμι του, αυτό που φορούσε στις γιορτές και το στρώμα που 'χε απλωμένο στην αυλή για να κοιμάται τα ζεστά καλοκαιριάτικα μεσημέρια.

Του τα πήγε ένα βράδυ κι αλάφρωσε, λες κι αυτά τα χρόνια είναι τα μόνα που ζητούσε και τίποτε άλλο.

Και να τώρα ο Θάνατος. Ήρθε γι' αυτόν μπροστά στο ίδιο του κρεβάτι. Αρτιμελής, έτοιμος να τον κατασπαράξει. Τώρα καταλαβαίνει ότι τον Θάνατο τον βλέπει για πρώτη φορά. Τώρα καταλαβαίνει ότι όταν σκότωσε τον Αρίφ, σκότωσε μόνον αυτόν.

Κάπως έτσι θα 'βλεπε και τον Θάνατο τότε ο παππούλης του. Προσπαθεί να κουνήσει το κεφάλι του, χωρίς επιτυχία. Κάνει νόημα στους γύρω του με τα βλέφαρα, σφίγγοντας τα χείλη του, να φυλάγονται κι αφήνει ένα μακρόσυρτο *Αααχχχ* ...

Πριν χάσει τον κόσμο από τα μάτια του θυμήθηκε ότι τον Θάνατο τον έβλεπε να περπατά σφυρίζοντας στην προκυμαία ή στα σοκάκια της πόλης. Ο Θάνατος! Από τότε που σκότωσε τον Αρίφ, άλλαζε μορφές ανθρώπων, αλλά ήταν πάντα εκεί!

Μάταιη λοιπόν η προσπάθειά του να σκοτώσει τον Θάνατο. Μόνο τον Αρίφ είχε σκοτώσει. Τον Αρίφ που τώρα αγαπούσε και τον ξεχώριζε από τον Θάνατο. Έστω και στα στερνά το 'χε καταλάβει πια. Γιατί ήταν μπροστά του ο Θάνατος για να του πάρει το τελευταίο *αχ*!

Χαμογελάει, νιώθει ήρεμος και προσπαθεί να του μιλήσει ... «Εγώ θα 'θελα να ...»

Τρίτη ἐγεννήθη ὁ Διγενῆς καί Τρίτη θά πεθάνει ...

Μετά από χρόνια

Τρίτη ήταν, θαρρώ! ... Φωνές και ουρλιαχτά παιδιών και γυναικών ξεσήκωσαν τη γειτονιά. Έναν λάκκο μ' ανθρώπινα οστά έβγαλε ένας εκσκαφέας. Ούτε ήξεραν, ούτε κατάλαβαν σε ποιον ανήκαν. Αλλά όλοι έπαιρναν όρκο ότι τους θυμίζει κάποιον που έχουν δει, άλλοι πάλι –οι παλιότεροι– έλεγαν κάτι παλιές ιστορίες που μόνο αυτοί καταλάβαιναν, αλλά όλοι δεν θα ξεχάσουν το χαμόγελο του νεκρού. Ατόφιο, σαν εκείνο του Αρίφ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



ΤΑ «ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ» 49-50
ΕΚΤΥΠΩΘΗΚΑΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗ
ΘΗΚΑΝ ΤΟΝ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟ ΤΟΥ 2014
ΣΕ 500 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
ΤΩΝ ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ
Ε.Ε. ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ ⁓ ΟΛΑ ΤΑ
ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΠΙΛΕΧΤΗΚΑΝ ΑΠΟ ΤΗ
ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ⁓ ΤΗΝ ΕΠΕΞ
ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΟ LAYOUT ΚΑΙ
ΤΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ ΦΡΟΝΤΙΣΕ Ο MICHAEL
STORK Ο ΟΠΟΙΟΣ ΕΙΧΕ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΚΔΟ
ΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ⁓ ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ ΤΥΠΩ
ΘΗΚΕ ΣΕ ΧΑΡΤΙ FABRIANO PALATINA
100 ΓΡΑΜΜΑΡΙΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΕΞΩ
ΦΥΛΛΟ ΣΕ ΧΑΡΤΙ ΒΕΛΒΕΤ
300 ΓΡΑΜΜΑΡΙΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ